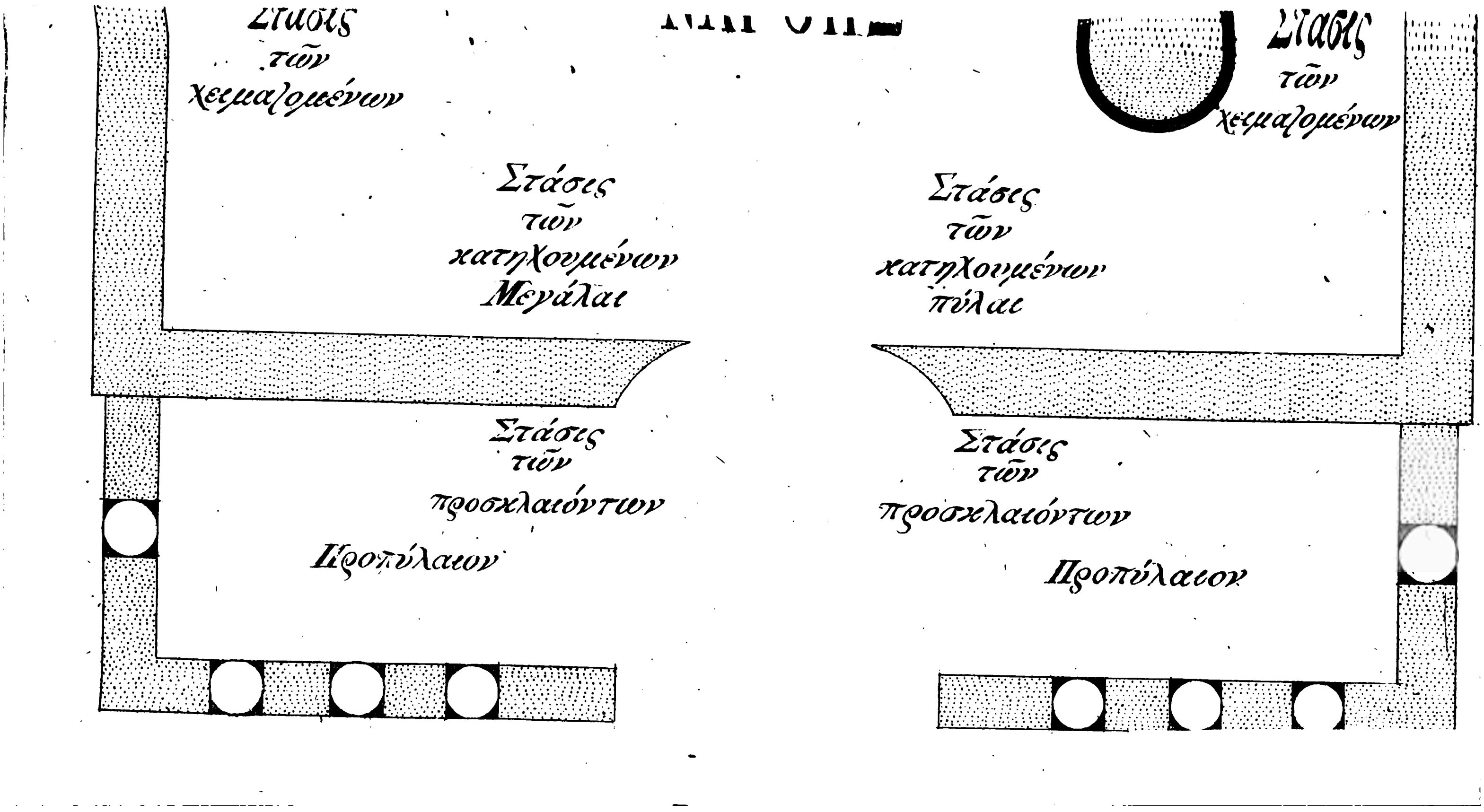

Στάσις
τῶν
χειμαζομένων
Στάσις
τῶν
κατηχουμένων
Μεγάλαι
Στάσις
τῶν
προσκλαιόντων
Προπύλαιον
Στάσις
τῶν
χειμαζομένων
Στάσις
τῶν
κατηχουμένων
πύλαι
Στάσις
τῶν
προσκλαιόντων
Προπύλαιον

EUSEBII PAMPHILI
HISTORIAE
ECCLESIASTICAE
LIBRI X.

EX
NOVA RECOGNITIONE
CUM
ALIORUM AC SUIS PROLEGOMENIS
INTEGRO HENRICI VALESII COMMENTARIO
SELECTIS READINGI STROTHII ALIORUMQUE VIRORUM
DOCTISSIMORUM OBSERVATIONIBUS
EDIDIT
SUAS ANIMADVERSIONES ET EXCURSUS INDICES
EMENDATOS AC LONGE LOCUPLETIORES
ADIECIT

FRIDERICUS ADOLPHUS HEINICHEN
REV. MIN. CANDIDATUS SOCIETATIS HISTORICO - THEOLOGICAE
LIPSIENSIS SODALIS ORDINARIUS.

TOMUS III.
CONTINENS
LIB. VIIII—X.
ACCESSIT ICHNOGRAPHIA TEMPLORUM VETERUM.

LIPSIAE APUD KAYSER. ET SCHUMANN.
MDCCCXXVIII.

EPISTOLA CRITICA

ERNESTI GOTTHELFI GERSDORFII

AD

FRIDERICUM ADOLPHUM HEINICHEN.

EPISTOLA CRITICA

ERNESTI GOTTHELFI GERSDORFII

AD

FRIDERICUM ADOLPHUM HEINICHEN*).

Etsi serius ad Te scribo, quam par erat, spero tamen huius ὑπερημερίας Te facile mihi daturum esse veniam, quum varias occupationes et valetudinem ipsam, quae prolixiores meditationes et scriptiones aegre admittit, in caussa fuisse cognoveris. Dupliciter autem litteris, quae nuperrime ad me perlatae sunt, delectatus sum Tuis, tum quod veteris nostrae consuetudinis memoriam gratissimam renovarent, tum quod de communibus inter nos studiis agerent, quorum egregium documentum a Te prolatum est in nuperrima Eusebii historiae ecclesiasticae editione. Et profecto scriptorem Tibi elegisti patrum ecclesiasticorum facile

---

*) Cum totum fere opus typis iam esset descriptum, omnia alia exspectans cognovi ex viro amicissimo et gloriae paternae praeclaro aemulo, E. G. Gersdorfio, bibliothecae Dresdensis Secretario, in hac ipsa bibliotheca asservari codicem Eusebii praestantissimum cuius excerpta quaedam, si prius consilium meum Eusebii edendi compertum habuisset, libenter mecum communicaturus fuisset. Iam vero sine mora ad Gersdorfium rescripsi, fieri adhuc posse quod tam amice voluisset facere; sed, urgentibus operis, simul ut quam primum posset, ad me excerpta illa codicis Dresdensis et si quid aliud in promtu haberet, transmitteret, ipsum me rogandum esse. Atque ita in tempore profecto et omnibus reliquis quae typis describenda erant, iam descriptis, unde quam praeclarum epimetrum accessisset, in fronte libri indicare non poteram, accepi epistolam Gersdorfii reconditiori doctrina aeque ac singulari humanitate plenam pro qua viro egregio summas gratias quas me referre posse diffido, ago et habeo. Heinichen.

EPISTOLA CRITICA

ERNESTI GOTTHELFI GERSDORFII

AD

FRIDERICUM ADOLPHUM HEINICHEN*).

Etsi serius ad Te scribo, quam par erat, spero tamen huius ὑπερημερίας Te facile mihi daturum esse veniam, quum varias occupationes et valetudinem ipsam, quae prolixiores meditationes et scriptiones aegre admittit, in caussa fuisse cognoveris. Dupliciter autem litteris, quae nuperrime ad me perlatae sunt, delectatus sum Tuis, tum quod veteris nostrae consuetudinis memoriam gratissimam renovarent, tum quod de communibus inter nos studiis agerent, quorum egregium documentum a Te prolatum est in nuperrima Eusebii historiae ecclesiasticae editione. Et profecto scriptorem Tibi elegisti patrum ecclesiasticorum facile

*) Cum totum fere opus typis iam esset descriptum, omnia alia exspectans cognovi ex viro amicissimo et gloriae paternae praeclaro aemulo, E. G. Gersdorfio, bibliothecae Dresdensis Secretario, in hac ipsa bibliotheca asservari codicem Eusebii praestantissimum cuius excerpta quaedam, si prius consilium meum Eusebii edendi compertum habuisset, libenter mecum communicaturus fuisset. Iam vero sine mora ad Gersdorfium rescripsi, fieri adhuc posse quod tam amice voluisset facere; sed, urgentibus operis, simul ut quam primum posset, ad me excerpta illa codicis Dresdensis et si quid aliud in promtu haberet, transmitteret, ipsum a me rogandum esse. Atque ita in tempore profecto et omnibus reliquis quae typis describenda erant, iam descriptis, unde quam praeclarum epimetron accessisset, in fronte libri indicare non poteram, accepi epistolam Gersdorfii reconditiori doctrina aeque ac singulari humanitate plenam pro qua viro egregio summas gratias quas me referre posse diffido, ago et habeo. Heinichen.

principem, sed eundem satis difficilem, qui sive criticam re
cias singulorum locorum rationem sive explicationem, mult
requirit negotii et laboris, et eo curiosius retractandus fuit, q
magis ambigua ab vetustissimis inde temporibus de eius fide
que auctoritate extiterunt indicia. Sed bene peregisti, quod p
denter es exorsus, et Te auctore multis locis iam emenda
prodiit Eusebius, atque est forma, quae nostrae aetatis homi
ad eum legendum invitat potius, quam deterret. — Iam v
quum codicis manu scripti, qui in bibliotheca Regia asserva
studiose ex me quaereres descriptionem lectionumque varia
delectum, precibus Tuis eo lubentius obtemperavi, quum v
doctis codicem hunc nostrum praestantissimum plane adhuc ig
tum esse intelligerem, neque quidquam omnino esset, quo m
delectarer, si quid vacui temporis datur, quam ut libros ed
cum veteribus codd. conferam. Nolui tamen haec qualiacun
ἀσυμβόλως ad Te transmittere, maxime quum ex litteris T
cognoverim, gratum Tibi fore, si quae ex iis adderem, q
forte apud me sunt annotata. Pauca sunt, Vir amicissime,
satis levia, sed apponam ea, rebus Tuis ne minus satisfec
videar, et ut bonae erga Te voluntatis meae extet aliquod
numentum. Iam benevole velim ea accipias, effati B. Augu
memor: si quid in eis veri comprehenderis, exsistendo non
meum, at intelligendo et amando Tuum sit et meum; si
autem falsi convinceris, errando fuerit meum, sed iam cave
nec Tuum sit nec meum. (de Trinit. 3, 2.)

De codd. historiae ecclesiasticae Eusebii mss. docte disser
in notitia literaria Tomo I. inserta, et quantum fieri potuit,
curatissimam exhibuisti eorum descriptionem, quae ita est c
parata, ut paucissima tantum desiderare possis. Parisinos q
attinet, codex Regius, κατ' ἐξοχὴν ita dictus, non num. 1436
1437 in catalogo notatur (cf. catal. codd. mss. biblioth.
Tom. 2. p. 318) qui autem hoc numero in illa bibliotheca inv
tur, idem est Colbert. sec. XV., qui p. XIX. num. 1426 in
ptus legitur. Fragmentum de Therapeutis (l. 2. c. 19) co
membr. n. 305. (ol. 66) sec. X. s. XI. septem octove paginis
149 153 contineri docet Montfaucon. biblioth. Coislin. pag.
Ex Italiae bibliothecis codd. Eusebii infinitum numerum protuli
in bibliotheca bibliothecarum T. I., sed plerique horum re
non Eusebii, sed Rufini esse videntur. Ita inter Vaticanos
fallor, unus tantummodo ap. Montfaucon. l. l. p. 8. graecus
tat hist. eccles. liber ms., de quo probabile est, eundem
quem p. XVIII. a Valesii quodam amico nonnullis in locis
edd. collatum esse dicis. Paulo accuratiorem codd. duorum
blioth. Laurent. descriptionem nobis exhibuit celeb. Bandini
alterum eorum (plut. 70. n. 7.) membr. sec. X. scriptum
stantissimum esse affirmat. Charactere fere quadrato bini

lumnis scriptus foliis 389 constat, et Eusebii atque Socratis continet historiam ecclesiasticam. Quod ad Socratem attinet „tot," inquit, „vetustatis argumentis optimam cod. notam commendantibus, miramur eius collationem in edit. scriptorum graec. „Histor. eccl. per H. Valesium — fuisse praetermissam — — quod „maxime dolendum, quum huius etiam cod. ope maximus edi„tionis adornandae cumulus accedere potuisset." Cf. Bandini catal. codd. mss. graec. bibl. Laurent. Medic. T. 2. p. 666—668. Alterum (plut. 70. n. 20) membr. sec. XI. in qu. mai. fol. 249 nitidissime scriptum affert l. l. p. 681 sq. — De codd. tribus Venetiis in bibl. D. Marci asservatis vid. Theupoli biblioth. gr. D. Marci pag. 156 sq. et Ic. Morellii biblioth. mss. Tom. 1. p. 219 sqq. Primum eorum num. 337. membr. sec. XV. cum codd. Maz. Med. et Fuk. convenire et appendicem libri 8. cum tractatu de martyribus Palaestinae ei inesse dicit Morellius l. l. Secundus num. 338. membr. sec. XI. plerisque in locis cum superiore consentit, appendix libri oct. et tract. de martyribus desunt. Tertius n. 339. chartaceus est sec. XIV. scriptus; lectiones variae, quae forte in ipso reperiuntur, teste Morellio, fere omnes libri Casaub. (Iones.) sunt. Appendix libri oct. et liber de martyribus non leguntur. Liber nonus desinit in verba l. 10. c. 1. ...αντὸς εὐχόμεθα, decimus autem, qui ita incipit: Ἅμα δὲ ταῖς ...ς εὐχαῖς κ. τ. λ. ex capp. 1. 2. 3. 4. 8. 9. edit. Vales. constat. Lectiones huius cod. maxime memorabiles affert Morellius p. 221. ...ce: libr. 1. c. 12. (Tom. I. p. 77.) ταῦτα μὲν οὖν καὶ τοσαῦτα ...ρὶ τῶνδε ἀρκούντως εἴρηται. c. 13. (p. 80.) καὶ τόνδε περιέχουσῶν τὸν ...ρωπον, cuius lect. meminit Zimmermann. ad h. l.; eod. cap. ...ήματος οὐχ ἅμα ὑπάρχης. Cf. Vales. ad h. l. Addit haec p. 220. „Eusebii vero codd. Marcianos omnes quoad loca selecta poste„riorum trium historiae eccl. librorum olim ego contuli in usum „F. A. Strothii, Rect. Gymn. Quedlinburgensis, post editos ab „eo libros septem priores Halae 1779, qui vir acuti ingenii morte „praeventus histor. eccl. reliqua minime dedit." Digna profecto ...notatio, quae nos invitet, ut studiosius inquiramus, quorsum ...ditamenta illa pervenerint, et ab interitu ut schedulas istas, ...quam fieri possit, vindicemus. Ceterum excerpta ex septem ...ribus libris hist. ecclesiast. in cod. quodam eiusdem biblioth. D. Marci commemorat Villoison. anecd. graeca Tom. 2. pag. 71. — Quod autem Strothius duo Eusebii codd. mss. in biblioth. Escurialensi extare dicit, possis de eo, et recte quidem dubitare: ...cendio enim perniciosissimo illo, quo d. 7. Iun. a. 1671 biblio...cae magna pars absumta est, codex periit Eusebii historiarum ...ustissimus, cuius duo nunc fragmenta apographa et in Esco... bibliotheca et in Regia Matritensi inveniuntur. Vincentius ...erius Valentinus ea m. Iun. a. 1619 ex cod. illo, „ut ait, ...ime tum annis detrito, tum litteris obsoleto" descripserat.

Alterum eorum hac inscriptione: Εὐσεβίου τ. Π. περὶ τῶν μαρτύρ τῶν ἐν Καισαρείᾳ ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμίνου μαρτυρησάντ librum de martyribus Palaestinae continet, alterum, quod Iriar reg. bibl. Matrit. codd. gr. T. 1. p. 548—552 integrum edidi non fragmentum, ut V. D. opinatur, sed epitome s. excerpta historiae ecclesiast. a quarto inde libro esse videtur. Inscript eius haec est: Ἐκ της Εὐσεβίου τ. Π. ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας περὶ τ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐν διαφόραις πόλεσι ἀθλησάντων ἁγίων μαρτύρ Cf. Iriarte l. l. p. 547 sqq. — Ex Germaniae bibliothecis, co Dresd. si exceperis, parum praesidii ad Eusebium emendandu potest proferri. Vindobonae duo habentur eius fragmenta, qu rum alterum a Strothio ex Nesselii catalogo p. 258 allatum, com mentario ampliss. evangelii Lucae inest, et locum de nativita Christi (libr. 1. c. 6. 7.) continet. Inscribitur hic codex nu 42. atque „differt ms. hoc eius loci exemplar non mediocriter „impressis editionibus;" cf. Lambecii commentar. T. 3. p. 16 not. 4. ed. Kollar. Alterum eiusdem bibliothecae fragmentu insertum est cod. 332. fol. 132. p. 2. et 133. p. 1., atque exce pta quaedam ex libro 4. c. 15. de Polycarpi martyrio contin cf. Lambec. l. l. T. 5. p. 615.

Haec de codd. Eusebii edd. dicta sunto; de editionibus, qu minus recte a Strothio sunt disputata, ipse cognosces ex lib Illustriss. Eberti: bibliograph. Lexicon n. 7146—7157. Rufini ed prima editio prodiit s. l. e. a. (Esslingae, typis Conr. Fyner) Excepit eam altera s. l. (Ultrai. ap. N. Ketelaer et Ger. de Leeru 1474. f. Secuta est Romana in domo Ph. de Lignamine per Han d. 15. Maii 1476 finita, cuius prima quaedam folia in nonn lis exemplaribus inter se differunt. Bis eo anno Rufinus non excusus. Quarta deinde fuit Mantuensis, per I. Schallum 1 etc. add. Schoell littérat. grecque T. 7. p. 12. Illa autem, qu Venetiis a. 1770 tribus voll. prodiisse dicitur Eusebii histor. ecc siasticae editio (p. XXVI.) revera nulla est. Harlessius in l Te all. p. 688 ed. pr. huius erroris auctor fuisse videtur, qu omissa editione Rufini, quae Venetiis a. 1763 duobus tomis tribus voll. prodiit, hanc repetitam editionem Valesianam di ret, cui observatt. criticae a Readingo collectae et al. accedere Sed Iac. Morellius in epist. ad Harless. introduct. in histor gr. ed. sec. T. 2. P. 2. p. 360. „Eusebii historia a. 1770 Ve „tiis minime fuit impressa, at fortasse ad fucum faciendum, „emplaribus nonnullis editionis a. 1763 annus in fronte imm „tus est. Itaque quam exiguo in pretio editio ea Veneta habe „sit, vides."

Sed haec hactenus. Codex manuscriptus, cuius caussa h qualiacunque praefati sumus, Dresdensis est biblioth. Re scrin. A. num. 85 inscriptus. Ex Russia eum in patriam secum attulerat Chr. Frid. Matthaei, Scholae Misen. ad S. Af

t. t. Rector, ex cuius bibliotheca cum sexaginta septem aliis haud spernendae auctoritatis libris ex beneficio summorum praefectorum plane singulari in Regiam est illatus, vid. Ebert Geschichte u. Beschreib. d. kön. Bibliothek z. Dresden p. 105. 156. Quum autem satis accuratam huius codicis descriptionem ex Matthaei schedulis ad Strothium transmissis, a Te quoque (p. XXI.) editam esse intelligerem, (de altero cod. Mosquensi vid. ei. codd. mss. graec. S. Synodi Mosqu. notitia T. 1. p. 53 sq.) paucissima mihi addenda sunt. Et primum quidem sec. XII. potius scriptus esse videtur, quam XI., cui Matthaei (quem et in excutiendis libris mss. haud raro levitate quadam usum fuisse alio loco uberius demonstrabimus) illum codicem suum annumerandum esse duxit. Quae in margine inferiori libri primi legebantur τῆς Λαύρας erasa sunt; in fine autem a manu recentiori haec addita sunt: ὡς ἄρα ὁ Χριστὸς καὶ οἱ ἀπόστολοι οὐ διαλεκτικὴν ἡμῖν παρέδοσαν τέχνην, οὐδὲ κενὴν ἀπάτην, ἀλλὰ γυμνὴν γνώμην καὶ καλοῖς ἔργοις φυλαττομένην. Quod vero ad internam, ut ita dicam, codicis rationem eiusque auctoritatem attinet, praestantissimum eum esse supra dixi, et recte quidem, ni totus fallor. Etenim quum plerisque in locis cum codd. optimae notae Maz. Med. Fuk. mirifice consentiat, et ubi ab iisdem longius differt, lectiones exhibeat plane singulares, quas et genio linguae et Eusebio ipso minime indignas esse facile Tibi persuadebis, mixtae, quam Strothius dixit, recensioni eum adscribendum esse arbitror. Sed pergamus ad singula, ne inanibus verbis disputasse videamur, et quo magis eluceat, utrum vera sint et probabilia, quae de auctoritate huius codicis disseruimus, necne. Folia igitur quattuordecim priora, quibus fragmentum tertii libri quod superest et quartus continetur, cum editione Tua, quantum fieri potuit, accuratissime contuli, ita ut ne librarii quidem, quae potiora visa sunt, errata intacta relinquerem, ad codd. familias, quas dicunt, illustrandas aliaque loca emendanda fortasse posteris usui ea fore opinatus.

Libr. 3. c. 39. (Tom. 1. p. 286. l. 16.) liber ms. his incipit verbis: τῶν τοῦ κυρίου λόγων διηγήσεις κ. τ. λ. p. 284. l. 3. a fin. ἦν. p. 286. l. 1. ὡς ἦν δυνατὸν. l. 2. δ' αὐτὸς. l. 3. καὶ ἀπὸ τῆς *). ib. ἐπιθεῖται. l. 6. ἐπιτετηρείσθω **).

L. 4. c. 1. p. 287. l. 8. δωδέκατον ἔτος τοῦ Τρ. βασ. — Quod autem in fine huius cap. legitur ἀπολαμβάνει, ut ipse Tom. 3. p. 314 dicis, casu impressum pro vulg. ὑπολαμβάνει, id quam maxime retinendum esse puto. Alterum illud ex interpretatione ortum videtur, et cum MS. Steph. et MG. consentit cod. Dresd. Ita et infra l. 6. c. 35 in libro nostro legitur ἀπολαμβάνει, et de solemni in his

*) Cf. quae annotavi T. II. p. 252 sq. Macarius de patientia et discret. XVIII. p. 90. ed. Prit. εἰς πέλαγος λήθης καὶ εἰς βυθὸν πλάνης. H—n.

**) Cf. T. II. p. 143 et quae ad h. l. monui. H—n.

librariorum errore vid. Dorvill. ad Charit. p. 363. Add. Num. 34, 14.

C. 2. p. 288. l. 4. ἡμῶν Χριστοῦ. p. 290. l. ult. Λόυκίῳ Κυίτῳ ex pronuntiatione male corrupto vocabulo. Rufinus *Lusio Quieto*, cui et ipse assentiri videris in indice s. h. v. Et recte quidem. Quod enim vulgo legitur Λουκίῳ Κ. haud dubie refingendum est in Λουσίῳ Κυήτῳ (s. Κοιήτῳ, vid. Reimar. ad Dion. Cass. 68, 32. §. 201. Tom. 2. p. 1146) quum more librariorum rarius vocabulum in usitatiorem formam sit immutatum. Ita apud Dion. Cass. 68, 8 et alibi, cf. Casaub. ad Spartiani Adrian. c. 5. Lusium Quietum enim Iudaeae praefectum fuisse, non Lucium, ex disertis vett. testimoniis apparet, vid. Ammian. Marcell. 29, 5. 4. all. Natione Maurus erat; sed nec inter Romanas gentes Lusia ignota, ita Lusius Geta Tacit. Ann. 11, 31. Lusius Saturninus ibid. 13, 43. Lusius Lupus Antonin. 12, 27. et plures alii in Gruteri, Muratorii aliorumque inscriptionum vett. thesauris.

C. 3. p. 292. l. 4. 5. ἐξ δίδωσι. l. 7. ὅτι δεῖ πονηροί τινες. Ita c. 2. ὑπὸ πνεύματος δεινοῦ τινος. c. 6. ληστρικός τις ἀνήρ. lin. 4. a fin. ἀριστήδης.

C. 5. p. 294. l. ult. μηνῶν διαγενομένου, et ita codd. Maz. Med. Fuk. Sav. apud Valesium, insolita quidem dicendi ratione, quae tamen nec vett. scriptoribus fuit ignota. Herod. 3, 152. ἑπτὰ δὲ μηνῶν καὶ ἐνιαυτοῦ διεληλυθότος. et al. Dices, illud διαγενομένων ex legibus linguae, quum et codd. auctoritas accederet, recte habere, dummodo quod proxime antecedit substantivum singularis esset numeri, vel neutrum plurale. Sed minus curiosos fuisse in his serioris graecitatis scriptores pluribus locis demonstratum est a VV. DD., et quum h. l. anni notio primaria sit, mensium, qui forte accedebant, non satis accurata habita est ratio. Cf. Gronov. ad Arrian. l. 2. c. 17. p. 90. Ita 1 Tim. 6, 4. pro vulg. γίνεται male D. Clar. γεννῶνται. De simili quadam dicendi ratione, qua cum substant. singul. numeri verbum plurale coniungunt vett., vid. inprimis Huschke ad Tibull. 1, 3. 1. — p. 295. l. 1. ἔκτος.

C. 6. p. 296. l. 1. ἀπωνείαις. l. 5. Βαρχωχέβας ὄνομα· ἀστέρα δηλοῖ τοῦτο. In his paroxytonum illud Βαρχωχέβας, quod in edd circumflexu in ultima sillaba notatur, praeferendum esse videtur; nam et ipsa huius nominis origo circumflexum ferre nequit, et infra cap. 8. in omnibus edd. legitur Βαρχωχέβας, add. Iustin. Mart. apol. 2, 31. Xiphilin. all. De Barchocheba isto seditionis auctore vid. Wolf. biblioth. hebr. T. 1. p. 721. 3. p. 642. et Sam. Petiti observatt. 3, 4. p. 309—320. qui duos huius nominis eosque diversos extitisse illo seculo Iudaeos rerum novarum studiosos contendit. Contractionem nominum in ᾶς desinentium illustr. Dorvill. ad Charit. p. 278. — l. 7. ληστρικὸς καὶ φονικὸς ἀνὴρ neque male. p. 297. l. 3. ἰχυρωτάτη forma minus usitata, quae tamen ipsa cum altera ὀχυρ. saepissime commutatur, Dionys. Hal. Antiqu

T. 3. p. 1671. 1838. R. Ita ἰσχυρὰ πόλις ap. Sozomen. et al. — p. 299. l. 3. ὁ Πελαῖος.

C. 7. p. 302. l. 12. τό γε μὴν. p. 303. l. 1. διδασκάλια. p. 305. l. ult. ὁμοτρόποις. p. 306. l. 11. ἔθνους Χριστιανῶν. l. 13. δίδοσθαι, vid. Sturz. lex. Xenophont. T. 1. p. 679. Valcken. ad Phoen. v. 1386. p. 465 sq. — l. 15. εἰς μακρὰν γε μὲν, quod multo frequentius legitur apud vett. scriptores, quam vulg. illud εἰς μακρὸν. Cf. Toup. opusc. T. 2. p. 132. Dorvill. ad Charit. p. 419. Sed Eusebius noster infra de martyr. Palaest. c. 11. εἰς μακρὸν δὲ τούτῳ γινομένου, μάτην ἐγχειρεῖν δείγνω *). — pag. 307. l. 1. εἰδέας. l. 2. εἰς αὔξειν. cf. Hesych. T. 1. p. 618. Ita in Plat. Philebo c. 26. p. 91. αὔξεσι post Bekkerum, qui αὔξαις legit, restituit Stallbaumius, quem vid. ad h. l. et de legg. 10. pag. 897. — p. ead. l. 7. ἅμα deest. l. 2. a fin. παρὰ πᾶσι desunt.

C. 8. p. 309. l. ult. καινοτάφια, et ita libri mss. optimi. Sed ambiguum est hac in re iudicium, et quum librarii solemni errore αι et ε inter se commutaverint (Dawes. miscell. critt. pag. 121. 373. ed. Cant. Gregor. Cor. ind. s. h. v. Notices et extraits d. manuscr. T. 10. p. 172. cet.) certi quid de hac scriptura affirmare non ausim. Age, inquiramus potius, et paulo accuratius, si fieri potest, discutiamus, quae illa sint κενοτάφια s. καινοτάφια, et quo sensu tum apud vett. scriptores, tum hoc nostro in loco sint accipienda. Κενοτάφια Suidas Tom. 2. p. 295. Kust. monumenta dicit τὰ μὴ ἔχοντα ἔνδοθι νεκρὸν, quae primaria est et ad etymon huius vocabuli apte conformata interpretatio. Sed haec ipsa monumenta quum plerumque multis sumtibus in honorem defunctorum exstructa imagines eorum referrent, et absentes quodammodo repraesentarent, κενοτάφια deinde ipsa dicta sunt sepulcra in honorem alicuius erecta; id quod docte exposuisti in annotat. ad h. l. Atqui, pace Tua dixerim, haec ipsa interpretatio ad serioris aevi scriptores et hunc Eusebium nostrum minus quadrare videtur. Etenim transl. imagines ipsae, quae sepulcralibus monumentis impositae mortuorum faciem atque habitum referebant, κενοτάφια appellata sunt, vid. Bochart. hieroz. P. 1. libr. 2. c. 51. p. 623., neque alienum est, quod Cyrillus in lexico ms. Brem. dicit κενοτάφια· τὰ ἐνδύματα τοῦ νεκροῦ, habitum s. externam demortui formam his vocabulis significaturus. Quod Alexandrini audacter quidem ad formam humanam in universum transtulerunt, et figuras mortuorum instar fasciis involutas, quas pupas nos dicimus, κενοταφίοις indicari maluerunt, cf. Alberti ad He-

*) Εἰς μακρὰν scripsit noster II, 6 p. 114. II, 7., contra eodem c. II, quod laudat Gersdorfius, sub finem quoque: οὐκ εἰς μακρὸν — ...λθούσης. Adde I, 13 p. 79. II, 5 p. 109. III, 6 p. 197. VI, 5 p. 160 sq. ... 19 p. 208. VI, 26 p. 228. VII, 7 p. 313. VIII, 6. de mart. P. c. VII. II, 6 in. V. C. I, 58. II, 6. H—n.

sych. Tom. 1. pag. 109. Ita quum Michal Davidem maritum Saulis rabie salvum conservatura, per fenestram eum demisisset lecto in eius locum κενοτάφια imposuisse dicitur 1 Samuel. (βασιλ α΄.) 19, 13. 16. quae Aquila μορφώματα, Symm. εἴδωλα vertit, c Origen. Hexapla T. 1. pag. 297. ed. Montfauc. Theodoret. T. 1 p. 251. Sirm. (T. 1. P. 1. p. 385. Schultz) Vulg. interpres. sta tua, simulacrum, et recte quidem. Nam Hebr. תְּרָפִים plural forma de uno simulacro dictum est (uti אֱלֹהִים de uno deo) si mulacro inquam s. pupa, quae magnitudine accedebat ad statu ram virilem et tumultuario opere ex linteis, stramine aliisque i genus aliis erat confecta. Vid. Michaelis in comm. de Thera phis in commentt. Gotting. a 1762. n. 1. et Rosenmüller. in Scho ad Gen. 31, 19.*) Sed Clericus, cum tam mirae translationis ra tionem nullam inveniret, ingeniosa interpretatione Iudaeos grae loquentes statuas deorum ethnicorum κενοτάφια vocasse opinatu eo quod crederent, deos istos homines olim fuisse, eorumqu statuas vel ideo quasi inania illorum sepulcra habuisse, quia ce notaphiis statuae imponi solebant eorum, quibus erant consecrat Neque inusitatam fuisse apud Iudaeos sepulcrorum et monument rum sepulcralium ad cultum paganorum translationem locus test tur Ies. 65, 4. ubi homines dicuntur in sepulcris habitare et spelu cis, quod Hieronymus interpretatur in delubris deorum et templ vid. Michaelis et Gesenius ad h. l. Sed his ambagibus non opu quodsi enim κενοτάφια illa significatione, quam supra proposu mus, acceperis (et Eusebium nostrum atque Hegesippum all. cu LXX plerumque in his consentire satis notum est) h. l. simul cra dicuntur s. statuae ex mente Christianorum vanae, inane quae in templis collocatae aut virorum illustrium aut ipsoru deorum referebant quasdam imagines. — Ceterum si quis καιν τάφια ex codd. scribi mallet, Palladae carmen quoddam inspic in Antholog. gr. Tom. 3. p. 129. Iacobs. ubi σχήματι καινοτάφῳ Hadem descendisse dicitur Gessius quidam, cui, quum cap damnatus sibi ipse mortem consciverat, supremi honores n fuerunt habiti. Cf. Iacobs ad Anthol. Vol. 2. P. 3. pag. 234 s Simili ratione apud Latinos de vocabulis *caeremonia* et *cerem nia* in utramque partem disputatum est, vid. Voss. de vit serm. 1, 13. cet. — p. 310. l. 2. ὁ καὶ desunt, non male. p. 3 l. 1. κατ᾽ αὐτόν. p. 312. l. 2. a fin. Χριστιανοὺς ἀκούων. p. 313. l. κατήγγελε. pag. 314. l. 4. δὲ ταῦτα τοῦ μεγίστου. l. 2. a fin. εἰς Ἑλληνικόν.

---

*) Cf. Ioseph Levin Saalschütz Prüfung der vorzüglichsten Ansich von den Urim und Thummim in: Dritte Denkschrift der histori theolog. Gesellschaft zu Leipzig herausgegeben von Illgen p. 37. H-

C. 9. p. 315. l. 5. σὺ ἰδέξω. l. 7. ταράττονται. l. ult. οὕτως ὥριζε. Particulae οὕτως usum quum in annotat. ad h. l. docte exponeres, potiorem dicis Tibi videri lectionem patrum et codd. nonnullorum ev. Matth. c. 5, v. 20., qui pro vulg. οὗτος post verba ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ praebent οὕτως. Sed hac emendatione, ni fallor, non opus est, quum et a scribendi ratione, qua Matthaeus fere usus est in evangelio suo, aliena esse videatur, cf. 18, 4. 19, 22., neque omnino sensus loci et orationis concinnitas illud requirat. De partic. οὕτως vid. patris cariss. Beiträge z. Sprachcharakter. d. Schriftst. d. N. T. Tom. 1. p. 68 sq. 108 sq. Οὗτος autem, quod hac ratione abundare videtur, cf. Mt. 18, 5 cet., ut qui — is ap. Liv. 1, 19. 21, 3. 36, 27 etc., nec vett. Graecis insolitum, vid. Porson ad Hecub. praef. p. XIII. Vocabula οὗτος autem et οὕτως saepissime librarii inter se commutarunt, add. Bast. comment. palaeogr. ad Gregor. Cor. p. 828., neque dubito, ut alios omittam locos, quin Ies. 63, 1. pro οὕτως ὡραῖος legendum sit οὗτος ὡραῖος.

C. 10. p. 316. l. 8. Τουτοῦ δὲ τῶ. l. 4. a fin. Vocabulis ἱστορεῖ γε μὴν cap. 11. incipit.

C. 11. p. 317. l. 3. a fin. ἔννατος. Utrumque apud nostrum legitur, vid. c. 5. etc. Sed cf. Duker. praef. ad Thucyd. fol. 36. et ad 1, 117. — l. 2. a fin. οὕτω. Vulg. οὕτως; saepissime enim in his variat cod. Dresd., sed οὕτως ab οὗτος, ut ὥς ab ὅς, primaria est forma, et ex grammaticorum praeceptis ponitur, si proxime sequens vocabulum a vocali, οὕτω si a consonante incipit; quod ipsum eorum commentum librariis saepe mutationis causa fuit. Vid. Frotscher ad Xen. Hier. 1, 3. p. 9.*) — Ib. lin. ult. λαθροδιδάσκων. p. 318. l. 1. κακοῖς a m. 1. l. 5. ἐπιδημήσας εἰς τὴν Ῥώμην. Ita ap. Aesch. c. Ctesiph. pag. 647. R. (258. Bekk.) Ἄρθμιος ἐπιδημήσας εἰς τὴν πόλιν, πρόξενος ὢν τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων. Graeci enim ἐπιδημεῖν εἰς, ἐπὶ, ἐν et simpl. cum dativo. Hoc in loco, quum probabile sit, Cerdonem paulo post adventum suum in urbem Romam haeresin illam proposuisse, vulgatum retinendum esse arbitror. Paulo infra autem usum verbi ἐπιδημεῖν c. dat., quem grammatici praecipiunt, egregie comprobatum videbis. — l. 6. ἐπισκοπῆς διαδοχῆς. Atqui vulgatam scripturam magis probo, quum hoc vocabulum vett. Graecis plane ignotum, idonea scriptorum eccless. auctoritate nitatur**). Sic Sozomen. 5, 16. τὰ ἐπισκοπικὰ συγγράμματα. Adv. ἐπισκοπικῶς Athanas. Tom. 1. p. 573 C. ed. Commelin. — l. ult. διδασκάλιον. ib. Ὁ δ' αὐτός. p. 320. l. 4. καταλήξαι, non male, vid. c. 15. p. 321. l. 2. a fin. τω βία τἀνδρός. p. 322. l. 2. τὸν θεόν. p. 323. l. 4. ἑτέρους deest. l. 8. δὲ αὐτόν.

C. 12. p. 323. l. 2. a fin. καὶ συγκρισμῷ. l. ult. φιλοσόφῳ (,) Και-

*) Cf. quae monui in Addend. T. III. p. 557 extr. H—n.

**) Adde illud indic. verb., ubi casu a me omissum est. H—n.

σαρος, bene. pag. 325. l. 2. τῆς Συρίας Παλαιστίνας. lin. 3. ἔντευξιν ποιήσομαι.

C. 13. p. 326. l. 2. a fin. Καίσαρ. vid. Vales. ad h. l. p. 327. l. ult. ἐμβάλετε. p. 328. l. 1. ἐκείνοις αἱρετὸν, et recte quidem. p. 329. l. 1. τῷ δοκεῖν κατηγορουμένοις. p. 330. l. ult. τὰ ἡμέτερα. ibid. εὐπαρρησιαστότεροι γίγνονται. p. 331. l. 6. ὑμῶν ἔγραψαν. l. 7. εἰ μηδὲν φαινοῖντο περὶ τὴν τῶν Ῥωμαίων, quod valde placet. Articulus enim, qui h. l. facillime intercidit, quam maxime desideratur. Ita infra libr. 8. c. 25. in verbis: τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμᾶς ἀγάπης ἐντολὴν, non dubito, quin vera sit Zimmermanni coniectura legentis: τὴν τῆς πρὸς κ. τ. λ. Mutuus enim ille amor, quo summa religionis Christianae continetur, qualis sit et unde oriundus, aeque certum, atque illud, Romanos Imper. Antonino maximam Asiae partem in potestate habuisse. Longe autem diversus est locus Clementis Alex. admonit. ad gentes p. 47. Pott. (p. 35 C. Sylb.) οἱ ζωγράφοι πάντες τῆς Ἀφροδίτης εἰκόνας πρὸς τὸ κάλλος ἀπεμιμοῦντο Φρύνης, quem Schaefer. ad Gregor. Cor. p. 1048 articulo bis interposito ita emendandum esse censet: οἱ ζ. π. τὰς τῆς Ἀφροδ. εἰκόνας π. τ. κ. ἀπ. τὸ Φρύνης. Sensus hic esset: omnes pictores Veneris simulacra (omnia) ad Phrynes pulchritudinem imitando conformarunt; quod multum abhorret a vero. Nam et alias feminas venustas atque ipsas adeo Imperatorum Roman. uxores imitando expressas esse satis notum est. Verissime igitur Clemens, omnes pictores, scribit, imagines (quasdam) Veneris ad Phrynes pulchritudinem imitatione referebant; quod nos: alle Maler haben Bilder (nicht: die Bilder) der Venus nach der Schönheit der Phryne gefertiget. Cf. infra c. 15 etc. — Ib. l. 9. οἷς καὶ. p. 332. l. 3. πρὸς αὐτοκράτορα οὔηρον. l. 4. χρησιμωτάτη deest, non male.

C. 14. p. 334. l. 12. ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὴν ἐκκλ. satis probabiliter. Etenim Graeci ἐπιστρ. εἰς τὴν γῆν, χώραν, οἰκίαν etc. sed plerumque ἐπὶ τὸν θεὸν, στοιχεῖα etc. cf. Deut. 31, 18. 20. Ies. 45, 22. Act. 11, 21. Gal. 4, 9 et sexcenties alibi. l. 3. a fin. ἀλλ' εἰπών. p. 335. l. 1. ἐπιγινώσκεις et recte quidem. Ἐπιγινώσκειν respondet h. l. Latin. agnoscere, nostro anerkennen, uti est in illo Iuliani imperat. epigrammate τίς; πόθεν εἶς, Διόνυσε; μὰ γὰρ τὸν ἀληθέα Βάκχον, οὔ σ' ἐπιγινώσκω· τὸν Διὸς οἶδα μόνον, et ap. Mth. 17, 12. οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν (τὸν Ἠλίαν). Male igitur Schleusn. in lex. s. h. v. in utroque Matth. et Eusebii loco amandi, venerandi significationem inesse dicit. Polycarpus enim ambiguo hoc verbo eleganter utitur, uti nos diceremus: erkennst du mich an? ich erkenne (sehe in dir) den Erstgebornen des Satans. Itaque pronomine σὲ, quod nonnullis placuit, vid. Zimmerm. ad h. l., minime opus est.*) — Ib. l. ult. ὅ γέ τοι. p. 336. l. 1. αὐτῷ γραφῇ.

C. 15. pag. 336. l. ult. ἐγγράφως ἤδη. p. 337. l. 1. τῆςδε abest,

*) Recte quidem. Sed ἐπιγινώσκεις an legendum sit ex cod. Dresd.

verissime. l. 2. *κατὰ Πόντον* l. 3. *τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροικούσῃ ἐν Φιλομηλίῳ*. l. 7. *ἡμῶν*, quod aptius esse videtur. p. 340. l. 1. *καὶ θεωμένους*. p. 343. l. 1. *θαλάσσης*. l. 4. *ἱστοροῦσι*. l. 7. *προβαλομένου*. l. 8. *μελῆσαι* et sic semper. pag. 344. l. 2. *θεοφιλεῖ* solemnis hic error, cf. Bast. ad Gregor. Cor. p. 278 sqq. — l. ead. *καθ' ὅλου*. l. 3. *ἐπιβοῶν*. ib. *αἶρε*. l. 5. *τινὰ* deest. l. 12 *ἐπικατατολμᾶν*. Neque male; hoc enim vocabulum, quod, quantum scio, nusquam alias legitur, a librariis aut in *ἐπιτολμᾶν*, aut in *κατατολμᾶν* immutatum est. Ita *ἐπικατάρατος* saepius legitur in N. T. pro compos. *κατάρατος*. — l. 2. a fin. *ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῷ*, *ὑπὲρ* et *ὑπὸ* cf. Bast. comm. palaeogr. ad Greg. Cor. p. 846. Valcken. diatr. in Eurip. p. 141. De more vett., qui somnia capiti dormientis adstare dicebant, Hom. Il. 2, 20. 23, 68. Valer. Flacc. 4, 24. etc. vid. Heyn. ad Homer. Tom. 4. p. 200. — p. 345, l. 5. *αὖθις πρὸς*, quod ipsum, si grammaticam horum vocabulorum rationem spectamus, valde placet. Smyrnenses enim Christiani Polycarpum in aliam villam ipsis quasi manibus traxisse, ab h. l. est alienum, imo prae nimio in eum amore *in caussa* fuerunt, ut illuc migraret, add. Porson ad Eurip. Hec. p. 60 sq. — l. fin. *ἐφ' ἕτερον*. l. 12. *τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ*. l. 3. a fin. *εὐχομένου αὐτοῦ*. *ἀκροωμένοις*. p. 346. l. 2. a fin. *ἤγαγον*. p. 347. l. 2. *μετατεθέντες*. p. 348. l. 9. 10. *εἰσιόντι τὸ στάδιον*. Sed vulg. magis probatur, vid. Exod. 28, 29, 35. Act. 3, 3. Hebr. 9, 6. — l. 4. a fin. *οὐδεὶς εἶδε*. cf. Koen. ad Greg. Cor. p. 55 sq. Duker ad Thuc. l. 8. p. 556. — p. 349. l. 3. *λέγειν ἐστίν*. l. 8. *λοιδόρησον*. l. 12. 13. verba *ὁ Πολύκαρπος — τὴν Καίσαρος τύχην* ob homoeoteleuton desunt. l. 1. a fin. *ἔφη· θηρία*. p. 350. l. 1. *εἶπε*. l. 4. *καταφρονεῖς*. l. 8. *τί βραδύνης*. l. 9. *ἕτερα πλείω τουτων λέγων*. l. 13. *ἐν μεσῷ τοῦ σταδίου*, et ita sexcenties apud LXX et scriptt. ecclesiast. l. 5. a fin. *τῶν ἐθνῶν*. p. 352. l. 6. *συναγόντων*. l. 9. *εἰς ταῦτα*. p. 353. l. 9. *πασης κτίσεως*. p. 355. l. 9. *κομφεύκτορα*. Male. Gloss. Basilic. *καμφάκτωρ· κατασκευαστής*. Ita est in actis S. Meletii n. 39. *τελεσάντων δε αὐτῶν τὴν εὐχὴν προσῆλθεν αὐτῷ ὁ κομφέκτωρ κ. τ. λ.* et Ado in actis S. Polycarpi d. 26. Ian., „iusserunt propius accedere confectores." pag. 355. l. 5. a fin. *τὸν τῆς ἀφθ. στεφάνον*. l. ult. *ὑπέβαλον οὖν*. p. 356. l. 1. *δὲ Δάλκης*. l. 2. *ἡγεμῶνι*. l. 3. *ἔρξονται*. l. 4. *ὑποβαλλόντων*. p. 357. l. 3. *ὄντα υἱόν*. l. 5. *μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ κυρίου*. p. 358. l. 4. a fin. *γεννεθλιον*. ib. *εἴς τε τὴν τῶν*, vid. annot. ad c. 13. l. 1. a fin. *τοῦ ἐν Σμ. μαρτυρήσαντος*. p. 360.

---

et reliquis, quod praetulit quoque Walch. Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. I. p. 499., me dubitare fateor. Nam elegantior ambiguitas illa de qua monet amicissimus Gersdorfius, minime tollitur quamvis *ἐπιγίνωσκε* legatur, contra interrogatio quae, si *ἐπιγινώσκεις* legitur, existit (cf. Valesius ad h. l.), nescio quid frigidi afferre videtur et non male vertisse puto Strothium: „sieh doch wer ich bin" et: „ich sehe den Erstgebornen des Satans." H—n.

l. 2. ἐκκλησία. p. 363. l. 5. διδασκαλίας τε καὶ δημηγορίας. l. 11. πληρέστατην περὶ αὐτοῦ γραφήν. l. 4. a fin. ἐνεσκευασμένην.

C. 16. p. 364. l. 2. a fin. καταρτήσαντος. ib. παρόντων deest. p. 365. l. ult. κἂν ἐν ξύλῳ. ib. ἢ κἂν p. 366. l. 1. ἢ καὶ φιλοκ. l. 6. πολὺ χείρων. l. 4. a fin. ἀγενῆ et ita Zimm. Ἀγενὴς is dicitur, cui liberi, γένη non sunt, inde degener, improbus. Ita ap. Dionys. Halic. T. 4. p. 2210 R. τῶν ἀγενέστερων αἱ φύσεις, al. ἀγεννέστ. — p. 367. l. 5. ἢ ἐπίσταται. l. 6. ἀκούοντες οὐ. p. 368. l. 1. ἐν συγγράμμασιν. l. 5. ἐνιστεύσας. l. 6. ὑπερήνεγκεν. l. 9. μεγάλῳ κακῷ. l. 11. ἐξήλεγχεν.

C. 17. p. 367. l. 2. a fin. κατ' αὐτὸν μαρτυρίου. p. 369. l. 2. γυνὴ δέ τις. p. 370. l. ult. ἀλλοτρίων. p. 371. l. 4. a fin. χαλεπότερα. l. 3. a fin. γίνηται. p. 372. l. 1. καὶ ἀγαθὸς. p. 373. l. 5. ἀνέδωκε. p. 374. l. 1. διολκηδὸν ὑπέσχετο non male. l. 5. a fin. ἤχθη ὁ ἄνθρ. et recte quidem, quum illud ἦλθεν ex interpretamento ortum sit. Ita ap. Ies. 53, 7. ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, ubi Grabius in diss. de vitiis LXX. p. 39. apud Clem. Alex. et Iust. M. rectius ἥκει legi dicit. Sed ἄγεσθαι ἐπὶ τινὰ de iis dicitur, qui quamvis sponte sequuntur, cupidius tamen et cum singulari quodam studio ducuntur, vid. Proverb. 9, 22. Xen. Cyrop. 1, 6. 19. Aeschin. c. Ctes. 61, 30. p. 443 R. Add. Tittmann lex. technol. ad Zonar. T. 1. p. LXXVIII. Heyn. ad Homer. T. 5. pag. 242. — Ib. l. 2. a fin. ἀπὸ τοῦ θεοῦ διδαχὴν. l. ult. εἴη, κατεγνωκὼς. p. 375. l. 5. οὕτω, cf. annot. ad c. 9. et 11. l. 8. προσωνυμίαν.

C. 18. p. 376. l. 9. ἀναπέμψωμεν. l. 14. δεδηλουμένου. l. 4. a fin. κατάτινας. l. 2. a fin. ἂν ἐπείγει non male. p. 378 l. 1. προτείνας deest. l. 10. κατὰ τῆς Χριστοῦ, vid. ad c. 13. l. 13. κακοῖς quod et Valesio placuit. l. 6. a fin. εἰς ἅπασαν. l. 4. a fin. πάντες λέγουσιν. p. 379. l. 5. οὑτωσὶ σπουδῆς. l. 7. ὡς τῷ τετάρτῳ. l. 10. οὐκ ἄν.

C. 21. p. 380. l. 4. a fin. ὡς ἴσμεν.

C. 22. p. 381. l. 8. συμμίξειεν. l. 10. μεγάλα τινὰ. p. 382. l. 1. et 2. librarius ab homoeoteleuto deceptus omisit vocabula καὶ παρὰ — — Ἐλεύθερος. l. 3. κηρύσσαι. l. 2. a fin. ἄρχεται γάρ. l. ult. ὧν. p. 383. l. 2. ὅθεν καὶ Κλεοβιηνοί. p. 384. l. 1. 2. γοροθηνοὶ καὶ μασβώθεοι ὅθεν ἀπὸ τούτων Ἀδριανισταὶ καὶ μαρκιανισταί. l. 3. Βασιλιδιανοί. Multum in his variant libri scripti, quum alioquin ignota essent librariis haec haereticorum nomina. Theodoret. haeret. fabb. 1, 1. (Tom. 4. P. 1. p. 288 Sch.) ubi sectas hasce, quas ex Simonis Magi asseclis ortas esse dicit, recensuit, ἀλλ' οὗτοι πάντες, addit, οὐκ ἐπὶ πλεῖστον διήρκεσαν, ἀλλὰ λήθῃ παντελεῖ περιεδόθησαν. Sed vetustissimum aliquod in hoc loco latere videtur vitium, et vereor magnopere, ne Eusebius ipse inprimis in illis Masbothaeis (scr. Masbotheis) dormitaverit, quum duas eiusdem nominis commemoret haereticorum familias, Iudaicam et Christianam; quae una tantummodo extitit Iudaeorum cultui quam maxime adversaria. Sed de his alias. Vidd. Ugolini thes. antiquitt. eccless. Tom. 22. p. 681—686. N. Serarrii Minerval. l. 3. c. 8. p. 67 sq. I. Scaliger elench. trihaeres.

c. 3. p. 377—381 et all. Nicephorus autem et Rufinus quum viderent, reliquarum haeresium primos auctores recenseri, a quibus istae nomen ducerent, Masbothaeanos eos dixere, eorumque originem a Masbotheo quodam repetere maluerunt. Sed haud parum his similibusque coniecturis errasse vett. scriptores eccless., non est quod pluribus demonstrem. Unus sufficiat Theodor. locus, haeret. fabb. 1, 12. ὁ Περατικὸς — ἀφ' οὗ Περατικοὶ προσηγορεύθησαν. Clem. Alex. Strom. 7. p. 688. Pott. (765 C. Sylb.) τῶν δὲ αἱρέσεων αἱ μὲν ἀπὸ ὀνόματος προσαγορεύονται, ὡς ἡ ἀπὸ Οὐαλεντίνου — αἱ δὲ ἀπὸ τόπου, ὡς οἱ Περατικοὶ κ. τ. λ. — p. 384. l. 4. παρεισηγάγοσαν*). p. 385. l. 3. ἢ τῶν. Stroth. ἢ τῶν, non male. Sed vide quid in his vocabulis insit vitii; nam sana haec omnia esse vix crediderim. l. 1. a fin. Μασβωθεοί.

C. 23. p. 388. l. 4. a fin. κατηχιτικῆς. p. 390. l. 5. πρῶτος τοῖς ἐν Ἀθήναις. (l. 6. leg. τὴν ἐπ.) l. ult. ὡς ἂν ἐπὶ πλείσταις. ib. ἀνδραγαθίαις μαρτυρουμένας. p. 391. l. 4. αὐτῷ ἐπὶ τῷ γράψαι. l. 5. παρατίθηται. l. 10. Κνωσίους. l. 7. a fin. νηπιώδη. p. 392. l. 2. ἡμῖν ἔθος. l. 6. πέμπεται. l. 3. a fin. ἐπιχορηγῶν. pag. 393. l. 4. ἀνέγνωμεν. l. 5. ἔχομεν. p. 394. l. 4. ἃ μὲν οὐκ. l. ult. ἐπιβεβουλεύκασι.

C. 24. p. 396. l. 4. τῶν Χριστοῦ. ib. αὐτοὺς deest.

C. 25. p. 396. l. 6. a fin. σπουδαιότατον τε. l. 4. Εἰρηναῖος δὲ, recte. l. 3. εἰς ἔκδηλον.

C. 26. p. 399. l. 1. φιλοξενίας καὶ ὁ περὶ ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ἡ κλεῖς. p. 400. l. 4. ζητήσεις πολύ. l. 6. καὶ ἐγράφει. l. 7. ὃν ὡς ἐξ αἰτίας. l. 9. καθ' ἡμῶν τινά. p. 401. l. 11. δημώδη. p. 402. l. 8. καὶ τῷ της. l. 5. a fin. συκοφαντίας. p. 403. l. 1. ἡγουμένῳ δεῖ. l. 6. καὶ σοφωτέρω. l. 9. τὸ προοίμιον αὐτὸ. l. 11. καταλέξαι γράφει δὲ οὕτως. l. 16. ἐπιμιγὰς σοὶ. l. 17. τάξιν εἰδέναι. ib. τὸ τοιοῦτον. l. 7. a fin. πρὸς τὸν θεόν. l. 5. a fin. ἐπράχθη ἀκριβῶς. l. 3. a fin. Μωυσέως. ib. ἀριθμοὶ λευιτικόν.

C. 27. Nulla h. l. in cod. Dresd. capitis distinctio, vid. Vales. ad h. l. p. 404. l. 2. a fin. ἀπολλιναρίου. p. 405. l. 2. vocabula καὶ πρὸς — δεύτερον non leguntur, et recte quidem. p. 406. l. 2. ψευδοπροφήτησιν.

C. 28. Haec quoque cum superioribus arctius coniungit cod. Dresd., nulla enim legitur capitis incisio. p. 407. l. 4. εἰςάγουσαν τῷ βίῳ.

C. 29. (cod. Dresd. 27.) p. 407. l. 9. παρατεθήμεθα. l. 10. δηλοῖ δὲ ὁ Εἰρηναῖος. ib. πρώτῳ τῷ. p. 408. l. 7. διδασκαλίου. l. 4. a fin. γάμον, φθοράν. l. 1. a fin. σεβῆρος τίς οὔνομα. p. 409. l. 2. Σεβηριανῶν. l. 5. μὴ δὲ. p. 410. l. 2. a fin. ἐν ᾧ τῶν.

C. 30. (cod. Dresd. 28.) p. 411. l. 7. πληθοῦσαν. l. 11. τῇ ἰδίᾳ

---

*) Hoc quod conieci antea in Varr. Lectt. T. III. p. 315., cod. Dresd. exhibere laetor. H — n.

παρέδωκε γλώττῃ, quod ex codd. auctoritate praeferendum esse ai bitror. Error librariorum in his vocabulis satis frequens, quum alterum alteri interpretamenti caussa substituatur. Ita apu Diodor. Sic. 14, 82. Tom. 1. p. 707. Phocenses copias suas dimi sisse dicuntur εἰς τὰς ἰδίας πατρίδας, ubi codd. nonn. οἰκείας legunt Dionys. Hal. antiqu. Rom. T. 2. pag. 805 R. de Bruto stultitiam simulante dicit: ὁ Ταρκύνιος διαιτᾶσθαι αὐτὸν μετὰ τῶν οἰκείων παι δων ἐπέτρεπεν, cod. Vat. ἰδίων. — p. 412. l. 5. ὀρθωτέραν.

Quod praeterea ex me petiisti ut, quam lectionem cod Dresdensis exhibeat in loco illo vexatissimo Eusebii 5, 24 T. 2. p. 117 sqq. inde a verbis: Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέρα δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, usque ad illa: συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν ibi cod. Dresd. ad singula verba cum editione Valesii consen tit, neque quidquam est in verbis istis, quo codex et textu receptus inter se differant *). Hoc unum addo, caput XXV. vocabulis: Οὗτοι πάντες ἐτήρησαν κ. τ. λ. (p. 114.) initium capere ita ut locus ille suspectus in cod. nostro non vicesimo quart capiti, sed vicesimo quinto annumeretur.

Sed in his subsistendum est. Tu autem hoc munusculum peto abs Te ut in bonam partem accipias, neque ex sua, sed e animi mei magnitudine metiaris. Ita vale, meque Tui studiosis simum amare perge.

Scrib. Dresdae nonis Decembr. A. CIƆIƆCCCXXVIII.

---

*) Comprobatur igitur ita nova auctoritate quod in Excurs. VII. T III. p. 377 sqq. fusius demonstrare studui, lectionem Valesianam ill loco vexatissimo Eusebii quamvis nec ipsa prorsus sana videatur, tame reliquis scripturis esse praeferendam ideoque haud temere a me in text retentam. H—n.

EUSEBII

HISTORIAE

ECCLESIASTICAE

LIBRI X.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

Λόγος η.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τὴν τῶν ἀποστόλων διαδοχὴν 1) ἐν ὅλοις ἑπτὰ περιγράψαντες βιβλίοις, ἐν ὀγδόῳ τούτῳ συγγράμματι τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς οὐ τῆς τυχούσης ἄξια ὄντα γραφῆς, ἕν τι τῶν ἀναγκαιοτάτων ἡγούμεθα 2) δεῖν εἰς γνῶσιν καὶ τῶν μεθ' ἡμᾶς παραδοῦναι· καὶ ὄρξεταί γε ὁ λόγος ἡμῖν ἐντεῦθεν.

---

1) *Διαδοχήν*. Cf. quae observavi ad Euseb. H. E. III, 25 not. 8. *H.* — 2) *Ἡγούμεθα δεῖν*. Ante haec verba codex Maz. quatuor addit voces hoc modo: ἕν τι τῶν ἀναγκαιοτάτων ἡγούμεθα, etc. Ita quoque codex Med. et Fuk. nisi quod in Med. quidem scriptum est ἔτι, in Fuk. vero ἔν τινι, etc. [De verbis ἕν τι τῶν ἀναγκαιοτάτων cf. quae observavimus ad Euseb. H. E. VI, 5 not. 5 p. 161. Adde locum perinsignem Dionysii Alexandrini apud Euseb. H. E. VI, 41 p. 255. καὶ οὐκ οἶδ' εἴ τις, πλὴν εἰ μή που τις εἷς ἐμπεσὼν — τὸν κύριον ἠρνήσατο. Ubi eo differt τις εἷς ab simplici τις, quod illo significare voluit Dionysius unum ipsi *plane* ignotum et de quo nec leviter posset ipse suspicari. Simul magis etiam eo defendi videtur locus Actor. XIX, 14., ubi τινες ἑπτὰ iam tueri studuimus cum *Wahlio* in Clav. N. T. s. v. τὶς supra VI, 5 p. 161. cf. VIII, 6 init. X, 5 extr. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τῶν πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ.

(Nic. H. E. VII, 2.)

"Οσης μὲν καὶ ὁποίας [1]) πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ δόξης ὁμοῦ καὶ παῤῥησίας ὁ διὰ Χριστοῦ τῷ βίῳ κατηγγελμένος τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσεβείας λόγος παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις ἠξίωτο, μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς ἐπαξίως διηγήσασθαι. Τεκμήρια δ' ἂν γένοιτο τῶν κρατούντων αἱ περὶ τοὺς ἡμετέρους δεξιώσεις· οἷς καὶ τὰς τῶν ἐθνῶν ἐνεχείριζον ἡγεμονίας, τῆς περὶ τὸ θύειν ἀγωνίας [2]) κατὰ πολλὴν ἣν ἀπέσωζον περὶ τὸ δόγμα φιλίαν, αὐτοὺς ἀπαλλάττοντες. Τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους, καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; οἳ τοῖς οἰκείοις εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παῤ-

---

Cap. I. 1) "Οσης μὲν καὶ ὁποίας. Ab iis verbis inchoatur caput primum in vetustissimo codice Mazarino, et in Rufini editionibus. — 2) Τῆς περὶ τὸ θεῖον ἀγωνίας. Codex Med. et Maz. veram huius loci scripturam retinuerunt, περὶ τὸ θύειν, quam Gruterus etiam in libris sui repererat. Rectores provinciarum diis ipsisque imperatoribus sacrificare oportebat, et sacrificiis interesse. Quae causa erat, ut Christiani a magistratibus abstinerent, et provinciarum administrationem, quae ipsis a principe deferebatur, respuerent. [Τῆς ἀγωνίας Vales. vertit: *a sacrificandi metu*, Strothius: *von der Verlegenheit zum Opfern*. Ille haud dubie melius. Dicitur enim ἀγωνία de quavis ingentiori animi conflictatione et perturbatione. Vid. *Paulus Commentar über das N. T.* T. III p. 625 sqq. ad Luc. XXII, 44. ubi Christus dicitur γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Cf. Mtth. XXVI, 37. ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν Marc. XIV, 33. ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν. Euripid. Androm. v. 337. *Servius* ad Virg. Aen. XII, 733. „trepidat" dum turbatur festinat; quod Graecis: ἐν ἀγωνίᾳ ἐστιν. Optime igitur h. l. τῆς περὶ τὸ θύειν ἀγωνίας reddas: *a sacrificandi trepidatione*: quam vere Christianis non poterat non iniicere vox conscientiae. Ut enim inquit Cic. pro Mil. 23., *Magna vis est conscientiae et magna in utramque partem* et Curt. VIII, 1. *trepidatio conscientiae indicium est.* Cf. Liv. II, 24 Curia moesta ac *trepida ancipiti metu.* Cic. de orat. III, 42. Catull. carm XLVII, 7. de adventu veris: Iam *mens praetrepidans* avet vagari. *H.*] —

ῥησιαζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ, συνεχώρουν γαμεταῖς [3], καὶ παισὶ καὶ οἰκέταις, μονονουχὶ καὶ ἐγκαυχᾶσθαι ἐπὶ τῇ παῤῥησίᾳ τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες· οὓς ἐξόχως καὶ μᾶλλον τῶν συνθεραπόντων ἀποδεκτοὺς ἡγοῦντο. Οἷος ἐκεῖνος ἦν Δωρόθεος [4], πάντων αὐτοῖς εὐνούστατός τε καὶ πιστότατος, καὶ τούτων ἕνεκα διαφερόντως παρὰ τοὺς ἐν ἀρχαῖς καὶ ἡγεμονίαις [5] αὐτοῖς τιμιωτάταις ἐντιμότατος· ὅ, τε σὺν αὐτῷ περιβόητος Γοργόνιος, καὶ ὅσοι τῆς αὐτῆς ὁμοίως τούτοις ἠξίωντο διὰ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον τιμῆς. Οἵας τε καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ἄρχοντας παρὰ πᾶσιν ἐπιτρόποις καὶ ἡγεμόσιν [6] ἀποδοχῆς καὶ θεραπείας καὶ δεξιώσεως οὐ τῆς τυχούσης ἦν ὁρᾶν ἀξιουμένους. Πῶς δ' ἄν τις διαγράψειε τὰς μυριάνδρους ἐκείνας ἐπισυναγωγὰς [7], καὶ τὰ πλήθη τῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν ἀθροισμάτων, τάς

---

3) Γαμεταῖς. Haec verba de imperatorum coniugibus intellexit Christophorsonus, quibus scilicet imperatores permiserint, Christianam fidem libere profiteri. Sed quae sequuntur, sensum hunc aperte refutant. [Valesius vertit: *eorumque* i. e. οἰκείων *uxoribus* et Stroth. *ihren Gemahlinnen*. Sed recte monuit *Pagi* ad a. 302 n. VIII. ex Lactant. de mort. persecut. cap. XV. L. sq. constare tam uxorem Diocletiani *Priscam*, quam *Valeriam* eius filiam et Galerii Maximiani coniugem, Christianas fuisse et Eusebium hoc nonnisi tectius indicare. *H.*] — 4) Δωρόθεος. Hic Dorotheus erat praepositus cubiculi imp. Diocletiani, aut Galerii caesaris. Sic enim scribit metaphrastes in actis martyrum Indis et Domnae cap. 23. *Qui etiam adversus Dorotheum, qui gloria quidem et civili dignitate erat insignis, ut qui praepositus vocaretur ab Italis, pietate autem erat insignior, adversus eum ergo et Mardonium et Mygdonium et Indem et quosdam alios, immittunt tela calumniae.* — 5) Καὶ ἡγεμονίαις. Codex Med. Fuket. et Maz. aliquot voces hic addunt, καὶ ἡγεμονίαις αὐτοῖς τιμιωτάταις ἐντιμότατος. — 6) Ἀνθρώποις καὶ ἡγεμόσι. In codice Med. Fuk. Sav. et Maz. scribitur παρὰ πᾶσιν ἐπιτρόποις καὶ ἡγεμόσιν ἀποδοχῆς ἦν ὁρᾶν ἀξιουμένους, resectis sex voculis quae in vulgatis editionibus et in codice Regio leguntur. — 7) Ἐπισυναγωγάς. Musculus vertit *numerosas aggregationes*, Christophorsonus *conventus*. Utitur hac voce Paulus in epistola 2 ad Thessalonicenses cap. 2. ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν. Id est: *rogamus autem vos, fratres, per adventum domini nostri Iesu Christi, et per nostram ad ipsum congregationem.* Ἐπισυνάγειν proprie est dispersos variis ex locis in unum colligere. Quo sensu Dionysius Corinthiorum episcopus in epistola ad Athenienses eam vocem usurpat, de Quadrato loquens Athenarum episcopo: ἐπιμαρτυρῶν ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς ἐπισυναχθέντων, καὶ τῆς πίστεως ἀναζωπύρησιν εἰληχότων.

τε ἐπισήμους ἐν τοῖς προσευκτηρίοις συνδρομάς; ὧν δὴ ἕνεκα μηδαμῶς ἔτι τοῖς παλαιοῖς οἰκοδομήμασιν ἀρκούμενοι, εὐρείας εἰς πλάτος ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων ἀνίστων ἐκκλησίας 8). Ταῦτα δὲ τοῖς χρόνοις προϊόντα, ὁσημέραι τε εἰς αὔξησιν καὶ μέγεθος ἐπιδιδόντα, οὐδεὶς ἀνεῖργε φθόνος, οὐδέ τις δαίμων πονηρὸς οἷός τε ἦν βασκαίνειν, οὐδ᾽ ἀνθρώπων ἐπιβουλαῖς κωλύειν, ἐς ὅσον ἡ θεία καὶ οὐράνιος χεὶρ ἐσκεπέ τε καὶ ἐφρούρει, οἷα δὴ ἄξιον ὄντα τὸν ἑαυτῆς λαόν· ὡς δὲ ἐκ τῆς ἐπὶ πλέον ἐλευθερίας, ἐπὶ χαυνότητα καὶ νωθρίαν τὰ καθ᾽ ἡμᾶς μετηλλάττετο, ἄλλων ἄλλοις διαφθονουμένων καὶ διαλοιδορουμένων, καὶ μονονουχὶ ἡμῶν αὐτῶν ἑαυτοῖς προσπολεμούντων ὅπλοις, εἰ οὕτω τύχοι, καὶ δόρασι τοῖς διὰ λόγων, ἀρχόντων τε ἄρχουσι προσρηγνύντων, καὶ λαῶν ἐπὶ λαοὺς καταστασιαζόντων, τῆς τε ὑποκρίσεως ἀφάτου καὶ τῆς εἰρωνείας ἐπὶ πλεῖστον ὅσον κακίας προϊούσης, ἡ μὲν δὴ θεία κρίσις οἷα φίλον αὐτῇ πεφεισμένως, τῶν ἀθροισμάτων ἔτι συγκροτουμένων, ἠρέμα καὶ μετρίως τὴν αὐτῆς ἐπισκοπὴν ἀνεκίνει, ἐκ τῶν ἐν στρατείαις ἀδελφῶν καταρχομένου τοῦ διωγμοῦ. Ὡς δ᾽ ἀνεπαισθήτως ἔχοντες, οὐχ ὅπως εὐμενὲς καὶ ἵλεω καταστήσεσθαι 9) τὸ θεῖον προὐθυμούμεθα, οἷα δέ τινες ἄθεοι ἀφρόντιστα καὶ ἀνεπίσκοπα τὰ καθ᾽ ἡμᾶς ἡγούμενοι, ἄλλας ἐπ᾽ ἄλλαις προσετίθεμεν κακίας· οἵ τε δοκοῦντες ἡμῶν ποιμένες τὸν τῆς θεοσεβείας θεσμὸν παρωσάμενοι, ταῖς πρὸς ἀλλήλους ἀνεφλέγοντο φιλονεικίαις, αὐτὰ δὴ ταῦτα μόνα, τὰς ἔριδας καὶ τὰς ἀπειλάς, τόν τε ζῆλον καὶ τὸ πρὸς ἀλλήλους ἔχθος τε καὶ μῖσος ἐπαύξοντες, οἷά τε τυραννίδας τὰς φιλαρχίας ἐκθύμως διεκδικοῦντες· τότε δὴ τότε κατὰ τὴν φάσκουσαν τοῦ Ἱερεμίου 10)

Quae verba refert Eusebius in lib. IV. cap. 23. Male igitur Christophorsonus hoc loco *conventus* interpretatur. Subdit enim Eusebius: *καὶ τὰ πλήθη τῶν ἀθροισμάτων, τάς τε ἐπισήμους ἐν τοῖς προσευκτηρίοις συνδρομάς:* quibus verbis conventus ecclesiasticos haud dubie designat. Quare vox *ἐπισυναγωγὰς* aliud significet necesse est, congregationes scilicet ut dixi, eorum qui se ad Christi fidem adiungunt. Sic Dionysius Alexandrinus in libro II. de promissionibus adversus Nepotem, cuius verba refert Eusebius in capite 23. lib. VII. — 8) *Ἐκκλησίας.* Apte laudavit *Reading.* locum ex Isidor. Pelus. epist. II, 246. *ἄλλο ἐστὶν ἐκκλησία, καὶ ἄλλο ἐκκλησιαστήριον· ἡ μὲν ἐκ τῶν ἀμώμων ψυχῶν συνέστηκε, τὸ δ᾽ ὑπὸ λίθων καὶ ξύλων οἰκοδομεῖται.* — 9) Pro *ἵλεω καταστήσεσθαι* Cast. *ἵλεων καταστήσασθαι.* *H.* — 10) *Ἐκθύμως διεκδικοῦντες*, dum scilicet episcopi inter se certant de honoris praerogativa, aut de finibus par-

φωνήν, „ἐγνόφωσεν ἐν ὀργῇ αὐτοῦ κύριος τὴν θυγατέρα Σιών, καὶ κατέῤῥιψεν ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν δόξασμα Ἰσραήλ, οὐκ ἐμνήσθη τε ὑποποδίου ποδῶν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ κατεπόντισε κύριος πάντα τὰ ὡραῖα Ἰσραήλ, καὶ καθεῖλε πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ.“ Κατά τε τὰ ἐν ψαλμοῖς[11]) προθεσπισθέντα, „κατέστρεψε τὴν διαθήκην τοῦ δούλου αὐτοῦ, καὶ ἐβεβήλωσεν εἰς γῆν διὰ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ, καὶ καθεῖλε πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ, ἔθετο τὰ ὀχυρήματα αὐτοῦ δειλίαν· διήρπασάν τε τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ πάντες οἱ διοδεύοντες ὁδόν. Καὶ δὴ ἐπὶ τούτοις ὄνειδος ἐγενήθη τοῖς γείτοσιν αὐτοῦ. Ὕψωσε γὰρ τὴν δεξιὰν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀπέστρεψε τὴν βοήθειαν τῆς ῥομφαίας αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀντελάβετο αὐτοῦ ἐν τῷ πολέμῳ· ἀλλὰ καὶ κατέλυσεν ἀπὸ καθαρισμοῦ αὐτόν, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέῤῥαξεν· ἐσμίκρυνέ τε τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ πᾶσι κατέχεεν αὐτοῦ αἰσχύνην.“

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως.

(Nic. H. E. VII, 3.)

Συντετέλεσται[1]) δῆτα καθ᾽ ἡμᾶς ἅπαντα, ὁπηνίκα τῶν μὲν προσευκτηρίων τοὺς οἴκους ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὐτοῖς θεμελίοις καταῤῥιπτομένους[2]), τὰς δὲ ἐνθέους καὶ ἱερὰς γραφὰς κατὰ μέ-

---

σων ἀγορῶν suarum. [Vertit Val. illa verba: *contentiosissime sibi vindicantes* et eodem modo Strothius. Est autem profecto incognita veteribus illa vocis *διεκδικεῖν* significatio. Cf. *Passow.* s. v. *H.*] — 10) *Ἱερεμίου* Thren. II, 1. 2. *H.* — 11) *Ψαλμοῖς* Ps. LXXXIX, 39 sqq. *H.*

Cap. II. 1) *Συντετέλεσται δὴ τά.* Longe rectius, meo quidem iudicio, codex Maz. ita scribit: *συντετέλεσται δῆτα καθ᾽ ἡμᾶς πάντα.* Porro cap. 2. ab his verbis incipit in omnibus nostris codicibus, et apud Rufinum in vetustissimo exemplari. — 2) *Καταῤῥιπτομένους* correxi pro *καταῤῥιπτουμένους* quod legebatur apud Val., cum non solum Steph. dede-

σας ἀγορὰς πυρὶ παραδιδομένας αὐτοῖς ἐπείδομεν ὀφθαλμοῖς· τούς τε τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένας οὓς μὲν αἰσχρῶς ὧδε κἀκεῖσε κρυπταζομένους, τοὺς δὲ ἀσχημόνως ἁλισκομένους, καὶ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καταπαιζομένους· ἅτε καὶ κατ' ἄλλο προφητικὸν, „ἐξεχύθη [3]) ἐξουδένωσις ἐπ' ἄρχοντας, καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς ἐν ἀβάτῳ καὶ οὐχ ὁδῷ." Ἀλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον [4]) διαγράφειν τὰς ἐπὶ τέλει σκυθρωπὰς συμφορὰς, ἐπεὶ καὶ τὰς πρόσθεν τοῦ διωγμοῦ διαστάσεις τε αὐτῶν εἰς ἀλλήλους καὶ ἀτοπίας οὐχ ἡμῖν οἰκεῖον μνήμῃ παραδιδόναι. Διὸ καὶ πλέον οὐδὲν ἱστορῆσαι περὶ αὐτὸν ἔγνωμεν, ἢ δι' ὧν ἂν τὴν θείαν δικαιώσαιμεν κρίσιν. Οὐκοῦν οὐδὲ τῶν πρὸς τοῦ διωγμοῦ πεπειραμένων [5]),

---

rit probabiliter ex cod. Reg. *καταῤῥιπτομένους* sed etiam Readingus in corrigendis ita scribendum esse monuerit. Ipse tamen Reading. et Zimmerm. *καταῤῥιπτουμένους* retinuerunt. Cf. de martt. P. c. VIII. ext. *διαῤῥιπτουμένων*. VIII, 8 not. 1. Paulo autem post inter verbum *ποιμένας* et *αἰσχρῶς*, non dubitavi ex Cast. inserere *οὓς μὲν*, cum illud probabiliter omissum sit a librariis propter sequens *τοὺς δέ*. Sed *ὃς μὲν* sequente *ὁ δὲ* certe in patrum scriptis commode ferri posse existimo. Vid. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 581 not. 7. cf. Rom. XIV, 2. *Viger*. de idiott. p. 25 sq. et ad eundem *Hermann*. p. 706 sqq. *H*. — 3) *Ἐξεχύθη ἐξουδένωσις ἐπ' ἄρχοντας αὐτῶν*. Postrema vox deest in codicibus nostris Maz. Med. et Fuket. et apud Rufinum. Habetur quidem in psalmo 106. Verum hoc loco prorsus superflua est. [*Αὐτῶν* delevi. *H*.] — 4) *Ἀλλὰ τούτων* — — *παραδιδόναι*. Cf. paulo post verba *οὐκοῦν* — — *προήχθημεν* et de martyr. Pal. c. XII. ubi se non solum omnia ea, quae ad iniurias, ecclesiarum praesidibus a Christianae religionis inimicis illatas pertineant, sed etiam mutua confessorum dissidia, haereticorum turbas, et plurimorum clericorum vitia omissurum testatur ipse Eusebius. Graviter hinc notatus ille est nominatim a *Gibbonio* (*Geschichte des Verfalls des röm. Reichs*, *übers*. Magdeburg 1788. p. 574.) bene autem excusatus imo defensus ab *Kestnero* de Euseb. p. 40. Eusebius enim nonnisi in narratione rerum sua aetate gestarum taciturum esse sese profitetur, quae Christianis afferre possint contumeliam, et nisi cum ignominia multorum aequalium referre non poterat. Hoc autem silentium esse ei debebat sanctum, et vel inde, quod, quo defectu opus suum laboraret, ipse fassus est, eum hac in re non fraudulenter egisse licet concludi. Quamquam in eo vix vere iudicat Eusebius, quod haud utilia posteris futura fuisse putavit illarum rerum ab ipso omissarum commemorationem, id quod indicat verbis *μόνα* — — *ὠφελείας*. *H*. — 5) *Πεπειραμένων*. Positum videtur pro *πεπειρασμένων*. Sic Eusebius supra in lib. VI. cap. 43. ubi tamen nostri codices Maz, Med. ac Fuk. scriptum habent *πεπειρασμένους*. Utitur hac voce Paulus in epistola a

ἡ τῶν εἰς ἅπαν τῆς σωτηρίας νεναυαγηκότων, αὐτῇ τε γνώμῃ τοῖς τοῦ κλύδωνος ἐναποῤῥιφέντων βυθοῖς, μνήμην ποιήσασθαι προήχθημεν, μόνα δὲ ἐκεῖνα τῇ καθόλου προσθήσομεν ἱστορίᾳ, ἃ πρώτοις μὲν ἡμῖν αὐτοῖς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γένοιτ' ἂν πρὸς ὠφελείας. Ἴωμεν οὖν ἐντεῦθεν ἤδη, τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας τῶν τοῦ θείου λόγου μαρτύρων ἐν ἐπιτομῇ διαγράψοντες. Ἔτος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον 6) τῆς Διοκλητια-

---

Hebraeos cap. 4. ubi vulgatae quidem editiones habent πεπειρασμένων. Sed in manuscriptis codicibus legitur πεπειραμένων, ut notavit Tusanus. Est autem hic metaphora a navibus, quas praedones in mari aggrediuntur, sicut patet ex sequentibus. Certe piratae dicuntur ἀπὸ τοῦ πειρᾶζειν. Quare malim scribere hoc loco πεπειρασμένων, ut distinguatur a πεπειραμένων, quod significat *expertos*. Ita Dionysius Alexandrinus in epistola ad Fabium, quam habes in lib. VI. huius historiae: ὧν οἱ μᾶλλον πεπειραμένοι πλείονα ἂν εἴδεῖεν. Id est: *qui magis experti sunt.* — 6) Ἔτος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον. Ita etiam Eusebius in chronico, et auctor chronici Alexandrini: *Diocletiano Aug. octies et Maximiano Herculio Aug. septies coss. anno* 19 *Diocletiani imper. mense Dystro die* 25. *ipso paschae die proposita sunt ubique imperialia edicta*, etc. Consentit Idatius in fastis ita scribens: Diocletiano VIII. et Maximiano VII. *his Coss. persecutio Christianorum*. Idem colligitur ex actis Munatii Felicis curatoris Cirtensium, quae referuntur in gestis apud Zenophilum, consularem Numidiae. Sic autem incipiunt: *Diocletiano VIII. et Maximiano VII. Coss.* Is erat annus a natali Christi iuxta Eusebium quidem 305. herae autem Dionysianae, qua nunc utimur, tertius ac trecentesimus. Sed Baronius in annalibus, et Petavius in 2. parte rationarii temporum anno Christi 302. Constantio IV. et Maximiano IV. coss. initium huius persecutionis assignandum esse contendunt. Eorum sententia unico argumento nititur, actis scilicet concilii Cirtensis. Quod concilium anno post inceptam persecutionem et post passionem martyrum congregatum esse affirmat Augustinus in breviculo collationis. Congregatum est autem Diocletiano VIII. et Maximiano VII. coss. ut docent acta ipsius concilii ab Augustino relata in lib. III. contra Cresconium. Sed huic argumento facillimum est respondere. Quis enim non videt, mendum esse in actis illis Cirtensis concilii, et legendum esse: P. C. Diocletiani IX. et Maximiani VIII? Id enim apertissime convincitur ex breviculo collationis diei 3. capite 17. ubi dicitur: *Nam gesta martyrum quibus ostendebatur tempus persecutionis, coss. gesta sunt Diocletiano IX. et Maximiano VIII. pridie Idus Februarias, gesta autem episcopalia decreti Cirtensis, post eorundem consulatum* 3. *Nonas Martias*, etc. Quid his potest esse manifestius? Neque vero hanc scripturam suspicari quisquam de falso potest. Addit enim ibidem Augustinus, officiales iussos a iudice inspicere quantum temporis interfuisset inter passionem martyrum et concilium Cirtense,

νοῦ βασιλείας, Δύστρος μὲν ⁷), λέγοιτο δ' ἂν οὗτος Μάρτιος κατὰ Ῥωμαίους, ἐν ᾧ τῆς τοῦ σωτηρίου πάθους ἑορτῆς εἰσι-

---

deceptos fuisse ac per imprudentiam falsum renuntiasse. Nam cum gesta martyrum inscripta essent Diocletiano IX. et Maximiano VIII. pridie Idus Febr., acta vero concilii Cirtensis post consulatum Diocletiani novies et Maximiani octies, 3. Nonas Martias, officiales post consulatum pro consulatu sumentes, mensem duntaxat inter utraque gesta interpositum esse responderunt, cum tamen 13. mensium spatium revera interpositum fuisset, ut rectissime tradit Augustinus. Exstant quidem ipsa martyrum gesta quae in collatione illa designantur. Verum in iis nec dies, nec consul adscriptus est, ut videre est apud Baronium. Aut igitur hunc locum ex breviculo collationis, ubi gesta martyrum Diocletiano IX. et Maximiano VIII. coss. confecta memorantur, mendosum esse necesse est, aut inscriptionem concilii Cirtensis in lib. III. contra Cresconium. Atqui inscriptio illa gestorum martyrum falsa esse non potest, ut patet ex iis quae iam dixi. Est et aliud argumentum, quo convinci potest, Cirtense concilium consulatu Diocletiani VIII. collectum non fuisse. Cum enim id concilium coactum fuerit ad ordinandum Cirtensis ecclesiae episcopum, teste Augustino, quaero quis episcopus ab episcopis illis ordinatus sit? Non Silvanus. Hic enim hoc ipso anno adhuc subdiaconus erat Pauli Cirtensis episcopi, ut patet ex gestis Munatii Felicis. Paulum igitur dicent cum Baronio, creatum ab illis episcopum Cirtae. Sed neque hoc stare potest. Etenim sub Paulo orta est persecutio, ut docent acta apud Zenophilum consularem Numidiae, quae referuntur in libro III. contra Cresconium: *Zenophilus consularis dixit: Quis administrabat tunc Silvanus in clericatu? Respondit: Sub Paulo episcopo orta est persecutio et Silvanus subdiaconus fuit.* At si in Cirtensi concilio coss. Diocletiano VIII. et Maximiano VII. Paulus episcopus factus est, quomodo illud verum esse poterit, sub Paulo ortam esse persecutionem, cum Cirtense concilium, in quo creatus dicitur episcopus, anno, ut minimum dicam, post initium persecutionis gestum sit? Sed omnino verissimum est, quod in illis actis dicitur, sub Paulo Cirtensium episcopo ortam esse persecutionem, Diocletiano VIII. et Maximiano VII. coss. Quo anno Munatius Felix curator reipublicae Cirtensium ingressus domum Pauli episcopi, iussit ut traderet scripturas, ut legitur in actis apud Zenophilum consularem, quae referuntur in lib. III. contra Cresconium, et in epistola Augustini 165. et quae post collationem Carthaginensem edita sunt. Illud, inquam, verissimum est, falsum vero est, Cirtense concilium gestum fuisse Diocletiano VIII. et Maximiano VII. coss. Sed quid responsuri sunt adversarii ad haec, quae dicturus sum? Constat Cirtense concilium coactum esse anno post gesta illa martyrum Africanorum, seu potius 13. mensibus. Nam concilium gestum est 3. Nonas Martias, martyrum autem gesta pridie Idus Febr. Ergo si concilium Cirtense actum est Diocletiano VIII. coss. passio martyrum Constantio IV. coss. pridie Idus Febr. contigerit necesse est. Atqui persecutio coepta est mense Martio, ut

λαυνούσης [8]), ἤπλωτο πανταχόσε βασιλικὰ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέ-

---

testatur Eusebius. Ceterum persecutionem iis quos dixi coss. ortam esse multis praeterea testimoniis probari potest. Primo ex actis martyrum Agapes, Chioniae et Irenes, quae passae sunt Diocletiano IX. et Maximiano VIII. ut legitur in fine actorum. In his actis sic scribitur: *Inquit praeses: superiore anno, cum edictum illud tale ac pium iussum dominorum impp. et caesarum primo fuit divulgatum, ubinam vos latuistis?* etc. Intelligit edictum de cremandis libris Christianorum, quod superiore anno emissum fuisse ait. Igitur Diocletiano VIII. coss. emissum fuerat. Secundo in actis Metrophanis et Alexandri quae extant in bibliotheca Photii, Constantius Chlorus mortuus esse dicitur anno huius persecutionis 3. quod omnino stare non potest, nisi initium persecutionis ab octavo Diocletiani consulatu deduxeris. Idem testantur acta passionis sancti Felicis episcopi Tubazicensis, quae sic incipiunt in optimo codice MS.: '*Diocletiano octies et Maximiano septies coss. Augustis, exivit edictum eorundem caesarum vel imperatorum*, etc. [Cf. Lactant. de mortt. persecut. c. XII. XIII. *Pagi* ad a. 302. V. *H.*] — 7) Δύστρος μήν. Cum de anno quo coepta est persecutio Diocletiani, abunde supra disputatum sit, nunc restat, ut de mense ac die pauca dicamus. Eusebius quidem hoc loco ait mensem fuisse Dystrum, quem Romani Martium vocant. Idem scribit auctor chronici Alexandrini, cuius verba sic legenda sunt: ἔτους ιθ΄. τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας, μηνὶ Δύστρῳ κέ, λέγοιτο δ᾽ ἂν οὗτος Μάρτιος κατὰ Ῥωμαίους. Sed Eusebius in libro de martyribus Palaestinae, qui hic octavo historiae ecclesiasticae volumini appendicis loco subiicitur, Xanthicum mensem fuisse dicit, quem Romani Aprilem nominant. [*Stroth*. *deutsche Uebersetz. des Euseb.* T. II. p. 7 not. 9. de hac re dicit: „*Man müsste denn beide Stellen so mit einander vereinigen, dass man sagte, im April wären die Mandate erstlich in Palaestina, in den der Haupstadt näher gelegenen Provinzen aber, schon im März bekannt gemacht worden.*" Ceterum nihil, nisi pauca vocabula Latina cognovisse Eusebium et pauca de Romanorum moribus audivisse, ex h. l. posse colligi, recte observavit *Moeller*. de Eus. p. 31. cf. IX, 5. στρατοπεδάρχης, ὃν δοῦκα Ῥωμαῖοι προσαγορεύουσιν. *H.*] — 8) Σωτηρίου πάθους ἑορτῆς εἰσελαυνούσης. Theodoretus in lib. V. historiae ecclesiasticae cap. 38. ipso dominicae passionis die edictum de ecclesiarum subversione propositum esse, scribit. Auctor chronici Alexandrini ipso paschae die id gestum refert, pascha autem celebratum esse dicit die 25. Martii, quod in annum 19. Diocletiani cadere non potest, ut Scaliger et Petavius monuerunt. In chronico Eusebii gestum hoc dicitur mense Martio, diebus paschae. Graeca verba huius loci tantum significant, diem paschae in propinquo fuisse tunc cum edicta proposita sunt. Nam vox εἰσελαυνούσης id significat. Itaque recte Rufinus vertit: *dies solemnis paschae imminebat*. Pascha autem anno Christi 303. Dionysiano, apud orientales contigit decimo octavo

σθαι προστάττοντα, καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένους, ἀτίμους, τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις 9), εἰ ἐπιμένοιεν ἐν τῇ τοῦ Χριστιανισμοῦ προθέσει 10), ἐλευθερίας στερεῖσθαι προαγορεύοντα. Καὶ ἡ μὲν πρώτη καθ' ἡμῶν γραφὴ, τοιαύτη τὶς ἦν· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἑτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προσετάττετο τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους πάντας τοὺς κατὰ πάντα τόπον, πρῶτα

---

die mensis Aprilis, ut Scaliger et Petavius affirmant. Scripti codices Med. Mazar. et Fuk. hic habent ἐπελαυνούσης. — 9) Τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις ἐλευθερίας στερεῖσθαι. Rufinus vertit: *Si quis servorum permansisset Christianus, libertatem consequi non posset.* Quem sensum secutus videtur Nicephorus in lib. VII. c. 3. Sic enim Eusebiana verba exposuit: καὶ τοὺς οἰκέτας ἐξομνυμένους ἐλευθερίᾳ τιμᾷν. Sed haec interpretatio ferri non potest. Sic enim imperfectum fuisset imperatoris edictum, quo honorati duntaxat, et servi comprehensi fuissent, nulla plebeiorum ac rusticorum mentione facta. Adde quod si per τοὺς ἐν οἰκετίαις servi intelliguntur, ineptum esset dicere, ut servi libertate spolientur. Neque enim libertate spoliari possunt, quam non habent. Hoc cum animadvertisset Christophorsonus, τοὺς ἐν οἰκετίαις *privatos* vertit. Ego actores et procuratores intelligo, qui patronis et potentioribus viris ministrabant. Sic infra cap. 6. τοὺς ἐν βασιλικαῖς οἰκετίαις vocat Eusebius cubicularios imperatoris. [Vertit Vales. nostro loco *plebeii*. *H.*] Sed optime Zonaras hunc Eusebii locum exposuit. Nam τοὺς ἐν οἰκετίαις interpretatur privatae conditionis homines. Verba eius sunt: τοὺς μὲν ἀξίαις ἢ στρατείαις κατειλεγμένους, ἀτίμως ἐξελαύνεσθαι καὶ τῆς ἀξίας, καὶ τῆς στρατείας· τοὺς δὲ τύχης ἰδιώτιδος δουλοῦσθαι. [Valesio recte repugnavit *Moshem. Commentar. de rebus Christ. a. C. M.* p. 925. quia οἱ ἐν οἰκετίαις neque sunt plebeii, neque ullo exemplo docet historia, plebeios ex Christianis servos factos esse. *Omnem* igitur potius *libertatis impetrandae spem* amittere voluit imperator servos, qui Christiani mansissent. Cf. *Dodwell.* dissert. XI. in Cyprian. n. 71. *Stroth. deutsche Uebers. des Eus.* T. II. p. 8 not. 1. qui tamen a nostra interpretatione paulum discedit. Ita enim commentatur: „*Sie* (die, welche unter τοὺς ἐν οἰκετίαις homines plebeios verstehen) *scheinen alle von dem Schlusse verführt geworden zu seyn: da hier der Vornehmen gedacht worden, so muss auch des Volks Erwähnung geschehen seyn. Allein wenn dieser Schluss gelten sollte, so hätte auch müssen der Geistlichen Erwähnung geschehen seyn. Das Edict war zunächst nur gegen 2 Klassen von Leuten gerichtet, einmal gegen die, welche in kaiserlichen Aemtern standen, und dann gegen die freien oder freigelassenen Christen, welche bei den Kaisern oder ihren Hofleuten und Statthaltern in Diensten standen, und zu ihrem Hausgesinde gehörten. Von diesen, als von Leuten, die in kaiserlichem Lohn und Pflicht standen, und von welchen schon grösstentheils das Verhältniss worin sie waren, ihre Theilnehmung am Opfer erforderte, ver-*

μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι, εἶθ' ὕστερον πάσῃ μηχανῇ θύειν ἐξαναγκάζεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τοῦ τρόπου τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ἠγονισμένων.

(Nic. H. E. VII, 4.)

Τότε δὴ οὖν τότε, πλεῖστοι μὲν ὅσοι τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχοντες, δειναῖς αἰκίαις προθύμως ἐναθλήσαντες, μεγάλων ἀγώνων ἱστορίας ἐπεδείξαντο [1]), μυρίοι δ' ἄλλοι τὴν ψυχὴν ὑπὸ δειλίας προναρκήσαντες, προχείρως οὕτως ἀπὸ πρώτης ἐξησθένησαν προσβολῆς· τῶν δὲ λοιπῶν ἕκαστος εἴδη διάφορα βασάνων ἐνήλλαττεν· ὁ μὲν μάστιξιν αἰκιζόμενος τὸ σῶμα, ὁ δὲ στρεβλώσεσι καὶ ξεσμοῖς ἀνυπομονήτοις τιμωρούμενος· ἐφ' οἷς [2]) ἤδη τινὲς οὐκ αἴσιον ἀπηνέγκαντο τοῦ βίου τέλος. Ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἄλλως τὸν ἀγῶνα διεξῄεσαν· ὁ μὲν γάρ τις ἑτέρων βίᾳ συνωθούντων καὶ ταῖς παμμιάροις καὶ ἀνάγνοις προσαγόντων θυσίαις, ὡς τεθυκὼς ἀπηλλάττετο, καὶ εἰ μὴ τεθυκὼς ἦν· ὁ δὲ μηθ' ὅλως προσπελάσας, μηδέ τινος ἐναγοῦς ἐφαψάμενος, εἰρηκότων

---

langten die Kaiser zuerst, dass sie opfern sollten" etc. Cf. de martyr. P. c. III. *H.*

Cap. III. 1) *Μεγάλων ἀγώνων ἱστορίας ἐπεδείξαντο.* Val. vertit: illustrium certaminum *spectacula* exhibuerunt. Stroth. paulo liberius: *liessen-einen sehr grossen Muth im Kampfe blicken.* Sigillatim ἱστορία h. l. dicitur de rei adspectu quem illi ἄρχοντες praebebant. Videtur haec verbi vis paulo rarior. Cf. VI, 11. τόπων ἱστορίας ἕνεκα VIII, 7. de martyr. P. c. I. in. Ioseph. Antiqq. I, 11, 4. B. I. VI, 1, 8. ἀνὴρ ὃν ἐγὼ κατ' ἐκεῖνον ἱστορῆσα τὸν πόλεμον. Polyb. III, 48. Galat. I, 18. Hesychius ἱστορεῖ· ὁρᾷ. Adde *Casaubon.* ad Diogen. Laërt. III, 18. *Krebs.* observv. Flavv. p. 318. *Loesner.* observv. Philonn. p. 326. *Gataker.* ad M. Antonin. I, 16 p. 38. ἐξ ἱστορίας νόμων ἢ ἐθῶν ἢ ἄλλων τινῶν πραγμάτων. *Dorville* ad Charit. p. 366. *Abresch.* ad Aeschyl. Tom. I. p. 207. *H.* — 2) *Ἐφ' οἷς.* Id est, *in quibus tormentis.* Quod non intel-

δ' ἑτέρων ὅτι τεθύκοι, σιωπῇ φέρων τὴν συκοφαντίαν ἀπῄει· ἄλλος ἡμιθανὴς αἰρόμενος, ὡς ἂν ἤδη νεκρὸς ἐῤῥίπτετο. Καί τις αὖ πάλιν ἐπ' ἐδάφους κείμενος, μακρὰν ἐσύρετο τοῖν ποδοῖν, ἐν τεθυκόσιν αὐτοῖς λελογισμένος· ὁ δέ τις ἐβόα, καὶ μεγάλῃ διεμαρτύρετο φωνῇ τῆς θυσίας τὴν ἄρνησιν· καὶ ἄλλος Χριστιανὸς εἶναι ἐκεκράγει, τῇ τοῦ σωτηρίου προσρήματος ὁμολογίᾳ λαμπρυνόμενος· ἕτερος τὸ μὴ τεθυκέναι μήτε θύσειν ποτὲ διετείνετο. Ὅμως δ' οὖν καὶ οἵδε πολυχειρίᾳ τῆς ἐπὶ τοῦτο τεταγμένης στρατιωτικῆς παρατάξεως κατὰ στόματος παιόμενοι καὶ κατασιγαζόμενοι, κατά τε προσώπου καὶ παρειῶν [3]) τυπτόμενοι, μετὰ βίας ἐξωθοῦντο. Οὕτως ἐξ ἅπαντος [4]) οἱ τῆς θεοσεβείας ἐχθροὶ [5]) τὸ δοκεῖν ἠνυκέναι, περὶ πολλοῦ ἐτίθεντο. Ἀλλ' οὐ καὶ κατὰ τῶν ἁγίων αὐτοῖς μαρτύρων ταῦτα προὐχώρει· ὧν εἰς ἀκριβῆ διήγησιν τίς ἂν ἡμῖν ἐξαρκέσειε λόγος;

---

lexerunt Musculus et Christophorsonus. Sed Nicephorus in lib. VII. cap. 4. hunc Eus. locum optime exposuit. — 3) *Κατά τε προσώπου καὶ παρειῶν.* Plumbatis caesos intelligo, de quo supplicio in passionibus martyrum non raro fit mentio. Nam cum Eusebius martyres pugnis caesos esse iam dixerit, hinc necessario intelligere debemus plumbatis in facie verberatos. Alioqui esset *ταυτολογία.* [Paulo ante pro *λαμπρυνόμενος* Cast. habet *σεμνυνόμενος. H.*] — 4) *Ἐξ ἅπαντος.* In libro de martyribus Palaestinae, ubi multa ex historia ecclesiastica iisdem paene verbis repetuntur, legitur *ἐκ παντὸς*, quod est elegantius. Sic autem Graeci dicunt, quod Latini *utique*, [Cf. Aelian. V. H. II, 4. III, 7. *ἐκ παντὸς τρόπου διψῶντες* Rom. III, 1. *κατὰ πάντα τρόπον* 2 Cor. IV, 8. *ἐν πάντι* VII, 5. *Viger.* de idiott. p. 600. *Ἐξ ἅπαντος* h. l. non verterim cum Val. *utique.* Melius Stroth. *in allen Stücken.* Adde VI, 1 p. 148. ubi Stroth. *ἐξ ἅπαντος* vertit *vor allen andern.* Sed vel ibi commode verti potest *omni modo. H.*] — 5) *Οἱ τῆς θεοσεβείας ἐχθροὶ* Val. vertit *pietatis* hostes. Melius Stroth. *die Feinde der Religion.* Vide quae animadverti ad Eus. H. E. VII, 32 not. 5. cf. VI, 2. VIII, 4. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Περὶ τῶν ἀοιδίμων τοῦ Θεοῦ μαρτύρων· ὡς πάντα τόπον ἔπλησαν τῆς ἑαυτῶν μνήμης, ποικίλους τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀναδησάμενοι στεφάνους.

(Nic. H. E. VII, 3.)

Μυρίους μὲν γὰρ ἱστορῆσαι ἄν τις θαυμαστὴν ὑπὲρ εὐσεβείας τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἐνδεδειγμένους προθυμίαν, οὐκ ἐξότουπερ μόνον ὁ κατὰ πάντων ἀνεκινήθη διωγμὸς, πολὺ πρότερον δὲ, καθ' ὃν ἔτι τὰ τῆς εἰρήνης συνεκροτεῖτο. Ἄρτι γὰρ ἄρτι πρῶτον ὥσπερ ἀπὸ κάρου βαθέος ὑποκινουμένου τοῦ ταύτην τὴν ἐξουσίαν εἰληφότος [1]), κρύβδην τε ἔτι καὶ ἀφανῶς μετὰ τὸν ἀπὸ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ μεταξὺ χρόνον ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιχειροῦντος, οὐκ ἀθρόως τε τῷ καθ' ἡμῶν ἐπαποδυομένου [2]) πολέμῳ, ἀλλ' ἔτι τῶν κατὰ τὰ στρατόπεδα μόνων ἀποπειρωμένου· ταύτῃ γὰρ καὶ τοὺς λοιποὺς ἁλῶναι ῥᾳδίως ᾤετο, εἰ πρότερον ἐκείνων καταγωνισάμενος περιγένοιτο· πλείστους παρῆν τῶν ἐν στρατείαις ὁρᾷν ἀσμενέστατα τὸν ἰδιωτικὸν προασπαζομένους βίον, ὡς ἂν μὴ ἔξαρνοι γένοιντο τῆς περὶ τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν εὐσεβείας. Ὡς γὰρ ὁ στρατοπεδάρχης [3]), ὅς τίς ποτε ἦν

Cap. IV. 1) *Τοῦ τὴν ἐξουσίαν εἰληφότος.* Diabolum intelligit, qui in evangelio dicitur princeps huius mundi. Et sic Nicephorus in cap. 3. lib. VII. hunc Eusebii locum accepit, quem Musculus et Christophorsonus minime intellexerunt. Porro in scriptis codicibus Maz. Med. Fuk. et Sav. legitur *τοῦ ταύτην τὴν ἐξουσίαν εἰληφότος.* — 2) *Ἀποδυομένου.* In codice Med. Fuk. Sav. et Maz. legitur *ἐπαποδυομένου.* [Paulo inferius pro *φυλοκρινῶν* Cast. habet *φιλοκρινῶν.* H.] — 3) *Ὁ στρατοπεδάρχης.* Veturium magistrum militum intelligit, de quo Eusebius in chronico ad annum 17. Diocletiani haec habet: *Veturius magister militiae, Christianos milites persequitur, paulatim ex illo iam tempore persecutione adversum nos incipiente.* In quibusdam manuscriptis et in editione Miraei haec ad annum 16. Diocletiani referuntur, in aliis ad annum 14. [Negligentis vero esse illam omissionem recte iudicat *Kestner.* p. 73. §. 62. 1. cf. III, 6 not. 9. *Danz.* p. 66 not. 30. „*Num oblitus est Eusebius eorum, quae prius cognoverat, an addidicit ea, quae*

ἐκεῖνος, ἄρτι πρῶτον ἐνεχείρει τῷ κατὰ τῶν στρατευμάτων διωγμῷ, φυλοκρινῶν καὶ διακαθαίρων τοὺς ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἀναφερομένους, αἵρεσίν τε διδοὺς, ἢ πειθαρχοῦσιν ἧς μετῆν αὐτοῖς ἀπολαύειν τιμῆς, ἢ τοὐναντίον στέρεσθαι ταύτης, εἰ ἀντιτάττοιντο τῷ προστάγματι, πλεῖστοι ὅσοι τῆς Χριστοῦ βασιλείας στρατιῶται τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν, μὴ μελλήσαντες, τῆς δοκούσης δόξης καὶ εὐπραγίας ἧς εἶχον, ἀναμφιλόγως προὐτίμησαν. Ἤδη δὲ σπανίως τούτων εἷς που καὶ δεύτερος, οὐ μόνον τῆς ἀξίας τὴν ἀποβολὴν, ἀλλὰ καὶ [4]) θάνατον τῆς εὐσεβοῦς ἐνστάσεως ἀντικατηλλάττοντο, μετρίως πως ἤδη τότε τοῦ τὴν ἐπιβουλὴν ἐνεργοῦντος [5]) καὶ μέχρις αἵματος ἐπ' ἐνίων φθάνειν ἐπιτολμῶντος, τοῦ πλήθους, ὡς ἔοικε, τῶν πιστῶν δεδιττομένου [6]) τε αὐτὸν ἔτι καὶ ἀποκναίοντος ἐπὶ τὸν κατὰ πάντων ἀθρόως ἐφορμῆσαι πόλεμον. Ὡς δὲ καὶ γυμνότερον ἐπαπεδύετο, οὐδ' ἔστι λόγῳ δυνατὸν ἀφηγήσασθαι, ὅσους καὶ ὁποίους τοῦ Χριστοῦ μάρτυρας ὀφθαλμοῖς παρῆν ὁρᾶν, τοῖς ἀνὰ πάσας τάς τε πόλεις καὶ τὰς χώρας οἰκοῦσιν.

---

prius incognita habuit.“ H. — 4) Ἀλλὰ καὶ — ἀντικατηλλάττοντο. Eodem tempore legionem illam militum qui Thebaei dicuntur, fuisse tradunt acta martyrum a *Ruinarto* edita. cf. *Pagi* ad a. 297 n. II. Oros VII, 17. cit. Read. H. — 5) Τοῦ τὴν ἐπιβουλὴν ἐνεργοῦντος. Diabolum his verbis intelligit Eusebius, non autem ducem Romanum, ut putavit Christophorsonus. — 6) Δεδιττομένου — — πόλεμον i. e. cum multitudo fidelium, ut credibile est, eum (diabolum) terreret et in bello universis simul inferendo ei facesseret negotium. Verto haec, tum quia perperam verterunt Valesius et Strothius, ille: *deterritus*, ut credibile est *multitudine* fidelium, et universis simul *bellum inferre formidans*, hic *vermuthlich, weil er sich für die Menge der Gläubigen fürchtete, und Bedenken trug, alle mit einander zu bekriegen*, tum quia Zimmermannus adeo pro ἀποκναίοντος, quod optime scriptum est, scribi posse coniecit ἀποκνέοντος. Quod fieri prorsus nequit. Vid. *Passow.* s. v. ἀποκναίω ἀποκνέω et δειδίσσομαι. H.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Περὶ τῶν κατὰ Νικομήδειαν.

(Nic. H. E. VII, 5.)

Αὐτίκα γοῦν τῶν οὐκ ἀσήμων τὶς [1]), ἀλλὰ καὶ ἄγαν κατὰ τὰς ἐν τῷ βίῳ νενομισμένας ὑπεροχὰς ἐνδοξοτάτων, ἅμα τῷ τὴν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐν τῇ Νικομηδείᾳ προτεθῆναι γραφὴν, ζήλῳ τῷ κατὰ Θεὸν ὑποκινηθεὶς, διαπύρῳ τε ἐφορμήσας τῇ πίστει, ἐν προφανεῖ καὶ δημοσίᾳ κειμένην, ὡς ἀνοσίαν καὶ ἀσεβεστάτην ἀνελὼν σπαράττει [2]), δυεῖν ἐπιπαρόντων κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν βασιλέων, τοῦ τε πρεσβυτάτου τῶν ἄλλων, καὶ τοῦ τὸν τέταρτον ἀπὸ τούτου τῆς ἀρχῆς ἐπικρατοῦντος βαθμόν. Ἀλλ' οὗτος μὲν τῶν τηνικάδε πρῶτος τοῦτον διαπρέψας τὸν τρόπον, ἅμα τε τοιαῦτα, οἷα καὶ εἰκὸς ἦν, ὑπομείνας ὡς ἂν ἐπὶ τοιούτῳ τολμήματι, τὸ ἄλυπον καὶ ἀτάραχον εἰς αὐτὴν τελευταίαν διετήρησεν ἀναπνοήν.

Cap. V. 1) *Τῶν οὐκ ἀσήμων τίς.* Hic Ioannes dicitur in martyrologio Usuardi, Adonis, Notkeri, et in vetere Romano, die 7. Septembris. — 2) *Σπαράττει.* Edicta imperatorum et epistolae in charta perscribebantur. Hinc Nilus in epistola 264. ait chartam simpliciter vocari quae ex papyro et glutino compacta est, sed postquam imperatoris subscriptionem accepit, tunc vocari sacram: *ἐκ παπύρου καὶ κόλλης χάρτης κατασκευασθεὶς, χάρτης ψιλὸς καλεῖται· ἐπὰν δὲ ὑπογραφὴν δέξηται βασιλικὴν, δῆλον ὡς σάκρα ὀνομάζεται.* Sic enim legendum est, non ut in MS. codice scribitur *σάρκα.* Sacram enim vocabant imperatoris epistolam ut videre est in actis concilii Chalcedonensis, et in novellis Iustiniani, et in glossario Nomico. Idem quoque testatur Ammianus in lib. XXII. his verbis: *Replicatoque volumine edicti.* Nam volumen non dicitur nisi de charta. [Cf. *Suicer.* T. II. p. 924 sq. *Du Fresne* Gloss. med. et inf. Graec. p. 1325 sq. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς οἴκους.

(Nic. H. E. VII, 5.)

Πάντων δὲ ὅσοι τῶν πώποτε ἀνυμνοῦνται θαυμάσιοι καὶ ἐπ' ἀνδρείᾳ βεβοημένοι, εἴτε παρ' Ἕλλησιν εἴτε παρὰ βαρβάροις θείους ἤνεγκεν ὁ καιρὸς καὶ διαπρεπεῖς μάρτυρας, τοὺς ἀμφ τὸν Δωρόθεον βασιλικοὺς παῖδας· οἳ καὶ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς παρὰ τοῖς δεσπόταις ἠξιωμένοι, γνησίων τε αὐτοῖς διαθέσει τέκνων οὐ λειπόμενοι, μείζονα πλοῦτον ὡς ἀληθῶς ἥγηνται τῆς τοῦ βίου δόξης καὶ τρυφῆς τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ὀνειδισμούς τε καὶ πόνους, καὶ τοὺς κεκαινουργημένους ἐπ' αὐτοῖς [1]) πολυτρόπους θανάτους [2])· ὧν ἑνός τινος οἵῳ κέχρηται μνησθέντες τῷ

Cap. VI. 1) *Κεκαινουργημένους ἐπ' αὐτούς.* In codice Med. Maz Fuk. et Sav. rectius legitur *ἐπ' αὐτοῖς.* Sic enim vitatur *κακοφωνία* ex nimia repetitione *ους* syllabae. — 2) *Πολυτρόπους θανάτους* i. e. multiplicia mortis genera, *vielfache Todesarten*, ut recte vertit Stroth. Cf II, 25 p. 177., ubi noster ut summam varietatem generum mortis indicaret et veluti oculis subiiceret, scripsit adeo *ποικίλαις θανάτων ἰδέαις.* *Θανάτου τρόπους* dixit VI, 1. *ποικίλων βασάνων καὶ θανάτων τρόπων.* Sed idem per *θανάτους* saepius significant cum Eusebio Graecorum optimi. Vid. Plat. Crit. c. VI. *δεσμοὺς καὶ θανάτους ἐπιπέμπουσα καὶ χρημάτων ἀφαιρέσεις.* Apolog. c. XVII. Xenoph. Apolog. IV 32. Sophocl. Trachin. v. 1278. *μεγάλους μὲν ἰδοῦσα νέους θανάτους* Adde Achill. Tat. III. p. 165. IV. p. 233. ed. *Salmas.* cf. *Abresch.* anim advv. Aeschyl. Tom. I. p. 388. et infra cap. XII. not. 5. Utuntur autem Graeci *θάνατοι* quoque de violenta morte. Vid. *Iacobs.* in Act Monacc. Tom. I. p. 156. *Seidler.* ad Eurip. Electr. v. 479. Atque i universum, ut illud hoc loco animadvertam, usurpant Graeci numerum pluralem plurium substantivorum, ubi vix illum sed singularem exspectes, neque tamen uterque numerus inter se permutari censendus si imo certe *plerumque* deinde ea est numeri pluralis ratio, ut notionem aut graviorem et augustiorem (cf. Longin. de sublim. XXIII, 2 sqq. e *Weisk.*) aut magis universam et indefinitam reddat aut alio modo s explicandus, ut *θυμοὶ*, de quo vid. *Lobeck.* ad Soph. Aiac. v. 716. c Euseb. H. E. III, 6., ubi ex Iosepho laudatur: *τοῦ λιμοῦ μᾶλλον ἐξ καίοντο οἱ θυμοί.* Constantin. orat. ad sanctt. coet. c. XVIII. *ἀσχήμονες θυμοί.* 2 Cor. XII, 20. Gal. V, 21., *ὕπνοι* vid. *Schäfer.* ad Long. pas

τοῦ βίου τέλει, σκοπεῖν ἐξ αὐτοῦ καὶ τὰ τοῖς ἄλλοις συμβεβηκότα, τοῖς ἐντυγχάνουσι καταλείψομεν· ἤγετό τις εἰς μέσον κατὰ

---

p. 143. Sextus Empir. adversus Logic. I, 2. τῇ σκιαγραφίᾳ ἀπεικάσαι τὰ ὄντα, τοῖς τε κατὰ ὕπνους ἢ μανίαν προσπίπτουσι ταῦτα ὁμοιῶσαι. Euseb. H. E. VI, 5. p. 161. ὡς δὴ καθ' ὕπνους τῆς Ποταμιαίνης ἐπιφανείσης, ἀληθείαι vid. Euseb. H. E. IV, 16., ubi Iustinus M. dicitur a nostro ὁ ταῖς ἀληθείαις φιλοσοφώτατος. Perperam ibi Cph. Ion. habet τῆς ἀληθείας pro ταῖς ἀληθείαις. Quamvis enim haud sciam an ταῖς ἀληθείαις minus recte iunxerint Val. et Stroth. cum φιλοσοφώτατος, unde ille vertit: idem ille *verae sapientiae* studiosissimus sectator, hic: *dieser eifrige Liebhaber der Wahrheit*, cum facilius videatur ταῖς ἀληθείαις adverbii loco positum credere, ut sit: *revera, reapse*, tamen τῆς ἀληθείας apertum est verborum ταῖς ἀληθείαις interpretamentum, ab iis profectum qui illud ipsum ἀληθείαις haud consequerent, quod si malis iungere verbo φιλοσοφώτατος cum Val. et Stroth., vertendum potius erit: „ille *veritatis in omnibus ac singulis* studiosissimus." Similiter autem λέγειν τὰς ἀληθείας contra Valesium τὰ τῆς ἀληθείας scribentem rectissime defendit *Orellius* in Nicol. Damasc. p. 199. optime illud interpretans: „*veritatem circa omnia dicere, auf alle Fragen, über alle Punkte die Wahrheit sagen.*" Et recte *Orellio* assensi sunt *Corayus* et *Ochsnerus* in supplem. nott. in Nicol. D. p. 44. cf. *Lennep.* in Phalar. epist. p. 221. *Dorville* ad Charit. p. 397. Alias pro illo λέγειν τὰς ἀληθείας Graeci dicunt λέγειν πᾶν τἀληθές. vid. Sophocl. Trachin. v. 474. πᾶν σοι φράσω τἀληθές. Sed idem Sophocles apud Iustin. M. cohort. ad Graecos c. XVII. inquit:

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστιν θεός.

Ubi ταῖς ἀληθείαισιν haud dubie vertendum est, ut superius in Euseb. H. E. IV, 16. equidem vertere malui, *revera, profecto*. Adde Scholiast. ad Homer. Odys. VII, 311 sq. Ταῦτα λέγει πειρώμενος τοῦ Ὀδυσσέως, εἰ ταῖς ἀληθείαις παραιτεῖται θεοῦ γάμον. Porro sanum est neque ullo modo in βαπτισμοῦ mutandum cum *Iaspisio*, βαπτισμῶν in epist. ad Hebr. VI, 2. vid. *Boehme* commentar. ad h. l. p. 250. cf. ibid. p. 209 p. 257 sq. *Winer.* neut. Gr. p. 74. Similiter temere sollicitavit τεχνήματι apud Soph. Phil. v. 36. *Brunckius* ad h. l. Indicatur enim mihi αὐτόξυλον ἔκπωμα *varia et multiplici arte* elaboratum, et inde τεχνήματα illud dicitur. Cf. *Gataker.* adv. misc. p. 352. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* Tom. II. Vorrede p. V sq. et §. 293 p. 586. Neque omittendus est locus Chrysostom. T. XII. p. 342. B. ed. *Montef.*, ubi leguntur sane sine sensu haec: ἀλλ' οὐδὲ ἐνταῦθα ἵστατο τὰ τῶν πάλαι σωμάτων. Sed quaeritur, an non locus recte queat emendari: ἀλλ' οὐδὲ ἐνταῦθα ἵσταντο αἱ τῶν σωμάτων πάλαι. Quod ipsum quamvis attulerit *Matthaei* ad h. l. not. 62., tamen statim post plane illud spernen-

τὴν προειρημένην πόλιν, ἐφ᾽ ὧν δεδηλώκαμεν ἀρχόντων. Θύειν δὴ οὖν προσταχθεὶς, ὡς ἐνίστατο, γυμνὸς μετάρσιος ἀρθῆναι κελεύεται, μάστιξί τε τὸ πᾶν σῶμα καταξαίνεσθαι, εἰσότε ἡττηθεὶς, κἂν ἄκων τὸ προσταττόμενον ποιήσειεν. Ὡς δὲ καὶ ταῦτα πάσχων ἀδιάτρεπτος ἦν, ὄξος λοιπὸν ἤδη τῶν ὀστέων ὑποφαινομένων αὐτοῦ σὺν καὶ ἅλατι φύραντες, κατὰ τῶν διασαπέντων τοῦ σώματος μερῶν ἐνέχεον· ὡς δὲ καὶ ταύτας ἐπάτει τὰς ἀλγηδόνας, ἐσχάρα τοὐντεῦθεν καὶ πῦρ εἰς μέσον εἵλκετο. Καὶ κρεῶν ἐδωδίμων δίκην τὰ λείψανα αὐτῷ τοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ πυρὸς οὐκ εἰς ἄθρουν, ὡς ἂν μὴ συντόμως ἀπαλλαγείη, καταβραχὺ δὲ ἀνηλίσκετο, οὐ πρότερον ἀνεῖναι τῶν ἐπιτιθέντων αὐτὸν τῇ πυρᾷ συγχωρουμένων 3), πρὶν ἂν καὶ μετὰ τοσαῦτα τοῖς προστασσομένοις ἐπινεύσειεν. Ὁ δ᾽ ἀπρὶξ ἐχόμενος τῆς προθέσεως, νικηφόρος ἐν αὐταῖς ταῖς βασάνοις ἀπέδωκε τὴν

---

dum ratus: „*Cur enim*, inquit, *σωμάτων numero plurali? Sine dubio corrigendum, τὰ τῶν παλαισμάτων.*“ At equidem ego an τὰ τῶν παλαισμάτων scribendum sit hoc Chrysostomi loco, vehementer dubito, neque illis: „Cur σωμάτων numero plurali?“ αἱ τῶν σωμάτων πάλαι non posse scribi, demonstrari puto. Namque eodem iure ad verba Chrysostomi quae paulo ante l. l. leguntur, *οἱ τῶν ἰχώρων ῥύακες* i. e. ut vertit interpres Latinus, *saniei* torrentes, dicere possis: Cur ἰχώρων numero plurali? At cf. quae monui Euseb. H. E. VII, 21 not. 12. Neque, τῶν σωμάτων quomodo scribere potuerit Chrysostomus, plane obscurum sit. Nonne enim ille poterat eo indicare, ad omnes corporis Iob partes, ad *omnia quae erant corporis* Iobi, saevissimos dolores ac cruciatus penetrasse? Optime certe conveniunt sequentia: *πάντοθεν, ἔνδωθεν, ἔξωθεν ἀποτηγανιζομένου* (*αὐτοῦ*). Adde locum simillimum Euseb. H. E. VII, 20. et *Vales.* ad h. l. not. 8. Denique sermo Romanus etiam satis insignia hoc in genere nobis suppeditat exempla. Ita *mortes* habet non solum Virg. Aen. X, 854. (*omnes* per *mortes* animam dare), sed Cic. Tusc. Qu. I, 48. de fin. II, 13. praeclarae sunt *mortes imperatoriae.* Arnob. advers. gentes I, 40. P. I. p. 27. ed. *Orell.* Innumerabiles alii — acerbissimarum *mortium* experti sunt *formas.* Adde Cic. de offic. I, 36, 7. Cavendum autem est, ne aut *tarditatibus* utamur in ingressu mollioribus — aut in *festinationibus* suscipiamus nimias *celeritates.* ibid. I, 22 ext. *fortitudines*, I, 7. et saepius *utilitates*, I, 28. *quietes*, de orat. I, 1, 3. *asperitates*, de legg. I, 11. *pravitates*, de finib. I, 15 *assiduitates*, ibid. 19. 20. *formidines* — *despicationes*, pro Milon. 26 *infidelitates*, de finib. I, 18. *levitates.* Cf. Minuc. Fel. Octav. I, 5. *superstitiosae vanitates.* Mox pro καταλείψομεν Cast. habet καταλείψωμεν *H.* — 3) *Συγχωρουμένων.* Nec Nicephorus, nec interpretes hanc vocem intellexerunt, quippe qui non animadverterint, vocem συγχωρεῖσθαι hi

ψυχήν. Τοιοῦτον τῶν βασιλικῶν ἑνὸς τὸ μαρτύριον παίδων, ἄξιον ὡς ὄντως 4) καὶ τῆς προσηγορίας· Πέτρος γὰρ ἐκαλεῖτο. Οὐ χείρονα δὲ καὶ τὰ κατὰ τοὺς λοιποὺς ὄντα, λόγου φειδόμενοι συμμετρίας, παραλείψομεν, τοσοῦτον ἱστορήσαντες, ὡς ὅ γε Δωρόθεος καὶ ὁ Γοργόνιος, ἑτέροις ἅμα πλείοσι τῆς βασιλικῆς οἰκετείας, μετὰ τοὺς πολυτρόπους ἀγῶνας βρόχῳ τὴν ζωὴν μεταλλάξαντες, τῆς ἐνθέου νίκης ἀπηνέγκαντο βραβεῖα. Ἐν τούτῳ τῆς κατὰ Νικομήδειαν ἐκκλησίας ὁ τηνικαῦτα προεστὼς Ἄνθιμος, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν μαρτυρίαν, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται· τούτῳ δὲ πλῆθος ἄθρουν μαρτύρων προστίθεται, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐν τοῖς κατὰ τὴν Νικομήδειαν βασιλείοις, πυρκαϊᾶς 5) ἐν αὐταῖς δὴ ταῖς ἡμέραις ἀφθείσης· ἣν καθ' ὑπόνοιαν ψευδῆ πρὸς τῶν ἡμετέρων ἐπιχειρηθῆναι λόγου διαδοθέντος, παγγενῇ

---

passive sumi. — 4) Ἄξιον ὡς ὄντως. Scribendum videtur ἀξίου. Refertur enim ad id quod praecessit, ἑνός. [De hac Valesii coniectura *Zimmermannus* ad h. l.: „*Emendatione*, inquit, *Valesiana* ἀξίου *haud opus est:* ἄξιον *referendum ad* μαρτύριον." Sed inde cur illud non necessarium sit, vix intelligitur. Hoc enim ipsum quaeritur, quomodo ἄξιον referri possit ad μαρτύριον, cum aperte rectius dixisset Eusebius, illum cubicularium martyrium subeuntem dignum se praestitisse nomine suo, scilicet Petri, quam martyrium ipsum fuisse dignum eius nomine seu eius nomini convenisse. Quae sententia est paulo ineptior et quadam difficultate laborans. Tenendum vero illud quod iam ad Euseb. H. E. VI, 11, not. 3. observavi, Eusebium interdum eo referre verba, quo rectius referenda non erant. Unde sane Valesii coniectura haud opus esse, sequitur. *H.*] Porro de hoc Petro et de Dorotheo praeposito cubiculi, Gorgonio, aliisque cubiculariis qui tunc caesi sunt, vide acta passionis Indis et Domnae die 26. Decembris. — 5) Πυρκαϊᾶς. De hoc incendio quod Nicomediae contigit anno 1. persecutionis vide illustre testimonium Constantini imp. in oratione ad sanctorum coetum capite penultimo. [Cf. Lactant. de mortt. persecut. c. XIV. XV., unde de incendii illius auctore mirum quantum dissentire Eusebium, Constantinum et Lactantium, intelligitur. Vid. *Moshem. Commentt. de rebus Chr. a. C. M.* p. 929 sqq. cf. *Stroth. deutsche Uebers.* T. II. p. 16 not. 7. Ceterum alias in rebus a Diocletiano ad Constantinum usque gestis Eusebius et Lactantius egregie inter se consentiunt ac quasi conspirant. Maxime huc pertinent loci: Lactant. de mortt. persec. c. XXXVI. cf. Euseb. H. E. IX, 2. 4. Lact. IX. cf. Eus. VIII, 13. Lact. XXXIII. cf. Eus. VIII, 16. Lact. XV. cf. Eus. VIII, 13. Lact. XLIX. cf. Eus. IX, 10. Ostendit autem praeclare *Kestner. de Eus. auct.* Excurs. IV. p. 49 — 56., neutrum scriptorem alterius historiam novisse. Praeterea cf. Zosim. hist. II, 7 — 38.

σαρηδὸν βασιλικῷ νεύματι τῶν τῆδε θεοσεβῶν, οἱ μὲν ξίφει κατεσφάττοντο, οἱ δὲ διὰ πυρὰς ἐτελειοῦντο. Ὅτε λόγος ἔχει προθυμίᾳ θείᾳ τινὶ καὶ ἀῤῥήτῳ, ἄνδρας ἅμα γυναιξὶν ἐπὶ τὴν πυρὰν καθάλλεσθαι· δήσαντες δὲ οἱ δήμιοι ἄλλό τι πλῆθος ἐπὶ σκάφαις τοῖς θαλαττίοις ἐναπέῤῥιπτον βυθοῖς. Τοὺς δέ γε βασιλικοὺς μετὰ θάνατον παῖδας, γῇ κατὰ τῆς προσηκούσης κηδείας παραδοθέντας, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ἀνορύξαντες ἐναποῤῥίψαι θαλάσσῃ καὶ αὐτοὺς ᾤοντο δεῖν οἱ νενομισμένοι δεσπόται, ὡς ἂν μὴ ἐν μνήμασιν ἀποκειμένους προσκυνοῖεν τινὲς, θεοὺς αὐτοὺς, ὥς γε ᾤοντο, λογιζόμενοι [6]. Καὶ τὰ μὲν ἐπὶ τῆς Νικομηδείας κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀποτελεσθέντα τοῦ διωγμοῦ, τοιαῦτα. Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ ἑτέρων κατὰ τὴν Μελιτινὴν [7]) οὕτω καλουμένην χώραν, καὶ αὖ πάλιν ἄλλων ἀμφὶ τὴν Συρίαν [8]) ἐπιφυ-

---

H.] — 6) Θεοὺς — λογιζόμενοι. Probabile sane est, quod ad h. l. animadvertit *Stroth.* *Uebersetz.* Tom. II. p. 16. not. 8., in eam de qua loquitur Eusebius, suspicionem illos regiorum cubiculariorum legitimos dominos adductos esse propterea quod illo tempore i. e. seculo quarto magno opere iam creverat insana reliquiarum veneratio. Sed inde nullo modo sequitur, Eusebium eidem foedae superstitioni favisse. Vide quae disputavi in *Excursu* XI. *H.* — 7) Κατὰ τὴν Μελιτινήν. In vetustissimo codice Maz. scribitur Μελιτίνην accentu in penultima. Urbs et regio ita dicta est in minore Armenia, ut iam notavi. Porro de tyrannis qui in ea regione imperium arripuit, nihil legi. — 8) Ἄλλων ἀμφὶ τὴν Συρίαν. Eugenium intelligit, qui in Syria brevi admodum tempore tyrannidem gessit. Totam historiam narrat Libanius tum in oratione ad Theodosium post reconciliationem, pag. 411. tum in Antiochico pag. 363. Quibus iungendus est locus ejusdem Libanii ex oratione ad Theodosium de seditione Antiochena, pag. 399. Erat quidam tribunus Seleuciae nomine Eugenius, qui militibus quingentis erat praepositus. His opus id iniunctum erat, ut os portus aditumque excavarent. Milites cum die noctuque sine intermissione laborarent, aegre id ferentes, praepositum suum ad imperium capessendum compellunt mortem minitantes nisi ipse assensum praeberet. Hoc modo coactus tribunus, purpura ex simulacro dei cuiuspiam abrepta, imp. salutatur. Mox Antiochiam quae tum praesidio militum vacua erat, ratus si eam sibi adiungere posset, plurimum inceptis profuturam, subito tendit, eamque circa occasum solis occupat. At milites solita per totum iter lascivia usi, agros vastaverant, vinoque ac epulis sese ingurgitaverant. Quo comperto Antiochenses, paucitatem militum ebrietatemque despectui habentes, lapidibus ac cuiusque modi telis, ipsis mulieribus adiuvantibus, tam tyrannum in palatium tendentem, quam milites omnes interfecerant, ita ut περὶ πρῶτον ὕπνον, circ

ῆναι τῇ βασιλείᾳ πεπειραμένων, τοὺς πανταχόσε τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας εἱρκταῖς καὶ δεσμοῖς ἐνεῖραι πρόσταγμα ἐφοίτα βασιλικόν. Καὶ ἦν ἡ θέα τῶν ἐπὶ τούτοις γινομένων πᾶσαν διήγησιν ὑπεραίρουσα, μυρίου πλήθους ἐν παντὶ τόπῳ καθειργνυμένου, καὶ τὰ πανταχῆ δεσμωτήρια ἀνδροφόνοις καὶ τυμβωρύχοις 9) πάλαι πρότερον ἐπεσκευασμένα, τότε πληρούντων ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἀναγνωστῶν τε καὶ ἐπορκιστῶν, ὡς μηδὲ χώραν ἔτι τοῖς ἐπὶ κακουργίαις 10) κατα-

---

primam vigiliam, nemo ex ipsis superesset. At imp. qui multam gratiam Antiochensibus habere debuisset, in Antiochensis et Seleucensis ordinis principes gladio animadvertit, cum nec hi nec illi quicquam commeruissent. Inter quos et avus Libanii, forma conspicuus et proceritate corporis, est interemptus. Haec ex p. 411. et 363. Porro Libanius in oratione ad Theodosium de seditione nos docet hunc tribunum militum Seleucensium dictum esse Eugenium, imperatorem autem esse Diocletianum, quem Dioclem vero ac genuino nomine (sic enim dictus est teste Victoris epitoma) eo loco his appellat. Sic enim ait: ὁ δὲ Διοκλέα λέγων σὺν καὶ τὸν ἠναγκασμένον Εὐγένιον, καὶ τὴν ἐκ Σικελίας δεῦρο μετὰ μέθης ἄφιξιν, etc. Lego ἐκ Σελευκείας, ut ex aliis Libanii locis supra memoratis constat. Habes igitur tyranni nomen atque historiam, quam nos primi ex Libanii orationibus eruimus. Tempus vero quo Eugenius tyrannidem arripere conatus est, hic Eusebii locus declarat, Diocletiano scilicet octies et Maximiano septies coss. [Post Συρίαν Ion. addit ὡς τάχιστα. *H.*] — 9) *Τυμβωρύχοις* i. e. *sepulcrorum expilatoribus*, ut vertit Val. Satis frequens fit horum hominum facinorosorum apud veteres mentio et nominatim plura epigrammata contra eos scripsit Gregorius Nazianzenus. Vid. *Muratorii* anecdota Graeca p. 142. cf. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. II. p. 503. *Lobeck.* ad Phryn. p. 232. Diogen. Laërt. IV, 28, 241. Maxim. Tyr. dissertt. XIII, 3. Tom. I. p. 236. ed. *Reisk.* et *Davisius* ad h. l. ibid. XXVI. T. II. p. 30. Praeterea notandum est Strothium vertisse τυμβωρύχοις *Räuber*, his in Germanica interpretatione ad h. l. monitis: „τυμβωρύχοις, *eigentlich Leute, die die Gräber erbrechen und berauben. Es ist aber nur eine der ärgsten Arten statt der ganzen Gattung genannt.*“ Neque tamen cur hoc loco istud statuendum sit, satis video. *H.* — 10) *Τοῖς ἐπὶ κακουργίαις κατακρίτοις.* Musculus vertit: *Ita ut iis qui propter maleficia damnabantur, nullus superesset in custodiis locus.* Christophorsonus vero sic interpretatus est: *His qui maleficiis tenebantur obstricti*, etc. Ignoravit scilicet tam Musculus quam Christophorsonus, reos post capitalem sententiam in carcere detentos adhuc fuisse, ex constitutione Tiberii. — 11) *Αὖθις δ' ἑτέρων.* Tertium hoc fuit edictum imperatorum contra Christianos. Primo quidem edicto iusserat imperator destrui ecclesias, et scripturas sacras igne comburi, utque honorati si sacrificare recusassent, dignitate sua privarentur, viliores

κρίτοις αὐτόθι καταλείπεσθαι. Αὖθις δ' ἑτέρων [11]) τὰ πρῶτα γράμματα ἐπικατειληφότων, ἐν οἷς τοὺς κατακλείστους, θύσαντας μὲν, ἐᾶν βαδίζειν ἐπ' ἐλευθερίας, ἐνισταμένους δὲ μυρίαις καταξαίνειν προστέτακτο βασάνοις, πῶς ἂν πάλιν ἐνταῦθα τῶν καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν μαρτύρων ἀριθμήσειέ τις τὸ πλῆθος, καὶ μάλιστα τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὸ Μαύρων ἔθνος, Θηβαΐδα τε καὶ κατ' Αἴγυπτον; ἐξ ἧς καὶ εἰς ἑτέρας ἤδη προελθόντες πόλεις τε καὶ ἐπαρχίας, διέπρεψαν τοῖς μαρτυρίοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Περὶ τῶν κατὰ Φοινίκην Αἰγυπτίων.

(Nic. H. E. VII, 7.)

Ἴσμεν γοῦν τοὺς ἐξ αὐτῶν διαλάμψαντας ἐν Παλαιστίνῃ, ἴσμεν δὲ καὶ τοὺς ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης· οὓς τίς ἰδὼν, οὐ κατεπλάγη τὰς ἀναριθμήτους μάστιγας, καὶ τὰς ἐν τούτοις τῶν ὡς ἀληθῶς παραδόξων [1]) τῆς θεοσεβείας ἀθλητῶν ἐνστάσεις, τόν τε παρα

---

libertatem amitterent, ut est in capite 2. Alterum edictum paulo po subsecutum est, ut episcopi, presbyteri et diaconi in carcerem coniice rentur, et ad sacrificandum omnibus modis compellerentur, ut ibide scribit Eusebius. Tertium edictum omnes cuiuscumque generis Christi nos tam laicos quam clericos comprehendit, quod anno persecutionis propositum esse ait Eusebius in libro de martyribus Palaestinae cap. II Videtur tamen hoc edictum potius quartum fuisse. Secundum enim ec ctum ac tertium ad solos sacerdotes pertinebat. Ac secundo quidem iu sum erat ut in carcerem coniicerentur, tertio vero mandatum est, iidem sacerdotes tormentis adhibitis ad sacrificandum compellerentur.

Cap. VII. 1) Τῶν ἀληθῶς παραδόξων. Paradoxi dicebantur athl tae qui multas victorias retulerant, ut iampridem notavit Petrus Fab in Agonistico, lib. III. p. 603. Porro in codice Med. et Maz. legit τῶν ὡς ἀληθῶς, quod certe est elegantius. [Pro ἀναριθμήτους ve Ion. habet ἀναρίθμους. Κατεπλάγη τὰς ἀναριθμήτους μάστιγας propı est: commotus sit animo ab innumerabilibus flagorum ictibus i. e. adn

χρῆμα μετὰ τὰς μάστιγας ἐν θηρσὶν αἱμοβόροις ἀγῶνα, καὶ τὰς ἐν τούτῳ παρδάλεων καὶ διαφόρων ἄρκτων, συῶν τε ἀγρίων καὶ πυρὶ καὶ σιδήρῳ κεκαυτηριασμένων βοῶν προσβολάς, καὶ τὰς πρὸς ἕκαστον τῶν θηρίων θαυμασίους τῶν γενναίων ὑπομονάς; Οἷς γιγνομένοις καὶ αὐτοὶ παρῆμεν, ὁπηνίκα τοῦ μαρτυρουμένου σωτῆρος ἡμῶν αὐτοῦ δὴ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν θείαν δύναμιν ἐπιπαροῦσαν, ἐναργῶς τε αὐτὴν τοῖς μάρτυσιν ἐπιδεικνῦσαν ἱστορήσαμεν, τῶν ἀνθρωποβόρων ἐπὶ πλεῖστον χρόνον μὴ προσψαύειν μηδὲ πλησιάζειν τοῖς τῶν θεοφιλῶν σώμασιν ἐπιτολμώντων, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοὺς ἄλλους, ὅσοι δήπουθεν ἔξωθεν ²) ἐρεθισμοῖς παρώρμων αὐτά, φερομένων, μόνων δὲ τῶν ἱερῶν ἀθλητῶν γυμνῶν ἑστώτων καὶ ταῖς χερσὶ κατασειόντων, ἐπί τε σφᾶς αὐτοὺς ἐπισπωμένων (τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἐκελεύετο πράττειν) μηδ' ὅλως ἐφαπτομένων, ἀλλ' ἔσθ' ὅπη μὲν καὶ ἐπ' αὐτοὺς ὁρμώντων, οἷα δὲ πρός τινος θειοτέρας δυνάμεως ἀνακρουομένων, καὶ αὖ πάλιν εἰς τοὐπίσω χωρούντων. Ὃ καὶ εἰς μακρὸν γινόμενον, θαῦμα παρεῖχεν οὐ σμικρὸν τοῖς θεωμένοις, ὥστε ἤδη διὰ τὸ ἄπρακτον τοῦ πρώτου, δεύτερον καὶ τρίτον προσαφίεσθαι ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ μάρτυρι θηρίον. Καταπλαγῆναι δ' ἦν τὴν ἐπὶ τούτοις ἀπτόητον τῶν ἱερῶν ἐκείνων καρτερίαν, καὶ τὴν ἐν σώμασι νέοις βεβηκυῖαν καὶ ἀδιάτρεπτον ἐν-

---

... sit innumerabiles ictus flagrorum, ut recte vertit Val. cf. VII, 17. ... χρῆμα καταπληττομένους ἰδόντα τοὺς πολλούς. H.] — 2) Ἔξωθεν, ... cephorus in capite 7. lib. VIII. intellexit eos qui extra arenam stabant, ... bestias clamoribus incitabant. Sed Rufinus non spectatores intellexit, ... arenarios, quibus artis est instigare bestias, ut ipse loquitur: Verum ... iae, inquit, illos ipsos, qui ad instigandum mittuntur, incredibili ce... ... discerpunt. Christophorsonus Nicephori expositionem secutus est. ... enim vertit: *In infideles qui extra repagula, alius aliunde, eas in ... martyres instigabant*, etc. Ex quo apparet eum duplici modo interpre... ... esse vocem ἔξωθεν, tam de infidelibus, quam de iis qui extra are... ... stabant. Occurrit eadem vox infra in hoc capite: τοὺς μὲν ἄλλους ... ἔξωθεν προσιόντων. [Male vertit Valesius tum h. l.: *quia fide nos ... alieni tum ipsos instigabant*, tum infra: *qui alios quidem ex infide... ... numero*, etc. Recte enim *Stroth. deutsche Uebersetz.* T. II. p. 20. ... 1. haec affert: „*Freilich heissen οἱ ἔξωθεν sonst Heyden; freilich sind ... auch hier Heyden gewesen, die ausser dem Schauplatz waren, — dieses ... versteht sich von selbst: allein der Ausdruck ἔξωθεν sagt es hier gerade ... nicht, sondern er geht hier zunächst auf den Schauplatz, und bedeutet die, ... welche ausserhalb der Schranken standen, und herein traten, um die Thiere*

ὄντων. Εἶδες γοῦν ἡλικίαν οὐδ' ὅλων ἐτῶν εἴκοσι, δίχα δ
μῶν ἑστῶτος νέου, καὶ τὰς μὲν χεῖρας ἐφαπλοῦντος εἰς στα
ροῦ τύπον, ἀκαταπλήκτῳ δὲ καὶ ἀτρεμεῖ διανοίᾳ ταῖς πρὸς
θεῖον σχολαίτατα τεταμένου λιταῖς, μηδ' ὅλως τε μεθισταμέ
μηδ' ἀποκλίνοντός ποι τοῦ ἔνθα εἱστήκει τόπου, ἄρκτων
παρδάλεων θυμοῦ καὶ θανάτου πνεόντων [3]), καὶ σχεδὸν αὐ
καθαπτομένων αὐτοῦ τῆς σαρκὸς, ἀλλ' οὐκ οἶδ' ὅπως θείᾳ
ἀπορρήτῳ δυνάμει μονονουχὶ φραττομένων τὸ στόμα, καὶ αὖ
παλινδρομούντων εἰς τοὐπίσω. Καὶ οὗτος μὲν οὖν τοιοῦτός τις
Πάλιν δ' ἂν ἑτέρους εἶδες, πέντε γὰρ οἱ πάντες [4]) ἐτύγχαν
ἠγριωμένῳ ταύρῳ παραβληθέντας· ὃς τοὺς μὲν ἄλλους τῶν ἔξ
θεν προσιόντων, τοῖς κέρασιν εἰς τὸν ἀέρα ῥίπτων διεσπάρα
τεν, ἡμιθνῆτας αἴρεσθαι καταλιμπάνων, ἐπὶ μόνους δὲ θυμῷ
ἀπειλῇ τοὺς ἱεροὺς ὁρμῶν μάρτυρας, οὐδὲ πλησιάζειν αὐτ
οἷός τε ἦν, κυρίττων δὲ τοῖς ποσὶ [5]) καὶ τοῖς κέρασι τῇδε
κεῖσε χρώμενος, καὶ διὰ τοὺς τῶν καυτήρων ἐρεθισμοὺς θυμ
καὶ ἀπειλῆς πνέων, εἰς τοὐπίσω πρὸς τῆς ἱερᾶς ἀνθείλκετο πρ
νοίας· ὡς μηδὲ τούτου μηδὲν μηδαμῶς αὐτοὺς ἀδικήσαντ
ἕτερα ἄττα αὐτοῖς ἐπαφίεσθαι θηρία. Τέλος δὴ οὖν μετὰ τ
δεινὰς καὶ ποικίλας τούτων προσβολὰς, ξίφει κατασφαγέντες

---

anzureizen." H.] — 3) Θυμοῦ — πνεόντων non male vertit Valesi
furorem ac mortem anhelitu ipso spirantes. Eodem modo infra
μοῦ καὶ ἀπειλῆς πνέων. Cogitandum vero est cum genitivo, non ac
satiro πνεῖν h. l. et alibi iungi, quia deinde simul inest notio pleni
dinis et copiae. Ita ipsum θυμοῦ πνέοντες dixit Chrysost. T. II. p. 4
et φόνων πνέοντες Tom. XII. p. 359. E. : Neque aliter Heliodor. p
φρονήματος δὲ εὐγενοῦς ἔτι πνέουσα Alciphr. p. 338. στεμφύλων καὶ κο
ὡς πνέοντα. Contra Eurip. Iphig. A. v. 278. πῦρ πνέουσα καὶ φόνον Rh
v. 782 sq. αἱ δ' ἔρυγχον ἐξ ἀντηρίδων θυμὸν πνέουσαι, κἀνεχάντιζον
βίῳ. cf. Phoeniss. v. 454. σχάσον δὲ δεινὸν ὄμμα καὶ θυμοῦ πνοάς.
cian. diall. mortu. XX. p. 112. ed. Weigtländer. ἀποπνέων μύρου. Eod
modo recte explicat Actor. IX, 1. Winer. Nachträge zur neuesti
Grammatik. p. 210 Aliter Matthiae ausführl. griech. Grammatik
690. 691. Praeterea cf. Cicer. Catil. II, 1: scelus anhelantem. Scrip
lib. ad Herenn. IV, 55. anhelare ex infimo pectore crudelitatem. H.
4) Πέντε γὰρ οἱ πάντες: Quatuor fuisse dicuntur in Menaeo, die 21.
martii. — 5) Κυρίττων δὲ τοῖς ποσί. Hunc locum Nicephorus
serpolavit, et in sensum prorsus alienum convertit. — 6) Ξίφει κα
σφαγέντες. Langus vertit iugulati, recte ut equidem sentio. Mos er
erat, ut confectores immitterentur, qui noxios in arena iugularent,

ἱ πάντες, ἀντὶ γῆς καὶ ταφῶν τοῖς θαλαττίοις παραδίδονται κύμασι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Περὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον.

(Nic. H. E. VII, 8.)

Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ ἀγὼν τῶν κατὰ Τύρον τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους ἐνδεδειγμένων Αἰγυπτίων· θαυμάσειε δ' ἄν τις αὐτῶν καὶ τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς μαρτυρήσαντας· ἔνθα μυρίοι τὸν ἀριθμὸν ἄνδρες ἅμα γυναιξὶ καὶ παισὶν, ὑπὲρ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τοῦ προσκαίρου ζῆν καταφρονήσαντες, διαφόρους ὑπέμειναν θανάτους. Οἱ μὲν αὐτῶν μετὰ ξεσμοὺς καὶ στρεβλώσεις μάστιγάς τε χαλεπωτάτας, καὶ μυρίας ἄλλας ποικίλας καὶ φρικτὰς ἀκοῦσαι βασάνους πυρὶ παραδοθέντες, οἱ δὲ πελάγει καταβροχθισθέντες [1]), ἄλλοι δὲ εὐθαρσῶς τοῖς ἀποτέμνουσι τὰς ἑαυτῶν προτείναντες κεφαλὰς, οἱ δὲ καὶ ἐναποθανόντες ταῖς βασάνοις, ἕτεροι δὲ λιμῷ διαφθαρέντες· καὶ ἄλλοι πάλιν ἀνασκολοπισθέντες, οἱ μὲν κατὰ τὸ σύνηθες [2]) τοῖς κα-

---

supra observavi, ubi de passione Polycarpi. Cave igitur existimes, martyres illos capite truncatos fuisse.

Cap. VIII. 1) *Καταβροχθισθέντες* scribere pro lectione Val. Zimm. *καταβροχισθέντες*, non dubitavi. Ipse Zimmermannus ad h. l. nescio, inquit, an legendum sit *καταβροχθισθέντες*. Vid. quae animadverti ad Euseb. H. E. VII, 15 not. 6. Cf. de martyr. Pal. c. IV. n. 7. Atque H. E. VI, 44 ext., ubi ex Dionysio laudat Eusebius καὶ μικρὸν ... καταβροχθίσας. *H.* — 2) *Κατὰ τὸ σύνηθες.* Vide quae de modo cruci affigendorum maleficorum post *Iustum Lipsium* de cruce I, 7. et alios disputavit *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. III. p. 756 — 770. cf. *Valesius* ad Euseb. H. E. II, 25 not. 7. *Dorville* ad Chariton. p. 380 sq. *Wetsten.* ad Luc. XXIV, 30. *Winer.* *biblisches Realwörterbuch* p. 393 sq. Seneca ad Marciam XX. „video istic varias cruces — aliter ab aliis fabricatas. Alii *capite conversos in terram* suspenderunt, alii per obscoena stipitem egerunt, alii brachia patibulo

κούργαια, οἱ δὲ καὶ χειρόνως ἀνάπαλιν κατωκάρα [3]) προσηλ-
ωθέντες, τηρούμενοί τε ζῶντες [4]), εἰσότε καὶ ἐπ' αὐτῶν ἰκρί-
λιμῷ διαφθαρεῖεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τῶν κατὰ Θηβαΐδα.

(Nic. H. E. VII, 8.)

Πάντα δ' ὑπεραίρει λόγον, καὶ ἃς ὑπέμειναν αἰκίας καὶ ἀλγ-
δόνας οἱ κατὰ Θηβαΐδα μάρτυρες, ὀστράκοις ἀντὶ ὀνύχων ὅ-
τὸ σῶμα καὶ μέχρις ἀπαλλαγῆς τοῦ βίου καταξαινόμενοι, γυ-
ναῖκες τε τοῖν ποδοῖν ἐξ ἑνὸς ἀποδεσμούμεναι, μετέωρά τε καὶ δι-
έρια [1]), κάτω κεφαλὴν μαγγάνοις τισὶν εἰς ὕψος ἀνελκόμε-
γυμνοῖς τε παντελῶς καὶ μηδ' ἐπικεκαλυμμένοις τοῖς σώμα-
θέαν ταύτην αἰσχίστην καὶ πάντων ὠμοτάτην καὶ ἀπανθρωπ-
τάτην τοῖς ὁρῶσιν ἅπασι παρεσχημένα. Ἄλλοι δ' αὖ πά-
δένδρεσι καὶ πρέμνοις ἐναπέθνησκον δεσμούμενοι. Τοὺς γ

---

explicuerunt. Paulus l. l. p. 763. i. H. — 3) Κατωκάρα capite orsum verso i. q. κατὰ κεφαλῆς quo utitur ipse Euseb. H. E. III, 1. ἐσκολοπίσθη κατὰ κεφαλῆς, cruci suffixus est capite deorsum verso, interpretatus est Val. Adde Euseb. demonstrat. evang. III, 7 p. 116 Montacut. Πέτρος — κατὰ κεφαλῆς σταυροῦται. H. — 4) Ζῶντες. V S. S. Richter. de morte Servatoris in cruce §. 10. „Crucis illa vis erat, si vel firmiores respicias, tam cito exstinguendi. martyrologiis constat, nonnullos 3. 4. quin etiam novem dierum int valle in cruce vixisse, relictos autem plerosque esse — — nec sole et pluvia correpti pedetentim tabo diffluerent, et tunc avibus, q viventes non invadunt, putri halitu allectis in praedam cederent;" Et psius de cruce II, 12. „Haerebant, inquit, in cruce lenta morte p anti, ut corvos pascerent. Positi custodes, ne quis detraheret, impe bant." Cf. Paulus l. l. p. 811. p. 816. f., quo ultimo loco vitio pro dubio typothetae falso laudatur Euseb. H. E. 7, 8., ubi nihil hac re legitur. H.

Cap. IX. 1) Διαίρια. Monstrosam lectionem hic exhibet Niceph rus, ex quo apparet illum depravatissimis Eusebii codicibus usum fuis

μάλιστα στεῤῥοτάτους τῶν κλάδων μηχαναῖς τισιν ἐπὶ ταὐτὸν ...ελκοντες, εἰς ἑκάτερά τε τούτων τὰ τῶν μαρτύρων ἀποτεί...ντες σκέλη, εἰς τὴν ἑαυτῶν ἠφίεσαν τοὺς κλάδους φέρεσθαι ...σιν [2]), ἄθρουν τῶν μελῶν διασπασμὸν καθ' ὧν ταῦτ' ἐνεχείρουν, ...νοοῦντες. Καὶ ταῦτά γε πάντα ἐνηργεῖτο οὐκ ἐπ' ὀλίγας ἡμέ...ας ἢ χρόνον τινὰ βραχὺν, ἀλλ' ἐπὶ μακρὸν ὅλων ἐτῶν διάστη...μα, ὁτὲ μὲν πλειόνων ἢ δέκα, ὁτὲ δὲ ὑπὲρ τοὺς εἴκοσι τὸν ...ιθμὸν ἀναιρουμένων, ἄλλοτε δὲ οὐχ ἧττον καὶ τριάκοντα, ἤδη ...ὲ ἐγγύς πὸυ καὶ ἑξήκοντα, καὶ πάλιν ἄλλοτε ἑκατὸν ἐν ἡμέρᾳ ...ᾷ ἄνδρες ἅμα κομιδῇ νηπίοις καὶ γυναιξὶν ἐκτείνοντο [3]), ποι...κίλαις καὶ ἐναλλαττούσαις τιμωρίαις καταδικαζόμενοι. Ἱστορή...σαμεν [4]) δὲ καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τῶν τόπων γενόμενοι [5]), πλείους ...θρόως κατὰ μίαν ἡμέραν, τοὺς μὲν τῆς κεφαλῆς ἀπο...τμὴν ὑπομείναντας, τοὺς δὲ τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν· ...ς ἀμβλύνεσθαι φονεύοντα τὸν σίδηρον, ἀτονοῦντά τε διαθλᾶ...σθαι, αὐτούς τε τοὺς ἀναιροῦντας ἀποκάμνοντας, ἀμοιβαδὸν ἀλ...λήλους διαδέχεσθαι. Ὅτε καὶ θαυμασιωτάτην ὁρμὴν, θείαν τε ...ς ἀληθῶς δύναμιν καὶ προθυμίαν τῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ ...εοῦ πεπιστευκότων συνεωρῶμεν. Ἅμα γοῦν τῇ κατὰ τῶν προ...έρων ἀποφάσει, ἐπεπήδων ἄλλοθεν ἄλλοι τῷ πρὸ τοῦ δικαστοῦ ...ματι [6]), Χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογοῦντες, ἀφροντίστως μὲν ...ὸς τὰ δεινὰ καὶ τοὺς τῶν πολυειδῶν βασάνων τρόπους δια...κείμενοι, ἀκαταπλήκτως δὲ παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῇ εἰς τὸν τῶν

...a pro διαέρια, habet οἷά τινα ἱερεῖα, quod sensu caret. — 2) Εἰς ... ἑαυτῶν — φύσιν i. e. interprete Valesio: *ramos in propium ac ...turalem situm reverti sinebant.* *H.* — 3) Ἐκτείνοντο i. e. in...ficiebantur. vid. *Gatuker.* ad Antonin. IV, 3 p. 124. *Valckenar.* ad ...ripid. Phoeniss. v. 1692. p. 567. *H.* — 4) Ἱστορήσαμεν δὲ καὶ αὐτοί. ... hoc loco discimus, Eusebium in Aegypto versatum fuisse, quod et...am testatur Theodorus Metochita in collectaneis, quo loco observat omnes ...on modo Aegyptios, verum etiam eos qui in Aegypto versati sunt, in...tricata quadam et obscura dictione in scribendo usos fuisse. Inter quos ...m postremo loco recenset Eusebium nostrum. [Paulo ante pro καὶ ...ἑξήκοντα Ion. habet ἢ τριάκ. et post τιμωρίαις ibid. additur θανάτου. ...L. — 5) Τόπων. Vid. quae monui ad *Valesii* diatriben de vita scriptis... Eus. p. XXXIX. not. 35. *H.* — 6) Τῷ πρὸ τοῦ δικαστοῦ βήματι. ...a locutio, tribunal quod est ante iudicem. Βῆμα ergo sumitur pro ...adibus tribunalis. Hinc iudex sedere dicitur πρὸ τοῦ βήματος, id est, pro *tribunali*, vel *pro tribunalibus*, ut hic loquitur Rufinus. Aliter ta...men hunc Eusebii locum exponit Lucas Holstenius in notis ad passionem

ὅλων θεὸν εὐσεβεία, μετά τε χαρᾶς καὶ γέλωτος καὶ εὐφρο-
νης τὴν ὑστάτην ἀπόφασιν τοῦ θανάτου καταδεχόμενοι, ἐ
ψάλλειν, καὶ ὕμνους καὶ εὐχαριστίας εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν μέχρις
τῆς ἐσχάτης ἀναπέμπειν ἀναπνοῆς. Θαυμάσιοι μὲν οὖν καὶ οὗ
ἐξαιρέτως δὲ ἐκεῖνοι θαυμασιώτεροι [7]), οἱ πλούτῳ μὲν καὶ
γενείᾳ καὶ δόξῃ, λόγῳ τε καὶ φιλοσοφίᾳ διαπρέψαντες, πά
γε μὴν δεύτερα θέμενοι τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, καὶ τῆς εἰς
σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως· οἷος Φι
ρωμος ἦν, ἀρχήν τινα οὐ τὴν τυχοῦσαν τῆς κατ' Ἀλεξάνδρε
βασιλικῆς διοικήσεως [8]) ἐγκεχειρισμένος, ὃς μετὰ τοῦ ἀξ

---

88. Perpetuae et Felicitatis p. 126. — 7) Ἐξαιρέτως δὲ ἐκεῖνοι θαυμ-
σιώτεροι, verum ii *maximam prae cunctis laudem* merentur, vertit Val
Cf. quae monui Eus. H. E. III, 8 not. 12. VII, 23 not. 5. *Herald*
ad Arnob. adv. gentes I, 22 p. 300. ed. *Orell.* et *Orellius* ipse ibid. I,
p. 351. *H.* — 8) Τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν βασιλικῆς διοικήσεως. E
igitur Philoromus, rationalis seu procurator summarum Aegypti. [St
thius vertit: *eines kaiserlichen Kammer- und Iustiz-Praesidenten.* H
Haec enim dignitas his verbis designatur. At Rufinus cum haec non i
telligeret, ita vertit: *Philoromus agens turmam militum Romanorum.* Que
secutus Usuardus, Ado et ceteri die 4. Februarii, Philoromum tribunu
vocaverunt, gravi errore. Sed neque Symeon metaphrastes hunc Eus
bii locum intellexit. Nam in actis MS. passionis Philoromi ac Phileae, qu
mihi communicavit R. P. Franciscus Combefisius, de Philoromo ita scribit: ὁ ἑ
ταῖρος τούτῳ κατὰ πάντα Φιλόρωμος, μεγίστης ὅσης παρὰ τῶν τότε κρα
τούντων ἐξουσίας ἀρχὴν ἐμπιστεύεται· ὑφ' ὧν διέπειν πάσης γῆς Αἰγύπτ
πιστευθεὶς καὶ Ἀλεξανδρέων πόλεως τὸ στρατόπεδον, ἣ μία καὶ αὐτὴ κα
πρώτη τῆς Αἰγυπτίων χώρας μητρόπολις καταγγέλλεται, τῶν ἐν αὐτῇ πρα
γμάτων δημοσίων τὴν ἀρχὴν ἐμπεπίστευτο. Id est: *Huius autem Philea
sodalis et aequalis per omnia Philoromus, maxima quadam dignitate orna
tus est ab iis qui tunc temporis imperium administrabant. A quibus cu
totius Aegypti et Alexandriae, quae sola ac prima universae provincia
metropolis est, exercitus regendos accepisset, publicorum negotiorum in e
civitate curam gerebat.* Vides ut metaphrastes ad eundem quem ceter
lapidem impegit. Atqui βασιλικὴ διοίκησις, est rationalis seu procura-
toris Caesaris officium, ut dixi. Certe dioecetes sub regibus Alexandri-
nis olim dicebatur, is qui postea sub principibus Romanis dictus est ra-
tionalis seu procurator summarum Aegypti, ut iampridem notavi ad ex-
cerpta Polybii Megalopolitani, pag. 23. Sic apud Dionem Cocceianum
in lib. XLII. Pothinus διοικητὴς dicitur, quem Caesar in libro de bello
Alexandrino procuratorem regni vocat. Sed et Eusebii quae sequuntur
verba, satis indicant eam Philoromi dignitatem civilem fuisse, non milita-
rem. Addit enim Eusebius: ὑπὸ στρατιώταις δορυφορούμενος ἑκάστης ἀντ-

...ρος καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς τιμῆς, ὑπὸ στρατιώταις δορυφορούμε-
...νος, ἑκάστης ἀνεκρίνετο ἡμέρας· Φιλέας τε τῆς Θμουϊτῶν ἐκκλη-
...ς ἐπίσκοπος, διαπρέψας ἀνὴρ ταῖς κατὰ τὴν πατρίδα πολι-
...ς 9) τε καὶ λειτουργίαις, ἔν τε τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν λό-
... οἳ καὶ μυρίων ὅσων πρὸς αἵματός τε καὶ τῶν ἄλλων φί-
... ἀντιβολούντων, ἔτι μὴν τῶν ἐπ' ἀξίας [ἀρχόντων] 10)
...ς δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ δικαστοῦ 11) παρακαλοῦντος, ὡς ἂν αὐτο...

...νετο ἡμέρας. Id est: *Stipatus militibus seu officialibus, quotidie ius ...bat.* Quae verba ut in tribunum cadere non possunt, ita egregie ...veniunt rationali. Quippe rationales officium seu apparitionem habe-...t, et ius dicebant. Ammianus Marcellinus in libro XXVIII. *Quae-...s in unum impiorum hominum globus, imitatus rationalis officium ipsum-... iudicem*, etc. ubi vide quae olim observavi. Quibus adde epistolam ...vii Himerii rationalis Aegypti ad praefectum Mareotae quam refert ...hanasius in apologia, *τὴν σύνοψιν ποιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν ἀνενεγ-...ν.* Sed et acta apud rationalem confecta fuisse ibidem docetur. Ha-...bat ergo officialem ab actis. — 9) *Πολιτείαις honoribus* Val., *Ehren-...llen* Strothius vertit. Cf. quae animadverti ad Euseb. H. E. VI, 43 ...t. 23. *H.* — 10) *Τῶν ἐπ' ἀξίας ἀρχόντων.* Ultima vox delenda esse mihi ...detur. Est enim, ut opinor, scholium additum ad explicationem vo-...m praecedentium. Quamquam *οἱ ἐπ' ἀξίας* non tam magistratus signi-...ant quam *honoratos*, ut Latini vocant, id est, *eos qui honoribus per-...ncti sunt.* De honoratis multa olim notavi ad librum XIV. Ammiani ...arcellini. Certe vocem *ἄρχοντας* hic superfluam esse apparet. Nullus ...im erat *ἄρχων* praeter ipsum iudicem, nisi forte magistratus municipa-...s intelligas. [Uncis inclusi verbum *ἀρχόντων*. *H.*] — 11) *Καὶ αὐτοῦ ...οῦ δικαστοῦ.* In actis passionis Phileae praeses hic dicitur Culcianus. Fuit autem Culcianus praeses Thebaidis, ut docet Epiphanius. Proinde Phileas passus est in Thebaide, non autem Alexandria, ut quidam putant. Quos in errorem induxit Eusebii locus ex cap. 10. ubi Phileae epistola refertur, quam ille ad Thmuitas scripsit Alexandria, paulo ante agonem martyrii sui. Verum, ut dixi, Culcianus praeses Thebaidis a quo damnatus est, manifesto arguit illum in Thebaide passum fuisse. Ceterum acta illa passionis Phileae nuper edita sunt Antverpiae. Quibus plane consentit codex MS. bibliothecae sancti Victoris. Interpolata sunt autem a quodam Gregorio, qui ex lib. VIII. historiae ecclesiasticae Rufini multa inseruit. Vera igitur acta incipiunt ab his verbis: *Imposito ergo Philea super ambonem, Culcianus praeses dixit*, etc. In fine item quaedam addita sunt ex Rufino de Philoromo martyre. Symeon tamen metaphrastes in actis MS. passionis Phileae et Philoromi, eos Alexandriae passos esse dicit. Sic enim habet: *Φιλέας γὰρ οὗτος ὁ ἔνδοξος καὶ σὺν αὐτῷ Φιλόρωμος οἱ πανάγιοι μάρτυρες, τότε δὴ τῷ κατ' Αἴγυπτον δικάζοντι ἄρχοντι ἐπ' Ἀλεξανδρείας ὄντι, πλεῖστα ὅσα παρ' αὐτοῦ ζητηθέν-*

τῶν οἶκτον λάβοιεν, φειδώ τε παίδων καὶ γυναικῶν ποιήσοιντο, οὐδαμῶς πρὸς τῶν τοσούτων ἐπὶ τὸ φιλοζωῆσαι μὲν ἑλέσθαι, καταφρονῆσαι δὲ τῶν περὶ ὁμολογίας καὶ ἀρνήσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεσμῶν ὑπήχθησαν, ἀνδρείῳ δὲ λογισμῷ καὶ φιλοσόφῳ, μᾶλλον δὲ εὐσεβεῖ καὶ φιλοθέῳ ψυχῇ, πρὸς ἁπάσας τοῦ δικαστοῦ τάς τε ἀπειλὰς καὶ τὰς ὕβρεις ἐνστάντες, ἄμφω τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Φιλέου μάρτυρος περὶ τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν πεπραγμένων ἔγγραφοι διδασκαλίαι [1]).

(Nic. H. E. VII, 9.)

Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν ἔξωθεν μαθημάτων ἕνεκα πολλοῦ λόγου ἄξιον γενέσθαι τὸν Φιλέαν ἔφαμεν, αὐτὸς ἑαυτοῦ παρίτω μάρτυς,

---

τες, δέσμιοι προσηνέχθησαν. Et in fine, postquam sententiam praefecti Augustalis retulit in eos latam, haec subiungit: οἱ δὲ ἅγιοι ἄμφω ἐπὶ τὸ τέλος τῆς αὐτῶν μαρτυρίας ὑπὸ τῶν δημίων ἐσύροντο· καὶ δὴ ἐν τῷ ὡρισμένῳ τόπῳ γενόμενοι, τῷ Θεῷ τε δόξαν εἵνεκα τῶν τοιούτων στεφάνων εὐχαριστήριον ἀναπέμψαντες, ἐπ' αὐτῆς Ἀλεξανδρείας ὁμοῦ τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν, μηνὶ παχὼν κγ' κατ' Αἰγυπτίους, κατὰ δὲ Ῥωμαίους πρὸ ὀκτὼ Καλανδῶν Ἰανουαρίων. Id est: *Ambo igitur sancti ad finem confessionis ipsorum tracti sunt a carnificibus. Cumque ad locum constitutum venissent, actis deo gratiis ob eiusmodi coronas, in urbe Alexandria simul ambo capite truncati sunt die 29. mensis Cheao iuxta Aegyptios, iuxta Romanos vero octavo Calendas Ianuarias.* In appendice quoque actorum Polyeucti martyris quae nuper edita est Antverpiae, Philoromus Alexandriae passus esse dicitur. Quare si vera sunt acta illa Latina de quibus paulo ante dixi, in quibus Culciani praesidis interrogatio cum Phileae responsionibus continetur, Culcianus praefectus Augustalis fuerit necesse est, tunc cum Phileas et Philoromus Alexandriae subiere martyrium. Certe Eusebius in fine lib. IX. diserte affirmat, Culcianum hunc ad omnes honorum gradus a Maximino promotum fuisse.

Cap. X. 1) Huius capitis titulus in codice Med. et Maz. ita conceptus est: Περὶ τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν πεπραγμένων ἔγγραφοι διδασκα-

ἅμα μὲν ἑαυτὸν ὅς τις ποτ' ἦν ἐπιδείξων, ἅμα δὲ καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ συμβεβηκότα μαρτύρια ἀκριβέστερον μᾶλλον ἢ ἡμεῖς ἱστορήσων διὰ τούτων τῶν λέξεων· Ἀπὸ τῶν Φιλέου πρὸς Θμουΐτας [2]) γραμμάτων. „Τούτων ἁπάντων ὑποδειγμάτων ἡμῖν καὶ ὑπογραμμῶν καὶ καλῶν γνωρισμάτων ἐν ταῖς θείαις καὶ ἱεραῖς γραφαῖς κειμένων, οὐδὲν μελλήσαντες [3]) οἱ μακάριοι οἱ σὺν ἡμῖν μάρτυρες, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν καθαρῶς τείναντες, καὶ τὸν ἐπ' εὐσεβείᾳ θάνατον ἐν νῷ λαβόντες, ἀπρὶξ τῆς κλήσεως εἴχοντο, τὸν μὲν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν εὑρόντες ἐνανθρωπήσαντα δι' ἡμᾶς, ἵνα πᾶσαν μὲν ἁμαρτίαν ἐκκόψῃ, ἐφόδια δὲ τῆς εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰσόδου ἡμῖν καταθῆται· οὐ γὰρ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών, καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἑαυτὸν ἐταπείνωσεν ἕως θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Διὸ καὶ ζηλώσαντες τὰ μείζονα χαρίσματα οἱ Χριστοφόροι μάρτυρες [4]), πάντα μὲν πό-

---

λίαι. Titulus autem capitis praecedentis ita perscriptus est: περὶ τῶν κατὰ Θηβαΐδα Φιλέου μάρτυρος, sed non dubito quin verba illa Φιλέου μάρτυρος, pertineant ad titulum c. 10. Quippe in eo capite refert Eusebius ex Phileae litteris ad Thmuitas, martyria Alexandrinorum. — 2) *Ἀπὸ τῶν Φιλέου πρὸς Θμουΐτας γραμμάτων.* Haec verba maiusculis literis scribenda sunt ad distinctionem. Et in Regio quidem codice a reliquo textu modico intervallo separantur. In Medicaeo autem libro locantur ad marginem, in Mazarino et Fuk. codice omittuntur. Est autem Thmuis urbs Augustanicae. Hinc apud Epiphanium in haeresi Semiarian. *Πτολεμαῖος Θμούεως Αὐγουστονίκης.* [Augustamnicae potius aut scribere debuisse Valesium aut Αὐγουσταμνικῆς apud Epiphanium legendum esse, censet *Danz.* de Eus. p. 141 not. 64. Quin etiam ipse Valesius, quod fugit Danzium, *Augustamnicam* scripsit in Ammian. Marcell. XXII, 15. ext. Sed vide sis quae ibi annotavit V. D. Ceterum medio e contextu abrepta esse ea, quae ex Phileae epistola excerpsit Eusebius, ideoque difficilius intelligi, quivis videt. Cf. quae monui V, 5 not. 11. V, 16 not. 25. VII, 21 not. 2. VII, 32 not. 15. *H.*] — 3) *Οὐδὲν μελήσαντες.* Scribe μελλήσαντες ut legitur in codice Med. Maz. Fuk. et Savil. Idem error supra in cap. 4. huius libri ex eorundem codicum auctoritate a nobis emendatus est, et rursus infra in hac Phileae epistola. — 4) *Οἱ Χριστοφόροι μάρτυρες.* Id est, *Christo pleni.* Sic Ignatius Antiochenus episcopus dictus est θεοφόρος, id est, *deo plenus.* [Similiter Χριστοφόρος ab Athanasio dictus est Paulus apostolus. Vid. *Suicer.* Thes. T. II. p. 1560. Plenior locutio fuisse videtur οἱ τὸν Χριστὸν φέροντες ἐν τῇ καρδίᾳ i. e. qui Christum toto pectore amant, colunt, diligunt, ad eius prae-

νον καὶ παντοίας αἰκισμῶν ἐπινοίας οὐκ εἰσάπαξ, ἀλλ' ἤδη καὶ δεύτερον τινὲς ὑπέμειναν, πάσας δὲ ἀπειλὰς οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τῶν δορυφόρων κατ' αὐτῶν φιλοτιμουμένων, οὐκ ἐνεδίδουν τὴν γνώμην, διὰ τὸ τὴν τελείαν ἀγάπην ἔξω βάλλειν τὸν φόβον. Ὧν καταλέγειν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἐφ' ἑκάστῃ βασάνῳ ἀνδρείαν, τίς ἂν ἀρκέσειε λόγος; Ἀνέσεως γὰρ οὔσης ἅπασι τοῖς βουλομένοις ἐνυβρίζειν, οἱ μὲν ξύλοις ἐπαίοντο, ἕτεροι δὲ ῥάβδοις [5]), ἄλλοι δὲ μάστιξιν, ἕτεροι δὲ πάλιν ἱμᾶσιν, ἄλλοι δὲ σχοινίοις. Καὶ ἦν ἡ θέα τῶν αἰκισμῶν ἐνηλλαγμένη,

---

cepta omnes suas cogitationes dirigentes et conformantes. Eodem modo *θεοφορεῖν* et *θεοφόρος* dicitur. Cf. Clemens Alex. strom. lib. VII. *Θεῖος ἄρα ὁ γνωστικὸς καὶ ἤδη ἅγιος θεοφορῶν καὶ θεοφορούμενος.* *Suicer.* l. l. T. I. p. 1389 — 1392. *Gataker.* ad M. Antonin. XII, 23. p. 430. *Θεοφόρητος ὁ φερόμενος κατὰ ταὐτὰ θεῷ.* Ceterum eiusmodi et similibus quibus martyres condecoraverunt veteres Christiani, appellationibus satis ineptas fabulas subinde debere suam originem, licet statuere. Cf. K. G. *Vogel.* *Versuch einer Geschichte und Würdigung der Legende* in: *Dritte Denkschrift der hist. theol. Gesellschaft zu Leipzig* p. 161 sq. „*Als eine reiche Quelle der Verfälschung der Legenden ist endlich die Unwissenheit der Abschreiber der Legenden anzusehn. — — — So heisst es vom heiligen Ignatius, dass man nach seinem Tode durch einen Löwen in seinem Herzen mit goldenen Buchstaben den Namen Jesus gefunden habe. — Kann das nicht entstanden seyn durch einen unwissenden, Wunder fordernden Abschreiber, der sich vielleicht die Redensart: τὸ χρυσοῦν ὄνομα — τοῦ κυρίου ἐν καρδίᾳ ἔφερεν, nicht erklären konnte?*“ Similiter quod de eodem Ignatio affirmare non dubitant Symeon metaphrastes, Nicephorus, alii, eum fuisse infantem illum, quem Iesus in manibus gestans tanquam integritatis et modestiae exemplar proposuerit, et quod addit Anastasius abbas Romanus, quia Christus Ignatio iam imposuerit manus, hoc in ordinatione Ignatii facere noluisse apostolos, probabiliter ex illo ipso Ignatii nomine cuius Valesius mentionem fecit, ortum est. Cum enim accentus in voce *θεοφορος* non collocaretur in syllaba penultima (*θεοφόρος*), sed antepenultima (*θεόφορος*), hoc ipsum significabat non eum, qui deum in animo tulerit, sed qui a deo i. e. Christo latus sit. De verbis sequentibus *ἁρπαγμὸν ἡγήσατο* vid. cap. XI. not. 3. *H.*] — 5) *Ἕτεροι ῥάβδοις.* Virgas illas quibus martyres caesi sunt, Alexandriae, e citro et malo punica fuisse, docet Symeon metaphrastes in actis MSS. Phileae ac Philoromi. Sic enim ait de Philoromo: *ταῦτ' ἔφη ἐπεὶ λέγων θρασύνεται τοῖς δημίοις ὁ ἔπαρχος, ῥάβδους ῥοῶν καὶ κιτρίων, τέτταρσιν πεπαρμένοις ἐν γῇ πάλοις, χεῖρας καὶ πόδας αὐτοῦ ἐξαρτήσαντες, τὸν νῶτον μαστίξατε.* Atque huc pertinere existimo, quod notat Philo in oratione adversus Flaccum; flagrorum discrimen fuisse Alexandriae, pro conditione ac di-

καὶ πολλὴν τὴν ἐν αὐτῇ κακίαν ἔχουσα. Οἱ μὲν γὰρ ὀπίσω τὼ χεῖρε δεθέντες, περὶ τὸ ξύλον 6) ἐξηρτῶντο, καὶ μαγγάνοις τισὶ διετείνοντο πᾶν μέλος· εἶθ' οὕτως διὰ παντὸς τοῦ σώματος ἐπῆγον ἐκ κελεύσεως οἱ βασανισταὶ, οὐ καθάπερ τοῖς φονεῦσιν ἐπὶ τῶν πλευρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς γαστρὸς καὶ κνημῶν καὶ παρειῶν τοῖς ἀμυντηρίοις 7) ἐκόλαζον· ἕτεροι δὲ ἀπὸ τῆς στοᾶς μιᾶς χειρὸς ἐξηρτημένοι αἰωροῦντο, πάσης ἀλγηδόνος δεινοτέραν τὴν ἀπὸ τῶν ἄρθρων καὶ μελῶν τάσιν ἔχοντες· ἄλλοι δὲ πρὸς τοῖς κίοσιν ἀντιπρόσωποι ἐδοῦντο, οὐ βεβηκόσι τοῖς ποσὶ 8), τῷ δὲ βάρει τοῦ σώματος βιαζομένων μετὰ τάσεως ἀνελκομένων τῶν δεσμῶν. Καὶ τοῦθ' ὑπέμενον, οὐκ ἐφ' ὅσον προσδιελέγετο, οὐδ' αὐτοῖς ἐσχόλαζεν ὁ ἡγεμὼν, ἀλλὰ μονονουχὶ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας. Ὅτε γὰρ καὶ ἐφ' ἑτέρους μετέβαινε, τοῖς προτέροις κατελίμπανεν ἐφεδρεύειν τοὺς τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ ὑπηρετουμένους 9), εἴ που τὶς ἡττηθεὶς τῶν βασάνων ἐνδιδόναι ἐδόκει· ἀφειδῶς δὲ κελεύων καὶ τοῖς δεσμοῖς προσιέναι 10), καὶ μετὰ

gnitate eorum, qui caederentur. Aliis enim flagris et per alios caedebantur Aegyptii, aliis incolae civitatis Alexandrinae. Nam Alexandrini virgis caedebantur ab Alexandrinis lictoribus, quos vocabant Spathepheros. Atque hoc poenae discrimen nonnihil habuisse solatii observat Philo; qui quidem Spathas posuisse videtur pro virgis e citro seu malo punica. — 6) *Περὶ τὸ ξύλον.* Eculeum intelligo. Reis enim in eculeo suspensis latera ferreis ungulis exarabantur. — 7) *Ἀμυντηρίοις ἐκόλαζον.* Eadem verba habet Metaphrastes in actis passionis Phileae. Nicephorus emendat *ἀμυντηρίοις τὰς κολάσεις.* Recte ut apparet. *Ἀμυντήρια* autem sunt ungulae, ut recte Ruf. vertit. Videntur tamen *ἀμυντήρια* aliquid plus esse quam ungulae. Nam Hesychius *ἀμυντήριον, ξίφος δίστομον* interpretatur, id est, *gladium utrinque acutum.* Et in hoc crudelitas iudicum notatur, qui non contenti simplicibus ungulis, novaculis ad exaranda martyrum latera utebantur. — 8) *Οὐ βεβηκόσι — — δεσμῶν* i. e. interprete Valesio: *pedibus solum non contingentibus, adeo ut vincula gravitate corporum adacta, acrius intenderentur. H.* — 9) *Τοὺς τῇ ἐξουσίᾳ ὑπηρετουμένους.* Apparitores seu officiales intelligit, qui praefecto Augustali obsequebantur. De hoc enim loquitur Phileas in hac epistola, et *ἡγεμόνα* eum vocat. Porro *ἐξουσία* fere de maioribus iudicibus dicitur, qui habebant ius gladii, quae latine *potestas* appellatur, ut ait Ulpianus. Quae vox eo sensu saepius occurrit apud Ioannem Chrysostomum. Porro praefectus Augustalis, eo quidem tempore erat Hierocles, quemadmodum scribit Epiphanius in haeresi Melitianorum. — 10) *Τοῖς δεσμοῖς προσιέναι.* Nova et insolens mihi videtur haec locutio. [Valesius vertit *vinculis stringi.* Danzius autem de Euseb. p. 141 not. 64. de h. l. „*Corrupta*, inquit, est *lectio. Sensus efflagitat verbum cum praepositione πρὸ compositum: for-*

ταῦτα ψυχοῤῥαγοῦντας αὐτοὺς καταπιθεμένους εἰς τὴν γῆν ἕλκεσθαι· οὐ γὰρ εἶναι κἂν μέρος αὐτοῖς φροντίδος περὶ ἡμῶν. Ἀλλ' οὕτω ἐδόκουν διανοεῖσθαι [11]) καὶ πράττειν, ὡς μηκέτ' ὄντων, ταύτην δευτέραν βάσανον [12]) ἐπὶ ταῖς πληγαῖς τῶν ὑπεναντίων ἐφευρόντων. Ἦσαν δὲ οἳ καὶ μετὰ τοὺς αἰκισμοὺς ἐπὶ τοῦ ξύλου κείμενοι [13]) διὰ τῶν τεσσάρων ὀπῶν διατεταμένοι ἄμφω τὼ πόδε, ὡς καὶ κατ' ἀνάγκην αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ξύλου ὑπτίους εἶναι, μὴ δυναμένους διὰ τὸ ἔναυλα τὰ τραύματα ἀπὸ τῶν πληγῶν καθ' ὅλου τοῦ σώματος ἔχειν· ἕτεροι δὲ εἰς τοὔδαφος ῥιφέντες, ἔκειντο ὑπὸ τῆς τῶν βασάνων ἀθρόας προσβολῆς, δεινοτέραν τὴν ὄψιν τῆς ἐνεργείας τοῖς ὁρῶσι παρέχοντες, ποικίλας καὶ διαφόρους ἐν τοῖς σώμασι φέροντες τῶν βασάνων τὰς ἐπινοίας [14]). Τούτων οὕτως ἐχόντων, οἱ μὲν ἐναπέθνησκον

---

tasse ergo legendum τοῖς δεσμοῖς προσλνεσθαι *i. e.* **a n t e a e o s v i n c u l i s**, *ut loquitur Plautus*, **m i s e r r i m o s h a b e r e, m a l e t r a c t a r e, e t d e i n d e**, *si hoc modo animum exhalassent, humi abiectos trahere.* " Ego tamen illam locutionem quamvis insolentiorem in Eusebio ferri posse puto. Cf. H. E. VI, 41. ταῖς — θυσίαις προσῄεσαν et ibid. paulo post τοῖς βωμοῖς προσέτρεχον. *H.*] — 11) Οὕτω καὶ διανοεῖσθαι. Nostri codices Maz. Med. et Fuk. vocem addunt hoc modo: οὕτω ἐδόκουν διαν. [Ita scribere non dubitavi, cum aperte ista lectio sit difficilior et optimorum codd. auctoritate munita. Facile offendi potuerunt librarii repentino transitu orationis obliquae in orationem rectam. Sed post ἡμῶν punctum etiam deinde ponendum erat, quod feci. *H.*] — 12) Ταύτην δευτέραν βάσανον. Raptationem intelligit. Primus enim cruciatus erat verberum ac plagarum et ungularum, secundus ut humi depositi traherentur in carcerem. — 13) Ἐπὶ τοῦ ξύλου κείμενοι. Pessime Langus *catastam* vertit. Hic enim τὸ ξύλον aliter sumitur ac supra. Nam supra quidem ponitur pro eculeo, ut ex Rufino monuimus. Hic vero pro *nervo* ponitur, id est, *compedibus ligneis.* De qua significatione multa iam dixi in superioribus libris. Latini etiam *lignum* eo sensu dixerunt. De his compedibus intelligendus est locus in actis martyrum Tarachi, Probi, et Andronici: *Cum verberatus esset, praeses dixit: mittite illi ferrum per quatuor loca nervorum, et dimittentes aliquam curam ei apponere.* Et in actis Luciani martyris. Synesius in oratione de regno: ἀλλ' οὔγε μᾶλλον κινήσεται ἐν τῇ ποδοκάκῃ, τῷ φαυλοτάτῳ τῶν ξύλων. Porro sicut in hac Phileae epistola ξύλον modo pro eculeo sumitur, modo pro nervo, ita in actis Theodori martyris quae habentur apud Surium die 9. Novembris, lignum duplici modo accipitur. [Mox post vocem δυναμένους, ὀρθίους στῆναι vel simile deesse censet Lowthius. *H.*] — 14) Ποικίλας — ἐπινοίας i. e. varia, quae contra eos excogitata sunt, tormenta. Cf. Dorville ad Chari-

λει πᾶσι καὶ ὅλῳ δήμῳ, Χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογοῦντες, οὐδ' ὁπωστιοῦν τοῖς προστάττουσιν εἰδωλολατρεῖν ἐπειθάρχουν. Καί τις ἕτερος Ῥωμαϊκῆς ἀξίας ἐπειλημμένος, Ἄδαυκτος [3]) ὄνομα, γένος τῶν παρ' Ἰταλοῖς ἐπισήμων, διὰ πάσης διελθὼν ἀνὴρ τῆς παρὰ βασιλεῦσι τιμῆς, ὡς καὶ τὰς καθόλου διοικήσεις [4]) τῆς παρ' αὐτοῖς καλουμένης μαγιστρότητός [5]) τε καὶ καθολικότητος ἀμέμπτως διελθεῖν, ἐπὶ πᾶσι τούτοις διαπρέψας τοῖς ἐν θεοσεβείᾳ κατορθώμασι καὶ ταῖς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ ὁμολο-

---

pertinebat, administrabant. Cf. cod. de modo multandi leg. 8. Στρατηγοὶ summi magistratus in omnibus Graeciae civitatibus erant, ut docuit ad Ammian. Marc. XXXI, 6. Valesius. cf. Euseb. H. E. IX, 1. Harpocrat. Lexic. p. 232. ed. *Blancard*. *H.*] — 3) Ἄδαυκος. Rectius in codice Maz. Med. Fuk. et Savil. scribitur Ἄδαυκτος. Adauctum quoque habet Rufinus et Cedrenus. Eius mentio fit in menaeis Graecorum die 3. Octobris. Fuit et alter Adauctus eodem tempore martyrium Romae passus, cuius mentio fit 7. Februarii. Huic Damasus papa coemeterium Romae fecit, ut docet vetus epigramma apud Gruterum pag. 1172. — 4) Τὰς καθόλου διοικήσεις, Rationalem summarum intelligit. Sic supra de Philoromo cap. 9. ἀρχήν τινα οὐ τὴν τυχοῦσαν τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν βασιλικῆς διοικήσεως ἐγκεχειρισμένος. Recte igitur Rufinus hunc locum vertit: *Rationes summarum partium administrans.* Et rursus infra. [De rationalibus praeter ea quae VII, 10 not. 12. et cap. 9. lib VIII. annotata sunt, vid. Vales. ad Ammian. Marcell. XV, 5. ubi ad verba *adscitoque Rationali* cum alia tum haec animadvertit V. D.: „Rationales in provinciis bona caduca et vacantia fisco vindicabant. Horum duo genera fuere, alii Rationales rerum privatarum, alii largitionum sacrarum, ut patet ex lege 4. cod. Theod. de appellationibus, lege 6. de diversis officiis et apparitionibus. Hi sub dispositione comitis largitionum: illi sub comite rei privatae, ut declarat Imperii Notitia.“ Praeterea vid. idem Valesius ad eundem Ammian. M. XXVIII, 2 p. 523. ex edit. posteriori Hadriani Vales.: „Rationales ipsi, ut arbitror, iudices non erant, ne in causa quidem pecuniaria inter fiscum et privatos, sed comites rerum privatarum soli iurisdictionem in causis fiscalibus habebant. Ac licet concederem Rationales iurisdictionem eo tempore habuisse, perinde ac olim procuratores fisci, quod innuit Symachus in lib. X. epist. 55. * et Eusebius in libri VIII. capite 9. * certum est nihilominus in criminali causa Rationalem iudicem esse non potuisse.“ Cf. Euseb. H. E. X, 6 n. 3. *H.*] — 5) Τοῖς παρ' αὐτοῖς καλουμένης μαγιστρότητος. Male Rufinus magisterium officiorum hic intellexit. Intelliguntur enim magistri rei privatae, ut declarat vox proxime sequens καθολικότητος. Nam magistri rei privatae cum rationalibus iungi solent in codice Theodosii, ut iampridem notavi ad librum XV. Amm. Marcellini pag. 78. —

καινοτέρας ἐπὶ καινοτέραις τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην θεοπρεπῶν μαρτύρων ἀθλήσεις παρατίθεσθαι, καὶ μάλιστα τῶν οὐκέτι μὲν κοινῷ νόμῳ, πολέμου δὲ τρόπῳ πεπολιορκημένων;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Περὶ τῶν κατὰ Φρυγίαν.

(Nic. H. E. VII, 10.)

Ἤδη γοῦν ὅλην Χριστιανῶν πολίχνην αὔτανδρον ἀμφὶ τὴν Φρυγίαν [1]) ἐν κύκλῳ περιβαλόντες ὁπλῖται, πῦρ τε ὑφάψαντες, κατέφλεξαν αὐτοὺς ἅμα νηπίοις καὶ γυναιξὶ, τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν Χριστὸν ἐπιβοωμένους· ὅτι δὴ πανδημεὶ πάντες οἱ τὴν πόλιν οἰκοῦντες, λογιστής τε αὐτὸς καὶ στρατηγὸς [2]) σὺν τοῖς ἐν τέ-

---

suspicatus est. Longe prudentius Musculus, qui Rob. Stephani exemplar secutus, librum octavum prout repererat, in Latinum sermonem convertit, appendicem autem totam praetermisit, quam nec Rufinus nec Nicephorus legisse mihi videntur. Sed et capita libri octavi, quae ipsi libro ex more praefixa sunt, satis admonere potuerant Christophorsonum, appendicem illam nihil ad librum octavum pertinere.

Cap. XI. 1) Ἀμφὶ τὴν Φρυγίαν. Eandem rem narrat Lactantius in lib. V. institutionum divinarum cap. 11. ubi agit de iniustitia iudicum, seu rectorum provinciae, qui Christianos suppliciis affecerant: *Alii ad occidendum praecipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit.* — 2) Λογιστής τε ἅμα καὶ στρατηγός. Recte Rufinus *curatorem* et *magistratum* vertit. De logistis seu curatoribus civitatum, vide quae notavi ad Amm. Marcellini librum XIV. pag. 36. Hinc λογιστεύειν dicitur curatoris officio fungi apud Philostratum in lib. I. de vita Sophistarum, ubi de Nicete loquitur. De strategis quos Latini *magistratus* vocabant, multa item notavi ad librum ultimum Amm. Marcellini, quae nemo ante nos observaverat. De his magistratibus municipalibus intelligendae sunt literae senatus, quas refert Capitolinus in Maximino: *Senatus populusque Rom. proconsulibus, praesidibus, legatis, ducibus, tribunis, magistratibus, ac singulis civitatibus et municipiis et oppidis, et vicis et castellis S.* [Curatores, λογισταί, erant ii, qui pecuniam rei publicae et quidquid ad eam

τά τε λοιπὰ τοῦ σώματος μέλη τε καὶ μέρη κρεουργουμένων, οἷα τὰ ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἦν; Τί δεῖ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας ἀναζωπυρεῖν τὴν μνήμην, ἐσχάραις πυρὸς ²) οὐκ εἰς θάνατον, ἀλλ' ἐπὶ μακρᾷ τιμωρίᾳ κατοπτωμένων, ἑτέρων τε θᾶττον τὴν δεξιὰν αὐτῶν πυρὶ καθιέντων, ἢ τῆς ἐναγοῦς θυσίας ἐφαπτομένων; ὧν τινὲς τὴν πεῖραν φεύγοντες, πρὶν ἁλῶναι καὶ εἰς χεῖρας τῶν ἐπιβούλων ἐλθεῖν, ἄνωθεν ἐξ ὑψηλῶν δωμάτων ἑαυτοὺς κατεκρήμνισαν, τὸν θάνατον ἅρπαγμα θέμενοι ³) τῆς τῶν δυσσεβῶν μοχθηρίας. Καί τις ἱερὰ καὶ θαυμασία τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετὴν, τὸ δὲ σῶμα

---

habet ἐτύθη. H.] — 2) Ἐσχάραις πυρός. Recte Rufinus *craticulam* vertit; Glossae veteres ἐσχάρα craticula. — 3) Τὸν θάνατον ἅρπαγμα θέμενοι τῆς τῶν δυσσεβῶν μοχθηρίας proprie interpretandum puto: mortem prae malitia impiorum aliquid esse rati quod ipsis sit rapiendum, quo [ipsis sit] potiundum, i. e. *bonum aliquod et commodum*. Eodem modo vertit Strothius: „*Andre — — hielten den Tod, gegen die Bosheit ihrer Feinde gerechnet, für Gewinn.*“ Neque aliter Valesius ἅρπαγμα θέμενοι explicat. Vertit enim: *mortem lucro deputantes*. Sed minus bene ut puto, ille reddidit τῆς δ.. μοχθηρίας *propter* impiorum malitiam. Cf. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* §. 342. §. 366. d. et not. 1. Iam vero recte nos esse interpretatos locutionem ἅρπαγμα θέμενοι, non solum inde intelligi potest, quod illa interpretatio usui linguae haud repugnat, sed etiam quod orationis contextu et alio loco ipsius Euseb. V. C. II, 31. maxime confirmatur, ubi leguntur haec: οἷον ἅρπαγμά τι τὴν ἐπάνοδον ποιησάμενοι. Insolentius nostro loco iunctus est illi ἅρπαγμα τίθεσθαι genitivus. Ipsum vero ἅρπαγμα unice et apprime respondet voci ἕρμαια, de qua vide quae docte exposuit *Toupius* ad Longin. de subl. IV, 5 p. 251. ed. *Weisk*. Contra ἁρπαγμὸς quo noster uti maluit, procul dubio fluxit ex loco Pauli Phil. II, 6., quem usurpasse vidimus Eusebium supra cap. I. Quid? quod *Toupius* l. l. „Ceterum, inquit, ut Lysias μὴ εὕρημα ἡγεῖσθαι, sic D. Paulus ad Philipp. II, 6. οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. *Quod perinde est*.“ Quamquam prorsus eadem ratione Pauli locum esse interpretandum haud affirmaverim. Sed ut in transcursu istud moneam, de illo ἁρπαγμὸν ἡγήσασθαι Pauli equidem sic statuo. Primum ἁρπαγμὸν positum esse puto pro ἅρπαγμα, atque inde minime discedendum nisi contortas et ineptas explicationes malimus amplecti. Ac ne ἁρπαγμὸν pro ἅρπαγμα dici posse neges, quamvis alias sane reapse non dictum sit, cogites, quaeso, de simili usu verbi φωρίον. De quo *Morus* ad Longin. l. l. „Est, τὸ φωρίον primo idem, quod κλέμμα; (i. e. furtum, actio furandi) deinde rem furto ablatam — significat.“ Deinde contexta loci Paulini oratio docere mihi videtur, in illo ἁρπαγμὸν quod pro ἅρπαγμα dictum sit, inesse simul hoc, ut significetur aliquid quod rapiendum et usurpandum, quo potiundum credatur *cupidius* et *omni tempore* i. e. bo-

γίαις, τῷ τοῦ μαρτυρίου διαδήματι κατεκοσμήθη, ἐπ᾽ αὐτῆς τῆς τοῦ καθολικοῦ πράξεως [6]) τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ὑπομείνας ἀγῶνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.

Περὶ πλείστων ἑτέρων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν διαφόρως ἠγωνισμένων.

(Nic. H. E. VII, 11.)

Τί με χρὴ νῦν ἐπ᾽ ὀνόματος τῶν λοιπῶν μνημονεύειν, ἢ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν ἀριθμεῖν, ἢ τὰς πολυτρόπους αἰκίας ἀναζωγραφεῖν τῶν θαυμασίων Χριστοῦ μαρτύρων, τοτὲ μὲν πέλυξιν ἀναιρουμένων, οἷα γέγονε τοῖς ἐπ᾽ Ἀραβίας, τοτὲ δὲ τὰ σκέλη καταγνυμένων, οἷα τοῖς ἐν Καππαδοκίᾳ συμβέβηκε, καὶ ποτὲ μὲν κατὰ κεφαλῆς ἐκ τοῖν ποδοῖν εἰς ὕψος ἀναρτωμένων, καὶ μαλθακοῦ πυρὸς [1]) ὑποκαιομένου, τῷ παραπεμπομένῳ καπνῷ τῆς φλεγομένης ὕλης ἀποπνιγομένων, οἷα τοῖς ἐν μέσῃ τῶν ποταμῶν ἐπηνέχθη, ποτὲ δὲ ῥῖνας καὶ ὦτα καὶ χεῖρας ἀκρωτηριαζομένων,

---

6) Ἐπ᾽ αὐτῆς — πράξεως i. e. *dum* adhuc rationalis officium administraret, interprete Val. *H.*

Cap. XII. 1) *Μαλθακοῦ πυρός.* Talis est ignis qui ex paleis aut virgultis accenditur. Dicitur autem *μαλθακὸν πῦρ* ad differentiam *ἀσβέστου πυρὸς*, de quo supra notavi ad librum VII. Accendebatur autem ignis ille ex longinquo, ita ut martyres suffocarentur potius quam cremarentur. Huiusmodi igne necatus videtur Pionius martyr, ut eius acta testantur. Hoc supplicium intelligere videtur Seneca in libro III. de ira, his verbis: *Et circumdati defixis corporibus ignes.* Tertull. in apol. cap. 30. et in libro de pudic. cap. ultimo: *puta nunc sub gladio iam capite librato, puta in axe iam incendio adstructo.* Idem in fine apologetici: *Licet nunc sarmenticios et semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti, sarmentorum ambitu exurimur.* Ergo *μαλθακὸν πῦρ* est ignis sarmenticius, qui martyres lambendo paulatim cremabat. [Cf. quae monui ad Euseb. H. E. VI, 41 not. 16. Paulo post pro *ἐπηνέχθη* Ion.

τά τε λοιπὰ τοῦ σώματος μέλη τε καὶ μέρη κρεουργουμένων, οἷα τὰ ἐπ᾽ Ἀλεξανδρείας ἦν; Τί δεῖ τῶν ἐπ᾽ Ἀντιοχείας ἀναζωπυρεῖν τὴν μνήμην, ἐσχάραις πυρὸς ²) οὐκ εἰς θάνατον, ἀλλ᾽ ἐπὶ μακρᾷ τιμωρίᾳ κατοπτωμένων, ἑτέρων τε θᾶττον τὴν δεξιὰν αὐτῶν πυρὶ καθιέντων, ἢ τῆς ἐναγοῦς θυσίας ἐφαπτομένων; ὧν τινὲς τὴν πεῖραν φεύγοντες, πρὶν ἁλῶναι καὶ εἰς χεῖρας τῶν ἐπιβούλων ἐλθεῖν, ἄνωθεν ἐξ ὑψηλῶν δωμάτων ἑαυτοὺς κατεκρήμνισαν, τὸν θάνατον ἅρπαγμα θέμενοι ³) τῆς τῶν δυσσεβῶν μοχθηρίας. Καί τις ἱερὰ καὶ θαυμασία τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετὴν, τὸ δὲ σῶμα

---

habet ἐτύθη. H.] — 2) Ἐσχάραις πυρός. Recte Rufinus *craticulam* vertit; Glossae veteres ἐσχάρα craticula. — 3) Τὸν θάνατον ἅρπαγμα θέμενοι τῆς τῶν δυσσεβῶν μοχθηρίας proprie interpretandum puto: mortem prae malitia impiorum aliquid esse rati quod ipsis sit rapiendum, quo ipsis sit potiundum, i. e. *bonum aliquod et commodum.* Eodem modo vertit Strothius: *„Andre — — hielten den Tod, gegen die Bosheit ihrer Feinde gerechnet, für Gewinn.“* Neque aliter Valesius ἅρπαγμα θέμενοι explicat. Vertit enim: *mortem lucro deputantes.* Sed minus bene ut puto, ille reddidit τῆς δ.. μοχθηρίας *propter* impiorum malitiam. Cf. Matthiae *ausführl. griech. Grammatik* §. 342. §. 366. d. et not. 1. Iam vero recte nos esse interpretatos locutionem ἅρπαγμα θέμενοι, non solum inde intelligi potest, quod illa interpretatio usui linguae haud repugnat, sed etiam quod orationis contextu et alio loco ipsius Euseb. V. C. II, 31. maxime confirmatur, ubi leguntur haec: οἷον ἅρπαγμά τι τὴν ἐπάνοδον ποιησάμενοι. Insolentius nostro loco iunctus est illi ἅρπαγμα τίθεσθαι genitivus. Ipsum vero ἅρπαγμα unice et apprime respondet voci ἕρμαιον, de qua vide quae docte exposuit *Toupius* ad Longin. de subl. IV, 5 p. 251. ed. *Weisk.* Contra ἅρπαγμα quo noster uti maluit, procul dubio fluxit ex loco Pauli Phil. II, 6., quem usurpasse vidimus Eusebium supra cap. X. Quid? quod *Toupius* l. l. „Ceterum, inquit, ut Lysias μὴ εὕρημα ἡγεῖσθαι, sic D. Paulus ad Philipp. II, 6. οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. *Quod perinde est.*“ Quamquam prorsus eadem ratione Pauli locum esse interpretandum haud affirmaverim. Sed ut in transcursu istud moneam, de illo ἁρπαγμὸν ἡγήσασθαι Pauli equidem sic statuo. Primum ἁρπαγμὸν positum esse puto pro ἅρπαγμα, atque inde minime discedendum nisi contortas et ineptas explicationes malimus amplecti. Ac ne ἁρπαγμὸν pro ἅρπαγμα dici posse neges, quamvis alias sane reapse non dictum sit, cogites, quaeso, de simili usu verbi φωρίον. De quo *Morus* ad Longin. l. l. „Est τὸ φωρίον primo idem, quod κλέμμα; (i. e. furtum, actio furandi) deinde rem furto ablatam — significat.“ Deinde contexta loci Paulini oratio docere mihi videtur, in illo ἁρπαγμὸν quod pro ἅρπαγμα dictum sit, inesse simul hoc, ut significetur aliquid quod rapiendum et usurpandum, quo potiundum credatur *cupidius* et *omni tempore* i. e. bo-

γυνὴ, καὶ τὰ ἄλλα τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας πλούτῳ καὶ γένει καὶ εὐδοξίᾳ παρὰ πᾶσι βεβοημένη, παίδων ξυνωρίδα παρθένων [4])

---

num aliquod maximum ac semper concupiscendum, usurpandum, tenendum. Ita non inepte εὕρημα ἡγεῖσθαί τι illi ἁρπαγμὸν ἡγεῖσθαι τὸ ἴσα εἶναι τῷ θεῷ suadente *Toupio* comparari posse, neque tamen utrumque loco Paulino plane perinde esse existimo. *H.* — 4) Συνωρίδα παρθένων i. e. *par virginum.* Eodem modo Chrysostom. T. XII. p. 273. C. Paulum et Timotheum vocat τὴν ξυνωρίδα τῶν ἀποστόλων. Vid. ad h. l. *Matthaei* homm. Chrysostom. Vol. II. p. 99 sq. Similiter Chrysostom. T. XII. p. 398. C. Timotheum vocat μόσχον τῷ ταύρῳ (i. e. Paulo) συμβεβλημένον. Neque aliter saepius ζεῦγος dicitur (vid. Plutarch. Tib. Gracchus c. I. ζεῦγος δρακόντων. Straton, LXXXV.), ac συζυγία. Vid. Euripid. Hercul. Fur. v. 661 sqq. ed. *Matthiae*:

οὐ παύσομαι τὰς Χάριτας
Μούσαις συγκαταμιγνὺς,
ἡδίσταν συζυγίαν.

Cf. *Valckenar.* ad Eurip. Hippol. v. 1131 p. 285. Dion. Chrysostom. orat. XXXII. p. 393. C. Paulus Silent. XIV, 2. Denique ita usurpatum invenitur etiam ζυγὴ, vox veteribus inaudita, in scholio Graeco ad 1 Reg. XIV, 42. et apud Epiphanium teste *Valesio* in epistola ad Iacobum Usserium de versione septuaginta interpretum p. 311. Praeterea vid. *Fischer.* ad Plat. Apol. p. 143. *Hemsterhuis.* ad Luc. dial. sel. p. 106. *Valckenar.* ad Eurip. Phoen. v. 331 p. 115 sqq. ex cuius nominatim V. D. docta annotatione lapsum esse patet *Gesnerum* in dissertat. de aetate et auctore Philopatridis p. 52 sq. praemissa editioni illius dialogi haec scribentem: „ξυνωρὶς *apud antiquos, — tantum de biga equorum vel mulorum adhibetur*; apud nostrum in fine dialogi ὦ καλὴ ξυνωρὶς de amicorum pari dicitur, quomodo etiam apud eum, qui vitam Gregorii Nazianzeni scripsit ζηλωτὴ ξυνωρὶς de Gregorii et Basilii amicitia et saepius deinde apud sequiores dictum reperio.“ Adde *Seidler.* ad Euripid. Troad. v. 553. cf. Euripid. Androm. v. 702. Phoeniss. v. 1085. Similiter etiam Latini omnia paria *sorores* et *fratres* haud ineleganti metaphora vocant. Vid. *Taubmann.* ad Plaut. Poen. I, 3. Nunc obsecro te, Milphio, hanc per dextram, *perque hanc sororem laevam.* Solin. c. XXVII. „*Exsurgit montibus septem, quia similitudine fratres appellantur.*“ Similiter dicitur etiam *triga* ac *quadriga* apud Arnob. adversus gentes IV, 15. aiunt iidem Theologi quatuor esse Vulcanos, et tres Dianas, Aesculapios totidem, et Dionysios quinque, ter binos Hercules, ut quatuor Veneres, tria genera Castorum, totidemque Musarum, *pinnatorum Cupidinum trigas, et quadrigas Apollinarium nominum* etc. Cf. *Heraldus* et *Orellius* ad h. l. P. II. p. 212 ed. Orell. *H.* — 5) Πάντων θα-

τῇ τοῦ σώματος ὥρᾳ καὶ ἀκμῇ διαπρεπουσῶν, θεσμοῖς εὐσεβείας ἀναθρεψαμένη, ἐπειδὴ πολὺς ὁ περὶ αὐτὰς κινούμενος φθόνος, πάντα τρόπον ἀνιχνεύων λανθανούσας περιειργάζετο, εἶτα ἐπ' ἀλλοδαπῆς αὐτὰς διατρίβειν μαθὼν, πεφροντισμένως ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν ἐκάλει, δικτύων δὲ ἤδη στρατιωτικῶν εἴσω περιβέβληντο, ἐν ἀμηχάνοις αὐτὴν καὶ παῖδας θεασαμένη, καὶ τὰ μέλλοντα ἐξ ἀνθρώπων δεινὰ τῷ λόγῳ παραθεῖσα, τά, τε πάντων δεινῶν ἀφορητότερον πορνείας ἀπειλὴν μηδὲ ἄκροις ὠσὶν ὑπομεῖναι δεῖν ἀκοῦσαι, ἑαυτῇ τε καὶ ταῖς κόραις παρακελευσαμένη, ἀλλὰ καὶ τὸ προδοῦναι τὰς ψυχὰς τῇ τῶν δαιμόνων δουλείᾳ, πάντων ὑπάρχειν θανάτων [5]) καὶ πάσης χεῖρον ἀπωλείας φήσασα, μίαν τούτων ἁπάντων εἶναι λύσιν ὑπετίθετο, τὴν ἐπὶ τὸν κύριον καταφυγήν· κἄπειτα ὁμοῦ τῇ γνώμῃ συνθέμεναι, τά τε σώματα περιστειλάσαι κοσμίως τοῖς περιβλήμασιν, ἐπ' αὐτῆς μέσης [6]) γενόμεναι τῆς ὁδοῦ, βραχύ τι τοὺς φύλακας εἰς ἀναχώρησιν ὑποπαραιτησάμεναι, ἐπὶ παραῤῥέοντα ποταμὸν ἑαυτὰς ἠκόντισαν. Αἵδε μὲν οὖν ἑαυτάς· ἄλλην δ' ἐπ' αὐτῆς Ἀντιοχείας ξυνωρίδα παρθένων τὰ πάντα θεοπρεπῶν καὶ ἀληθῶς ἀδελφῶν, ἐπιδόξων μὲν τὸ γένος, λαμπρῶν δὲ τὸν βίον, νέων τοὺς χρόνους, ὡραίων τὸ σῶμα, σεμ-

---

νῶν — χεῖρον. Ita Aeschin. diall. III, 12. θανάτων μυρίων χείρων ἀπότευξις. cf. Senec. de clem. I, 18. *mille mortibus dignus*: et quae monui ad Cap. VI. not. 2. Apparet *morte gravius* dici, quidquid est gravissimum, atrocissimum et unum omnium maxime timendum. Cf. Plat. Apolog. c. XVII. ext. XXXII. ubi τεθνάναι πολλάκις similiter dicitur. Aristoph. Plut. v. 483. ἱκανοὺς νομίζεις δῆτα θανάτους εἴκοσιν; Cic. de offic. II, 20. clientes appellari *mortis instar* putant, i. e. rem suam omnium maxime horribilem, quae unquam iis possit accidere: pro Sext. 54. plausum *immortalitatem*, sibilum *mortem videri* necesse est. Ovid. her. XX, 167. *gravior* mihi *morte* repulsa est, de amante dicitur. H. — 6) Ἐπ' αὐτῆς μέσης γενόμεναι τῆς ὁδοῦ. Duplex horum verborum sensus esse potest. Aut enim intelligere possumus mulieres illas iam ad dimidium itineris pervenisse, quomodo Nicephorus accepit, aut certe in medio viae publicae aggere constitisse. Porro de huiusmodi Christianarum mulierum martyrio quae se ipsas pudoris simul ac religionis servandae causa praecipitarunt, vide Augustinum in lib. I. de civitate dei c. 26. Extat encomium harum mulierum in tomo primo Ioannis Chrysostomi, ubi mater Domnina, filiae vero Bernice et Prosdoce dicuntur. Earum natalem Antiocheni celebrabant die 20. post festum s. crucis, ut in ipso orationis exordio scribit Chrysostomus. Proinde Graeci natalem illarum mulierum contulerant in diem 4. Octobris, ut videre est

γῶν τὴν ψυχὴν, εὐσεβῶν τὸν τρόπον, θαυμαστῶν τὴν σπουδὴν, ὡς ἂν μὴ φερούσης τῆς γῆς τὰ τοιαῦτα βαστάζειν [7]), θαλάττῃ ῥίπτειν ἐκέλευον οἱ τῶν δαιμόνων θεραπευταί. Ταῦτα μὲν οὖν παρὰ τοῖσδε. Τὰ φρικτὰ δὲ ἀκοαῖς κατὰ τὸν Πόντον ἔπασχον ἕτεροι, καλάμοις ὀξέσι ταῖν χεροῖν ἐξ ἄκρων ὀνύχων τοὺς δακτύλους διαπειρόμενοι, καὶ ἄλλοι πυρὶ μολίβδου [8]) διατακέντος, βρασσούσῃ καὶ πεπυρακτωμένῃ τῇ ὕλῃ τὰ νῶτα καταχεόμενοι, καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαιότατα τοῦ σώματος [9]) κατοπτώμενοι· διά τε τῶν ἀποῤῥήτων ἕτεροι μελῶν τε καὶ σπλάγχνων αἰσχρὰς καὶ ἀσυμπαθεῖς καὶ οὐδὲ λόγῳ ῥητὰς ὑπέμενον πάθας, ἃς οἱ γενναῖοι καὶ νόμιμοι δικασταὶ τὴν σφῶν ἐπιδεικνύμενοι δεινότητα, ὥσπερ τινα σοφίας ἀρετὴν

in menologio. — 7) Ὡς ἂν μὴ φερούσης — βαστάζειν vertit Val. *perinde ac si terra tantum decus ferre non posset.* Sed satis insolenter profecto h. l. locutus est Eus. Vid. quae disserui ad Eus. H. E. VI, 14 p. 185 sq. not. *H.* — 8) Μολύβδου scripsit praeeunte Steph. Zimmermannus. Sed Val. lectionem deserere nolui, cum, si ille in suis libris invenit μολίβδου, hoc alteri formae praeferre non dubitem. Μόλυβδος tamen habet ipse Euseb. demonstr. evang. IV, 6. Vid. *Sallier.* et *Pierson.* ad Moer. p. 256. *Fischer.* ad Weller. Gr. Gr. Tom. I. p. 167. *Lehmann.* ad Lucian. Charon. p. 32 not. 79. *Sturz.* Lexic. Xenoph. Vol. III. p. 169. *Lobeck.* ad Phrynich. p. 148. *H.* — 9) Τὰ ἀναγκαιότατα τοῦ σώματος. Rufinus eleganter vertit: *Usque ad loca pudenda quibus naturalis egestio procurari solet.* Sane Graeci ἀνάγκην vocant eam corporis partem, quam pudor nominari vetat. [Adde *Orell.* ad Arnob. adversus gentes III, 10. P. II. p. 127. „Habent ergo Dii sexus, et *genitalium membrorum* circumferunt *foeditates quas etiam ex oribus verecundis infame est suis appellationibus promere.*" Ad quae V. D. haec annotavit: „Solebant enim veteres, quas res pudor nominare vetaret, vel aliis vocabulis honestis, v. c. *loca* (Arnob. l. 1. c. 9. „si obscoenitas coeundi, ita ut decet, ab diis abest, cur insigniti sunt his *locis*, quibus sexus se solent libidinum propriarum admonitionibus recognoscere?" vid. *Heraldus* et *Elmenhorstius* ad h. l.), *partes* (Arnob. ibid.: „Neque enim veri est simile haberi haec frustra aut improvidam in illis suave ludere voluisse naturam: ut eos his *partibus* aggeraret, quibus utendum non est." Et statim post: „convenit credere in sui muneris functionem comparatas esse has *partes.*"), *res*, vel venusta quadam circumlocutione significare. *Ita partes illas vocaverunt Graeci τὰ ἀναγκαῖα.* (Vide Artemidor. Oneirocrit. Lib. I. cap. XLVII.) Latini *necessaria.* Iul. Firmicus Lib. IV. Mathes. cap. XII.: *vitia facit circa naturalia et necessaria* et Cap. XVIII.: *At ex necessariis et muliebribus locis grave valetudinis discrimen indicit.* Vide infra lib. V. Cap. XXVII. et, qui hac de re multus est, Ruhnken. V. Cl. ad Rutil. Lup. de Figuris Sententt. Lib. I. Cap. XVIII. pag. 61." Cf. 1 Corinth. XII,

φιλοτιμότερον ἐπενόουν, ἀεὶ ταῖς καινότερον ἐφευρισκομέναις αἰκίαις, ὥσπερεὶ ἐν ἀγῶνος βραβείοις, ἀλλήλους ὑπερεξάγειν διαμιλλώμενοι. Τὰ δ' οὖν τῶν συμφορῶν ἔσχατα [10]), ὅτε δὴ λοιπὸν ἀπειρηκότες ἐπὶ τῇ τῶν κακῶν ὑπερβολῇ καὶ πρὸς τὸ κτείνειν ἀποκαμόντες, πλησμονήν τε καὶ κόρον τῆς τῶν αἱμάτων ἐκχύσεως ἐσχηκότες, ἐπὶ τὸ νομιζόμενον αὐτοῖς χρηστὸν καὶ φιλάνθρωπον ἐτρέποντο, ὡς μηδὲν μὲν ἔτι δοκεῖν δεινὸν καθ' ἡμῶν περιεργάζεσθαι [11])· μὴ γὰρ καθήκειν φασὶν ἐμφυλίοις αἵμασι μιαίνειν τὰς πόλεις, μηδ' ἐπ' ὠμότητι τῇ ἀνωτάτω [12]) διαβάλλειν τὴν τῶν κρατούντων ἀρχήν, εὐμενῆ τοῖς πᾶσιν ὑπάρχουσαν καὶ πραεῖαν, δεῖν δὲ μᾶλλον τῆς φιλανθρώπου καὶ βασιλικῆς ἐξουσίας εἰς πάντας ἐκτείνεσθαι τὴν εὐεργεσίαν, μηκέτι θανάτῳ κολαζομένους· λελύσθαι γὰρ καθ' ἡμῶν ταύτην αὐτῶν τὴν τιμωρίαν, διὰ τὴν τῶν κρατούντων φιλανθρωπίαν. Τηνικαῦτα ὀφθαλμοὺς ἐξορύττεσθαι [13]), καὶ τοῖν σκελοῖν πηροῦσθαι θάτερον, προσετάττετο [14]). Ταῦτα γὰρ ἦν αὐτοῖς τὰ φιλάνθρωπα, καὶ τῶν καθ' ἡμῶν τιμωριῶν τὰ κουφότατα, ὥστε ἤδη ταύτης ἕνεκα τῆς τῶν ἀσεβῶν φιλανθρωπίας, οὐκέτ' εἶναι

---

22 sq. *H.*] — 10) *Τὰ δ' οὖν τῶν συμφορῶν ἔσχατα.* Hunc locum non infeliciter vertisse mihi videor. [Vertit Val. τὰ δ' οὖν — — ἀποκαμόντες: Ceterum hae calamitates *non prius finem* acceperunt, quam indices *tot aerumnis quidquam adiicere* (se) *posse desperantes*, iamque caedibus fessi, *etc.* *H.*] — 11) *Ὡς — περιεργάζεσθαι* i. e. ut nihil saevi *temere* contra nos in posterum *patrare* viderentur. Valesius contra et Strothius ita verterunt, quasi περιεργάζεσθαι h. l. idem esse putandum sit quod simplex ἐργάζεσθαι ab Steph. vere exhibitum. Cf. VI, 2 not. 9 p. 148 sq. Valesius enim vertit: ut in posterum nulla adversus nos *saevitia uti* viderentur, Strothius: *die Qualen höher treiben.* Sed non opus puto περιεργάζεσθαι h. l. ita accipere, quod lectioni Steph. praeferendum esse facile intelligitur. *H.* — 12) *Τὴν ἀνωτάτω.* In codice Med. Maz. et Fuk. scriptum reperi: *ἐπ' ὠμότητι τῇ ἀνωτάτω διαβάλλειν τὴν τῶν κρατούντων ἀρχήν.* — 13) *Ὀφθαλμοὺς ἐξορύττεσθαι.* Haec cum aliis scriptoribus ad Maximinum refert Lactantius in libro de mortt. persec. c. 36. cf. c. 32. et Euseb. de martyr. Pal. c. 8. Inter illos autem confessores, quibus oculi et cruca laedebantur, celebres fuere Paphnutius Aegyptius et Maximus Hierosolymorum antistes, de quibus passim agunt Rufinus, Sozomenus, Socrates, Theodoretus, alii. Haec ex *Ruinarti* actis martyrum p. 275 sq. animadvertit *Reading.* ad h. l. *H.* — 14) *Προσετάττετο.* Rufinus edictum imperatoris propositum esse scribit, quo huiusmodi supplicium adversus Christianos deinceps praescriberetur. Quod tamen verum non puto. Ipsi enim magistratus superati Christianorum,

δυνατὸν ἐξειπεῖν τὸ πλῆθος τῶν ὑπὲρ πάντα λόγον, τοὺς μὲν δεξιοὺς ὀφθαλμοὺς ξίφει πρότερον ἐκκοπτομένων, καὶ μετὰ τὴν ἐκκέντησιν τούτους πυρὶ καυτηριαζομένων, τοὺς δὲ λαιοὺς πόδας κατὰ τῶν ἀγκυλῶν αὖθις καυτῆρσιν ἀχρειουμένων, μετά τε ταῦτα τοῖς κατ' ἐπαρχίαν χαλκοῦ μετάλλοις οὐχ ὑπηρεσίας τοσοῦτον, ὅσον κακώσεως καὶ ταλαιπωρίας ἕνεκεν καταδικαζομένων, πρὸς ἅπασί τε τούτοις ἄλλων ἄλλοις ἀγῶσιν, οὓς μηδὲ καταλέγειν δυνατόν· νικᾷ γὰρ πάντα λόγον τὰ κατ' αὐτοὺς ἀνδραγαθήματα· περιπεπτωκότων. Ἐν δὴ τούταις [15]) ἐφ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διαλάμψαντες οἱ μεγαλοπρεπεῖς τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες, τοὺς μὲν ἁπανταχοῦ τῆς ἀνδρείας αὐτῶν ἐπόπτας εἰκότως κατεπλήξαντο, τῆς δὲ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θείας ὡς ἀληθῶς καὶ ἀπορρήτου [16]) δυνάμεως ἐμφανῆ δι' ἑαυτῶν τὰ τεκμήρια παρεστήσαντο. Ἑκάστου μὲν οὖν ἐπ' ὀνόματος μνημονεύειν, μακρὸν ἂν εἴη, μή τι γε τῶν ἀδυνάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ.

Περὶ τῶν τῆς ἐκκλησίας προέδρων, τῶν τὸ γνήσιον ἧς ἐπρέσβευον εὐσεβείας διὰ τοῦ σφῶν αἵματος ἐπιδεδειγμένων.

(Nic. H. E. VII, 16.)

Τῶν δὲ κατὰ τὰς ἐπισήμους πόλεις μαρτυρησάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, πρῶτος ἡμῖν ἐν εὐσεβῶν στήλαις [1]) τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἀναγορευέσθω μάρτυς, ἐπίσκοπος τῆς Νικομηδέων πόλεως, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθείς, Ἄνθιμος. Τῶν δ' ἀπ'

---

constantia, ad id tandem sua sponte conversi sunt. — 15) Ἐν δὴ τούτοις supple ἀγῶσι: De his enim locutus est paulo supra. Pessime Christophorsonus vertit *his temporibus*, et ab his verbis novum caput inchoavit. — 16) Ἀποῤῥήτου. Positum esse videtur pro ἀῤῥήτου, quomodo Eusebius interdum usurpare solet. Si quis tamen *arcanam* velit vertere, per me licet. [Val. vertit *inexplicabilis*, Stroth. *unsichtbaren*. *H.*]

Cap. XIII. 1) Ἐν εὐσεβῶν στήλαις. Rufinus vertit: *In memoriis piorum primus a nobis scribatur Anthimus.* [Vid. *Excurs.* XVI. *H.*]

Ἀντιοχείας [2]) *μαρτύρων τὸν πάντα βίον ἄριστος πρεσβύτερος τῆς αὐτόθι παροικίας Λουκιανὸς, ἐν τῇ Νικομηδείᾳ καὶ αὐτὸς, βασιλέως ἐπιπαρόντος, τὴν οὐράνιον τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν*

— 2) *Τῶν δ' ἐπ' Ἀντιοχείας.* Apud Nicephorum legitur *τῶν δ' ἀπ' Ἀντιοχείας*, rectius sine dubio. [Ita scripsi praeeunte Zimmermanno. *H.*] Neque enim Lucianus Antiochiae passus est, sed Nicomediae, ut testatur Eusebius hoc loco, et Hieronymus in catalogo, et Rufinus ac Nicephorus. Quod etiam testatur ipse Lucianus in epistola quam scripsit ad Antiochenses, cum esset in carcere una cum aliis martyribus Nicomediae. Huius epistolae extrema verba referuntur in chronico Alexandrino ad annum primum persecutionis: *ἀσπάζεται ὑμᾶς χορὸς ἅπας ὁμοῦ μαρτύρων, εὐαγγελίζομαι δὲ ὑμᾶς, ὡς Ἄνθιμος ὁ πάπας τῷ τοῦ μαρτυρίου δρόμῳ ἐτελειώθη.* [Inferius verba *χοροῖς μαρτύρων* non satis recte vertit Valesius *in martyrum numerum* Stroth. *in die Zahl der Märtyrer.* Erat potius Valesio ipsum verbum *chorus* usurpandum, et Strothio vertendum: *in die Versammlungen der Märtyrer.* Similiter IV, 22 p. 387, *οὐ μόνον δὲ οὗτος, ἀλλὰ καὶ Εἰρηναῖος, καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορὸς*, ubi iterum minus apte vertit Valesius *omnes antiqui* pro: *totus antiquorum chorus.* Nam ut Graeci, ita Romani voce chorus utuntur de quovis coetu, et tum de hominum tum de rerum quadam universitate s. collectione. Quod ad Graecos attinet, vid. *Lennep.* post Coluth. p. 88. *Iacobs.* ad Achill. Tat. p. 469 sqq. cf. Lucian. in amoribus: *πολὺς ὀρχηστρίδων — χορὸς* pro quo Alciphron. epist. p. 50. ed. *Bergler. πλῆθος* dicit, *χορὸς* tamen eodem modo dicens p. 448. Chrysostom. Tom. VI. p. 274. A. T. XII. p. 389. A. *ποικιλὸς ἀστέρων χορός.* ibid. p. 388. A. *χορῷ θεριζόντων ἑαυτὸν ἐγκαθίσαι.* Vid. *Matthaei* ad h. l. (Chrysost. homm. Vol. II. p. 8 not. 15.), qui vero temere sollicitat ex mea sententia *ἐγκαθίσαι.* *Suicer.* Thes. T. II. p. 1528 sq. I. De Romanis, vid. Cicer. pro Muren. c. XXIV. stipatus *choro iuventutis.* de finib. I, 8 Epicurum paene *e philosophorum choro* sustulisti. de offic. III, 33. *chorus virtutum.* Horat. epist. II, 2, 77. *scriptorum chorus omnis.* Arnob. adv. gentt. II, 34 ed. *Orell.* Plato in Phaedone — aliusve in hoc *choro.* Sed tenendum illud quoque est, apud patres *χορὸς* etiam cognata priori significatione dici de iis, qui amice inter se consentiunt ac quasi conspirant in doctrina evangelica. vid. *Suicer.* l. l. p. 1529. II. Quae notio haud scio an sit potior apud Euseb. H. E. III, 32 ext. *Ὡς δ' ὁ ἱερὸς τῶν ἀποστόλων χορὸς διαφόρον εἰλήφει τοῦ βίου τέλος, παρεληλύθει τε ἡ γενεὰ ἐκείνη τῶν αὐταῖς ἀκοαῖς τῆς ἐνθέου σοφίας ἐπακοῦσαι κατηξιωμένων κ. λ.* Cf. praecedentia. Valesius vero vertit vel h. l. certe melius quam alibi: *sacer apostolorum coetus*, Strothius: *die heilige Gesellschaft des Apostel.* Melius hic vertisset: *der heilige Verein der Apostel.* Cf. Euseb. demonstrat. evangel. II, 4 p. 64 ed. Montac. *ἀλλ' ἐπεὶ τούτων περὶ αὐτοὺς συμβεβηκότων ὁ τῶν ἀποστόλων*

λόγῳ πρότερον δι᾽ ἀπολογίας, εἶτα δὲ καὶ ἔργοις ἀνακηρύξας. Τῶν δ᾽ ἐπὶ Φοινίκης μαρτύρων γένοιντ᾽ ἂν ἐπισημότατοι τὰ πάντα θεοφιλεῖς τῶν λογικῶν Χριστοῦ θρεμμάτων ποιμένες, Τυραννίων ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Τύρον ἐκκλησίας, πρεσβύτερός τε τῆς κατὰ Σιδῶνα Ζηνόβιος, καὶ ἔτι Σιλβανὸς τῶν ἀμφὶ τὴν Ἔμισαν ἐκκλησιῶν ἐπίσκοπος. Ἀλλ᾽ οὗτος μὲν θηρίων βορὰ μεθ᾽ ἑτέρων ἐπ᾽ αὐτῆς Ἐμίσης γενόμενος, χοροῖς ἀνελήφθη μαρτύρων, τῶν δ᾽ ἐπ᾽ Ἀντιοχείας ἄμφω τὸν τοῦ θεοῦ λόγον διὰ τῆς εἰς θάνατον ὑπομονῆς ἐδοξασάτην, ὁ μὲν θαλαττίοις παραδοθεὶς βυθοῖς ὁ ἐπίσκοπος, ὁ δὲ ἰατρῶν ἄριστος Ζηνόβιος ταῖς κατὰ τῶν πλευρῶν ἐπιτεθείσαις αὐτῷ καρτερῶς ἐναποθανὼν βασάνοις. Τῶν δ᾽ ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων Σιλβανὸς, ἐπίσκοπος τῶν ἀμφὶ τὴν Γάζαν ἐκκλησιῶν, κατὰ τὰ ἐν Φαινοῖ χαλκοῦ μέταλλα σὺν ἑτέροις ἑνὸς δέουσι τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται, Αἰγύπτιοί τε αὐτόθι Πηλεὺς καὶ Νεῖλος ἐπίσκοποι μεθ᾽ ἑτέρων τὴν διὰ πυρὸς ὑπέμειναν τελευτήν. Καὶ τὸ μέγα δὲ κλέος τῆς Καισαρέων παροικίας ἐν τούτοις ἡμῖν μνημονευέσθω Πάμφιλος πρεσβύτερος, τῶν καθ᾽ ἡμᾶς θαυμασιώτατος, οὗ τῶν ἀνδραγαθημάτων τὴν ἀρετὴν κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν ἀνεγράψαμεν 3). *Τῶν δ᾽ ἐπ᾽ Ἀλεξανδρείας καθ᾽ ὅλης τε Αἰγύπτου καὶ Θηβαΐδος διαπρεπῶς τελειωθέντων, πρῶτος Πέτρος* 4) *αὐτῆς Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος,*

χορὸς, οἵ τε ἐξ Ἑβραίων εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες γονίμου δίκην σπέρματος ἐξ αὐτῶν ἐκείνων διεφυλάχθησαν, κ. λ. H.] — 3) *Κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν ἀναγράψομεν.* In libro scilicet de martyribus Palaestinae, qui huic octavo libro subiectus est. In eo enim martyrium Pamphili fuse narrat Eusebius, ut illic videre est. Porro ex hoc loco apparet, librum illum de martyribus Palaestinae post historiam ecclesiasticam et post libros de vita Pamphili martyris ab Eusebio scriptum fuisse. At Christophorsonus qui ante hoc caput totam appendicem iam descripserat, coactus est haec Eusebii verba resecare, ne Eusebius sui ipsius oblitus videretur. Non dissimulabo tamen, in scriptis codicibus Maz. Med. Fuk. et Savilii legi *ἀνεγράψαμεν*. [*Ἀνεγράψαμεν*, quod in textu dedit Valesius, praefero cum *Stroth. deutsche Uebersetz.* T. II. p. 36 not. 7. *H.*] Quae si vera est lectio, intelligit Eusebius libros de vita Pamphili martyris. Hos enim libros scripserat ante historiam ecclesiasticam, ut iam antea observavimus. — 4) *Πέτρος*. Cf. Eus. IX, 6. Athanas. contra Arianos lib. II. Sozom. II, 6. Vinc. Lir. Comm. 2. Martyr factus est a. 311. vid. *Ruinart.* acta martyr. p. 276 not. 26 — 29. De sequentibus *τῆς*

θεῖόν τι χρῆμα διδασκάλων τῆς ἐν Χριστῷ θεοσεβείας ἀναγεγράφθαι· καὶ τῶν σὺν αὐτῷ πρεσβυτέρων, Φαῦστος καὶ Δῖος [5]) καὶ Ἀμμώνιος, τέλειοι Χριστοῦ μάρτυρες· Φιλέας [6]) τε καὶ Ἡσύχιος καὶ Παχύμιος καὶ Θεόδωρος, τῶν ἀμφὶ τὴν Αἴγυπτον ἐκκλησιῶν ἐπίσκοποι, μυρίοι τε ἐπὶ τούτοις ἄλλοι διαφανεῖς, οἳ πρὸς τῶν κατὰ χώραν καὶ τόπον παροικιῶν μνημονεύονται· ὧν ἀνὰ τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ὑπὲρ τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας ἠγωνισμένων γραφῇ παραδιδόναι τοὺς ἄθλους, ἐπ' ἀκριβές τε ἕκαστα τῶν περὶ αὐτοὺς συμβεβηκότων ἱστορεῖν, οὐχ ἡμέτερον, τῶν δ' ὄψει τὰ πράγματα παρειληφότων ἴδιον ἂν γένοιτο. Οἷς γε μὴν αὐτὸς παρεγενόμην, τούτους καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γνωρίμους δι' ἑτέρας [7]) ποιήσομαι γραφῆς. Κατά γε μὴν

ἐν Χριστῷ θεοσεβείας vide quae annotavi ad Eus. H. E. VII, 32 not. 5. Adde VII, 30 p. 392. πορισμὸν ἡγούμενος τὴν θεοσέβειαν quod recte vertit Strothius: „so dass er also die *Religion* für ein Erwerbmittel hält," male Val.: „et *pietatem* quaestum esse existimans." Quamvis enim in loco 1 Timoth. VI, 5. quo utuntur patres Antiocheni, εὐσέβειαν nolim cum *Iaspisio* interpretari *doctrinam de pietate*, tamen θεοσέβειαν sensu obiectivo dici l. l. Eusebii, facile intelligitur. Cf. VIII, 3 not. 5. *H.* — 5) Καὶ Δίδιος. In codice Maz. et Med. legitur καὶ Δῖος. Rufinus quoque *Dium* vocat. — 6) Φιλέας — — Θεόδωρος. Hi quatuor episcopi simul in carcerem coniecti fuerant Alexandriae ob fidem Christi, una cum 660 [? *H.*] aliis tam clericis quam laicis, ut scribitur in actis passionis Petri Alexandrini, ubi Petrus Achillam et Alexandrum ita alloquitur: οὐχ ἥκιστα δὲ περὶ τῶν μακαρίων ἐφρόντιζον ἐπισκόπων, Φιλέου φημὶ καὶ Ἡσυχίου, Παχωμίου τε καὶ Θεοδώρου, οἳ διὰ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐγκλεισθέντες ἐταλαιπώρουν, ἕως αὐτοὺς τὸ μακάριον διεδέξατο τέλος, καὶ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ τὸν βίον κατέθεντο. Quamquam in actis Latinis passionis eiusdem Petri, quae ex Graeco translata sunt sunt ab Anastasio bibliothecario, nulla fit mentio Phileae nec Pachomii. Sic enim ibi legitur: *Nec unquam cessavi suggerendo beate episcopo Hesychio atque Theodoro in custodia pro Christi fide reclusis* etc. Certe Eusebius diserte profitetur referre se praecipuos dei martyres qui tum Alexandriae tum in Thebaïde et reliqua Aegypto subiere martyrium. Cum ergo Petrus una cum presbyteris Dio ac Fausto passus sit Alexandriae, quatuor isti, vel certe aliquot ex illis, in Thebaïde passi sint necesse est. [Cf. *Ruinart.* acta martyr. p. 434 sqq. *H.*] — 7) Δι' ἑτέρας ποιήσομαι γραφῆς. Intelligit procul dubio librum de martyribus Palaestinae. Neque enim alium librum invenire quis possit, in quo Eusebius martyrum agones ab se visos commemoraverit, quam hunc quem dixi. Ex quo insuper refellitur Christophorsoni sententia, qui librum illum de martyribus Palaestinae putavit partem esse libri octavi, et qui post haec verba quae

τὸν παρόντα λόγον τὴν παλινῳδίαν τῶν περὶ ἡμᾶς εἰργασμένων τοῖς εἰρημένοις ἐπισυνάψω, τά τε ἐξ ἀρχῆς τοῦ διωγμοῦ συμβεβηκότα,

---

posui, multa resecuit atque intrusit contra fidem omnium codicum. Vidit hoc ante nos Turnebus, qui in suo codice ad haec verba Graecum hoc scholium adscripserat: σημείωσον ὅτι ταύτην ἔχεις τὴν γραφὴν εὐθὺς μετὰ τοῦτο τὸ βιβλίον. [Idem scholium teste Readingo in Corrigendis exstat in Ion., unde merito aliquem suspicari posse putat V. D., vel hinc a Turnebo, vel inde in Ion. fuisse descriptum. Ceterum Eusebium esse testem αὐτόπτην certe plerorumque, quae in libro de martyr. Pal. retulit, docent profecto praeter ipsam narrationum eius in illo libro indolem ipsius Eusebii verba quae h. l. legimus: Οἷς γε μὴν αὐτὸς παρεγενόμην, τούτους καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γνωρίμους δι' ἑτέρας ποιήσομαι γραφῆς i. e. per librum de martyr. P. Contra bene cavendum est, ne ex hoc Eusebii loco et ex verbis ὧν ἀνὰ τὴν πᾶσαν οἰκουμένην — — ἴδιοι ἂν γένοιτο colligamus, Eusebium in lib. VIII. nihil plane narrare de martyribus tanquam testem αὐτόπτην. Nam ne ita premamus verba Eusebii, impediunt loci VIII, 7. 9. 12. Cf. quae monui ad *Vales.* de vita scriptisque Euseb. diat. p. XXXIX. not. 35. Quare ita potius interpretandus est Eusebius, ut eum h. l. dicere censeamus nonnisi hoc, se adhuc non data opera et ex professo de martyribus agere, ideoque pleraque non accuratius et quibus ipse interfuerit, enarrare, contra hoc se facturum in libro de martyribus Pal. In universum pleraque quae Eusebius enarravit historiae suae lib. VIII — X., vel ei sunt visa vel audita quo accedunt fontes scripti quibus in lib. IX. et X. noster usus est. Vid *Kestner.* de Euseb. p. 38 — 45. *Reuterdahl.* de fontt. hist. Eus. p. 86 sq. „*Multos Christianos in iudiciis deum suum intimide profiteri audiverat* (Eusebius); *multos diris cruciatibus torqueri viderat; multos mortem crudelissimam tranquille subire conspexerat.* (*H. E. VIII*, 2, 7, 9.). *E quae non ipse viderat, facile potuit audire. Multa in regionibus, ubi commorabatur, facta erant: multa in ecclesiis gesta, quibuscum Eusebio erat commercium: multa viris acciderant, qui Eusebio vel familiares vel saltim noti erant. Haec igitur Eusebio citissime communicata fore, facile intelligitur. Praeterea res illae in omnium oribus versabantur.* — — *Quamobrem Eusebio de iis scribere volenti materia non potuit deesse.*" Et rectius idem *Reuterdahl.* l. l. p. 86. ** vel in conscribendo libro de mart. P. Eusebio *visa etiam et audita* fontes fuisse dicit. Contra *Kestner.* l. l. p. 41. „*Contra vero*, inquit, *omnium, quae in libro de Mart. Palaest. narrantur, Eusebium testem oculatum fuisse, extra omnem positum est controversiam.*" Sed hoc haud dubie affirmandum est, in illo libro pleraque eorum quae narrat de martyribus, suis oculis vidisse Eusebium, in lib. VIII. longe plura ab aliis audivisse. Cf. VIII, 6. 9. Contra neque illud video quomodo *Kestner.* l. l. p. 38 not. 78. affirmare potuerit, Eusebium in narrationibus quoque de martyribus *libros* de iis hic illic conscriptos usurpasse. Nam quomodo hoc inde sequatur quod Eusebius in fine cap

χρησιμώτατα τυγχάνοντα τοῖς ἐντευξομένοις. Τὰ μὲν οὖν πρὸ τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, ἐν ὅσοις δὴ χρόνοις τὰ τῶν ἀρχόντων φίλιά τε ἡμῖν ἦν καὶ εἰρηναῖα, ὁπόσης ἀγαθῶν εὐπορίας [8]) καὶ εὐετηρίας ἠξίωτο, τίς ἂν ἐξαρκέ-

---

12. lib. VIII. de martyribus loquens: *Ἑκάστου μὲν οὖν*, inquit, *ἐπ' ὀνόματος μνημονεύειν, μακρὸν ἂν εἴη, μή τι γε τῶν ἀδυνάτων*, et quod Eusebius VIII, 2. profitetur, se historiam martyrum in lib. VIII. nonnisi *ἐν ἐπιτομῇ* velle attingere (*τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας τῶν τοῦ θείου λόγου μαρτύρων ἐν ἐπιτομῇ διαγράψοντες*), hoc vero ego non potui assequi. Singulos martyres nominatim commemorare noluit Eusebius, quia illud esset longum. Addit, hoc etiam vix ac ne vix quidem fieri a se posse. Iam vero huius rei causas cogitare equidem possum praecipue, quod aut ipse Eusebius omnium ac singulorum martyrum cruciatibus non interfuerat, aut ab aliis de omnibus martyribus non audiverat, aut non habebat scripta aliorum quae de martyribus omnibus accurate et fuse agebant. Denique cur *ἀδύνατον* esse crederet Eusebius omnium martyrum facere mentionem, causam significavit ipse VIII, 12. paulo ante potissimum hanc: *νικᾷ γὰρ πάντα λόγον τὰ κατ' αὐτοὺς ἀνδραγαθήματα.* Itaque dicendi facultatem omnem et suam superare putabat Eusebius praeclara martyrum facinora et propterea certe simul illud quod dixi, fieri a se non posse putabat. Sed tanquam huius rei causa certe cogitari potest simul illa, quod nec aliorum libros habebat, qui omnium martyrum res gestas exponebant. Quomodo igitur contrarium potius inde colligi possit, quod Kestnerus collegit? Quod vero VIII, 2. nonnisi compendiose de martyribus se expositurum esse dicit Eusebius, inde quamvis liceat conficere, *plura* in promptu eum habuisse, tamen neque *omnia* quae de martyribus dici poterant, ei parata fuisse, neque libros eum usurpasse sequitur. Sed neque hoc inde quod quis breviter tantum de aliqua re tradere velle sese significat, certo potest concludi, eum plura potuisse afferre. *H.*] — 8) *Ὁπόσης ἀγαθῶν εὐπορίας καὶ εὐετηρίας.* Quanta fuerit felicitas in orbe Romano Diocletiano et Maximiano regnantibus, testatur Mamertinus in genethliaco sub finem, ubi Maximianum alloquitur his verbis: *Revera, sacratissime imp., scimus omnes, antequam vos salutem reipublicae redderetis, quanta frugum inopia, quanta funerum copia fuit, fame passim morbisque grassantibus. Ut vero lucem gentibus extulistis, exinde salutares spiritus iugiter manant, nullus ager fallit agricolam*, etc. Iam vero quod ad bella spectat, nunquam felicius adversus barbaros Romani pugnarunt. Caesi ubique barbari, et imperii Romani limites promoti. Legamus eorum temporum historias. Inveniemus profecto id quod dixi, nunquam in meliore statu fuisse rem Romanam, cum quatuor principes, duo scilicet Augusti ac totidem Caesares, seorsum singuli barbaros propulsarent. Adeo ut verissimum sit quod ait Mamertinus in genethliaco: *Mitto etiam dies festos victoriis triumphisque celebratos.* Auctor panegyrici dicti Maximiano et Constantino: *Sed profecto exegit hoc pu*

ὅσα λόγος διηγήσασθαι· ὁπότε καὶ οἱ μάλιστα τῆς καθόλου κρατοῦντες ἀρχῆς, δεκαετηρίδας καὶ εἰκοσαετηρίδας τῆς βασι-

---

varietas et natura fortunae, cui nihil mutare licuerat dum imperium teneretis, ut illa viginti annorum continua felicitas intervallo aliquo distingueretur. Porro tametsi Diocletianus et Maximianus tot victorias de barbaris retulerint, unum duntaxat de omnibus triumphum Romae egerunt, paulo antequam imperio decederent, ut testatur Eutropius et Zonaras. Verba Eutropii sunt: *Uterque una die privato habitu imperii insigne mutavit, Nicomediae Diocletianus, Herculius Mediolani, post triumphum inclitum quem Romae ex numerosis gentibus egerant, pompa ferculorum illustri*, etc. Hieronymus in chronico, hunc Diocletiani et Maximiani triumphum retulit anno 18 Diocletiani. Ad quem locum Scaliger in animadversionibus notat, commissum esse a Hieronymo anachronismum. Hunc enim triumphum actum esse anno Diocletiani vicesimo, aliquot mensibus antequam purpuram deponeret. Sed fallitur potius ipse Scaliger, qui Hieronymum temere reprehendit. Nam si Diocletianus 20 imperii anno, paucis antequam abdicaret mensibus triumphavit, mense circiter Ianuario eum triumphasse dicendum est, anno Christi 304. cum purpuram deposuerit Kalendis Aprilis eiusdem anni, ut docet Idatius in fastis. Ex quo sequitur, eum hiberno tempore triumphasse, et media adhuc hyeme ab urbe Roma profectum Nicomediam venisse, quorum neutrum probabile est; cum nec triumphi per hyemem agi solerent ab imperatoribus Romanis, nec Diocletiani aetas ac valetudo tam longi itineris laborem hibernis mensibus sustinere valuerit. Quid quod Diocletianus anno imperii 19. mense Martio atque Aprili agebat Nicomediae, eo tempore quo coepta est Christianorum persecutio, ut testatur Eusebius in lib. VIII. cap. 5. Sed et tunc cum Nicomediense palatium conflagravit, Diocletianum in eo egisse testis est omni exceptione maior Constantinus in oratione ad sanctorum coetum capite penultimo. Id autem contigit aliquot mensibus post inchoatam persecutionem. Ponamus igitur id evenisse mense Maio. Quis credat, intra decem mensium spatium Diocletianum Nicomedia venisse Romam, ibique insignem illum triumphum egisse, ac deinde Roma rediisse Nicomediam, atque ibi purpuram posuisse, moxque in Dalmatiam concessisse, ut reliquum vitae tempus ibi degeret? Huc accedit, quod morbus ille quo Diocletianus de statu mentis paululum deturbatus est, primum Nicomediae eum corripuit paulo post excitatam ab eo persecutionem, ut refert Constantinus. Quare parum probabile est, Diocletianum eo tentatum morbo, tantum iter suscepisse. Deinde auctor panegyrici dicti Maximiano et Constantino, diserte testatur Diocletianum et Maximianum aliquot annis ante 20 imperii annum Romae triumphasse. His enim verbis Maximianum alloquitur: *Te primo ingressu tuo tanta laetitia, tanta frequentia populus Romanus excepit, ut cum te ad Capitolini Iovis gremium vel oculis ferre gestiret, stipatione sui vix ad portas urbis admitteret. Te rursus vicesimo anno impera-*

λείας ἐκπλήσαντες, ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσι, φαιδροτάταις τε θαλίαις καὶ εὐφροσύναις, μετὰ πάσης εὐσταθοῦς διετέλουν εἰρήνης. Οὕτω δ' αὐτοῖς ἀπαραποδίστως αὐξούσης καὶ ἐπὶ μέγα ὁσημέραι προϊούσης τῆς ἐξουσίας, ἀθρόως τῆς πρὸς ἡμᾶς εἰρήνης μεταθέμενοι, πόλεμον ἄσπονδον ἐγείρουσιν, οὔπω δ' αὐτοῖς τῆς τοιᾶσδε κινήσεως δεύτερον ἔτος [9]) πεπλήρωτο, καὶ τι περὶ τὴν ὅλην ἀρχὴν νεώτερον γεγονὸς, τὰ πάντα πράγματα ἀνατρέπει. Νόσου γὰρ οὐκ αἰσίας [10]) τῷ πρωτοστάτῃ τῶν εἰρημένων [11]) ἐπισκηψάσης, ὑφ' ἧς δὴ καὶ τὰ τῆς διανοίας εἰς ἔκστασιν αὐτῷ παρήγετο, σὺν τῷ μετ' αὐτὸν δευτερείοις τετιμημένῳ, τὸν δημώδη καὶ ἰδιωτικὸν ἀπολαμβάνει βίον· οὔπω δὲ ταῦθ' οὕτω πέπρακτο, καὶ διχῇ τὰ πάντα τῆς ἀρχῆς διαιρεῖται [12]);

---

torem, *octavo consulem ita ipsa amplexu quodam suo Roma voluit detinere, ut videretur augurari iam et timere quod factum est.* Vides ut Maximianum diu ante octavum ipsius consulatum Romae triumphasse dicit. Nam quin priora illa verba de triumpho accipienda sint, dubitare non licet. Certe Sigonius, vir diligentissimus, in libris de occidentali imperio non aliter hunc locum intellexit. Graviter itaque hallucinatur Scaliger, qui Diocletianum et Maximianum triumphasse dicit anno imperii vicesimo. Rectius Hieronymus id retulit anno 18 Diocletiani. Quo quidem anno Idatius in fastis notat imperatores vilitatem annonae edicto suo constituisse. Id enim post triumphum ab eis constitutum videtur in gratiam praecipue populi Romani. At Cedrenus anno Diocletiani decimo septimo hunc triumphum adscribit. — 9) Οὔπω δ' αὐτοῖς τῆς τοιᾶσδι κινήσεως δεύτερον ἔτος. Melius dixisset Eusebius: *Vix dum primus annus expletus fuerat.* Nam sub initium secundi anni persecutionis, contigit abdicatio Diocletiani ac Maximiani, Kalendis scilicet Aprilibus anno Christi 304. cum persecutio coepta fuisset mense Martio praecedentis anni. Cum igitur ait Eusebius οὔπω δεύτερον ἔτος πεπλήρωτο, idem est, ac si dixisset, secundus agebatur persecutionis annus. Ita intelligendus est alter locus Eusebii in libro de martyribus Palaestinae cap. III. in fine. — 10) Νόσου γὰρ οὐκ αἰσίας. Cf. Lactant. de mortt. persec. c. XVII. Ex hoc et sequentibus Lactantii capitibus concludit *Pagi* teste Read., Diocletianum et Maximianum a 305 imperio sese abdicasse, et male Eusebium a. 304 hoc factum esse dicere. *H.* — 11) Τῷ πρωτοστάτῃ τῶν εἰρημένων. Male Christophorsonus vertit: *Nam qui primus nostrarum aerumnarum auctor erat.* In quo secutus esse videtur Nicephorum, qui in cap. 16. lib. VII. Eusebium exscribens, pro Eusebianis illis posuit τῷ ἀρχηγῷ τῆς κακίας. — 12) Διχῇ τὰ πάντα τῆς ἀρχῆς διαιρεῖται. Constantius enim et Galerius imperium Romanum quasi haereditatem quandam inter se partiti sunt. Quae prima fuit imperii Romani divisio, ut hoc loco tradit Eusebius. Antea enim licet plures Augusti simul fuissent, tamen

πρᾶγμα μηδ' [13]) ἄλλοτέ πω πάλαι γεγονὸς, μνήμῃ παραδεδομένον. Χρόνου δ' οὐ πλείστου μεταξὺ γενομένου, βασιλεὺς Κωνστάντιος τὸν πάντα βίον πρᾳότατα καὶ τοῖς ὑπηκόοις εὐνοϊκώτατα, τῷ τε θείῳ λόγῳ προσφιλέστατα διαθέμενος, παῖδα γνήσιον Κωνσταντῖνον αὐτοκράτορα καὶ σεβαστὸν ἀνθ' ἑαυτοῦ καταλιπὼν, κοινῷ φύσεως νόμῳ τελευτᾷ τὸν βίον, πρῶτός τε ἐν θεοῖς [14]) ἀνηγορεύετο παρ' αὐτοῖς, ἁπάσης μετὰ θάνατον, ὅση

---

imperium Romanum solidum atque indivisum gubernabant, ut contigit Marco et Vero imperantibus. Sed et sub Diocletiano et Herculio Maximiano nulla facta fuerat imperii divisio, cum nec provincias nec legiones Augusti inter se partiti essent. Recte ergo Eutropius in lib. X. ita scribit: *His igitur abeuntibus ab administratione reipublicae Constantius et Galerius Augusti creati sunt, divisusque inter eos Romanus orbis.* Idem observat Orosius in lib. VII. his verbis: *Galerius et Constantius Augusti primi imperium Romanum in duas partes determinaverunt.* De hac imperii divisione quam urbs Roma prae ceteris aegerrime tulit, loquitur Porphyrius in panegyrico carmine ad Constantinum, quod scripsit anno imperii Constantini quinto decimo, quinquennalibus Caesarum Crispi et Constantini:

— — — — lacerata cruentis
Imperiis pars fessa poli, divisa gemebat
Sceptra et Ausoniae maerebat perdita iura.

Et aliquanto post, ita Constantinum alloquitur:

Et reparata iugans moesti divortia mundi
Orbes iunge pares, det leges Roma volentes
Principe te in populos.

Haec paulo accuratius notavi, tum quia nondum satis observata sunt, tum quia Christophorsonus ea non intellexit, qui pro *partitione* d i s s e n s i o n e m interpretatus est. [Recte autem monuit *S t r o t h. deutsche Uebersetz.* T. II. p. 38 not. 12. „*Die diesmalige Trennung ging nicht so weit, dass nicht vor gewisse Edicte die Namen sämmtlicher Kaiser wären gemeinschaftlich gesetzt worden, wie man unten im 17ten Kapitel dieses Buches sehen kann.*“ *H.*] — 13) Πρᾶγμα μηδ' ἄλλοτέ πω γεγονός. Nostri codices Maz. Med. Fuk. et Sav. vocem addunt hoc modo: ἄλλοτέ πω πάλαι γεγονός. [Addidi πάλαι. *H.*] — 14) Πρῶτός τε ἐν θεοῖς. Non quod primo omnium imperatori Constantio hic honos contigerit, ut inter divos referretur. Multi enim imperatores ante Constantium inter divos a senatu relati fuerant. Sed quod ex quatuor imperatoribus qui imperium simul gubernaverant, Diocletiano scilicet et Maximiano, Constantio atque Galerio, primus Constantius hunc honorem adeptus est, quippe qui pri-

βασιλεῖ τις ἂν ὠφείλετο, τιμῆς ἠξιωμένος, χρηστότατος καὶ ἠπιώτατος βασιλέων, ὃς δὴ καὶ μόνος τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπαξίως τῆς ἡγεμονίας τὸν πάντα τῆς ἀρχῆς διατελέσας χρόνον, καὶ τἄλλα τοῖς πᾶσι δεξιώτατον καὶ εὐεργετικώτατον παρασχὼν ἑαυτὸν, τοῦ δὲ καθ' ἡμῶν πολέμου [15]) μηδαμῶς ἐπικοινωνήσας, ἀλλὰ καὶ τους ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς ἀβλαβεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους φυλάξας, καὶ μήτε [16]) τῶν ἐκκλησιῶν τοὺς οἴκους καθελὼν, μήθ' ἕτερόν τι καθ' ἡμῶν καινουργήσας, τέλος εὐδόκιμον [17]) καὶ τρισμακάριον ἀπείληφε τοῦ βίου, μόνος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εὐμενῶς καὶ ἐπιδόξως ἐπὶ διαδόχῳ γνησίῳ παιδὶ, πάντα σωφρονεστάτῳ τε καὶ εὐσεβεστάτῳ, τελευτήσας. Τούτου παῖς Κωνσταντῖνος εὐθὺς ἀρχόμενος, βασιλεὺς τελεώτατος καὶ σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατοπέδων [18]), καὶ ἔτι πολὺ τούτων πρότερον πρὸς αὐτοῦ τοῦ παμβασιλέως θεοῦ ἀναγορευθεὶς, ζηλωτὴν ἑαυτὸν τῆς πατρικῆς περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον εὐσεβείας κατεστήσατο. Καὶ οὗτος μὲν τοιοῦτος. Λικίνιος [19]) δὲ ἐπὶ τούτοις ὑπὸ κοινῆς

---

mus obiisset. — 15) Τοῦ τε καθ' ἡμῶν πολέμου. In tribus nostris codicibus Maz. Med. et Fuk. scriptum est τοῦ δὲ καθ' ἡμῶν non male. [Scripsi τοῦ δὲ κ. ἡ. π. Cf. prior appendix libri ubi legitur ἀτὰρ καὶ καθ' ἡμῶν πολέμου ἔξω γενόμενος. Praeterea δὲ est difficilius. *H.*] — 16) Καὶ μήτε — καθελών. Cf. Lactant. l. l. XV, 7. „*Constantius, ne dissentire a maiorum praeceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem dei templum, quod est in hominibus, incolumen servavit.*“ *H.* — 17) Τέλος εὔδαιμον. Haec est codicis Regii scriptura, cui consentit appendix libri VIII. ut videre est infra. Reliqui tamen codices, Mazar. scilicet ac Med. cum Faketiano et Saviliano scriptum hic habent τέλος εὐδόκιμον καὶ τρισμακάριον. [Quod h. l. tam insigni praeconio ornat Eusebius Constantium Chlorum, hominem gentilem, non tam ex eius humanitate, qua vel gentiles pios ad beatitatem coelestem et aeternam pervenire posse crediderit, quam ex eius in Constantinum M. maxima gratia fluxisse, ego quidem certius etiam credo quam *Moeller.* de fide Eus. C. p. 54. cf. *Stroth. deutsche Uebers. des Eus.* T. II. p. 39 not. 1. *H.*] — 18) Πρὸς τῶν στρατοπέδων. A Constantio nuncupatum fuisse imperatorem et augustum Constantinum, antea Eusebius dixerat verbis: βασιλεὺς Κωνστάντιος — — παῖδα γνήσιον Κωνσταντῖνον αὐτοκράτορα καὶ σεβαστὸν ἀνθ' ἑαυτοῦ καταλιπὼν κ. λ. cf. Vit. Const. I, 21. 22. Neque igitur premenda sunt, quae refert idem Euseb. Vit. Const. I, 24. ὡς μηδένα ἀνθρώπων μόνου τοῦδε (Constantini) τὴν προσαγωγὴν αὐχῆσαι, τῶν ἄλλων ἐξ ἐπικρίσεως ἑτέρων τῆς τιμῆς ἠξιωμένων. cf. *Spanhem.* ad Iulian. orat. I. p. 45. *H.* — 19) Λικίνιος — ἀνεπέφηνε. Cf. Lactant. de mortt. persecutt. c. XX. XXXII.

ψήφου τῶν κρατούντων αὐτοκράτωρ καὶ σεβαστὸς ἀνεπέφηνε. Ταῦτα Μαξιμῖνον δεινῶς ἐλύπει, μόνον καίσαρα παρὰ πάντας[20]) εἰσέτι τότε χρηματίζοντα· ἐς δὴ οὖν τὰ μάλιστα τυραννικὸς ὢν, παραρπάσας ἑαυτῷ τὴν ἀξίαν, σεβαστὸς ἦν, αὐτὸς ὑφ᾽ ἑαυτοῦ γεγονώς· ἐν τούτῳ δὲ Κωνσταντίνῳ μηχανὴν θανάτου συῤῥάπτων ἁλοὺς, ὁ μετὰ τὴν ἀπόθεσιν ἐπανῃρῆσθαι δεδηλωμένος[21]), αἰσχίστῳ καταστρέφει θανάτῳ. Πρώτου δὲ τού-

---

Legitimum Licinii imperium nonnisi propterea haud agnoscit Iulian. orat. I. p. 8. A., quod illud flagitioso ac turpi administrationis suae genere in tyrannidem converterit Licinius, quocum conveniunt verba ipsius Euseb. H. E. X, 9. ubi a Constantino dicitur τυραννὶς ἐκκαθαρθεῖσα. vid. *Spanhem.* ad l. l. Iulian. p. 65. Cf. Eus. H. E. IX, 9. *H.* — 20) *Μόνον καίσαρα παρὰ πάντων.* In codice Maz. Med. et Fuk. legitur *παρὰ πάντας* recte, id est, *aliter ac reliqui omnes.* [*Παρὰ πάντας* dedi praeeunte Zimmermanno. Cf. cap. XIV. *πολὺ πρᾷος παρὰ τοὺς προτέρους.* *H.*] Quatuor enim Augusti ea tempestate rempublicam Romanam administrabant, Galerius scilicet, Constantinus, Maxentius atque Licinius. Maximinus vero iampridem Caesar a Galerio factus, usque ad Galerii obitum in ea dignitate permansit. Quare verissimum est, quod hic ait Eusebius, aegre tulisse Maximinum, quod inter tot Augustos solus ipse tantum Caesar diceretur, cum tamen Caesaris dignitatem ante tres illos superius memoratos principes accepisset. [Statim post pro ὃς δὴ οὖν τὰ μάλιστα quod habent Val. et Zimmerm., non dubitavi scribere cum Stephano *ἐς δὴ οὖν τὰ μάλιστα.* Quamvis enim ὃς in suis libris fortasse invenerit Val., tamen ἐς quod probaliter ex Reg. dedit Stephanus, ut lectio difficilior, erit unice tenendum. Accedit quod alibi similiter loquitur Eusebius. Vid. III, 32. *εἰς τὰ μέγιστα,* plane ut nos: *aufs höchste.* VI, 3. 32. *εἰς τὰ μάλιστα.* Quin etiam ipsum *ἐς τὰ μάλιστα* usurpat noster infra cap. XIV. VI, 23 init. Eodem modo *εἰς* usurpant in einsmodi locutionibus veteres, exprimentes eo rei modum, ad quem usque illa progreditur. Vid. Thucydid. VIII, 6. *ἐς τὰ μάλιστα ξένος ὤν.* Arrian. de expeditione Alexandri II, 11, 12. Exemplorum nubem vide sis apud *Fischer.* ad Weller. Gr. Gr. Tom. II. p. 221 sq. cf. *Lobeck.* ad Phrynich. p. 48. Nostro loco autem notabile illud est, quod inter *ἐς τὰ μάλιστα* duo alia vocabula noster inseruit, quod vero longe magis poterat inducere male sedulos librarios ut ἐς mutarent in ὅς. *H.*] — 21) *Ὁ μετὰ ἀπόθεσιν ἐπανῃρῆσθαι δεδηλωμένος.* Haec verba desunt in vetustissimo codice Mazarino et Fuk. Sed habentur in Regio codice, et ad oram codicis Medicaei adscripta sunt eadem manu. [Verba illa suspecta videntur *Stroth. deutsche Uebers,* T. II. p. 40 not 5. Idem tamen confitetur, ea commode non posse omitti. Sed rectius fortasse coniicere cum eodem l. l. possimus *βουλόμενος* pro *δεδηλωμένος.* *H.*] Porro cum Eusebius dicat se supra retulisse, qualiter Maximianus Herculius purpuram resumpserit, id quo loco dixe-

του [22]) τὰς ἐπὶ τιμῇ γραφὰς, ἀνδριάντας τε καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐπ' ἀναθέσει νενόμισται, ὡς ἀνοσίου καὶ δυσσεβεστάτου [23]) καθῄρουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

Περὶ τοῦ τρόπου τῶν τῆς εὐσεβείας ἐχθρῶν.

(Nic. H. E. VII, 21.)

Τούτου παῖς Μαξέντιος [1]), ὁ τὴν ἐπὶ Ῥώμης τυραννίδα συστησάμενος [2]), ἀρχόμενος μὲν τὴν καθ' ἡμᾶς πίστιν ἐπ' ἀρεσκείᾳ καὶ κολακείᾳ τοῦ δήμου Ῥωμαίων καθυπεκρίνατο, ταύτῃ τε τοῖς ὑπηκόοις τὸν κατὰ Χριστιανῶν ἀνεῖναι προστάττει διωγμὸν, εὐσέβειαν ἐπιμορφάζων, καὶ ὡς ἂν δεξιὸς καὶ πολὺ πρᾷος παρὰ τοὺς προτέρους φανείη· οὐ μὴν οἷος ἔσεσθαι ἠλπίσθη, τοιοῦτος ἔρ-

---

rit Eusebius, adhuc quaero. — 22) *Πρώτου δὲ τούτου.* Haec verba eodem modo exponenda sunt, quo illa superius a nobis exposita *πρωτός τε ἐν θεοῖς*. At Christophorsonus hunc locum ita interpretatus est, quasi legeretur *πρὸ δὲ τούτου*. — 23) *Ἀνοσίου καὶ δυσσεβεστάτου.* Idem de Maximiano refert non solum Lactant. de mortt. pers. cap. VIII. sed etiam Eutrop. IX, 16. X, 2. Zosim. II, 11. Eumenius in Constantini panegyrico cap. XIV. XV. cf. Eus. Vit. C. II, 49. At contraria plane tradit de Maximiano non minus quam de Constantio Chloro Iulian. orat. I. p. 7. ubi de illis dicitur: *οὕτω δὲ διακείμενοι τὰς ψυχὰς τῶν ἱερῶν ἕδρων τὰ κάλλιστα, σεβόμενοι μὲν μετὰ τὴν κρείττονα φύσιν τὸν τὴν ἀρχὴν αὐτοῖς παρασχόντα, τοῖς ὑπηκόοις δὲ ὁσίως καὶ φιλανθρώπως χρώμενοι κ. λ.* cf. *Spanhem.* ad h. l. p. 61 sq. *H.*

Cap. XIV. 1) *Μαξέντιος.* Cf. Lactant. de mortt. persec. c. XVIII. *H.* — 2) *Ὁ — συστησάμενος*, i. e. *qui Romae tyrannidem arripuit*, interprete Valesio. Cf. Euseb. V. C. I, 33. *Spanhem.* ad Iulian. orat. I. p. 46. Ad sequentia *τὴν καθ' ἡμᾶς πίστιν ἐπ' ἀρεσκείᾳ καὶ κολακείᾳ τοῦ δήμου Ῥωμαίων καθυπεκρίνατο* *Stroth.* Uebers. Tom. II. p. 41 not. 6. „*Diese Worte*, inquit, *sind in der Absicht merkwürdig, dass die Christen damals der Zahl nach, schon das Uebergewicht über die Heyden gehabt, und dass sich Maxentius mithin sicherer dabey befunden, wenn er sich stellte, dass er ein Christ sey. Diejenigen, welche behaupten, das*

γοις ἀναπέφηνεν, εἰς πάσας δ' ἀνοσιουργίας ὀκείλας [3]), οὐδὲν ὅ, τι μιαρίας ἔργον καὶ ἀκολασίας παραλέλοιπε, μοιχείας [4]) τε καὶ παντοίας ἐπιτελῶν φθοράς· διαζευγνὺς γέτοι τῶν ἀνδρῶν τὰς κατὰ νόμον γαμετὰς, ταύτας ἐνυβρίζων, ἀτιμότατα τοῖς ἀνδράσιν αὖθις ἀπέπεμπε· καὶ ταῦτ' οὐκ ἀσήμοις οὐδ' ἀφανέσιν ἐγχειρῶν ἐπετήδευεν, ἀλλ' αὐτῶν δὴ μάλιστα τῶν τὰ πρῶτα τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς ἀπενηνεγμένων ἐμπαροινῶν τοῖς ἐξοχωτάτοις. Οἱ πάντες δ' αὐτὸν ὑποπεπτηχότες δῆμοι καὶ ἄρχοντες, ἔνδοξοί τε καὶ ἄδοξοι, δεινῇ κατετρύχοντο τυραννίδι. Καὶ οὐδ' ἠρεμούντων καὶ τὴν πικρὰν φερόντων δουλείαν, ἀπαλλαγή τις ὅμως ἦν τῆς τοῦ τυράννου φονώσης ὠμότητος· ἐπὶ σμικρᾷ γοῦν ἤδη ποτὲ προφάσει, τὸν δῆμον εἰς φόνον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις [5]) ἐκδίδωσι, καὶ ἐκτείνετο μυρία τοῦ δήμου Ῥωμαίων πλήθη ἐπὶ μέσης τῆς πόλεως, οὐ Σκυθῶν οὐδὲ βαρβάρων, ἀλλ αὐτῶν τῶν οἰκείων δόρασι καὶ πανοπλίαις. Συγκλητικῶν γε μὴν φόνος ὁπόσος δι' ἐπιβουλὴν

Constantin aus politischen Gründen das Christenthum angenommen, pflegen auch hieraus ein Argument zu nehmen." Sed vid. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. III. p. 232 sqq. *H.* — 3) Ὀκείλας i. e. delapsus. Cf. quae observavi ad II, 25 not. 1. Adde *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. XXVII, 41 p. 841 sq. *H.* — 4) *Μοιχείας — ἀπέπεμπε.* Cf. Socrat. H. E. I, 2. *Μαξέντιος δὲ κακῶς τοὺς Ῥωμαίους ἐπέτριβε, τυραννικῷ μᾶλλον ἢ βασιλικῷ τρόπῳ χρώμενος κατ' αὐτῶν, μοιχεύων ἀναίδην τὰς τῶν ἐλευθέρων γυναῖκας, καὶ πολλοὺς ἀναιρῶν, καὶ ποιῶν τὰ τούτοις ἀκόλουθα.* Arnob. adversus gentes. I, 64. ed. *Orell.* Tyrannos ac reges vestros — — *qui matronarum pudorem ac virginum vi subruunt atque eripiunt licentiosa*, appellatis indigenas atque divos. Atque hoc flagitii genus Maxentius dicitur auxisse ab Eusebio quod nobilissimorum quorumque uxoribus praecipue ad libidinem suam exsatiandam abuteretur. Quod more tyrannis solenni fecisse Maxentium, docent plura exempla quae attulit *Spanhem.* ad Iulian. orat. I. p. 285. cf. Euseb. H. E. I, 7 p. 54. *H.* — 5) *Τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἐκδίδωσι.* Idem refert Aurelius Victor in Maxentio: *Adeo saevus, uti praetorianis caedem vulgi quondam annuerit.* Constantinus vero victo postea Maxentio, praetorianas cohortes abolevit, specie quidem ob eam vulgi caedem, sed re ipsa, ne res novas molirentur, neve imperatores crearent, prout Maxentium Augustum renuntiaverant. Porro Zosimus eandem quoque rem, licet paulo aliter narrat. Scribit enim, cum Romae templum genii fortuito incendio conflagraret, cunctique ad restinguendum ignem accurrissent, militem quendam qui numen illud gentilium deridebat, a plebe interemptum

ἐνηργεῖτο τῆς οὐσίας, οὐδ' ἐξαριθμήσασθαι δυνατὸν, ἄλλοτε ἄλλαις πεπλασμέναις αἰτίαις μυρίων ἀναιρουμένων. Ἡ δὲ τῶν κακῶν τῷ τυράννῳ κορωνὶς, ἐπὶ γοητείαν ἤλαυνε· μαγικαῖς ἐπινοίαις [6]) τοτὲ μὲν γυναῖκας ἐγκύμονας ἀνασχίζοντος [7]), τοτὲ

---

fuisse. Ex quo tantam subito seditionem militum exarsisse, ut tota paene urbs peritura fuerit, ni Maxentius subvenisset. — 6) *Μαγικαῖς ἐπινοίαις.* Post haec verba in editionibus, et in Regio ac Medicaeo codice punctum ponitur, quod Christophorsonum fefellit. Verum in codice Mazarino ante has voces media distinctio ponitur optime. Eandem distinctionem reperi in codice Fuketii. [De horrendis quae magica ars Maxentium docuit, flagitiis vid. *Lindenbrogii* observv. in Ammian. Marcellin. p. 73. adiectae edit. posteriori Amm. Valesianae quam curavit Hadrian. Vales. H.] — 7) *Ἀνασχίζοντος.* Exspectes haud dubie aut ἀνασχίζοντι scribi debuisse praecedente dativo τυράννῳ, aut ad ἀνασχίζοντος addi αὐτοῦ. Cf. Plat. Gorg. 492. B. οἷς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξεν ἢ βασιλέων υἱέσιν εἶναι, ἢ αὐτοὺς μὴ φύσει ἱκανοὺς κ. λ. Actor. XXII, 17. ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι — καὶ προσευχομένου μου — γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει. Sed satis temere ageret, qui ἀνασχίζοντος sollicitandum opinaretur. Saepissime enim eiusmodi vel negligentia vel ἀνακολουθίᾳ orationis noster utitur. Ita H. E. II, 20. ἔπειτα πεσόντων scil. αὐτῶν. III, 6. πολλάκις ἱκετευόντων καὶ ἐπικαλουμένων ὄνομα τοῦ θεοῦ μεταδιδόναι τι μέρος αὐτοῖς, οὐδοτιοῦν μετέδοσαν IV, 15. VI, 40. VI, 42. Τοῦτον — προεπηλάκιζεν·. ὑφισταμένου, — — ἀπέκτεινε. Et infra cap. XVI. αὐτοῖς — ἐπικαινουργούντων. Locus autem maxime insignis est apud eundem Euseb. H. E. III, 23 p. 392. ὑμῖν ἔθος ἐστὶ τοῦτο, πάντας μὲν ἀδελφοὺς ποικίλως εὐεργετεῖν, — — ὧδε μὲν τὴν τῶν δεομένων πενίαν ἀναψύχοντας, ἐν μετάλλοις δὲ — ἐπιχορηγοῦντας· δι' ὧν πέμπετε ἀρχῆθεν ἐφοδίων, πατροπαράδοτον ἔθος Ῥωμαίων Ῥωμαῖοι διαφυλάττοντες κ. λ. Adde VII, 30. ὁ δὲ Φιρμιλιανὸς — ἀφικόμενος — ἐπαγγειλαμένου δὲ μεταθήσεσθαι scil. Παύλου. Neque eiusmodi loquendi ratio veteribus est infrequens. Vid. Thucydid. IV, 10. μενόντων ἡμῶν — ὑποχωρήσασι. Xenoph. Memorr. II, 1, 8. 13. Plat. Men. 15. ed. *Buttmann.* ᾧ ἐγὼ πιστεύω ἀληθῆ εἶναι. Nihil autem frequentius quam hoc apud Homerum. Vid. Odyss. VI, 155 sqq. — σφίσι θυμὸς — ἰαίνεται — λευσσόντων κ. λ. VI, 60. σοὶ — ἴοντα. Iliad. XVI, 531. cf. II, 350 sqq. *Thiersch. Grammatik, vorzüglich des homerischen Dialekts* §. 258. 3. Vid. Eustathius ad Hom. Odyss. IX, 257., ubi ad verba ἡμῖν — δεισάντων bene observat haec: Ὅρα τὸ, ἡμῖν δὲ κατεκλάσθη ἦτορ δεισάντων, ὅπερ εἰ καὶ σολοικοφανὲς δοκεῖ, ἀλλ' ὅμως πέφρασται καὶ αὐτὸ καταλλήλως τῷ καιρῷ καὶ τῇ δειλίᾳ, ἐπεὶ μὴ δύνανται τῆς φράσεως κρατεῖν οἱ δεδιότες. Καὶ νῦν μὲν ἡ ἐναλλαγὴ ἀπὸ δοτικῆς γέγονεν εἰς γενικὴν, ἀλλαχοῦ δὲ ἀνάπαλιν ἀπὸ γενικῆς εἰς δοτικὴν (vid. Iliad. X, 187 sq. XIV, 139 sq. Odyss. XXIII,

δὲ νεογνῶν σπλάγχνα βρεφῶν διερευνωμένου, λέοντάς τε κατασφάττοντος, καὶ τινας ἀῤῥητοποιΐας ἐπὶ δαιμόνων προκλήσεις καὶ ἀποτροπιασμὸν τοῦ πολέμου συνισταμένου· διὰ τούτων γὰρ

---

205 sq.), Τὸ τοίνυν δεισάντων οὐκ ἂν εἴη, ὡς ἐῤῥέθη, σόλοικον, οὐ μόνον διὰ το καὶ μιμητικῶς φρασθῆναι καὶ ἀντιπτωτικῶς, ἀλλὰ καὶ διότι ἀσφαλεῖς οἱ πλαγιασμοὶ πρὸς σύνταξιν καὶ ἀσόλοικοι. Praeterea vid. Dio Chrysostom. orat. LIII. παρ' Ἰνδοῖς — μεταβαλόντων. Plutarch. Alexander c. XXX. *Heindorf.* ad Platon. Hipp. mai. 283. E. *Schäfer.* ad Lamb. B. ellips. p. 51. cf. *Sylburg.* ad Pausan. p. 931. *Erfurdt.* ad Sophocl. Oedip. T. v. 159 p. 30. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1110 sq. §. 563. p. 1054 not. p. 1079 not. 4. p. 1095 sq. p. 1121 — 1123. Scriptores etiam N. T. hac dicendi ἀνωμαλίᾳ haud alienos esse, si quis alius, docet locus Actor. XV, 22. ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις — ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι quo loco falso interpretatus erat *Winer.* neutestam. Grammatik p. 82 sq. ed. I. ἐκλεξαμένους: *die sich haben erwählen lassen*, cum ad nihil pertineat ἐκλεξαμένους nisi ad praecedentia τοῖς ἀποστόλοις et πρεσβυτέροις. Statim enim post l. l. γράψαντες pro γράψασι legitur. cf. v. 25. Hinc rectissime retractavit sententiam suam V. D. in Grammaticae edit. II. p. 110., male autem refragatur *Kuinoelius* ad locum Actor. Vid. *Mori* versio et explicatio Actt. Apostoll. p. 384. ed. *Dindorf.* Actor. XXVI, 20. τοῖς ἐν Δαμάσκῳ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπήγγελλον μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας: quo loco simul confirmatur lectio, quam exhibui Euseb. H. E. I, 11 p. 73. τοῖς Ἰουδαίοις κελεύοντα ἀρετὴν ἐπασκοῦσι, καὶ — χρωμένους, βαπτισμῷ συνιέναι. Cf. ibid. not. 5. Actor. XI, 12. XXV, 27. Rom. IX, 11. 13. Quare nec 1 Petr. IV, 3. a *Knappio* et aliis VV. DD. ἡμῖν recte uncis inclusum puto quamvis sequatur πεπορευμένους. Cf. 1 Petr. III, 7. ubi pro συγκληρόνομοι aut dici debebat συγκληρονόμοις aut plenius etiam scribi: αὐτῶν συγκληρονόμων οὐσῶν. *Zeune* ad Viger. p. 201. *Boehme* Commentar. in epist. ad. Hebr. II, 10 p. 108 sq. qui tamen non video cur anacoluthis eximere velit talia omnia. Cf. *Boehme* l. l. ad Hebr. IX, 19 p. 422. Denique vero vel Romani quamvis longe rarius ita loquuntur. Vid. Sueton. Tiberius c. XXXI. Iterum *censente*, — obtinere non potuit *etc.*, ubi iam *Ernestius* hanc omnium codd. lectionem veram esse iudicat, praesertim cum praecedat: Negante *eo*. Adde locum eiusdem Sueton. Vespas. c. V. *Coenante* rursus, ubi paulo ante legitur: *Prandente eo.* Neque tamen plane eiusdem generis hos locos esse facile patebit, neque recte puto Ernestium hanc rationem comparare cum ea qua dicitur *audito*, *cognito*, ad Sueton. Claud. c. XV. Cf. *Baumgarten - Crusius* ad ll. ll. Sed optime huc quadrat locus perinsignis Caesar. B. C. I, 30. Caralitani, simul ad se mitti *Valerium* audierunt, nondum *profecto* etc. Vid.

αὐτῷ τὰ τῆς νίκης κατορθωθήσεσθαι, ἡ πᾶσα ἐτύγχανεν ἐλπίς. Οὗτος μὲν οὖν ἐπὶ Ῥώμης τυραννῶν, οὐδ᾽ ἔστιν εἰπεῖν οἷα δρῶν τοὺς ὑπηκόους κατεδουλοῦτο, ὡς ἤδη καὶ τῶν ἀναγκαίων τροφῶν ἐν ἐσχάτῃ σπάνει καὶ ἀπορίᾳ καταστῆναι, ὅσην ἐπὶ Ῥώμης οὐδ᾽ ἄλλοτε οἱ καθ᾽ ἡμᾶς γενέσθαι μνημονεύουσιν. Ὁ δ᾽ ἐπ᾽ ἀνατολῆς τύραννος Μαξιμῖνος, ὡς ἂν πρὸς ἀδελφὸν τὴν κακίαν πρὸς τὸν ἐπὶ Ῥώμης φιλίαν κρύβδην σπενδόμενος, ἐπὶ πλεῖστον χρόνον λανθάνειν ἐφρόντιζε, φωραθεὶς γέτοι ὕστερον, δίκην τίννυσι τὴν ἀξίαν. Ἦν δὲ θαυμάσαι, ὅπως καὶ οὗτος τὰ συγγενῆ καὶ ἀδελφὰ, μᾶλλον δὲ κακίας τὰ πρῶτα καὶ τὰ νικητήρια τῆς τοῦ κατὰ Ῥώμην τυράννου κακοτροπίας ἀπενηνεγμένος. Γοήτων τε γὰρ καὶ μάγων οἱ πρῶται τῆς ἀνωτάτω παρ᾽ αὐτῷ τιμῆς 8) ἠξίωντο, ψοφοδεοῦς ἐς τὰ

Oudendorp. et *Held.* ad h. l. *H.* — 8) *Παρ᾽ αὐτῷ τιμῆς.* Scribendum est αὐτοῦ, ut ad oram codicis Turnebi ac Moraei emendatur. Sequitur enim ψοφοδεοῦς, etc. [Ne παρ᾽ αὐτοῦ praeferamus, praesertim cum illud ad solam marginem illorum codd. legatur, satis, credo, impediunt ea quae not. 7. animadverti. Nihilominus Zimmermannus παρ᾽ αὐτοῦ scripsit. Male quidem. Similiter, ut illud h. l. addam, non dubito, quin II, 22 extr. scribendum sit ἐπιχειρῆσαι pro ἐγχειρισθῆναι, non solum quia illud tenent meliores libri, sed etiam nudum προελθόντος deinde longius ferri posse videbatur librariis, ut ipse Valesius et Strothius, quamvis temere, si legatur ἐπιχειρῆσαι, προελθόντα scribendum esse existimant. Sed vel nunc cum legitur ἐγχειρισθῆναι, ad προελθόντος supplendum αὐτοῦ. Quare optime cum MSt. etiam Cph. ἐπιχειρῆσαι dedit, quem sequi debebam. Ut autem ad nostrum locum redeam, αὐτῷ in αὐτοῦ mutandum videri poterat non solum propter sequens ψοφοδεοῦς etc., sed quia per se genitivo h. l. rectius iungendum crederetur παρὰ, quamvis non sequente ψοφοδεοῦς. At vid. II, 25 not. 6. Add. II, 6. παρεῖναι εἰς Ἱεροσόλυμα. II, 10. III, 5. 36. εἰς τόπον εἰσί. V, 1 n. 37. *Fischer.* ad Platon. Phaed. p. 318 sq. *Schäfer.* melett. crit. p. 74. Praeterea paulo ante post verbum ἀπενηνεγμένος Ion. addit ἀπ᾽ ἐναντίας αὐτῷ. De verbo ψοφοδεοῦς i. e. *meticulosus* quod mox legitur, vid. Plutarch. Nicias c. II. τὸ δ᾽ ἐν τῇ πολιτείᾳ ψοφοδεὲς καὶ πρὸς τοὺς συκοφάντας εὐθορύβητον αὐτοῦ. Maximi Tyr. dissert. I, 4 p. 15. ed. *Reisk.* ἀνδρὸς γὰρ βίος πρὸς ἡδονὴν νενευκότος καὶ λύπην ἐπτοημένου, κοῦφος καὶ ψοφοδεὴς καὶ ἄπιστος καὶ θαλάσσης πάσης ἀδηλότερος. *Gataker.* ad Anton. VI, 30 p. 242. *Meinecke* ad Menandr. p. 183. cf. *Valckenaer.* ad Eurip. Phoeniss. v. 277 p. 97 sq. *Valesius* in nott. in Harpocrat. Lexic. p. 60. „An ψοφοδεεῖ? Sic Suidas in ὄνος λύρας, Μένανδρος ψοφοδεεῖ. ὄνος λύρας ἤκουε καὶ σάλπιγγος ὗς. Est autem ψοφοδεὴς, teste Hesychio, is qui *ad quemvis strepitum contremiscit*, qua voce utitur Plutarchus περὶ τοῦ ὅτι μά-

μάλιστα καὶ δεισιδαιμονεστάτου καθεστῶτος, τήν τε περὶ τὰ εἴδωλα καὶ τοὺς δαίμονας περὶ πολλοῦ τιθεμένου πλάνην. Μαντειῶν γοῦν δίχα καὶ χρησμῶν οὐδὲ μέχρις ὄνυχος 9), *ὡς εἰπεῖν, τολμᾶν τι κινεῖν οἷός τε ἦν. Οὗ χάριν καὶ τῷ καθ' ἡμῶν σφοδρότερον ἢ οἱ πρόσθεν καὶ πυκνότερον ἐπετίθετο διωγμῷ, νεώς τε κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐγείρειν, καὶ τὰ χρόνου μήκει καθῃρημένα τεμένη, διὰ σπουδῆς ἀνανεοῦσθαι προστάττων, ἱερέας τε εἰδώλων κατὰ πάντα τόπον καὶ πόλιν· καὶ ἐπὶ τούτοιν ἑκάστης ἐπαρχίας* 10) *ἀρχιερέα, τῶν ἐν πολιτείαις ἕνα γέ τινα τὸν μά-*

λιστα τοῖς ἡγεμόσι δεῖ τοὺς φιλοσόφους διαλέγεσθαι. Quintilianus lib. X. cap. 1. inter Menandri fabulas *Psophodea* recenset: *Nisi forte aut illa mala iudicia, quae Epitrepontes, epicleros, lochos habent, aut meditationes in Psophodea, et nomothete hypobolimaeo non omnibus oratoriis numeris sunt absolutae.*" *H.* — 9) *Οὐδὲ μέχρις ὄνυχος — οἷος τε ἦν* i. e. sine vaticiniis et oraculis nec prima rei facere audebat initia, de quadam re suscipienda et exsequenda ne levissime quidem cogitare. Non male vertit Valesius: Nihil certe *aggredi*, nihil summo, quod aiunt, digito commovere absque vaticiniis et oraculis audebat. Haud dissimilia sunt, quae de Pharisaeis dicit Iesus apud Matth. XXIII, 4. *Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων· τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά* i. e. ne levissime quidem ipsi conantur praeceptis suis difficilioribus satisfacere. Cf. interprett. ad h. l. et Maxim. Tyr. dissertt. VI, 7. Tom. I. p. 94. ed. Reisk. *κολάκων ἐσμοὶ καὶ θίασοι σεσηρότων, καὶ σαινόντων, καὶ ἐπ' ἄκρᾳ τῇ γλώττῃ τὸ φιλεῖν ἐχόντων.* Sed meticulosa illa Maximini superstitio optime h. l. simul exprimitur additis verbis *τολμᾶν οἷός τε ἦν*, id quod longe minus foret, si simpliciter scriptum esset: *οὐδὲ μέχρις ὄνυχος, ὡς εἰπεῖν, τι ἐκίνει.* Nam illa quidem *τολμᾶν οἷός τε ἦν* hanc vim habent, ut cogitetur Maximinus sine vaticiniis et oraculis quidquam aggredi *ne conari quidem potuisse.* Vid. Euseb. H. E. II, 1 p. 94. *οὔπω μὲν ἔθνεσιν οἷοί τε ἦσαν τοῦ τῆς πίστεως μεταδιδόναι λόγου τολμᾶν.* ibid. IX, 16 init. *τολμᾶν ὥρμητο θρασύνεσθαι*, ubi minime abundare credendum est *τολμᾶν* neque recte vertit Strothius: *fing er an übermüthig zu werden*, et Vales.: *confidentia atque insolentia coepit extolli.* Imo *τολμᾶν* addidit Eusebius, ut non sine magna audacia Licinium *θρασύνεσθαι* potuisse significaret. Cf. praecedentia. Similiter Paulus in epist. ad Roman. II, 7. aptissime scripsit: *τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ*, non simpliciter *κατὰ ἔργον ἀγαθὸν* (cf. v. 6. *ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ*), ut simul significaret bene facta non facili negotio et quasi ludibundum hominem posse et debere patrare, sed sudore constare omnem virtutem. Quare vertenda sunt illa verba: aliis quatenus *fortiter* bona facinora fecerint. *H.* — 10) *Ἑκάστης ἐπαρ-*

λιστα ἐμφανῶς διὰ πάσης ἐμπρέψαντα λειτουργίας, μετὰ στρατιωτικοῦ στίφους καὶ δορυφορίας ἐκτάσσων, ἀναίδην τε πᾶσι γόησιν, ὡς ἂν εὐσεβέσι καὶ θεῶν προσφιλέσιν, ἡγεμονίας καὶ τὰς μεγίστας προνομίας δωρούμενος. Ἐκ δὴ τούτων ὁρμώμενος, πόλιν μὲν οὐ μίαν οὐδὲ χώραν, ὅλας δὲ ἄρδην τὰς ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίας, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χρημάτων ἀμυθήτων εἰσπράξεσιν, ἐπισκήψεσι [11]) τε βαρυτάταις, καὶ ἄλλοτε ἄλλαις

χίας ἀρχιερέα. Sacerdotes vocabantur a gentilibus, qui totius provinciae templa ac delubra sub dispositione sua habebant, flamines vero, qui in singulis oppidis ac municipiis deorum sacra procurabant, ut jampridem notavi ad lib. XXVIII. Amm Marcellini. [Cap. 6. p. 542. XXIX, 5. p. 571. ed. poster. Hadr. Val. *H.*] Cave porro existimes, Maximinum primum sacerdotes provinciae instituisse. Diu enim ante illum fuerunt. Sed Maximinus eorum honorem auxit, addito illis satellitio, id est, lictoribus et apparitoribus. [Lact. l. l. c. XXXVI. *Novo*, inquit, *more* (Maximinus) *sacerdotes maximos per singulas civitates singulos ex primoribus fecit.* Quae verba sane non evincunt, primum instituisse Maximinum illos sacerdotes, ut dixit Lowth. *H.*] Creabantur autem sacerdotes ex corpore curialium, ii qui omnibus muneribus publicis cum summa laude ante perfuncti essent. Tantaque haec dignitas habebatur ut ipsos magistratus seu duumviros in gradu antecederent. Certe in gestis purgationis Caeciliani, ea dignitas ante duumviratum nominatur. Sic enim legitur: *In iure apud Aurelium Didymum Speretium sacerdotem Iovis optimi max. duumvirum splendidae coloniae Carthaginiensium.* Vid. cap. 4. lib. IX. Hi sacerdotes in secretaria iudicum ingrediendi et cum iis sedendi ius habebant, ut patet ex actis Theodori martyris die 9. Novembris. [De verbo praecedenti ἀνανεοῦσθαι vid. *Irmisch.* ad Herodian. VIII, 2, 12. Tom. III. p. 941. cf. ibid. II, 6, 15. IV, 15, 16. VI, 2, 6. 17. V, 3, 22. IV, 8, 2. In sequentibus an pro ἀναίδην legendum ἀνέδην? Vid. *Irmisch.* ibid. IV, 1 Tom. II. p. 805. *Heindorf.* ad Platon. Gorg. p. 523. Cf. *Davisius* ad Maxim. Tyr. dissertt. XXVIII, 2. Tom. II. p. 55. ed. *Reisk.*, ubi ad verba Maximi εἰκῆ καὶ ἀνέδην haec observat V. D. „Vulgo ἀναίδην. Sed Heinsius et Schottus merito reponunt ἀνέδην, id enim postulat oratio. Vide Suidam. Dion. Chrysostomus Orat. XXXI. p. 322. Ἐπειδὴ λίαν κατακόρως καὶ [ἀναίδην] αὐτῷ κέχρηνται τινές. Scribe λίαν κατακόρως καὶ [ἀνέδην] αὐτῷ κέχρηνται τινές. Pariter ἀναίδην male pro ἀνέδην legitur apud Eusebium H. E. VIII. 14. IX. 8. et de Vita Constantini III. 58." In Eusebio tamen haud scio an possit ferri ἀναίδην. Cf. *Passow.* in Lexic. s. v. ἀνέδην. Quare ἀνέδην quamvis iubente *Davisio* l. 1., scribere non ausus sum. Cf. Zosim. hist. II, 29 p. 181 ed. *Cellar.* Socrat. H. E. I, 2. μοιχεύων ἀναίδην. *H.*] — 11) Ἐπισκήψεσι. Musculus vertit *statutis*, Christophorsonus *mandatis gravissimis.* [Val. *indictionibus* Stroth. male *Urthei-*

καταδίκαις ἡνία καὶ κατεπίεζε. Τῶν γε μὴν εὐπόρων τὰς ἐκ προγόνων περιποιηθείσας οὐσίας ἀφαιρούμενος, πλούτους ἀθρόως καὶ σωροὺς χρημάτων τοῖς ἀμφ' αὐτὸν κόλαξιν ἐδωρεῖτο. Παροινίας γε μὴν καὶ μέθης ἐς τοσαύτην ἠνέχθη φορὰν, ὡς ἐν τοῖς πότοις παρακόπτειν καὶ τῶν φρενῶν παρεξίστασθαι, τοιαῦτά τε μεθύοντα προστάττειν, οἷα ἀνανήψαντα αὐτὸν τῇ ὑστεραίᾳ εἰς μετάμελον ἄγειν· κραιπάλης δὲ καὶ ἀσωτίας μηδενὶ καταλιπὼν ὑπερβολὴν, κακίας διδάσκαλον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἄρχουσί τε καὶ ἀρχομένοις ἑαυτὸν καθίστη, θρύπτεσθαι μὲν τὸ στρατιωτικὸν διὰ πάσης τρυφῆς τε καὶ ἀκολασίας ἐνάγων, ἡγεμόνας δὲ καὶ στρατοπεδάρχας δι' ἁρπαγῶν καὶ πλεονεξίας χωρεῖν κατὰ τῶν ὑπηκόων, μονονουχὶ συντυραννοῦντας αὐτῷ προκαλούμενος. Τί δεῖ τὰς ἐμπαθεῖς τοῦ ἀνδρὸς αἰσχρουργίας μνημονεύειν; ἢ τῶν πρὸς αὐτοῦ μεμοιχευμένων ἀπαριθμεῖσθαι τὴν πληθύν; Οὐκ ἦν γέ τοι πόλιν αὐτὸν παρελθεῖν, μὴ οὐχὶ ἐκ παντὸς φθορὰς γυναικῶν, παρθένων τε ἁρπαγὰς εἰργασμένον. Κατὰ πάντων γέ τοι αὐτῷ ταῦτα προὐχώρει, μὴ ὅτι μόνων Χριστιανῶν, οἳ θανάτου καταφρονήσαντες, παρ' οὐδὲν αὐτοῦ τὴν τοσαύτην ἔθεντο τυραννίδα. Οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες [12]) ἀνατλάντες πῦρ καὶ σίδηρον καὶ προσηλώσεις, θῆράς τε ἀγρίους καὶ θαλάττης βυθοὺς, ἀποτομάς τε μελῶν καὶ καυτῆρας, καὶ ὀφθαλμῶν κεντήσεις τε καὶ ἐξορύξεις, καὶ τοῦ παντὸς σώματος ἀκρωτηριασμοὺς, λιμόν τε ἐπὶ τούτοις καὶ μέταλλα καὶ δεσμὰ, ἐπὶ πάντων μᾶλλον ὑπομονὴν τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας ἐνεδείξαντο, ἢ τὸ σέβας τὸ εἰς θεὸν εἰδώλοις ἀντικατηλλάξαντο. Αἱ δ' αὖ γυναῖκες οὐχ ἧττον τῶν ἀνδρῶν ὑπὸ τῆς τοῦ θείου λόγου διδασκαλίας ἠῤῥενωμέναι, αἱ μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς ἀνδράσιν ἀγῶνας ὑποστᾶσαι, ἴσα τῆς ἀρετῆς ἀπηνέγκαντο βραβεῖα, αἱ δὲ ἐπὶ φθορὰν ἑλκόμεναι, θᾶττον τὴν ψυχὴν θανάτῳ, ἢ τὸ σῶμα τῇ φθορᾷ παραδεδώκασι. Μόνη γοῦν τῶν ἄλλων ὑπὸ τοῦ τυράννου μεμοιχευμένων, Χριστιανὴ [13]) τῶν ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐπιση-

---

len. H.] Eadem voce utitur Eus. in lib. X. historiae ecclesiasticae cap. 8. de Licinio loquens: *ἐπισκήψεις τε μυρίας κατὰ τῶν ὑποχειρίων ἐθνῶν ἐπενόει*. — 12) *Οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες.* Vide panegyricum ab Eusebio scriptum in tricennalibus Constantini pag. 622. ubi haec iisdem fere verbis repetuntur. — 13) *Μόνη — Χριστιανή.* Hanc esse ex quorundam opinione martyrem Catharinam, seu, ut Graeci scribant, Haecatherinam; Rufinum vero lib. VIII. histor. c. 17. Dorotheam illam dicere, animad-

νοτάτη τε καὶ λαμπροτάτη, τὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκόλαστον Μαξιμίνου ψυχὴν δι᾽ ἀνδρειοτάτου παραστήματος ὑπερεξενίκησεν [14]), ἔνδοξος μὲν τἄλλα πλούτῳ τε καὶ γένει καὶ παιδείᾳ, πάντα γε μὴν δεύτερα σωφροσύνης τεθειμένη· ἣν καὶ πολλὰ λιπαρήσας, κτεῖναι μὲν ἑτοίμως θνήσκειν ἔχουσαν οὐχ οἷός τε ἦν, τῆς ἐπιθυμίας μᾶλλον τοῦ θυμοῦ κατακρατούσης αὐτοῦ, φυγῇ δὲ ζημιώσας, πάσης ἀφείλετο τῆς οὐσίας. Μυρίαι δ᾽ ἄλλαι πρὸς τῶν κατ᾽ ἔθνος ἀρχόντων πορνείας ἀπειλὴν μηδ᾽ ἀκοῦσαι δεδυνημέναι, πᾶν εἶδος βασάνων καὶ στρεβλώσεων καὶ θανατηφόρου κολάσεως ὑπέστησαν· θαυμασταὶ μὲν οὖν καὶ αὗται· ὑπερφυῶς γε μὴν θαυμασιωτάτη ἡ ἐπὶ Ῥώμης εὐγενεστάτη τῷ ὄντι καὶ σωφρονεστάτη γυνὴ πασῶν, αἷς ἐμπαροινεῖν ὁ ἐκεῖσε τύραννος Μαξέντιος τὰ ὅμοια Μαξιμίνῳ δρῶν ἐπειρᾶτο. Ὡς γὰρ ἐπιστάντας τῷ οἴκῳ τοὺς τὰ τοιαῦτα τῷ τυράννῳ διακονουμένους ἐπύθετο (Χριστιανὴ δὲ καὶ αὕτη ἦν), τόντε ἄνδρα τὸν αὐτῆς, καὶ ταῦτα Ῥωμαίων ὄντα ἔπαρχον, τοῦ δέους ἕνεκα, λαβόντας αὐτὴν ἄγειν ἐπιτρέψαντα, ἐς βραχὺν [15]) ὑποπαραιτησαμένη ὡς ἂν ἤδη κατακοσμηθείη τὸ σῶμα, εἴσεισιν ἐπὶ τοῦ ταμείου, καὶ μονωθεῖσα, ξίφος καθ᾽ ἑαυτῆς [16]) πήγνυσι· θανοῦσά τε παρα-

---

vertit *Ruinartus* in actis martyr. p. 277 n. 32., qui vero simul monet, nom sine antiquis monumentis non posse definiri. Similiter mulierem illam in urbe Roma, cuius paulo post mentionem facit Eusebius, Sophroniam vocat Rufinus l. l. *H.* — 14) Ἐξενίκησεν. In vetustissimo codice Mazar. scribitur ὑπερεξενίκησεν, cui consentit codex Fuk. et Sav. [Ὑπερεξενίκησεν quamvis ὑπερεκνικᾷν ignorent lexica et ipse Suicerus in thes. eccl., tamen quin sit vera lectio, non dubito. Similiter enim ὑπερεξάγειν, *superare*, dicit noster VIII, 12. X, 8. cf. II, 13 p. 133. τοῦτο πᾶν ὑπερηκόντισεν ἡ τῶνδε μυσαρωτάτη αἵρεσις Chrysost. T. XII. p. 345. C. ἐνίκησε καὶ — ὑπερηκόντισεν. De verbo ὑπερακοντίζειν hoc *superandi s. vincendi* sensu usurpato vid Schol. ad. Aristoph. Plut. v. 666. Av. v. 362. *Valckenar.* ad Eurip. Phoeniss. v. 581 p. 219. cf. *Fischer.* de vitiis Lexx. N. T. p. 199 not. 17. Ceterum paulo post Ion. πλούτῳ τε καὶ δυναστείᾳ καὶ γένει exhibet. *H.*] — 15) Ἐς βραχύν. Deesse videntur aliquot verba, quae ita suppleri possunt: ἐς ἀποχώρησιν χρόνον βραχὺν ὑποπαραιτησαμένη, etc. Sic loquitur Eusebius supra, ubi de muliere Antiochena, quae cum duabus virginibus se in flumen praecipitavit. Paulo post ubi legitur ὡς ἂν ἤδη, codex Mazarinus habet ὡς ἂν δὴ, quod rectius videtur. Ita certe scriptum habent codex Fuk. et Savilii. — 16) Ξίφος καθ᾽ ἑαυτῆς πήγνυσι. In vetustissimo codice Mazarino scholium legitur in ima pagina adscriptum ad horum verborum expositionem: πῶς ἐν πολλοῖς οὐ-

χρῆμα, τὸν μὲν νεκρὸν τοῖς προαγωγοῖς καταλιμπάνει, ἔργοις

τος ἀποδέχεται τὰς ἑαυτὰς διαχρησαμένας; Καί τοί γε ἡ τῆς ἐκκλησίας κρίσις οὐχὶ τὰς εἰς ἑαυτὰς τὰ τῶν δημίων ἐπιδειξαμένας ἐν μάρτυσιν ἀναγράφει· δειλίας γὰρ μᾶλλον ἢ ἀνδρείας, φόβῳ κολάσεως τὸν θάνατον προαρπάζειν· ἀλλὰ τὰς μηδὲν φοβερὸν ἕνεκα τῆς εἰς Χριστὸν ὁμολογίας ἡγουμένας, ἀλλὰ πάντα προθύμως πάσχειν, ἅπερ ἂν ἡ τύραννος καὶ δαιμονιώδης ἐπίνοια κολαστήρια ἐπάγει. Id est: *Quomodo iste miratur mulieres, quae sibimet ipsis mortem consciverunt? Et tamen ecclesiae iudicium, in martyrum numero non reponit eas, quae sui ipsarum carnifices exstiterunt. Ignaviae enim potius est quam fortitudinis, suppliciorum metu mortem praevertere. Verum eas in album martyrum refert, quae ob confessionem Christi nihil formidandum esse existimarunt, alacri animo perpeti paratae, quaecumque ipsis tormenta tyrannorum ac daemonum ingeniosa solertia irrogasset.* Recte quidem observavit quisquis est auctor huius scholii, αὐτοχειρίαν ab ecclesia non probari cum homines mortis metu, aut per desperationem manus sibi violentas afferunt. Sed quoties divini spiritus instinctu ad id impelluntur, quod rarissime accidit, tunc id facinus approbat quidem ac miratur ecclesia, quippe quae divino spiritu semper regitur et afflatur, non tamen imitandum proponit. Vide quae de hac re senserit Augustinus in libro I. de civitate dei cap. 26. Porro idem scholium legitur etiam in libro Saviliano. [Ad bellam hanc, si diis placet, opinionem Valesii qui cum Eusebio (vide verba sequentia τὸν μὲν νεκρὸν τοῖς προαγωγοῖς καταλιμπάνει, ἔργοις δ' αὐτοῖς ἁπάσης φωνῆς γεγωνοτέροις, etc. supra c. XII. cf. quae annotavi IV, 15 not. 40. VII, 12 not. 1.) vel αὐτοχειρίαν religionis scilicet Christianae nomine et spiritus divini instinctu factam admiratur, utpote satis notabilem lectores iam attentos reddidit *Strothius's Uebersetzung* Tom. II. p. 47 not. 8. In quem vero errorem incidit Eusebius per immoderatam et effusam martyrum venerationem, in eundem incidisse censendus esse videtur Valesius non tam propterea quod sententiam de αὐτοχειρίας perversitate Augustini auctoritati adversari V. D. crederet, ut opinatur Strothius verbis: „*Vortrefflich! dass muss wohl wahr seyn; denn der heilige untrügliche Augustin hats gesagt,*" quam quia in Eusebii verba iurandum sibi duceret. Certe Augustinus eo loco, quem laudavit Valesius, tantum abest, ut αὐτοχειρίαν certe interdum probandam et admirandam credat, ut eam nunquam a Christiano suscipiendam esse acriter defendat. Hoc vero Valesium qui in patrum scriptis haud dubie habitabat, ignorasse veri simile sit? Itaque verba illa: „*Vide quae de hac re senserit Augustinus in libro I. de civitate dei cap.* 26." eo potius consilio adscripsisse videtur V. D., ut inde intelligerent lectores, alias et plerumque non approbare ecclesiam αὐτοχειρίαν, sed nihilominus Eusebii dignitatem et auctoritatem eo non imminui, modo teneatur ea ratio, quam ipse antea proposuerat verbis: „*Sed quoties divini spiritus instinctu,*" etc. Ne quis vero dubitet, quin Augustinus simpliciter et semper damnandam putaverit αὐτο-

δ' αὐτοῖς ἀπάσης φωνῆς γεγωνοτέροις [17]), ὅτι μόνον χρημά-

γορίαν, ille loco laudato: „*Hoc dicimus, inquit, hoc asserimus, hoc modis omnibus comprobamus, neminem spontaneam mortem sibi inferre debere, velut fugiendo molestias temporales, ne incidat in perpetuas: neminem propter aliena peccata, ne hoc ipso incipiat habere gravissimum proprium, quem non polluebat alienum: neminem propter sua peccata praeterita, propter quae magis hac vita opus est, ut possint poenitendo sanari: neminem velut desiderio vitae melioris, quae post mortem speratur, quia reos suae mortis post mortem vita non suscipit. Restat una causa, propter quam se quis occidat, ne in peccatum irruat, vel blandiente voluptate, vel saeviente dolore. Hanc si admittimus, cur non baptizatis suademus, se illico interimant? Tunc enim tempus est cavendi omnia futura peccata, cum omnia sint deleta praeterita. Porro hoc si quis putat, non dico desipit, sed insanit. Hoc ergo quia nefas est dicere, nefas est profecto se occidere. Nam si hoc sponte faciendi ulla iusta causa esse posset, procul dubio iustior quam illa non esset. Quia vero nec illa est, ergo nulla est.*" Videndus idem Augustin. epist. LXI. et sub eiusdem nomine ut *Erasmus* indicat, Hugo Victor. de patientia c. XIII. „*Si parricida eo scelerutior, quam quilibet homicida, quia non tantum hominem, verum etiam propinquum necat, et in ipsis parricidis, quanto propinquiorem quisque peremerit, tanto iudicatur immanior, sine dubio peior est, qui se occidit, quia nemo est homini se ipso propinquior. Et quomodo innocens iudicabitur, cui dictum est: Diliges proximum tuum, tanquam te, si homicidium commitit in se ipso, quod prohibetur in proximo?*" Adde Lactant. institt. divin. III, 18, 6 sqq. „*Si homicida nefarius est, quia hominis exstinctor est, eidem sceleri obstrictus est, qui se necat, quia hominem necat. Imo vero maius esse id facinus existimandum est, cuius ultio deo soli subiacet. Nam sicut in hanc vitam non nostra sponte venimus, ita rursus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis assignatum est, eiusdem iussu recedendum est, qui nos in hoc corpus induxit, tam diu habitaturos, donec iubeat emitti.*" *H.*] — 17) Ἔργοις — γεγωνοτέροις bene vertit Valesius: ipso autem facto, quod profecto *omni vocis sono clarius intonat* i. e. ipso facto, quod longe efficacius est ac potentius ad persuadendum quavis oratione. Hesychius γεγωνεῖν, μεγαλοφωνεῖν, φθέγγεσθαι, ἐξάκουστον βοᾷν. Et Eustathius ad Hom. Iliad. XII, 337. γεγωνεῖν οὐκ ἐπὶ τοῦ βοᾷν ἁπλῶς Ὅμηρος τάσσει, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἀκούεσθαι ἢ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ μέγα καὶ ἐξάκουστον βοᾷν. cf. Iliad. VIII, 223. 227. XI, 6. XIV, 409. Od. IX, 47. *Pierson.* ad Moerid. p. 114 sq. *Dorville* vannus critic. p. 150 sq. De verbi forma vid. *Thiersch. Grammatik, vorzüglich des homerischen Dialekts* p. 510. 8. ed. III. Praeterea Moeris γεγωνεῖν καὶ γεγωνίσκειν Θουκυδίδης Ἀττικῶς· βοᾷν καὶ κράζειν Ἑλληνικῶς. Vid. Pierson. ad h. l. et *Schäfer.* ad Gregor. C. p. 492. cf. *Abresch.* dilucc. Thucyd. p. 732. *Valcken.* ad Euripid. Hippol. v. 584. p. 228 sq.

λων [18]) ἀήττητόν τε καὶ ἀνώλεθρον ἡ παρὰ Χριστιανοῖς ἀρετὴ πέφυκεν; εἰς πάντας ἀνθρώπους τούς τε νῦν ὄντας καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα γενησομένους ἐξέφηνε. Τοσαύτη δῆτα κακίας φορὰ ὑφ᾽ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συνηνέχθη καιρὸν, πρὸς τῶν δύο τυράννων ἀνατολὴν καὶ δύσιν διειληφότων κατεργασθεῖσα. Τίς δ᾽ ἂν τὴν τῶν τοσούτων διερευνώμενος αἰτίαν, διστάξαι, μὴ οὐχὶ [19]) τὸν καθ᾽ ἡμῶν διωγμὸν ἀποφήνασθαι; Ὅτε γε μάλιστα οὐ πρότερον τὰ τῆς τοσῆσδε πέπαυτο συγχύσεως, ἢ Χριστιανοὺς τὰ τῆς παῤῥησίας ἀπολαβεῖν.

Lobeck. ad Phryn. p. 120. Sed nihilominus *βοᾷν* quoque et *κράζειν* similiter noster usurpat. Vid. de martyr. Pal. c. IV. τῆς *ἐνθέου δυνάμεως βοώσης διὰ τοῦ γενομένου* demonst. evang. III. p. 95. ed. *Montacut.* *βοᾷ τε καὶ κέκραγεν ἡ ἀλήθεια ἐπὶ μόνου τοῦ σωτῆρος ἡμῶν* praeparat. evangel. III, 3 p. 91. ed. *Viger.* *ἀλλ᾽ εἰ καὶ αὐτοί μοι λέγοιεν, ὅ γε τοι ἀληθὴς λόγος βοᾷ καὶ κέκραγε, μονονουχὶ φωνὴν ἀφιεὶς, θνητοὺς ἄνδρας μαρτυρῶν γεγονέναι τοὺς δηλουμένους.* Cf. interprett. ad. Hebr. XI, 4. XII, 24 sq. Similiter Arnob. advers. gentes I, 3. P. I. p. 6. ed. *Orell.* „nonne ipsa nomina, quibus censentur haec mala, *testificantur et clamant*, nullum ab his unquam immunem abiisse mortalium?" Cicer. pro Milon. c. XX. „Res ipsa *loquitur.*" *H.* — 18) *Μόνον χρημάτων.* In lib. I. de vita Constantini cap. 28. [imo cap. 34. *H.*] ubi haec refertur historia, legitur *μόνον χρῆμα*, rectius, ut opinor. [*Χρῆμα* scripsit Zimmermannus. Sed an recte, valde dubito. Cf. supra c. XII. ext. *μή τι γε τῶν ἀδυνάτων.* *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* §. 442 p. 826 sqq. *H.*] — 19) *Διστάξαι, μὴ οὐχί.* Vid. *Toup.* ad Longin. de sublimit. XIV, 3 p. 316 sq. XXVIII, 1 p. 367. ed. *Weiske* et *Weiske* de pleonasmm. Graecc. s. v. *μή.* cf. Euseb. H. E. I, 4. 8. II, 2. IV, 7. V, 3. VI, 2. 34. VII, 12. 30 ext. VIII, 15. *οὐδ᾽ ἐξῆν — μὴ οὐχὶ etc.* *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

Περὶ τῶν τοῖς ἐκτὸς συμβεβηκότων.

(Nic. H. E. VII, 22.)

Διὰ παντὸς γέτοι τοῦ κατὰ τὸν διωγμὸν δεκαέτους χρόνου [1], *τῶν εἰς ἐπιβουλὴν καὶ πόλεμον τὸν κατ' ἀλλήλων, οὐδὲν αὐτοὺς διαλέλοιπεν. Ἄπλωτα μὲν γὰρ τὰ κατὰ θάλατταν* [2] *ἦν, οὐδ' ἐξῆν ποθὲν καταπλεύσαντας, μὴ οὐχὶ πάσαις αἰκίαις ὑπάγεσθαι, στρεβλουμένους καὶ τὰς πλευρὰς καταξαινομένους, βασάνοις τε παντοίαις, μὴ ἄρα παρὰ τῶν δι' ἐναντίας ἐχθρῶν ἥκοιεν, ἀνακρινομένους, καὶ τέλος σταυροῖς ἢ τῇ διὰ πυρὸς ὑπαγομένους κολάσει. Ἀσπίδων ἐπὶ τούτοις καὶ θωράκων παρασκευαί, βελῶν τε καὶ δοράτων καὶ τῆς ἄλλης πολεμικῆς παρατάξεως ἑτοιμασίαι· τριήρων τε καὶ τῶν κατὰ ναυμαχίαν ὅπλων κατὰ πάντα συνεκροτοῦντο τόπον, οὐδ' ἦν ἄλλό τι παντί τῳ προσδοκᾶν, ἢ πολεμίων* [3] *κατὰ πᾶσαν ἔφοδον ἡμέραν. Τούτοις καὶ ὁ μετὰ ταῦτα λιμός τε καὶ λοιμὸς ἐγκατασκήπτει* [4]*· περὶ ὧν κατὰ καιρὸν ἱστορήσομεν τὰ δέοντα.*

Cap. XV. 1) *Τοῦ κατὰ τὸν διωγμὸν δεκαέτους χρόνου.* Persecutio coepit anno Christi 303. Diocletiano octies et Maximiano septies coss. Desiit vero anno Christi 312. tunc cum Constantinus victo Maxentio, literas ad Maximinum orientis imperatorem dedit pro Christianorum libertate, ut scribit Eusebius in libro IX. Duravit igitur persecutio per decem annos, ut hic dicitur. Atque ita in manuscriptis Eusebii chronicis notantur anni persecutionis, ut monuit Pontacus. Non recte igitur Epiphanius in libro de ponderibus et mensuris hanc persecutionem 12 annis durasse scribit. Vide cap. 16. ubi decimo anno sedata esse dicitur persecutio. — 2) *Τὰ κατὰ θάλατταν.* Vid. *Excurs.* IV. *H.* — 3) *Πολέμων* Cast. *H.* — 4) *Κατασκήπτει* Steph. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ.

Περὶ τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον τῶν πραγμάτων μεταβολῆς.

(Nic. H. E. VII, 22.)

Τοιαῦτ' ἦν [1]) τὰ διὰ παντὸς τοῦ διωγμοῦ παρατετακότα, δεκάτῳ μὲν ἔτει σὺν θεοῦ χάριτι παντελῶς πεπαυμένου, λωφᾷν γε μὴν μετ' ὄγδοον ἔτος ἐναρξαμένου. Ὡς γὰρ τὴν εἰς ἡμᾶς ἐπισκοπὴν εὐμενῆ καὶ ἵλεω ἡ θεία καὶ οὐράνιος χάρις ἐνεδείκνυτο, τότε δῆτα καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἄρχοντες, αὐτοὶ δὴ ἐκεῖνοι δι' ὧν πάλαι τὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐνηργεῖτο πολέμων, παραδοξότατα μεταθέμενοι τὴν γνώμην, παλινῳδίαν ᾖδον, χρηστοῖς περὶ ἡμῶν προγράμμασι καὶ διατάγμασιν ἡμερωτάταις τὴν ἐπὶ μέγα ἀφθεῖσαν τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊὰν σβεννύντες. Οὐκ ἀνθρώπινον δέ τι τούτου κατέστη αἴτιον, οὐδ' οἶκτος, ὡς ἂν φαίη τις, ἢ φιλανθρωπία τῶν ἀρχόντων, πολλοῦ δεῖ· πλείω γὰρ ὁσημέραι καὶ χαλεπώτερα ἀρχῆθεν εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ τὰ καθ' ἡμῶν αὐτοῖς ἐπενοεῖτο, ποικιλωτέραις μηχαναῖς ἄλλοτε ἄλλως τὰς καθ' ἡμῶν αἰκίας ἐπικαινουργούντων· ἀλλ' αὐτῆς γε τῆς θείας προνοίας ἐμφανὴς ἐπίσκεψις, τῷ μὲν αὐτῆς καταλλαττομένης λαῷ, τῷ δ' αὐθέντῃ τῶν κακῶν [2]) ἐπεξιούσης καὶ πρωτοστάτῃ [3]) τῆς

Cap. XVI. 1) *Τοιαῦτ' ἦν τά.* Ab his verbis inchoavimus caput 16. Maz. et Fuket. codicem secuti. At in codice Medicaeo quem in distinguendis capitibus sequitur Rob. Stephanus, omissa hic est capitum distinctio. — 2) *Τῷ αὐθέντῃ κακῶν* i. e. *auctori* malorum. Cf. 1 Timoth. II, 12. vid. *Valckenar.* diatribe in Eurip. perditt. dramatt. reliqq. XVIII. p. 188 sq. „*Domini*, *δεσπόται*, et *αὐτονόμοι*, quibus licebat *αὐτοδικεῖν*, *auctores* etiam, recentioribus *αὐθένται* dicebantur et *αὐθεντεῖν*, veteribus istis Atticis, qui florente republica Graecorum viguerunt, ut equidem puto, nusquam: his vel sui vel aliorum *interfectores αὐθένται* vocabantur. — — Recte *Thomas M.* in. v. *Δεσποτεία* — — *Αὐθεντία*, inquit, *παρ' οὐδενὶ τῶν δοκίμων ῥητόρων εὕρηται ἐπὶ τοῦ τῆς δεσποτείας ὀνόματος — τὸ γὰρ Αὐθέντης οἱ παλαιοὶ ἐπὶ τοῦ φονέως τάττουσιν.*" *etc.* Harpocration. Lexic. p. 87 ed. *Blancard.* *Lobeck.* ad Phryn. p. 120. cf. *Wahl.* Clav. N. T. s. v. *αὐθεντέω*. *H.* — 3) *Πρωτοστάτῃ τῆς τῶν παντὸς διωγμοῦ κακίας.* Maximianum Galerium intelligit, ut ex sequentibus apparet. Hic enim auctor

τοῦ παντὸς διωγμοῦ κακίας ἐπισχολουμένης. Καὶ γὰρ εἴ τι ταῦτ' ἐχρῆν κατὰ θείαν γενέσθαι κρίσιν, ἀλλὰ οὐαὶ, φησὶν ὁ λόγος, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται. Μέτεισι γοῦν αὐτὸν θεήλατος κόλασις, ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ καταρξαμένη σαρκὸς, καὶ μέχρι τῆς ψυχῆς προελθοῦσα. Ἀθρόα μὲν γὰρ περὶ τὰ μέσα τῶν ἀποῤῥήτων [4]) τοῦ σώματος ἀπόστασις γίγνεται αὐτῷ. Εἶθ' ἕλκος ἐν βάθει συριγγῶδες, καὶ τούτων [5]) ἀνίατος νομὴ κατὰ τῶν ἐνδοτάτω σπλάγχνων· ἀφ' ὧν ἄλεκτόν [6]) τι πλῆθος σκωλήκων βρύειν, θανατώδη τε ὀδμὴν ἀποπνέειν, τοῦ παντὸς ὄγκου τῶν σωμάτων [7]) ἐκ πολυτροφίας αὐτῷ καὶ πρὸ τῆς νόσου εἰς ὑπερβολὴν πλήθους πιμελῆς μεταβεβληκότος· ἣν τότε κατασαπεῖσαν, ἀφόρητον καὶ φρικτοτάτην τοῖς πλησιάζουσι παρέχειν τὴν θέαν. Ἰατρῶν δ' οὖν οἱ μὲν, οὐδ' ὅλως ὑπομεῖναι τὴν τοῦ δυσώδους ὑπερβάλλουσαν ἀτοπίαν οἷοί τε, κατεσφάττοντο, οἱ δὲ διῳδηκότος τοῦ παντὸς ὄγκου καὶ εἰς ἀνέλπιστον σωτηρίας ἀποπεπτωκότος μηδὲν ἐπικουρεῖν δυνάμενοι, ἀνηλεῶς ἐκτείνοντο.

---

et antesignanus fuerat persecutionis Christianorum. Rufinus in cap. 15. huius libri de Galerio loquens: *Ille vero*, inquit, *qui et secundus in honore, postmodum etiam in primis successor fuit, qui et incensor ac signifer nostrae persecutionis exstiterat*, etc. Idem scribit etiam Cedrenus. — 4) Περὶ τὰ μέσα τῶν ἀποῤῥήτων. Rufinus vertit: *In profundioribus dehinc pectoris partibus obortum vulnus totos intrinsecus viscerum secessus tabo serpente depascitur.* Magis tamen probo versionem Christophorsoni, qui *genitalia* interpretatur. Id enim confirmat Victoris epitome. *Galerius*, inquit, *Maximianus consumptis genitalibus defecit.* [Adde quod semper de pudendis corporis partibus τὰ ἀπόῤῥητα usurpat Eusebius. Vid. supra c. XII. p. 44. cf. ibid. not. 9. Adde Achill. Tat. III. p. 193. ed. *Salmas.* ubi Clitophon hoc unum omnium maxime sibi esse tristissimum profitetur quod (Leucippes) τῆς γαστρὸς τὰ μυστήρια ἐμέρισαν i. e. quod pudenda Leucippes dissecuerint. Quem verbi μυστήριον usum ignorat ipse *Passow.* in Lex. *H.*] — 5) Καὶ τούτων ἀνίατος νομή. Ita etiam legitur in libro I. de vita Constantini sub finem. Nostri tamen codices Maz. Med. et Fuket. scriptum habent καὶ τούτῳ supple τῷ ἕλκει. — 6) Ἄληκτον Ion. et mox φασὶ post verbum θέαν habet Cast., *H.* — 7) Τῶν σωμάτων quomodo dicere potuerit Eusebius, nisi memineris eorum, quae disputavi supra c. VI. not. 2., difficilius intelligas. Nam si aliquo loco, hoc τοῦ σώματος necessario scribendum videatur, et Val. vertit *corporis* Stroth. *seines Körpers.* Cf. supra τῶν ἀποῤῥήτων τοῦ σώματος — αὐτῷ. Sed indicare Eusebius numero plurali σωμάτων probabiliter voluit: *quidquid erat corporis eius* et ita hic locus quae de Chrysostomi loco supra p. 19 sq. dixi, unice comprobat. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Περὶ τῆς τῶν κρατούντων παλινῳδίας.

(Nic. H. E. VII, 22. 23.)

Καὶ δὴ τοσούτοις παλαιῶν κακοῖς, συναίσθησιν τῶν κατὰ τῶν θεοσεβῶν αὐτῷ τετολμημένων ἴσχει. Συναγαγὼν δ' οὖν εἰς ἑαυτὸν τὴν διάνοιαν, πρῶτα μὲν ἀνθωμολογεῖτο [1]) τῷ τῶν ὅλων θεῷ, εἶτα τοὺς ἀμφ' αὐτὸν [2]) ἀνακαλέσας, μηδὲν ὑπερθεμένους τὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀποπαῦσαι διωγμὸν, νόμῳ τε καὶ δόγματι βασιλικῷ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν οἰκοδομεῖν ἐπισπέρχειν [3]) τε καὶ τὰ συνήθη διαπράττεσθαι, εὐχὰς ὑπὲρ τοῦ βασιλείου [4]) ποιουμένους, προστάττει. Αὐτίκα γοῦν ἔργου τῷ λόγῳ παρηκολουθηκότος, ἥπλωτο κατὰ πόλεις βασιλικὰ διατάγματα, τὴν παλινῳδίαν τῶν καθ' ἡμᾶς τοῦτον περιέχοντα τὸν τρόπον·

„Αὐτοκράτωρ καῖσαρ Γαλέριος [5]) Οὐαλέριος Μαξιμῖνος, ἀνίκητος, σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος, Γερμανικὸς μέγιστος, Αἰγυπτιακὸς μέγιστος, Θηβαϊκὸς μέγιστος [6]), Σαρματικὸς μέ-

---

Cap. XVII. 1) Ἀνθωμολογεῖτο i. e. *errorem suum confessus est*, interprete Val. Ad rem vid. *Moshem.* Commentt. de rebus Christ. a. C. M. p. 956 sq. *H.* — 2) *Τοὺς ἀμφ' αὐτόν.* Recte Rufinus haec verba interpretatus est: *Convocatis his qui in officio publico parebant.* Sic Eusebius vocare solet palatii proceres, quos Amm. Marcellinus vocare consuevit *aulae summates* et *imperatoris proximos*, ut ad Amm. Marcellinum notavi. Ita in libro de martyribus Palaestinae cap. VII. in fine. — 3) *Οἰκοδομεῖν, ἐπισπέρχειν.* Rectius in codice Maz. et Medicaeo deest virgula, quae Christophorsonum fefellit. Paulo aliter haec verba leguntur iu lib. I. de vita Constantini cap. 50. Sed et codex Fuketiani nonnihil variat. Sic enim habet: *τὰς ἐκκλησίας οἰκοδομεῖν αὐτῶν ἐπισπέρχειν, καὶ τὰ, etc.* — 4) *Ὑπὲρ τοῦ βασιλείου.* Nicephorus habet *βασιλέως.* — 5) *Γαλέριος.* In vetustissimo codice Maz. Med. et Fuk. legitur *Γαλέριος Οὐαλέριος Μαξ.* optime. [Ion. habet *Μαξιμιανὸς* pro *Μαξιμῖνος. H.*] — 6) *Θηβαϊκὸς μέγιστος.* Rectius in codice Maz. hoc ordine tituli collocantur: *Γερμανικὸς μέγιστος, Αἰγυπτιακὸς μέγιστος, Θηβαϊκὸς μέγιστος.* Quod confirmat Rufinus. In eodem codice Maz. et in Med. ac Fuk. desunt hae voces *Σαρματικὸς μέγιστος.* Quae etiam in vetustissimo exemplari Vati-

ικὸς πεντάκις, Περσῶν μέγιστος [7]), δὶς Καρπῶν μέγιστος, ἑξάκις Ἀρμενίων μέγιστος, Μήδων μέγιστος, Ἀδιαβηνῶν μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ εἰκοστὸν [8]), αὐτοκράτωρ ἐννεακαιδέκατον [9]), ὕπατος τὸ ὄγδοον, πατὴρ πατρίδος, ἀνθ-

---

uno non habentur. — 7) Πεντάκις Περσῶν μέγιστος. Semel tantum victos a Galerio Persas invenimus, anno Christi 297. ut legitur in fastis Idatii, et in chronico Alexandrino. Quod confirmat etiam Libanius in oratione quae βασιλικὸς inscribitur, ubi scribit Persas, post ingentem illam cladem a Romanis duce Galerio acceptam, quadraginta annos in apparatu consumpsisse, ut illam cladem resarcirent, et paulo ante Constantini magni obitum arma ultro intulisse Romanis. Ab illo certe anno quem dixi, Christi 297. usque ad annum illum quo Constantinus excessit e vita, anni sunt 40. [Cf. Pagi crit. Baron. ad a. 297. Spanhem. ad Iulian. orat. I. p. 152. H.] Itaque corrigendum est Eusebii chronicon, in quo Persica victoria refertur anno Diocletiani septimo et decimo, cum adscribenda sit anno eius 13. ut refert editio Arnaldi Pontaci. Cum igitur nullam aliam reperiamus Maximiani victoriam de Persis, melius videtur hic locus interpungi apud Nicephorum, Σαρματικὸς μέγιστος πεντάκις, Περσῶν μέγιστος. [Ita praeeunte Zimmermanno interpunxi. H.] In vetustissimo codice Rufini, totus hic locus absque ulla distinctione legitur, hoc modo: *Sarmaticus quinquies Persicus bis Carpicus sexies Armenicus Medorum et Adiabenorum victor.* — 8) Δημαρχικῆς ἐξουσίας το εἰκοστόν. Rufinus vertit: *tribuniciae potestatis vicies.* Sic enim legitur in manuscriptis. Ceterum ex hoc loco discimus, Galerium caesarem simul et consortem tribuniciae potestatis factum fuisse, cum in hoc edicto annos tribuniciae potestatis ab eo tempore numeret, quo caesar fuerat renuntiatus. Creatus est autem caesar anno Christi 291. Calendis Martii. Edictum porro istud pro Christianis emisit anno Christi 311. cum esset consul octavum, ut ipsius edicti praefert inscriptio. Ex quo sequitur, edictum illud scriptum fuisse ante Calendas Martias. Inde enim tribunicia Galerii potestas sumpsit exordium. — 9) Αὐτοκράτωρ ἐννεακαιδέκατον. Id est, *imperator decemnovies.* Sic enim habet vetustissimus codex Rufini. Pessime Christophorsonus *dictatorem* vertit. Ignoravit scilicet, quid vox imperator hic significaret. Aliud enim in titulis imperatorum significat vox *imperator,* quae primo loco ponitur instar pronominis, aliud vox imperator quae subiungitur caeteris titulis. Nam vox imperator quae secundo loco ponitur, designat victoriam imperatorum; et quoties post partam victoriam imperatores ab exercitu appellati sint, ostendit, ut docet Dio. [Ad sequentia πατὴρ πατρίδος vid. Scholiast. ad Homer. Odyss. II, 46 sq.

— — πατέρ᾽ ἐσθλὸν ἀπώλεσα, ὅς ποτ᾽ ἐν ὑμῖν
τοίσδεσσιν βασίλευε, πατὴρ δ᾽ ὣς ἤπιος ἦεν·

ὕπατος· καὶ αὐτοκράτωρ καῖσαρ Φλαύιος Οὐαλέριος Κωνσταντῖνος, εὐσεβὴς, εὐτυχὴς, ἀνίκητος [10]), σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας [11]), αὐτοκράτωρ τὸ πέμπτον, ὕπατος, πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος [12])· καὶ αὐτο

---

qui haec observat: Οἱ μὲν ἀρχαῖοι τὴν βασιλείαν ἐμέριζον εἰς τρία ἐπίθετα. Τὸν μὲν πρᾶον βασιλέα ὠνόμαζον πατέρα, τὸν ἀπηνῆ καὶ θυμώδη δεσπότην, τὸν φειδωλὸν καὶ φιλόχρυσον κάπηλον. Cf. Nitzsch erklärende Anmerkungen zu Homer's Odyssee T. I. p. 72 sq. Ceterum, ut utar verbis Gatakeri ad M. Antonin. I, 9 p. 15., frustra vocantur splendidis eiusmodi titulis reges et principes, nisi nomini suo reapse respondeant. Adde Senec. de clement. §. 14. Arist. eth. VIII, 10. Plutarch Fab. Maximus c. XIII. πατέρα δή σε χρηστὸν προσαγορεύω τιμιωτέραν οὐκ ἔχων προσηγορίαν, ἐπεὶ τῆς γε τοῦ τέκοντος χάριτος μείζων ἡ παρὰ σοῦ χάρις αὕτη· ἐγεννήθην μὲν γὰρ ὑπ᾽ ἐκείνου μόνος, σώζομαι δ᾽ ὑπὸ σοῦ μετὰ τοσούτων. Maxim. Tyr. dissertt. VI, 1. Tom. I p. 85. ed. Reisk. προσεῖπεν πατέρα τῶν ἐν φιλίᾳ ὀνομάτων τὸ πρεσβύτατον. H.] — 10) Κωνσταντῖνος — ἀνίκητος. Vid. Spanhem. ad Iul. orat I. p. 216. Sed pro Κωνσταντῖνος Ion. habet Κωνστάντιος, quod recepit in textum Zimmerm., male ut puto. Vid. not. 12. extr. Vocabulum εὐσεβὴς perperam vertit Stroth. der Fromme, recte Valesius Pius. Vid. Heraldus ad Arnob. adversus gentes I, 49 p. 336. ed. Orell., ubi ad verba Arnobii pietatis exspectatione triverunt haec annotat V. D. „i. e. pietatem ac misericordiam Deorum exspectantes. Sic enim pietas non solum apud inferioris aevi scriptores, sed etiam apud alios. Hinc Antoninus Imperator Pius appellatus, quod natura clementissimus esset, inquit Spartianus. Atque haec appellatio ad alios postea imperatores derivata. Quare Themistius Euphrades Orat. IX. Augustos ait appellatos εὐσεβεῖς, id est, φιλανθρώπους. Pius igitur clemens et pietas clementia, Gnade, etiam ap. politos scriptores. Claudian. Panegyr. de IV. Consulatu Honorii:

— — — — Mitis precibus, pietatis abundans,
Poenae parcus erat.

et:

Sis pius imprimis: nam cum vincamur in omni
Munere, sola Deos aequat clementia nobis.“

Adde Herald. ad Arnob. adv. gentt. VII, 4. p. 401. ed. Orell. H. — 11) Δημαρχικῆς ἐξουσίας. Omissus est in omnibus libris numerus tribuniciae potestatis Constantini. Ego quinquies addidi certissima coniectura. — 12) Ἀνθύπατος. Post haec verba in vetustissimo codice Mazarino, Medicaeo, Fuketiano et Saviliano, nec non apud Nicephorum haec le-

άτωρ καῖσαρ Οὐαλέριος Λικιννιανὸς, εὐσεβὴς, εὐτυχὴς, νίκητος, σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουίας τὸ τέταρτον, αὐτοκράτωρ τὸ τρίτον, ὕπατος, πατὴρ παρίδος, ἀνθύπατος, ἐπαρχιώταις ἰδίοις χαίρειν. Μεταξὺ τῶν ιπῶν ἅπερ ὑπὲρ τοῦ χρησίμου καὶ λυσιτελοῦς τοῖς δημοσίοις ιατυπούμεθα, ἡμεῖς μὲν βεβουλήμεθα πρότερον κατὰ τοὺς ἀρίους νόμους καὶ τὴν δημοσίαν ἐπιστήμην τὴν τῶν Ῥωμαίων παντας ἐπανορθώσασθαι, καὶ τούτου πρόνοιαν ποιήσασθαι, α καὶ οἱ Χριστιανοὶ οἵ τινες τῶν γονέων τῶν ἑαυτῶν καταλε-

———

ntur: καὶ αὐτοκράτωρ καῖσαρ Οὐαλέριος Λικιννιανὸς, εὐσεβὴς, εὐτυχὴς, νίκητος, σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος· δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ τέταρτον, αὐτοκράτωρ τὸ τρίτον, ὕπατος, πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος, ἐπαρχιώταις ἰδίοις χαίρειν. Quae licet apud Rufinum non legantur, sunt tamen optimae notae. Ac primo quod ad tribuniciam Licinii potestatem attinet, idem de ea sentiendum quod de Galerii tribunicia potestate, eam scilicet deduci ab eo tempore, quo caesar est creatus. Porro Licinius caesar factus est anno Christi 308. tertio Idus Novembris, ut legitur in optimis illis fastis Idatii. Quartus igitur annus tribuniciae potestatis Licinii coepit anno Christi 311. tertio Idus Novembris. Ex quo efficitur, edictum illud a Maximiano datum fuisse sub exitum anni 311. Quod tamen pugnat cum iis quae paulo ante observavi, ubi de tribunicia Galerii potestate actum est. Quare necesse est, ut horum duorum locorum alterauter mendosus sit. Nam si annus tunc quartus fuit tribuniciae potestatis Licinii, erat vicesimus primus tribuniciae potestatis Galerii. Contra vero si vicesimus hic annus fuit trib. potestatis Galerii, tertius tantum fuit Licinii. Quod vero ad consulatum Licinii attinet, eius mentio fit in fastis Prosperi, Cassiodori et Victorii, in quibus consul ponitur cum Maximiano Aug. octies consule, hoc ipso anno quo scriptum est edictum. Olim quidem in annotationibus ad Amm. Marcellinum observaveram, Licinium a Galerio Augustum factum fuisse, paulo ante mortem Galerii, idque ex eo potissimum colligebam, quod Galerius in edicto illo de quo nunc sermo est, nullam Licinii collegae sui mentionem fecisset. Sed cum in manuscriptis codicibus, et apud Nicephorum Licinius Augustus in edicto illo Galerii nominetur, ruit nostra illa coniectura. [Praeterea *Stroth.* *Uebersetzung* Tom. II. p. 53 sq. not. 5. observavit haec: „*Der Name des* *Licinius* *nebst seinen ganzen Titeln fehlt in einer der bekannt gewordnen Handschriften, in der Ausgabe des* *Stephanus* *und beym* *Rufinus.* *Christopherson* *will* *Constantius* *lesen, allein der passt gar nicht in das 20ste Jahr des* *Galerius.* *Uebrigens sehn wir aus der gemeinschaftlichen Vorsetzung der Namen der Kayser, dass noch keine völlige Trennung des Reichs im strengsten Verstande vorgenommen worden. Es verdient auch bemerkt zu*

λοίπασι τὴν αἵρεσιν, εἰς ἀγαθὴν πρόθεσιν ἐπανέλθοιεν· ἐπείπ
τινὶ λογισμῷ [13]) τοσαύτη αὐτοὺς πλεονεξία κατεσχήκει [14]) κ
ἄνοια κατειλήφει, ὡς μὴ ἕπεσθαι τοῖς ὑπὸ τῶν πάλαι καταδει
θεῖσιν, ἅπερ ἴσως πρότερον καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν ἦσαν κατ
στήσαντες, ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτῶν πρόθεσιν καὶ ὡς ἕκαστος
βούλετο, οὕτως ἑαυτοῖς καὶ νόμους ποιῆσαι, καὶ τούτους παρ
φυλάττειν, καὶ ἐν διαφόροις διάφορα πλήθη συνάγειν. Τοιγα
οὖν τοιούτου ὑφ' ἡμῶν προστάγματος παρακολουθήσαντος, ὥσ
ἐπὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατασταθέντα ἑαυτοὺς μεταστήσαιε
πλεῖστοι μὲν κινδύνῳ ὑποβληθέντες, πλεῖστοι μὲν κινδύνω ὑπ
βληθέντες, πλεῖστοι δὲ ταραχθέντες, παντοίους θανάτους ὑπ
φερον· καὶ ἐπειδὴ τῶν πολλῶν τῇ αὐτῇ ἀπονοίᾳ [15]) διαμενό
των, ἑωρῶμεν μήτε τοῖς θεοῖς τοῖς ἐπουρανίοις τὴν ὀφειλομέν
θρησκείαν προσάγειν αὐτοὺς, μήτε τῷ τῶν Χριστιανῶν προσ
χειν, ἀφορῶντες εἰς τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν δι
νεκῆ συνήθειαν, δι' ἧς εἰώθαμεν ἅπασιν ἀνθρώποις συγγνώμ
ἀπονέμειν, προθυμότατα καὶ ἐν τούτῳ τὴν συγχώρησιν τὴν
μετέραν ἐπεκτεῖναι δεῖν ἐνομίσαμεν, ἵνα αὖθις ὦσι Χριστιαν
καὶ τοὺς οἴκους ἐν οἷς συνήγοντο, συνθῶσιν οὕτως, ὥστε μηδ
ὑπεναντίον τῆς ἐπιστήμης αὐτοὺς πράττειν· δι' ἑτέρας δὲ ἐπ
στολῆς τοῖς δικασταῖς δηλώσομεν, τί αὐτοὺς παραφυλάξασθ
δεήσει. Ὅθεν κατὰ ταύτην τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν
φείλουσι τὸν ἑαυτῶν θεὸν ἱκετεύειν [16]) περὶ τῆς σωτηρίας τ
ἡμετέρας, καὶ τῶν δημοσίων, καὶ τῆς ἑαυτῶν, ἵνα κατὰ πάν
τρόπον καὶ τὰ δημόσια παρασχεθῇ ὑγιῆ καὶ ἀμέριμνοι ζῆν
τῇ ἑαυτῶν ἑστίᾳ δυνηθῶσι." Ταῦτα κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίω
φωνὴν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν κατὰ τὸ δυνατὸν μεταβληθέντ

---

werden, dass der Name des Caesar *Maximinus* diesem Edict nich
mit vorgesetzt worden." Cf. not. 10. Lactant. de mortt. persecc.
XXXIV. *H.*] — 13) *Τινὶ λογισμῷ* ad sensum optime vertit Valesius
veluti ex consensu. Proprie: quasi quodam consilio, non fortuito. Ita
que non possum concedere, ineptam esse illam locutionem h. l., quo
contendit *Stroth.* *deutsche Uebersetzung* T. II. p. 56 not. 7., quamvi
verissimum sit, quod idem affirmat, interpretem Eusebianum saepe pes
sime vertisse. *H.* — 14) *Πλεονεξία κατειλήφει.* In codice Mazarin
et Medic. legitur *πλεονεξία κατεσχήκει καὶ ἄνοια κατειλήφει*, quibus con
sentit codex Fuket. et Savil. et Nicephorus. — 15) *Ὑπονοίᾳ* Ion. *H*
— 16) *Θεὸν προσκυνεῖν καὶ ἱκετεύειν* Ion. *H.*

τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον [17]). Τί δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις γίνεται, ἐπιθεωρῆσαι καιρός.

Τέλος τοῦ η λόγου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

17) Post verba τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον teste Readingo (Variantt. Lectt. p. 796. col. 2.) in Ion. inserenda esse notatur ea quae sequuntur usque ad verba ἔτος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας c. 1. H.

Τὸ 1) ὡς λεῖπον ἔν τισιν ἀντιγράφοις ἐν τῷ ὀγδόῳ λόγῳ.

Ἀλλ' ὁ μὲν τῆς γραφῆς αἴτιος μετὰ τὴν τοιάνδε ὁμολογίαν α
τίκα καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τῶν ἀλγηδόνων ἀπαλλαγεὶς, μεταλλά
τει τὸν βίον. Τοῦτον δὴ λόγος ἔχει πρῶτον αἴτιον τῆς τοῦ δι
γμοῦ καταστῆναι συμφορᾶς, ἔτι πάλαι πρὸ τῆς τῶν λοιπῶν β
σιλέων κινήσεως, τοὺς ἐν στρατείαις Χριστιανοὺς, καὶ πρώτο
γε ἁπάντων τοὺς ἐπὶ τοῦ ἰδίου οἴκου παρατρέπειν ἐκβεβιασμέ
νον, καὶ τοὺς μὲν τῆς στρατιωτικῆς ἀξίας ἀποκινοῦντα, τοὺς δ
ἀτιμότατα καθυβρίζοντα, ἤδη δὲ καὶ θάνατον ἑτέροις ἐπαρτῶντα
καὶ τοὔσχατόν γε τοὺς τῆς βασιλείας κοινωνοὺς ἐπὶ τὸν κατα
πάντων ἀνακεκινηκότα διωγμόν [2])· ὧν καὶ αὐτῶν οὐκ ἄξιον τ
τοῦ βίου τέλος παραδοῦναι σιωπῇ. Τεττάρων οὖν τὴν κατα
πάντων διειληχότων ἀρχὴν, οἱ μὲν χρόνῳ καὶ τιμῇ προηγούμε-
νοι, οὐδ' ὅλοις δυοῖν ἔτεσιν ἐπιγενόμενοι τῷ διωγμῷ, μεθίσταν-
ται τῆς βασιλείας, ᾗ καὶ πρόσθεν ἡμῖν δεδήλωται, καὶ δὴ τὸ
ἐπίλοιπον τοῦ βίου χρόνον δημώδει καὶ ἰδιωτικῷ τρόπῳ διαγε-
νόμενοι, τέλος τοιόνδε τῆς ζωῆς εἰλήχασιν· ὁ μὲν τιμῇ τε καὶ
χρόνῳ τῶν πρωτείων ἠξιωμένος, μακρᾷ καὶ ἐπιλυποτάτῃ τῇ τοῦ
σώματος ἀσθενείᾳ διεργασθεὶς, ὁ δὲ τὰ δεύτερα αὐτοῦ φέρων,
ἀγχόνῃ τὴν ζωὴν ἀποῤῥήξας, κατά τινα δαιμονίαν προσημείωσιν
τοῦτο παθὼν, διὰ πλείστας αὐτῷ τετολμημένας ῥαδιουργίας.
Τῶν δὲ μετὰ τούτους ὁ μὲν ὕστατος, ὃν καὶ ἀρχηγὸν τοῦ παν-
τὸς ἔφαμεν γεγονέναι διωγμοῦ, τοιαῦτα οἷα καὶ προδεδηλώκαμεν,
πέπονθεν, ὁ δὲ τοῦτον προάγων χρηστότατος καὶ ἠπιώτατος

1) *Τὸ — λόγῳ.* Vid. *Excurs.* XV. Praeterea statim ante haec verba *Τὸ — λόγῳ* Zimmermannus ex coniectura scripsit *Προςθήκη ά. H.* — 2) *Ἀνακεκινηκότα διωγμόν.* In codice Mazarino et Medicaeo scriptum inveni *διωγμένων*, in Fuketiano vero *δεδιωγμένων*. Quae tametsi depravata lectio, viam mihi ad huius loci emendationem aperuit. Totus igitur locus ita legendus est: *τοὺς τῆς βασιλείας κοινωνοὺς ἐπὶ τὸν κατὰ πάντων ἀνακεκινηκότα διωγμόν· ὧν καὶ αὐτῶν οὐκ ἄξιον τὸ τοῦ βίου τέλος παραδοῦναι σιωπῇ.* Vides quantam habeat elegantiam vox *ὧν*, quam nos ex

σιλεὺς Κωνστάντιος, ἐπαξίως τῆς ἡγεμονίας τὸν ἅπαντα τῆς ρχῆς διατελέσας χρόνον. Ἀλλὰ καὶ τἄλλα τοῖς πᾶσι δεξιώτα- ν καὶ εὐεργετικώτατον παρασχὼν ἑαυτὸν, ἀτὰρ καὶ τοῦ καθ' ῶν πολέμου ἔξω γενόμενος, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς, ἀ- λαβεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους διαφυλάξας, καὶ μήτε τοὺς οἴκους ῶν ἐκκλησιῶν καθελὼν, μηθ' ἕτερόν τι μηδ' ὅλως καθ' ἡμῶν αινουργήσας, τέλος εὔδαιμον [3]) καὶ τρισμακάριον ὄντως κα- λῆφε τοῦ βίου, μόνος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εὐμενῶς καὶ ιδόξως, ἐπὶ διαδόχῳ τῆς βασιλείας γνησίῳ παιδὶ τὰ πάντα φρονεστάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ τελευτήσας· ὃς εὐθὺς ἀρχόμενος ασιλεὺς τελεώτατος καὶ σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατοπέδων ἀνα- ρευθεὶς, ζηλωτὴς ἑαυτὸν τῆς πατρικῆς περὶ τὸν ἡμέτερον λό- ον εὐσεβείας κατεστήσατο. Τοιαύτη [4]) τῶν προαναγεγραμμέ- ων τεσσάρων ἡ τοῦ βίου ἔκβασις, κατὰ παρηλλαγμένους χρό- νους γεγενημένη. Τούτων δὴ μόνος ἔτι λιπὼν ὁ μικρῷ πρό- σθεν ἡμῖν εἰρημένος, σὺν τοῖς μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀρχὴν εἰσποιη- θεῖσι, τὴν προδεδηλωμένην ἐξομολόγησιν, διὰ τοῦ προεκτεθέν- ος ἐγγράφου λόγου τοῖς πᾶσι φανερὰν κατεστήσατο [5]).

---

vestigiis scriptae lectionis supplevimus. — 3) *Τέλος εὔδαιμον.* Haec ad verbum descripta sunt ex cap. 13. lib. VIII. [Paucula tantum immu- ta sunt. Ita pro verbis quae paulo ante leguntur, *ἀτὰρ καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς πολέμου ἔξω γενόμενος* in lib. VIII. c. 13. dicitur: *τοῦ δὲ καθ' ἡμῶν πο- λέμου μηδαμῶς ἐπικοινωνήσας*, quod vero ad sensum idem est. Cf. So- phocl. Electr. v. 1448 sq. Oedip. T. v. 1390. *H.*] — 4) *Τοιαύτη* — *ἔκβασις.* Constantius a. 306. in Anglia, Maximianus Herculius obiit a. 310. Massiliae ut habet Idatius in fastis, Maximianus Galerius Serdicae a. 311., ut refert *Pagi* ad h. ann. n. XV., Diocletianus a. 313. de cuius morbo et morte cf. Lactant. l. l. c. XLII. De genere mortis non con- sentiunt veteres. Haec Read. *H.* — 5) *Φανερὰν κατεστήσατο.* Post has voces in editione Genevensi adduntur haec verba: *τί δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις γίνεται, ἐπιθεωρῆσαι καιρός.* Quae verba nec in manuscriptis codicibus, nec in editione Stephani leguntur, et ex versione Christophor- soni hic apposita sunt, cum tamen locanda sint in fine lib. VIII. [Prae- terea ad h. l. cf. supra c. XVII. n. 10. 12 ext. *H.*]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

περὶ

τῶν κατ' αὐτὸν μαρτυρησάντων.

Καὶ ταῦτα 1) ἔν τινι ἀντιγράφῳ ἐν τῷ ὀγδόῳ τόμῳ εὕρομεν 2).

Ἔτος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλεία Ξανθικὸς [2]) μὴν, ὅς λέγοιτ' ἂν Ἀπρίλλιος κατὰ Ῥωμαίους·

---

1) *Καὶ ταῦτα ἔν τινι ἀντιγράφῳ.* Antequam manuscriptos codic inspexissem, existimabam haec verba addita esse a Rob. Stephano, q haec duo supplementa octavi libri in quibusdam codicibus reperisset. Se cum in omnibus manuscriptis exemplaribus eadem verba deprehenderi fucile adducor ut credam, omnes illos codices ex uno eodemque exen plari descriptos fuisse. Porro hoc secundum supplementum nihil ali esse quam librum Eusebii de martyribus Palaestinae, apparet ex verb quae ad calcem huius supplementi leguntur in scriptis exemplaribus. S enim habent codex Mazarinus et Medicaeus: *Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου π τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων τέλος.* [Librum de martyribus P laestinae confectum esse ab Eusebio a. 313 p. C. n. eidemque non m norem quam reliquis Eusebii scriptis tribuendam esse fidem, ostend *Keltner. Excurs.* III. p. 48 sq. De tempore, quo illud opusculum conscriptum, ex eiusdem sententia ibid. §. 40. 1. ambigi nequit, mod quando historiae eccles. libri VIII. et IX. compositi fuerint, constitutu sit. *Nam,* inquit V. D., *VIII,* 13. *med. libellus ille tanquam mox per ciendus indicatur et Mart. Pal. c. 7. narratio, libro IX. nunc exhibita nondum litteris mandata commemoratur. Itaque historia eccles. nondum umbilicum quidem, sed ad librum tantum IX. usque adducta, vel — M ximino iamiam morte perfuncto* [*anno* 313 *p. Chr.*], *martyrum illa fun*

ᾧ τῆς τοῦ σωτηρίου πάθους ἑορτῆς ἐπιλαμβανούσης, ἡγεῖτο μὲν Φλαβιανὸς τοῦ τῶν Παλαιστινῶν ἔθνους, ἥπλωτο δ' ἀθρόως πανταχοῦ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προστάττοντα, καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένους ἀτίμους, τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις, εἰ ἔτι ἐπιμένοιεν τῇ τοῦ Χριστιανισμοῦ προθέσει, ἐλευθερίας στερίσκεσθαι προαγορεύοντα. Καὶ ἡ μὲν τῆς πρώτης καθ' ἡμῶν γραφῆς τοιαύτη τὶς ἦν δύναμις. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἑτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προσετάττετο τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους πάντας πανταχῇ, πρῶτον μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι, εἶθ' ὕστερον πάσῃ μηχανῇ θύειν ἐξαναγκάζεσθαι.

---

bris quasi *laudatio confecta est. Incepta autem vel primis certe lineamentis descripta erat multo maturius, paulo post res ipsas gestas fortasse; quod frequens rerum minutarum, quarum memoria facile oblitteratur, commemoratio, et martyrum descriptio, quae non nisi ex animo, admiratione, caritate et commiseratione* modo *defunctorum affecto, talis qualem nunc legimus, proficisci poterat, satis ostendunt.* Aliam plane de tempore, quo liber iste conscriptus sit, opinionem sequitur Danzius. Vid. *Valesii* de vita scriptisque Eusebii diatriben p. XLI. not. 39. Idem *Danzius* de Eus. p. 67. conferri iubet Eus. H. E. VIII, 13. et Valesium ibid. Sed facile patet rei cardinem verti in recta temporis quo historia ecclesiastica Eusebii est absoluta, constitutione, praesertim cum probabilior adeo sit VIII, 13. lectio ἀνεγράψαμεν, qua adscita ille liber de martyribus Palaestinae illo loco prorsus non significatur. Vid. not. 3. ibid. H.] — 2) Ante verba *Καὶ ταῦτα* — *εὕρομεν* ut testatur Readingus (Variantt. Lectt. p. 796. col. 2.), in cod. Cast. sunt haec: Εὐσεβίου σύγγραμμα περὶ τῶν κατ' αὐτὸν μαρτυρησάντων ἐν τῷ ὀκταέτει Διοκλητιανοῦ καὶ ἐφεξῆς Γαλερίου τοῦ Μαξιμίνου διωγμῷ. Et statim sequuntur: *Περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης μαρτυρησάντων κατὰ τὸν ὀκταέτη διωγμὸν, ἀπὸ Διοκλητιανοῦ ἄρξαντα, εἰς Γαλέριον τὸν Μαξιμῖνον.* Hinc equidem ante *Καὶ* — *εὕρομεν* illa *ΕΥΣΕΒΙΟΥ* — *μαρτυρησάντων* certe collocanda putavi. Contra Zimmermannus pro iis scripsit: Προσθήκη β'. ἢ περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων. Apud Steph. Val. Read. nihil plane ante *Καὶ* — *εὕρομεν* eiusmodi scriptum. *H.* — 3) Ξανθικός. Cf. supra VIII, 2. ubi mense Dystro i. e. Martio prolatum legitur edictum. Sed recte. Prius enim Nicomediae, ubi degebat imperator, quam in Palaestina illud promulgatum esse, animadvertit *Ruinart.* in actt. martyr. p. 278 n. 1. addens: „Porro non adeo certum est, quod iste prologus ab Eusebio scriptus fuerit." *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Πρῶτος τοιγαροῦν [1]) τῶν ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων Προκόπιος, πρὶν ἢ φυλακῆς πεῖραν λαβεῖν [2]), εὐθὺς ἀπὸ πρώτης εἰσ-

Cap. I. 1) Πρῶτος τοιγαροῦν τῶν ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων Προκόπιος. Idem legitur in actis passionis Procopii martyris, quae sic incipiunt: *Primus martyrum qui sunt in Palaestina, apparuit Procopius*, etc Ex quo apparet, acta illa de Graeco Eusebii in Latinum sermonem esse translata. Quod ut manifestius appareat, integra hic apponere handquaquam inutile fuerit. Multa enim scitu digna in iis actis continentur quae nec Baronio nec Molano videre contigit. Descripsimus autem illa ex antiquissimo codice monasterii Musciacensis, qui nunc est penes virum doctissimum Claudium Ioly, canonicum Parisiensis ecclesiae. Sic autem habent:

Passio sancti Procopii martyris, qui passus est sub Fabiano iudice 4. Nonas Augusti.

Primus martyrum qui sunt in Palaestina, apparuit Procopius, vir caelestis gratiae, qui et ante martyrium sic suam vitam disposuit, ut etiam a parva aetate castitati semper et morum virtutibus studeret. Corpus quidem suum sic confecit, ut paene mortuum putaretur; animam vero eius sic verbis confortabat divinis, ut etiam corpori virtutem ex huius refectione ministraret. Cibus et potus ei panis et aqua fuit. Solis his utebatur, cum post biduum triduumque, diem interdum etiam post septimam ad cibum rediret. Sacrorum quoque meditatio sermonum ita mentem eius obstrinxerat, ut nocte ac die in hac infatigabilis permaneret. Clementiae autem et mansuetudinis tumquam ceteris inferior documentum, sui praebebat copiam. In verbis divinis ei tantum studium erat. Illa vero quae extrinsecus sunt, mediocriter attigerat. Igitur genere quidem Aeliensis, conversatione autem vel habitatione Scythopolitanus erat. Ibi ecclesiae tria ministeria praebebat, unum in legendi officio, alterum in Syri interpretatione sermonis, et tertium adversus daemones manus impositione consummans. Cumque ab Scythopoli una cum sociis in Caesaream transmissus fuisset, ab ipsis portis ad praesidem ducitur, et prius quam carceris vel vinculorum experiretur angustias, in ipso ingressu suo a iudice Flaviano, ut diis sacrificaret impellitur. At ille magna voce non esse deos multos, sed unum factorem omnium opificemque testatus est. Iudex autem plaga sermonis ictus et conscientia saucius, consensit eius sermoni. Atque ad alia se rursum argumenta constituit, ut vel regibus sacrificaret. Sanctus autem dei martyr sermonem

ὁδου [3]) τοῖς ἡγεμονικοῖς παραστὰς δικαστηρίοις, θύειν τε τοῖς λεγομένοις προσταχθεὶς θεοῖς, ἕνα μόνον ἔφησεν εἰδέναι, ᾧ

---

eius despiciens, Homeri, inquit, versum dicens: non est bonum multos dominos esse. Unus dominus est, unus rex. Itaque hoc verbo eius audito, quasi qui infausta in regibus deprompsisset, iussu iudicis ducitur ad mortem, et capite amputato ingressum vitae caelestis, vel compendium beatus invenit Desii septima Iulii mensis, quae Nonas Iulias dicitur apud Latinos, primo anno quo adversus nos fuit persecutio. Hoc primum in Caesarea martyrium consummatum est, regnante domino nostro Iesu Christo, cui honor et gloria in saecula saeculorum, amen. Exstant etiam haec acta in duobus MSS. codicibus bibliothecae sancti Germani. [Vid. *Ruinart.* actt. martyr. p. 310. „Henricus Valesius — — in notis ad caput 1. libri Eusebii de martyribus Palaestinae refert passionem sancti Procopii martyris, quam librariorum incuria, ex Eusebii textu incaute detractam existimavit. Et quidem nemo potest inficiari hanc ab auctore coaequali descriptam fuisse, ut ex his verbis, *primo anno quo adversus nos persecutio fuit,* manifestum est. Caetera quoque Eusebii venam et ingenium spirant. Hanc autem ad tres codd. mss. primum scilicet ex nostra sancti Germani bibliotheca, alterum Corbeiensis monasterii, tertium vero bibliothecae Colbertinae collatam, hic exhibere visum est.“ *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. III. p. 641. „*Die Syrer scheinen nach dem Epiphanius* (haer. XXX.) *sehr früh eine Uebersetzung der Bibel gehabt zu haben, die vielleicht einem Märtyrer, Procopius, zugeeignet werden könnte, wenn die Acten seines Märtyrerthums ächt wären.*“ Denique ad verba Eusebii: *Πρῶτος — ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων* vid. *Ruinart.* l. l. p. 278 n. 2. „primus in Palaestina martyr dicitur (Procopius), in hac Diocletiani scilicet persecutione. Nam martyres sub Valeriano Caesareae passos ex ipsomet Eusebio laudavimus supra pag. 212.“ *H.*] — 2) *Πρὶν ἢ φυλακῆς πεῖραν λαβεῖν.* Acta passionis b. Procopii paene ad verbum ita reddunt: *priusquam carceris vel vinculorum experiretur angustias.* Quibus verbis notatur iudicis atrocitas. Solebant enim praesides Romani reos qui comprehensi fuerant et conspectui ipsorum exhibiti, prius carceri mancipare, ac deinde per otium interrogare. Sic in actis sancti Fructuosi legitur: *Et ut venerunt, mox praecepit eos praeses recipi in carcerem.* Idem habetur in passione Felicis Tubizacensis episcopi: *Cumque Felix episcopus ibidem advenisset, et eidem praefecto oblatus fuisset, iussit eum in carcerem recipi.* — 3) *Εὐθὺς ἀπὸ πρώτης εἰσόδου.* Acta passionis: *In ipso ingressu suo a iudice Flaviano, ut diis sacrificaret impellitur.* Multa porro hic omissa sunt in Graeco Eusebii textu, quae ex actis illis Latinis suppleri oportet. Nam cum Eusebius hic diserte dicat, Procopium statim a primo ingressu oblatum esse iudici, non addit unde venerit, ubi captus et quo perductus sit. Quod tamen minime omittendum erat. Praeterea aliorum quidem martyrum qui in hoc libro commemorantur, genus et patriam accurate refert Eusebius. Ac si quis forte illorum ecclesiastici honoris gra-

καθῆκεν, ὡς αὐτὸς βούλεται, θύειν· ὡς δὲ κἂν τοῖς βασιλεῦσι τέσσαρσι σπένδειν ἐκελεύετο, ῥῆμά τι φθεγξάμενος τῶν οὐ προσηνῶν αὐτοῖς, αὐτίκα τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται, τὸ ποιητικὸν εἰπὼν ἐκεῖνο· „Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω, Εἷς βασιλεύς·“ Δεσίου μηνὸς ὀγδόῃ 4), πρὸ ἑπτὰ Εἰδῶν Ἰουνίων λέ-

---

dum aliquem obtinuerit, id distincte notare solet. In hoc vero qui omnium Palaestinae martyrum princeps atque antesignanus fuit, nihil horum hic ab Eusebio observatum videmus. Quod tamen non Eusebii, *sed* librariorum culpa factum esse credibile est. Nam in actis illis Latinis quae ex Eusebio translata esse superius ostendimus, cuncta haec manifestissime declarantur. Primo enim ex actis illis discimus, Procopium domo fuisse Aeliensem sive Hierosolymitanum, habitasse vero Scythopoli et in ea urbe lectorem atque exorcistam fuisse, et sacras scripturas quae Graeco sermone in ecclesia legebantur, plebi quae Graece nesciret, vernacula, id est, Syra lingua interpretatum fuisse. Deinde quibus moribus, quanta vitae severitate iam inde a puero fuerit, in iisdem actis studiose refertur. Postremo captus quidem dicitur Scythopoli, *adductus* vero in urbem Caesaream, et ab ipsis portis recta ad tribunal iudicis tractus. Hoc quidem ultimum legitur etiam in martyrologio Bedae, Usuardi, Adonis, Rabini et Notkeri his verbis: 8 *Iduum Iulii. Natale Procopii in Palaestina, qui ab Scythopoli ductus Caesaream; ad primum responsionis suae confidentiam irato iudice Flaviano, capite caesus est.* —
4) Δεσίου μηνὸς ὀγδόῃ, πρὸ ἑπτὰ Εἰδῶν Ἰουνίων λέγοιτ᾽ ἂν παρὰ Ῥωμαίοις. Acta Latina paululum hic variant; sic enim habent: *Desii septima Iulii mensis, quae Nonas Iulias dicitur apud Latinos.* In duobus autem MSS. codicibus bibliothecae sancti Germani Parisiensis scriptum est: *dies erat septima Iulii mensis, quae 7 Idus Iulii dicitur apud Latinos.* Ex quibus corrigenda est eorundem actorum inscriptio, ubi dicitur passus esse Procopius quarto Nonas Augusti. In omnibus tamen martyrologiis natalis b. Procopii consignatus est die 8 Idus Iulias. Graeci quoque eodem die memoriam celebrant magni martyris Procopii, ut videre est in illorum menaeo. Verum iste Procopius longe diversus est a nostro, licet Aeliensis fuerit, et eodem fere tempore eademque in civitate passus sit qua noster Procopius. Nam hic quidem noster, lector atque exorcistes fuit, ut testatur Eusebius. Alter vero ille, dux fuit Aegypti. Prior Christianus e puero, alter initio fuit daemonum cultor. Noster nullis vexatus tormentis gladio vitam amisit, brevissimo ac facillimo mortis genere coronam martyrii promeritus. Alter vero ille diuturno ac difficillimo martyrio perfunctus, sub duobus Palaestinae praesidibus, Iusto et Flaviano, gravissima tormenta sustinuit. Quare a Graecis inter praecipuos ac illustres martyres, quos illi vocant μεγαλομάρτυρας, recensetur. [Vid. *Ruinart.* l. l. p. 310. „Eius acta, quae fortassis Symeon Metaphrastes pro more suo interpolavit, in actione quarta septimae Synodi generalis

γοιτ' ἂν παρὰ Ῥωμαίοις, ἡμέρᾳ τετράδι σαββάτου [5])· τοῦτο

---

laudantur adversus Iconoclastas. — Unicus tamen Procopius, tum in Latinorum Martyrologiis, tum in Menaeis Graecorum memoratur, die scilicet octava Iulii: et Latini quidem hunc ipsum, quem Eusebius laudant, Graeci vero alterum celebrant. Quod qua ratione factum sit, aliis dirimendum relinquimus. Sub alterutrius nomine Constantinopoli ecclesia exstabat, de qua Cangius in CP. Christiana lib. IV. sect. 6. num. 83. et 84. De eadem Chronicon Paschale pag. 327. Passus est autem Procopius lector anno CCCIII. primo scilicet Maximiani persecutionis in Palaestina, die 7. Iulii, ut ex actis patet, quamvis martyrologia eius festum ad sequentem diem referant. Cyrillus in vita S. Sabae meminit ecclesiae S. martyris Procopii apud Scythopolin constructae." H.] Noster denique captus est Scythopoli, atque inde Caesaream Palaestinae perductus, ibidem capite caesus est. Alter vero in Aegypto comprehensus, in urbe Phoenices Caesarea quae et Paneas dicta est, martyrium consummavit, si credimus Symeoni metaphrastae. — Δεσίου μηνὸς ὀγδόῃ. Syromacedonum menses mere Iulianos fuisse, ex quo Iulius Caesar annum suum publicavit, vulgo inter omnes constare video. Id enim et Scaliger et Petavius noster passim affirmant, solumque hoc discrimen esse aiunt, quod Syromacedones annum ab Hyperberetaeo, id est, Octobri auspicabantur. Sed multa sunt, quae me ab illorum sententia abducunt. Primum enim Beda in ephemeride, et in libro de ratione temporum, Graecorum menses auspicari dicit ab Apellaeo qui Decembri respondet. Marcus vero in vita Porphyrii Gazensis episcopi, testatur Gazaeos annum inchoasse a mense Dio. Sic enim habet pag. 1090. *Primo mense qui ab eis vocatur Dios, deinde etiam secundo, qui dicitur Apellaeos.* Idque plane confirmat Iulianus imperator in Antiochico, ubi diserte affirmat Loum apud Syros mensem decimum fuisse. Quod si ab Hyperberetaeo annum inchoassent, tum Lous qui Augusto respondet, non decimus, sed undecimus fuisset. Idem subindicat Iulianus in Misopogone pag. 70. his verbis: ἡ Σύρων ἦκει νουμηνία, καὶ ὁ καῖσαρ αὖθις εἰς Φιλίου Διός· εἶτα ἡ πάγκοινος ἑορτή, καὶ ὁ καῖσαρ εἰς τὸ τῆς τύχης ἔρχεται τέμενος, *etc.* Iampridem in animadversionibus ad librum XXIII. Amm. Marcellini demonstravimus, πάγκοινον ἑορτὴν esse Calendas Ianuarii. Cum ergo testetur Iulianus, neomeniam anni Syrorum aliquantisper praecessisse Calendas Ianuarii, perspicuum fit, non idem fuisse principium anni Syrorum ac Romanorum. Dium vero apud Antiochenos annum aperuisse, ex eodem Iuliani loco non obscure colligitur. Scribit enim Iulianus se Calendis primi mensis Syrorum templum Iovis adiisse sacrificandi causa, eo quod scilicet primus illorum mensis Iovi sacer esset, et a Iove nomen accepisset. Dius enim dicitur ἀπὸ τοῦ Διός, et recte primus anni mensis, a Iove, quem principem atque initium rerum putabant, cognominatus est. Quod si Hyperberetaeus anni Syrorum caput fuisset, frigide prorsus id diceretur apud Iulianum. Cum enim Antiochenses Iulianum irriderent, quod ni-

πρῶτον ἐπὶ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης [6]) ἀπετελέσθη σημεῖον.

---

mis assiduus esset cultor deorum, et perpetuo sacrificaret, exemplum et specimen hoc afferunt: *Venerunt Calendae Syrorum. Rursus Caesar ad Iovis Philii. Posthaec Calendae Ianuarii, Caesar ad templum Genii publici procedit*, etc. Modicum igitur temporis spatium interfuisse oportet inter Syrorum et Romanorum Calendas, ad hoc ut Iulianus ab Antiochensibus merito irrideri potuerit ob nimiam frequentiam sacrificiorum. Proinde necesse est, ut vel Apellaeus primus fuerit mensis Syrorum, quae est Bedae sententia, vel certe Dius. Hactenus de initio anni Syromacedonum, quod diversum esse ab initio anni Iuliani demonstravimus. Nunc de mensibus eorundem Syromacedonum, an cum Romanis mensibus simul coeperint ac desierint, inquirendum est. Hic certe Eusebii locus aperte indicat, non idem fuisse initium mensium apud Syros et Romanos. Quippe qui mensis Desii diem octavum cum 7 die mensis Iunii componit. Coeperat igitur Desius apud Syros uno die ante Iunium mensem. Sed et Marcus in vita Porphyrii affirmat menses Gazaeorum quinque diebus antevertere menses Romanos. Sic enim scribit: *Pluit autem dominus noster assidue ab octava Audynaei usque ad decimum. Est autem Audynaeus apud Romanos Ianuarius. Praecedunt autem quinque diebus eorum menses Romanos. Undecimo vero die peregimus diem Theophaniorum deum laudantes.* Ex quibus verbis apparet, idem fere initium fuisse mensium apud Gazaeos, quod apud Aegyptios. Sed et Epiphanius in libro de ponderibus cap. 20. diem 16 Maii componit cum vicesimo tertio mensis Graecorum Artemisii. Alia fuit mensium ratio apud Tyrios, qui et ipsi Macedonum mensibus utebantur. Nam in actis apud Tyrum, quae referuntur in actione nona concilii Chalcedonensis, decimus dies mensis Peritii componitur cum die 25 Februarii, et in actione 5 concilii Constantinopolitani sub Mena, dies 28 mensis Loi apud Tyrios, dicitur fuisse 16 Septembris apud Romanos. Ex his colligi potest, non uniusmodi fuisse anni totius ac mensium rationem apud Syros. Aliter enim Gazenses, aliter Tyrii, aliter Caesarienses computabant. Ac Caesarienses quidem mensibus ad Iulianorum formam prorsus compositis et aptatis usos fuisse, persuasum habeo. Etenim in omnibus locis huius libelli (sunt autem quamplurimi) ubicumque mentio fit Macedonicorum mensium apud Caesarienses, semper dies illorum conveniunt cum diebus mensium Romanorum, si unum hunc locum excipias capitis primi. Itaque rescribendum hic puto Δεσίου μηνὸς ἑβδόμῃ. [Pro εἷς βασιλεὺς Ion. βασιλεὺς ἔστω. Versus ipse Homeri legitur in Iliad. II, 204 sq. Saepenumero autem non solum Graeci et profani scriptores sed etiam Christiani illo Homeri dicto usi sunt. Vid. Iustin. M. cohortat. ad Graecos c. XVI. p. 82 sq. ed. *Hutchin.*, ubi ad dei μοναρχίαν ostendendam versus illi afferuntur. Cf. *Koeppen.* et *Ruhkopf.* ad l. l. Iliad. Adde Maxim. Tyr. dissertt. IV, 3 p. 51 sq. ed. *Reisk.* ἡγείσθω τὸ καλὸν πανταχοῦ·

Μετὰ δὲ τοῦτο ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως πλεῖστοι ὅσοι τῶν ἐπιχωρίων ἐκκλησιῶν ἄρχοντες, δειναῖς αἰκίαις προθύμως διαθλήσαντες, μεγάλων ἀγώνων ἱστορίαν τοῖς ἐνορῶσιν ἐνεδείξαντο· ἄλλοι δὲ ὑπὸ δειλίας τὴν ψυχὴν προναρκήσαντες, προχείρως οὕτως ἀπὸ πρώτης ἐξησθένησαν προσβολῆς, τῶν δὲ λοιπῶν ἕκα-

---

Εἷς κοίρανος ἔστω
Εἷς βασιλεὺς,

ᾧ ἔδωκεν ἄρχειν ὁ Ζεύς. Ἐὰν δὲ μεταθῇς τὴν τάξιν, καὶ ἄρχῃ μὲν ἡδονή, ἕπηται δὲ λόγος, δίδως τῇ ψυχῇ τύραννον πικρὸν καὶ ἀπαραίτητον, ᾧ δουλεύειν ἀνάγκη, καὶ ὑπηρετεῖν ὑπηρεσίας ἀνεπιτιμήτους καὶ παντοδαπούς, κἂν αἰσχρὰ προστάττῃ, κἂν ἄδικα προστάττῃ. *H.*] — 5) Ἡμέρᾳ τετράδι σαββάτου. Id est, *quarta feria*, seu ad verbum *die 4. sabbati seu hebdomadis.* Veteres enim Christiani cum laterculum septem dierum a Iudaeis accepissent, dies quoque hebdomadis a sabbato cognominabant, ut Iudaei. Dicebant igitur primam sabbati, secundam sabbati, tertiam sabbati et sic deinceps, ut docet Tertullianus in libro de ieiuniis: *Cur stationibus quartam et sextam sabbati dicatis?* Interdum etiam ferias vocabant, teste Tertulliano in eodem libro, ubi dicit: *Proinde nec stationum, quae et ipsae suos quidem dies habeant quartae feriae et sextae*, etc. Apparet igitur cur Christiani dies hebdomadis ferias appellaverint. Feria quippe idem est ac sabbatum. Quemadmodum ergo Iudaei primam, secundam, tertiam sabbati dicebant, et sic deinceps usque ad septimum diem quem sabbatum dicebant, ita veteres Christiani primam, secundam ac tertiam feriam nominarunt, hoc unum mutantes, quod non sabbato feriari instituerunt ut Iudaei, sed die prima sabbati, quam et dominicam vocarunt. Ita fere Isidorus in libro de natura rerum cap. 3. *Inde dies solis prima feria nuncupatur, quia primus est a feria.* [*Sabbato* legendum esse suspicatur Reading. in corrigg. *H.*] *Item dies lunae perinde secunda feria, quia secundus est a sabbato*, etc. Beda vero in libro de ratione temporum, ferias ex eo dictas esse scribit, quod clerici quotidie feriarentur ex decreto Silvestri papae. Sed haec sententia ferri non potest, cum diu ante Silvestrum papam dies hebdomadis feriae dicerentur, ut docet Tertullianus. Porro non soli Christiani, verum etiam gentiles, usum septimanae a Iudaeis acceperant, ut docet Iosephus in fine libri II. contra Apionem. Sed gentiles septem planetarum nominibus dies hebdomadis appellarunt, manentque adhuc apud plerasque gentes haec nomina, veluti quaedam prisci gentilium erroris reliquiae. Tertullianus in libro ad nationes: *Vos certe estis qui etiam in laterculum septem dierum solem recepistis.* Et paulo post: *Exorbitantes et ipsi a vestris ad alienas religiones. Iudaei enim festi; sabbata*, etc. — 6) Τοῦτο πρῶτον ἐπὶ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης. Acta latina: *Hoc primum in Caesarea martyrium consummatum est*, ex quo apparet horum actorum

στος, εἴδη διάφορα βασάνων διήλλαττον, τοτὲ μὲν μάστιξιν ἀνηρίθμοις, τοτὲ δὲ στρεβλώσεσι καὶ καταξάνσεσι τῶν πλευρῶν, δεσμοῖς τε ἀνυπομονήτοις, ὑφ᾽ ὧν τισὶ καὶ παρεθῆναι συνέβη τὰς χεῖρας. Ὅμως δ᾽ οὖν ἔφερον τὸ ἀποβὰν ἀκολούθως τοῖς ἀποῤῥήτοις κρίμασι τοῦ θεοῦ τέλος. Ὁ μὲν γάρ 7) ἑτέρων κατεχόντων αὐτοῦ τὼ χεῖρε, καὶ τῷ βωμῷ προσαγόντων, τὴν τε μιαρὰν καὶ ἐναγῆ θυσίαν κατὰ τῆς δεξιᾶς ἐπιῤῥιπτούντων, ὡς ἂν τεθυκὼς ἀπηλλάττετο· ὁ δὲ μηδ᾽ ὅλως ἐφαψάμενος, εἰρηκότων δ᾽ ἑτέρων ὅτι τεθύκοι, σιωπήσας ἀπῄει. Ἄλλος ἡμιθανὴς αἰρόμενος, ὡς ἂν ἤδη νεκρὸς ἐῤῥίπτετο, καὶ ἀνίετό γε τῶν δεσμῶν, ἐν τεθυκόσιν αὐτοῖς λελογισμένος· ὁ δὲ βοῶν καὶ μαρτυρόμενος ὅτι μὴ πείθοιτο, κατὰ στόματος παιόμενος, πολυχειρίᾳ τε τῶν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων κατασιγαζόμενος, μετὰ βίας ἐξωθεῖτο, καὶ εἰ μὴ τεθυκὼς ἦν. Οὕτως ἐκ παντὸς τὸ δοκεῖν ἠνυκέναι, αὐτοῖς περὶ πολλοῦ ὑπῆρχεν. Ἐκ δὴ οὖν τῶν τοσούτων μόνοι τοῦ τῶν ἁγίων μαρτύρων κατηξιώθησαν στεφάνου, Ἀλφειὸς καὶ Ζακχαῖος 8)· οἳ μετὰ μάστιγας καὶ ξεσμούς, δεσμά τε χαλεπὰ καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις ἀλγηδόνας, ἑτέρας τε διαφόρους ἐξετάσεις, νυχθήμερον ὑπὸ τέσσαρα τοῦ κολαστηρίου ξύλου κεντήματα τοὺς πόδας παραταθέντες, Δίου μηνὸς ἑπτακαιδεκάτῃ, αὕτη παρὰ Ῥωμαίοις ἡ πρὸ δεκαπέντε Καλανδῶν Δεκεμβρίων, μόνον ἕνα θεὸν καὶ Χριστὸν βασιλέα Ἰησοῦν ὁμολογήσαντες, ὥς τι βλάσφημον φθεγξάμενοι, ὁμοίως τῷ προτέρῳ μάρτυρι τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν.

---

interpretem legis ἀπετελέσθη μαρτύριον. — 7) Ὁ μὲν γάρ κ. λ. Cf. VIII, 3. *H.* — 8) Ζακχαῖος. Hic diaconus erat Gadarensis ecclesiae. De quo in menologio die 18. Novembris haec leguntur: *Commemoratio SS. martyrum Michaeae, Zacchaei, diaconi Gadarensis ecclesiae, et Alphaei. Ductus est b. Zacchaeus ad tribunal, ferreum et grave in collo habens vinculum,* etc. [Cf. *Ruinart.* acta martyrum p. 279 n. 4. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Μνήμης δ' ἄξια τυγχάνει καὶ τὰ περὶ Ῥωμανὸν [1]) ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀποτελεσθέντα. Παλαιστινὸς γὰρ οὗτος ὤν, διάκονός τε [2]) καὶ ἐπορκιστὴς [3]) τῆς ἐν Καισαρείᾳ

Cap. II. 1) *Περὶ Ῥωμανόν.* Graeci quidem in menaeo duos distinguunt Romanos martyres, alterum qui ab Asclepiade praefecto damnatus est Antiochiae sub Galerio, alterum diaconum Caesariensem, de quo Eusebius hic loquitur, quem sub Diocletiano passum esse dicunt. Sed cum uno eodemque die ambos esse passos, eodemque martyrii genere perfunctos fateantur (utrique enim praecisam linguam affirmant, utrumque post abscissionem linguae locutum, tandemque in carcere strangulatum esse consentiunt), quis non videt frustra ab illis distingui duos Romanos? Miror tamen sententiam hanc placuisse Baronio in notis ad martyrologium. Certe si duo eiusdem nominis fuere Romani martyres, et si ambo eodem die martyrium passi sunt Antiochiae, cur Eusebius hoc loco unius duntaxat mentionem fecit? Dicet fortasse aliquis, Eusebium in hoc libro de solis Palaestinae martyribus loqui instituisse, atque idcirco solius Romani diaconi meminisse, quippe qui Palaestinus esset. Verum Eusebius alibi quoque huius martyris mentionem fecit, in secundo scilicet libro de resurrectione et ascensione Christi, ubi Romani martyrium luculente et oratorie describit his verbis: *In Antiochenorum illa urbe Romanus quidem exstitit martyr*, etc. Vides hic etiam unum duntaxat Romanum ab Eusebio agnosci, qui martyrium Antiochiae perpessus sit. [Plura de Romano martyre et de quaestione an duo fuerint, vide apud *Ruinartum* in actis martyr. p. 310 sqq., qui simul martyrium eius ex Euseb. de resurrectione lib. II., quem cum aliis aliquot nostri opusculis e MS. cod. edidit Iacobus Sirmondus, et ex Prudentii hymn. X. *περὶ στεφάνων* inde a. p. 315 sqq. fusius descriptum exhibuit. *H.*] — 2) *Διάκονός τε καὶ ἐπορκιστής.* Apud veteres Christianos, ac praecipue in minoribus oppidis, cum exiguus esset numerus clericorum, unus idemque clericus duorum aut trium munere fungebatur. Hinc est quod in actis Procopii martyris quae superius retuli, Procopius in ecclesia Scythopolitana tribus simul officiis perfunctus esse dicitur, lectoris scilicet, interpretis et exorcistae. Eodem igitur modo Romanus in Caesariensi ecclesia diaconi simul et exorcistae partibus fungebatur. Vetus auctor quaestionum Veteris et Novi Testamenti, cap. 101. de hoc more loquitur his verbis: *Quamquam Rom. ecclesiae diaconi modice inverecundiores videantur, sedendi tamen dignitatem in ecclesia non praesu-*

παροικίας, ὁμοῦ τῇ τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσει γενόμενος ἐκεῖσε, πλείους ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ 4) καὶ τέκνοις σωρηδὸν τοῖς εἰδώ-

---

munt, ut autem non omnia ministeria obsequiorum per ordinem agant, multitudo facit clericorum. Nam utique et altare portarent et vasa eius, et aquam in manus funderent sacerdoti, sicut videmus per omnes ecclesias. Et paulo post: *Maior enim ordo intra se et apud se habet et minorem. Presbyter enim et diaconi agit officium et exorcistae et lectoris.* — 3) Ἐπορκιστής. Exorcistarum duplex olim usus fuit in ecclesia. Nam et ad purgandos daemoniacos, et ad catechumenos adhibebantur. Nec vero semel duntaxat exsufflabantur atque exorcizabantur catechumeni. Sed post singulas catecheses discincti et excalceati deducebantur ad exorcistam, ut ab eo purgarentur. Cyrillus Hierosolymitanus in precatechesi ad illuminandos: τοὺς ἐπορκισμοὺς δέχου μετὰ σπουδῆς, κἂν ἐμφυσηθῇς, κἂν ἐπορκισθῇς, *etc.* Chrysostomus in hom. 1. ad illuminandos, tomo I. de hoc more ita scribit: καὶ τίνος ἕνεκεν μετὰ τὴν παρ' ἡμῶν διδασκαλίαν ὑπολύσαντες ὑμᾶς καὶ ἀποδύσαντες, γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους μετὰ τοῦ χιτωνίσκου μόνου πρὸς τὰς τῶν ἐξορκιζόντων παραπέμπουσι φωνάς. [Cf. Eus. H. E. VI, 43 p. 273. *Basnage* annall. polit. eccl. ad a. 288. *Elmenhorst.* ad Gennad. Mass. de dogmatt. eccless. c. XXXI. *Suicer.* Thes. T. I. p. 1150 sqq. De διττογραφίᾳ, ἐξορκιστής et ἐπορκιστής, ἐξορκίζειν et ἐπορκίζειν vid. *Sylburg.* ad Iustin. M. apolog. II. c. 6 p. 15 ed. *Hutchin.* „Quod ad ista vocabula ἐπορκιστῶν, et ἐπορκίζοντες attinet, vix credit *Steph.* *Iustinum* ita potius, quam ἐξορκιστῶν, aut ἐξορκίζοντες scripsisse, aut certe ἐφορκιστῶν et ἐφορκίζοντες, quum vocem ὅρκος, unde illa derivantur, asperari constet. Quia tamen ex concilio quodam ἐπορκίζειν et ἐπορκιστὴς afferuntur, scripturam illam, licet rationi omnino repugnantem, retinere voluit. Repetitur eadem etiam infra pag. 243. 21. ubi tamen et ἐξορκίζειν usurpatum ter.“ Similiter Cornelius in epistola ad Fabianum apud Eus. H. E. VI, 43. ἐξορκιστὰς δὲ καὶ ἀναγνώστας habet sed mox l. l. ὅς, inquit, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν. Ad quae verba Strothius in edit. Graeca Euseb. not. 49.: „*forsan quis legendum putat ἐξορκιστῶν, sed ἐπορκιστῶν apud Syncellum quoque ac Nicephorum legitur.*“ Adde VIII, 6 p. 23. ἀναγνωστῶν τε καὶ ἐπορκιστῶν. H.] — 4) Ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις. Ex iis multos fuisse qui Christum abnegaverant, docet Eusebius in sermone 2. de resurrectione his verbis: *In Antiochenorum illa urbe Romanus quidam exstitit martyr. Iste peregrinus advenerat illo. Cum autem iactari a tempestatibus illam tunc videret civitatem (invenerat enim iam multos milites cecidisse ecclesiae), non est passus dare diabolo ut exultaret. Sed exultantem iudicem de his qui fuerant superati, adgreditur vim faciens, regno vero capto, et dicit: non recedes laetus. Habet enim deus milites qui superari non possunt. Iudex autem ebrius in victoria eorum qui fuerant superati, ex illorum imbecillitate aestimans sancti constantiam, praecipit, eum induci. Non oportebat enim dominum Iesum sine victore recedere. Intro-*

ους προσιόντας τε καὶ θύοντας ἐνιδὼν, ἀνύποιστον ἡγησάμενος τὴν θέαν, ζήλῳ θεοσεβείας πρόσεισι, κἀκείνοις μεγάλῃ φωνῇ κεκραγὼς ἐπιπλήττει. Αὐτὸς δὲ τῆς τόλμης ἕνεκεν συλληφθεὶς, γενναιότατος εἰ καί τις ἄλλος ἀποδέδεικται μάρτυς τῆς ἀληθείας. Ἀποφηναμένου γὰρ κατ᾽ αὐτοῦ τὸν διὰ πυρὸς θάνατον τοῦ δικαστοῦ, φαιδρῷ προσώπῳ καὶ διαθέσει εὖ μάλα προθυμοτάτῃ τὴν ἀπόφασιν ἀσπαστῶς καταδεξάμενος, ἀπάγεται. Εἶτα τῷ ἰκρίῳ προσδεῖται, τῆς τε ὕλης συμπεφορημένης ἐπ᾽ αὐτῷ, καὶ τῶν μελλόντων ὑφάπτειν τὴν πυρὰν τὴν βασιλέως ἐπιπαρόντος 5) ἐπίκρισιν ἐκδεχομένων, ποῦ μοι τὸ πῦρ 6), ἐβόα· καὶ

---

ducens autem eum omnia tormenta movebat, et tanta uni vincenti, quanta omnibus hic qui fuerant superati. Contendens enim ne solveretur victoria sua per unius istius victoriam, et reputans apud se, quia et in stadiis finis currentium quaeritur, et quia si iste vicerit, nec ut victi erunt qui fuerunt superati, universa ei tormenta admoveri iubet. Volens enim flectere iuvenem, et oculis torquebat, et dentibus minabatur, et manibus torquentium suas protendebat manus, et ab ipsa ira etiam de sede movebatur sua, etc. Haec ideo hic adduxi, quia Eusebius noster hoc in libro qui est de martyribus Palaestinae, de tormentis Romano illatis nihil dixit. — 5) *Τοῦ βασιλέως ἐπικυρόντος*. Galerium caesarem intelligi puto. [Confirmat hoc Prudentius in hymno X. v. 31. *Galerius urbis forte Romanae statum* etc. *H.*] Nam Diocletianus quidem Nicomediae morabatur. Caesares autem, velut apparitores quidam ac ministri, per limitem discurrebant. Certe hoc anno quo coepta est persecutio, mense Aprili Diocletianus una cum Galerio degebat Nicomediae, ut testatur Eusebius in libro octavo. Sed et aliquanto post coeptam persecutionem, tunc cum Nicomediense palatium de caelo tactum conflagravit, Diocletianus ibidem versabatur, ut docet Constantinus in oratione ad sanctorum coetum. Quare Antiochiae adesse non potuit, tunc cum Romanus ignis supplicio condemnatus est. Id enim contigit circa initium persecutionis. Occisus quippe est Romanus decimo quinto Calendas Decembris, cum aliquot mensibus in carcere detentus fuisset, quemadmodum testatur Eusebius. — 6) *Ποῦ μοι τὸ πῦρ*. Miror nullam ignis caelitus extincti fieri mentionem, tum hic tum in menologio. Quod tamen miraculum eleganter exaggerat Eusebius noster in sermone 2. de resurrectione his verbis: *Cum autem adunarentur sarmenta et cannae, ad velocitatem utpote flammae, vel quod igni apta videntur ad incensionem, imponebatur autem vivens immolatio in igne. Haec cum ita agerentur, non autem longe abesset civitas, ut testaretur veritati, et forte quia quidam de Iudaeis, aut alii homines dicebant, ubi est horum deus? forte proferentibus Iudaeis tres pueros, et dicentibus quia sub nobis salvabantur a flamma fornacis ardentis: isti autem ardent. Atqui caeli dominus iubet nubibus coronari coelum. Adimplens autem sinus*

ταῦτα λέγων, ἀνάκλητος πρὸς βασιλέα γίγνεται [7]), καινοτέρ
ὑποβληθησόμενος κολάσει τῆς γλώττης· ἧς ἀποκοπὴν ἀνδρειό
τατα ὑπομείνας, ἔργοις ἅπασιν ὑπέδειξεν, ὅτι δὴ θεία δύναμι
τοῖς ὁτιποτοῦν χαλεπὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ὑπομένουσιν ἐπελα
φρίζουσα τοὺς πόνους, καὶ τὴν προθυμίαν ἐπιῤῥωννῦσα παρί
σταται. *Μαθὼν* γοῦν τὴν νεουργίαν τῆς κολάσεως, καὶ μὴ κα
ταπλαγεὶς ὁ γεννάδας, ἀσμένως προὔβάλετο τὴν γλῶτταν, προ
θυμότατα εὐτρεπῆ παρέχων αὐτὴν τοῖς ἀποτέμνουσι. *Μεθ'* ἣ
τιμωρίαν [8]) εἰς δεσμὰ βληθεὶς, πλεῖστόν τε αὐτόθι πονηθεὶ

---

*nubium grandine et imbre admodum vehementi, et addens ventos ad velo
cem emissionem eorum. Neque enim accendi flammam permittit, vehemen
tiorem ostendens hanc virtutem quam apud Babylonium.* Idem canit etiam
Prudentius in agone Romani. — 7) Ἀνάκλητος πρὸς βασιλέα γίγνεται.
In Graecorum menologio, die 18. Novembris ista supplicii commutati
sic refertur: *Itaque sponte iudicem adiens, statim ignis supplicio con
demnatur. Quod cum cognovisset Diocletianus, ignis quidem poenam re
movit, sed linguam excidi iussit.* Eusebius vero noster in sermone supra
citato rem ita narrat: *Fit turbela non levis. Nuntiatur tyranno, quia
martyre tradito igni coelum indignatum est, et quia coelestis rex suos qui
in terra habentur defendit. Haec cum audisset tyrannus, ut cum valde in-
iuriam defenderet suam factam per linguam, iubet iudici iam non debere
iurgari eum ad deum, sed istum quem liberavit deus dimitti debere. Et
noster igitur Ananias velut ex igne dimittitur. Iudex autem blandiens
tyranno, invenit nescio quid novum adversus sanctum, addens admirationem
admirationi. Quid enim facit? praecipit linguam qua fuerat locutus in
hominem, eo quod non negaverat deum, incidi.* Dissentit igitur ab Euse-
bio auctor menologii. Nam Eusebius ait Romanum imperatoris senten-
tia dimissum fuisse, sed iudicem in gratiam imperatoris iussisse ut Ro-
mano lingua praecideretur. Auctor vero menologii ait, imp. ignis quidem
supplicium a martyre removisse, sed linguam ei abscindi praecepisse.
Quod mihi verisimilius videtur. — 8) *Μεθ' ἣν τιμωρίαν.* Et hic mirari
subit, omissum esse ab Eusebio ingens illud miraculum, hominis post
linguae praecisionem adhuc loquentis. De quo Prudentius in
agone b. Romani, Chrysostomus in duobus sermonibus de Romano
martyre, quorum tamen sermonum posterior non est b. Chryso-
stomi, ut ex stilo apparet. Denique Eusebius ipse in sermone 2. de
resurrectione: *Abducebatur Romanus ad carcerem (addebat autem et hoc
blandus ad tyrannum iudex) qui istam corporalem linguam non habebat.
Lectum est autem nobis, quia in apostolos spiritus linguas ut ignem di-
visit et donavit. Sed illud non vidimus, sed audivimus et credimus. Quod
autem dicturus sum, multi vultus sunt testes. Dicitur quia beatus iste Ro-
manus, dum adhuc carneam habebat linguam, similis Mosi loquebatur,
hoc est balbutiens, et non composite loquens. Dum adhuc haberet totam*

ρόνον, τέλος τῆς ἀρχικῆς εἰκοσαετηρίδος [9]) ἐπιστάσης, κατὰ ομιζομένην δωρεὰν [10]) τῶν ἐν τοῖς δεσμοῖς πανταχῇ πάντων λευθερίας ἀνακηρυχθείσης, μόνος ὑπὸ πέντε κεντήματα ἄμφω ὼ πόδε διαταθεὶς, ἐν αὐτῷ κείμενος τῷ ξύλῳ, βρόχῳ περιβλη-θεὶς, ὡς καὶ ἐπεπόθει, μαρτυρίῳ κατεκοσμήθη. Ἀλλ᾽ οὗτός γε ἰ καὶ [11]) ὑπερόριος, ὅμως Παλαιστινὸς ὢν, ἐν Παλαιστινοῖς ξιος ἂν εἴη μάρτυσιν ἀριθμεῖσθαι. Ταῦτα μὲν ἔτει πρώτῳ [12])

---

linguam, erat balbus. Cum autem carcerem ingrediebatur, custos carceris interrogavit eum, quod ei esset nomen. Et certe litera etiam his qui valde compositi recte loquuntur, impedit ad loquendum. Nunc autem Romanus et incisa lingua, quam cum haberet, recte loqui non poterat, spiritu linguae loquitur, et valde rectissime, et dicit: Romanus dicor. Et paulo post: *Non enim semel locutus tacuit, sed conferebat cum aliis de cruce et victoria Christi, et hoc multis mensibus in carcere constitutus.* — 9) *Τῆς ἀρχικῆς εἰκοσαετηρίδος.* Hic locus inprimis notandus est, quippe qui annum quo coepta est persecutio Diocletiani, apertissime designat. Ait enim Eusebius anno 1. persecutionis acta esse imperatoris vicennalia. Quod cadere non potest nisi in eum annum, quo Diocletianus octies et Maximianus septies consules fuerunt. Hoc enim anno qui fuit Christi 303. iniit annus 20 Diocletiani a die 15 Calendas Octobris. Quippe hic primus fuit imperii dies Diocletiani, Carino II. et Numeriano coss. Christi 284. ut scribitur in chronico Alexandrino. Porro non levis nascitur difficultas ex eo quod dicit Eusebius, Romanum die 17. Novembris martyrium consummasse, cum Diocletiani vicennalia agerentur. Ex quo sequi videtur, primum diem imperii Diocletiani cadere in mensem Novembrem, non autem in Septembrem, ut tradit auctor chronici Alexandrini. Quare necesse est, ut vel apud Eusebium, vel in chronico Alexandrino error sit admissus in mensis nomine. Nisi forte dicamus Diocletiani vicennalia acta fuisse Antiochiae, non eo ipso die qui erat natalis imperii, sed paulo serius. Sic Eusebius in chronico tradit, vicennalia Constantini acta esse Nicomediae, et sequenti anno Romae edita. — 10) *Κατὰ τὴν νομιζομένην δωρεάν.* Moris erat apud Romanos, ut in quinquennalibus ac decennalibus imperatorum, leviorum criminum rei vinculis solverentur, missa ad hoc imperatoris lege, quam *indulgentiam* vocabant. Vide titulum in codice Theodosiano de indulgentiis criminum. Graeci hanc indulgentiam vocant *δωρεάν*. Glossae veteres: *θεία δωρεὰ indulgentia.* Exstat apud Cassiodorum in libro X. sub finem, formula indulgentiae, quam emittebat praefectus praetorio. — 11) *Εἰ καὶ* recte scriptum esse patet. Vere enim conceditur illum *ὑπερόριον* i. e. extra patriam passum fuisse. Cf. quae monui ad VII, 30 not. 27. *H.* — 12) *Ἔτει πρώτῳ.* Cf. *Dodwell.* dissert Cyprian. XI., n. 73. *Pagi* ad a. 304 n. XV. XVI. *Ruinart.* act. mart. p. 279 n. 10. *H.*

τοῦτον ἀπετελέσθη τὸν τρόπον, κατὰ μόνων τῶν τῆς ἐκκλησίας προέδρων ἐπηρτημένου τοῦ διωγμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Δευτέρου δ' ἔτους διαλαβόντος, καὶ δὴ σφοδρότερον ἐπιταθέντος τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου, τῆς ἐπαρχίας ἡγουμένου τηνικάδε Οὐρβανοῦ, γραμμάτων τούτῳ πρῶτον βασιλικῶν πεφοιτηκότων, ἐν οἷς καθολικῷ προστάγματι πάντας πανδημεὶ τοὺς κατὰ πόλιν θύειν τε καὶ σπένδειν τοῖς εἰδώλοις ἐκελεύετο, Τιμόθεος ἐν Γάζῃ πόλει τῆς Παλαιστίνης μυρίας ἀνατλὰς βασάνους, ἐπὶ πάσαις λεπτῷ καὶ μαλθακῷ πυρὶ παραδοθεὶς, δοκιμὴν γνησιωτάτην τῆς περὶ τὸ θεῖον γνησιωτάτης εὐσεβείας διὰ τῆς πρὸς πάντα ὑπομονῆς παρασχὼν, τὸν τῶν ἱερονίκων τῆς θεοσεβείας ἀθλητῶν στέφανον ἀπηνέγκατο. Τούτῳ δ' ἅμα γενναιοτάτην ἔνστασιν ἐπιδειξάμενοι Ἀγάπιος καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς Θέκλα [1]), θηρίοις εἰς βορὰν κατεδικάσθησαν. Τὰ ἐπὶ τούτοις τίς ἰδὼν οὐκ ἐθαύμασεν, ἢ καὶ ἀκοῇ μαθὼν οὐκ ἐξεπλάγη; Πάνδημον γάρ τοι τῶν ἐθνῶν ἑορτὴν καὶ συνήθεις θέας ἀγόντων, μετὰ τῶν ἄλλως αὐτοῖς σπουδαζομένων [2]), καὶ τοὺς ἀρτίως θηρίοις κατακριθέντας

Cap. III. 1) *Καθ' ἡμᾶς Θέκλα.* Non sine causa haec verba Eusebius addidit ἡ καθ' ἡμᾶς. His enim verbis indicare voluit, Theclam hanc ab illa vetere Thecla quae comes fuit Pauli apostoli, distinguendam esse. In menaeo ad diem 19. Augusti haec Thecla vocatur ἡ *Βυζιῆτις*, quod quid sibi velit nescio. Nam Thecla de qua hic agitur, Palaestinensis fuit, non ex Bizua urbe Thraciae. Fieri tamen potest, ut Thecla cuius hoc loco meminit Eusebius, e Thracia fuerit oriunda. Neque enim omnes quorum hic martyria ab Eusebio referuntur, Palaestini fuere. Neque in hoc libro de Palaestinis martyribus agit Eusebius, sed de iis qui in Palaestina martyrium pertulerunt. — 2) *Μετὰ τῶν ἄλλως αὐτοῖς σπουδαζομένων.* Christophorsonus legit τῶν ἄλλων, et in neutro genere accepit. Sic enim vertit: *Inter alia quae magnopere ipsis in optatis erant ad contemplandum.* Ego vero in masculino genere haec dici existimo, de bestiariis scilicet nobilioribus, quos populus summo favore prosequi solebat. Cuiusmodi erat ille quem populus Constantinopoli his acclamationibus poscebat: *Crudeli bestiae artifex parabolus componatur,*

λὺς ἦν ὁ λόγος ἐπιδείξασθαι τὸν ἀγῶνα Αὐξούσης δῆτα καὶ μοναζούσης παρὰ πᾶσι τῆς φήμης, νεανίαι τὸν ἀριθμὸν ἕξ, ὁ μὲν Ποντικὸς τὸ γένος ἦν, ὄνομα Τιμόλαος, ὁ δ' ἐκ Τριπόλεως τῆς Φοινίκης, Διονύσιος ἐκαλεῖτο, ἕτερος δ' αὐτῶν τῆς ἐν Διοσπόλει παροικίας ὑποδιάκονος, Ῥωμύλος ἦν καὶ τούτῳ προσηγορία, δύο τε ἐπὶ τούτοις Αἰγύπτιοι, Πάησις [3]) καὶ Ἀλέξανδρος, καὶ ἄλλος τούτῳ συνώνυμος Ἀλέξανδρος τῶν ἀπὸ Γάζης, καὶ τὸ κυνηγέσιον οὖν [4]) ἀνιέναι μέλλοντι τῷ Οὐρβανῷ, ἐνδήσαντες πρότερον τὰς αὐτῶν χεῖρας, ὡς ἂν τὴν ἄγαν σημήνειαν περὶ τὸ μαρτύριον προθυμίαν, δρομαῖοι προσίασι, Χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογοῦντες, διά τε τῆς πρὸς πάντα τὰ δεινὰ παρατάξεως, ὅτι μηδὲ τὰς τῶν θηρίων ἐπιβολὰς οἱ τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσέβειαν αὐχοῦντες κατεπτήχασιν, ἐπιδεικνύμενοι. Αὐτίκα μὲν εἰς οὐ τὴν τυχοῦσαν κατάπληξιν αὐτόν τε τὸν ἄρχοντα καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν καταστήσαντες, δεσμωτηρίῳ καθείργνυνται, μετ' οὐ πολλὰς δὲ ἡμέρας δυεῖν αὐτοῖς ἄλλων καταλεγέντων, τοῦ μὲν καὶ πρὸ αὐτῶν δειναῖς καὶ ποικίλαις ἤδη πρότερον καθ' ἑτέρας ὁμολογίας ἐναθλήσαντος βασάνοις, Ἀγάπιος καὶ αὐτῷ ὄνομα ἦν, τοῦ δὲ τὰς τοῦ σώματος αὐτοῖς χρείας διακονουμένου, ὄνομα δὲ καὶ τούτῳ Διονύσιος, οἱ πάντες ὀκτὼ γενόμενοι τὸν ἀριθμόν, ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ τὰς κεφαλὰς αὖθις ἐπ' αὐτῆς Καισαρείας ἀποτέμνονται, Δύστρου μηνὸς ἡμέρᾳ τετράδι καὶ εἰκάδι, ἢ πρὸ ἐννέα Καλανδῶν Ἀπριλλίων καὶ αὐτὴ οὖσα ἐτύγχανεν. Ἐν τούτῳ μεταβολή τις τῶν κρατούντων, αὐτοῦ δὴ τοῦ πάντων ἀνωτάτω, καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν δευτέρου, ἐπὶ

---

ut legitur in historia ecclesiastica. Paulo post lego ἐπιδείξασθαι cum Christophorsono et Savilio. [Zimmermannus dedit ἐπιδείξεσθαι. Sed Valesii lectionem utpote difficiliorem non putavi esse mutandam. *H.*] — 3) Παῦσις. In codice Maz. et Med. scribitur Πάησις. Ita etiam in codice Fuk. In menologio Graecorum quod edidit Canisius, die 15. Martii pro Paësi Publius dicitur. [Παῦσις Zimmerm. Paulo ante pro Τιμόλαος Ion. habet Νικόλαος. *H.*] — 4) Οὖν h. l. eodem modo quo Latinorum *igitur*, *inquam*, *sed*, *itaque* constructionem pluribus verbis interiectis abruptam resumit. Vid. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1273. 1298. *Eiusd.* Miscell. philoll. II, 2 p. 90. Cf. *Goerenz.* ad Cicer. de fin. I, 6, 16. Plutarch. Lysander c. III. init. Eodem modo οὖν positum est apud Euseb. H. E. V, 24 p. 114. ἔτι δὲ κἀγὼ ὁ μικρότερος πάντων ὑμῶν Πολυκράτης, — — — ζύμην· ἐγὼ οὖν κ. λ., ubi perperam post ζύμην punctum collocarunt Valesius, Strothius et ipse Zim-

τὸ ἰδιωτικὸν σχῆμα γίνεται [5]), νοσεῖν τε αὖθις ἄρχεται τ κοινά [6]). Μικρὸν δ' ὕστερον διαστάσης εἰς ἑαυτὴν τῆς Ῥωμαίω ἀρχῆς, πόλεμος ἄσπονδος εἰς αὐτοὺς ἐπεγείρεται, οὐ πρότερ τε τὰ τῆς διαστάσεως καὶ τῶν ἐπὶ ταύτῃ θορύβων κατάστασι εἴληφεν, ἢ τὴν καθ' ἡμᾶς εἰρήνην καθ' ὅλης πρυτανευθῆνα τῆς ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν οἰκουμένης. Ἅμα τε γὰρ αὕτ τοῖς πᾶσι δίκην φωτός, ὥ ἂν ἐκ ζοφερᾶς καὶ σκοτεινοτάτης νι κτὸς ἀνατέταλκε, καὶ αὖ πάλιν τὰ κοινὰ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμ νίας αὖθις εὐσταθῆ καὶ φίλια καὶ εἰρηναῖα ἦν, τὴν ἐκ πρ γόνων εἰς ἀλλήλους εὔνοιαν ἀπολαμβάνοντα. Ἀλλὰ τούτων μ κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν ἐντελέστερον ἀποδώσομεν τὸν λόγο νυνὶ δὲ ἐπὶ τὴν τῶν ἑξῆς ἀπίωμεν ἀκολουθίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Μαξιμῖνος καῖσαρ αὐτόθεν [1]) ἐπὶ τὴν ἀρχὴν παρελθών, ὥσπε τῆς ἐμφύτου θεοεχθρίας αὐτοῦ καὶ δυσσεβείας τὰ σύμβολα τὰ

---

mermannus. *H.*] — 5) Ἐν τούτῳ — — σχῆμα γίνεται. Vid. *Ruinar* acta martyrum p. 280 not. 15. „Diocletianus scilicet prope Nicomedian Herculius Mediolani, cogente Galerio Maximiano, non autem spont uti hactenus putabatur." Cf. Lactant. de mortt. persecutt. c. XVIII sqq. *H.* — 6) Νοσεῖν — κοινὰ vertit Valesius: et male *iteru* habere coepit respublica. Hinc Zimmermannus ad h. l. *Valesiu* inquit, *legisse videtur* αὖθις. Sed quod addit V. D.: „*quod rectius pro cul dubio*," equidem an verum sit, dubito. *H.*

Cap. IV. 1) Μαξιμῖνος καῖσαρ αὐτόθεν. Male Christophorsonus ver tit: *Maximinus caesar qui suis ipsius viribus ac manu imperium occupave rat.* Quasi αὐτόθεν significaret, *per se ac suis viribus.* [Hoc loco αὐτό θεν non commodo verti posse *suis viribus, suapte vi,* illud quidem largio Valesio. Sed si nunquam αὐτόθεν illud significare crediderit V. D. tunc errasse dicendus est. Vid. *Viger.* ad Euseb. praeparat. evangel I, 3 p. 6. C. 6. et *Passow.* in Lexic. s. v. cf. *Hoogeven.* et *Zeunius* ad Viger. de idiott. p. 395. *Weiske* ad Longin. de subl. XXXII, 8 p. 398. *H.*

πᾶσιν ἐνδεικνύμενος, γεννικώτερον 2) ᾗ οἱ πρόσθεν τῷ καθ' ἡμῶν ἐπαπεδύετο διωγμῷ. Πᾶσι δῆτα συγχύσεως οὐ μικρᾶς ἐπη-

---

Maximinus quidem augustum se ipse renuntiavit, ut scribit Eusebius in lib. VIII. cap. 13., caesar autem factus fuerat a Galerio Maximiano. Porro Eusebius hic loquitur de Maximino adhuc caesare, et de eius initio, cum secundus annus persecutionis ageretur, statim post abdicationem Diocletiani et Herculii. Ait igitur Eusebius Maximinum simul atque caesar factus est, impietatis suae specimen edidisse, Christianos acerbissime persequendo. Ergo αὐτόθεν idem valet atque *illico*, *exinde*, *ex eo tempore*. Ceterum Maximinus caesar factus est anno Christi 304. Calendis Aprilis, ut est in fastis Idatii. [Contra vid. *Ruinart*. l. l. p. 280 n. 16., qui cum *Baluzio* et *Pagio* ad a. 304. contigisse hoc putat a. 305. quo Calend. Maii Galerius Maximianus Armentarius a Diocletiano Iovio, Constantius Chlorus a Maximiano Herculio imperatores, et Severus ac Daza, qui deinde Galerius Maximinus dictus, caesares sint creati, quae omnia Galerio Maximiano cogente acciderint. *H.*] Quod quidem cum Eusebii nostri rationibus optime consentit. Nam Eusebius scribit Maximinum post abdicationem Diocletiani caesarem esse factum anno secundo persecutionis, statimque quasi potentiae suae ostentandae causa, Christianorum persecutionem velut de novo instaurasse. Quod tamen non de ipso anno accipiendum est, quo caesar factus est Maximinus. Hoc enim anno utpote rebus adhuc turbatis, nec satis confirmato Galerii imperio, parumper quievit Maximinus. Itaque anno illo nullus in Palaestina martyr ab Eusebio memoratur. Sequenti autem anno, qui tertius fuit persecutionis, Maximinus propositis adversus Christianos edictis persecutionem instauravit, ut in hoc capite diserte testatur Eusebius. [De sequenti ἐμφυτόν vide quae annotavi X, 9 not. 6. De verbo θεοεχθρία cf. I, 2 not. 37. Adde II, 25. III, 17. θεοεχθρίας τε καὶ θεομαχίας. *Schleusner*. Lexicon N. T. Tom. I. p. 920. *Lobeck*. ad Phryn. p. 652 sq. *Schäfer*. ad Dionys. H. de comp. verbor. p. 236 sqq. *H.*] — 2) Γεννικώτερον. Rectius in Maz. Med. ac Fuketiano codice scribitur γεννικώτερον, et sic in Regio codice prius scriptum fuerat, ut apparet ex liturae vestigiis. [Equidem γενικώτερον scribere non dubitavi, quamvis γεννικώτερον dederint Val. et Zimmermann. Vid. *Irmisch*. ad Herodian. VI, 1, 11. Tom. III. p. 287., ubi non solum docet V. D. γενικῶς interdum significare i. q. ἰσχυρῶς, *maiorem in modum*, quam verbi significationem nostro quoque loco obtinere patet, unde non male vertit Valesius γενικώτερον *violentius*, sed etiam scripturam γενικὸς praeferendam esse alteri γεννικὸς, ut apud Clement. Alexandr. Paedag. l. 2 p. m. 178. τὰ ἤδη τὰ γενικὰ ἐκθηλύνειν, quo in loco codex Palat. exhibet γεννικά. Paulo autem post nostro loco pro καθ' ἡμῶν Ion. habet καθ' ἡμᾶς, Post hoc ἐπαπεδύετο διωγμῷ vertit Valesius: *persecutioni — incubuit* i. e. navavit operam. Vide quae monuit Vales. ad Eus. H. E. V, 21 not. 4. Adde VIII, 4 not. 2. VIII, 14. Aelian. V. H. II, 30. ἀπεδύσατο ἐπὶ

ωρημένης, καὶ ἄλλων ἀλλοσε διασπειρομένων, διαδράναί τε τὸ δεινὸν, ἐπιμελὲς ποιουμένων, χαλεπῆς τε τὸ πᾶν ἐπεχούσης κινήσεως, τίς ἂν ἐξαρκέσειεν ἡμῖν λόγος εἰς τὴν ἐπαξίαν διήγησιν τοῦ θείου ἔρωτος, καὶ παῤῥησίας τῆς εἰς θεὸν ὁμολογίας, τοῦ μακαρίου καὶ ὡς ἀληθῶς ἀμνοῦ ἀκάκου, μάρτυρος Ἀπφιανοῦ φημὶ, τοῦ πρὸ πυλῶν 3) ἐπὶ θεωρίαν ἅπασι τοῖς κατὰ Καισάρειαν, θαυμαστὸν παράδειγμα τῆς εἰς τὸν μόνον θεὸν εὐσεβείας προβεβλημένου; Εἰκοστὸν ἔτος οὐδέπω τοῦτο τῆς τοῦ σώματος ἡλικίας ἦν αὐτῷ. Πρῶτον μὲν οὖν τῆς Ἑλλήνων παιδείας ἕνεκα κοσμικῆς 4), ἐτύγχανε γὰρ καὶ τῶν κατὰ κόσμον εὖ

τὴν φιλοσοφίαν, philosophiae studio se tradidit. ibid. XII, 1. Ἀποδύεσθαι πρὸς ἀγῶνας dixit Chrysostom. T. XII. p. 388. B. *Spanhem.* ad Iulian. orat. I. p. 16 sqq. ἐς θέατρα παντοδαπὰ οὐ τολμῶν ἀποδύεσθαι. Similiter συναποδύεσθαι apud Athen. I, 12. διὰ τὴν σφαιρικὴν αὐτῷ συναπεδύοντο, cum eo certarunt. *H.*] — 3) Τῶν προπύλων ἐπὶ θεωρίαν. [Ita Val. cum Steph. *H.*] Undenam Christophorsonus interpretationem suam exsculpserit, ignoro. Sic enim vertit: *Qui quidem in festo, quo gentiles Hecatae sacrificare solent, omnibus Caesareae civibus admirabile suae in deum pietatis exemplar proposuit contemplandum.* Graeca quidem verba corrupta esse satis apparet. Sed levi mutatione locus restitui potest hoc modo: πρὸ τῶν πυλῶν ἐπὶ θεωρίαν ἅπασι, etc. Quam scripturam in versione nostra secuti sumus. Confirmat hanc emendationem ipse Eusebius infra, ubi dicit cadaver Apphiani martyris, quod in mare proiectum fuerat, ad ipsum littus Caesariensium appulisse iuxta ipsas civitatis portas. Nec aliter scribitur in duobus MSS. Vaticanis. Nam in altero qui numero 473 praenotatur, legitur τοῦ πρὸ πυλῶν *etc.* in altero vero, qui e Scoriacensi bibliotheca descriptus est, Ἀπφιανὸν φημὶ, τὸν πρὸ πυλῶν. [Veram lectionem loci equidem nullam putavi nisi alterius cod. Vaticani τοῦ πρὸ πυλῶν, unde ita correxi. Zimmermannus audacius inter πρὸ et πυλῶν etiam τῶν inseruit, τοῦ πρὸ τῶν πυλῶν scribens. Sed articulo τῶν non opus est. De Apphiano vid. *Valesii* de vita scriptisque Euseb. Caes. diatrib. p. XXXVIII. not. 31. *H.*] — 4) Ἑλλήνων παιδείας ἕνεκα κοσμικῆς. Iurisprudentiam et Latinae linguae peritiam intelligit, quae ad honores et magistratus gerendos necessariae erant. Erat autem Beryti schola iuris civilis, ut multi iam pridem observarunt ex Gregorio Thaumaturgo, Eunapio, Nonno et aliis. Hinc est igitur quod Eusebius addidit vocem κοσμικῆς. Id est, *saecularis literaturae.* Gregorius Nazianzenus in carmine Nicobuli ad filium Berytum vocat:

Φοινίκης κλυτὸν ἄστυ, νόμων ἕδος Αὐσονίων.

μάλα πλούτῳ περιῤῥεομένων, τὸν πλείονα κατὰ τὴν Βηρυτὸν διατρίψας χρόνον, παράδοξον καὶ εἰπεῖν, ὡς ἐν τοιαύτῃ πόλει τῶν νεωτερικῶν ἐπιθυμιῶν ὑπεράνω γενόμενος, καὶ μήθ' ὑπὸ ἀκμῆς τοῦ σώματος, μήθ' ὑπὸ τῆς τῶν νέων ἑταιρείας διαφθαρεὶς τὸν τρόπον, σωφροσύνην ἠσπάζετο, κοσμίως καὶ σεμνῶς καὶ εὐσεβῶς κατὰ τὸν αἱροῦντα 5) Χριστιανισμῷ λόγον διεξάγων, καὶ τὸν ἑαυτοῦ παιδαγωγῶν βίον. Εἰ δὲ χρὴ μνήμην ποιησαμένους καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, κοσμῆσαι καὶ ταύτην διὰ τοῦ προαχθέντος ἐξ αὐτῆς γενναίου τῆς θεοσεβείας ἀθλητοῦ, εὐλόγως ἂν καὶ τοῦτο ποιήσομεν. Εἴ τις ἄρα Παγὰς 6) ἐπίσταται τῆς Λυκίας οὐκ ἄσημον πόλιν, ἐντεῦθεν ὁρμώμενος ὁ νεανίας, μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς κατὰ τὴν Βηρυτὸν παιδείας, τοῦ πατρὸς αὐτῷ τὰ πρωτεῖα τῆς πατρίδος ἀποφερομένου, μὴ οἷός τε φέρειν τὴν ἅμα τῷ πατρὶ καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι συνουσίαν, ὅτι μηδὲ ζῆν αὐτοῖς ἐδόκει κατὰ τοὺς τῆς θεοσεβείας θεσμούς. Πνεύματι δ' ὥσπερ θείῳ κατεσχημένος 7), καὶ

In Graecorum menologiis die 2 Aprilis, Amphianus cum Aedesio fratre apud Berytum a b. Pamphilo martyre ad pietatem instructus esse memoratur. — 5) *Κατὰ τὸν αἱροῦντα Χριστιανισμῷ λόγον.* Hoc loco *αἱροῦντα* positum videtur pro *πρέποντα* vel *προσήκοντα*. Quae locutio familiaris est Eusebio. Sic enim in fine huius capitis, et in lib. VII. cap. 24. ex Dionysii Alexandrini libro adversus Nepotem. — 6) *Εἴ τις ἄρα Παγὰς ἐπίσταται τῆς Λυκίας.* In codice Medicaeo legitur una voce *Ἀρπαγὰς* leni spiritu. In Mazarino *Ἁρπαγάς*. Codex ille Vaticanus priore illo recentior scriptum habet *Ἀραπαγάς*. Tertius vero codex Vaticanus, qui e Scoriacensi descriptus est, praefert *Παραγαγάς*. In Fuketiano etiam *Ἁρπαγὰς* cum aspiratione. Sed in margine adnotatum est scribendum esse *Ἁραγάς*. De Aragis urbe Lyciae nihil uspiam legi. Araxa quidem Lyciae urbs commemoratur a Ptolemaeo et Stephano. Et in concilio Constantinopolitano inter episcopos provinciae Lyciae qui synodo subscripserunt, ultimus recensetur Theanthinus Araxenus. In synodo quoque Chalcedonensi Leontius nominatur Araxorum episcopus. In menaeo Graecorum Amphianus e Lydia oriundus fuisse dicitur. [Adde *Ruinartum* in actis martyrum p. 281 n. 18. „Alias *ἁρπαγὰς* vel *ἀῤῥαπαγὰς* aut tandem *ἀραγάς*. Sed haec erudito Valesio ignota (?). Forte Araxas legendum. Est quippe eius nominis civitas episcopalis in Lycia. An Patara urbs Lyciae celebris? Est etiam in Syria oppidum *Pagra* dictum.“ Et Zimmermannus ad h. l. scripsit: „Num intelligendum de *Pagris*, Coelesyriae oppido? v. Plin. H. N. V, 23. Dissident saltem etiam in provinciae nomine; cf. Vales.“ *H.*] — 7) *Πνεύματι θείῳ κατισχημένος.* Sic in omnibus libris constantissime exaratum est; nec tamen dubito quin legendum sit *κατε-*

παροικίας, ὁμοῦ τῇ τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσει γενόμενος ἐκεῖσ πλείους ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ 4) καὶ τέκνοις σωρηδὸν τοῖς εἰδώ

---

munt, ut autem non omnia ministeria obsequiorum per ordinem agant, mu titudo facit clericorum. Nam utique et altare portarent et vasa eius, aquam in manus funderent sacerdoti, sicut videmus per omnes ecclesia Et paulo post: *Maior enim ordo intra se et apud se habet et minoren Presbyter enim et diaconi agit officium et exorcistae et lectoris.* — 3) Ἐπορκιστής. Exorcistarum duplex olim usus fuit in ecclesia. Nam et ad pur gandos daemoniacos, et ad catechumenos adhibebantur. Nec vero seme duntaxat exsufflabantur atque exorcizabantur catechumeni. Sed post sin gulas catecheses discincti et excalceati deducebantur ad exorcistam, u ab eo purgarentur. Cyrillus Hierosolymitanus in precatechesi ad illuminandos: τοὺς ἐπορκισμοὺς δέχου μετὰ σπουδῆς, κἂν ἐμφυσηθῇς, κἂν ἐπορκισθῇς, *etc.* Chrysostomus in hom. 1. ad illuminandos, tomo I. de homore ita scribit: καὶ τίνος ἕνεκεν μετὰ τὴν παρ᾽ ἡμῶν διδασκαλίαν ὑπολύσαντες ὑμᾶς καὶ ἀποδύσαντες, γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους μετὰ τοῦ χιτωνίσκου μόνου πρὸς τὰς τῶν ἐξορκιζόντων παραπέμπουσι φωνάς. [Cf. Eus. H. E VI, 43 p. 273. *Basnage* annall. polit. eccl. ad a. 283. *Elmenhorst.* ac Gennad. Mass. de dogmatt. eccless. c. XXXI. *Suicer.* Thes. T. I. p 1150 sqq. De διττογραφίᾳ, ἐξορκιστὴς et ἐπορκιστὴς, ἐξορκίζειν et ἐπορκίζειν vid. *Sylburgi* ad Iustin. M. apolog. II. c. 6 p. 15 ed. *Hutchin.* „Quod ad ista vocabula ἐπορκιστῶν, et ἐπορκίζοντες attinet, vix credit *Steph.* *Iustinum* ita potius, quam ἐξορκιστῶν, aut ἐξορκίζοντες scripsisse, aut certe ἐφορκιστῶν et ἐφορκίζοντες, quum vocem ὅρκος, unde illa derivantur, asperari constet. Quia tamen ex concilio quodam ἐπορκίζειν et ἐπορκιστὴς afferuntur, scripturam illam, licet rationi omnino repugnantem, retinere voluit. Repetitur eadem etiam infra pag. 243. 21. ubi tamen et ἐξορκίζειν usurpatum ter.“ Similiter Cornelius in epistola ad Fabianum apud Eus. H. E. VI, 43. ἐξορκιστὰς δὲ καὶ ἀναγνωστὰς habet sed mox l. l. ὅς, inquit, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν. Ad quae verba Strothius in edit. Graeca Euseb. not. 49.: „*forsan quis legendum putat* ἐξορκιστῶν, *sed* ἐπορκιστῶν *apud Syncellum quoque ac Nicephorum legitur.*“ Adde VIII, 6 p. 23. ἀναγνωστῶν τε καὶ ἐπορκιστῶν. *H.*] — 4) Ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ τέκνοις. Ex iis multos fuisse qui Christum abnegaverant, docet Eusebius in sermone 2. de resurrectione his verbis: *In Antiochenorum illa urbe Romanus quidam exstitit martyr. Iste peregrinus advenerat illo. Cum autem fluctuari a tempestatibus illam tunc videret civitatem (invenerat enim iam multos milites cecidisse ecclesiae), non est passus dare diabolo ut exultaret. Sed exultantem iudicem de his qui fuerant superati, adgreditur vim faciens, regno vero capto, et dicit: non recedes laetus. Habet enim deus milites qui superari non possunt. Iudex autem ebrius in victoria eorum qui fuerant superati, ex illorum imbecillitate aestimans sancti constantiam, praecipit, eum induci. Non oportebat enim dominum Iesum sine victore recedere. Intro-*

λοις προσιόντας τε καὶ θύοντας ἐνιδὼν, ἀνύποιστον ἡγησάμενος τὴν θέαν, ζήλῳ θεοσεβείας πρόσεισι, κἀκείνοις μεγάλῃ φωνῇ κεκραγὼς ἐπιπλήττει. Αὐτὸς δὲ τῆς τόλμης ἕνεκεν συλληφθεὶς, γενναιότατος εἰ καί τις ἄλλος ἀποδέδεικται μάρτυς τῆς ἀληθείας. Ἀποφηναμένου γὰρ κατ᾽ αὐτοῦ τὸν διὰ πυρὸς θάνατον τοῦ δικαστοῦ, φαιδρῷ προσώπῳ καὶ διαθέσει εὖ μάλα προθυμοτάτῃ τὴν ἀπόφασιν ἀσπαστῶς καταδεξάμενος, ἀπάγεται. Εἶτα τῷ ἰκρίῳ προσδεῖται, τῆς τε ὕλης συμπεφορημένης ἐπ᾽ αὐτῷ, καὶ τῶν μελλόντων ὑφάπτειν τὴν πυρὰν τὴν βασιλέως ἐπιπαρόντος 5) ἐπίκρισιν ἐκδεχομένων, ποῦ μοι τὸ πῦρ 6), ἐβόα· καὶ

---

ducens autem eum omnia tormenta movebat, et tanta uni vincenti, quanta omnibus hic qui fuerant superati. Contendens enim ne solveretur victoria sua per unius istius victoriam, et reputans apud se, quia et in stadiis finis currentium quaeritur, et quia si iste vicerit, nec ut victi erunt qui fuerunt superati, universa ei tormenta admoveri iubet. Volens enim flectere iuvenem, et oculis torquebat, et dentibus minabatur, et manibus torquentium suas protendebat manus, et ab ipsa ira etiam de sede movebatur sua, etc. Haec ideo hic adduxi, quia Eusebius noster hoc in libro qui est de martyribus Palaestinae, de tormentis Romano illatis nihil dixit. — 5) *Τοῦ βασιλέως ἐπιπαρόντος.* Galerium caesarem intelligi puto. [Confirmat hoc Prudentius in hymno X. v. 31. *Galerius urbis forte Romanae statum* etc. *H.*] Nam Diocletianus quidem Nicomediae morabatur. Caesares autem, velut apparitores quidam ac ministri, per limitem discurrebant. Certe hoc anno quo coepta est persecutio, mense Aprili Diocletianus una cum Galerio degebat Nicomediae, ut testatur Eusebius in libro octavo. Sed et aliquanto post coeptam persecutionem, tunc cum Nicomediense palatium de caelo tactum conflagravit, Diocletianus ibidem versabatur, ut docet Constantinus in oratione ad sanctorum coetum. Quare Antiochiae adesse non potuit, tunc cum Romanus ignis supplicio condemnatus est. Id enim contigit circa initium persecutionis. Occisus quippe est Romanus decimo quinto Calendas Decembris, cum aliquot mensibus in carcere detentus fuisset, quemadmodum testatur Eusebius. — 6) *Ποῦ μοι τὸ πῦρ.* Miror nullam ignis caelitus extincti fieri mentionem, tum hic tum in menologio. Quod tamen miraculum eleganter exaggerat Eusebius noster in sermone 2. de resurrectione his verbis: *Cum autem adunarentur sarmenta et cannae, ad velocitatem utpote flammae, vel quod igni apta videntur ad incensionem, imponebatur autem vivens immolatio in igne. Haec cum ita agerentur, non autem longe abesset civitas, ut testaretur veritati, et forte quia quidam de Iudaeis, aut alii homines dicebant, ubi est horum deus? forte proferentibus Iudaeis tres pueros, et dicentibus quia sub nobis salvabantur a flamma fornacis ardentis: isti autem ardent. Atqui caeli dominus iubet nubibus coronari coelum. Adimplens autem sinus*

ταῦτα λέγων, ἀνάκλητος πρὸς βασιλέα γίγνεται [7]), καινοτέρ ὑποβληθησόμενος κολάσει τῆς γλώττης· ἧς ἀποκοπὴν ἀνδρειό τατα ὑπομείνας, ἔργοις ἅπασιν ὑπέδειξεν, ὅτι δὴ θεία δύναμι τοῖς ὁτιποτοῦν χαλεπὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ὑπομένουσιν ἐπελα φρίζουσα τοὺς πόνους, καὶ τὴν προθυμίαν ἐπιῤῥωννῦσα παρί σταται. *Μαθὼν* γοῦν τὴν νεουργίαν τῆς κολάσεως, καὶ μὴ κα ταπλαγεὶς ὁ γεννάδας, ἀσμένως προὐβάλετο τὴν γλῶτταν, προ θυμότατα εὐτρεπῆ παρέχων αὐτὴν τοῖς ἀποτέμνουσι. *Μεθ'* ἣ τιμωρίαν [8]) εἰς δεσμὰ βληθεὶς, πλεῖστόν τε αὐτόθι πονηθεὶ

---

nubium grandine et imbre admodum vehementi, et addens ventos ad velo cem emissionem eorum. Neque enim accendi flammam permittit, vehemen tiorem ostendens hanc virtutem quam apud Babyloniam. Idem canit etiam Prudentius in agone Romani. — 7) *Ἀνάκλητος πρὸς βασιλέα γίγνεται* In Graecorum menologio, die 18. Novembris ista supplicii commutatio sic refertur: *Itaque sponte iudicem adiens, statim ignis supplicio condemnatur. Quod cum cognovisset Diocletianus, ignis quidem poenam removit, sed linguam excidi iussit.* Eusebius vero noster in sermone supra citato rem ita narrat: *Fit turbela non levis. Nuntiatur tyranno, quia martyre tradito igni coelum indignatum est, et quia coelestis rex suos qui in terra habentur defendit. Haec cum audisset tyrannus, ut cum valde iniuriam defenderet suam factam per linguam, iubet iudici iam non debere iurgari eum ad deum, sed istum quem liberavit deus dimitti debere. Et noster igitur Ananias velut ex igne dimittitur. Iudex autem blandiens tyranno, invenit nescio quid novum adversus sanctum, addens admirationem admirationi. Quid enim facit? praecipit linguam qua fuerat locutus in hominem, eo quod non negaverat deum, incidi.* Dissentit igitur ab Eusebio auctor menologii. Nam Eusebius ait Romanum imperatoris sententia dimissum fuisse, sed iudicem in gratiam imperatoris iussisse ut Romano lingua praecideretur. Auctor vero menologii ait, imp. ignis quidem supplicium a martyre removisse, sed linguam ei abscindi praecepisse. Quod mihi verisimilius videtur. — 8) *Μεθ' ἣν τιμωρίαν.* Et hic mirari subit, omissum esse ab Eusebio ingens illud miraculum, hominis post linguae praecisionem adhuc loquentis. De quo Prudentius in agone b. Romani, Chrysostomus in duobus sermonibus de Romano martyre, quorum tamen sermonum posterior non est b. Chrysostomi, ut ex stilo apparet. Denique Eusebius ipse in sermone 2. de resurrectione: *Abducebatur Romanus ad carcerem (addebat autem et hoc blandus ad tyrannum iudex) qui istam corporalem linguam non habebat. Lectum est autem nobis, quia in apostolos spiritus linguas ut ignem divisit et donavit. Sed illud non vidimus, sed audivimus et credimus. Quod autem dicturus sum, multi vultus sunt testes. Dicitur quia beatus iste Romanus, dum adhuc carneam habebat linguam, similia Mosi loquebatur, hoc est balbutiens, et non composite loquens. Dum adhuc haberet totam

χρόνον, τέλος τῆς ἀρχικῆς εἰκοσαετηρίδος [9]) ἐπιστάσης, κατὰ νομιζομένην δωρεὰν [10]) τῶν ἐν τοῖς δεσμοῖς πανταχῇ πάντων ἐλευθερίας ἀνακηρυχθείσης, μόνος ὑπὸ πέντε κεντήματα ἄμφω τὼ πόδε διαταθεὶς, ἐν αὐτῷ κείμενος τῷ ξύλῳ, βρόχῳ περιβληθεὶς, ὡς καὶ ἐπεπόθει, μαρτυρίῳ κατεκοσμήθη. Ἀλλ' οὗτός γε εἰ καὶ [11]) ὑπερόριος, ὅμως Παλαιστινὸς ὤν, ἐν Παλαιστινοῖς ἄξιος ἂν εἴη μάρτυσιν ἀριθμεῖσθαι. Ταῦτα μὲν ἔτει πρώτῳ [12])

---

linguam, erat balbus. *Cum autem carcerem ingrediebatur, custos carceris interrogavit eum, quod ei esset nomen. Et certe litera etiam his qui valde compositi recte loquuntur, impedit ad loquendum. Nunc autem Romanus et incisa lingua, quam cum haberet, recte loqui non poterat, spiritu linguae loquitur, et valde rectissime, et dicit: Romanus dicor.* Et paulo post: *Non enim semel locutus tacuit, sed conferebat cum aliis de cruce et victoria Christi, et hoc multis mensibus in carcere constitutus.* — 9) *Τῆς ἀρχικῆς εἰκοσαετηρίδος.* Hic locus inprimis notandus est, quippe qui annum quo coepta est persecutio Dioclètiani, apertissime designat. Ait enim Eusebius anno 1. persecutionis acta esse imperatoris vicennalia. Quod cadere non potest nisi in eum annum, quo Diocletianus octies et Maximianus septies consules fuerunt. Hoc enim anno qui fuit Christi 303. iniit annus 20 Diocletiani a die 15 Calendas Octobris. Quippe hic primus fuit imperii dies Diocletiani, Carino II. et Numeriano coss. Christi 284. ut scribitur in chronico Alexandrino. Porro non levis nascitur difficultas ex eo quod dicit Eusebius, Romanum die 17. Novembris martyrium consummasse, cum Diocletiani vicennalia agerentur. Ex quo sequi videtur, primum diem imperii Diocletiani cadere in mensem Novembrem, non autem in Septembrem, ut tradit auctor chronici Alexandrini. Quare necesse est, ut vel apud Eusebium, vel in chronico Alexandrino error sit admissus in mensis nomine. Nisi forte dicamus Diocletiani vicennalia acta fuisse Antiochiae, non eo ipso die qui erat natalis imperii, sed paulo serius. Sic Eusebius in chronico tradit, vicennalia Constantini acta esse Nicomediae, et sequenti anno Romae edita. — 10) *Κατὰ τὴν νομιζομένην δωρεάν.* Moris erat apud Romanos, ut in quinquennalibus ac decennalibus imperatorum, leviorum criminum rei vinculis solverentur, missa ad hoc imperatoris lege, quam *indulgentiam* vocabant. Vide titulum in codice Theodosiano de indulgentiis criminum. Graeci hanc indulgentiam vocant δωρεάν. Glossae veteres: *θεία δωρεὰ indulgentia.* Exstat apud Cassiodorum in libro X. sub finem, formula indulgentiae, quam emittebat praefectus praetorio. — 11) *Εἰ καὶ* recte scriptum esse patet. Vere enim conceditur illum ὑπερόριον i. e. extra patriam passum fuisse. Cf. quae monui ad VII, 30 not. 27. *H.* — 12) *Ἔτει πρώτῳ.* Cf. *Dodwell.* dissert Cyprian. XI. n. 73. *Pagi* ad a. 304 n. XV. XVI. *Ruinart.* act. mart. p. 279 n. 10. *H.*

τοῦτον ἀπετελέσθη τὸν τρόπον, κατὰ μόνων τῶν τῆς ἐκκλησι προέδρων ἐπηρτημένου τοῦ διωγμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Δευτέρου δ' ἔτους διαλαβόντος, καὶ δὴ σφοδρότερον ἐπιταθέ τος τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου, τῆς ἐπαρχίας ἡγουμένου τηνικά Οὐρβανοῦ, γραμμάτων τούτῳ πρῶτον βασιλικῶν πεφοιτηκότο ἐν οἷς καθολικῷ προστάγματι πάντας πανδημεὶ τοὺς κατὰ πό θύειν τε καὶ σπένδειν τοῖς εἰδώλοις ἐκελεύετο, Τιμόθεος ἐν Γά πόλει τῆς Παλαιστίνης μυρίας ἀνατλὰς βασάνους, ἐπὶ πάσα λεπτῷ καὶ μαλθακῷ πυρὶ παραδοθεὶς, δοκιμὴν γνησιωτάτην τ περὶ τὸ θεῖον γνησιωτάτης εὐσεβείας διὰ τῆς πρὸς πάντα ὑπ μονῆς παρασχὼν, τὸν τῶν ἱερονίκων τῆς θεοσεβείας ἀθλητ στέφανον ἀπηνέγκατο. Τούτῳ δ' ἅμα γενναιοτάτην ἔνστασ ἐπιδειξάμενοι Ἀγάπιος καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς Θέκλα [1]), θηρίοις ε βορὰν κατεδικάσθησαν. Τὰ ἐπὶ τούτοις τίς ἰδὼν οὐκ ἐθαύμ σεν, ἢ καὶ ἀκοῇ μαθὼν οὐκ ἐξεπλάγη; Πάνδημον γάρ τοι τι ἐθνῶν ἑορτὴν καὶ συνήθεις θέας ἀγόντων, μετὰ τῶν ἄλλως α τοῖς σπουδαζομένων [2]), καὶ τοὺς ἀρτίως θηρίοις κατακριθέντ

Cap. III. 1) *Καθ' ἡμᾶς Θέκλα.* Non sine causa haec verba E sebius addidit ἡ καθ' ἡμᾶς. His enim verbis indicare voluit, Thecla hanc ab illa vetere Thecla quae comes fuit Pauli apostoli, distingue dam esse. In menaeo ad diem 19. Augusti haec Thecla vocatur ἡ Β ζιῆτις, quod quid sibi velit nescio. Nam Thecla de qua hic agitur, P laestinensis fuit, non ex Bizua urbe Thraciae. Fieri tamen potest, Thecla cuius hoc loco meminit Eusebius, e Thracia fuerit oriunda. N que enim omnes quorum hic martyria ab Eusebio referuntur, Palaesti fuere. Neque in hoc libro de Palaestinis martyribus agit Eusebius, s de iis qui in Palaestina martyrium pertulerunt. — 2) *Μετὰ τῶν ἄλλ αὐτοῖς σπουδαζομένων.* Christophorsonus legit τῶν ἄλλων, et in neut genere accepit. Sic enim vertit: *Inter alia quae magnopere ipsis optatis erant ad contemplandum.* Ego vero in masculino genere haec di existimo, de bestiariis scilicet nobilioribus, quos populus summo favo prosequi solebat. Cuiusmodi erat ille quem populus Constantinopoli h acclamationibus poscebat: *Crudeli bestiae artifex parabolus componatu*

πολὺς ἦν ὁ λόγος ἐπιδείξασθαι τὸν ἀγῶνα. Αὐξούσης δῆτα καὶ ἀκμαζούσης. παρὰ πᾶσι τῆς φήμης, νεανίαι τὸν ἀριθμὸν ἕξ, ὧν ὁ μὲν Ποντικὸς τὸ γένος ἦν, ὄνομα Τιμόλαος, ὁ δ' ἐκ Τριπόλεως τῆς Φοινίκης, Διονύσιος ἐκαλεῖτο, ἕτερος δ' αὐτῶν τῆς ἐν Διοσπόλει παροικίας ὑποδιάκονος, Ῥωμύλος ἦν καὶ τούτῳ προσηγορία, δύο τε ἐπὶ τούτοις Αἰγύπτιοι, Πάησις 3) καὶ Ἀλέξανδρος, καὶ ἄλλος τούτῳ συνώνυμος Ἀλέξανδρος τῶν ἀπὸ Γάζης, ἐπὶ τὸ κυνηγέσιον οὖν 4) ἀνιέναι μέλλοντι τῷ Οὐρβανῷ, ἐνδήσαντες πρότερον τὰς αὐτῶν χεῖρας, ὡς ἂν τὴν ἄγαν σημήνειαν περὶ τὸ μαρτύριον προθυμίαν, δρομαῖοι προσίασι, Χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογοῦντες, διά τε τῆς πρὸς πάντα τὰ δεινὰ παρατάξεως, ὅτι μηδὲ τὰς τῶν θηρίων ἐπιβολὰς οἱ τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσέβειαν αὐχοῦντες κατεπτήχασιν, ἐπιδεικνύμενοι. Αὐτίκα μὲν εἰς οὐ τὴν τυχοῦσαν κατάπληξιν αὐτόν τε τὸν ἄρχοντα καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν καταστήσαντες, δεσμωτηρίῳ καθείργνυνται, μετ' οὐ πολλὰς δὲ ἡμέρας δυεῖν αὐτοῖς ἄλλων καταλεγέντων, τοῦ μὲν καὶ πρὸ αὐτῶν δειναῖς καὶ ποικίλαις ἤδη πρότερον καθ' ἑτέρας ὁμολογίας ἐναθλήσαντος βασάνοις, Ἀγάπιος καὶ αὐτῷ ὄνομα ἦν, τοῦ δὲ τὰς τοῦ σώματος αὐτοῖς χρείας διακονουμένου, ὄνομα δὲ καὶ τούτῳ Διονύσιος, οἱ πάντες ὀκτὼ γενόμενοι τὸν ἀριθμόν, ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ τὰς κεφαλὰς αὖθις ἐπ' αὐτῆς Καισαρείας ἀποτέμνονται, Δύστρου μηνὸς ἡμέρᾳ τετράδι καὶ εἰκάδι, ἢ πρὸ ἐννέα Καλανδῶν Ἀπριλλίων καὶ αὐτὴ οὖσα ἐτύγχανεν. Ἐν τούτῳ μεταβολή τις τῶν κρατούντων, αὐτοῦ δὴ τοῦ πάντων ἀνωτάτω, καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν δευτέρου, ἐπὶ

---

ut legitur in historia ecclesiastica. Paulo post lego ἐπιδείξασθαι cum Christophorsono et Savilio. [Zimmermannus dedit ἐπιδείξεσθαι. Sed Valesii lectionem utpote difficiliorem non putavi esse mutandam. *H.*] — 3) Παῦσις. In codice Maz. et Med. scribitur Πάησις. Ita etiam in codice Fuk. In menologio Graecorum quod edidit Canisius, die 15. Martii pro Paësi Publius dicitur. [Παῦσις Zimmerm. Paulo ante pro Τιμόλαος Ion. habet Νικόλαος. *H.*] — 4) Οὖν h. l. eodem modo quo Latinorum *igitur*, *inquam*, *sed*, *itaque* constructionem pluribus verbis interiectis abruptam resumit. Vid. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1273. 1298. *Eiusd.* Miscell. philoll. II, 2 p. 90. Cf. *Goerenz.* ad Cicer. de fin. I, 6, 16. Plutarch. Lysander c. III. init. Eodem modo οὖν positum est apud Euseb. H. E. V, 24 p. 114. ἔτι δὲ κἀγὼ ὁ μικρότερος πάντων ὑμῶν Πολυκράτης, — — — ζύμην· ἐγὼ οὖν κ. λ., ubi perperam post ζύμην punctum collocarunt Valesius, Strothius et ipse Zim-

γοις τε καὶ ἔργοις τὸν δικαστὴν αἰσχύνῃ καὶ ἀτιμίᾳ περιβ
λὼν 5), κἀπὶ τούτοις καρτερῶς εὖ μάλα βασάνων πολυτρόπο
ὑπομείνας αἰκίας, τὴν ἀδελφικὴν ἀπηνέγκατο, θαλάττῃ παρ
δοθεὶς, τελευτήν. Ἀλλὰ τὰ μὲν κατὰ τοῦτον, ὡς δ' οὖν ἔφην μ
κρὸν τοῦ χρόνου ὕστερον, τοῦτον ἐγενήθη τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς.

Τετάρτῳ γε μὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἔτει διωγμοῦ, πρὸ δώδεκα Κ
λανδῶν Δεκεμβρίων, ἣ γένοιτ' ἂν μηνὸς Δίου εἰκάδι, προσαβ
βάτου ἡμέρᾳ, κατὰ τὴν αὐτὴν Καισάρειαν, γραφῆς ὡς ἀληθ
ἄξιον, αὐτοῦ δὴ τοῦ τυράννου Μαξιμίνου παρόντος καὶ θέ
τοῖς πλήθεσι φιλοτιμουμένου κατὰ 1) τὴν λεγομένην αὐτοῦ γ

---

5) *Τὸν δικαστὴν αἰσχύνῃ καὶ ἀτιμίᾳ περιβαλών.* Huius loci explicatio e
menaeo Graecorum petenda est, in quo Aedesius Hieroclem praefectu
Aegypti in Christianos saevientem, pugno dicitur percussisse. *Ὁ δὲ Αἰδ
σιος, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ κατ' Αἴγυπτον, τοῖς τοῦ χαλκοῦ μετάλλοις τ
λαιπωρούμενος, ἐπειδὴ τὸν ἄρχοντα Ἱεροκλέα τιμωρούμενον τοὺς Χριστι
νοὺς ἐθεάσατο, ἑαυτοῦ ἀφειδήσας, αὐτοχείρως τὸν ἄρχοντα ἔτυψεν.* Qua
in hoc Eusebii loco *ἀτιμία* quidem designat verbera quibus iudex affect
est ab Aedesio, *αἰσχύνη* vero denotat convicia, quibus Aedesius iud
cem ipsum appetiit. Utrumque autem indicat Eusebius his verbis: *λ
γοις τε καὶ ἔργοις τὸν δικαστὴν* etc. De Hierocle autem praefecto A
gypti qui innumeris Christianorum caedibus nobilitatus est, loquunt
Epiphanius et Lactantius. Hic est Hierocles adversus quem Eusebius n
ster librum scripsit. Porro hunc Eusebii nostri locum metaphrastes e
dem prorsus modo explicuit: *Post haec*, inquit, *calamitatem*, *incid
in Hieroclem, qui totam Aegyptum administrabat. Hunc cum in dei ma
tyres iniuria saevientem animadvertisset, sanctasque dei virgines tradente
lenonibus, nec tantam iniquitatem perferre posset, simile fraterno facin
aggreditur. Numque divino repletus zelo procedit, et verbis ac factis Hi
roclem confundit. Manu enim sua plagas illi in os infligit, humique su
pinum prosternit et caedit, ac monet, ne audeat contra naturae leges, d
servos offendere.*

Cap. VI. 1) *Κατὰ — ἡμέραν.* *Dodwell.* dissert. Cyp. XI. n. 78
existimat Maximinum, utpote a Diocletiano caesarem constitutum, huiu

ἐθλιον ἡμερῶν, ἀπετελέσθη τοιόνδε. Ἔθους τὸ πρὶν ὄντος τοῖς βασιλέων, εἰ καὶ ἄλλοτε, τὰς φιλοτίμους θέας πλείους τοῖς ... ταῖς ἐμπαρέχειν θυμηδίας, καινῶν καὶ ξένων τά τε συνήθη παραλλαττόντων τῶν θεαμάτων, ζώων ἔσθ' ὅπη τῶν ἐξ Ἰνδίας ἢ Αἰθιοπίας, ἢ καὶ ἄλλοθεν αὐτοῖς κομιζομένων, ἢ καὶ ἀνδρῶν ἐντέχνοις τισὶ σωμασκίαις ²) παραδόξους ψυχαγωγίας ³) τοῖς ὁρῶ-

...alem tanquam suum celebrasse. Diocletiani enim natalis imperii, ut dicitur, erat XII. Cal. Decembr. teste Lactant. de mort. persecc. XVII, 1. I. — 2) Ἐντέχνοις τισὶ σωμασκίαις. Pantomimos intelligit et pegmarios, et contigeros, et funambulos, aliorumque id genus miraculorum artifices, qui a magnificis quibusque editoribus populo exhibebantur, ut docet Claudianus in libro de consulatu Theodori. [Paulo antea cum Steph. scripsi ἔσθ' ὅπη pro simplici ὅπη quod vel Zimmerm. cum Vals. exhibuit. Perperam, ut equidem puto. Ut enim taceam, vix commode explicari locum posse si simpliciter ὅπη legatur, ἔσθ' ὅπη Eusebius usurpavit iam VIII, 7. quamvis paulo insolentiori significatione. Significat enim ibi illud interdum, hoc loco contra ut apud ipsos veteres, aliqua ratione. Vid. Matthiae ausführl. griech. Grammatik p. 903 not. 2. cf. Irmisch. ad Herod. IV, 7, 8. Tom. III. p. 904 sq. Lobeck. ad Phryn. p. 271. H.] — 3) Ψυχαγωγίας gravius ac fortius vocabulum, quam quod paulo ante legitur, θυμηδίας. De illo vide quae docte disputarunt Spanhem. ad Iulian. orat. I. p. 20 sq. τοὺς ἀκούοντας ψυχαγωγήσαντες Valckenaer. ad Euripid. Hippol. p. 222. Krebs. ad Plutarch. de audiendis poett. p. 115. 119. ed. H. cf. Cuper. observ. II, 14. Eustathius ad Homer. Odyss. IV, 567. Ἐν τῷ ἀναψύχειν σημείωσαι, ὅτι οὐ μόνον γόνιμον οἴεται που τὸν Ζέφυρον ὁ ποιητὴς καὶ πολύκαρπον (scripsit enim Homerus: ἀεὶ Ζεφύροιο λιγυπνείοντας ἀήτας Ὠκεανὸς ἀνίησιν, ἀναψύχειν ἀνθρώπους. cf. Odyss. VII, 119.); — ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐπίπνοιαν ζωτικὴν συντελεῖ. Οὕτω δὲ καὶ βορρᾶς ἐζώγρει που τὸν Ἕκτορα λειποθυμοῦντα (Iliad. V, 698.), ἐπανάγων αὐτῷ τὴν ψυχὴν, ὅπερ ἐστὶν, ἀναψύχων, ταὐτὸν δέ πως εἰπεῖν, ψυχαγωγῶν. Xenoph. Memorr. III, 10, 6. ὃ δὲ μάλιστα ψυχαγωγεῖ διὰ τῆς ὄψεως τοὺς ἀνθρώπους κ. λ. pro quo paulo post legitur: οὐ ποιεῖ τινα τέρψιν τοῖς θεωμένοις. Cf. Sturz. Lexic. Xenoph. s. v. ψυχαγωγεῖν et quae ipse annotavi ad Euseb. H. E. II, 17 not. 17. Eodem modo et in bonam ac malam partem usurpatur ἐπαγωγὸς, anziehend. Vid. Philostrat. Icon. II. p. 842. καὶ μειδιᾷ πάνυ ἐπαγωγόν: Schäfer. ad Dionys. H. de compos. verb. p. 104. „Ἐπαγωγὸς est δεινὸς ἐπάγειν, quae significatio non protrita." Sic Aeschylus ap. Strabonem T. IV. p. 192. μανίας ἐπαγωγὸν ὁμοκλάν. Thomas Mag. p. 331. ἐπαγωγὸς οὐ μόνον ὁ ἕλκων εἰς εὔνοιαν, — ἀλλὰ καὶ ὁ κομψευτής. Vulgari significatione Dionysius de Isocr. p. 541. R. καίτοι γε ἀνθηρός ἐστιν, εἰ καί τις ἄλλος, καὶ ἐπαγωγὸς ἡδονῇ τῶν ἀκροωμένων Ἰσοκράτης, quomodo Heliodorus p. 92. Cor. Αἰγυπτίων γὰρ ἀκούσματα καὶ διηγήματα

σιν ἐνδεικνυμένων, πάντως που καὶ τότε οἷα βασιλέως τὰς θε[illegible] παρέχοντος, πλεῖόν τι καὶ παράδοξον χρῆν ὑπάρξαι ταῖς φιλ[illegible] τιμίαις. Τί τοίνυν τοῦτο ἦν; μάρτυς τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματ[illegible] παρήγετο εἰς μέσον, τῆς μόνης καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας ὑπερ[illegible] γωνιζόμενος. Ἀγάπιος οὗτος ἦν, ὁ δεύτερος [4]) ἅμα τῇ Θέκ[illegible] θηρσὶν ἐπὶ βορᾷ δεδόσθαι μικρῷ πρόσθεν δεδηλωμένος· ὃς [illegible] καὶ ἄλλοτε δεσμωτηρίου τρίτον [5]) καὶ πολλάκις ἅμα κακούργο[illegible] ἐμπομπεύσας [6]) τῷ σταδίῳ, ἀεί γε μὴν κατὰ χρόνους τοῦ δ[illegible]

[illegible]

πᾶν Ἑλληνικῆς ἀκοῆς ἐπαγωγότατον." Cf. *Wyttenbach.* epist. crit. ad Da Ruhnk. p. 265. ed. Lips. et *Hemsterhuis.* ad Aristoph. Plut. p. 58. *Schäfer.* l. l. p. 33 sq. Ταῦτ' ὅτι μὲν ἐπάγεται καὶ κηλεῖ τὰς ἀ κοὰς κ. λ. ibid. p. 120. Τίς γάρ ἐστιν, ὃς οὐχ ὑπὸ μὲν ταύτης τῆς με λῳδίας ἄγεται καὶ γοητεύεται, ὑφ' ἑτέρας δέ τινος οὐδὲν πάσχ τοιοῦτον, *Weiske* ad Longin. de sublim. XXX, 1 p. 378. Neque mal Theodoret. Tom. III. p. 453. ed. Halens. παραμύθιον ἀγάπης Philip II, 1. interpretari videtur ἀγάπης ψυχαγωγίαν amoris *blandimentum.* vi *Morus* ad Longin. IV, 7 p. 253 ed. *Weisk.* Similiter προσάγειν dicitur *vid. Toup.* ad Longin. X, 1 p. 287. Totam vero ῥῆσιν h. l. non mal vertit Valesius ita: partim hominum, qui exercitatis ante corporibus stu penda *exhibentes artis suae specimina* spectatores *mirabili voluptate oblecta bant.* Ἐνδεικνυμένων enim eodem modo quo alias ἐπιδεικνύναι dictum es de iis, qui suam qualiscunque artis et disciplinae peritiam vel quamcum que aliam rem ambitiosius ostentant, de quo verbi usu videatur iden *Spanhem.* l. l. p. 15 sq. cf. *Voigtländer.* ad Lucian. diall. mortt. XXIV p. 127 not. e. *H.* — 4) Ὁ δεύτερος. Olim legendum putabam δευτέρῳ ἔτει. Sic enim Eusebius supra in cap. 3. Sed vulgata lectio ferri pot est. Hic enim Agapius secundus dicitur, ad discrimen prioris Agapii qui ante biennium passus fuerat, de quo Eusebius loquitur in dicto ca pite. — 5) Τοῦ δεσμωτηρίου τρίτον. Corruptus et mutilus est hic locus. Nec male Christophorsonus legit δεσμωτηρίου ἐξαχθείς. Verum ego li neam integram hic omissam esse existimo, quam ita suppleo: ἐξαχθείς, ἐν ᾧ κατείχετο ἔτος ἤδη τὸ τρίτον, etc. Coniectus fuerat in carcerem Agapius anno 2. persecutionis ineunte. Tertium iam ergo annum agebat in vinculis. [Tot ambagibus ad locum sanandum equidem non opus esse puto. Coniicio scribendum esse ἄλλοτ' ἐκ δεσμωτηρίου vel ἄλλοθι δ., ut apud Homerum legitur ἄλλοθι γαίης, ἄλλοθι πάτρης i. e. procul a patria. Prius tamen mihi magis placet, quia illi ἄλλοτε — ἐμπομπεύσας opponitur in sequentibus τότε δὴ βασιλέως ἐπιπαρόντος ἤγετο. Quanquam fortasse vel nudum δεσμωτηρίου ferri possit. Vid. *Matthiae* ausführl. griech. *Grammatik* §. 331 p. 640. §. 354. β. δ. ζ. p. 666 sqq. Sed illud etiam h. l. notandum est, verbum ἐμπομπεύειν intransitive positum esse. An legendum ἐκπομπεύσας? *H.*] — 6) Ἅμα

στοῦ μετὰ τὰς ἀπειλὰς, ἤτοι κατ' οἶκτον, ἢ κατ' ἐλπίδα τοῦ
ταθήσεσθαι τῆς προθέσεως, εἰς ἑτέρους αὐτὸν ἀγῶνας ὑπερ-
θεμένου, τότε δὴ βασιλέως ἐπιπαρόντος ἤγετο, ὥσπερ ἐπίτη-
ρ εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ πεφυλαγμένος, ὥστ' ἂν κἀκεῖνο τὸ σω-
ριον ῥῆμα, ὃ τοῖς μαθηταῖς θείᾳ γνώσει προηγόρευεν, ὡς
α καὶ ἐπὶ βασιλέων ἀχθήσονται ἕνεκεν τῆς εἰς αὐτὸν μαρτυ-
ης, καὶ ἐπ' αὐτοῦ πληρωθείη. Φέρεται δὴ εἰς μέσον τὸ στά-
ιν σὺν καί τινι κακούργῳ. Φόνῳ δὲ τοῦ δεσπότου ταῦτον ἐν-
ϊσθαι ἔλεγον. Εἶθ' ὁ μὲν τοῦ δεσπότου φονεὺς τοῖς θηρσὶ
ραβληθεὶς, ἐλέου καὶ φιλανθρωπίας ἠξίωτο, μονονουχὶ κατ'
πὸν ἐκεῖνον τὸν ἐπὶ τοῦ σωτῆρος Βαραββᾶν. Βοαῖς δ' ἐπὶ
ύτῳ καὶ εὐφημίαις τὸ πᾶν ἐξηχεῖτο θέατρον, ὡς ἂν τοῦ μι-
ιφόνου φιλανθρώπως πρὸς τοῦ βασιλέως σεσωσμένου, τιμῆς τε
αὶ ἐλευθερίας ἠξιωμένου. Ὁ δὲ τῆς θεοσεβείας ἀθλητὴς, ἀνα-
αλεῖται μὲν πρότερον ὑπὸ τοῦ τυράννου, εἶτα ἄρνησιν τῆς
ροθέσεως αἰτηθεὶς ἐπ' ἐλευθερίας ἐπαγγελίᾳ, μεγάλῃ φωνῇ
ιαμαρτύρεται, μὴ φαύλης μὲν ἕνεκεν αἰτίας, εὐσεβείας δὲ τοῦ
ῶν ὅλων δημιουργοῦ, προθύμως 7) καὶ μεθ' ἡδονῆς, ὅσα δ'
ν ἐπάγοιτο αὐτῷ, γενναίως ὑποστήσεσθαι. Καὶ τοῦτ' εἰπὼν,
μα λόγῳ τοὔργον ἐπάγει, δρομαῖος ἄντικρυς ἀπολυθείσῃ κατ'
ὐτοῦ ἄρκτῳ ὑπαντιάσας, ταύτῃ τε ἑαυτὸν ἀσμενέστατα ἐπιδε-
ωκὼς εἰς βοράν· μεθ' ἣν ἔμπνους εἰς τὸ δεσμωτήριον αἴρε-
αι. Μίαν τε ἐνταῦθα ἐπιβιώσας ἡμέραν, τῇ ἑξῆς λίθων αὐ-
ῷ προσαρτηθέντων τοῖς ποσὶ, μέσῳ πελάγει καταποντοῦται.
Τοιοῦτο καὶ τὸ τοῦ Ἀγαπίου μαρτύριον.

κακούργοις ἐμπομπεύσας τῷ σταδίῳ. De hoc more noxios qui ad ferrum
vel ad bestias damnati erant, per arenam traducendi, supra notavi ad
librum V. ubi de Attalo. — 7) Προθύμως ὅσα δ' ἄν. Legendum vide-
tur ὅσα δὴ ἄν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Ἤδη δὲ καὶ εἰς πέμπτον ἔτος τοῦ διωγμοῦ παραταθέντος, μ
νὸς δευτέρᾳ Ξανθικοῦ, ἥτις ἐστὶ πρὸ τεσσάρων Νωννῶν Ἀπρι
λίων, ἐν αὐτῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ 1) τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀν
στάσεως, αὖθις ἐπὶ τῆς Καισαρείας Θεοδοσία τῶν ἀπὸ Τύρ
παρθένος, πιστὸν καὶ σεμνότατον κόριον, οὐδ' ὅλως ἐτῶν ὀκτ
καίδεκα, δεσμίοις τισὶ καὶ αὐτοῖς τὴν Χριστοῦ βασιλείαν ὁμ
λογοῦσι, πρό τε τοῦ δικαστηρίου 2) καθεζομένοις, πρόσεισιν
μοῦ φιλοφρονουμένη, καὶ οἷα εἰκὸς ὑπὲρ τοῦ μνημονεύειν α
τῆς πρὸς τὸν κύριον γενομένους, παρακαλοῦσα. Τοῦτο δὲ πρ
ξασαν, ὥσπερ ἀνόσιόν τι καὶ ἀσεβὲς εἰργασμένην ἀφαρπάσαν
στρατιῶται, ἄγουσιν ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα. Αὐτίκα δ' οὗτος ὁ
τος ἐμμανὴς καὶ τὸν θυμὸν θηριωδέστατος, δειναῖς καὶ φρι
τοτάταις βασάνοις κατὰ πλευρῶν καὶ μαζῶν μέχρι καὶ αὐτῶν
στέων αἰκισάμενος, ἔμπνουν ἔτ' αὐτὴν, ὅμως δ' οὖν πρὸς ἅπα
τα γεγηθότι καὶ φαιδρῷ ἱσταμένην προσώπῳ, τοῖς θαλαττί
κύμασιν ἐμβληθῆναι προστάττει. Εἶτ' ἐξ αὐτῆς ἐπὶ τοὺς λ
πους μεταβὰς ὁμολογητὰς, τοῖς κατὰ Φαινὼ 3) τῆς Παλαισ
νης χαλκοῦ μετάλλοις τοὺς πάντας παραδίδωσιν. Ἐπὶ τούτο
Δίου μηνὸς πέμπτῃ, κατὰ δὲ Ῥωμαίους Νώναις Νοεμβρία
ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως τοὺς ἀμφὶ Σιλβανὸν 4) ἔτι δὴ τότε ὄν

Cap. VII. 1) *Τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως.* In actis M passionis b. Theodosiae, non die paschae passa esse dicitur, sed tan die dominico. [Cf. *Ruinart.* acta martyr. p. 204 n. 25. *H.*] — 2) *Π τοῦ δικαστηρίου.* Christophorsonus vertit *ante tribunal considentibus*, qu non probo. Ego *ante praetorium* malui vertere. Nam vincti illi ante res praetorii stabant, donec praeses, cui exhibendi erant, ad tribunal nisset. Quae explicatio plane confirmatur sequentibus verbis. — 3) *Φαιν* De hac urbe vide quae scripsit Euseb. de locis Hebraicis: *Φινὼν ἣν κα ῴκησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τοῦ ἐρήμου· ἦν δὲ καὶ πόλις Ἐδώμ· αὕτη ἐστι Φ νῶν, ἔνθα τὰ μέταλλα τοῦ χαλκοῦ, μεναξὺ κειμένη πέτρας πόλεως καὶ Ζ ρῶν* Athanas. hist. Arian. p. 380. ubi dicitur rogatum esse ut Eutychi ad metalla mitteretur et quidem *μέταλλον οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' εἰς τοῦ Φαινῶ, ἔνθα καὶ φονεὺς καταδικαζόμενος ὀλίγας ἡμέρας μόγις δ ναται ζῆσαι.* Hoc animadvertit Readingus ad h. l. *H.* — 4) *Τοὺς ἀμ*

πρεσβύτερον, ὁμολογήσαντα [5]), ὃν οὐκ εἰς μακρὸν ὕστερον ἐπισκοπῇ τιμηθῆναί τε καὶ μαρτυρίῳ συνέβη τελειωθῆναι, γενναιοτάτην ἔνστασιν τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας ἐπιδεξαμένους, τοῖς εἰς τὸ ἐπὶ χαλκοῦ μέταλλον πόνοις ὁ αὐτὸς ἐγκρίνει, καυτῆρσι πρότερον τῶν ποδῶν τὰς ἀγκύλας αὐτοῖς ἀχρειωθῆναι προστάξας, ἐκδίδωσιν. Ἅμα δὲ τῇ κατὰ τούτων ἀποφάσει, ἄνδρα μυρίαις ἄλλαις ὁμολογίαις διαπρέψαντα, Δομνῖνος ἦν οὗτος ὁ διὰ περιττὴν ἐλευθερίαν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην ἅπασι γνωριμώτατος, τῇ διὰ πυρὸς ἐκδίδωσι κολάσει· μεθ' ὃν ὁ αὐτὸς δικαστὴς δεινὸς ἐπινοητής τις ὢν κακίας, καὶ τῶν κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπιχειρημάτων καινουργός, τὰς μηδ' ἀκουσθείσας πώποτε κατὰ τῶν θεοσεβῶν ἐπενόει τιμωρίας· καὶ τρεῖς μὲν εἰς τὸ μονομαχεῖν ἐπὶ πυγμῇ [6]) καταδικάζει, Αὐξέντιον δὲ σεμνὸν καὶ ἱερὸν πρεσβύτην, θηρίοις βορὰν παραδίδωσιν, ἄλλους δ' αὖ πάλιν τελείων ἀνδρῶν φέροντας ἡλικίαν εἰς εὐνούχους ἐκτεμών, τοῖς αὐτοῖς κατακρίνει μετάλλοις, ἑτέρους δ' αὖ πάλιν μετὰ χαλεπὰς βασάνους δεσμωτηρίῳ καθείργνυσιν, ἐν οἷς καὶ ὁ πάντων ἐμοὶ ποθεινότατος ἑταίρων Πάμφιλος ἦν, τῶν καθ' ἡμᾶς μαρτύρων ἀνὴρ πάσης ἕνεκεν ἀρετῆς ἐπιδοξότατος. Τούτου τὴν ἐν ῥητορικῆς λόγοις φιλοσόφοις τε μαθήμασιν ἀπόπειραν πρότερον ὁ Οὐρβανὸς λαβών, εἶθ' ὕστερον θύειν καταναγκάσας, ὡς ἀνανεύοντα καὶ μηδ' ὅλως ἐν λόγῳ τὰς ἀπειλὰς ἑώρα τιθέμενον, τὸ πανύστατον ἀγριάνας, σφοδροτέραις αὐτὸν αἰκίζεσθαι βασάνοις προστάττει. Καὶ δὴ ταῖς κατὰ τῶν πλευρῶν αὐτοῦ ξεσμοῖς ἐπιμόνων καὶ φιλονείκων ξεστήρων ὁ θηριωδέστατος μονονουχὶ ἐμφορηθεὶς, αἰσχύνην γε μὴν ἐπὶ πᾶσι καταχεάμενος, τοῖς ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ καὶ αὐτὸν ὁμολογηταῖς καταλέγει. Ἐπὶ δὲ τῇ κατὰ τῶν ἁγίων ὠμότητι ὁποίας ἀμοιβῆς παρὰ τῇ θείᾳ δίκῃ

Σιλβανόν. Cf. Ruinart. act. m. p. 284 n. 26. H. — 5) Πρεσβύτερον, ὁμολογήσαντα. Non dubito quin scribendum sit ὁμολογήσαντας. Sic enim construenda haec verba: τοὺς ἀμφὶ Σιλβανὸν ὁμολογήσαντας. [Ego an scribendum ὁμολογήσαντας, dubito. Maluit enim probabiliter ὁμολογήσαντα scribere et ad solum Silvanum illud referre Eusebius, quo facilius connecteretur sequens ὅν. Verba autem γενναιοτάτην — ἐπιδεξαμένους, satis docent, constantiam Silvani non minus ostendisse τοὺς ἀμφὶ αὐτόν. H.] — 6) Μονομαχεῖν ἐπὶ πυγμῇ. Vide cap. 8. ex quo discimus eos qui sententia iudicis ad huiusmodi certamina condemnati fuerant, traditos esse procuratoribus caesaris, qui eos quotidianis proludiis exercebant, ut

τεύξεται, τοσαῦτα κατὰ τῶν Χριστοῦ μαρτύρων ἐμπαροινήσας
διαγνῶναι ῥᾴδιον ἐκ τῶν τῇδε προοιμίων, ἀφ' ὧν εὐθὺς κα
οὐκ εἰς μακρὸν τοῖς κατὰ τοῦ Παμφίλου τετολμημένοις, αὐτὸ
ἔτι τῆς ἡγεμονίας ἐχόμενον, ἡ θεία μετῆλθεν δίκη [7]. ἀθρόω
οὕτως τὸν χθὲς ἄνω που ἐφ' ὑψηλοῦ βήματος δικάζοντα, κα
πρὸς τοῦ στρατιωτικοῦ δορυφορούμενον στίφους, ὅλου τε το
Παλαιστινῶν ἔθνους ἐπάρχοντα, ὁμοδίαιτόν τε οἷα φιλαίτατο
καὶ ὁμοτράπεζον αὐτῷ τῷ τυράννῳ καθεστῶτα, διὰ μιᾶς γυμ
νώσασα νυκτὸς, καὶ τῶν τοσούτων ἀξιωμάτων ἔρημον καταστή
σασα, ἀτιμίαν τε καὶ αἰσχύνην ἐπὶ τῶν πρότερον ὡς ἂν ἀρχον
τα αὐτὸν τεθηπότων καταχέασα, δειλόν τε καὶ ἄνανδρον, γυ
ναικώδεις τε προϊέμενον φωνὰς καὶ ἱκεσίας ὅλῳ τῷ ἔθνει οὗ δ
καὶ ἦρχεν, ἐπιδείξασα, αὐτόν τε τὸν Μαξιμῖνον ἐφ' ᾧ τὸ πρὶ
γαυριῶν ἐφρυάττετο [8]), ὡς ἂν διαφεράντως αὐτὸν [9]) τῶν δρομι
κων αὐτῷ καθ' ἡμῶν ἕνεκα στέργοντι, δικαστὴν ἀπηνῆ καὶ ὠ
μότατον ἐπ' αὐτῆς τῆς Καισαρείας καταστήσασα· ὡς καὶ τὴ
ἐπὶ θανάτῳ καθ' αὐτοῦ ψῆφον ἐξενεγκεῖν, μετὰ πολλὴν τὴ
ἐφ' οἷς ἐξηλέγχετο ἀτοπήμασιν, αἰσχύνην. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ὡ
δοῦ πάρεργον ἡμῖν εἰρήσθω· γένοιτο δ' ἂν προσήκων καιρ
ἐν ᾧ τῶν δυσσεβῶν οἳ μάλιστα καθ' ἡμῶν ἐστρατεύσαντο, αι
τοῦ τε τοῦ Μαξιμίνου καὶ τῶν ἀμφ' αὐτὸν, τὰ τέλη κ
τῶν βίων τὰς καταστροφὰς ὁ λόγος ἡμῖν ἐπὶ σχολῆς πε
ριλήψεται.

---

in arenam quandoque produci possent. — 7) *Θεία μετῆλθεν δίκη.* Po
haec verba punctum locandum est, non vero post *ἀθρόως οὕτως*, lic
manuscripti codices vulgatam interpunctionem confirment. [Paulo po
pro *ἐπάρχοντα* Ion. *ἔτ' ἄρχοντα. H.*] — 8) *Ἐφ' ᾧ — ἐφρυάττετ*
Vid. *Excursus* XIV. De formis quae paulo ante leguntur, *κατ*
χεάμενος et *καταχέασα* vid. *Maittaire* de Graec. ling. diall. p. 64. (
ed. *Sturz.* De constructione (*ἐπὶ τῶν — τεθηπότων καταχέασα*) cf. VI
21 not. 9. VIII, 1 ext. p. 7. *H.* — 9) *Αὐτῶν* Steph. Sequens ὁδο
πάρεργον i. q. *ὡς ἐν παροδῷ*, *obiter*. Cf. Euseb. V. C. I, 27. *πάρεργ*
θανάτου Passow. Lexic. s. v. ὁδὸς et *πάρεργον*. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Καὶ εἰς ἕκτον δὲ ἔτος πνεύσαντος ἐπιμόνως τοῦ καθ' ἡμῶν χειμῶνος, εἶχε μὲν πρὸ τούτου [1]) τὸ καλούμενον ἐν Θηβαΐδι φερωνύμως οὗ γεννᾶται πορφυρίτου λίθου μέταλλον, πλείστην ὅσην πληθὺν τῶν τῆς θεοσεβείας ὁμολογητῶν· ἐξ ὧν, τρισὶ δέουσι τὸν ἀριθμὸν, ἑκατὸν ἄνδρες ἅμα γυναιξὶ καὶ κομιδῇ νηπίοις πρὸς τὸν Παλαιστίνης ἡγούμενον διαπέμπονται· οὓς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν ὁμολογήσαντας, τῶν σκαιῶν ποδῶν τὰς ἀγκύλας αὐτοῖς νεύροις, καυτῆρσιν ἀποτμηθῆναι, καὶ αὖ πάλιν τῶν ὀφθαλμῶν τοὺς δεξιοὺς πρῶτον μὲν ξίφεσιν αὐτοῖς ὑμέσι καὶ κόραις ἐκκοπῆναι, εἶτα δὲ πυρὶ διὰ καυτήρων πάμπαν εἰς ῥίζας αὐτὰς ἀχρειωθῆναι, Φιρμιλιανὸς ὁ τῇδε διάδοχος Οὐρβανῷ πεμφθεὶς ἡγούμενος, ὡς ἂν ἐκ βασιλικοῦ νεύματος προστάττει· κἄπειτα αὐτοὺς τοῖς κατὰ τὴν ἐπάρχιον μετάλλοις μόχθου καὶ κακοπαθείας ἕνεκεν, ταλαιπωρεῖσθαι παραδίδωσιν. Οὐ τούτους δὲ ἄρα μόνον τὰ τηλικαῦτα παθόντας ἐξῆν παραλαβεῖν ὀφθαλμοῖς, ἀλλὰ καὶ Παλαιστινῶν τοὺς ἐπὶ πυγμῇ εἰς μονομαχίας κατακεκρίσθαι, μικρῷ πρόσθεν δεδηλωμένους, ἐπεὶ μήτε τὰς ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου τροφὰς, μήτε μὴν τὰς ἐπιτηδείους τῇ πυγμῇ μελέτας ὑπέμενον· ἤδη δὲ οὐκ ἐπιτρόποις [2]) αὐτὸ μόνον οἱ δηλούμενοι, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ Μαξιμίνῳ τούτου γε ἕνεκα παραστάντες, γενναιοτάτην ἔνστασιν ὁμολογίας διὰ λιμοῦ καρτερίας καὶ μαστίγων ὑπομονῆς ἐνδειξάμενοι, τὰ ὅμοια τοῖς δηλωθεῖσι πεπόνθασι, μεθ' ἑτέρων προστεθέντων αὐτοῖς ὁμολογητῶν ἐπ' αὐτῆς τῆς Καισαρείας. Ὧν κατὰ πόδας ἐπὶ τῇ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων συγκροτήσει [3])

Cap. VIII. 1) *Πρὸ τούτου.* **Male Christophorsonus haec verba** πρὸ τούτου **retulit ad vocem** καλούμενον. **Sic enim vertit:** *in loco Porphyrite appellato, qui iam antea ex vena lapidis quae ibi nascitur, nomen duxerat.* **Atqui** πρὸ τούτου **refertur ad vocem** εἶχε. — 2) *Ἐπιτρόποις.* **Intelligo procuratores familiae gladiatoriae ac ludi matutini, quorum mentio in vetustis inscriptionibus. Hi enim curam habebant gladiatorum fiscalium, eisque annonas ex fisco praebebant.** — 3) *Ἐπὶ τῇ τῶν θείων*

κατὰ τὴν Γαζαίων πόλιν ἁλόντες ἕτεροι, οἱ μὲν τὰς αὐτὰς τούτοις ὑπέμειναν κατά τε τοῖν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ποδῶν πάθας, οἱ δὲ καὶ ἔτι μείζους [4]), φοβερωτάτων κατὰ τῶν πλευρῶν ἐπειράθησαν βασάνων. Ἐξ ὧν μία τὶς, τὸ μὲν σῶμα γυνὴ, τὸν δὲ λογισμὸν ἄῤῥην, πορνείας ἀπειλὴν μὴ ἐνεγκοῦσα, εἰποῦσά τι ῥῆμα κατὰ τοῦ τυράννου, ὡς ἂν οὕτως ὠμοῖς δικασταῖς τὴν ἀρχὴν ἐπιτετραφότος, πρῶτον μὲν μαστίζεται, εἶτα δὲ μετέωρος ἐπὶ τοῦ ξύλου γενομένη, τὰς πλευρὰς αἰκίζεται. Ὡς δ' ἐπιμόνως καὶ σφοδρῶς ἐκ προστάξεως τοῦ δικαστοῦ τὰς βασάνους ἐπῆγον οἱ ταύτῃ τεταγμένοι, ὑπὲρ τοὺς παρ' Ἕλλησιν ἐκείνους μαχητὰς ἐπ' ἐλευθερίᾳ τεθρυλλημένους, μὴ βαστάσασα τὸ ἀνηλεὲς καὶ ὠμὸν καὶ ἀπάνθρωπον τῶν πραττομένων, ἄλλη τις ὁμοίως τῇ προτέρᾳ τὸν τῆς παρθενίας ἐπανῃρημένη σκοπὸν, τὸ μὲν σῶμα πάνυ γε τὸ δοκεῖν εὐτελὴς [5]) καὶ τὴν ὄψιν εὐκαταφρόνητος, ῥωμαλέα δὲ ἄλλως τὴν ψυχὴν, καὶ μείζονα τοῦ σώματος τὸν λογισμὸν ἐνεστερνισμένη· καὶ μέχρι τίνος, ἐκ μέσου τοῦ ὄχλου, τὴν ἐμὴν ὠμῶς οὕτως βασανίζεις ἀδελφήν; ἀνέκραγε πρὸς τὸν δικαστήν· ὁ δὲ πικρότερον ὑποκινηθεὶς, αὐτίκα συλληφθῆναι κελεύει τὴν ἄνθρωπον. Εἶτα σύρεται εἰς μέσον, καὶ τὸ σεβάσμιον τοῦ σωτῆρος ἐπιγραψαμένη ὄνομα, πρῶτον μὲν λόγοις θύειν ἀνεπείθετο, ὡς δ' ἠπείθει, βίᾳ πρὸς τὸν βωμὸν εἵλκετο. Ἡ δὲ ἀδελφὰ ἑαυτῇ πράττουσα καὶ τῆς προτέρας ἐχομένη προθυμίας, ἀτρεμεῖ καὶ θαρσαλέῳ ποδὶ, λὰξ ἐντείνει τῷ βωμῷ, καὶ τὰ εἰς αὐτὸν [6]) ἅμα τῇ ἐπικειμένῃ ἀνατρέπει πυρᾷ. Ἐφ' ᾧ θηρὸς ἀγρίου δίκην ὁ δικαστὴς ὀξυνθεὶς τὸν θυμὸν, τοσαύτας μὲν αὐτῇ πρότερον αἰκίας κατὰ τῶν πλευρῶν ἐπιτίθησιν, ὅσας

ἀναγνωσμάτων συγκροτήσει. Christophorsonus presbyteros ac diaconos intellexit, qui populum ad audiendas sacrae scripturae lectiones collegerant, quod quidem in privatis aedibus tunc fieri necesse erat. Dirutis enim ecclesiis et oratoriis, Christiani non nisi in privatis domibus conventus habere poterant. — 4) *Οἱ δὲ καὶ ἔτι μείζους.* Post haec verba punctum notatur in cod. Regio. Itaque scribendum est: *φοβερωτάτων γὰρ κατὰ τῶν πλευρῶν*, etc. Alioqui hiulca erit oratio. — 5) *Εὐτελὴς* i. e. *vilis.* Vide de hac voce *Spanhem.* ad Iulian. orat. I. p. 53 sq. Aelian. V. H. II, 2. XII, 52. Plat. Crit. c. IV. *H.* — 6) *Καὶ τὰ εἰς αὐτόν.* Dictum videtur pro *τὰ ἐν αὐτῷ.* Thus videlicet et acerram intelligit, et alia eiusmodi quae super aram imponebantur. Possent etiam deleri verb illa *τὰ εἰς*, ut intelligatur martyr aram ipsam utpote tumultuario opere ex tabulis ligneis fabricatam, cum igne et thuribulo imposito

οὐδενὶ τῶν πώποτε, μονονουχὶ καὶ ὠμῶν τῶν σαρκῶν αὐτῆς ἐμφορηθῆναι γλιχόμενος· ὡς δὲ κόρον αὐτῷ ἤδη τὰ τῆς μανίας ἐλάμβανεν, ἄμφω ζεύξας, αὐτήν τε ταύτην ἅμα τῇ πρὸς αὐτῆς ἀδελφῇ προσαγορευθείσῃ, τὸν διὰ πυρὸς αὐτῶν καταψηφίζεται θάνατον. Τούτων ἡ μὲν προτέρα τῆς Γαζαίων χώρας [7]) ἐλέγετο, τὴν δ' ἑτέραν ἰστέον ἀπὸ τῆς Καισαρέων ὡρμῆσθαι, τὴν πολλοῖς γνώριμον Οὐαλεντῖναν τοὔνομα. Τὸ ἐπὶ τούτῳ μαρτύριον πῶς ἂν κατ' ἀξίαν διέλθοιμι, οὗ κατηξίωται ὁ τρισμακάριος Παῦλος; κατὰ μὲν τὴν αὐτὴν ταύταις ὥραν ὑπὸ μίαν ἀπόφασιν τὴν ἐπὶ θανάτῳ κριθεὶς, πρὸς αὐτῇ δὲ τελειώσει τὸν ἀποτέμνειν αὐτὸν ὅσον οὔπω μέλλοντα, βραχύ τι ὥρας ἐνδοῦναι αὐτῷ ἀντιβολήσας· οὗ τυχὼν, λαμπρᾷ καὶ γεγωνῷ φωνῇ, πρῶτον μὲν τὰς ὑπὲρ τῶν ὁμοεθνῶν ἐπρυτάνευε τῷ θεῷ δι' εὐχῶν καταλλαγὰς [8]), ᾗ τάχος ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐνδοθῆναι ποτνιώμενος, εἶθ' ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίων πρὸς τὸν θεὸν διὰ Χριστοῦ προσαγωγῆς ἠξίου, εἶθ' ἑξῆς κατέβαινε τῷ λόγῳ, τὰ αὐτὰ καὶ Σαμαρείταις ἐπευχόμενος· καὶ τοὺς ἐν πλάνῃ δὲ καὶ ἀγνωσίᾳ θεοῦ τῶν ἐθνῶν ὄντας, εἰς ἐπίγνωσιν ἐλθεῖν αὐτοὺς [9]), καὶ τὴν ἀληθῶς εὐσέβειαν ἀναλαβεῖν παρεκάλει, μηδὲ τοὺς τότε παμμιγῆ περιεστῶτας, ἀτημελήτους καταλιπών. Μεθ' οὓς πάντας, ὢ τῆς πολλῆς καὶ ἀφάτου ἀνεξικακίας, καὶ ὑπὲρ τοῦ τὸν θάνατον αὐτῷ προστιμήσαντος δικαστοῦ, τῶν τε ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων, ἔτι τε καὶ τοῦ ὅσον οὔπω τῆς κεφαλῆς αὐτὸν ἀποτεμοῦντος, εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ τ' ἐκείνου καὶ τῶν παρόντων ἁπάν-

---

subvertisse. — 7) *Τούτων προτέρα τῆς Γαζαίων χώρας ἐλέγετο.* Desiderantur huius virginis nomen, quod quidem magnopere dolendum est. Sed hanc lacunam supplebimus ex menologio Graecorum, in quo ita scribitur die 15. Iulii: *Eodem die ss. martyrum Valentinae et Theae, quae fuerunt ex Aegypto ad urbem Diocaesaream deductae, et Firmiliano iudici oblatae, Christi veri dei nostri confessae nomen, sinistris pedibus combustis et dexteris oculis effossis, gladio et igne consummatae sunt.* Quae tamen narratio non convenit cum Eusebii nostri narratione. Neque enim Eusebius eas in Aegypto comprehensas esse dicit, sed alteram Gazae captam esse memorat, alteram vero Caesareae, Valentinam nomine. Sed neque sinistros pedes candenti ferro debilitatos, aut dextros oculos eis effossos esse dicit. — 8) *Τὰς — — καταλλαγάς.* Valesius vertit: *pro universa Christianorum gente preces ad deum fudit, orans, ut iisdem reconciliari vellet.* Cf. Index verborum s. v. *πρυτανεύειν*. *H.* — 9) *Εἰς ἐπίγνωσιν ἐλθεῖν αὐτούς.* Malim scribere *αὐτοῦ*, supple *τοῦ θεοῦ*. Nostri tamen codices nihil mutant. [Paulo post pro *ὢ τῆς πολλῆς* Ion. *ὑπὸ τῆς πολλῆς*. *H.*]

των, τοῦ τῶν ὅλων ἐδεῖτο θεοῦ, μηδαμῶς αὐτοῖς ἐν ἀριθμῷ γενέσθαι τὴν εἰς αὐτὸν ἁμαρτάδα, παρακαλῶν. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα μεγάλῃ τῇ φωνῇ κατευξάμενος, καὶ μονονουχὶ τοὺς πάντας ὡς ἂν ἀδίκως ἀναιρούμενος, εἰς οἶκτον ἑλκύσας καὶ δάκρυα, ὅμως αὐτὸς ἑαυτὸν σχηματίσας [10]), καὶ τὸν αὐχένα γυμνὸν τῇ τοῦ ξίφους ἀποτομῇ παραδοὺς, θείῳ κατεκοσμήθη μαρτυρίῳ, μηνὸς Πανέμου πέμπτῃ καὶ εἰκάδι, ἣ λέγοιτ' ἂν πρὸ ὀκτὼ Καλανδῶν Αὐγούστων. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τούσδε τοιοῦτο τέλος εἶχεν. Οὐ μακροῦ δὲ διαδραμόντος χρόνου, αὖθις ἐκ τῆς Αἰγυπτίων γῆς οἱ θαυμάσιοι τῆς εἰς Χριστὸν ὁμολογίας ἀθληταὶ τριάκοντα πρὸς ἑκατὸν, ἐκ προστάξεως Μαξιμίνου τὰς αὐτὰς τοῖς προτέροις ἐπ' αὐτῆς Αἰγύπτου εἴς τε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τοὺς πόδας συμφορὰς ὑποστάντες, τοῖς δεδηλωμένοις ἐν Παλαιστίνῃ μετάλλοις, οἱ δὲ τοῖς κατὰ Κιλικίαν κατάκριτοι παραπέμπονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Ἐπὶ δὴ τοῖς τοσούτοις [1]) τῶν μεγαλοπρεπῶν Χριστοῦ μαρτύρων ἀνδραγαθήμασι λωφησάσης καὶ ὡσανεὶ τοῖς ἱεροῖς αἵμασι

— 10) Ὅμως αὐτὸς ἑαυτὸν σχηματίσας. Longe aliam scripturam exhibent codex Fuketii et Savilii. Sic enim habent: ἢ νόμος, id est, *ut moris est.* Quae lectio haudquaquam spernenda mihi videtur. Ceterum de huius Pauli martyrio mentio fit etiam in menologio, die 15. mensis Iulii.

Cap. IX. 1) Ἐπειδὴ τοῖς τοσούτοις. Procul dubio scribendum est ἐπὶ δὴ τοῖς τοσούτοις, quemadmodum legitur in codice Regio. Atque ita in libro Turnebi ac Moraei ad marginem emendatum inveni. [Ἐπὶ δὴ correxi cum Zimmermanno. Praeterea vero delevi comma post λωφησάσης, cum haec ipsa vox arctissime cohaereat cum τῆς τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊᾶς i. e. cum persecutionis incendium *imminui* iam coepisset, ut recte vertit Val. Proprie λωφᾷν teste Hesychio de animalibus dictum significat ἀπὸ τοῦ τραχήλου τὸ ἄχθος ἀποθέσθαι, unde iungitur etiam Genitivo ut sit: *ab aliqua re requiescere.* Sed h. l. absolute positum et remota imagine nihil est

τῆς τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊᾶς ἀποσβεννυμένης, ἀνέσεώς τε ἤδη καὶ ἐλευθερίας τοῖς ἐπὶ Θηβαΐδος εἰς τὰ αὐτόθι μέταλλα διὰ Χριστὸν καταπονουμένοις συγκεχωρημένης, μικρόν τε ἐκ καθαροῦ μελλόντων ἡμῶν ὑπαναπνεῖν ἀέρος [2]), οὐκ οἶδ' ὅπως ἔκ τινος ἀνακινήσεως πάλιν ἐξ ὑπαρχῆς ὁ τοῦ διώκειν τὴν ἐξουσίαν εἰληχὼς, κατὰ Χριστιανῶν ἀνεκάετο. Ἀθρόως δ' οὖν αὖθις Μαξιμίνου διαφοιτᾷ καθ' ἡμῶν πανταχοῦ γράμματα κατ' ἐπαρχίαν, ἡγεμόνες τε καὶ προσέτι ὁ τοῦ τῶν στρατοπέδων ἄρχειν ἐπιτεταγμένος [3]), προγράμμασι καὶ ἐπιστολαῖς καὶ δημοσίοις διατάγ-

---

καὶ παύεσθαι, λήγειν quemadmodum utitur noster verbo supra VII, 4. VIII, 17 init. cf. Apollon. Lexic. Homer. p. 443. ed. *Toll.* Plutarch. M. Crassus c. XIV. ἡ φιλοπλουτία — — οὐκ ἀνῆκεν οὐδ' ἐλώφησε. Plura suppeditat Etymol. M. et *Dorville* ad Chariton. p. 416. cf. *Valckenar.* diatribe in Eur. perditt. dramm. reliqq. XI. p. 126. *H.*] — 2) Μικρόν — ἀέρος vertit Val.: *et puriore, quod aiunt, aura fruituri essemus. H.* — 3) Ὁ τῶν στρατοπέδων ἄρχειν ἐπιτεταγμένος. Praefectum praetorii intelligo. Nam praefecti praetorio tunc temporis rem militarem curabant. Certe quae sequuntur verba, satis indicant de praefecto praetorio hic agi. Subiicit enim Eusebius de edictis et iussionibus datis ad curatores et magistratus ac tabularios singularum civitatum. Solus autem praefectus praetorio huiusmodi edicta emittebat, ut innumeris exemplis probari potest. Vide librum IX. cap. 1 et 9. ubi de Sabino praefecto praetorii Maximini scribit Eusebius. Porro monendus est lector, in tribus nostris codicibus Mazar, Medic. et Fuk. hunc locum ita scribi; καὶ πρὸς ἔτι ὁ τοῦ τῶν στρατοπέδων ἄρχειν ἐπιτεταγμένος. Sic etiam scribitur in antiquissimo codice Vaticano. Unde suspicari quis possit legendum hic esse ὁ τοῦ στρατοπέδου ἄρχειν ἐπιτεταγμένος, ut στρατόπεδον sumatur pro praetorio seu aula principis. Certe haec lectio et emendatio mihi valde arridet. Si quis tamen de duce rei militaris locum hunc intelligere voluerit, non magnopere repugnabo. Certe si de praefecto praetorio loqueretur Eusebius, eum priore loco et ante praesides provinciae nominasset. Igitur τοῦ τῶν στρατοπέδων ἄρχειν ἐπιτεταγμένος, idem valet ac τινὸς τῶν στρατοπέδων, verbi gratia, dux militum Palaestinae. Huic enim, ut opinor, mandata est a Maximino executio imperialis edicti. Vid. lib. IX. cap. 5. Ubi τοῦ positum esse videtur pro αὐτοῦ, supple Μαξιμίνου. [Plura h. l. proposuit Valesius, in quibus equidem neutiquam acquiesco. Primum non video, quomodo ex lectione codd. Maz. Med. Fuk. Vatic. suspicari quisquam possit legendum esse ὁ τοῦ στρατοπέδου ἄρχειν ἐπιτεταγμένος, deinde satis levis est ratio, quam inde petit V. D., quod praefectum praetorii priori loco posuisset Eusebius, cum satis constet, quanta inconstantia soleant omnis fere aetatis scriptores hoc in genere versari, denique τοῦ pro τινὸς et αὐτοῦ vel h. l. vel infra IX, 5. positum esse, vix cuiquam Val. persua-

μασι, τοὺς ἐν ἁπάσαις πόλεσι λογιστὰς ἅμα στρατηγοῖς καὶ ταβουλαρίοις [4]) ἐπέσπερχον, τὸ βασιλικὸν εἰς πέρας ἄγειν πρόσταγμα [5]), κελεῦον ὡς ἂν μετὰ σπουδῆς πάσης τῶν μὲν εἰδώλων ἀνοικοδομοῖεν τὰ πεπτωκότα, πανδημεὶ δὲ πάντας ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ οἰκέταις καὶ αὐτοῖς ὑπομαζίοις παισὶ θύειν καὶ σπένδειν, αὐτῶν τε ἀκριβῶς τῶν ἐναγῶν ἀπογεύεσθαι θυσιῶν ἐπιμελὲς ποιοῖντο, καὶ τὰ μὲν κατ᾽ ἀγορὰν ὤνια ταῖς ἀπὸ τῶν θυσιῶν σπονδαῖς καταμολύνοιτο, πρόσθεν δὲ τῶν λουτρῶν ἔφεδροι κατατάσσοιντο, ὡς ἂν τοὺς ἐν τούτοις ἀποκαθαιρομένους ταῖς παμμιάροις μολύνοιεν θυσίαις. Τούτων δῆτα οὕτως ἐπιτελουμένων, ἐξ ὑπαρχῆς τε τῶν ἡμετέρων πλείστη, οἷα δὴ εἰκὸς ἦν, φροντίδι συνεχομένων, τῶν τε ἀπίστων ἐθνῶν βαρεῖαν τῶν γινομένων, καὶ ὡς ἂν περιττὴν ἤδη τὴν ἀτοπίαν καταμεμφομένων· προσκορῆ γὰρ καὶ φορτικὰ ταῦτα καὶ αὐτοῖς εἶναι κατεφαίνετο· μεγίστου τε χειμῶνος τοῖς πανταχῆ πᾶσιν ἐπηρτημένου, τοὔμπαλιν ἡ θεία τοῦ σωτῆρος ἡμῶν δυνάμις τοῖς αὐ-

---

debit. Cf. *Hermann.* ad Vig. p. 763, 28, b. Imo τοῦ — ἄρχειν pendet ex verbo ἐπιτεταγμένος, quae constructio verbi ἐπιτάσσειν quia est paulo rarior (cf. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 674. fin.); facile τοῦ poterat a librariis omitti. Quare non dubitavi exhibere lectionem optimorum codd., quamvis Val. lectionem ὁ τῶν στ. ἄ. ἐ. retinuerit Zimmermannus. *H.*] — 4) Καὶ ταβουλλαρίοις. De his tabulariis multa notavi ad lib. XXVIII. Amm. Marcellini pag. 348. Horum mentio fit in lege 18. D. de muneribus et hon. [Ad locum Ammiani *Valesius* commentatus est haec: *Tabularius praesidialis officii is est, qui tabulas publicas civitatum, et rei tributariae rationes tractat. Hi cum antea Numerarii dicerentur, Valens legem tulit, ut posthac tabularii dicerentur, lege 9 cod. Th. de Numerariis. Nec multo post Theodosius duos in singulis provinciis tabularios collocari praecepit, quorum ad alterum fiscalis arcae ratiocinia, ad alterum largitionales tituli pertinerent, lege 12 eodem tit. lege 30 de susceptoribus. — — — Videntur tamen tabularii civitatum et provinciarum distincti fuisse a tabulariis praesidum: et ad eos spectat titulus in cod. Th. de tabulariis, et lex 1. de exaction. et gesta purgationis Caeciliani, et vetus inscriptio: Tabularius Lusitaniae et Vettoniae.* Cf. ibid. XXXI, 6 not. d. ubi tamen falso citatur; lib. VIII. Hist. Eccl. cap. 19. cf. *Suicer.* Tom. II. p. 1229 sq. De logistis et strategis vid. Eus. H. E. VIII, 9 not. 2. *H.*] Porro in codicibus nostris Maz. et Fuk. rectius scribitur ταβουλαρίοις. — 5) *Πρόσταγμα κελεύοντας, etc.* Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verum in quatuor aliis codicibus Maz. Med. Fuk. et Sav. scriptum est πρόσταγμα, κελεῦον ὡς ἂν, *etc.* longe profecto rectius. Refert enim Eusebius hoc loco ea quae

τῆς ἀθλητικῆς θάρσους τοσοῦτον ἐνέπνει, ὡς μηδ' ἐπισπωμένου τινὸς μηδ' ἕλκοντος, τὴν τῶν τοσούτων καταπατεῖν ἀπειλήν. Ὁμόσε δὴ οὖν τρεῖς συνταξάμενοι τῶν πιστῶν, ἐπιπηδῶσιν εἰδώλοις θύοντι τῷ ἄρχοντι, παύσασθαι τῆς πλάνης ἐμβοώμενοι· μὴ γὰρ δὴ ἄλλον ὑπάρχειν πλὴν τοῦ τῶν ὅλων ποιητοῦ τε καὶ δημιουργοῦ θεόν. Ἀνερωτώμενοι δῆτα τίνες εἶεν, Χριστιανοὺς σφᾶς θαρσαλέως ὡμολόγουν. Ἐφ' οἷς ὀξύτερον παρακινηθεὶς ὁ Φιρμιλιανὸς, μηδὲ βασάνοις αὐτοὺς αἰκισάμενος [6]), κεφαλικῇ παραδίδωσι κολάσει. Τούτων ὁ μὲν πρεσβύτερος [7]) ἦν, Ἀντωνῖνος ὄνομα, ὁ δὲ Ζεβινᾶς ἐκαλεῖτο, τῆς Ἐλευθεροπολιτῶν ὁρμώμενος· Γερμανὸς δὲ καὶ τῷ τρίτῳ ἦν ἡ προσηγορία. Δίου μηνὸς τρισκαιδεκάτῃ, Εἰδοῖς Νοεμβρίαις καὶ τὰ κατὰ τούτους ἐπράχθη. Γίνεται δ' οὖν αὐτοῖς συναπόδημος ἐπ' αὐτῆς ἡμέρας Ἐνναθᾶς [8]) τῶν ἀπὸ Σκυθοπόλεώς τις γυνή, παρθενίας στέμματι [9]) καὶ αὐτὴ κεκοσμημένη. οὐ ταὐτὸν μὲν αὐ-

---

Maximini edicto continebantur. — 6) *Μηδὲ βασάνοις αὐτοὺς αἰκισάμενος.* Id utpote novum atque inusitatum notat Eusebius, non quo Firmiliani praesidis clementiam laudet, qui martyres tormentis afficere noluerit, sed potius ut praecipitem hominis iracundiam ostendat, qui martyres a quibus lacessitus fuerat et confutatus, statim duci ad mortem praeceperit, nullis prius tormentis excruciatos, sicut mos erat. Solebant quippe iudices Romani his quasi proludiis exercere martyres Christi, ne fortissimi athletae simplici morte defungerentur. Nec vero solis Christi martyribus id facere consueverant, sed generaliter quoties graviorum criminum rei in iudicium erant deducti, primum de his quaestio habebatur. Ac tametsi reus crimen confessus fuisset, non statim iudex a cognitione cessabat. Verum insuper consequentia exigebat, quoties verbi gratia eadem egisset, quibus sociis, quibus in locis: quaestionem deinde in socios et conscios criminis porrigebat, ut docet Tertullianus in libro ad nationes et in apologetici capite secundo. — 7) *Τούτων ὁ μὲν πρεσβύτερος ἦν, Ἀντωνῖνος ὄνομα.* In menologio Graecorum hic Antonius dicitur, et praeter Zebinam ac Germanum quartus illis socius additur Nicephorus. Ita enim in eo scribitur 12. die mensis Novembris: *natalis sanctorum martyrum Antonini et sociorum, qui fuerunt sub Maximino imp., Antonius aetate provectior, Nicephorus vero, Zebinas et Germanus iuvenili vigore florentes. Comprehensi vero apud Caesaream et Christum libere confessi, obtruncati sunt.* Ubi vides auctorem menologii verba illa Eusebii ὁ μὲν πρεσβύτερος, de aetate accepisse, non autem de sacerdotio. — 8) *Ἐνναθάς.* In Graecorum menologio non Ennathas vocatur haec virgo, sed Manatho. [Cf. *Ruinart.* act. mart. p. 287 n. 83. *H.*] — 9) *Παρθενίας στέμμασι.* Magis placet στέμματι, ut in quatuor nostris codicibus

ταῖς διαπραξαμένη, ἑλχθεῖσα δὲ βίᾳ καὶ προσαχθεῖσα τῷ δικαστῇ. Μετὰ μάστιγας οὖν καὶ δεινὰς ὕβρεις ἃς ἐπήγαγεν [10]) αὐτῇ, οὐδὲ μετὰ γνώμης τῆς μείζονος ἐξουσίας, τῶν κατὰ γειτνίαν ἐφεστώτων τὶς χιλιάρχων ἐτόλμα, Μάξυς [11]) ὄνομα, χείρων

Maz. Med. Fuk. et Savil. scriptum inveni. Intelligit enim Eusebius mitellam e lana purpurea, quod signum erat professae virginitatis, ut ait Optatus in libro VI. *Iam illud quam stultum, quam vanum, quod ad voluntatem et quasi ad dignitatem vestram revocare voluistis, ut virgines Christi agerent poenitentiam, ut iamdudum professae signa voluntatis capitibus, postea vobis iubentibus immutarent, ut mitellas aureas proiicerent, alias acciperent.* Et paulo post: *nudastis capita iam velata; de quibus professionis detraxistis indicia, quae contra raptores aut petitores videntur inventa.* Idem Optatus eas purpureas ex lana fuisse testatur his verbis: *nec ulla sunt praecepta coniuncta, vel de qua lana mitella fieret, aut de qua purpura tingeretur.* Eodem referendus est locus ex passione Saturnini et Dativi, ubi de Victoria virgine haec leguntur: *ad ecclesiam confugit, ibi consecrati deo dicatique capitis sacratissimum crinem inconcusso pudore servavit.* Hieronymus in epistola ad Sabinianum: *Moris est in Aegypti et Syriae monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quae se deo voverint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum, non intecto postea, contra apostoli voluntatem, incessurae capite, sed ligato pariter ac velato.* [Adde *Baronium* in notis ad martyrolog. Roman. die 7. Maii. *H.*] — 10) Ἃς ἐπήγαγεν. Vel delendum est verbum ἐτόλμα quod mox sequitur, vel sane scribendum est ἃς ἐπαγαγεῖν. Sed neque hoc modo satis cohaeret oratio. Ac fortasse verba illa quae sequuntur οὗτος μέν γε usque ad περὶ πολλοῦ ποιεῖται, per parenthesim legenda sunt. [Quartam qua locus possit sanari, rationem proposuit Zimmermannus ad h. l. qui: „*At*, inquit, *locus sanari potest transponendo v.* ἐτόλμα *post* ἐξουσίας, *ita ut verba* οὐδὲ μετὰ γνώμης τῆς μείζονος ἐξουσίας ἐτόλμα *per parenthesin legantur.*" Mihi neque Valesii coniecturis, quarum duae priores satis durae et difficiles, tertia vana et inutilis, cum ea adscita oratio aperte hiulcet, et desit deinde quod cum ἐτόλμα coniungas, opus videtur nec Zimmermanni sententia valde placet, cum vox ἐτόλμα ad illa οὐδὲ μετὰ — — ἐξουσίας non bene quadret. Dicendum enim erat potius, si quid video: καὶ ἄνευ γνώμης τῆς μείζονος ἐ. ἐτόλμα, cum si μετὰ γνώμης μείζονος egisset ille Maxys, deinde nihil esset, quod τολμᾷν dici potuisset. Sed locum minime sollicitandum puto. Facile enim, credo, posse intelligi, Eusebium ipsum in sequentibus addidisse verba περὶ πολλοῦ ποιεῖται, non minus quam verba οὗτος μέν γε ad orationis quasi filum pluribus verbis interiectis abruptum retexendum. Quodsi pro περὶ πολλοῦ ποιεῖται iterum posuisset ἐτόλμα, res esset magis etiam perspicua et manifesta, quae tamen vel sic satis potest cognosci. *H.*] — 11) Μάξυς. Cf. *Ruinart.* l. l. n. 35. „Haec vox Graeca non est. An a Syris repetenda apud quos *mochos* est publicanus, a radice *casas* increpare?"

τῆς προσηγορίας ἄνθρωπος, μιαρὸς μὲν τὰ ἄλλα, σχετλιὸς δ' ὑπερβαλλόντως τὸ ἦθος, καὶ τὸν πάντα τρόπον δεινός τις ὄντως καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς γνωρίμοις διαβεβλημένος, οὗτος μέν γε ἐσθῆτος ἁπάσης τὴν μακαρίαν ἀποδύσας, ὡς τὴν ἐξ ὀσφύος αὐτὸ μόνον καὶ ἐπὶ πόδας καλύπτεσθαι, τὸ δ' ἄλλο σῶμα γυμνὸν ἔχειν, τήν τε πᾶσαν Καισαρέων πόλιν κύκλῳ περιαγαγὼν, ἱμᾶσιν ἀνὰ πάσας ἑλκομένην τὰς ἀγορὰς τύπτεσθαι περὶ πολλοῦ ποιεῖται. Καὶ δὴ μετὰ τοσαῦτα θαρσαλεωτάτην ἔνστασιν καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἡγεμονικῶν βημάτων ἐνδειξαμένην, ζῶσαν πυρὶ παραδίδωσιν ὁ δικαστής· ὃς καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας [12], τὴν κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύτταν, πέρα τῶν τῆς φύσεως προήει

H. — 12) Ὃς καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας. Scribendum puto ὃς τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας καὶ τὴν κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύτταν. Atqui ita Savilius ad oram sui codicis emendarat. Posset etiam hic locus commode sic emendari: ὃς καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας, τῇ κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύττῃ πέρα τῶν τῆς φύσεως προήει θεσμῶν, vel quod idem est, διὰ τὴν κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύτταν. [Ad verba sequentia πέρα τῶν τῆς φύσεως προήει θεσμῶν, οὐδὲ ταφῆς αἰδούμενος ἀψύχοις φθονῆσαι τοῖς τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν σώμασι vid. quae annotavi ad Euseb. H. E. VII, 22 not. 12. 13. Adde *Herald.* ad Arnob. advers. gentt. IV, 36. P. II. p. 259 sq. ed. *Orell.* Homer. Odyss. III, 256 sqq.

> εἰ ζώοντ' Αἴγισθον ἐνὶ μεγάροισιν ἔτετμεν
> Ἀτρείδης, Τροίηθεν ἰών, ξανθὸς Μενέλαος·
> τῷ κέ οἱ οὐδὲ θανόντι χυτὴν ἐπὶ γαῖαν ἔχευαν,
> ἀλλ' ἄρα τόνγε κύνες τε καὶ οἰωνοὶ κατέδαψαν,
> κείμενον ἐν πεδίῳ ἑκὰς Ἄργεος· οὐδέ κέ τίς μιν
> κλαῦσεν Ἀχαιϊάδων· μάλα γὰρ μέγα μήσατο ἔργον.

Hinc cum vel gentiles summum crederent esse dedecus et malum, insepultum relinqui, inter Athenienses inprimis sacrilegi et proditores hac poena afficiebantur. Vid. Xenoph. Hellen. I, 7, 23. κατὰ τοῦτον τὸν νόμον κρίνατε, ὅς ἐστιν ἐπὶ τοῖς ἱεροσύλοις, καὶ προδόταις — — καταχριθέντα ἐν δικαστηρίῳ, ἂν καταγνωσθῇ, μὴ ταφῆναι ἐν τῇ Ἀττικῇ, τὰ δὲ χρήματα αὐτοῦ δημόσια εἶναι. Sed neque illud tacendum est, alios populos a feris laniari non solum non reformidasse, sed adeo in honore habuisse, teste Cicer. Tusc. Qu. I, 45. *Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi a feris sint laniata. In Hyrcania plebs publica alit canes, optimates, domesticos: nobile autem genus canum illud scimus esse, sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur, eamque optimam illi censent esse sepulturam.* Cf. *Koeppen.* et *Ruhkopf.* ad Homer. Iliad.

θεσμῶν, οὐδὲ ταφῆς αἰδούμενος ἀψύχοις φθονῆσαι τοῖς τῶν ἱε
ρῶν ἀνδρῶν σώμασι. Νύκτωρ δ' οὖν ἐπιμελῶς καὶ μεθ' ἡμέ
ραν ὑπαίθρους θηρσὶν εἰς βορὰν τοὺς νεκροὺς φυλάττεσθαι προσ
τάττει. Καὶ παρῆν ὁρᾶν ἐπὶ πλείοσιν ἡμέραις οὐκ ὀλίγον ἀν
δρῶν ἀριθμὸν, τῇ θηριώδει ταύτῃ καὶ βαρβάρῳ βουλῇ διακο
νουμένων. Ἀλλ' οἱ μὲν ἐξ ἀπόπτου, οἷόν τι σπουδῆς ἄξιον, ὡ
μὴ οἱ νεκροὶ κλαπεῖεν ἐπεσκόπουν, θῆρες δὲ ἄγριοι καὶ κύνε
οἰωνῶν τε τὰ σαρκοβόρα, τὰ βρότεια μέλη ὧδε κἀκεῖσε ἐσπάρατ
τον. Καὶ ἡ πᾶσα γε μὴν ἐν κύκλῳ πόλις, σπλάγχνων καὶ ὀστέω
ἀνθρωπείων διεστόρνυντο [13]), ὡς μηδέ τι πώποτε δεινότερο
μηδ' αὐτοῖς ὅσοι πρότερον ἀπεχθῶς πρὸς ἡμᾶς εἶχον, φανῆνα
φρικωδέστερον, οὐχ οὕτω τὴν συμφορὰν εἰς οὓς ἐπράττετο ταῦτα
ὡς ἐπὶ τῇ σφῶν αὐτῶν καὶ τῆς κοινῆς ἁπάντων ὕβρει φύσεω
ἀπολοφυρομένων. Προὔκειτο γὰρ ἄγχιστα πυλῶν, θέαμα παν-
τὸς λόγου καὶ τραγικῆς ἀκοῆς μεῖζον, οὐκ ἐφ' ἑνὶ χώρῳ κατε
σθιομένων τῶν ἀνθρωπείων σαρκῶν, ἀλλὰ κατὰ πάντα τόπο
διαῤῥιπτουμένων. Μέλη γοῦν καὶ σάρκας ὅλας, μέρη τέ τινα
σπλάγχνων, καὶ πυλῶν εἴσω τινὲς κατιδεῖν εἰρήκασιν. Ἐφ' οἷ
πλείσταις ἡμέραις ἐπιτελουμένοις, τοιοῦτόν τι παράδοξον συμ-
βαίνει. Αἰθρία ἦν καὶ λαμπρὸς ὁ ἀὴρ, καὶ τοῦ περιέχοντος [14])

I, 4. Vol. I. p. 10 sq. H.] — 13) Ion. habet διεστρώννυντο. Sed διε-
στόρνυντο retinendum esse existimo. Cf. Thiersch. Grammatik, vor-
züglich des Homerischen Dialekts §. 232. 133. H. — 14) Τοῦ περιέχον-
τος κατάστασις ἐνδεινωτάτη. [Ἐνδεινωτάτη quod probabiliter ut lectio-
nem Steph. indicare voluit Valesius, quid sit, nescio. Neque Steph. ita
scripsit, sed ἐνδεινοτάτη, quod vero non magis intelligo. Sed veri si-
militer solo typothetae vitio in Steph. ita impressum est pro εὐδεινωτάτη.
H.] Vetustissimus codex Maz. veram huius loci scripturam solus reti-
nuit. Sic enim scriptum habet: τοῦ περιέχοντος κατάστασις εὐδιεινωτάτη.
[Solo haud dubie typothetae vitio quod corrigere debebat Readingus,
legebatur h. l. pro εὐδιεινωτάτη, εὐδινωτάτη. Nam quam solam veram
esse putavit Val. lectionem cod. Maz., eam ipse in textu exhibuit et
statim post in hac ipsa nota dicit se non dubitare scribendum esse εὐδιει-
νωτάτη, Sed falso etiam impressum postea puto εὐδεινωτάτη, quasi hoc
legatur in cod. Fuk. Probabiliter scribere voluit Valesius εὐδινωτάτη.
Quod apparere videtur ex verbis Valesii: Quamquam εὐδινωτάτη etiam
ferri possit. Sed εὐδεινωτάτη nolui mutare, cum non tam certum mihi
fuerit solius typothetae errore impressum esse εὐδεινωτάτη quam supra
εὐδινωτάτη. H.] In codice autem Fuk. scriptum inveni καὶ τοῦ τε πε-
ριέχοντος κατάστασις εὐδεινωτάτη. Quare non dubito quin scribendum

κατάστασις εὐδιεινοτάτη. Εἶτα ἀθρόως τῶν ἀνὰ τὴν πόλιν κιόνων οἳ τὰς δημοσίας ὑπήρειδον στοὰς, δακρύων τινὰ τρόπον οἱ πλείους σταλαγμοὺς ἀπέσταζον, ἀγοραί τε καὶ πλατεῖαι, μηδεμιᾶς ψεκάδος ἐξ ἀέρος γεγενημένης, οὐκ οἶδ᾽ ὁπόθεν ὕδατι ῥαντισθεῖσαι καθυγραίνοντο, ὡς αὐτίκα διαθρυλληθῆναι εἰς πάντας, δακρῦσαι τὴν γῆν ἀῤῥήτῳ λόγῳ, τὴν τῶν τότε πραχθέντων ἀνοσιουργίαν μὴ φέρουσαν, εἰς ἔλεγχόν τε φύσεως ἀτέγκτου καὶ ἀσυμπαθοῦς ἀνθρώπων, λίθους καὶ τὴν ἄψυχον ὕλην ἐπικλαῦσαι τοῖς γεγενημένοις[15]). Ἀῆρος[16]) ἴσως[17]) καὶ μῦ-

---

dit εὐδιεινωτάτη. Quanquam εὐδινωτάτη etiam ferri possit; ut legitur in lib. IX. cap. 7. Rectior tamen est prior scriptura, cum analogia ita postulet, ut ab voce εὐδία formetur εὐδιεινός. [Solum codicem Maz. veram huius loci scripturam exhibere, equidem satis certum esse existimo, ita tamen ut pro εὐδιεινωτάτη scripserim εὐδιεινοτάτη, quod ipsum nescio an consulto scriptum est in editione Val. Moguntina, neque debebat mutari a Readingo, qui alias vel minimam litterulam loco movere, religioni sibi duxit, in εὐδιεινωτάτη. Satis enim constat, si syllaba adiectivorum in ος exeuntium penultima longa est, o mutari nec in Comparativo nec Superlativo. Sed pessime Zimmermannus ex mea sententia cum Ion. scripsit εὐδιωτάτη. Cf. *Passow.* s. vv. εὐδιεινὸς et εὔδιος. *Matthiae ausführliche griechische Grammatik* p. 249 sq. Similiter male legebatur ποικιλοτέρας in Dionys. Hal. de compos. verbor. p. 98., quod *Schaeferus* recte mutavit in ποικιλωτέρας, quem conf. Ad verba praecedentia αἰθρία — λαμπρὰς ὁ ἀὴρ vid. Pollux. V, 18, 109 p. 538. ed. *Hemsterh.* (Χωρίον ἐρεῖς) αἴθριον, ἀκέφαλον, ἐν καθαρῷ ἀέρι διακείμενον, ἀναπεπταμένῳ ἀέρι, φαιδρῷ, κούφῳ, ἐλαφρῷ, διαφανεῖ, ἐλευθέρῳ, λαμπρῷ, διαυγεῖ. *Salmasius* ad Tertullian. de pallio p. 137 sq. *H.*] — 15) Λίθους καὶ τὴν ἄψυχον ὕλην ἐπικλαῦσαι τοῖς γεγενημένοις. Ingens sane et stupendum miraculum, quo ipsi lapides et res vita carentes, cum eam qua in Christianos desaeviebatur, immanitatem non possent ferre, ad duras et veluti ferreas hominum mentes molliendas misericordiae sensu tacti, ob ea quae gesta erant, lacrymas fuderint! Cf. verba δακρῦσαι τὴν γῆν ἀῤῥήτῳ λόγῳ i. e. miro et inexplicabili modo, ut vertit Vales. Quae quidem Eusebius cum multis aliis facile haud dubie inde sibi persuasit, quod columnas quibus publica urbis porticus sustentabantur, *quasdam velut lacrymarum guttas* stillare conspexissent easdemque *repente* et *nescio unde* ortae essent. Vide supra Αἰθρία ἦν — — δακρύων τινὰ τρόπον — — οὐκ οἶδ᾽ ἐκόθεν ὕδατι ῥαντισθεῖσαι καθυγραίνοντο. Confirmabant nostrum in opinione sua fortasse loci N. T. Luc. XIX, 40. λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται et Rom. VIII, 9. Cf. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. II. p. 532. Tom. III. p. 148. Eodem modo nec Constantinus magnus dubitabat, quin propter dirissima martyrum tormenta et

supplicia ipsa ἄψυχος ὕλη reapse luxerit et ipsius naturae facies ver fuerit mutata. Ita enim ille in oratione quam ad universos provinciale de errore cultus pagani misit, teste Euseb. V. C. II, 53. scripsit: τοτηνικαῦτα *ἐδάκρυε* μὲν *ἀναμφιβόλως* ἡ γῆ· ὁ δὲ τὰ σύμπαντα περιέχω κόσμος, τῷ λύθρῳ χραινόμενος, *ἀπεκλάετο*. Quae ne improprie et si mili modo dicta existimes, quo Homer. Il. XIX, 362 sq. canit:

αἴγλη δ' οὐρανὸν ἶκε, *γέλασσε* δὲ πᾶσα περὶ *χθὼν*
χαλκοῦ ὑπὸ *στεροπῆς*·

coll. Hymn. in Cerer. v. 14. Apollon. IV, 1171. Horat. carm. IV, 11, 5 *Lennep.* ad Phalar. p. 308. *Erasmi* Chiliadd. s. *sanguine flere*, Arnob advers. gentes. I, 33. P. I. p. 22. ed. *Orell.*, si nihil aliud, plane im pediunt verba statim sequentia: ἥ γε μὴν ἡμέρα αὐτὴ, *τῷ πένθει τοῦ θαύματος*, ἐγεκαλύπτετο i. e. ipsa quoque diei lux, *prae lucti atque horrore tanti prodigii* obscurata est, ut recte vertit Val. E me in eadem qua Eusebium, opinione fuisse etiam Constantinum, vel leviter dubites, audi istum plura quae ad hoc genus spectant, in orat. ad sancit. coet. c. XI. ext. declamantem. Ibi enim: Οὐ μὴν, inquit, οὐδ ὁ προσεχὴς τοῦ παθήματος (Christi) καιρὸς τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων θεαμάτων ἀλλότριος ἦν, ἡνίκα νύκτες ἡμερινὸν φῶς ἐπικαλύπτουσαι, τὸν ἥλιον ἠφάνιζον. Κατειλήφει γὰρ δέος τοὺς πανταχοῦ δήμους, τὴν τῶν πάντων πραγμάτων συντέλειαν ἥκειν, καὶ χάος αὖθις, οἷον τὸ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως ἐπικρατήσειν· *ἐζητεῖτο δὲ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ τηλικούτου κακοῦ*, *καὶ εἴ τι πλημμελὲς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ θεῖον γένοιτο*, *ἕως ὅτε ἠπίῳ μεγαλοψυχίᾳ τῆς τῶν ἀσεβῶν ὕβρεως ὑπερφρονήσας ἀποκαθίστη τὸν οὐρανὸν σύμπαντα τῇ τῶν ἄστρων κατακοσμῶν χορείᾳ* (donec *consueto siderum cursu* coelum omne exornavisset, ut recte interpretatus est Val.)· *τοιγάρτοι ποσῶ καὶ ἡ τοῦ κόσμου πρόσοψις σκυθρωπῶσα*, *εἰς τὴν οἰκείαν αὖθις ἀποκαθίστατο φαιδρότητα*. Et ibid. c. XX. ext. ubi versus Virgilianos interpretationis machinis detorquet Constantinus ad tempus Christi, similiter: *κόσμου*, inquit, κητώεντος ὅρα φησὶ, καὶ *τῶν στοιχείων ἁπάντων χαράν*. Cf. cap. XXI. Ταῦτα δόξειεν ἄν τις τῶν οὐκ εὖ φρονούντων, περὶ γενεᾶς ἀνθρώπου λέγεσθαι, παιδὸς δὲ τεχθέντος ἀνθρώπου, ποῖον δὴ ἔχει λόγον, γῆν ἄσπαρτον καὶ ἀνήροτον, καὶ τήν γε ἄμπελον μὴ ἐπιπαθεῖν τὴν δρεπάνου ἀκμὴν, μηδὲ τὴν ἄλλην ἐπιμέλειαν; πῶς ἄν νοηθείη λεχθὲν ἐπὶ γενεᾶς ἀνθρωπίνης; ἥ γάρτοι φύσις θείας ἐστι προστάξεως διάκονος, οὐκ ἀνθρωπίνης κελεύσεως ἐργάτις. Ἀλλά καὶ *στοιχείων χαρὰ* θεοῦ κάθοδον, οὐκ ἀνθρώπου τινὸς χαρακτηρίζει κύησιν. Nostro tempore similia protulit *Marheinecke die Grundlehren der christlichen Dogmatik* §. 244. „*Bevor die Sünde war, ist alles gut gewesen, auch in der materiellen, organisirten und animalischen Natur, aber da sie geschah, ist sie auch in dieser durchgeschlagen, und hat alles verunehrt und vergiftet; — seitdem sind so unzählige, hässliche, ursprünglich alle gut geschaffene Thiere dem Men-*

den — *schädlich geworden.*" Et aptius etiam contuleris eiusdem *Marezineckii* orationem sacram in oratt. sacrarr. a Zimmermanno editt. Vol. I. p. 241. „*Nachdem aber die Sünde den Spiegel seiner* (des Menschen) *Seele befleckt und verdunkelt hatte* — — *d a z o g s i c h e i n d u n k l e r T r a u e r f l o r ü b e r d i e g a n z e W e l t u n d N a t u r* (ἡ τοῦ κόσμου φύσοψις σκυθρωπῶσα, ut loquitur Constantinus) — *und die Natur lehnte sich auf gegen ihn in wilden Orcanen und Stürmen.*" etc. Cum Eusebii loco denique cf. *Fabricii* cod. apocryph. N. T. Tom. I. p. 122., ubi in protevangelio Iacobi occiso Zacharia φατνώματα τοῦ ναοῦ ululasse dicuntur. De voce ἄτεγκτος quae paulo ante legitur apud Eusebium et descendit a τέγγεσθαι quod explicant grammatici per μαλάττεσθαι ita ut ἄτεγκτος sit *qui emolliri nequit*, vid. *Alberti* ad Hesych. s. v. *Ruhnken.* ad Timaei Lex. p. 249. *Toup.* epist. crit. p. 75. *Dorville* vann. crit. p. 615. cf. Aeschyl. Prometh. v. 1007. Sophocl. Oed. T. v. 344. Plutarch. Alcibiad. T. II. p. 32. Aelian. fragm. p. 1039. *Morus* Opusco. p. 85. *H.* — 16) Λῆρος — — ἡμᾶς. Cf. quae monui ad cap. 4. Nescire me fateor, quomodo ex his verbis concludere potuerit *Kestner.* de Eus. p. 68. Eusebium hoc quoque loco dubitasse, verene fuerint ea, quae h. l. tradit, miraculosa, an naturali quadam via effecta. Imo equidem puto, nec hac de re nostrum fuisse dubium. Temere enim *Kestnerus* l. l.: „*Annon*, inquit, *eo potius, quod de miraculi illius veritate a l i o s dubitaturos esse sibi persuadere potuit, s e m e t i p s u m de illo dubia apud se movisse, aperte prodit?*" Quasi vero, qui credit miracula, quae quidem ipso praesente evenerunt, eadem posteros credere debere, necessario debeat ipse credere! Et num Eusebium contrarium potius statuere, mirum esse poterit? praesertim cum statim addat: ἀλλ' οὐχ ο ἷ σ π ε ρ ὁ καιρὸς τ ὴ ν ἀ λ η θ ε ί α ν ἐπιστώσατο. Non iisdem potius sese annumerat noster, ne levissime quidem significans, aliter rem evenisse quam modo quodam miraculoso? Statim enim ab initio dicit: τοιοῦτόν τι παράδοξον συμβαίνει et paulo post διαθρυλληθῆναι εἰς πάντας, *communi omnium sermone vulgabatur*, interprete Valesio. Neque igitur vel iis, quae cap. 4. vel quae h. l. scripsit Eusebius, refutantur ea, quae observavi ad III, 37 not. 4. Ad verbum λῆρος cf. Plutarch. Sympos. VIII. τὸ δὲ ληρεῖν οὐδέν ἐστιν ἄλλο ἢ λόγῳ κενῷ χρῆσθαι καὶ φλυαρώδει. *Voigtländer.* index Lucian. diall. mortt. s. v. λῆρος. Luc. XXIV, 11. *Toup.* ad Longin. fragm. VII, 3 p. 534. *H.* — 17) Ἴσως in sua interpretatione perperam omisit Valesius. Significat autem h. l. illud, ut docet εὖ οἶδ', non *fortasse*, sed dictum de re certa *profecto, certo, zuverlässig.* Eadem significatione ἴσως legitur Eus. H. E. V, 28 p. 140. Γαληνὸς γὰρ ἴ σ ω ς καὶ προσκυνεῖται, ubi Val. ἴσως καὶ eodem modo plane neglexit, Stroth. male vertit: *vielleicht*, apud Sophocl. Trachin. v. 301. Aristoph. Plut. v. 148. 158. 223. Plut. de superstit. init. αἰσχρὸν ἴ σ ω ς τὸ ἀγνόημα, turpis *profecto* hic error. Vid. *Munker.* ad Anton. Liberal. p. 38. *Gailius* ad Xenoph. Oecon. p. 339. *Locella* ad Xen. Ephes. p. 128. 224. 233. 270. *Boissonad.* ad Philostrati Her. p. 463. *Schäfer.* ad Longi Pastoral. p. 357. et ad Dionys. H. de comp. verb. p. 269. cf. *Vater.* animadvv. et lectt. ad Aristot. Rhetor. p. 61. *H.*

θος εὖ οἶδ᾽ ὅτι δόξειεν εἶναι τὸ ῥῆμα τοῖς μεθ᾽ ἡμᾶς, ἀλλ᾽ οὐχ οἷσπερ ὁ καιρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιστώσατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Τοῦ δ᾽ ἐπιόντος μηνὸς Ἀπελλαίου τεσσαρεσκαιδεκάτῃ, πρὸ δεκαεννέα Καλανδῶν Ἰαννουαρίων λέγοιτ᾽ ἄν, πάλιν αὖ τῶν ἀπ᾽ Αἰγύπτου τινὲς πρὸς τῶν ἐπὶ ταῖς πύλαις τοὺς παριόντας διερευνωμένων συλληφθέντες· ἐτύγχανον δ᾽ οὗτοι θεραπείας ἕνεκα τῶν κατὰ Κιλικίαν ὁμολογητῶν στειλάμενοι· οἱ μὲν τὴν αὐτὴν οἷς ἔτυχον ἐξυπηρετησόμενοι, κατεδέξαντο ψῆφον, ὀφθαλμοὺς καὶ πόδας ἀχρειωθέντες, τρεῖς δ᾽ αὐτῶν ἐν Ἀσκάλωνι ἔνθα καὶ ἐνέσχηντο, θαυμασίαν τε παράστασιν ἀνδρείας παρεσχημένοι, διάφορον ἀπηνέγκαντο μαρτυρίου τέλος. Ὁ μέν τις αὐτῶν πυρὶ παραδοθεὶς, Ἄρης ὄνομα, οἱ δὲ τὰς κεφαλὰς ἀποτμηθέντες, Πρόβος [1]) καὶ Ἡλίας τούτοις ἦν ἡ προσηγορία, Αὐδυναίου δὲ μηνὸς ἡμέρᾳ μιᾷ καὶ δεκάτῃ, εἴη δ᾽ ἂν ἡ πρὸ τριῶν Εἰδῶν Ἰαννουαρίων, ἐπὶ τῆς αὐτῆς Καισαρείας Πέτρος ἀσκητὴς [2]), ὁ καὶ Ἀψέλαμος, ἀπὸ Ἀνέας κώμης τῶν ὅρων Ἐλευθεροπόλεως, διὰ πυρὸς οἷα χρυσὸς ἀκραιφνέστατος, τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ πίστεως εὐγενεῖ λογισμῷ τὴν δοκιμὴν ἀποδέδωκε, μυρία μὲν λιπαροῦντας, τόν τε δικαστὴν καὶ τοὺς ἀμφ᾽ αὐτὸν, ὡς ἂν

Cap. X. 1) Πρόμος καὶ Ἡλίας. Scribendum puto Πρόβος. Nam Πρόμος nusquam, ut opinor, legitur pro nomine proprio. Error autem ex eo natus est, quod in antiquis codicibus β. scribi solet ut μ. Certe in codice Fuk. et Sav. Πρόβος hoc loco scriptum est, non Πρόμος. — 2) Πέτρος ἀσκητὴς ὁ καὶ Ἀψέλαμος. Huius mentio fit in menaeis Graecorum die 14. Octobris, cum tamen ab Eusebio passus esse dicatur 3. Idus Ianuarii. Et in menaeo quidem Αὐσελαμὸς dicitur. In menologio vero Anselamus perperam pro Auselamo aut Abselamo ponitur: *Eodem die commemoratio s. martyris Petri Anselami ex Eleutheropoli, qui cum corporis robore et animi vigore plurimum valeret, praeclare admodum in pietatis certaminibus se gessit, et terrenis rebus contemptis anno sexto imperii Diocletiani et Maximiani, ignis certamine exacto victima deo grata*

κήσειέ τε αὐτὸν καὶ τῆς ἰδίας φείσαιτο νεότητός τε καὶ ἀκμῆς, περιδὼν, προτιμήσας δ' ἁπάντων καὶ ζωῆς αὐτῆς τὴν ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων θεὸν ἐλπίδα. Τούτῳ δὲ τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης ἐπίσκοπός τις εἶναι δοκῶν Ἀσκληπιὸς, ζήλῳ μὲν, ὡς ᾤετο, εὐσεβείας, ἀλλ' οὔτι γε τῆς κατ' ἐπίγνωσιν, ὅμως δ' οὖν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πυρᾷ τὸν βίον [3]) συνεξελήλυθεν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ταύτῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Καιρὸς δῆτα καλεῖ [1]), τὸ μέγα καὶ περιβόητον ἀνιστορῆσαι

...data est. In quibus verbis obiter notandum est, annum sextum imperii Diocletiani poni pro anno sexto persecutionis. [Vid. *Ruinart.* in actis martyr. p. 441 sq. *H.*] — 3) *Τὸν βίον.* Vid. VI, 4 not. 4. *H.*

Cap. XI. 1) *Καιρὸς δῆτα καλεῖ.* Totam hanc Pamphili et sociorum eius passionem ex Eusebio nostro descripsit Symeon metaphrastes, additis et mutatis quibusdam ut solet. Videtur tamen integriora nactus esse Eusebii exemplaria, quam sunt ea quae nunc habemus, idque patebit legenti. Quod si Graecus Symeonis metaphrastae codex nunc esset ad manum, libenter Graeca lectori proponerem, ut ex eorum lectione diiudicare posset, utrum Eusebii, an potius metaphrastae stilum referant. Sed quoniam Graeco exemplari destituimur, contenti impraesentiarum erimus Latina versione, quum Lipomanus et Surius die primo Iunii nobis ediderunt.

Certamen SS. martyrum Pamphili et sociorum, ex Symeone metaphraste.

Tempus invitat ad omnibus enarrandum magnum et gloriosum spectaculum Pamphili et sociorum, virorum admirabilium, cum eo consummatorum, et qui ostenderunt multiplicia certamina pietatis. Atque cum plurimi in nobis cognita persecutione se fortiter gesserint, eorum de quibus agimus rarissimum certamen quod nos cognovimus, conscripsimus, quod in se simul omne genus aetatis et corporis et animi vitaeque diversorum studiorum est complexum, variis tormentorum generibus, et diversis in perfecto martyrio coronis exornatum. Licebat enim videre quosdam ado-

θέατρον τῶν ἀμφὶ τὸ τριπόθητον ἔμοιγε ὄνομα Παμφίλου τι

---

lescentes et pueros, atque adeo plane infantes, ex illis qui erant cu ipsis, alios autem pubescentes, cum quibus erat etiam Porphyrius, co pore simul vigentes et prudentia, nempe mihi carissimum Iamnitem Pa lum, Seleucumque et Iulianum, qui ambo orti erant ex terra Cappad cum. Erant autem inter eos sacris quoque canis et profunda ornati s nectute, Valens quidam diaconus ecclesiae Hierosolymitanae, et cui v rum nomen obtigerat, Theodulus. Atque haec quidem fuit in eis aet tum varietas. Animis autem inter se differebant. Nam alii quidem era rudiores, utpote pueri, et quibus erat ingenium adhuc tenerius ac sin plicius, alii vero severi et morum gravitate praediti. Erant autem i ter eos quoque nonnulli disciplinarum sacrarum non ignari. Aderat ve omnibus congenita, insignis et admirabilis animi fortitudo. Veluti aute quoddam in die resplendens luminare in astris fulgentibus, in medio e rum emicabat meus dominus, non est enim fas mihi aliter appellare d vinum et plane beatissimum Pamphilum. Is enim et eruditionem qu habetur apud Graecos in admiratione, non modice attigerat, et in div norum dogmatum et divinitus inspiratarum scripturarum eruditione, quid audacius, sed verum dicendum est, ita erat exercitatus, ut null aeque ex iis qui erant suo tempore. Quod autem erat his longe mai et praestantius, habebat donum, nempe domi natam, vel potius ei a d datam intelligentiam et sapientiam. Et quod ad animum quidem attine omnes ita se habebant. Visae autem conditionis et conversationis er inter eos plurima differentia, cum Pamphilus quidem duceret genus s cundum carnem ex iis qui erant honesto loco nati, fuisset autem insign in republica gerenda in patria sua, Seleucus vero fuisset insigniter o natus militiae dignitatibus, alii autem nati essent ex mediocri et commu loco. Non erat eorum chorus nec extra servilem conditionem. Nam ex praesidis domo in eorum numerum relatus erat Theodulus et Po phyrius qui specie quidem erat Pamphili famulus, is autem ipsum affe ctione habebat loco fratris, vel germani potius filii, ut qui nihil omitte ret, quo minus imitaretur dominum. Quid aliud? Si quis dixerit i summa, eos ecclesiastici coetus typum esse complexos, is non procul al fuerit a veritate, cum inter eos presbyterio quidem dignatus esset Pam philus, Valens vero diaconatu, et alii sortiti essent locum eorum, qui multitudine consueverunt legere, et confessionibus per fortissimam flagro rum tolerantiam diu ante in martyrio praeclarissime se gessisset Se leucus, et militaris dignitatis amissionem fortiter excepisset, et reliqu deinde per catechumenos et fideles reliquam implerent similitudinem in numerabilis ecclesiae, ut in parva imagine. Sic adspexi admirabilem ta multorum et talium martyrum electionem, qui etsi non essent multi nu mero, nullus tamen aberat ex iis ordinibus qui inveniuntur inter homi nes. Quomodo autem lyra quae multas habet chordas, et ex chordi constat dissimilibus, acutis et gravibus, remissisque et intensis et mediis

[..]κισθέντων· δώδεκα δ' ἦσαν οἱ πάντες, προφητικοῦ τινος ἢ καὶ

---

arte musica concinne adaptatis omnibus, eodem modo in his adolescentes simul et senes, servi simul et liberi, eruditi et rudes, obscuri generis homines, ut multis videbatur, et gloria insignes, fideles simul cum catechumenis, et diaconi simul cum presbyteris. Qui omnes tanquam a sapientissimo musico, nempe dei verbo unigenito varie pulsati, et quae erat in ipsis potentiae unusquisque per tormentorum tolerantiam, hoc est confessionem, ostendentes virtutem, et clarissimos numerososque et concinnos sonos edentes in iudiciis, uno et eodem fine in primis piam et longe sapientissimam, per martyrii consummationem deo universorum impleverunt melodiam. Operae pretium autem est admirari virorum quoque numerum, qui significat propheticam quandam et apostolicam gratiam. Contigit enim omnes esse duodecim, quo numero patriarchas et prophetas et apostolos fuisse accepimus. Non est autem praetermittenda uniuscuiusque singulatim laboriosa fortitudo, laterum lacerationes, et cum pilis caprinis laceratarum corporis partium attritiones, et flagella immedicabilia, multipliciaque et varia tormenta, gravesque et toleratu difficiles cruciatus, quos, iubente iudice, manibus et pedibus infligentes satellites, vi cogebant martyres aliquid facere eorum quae erant prohibita. Quid opus est dicere memoriae perpetuo mandandas voces virorum divinorum quibus labores nihil curantes, laeto et alacri vultu respondebant iudicis interrogationibus, in ipsis tormentis ridentes viriliter, et bonis moribus ludificantes eius percontationes? Cum enim rogasset undenam essent, mittentes dicere, quam in terris haberent civitatem, ostendebant eam quae vere est eorum patria, dicentes se esse ex Hierusalem. Indicabant vero eadem sententia, dei quoque caelestem ad quam tendebant civitatem, et alia quae sunt eiusmodi, ignota quidem et quae non possunt perspici ab iis, qui sacras literas non gustarunt, eis autem solis qui a fide divina sunt incitati, aperta adducebant. Propter quae iudex indignatus, et valde animo cruciatus, et plane quid ageret dubius, varia, ne vinceretur, in eos operabatur. Deinde cum a spe cecidisset, concessit unicuique auferre praemia victoriae. Erat autem varius modus eorum mortis, cum duo quidem qui erant inter eos catechumeni, consummati sint baptismo ignis, alius vero fuerit traditus figurae salutaris passionis, qui autem erat mihi carus, fuerit diversis braviis redimitus. Atque haec quidem dixerit quispiam, horum magis universam faciens mentionem, singulatim autem unumquemque persequens, merito beatum pronuntiarit eum, qui in choro primum locum obtinet. Is autem erat Pamphilus, vir revera pius, *etc.* Porro haec Eusebii esse, nemo, ut opinor, negaverit. Sunt enim elegantissima, et Eusebianam phrasim prorsus redolent. Prima quidem periodus, iisdem verbis tota habetur in hoc capite. Sed et reliqua indidem sumpta esse satis apparet. Haec enim verba: *Cum plurimi quidem in nobis cognita persecutione se fortiter gesserint*, et illa quae mox sequuntur: *Clarissimum certamen quod nos cognovimus, conscripsimus*, item illa:

Τρίτος ὁ θερμουργότατος καὶ τῷ πνεύματι ζέων ἀπὸ τῆς Ἰαμ-νιτῶν πόλεως ἐν αὐτοῖς ἐγνωρίζετο Παῦλος, πρὸ τοῦ μαρτι

---

a lectione nihil discreparent, quae memoriae mandatae ab eo conservaban-tur sacrosanctorum discipulorum promissiones. Quamquam Herveti inter-pretatio in eo peccat, quod verbum ἀπομνημονεῦσαι vertit *memoriae man-dare*, cum significet *memoriter recitare*, ut alibi observavi. [Cur barba-ram vocaverit Valesius interpretationem Christophorsoni, non satis possum perspicere. Nam si quis sensum, non verba spectet, hanc ab illius ni-hil fere differre patebit, qui ita vertit: „*Eas enim* (scripturas) *usque adeo fideli memoria complectebatur, ut nihil omnino interesset, a ex codice ipso legeret, an cuiuslibet scripturae integras paginas memoriter recitaret.*" Quae quidem ipsa interpretatio quid tandem aliud significat, nisi Pamphilum non minus expedite legere potuisse scripturam sacram et singulos eius locos quam memoriter recitare? Sed de toto hoc loco nonnihil accuratius agere, haud abs re esse ducimus. Neque enim eam quam Valesius proposuit, emendationem veram puto. Qua quidem adcita quomodo, quaeso, locus verti possit eo modo quo vertit Valesius. Nam cum scribi ille voluerit τὸ ἧς ποτε ἂν λάβοι — αὐτὸν ἀπομνημονεῦσαι διεξόδους, vocabulum ἐνδεῖν profecto impersonaliter minime potest dictum esse, ut sit: nihil interest, imo sententia inepta existeret haec: ut non opus haberet lectio scripturae sacrae s. codicis ea quam memoriter fa-ciebat recitatio cuiusvis loci scripturae sacrae quam unquam caperet (ἧς ποτε ἂν λάβοι). Cf. *Passow.* Lexic. s. v. ἐνδέω. Itaque certe Vales. emendationem spernendam duco, quam nec ipse V. D. in textum recepit. Verum enim vero equidem neque alia emendatione opus esse, certe ni-hil nisi vocem λάβοι mutandam censeo. Locum enim ita interpretor „Tam fideli memoria Valens tenebat scripturam sacram, *ut non opus ha-beret legere ex codice* (ἀπὸ γραμμάτων recte ita vertisse puto Valesium quamvis insolentius illud dictum sit), *si quando vellet quarum tandem cuius-que partium scripturae sacrae locos s. capita memoriter recitare.*" Atque huius meae interpretationis rationem reddet ipse Eusebius. Commentarii enim veluti partes tenent ea, quae infra cap. XIII. similiter de Iohanne martyre noster retulit, quem postquam dixit totam scripturam sacram quasi animo perscriptam habuisse (οὐχ οὕτως ἀναφανέντος παραδόξου ὅσο-τῆς ἐν μνήμαις ἀρετῆς, ὅλας βίβλους — . — καταγεγραμμένου), similiter atque illud de Valente diacono hoc loco tradit, ita pergit: ὡς προφέ-ρειν γε ὅτε καὶ βούλοιτο διὰ στόματος, ὥσπερ ἀπό τινος λό-γων θησαυροῦ, τοτὲ μὲν νομικὴν καὶ προφητικὴν γραφὴν τοτὲ δὲ ἱστορικὴν, εὐαγγελικήν τε ἄλλοτε καὶ ἀποστολικὴν. Ex quibus, credo, patet primum, verba quae, nostro loco leguntur εἴ ποτε λάβοι ad sensum esse: si quando vellet, scilicet ἀπομνημονεῦσαι τῆς γρα-φῆς οἷασδ' οὖν διεξόδους. Sed hoc quomodo esse possit εἴ ποτε λάβοι profecto difficilius intelligatur. An proprie vertendum: si quando ag-grederetur, scilicet τὸ ἀπομνημονεῦσαι, Pamphilus? Pro quo alias λαμ-

ρίον διὰ καυτήρων ὑπομονῆς τὸν τῆς ὁμολογίας διαθλήσας ἀγῶνα. Τούτοις ἐπὶ τῆς εἱρκτῆς ἐτῶν δυεῖν ὅλων χρόνον κατα-

---

βάνεσθαί τινος dicunt Graeci. Sed coniicio pro λάβοι legendum esse aut βούλοιτο aut θέλοι aut (εἴ ποτ') ἐθέλοι. Iam progredior ad reliqua. Intelligitur autem quod nostro loco ἀπομνημονεῦσαι dixit Eusebius, illud quae cap. XIII. προφέρειν διὰ στόματος quod ad sensum recte vertit Val. memoriter proferre. Cf. ibid.: Ὡς δὲ ἄγγιστα γενόμενος τὸ πραττόμενον συνεῖδον, τοὺς μὲν ἄλλους ὑγιέσιν ὀφθαλμοῖς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας, τοῦτον δὲ μόνοις τοῖς τῆς διανοίας χρώμενον καὶ ἀτεχνῶς οἷά τινα προφήτην ἀποφθεγγόμενον i. e. ἀπομνημονεύοντα, προφέροντα διὰ στόματος. Cf. Philo quis rerum div. haeres 317.: Προφήτης μὲν γὰρ ἴδιον οὐδὲν ἀποφθέγγεται, ἀλλότρια δὲ πάντα ὑπηχοῦντος ἑτέρου. Ut autem nostro loco verbo ἀπομνημονεῦσαι opponitur ἡ ἀπὸ γραμμάτων ἔντευξις, ita infra verbis προφέρειν διὰ στόματος paulo post διεξιόντα, ἀναγινώσκειν. Sed eodem modo quid sibi voluerit Eusebius verbis τῆς γραφῆς οἵασδ' οὖν, planissime docent verba cap. XIII. τοτὲ μὲν νομικὴν — — ἀποστολικήν. Nam τῆς γραφῆς scripsit, quia non quodvis scriptum in universum, sed scriptura sacra designanda erat, articulo τῆς sane violentius a γραφῆς seiuncto (cf. X, 4. ἐν τῇ αὐτοῦ ἀγαλματοφορῶν ψυχῇ et ibid. κατ' εἰκόνα τὴν αὐτὸς αὐτοῦ δημιουργήσας VIII, 13 p. 56. ἐς δὴ οὖν τὰ μάλιστα. cf. quae ibi monui not. 20 extr.) unde post τῆς et λάβοι commata ponenda fortasse, a Valesio et Zimmermanno neglecta, οἵασδ' οὖν autem addidit Eusebius, quia omnes ac singulas scripturae sacrae partes et tum Mosis et prophetarum, et historica scripta V. T., tum evangelicos et apostolicos libros N. T. significare vellet. Denique διέξοδοι sunt singuli loci s. capita illorum librorum, quod infra dixit statim post verba supra laudata τινὰ μέρη θείας γραφῆς διεξιόντα i. e. *quosdam divinae scripturae locos recitantem*, ut ibi recte interpretatur Val., qui vero perperam nostro loco διεξόδους vertit *integras paginas*, quod quomodo esse possit διέξοδοι, non video. Cf. *Passow*. Lex. s. v. διέξοδος num. 3. Rectius iam Christophorsonus reddidit *locum*. Sed iam satis eam quam proposui, loci difficilioris sane et obscurioris interpretationem stabilitam et locum ipsum ab emendatione vindicatum puto, excepto vocabulo λάβοι. An forte legendum: ὡς μὴ ἐνδεῖν τῆς ἀπὸ γραμμάτων ἐντεύξεως, εἴ ποτε λάβοιτο τοῦ τῆς γραφῆς οἵασδ' οὖν ἀπομνημονεῦσαι διεξόδους? De οἵασδ' οὖν, tenendum veteres etiam amare pluribus verbis adiicere οὖν, quo magis universa et indefinita fiat oratio. Vid. *Bast.* epist. crit. p. 219. append. p. 49. *Porson.* praefat. ad Eurip. Hecub. p. LIV. *Lobeck.* ad Phryn. p. 373 sq. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1274 sq. Atque ita οἵασδ' οὖν noster dicit saepius, ut IV, 23 p. 391. ἐξ οἵασδ' οὖν ἀποπτώσεως. VII, 2. ἐξ οἵασδ' οὖν αἱρέσεως. Adde VI, 23 p. 217. μυρίαις ὁσαισοῦν προτροπαῖς et ibid. not. 2. VII, 2 not. 3. VI, 43. πᾶσα ἥτισδηποτοῦν διχοστασία (cf. *Variae Lectiones* ad h. l.), supra c. II. p. 92. ὅτι-

τρίψασιν, ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρίου γίνεται 7) Αἰγυπτίων αὖθις ἀδελφῶν ἔφοδος, τοῖν καὶ σὺν αὐτοῖς τελειωθέντων. Τοὺς κατὰ

ποτοῖν χαλεπὸν pro quo Val. et Zimmerm. scripserunt ὅτι ποτ. οὖν, et K, 5. δτιουνδήποτε. *H.*] — 7) Ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρίου γίνεται. Male Christophorsonus ὑπέρθεσις rescripsit. Fellit hominem prava interpunctio quae tum in editione Rob. Stephani, tum in manuscriptis codicibus habetur. Certe in vetustissimo codice Maz. post verbum γίνεται apposita est virgula ad caput literae. Quod quidem in eo codice interdum fieri observavi. Sed quis non videt, totum hunc locum uno ductu legendum esse absque ulla distinctione, hoc modo: ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρίου γίνεται Αἰγυπτίων αὖθις ἀδελφῶν ἔφοδος. In codice quidem Medicaeo post vocem γίνεται nulla adhibetur distinctio. Codex autem Regius post illud verbum, virgulam tantum habet appositam ad pedes literae. Gentiani quoque Herveti versio nostram interpretationem confirmat. Sic enim ille vertit: *His in carcere duobus annis contritis, martyrii occasio fuit Aegyptiorum adventus.* [Falsam esse lectionem ὑπέρθεσις, veram ὑπόθεσις, facile apparet. Sed animadvertendum praeterea, paulo insolentiorem esse eam, qua ὑπόθεσις sane h. l. legitur, significationem *occasionis* s. *causae*. Certe *Passow.* in Lexic. s. v. ὑπόθεσις eam non attulit. Sed eodem modo legitur vox VII, 24 in. Ἡ δ' ὑ π ό θ ε σ ι ς αὐτῷ Νέπως ἦν i. e *causam* scribendi attulit Nepos, ut recte vertit Val. Similiter Strothius: *Die Gelegenheit dazu war Nepos.* Cf. quae monui VII, 31 not. 5. Longin. de sublim. V, 1 ed. *Weisk.* ἀρχαὶ καὶ ὑ π ο θ έ σ ε ι ς καὶ τῶν ἐναντίων i. e. contrariorum (vitiorum) initia et *fundamenta* s. *causae.* Alia et frequentior vis verbi ea est, qua illud dicitur de re, quam quis sibi tractandam sumit, *Gegenstand*, *Stoff.* Vid. *Schäfer.* ad Dionys. de compos. verbor. p. 71. *Weiske* ad Longin. IX, 12 p. 280. Atque ita ipse Eusebius H. E. VII, 32 p. 425. ὅν, inquit, ὁποῖός τις ἦν καὶ ὅθεν ὁρμώμενος, οὐ σμικρᾶς γένοιτο δηλοῦν ὑποθέσεως. Quae verba bene vertit Strothius: „*Diesen Mann nach seiner ganzen Erziehung und Charakter zu beschreiben, würde ein weitläuftiger S t o f f seyn.*" Minus bene Valesius: Qui vir qualis quantusque exstiterit, non exigui profecto sit *operis* exponere. Cf. VII, 32 p. 432. τὴν τῶν διαδόχων περιγραψάντες ὑ π ό θ ε σ ι ν quod ad sensum recte vertit Valesius: episcoporum successionis *historiam* — hic terminantes, et eodem modo Stroth.: *Hier wollen wir die G e s c h i c h t e der Bischoffs-Reihen endigen.* Contra VIII. prooem. simpliciter τὴν τῶν ἀποστόλων διαδοχὴν περιγράψαντες legitur. De *opere* autem s. *libro* ὑπόθεσις VII, 32 p. 425 paulo post verba antea allata magis etiam insolenter quam de occasione s. causa, usurpat Eusebius verbis: ἐν ἰδίᾳ τῇ περὶ αὐτοῦ διειλήφαμεν ὑ π ο θ έ σ ε ι i. e. peculiari *opere* complexi sumus, ut interpretatur Val., *in einem eignen, von ihm handelnden W e r k e*, ut Stroth. Μακρολογίᾳ vero quadam sive de opere sive de re ad tranctandum proposita interpreteris ὑπόθεσις, invenitur apud Eusebium hoc ipso c. XI. supra: ἐπ' ἰδίας τῆς τοῦ κατ' αὐτὸν ὑπο-

Κιλικίαν οὗτοι μέχρι τῶν αὐτόθι μετάλλων ὁμολογητὰς προπέμψαντες, ἐπαλινόστουν] ἐπὶ τὰ οἰκεῖα· ὁμοίως δῆτα καὶ αὐτοὶ πρὸς αὐταῖς εἰσόδοις τῶν κατὰ Καισάρειαν πυλῶν, τίνες τε εἶεν καὶ ὁπόθεν ἀφικνούμενοι, πρὸς τῶν φυλάκων (βάρβαροι δέ τινες ὑπῆρχον οὗτοι τὸν τρόπον) ἀνερωτηθέντες, καὶ μηδὲν τῆς ἀληθείας ἀποκρυψάμενοι, οἷα κακοῦργοι ἐπαυτοφώρῳ ληφθέντες, συνείχοντο· πέντε δ' ἦσαν οὗτοι τὸν ἀριθμόν. Οἳ καὶ προσαχθέντες τῷ τυράννῳ, κἀπὶ τούτου παῤῥησιασάμενοι, αὐτίκα μὲν καθείργνυνται δεσμωτηρίῳ· τῇ δ' ἑξῆς Περιτίου μηνὸς ἡμέρᾳ ἑκκαιδεκάτῃ, Μαρτίου κατὰ Ῥωμαίους ἡ πρὸ δεκατεσσάρων Καλανδῶν, ἐκ προστάγματος τούτους δὴ αὐτοὺς ἅμα τοῖς ἀμφὶ τὸν Πάμφιλον δεδηλωμένοις, τῷ δικαστῇ προσάγουσιν. Ὃς καὶ πρῶτον τῆς τῶν Αἰγυπτίων ἀκαταμαχήτου ἐνστάσεως, παντοίοις βασάνων εἴδεσι, μηχανῶν τε ξένων καὶ ποικίλων ἐπινοίαις πεῖραν λαμβάνει· τὸν μὲν προήγορον ἁπάντων τούτοις ἐγγυμνάσας τοῖς ἄθλοις [8]), τίς εἴη, πρῶτον ἠρώτα, εἶτ' ἀντὶ τοῦ κυρίου ὀνόματος προφητικόν τι ἐπακούσας· τοῦτο δὲ πρὸς αὐτῶν ἐγίγνετο, ἀντὶ τῶν πατρόθεν αὐτοῖς ἐπιπεφημισμένων εἰδωλικῶν ὄντων εἰ τύχοι, μετατεθεικότων ἑαυτοῖς τὰς προσηγορίας· Ἠλίαν γοῦν καὶ Ἱερεμίαν καὶ Ἡσαΐαν τε καὶ Σαμουὴλ καὶ Δανιὴλ, ἤκουες ἂν αὐτῶν ἐπιγραφομένων, καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον [9]) γνήσιόν τε καὶ εἰλικρινῶς Ἰσραὴλ [τοῦ

θεσίως βίου γραφῆς in peculiari opere, ut vertit Val. Neque omittendus est locus VII, 32 p. 413, ἡ κατὰ τὸν Παῦλον ὑπόθεσις, negotium Pauli Samosatensis, interprete Val., *der Handel mit Paulum*, Stroth. In sequentibus notanda est locutio ἐπαυτοφώρῳ ληφθέντες. Vid. Xenoph. Sympos. III, 4 ext. Sophocl. Antig. v. 51. πρὸς αὐτοφώρων ἀμπλακημάτων. Eurip. Ion. v. 1214. Eupolis apud Plutarch. in vita Niciae c. IV. extr. Ἐπαυτοφώρῳ εἰλημμένον — ἐν κακῷ τινι. Plutarch. Eumenes c. II. Iohann. VIII, 4. *Valckenar.* ad Eurip. Hippol. v. 955 p. 267. et interpp. ad Polluc. VIII, 6, 49. VIII, 7, 69. ed. *Hemsterh.* *H.*] — 8) Τούτοις ἐγγυμνάσας τοῖς ἄθλοις. Verbum ἐγγυμνάσας passive hic sumi videtur pro ἐγγυμνασθείς. Indicat enim Eusebius, Firmilianum iudicem in huiusmodi iudiciis et quaestionibus tritum atque exercitatum fuisse. Sed cum hoc verbum rursus infra sumatur active, hic quoque eodem modo sumi debet. Prolusiones igitur seu ἆθλα vocat Eusebius, verbera et tormenta. Certe Gentianus Hervetus verbum ἐγγυμνάσας active interpretatus est hoc modo: *Ille autem Aegyptiorum solum periculum fecit ante tormenta, omni ratione eos exercens.* — 9) Τῶν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων. In quatuor nostris codicibus Maz. Med.

θεοῦ] [10]) οὐ μόνον ἔργοις, ἀλλὰ φωναῖς κυρίως ἐκφερομέναις ἐπιδεικνυμένων· τοιοῦτόν τι οὖν πρὸς τοῦ μάρτυρος ὄνομα ἐπακούσας ὁ Φιρμιλιανὸς, οὐ μὴν ἐπιστήσας τῇ τοῦ ῥήματος δυνάμει, δεύτερον ἥτις αὐτοῦ πατρὶς γένοιτο, ἠρώτα. Ὁ δὲ συνῳδὸν τῇ προτέρᾳ δευτέραν ἀφίησι φωνὴν, Ἱερουσαλὴμ εἶναι λέγων τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, ἐκείνην δῆτα νοῶν περὶ ἧς εἴρηται τῷ Παύλῳ [11])· „ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥ-

---

Fuk. et Sav. legitur τὸν ἐν κρυπτῷ. Quam scripturam secutus esse videtur Christophorsonus. Sic enim vertit: *Et germanum ac verum dei Israelem qui Iudaeis erat in occulto, commonstrare.* Quam tamen interpretationem probare non possum. Quid enim sibi vult *Israel occultus Iudaeis*? Deinde dixisset Eusebius ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίοις, non autem Ἰουδαίων. Alius igitur sensus sit oportet horum verborum. Alludit proculdubio Eusebius ad locum Pauli in epist. ad Romanos cap. 9. ubi Paulus duo genera facit Iudaeorum, alios ἐν φανερῷ, alios ἐν κρυπτῷ. Et priores quidem illos, non esse veros Iudaeos affirmat, quippe qui corporales tantum legis caeremonias observent, posteriores vero ait esse veros Iudaeos, qui corde sint circumcisi, non carne. Vide Origenem in capite 1. Philocaliae. Ita certe hunc Eusebii locum accepit metaphrastes. Sic enim habet eius versio auctore Gentiano Herveto: *Ut qui Eliam et Hieremiam, Esaiam, Samuelem et Danielem ipsi se ipsos nominarent, et qui est in occulto Iudaeum et germanum Israëlitam, non solum factis, sed etiam vocibus proprie enuntiatis indicarent.* Ex quibus apparet, in Graeco exemplari quo usus est Hervetus, scriptum fuisse τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον. Quae lectio melior mihi videtur. Atque ita plane scribitur in recentiore codice Vaticano. [Vales. tamen retinuit τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων. Sed equidem scribere non dubitavi τὸν — Ἰουδαῖον, cum facile inter se permutari potuerint litterae ο et ω, et Ἰουδαίων satis turbet sensum. Nam inepte profecto dixisset Eusebius genuinum ac germanum Israëlem fuisse eorum qui sunt ἐν κρυπτῷ i. e. eorum qui sunt genuini ac germani Iudaei. Optime contra secundum alteram lectionem statim simpliciter explicatur, qui credendi sint ἐν κρυπτῷ Iudaei. Stephani autem lectionem τῶν ἐν κρ. Ἰουδαίων tenuit Zimmermannus. Sed cum si non Ἰουδαῖον certe τὸν etiam legatur in Maz. Med. Fuk. Sav., τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον solam veram lectionem esse censeo. *H.*] — 10) Ἰσραὴλ τοῦ θεοῦ. Duae postremae voces absunt a codice Medicaeo, nec habentur in collectione Symeonis metaphrastae, ut ex Herveti interpretatione colligitur. Sane cum Israël Hebraice idem sit quod *videns deum*, nihil opus est addere τοῦ θεοῦ. Ait igitur Eusebius, Aegyptios illos qui Israëlitarum seu Iudaeorum nomina sibi indiderant, verum ac germanum Israëlem; et illum qui in abscondito est Iudaeum, tam factis ipsis quam nominibus exhibuisse. [Uncis inclusi τοῦ θεοῦ. Cf. Euseb. demonstrat. evang: II, 41 p. 76 ed. *Montac.* τὸν ἀληθινὸν Ἰσραὴλ τοῦ θεοῦ. Opponitur statim post τὸν κατὰ σάρκα Ἰσραήλ. *H.*] — 11) Τῷ Παύλῳ. Vid. Galat. IV, 25 sq. et inter-

τις ἐστιν μήτηρ ἡμῶν“ καὶ „προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ.“ Καὶ ὁ μὲν ταύτην ἐνόει, ὁ δ᾽ ἐπὶ χθόνα καὶ χαμαὶ ῥίψας τὴν διάνοιαν, ἥτις αὕτη εἴη καὶ πῆ [12]) γῆς κειμένη, ἀκριβῶς ἐπολυπραγμόνει, εἶτα καὶ βασάνους ἐπῆγεν, ὡς ἂν τἀληθὲς ὁμολογοίη· ὁ δὲ στρεβλούμενος κατόπιν τὼ χεῖρε, καὶ τοῖν ποδοῖν μαγγάνοις τισὶ ξένοις διακλώμενος, ἀληθὲς εἰπεῖν ἀπισχυρίζετο. Εἶτα πάλιν πολλάκις ἐρωτωμένου τίς εἴη καὶ πῆ κειμένη ἣν δὴ φράζει πόλιν, μόνων εἶναι τῶν θεοσεβῶν ταύτην ἔλεγε πατρίδα· μὴ γὰρ ἑτέροις ἢ τούτοις μόνοις, αὐτῆς μετεῖναι, κεῖσθαι δὲ πρὸς αὐταῖς ἀνατολαῖς καὶ πρὸς ἀνίσχοντι ἡλίῳ· ὁ μὲν πάλιν διὰ τούτων κατὰ τὸν ἴδιον νοῦν ἐφιλοσόφει, μηδαμῶς τῶν ἐν κύκλῳ βασάνοις αὐτὸν αἰκιζομένων ἐπιστροφὴν ποιούμενος, ἄσαρκος δ᾽ ὥσπερ καὶ ἀσώματος, οὐδ᾽ ἐπαΐειν δοκῶν τῶν ἀλγηδόνων· ὁ δ᾽ ἀπορούμενος ἐσφάδαζεν, ἐχθρὰν καὶ Ῥωμαίοις πολεμίαν πάντως που συστήσεσθαι πόλιν Χριστιανοὺς οἰόμενος· πολύς τε ἦν ταύτην ἀνερευνῶν, καὶ τὴν δηλωθεῖσαν χώραν κατ᾽ ἀνατολὰς ἐξετάζων. Ὡς δ᾽ ἐπὶ πλεῖον μάστιξι τὸν νεανίαν καταξήνας παν-

---

prett. ad h. l. Sigillatim vid. *Schöttgen.* dissertatio de Hierosolyma coelesti in Eiusdem horr. Hebraic. Tom. I. p. 1205 sqq. cf. Hebr. XI, 13-16. XII, 22. Apocal. XXI, 2. *Gataker.* ad M. Antonin. III, 11 p. 113. *Herder. Ideen zur Geschichte der Menschheit* Tom. IV. p. 69 sqq. Opp. T. VI. ed. *Iohann von Müller.* et *Boehme* Commentar. ad Hebr. XI, 8—11. p. 558—562. p. 564—566. Narratio, quae h. l. refertur ab Eusebio, est satis insignis. *H.* — 12) *Πῆ* hoc loco et paulo inferius scripsi cum Stephano pro *ποῖ*, quod bis exhibuit Val. et cum eo Zimmermannus. Longe enim probabilius est *ποῖ* profectum esse ab iis, qui *πῆ* quod proprie significat *quo*, non *ubi*, non concoquerent. Sed vid. *Hermann.* ad Euripid. Hercul. Fur. v. 1236. ad Viger. p. 789, 252. *Stallbaum.* ad Platon. Eutyphr. p. 94. *Wüstemann.* ad Euripid. Alcest. v. 874. cf. *Ernesti* ad Callimach. hym. in Del. v. 117. *Dawes.* miscell. critt. p. 293. *Valckenaer.* ad Euripid. Hippol. v. 1274 p. 298 sq. et ad Ammon. p. 113 not. 55. p. 118. p. 121 sq. *Seidler.* ad Eurip. Iphig. T. v. 384. Euripid. Hecub. v. 1044. *πᾶ βῶ, πᾶ στῶ, πᾶ κέλσω;* Soph. Oed. Col. v. 221. 383. 489. et quae ipse animadverti ad Euseb. H. E. II, 25 not. 16. V, 1 not. 37. VIII, 14 not. 8. Contra apud Euseb. H. E. I, 4 p. 35. pro *πῃ* non interrogativo scribendum sit *ποι*. Vid. X, 4 not. 16. et *Passow.* s. v. *πῃ* b. Similiter *ὅπου* non *ubi*, sed *quo*, *quorsum* significare Ioh. VIII, 21. XIV, 2. certum est, et Hebr. VI, 20. certe longe facilius eodem modo interpreteris, id quod monendum puto contra *Boehmium* in

τοίαις τε τιμωρησάμενος βασάνοις, [*ἀπαράλλακτον τὴν ἔνστασι τῶν πρότερον αὐτῷ ῥηθέντων ἐγίγνωσκε, τὴν ἐπὶ θανάτῳ κα αὐτοῦ κεφαλικὴν ἐκφέρει ψῆφον. Τοσαύτην μὲν οὖν τὰ κατ τοῦτον δραματουργίαν εἰλήχει. Καὶ τοὺς λοιποὺς δὲ τοῖς παρα πλησίοις ἄθλοις ἐγγυμνάσας, τὸν ὅμοιον ἀπαλλάττει τρόπο Εἶτ' ἀποκαμὼν, διαγνούς τε εἰς μάτην τιμωρεῖσθαι τοὺς ἄνδρα ἐπιθυμίας κόρον λαβὼν* [13]), *ἐπὶ τοὺς ἀμφὶ τὸν Πάμφιλον μέτ εισιν, ἀναδιδαχθείς τε ὡς ἤδη καὶ πρότερον διὰ βασάνων ἀμε τάθετον ἐνεδείξαντο τὴν ὑπὲρ τῆς πίστεως προθυμίαν, ἀνερω τήσας εἰ ἄρα εἰσέτι κἂν νῦν πειθαρχοῖεν, δεξάμενός τε αὐτ*

Commentar. ad h. l. p. 288. cf. Ioh. III, 8. VII, 35. XVI, 5. *H.* — 13) *Ἐπιθυμίας κόρον λαβών.* Intelligere videtur eam qua flagrabat Firmilianu cupiditatem, noscendi ex martyribus Aegyptiis, ubinam esset illa Hierusalem quam sibi patriam esse dicebant. Ex quo, ut id obiter moneam satis apparet id quod in superioribus libris observavi, Hierusalem tunc i terris nullam fuisse. [Hoc qui *inde* appareat, non video. *H.*] Alioqu non tantopere aestuasset Firmilianus, qui praeses erat Palaestinae, ut Hierosolymae situm ex martyribus illis cognosceret. [Cur tum diligenter e sollicite interrogaverit Firmilianus de illis Hierosolymis, docent verb quae superius leguntur: *ὁ δ' ἀπορούμενος — — Χριστιανοὺς οἰόμενος H.*] Vox tamen *ἐπιθυμία*, nescio an hoc sensu sumi possit quem dixi Certe hic locus obscurus est, ac ni fallor, mendosus. Proinde Symeo metaphrastes cum haec ex Eusebio describeret, voces istas consulto praetermisit. [Mihi locus plane sanus videtur, neque quidquam in eo iness puto, quo recte possis offendi. Recta enim sunt illa *ἐπιθυμίας κόρον λαβὼν* i. e. cum eum satietas cepisset cupiditatis suae Christianos excruciandi variis tormentorum generibus. Ad *ἐπιθυμίας* igitur *ἀπὸ κοινοῦ* supplendum est *τοῦ τιμωρεῖσθαι τοὺς ἄνδρας*. Similiter antea dictum *ἀποκαμὼν*, ad quod assumendum ex praecedentibus *ἐγγυμνάζειν ἄθλοις* (*τοὺς Χριστιανούς*). Porro animadvertenda sunt in antecedentibus verba: *Τοσαύτην μὲν οὖν τὰ κατὰ τοῦτον δ ρ α μ α τ ο υ ρ γ ί α ν εἰλήχει*, quae bene vertit Valesius: Et res quidem huiusce martyris *hunc veluti cuiusdam tragoediae actum atque exitum habuerunt*. Leguntur talia et similia passim ad rem quantiam tristiorem et acerbiorem significandam. Ita Euseb. H. E. I, 8 p. 59. *τ ρ α γ ι κ ὴ ν*, inquit, *ἅπασαν δ ρ α μ α τ ο υ ρ γ ί α ν ἐπισκιαζούσης τῆς περὶ τούτων ὑποθέσεως.* Et III, 6 init. *τῶν ἱστοριῶν τὴν πέμπτην τοῦ Ἰωσήπου ἀναλαβὼν τῶν τότε πραχθέντων διέλθε τὴν τ ρ α γ ῳ δ ί α ν.* Atque in ipso libro de martyr. P. c. IX. extr. noster *προὔκειτο γὰρ*, inquit, *ἄγχιστα πυλῶν θέαμα παντὸς λόγου καὶ τ ρ α γ ι κ ῆ ς ἀ κ ο ῆ ς μ ε ῖ ζ ο ν.* Neque aliter Chrysostom. Tom. I. p. 569. B. de excidio Hierosolymorum scripsit: *πᾶσαν συμφορὰν ὑπερέβη ἡ τ ρ α γ ῳ δ ί α ἐ κ ε ί ν η.* Cf. Achill. Tat. II. p. 125. ed. *Salmas.* *οὐκ ἐρεῖς, ἔφη, τὴν συσκευὴν τοῦ δ ρ ά μ α τ ο ς.* *Markland.* ad Maxim. Tyr. dissertt. XXII.

μόνον παρ' ἑνὸς ἑκάστου τὴν τελευταίαν αὐτῶν τῆς κατὰ τὸ μαρτύριον ὁμολογίας φωνὴν, τὴν αὐτὴν τοῖς προτέροις ἐπάγει τιμωρίαν. Τούτων ἐπὶ πέρας ἀχθέντων, μειράκιον τῆς οἰκετικῆς [14]) ὑπάρχον τοῦ Παμφίλου θεραπείας, οἷα γνησίᾳ ἀνατροφῇ καὶ παιδείᾳ τοῦ τηλικούτου συνησκημένον ἀνδρὸς, ὡς ἔγνω τὴν κατὰ τοῦ δεσπότου ψῆφον, ἀπὸ μέσης τῆς πληθύος ἀναβοᾷ, γῇ τὰ σώματα παραδοθῆναι ἀξιῶν. Ὁ δ' οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλὰ θὴρ καὶ εἴ τι θηρὸς ἀγριώτερον, μήτε τῷ τῆς ἡλικίας ἀπονείμας νέῳ συγγνώμην, αὐτὸ μόνον ὡς ἐρωτήσας ὁμολογοῦντα Χριστιανὸν ἔμαθεν, ὥσπερ ὑπό τινος τρωθεὶς βέλους, οἰδήσας τὸν θυμὸν, ὅλῃ δυνάμει τοῖς βασανισταῖς χρῆσθαι κατ' αὐτοῦ προστάττει. Ὡς δ' ἐπικελευομένου θύειν ἀνανεύοντα αὐτὸν ἑώρα, οὐκέθ' ὡς σάρκας ἀνθρώπου, ἀλλ' ἢ λίθους ἢ ξύλα ἤ τι τῶν ἄλλων ἀψύχων, ἄχρις αὐτῶν ὀστέων καὶ τῶν ἐν βάθει καὶ ἐν μυχοῖς σπλάγχνων παραμόνως καταξαίνεσθαι κελεύει. Εἰς μακρὸν δὲ τούτου γινομένου, μάτην ἐγχειρεῖν διέγνω, ἀφώνου καὶ ἀνεπαισθήτου, μικροῦ δὲ δεῖν καὶ πάντῃ ἀψύχου τοῦ σώματος αὐτῷ ταῖς βασάνοις κατατριβομένου. Παράμονον δὲ τὸ ἀνηλεὲς καὶ ἀπάνθρωπον κεκτημένος, εὐθὺς ὡς εἶχε μακρῷ πυρὶ [15]) παραδοθῆναι αὐτὸν ἀποφαίνεται. Καὶ οὗτος μὲν, πρὸ

Tom. I. p. 425. ed. *Reisk.* *H.*] — 14) *Μειράκιον τῆς οἰκετικῆς τοῦ Παμφίλου θεραπείας.* Hoc loco quaedam addit Symeon metaphrastes, quae hic merentur adscribi: *Nondum autem dictum universum absolverat, et aliunde exclamat quidam adolescens ex familia Pamphili, et ex media turba accedens in medium eorum qui circumsidebant iudicium, alta voce corpora eorum petiit sepulturae mandari. Is autem erat b. Porphyrius, Pamphili germanum pecus, nondum totos octodecim annos natus, recte scribendi scientiae peritus, modestia vero morum has laudes celans, ut qui a tali viro fuisset institutus.* [Paulo post ἀναγραφῇ pro ἀνατροφῇ Ion. *H.*] — 15) *Μακρῷ πυρὶ παραδοθῆναι.* Christophorsonus legisse videtur *μαλθακῷ*, sic enim vertit: *Confestim igni pedetentim exardescente et remisso comburi decernit.* Hervetus quoque ita interpretatus est: *Pronuntiat sententiam ut tradatur molli et lento igni.* Idque confirmant sequentia Eusebii verba. Ait enim Porphyrium palo affixum fuisse, et procul ab ipso rogum in circuitu accensum esse, ut scilicet martyr lento igne consumeretur. Idem legitur in passione Pionii et aliorum martyrum. Eodem sensu μακρὸν πῦρ iterum usurpat Eusebius infra ubi de Iuliano. [Valesius tamen tum hoc tum nostro loco vertit: *ingenti rogo cremare praecepit.* Cf. II, 18 not. 1. VI, 41 not. 14 *. VIII, 12. not. 1. *H.*] Porro notandum est, tam Porphyrium quam Iulianum catechumenos fuisse. Docet id metaphrastes his verbis: *Duo quidem qui erant inter eos catechumeni,*

τῆς τοῦ κατὰ σάρκα δεσπότου τελειώσεως, ὕστατος ἐπὶ τὸν ἀγῶνα παρελθὼν, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπαλλαγὴν προὔλαβεν ἔτι διαμελλόντων τῶν περὶ τοὺς προτέρους ἐσπουδακότων. Ἦν δὲ ἄρα τὸν Πορφύριον ἰδεῖν, ἱερονίκου διαθέσει πάμμαχον νενικηκότος, κεκονισμένον μὲν τὸ σῶμα, φαιδρὸν δὲ τὸ πρόσωπον θαρσαλέῳ φρονήματι καὶ γαύρῳ μετὰ τοσαῦτα τὴν ἐπὶ θανάτῳ βαδίζοντα, καὶ θείου πνεύματος ὡς ἀληθῶς ἔμπλεων, αὐτοῦ τε φιλοσόφῳ σχήματι μόνῳ τῷ περὶ αὐτὸν ἀναβολαίῳ ἐξωμίδος τρόπον ἠμφιεσμένον [16]), νηφαλέῳ τε λογισμῷ περὶ ὧν ἐβούλετο τοῖς γνωρίμοις ἐντελλόμενον καὶ διανεύοντα, ἐπ᾽ αὐτῷ τε ἰκρίῳ τὸ πρόσωπον ἔτι φαιδρὸν διατηροῦντα, ἀλλὰ καὶ ἁφθείσης ἔξω ἀπὸ μακροῦ ἀποστήματος κύκλῳ περὶ αὐτὸν τῆς πυρᾶς, ἐνθένθε κἀκεῖθεν ἀφαρπάζοντα τῷ στόματι τὴν φλόγα, γενναιότατά τε εἰς ἐσχάτην ἀναπνοὴν ἐγκαρτεροῦντα τῇ σιωπῇ, μετὰ μίαν τε ἣν [17]) ἅμα καθαψαμένης αὐτοῦ τῆς φλογὸς ἀπέῤῥηξε, φωνὴν,

---

consummati sunt baptismo ignis. — 16) *Αὐτοῦ τε φιλοσόφῳ σχήματι —— ἠμφιεσμένον* i. e. et habitu philosophico, unico scilicet quod habebat pallio in modum exomidis contectum, ut vertit Valesius. De voce ἐξωμὶς vid. *Salmasius* ad Tertullian. de pallio c. III. p. 255. *Cato — palliato habitu Graecis favit:* „Graecis philosophis, et quidem Cynicis, qui pallio humerum exerti, unde et ἐξωμίαι dicebantur, et habitus eorum ἐξωμίς. Sextus Empiricus de Diogene: *καὶ ὁ μὲν Διογένης ἀπὸ ἐξωμίδος περιήιει, ἡμεῖς δὲ ὡς εἰώθαμεν.* Non igitur omnes Graeci aut philosophi brachio exerto, sed Cynici soli. Eusebius lib. VIII. pallium philosophi exomidi comparat. Exomis proprie fuit vestis servilis Graeca exerto humero. Festus: *exomides vestitus comici exertis humeris.* Dicebant et *expapillato brachio* esse pro eodem. Festus: *expapillato brachio. quod cum fit, papilla nudatur.* Frustra itaque sunt qui corrigunt in Plautino *expalliare* pro *expapillare.* Partem pectoris ostendebant qui humero exerto erant. Cyprianus de Cynicis, in libro de bono patientiae: *apparet non esse illic veram patientiam, ubi sit insolens affectatae libertatis audacia, et exerti ac seminudi pectoris inverecunda iactantia.*" Cf. idem *Salmasius* l. l. p. 116 p. 397 p. 403 sq. Polluc. II, 4, 137. IV, 18, 118. *Κωμικὴ δὲ ἐσθὴς, ἐξωμίς. Ἔστι δὲ χιτὼν λευκὸς, ἄσημος, κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν ῥαφὴν οὐκ ἔχων.* Ibid. VII, 13, 47. *ἡ δ᾽ ἐξωμὶς, καὶ περίβλημα ἦν, καὶ χιτὼν ἑτερομάσχαλος* i. e. unicam manicam habens. Vid. *Kühn.* ad h. l. Ad rem vide supra c. V. not. 3. *H.*] — 17) *Μετὰ μίαν τε ἣν, etc.* Scribendum est *μετὰ μίαν γε.* Qua emendatione nihil certius. [Non assentior Valesio cum Zimmermanno. Quamvis enim aptius sit *γε*, tamen *τε* non sollicitandum imo more Eusebiano transpositum puto. Quodsi *τε* legeretur post *ἣν*, nemo, credo, posset offendi. Senten-

τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ Ἰησοῦν βοηθὸν ἐπιβοώμενος. Τοιοῦτος καὶ ὁ Πορφυρίου ἆθλος. Τῆς δὲ κατ' αὐτὸν τελειώσεως ἄγγελος τῷ Παμφίλῳ γενόμενος Σέλευκος, τῶν ἀπὸ στρατείας τὶς ὁμολογητής, οἷα τηλικαύτης ἀγγελίας διάκονος, τοῦ σὺν αὐτοῖς παραχρῆμα κλήρου καταξιοῦται. Αὐτίκα γάρ τοι αὐτὸν διαγγείλαντα τὸ τοῦ Πορφυρίου τέλος, τῶν τε μαρτύρων ἕνα δή τινα φιλήματι προσειπόντα, ἐπιλαβόμενοι στρατιῶται τινές, ἄγουσιν ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα. Ὁ δὲ ὥσπερ ἐπισπέρχων αὐτὸν τῷ προτέρῳ συναπόδημον τῆς εἰς οὐρανοὺς γενέσθαι πορείας, αὐτίκα κεφαλικῇ τιμωρίᾳ κολασθῆναι προστάττει. Οὗτος ἦν μὲν ἀπὸ τῆς Καππαδοκῶν γῆς, τῆς δ' ἐν στρατείας ἐπιλέκτου νεολαίας, καὶ τῶν ἐν Ῥωμαϊκοῖς ἀξιώμασιν οὐ μικρᾶς τιμῆς ἐπειλημμένος· ἡλικίᾳ

---

tia autem loci vel nunc haec est: post unicam illam *et quam* — protulit, vocem, etc. Atque haec nostra sententia egregie confirmatur loco Euseb. H. E. VI, 19 p. 207 ext. ubi eodem modo in verbis μιμησάμενοι τε τὸν πρὸ ἡμῶν, *etc.* τε ineptius collocatum est post μιμησάμενοι, et Nic. aptius legit vere: μιμησάμενοι τόν τε πρὸ ἡ. *etc.* Adde *Meineke* curr. critt. p. 10. Sequentia vero ἀπέῤῥηξε φωνὴν optime vertas *rupit vocem* i. e. libere et sine haesitatione est locutus. Cf. Virg. Aen. II, 129. Composito *rumpit vocem*. Valesius simpliciter: vocem quam — *protulit*. Sed hoc potius est quod supra legebatur δευτέραν ἀφίησι φωνήν. Ceterum pro illo ἀπέῤῥηξε φωνὴν serioris Graecitatis magis etiam proprium videtur ῥῆξαι φωνὴν et ῥῆξαι absolute. Vid. Galat. IV, 27. ibique interpp. Iosephus apud Eus. H. E. II, 6 p. 114 edit. nostrae: ἣν ἔῤῥηξαν ἐπ' αὐτοῦ Πιλάτου φωνήν. Chrysostom. de sacerdot. VI, 7, 541. ἀλλ' οὐκ ἂν δύναιτο ῥῆξαι φωνήν. Plutarch. Pericles. c. XXXVI. ἡττήθη τοῦ πάθους — ὥστε κλαυθμόν τε ῥῆξαι καὶ πλῆθος ἐκχέαι δακρύων. Artemid. II, 12. V, 68. Hebraei similiter dicunt רִנָּה פָּצַח vid. Ies. XIV, 7. XLIV, 23. XLIX, 13. LII, 9. LIV, 1. Praeterea vid. *Valckenar.* animadvv. ad Ammon. p. 134 sq., ubi haec scripsit V. D. „*Ammonius*, Κωφὸς, inquit, ὁ μὴ φθεγγόμενος *mutus*, cuius organa ad loquelam formandam adfecta sunt et *vinculis veluti constricta;* hinc illustra locutionem, a qua sacri quoque scriptores non abstinuerunt, ῥῆξαι, et ῥῆξαι τὴν φωνήν. plene *Oppianus* Cyneget. I. v. 226.

— — ῥῆξεν ποτὲ δεσμὰ σιωπῆς."

Adde *Passow.* in Lexic. s. v. ῥήγνυμι. cf. Euseb. H. E. VIII. append. p. 79. τὴν ζωὴν ἀποῤῥήξας. *Iacobs.* ad Anthol. II, 3 p. 385. *Erfurdt.* ad Sophocl. Trach. v. 921. *H.*] — 18) Τῶν τῆς θεοσεβείας ἀσκητῶν. Male Christophorsonus monachos intellexit. Neque enim tunc temporis ulli adhuc erant monachi, aut si qui erant, longe ab illis distabant as-

τε γὰρ καὶ ῥώμῃ σώματος, μεγέθει τε καὶ ἰσχύϊ, παρὰ πλεῖστον ὅσον τοὺς συστρατιώτας ἐπλεονέκτει, ὡς καὶ τὴν πρόσοψιν αὐτῷ περιβόητον τοῖς πᾶσιν εἶναι, καὶ τὸ πᾶν εἶδος ἀξιάγαστον, μεγέθους ἕνεκα καὶ εὐμορφίας. Καταρχὰς μὲν οὖν τοῦ διωγμοῦ, διὰ μαστίγων ὑπομονῆς τοῖς κατὰ τὴν ὁμολογίαν διαπρέψας ἀγῶσι, μετὰ δὲ τὴν τῆς στρατείας ἀπαλλαγὴν, ζηλωτὴν ἑαυτὸν καταστήσας τῶν τῆς θεοσεβείας ἀσκητῶν [18]), ὀρφανῶν

---

cetae. Nam monachi, ut nomen ipsum indicat, solitudinem sectabantur, ascetae vero in mediis versabantur urbibus. Quicumque igitur ex evangelii praeceptis severiorem vitam instituerant, et cuncta propter deum reliquerant, ascetae dicebantur. Sic Petrus quidem asceta, et virgo ascetria nominatur supra in hoc Eusebii libro. Quos si quis monachos nominare vellet, is procul dubio falleretur. Certe Hieronymus diserte testatur, nullum in Palaestina monachum fuisse ante Hilarionem. Atqui Petrus ille asceta diu ante Hilarionem vixit in Palaestina. [Cf. II, 17 not. 3. VII, 32 not. 47. *Bingham.* Orig. P. III. lib. VII. init. *H.*] — 19) Χηρῶν ἀπεριστάτων. Eadem voce utitur Eusebius in lib. X. cap. 4. et in lib. I. de vita Constantini cap. 36. Sic etiam Ioannes Chrysostomus homilia 21. in actus apostolorum pag. 202. dicit περίστησον χήρας, id est *opitulare viduis.* [Χηρῶν ἀπεριστάτων i. e. viduis patrocinio s. tutela destitutis. Vid. *Hemsterhuis.* ad Aristoph. Plut. p. 333. Similes tropicae dictiones passim. Ita ἀμφιβαίνειν, περιβαίνειν, περιέχειν apud Homerum. Vid. Iliad. II, 37. ὃς Χρύσην ἀμφιβέβηκας. ibid. v. 451. XIV, 477. βεβαὼς ἀμφὶ κασιγνήτῳ. XXII, 4 sqq.

> ἀμφὶ δ' ἄρ' αὐτῷ βαῖν' ὥς τις περὶ πόρταχι μήτηρ,
> πρωτοτόκος, κινυρὴ, οὐ πρὶν εἰδυῖα τόκοιο·
> ὣς περὶ Πατρόκλῳ βαῖνε ξανθὸς Μενέλαος.

Ibid. v. 80. Πατρόκλῳ περιβάς. Apollon. Rhod. III, 985.

> καὶ Διὸς, ὃς ξείνοις ἱκέτῃσι τε χεῖρ' ὑπερίσχει.

Et Eustathius ad Homer. Odyss. IX, 198 sq. in. (vid. Odyss. Vol. II. P. I. p. 31. ed. *Baumgarten-Crusii*):

> ἱρεὺς Ἀπόλλωνος, ὃς Ἴσμαρον ἀμφιβεβήκει
> οὕνεκα μιν σὺν παιδὶ περισχόμεθ' ἠδὲ γυναικὶ
> ἁζόμενοι· — — —

haec observat: Περισχέσθαι, τὸ βοηθῆσαι καὶ περιπονήσασθαι. Κυριώτερον δ' εἰπεῖν, τὸ οἱονεὶ περιλαβεῖν· καὶ ἄλλως δὲ τὸ περισχεῖν ἐνταῦθα ὅμοιόν ἐστι τῷ ὑπερσχεῖν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὑπερίσχε τοῦ δεινὸς χεῖρα θεὸς, ὅπερ Ὅμηρος φησὶ ὑπερέσχεθε (Iliad. XXIV, 374.).

ὀρφανῶν καὶ χηρῶν ἀπεριστάτων [19]), τῶν τε ἐν πενίαις καὶ ἀσθενείαις ἀπεῤῥιμμένων ἐπίσκοπος ὥσπερ καὶ ἐπίκουρος, πατρὸς καὶ κηδεμόνος δίκην ἀναπέφανται, ὅθεν δή εἰκότως πρὸς τοῦ τοῖς τοιοῖσδε [20]) μᾶλλον τῶν διὰ καπνοῦ καὶ αἵματος θυσιῶν χαίροντος θεοῦ τῆς κατὰ τὸ μαρτύριον παραδόξου κλήσεως ἠξιώθη. Δέκατος οὗτος ἀθλητὴς ἐπὶ τοῖς δεδηλωμένοις, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ τετελείωτο ἡμέρᾳ, καθ᾽ ἣν, ὡς ἔοικε, μεγίστης τῷ Παμφίλου μαρτυρίῳ [21]) ἐπαξίως τοῦ ἀνδρὸς διανοιχθείσης πύλης, εὐμαρὴς ἅμ᾽ αὐτῷ καὶ ἑτέροις ἡ πάροδος τῆς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰσόδου γεγένηται. *Κατ᾽ ἴχνη δῆτα* [22]) τῷ

Saepius quoque *παριστάναι τινὶ* apud ipsum Homerum est alicui opitulari, *einem beistehn*. Vid. Iliad. XV, 255. XXI, 231. cf. *Krebs.* animadvv. ad Plutarch. de audiendd. poëtt. p. 114 ed. II. *Boehme* commentar. in epist. ad Hebr. XII, 1 p. 645 sq. *H.*] — 20) *Πρὸς τούτοις τοιοῖσδε.* Non dubito, quin scribendum sit distinctis vocibus *πρὸς τοῦ τοῖς τοιοῖσδε, etc.* Quid enim apertius his verbis: *πρὸς τοῦ τοῖς τοιοῖσδε χαίροντος θεοῦ, τῆς μαρτυρίου κλήσεως ἠξιώθη?* Id tamen non vidit Christophorsonus. Ita certe legisse Symeonem metaphrastem, ex versione Herveti colligitur: *Quamobrem merito deo his magis laetante quam quae per fumum et sanguinem fiunt sacrificiis, dignus fuit habitus commutatione quae fit per martyrium.* — 21) *Τῷ Παμφίλου μαρτυρίῳ — — γεγένηται.* Vid. Tertullian. de anima c. LV. *Nullis romphaea paradisi ianitrix cedit, nisi qui in Christo decesserint, non in Adam. Nova mors pro deo et Christo alio et privato excipitur hospitio — — quo constituimus omnem animam* (quam ordinaria mors expulit) *apud inferos sequestrari a domino.* Cf. Cyprian. epist. XXXIV. *Valesius* ad Euseb. H. E. VI, 42 not. 4. *H.*] — 22) *Κατ᾽ ἴχνη δὲ ταῦτα τῷ Σελεύκῳ.* Sic ex codice Regio edidit Stephanus. Sed longe rectior est scriptura codicis Mazar. et Fuket. *κατ᾽ ἴχνη δῆτα τῷ Σελεύκῳ*, etc. In Med. quidem exemplari legitur *κατ᾽ ἴχνη δὴ ταῦτα.* [Paulo post pro *δι᾽ ὃν ἔσωζε περὶ αὐτοὺς* cum Ion. et Zimmerm. scripsi *δ. ἤ. ἔ. περὶ αὐτόν. Αὐτοὺς* enim aperte corruptum, cum vix propterea cogitari possit Theodulus magni factus esse a Firmiliano quod huius domesticis sesè fidissimum praestitisset. Ipse Val. vertit: *ipsi* — praestiterat. Sed coniicio scribendum esse *παρὰ αὐτοὺς* i. e. *prae* illis se Firmiliano fidelem exhibuerat. Cf. Euseb. H. E. II, 24. *ὅμως παρὰ πάντας.* vid. *Schäfer.* ad Dionys. Hal. de comp. verb. p. 117 sq. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1173 sq. *Winer.* neutest. Grammatik p. 164. *Wahl.* Clav. N. T. s. v. *παρὰ* *Boehme* Commentar. ad Hebr. I, 4 p. 66. *Niedner.* Commentat. de loco Luc. XVI, 1 — 13 p. 56 not. 31. Accedit quod saepe confunduntur *περὶ* et *παρά.* Vid. Herodian. IV, 8, 1. VII, 5, 12. VIII, 3, 14. VIII, 6, 8. ed. *Irmisch. H.*] —

Σελεύκῳ Θεόδουλος σεμνός τις καὶ θεοσεβὴς πρεσβύτης, τῆς ἡγεμονικῆς τυγχάνων οἰκετίας, τετιμημένος τε παρὰ τῷ Φιρμιλιανῷ πλέον τῶν κατὰ τὸν οἶκον ἁπάντων, τοῦτο μὲν τῆς ἡλικίας ἕνεκεν, καὶ τῷ τριγενείας πατέρα καθεστάναι, τοῦτο δὲ δι ἣν ἔσωζε περὶ αὐτὸν εὔνοιαν καὶ πιστοτάτην συνείδησιν, τὸ παραπλήσιον τῷ Σελεύκῳ διαπραξάμενος, προσαχθεὶς τῷ δεσπότῃ καὶ μᾶλλον αὐτὸν τῶν πρότερον ὀξύνας, ταὐτὸ τοῦ σωτηρίου μαρτύριον πάθους σταυρῷ παραδοθεὶς κατεδέξατο. Ἐπὶ τούτοις ἑνὸς ἔτι λείποντος, ὃς τὸν δωδέκατον ἀποπλήσοι τοῖς δηλουμένοις μάρτυσιν ἀριθμὸν, Ἰουλιανὸς παρῆν τοῦτον ἀποπληρώσων· ἐξ ἀποδημίας γέ τοι ἀφικόμενος αὐτίκα, καὶ μηδ' εἰσβαλών πω τῇ πόλει, εὐθὺς ὡς εἶχεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ μαθὼν καὶ ὁρμήσας ἐπὶ τὴν μαρτύρων θέαν, ὡς ἐπὶ γῆς χαμαὶ τὰ τῶν ἁγίων εἶδε σκηνώματα χαρᾶς ἔμπλεως γεγονὼς, ἑκάστῳ περιπλακεὶς, τοὺς πάντας ἠσπάζετο. Τοῦτο ποιοῦντα συλλαβόντες αὖθις οἱ τῶν φόνων διάκονοι, προσάγουσι τῷ Φιρμιλιανῷ. Ἀκόλουθα δ' αὐτῷ ἐπιτελῶν, μακρῷ καὶ τοῦτον πυρὶ παραδίδωσιν. Οὕτω δῆτα καὶ Ἰουλιανὸς σκιρτῶν καὶ ὑπερβαλλόμενος, μεγάλῃ τῇ φωνῇ τῷ τηλικούτων αὐτὸν ἀξιώσαντι κυρίῳ ὑπερευχαριστῶν, τοῦ τῶν μαρτύρων κατηξιώθη στεφάνου. Ἦν δὲ οὗτος τὸ μὲν κατὰ σάρκα γένος Καππαδοκῶν, τὸν δὲ τρόπον εὐλαβέστατος καὶ πιστότατος καὶ γνησιώτατος, σπουδαῖός τε τὰ ἄλλα πάντα, καὶ πνέων αὐτοῦ ἁγίου πνεύματος. Τοιοῦτο τῆς συνοδίας τὸ στῖφος τῶν ἅμα Παμφίλῳ συνεισελθεῖν ἐπὶ τὸ μαρτύριον ἀξιωθέντων. Τούτων ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας τοσαύτας τε νύκτας, ἐκ προστάξεως τοῦ δυσσεβοῦς ἡγουμένου, τὰ ἱερὰ καὶ ὄντως ἅγια σώματα εἰς βορὰν τοῖς σαρκοβόροις ἐτηρεῖτο. Ὡς δ' οὐδὲν αὐτοῖς παραδόξως οὐ θηρίον, οὐ πτηνὸν, οὐ κύων προσεπέλαζεν, αὖθις ἐξ οἰκονομίας τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας ἀβλαβῆ ληφθέντα, τῆς τε προσηκούσης κηδείας λαχόντα, τῇ συνήθει παρεδόθη ταφῇ. Ἔτι δὲ τῆς κατὰ τούτους κινήσεως ἀνὰ στόμα τοῖς πᾶσι λαλουμένης, Ἀδριανὸς καὶ Εὔβουλος, ἀπὸ Μαγγαναίας οὕτω καλουμένης χώρας ὡς τοὺς λοιποὺς ὁμολογητὰς εἰς τὴν Καισάρειαν ἀφικόμενοι, πρὸς τῇ πύλῃ καὶ αὐτοὶ δι' ἣν ἐληλύθασιν ἀνεκρίνοντο αἰτίαν· εἶτα ὁμολογήσαντες τἀληθὲς, τῷ Φιρμιλιανῷ προσάγονται. Ὁ δ' ὡς εἶχε, πάλιν μηδὲν ὑπερθέμενος, μετὰ πλείστας βασάνους ἃς κατὰ τῶν πλευρῶν αὐτοῖς ἐπιτέθεικε, θηρίων αὐτοὺς βορᾷ κατακρίνει. Δυεῖν δὴ οὖν μεταξὺ διελθουσῶν ἡμερῶν,

ὁ μὲν Ἀδριανὸς 23) Δύστρου πέμπτῃ μηνὸς, πρὸ τριῶν Νωνῶν Μαρτίων, γενεθλίων τῆς κατὰ Καισαρέων νομιζομένης τύχης 24) ἡμέρᾳ, λέοντι παραβληθεὶς, καὶ μετὰ τοῦτον ξίφει κατασφαγεὶς ἐτελειώθη, ὁ δὲ Εὔβουλος μεθ' ἑτέραν μέσην, Νώναις αὐταῖς Μαρτίαις, ἣ γένοιτ' ἂν ἑβδόμη Δύστρου, πολλὰ λιπαρήσαντος αὐτὸν τοῦ δικαστοῦ, ὡς ἂν θύσας τῆς νομιζομένης παρ' αὐτῶν ἐλευθερίας τύχῃ, τῆς προσκαίρου ζωῆς τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας εὐκλεῆ προτιμήσας θάνατον, μετὰ τοὺς θῆρας 25) ὁμοίως τῷ προτέρῳ θῦμα γενόμενος, ὕστατος τῶν ἐπὶ τῆς Καισαρείας μαρτύρων τοὺς ἄθλους ἐπεσφραγίσατο. Μνημονεῦσαι δ' ἔτι ἄξιον ἐνταῦθα τοῦ λόγου, ὡς ἄρα οὐκ εἰς μακρὸν τοῦ οὐρανίου προνοίας τοὺς δυσσεβεῖς ἄρχοντας αὐτοῖς τυράννοις 26) μετελθούσης.

---

23) Ἀδριανὸς κ. λ. Cf. *Ruinart.* p. 292 n. 42. *H.* — 24) Τῆς κατὰ Καισαρέων τύχης. Singulae olim urbes suos genios habebant, quibus templa erant exstructa, quae τυχεῖα vocabantur. Sic tycheum Gazae memorat Marcus in vita Porphyrii. Et tycheum Alexandriae, cuius fit mentio in codice Theodosii, et apud Libanium in descriptionibus, quas nuper edidit doctissimus vir Leo Allatius. Meminit etiam Theophylact. VIII, 13. Templum quoque genii Antiochensium nominatur a Iuliano in misopogone, cuius locum supra citavi, et ab Amm. Marcellino. Sed et Caesareae in Cappadocia genius suum templum habuit, de quo Gregor. Naz. in invectiva I. in Iulianum pag. 91. et in orat. 19. pag. 309. Quibus in locis interpretes *fortunam* vertunt constanti errore. Atqui ut ceteros taceam, Charisius ipsos docere poterat, τὴν τύχην genium esse. — 25) Μετὰ τοὺς θῆρας i. e. postquam bestiis obiectus fuerat. De hac βραχυλογίᾳ vide quae annotavimus ad Eus. H. E. V, 1 not. 67. Paulo ante τύχῃ dedimus cum Steph. pro τύχοι quod habent Val. Zimmerm. Vid. *Hermann.* de emendanda rat. Graec. gramm. II, 21 p. 212 sq. ad Viger. p. 850 sq. cf. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 994 sq. *H.* — 26) Αὐτοῖς τυράννοις i. e. ut recte vertit Valesius, *simul cum ipsis tyrannis.* Sed Zimmermannus ad h. l. „*Legendum*, inquit, *videdetur* σὺν αὐτοῖς τυράννοις.“ Cuius opinionis causam equidem ego perspicere non potui. Vid. de eiusmodi formulis *Hermann.* in museo studiorum antiquitatis I. p. 164 sq. et *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 741 not. 3. Neque vero recentior Graecitas aliter loquitur. Vid. *Davisius* ad Maxim. Tyr. dissertt. VII, 5. Tom. I. p. 113 sq. ed. Reisk., ubi ad verba καὶ ἀπολώλασιν αὐτοῖς αἱ ὀρέξεις αὐταῖς ἐλπίσιν haec annotavit V. D.: „Vulgo σὺν αὐταῖς ἐλπίσιν. Nos vero praepositionem iubentibus Msc. expunximus. Aelianus Var. Hist. I, 3. Ὁ δὲ ἀμηχανεῖ καταπιεῖν αὐτὸν [αὐτῷ] καλάμῳ. Sic recte codices, nam vulgo legitur αὐτῷ τῷ καλάμῳ, suamque peritiam satis aperte prodidit Iac. Peri-

Ὁ γὰρ τὰ τοσαῦτα κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων παροινήσας, αὐτὸς δὴ ὁ Φιρμιλιανὸς, μετὰ τῶν ἄλλων ἐσχάτην ὑπομείνας τιμωρίαν, ξίφει τὴν ζωὴν καταστρέφει. Καὶ τὰ μὲν κατὰ Καισάρειαν ἐφ' ὅλοις τοῖς τοῦ διωγμοῦ χρόνοις ἐπιτελεσθέντα μαρτύρια τοιαῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.

Ὅσα δ' ἐπὶ τούτοις [1]) κατὰ τὸν ἐν μέσῳ χρόνον ἐπιτελεσθῆναι

---

zonius, qui rogat, an pro αὐτῷ καλάμῳ legendum σὺν τῷ καλάμῳ, et nisi ita sit, vulgatum praefert. — —. Alciphron. lib. III. Epist. 23 Ὅλον σε [αὐτοῖς] ἀγροῖς καταπιοῦσα, non σὺν τοῖς ἀγροῖς, vel αὐτοῖς τοῖς ἀγροῖς. Clemens Alexandrinus Paedag. lib. II. cap. XII. p. 247 Ἀποθέμενοι τοίνυν τοὺς λήρους [αὐτῷ] πονηρῷ σοφιστῇ. Lucianus Timone tom. I. p. 102. Ἁρπασάμενός με αὐτῷ δέλτῳ. Et in Dial. Martis et Mercurii p. 228. Κἂν ἐδέδητο αὐτῷ κεραυνῷ καὶ βροντῇ. Ac de sacrif. p. 363. Κατετόξευσε τῷ λοιμῷ τοὺς Ἀχαιοὺς αὐτοῖς ἡμιόνοις καὶ κυσίν." Adde Maxim. Tyr. dissert. XVIII, 10. Tom. I. p. 356. ed. *Reisk.* ἢ οὐ καταγελάσεσθαι ἐκ τοιούτου δικαστηρίου αὐταῖς ψήφοις καὶ καταδίκαις αὐταῖς. ibid. XIX, 1 p. 359. αὐτοὶ δὲ πανοικησίᾳ, αὐτοῖς παισὶν, καὶ ἐλευθερίᾳ, καὶ νόμοις, ἔτι ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Arrian. de exped. Alexandr. I, 19, 17. ἁλίσκεται αὐτοῖς ἀνδράσι. Euseb. H. E. I, 3 p. 31. βίον οὐράνιον αὐτοῖς ἀληθείας δόγμασι παραδούς. Zosim. hist. III, 25. δύο νῆες ὁπλιτῶν πλήθει duo navigia, legionariis referta, interprete Leunclav. Cf. *Bergler.* ad Alciphron. p. 13. ὁ Ἕρμων ἀφεὶς τὸ φορτίον αὐτοῖς ἰχθύσιν. *Markland.* ad Maxim. Tyr. diss. XXXII, 9. Tom. II. p. 134. ed. *Reisk.* *Reiz.* et *Herm.* ad Viger. p. 861, 409. *H.*

Cap. XII. 1) Ὅσα δὲ ἐπὶ τούτοις κατὰ τὸν ἐν μέσῳ χρόνον. Haec verba satis obscura sunt. Christophorsonus quidem de persecutionis tempore ea intellexit, cui non accedo. Loquitur enim Eusebius de iis quae acciderunt, cum iam persecutionis furor paulatim resedisset. Igitur ἐπὶ τούτοις idem valet ac *postea*, ut loqui solet Eusebius tum alibi passim, tum infra in hoc capite, cum dicit τάς τε ἐπὶ τούτοις φιλαρχίας. Verba autem illa quae sequuntur κατὰ τὸν ἐν μέσῳ χρόνον, designant totum illud tempus quod interiectum est ab initio persecutionis, usque ad eius annum septimum, ut in capite sequenti docet Eusebius. Scribo igitur

συμβέβηκε, κατά τε τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν [2]) προεστῶτας, οἳ ἀντὶ ποιμένων τῶν λογικῶν τοῦ Χριστοῦ προβάτων ὧν οὐκ ἐνθέσμως προὔστησαν, καμήλων [3]) ἀλόγου καὶ τῇ τοῦ σώματος φύσει σκολιωτάτου ζώου φροντιστὰς αὐτοὺς, ὡσπερεὶ τούτων ἀξίους ἡ θεία κατακρίνασα δίκη προεστήσατο, ὅπως τε βασιλικῶν ἵππων ἱππικῆς παραστάσει κατεδίκασεν, ὅσα τε τῶν ἱερῶν σκευῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἕνεκα κειμηλίων οἱ αὐτοὶ πρὸς τῶν κατὰ καιροὺς βασιλικῶν ἐπιτρόπων τε καὶ ἀρχόντων ἐν ὕβρεσι καὶ ἀτιμίαις καὶ βασάνοις ἀνηντλήκασι, τάς τε ἐπὶ τούτοις τῶν πολ-

---

ἐπὶ τούτοις, κατά τε τὸν ἐν μέσῳ χρόνον, etc. — 2) Κατά τε τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας. Delenda est particula τε, quae non hoc loco, sed superiore linea collocanda est, ut iam dixi. Mallem etiam scribere περὶ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας. Id enim mihi videtur elegantius: ὅσα ἐπιλεσθῆναι συμβέβηκε περὶ τοὺς, etc. id est ad verbum, *quae fieri contigit adversus episcopos*. — 3) Καμήλων φροντιστάς. Fuit haec poena apud Romanos, ut homines ingenui ad pascendos imperatoris equos aut camelos et ad alia huiusmodi personalia munera condemnarentur. Sic metaphrastes in actis martyrum Indis et Domnae: *ministerium camelorum qui erant in regione Claudiopolitana ei tradi imperavit, ei detrahens dignitatem praefecturae*. Hoc autem munus dicebatur *Camelasia*, atque inter personalia munera recensetur in pandectis, titulo de muneribus et honoribus. Quamquam in eo titulo non de camelis imperialibus sermo est, sed de camelis uniuscuiusque civitatis, qui ad convehenda ligna aliaque onera inserviebant, ut patet ex lege 18. in dicto titulo. Eusebius vero hoc loco agit de camelis et equis imperialibus, ad quos pascendos episcopi quidam sunt damnati. Multum autem differt inter haec duo ministeria. Nam prius quidem illud, munus erat civile, ad quod decuriones ex albi ordine vocabantur, ut dicitur in lege citata. Posterius vero illud, servitus quaedam fuit poenae, ad quam noxii damnabantur, ut ex Eusebii ac metaphrastae testimonio colligimus. Erant porro hi camelarii sub cura ac dispositione comitis rerum privatarum, qui subiectos potestati suae habebat praepositos gregum et stabulorum, ut legitur in notitia imperii Romani. Vide acta Marcelli papae. De hac poena loquitur b. Hieronymus in cap. 6. epistolae ad Ephesios, his verbis: *Quomodo enim in urbibus eos qui aliquid commisere flagitii, videmus vel bestias alere, vel secare marmora, vel mundare spurcitias cloacarum, vel praeesse gladiatoribus, et fundendo reorum sanguini destinari.* [Verba βασιλικῶν ἵππων — παραστάσει vertit Valesius: ad *alendos* imperatoris equos. Sed haec verbi παράστασις significatio haud scio an alibi non inveniatur. Rectius fortasse latiori significatione verbum illud accipiatur, ut conveniat praecedenti φροντιστὰς i. e. *curatores*, eodem Valesio interprete. Neque enim hoc impedit, quo minus simul cogitetur de ipso victu, quem

λῶν φιλαρχίας, ἀκρίτους τε καὶ ἐκθέσμους χειροτονίας, καὶ τ ἐν αὐτοῖς ὁμολογηταῖς σχίσματα [4]), ὅσα τε οἱ νέοι στασιῶδει κατὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας λειψάνων διὰ σπουδῆς ἐμηχανήσαντ καινότερα καινοῖς ἐπινεωτερίζοντες, καὶ ἀφειδῶς ταῖς τοῦ διωγ μοῦ συμφοραῖς ἐπεντρίβοντες [5]), καὶ κακὰ κακοῖς ἐπιτειχίζοντε ταῦτα πάντα παρήσειν μοι δοκῶ, ἀνοίκειον ἐμαυτῷ κρίνας, παρ αιτουμένῳ τε καὶ ἀποφεύγοντι, ὡς δ' οὖν καὶ ἀρχομένῳ μο εἴρηται [6]), τὴν περὶ τούτων διήγησιν, ἀλλὰ γὰρ ὅσα σεμνὰ κα εὔφημα κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον, καὶ εἴ τις ἀρετὴ καὶ ἔπαινος ταῦτα λέγειν τε καὶ γράφειν καὶ πισταῖς ἀκοαῖς παρέχεσθαι οἰ κειότατον ἡγούμενος [7]) τῇ τῶν θαυμαστῶν μαρτύρων ἱστορίᾳ

---

praebere debuerunt episcopi equis. *H.*] — 4) *Τὰ ἐν αὐτοῖς ὁμολογηταῖ σχίσματα.* Intelligis schisma Meletii Lycopolitani adversus Petrum Alexandriae episcopum, de quo vide Athanasium et Epiphanium. Intelligi etiam schisma Donati in Africa adversus Caecilianum episcopum. — 5) *Ἀφειδῶς — ἐπεντρίβοντες* i. e. in mediis persecutionis calamitatibu *inclementius insultantes*, interprete Valesio. Verba statim sequentia κακὰ κακοῖς ἐπιτειχίζοντες idem vertit: mala malis *cumulantes.* Quae verbi ἐπιτειχίζειν significatio utut huic loco conveniens, procul dubio est rarior. Vide quae annotavit ipse Valesius ad Euseb. I, 2 not. 37. Adde *Spanhem.* ad Iulian. orat. I. p. 190 sq. *Hemsterhuis.* ad Lucian. Nigrin. p. 62. Similiter animadvertenda sunt verba καινότερα καινοῖς ἐπινεωτερίζοντες quae non minus recte interpretatur Valesius: novas res *subinde alias post alias excogitantes.* Cf. VIII, 10 ext. καινοτέρας ἐπὶ καινοτέραις — ἀθλήσεις περιτιθέναι. Ceterum verbum ἐπινεωτερίζειν Lexica vulgaria et ipse Thesaurus Suicerianus ignorat. *H.* — 6) Ὡς δ' οὖν καὶ ἀρχομένῳ μοι εἴρηται. Scribendum est procul dubio ὡς γοῦν. [Ego vehementer dubito. Ὡς δ' οὖν enim dixit ipse Eusebius iam supra cap. V. extr. Ἀλλὰ τὰ μὲν κατὰ τοῦτον, ὡς δ' οὖν ἔφην, μικρὸν τοῦ χρόνου ὕστερον, τοῦτον ἐγενήθη τὸν τρόπον. Cf. ipse Vales. ad Euseb. H. E. IX, 2 not. 2. VI, 19 p. 207. ὥσπερ οὖν κ. λ. qua formula maxime uti amat noster in libris de demonstratione et praeparatione evangelica. *H.*] Porro locus quem designat Eusebius, in hoc quidem libello non reperitur. Ex quo apparet hunc de martyribus Palaestinae librum ad nos mutilum pervenisse. Certe prooemium libri deesse nemo non videt. Verum suppleri potest haec lacuna ex cap. 2. lib. VIII. historiae ecclesiasticae, ubi dicit Eusebius, quod hic abs se dictum esse commemorat. [Vix igitur ex h. l. potest concludi, quod conclusit Valesius, cum illud ἀρχομένῳ μοι εἴρηται commodo referri possit ad lib. VIII. cap. 2., neque opus sit de ipsius libri de mart. Pal. initio cogitare. *H.*] — 7) Οἰκειότατον ἡγούμενος. Post has voces in codice Regio, et in editione Rob. Stephani apposita est virgula. Verum

καὶ τῇ μετὰ ταύτην οὐρανόθεν ἡμῖν ἐπιφανείσῃ εἰρήνῃ κοσμήσειν μοι δοκῶ τοῦ παντὸς λόγου τὴν περιγραφήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ.

Ἕβδομον ἔτος τοῦ καθ' ἡμῶν ἀγῶνος ἠνύετο, καὶ πως ἠρέμα τῶν καθ' ἡμᾶς ἡσυχῇ τὸ ἀπερίεργον εἰληφότων, εἰς ὄγδοόν τε διαγενομένων ἔτος, ἀμφὶ τὰ ἐν Παλαιστίνῃ χαλκοῦ μέταλλα οὐκ ὀλίγης ὁμολογητῶν συγκεκροτημένης πληθύος, πολλῇ τε τῇ παῤῥησίᾳ χρωμένων, ὡς καὶ οἴκους εἰς ἐκκλησίας δείμασθαι, ὁ τῆς ἐπαρχίας ἄρχων δεινός τις ὢν καὶ πονηρὸς, καὶ οἷον αὐτὸν τὰ κατὰ τῶν μαρτύρων δρασθέντα συνέστησεν, ἐπιδημήσας αὐτόθι καὶ τὴν τῶν ἐκεῖσε διαγωγὴν πυθόμενος, βασιλεῖ κοινοῦται, ὅσα δοκεῖν [1]), εἰς διαβολὴν καταγράφων. Εἶτ' ἐπιστὰς ὁ τοῖς μετάλλοις ἐπιτεταγμένος, ὡς ἂν ἐκ βασιλικοῦ νεύματος διελὼν τὴν

---

a tribus aliis codicibus Maz. Med. et Fuk. totus locus uno spiritu continuatur hoc modo: οἰκειότατον ἡγούμενος τῇ τῶν θαυμαστῶν μαρτύρων ἱστορίᾳ. Et post vocem ἱστορίᾳ apponitur media distinctio seu mora. Quam quidem interpunctionem magis probo. [Ipse tamen Val. quasi post οἰκειότατον ἡγούμενος apposita sit virgula, et ita vertit: rectius facturus esse mihi videor, si extremam partem huius libri *praeclaris martyrum facinoribus et pace*, quae posthaec coelitus nobis affulsit, exornem. Πιστοῖς ἀκοαῖς παρέχεσθαι vero bene interpretatur Val.: *fidelium auribus commendare.* Quibus si iunxeris verba τῇ — ἱστορίᾳ, haec ipsa vertenda sunt: per admirabilium martyrum historiam seu conscripta admirabilium martyrum historia. Porro in verbis ἀλλὰ γὰρ ὅσα σεμνὰ — ἔπαινος respicit noster aperte ad locum epistolae Pauli ad Philipp. IV, 8. Atque nihil aliud fortasse voluit exprimere Eusebius verbis κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον nisi illa ὅσα σεμνὰ etc. effatum esse Pauli. Potest tamen etiam iis significari: quaecunque gravia et honesta sunt si ad doctrinam evangelicam exiguntur. Male certe Val. vertit: *in religione nostra.* Praeterea cf. VII, 32 not. 4. not. 21. *H.*]

Cap. XIII. 1) Ὅσα δοκεῖν. Lego ὅσα ἐδόκει. [Minime vero. Vid. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1070. *H.*] — 2) Καὶ πρεσβύτερος ἄλλος. Helias hic dicebatur, qui una cum Patermuthio flam-

τῶν ὁμολογητῶν πλῆθος, τοῖς μὲν Κύπρον, τοῖς δὲ τὸν Λίβανον οἰκεῖν ἔνειμεν, ἄλλους τε ἄλλαις κατὰ Παλαιστίνην χώραις καταςπείρας, τοὺς πάντας διαφόροις πονεῖσθαι τισὶν ἔργοις ἐπικελεύεται. Εἶτα τέσσαρας τοὺς μάλιστα δοκοῦντας αὐτῶν κορυφαίους ἐπιλεξάμενος, ἐπὶ τὸν ἐφεστῶτα τοῖς αὐτόθι στρατεύμασι παραπέμπεται· Πηλεὺς ἦν καὶ Νεῖλος, ἐπίσκοποι Αἰγυπτίων, καὶ πρεσβύτερος ἄλλος [2]), καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ τοῖς πᾶσι διὰ τὸν περὶ πάντας σπουδὴν γνωριμώτατος Πατερμούθιος· οὓς ὁ στρατοπεδάρχης, ἄρνησιν τῆς θεοσεβείας αἰτήσας καὶ μὴ τυχὼν, τῇ διὰ πυρὸς τελειώσει παραδίδωσιν. Ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἐτύγχανον ἐκεῖσε ἐφ' ἑαυτοῖς ἰδίαν χώραν οἰκεῖν λαχόντες, ὅσοι τῶν ὁμολογητῶν ἤτοι διὰ γῆρας, ἢ διὰ πηρώσεις, ἢ ἄλλας σωμάτων ἀσθενείας, τῆς ἐν τοῖς ἔργοις ἀπολέλυντο λειτουργίας· ὧν ἡγεῖτο ἐκ τῆς Γαζαίων ἐπίσκοπος [3]) ὁρμώμενος Σιλβανὸς, εὐλαβές τι χρῆμα καὶ γνήσιον ὑπόδειγμα Χριστιανισμοῦ φέρων. Οὗτος δὴ, ὡς εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τοῦ διωγμοῦ καὶ διὰ παντὸς τοῦ χρόνου παντοίοις ἀγῶσιν ὁμολογιῶν διαπρέψας, εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ τετήρητο, ὡς ἂν ὕστατον γένοιτο παντὸς τοῦ κατὰ Παλαιστίνην ἀγῶνος ἐπισφράγισμα. Τούτῳ δὲ καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου συνῆσαν πλείους, ἐν οἷς ἦν καὶ Ἰωάννης, ὃς τῇ περὶ μνήμας ἀρετῇ τοὺς καθ' ἡμᾶς ὑπερεβάλετο πάντας. Τῶν μὲν οὖν ὄψεων καὶ πρότερον οὗτος ἐστέρητο, ὅμως δὲ καὶ ἐφ' αἷς διέπρεψεν ὁμολογίαις ὁμοίως τοῖς ἄλλοις καυτῆρσιν ἀφανισθεὶς τὸν πόδα, κατὰ τῆς μὴ ἐνεργού-

mis absumptus est, ut legitur in menaeis Graecorum, die 17. Septembris. De Patermuthio loquitur etiam Photius in bibliotheca cap. 118. ubi scribit de libris pro Origene a Pamphilo martyre in carcere elucubratis. [Cf. Euseb. H. E. VIII, 13. *Ruinart.* p. 293 n. 49. *H.*] — 3) Ἐκ τῆς Γαζαίων ἐπίσκοπος ὁρμώμενος Σιλβανός. His verbis indicare videtur Eusebius, Silvanum hunc non fuisse episcopum urbis Gazae. Hoc enim tantum dicit Eusebius, Silvanum Gaza oriundum fuisse, eundemque episcopum Christianis qui in Palestinae metallis agebant, praefuisse. Certe Graeci in menaeis ad diem 14. Octobris verba Eusebii ita videntur accepisse. Aiunt enim Silvanum ecclesiae Gazensis presbyterum fuisse, qui post crudelissima tormenta quae apud Caesaream perpessus fuerat, ad metalla damnatus est, ubi episcopale munus a fidelibus ei delatum est: εἶτα ἐπὶ τῶν ἐν ζωόροις τοῦ χαλκοῦ μετάλλων καταδικασθεὶς, ἐπισκοπικῆς λειτουργίας παρὰ τῶν πιστῶν ἀξιοῦται. Eusebius tamen in lib. VIII. c. 14. Gazae episcopum diserte eum appellat, et in hoc libello de martyribus Palaestinae cap. 7. [Sequens ὡς εἰπεῖν verten-

ης ὁράσεως τὸν αὐτὸν τοῦ πυρὸς καυτῆρα εἰλήφει, τῶν θη-
ίων ἐπὶ τὸ ἀνηλεὲς καὶ ἀσυμπαθὲς τὸ τοῦ τρόπου ὠμὸν καὶ
άνθρωπον ἐπιτεινόντων. Τοιοῦτον δὴ ὄντα, ἤθους μὲν καὶ
ου φιλοσόφου τὶ ἂν τις ἀποθαυμάσειεν, οὐχ οὕτως ἀναφα-
ντος παραδόξου, ὅσον τῆς ἐν μνήμαις ἀρετῆς, ὅλας βίβλους
ῶν θείων γραφῶν οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις ἤ φησιν ὁ θεῖος
πόστολος, ἀλλ᾽ οὐδὲ ἐν ζώων δοραῖς ἢ χάρταις, ὑπὸ ση-
ῶν καὶ χρόνου διαφθειρομένοις, ἀλλ᾽ ἐν πλαξὶν ὡς ἀληθῶς
αρδίας σαρκίναις, ψυχῇ τε διαυγεῖ καὶ καθαρωτάτῳ δια-
νοίας ὄμματι καταγεγραμμένου 4), ὡς προφέρειν γε, ὅτε καὶ
βούλοιτο, διὰ στόματος ὥσπερ ἀπό τινος λόγων θησαυροῦ, τοτὲ
μὲν νομικὴν καὶ προφητικὴν γραφὴν, τοτὲ δὲ ἱστορικὴν, εὐ-
αγγελικήν τε ἄλλοτε καὶ ἀποστολικήν. Καταπλαγῆναί ποτε αὐ-
τὸς ὁμολογῶ, πρῶτον τὸν ἄνδρα θεασάμενος μέσον ἱκανοῦ πλή-
θους ἐκκλησίας ἑστῶτα, καί τινα μέρη θείας γραφῆς διεξιόντα.
Ἕως μὲν γὰρ φωνῆς αὐτὸ μόνον ἐπακροᾶσθαί μοι παρῆν, ἀνα-
γινώσκειν, οἷα δὴ ἔθος ἐν ταῖς συνόδοις, τινὰ ἡγούμην, ὡς
δὲ ἄγχιστα γενόμενος τὸ πραττόμενον συνεῖδον, τοὺς μὲν ἄλ-
λους ἅπαντας ὑγιέσιν ὀφθαλμοῖς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας, τοῦτον
δὲ μόνοις τοῖς τῆς διανοίας χρώμενον, καὶ ἀτεχνῶς οἷά τινα
προφήτην ἀποφθεγγόμενον, παρὰ πολύ τε πλεονεκτοῦντα τοὺς
τὸ σῶμα ἐῤῥωμένους, οὐδ᾽ ὅπως οὖν δοξάζειν 5) τὸν θεὸν καὶ

---

dam puto *fore, paene*. Vide quae monui VII, 25 not. 6. *H.*] — 4) *Καταγεγραμμένου*. In Ion additur: Forte *καταγεγραμμένα*. Sed locus habet optime, modo superius post *τῆς ἐν μνήμαις ἀρετῆς* ponatur comma, quod ego feci, sed Val. et Zimm. male omiserunt. Pendet enim *ἀρετῆς* ex *παραδόξου ἀναφανέντος* et totum locum inde a verbis *οὐχ οὕτως etc.* recte vertit Val. ita: „praesertim cum huius rei causa non tantum admirationis sit consecutus, quantum *ex memoriae praestantia*. Quippe qui totos divinae scripturae libros non in tabulis lapidis, quemadmodum ait divinus apostolus (cf. interpp. ad 2 Corinth. III, 3.), nec in membranis animalium, aut chartis quae vermibus et longinquitate temporis consumuntur, verum in carneis cordis tabulis, in anima scilicet candidissima et in purissimo mentis lumine *perscriptos habuerit*." De verbis *ἐν μνήμαις ἀρετῇ* cf. supra *τῇ περὶ μνήμας ἀρετῇ*, infra *μείζονα ἀρετὴν τῆς καθ᾽ αὑτὸν δυνάμεως*, maiorem facultatis suae *vim* ac *virtutem*, interprete Val. Vide quae observavi ad Euseb. H. E. VII, 32 not. 44. Praeterea de toto hoc loco cf. quae monui supra cap. XI. not. 6. *H.* — 5) *Οὐδ᾽ ὅπως οὖν δοξάζειν*. Scribendum *οὐδ᾽ ὅπως οὐ*, quo nihil certius. [Neque in eo assentior. Vide quae monui cap. XII. not. 6. *H*] Huius

ἀποθαυμάζειν οἷός τε ἦν, σαφές τε πεῖσμα καὶ βέβαιον αὐτοῖς ἔργοις ἐδόκουν μοι ὁρᾷν, ὅτι δὴ μόνος κατ' ἀλήθειαν οὐχ ὁ ἐν τῷ προφανεῖ σώματι νενομισμένος πέφυκεν ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ κατὰ ψυχὴν καὶ διάνοιαν, ὃς καὶ τοῦ σώματος λελωβημένου, μείζονα τὴν ἀρετὴν τῆς καθ' αὐτὸν δυνάμεως ἐπεδείκνυτο. Ἀλλὰ γὰρ τοὺς δεδηλωμένους κατὰ τὸν ἀποκριθέντα τόπον διατρίβοντας, τά τε συνήθη προσευχαῖς καὶ ἀσιτίαις καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀποτελοῦντας ἀσκήσεσι, θεὸς μὲν αὐτὸς τῆς σωτηρίου τελειώσεως τυχεῖν ἠξίου, δεξιὰν αὐτοῖς ἐπήκοον παρέχων, ὁ δὲ πολέμιος ἐχθρὸς ἅτε σχολαίτατα κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν πρὸς θεὸν εὐχῶν ὁπλιζομένους μηκέθ' οἷός τε φέρειν, κτείνειν καὶ μεταίρειν ἀπὸ γῆς ὡς ἂν ἐνόμιζεν ἐνοχλοῦντας[6]· θεὸς δὲ αὐτῷ καὶ τοῦτο πράττειν ἐγχειροῦντι συνεχώρει, ὡς ὁμοῦ γε αὐτὸς τῆς αὐτοῦ κατὰ προαίρεσιν μὴ εἴργοιτο πονηρίας, ἐκεῖνοί τε τῶν πολυτρόπων ἀγώνων ἤδη ποτὲ ἀπολάβοιεν τὰ βραβεῖα. Ταύτῃ οὖν ἑνὸς δέοντος τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα, νεύματι τοῦ παραγεστάτου Μαξιμίνου ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ τὰς κεφαλὰς ἀποτέμνονται. Ταῦτα μὲν οὖν τὰ κατὰ Παλαιστίνην ἐν ὅλοις ἔτεσιν ὀκτὼ συμπερανθέντα μαρτύρια, καὶ τοιοῦτος ὁ καθ' ἡμᾶς διωγμός, ἀρξάμενος μὲν ἀπὸ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως, εἰς μέγα δὲ προκόψας ἐν ταῖς κατὰ χρόνους τῶν ἀρχόντων ἐπαναστάσεσιν ἐν αἷς πολύτροποι καὶ πολυειδεῖς τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἠθληκότων ἀγῶνες ἀνάριθμόν τι πλῆθος μαρτύρων κατὰ πᾶσαν ἐπάρχιον[7] συνεστήσαντο, ἐν τοῖς ἀπὸ Λιβύης καὶ δι' ὅλης Αἰγύπτου, Συρίας τε καὶ τῶν ἀπ' ἀνατολῆς καὶ κύκλῳ μέχρι τῶν κατὰ τὸ

---

porro Ioannis mentio fit in menaeo, die 20. Septembris. [Verba statim antecedentia *ἀτεχνῶς οἷά τινα προφήτην ἀποφθεγγόμενον* non recte vertit Val.: instar prophetae cuiusdam *oracula fundere.* Prophetae enim comparare poterat Iohannem Eusebius, quia scripturae sacrae locos memoriter recitabat eadem facilitate et firmitate qua prophetae est vaticinari. Sed inde non sequitur *ἀποφθέγγεσθαι* esse *oracula fundere.* Vide supra cap. XI. not. 6. Deinde in eo non recte egit Val., quod vocem *ἀτεχνῶς* plane non vertit, quae significat aut *plane*, aut *revera*, *reapse.* Vid. *Zeune* ad Viger. p. 388 sq. ed. *Herm.* et *Heindorf.* ad Plat. Soph. p. 255. D. *H.*] — 6) *Ὡς ἂν ἐνόμιζεν ἐνοχλοῦντας.* Transpositio verborum est familiaris Eusebio pro *ὡς ἂν ἐνοχλοῦντας, ἐνόμιζε,* quod Christophorsonus non vidit. Mox scribendum est: ὡς ὁμοῦ τε αὐτὸς, *etc.* non ὁμοῦ *γε*, ut habent tam scripti codices quam editi. Sequitur enim *ἐκεῖνοί τε, etc.* — 7) Ad *ἐπάρχιον* Ion. adscribitur: *Forte ἐπαρχίαν. H.* — 8) *Ἀνα-*

Ἰλλυρικὸν κλίμα παρατείνουσι. Τὰ γάρ τοι ἐπέκεινα τῶν δεδηλωμένων, Ἰταλία πᾶσα καὶ Σικελία, Γαλλία τε καὶ ὅσα κατὰ δυόμενον ἥλιον ἐπὶ Σπανίαν Μαυριτανίαν τε καὶ Ἀφρικὴν, οὐδ' ὅλοις ἔτεσιν δυσὶ τοῖς πρώτοις τοῦ διωγμοῦ τὸν πόλεμον ὑπομείναντα, ταχίστης ἠξιώθησαν ἐπισκοπῆς τε θεοῦ καὶ εἰρήνης, τῆς οὐρανίου προνοίας φειδῶ τῆς τῶν ἀνδρῶν ἁπλότητος καὶ πίστεως ποιουμένης. Ὃ γοῦν μηδὲ ἱστόρηται ἐν τοῖς ἀνέκαθεν τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς, τοῦτο νῦν πρῶτον καθ' ἡμᾶς παρὰ πᾶσαν γέγονεν ἐλπίδα. Διαιρεῖται μὲν γὰρ ἐπὶ τῷ καθ' ἡμᾶς διωγμῷ διχῆ τὰ τῆς βασιλείας, εἰρήνης δ' ἀπολαύουσιν οἱ ἐν θατέρῳ μέρει τῷ προδεδηλωμένῳ κατοικοῦντες ἀδελφοὶ, τῶν ἀνὰ τὴν ἄλλην οἰκουμένην μυρίους ἐπὶ μυρίοις ἀγῶνας ὑπομεινάντων. Ἀλλὰ γὰρ ὅτε καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐπισκοπὴν εὐμενῆ καὶ ἵλεω ἡ θεία χάρις ἐνεδείκνυτο, τότε δῆτα καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἄρχοντες αὐτοὶ δὴ ἐκεῖνοι δι' ὧν πάλαι τὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐνηργεῖτο πολέμων, παραδοξοτάτῳ γνώμῃ μεταβαλλόμενοι παλινῳδίαν ᾖδον, χρηστοῖς περὶ ἡμῶν προγράμμασιν καὶ ἡμέροις διατάγμασι τὴν καθ' ἡμῶν πυρκαϊὰν ἀποσβεννύντες· ἀναγραπτέα δὴ καὶ ἡ παλινῳδία [a]).

Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων τέλος.

---

[a]) *ἀναγραπτέα δὴ καὶ ἡ παλινῳδία.* **Deest finis huius libelli, palinodia scilicet imperatorum, seu constitutio Galerii Maximiani de inhibenda persecutione Christianorum. Sed haec lacuna facile suppleri potest ex capite ultimo libri octavi historiae ecclesiasticae. [De locutione** *παλινῳδίαν ᾄδειν* **vid. *Erasmi* Chiliad. Cf. VIII, 13 p. 50. VIII, 16 init.** *μεταθέμενοι τὴν γνώμην παλινῳδίαν ᾖδον.* **Iustin. M. cohortat. ad Graecos c. XXXVIII.** *τῷ γοῦν πρότερον ὑμᾶς τὴν πολυθεότητα διδάξαντι, ὕστερον δὲ λυσιτελῆ καὶ ἀναγκαίαν παλινῳδίαν ᾄδειν προελομένῳ κελευθῆναι Ὀρφεῖ.* **Longin. fragm. V, 8 p. 184. ed. *Weisk.*** *οὐκ εὖ παλινῳδήσαντα.* **Horat. Od. I, 16. ibique interpp. Macrob. VII, 5. „Nec abnego potuisse me quoque tanquam *palinodiam canere.*" Insolentius *palinodiae* voce utitur Ammian. Marc. XVIII, 5 p. 194 ed. Vales. poster. pro cantione veteri. *H.*]**

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

Λόγος θ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τῆς ἐπικλάστου ἀνέσεως.

(Nic. H. E. VII, 24.)

Τὰ μὲν δὴ τῆς παλινῳδίας τοῦ προτεθέντος [1]) βασιλικοῦ νεύματος ἥπλωτο τῆς Ἀσίας πάντη [2]) καὶ πανταχοῦ, κατά τε τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας [3])· ὧν τοῦτον ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον, Μαξιμῖνος ὁ ἐπ᾽ ἀνατολῆς τύραννος, δυσσεβέστατος εἰ καί τις ἄλλος, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσεβείας πολεμιώτατος γεγονὼς, οὐδαμῶς τοῖς γραφεῖσιν ἀρεσθεὶς, ἀντὶ τοῦ προτεθέντος γράμματος, λόγῳ προστάττει τοῖς ὑπ᾽ αὐτὸν ἄρχουσι, τὸν καθ᾽ ἡμῶν ἀνεῖναι πόλεμον. Ἐπεὶ γὰρ αὐτῷ μὴ ἐξῆν ἄλλως τῇ τῶν κρειττόνων ἀντιλέγειν κρίσει, τὸν προεκτε-

---

Cap. I. 1) Τοῦ προτεθέντος idem valet ac τοῦ προεκτεθέντος, quo verbo utitur Eusebius infra hac pagina. — 2) Post πάντη Steph. addit τε, quod inscium praeteriisse suspicatur Valesium Readingus in Corrigendis. *H.* — 3) Καὶ τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας. Christophorsonus *singulas Asiae provincias* interpretatur. Rufinus vero Pontum, Bithyniam, Galatiam, et reliquas circumquaque provincias intellexit, quae erant sub ditione Galerii imperatoris, excepta orientis dioecesi, quam re-

θέντα νόμον ἐν παραβύστῳ θεὶς [4]), καὶ ὅπως ἐν τοῖς ὑπ' αὐτὸν μέρεσι μὴ εἰς προὖπτον ἀχθείη φροντίσας, ἀγράφῳ προστάγματι τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἄρχουσι τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἀνεῖναι προστάττει. Οἱ δὲ τὸ τῆς παρακελεύσεως ἀλλήλοις διὰ γραφῆς ὑποσημαίνουσιν. Ὁ γοῦν παρ' αὐτοῖς [5]) τῷ τῶν ἐξοχωτάτων ἐπάρχων ἀξιώματι τετιμημένος Σαβῖνος, πρὸς τοὺς κατ' ἔθνος ἡγουμένους τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην [6]) διὰ Ῥωμαϊκῆς

---

gebat Maximinus caesar. — 4) Ἐν παραβύστῳ θεὶς i. e. *suppressô* edicto, ut vertit Val., *so suchte er nur das bekannt gemachte Gesetz zu verheimlichen*, ut reddidit Stroth. Quid sit proprie παράβυστος, docet Harpocrat. Lexic. p. 276 sq. ed. *Blancard*. et Pollux VIII, 10, 122 sq. Vidi *Jungermann*. et *Kuehn*. ad h. l. *Sigonius* de republ. Atheniens. III, 4. cf. Polluc. III, 3, 43. Zosim. hist. IV, 26 p. 407. IV, 38 p. 440. IV, 39 p. 445 ed. *Cellar*. Sed h. l. paulo insolentius noster ἐν παραβύστῳ iunxit cum verbo θεὶς, cum alias absolute et adverbii loco illud legatur. *H.* — 5) Ὁ γοῦν παρ' αὐτοῖς. Apud Nicephorum legitur παρ' αὐτῷ, ut Sabinum praefectum praetorio Maximini fuisse intelligas. Recte tamen nostri codices habent παρ' αὐτοῖς in plurali numero. Nam Sabinus licet apud Maximinum caesarem in oriente praefecturam gereret praetorii, tamen quia praefectus creatus fuerat a Galerio, idcirco imperatorum praefectus dicitur, Galerii scilicet et Maximini. Quippe caesares ius creandorum praefectorum non habebant, sed praefectos ab augustis creatos accipiebant, ut ex Amm. Marcellini pluribus locis demonstrari potest. Hinc est quod Sabinus in edicto suo, quod hic refertur ab Eusebio, imperatores semper in plurali numero appellat, ut provinciales intelligerent id praeceptum fuisse ab imperatoribus Galerio, Constantino, Licinio et Maximino. Possunt etiam haec verba παρ' αὐτοῖς, accipi de rectoribus provinciarum quae parebant Maximino caesari. De his enim in praecedente periodo loquitur Eusebius. Atque haec expositio mihi verior videtur. [Paulo ante pro οἱ δὲ τὸ Cast. habet οἱ δὲ τά. *H.*] — 6) Τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην. Rufinus hunc locum ita vertit: *Sed Sabinus qui per illud tempus praefecturae culmen regebat, omnium provinciarum iudicibus scribens, et praelatam imperatoris inserens legem, manifestum efficit cunctis id quod Maximinus obscurare tentaverat.* In quo tamen Rufinus mentem Eusebii non est assecutus. Neque enim Sabinus imperatoris Galerii constitutionem edicto suo praemiserat, ut facere solebant praefecti praetorio. Quippe Maximinus operam dederat, ne constitutio illa in notitiam provincialium suorum perveniret. Nam rescriptum Galerii magnopere ei displicebat, tum quod Christiani, quos hactenus atrocissime persecutus fuerat, eius crudelitati subtracti erant, tum quod nomen ipsius praefixum non erat supradictae constitutioni. Sed Licinii quidem nomen post Galerium et Constantinum in eo rescripto legebatur, ipse vero, utpote adhuc caesar, nullum ibi locum habebat. Partim igi-

ἐπιστολῆς 7) · ἧς 8) καὶ αὐτῆς ἡ ἑρμηνεία τοῦτον περιέχ

---

tur pudore ac verecundia, partim prae indignatione, Maximinus ea constitutionem suppressit. Sabinus vero in epistola sua ad praesides provinciarum, levem duntaxat mentionem fecit eius constitutionis, ut Maximino morem gereret. Porro Christophorsonus βασιλέως nomine Maximinum hic intellexit, non ut Rufinus Galerium. Magis tamen place Rufini interpretatio, cum Eusebius Maximinum tyrannum potius vocar soleat quam caesarem. [Recte quidem taxavit Valesius Rufinum quo male hunc Eusebii locum vertit et hanc esse verborum τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην sententiam opinatus est, ut Sabinum Galerii constitutionem edicto suo praemisisse cogitandum sit. Rufinus enim cum in sequentibus praesides provinciarum, Sabini epistola inductos, revera Maximinum Christianos non diutius vexari velle credidisse legeret, quamvis Maximinus ipse indulgentiam nonnisi simulans ob hanc ipsam causam sola nuda voce (ἀγράφῳ προστάγματι) rectoribus sibi subiectis ut a persecutione Christianorum et procul dubio ad tempus tantum ac nonnihil abstinerent (quae omnia Eusebius indicare voluisse videtur simplici ἀγράφῳ προστάγματι), significasset, Rufinus, inquam, cum haec legeret, probabiliter eo motus est, ut more suo iusto liberius Eusebii verba verteret atque ea sequens quae evenerunt, perverteret. Inde ἐμφαίνει γνώμην βασιλέως quod nihil est nisi: regis sententiam *significavit* (cf. verba praecedentia οἱ δὲ — διὰ γραφῆς ὑποσημαίνουσιν et inferius ἐμφανῆ καθιστῶσι γνώμην), Rufinus reddidit: *manifestum efficit cunctis id quod Maximinus obscurare tentaverat* et adeo Galerii constitutionem Sabinum inseruisse epistolae suae, addidit. Iam vero vel Valesius duplici modo mihi lapsus videtur. Primum in eo, quod affirmat, Sabinum *levem* duntaxat *mentionem fecisse* constitutionis Galerii in epistola sua *ut Maximino morem gereret.* Nam de his Eusebius ne verbum quidem dixit, qui potius Sabinum ut reliquos rectores Maximini, *contra huius voluntatem* per litteras significasse refert ea quae Maximinus ἀγράφῳ προστάγματι tantum indicaverat. Hinc quamvis sane Sabinus non diserte commemoraverit constitutionem Galerii in sua epistola, tamen ille ipse potius simul probabiliter credidit Maximinum eiusdem esse in Christianos voluntatis quam ostenderat Galerius et reliqui in sua constitutione, atque inde certe non plane temere Rufinus adeo, Sabinum praemisisse illam constitutionem suae epistolae, interpretatione sua simul affirmasse intelligitur. Sed alterum, in quo erravit Valesius, illud esse puto, quod βασιλέως nomine Galerium, non Maximinum indicari ab Eusebio contendit. Quod quomodo statui possit, non intelligo, neque illud Rufinus statuit qui quamvis Galerii constitutionem simul praemisisse Sabinum epistolae suae dixerit, tamen verbis *id quod M a x i m i n u s obscurare tentaverat*, se βασιλέως vocabulum de nemine nisi de Maximino interpretari luculenter ostendit. Sed causa erroris Valesio illud fuit, quod Sabinum ut Maximino morem gereret, leviter tantum et tecte Galerii constitutionem memorasse ab Eusebio dici

τὸν τρόπον· „Λιπαρωτάτῃ καὶ καθωσιωμένῃ σπουδῇ ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν θειοτάτων αὐτοκρατόρων, πάντων τῶν ἀνθρώπων τὰς διανοίας πρὸς τὴν ὁσίαν καὶ ὀρθὴν τοῦ ζῆν ὁδὸν περιαγαγεῖν ἔτι πάλαι ὥρισεν, ὅπως καὶ οἱ ἀλλοτρίᾳ Ῥωμαίων συνηθείᾳ ἀκολουθεῖν δοκοῦντες, τὰς ὀφειλομένας θρησκείας τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς ἐπιτελοῖεν. Ἀλλ' ἡ τινῶν ἔνστασις καὶ τραχυτάτη βουλὴ εἰς τοσοῦτον περιέστη, ὡς μήτε λογισμῷ δικαίῳ τῆς κελεύσεως δύνασθαι ἐκ τῆς ἰδίας προθέσεως ἀναχωρεῖν, μήτε τὴν ἐπικειμένην τιμωρίαν αὐτοὺς ἐκφοβεῖν. Ἐπειδὴ τοίνυν συνέβαινεν ἐκ τοῦ τοιούτου τρόπου πολλοὺς εἰς κίνδυνον ἑαυτοὺς περιβάλλειν, κατὰ τὴν προσοῦσαν εὐγένειαν τῆς εὐσεβείας ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν τῶν δυνατωτάτων αὐτοκρατόρων, ἀλλότριον εἶναι τῆς προθέσεως τῆς θειοτάτης τῆς ἰδίας δοκιμά-

---

putaret, unde verborum βασιλέως γνώμην ἐμφαίνει hanc sententiam veri similiter esse credidit: regis, id est Galerii, sententiam tecte significavit. Atque propterea nescio an verterit ἐμφαίνει *insinuavit.* Quod vero dicit Valesius, Eusebium Maximinum tyrannum potius quam caesarem vocare, ita tantum verum est, ut saepius et plerumque hoc facere Eusebius credatur. Cf. initium cap. 1 et cap. 2. Sed hoc loco et infra in verbis: τοῦτο γὰρ ἐπ' ἀληθείας βασιλεῖ δοκεῖν ὑπειλήφασιν, de alio quam de Maximino cogitari nullo modo potest, nisi Eusebium obscurissime et perversissime loqui velimus. Verba autem τῷ τῶν ἐξοχωτάτων ἐπάρχων — — ἡγουμένους vertit Valesius: Sabinus quidem qui *praefecturae praetorianae dignitatem, quae apud illos summa habetur,* tunc temporis obtinebat, *singularum provinciarum* praesidibus, et eodem modo Strothius, qui praeterea ad h. l. animadvertit: „*Man wird nicht sehr irren, wenn man einen Praefectus Praetorio dieser Zeit, mit dem Grossvezier vergleicht. Anfänglich war seine Macht nicht so gross.*" *H.*]. — 7) Ἐπιστολῆς. Huius epistolae authentiam ostendit accuratius *Kestner.* de Eus. p. 42 not 88. *H.* — 8) Ἧς — — τρόπον. Val. non recte vertit: *eam epistolam Graece nos interpretati sumus in hunc modum.* Vid. *Moeller.* p. 24. cf. *Moshem. dissertt. ad hist. eccl. pertt.* Vol. I. p. 527. In sequentibus καθωσιωμένῃ σπουδῇ recte vertit Val.: *devota* sollicitudine, perperam Str.: *verehrungswürdige Bemühung.* Vid. I, 3 p. 34. ὅτι μὴ φωναῖς αὐτὸ μόνον αὐτὸν γεραίρομεν οἱ καθωσιωμένοι αὐτῷ. Pollux. I, 1, 20. 36. Valesius ad Euseb. orat. de laud. Const. c. I. *Irmisch.* ad Herodian. VII, 9. Tom. III. p. 784. Cf. *Heraldus* ad Arnob. advers. gentt. III, 6. P. II. p. 122 sq. ed. *Orell.* Sed vocem λιπαρωτάτῃ Valesius transtulit *assidua,* Strothius *hoechste.* Neuter recte ut videtur. Puto enim λιπαρωτάτῃ potius eodem modo h. l. dictum esse quo saepius recentior Graecitas illud usurpat, ita quidem ut sit *continuus,*

ζουσα τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας εἰς τοσοῦτον κίνδυνον τοὺς ἀνθρώπους περιβάλλειν, ἐκέλευσε διὰ τῆς ἐμῆς καθοσιώσεως τῇ σῇ ἀγχινοίᾳ διαχαράξαι, ἵν᾽ εἴ τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ ἰδίου ἔθνους τὴν θρησκείαν μετιὼν εὑρεθείη, τῆς κατ᾽ αὐτοῦ ἐνοχλήσεως καὶ τοῦ κινδύνου αὐτὸν ἀποστήσειας, καὶ μή τινα ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως τιμωρίᾳ κολαστέον νομίσειας, ὁπότε τῇ τοσαύτου χρόνου συνελεύσει συνέστη, αὐτοὺς μηδενὶ τρόπῳ πεπεῖσθαι δεδυνῆσθαι, ὅπως ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάσεων ἀναχωρήσαιεν. Ἐγγράψαι τοιγαροῦν πρὸς τοὺς λογιστὰς καὶ τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς πραιποσίτους τοῦ πάγου ἑκάστης πόλεως ἡ σὴ ἐπιστρέφεια ὀφείλει, ἵνα γνῷεν παραιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος 9) φροντίδα ποιεῖσθαι μὴ προσήκειν." Ἐπὶ τούτοις οἱ κατ᾽ ἐπαρχίαν, τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προαίρεσιν νενομικότες, λογισταῖς καὶ στρατηγοῖς καὶ τοῖς κατ᾽ ἀργοὺς ἐπιτεταγμένοις, τὴν βασιλικὴν διὰ γραμμάτων ἐμφανῆ καθιστῶσι γνώμην, οὐ μόνον δ᾽ αὐτοῖς διὰ γραφῆς ταῦτα προὐχώρει, καὶ ἔργοις δὲ πολὺ πρότερον, ὡς ἂν νεῦμα βασιλικὸν εἰς πέρας ἄγοντες, οὓς εἶχον ἐν δεσμωτηρίοις καθειργμένους διὰ τὴν εἰς τὸ θεῖον ὁμολογίαν, εἰς φανερὸν προάγοντες ἠλευθέρουν, ἀνιέντες τούτων δὴ αὐτῶν τοὺς ἐν μετάλλοις ἐπὶ τιμωρίᾳ δεδομένους· τοῦτο γὰρ ἐπ᾽ ἀληθείας βασιλεῖ δοκεῖν ὑπει-

---

constans, perpetuus. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E. VII, 11 not. 28. H. — 9) *Περαιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος.* Non dubito quin scribendum sit *τοῦ πράγματος*; quam emendationem confirmat Nicephorus in cap. 24. l. VII. qui hunc locum sic expressit: *μὴ προσῆκον ἐκείνοις περαιτέρω φροντίδα περὶ Χριστιανῶν ποιεῖσθαι.* [Valesius vertit: ut sciant sibi in posterum *huius negotii amplius curam agere non licere*, Strothius: *dass sie es wissen, dass sie sich mit dieser Sache fernerhin nicht abgeben dürfen.* Nescio tamen an vel *γράμματος* possit explicari et ita quidem ut eadem sententia maneat, hoc modo: ut sciant sibi non licere operam dare, scilicet, ut facile intelligitur, persequendis Christianis, ultra hoc scriptum, id est, magis quam hoc scripto est indicatum. Sequentia *οἱ κατ᾽ ἐπαρχίαν τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προαίρεσιν νενομικότες* non recte vertit Valesius: singularum provinciarum praesides, rati *hanc revera esse principis mentem*, quae literis Sabini exprometur, nec Strothius: *Die Statthalter in den Provinzen hielten den Inhalt dieses Briefes für die wahre Willensmeynung der Kaiser*, cum vertendum sit: provinciarum praesides rati *se iis* (id est, curatoribus, magistratibus etc.) *voluntatem caesaris quae scripto illo contineretur, probare s. demonstrare.* Pro *νενομικότες* paulo post Cast-

λήφασιν ἠπατημένοι. Καὶ δὴ τούτων οὕτως ἐπιτελεσθέντων, ἀθρόως οἷόν τε φῶς ἐκ ζοφερᾶς νυκτὸς ἐκλάμψαν, κατὰ πᾶσαν πόλιν συγκροτουμένας παρῆν ὁρᾶν ἐκκλησίας, συνόδους τε παμπληθεῖς, καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ἐξ ἔθους ἐπιτελουμένας συναγωγάς [10]), καταπέπληκτο δ' ἐπὶ τούτοις οὐ σμικρῶς πᾶς τις τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, τῆς τοσαύτης μεταβολῆς τὸ παράδοξον ἀποθαυμάζων, μέγαν τε καὶ μόνον ἀληθῆ τὸν Χριστιανῶν Θεὸν ἐπιβοώμενος. Τῶν δ' ἡμετέρων οἱ μὲν τὸν τῶν διωγμῶν ἀγῶνα πιστῶς καὶ ἀνδρείως διηθληκότες, τὴν πρὸς ἅπαντας αὖθις ἀπελάμβανον παῤῥησίαν, ὅσοι δὲ τὰ τῆς πίστεως νενοσηκότες, τὰς ψυχὰς ἐτύγχανον κεχειμασμένοι [11]), ἀσμένως περὶ τὴν σφῶν θεραπείαν ἔσπευδον, ἀντιβολοῦντες καὶ σωτηρίας δεξιὰν τοὺς ἐῤῥωμένους αἰτουμενοι, τόν τε Θεὸν ἵλεων αὐτοῖς γενέσθαι καθικετεύοντες. Εἶτα δὲ καὶ οἱ γενναῖοι τῆς θεοσεβείας ἀθληταὶ τῆς εἰς τὰ μέταλλα κακοπαθείας ἐλευθερούμενοι, ἐπὶ τὰς ἑαυτῶν ἐστέλλοντο, γαῦροι καὶ φαιδροὶ διὰ πάσης ἰόντες πόλεως, εὐφροσύνης τε ἀλέκτου, καὶ ἣν οὐδὲ λόγῳ δυνατὸν ἑρμηνεῦσαι παῤῥησίας ἔμπλεοι. Στίφη οὖν πολυάνθρωπα κατὰ μέσας λεωφόρους [12]) καὶ ἀγορὰς, ᾠδαῖς καὶ ψαλμοῖς τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντα τὰ τῆς πορείας ἤνυε. Καὶ τοὺς μετὰ τιμωρίας ἀπηνεστάτης μικρῷ πρόσθεν δεσμίους τῶν πατρίδων ἀπεληλαμένους, εἶδες ἂν ἱλαροῖς καὶ γεγηθόσι προσώποις τὰς αὐτῶν ἀπολαμβάνοντας ἑστίας, ὡς καὶ τοὺς πρότερον καθ' ἡμῶν φονῶντας, τὸ θαῦμα παρὰ πᾶσαν ὁρῶντας ἐλπίδα, συγχαίρειν τοῖς γεγενημένοις.

---

habet νομήσαντες et inferius ὅσους εἶχον pro οὓς εἶχον. *H.*] — 10) Ἐπιτελουμένας συναγωγάς. Hoc loco συναγωγὰς posuit pro συνάξεις. Quo sensu etiam Dionysius Alexandrinus eam vocem usurpat, ut supra notavi in lib. VII. Duplex autem erat συνάξις, altera precum, altera sacramentorum. De priore loquitur Athanasius in apologia ad Constantium: καὶ γέγονεν οὐκ ἐγκαίνια, ἀλλὰ σύναξις τῆς εὐχῆς. — 11) Κεχειμασμένοι. Lapsos intelligit, quos naufragis comparat. Eosdem in libro VIII. πεπειραμένους vocavit. Possis etiam vertere *vi tempestatis quassatis.* [Statim ante pro ὅσοι δὲ Cast. ὅσοι δ' αὖ. *H.*] — 12) Λεωφόρους vias *publicas* recte vertit Val. Vide quae monui ad Euseb. H. E. VII, 21 not. 8. Adde Polluc. I, 12, 220. III, 17, 96. IX, 4, 19. Ἐπὶ δὲ τούτοις, τὰς μὲν εὐρυτέρας ὁδοὺς, λεωφόρους καὶ ἁμαξιτοὺς ἂν καλοῖς, καὶ ἁμαξηλάτους, καὶ ἱππηλάτους. Τὰ δὲ στενὰ, στενωποὺς, καὶ λαύρας etc. Vid. *Ingermann.* ad h. l. Achill. Tat. I. p. 45. ed. *Salmas.* ἐκτρέπεται τῆς λεωφόρου. *H.*

τῶν ὁμολογητῶν πλῆθύν, τοῖς μὲν Κύπρον, τοῖς δὲ τὸν Λίβανον οἰκεῖν ἔνειμεν, ἄλλους τε ἄλλαις κατὰ Παλαιστίνην χώραις κατασπείρας, τοὺς πάντας διαφόροις πονεῖσθαι τισὶν ἔργοις ἐπικελεύεται. Εἶτα τέσσαρας τοὺς μάλιστα δοκοῦντας αὐτῶν κορυφαίους ἐπιλεξάμενος, ἐπὶ τὸν ἐφεστῶτα τοῖς αὐτόθι στρατεύμασι παραπέμπεται· Πηλεὺς ἦν καὶ Νεῖλος, ἐπίσκοποι Αἰγυπτίων, καὶ πρεσβύτερος ἄλλος [2]), καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ τοῖς πᾶσι διὰ τὸν περὶ πάντας σπουδὴν γνωριμώτατος Πατερμούθιος· οὓς ὁ στρατοπεδάρχης, ἄρνησιν τῆς θεοσεβείας αἰτήσας καὶ μὴ τυχών, τῇ διὰ πυρὸς τελειώσει παραδίδωσιν. Ἄλλοι δ᾽ αὖ πάλιν ἐτύγχανον ἐκεῖσε ἐφ᾽ ἑαυτοῖς ἰδίαν χώραν οἰκεῖν λαχόντες, ὅσοι τῶν ὁμολογητῶν ἤτοι διὰ γῆρας, ἢ διὰ πηρώσεις, ἢ ἄλλας σωμάτων ἀσθενείας, τῆς ἐν τοῖς ἔργοις ἀπολέλυντο λειτουργίας· ὧν ἡγεῖτο ἐκ τῆς Γαζαίων ἐπίσκοπος [3]) ὁρμώμενος Σιλβανός, εὐλαβές τι χρῆμα καὶ γνήσιον ὑπόδειγμα Χριστιανισμοῦ φέρων. Οὗτος δὴ, ὡς εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τοῦ διωγμοῦ καὶ διὰ παντὸς τοῦ χρόνου παντοίοις ἀγῶσιν ὁμολογιῶν διαπρέψας, εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ τετήρητο, ὡς ἂν ὕστατον γένοιτο παντὸς τοῦ κατὰ Παλαιστίνην ἀγῶνος ἐπισφράγισμα. Τούτῳ δὲ καὶ τῶν ἀπ᾽ Αἰγύπτου συνῆσαν πλείους, ἐν οἷς ἦν καὶ Ἰωάννης, ὃς τῇ περὶ μνήμας ἀρετῇ τοὺς καθ᾽ ἡμᾶς ὑπερεβάλετο πάντας. Τῶν μὲν οὖν ὄψεων καὶ πρότερον οὗτος ἐστέρητο, ὅμως δὲ καὶ ἐφ᾽ αἷς διέπρεψεν ὁμολογίαις ὁμοίως τοῖς ἄλλοις καυτῆρσιν ἀφανισθεὶς τὸν πόδα, κατὰ τῆς μὴ ἐνεργού-

mis absumptus est, ut legitur in menaeis Graecorum, die 17. Septembris. De Patermuthio loquitur etiam Photius in bibliotheca cap. 118. ubi scribit de libris pro Origene a Pamphilo martyre in carcere elucubratis. [Cf. Euseb. H. E. VIII, 13. *Ruinart.* p. 293 n. 49. *H.*] — 3) *Ἐκ τῆς Γαζαίων ἐπίσκοπος ὁρμώμενος Σιλβανός.* His verbis indicare videtur Eusebius, Silvanum hunc non fuisse episcopum urbis Gazae. Hoc enim tantum dicit Eusebius, Silvanum Gaza oriundum fuisse, eundemque episcopum Christianis qui in Palestinae metallis agebant, praefuisse. Certe Graeci in menaeis ad diem 14. Octobris verba Eusebii ita videntur accepisse. Aiunt enim Silvanum ecclesiae Gazensis presbyterum fuisse, qui post crudelissima tormenta quae apud Caesaream perpessus fuerat, ad metalla damnatus est, ubi episcopale munus a fidelibus ei delatum est: *εἶτα ἐπὶ τῶν ἐν ζωόροις τοῦ χαλκοῦ μετάλλων καταδικασθεὶς, ἐπισκοπικῆς λειτουργίας παρὰ τῶν πιστῶν ἀξιοῦται.* Eusebius tamen in lib. VIII. c. 14. Gazae episcopum diserte eum appellat, et in hoc libello de martyribus Palaestinae cap. 7. [Sequens *ὡς εἰπεῖν* verten-

αὐτῆς· Ἀντιοχείας ἐπιφύεται Θεότεκνος, δεινὸς καὶ γόης καὶ πονηρὸς ἀνὴρ, καὶ τῆς προσωνυμίας ἀλλότριος· ἐδόκει δὲ λογιστεύειν [6]) τὰ κατὰ τὴν πόλιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τοῦ κατ' Ἀντιόχειαν νεοπαγοῦς ξοάνου.

Πλεῖστα δ' οὖν οὗτος καθ' ἡμῶν στρατευσάμενος, καὶ πάντα τρόπον τοὺς ἡμετέρους, ὥσπερ τινας φῶρας ἀνοσίους, ἐκ μυχῶν θηρεῦσαι διὰ σπουδῆς πεποιημένος, πάντα τε ἐπὶ διαβολῇ καὶ κατηγορίᾳ τῇ καθ' ἡμῶν μεμηχανημένος, καὶ θανάτου αἴτιος μυρίοις ὅσοις γεγονὼς, τελευτῶν εἴδωλόν τι Διὸς Φιλίου [1])

rus vero legit: καὶ ἑτέροις δὲ ταὐτὸ ὑποβαλὼν διαπράξασθαι. Quam scripturam secutus esse videtur Rufinus, qui ita vertit: *Sed et alios per singulas civitates similiter deterrimos cives ad simile facinus impellit.* Vide caput 4. huius libri, ubi eadem verba repetuntur. — 6) Λογιστεύειν. Logistae dicebantur a Graecis curatores civitatum. Unde λογιστεύειν est curatoris officio fungi. Philostratus in Nicete sophista: ἀνὴρ ὕπατος ὄνομα Ῥοῦφος, τοὺς Σμυρναίους ἐλογίστευε πικρῶς καὶ δυστρόπως, etc. Id est: *Rufus quidam vir consularis, curator erat Smyrnaeorum, et in eo munere acerbum se ac morosum praebebat.* Vide quae notavi ad librum XIV. Amm. Marcellini pag. 36. [Ad verba τῆς προσωνυμίας ἀλλότριος vide quae annotavi ad Euseb. H. E. VII, 32 not. 41. Adde VIII, 6. τοιοῦτον τῶν βασιλικῶν ἑνὸς τὸ μαρτύριον παίδων, ἄξιον ὡς ὄντως καὶ τῆς προσηγορίας· Πέτρος γὰρ ἐκαλεῖτο. Matth. XVI, 18. Scriptor vitae Syncleticae apud *Cotcler.* eccles. Graec. monumm. Tom. I. p. 202. de Syncletica: Ἡ τοῦ ἐπουρανίου συγκλήτου ἐπώνυμος. Verba autem ἐδόκει λογιστεύειν Val. vertit: curatoris *officium gerebat* et Stroth. eodem modo: *er verwaltete das Amt eines Kämmerers.* Et sane ἐδόκει h. l. vix potest verti *videbatur* sed potius rem affirmat. Cf. quae monui ad Eus. H. E, VI, 17 not. 2 p. 197. *H.*]

Cap. III. 1) Διὸς Φιλίου. Iovis Philii templum Antiochiae memorat Iulianus in misopogone et Libanius, ni fallor, in Antiochico. —

μαγγανείαις τισὶ καὶ γοητείαις ἱδρύει [2]), τελετάς τε ἀνάγνους αὐτῷ καὶ μυήσεις ἀκαλλιερήτους, ἐξαγίστους τε καθαρμοὺς ἐπινοήσας, μέχρι καὶ βασιλέως τὴν τερατείαν δι' ὧν ἐδόκει χρησμῶν ἐκτελεῖν, ἐπεδείκνυτο· καὶ δὴ καὶ οὗτος κολακείᾳ τῇ καθ' ἡδονὴν τοῦ κρατοῦντος, ἐπεγείρει κατὰ Χριστιανῶν τὸν δαίμονα, καὶ τὸν θεὸν δὴ κελεῦσαί φησιν, ὑπερορίους τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀγρῶν, ὡς ἂν ἐχθροὺς αὐτῷ Χριστιανοὺς ἀπελάσαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Περὶ τῶν καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων.

(Nic. H. E. VII, 21.)

Τούτῳ δὲ πρώτῳ κατὰ γνώμην πράξαντι, πάντες οἱ λοιποὶ τῶν ἐν τέλει τὰς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν πόλεις οἰκοῦντες, τὴν

---

2) *Γοητείαις ἱδρύει.* **Variae erant gentilium caeremoniae in erigendis deorum simulachris. Aliis enim ritibus Iupiter Ctesius, aliis Herceus, aliis Philius consecrabatur. Ac Iupiter quidem Ctesius, cuius simulachrum in cellis penariis habebant, cadisco dedicabatur. Ritum consecrationis refert Anticlides in ἐξηγητικῷ, id est, *in libro de ritibus sacris* apud Athenaeum in libro XI. cap. 6. Simulachra autem Iovis Hercei cum ollis consecrabantur. Aristophanes in Danaidibus:**

μαρτύρομαι δὲ Ζηνὸς Ἑρκείου χύτρας,
μεθ' ὧν ὁ βωμὸς οὗτος ἱδρύνθη ποτέ.

Eodem ritu Mercurii et aliorum simulachra erigebant, idque dicebant *χύτραις ἱδρύειν*. In his ollis pultem aut legumina coquebant, ex quibus libamenta diis a se consecratis offerebant, in memoriam prisci victus et antiquae frugalitatis. Quod si numen suum impensius colere vellent, tum caesa victima illius simulachrum erigebant. Quod dicebatur *ἱδρύειν ἱερείῳ*, ut docet Aristophanes in Irene, eiusque scholiastes pag. 693. Adde Suidam in voce *κανοῦν*. Praeter has caeremonias utebantur interdum magicis consecrationibus, quemadmodum Theotecnus fecisse dicitur in simulachro Iovis Philii dedicando.

ὁμοίαν ὡρμῶντο ψῆφον ποιήσασθαι, προσφιλὲς δ' εἶναι [1]) τοῦτο βασιλεῖ τῶν κατ' ἐπαρχίαν ἡγεμόνων συνεωρακότων, καὶ τοῦτ' αὐτὸ διαπράξασθαι τοῖς ὑπηκόοις ὑποβεβληκότων. Ὧν δὴ καὶ αὐτῶν τοῖς ψηφίσμασι δι' ἀντιγραφῆς ἀσμενέστατα ἐπινεύσαντος τοῦ τυράννου, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ὁ καθ' ἡμῶν ἀνεφλέγετο διωγμός. Ἱερεῖς δῆτα [2]) κατὰ πόλιν τῶν ξοάνων, καὶ ἐπὶ τούτοις ἀρχιερεῖς [3]) πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου, οἱ μάλιστα ταῖς πολιτείαις διαπρέψαντες καὶ διὰ πασῶν ἔνδοξοι γενόμενοι καθίσταντο· οἷς καὶ πολλή τις εἰσήγετο σπουδὴ περὶ τὴν τῶν θεραπευομένων πρὸς αὐτῶν θρησκείαν. Ἡ γοῦν ἔκτοπος [4]) τοῦ κρατοῦντος δεισιδαιμονία, συνελόντι φάναι, πάντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄρχοντάς τε καὶ ἀρχομένους εἰς τὴν αὐτοῦ χάριν πάντα πράττειν καθ' ἡμῶν ἐνῆγε, ταύτην αὐτῷ χάριν μεγίστην ἀνθ' ὧν ἐνόμιζον πρὸς αὐτοῦ τεύξεσθαι εὐεργεσιῶν ἀντιδωρουμένων, τὸ καθ' ἡμῶν φονᾶν, καί τινας εἰς ἡμᾶς καινοτέρας κακοηθείας ἐνδείκνυσθαι.

Cap. IV. 1) *Προσφιλὲς δ' εἶναι.* Scribendum puto προσφιλές γε εἶναι. — 2) *Ἱερεῖς δῆτα.* Cf. Lact. de mortt. pers. c. XXXVI. *H.* — 3) *Ἀρχιερεῖς πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου.* Sacerdos provinciae suffragiis decurionum creabatur, iique potissimum ad honorem sacerdotii promovebantur, qui omnibus curiae muneribus egregie perfuncti essent, ut legitur in codice Theodosiano, titulo de decurionibus. Id ergo ut novum et inusitatum notat Eusebius, quod Maximinus ipse sacerdotes provinciae designaverit. [Cf. quae annotavit Valesius ad Euseb. H. E. VIII, 14 not. 10. *H.*] — 4) *Ἔκπτωτος.* Rectius in codice Medic. et Mazar. ἔκτοπος legitur. Sic etiam scriptum habet codex Fuketii et Savilii.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

Λόγος θ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τῆς ἐπικλάστου ἀνέσεως.

(Nic. H. E. VII, 24.)

Τὰ μὲν δὴ τῆς παλινῳδίας τοῦ προτεθέντος [1]) βασιλικοῦ νεύματος ἥπλωτο τῆς Ἀσίας πάντη [2]) καὶ πανταχοῦ, κατά τε τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας [3])· ὧν τοῦτον ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον, Μαξιμῖνος ὁ ἐπ᾽ ἀνατολῆς τύραννος, δυσσεβέστατος εἰ καί τις ἄλλος, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσεβείας πολεμιώτατος γεγονώς, οὐδαμῶς τοῖς γραφεῖσιν ἀρεσθεὶς, ἀντὶ τοῦ προτεθέντος γράμματος, λόγῳ προστάττει τοῖς ὑπ᾽ αὐτὸν ἄρχουσι, τὸν καθ᾽ ἡμῶν ἀνεῖναι πόλεμον. Ἐπεὶ γὰρ αὐτῷ μὴ ἐξῆν ἄλλως τῇ τῶν κρειττόνων ἀντιλέγειν κρίσει, τὸν προεκτε-

---

Cap. I. 1) *Τοῦ προτεθέντος* idem valet ac *τοῦ προεκτεθέντος*, quo verbo utitur Eusebius infra hac pagina. — 2) Post *πάντη* Steph. addit *τε*, quod inscium praeteriisse suspicatur Valesium Readingus in Corrigendis. *H.* — 3) *Καὶ τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας.* Christophorsonus *singulas Asiae provincias* interpretatur. Rufinus vero Pontum, Bithyniam, Galatiam, et reliquas circumquaque provincias intellexit, quae erant sub ditione Galerii imperatoris, excepta orientis dioecesi, quam re-

θέντα νόμον ἐν παραβύστῳ θεὶς [4]), καὶ ὅπως ἐν τοῖς ὑπ' αὐτὸν μέρεσι μὴ εἰς προὖπτον ἀχθείη φροντίσας, ἀγράφῳ προστάγματι τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἄρχουσι τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἀνεῖναι προστάττει. Οἱ δὲ τὸ τῆς παρακελεύσεως ἀλλήλοις διὰ γραφῆς ὑποσημαίνουσιν. Ὁ γοῦν παρ' αὐτοῖς [5]) τῷ τῶν ἐξοχωτάτων ἐπάρχων ἀξιώματι τετιμημένος Σαβῖνος, πρὸς τοὺς κατ' ἔθνος ἡγουμένους τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην [6]) διὰ Ῥωμαϊκῆς

---

gebat Maximinus caesar. — 4) Ἐν παραβύστῳ θεὶς i. e. suppresso edicto, ut vertit Val., *so suchte er nur das bekannt gemachte Gesetz zu verheimlichen*, ut reddidit Stroth. Quid sit proprie παράβυστος, docet Harpocrat. Lexic. p. 276 sq. ed. *Blancard.* et Pollux VIII, 10, 122 sq. Vide *Jungermann.* et *Kuehn.* ad h. l. *Sigonius* de republ. Atheniens. III, 4. cf. Polluc. III, 3, 43. Zosim. hist. IV, 26 p. 407. IV, 38 p. 440. IV, 39 p. 445 ed. *Cellar.* Sed h. l. paulo insolentius noster ἐν παραβύστῳ iunxit cum verbo θεὶς, cum alias absolute et adverbii loco illud legatur. *H.* — 5) Ὁ γοῦν παρ' αὐτοῖς. Apud Nicephorum legitur παρ' αὐτῷ, ut Sabinum praefectum praetorio Maximini fuisse intelligas. Recte tamen nostri codices habent παρ' αὐτοῖς in plurali numero. Nam Sabinus licet apud Maximinum caesarem in oriente praefecturam gereret praetorii, tamen quia praefectus creatus fuerat a Galerio, idcirco imperatorum praefectus dicitur, Galerii scilicet et Maximini. Quippe caesares ius creandorum praefectorum non habebant, sed praefectos ab augustis creatos accipiebant, ut ex Amm. Marcellini pluribus locis demonstrari potest. Hinc est quod Sabinus in edicto suo, quod hic refertur ab Eusebio, imperatores semper in plurali numero appellat, ut provinciales intelligerent id praeceptum fuisse ab imperatoribus Galerio, Constantino, Licinio et Maximino. Possunt etiam haec verba παρ' αὐτοῖς, accipi de rectoribus provinciarum quae parebant Maximino caesari. De his enim in praecedente periodo loquitur Eusebius. Atque haec expositio mihi verior videtur. [Paulo ante pro οἱ δὲ τὸ Cast. habet οἱ δὲ τά. *H.*] — 6) Τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην. Rufinus hunc locum ita vertit: *Sed Sabinus qui per illud tempus praefecturae culmen regebat, omnium provinciarum iudicibus scribens, et praelatam imperatoris inserens legem, manifestum efficit cunctis id quod Maximinus obscurare tentaverat.* In quo tamen Rufinus mentem Eusebii non est assecutus. Neque enim Sabinus imperatoris Galerii constitutionem edicto suo praemiserat, ut facere solebant praefecti praetorio. Quippe Maximinus operam dederat, ne constitutio illa in notitiam provincialium suorum perveniret. Nam rescriptum Galerii magnopere ei displicebat, tum quod Christiani, quos hactenus atrocissime persecutus fuerat, eius crudelitati subtracti erant, tum quod nomen ipsius praefixum non erat supradictae constitutioni. Sed Licinii quidem nomen post Galerium et Constantinum in eo rescripto legebatur, ipse vero, utpote adhuc caesar, nullum ibi locum habebat. Partim igi-

ἐπιστολῆς [7]. ἧς [8]) καὶ αὐτῆς ἡ ἑρμηνεία τοῦτον περιέχει

---

tur pudore ac verecundia, partim prae indignatione, Maximinus eam constitutionem suppressit. Sabinus vero in epistola sua ad praesides provinciarum, levem duntaxat mentionem fecit eius constitutionis, ut Maximino morem gereret. Porro Christophorsonus βασιλέως nomine Maximinum hic intellexit, non, ut Rufinus, Galerium. Magis tamen placet Rufini interpretatio, cum Eusebius Maximinum tyrannum potius vocare soleat quam caesarem. [Recte quidem taxavit Valesius Rufinum quod male hunc Eusebii locum vertit et hanc esse verborum τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην sententiam opinatus est, ut Sabinum Galerii constitutionem edicto suo praemisisse cogitandum sit. Rufinus enim cum in sequentibus praesides provinciarum, Sabini epistola inductos, revera Maximinum Christianos non diutius vexari velle credidisse legeret, quamvis Maximinus ipse indulgentiam nonnisi simulans ob hanc ipsam causam sola nuda voce (ἀγράφῳ προστάγματι) rectoribus sibi subiectis ut a persecutione Christianorum et procul dubio ad tempus tantum ac nonnihil abstinerent (quae omnia Eusebius indicare voluisse videtur simplici ἀγράφῳ προστάγματι), significasset, Rufinus, inquam, cum haec legeret, probabiliter eo motus est, ut more suo iusto liberius Eusebii verba verteret atque ea sequens quae evenerunt, perverteret. Inde ἐμφαίνει γνώμην βασιλέως quod nihil est nisi: regis sententiam *significavit* (cf. verba praecedentia οἱ δὲ — διὰ γραφῆς ὑποσημαίνουσιν et inferius ἐμφανῆ καθιστῶσι γνώμην), Rufinus reddidit: *manifestum efficit cunctis id quod Maximinus obscurare tentaverat* et adeo Galerii constitutionem Sabinum inseruisse epistolae suae, addidit. Iam vero vel Valesius duplici modo mihi lapsus videtur. Primum in eo, quod affirmat, Sabinum *levem* duntaxat *mentionem fecisse* constitutionis Galerii in epistola sua *ut Maximino morem gereret*. Nam de his Eusebius ne verbum quidem dixit, qui potius Sabinum ut reliquos rectores Maximini, *contra huius voluntatem* per litteras significasse refert ea quae Maximinus ἀγράφῳ προστάγματι tantum indicaverat. Hinc quamvis sane Sabinus non diserte commemoraverit constitutionem Galerii in sua epistola, tamen ille ipse potius simul probabiliter credidit Maximinum eiusdem esse in Christianos voluntatis quam ostenderat Galerius et reliqui in sua constitutione, atque inde certe non plane temere Rufinus adeo, Sabinum praemisisse illam constitutionem suae epistolae, interpretatione sua simul affirmasse intelligitur. Sed alterum, in quo erravit Valesius, illud esse puto, quod βασιλέως nomine Galerium, non Maximinum indicari ab Eusebio contendit. Quod quomodo statui possit, non intelligo, neque illud Rufinus statuit qui quamvis Galerii constitutionem simul praemisisse Sabinum epistolae suae dixerit, tamen verbis *id quod Maximinus obscurare tentaverat*, se βασιλέως vocabulum de nemine nisi de Maximino interpretari luculenter ostendit. Sed causa erroris Valesio illud fuit, quod Sabinum ut Maximino morem gereret, leviter tantum et tecte Galerii constitutionem memorasse ab Eusebio dici

τὸν τρόπον „Λιπαρωτάτη καὶ καθωσιωμένη σπουδῇ ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν θειοτάτων αὐτοκρατόρων, πάντων τῶν ἀνθρώπων τὰς διανοίας πρὸς τὴν ὁσίαν καὶ ὀρθὴν τοῦ ζῆν ὁδὸν περιαγαγεῖν ἔτι πάλαι ὥρισεν, ὅπως καὶ οἱ ἀλλοτρίᾳ Ῥωμαίων συνηθείᾳ ἀκολουθεῖν δοκοῦντες, τὰς ὀφειλομένας θρησκείας τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς ἐπιτελοῖεν. Ἀλλ' ἡ τινῶν ἔνστασις καὶ τραχυτάτη βουλὴ εἰς τοσοῦτον περιέστη, ὡς μήτε λογισμῷ δικαίῳ τῆς κελεύσεως δυνάσθαι ἐκ τῆς ἰδίας προθέσεως ἀναχωρεῖν, μήτε τὴν ἐπικειμένην τιμωρίαν αὐτοὺς ἐκφοβεῖν. Ἐπειδὴ τοίνυν συνέβαινεν ἐκ τοῦ τοιούτου τρόπου πολλοὺς εἰς κίνδυνον ἑαυτοὺς περιβάλλειν, κατὰ τὴν προσοῦσαν εὐγένειαν τῆς εὐσεβείας ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν τῶν δυνατωτάτων αὐτοκρατόρων, ἀλλότριον εἶναι τῆς προθέσεως τῆς θειοτάτης τῆς ἰδίας δοκιμά-

---

putaret, unde verborum βασιλέως γνώμην ἐμφαίνει hanc sententiam veri similiter esse credidit: regis, id est Galerii, sententiam tecte significavit. Atque propterea nescio an verterit ἐμφαίνει *insinuavit*. Quod vero dicit Valesius, Eusebium Maximinum tyrannum potius quam caesarem vocare, ita tantum verum est, ut saepius et plerumque hoc facere Eusebius credatur. Cf. initium cap. 1 et cap. 2. Sed hoc loco et infra in verbis: τοῦτο γὰρ ἐπ' ἀληθείας βασιλεῖ δοκεῖν ὑπειλήφασιν, de alio quam de Maximino cogitari nullo modo potest, nisi Eusebium obscurissime et perversissime loqui velimus. Verba autem τῷ τῶν ἐξοχωτάτων ἐπάρχων — — ἡγουμένους vertit Valesius: Sabinus quidem qui *praefecturae praetorianae dignitatem, quae apud illos summa habetur*, tunc temporis obtinebat, *singularum provinciarum* praesidibus, et eodem modo Strothius, qui praeterea ad h. l. animadvertit: „*Man wird nicht sehr irren, wenn man einen Praefectus Praetorio dieser Zeit, mit dem Grossvezier vergleicht. Anfänglich war seine Macht nicht so gross.*" *H.*]. — 7) Ἐπιστολῆς. Huius epistolae authentiam ostendit accuratius *Kestner*. de Eus. p. 42 not 88. *H.* — 8) Ἧς — — τρόπον. Val. non recte vertit: *eam epistolam Graece nos interpretati sumus in hunc modum.* Vid. *Moeller*. p. 24. cf. *Moshem. dissert. ad hist. eccl. pertt.* Vol. I. p. 527. In sequentibus καθωσιωμένη σπουδῇ recte vertit Val.: *devota* sollicitudine, perperam Str.: *verehrungswürdige Bemühung.* Vid. I, 3 p. 34. ὅτι μὴ φωναῖς αὐτὸ μόνον αὐτὸν γεγαίρομεν οἱ καθωσιωμένοι αὐτῷ. Pollux. I, 1, 20. 36. Valesius ad Euseb. orat. de laud. Const. c. I. *Irmisch.* ad Herodian. VII, 9. Tom. III. p. 784. Cf. *Heraldus* ad Arnob. advers. gentt. III, 6. P. II. p. 122 sq. ed. *Orell.* Sed vocem λιπαρωτάτη Valesius transtulit *assidua*, Strothius *hoechste*. Neuter recte ut videtur. Puto enim λιπαρωτάτη potius eodem modo h. l. dictum esse quo saepius recentior Graecitas illud usurpat, ita quidem ut sit *sontinuus*,

ζουσα τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας εἰς τοσοῦτον κίνδυνον τοὺς ἀνθρώπους περιβάλλειν, ἐκέλευσε διὰ τῆς ἐμῆς καθοσιώσεως τῇ σῇ ἀγχινοίᾳ διαχαράξαι, ἵν᾽ εἴ τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ ἰδίου ἔθνους τὴν θρησκείαν μετιὼν εὑρεθείη, τῆς κατ᾽ αὐτοῦ ἐνοχλήσεως καὶ τοῦ κινδύνου αὐτὸν ἀποστήσειας, καὶ μή τινα ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως τιμωρίᾳ κολαστέον νομίσειας, ὁπότε τῇ τοσούτου χρόνου συνελεύσει συνέστη, αὐτοὺς μηδενὶ τρόπῳ πεπεῖσθαι δεδυνῆσθαι, ὅπως ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάσεων ἀναχωρήσαιεν. Ἐγγράψαι τοιγαροῦν πρὸς τοὺς λογιστὰς καὶ τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς πραιποσίτους τοῦ πάγου ἑκάστης πόλεως ἡ σὴ ἐπιστρέφεια ὀφείλει, ἵνα γνῷεν παραιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος [9]) φροντίδα ποιεῖσθαι μὴ προσήκειν.“ Ἐπὶ τούτοις οἱ κατ᾽ ἐπαρχίαν, τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προαίρεσιν νενομικότες, λογισταῖς καὶ στρατηγοῖς καὶ τοῖς κατ᾽ ἀγροὺς ἐπιτεταγμένοις, τὴν βασιλικὴν διὰ γραμμάτων ἐμφανῆ καθιστῶσι γνώμην, οὐ μόνον δ᾽ αὐτοῖς διὰ γραφῆς ταῦτα προὐχώρει, καὶ ἔργοις δὲ πολὺ πρότερον, ὡς ἂν νεῦμα βασιλικὸν εἰς πέρας ἄγοντες, οὓς εἶχον ἐν δεσμωτηρίοις καθειργμένους διὰ τὴν εἰς τὸ θεῖον ὁμολογίαν, εἰς φανερὸν προάγοντες ἠλευθέρουν, ἀνιέντες τούτων δὴ αὐτῶν τοὺς ἐν μετάλλοις ἐπὶ τιμωρίᾳ δεδομένους· τοῦτο γὰρ ἐπ᾽ ἀληθείας βασιλεῖ δοκεῖν ὑπει-

---

constans, perpetuus. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E. VII, 11 not. 28. H. — 9) *Περαιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος.* Non dubito quin scribendum sit τοῦ πράγματος; quam emendationem confirmat Nicephorus in cap. 24. l. VII. qui hunc locum sic expressit: *μὴ προσῆκον ἐκείνοις περαιτέρω φροντίδα περὶ Χριστιανῶν ποιεῖσθαι.* [Valesius vertit: ut sciant sibi in posterum *huius negotii amplius curam agere non licere*, Strothius: *dass sie es wissen, dass sie sich mit dieser Sache fernerhin nicht abgeben dürfen.* Nescio tamen an vel γράμματος possit explicari et ita quidem ut eadem sententia maneat, hoc modo: ut sciant sibi non licere operam dare, scilicet, ut facile intelligitur, persequendis Christianis, ultra hoc scriptum, id est, magis quam hoc scripto est indicatum. Sequentia *οἱ κατ᾽ ἐπαρχίαν τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προαίρεσιν νενομικότες* non recte vertit Valesius: singularum provinciarum praesides, rati *hanc revera esse principis mentem*, quae literis Sabini exprimeretur, nec Strothius: *Die Statthalter in den Provinzen hielten den Inhalt dieses Briefes für die wahre Willensmeynung der Kaiser*, cum vertendum sit: provinciarum praesides rati *se iis* (id est, curatoribus, magistratibus etc.) *voluntatem caesaris quae scripto illo contineretur, probare s. demonstrare.* Pro *νενομικότες* paulo post Cast.

λήφασιν ἠπατημένοι. Καὶ δὴ τούτων οὕτως ἐπιτελεσθέντων, ἀθρόως οἷόν τι φῶς ἐκ ζοφερᾶς νυκτὸς ἐκλάμψαν, κατὰ πᾶσαν πόλιν συγκροτουμένας παρῆν ὁρᾶν ἐκκλησίας, συνόδους τε παμπληθεῖς, καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ἐξ ἔθους ἐπιτελουμένας συναγωγὰς [10]), καταπέπληκτο δ' ἐπὶ τούτοις οὐ σμικρῶς πᾶς τις τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, τῆς τοσαύτης μεταβολῆς τὸ παράδοξον ἀποθαυμάζων, μέγαν τε καὶ μόνον ἀληθῆ τὸν Χριστιανῶν θεὸν ἐπιβοώμενος. Τῶν δ' ἡμετέρων οἱ μὲν τὸν τῶν διωγμῶν ἀγῶνα πιστῶς καὶ ἀνδρείως διηθληκότες, τὴν πρὸς ἅπαντας αὖθις ἀπελάμβανον παῤῥησίαν, ὅσοι δὲ τὰ τῆς πίστεως νενοσηκότες, τὰς ψυχὰς ἐτύγχανον κεχειμασμένοι [11]), ἀσμένως περὶ τὴν σφῶν θεραπείαν ἔσπευδον, ἀντιβολοῦντες καὶ σωτηρίας δεξιὰν τοὺς ἐῤῥωμένους αἰτούμενοι, τόν τε θεὸν ἵλεων αὐτοῖς γενέσθαι καθικετεύοντες. Εἶτα δὲ καὶ οἱ γενναῖοι τῆς θεοσεβείας ἀθληταὶ τῆς εἰς τὰ μέταλλα κακοπαθείας ἐλευθερούμενοι, ἐπὶ τὰς ἑαυτῶν ἐστέλλοντο, γαῦροι καὶ φαιδροὶ διὰ πάσης ἰόντες πόλεως, εὐφροσύνης τε ἀλέκτου, καὶ ἣν οὐδὲ λόγῳ δυνατὸν ἑρμηνεῦσαι παῤῥησίας ἔμπλεοι. Στίφη οὖν πολυάνθρωπα κατὰ μέσας λεωφόρους [12]) καὶ ἀγορὰς, ᾠδαῖς καὶ ψαλμοῖς τὸν θεὸν ἀνυμνοῦντα τὰ τῆς πορείας ἤνυε. Καὶ τοὺς μετὰ τιμωρίας ἀπηνεστάτης μικρῷ πρόσθεν δεσμίους τῶν πατρίδων ἀπεληλαμένους, εἶδες ἂν ἱλαροῖς καὶ γεγηθόσι προσώποις τὰς αὐτῶν ἀπολαμβάνοντας ἑστίας, ὡς καὶ τοὺς πρότερον καθ' ἡμῶν φονῶντας, τὸ θαῦμα παρὰ πᾶσαν ὁρῶντας ἐλπίδα, συγχαίρειν τοῖς γεγενημένοις.

---

habet νομήσαντες et inferius ὅσους εἶχον pro οὓς εἶχον. H.] — 10) Ἐπιτελουμένας συναγωγάς. Hoc loco συναγωγὰς posuit pro συνάξεις. Quo sensu etiam Dionysius Alexandrinus eam vocem usurpat, ut supra notavi in lib. VII. Duplex autem erat συνάξις, altera precum, altera sacramentorum. De priore loquitur Athanasius in apologia ad Constantium: καὶ γέγονεν οὐκ ἐγκαίνια, ἀλλὰ σύναξις τῆς εὐχῆς. — 11) Κεχειμασμένοι. Lapsos intelligit, quos naufragis comparat. Eosdem in libro VIII. πεπειραμένους vocavit. Possis etiam vertere *vi tempestatis quassatis*. [Statim ante pro ὅσοι δὲ Cast. ὅσοι δ' αὖ. H.] — 12) Λεωφόρους vias *publicas* recte vertit Val. Vide quae monui ad Euseb. H. E. VII, 21 not. 8. Adde Polluc. I, 12, 220. III, 17, 96. IX, 4, 19. Ἐπὶ δὲ τούτοις, τὰς μὲν εὐρυτέρας ὁδοὺς, λεωφόρους καὶ ἁμαξιτοὺς ἂν καλοῖς, καὶ ἁμαξηλάτους, καὶ ἱππηλάτους. Τὰ δὲ στενὰ, στενωποὺς, καὶ λαύρας etc. Vid. Iungermann. ad h. l. Achill. Tat. I. p. 45. ed. *Salmas.* ἐκτρέπεται τῆς λεωφόρου. H.

ζουσα τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας εἰς τοσοῦτον κίνδυνον τοὺς ἀνθρώπους περιβάλλειν, ἐκέλευσε διὰ τῆς ἐμῆς καθοσιώσεως τῇ σῇ ἀγχινοίᾳ διαχαράξαι, ἵν᾽ εἴ τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ ἰδίου ἔθνους τὴν θρησκείαν μετιὼν εὑρεθείη, τῆς κατ᾽ αὐτοῦ ἐνοχλήσεως καὶ τοῦ κινδύνου αὐτὸν ἀποστήσειας, καὶ μή τινα ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως τιμωρίᾳ κολαστέον νομίσειας, ὁπότε τῇ τοσαύτου χρόνου συνελεύσει συνέστη, αὐτοὺς μηδενὶ τρόπῳ πεπεῖσθαι δεδυνῆσθαι, ὅπως ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάσεων ἀναχωρήσαιεν. Ἐγγράψαι τοιγαροῦν πρὸς τοὺς λογιστὰς καὶ τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς πραιποσίτους τοῦ πάγου ἑκάστης πόλεως ἡ σὴ ἐπιστρέφεια ὀφείλει, ἵνα γνῶεν παραιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος 9) φροντίδα ποιεῖσθαι μὴ προσήκειν.“ Ἐπὶ τούτοις οἱ κατ᾽ ἐπαρχίαν, τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προαίρεσιν νενομικότες, λογισταῖς καὶ στρατηγοῖς καὶ τοῖς κατ᾽ ἀργοὺς ἐπιτεταγμένοις, τὴν βασιλικὴν διὰ γραμμάτων ἐμφανῆ καθιστῶσι γνώμην, οὐ μόνον δ᾽ αὐτοῖς διὰ γραφῆς ταῦτα προὐχώρει, καὶ ἔργοις δὲ πολὺ πρότερον, ὡς ἂν νεῦμα βασιλικὸν εἰς πέρας ἄγοντες, οὓς εἶχον ἐν δεσμωτηρίοις καθειργμένους διὰ τὴν εἰς τὸ θεῖον ὁμολογίαν, εἰς φανερὸν προάγοντες ἠλευθέρουν, ἀνιέντες τούτων δὴ αὐτῶν τοὺς ἐν μετάλλοις ἐπὶ τιμωρίᾳ δεδομένους· τοῦτο γὰρ ἐπ᾽ ἀληθείας βασιλεῖ δοκεῖν ὑπει-

---

constans, perpetuus. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E. VII, 11 not. 28. H. — 9) *Περαιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος.* Non dubito quin scribendum sit *τοῦ πράγματος*; quam emendationem confirmat Nicephorus in cap. 24. l. VII. qui hunc locum sic expressit: *μὴ προσῆκον ἐκείνοις περαιτέρω φροντίδα περὶ Χριστιανῶν ποιεῖσθαι.* [Valesius vertit: ut sciant sibi in posterum *huius negotii amplius curam agere non licere,* Strothius: *dass sie es wissen, dass sie sich mit dieser Sache fernerhin nicht abgeben dürfen.* Nescio tamen an vel *γράμματος* possit explicari et ita quidem ut eadem sententia maneat, hoc modo: ut sciant sibi non licere operam dare, scilicet, ut facile intelligitur, persequendis Christianis, ultra hoc scriptum, id est, magis quam hoc scripto est indicatum. Sequentia *οἱ κατ᾽ ἐπαρχίαν τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προαίρεσιν νενομικότες* non recte vertit Valesius: singularum provinciarum praesides, rati *hanc revera esse principis mentem,* quae literis Sabini exprimeretur, nec Strothius: *Die Statthalter in den Provinzen hielten den Inhalt dieses Briefes für die wahre Willensmeynung der Kaiser,* cum vertendum sit: provinciarum praesides rati *se iis* (id est, curatoribus, magistratibus etc.) *voluntatem caesaris quae scripto illo contineretur, probare s. demonstrare.* Pro *νενομικότες* paulo post Cast.

λήψασιν ἠπατημένοι. Καὶ δὴ τούτων οὕτως ἐπιτελεσθέντων, ἀθρόως οἷόν τι φῶς ἐκ ζοφερᾶς νυκτὸς ἐκλάμψαν, κατὰ πᾶσαν πόλιν συγκροτουμένας παρῆν ὁρᾷν ἐκκλησίας, συνόδους τε παμπληθεῖς, καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ἐξ ἔθους ἐπιτελουμένας συναγωγὰς [10]), κατεπέπληκτο δ' ἐπὶ τούτοις οὐ σμικρῶς πᾶς τις τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, τῆς τοσαύτης μεταβολῆς τὸ παράδοξον ἀποθαυμάζων, μέγαν τε καὶ μόνον ἀληθῆ τὸν Χριστιανῶν θεὸν ἐπιβοώμενος. Τῶν δ' ἡμετέρων οἱ μὲν τὸν τῶν διωγμῶν ἀγῶνα πιστῶς καὶ ἀνδρείως διηθληκότες, τὴν πρὸς ἅπαντας αὖθις ἀπελάμβανον παῤῥησίαν, ὅσοι δὲ τὰ τῆς πίστεως νενοσηκότες, τὰς ψυχὰς ἐτύγχανον κεχειμασμένοι [11]), ἀσμένως περὶ τὴν σφῶν θεραπείαν ἔσπευδον, ἀντιβολοῦντες καὶ σωτηρίας δεξιὰν τοὺς ἐῤῥωμένους αἰτούμενοι, τόν τε θεὸν ἵλεων αὐτοῖς γενέσθαι καθικετεύοντες. Εἶτα δὲ καὶ οἱ γενναῖοι τῆς θεοσεβείας ἀθληταὶ τῆς εἰς τὰ μέταλλα κακοπαθείας ἐλευθερούμενοι, ἐπὶ τὰς ἑαυτῶν ἐστέλλοντο, γαῦροι καὶ φαιδροὶ διὰ πάσης ἰόντες πόλεως, εὐφροσύνης τε ἀλέκτου, καὶ ἣν οὐδὲ λόγῳ δυνατὸν ἑρμηνεῦσαι παῤῥησίας ἔμπλεοι. Στίφη οὖν πολυάνθρωπα κατὰ μέσας λεωφόρους [12]) καὶ ἀγορὰς, ᾠδαῖς καὶ ψαλμοῖς τὸν θεὸν ἀνυμνοῦντα τὰ τῆς πορείας ἤνυε. Καὶ τοὺς μετὰ τιμωρίας ἀπηνεστάτης μικρῷ πρόσθεν δεσμίους τῶν πατρίδων ἀπεληλαμένους, εἶδες ἂν ἱλαροῖς καὶ γεγηθόσι προσώποις τὰς αὐτῶν ἀπολαμβάνοντας ἑστίας, ὡς καὶ τοὺς πρότερον καθ' ἡμῶν φονῶντας, τὸ θαῦμα παρὰ πᾶσαν ὁρῶντας ἐλπίδα, συγχαίρειν τοῖς γεγενημένοις.

---

habet νομήσαντες et inferius ὅσους εἶχον pro οὓς εἶχον. *H.*] — 10) Ἐπιτελουμένας συναγωγάς. Hoc loco συναγωγὰς posuit pro συνάξεις. Quo sensu etiam Dionysius Alexandrinus eam vocem usurpat, ut supra notavi in lib. VII. Duplex autem erat συνάξις, altera precum, altera sacramentorum. De priore loquitur Athanasius in apologia ad Constantium: καὶ γέγονεν οὐκ ἐγκαίνια, ἀλλὰ σύναξις τῆς εὐχῆς. — 11) Κεχειμασμένοι. Lapsos intelligit, quos naufragis comparat. Eosdem in libro VIII. πεπειραμένους vocavit. Possis etiam vertere *vi tempestatis quassatis.* [Statim ante pro ὅσοι δὲ Cast. ὅσοι δ' αὖ. *H.*] — 12) Λεωφόρους vias *publicas* recte vertit Val. Vide quae monui ad Euseb. H. E. VII, 21 not. 8. Adde Polluc. I, 12, 220. III, 17, 96. IX, 4, 19. Ἐπὶ δὲ τούτοις, τὰς μὲν εὐρυτέρας ὁδοὺς, λεωφόρους καὶ ἁμαξιτοὺς ἂν καλοῖς, καὶ ἁμαξηλάτους, καὶ ἱππηλάτους. Τὰ δὲ στενὰ, στενωποὺς, καὶ λαύρας *etc.* Vid. *Ingermann.* ad h. l. Achill. Tat. I. p. 45. ed. *Salmas.* ἐκτρέπεται τῆς λεωφόρου. *H.*

μαγγανείαις τισὶ καὶ γοητείαις ἱδρύσει 2), τελετάς τε ἀνάγνους αὐτῷ καὶ μυήσεις ἀκαλλιερήτους, ἐξαγίστους τε καθαρμοὺς ἐπινοήσας, μέχρι καὶ βασιλέως τὴν τερατείαν δι' ὧν ἐδόκει χρησμῶν ἐκτελεῖν, ἐπεδείκνυτο· καὶ δὴ καὶ οὗτος κολακείᾳ τῇ καθ' ἡδονὴν τοῦ κρατοῦντος, ἐπεγείρει κατὰ Χριστιανῶν τὸν δαίμονα, καὶ τὸν θεὸν δὴ κελεῦσαί φησιν, ὑπερορίους τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀγρῶν, ὡς ἂν ἐχθροὺς αὐτῷ Χριστιανοὺς ἀπελάσαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Περὶ τῶν καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων.

(Nic. H. E. VII, 24.)

Τούτῳ δὲ πρώτῳ κατὰ γνώμην πράξαντι, πάντες οἱ λοιποὶ τῶν ἐν τέλει τὰς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν πόλεις οἰκοῦντες, τὴν

---

2) *Γοητείαις ἱδρύσει.* Variae erant gentilium caeremoniae in erigendis deorum simulachris. Aliis enim ritibus Iupiter Ctesius, aliis Herceus, aliis Philius consecrabatur. Ac Iupiter quidem Ctesius, cuius simulachrum in cellis penariis habebant, cadisco dedicabatur. Ritum consecrationis refert Anticlides in ἐξηγητικῷ, id est, *in libro de ritibus sacris* apud Athenaeum in libro XI. cap. 6. Simulachra autem Iovis Hercei cum ollis consecrabantur. Aristophanes in Danaidibus:

> μαρτύρομαι δὲ Ζηνὸς Ἑρκείου χύτρας,
> μεθ' ὧν ὁ βωμὸς οὗτος ἱδρύνθη ποτέ.

Eodem ritu Mercurii et aliorum simulachra erigebant, idque dicebant *χύτραις ἱδρύειν.* In his ollis pultem aut legumina coquebant, ex quibus libamenta diis a se consecratis offerebant, in memoriam prisci victus et antiquae frugalitatis. Quod si numen suum impensius colere vellent, tum caesa victima illius simulachrum erigebant. Quod dicebatur *ἱδρύειν ἱερείῳ*, ut docet Aristophanes in Irene, eiusque scholiastes pag. 693. Adde Suidam in voce *κανοῦν.* Praeter has caeremonias utebantur interdum magicis consecrationibus, quemadmodum Theotecnus fecisse dicitur in simulachro Iovis Philii dedicando.

ὁμοίαν ὡρμῶντο ψῆφον ποιήσασθαι, προσφιλὲς δ' εἶναι [1]) τοῦτο βασιλεῖ τῶν κατ' ἐπαρχίαν ἡγεμόνων συνεωρακότων, καὶ τοῦτ' αὐτὸ διαπράξασθαι τοῖς ὑπηκόοις ὑποβεβληκότων. Ὧν δὴ καὶ αὐτῶν τοῖς ψηφίσμασι δι' ἀντιγραφῆς ἀσμενέστατα ἐπινεύσαντος τοῦ τυράννου, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ὁ καθ' ἡμῶν ἀνεφλέγετο διωγμός. Ἱερεῖς δῆτα [2]) κατὰ πόλιν τῶν ξοάνων, καὶ ἐπὶ τούτοις ἀρχιερεῖς [3]) πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου, οἱ μάλιστα ταῖς πολιτείαις διαπρέψαντες καὶ διὰ πασῶν ἔνδοξοι γενόμενοι καθίσταντο· οἷς καὶ πολλή τις εἰσήγετο σπουδὴ περὶ τὴν τῶν θεραπευομένων πρὸς αὐτῶν θρησκείαν. Ἡ γοῦν ἔκτοπος [4]) τοῦ κρατοῦντος δεισιδαιμονία, συνελόντι φάναι, πάντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄρχοντάς τε καὶ ἀρχομένους εἰς τὴν αὐτοῦ χάριν πάντα πράττειν καθ' ἡμῶν ἐνῆγε, ταύτην αὐτῷ χάριν μεγίστην ἀνθ' ὧν ἐνόμιζον πρὸς αὐτοῦ τεύξεσθαι εὐεργεσιῶν ἀντιδωρουμένων, τὸ καθ' ἡμῶν φονᾶν, καί τινας εἰς ἡμᾶς καινοτέρας κακοηθείας ἐνδείκνυσθαι.

Cap. IV. 1) *Προσφιλὲς δ' εἶναι.* Scribendum puto προσφιλές γε εἶναι. — 2) *Ἱερεῖς δῆτα.* Cf. Lact. de mortt. pers. c. XXXVI. *H.* — 3) *Ἀρχιερεῖς πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου.* Sacerdos provinciae suffragiis decurionum creabatur, iique potissimum ad honorem sacerdotii promovebantur, qui omnibus curiae muneribus egregie perfuncti essent, ut legitur in codice Theodosiano, titulo de decurionibus. Id ergo ut novum et insuitatum notat Eusebius, quod Maximinus ipse sacerdotes provinciae designaverit. [Cf. quae annotavit Valesius ad Euseb. H. E. VIII, 14 not. 10. *H.*] — 4) *Ἔκπτωτος.* Rectius in codice Medic. et Mazar. ἔκτοπος legitur. Sic etiam scriptum habet codex Fuketii et Savilii.

μαγγανείαις τισὶ καὶ γοητείαις ἱδρύει 2), τελετάς τε ἀνάγνους αὐτῷ καὶ μυήσεις ἀκαλλιερήτους, ἐξαγίστους τε καθαρμοὺς ἐπινοήσας, μέχρι καὶ βασιλέως τὴν τερατείαν δι' ὧν ἐδόκει χρησμῶν ἐκτελεῖν, ἐπεδείκνυτο· καὶ δὴ καὶ οὗτος κολακείᾳ τῇ καθ' ἡδονὴν τοῦ κρατοῦντος, ἐπεγείρει κατὰ Χριστιανῶν τὸν δαίμονα, καὶ τὸν θεὸν δὴ κελεῦσαί φησιν, ὑπερορίους τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀγρῶν, ὡς ἂν ἐχθροὺς αὐτῷ Χριστιανοὺς ἀπελάσαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Περὶ τῶν καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων.

(Nic. H. E. VII, 24.)

Τούτῳ δὲ πρώτῳ κατὰ γνώμην πράξαντι, πάντες οἱ λοιποὶ τῶν ἐν τέλει τὰς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν πόλεις οἰκοῦντες, τὴν

---

2) *Γοητείαις ἱδρύει.* **Variae erant gentilism caeremoniae in erigendis deorum simulachris. Aliis enim ritibus Iupiter Ctesius, aliis Herceus, aliis Philius consecrabatur. Ac Iupiter quidem Ctesius, cuius simulachrum in cellis penariis habebant, cadisco dedicabatur. Ritum consecrationis refert Anticlides in** ἐξηγητικῷ, **id est,** *in libro de ritibus sacris* **apud Athenaeum in libro XI. cap. 6. Simulachra autem Iovis Hercei cum ollis consecrabantur. Aristophanes in Danaidibus:**

> μαρτύρομαι δὲ Ζηνὸς Ἑρκείου χύτρας,
> μεθ' ὧν ὁ βωμὸς οὗτος ἱδρύνθη ποτέ.

Eodem ritu Mercurii et aliorum simulachra erigebant, idque dicebant χύτραις ἱδρύειν. **In his ollis pultem aut legumina coquebant, ex quibus libamenta diis a se consecratis offerebant, in memoriam prisci victus et antiquae frugalitatis. Quod si numen suum impensius colere vellent, tum caesa victima illius simulachrum erigebant. Quod dicebatur** ἱδρύειν ἱερείῳ, **ut docet Aristophanes in Irene, eiusque scholiastes pag. 693. Adde Suidam in voce** κανοῦν. **Praeter has caeremonias utebantur interdum magicis consecrationibus, quemadmodum Theotecnus fecisse dicitur in simulachro Iovis Philii dedicando.**

ὁμοίαν ὡρμῶντο ψῆφον ποιήσασθαι, προσφιλὲς δ' εἶναι [1]) τοῦτο βασιλεῖ τῶν κατ' ἐπαρχίαν ἡγεμόνων συνεωρακότων, καὶ τοῦτ' αὐτὸ διαπράξασθαι τοῖς ὑπηκόοις ὑποβεβληκότων. Ὧν δὴ καὶ αὐτῶν τοῖς ψηφίσμασι δι' ἀντιγραφῆς ἀσμενέστατα ἐπινεύσαντος τοῦ τυράννου, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ὁ καθ' ἡμῶν ἀνεφλέγετο διωγμός. Ἱερεῖς δῆτα [2]) κατὰ πόλιν τῶν ξοάνων, καὶ ἐπὶ τούτοις ἀρχιερεῖς [3]) πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου, οἱ μάλιστα ταῖς πολιτείαις διαπρέψαντες καὶ διὰ πασῶν ἔνδοξοι γενόμενοι καθίσταντο· οἷς καὶ πολλή τις εἰσήγετο σπουδὴ περὶ τὴν τῶν θεραπευομένων πρὸς αὐτῶν θρησκείαν. Ἡ γοῦν ἔκτοπος [4]) τοῦ κρατοῦντος δεισιδαιμονία, συνελόντι φάναι, πάντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄρχοντάς τε καὶ ἀρχομένους εἰς τὴν αὐτοῦ χάριν πάντα πράττειν καθ' ἡμῶν ἐνῆγε, ταύτην αὐτῷ χάριν μεγίστην ἀνθ' ὧν ἐνόμιζον πρὸς αὐτοῦ τεύξεσθαι εὐεργεσιῶν ἀντιδωρουμένων, τὸ καθ' ἡμῶν φονᾶν, καί τινας εἰς ἡμᾶς καινοτέρας κακοηθείας ἐνδείκνυσθαι.

Cap. IV. 1) *Προσφιλὲς δ' εἶναι.* Scribendum puto προσφιλές γε εἶναι. — 2) *Ἱερεῖς δῆτα.* Cf. Lact. de mortt. pers. c. XXXVI. *H.* — 3) *Ἀρχιερεῖς πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου.* Sacerdos provinciae suffragiis decurionum creabatur, iique potissimum ad honorem sacerdotii promovebantur, qui omnibus curiae muneribus egregie perfuncti essent, ut legitur in codice Theodosiano, titulo de decurionibus. Id ergo ut novum et inusitatum notat Eusebius, quod Maximinus ipse sacerdotes provinciae designaverit. [Cf. quae annotavit Valesius ad Euseb. H. E. VIII, 14 not. 10. *H.*] — 4) *Ἔκπτωτος.* Rectius in codice Medic. et Mazar. ἔκτοπος legitur. Sic etiam scriptum habet codex Fuketii et Savilii.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Περὶ τῶν ἐπιπλάστων ὑπομνημάτων.

(Nic. H. E. VII, 28.)

Πλασάμενοι δῆτα Πιλάτου [1]) καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ὑπομνήματα, πάσης ἔμπλεα κατὰ τοῦ Χριστοῦ βλασφημίας, γνώμῃ τοῦ μείζονος [2]) ἐπὶ πᾶσαν διαπέμπονται τὴν ὑπ' αὐτὸν ἀρχὴν,

---

Cap. V. 1) *Πιλάτου ὑπομνήματα.* De horum actorum falsitate, vide quae notavit Eusebius in cap. 9. lib. I. [Praeter eos, quos ibi laudavi, vid. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. III. p. 779 *. *H.*] Eorundem actorum mentio fit in actis praesidialibus Tarachi, Probi et Andronici cap. 9. ubi Maximus praeses haec dicit: *Inique non scis, quem invocas Christum, hominem quidem fuisse, factum sub custodia Pontii Pilati et punitum; cuius exstant acta passionis.* Porro haec acta praesidialia Tarachi, Probi et Andronici, gesta sunt Diocletiano 4. et Maximiano 3. coss. ut quidem habet inscriptio primae interrogationis. Ex quo efficitur, acta illa Pilati diu ante persecutionem fuisse conficta, contra quam Eusebius affirmare videtur hoc loco. Verum ut libere dicam quod sentio, mendosa mihi videtur inscriptio illa actorum praesidialium, scribendumque coss. Diocletiano Aug. 9. et Maximiano 8. Primo enim mentio fit in illis actis praecepti imperatorum, quo scilicet iussum erat, ut omnes diis immortalibus sacrificarent. Haec autem praecepta sunt anno decimo nono imperii Diocletiani. Deinde in cap. 9. haec leguntur: *Praeses dixit: maledicis principes qui diuturnam et altam pacem praestitere. Andronicus dixit: ego execratus sum pestem et sanguibibulos, qui evertunt mundum.* Primum illud de alta ac diuturna pace, convenire non potest in quartum consulatum Diocletiani, cum eo tempore barbari imperium Romanum undique aggrederentur. Deinde non video quomodo sanguibibuli dici possint Diocletianus et Maximianus, nisi post annum 19. Diocletiani quo coepta est persecutio. Accedit argumentum illud de actis Pilati, quae huius persecutionis tempore ficta esse tradit Eusebius. De iisdem actis Pilati loquitur etiam Theophanes in chronico p. 7. qui cum ex Eusebio cuncta quae illic habet, hausisse videatur, mirum est tamen quantopere fallatur. Galerio enim Maximiano attribuit, quod Maximino potius tribuendum erat. Sed et in temporis notatione aberrat, dum haec acta Pilati ante abdicationem Diocletiani divulgata esse scribit, cum tamen satis diu post imperium a Diocletiano depositum edita fuerint a Maximino. — 2) *Γνώμῃ τοῦ μείζονος.* Rufinus haec ita vertit: *Quae acta*

διὰ προγραμμάτων παρακελευόμενοι, κατὰ πάντα τόπον ἀγρούς τε καὶ πόλεις, ἐν ἐκφανεῖ ταῦτα τοῖς πᾶσιν ἐκθεῖναι, τοῖς τε παισὶ τοὺς γραμματοδιδασκάλους ἀντὶ μαθημάτων ταῦτα μελετῶν καὶ διὰ μνήμης κατέχειν παραδιδόναι. Ὧν τοῦτον ἐπιτελουμένων τὸν τρόπον, ἕτερος στρατοπεδάρχης ὃν δοῦκα [3]) *Ῥωμαῖοι προσαγορεύουσιν, ἀνὰ τὴν Δαμασκὸν τῆς Φοινίκης ἐπιῤῥητά τινα γυναικάρια ἐξ ἀγορᾶς ἀνάρπαστα ποιήσας, βασάνους αὐταῖς ἐπιθήσειν ἠπείλει, λέγειν ἐγγράφως* [4]) *ἐπαναγκάζων, ὡς δὴ εἴησαν ποτὲ Χριστιαναὶ, συνειδεῖέν τε αὐταῖς ἀθεμιτουργίας, ἐν αὐτοῖς τε τοῖς κυριακοῖς πράττειν αὐτοὺς τὰ ἀκόλαστα, καὶ ὅσα ἄλλα λέγειν αὐτὰς ἐπὶ διαβολῇ τοῦ δόγματος ἤθελεν* [5])· *ὧν καὶ οὗτος ἐν ὑπομνήμασι τὰς φωνὰς ἐντεθείσας, βασιλεῖ κοινοῦται. Καὶ δὴ προστάξαντος, εἰς πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ ταῦτα δημοσιοῦται τὰ γράμματα.*

---

per omnes regni sui provincias praelato edicto mitti praecepit. [Vide quae monui X, 8 not. 2. *H.*] Rufini verba expressisse videtur Nicephorus in lib. VII. cap. 26.; sic enim habet: *ἐπὶ τὴν ὑπὸ χεῖρα σφῶν διαπέμπονται, καί τινων προγραμμάτων προηγουμένων.* Certe in codice Fuketii et Savilii scriptum est *διὰ προγραμμάτων παρακελευόμενοι*, etc. [*Προγραμμάτων* dedi. *H.*] — 3) *Δοῦκα.* Vide Zosim. hist. II, 33. p. 189. ed. *Cellar.* *ἐφεστώτων γὰρ τοῖς ἁπανταχοῦ στρατιώταις οὐ μόνον ἑκατοντάρχων, καὶ χιλιάρχων, ἀλλὰ καὶ τῶν λεγομένων δουκῶν, οἳ στρατηγῶν ἐν ἑκάστῳ τόπῳ τάξιν ἐπεῖχον.* Cf. Euseb. H. E. VIII, 2 not. 7. *H.* — 4) *Λέγειν ἐγγράφως.* Pessime Christophorsonus vertit *asseveranter dicere.* Rectius Musculus *tradito scripto.* Langus *scripto testimonio.* Nam testimonium non solum voce, sed etiam scripto perhibetur. Sed optime Rufinus interpretatur: *actis profiteri.* Hoc est quod dicitur in gestis purgationis Caeciliani: *professio tua actis haeret.* [Vales. vertit: *editis apud acta testimoniis.* *H.*] — 5) *Ἤθελον.* In codice Med. et Maz. legitur *ἤθελεν.* Sic etiam in Fuketiano et Saviliano. [De re, quae h. l. refertur ab Eusebio, saepius gentiles mulieribus testimonia contra Christianos extorquere consueverunt. Vid. Plin. epist. X, 97. *Necessarium credidi, ex duabus ancillis, quae ministrae dicebantur* (ministrarum vocabulo diaconissas significat Plinius), quid esset veri, et *per tormenta* quaerere. Cf. Tertullian. apologet. I. init.: Domesticis indiciis nimis operata obstruit viam defensioni. Iustin. M. apolog. II. c. 12. *Ἤδη καὶ τοῦτο ἐνήργησαν οἱ φαῦλοι δαίμονες διὰ τινῶν πονηρῶν ἀνθρώπων πραχθῆναι. Φονεύοντες γάρ αὐτοί τινὰς ἐπὶ συκοφαντίᾳ τῇ εἰς ἡμᾶς, καὶ εἰς βασάνους εἵλκυσαν οἰκέτας τῶν ἡμετέρων, ἢ παῖδας ἢ γύναια, καὶ δι' αἰκισμῶν φοβερῶν ἐξαναγκάζουσι κατειπεῖν ταῦτα τὰ μυθολογούμενα, ἃ αὐτοὶ φανερῶς πράττουσι.* Irenaeus adv. haer. p. 469 ed. *Grab.* *H.*]

τος τὴν ὑπὲρ ἧς προΐστασο διδασκαλίας ἀπολογίαν, δεσμωτηρίῳ παραδοθεὶς κτίννυται. Τοσαῦτα δῆτα ἐν βραχεῖ τῷ μισοκάλῳ Μαξιμίνῳ καθ᾽ ἡμῶν συνεσκεύαστο, ὡς τοῦ προτέρου δοκεῖν πολλῷ χαλεπώτερον τοῦτον ἡμῖν ἐπεγηγέρθαι διωγμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Περὶ τῆς καθ᾽ ἡμῶν ἐν στήλαις ἀνατεθείσης γραφῆς.

(Nic. H. E. VII, 9.)

Ἀνὰ μέσας γε τὰς πόλεις, ὃ μηδὲ ἄλλοτέ ποτε [1]), ψηφίσματα πόλεων καθ᾽ ἡμῶν καὶ βασιλικῶν πρὸς ταῦτα διατάξεων ἀντιγραφαὶ στήλαις ἐντετυπωμένα χαλκαῖς ἀνορθοῦντο, οἵ τε παῖδες ἀνὰ τὰ διδασκαλεῖα, Ἰησοῦν καὶ Πιλάτον καὶ τὰ ἐφ᾽ ὕβρει πλασθέντα ὑπομνήματα, διὰ στόματος κατὰ πᾶσαν ἔφερον ἡμέραν [2]). Ἐνταῦθά μοι ἀναγκαῖον εἶναι φαίνεται, αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐν στήλαις ἀνατεθεῖσαν τοῦ Μαξιμίνου γραφὴν ἐντάξαι (ἵν᾽ ὁμοῦ τῆς τε τοῦ ἀνδρὸς θεομισείας ἡ ἀλαζὼν καὶ ὑπερήφανος αὐθάδεια φανερὰ καθεσταίη, καὶ τῆς παρὰ πόδας αὐτὸν μετελθούσης ἱερᾶς δίκης ἡ ἄυπνος κατὰ τῶν ἀσεβῶν μι-

---

imperatorum domicilium, iam inde a temporibus Diocletiani. Porro *βασιλέως* nomine Maximinum hic intelligi, apertissime docent, quae sequuntur. Quo circa miror Baronium, qui Lucianum sub Galerio, non sub Maximino passum esse dixerit, cum Eusebius qui Luciani fuit aequalis, a Maximino eum caesum esse testetur. [Cf. supra c. I. not. 6. *H.*]

Cap. VII. 1) *Ὃ μηδὲ ἄλλοτέ ποτε.* Non immerito quis mirari possit, cur Eusebius id nunquam antea visum esse dicat. Nunquamne antea decreta civitatum adversus Christianos, nunquamne principum edicta publice proposita fuerant? id profecto negari non potest. Non igitur hoc negat Eusebius, sed tantum negat, edicta illa in aes incisa fuisse. Nam ut supra notavi ad lib. VIII., edicta principum in charta perscribebantur. [*Ἄλλοτε..πώποτε* Cast. *H.*] — 2) *Κατὰ πᾶσαν ἔφερον ἡμέραν.* Rufinus et Langus vertunt *per totum diem*. Sed Musculus et Christophorsonus interpretatur *quotidie*. Sic infra cap. 8. *διὰ πάσης ἡμέρας.* —

φανέστατα, θεῖον ἐπισκόπων χρῆμα, βίου ἀρετῆς τε ἕνεκα [3]) καὶ τῆς τῶν ἱερῶν λόγων συνασκήσεως, ἐξ οὐδεμιᾶς ἀνάρπαστος γεγονὼς αἰτίας, μηδεμιᾶς προλαβούσης προσδοκίας, ἀθρόως οὕτω καὶ ἀλόγως, ὡς ἂν Μαξιμίνου προστάξαντος, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τῶν κατ᾽ Αἴγυπτον ἐπισκόπων ἄλλοι πλείους, ταὐτὸν ὑπομένουσι· Λουκιανός [4]) τε ἀνὴρ τὰ πάντα ἄριστος, βίῳ τε ἐγκρατὴς καὶ τοῖς ἱεροῖς μαθήμασι συγκεκροτημένος, τῆς κατ᾽ Ἀντιόχειαν παροικίας πρεσβύτερος, ἀχθεὶς ἐπὶ τῆς Νικομηδέων πόλεως, ἔνθα τηνικαῦτα βασιλεὺς διατρίβων [5]) ἐτύγχανε, παρασχών τε ἐπὶ τοῦ ἄρχον-

---

orasse dicitur, ut sanguine ipsius tanquam signaculo persecutio obsignaretur: καὶ γενέσθω τὸ ἐμὸν αἷμα σφραγὶς καὶ τέλος τοῦ διωγμοῦ τῆς ἠγαπημένης σοι ποίμνης. Eademque hora virgo quaedam, quae iuxta b. Marci sepulcrum habitabat, dum media nocte deum oraret, has voces e coelo audiisse fertur: *Petrus caput apostolorum, Petrus finis martyrum*, Πέτρος ἀρχὴ ἀποστόλων, Πέτρος τέλος μαρτύρων. Quae profecto ad amussim conveniunt cum Eusebii nostri narratione, qui Petrum nono persecutionis anno ait fecisse martyrium. Quippe anno decimo penitus sedata est persecutio, ut diserte testatur Eusebius. Petrus autem Alexandrinus nono persecutionis anno exeunte martyrium consummavit, die 25. Novembris, ut dixi. — 3) *Βίου τε ἀρετῆς ἕνεκα*. Steph. qui verborum ordo magis arrisit Readingo in corrig. Ceterum cf. quae observavi ad VII, 32 not. 41. *H.*] — 4) *Λουκιανός*. Huius martyrium retulit etiam Eusebius in libro VIII. cap. 13. sed turbato ordine temporum. Hic autem distinctius notat tempus quo passi sunt Petrus et Lucianus, nempe sub Maximino, non autem sub Galerio Maximiano, ut vult Baronius ad annum Christi 311. cap. 3. Errat etiam idem Baronius, qui Petri Alexandrini martyrium confert in annum Christi 310. Passus est enim Petrus anno Christi 311. cum persecutionis annus nonus ageretur. Qui error Baronii inde profluxit, quod persecutionis exordium anno citius inchoavit, quem errorem abunde supra refutavimus. Porro cum Luciani martyrium sub Maximino contigerit, Anthimi quoque Nicomediensis episcopi martyrium sub eodem Maximino collocandum videtur. Certe Anthimus paulo ante Lucianum passus est, ut docet Luciani epistola ad Antiochenses, quam retuli ad caput 13. lib. VIII. Id etiam colligitur ex actis Luciani martyris, in quibus tamen Maximianus pro Maximino scribitur, solemni Graecorum errore. — 5) *Τηνικαῦτα βασιλεὺς διατρίβων*. Mortuo Galerio Maximinus caesar Asiam ac Bithyniam occupavit, quae provinciae una cum Illyrico et Thracia sub ditione fuerant Galerii. Has enim provincias Galerius sibi retinuerat, ut scribit Eutropius, et vetus auctor in excerptis, quae ad calcem Amm. Marcellini iampridem edidi. Nicomediae igitur morabatur Maximinus, quae caput erat Bithyniae, et

τος τὴν ὑπὲρ ἧς προΐστασο διδασκαλίας ἀπολογίαν, δεσμωτηρίῳ παραδοθεὶς κτίννυται. Τοσαῦτα δῆτα ἐν βραχεῖ τῷ μισοκάλῳ Μαξιμίνῳ καθ' ἡμῶν συνεσκεύαστο, ὡς τοῦ προτέρου δοκεῖν πολλῷ χαλεπώτερον τοῦτον ἡμῖν ἐπεγηγέρθαι διωγμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Περὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐν στήλαις ἀνατεθείσης γραφῆς.

(Nic. H. E. VII, 9.)

Ἀνὰ μέσας γέ τοι τὰς πόλεις, ὃ μηδὲ ἄλλοτέ ποτε [1]), ψηφίσματα πόλεων καθ' ἡμῶν καὶ βασιλικῶν πρὸς ταῦτα διατάξεων ἀντιγραφαὶ στήλαις ἐντετυπωμένα χαλκαῖς ἀνορθοῦντο, οἵ τε παῖδες ἀνὰ τὰ διδασκαλεῖα, Ἰησοῦν καὶ Πιλάτον καὶ τὰ ἐφ' ὕβρει πλασθέντα ὑπομνήματα, διὰ στόματος κατὰ πᾶσαν ἔφερον ἡμέραν [2]). Ἐνταῦθά μοι ἀναγκαῖον εἶναι φαίνεται, αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐν στήλαις ἀνατεθεῖσαν τοῦ Μαξιμίνου γραφὴν ἐντάξαι (ἵν' ὁμοῦ τῆς τε τοῦ ἀνδρὸς θεομισείας ἡ ἀλαζὼν καὶ ὑπερήφανος αὐθάδεια φανερὰ κατασταίη, καὶ τῆς παρὰ πόδας αὐτὸν μετελθούσης ἱερᾶς δίκης ἡ ἄυπνος κατὰ τῶν ἀσεβῶν μι-

---

imperatorum domicilium, iam inde a temporibus Diocletiani. Porro *βασιλέως* nomine Maximinum hic intelligi, apertissime docent, quae sequuntur. Quo circa miror Baronium, qui Lucianum sub Galerio, non sub Maximino passum esse dixerit, cum Eusebius qui Luciani fuit aequalis, a Maximino eum occisum esse testetur. [Cf. supra c. I. not. 6. *H.*]

Cap. VII. 1) *Ὁ μηδὲ ἄλλοτέ ποτε.* Non immerito quis mirari possit, cur Eusebius id nunquam antea visum esse dicat. Nunquamne antea decreta civitatum adversus Christianos, nunquamne principum edicta publice proposita fuerant? id profecto negari non potest. Non igitur hoc negat Eusebius, sed tantum negat, edicta illa in aes incisa fuisse. Nam ut supra notavi ad lib. VIII., edicta principum in charta perscribebantur. [*Ἄλλοτε.. πώποτε* Cast. *H.*] — 2) *Κατὰ πᾶσαν ἔφερον ἡμέραν.* Rufinus et Langus vertunt *per totum diem*. Sed Musculus et Christophorsonus interpretatur *quotidie*. Sic infra cap. 8. *διὰ πάσης ἡμέρας.* —

κοπονηρία πρὸς ἣν ἐλασθεὶς[3], οὐκ εἰς μακρὰν τἀναντία περὶ ἡμῶν ἐβουλεύσατό τε καὶ δι' ἐγγράφων νόμων ἐδογμάτισε), τοῦτον ἐπ' αὐτῶν λέξεων ἔχουσαν τὸν τρόπον·

Ἀντίγραφον ἑρμηνείας τῆς Μαξιμίνου πρὸς τὰ καθ' ἡμῶν ψηφίσματα ἀντιγραφῆς, ἀπὸ τῆς ἐν Τύρῳ στήλης μεταληφθείσης.

Ἤδη ποτὲ ἡ ἀσθενὴς θρασύτης τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ἴσχυσε, πᾶσαν πλάνης ἀμαυρότητα καὶ ὁμίχλην ἀποσεισαμένη καὶ ἀνασκεδάσασα, ἥτις πρὸ τούτου, οὐ τοσοῦτον τῶν ἀσεβῶν, ὅσον τῶν ἀθλίων ἀνθρώπων τὰς αἰσθήσεις ὀλεθρίῳ ἀγνοίας σκότῳ ἐνειληθείσας ἐπολιόρκει, ἐπιγνῶναι ὡς τῇ τῶν ἀθανάτων θεῶν φιλαγάθῳ προνοίᾳ διοικεῖται καὶ σταθεροποιεῖται· ὅπερ πρᾶγμα ἄπιστόν ἐστιν εἰπεῖν, ὅπως κεχαρισμένον, ὅπως τε ἥδιστον καὶ προσφιλὲς ἡμῖν γέγονεν, ὡς μέγιστον δεῖγμα τῆς θεοφιλοῦς ὑμῶν προαιρέσεως δεδωκέναι· ὁπότε καὶ πρὸ τούτου οὐδενὶ ἄγνωστον ἦν, ὁποίας παρατηρήσεως καὶ θεοσεβείας πρὸς τοὺς ἀθανάτους θεοὺς ἐτυγχάνετε ὄντες, οἷς οὐ ψιλῶν καὶ ὑποκένων[4] ῥημάτων πίστις, ἀλλὰ συνεχῆ καὶ παράδοξα ἔργων ἐπισήμων γνωρίζεται. διόπερ ἐπαξίως ἡ ὑμετέρα πόλις θεῶν ἀθανάτων ἵδρυμά τε καὶ οἰκητήριον[5] ἐπικαλοῖτο· πολλοῖς γοῦν παραδείγμασι καταφαίνεται, τῇ τῶν οὐρανίων θεῶν αὐτὴν ἐπιδημίᾳ[6] ἀνθεῖν.

---

3) Πρὸς ἧς ἐλαθείς. In codice Maz. Med. et Fuk. scriptum reperi ἐλασθείς. Sic infra in fine capitis 9. ubi vulgo legitur πρὸς θείας συνελαθεὶς δίκης, Med. et Fuk. codex habent συνελασθείς. — 4) Οἷς οὐ ψιλῶν καὶ ὑποκένων ῥημάτων. Musculus et Christophorsonus haec ad deos referri existimarunt. Ego ad Tyrios ipsos retuli. Perstringit autem Maximinus fidem Christianorum his verbis ὑποκένων ῥημάτων πίστις, quasi fides Christianorum nihil praeter verba haberet, ac rebus ipsis vacua esset. [Paulo ante pro δεδωκέναι Cast. habet δεδηλωκέναι et superius pro σταθεροποιεῖται Steph. σταθηροποιεῖται. Cf. *Schäfer*. ad Dion. H. de comp. verbor. p. 338. *Coteler*. eccles. Graecae monumentt. Tom. II. p. 82. H.] — 6) Θεῶν — οἰκητήριον. Inde in vett. nummis et inscriptionibus saepe vocari Tyrum ἱερὰν καὶ ἄσυλον, docet *Spanhem*. dissert. IX. de numismatibus cit. Lowth. *H.* — 6) Ἐπιδημίᾳ. Crediderunt veteres, certis diebus deos in quasdam urbes ipsis acceptas commeare, easque ἐπιδημίας θεῶν appellabant. Sic apud Delios et Milesios adventus Apollinis colebatur, apud Argivos Dianae, ut scribit Menander rhetor in cap. de hymnis ἀποπεμπτικοῖς. Aristides in panathenaico πότερον τὰς θεῶν ἐπιδημίας εἴποι τίς. Dio Chrysostomus in oratione quae Tarsica 1. inscribitur pag. 408. φασὶ τοὺς οἰκιστὰς ἥρωας, ἢ θεοὺς πολλάκις ἐπιστρέφεσθαι τὰς αὐτῶν πόλεις, τοῖς ἄλλοις ὄντας ἀφανεῖς, ἔν τε θυσίαις καὶ τι-

Ἰδοὺ τοίνυν ἡ ὑμετέρα πόλις πάντων τῶν ἰδίᾳ διαφερόν-των αὐτῇ ἀμελήσασα, καὶ τὰς πρότερον τῶν ὑπὲρ τῶν πραγμάτων δεήσεις παριδοῦσα, ὅτε πάλιν ᾔσθετο τοὺς τῆς ἐπαράτου ματαιότητος γεγονότας ἕρπειν ἄρχεσθαι [7], καὶ ὥσπερ ἀμεληθεῖσαν καὶ κεκοιμημένην πυρὰν, ἀναζωπυρουμένων τῶν πυρσῶν μεγίστας πυρκαϊὰς ἀναπληροῦσαν, εὐθέως πρὸς τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν, ὥσπερ πρὸς μητρόπολιν πασῶν θεοσεβει-ῶν [8], χωρίς τινος μελλήσεως κατέφυγεν, ἴασίν τινα καὶ βο-

---

σιν ἑορταῖς δημοτελέσιν; etc. De huiusmodi deorum adventu poëtae saepissime loquuntur. Virgil. lib. IV.

Qualis ubi Hibernam Lyciam, Xanthique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo.

Hinc est, quod adventus impp. in veteribus nummis et in Calendario scriptus cernitur. [Cf. quae annotavit Valesius supra II, 6 not. 5. et notas Maussaci ad Harpocrat. Lexic. p. 184. Adde *Dorville* ad Char. p. 285. *Wesseling*. ad Diodor. I, 35. *H.*] Sed et Christiani de quibusdam sanctis idem credidere, ut de Thecla Dalisanda ab urbe Seleucia commeante sub diem ipsius festum, et de Paulo Roma Tarsum invisere ait Basilius in lib. II. de Thecla cap. 10. [Paulo post pro αὐτῇ ἀμελήσασα Cast. αὐτῆς ἀ. *H.*] — 7) Ἕρπειν ἄρχεσθαι. Apud Nicephorum legitur ἕρπειν καὶ ἔρχεσθαι. Itaque legendum videtur, καὶ ἔρχεσθαι ὥσπερ ἀμεληθεῖσαν, *etc.* Scribi etiam potest καὶ ἄρχεσθαι ὥσπερ, *etc.* eodem sensu. [Post verbum ματαιότητος cum Cast. ἀρχηγοὺς scripsit Zimmerm. *H.*] — 8) Πρὸς τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν — — κατέφυγεν Val. vertit: confestim ad *nostram pietatem tanquam ad totius religionis metropolim* confugit, Stroth: „so *hat sie sogleich und ohne Bedenken, ihre Zuflucht zu unsrer Gottseligkeit als zu der Hauptstadt aller Religionen genommen.*" Sed primum εὐσέβειαν rectius interpretandum duco de *clementia, gratia* (vid. quae monui ad Euseb. H. E. VIII, 17 not. 10.), quod suadent sequentia κατέφυγεν, ἴασιν — ἀπαιτοῦσα, deinde θεοσεβειῶν de pietate potius, quam de religione accipiendum existimo. Neque enim facile intelligatur, cur numero plurali deinde usus sit interpres rescripti Maximini quamvis conferas, si placet, quae exposui ad Euseb. H. E. VIII, 6 not. 2., et θεοσέβεια praeterea sensu obiectivo de *paganorum* religione haud scio an sit satis infrequens. Cf. quae monui VII, 32 not. 5. Quidquid vero sit, luditur certe in verbis εὐσέβεια et θεοσέβεια. Porro notanda est locutio ὥσπερ πρὸς μητρόπολιν πασῶν θεοσεβειῶν, quod Latinius quam Val. reddas: tanquam ad *arcem* singulorum pietatis i. e. *firmamentum*. Metropolis enim solet colonias suas fovere ac tueri. Similiter ἀκρόπολις legere me memini apud M. Antoninum sed locus ipse nunc non statim succurrit. Cf. *Suicer*. Thes. T. I. p. 173. Et Diogenes dixit cupiditatem esse μητρόπολιν πάντων τῶν κακῶν i. e. ῥίζαν, originem. Demades

ᾶν ἀπαιτοῦσα· ἣν τινα διάνοιαν σωτηριώδη, διὰ τὴν πίστιν ς ὑμετέρας θεοσεβείας τοὺς θεοὺς ὑμῖν ἐμβεβληκέναι δῆλόν ἐστιν· ῖνος τοιγαροῦν ὁ ὕψιστος καὶ μέγιστος Ζεὺς, ὁ προκαθήμενος τῆς ιπροτάτης ὑμῶν πόλεως, ὁ τοὺς πατρῴους ὑμῶν θεοὺς, καὶ ναῖκας καὶ τέκνα, καὶ ἑστίαν καὶ οἴκους ἀπὸ πάσης ὀλεθρίου θορᾶς ῥυόμενος, ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς τὸ σωτήριον ἐνέπνευσε ύλημα, ἐπιδεικνὺς καὶ ἐμφαίνων, ὅπως ἐξαίρετόν ἐστι καὶ λαμπρὸν καὶ σωτηριῶδες, μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβάσματος τῇ ρησκείᾳ 9) καὶ ταῖς ἱεροθρησκίαις τῶν ἀθανάτων θεῶν προσναι. Τίς γὰρ οὕτως ἀνόητος ἢ νοῦ παντὸς ἀλλότριος εὑρεθῆναι δύναται, ὃς οὐκ αἰσθάνεται, τῇ φιλαγάθῳ τῶν θεῶν πουδῇ συμβαίνειν, μήτε τὴν γῆν τὰ παραδιδόμενα αὐτῇ σπέρματα ἀρνεῖσθαι, τὴν τῶν γεωργῶν ἐλπίδα κενῇ προσδοκίᾳ σφάλλουσαν, μηδ' 10) αὖ ἀσεβοῦς πολέμου πρόσοψιν ἀνεπικωλύτως ὶ γῆς στηρίζεσθαι 11), καὶ φθαρείσης τῆς τοῦ οὐρανοῦ εὐκραίας, αὐχμῶντα τὰ σώματα εἰς θάνατον κατασύρεσθαι, μηδὲ μὴν ἀμέτρων ἀνέμων πνεύμασι τὴν θάλασσαν κυμαίνουσαν κορυφοῦσθαι, μηδέ γε καταιγίδας ἀπροσδοκήτους καταῤῥηγνυμένας ὀλέθριον χειμῶνα ἐπεγείρειν, ἔτι τοίνυν μήτε τὴν τροφὸν ἁπάντων καὶ μητέρα γῆν, ἀπὸ τῶν κατωτάτω λαγόνων ἑαυτῆς ἐν φοβερῷ τρόμῳ καταδυομένην 12), μηδέ γε τὰ ἐπικείμενα ὄρη σμάτων γινομένων καταδύεσθαι, ἅπερ πάντα καὶ τούτων ἔτι χαλεπώτερα κακὰ πρὸ τούτου πολλάκις γεγονέναι, οὐδεὶς ἀγνοεῖ.

---

vero affirmavit τὴν αἰδῶ τοῦ κάλλους ἀκρόπολιν esse i. e. quod muniat et commendet pulchritudinem. Cf. *Gesner.* Thesaur. Latin. s. v. *arx. H.* — 9) Τῇ θρησκείᾳ. Scribendum videtur τῇ αὐτοῦ θρησκείᾳ. — 10) Μηδ' — πρόσοψιν referendum ad pacem inter Maximinum et Licinium factam, monuit *Lowth.* cit. Lact. de mortt. pers. c. XXXVI. *H.* — 11) Πρόσοψιν στηρίζεσθαι. Alludit ad aspectum et στηριγμὸν planetarum. Dicitur autem στηριγμὸς in planetis, cum in epicyclo suo nec progredi amplius nec retrocedere adhuc videntur. [Vales. non male vertit: „nec impii belli aspectus impraepedite *defixus haeret* in terris." Strothius minus bene: „*noch auf dass die Aspecten eines verruchten Krieges ungehindert über der Erde im Stillstands-Punkt stehn.*" Dubito etiam de ea quam Valesius invenisse sibi visus est, allusione. *H.*] — 12) Ἐν φοβερῷ τρόμῳ καταδυομένην. Scribendum videtur ἀναδυομένην. Duo enim terrae motuum genera sibi invicem opposita, hic a Maximino referuntur, βρασματίαι scilicet et χασματίαι. De quibus vide Amm. Marcellinum, et quae ibi notavi. Innuit autem Maximinus terrae motum illum, qui urbem Tyrum afflixerat, anno ante persecutionem Diocletiani, ut refert Eusebius in chronico. [—

Καὶ ταῦτα σύμπαντα διὰ τὴν ὀλέθριον πλάνην τῆς ὑποκένου ματαιότητος τῶν ἀθεμίτων ἀνθρώπων ἐκείνων ἐγίνετο [13]), *ἡνίκα*

---

13) *Καὶ ταῦτα σύμπαντα — — ἐγίνετο.* Constat omnium malorum quibus ipsi premebantur, causas paganos adscripsisse Christianis, quorum impietate gravis deorum suorum ira effervuerit et effervescat. Quam quidem paganorum calumniam, si quis alius, omnibus eloquentiae suae ponderibus compressit Arnobius adversus gentes I, 1 — 26. ed. *Orell.* Ita c. 2. „Ac primum, inquit, ab his illud familiari et placida oratione perquirimus: *postquam esse nomen in terris Christianae religionis occoepit, quidnam inusitatum, quid incognitum, quid contra leges principaliter institutas, aut sensit aut passa est rerum ipsa quae dicitur appellaturque natura? Nunquid in contrarias qualitates prima illa elementa mutata sunt, ex quibus res omnes consensum est, esse concretas? Nunquid machinae huius, et molis, qua universi tegimur, et continemur inclusi, parte est in aliqua relaxata, aut dissoluta constructio? Nunquid vertigo haec mundi, primigenii motus moderamen excedens, aut tardius repere, aut praecipiti coepit volubilitate raptari? Nunquid ab occiduis partibus attollere se astra, atque in ortus fieri signorum coepta est inclinatio? Nunquid ipse syderum sol princeps, cuius omnia luce vestiuntur, atque animantur calore, exarsit, intepuit, atque in contrarios habitus moderaminis soliti temperamenta corrupit? Nunquid luna desivit redintegrare se ipsam, atque in veteres formas novellarum semper restitutione traducere? Nunquid frigora, nunquid calores, nunquid tepores medii in aequalium temporum confusionibus occiderunt? Nunquid longos habere dies bruma, revocare tardissimas luces nox coepit aestatis? Nunquid suas animas expiraverunt venti? emortuisque flaminibus neque coelum coactatur in nubila, nec madidata ex imbribus arva succedunt? Commendata semina tellus recusat accipere* (cf. verba *μήτε τὴν γῆν τὰ παραδιδόμενα αὐτῇ σπέρματα ἀρνεῖσθαι*)? *aut frondescere arbores nolunt? Sapor frugibus esculentis, et vitis liquoribus mutatus est? Oleorum ex bacculis cruor teter exprimitur, nec lumini subministratur extincto?*" etc. Ibid. c. 4. „*Quando est humanum genus aquarum diluviis interemtum? non ante nos? Quando mundus incensus in favillas et cineres dissolutus est? non ante nos? Quando urbes amplissimae marinis coopertae sunt fluctibus? non ante nos? Quando cum feris bella, et praelia cum leonibus gesta sunt? non ante nos? Quando pernicies populis venenatis ab anguibus data est? non ante nos?*" etc. Ibid. c. 10. „*Nec si aliquid accidit, quod nosmetipsos, aut res nostras parum laetis successibus fovit, continuo malum est et in exitiabilis rei opinione ponendum. Pluit mundus, aut non pluit, sibimet ipsi pluit, aut non pluit: et quod forsitan nescias, aut uliginem nimium siccitatis ardore decoquit, aut longissimi temporis ariditatem pluviarum effusionibus temperat.*" Vid. *Herald.* et *Elmenhorst.* ad Arnob. l. l. I, 1 p. 277. ed. *Orell.* et *Nourrius* in supplemento annotatt. in Arnobium quod adiecit editioni suae Arnobii Orellius, ad eundem locum p. 3. *Salmas.* ad Tertullian. de pallio p. 152.

κατὰ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐπεπόλαζε, καὶ, σχεδὸν εἰπεῖν, τὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης αἰσχύναις ἐπίεζε." Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· „Ἐφοράτωσαν ἐν τοῖς πλατέσιν ἤδη πεδίοις ἀνθοῦντα τὰ λήϊα, καὶ τοῖς ἀστάχυσιν ἐπικυμαίνοντα, καὶ τοὺς λειμῶνας δι' εὐομβρίαν, φυτοῖς καὶ ἄνθεσι λαμπομένους [14]), καὶ τὴν τοῦ ἀέρος κατάστασιν εὔκρατον καὶ πραοτάτην ἀποδοθεῖσαν· χαιρέτωσαν λοιπὸν ἅπαντες διὰ τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας, ἱερουργίας τε καὶ τιμῆς, τῆς τοῦ δυνατωτάτου καὶ στεῤῥοτάτου Ἄρεος δυνάμεως ἐξευμενισθείσης, καὶ διὰ τοῦτο τῆς εὐθενεστάτης [15])

Sed nec tacendum illud est, vicissim Christianos malorum quae paganis acciderent, causam et originem repetiisse vel ab religionis Christianae contemptu vel ab eorum Christianos persequendi studio. Vid. Euseb. H. E. VIII, 14 p. 68. Τοσαύτη δῆτα κακίας φορᾷ ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συνηνέχθη καιρὸν, πρὸς τῶν δύο τυράννων ἀνατολὴν καὶ δύσιν διειληφότων κατεργασθεῖσα. Τίς δ' ἂν τὴν τῶν τοσούτων διερευνώμενος αἰτίαν, διστάξαι, μὴ οὐχὶ τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἀποφήνασθαι; Ὅτε γε μάλιστα οὐ πρότερον τὰ τῆς τοσῆσδε πέπαυτο συγχύσεως ἢ Χριστιανοὺς τὰ τῆς παῤῥησίας ἀπολαβεῖν. Neque ipsum rerum naturae cursum a deo quamvis insolentissime mutari ac tolli in religionis Christianae et fortissimorum eius ἀθλητῶν gratiam, noster non credidit. Vide quae exposui ad Euseb. de martyr. P. c. IX, not. 15. Quae quidem opiniones omnes ortae videntur ex minus rectis de iustitia divina notionibus. Vid. Luc. XIII, 2. Iohann. IX, 2. *Ammon, biblische Theologie* T. I. p. 145 sqq. ed. II. cf. *Kant. Religion innerhalb der Gränzen der blossen Vernunft* p. 97 * sq. ed. II. (Fichte) *Versuch einer Kritik aller Offenbarung* p. 10 sqq. ed. I. *Schleiermacher, der christl. Glaube* Tom. II. p. 90—93. *H.* — 14) Τοὺς λειμῶνας — λαμπομένους Val. vertit: prata — *plantis et floribus collucentia* propter opportunam imbrium irrigationem. Magis perspicua est Strothii interpretatio: „*die Wiesen, die durch fruchtbaren Regen mit Gewächsen und Blumen geschmückt sind.*" Ita saepius ἀνθεῖν dicunt Graeci quae splendidius et magnificentius sunt ornata. Cf. Xenophon. Cyrop. VI, 4, 1. ἤστραπτε μὲν χαλκῷ, ἤνθει δὲ φοινικίσι πᾶσα ἡ στρατιά. Homer. Odyss. III, 420. XI, 414. XIII, 410. Et Latini similiter *florere* et *nitere* dicunt. Virgil. Aen. VII, 804. *florentes aere* catervas. Lucret. IV, 451. *florentia* lumina *flammis*. Cicer. Verrin. III, 18. Adde *Salmasium* ad Tertull. de pallio p. 190. cf. Eustathius ad Homer. Odyss. XIII, 388. *Passow.* Lexic. s. v. λιπαρός. *H.*] — 15) Εὐθενεστάτης quod Val. et cum eo Zimmermannus exhibet, non putavi ferri posse, quamvis illud statuerit Valesius. Εὐθενὸς enim longe aliud significat, quam quod huic loco convenit. Vid. *Passow.* s. v. Itaque certe εὐθηνοτάτης scribendum duxi (vid. *Dorville*

εἰρήνης, βεβαίως μεθ' ἡσυχίας ἀπολαύοντες, ἡδυνέσθωσαν· καὶ ὅσοι τῆς τυφλῆς ἐκείνης πλάνης καὶ περιόδου παντάπασιν ἀποστάντες, εἰς ὀρθὴν καὶ καλλίστην διάνοιαν ἐπανῆλθον, μειζόνως μὲν οὖν χαιρέτωσαν, ὡς ἂν ἐκ χειμῶνος ἀπροσδοκήτου ἢ νόσου βαρείας ἀποσπασθέντες, καὶ ἡδεῖαν εἰς τοὐπιὸν ζωῆς ἀπόλαυσιν καρπωσάμενοι. Εἰ δὲ τῇ ἐπαράτῳ αὐτῶν ματαιότητι ἐπιμένοιεν, ἐκ πολλῷ πόῤῥωθεν τῆς ὑμετέρας πόλεως καὶ περιχώρου, καθὼς ἠξιώσατε, ἀποχωρισθέντες ἐξελαθήτωσαν, ἵν' οὕτως κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀξιεπαίνου ὑμῶν περὶ τοῦτο σπουδῆς, παντὸς μιάσματος καὶ ἀσεβείας ἀποχωρισθεῖσα ἡ ὑμετέρα πόλις, κατὰ τὴν ἔμφυτον αὐτῇ πρόθεσιν [16]) μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβάσματος, ταῖς τῶν ἀθανάτων θεῶν ἱερουργίαις ὑπακούῃ. Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅσῳ προσφιλὴς ἡμῖν γέγονεν ἡ περὶ τούτου ἀξίωσις ὑμῶν, καὶ χωρὶς ψηφισμάτων καὶ χωρὶς δεήσεως αὐθαιρέτῳ βουλήσει ἡ ἡμετέρα προθυμοτάτη φιλαγαθίαις ψυχὴ, ἐπιτρέπομεν τῇ ὑμετέρᾳ καθοσιώσει, ὁποίαν δ' ἂν βουληθῆτε μεγαλοδωρεὰν, ἀντὶ ταύτης ὑμῶν τῆς φιλοθέου προθέσεως αἰτῆσαι. Καὶ ἤδη μὲν τοῦτο ποιεῖν καὶ λαβεῖν ἀξιώσατε· τεύξεσθε γὰρ αὐτῆς χωρίς τινος ὑπερθέσεως· ἥτις παρασχεθεῖσα τῇ ὑμετέρᾳ πόλει, εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα τῆς περὶ τοὺς ἀθανάτους θεοὺς φιλοθέου εὐσεβείας παρέξει μαρτυρίαν, τοῦ δὲ ὑμᾶς [17]) ἀξίων ἐπάθλων τετυχηκέναι παρὰ τῆς ἡμετέρας φιλαγαθίας, ταύτης ὑμῶν ἕνεκεν τῆς τοῦ βίου προαιρέσεως, υἱοῖς τε καὶ ἐκγόνοις ὑμετέροις ἐπιδειχθήσεται." Ταῦτα δὴ καθ' ἡμῶν κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἀνεστηλίτευτο, πάσης ἐλπίδος, τὸ γοῦν ἐπ' ἀνθρώποις, ἀγαθῆς τὰ καθ' ἡμᾶς ἀποκλείοντα· ὡς, κατ' αὐτὸ δὴ τὸ θεῖον ἐκεῖνο λόγιον, εἰ δυνατὸν, ἐπὶ τούτοις καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοὺς σκανδαλίζεσθαι. Ἤδη γέ τοι σχεδὸν τῆς παρὰ τοῖς πλείστοις ἀποψυχούσης προσδοκίας, ἀθρόως καθ' ὁδὸν ἔτι σχεδὸν τὴν πορείαν

---

ad Chariton. p. 376.), quamvis fortasse εὐδεινοτάτης vel εὐδεινοτάτης ut supra de martyr. Pal. c. IX., verius etiam sit. Cf. ibid. not. 14. vid. Passow. s. v. εὐδεινός. H. — 16) Τὴν ἔμφυτον αὐτῇ πρόθεσιν. Scribendum videtur κατὰ τὴν ἔμφυτον, ut Musculus et Christophorsonus legerunt. [Κατὰ adieci etiam cum Cast. et Zimmerm. Paulo autem post ὑπακούῃ dedi cum Steph. pro ὑπακούοι. Cf. de mart. P. c. XI. not. 25. H.] Paulo post pro ὅσῳ προσφιλὴς malim scribere ὡς προσφιλής. [Inferius pro φιλαγαθίαις Cast. habet φιλάγαθος. H.] — 17) Τοῦ δὲ ὑμᾶς. Scribendum puto τῶν τε ὑμᾶς; supplendum μαρτυρίαν.

ἐν τισι χώραις διανυόντων τῶν τὴν προκειμένην γραφὴν καθ' ἡμῶν διακονουμένων, ὁ τῆς ἰδίας ἐκκλησίας ὑπέρμαχος θεὸς, μονονουχὶ τὴν τοῦ τυράννου καθ' ἡμῶν ἐπιστομίζων μεγαλαυχίαν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οὐράνιον αὐτοῦ συμμαχίαν ἐπεδείκνυτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Περὶ τῶν κατὰ ταῦτα συμβεβηκότων ἐν λιμῷ καὶ λοιμῷ καὶ πολέμοις.

Οἱ μὲν οὖν ἐξ ἔθους ὄμβροι [1]) τε καὶ ὑετοὶ, χειμαδίου τῆς ὥρας ὑπαρχούσης, τὴν ἐπὶ γῆς ἀνεῖχον συνήθη φορὰν, λιμὸς δ' ἀδόκητος ἐπισκήπτει, καὶ λοιμὸς ἐπὶ τούτῳ, καί τινος ἑτέρου νοσήματος, ἕλκος δὲ ἦν φερωνύμως τοῦ πυρώδους ἕνεκεν, ἄνθραξ προσαγορευόμενον, ἐπιφορά· ὃ καθ' ὅλων μὲν ἕρπων τῶν σωμάτων, σφαλεροὺς ἐνεποίει τοῖς πεπονθόσι κινδύνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν διαφερόντως ἐπὶ πλεῖστον γινόμενον, μυρίους ὅσους ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ παισὶ πηροὺς ἀπειργάζετο. Τούτοις προσεπανίσταται τῷ τυράννῳ ὁ πρὸς Ἀρμενίους πόλεμος, ἄνδρας ἐξ ἀρχαίου φίλους τε καὶ συμμάχους Ῥωμαίων· οὓς καὶ αὐτοὺς Χριστιανοὺς ὄντας, καὶ τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειαν διὰ σπουδῆς ποιουμένους, ὁ θεομισὴς εἰδώλοις θύειν καὶ δαίμοσιν ἐπαναγκάσαι πεπειραμένος, ἐχθροὺς ἀντὶ φίλων, καὶ πολεμίους ἀντὶ συμμάχων κατεστήσατο. Ἀθρόως δὴ ταῦτα πάντα ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συῤῥεύσαντα καιρὸν, τῆς τοῦ τυράννου θρασύτητος τὴν κατὰ τοῦ θείου μεγαλαυχίαν διήλεγξεν, ὅτι δὴ τῆς περὶ τὰ εἴδωλα [2]) αὐτοῦ σπουδῆς καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἕνεκα πολιορκίας, μὴ λιμὸν μηδὲ λοιμὸν, μηδὲ μὴν

Cap. VIII. 1) *Οἱ μὲν οὖν ἐξ ἔθους.* Ab his verbis inchoatur cap. 8. in vetustissimo Mazarino codice, cui consentit codex Fuk. ac. Rufinus. Et ratio ipsa ita postulat. [Verba sequentia *ἕλκος — — προσαγορευόμενον* in Ion. includuntur parenthesi, eandemque fecit Zimmermann. Sed non necessariam illam equidem putavi. Idem vero Ion. post verbum *ἐπιφορὰ* pro *ὃ καθ' ὅλων* habet *ὃ καὶ καθ' ὅλων*. H.] — 2) *Ὅτι δὴ*

Καὶ ταῦτα σύμπαντα διὰ τὴν ὀλέθριον πλάνην τῆς ἐμποκέν ματαιότητος τῶν ἀθεμίτων ἀνθρώπων ἐκείνων ἐγίνετο [13]), ἡνί

13) *Καὶ ταῦτα σύμπαντα — — ἐγίνετο.* Constat omnium malorum quib ipsi premebantur, causas paganos adscripsisse Christianis, quorum impi tate gravis deorum suorum ira efferverit et effervescat. Quam quid paganorum calumniam, si quis alius, omnibus eloquentiae suae ponde bus compressit Arnobius adversus gentes I, 1 — 26. ed. *Orell.* Ita c. „ Ac primum, inquit, ab his illud familiari et placida oratione perqu rimus: *postquam esse nomen in terris Christianae religionis occoepit, quidnam inusitatum, quid incognitum, quid contra leges principaliter institutas, aut sensit aut passa est rerum ipsa quae dicitur appellaturque natura Nunquid in contrarias qualitates prima illa elementa mutata sunt, ex quibus res omnes consensum est, esse concretas? Nunquid machinae huius et molis, qua universi tegimur, et continemur inclusi, parte est in aliqua reluxata, aut dissoluta constructio? Nunquid vertigo haec mundi, primigenii motus moderamen excedens, aut tardius repere, aut praecipiti coepit volubilitate raptari? Nunquid ab occiduis partibus attollere se astra, atque in ortus fieri signorum coepta est inclinatio? Nunquid ipse syderum sol princeps, cuius omnia luce vestiuntur, atque animantur calore, exarsit, intepuit, atque in contrarios habitus moderaminis soliti temperamenta corrupit? Nunquid luna desivit redintegrare se ipsam, atque in veteres formas novellarum semper restitutione traducere? Nunquid frigora, nunquid calores, nunquid tepores, medii in aequalium temporum confusionibus occiderunt? Nunquid longos habere dies bruma, revocare tardissimas luces nox coepit aestatis? Nunquid suas animas expiraverunt venti? emortuisque flaminibus neque coelum coactatur in nubila, nec madidata ex imbribus arva succedunt? Commendata semina tellus recusat accipere* (cf. verba μήτε τὴν γῆν τὰ παραδιδόμενα αὐτῇ σπέρματα ἀρνεῖσθαι)? *aut frondescere arbores nolunt? Sapor frugibus esculentis, et vitis liquoribus mutatus est? Oleorum ex bacculis cruor teter exprimitur, nec lumini subministratur extincto?*" etc. Ibid. c. 4. „ *Quando est humanum genus aquarum diluviis interemtum? non ante nos? Quando mundus incensus in favillas et cineres dissolutus est? non ante nos? Quando urbes amplissimae marinis coopertae sunt fluctibus? non ante nos? Quando cum feris bella, et praelia cum leonibus gesta sunt? non ante nos? Quando pernicies populis venenatis ab anguibus data est? non ante nos?*" etc. Ibid. c. 10. „ *Nec si aliquid accidit, quod nosmetipsos, aut res nostras parum laetis successibus fovit, continuo malum est et in exitiabilis rei opinione ponendum.* **Pluit mundus, aut non pluit, sibimet ipsi pluit, aut non pluit;** *et quod forsitan nescias, aut uliginem nimiam siccitatis ardore decoquit, aut longissimi temporis ariditatem pluviarum effusionibus temperat.*" Vid. *Herald.* et *Elmenhorst.* ad Arnob. I, 1. I, 1 p. 277. ed. *Orell.* et *Nourrius* in supplemento annotatt. in Arnobium quod adiecit editioni suae Arnobii Orellius, ad eundem locum p. 3. *Salmas.* ad Tertullian. de pallio p. 152.

μὰ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐπεπόλαζε, καὶ, σχεδὸν εἰπεῖν, τὰ παν-ταχοῦ τῆς οἰκουμένης αἰσχύναις ἐπίεζε." Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· „Ἐφοράτωσαν ἐν τοῖς πλατέσιν ἤδη πεδίοις ἀνθοῦντα τὰ λήϊα, καὶ τοῖς ἀστάχυσιν ἐπικυμαίνοντα, καὶ τοὺς λειμῶνας δι' εὐομβρίαν, φυτοῖς καὶ ἄνθεσι λαμπομένους [14]), καὶ τὴν τοῦ ἀέρος κατάστασιν εὔκρατον καὶ πρᾳοτάτην ἀποδοθεῖσαν· χαι-ρέτωσαν λοιπὸν ἅπαντες διὰ τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας, ἱερουρ-γίας τε καὶ τιμῆς, τῆς τοῦ δυνατωτάτου καὶ στεῤῥοτάτου Ἄρεος δυνάμεως ἐξευμενισθείσης, καὶ διὰ τοῦτο τῆς εὐδεινοτάτης [15])

Sed nec tacendum illud est, vicissim Christianos malorum quae pagani acciderent, causam et originem repetiisse vel ab religionis Christianae contemptu vel ab eorum Christianos persequendi studio. Vid. Euseb. H. E. VIII, 14 p. 68. *Τοσαύτη δῆτα κακίας φορὰ ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συν-ηνέχθη καιρὸν, πρὸς τῶν δύο τυράννων ἀνατολὴν καὶ δύσιν διειληφότων κατεργασθεῖσα. Τίς δ' ἂν τὴν τῶν τοσούτων διερευνώμενος αἰτίαν, διστάξαι, μὴ οὐχὶ τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἀποφή-νασθαι; Ὅτε γε μάλιστα οὐ πρότερον τὰ τῆς τοσῆσδε πέπαυτο συγχύσεως ἢ Χρι-στιανοὺς τὰ τῆς παῤῥησίας ἀπολαβεῖν.* Neque ipsum rerum naturae cursum a deo quamvis insolentissime mutari ac tolli in religionis Christianae et fortissimorum eius *ἀθλητῶν* gratiam, noster non credidit. Vide quae exposui ad Euseb. de martyr. P. c. IX, not. 15. Quae quidem opiniones omnes ortae videntur ex minus rectis de iustitia divina notionibus. Vid. Luc. XIII, 2. Iohann. IX, 2. *Ammon.* biblische *Theologie* T. I. p. 145 sqq. ed. II. cf. *Kant. Religion innerhalb der Gränzen der blossen Vernunft* p. 97* sq. ed. II. (Fichte) *Versuch einer Kritik aller Offenbarung* p. 10 sqq. ed. I. *Schleiermacher. der christl. Glaube* Tom. II. p. 90—93. *H.* — 14) *Τοὺς λειμῶνας — λαμπομένους* Val. vertit: prata — *plantis et floribus collucentia* propter opportunam imbrium irrigationem. Magis perspicua est Strothii interpretatio: „*die Wiesen, die durch fruchtbaren Regen mit Gewächsen und Blumen geschmückt sind.*" Ita saepius *ἀνθεῖν* dicunt Graeci quae splendidius et magnificentius sunt ornata. Cf. Xenophon. Cyrop. VI, 4, 1. *ἤστραπτε μὲν χαλκῷ, ἤνθει δὲ φοινικίσι πᾶσα ἡ στρατιά.* Homer. Odyss. III, 420. XI, 414. XIII, 410. Et Latini similiter *florere et nitere* dicunt. Virgil. Aen. VII, 804. *florentes aere catervas.* Lucret. IV, 451. *florentia lumina flammis.* Cicer. Verrin. III, 18. Adde *Salmasium* ad Tertull. de pallio p. 190. cf. Eustathius ad Homer. Odyss. XIII, 388. *Passow.* Lexic. s. v. λιπαρός. *H.*] — 15) *Εὐδεινωτάτης* quod Val. et cum eo Zimmermannus exhibet, non putavi ferri posse, quamvis illud statuerit Valesius. *Εὔ-δεινὸς* enim longe aliud significat, quam quod huic loco convenit. Vid. Passow. s. v. Itaque certe *εὐδεινοτάτης* scribendum duxi (vid. *Dorville*

πόλεμον ἐπὶ τῶν αὐτοῦ συμβῆναι καιρῶν ἐθρασύνετο. Ταῦτα δ' οὖν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπελθόντα, καὶ τῆς αὐτοῦ καταστροφῆς περιειλήφει τὰ προοίμια. Αὐτὸς μὲν οὖν περὶ τὸν πρὸς Ἀρμενίους πόλεμον ἅμα τοῖς αὐτοῦ στρατοπέδοις κατεπονεῖτο τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν τὰς ὑπ' αὐτὸν πόλεις οἰκούντων, δεινῶς ὁ λιμός τε ἅμα καὶ λοιμὸς κατετρυχέτην [3]), ὡς ἑνὸς μέτρου πυρῶν, δισχιλίας [4]) καὶ πεντακοσίας Ἀττικὰς ἀντικαταλλάττεσθαι. Μυρίοι μὲν οὖν ἐτύγχανον οἱ κατὰ πόλεις θνήσκοντες, πλείους δὲ τούτων οἱ κατ' ἀγρούς τε καὶ κώμας, ὡς ἤδη καὶ τὰς πάλαι τῶν ἀγροίκων πολυάνδρους ἀπογραφὰς μικροῦ δεῖν παντελῆ παθεῖν ἐξάλειψιν, ἀθρόως σχεδὸν ἁπάντων ἐνδείᾳ τροφῆς καὶ λοιμώδει νόσῳ διεφθαρμένων. Τινὲς μὲν οὖν τὰ ἑαυτῶν φίλτατα βραχυτάτης τροφῆς τοῖς εὐπορωτέροις ἀπεμπολεῖν ἠξίουν, ἄλλοι δὲ τὰς κτήσεις κατὰ βραχὺ διαπιπράσκοντες, εἰς ἐσχάτην ἐνδείας ἀπορίαν ἤλαυνον· ἤδη δέ τινες σμικρὰ χόρτου διαμασσώμενοι σπαράγματα, καὶ τινὰς ἀναίδην φθοροποιοὺς ἐσθίοντες πόας, τὴν τῶν σωμάτων ἕξιν λυμαινόμενα διώλλυντο. Καὶ γυναίων δὲ τῶν κατὰ πόλεις εὐγενίδων τινὲς, εἰς ἀναίσχυντον ἀνάγκην πρὸς τῆς ἀπορίας ἐλασθεῖσαι, μεταιτεῖν ἐπὶ τῶν ἀγορῶν προεληλύθεσαν, τῆς πάλαι ἐλευθερίου τροφῆς ὑπόδειγμα, διὰ τῆς περὶ τὸ πρόσωπον αἰδοῦς, καὶ τῆς ἀμφὶ τὴν περιβολὴν [5]) κοσμιότητος ὑποφαίνουσαι· καὶ οἱ μὲν ἀπεσκληκότες ὥσπερ εἴδωλα νεκρὰ ὧδε κἀκεῖσε ψυχοῤῥαγοῦντες, ἐνσειόμενοί τε καὶ περιολισθαίνοντες ὑπ' ἀδυναμίας τοῦ στῆναι, κατέπιπτον ἐν μέσαις ταῖς πλατείαις, πρηνεῖς δ' ἡπλωμένοι, ὀρέξαι σφίσι μικρὸν τρύφος ἄρτου κατηντιβόλουν, καὶ τὴν ψυχὴν πρὸς ἐσχάταις ἔχον-

---

τῆς περὶ τὰ εἴδωλα. Malim scribere ὅτε δή. — 3) Κατετρύχετο. In codice Maz. Med. et Fuk. scribitur κατετρυχέτην. — 4) Δισχιλίας — Ἀττικάς. Vid. *Stroth. deutsche Uebersetzung* T. II. p. 74 not. 5. „*Eine unglaubliche Summe, die, wenn man auch die attische Drachme kleiner, als sie anfänglich war, annehmen wollte, dennoch einige hundert Reichsthaler betragen würde. Nimmt man die alte Drachme zu 5 Gr.* $1\frac{53}{12}$ *Pfen. an — — so machen es* 533 *Reichsthaler.*" Adde *Boeckh. Staatshaushaltung der Athener* T. I. p. 16 sq. Cf. *Spanhem. de usu et praestant. num.* T. II. p. 326. *Potter. Archaeologie* T. III. p. 164. 165. ed. *Rambach. Paulus Commentar* Tom. III. p. 71. 523. 526. *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. XIX, 19 p. 656 ed. II. Euseb. H. E. III, 6. p. 202. *H.* — 5) Περιστολὴν Cast. Ad vocem antecedentem ἀναίδην vid. VIII, 14 not. 10 p. 63. *H.* —

τὰς ἀναπνοὰς, πεινῆν ἐπεβόων, πρὸς μόνην ταύτην τὴν ὀδυνηροτάτην φωνὴν εὐσθενεῖς καθιστάμενοι. οἱ δὲ τῆς πληθύος τῶν αἰτούντων καταπληττόμενοι, ὅσοι τῶν εὐπορωτέρων ἐδόκουν εἶναι, μετὰ τὸ μυρία παρασχεῖν, εἰς ἀπηνῆ λοιπὸν καὶ ἄτεγκτον ἐχώρουν διάθεσιν, τὰ αὐτὰ τοῖς αἰτοῦσιν ὅσον οὔπω καὶ αὐτοὶ πείσεσθαι προσδοκῶντες, ὥστ' ἤδη κατὰ μέσας ἀγορὰς καὶ στενωποὺς νεκρὰ καὶ γυμνὰ σώματα ἐφ' ἡμέραις πλείοσιν ἄταφα διερριμμένα, θέαν τοῖς ὁρῶσιν οἰκτροτάτην παρέχεσθαι 6). Ἤδη γέ τοι καὶ κυνῶν τινὲς ἐγίνοντο βορά· δι' ἣν μάλιστα αἰτίαν οἱ ζῶντες ἐπὶ τὴν κυνοκτονίαν ἐτράποντο, δέει τοῦ μὴ λυσσήσαντας ἀνθρωποφαγίαν ἐργάσασθαι. Οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ὁ λοιμὸς πάντας οἴκους καὶ γενεὰς ἐπεβόσκετο, μάλιστα δ' οὓς ὁ λιμὸς διὰ τὸ εὐπορεῖν τροφῶν οὐχ οἷός τε ἦν ἐκτρίψαι. Οἵ γ' οὖν ἐν περιουσίαις, ἄρχοντες καὶ ἡγεμόνες καὶ μυρίοι τῶν ἐν τέλει, ὥσπερ ἐπίτηδες τῇ λοιμώδει νόσῳ πρὸς τοῦ λιμοῦ 7) καταλελειμμένοι, ὀξεῖαν καὶ ὠκυτάτην ὑπέμενον τελευτήν· πάντα δ' οὖν οἰμωγῶν ἦν ἀνάπλεα, κατὰ πάντας τε στενωποὺς, ἀγορὰς τε καὶ πλατείας, οὐδ' ἦν ἄλλο τι θεωρεῖν, ἢ θρήνους μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς αὐλῶν 8) τε καὶ κτύπων. Τοῦτον δὴ τὸν τρόπον δυσὶν ὅπλοις τοῖς προδεδηλωμένοις, λοιμοῦ τε ὁμοῦ καὶ λιμοῦ 9) στρατεύσας ὁ θάνατος, ὅλας ἐν ὀλίγῳ γενεὰς ἐνεμήθη, ὡς ὁρᾶν ἤδη δυεῖν καὶ τριῶν σώματα νεκρῶν ὑπὸ μίαν ἐκφορὰν προκομιζόμενα. Τοιαῦτα τῆς Μαξιμίνου μεγαλαυχίας,

---

6) Παρέχειν Cast. H. — 7) Πρὸ τοῦ λιμοῦ Ion. H. — 8) Μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς αὐλῶν. Gentilium cadavera cum tibiarum et neniarum cantu efferebantur. Quam in rem praeficas habebant et siticines, de quibus notavi ad Amm. Marcellini librum XIV. Fallitur itaque Christophorsonus, qui pro μετὰ hoc loco substituit ἀντί. Sic enim vertit: *neque aliud quicquam spectare licebat, quam miserabiles fletus, quos pro tibiarum cantu et strepitu ipsis in more posito ediderunt.* Sed vulgatam scripturam omnes scripti codices, ipseque adeo Nicephorus tuentur. — 9) Λοιμοῦ τε ὁμοῦ καὶ λιμοῦ. In codice Fuk. et Savil. legitur λοιμῷ τε ὁμοῦ καὶ λιμῷ, quod rectius mihi videtur. — 10) Ὑπὸ μίαν ἐκφορὰν κομιζόμενα. Codex Maz. Med. et Fuk. habent προκομιζόμενα. Paulo post lego cum Christophorsono περὶ πάντας σπουδῆς. Ceterum quod hic de sepultura cadaverum refertur, satis indicat morem illum cremandi cadavera eo tempore penitus obliteratum fuisse apud Romanos. Quod quando primum coeperit, difficillimum est dicere. Videntur tamen a Iudaeis et Christianis hunc morem paulatim hausisse Romani, de quo insignis est locus

καὶ τῶν κατὰ πόλεις καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων τἀπίχειρα ἦν· ὅτε καὶ τῆς Χριστιανῶν περὶ πάντα [11]) σπουδῆς τε καὶ εὐσεβείας πᾶσιν ἔθνεσιν διάδηλα κατέστη τὰ τεκμήρια. Μόνοι γοῦν ἐν τηλικαύτῃ κακῶν περιστάσει τὸ συμπαθὲς καὶ φιλάνθρωπον ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδεικνύμενοι, διὰ πάσης ἡμέρας, οἱ μὲν τῇ τῶν θνησκόντων (μυριάδες δ' ἦσαν, οἷς οὔτις ἦν ὁ ἐπιμελησόμενος) κηδείᾳ τε καὶ ταφῇ προσεκαρτέρουν, οἱ δὲ τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν πόλιν πρὸς τοῦ λιμοῦ κατατρυχομένων, τὴν πληθὺν ὑπὸ μίαν σύνοψιν ἀθροίζοντες, ἄρτους διένεμον τοῖς πᾶσιν, ὡς περιβόητον εἰς πάντας ἀνθρώπους καταστῆναι τὸ πρᾶγμα, θεόν τε τῶν Χριστιανῶν δοξάζειν, εὐσεβεῖς τε καὶ μόνους θεοσεβεῖς τούτους ἀληθῶς, πρὸς αὐτῶν ἐλεγχθέντας τῶν πραγμάτων ὁμολογεῖν. Ἐφ' οἷς τοῦτον ἐπιτελουμένοις τὸν τρόπον, ὁ μέγας καὶ οὐράνιος Χριστιανῶν ὑπέρμαχος θεὸς, τὴν κατὰ πάντων ἀνθρώπων διὰ τῶν δεδηλωμένων ἐπιδειξάμενος ἀπειλὴν καὶ ἀγανάκτησιν, ἀνθ' ὧν εἰς ἡμᾶς ὑπερβαλλόντως ἐνεδείξαντο, τὴν εὐμενῆ καὶ φαιδρὰν τῆς αὐτοῦ περὶ ἡμᾶς προνοίας αὖθις ἡμῖν αὐγὴν ἀπεδίδου· ὡς ἐν βαθεῖ σκότῳ παραδοξότατα φῶς ἡμῖν ἐξ αὐτοῦ καταλάμπων εἰρήνης, ἐκφανές τε τοῖς πᾶσι καθιστὰς, θεὸν αὐτὸν τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπίσκοπον διὰ παντὸς γεγονέναι πραγμάτων, μαστίζοντα μὲν καὶ διὰ τῶν περιστάσεων κατὰ καιρὸν ἐπιστρέφοντα τὸν αὐτοῦ λαὸν, πάλιν τ' αὖ μετὰ τὴν αὐτάρκη παιδείαν, ἵλεων καὶ εὐμενῆ τοῖς εἰς αὐτὸν τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν ἀναφαινόμενον.

Macrobii in lib. VII. Saturnalium cap. 7. *Deinde licet urendi corpora defunctorum usus nostro saeculo nullus sit, lectio tamen docet, eo tempore quo igni dari honos mortuis habebatur*, etc. — 11) Περὶ πάντας dedit Zimmermann. Paulo post ἔκδηλα Steph. pro διάδηλα. H.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τῆς τῶν θεοφιλῶν βασιλέων νίκης 1).

(Nic. H. E. VII, 29—31.)

Οὕτω δὴ Κωνσταντίνου, ὃν βασιλέα ἐκ βασιλέως, εὐσεβῆ τε ἐξ εὐσεβεστάτου καὶ πάντα σωφρονεστάτου γεγονέναι προειρήκαμεν 2), Λικιννίου τε τοῦ μετ' αὐτὸν συνέσει καὶ εὐσεβείᾳ τετιμημένων, πρὸς τοῦ παμβασιλέως θεοῦ τε τῶν ὅλων καὶ σωτῆρος, δύο θεοφιλῶν κατὰ τῶν δύο δυσσεβεστάτων τυράννων ἀνεγηγερμένων, πολέμου τε νόμῳ παραταξαμένων, θεοῦ συμμαχοῦντος αὐτοῖς, παραδοξότατα πίπτει 3) μὲν ἐπὶ Ῥώμης ὑπὸ Κωνσταντίνου Μαξέντιος, ὁ δ' ἐπ' ἀνατολῆς οὐ πολὺν ἐπιζήσας ἐκείνῳ χρόνον, αἰσχίστῳ καὶ αὐτὸς ὑπὸ Λικιννίου, οὔπω μανέντος τότε, καταστρέφει θανάτῳ. Πρότερός γε μὴν ὁ καὶ τιμῇ καὶ τάξει τῆς βασιλείας πρῶτος Κωνσταντῖνος, τῶν ἐπὶ Ῥώμης κατατυραννουμένων φειδὼ λαβών, θεὸν τὸν οὐράνιον, τόν τε τούτου λόγον, αὐτὸν δὴ τὸν πάντων σωτῆρα Ἰησοῦν Χριστὸν σύμμαχον δι' εὐχῶν ἐπικαλεσάμενος, πρόεισι πανστρατιᾷ,

---

Cap. IX. 1) In omnibus codicibus transpositi erant tituli capitum, et capiti 9 adiectus erat titulus qui capitis 10 esse debuerat, contra capiti 10 tribuebatur is qui proprius erat capitis 9. Hunc errorem in versione nostra emendaveramus. Sed quoniam nihil in hac editione praeter scriptorum codicum fidem corrigere propositum nobis fuit, ideo hunc errorem retinere maluimus, contenti lectorem de mendo admonuisse. [Iusto religiosior mihi esse videbar, si hoc vitium non vere emendarem. *H.*] — 2) *Γεγονέναι προειρήκαμεν.* Post has voces in vetustissimo codice Maz. et Med. haec sequuntur verba: *Λικιννίου τε τοῦ μετ' αὐτὸν συνέσει καὶ εὐσεβείᾳ τετιμημένων, πρὸς τοῦ παμβασιλέως θεοῦ τε τῶν ὅλων καὶ σωτῆρος· δύο θεοφιλῶν κατὰ τῶν δύο δυσσεβεστάτων τυράννων ἀνεγηγερμένων,* etc. Optime. Atque ita Eusebium scripsisse ex sequentibus apparet. Nam in fine periodi, mentio fit tam Licinii quam Constantini, ex quo planum fit, Eusebium de utroque supra locutum fuisse. Sed exscriptor nomen Licinii consulto expunxit ob subsecutam eius impietatem. Cum codice Maz. et Med. consentiunt etiam Fuk. et Savil. [Ab initio capitis pro οὕτω δὴ Ion. habet οὕτω δῆτα. *H.*] — 3) *Πίπτει — Μαξ.* Cf.

Ῥωμαίοις τὰ τῆς ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμνώμενος. Μαξεντίου δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητείαν μηχαναῖς, ἢ τῇ τῶν ὑπηκόων ἐπιθαρσοῦντος εὐνοίᾳ, προελθεῖν γε μὴν οὐδ᾽ ὅσον πυλῶν τοῦ ἄστεος ἐπιτολμῶντος, ὁπλιτῶν δ᾽ ἀνηρίθμῳ πλήθει καὶ στρατοπέδων λόχοις μυρίοις πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, ὅση τις ἐν κύκλῳ τῆς Ῥωμαίων καὶ Ἰταλίας ἁπάσης ὑπ᾽ αὐτῷ δεδούλωτο, φραξαμένου, ὁ τῆς ἐκ θεοῦ συμμαχίας ἀνημμένος βασιλεὺς ἐπιὼν πρώτῃ καὶ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ τοῦ τυράννου παρατάξει, εὖ μάλα τε πάσας ἑλὼν, πρόεισιν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον τῆς Ἰταλίας, ἤδη τε αὐτῆς Ῥώμης ἄγχιστα ἦν· εἶθ᾽ ὡς μὴ τοῦ τυράννου χάριν Ῥωμαίοις πολεμεῖν ἀναγκάζοιτο, θεὸς αὐτὸς δεσμοῖς τισὶν ὥσπερ τὸν τύραννον ποῤῥωτάτω πυλῶν ἐξέλκει, καὶ τὰ πάλαι δὴ κατὰ ἀσεβῶν ὡς ἐν μύθου λόγῳ παρὰ τοῖς πλείστοις ἀπιστούμενα, πιστά γε μὴν πιστοῖς ἐν ἱεραῖς βίβλοις ἐστηλιτευμένα, αὐτῇ ἐνεργείᾳ πᾶσιν, ἁπλῶς εἰπεῖν, πιστοῖς καὶ ἀπίστοις, ὀφθαλμοῖς τὰ παράδοξα παρειληφόσιν ἐπιστώσατο. Ὥσπερ οὖν ἐπ᾽ αὐτοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ πάλαι θεοσεβοῦς Ἑβραίων γένους, „ἅρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἔῤῥιψεν εἰς θάλασσαν, ἐπιλέκτους ἀναβάτας τριστάτας [4]) κατεπόντισεν ἐν θαλάσσῃ ἐρυθρᾷ, πόντῳ ἐκάλυψεν αὐτοὺς, κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ Μαξέντιος, οἵ τε ἀμφ᾽ αὐτὸν ὁπλῖται καὶ δορυφόροι ἔδυσαν εἰς βυθὸν ὡσεὶ λίθος,“ ὁπηνίκα νῶτα δοὺς τῇ ἐκ θεοῦ μετὰ Κωνσταντίνου δυνάμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διῄει ποταμόν· ὃν αὐτὸς σκάφεσι ζεύξας καὶ εὖ μάλα γεφυρώσας, μηχανὴν ὀλέθρου καθ᾽ ἑαυτοῦ συνεστήσατο. Ἐφ᾽ ᾧ ἦν ἂν εἰπεῖν [5])· „λάκκον ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψεν αὐτὸν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο. Ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσε-

---

Lact. de mortt. pers. c. XLIII sq. *H.* — 4) Τριστάτας. Ita legitur exodi cap. XV. ubi multa interpretes afferunt de huius vocis significatione. Ego ternos ex curribus pugnantes intelligo, ut recte habet vulgata versio, quam immerito reprehendit Hieronymus. Πρωτοστάτης, παραστάτης vocabula sunt tactica. Eadem forma τριστάτης. Recte ergo Rufinus *ternos statores* vertit. — 5) Εἰπεῖν. Cf. Psalm. VII, 4. 5. Paulo autem post pro ἄντανδρα quod legitur apud Vales. et Reading., cum Zimmerm. scribere non dubitavi αὔτανδρα, cum ἄντανδρα prorsus sit ab illo loco alienum. Neque alio nisi typothetae vitio ἄντανδρα in editione Valesii exhibitum fuisse, satis docet Valesii interpretatio: *Simul cum ipsis hominibus.* Cf. Zosim.

ται.“ Ταύτῃ δῆτα τοῦ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ ζεύγματος διαλυθέντος, ὑφιζάνει μὲν ἡ διάβασις, χωρεῖ δ' ἀθρόως αὔτανδρα κατὰ τοῦ βυθοῦ τὰ σκάφη, καὶ αὐτός γε πρῶτος ὁ δυσσεβέστατος, εἶτα δὲ καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπισταὶ, ᾗ τὰ θεῖα προαναφωνεῖ λόγια· „ἔδυσαν ὡσεὶ μόλυβδος ἐν ὕδατι σφοδρῷ·“ ὥστε εἰκότως εἰ μὴ λόγοις, ἔργοις δ' οὖν ὁμοίως τοῖς ἀμφὶ τὸν μέγαν θεράποντα Μωϋσέα τοὺς παρὰ θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους, αὐτὰ δὴ τὰ κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου ὧδέ πως ἀνυμνεῖν[6]) καὶ λέγειν· „ᾄσωμεν τῷ κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται. Ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔῤῥιψεν εἰς θάλασσαν· βοηθὸς καὶ σκεπαστής μου κύριος[7]) ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν·“ καὶ „τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς, κύριε, τίς ὅμοιός σοι; δεδοξασμένος ἐν ἁγίοις, θαυμαστὸς ἐν δόξαις, ποιῶν τέρατα.“ Ταῦτά γε καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφά τε καὶ ἐμφερῆ Κωνσταντῖνος τῷ πανηγεμόνι καὶ τῆς νίκης αἰτίῳ θεῷ αὐτοῖς ἔργοις ἀνυμνήσας, ἐπὶ Ῥώμης μετ' ἐπινικίων εἰσήλαυνε, πάντων ἀθρόως αὐτὸν ἅμα κομιδῇ νηπίοις καὶ γυναιξὶ, τῶν τε ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῶν ἄλλων διασημοτάτων[8]), σὺν παντὶ δήμῳ Ῥωμαίων, φαιδροῖς ὄμμασιν,

---

hist. I, 42 p. 69, II, 24 p. 169 ed. *Cellar.* De voce μόλυβδος quae inferius legitur, vide quae observavi ad Euseb. H. E. VIII, 12 not. 8. *H.* — 6) Ὧδέ πως ἀνυμνεῖν. Non probo interpretationem Christophorsoni qui vertit *canere potuisset.* Immo vertendum erat *cecinerit*, ut ex sequentibus apparet. Ait enim Eusebius, non verbis, sed factis ipsis Constantinum ita cecinisse: ταῦτά γε καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφὰ, Κωνσταντῖνος τῷ θεῷ ἔργοις αὐτοῖς ἀνυμνήσας. [Satis vero mira quamvis plane Eusebiana est illa ipsa locutio ἔργοις ἀνυμνεῖν, ut nemo non videt. Notandum quoque hoc est, antea ab Eusebio dici τοὺς παρὰ θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους i. e. milites victores, deinde Constantinum ἀνυμνεῖν. *H.*] — 7) Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι. In optimo codice Maz. et in Sav. hic locus ita scribitur: βοηθὸς καὶ σκεπαστής μου κύριος ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν. Quam scripturam confirmat Rufinus; sic enim vertit: *Adiutor et protector meus, et factus est mihi in salutem.* Locus est in cap. XV. exodi, ubi Romana 70 interpretum editio voces illas μου κύριος non habet. Quod profecto miror. Nam Eusebium editione 70 interpretum usum esse, pro certo habeo. [Citare Eusebium scripturam s. secundum exemplar Alexandrinum a Grabio editum, monuit *Reading.* ad h. l. *H.*] Paulo post ubi legebatur: θαυμαστὸς ἐνδόξως ποιῶν τέρατα, restitui θαυμαστὸς ἐν δόξαις ex auctoritate codicis Maz. et Fuk. quibus Romana 70 subscribit editio, ut et interpretatio Rufini. — 8) Καὶ τῶν ἄλλων διασημοτάτων. Non intellexit hanc vocem Christophorsonus, nec Musculus.

αὐταῖς ψυχαῖς, οἷα λυτρωτὴν, σωτῆρά τε καὶ εὐεργέτην, μετ᾿ εὐφημιῶν καὶ ἀπλήστου χαρᾶς ὑποδεχομένων. Ὁ δ᾿ ὥσπερ ἔμφυτον τὴν εἰς θεὸν εὐσέβειαν κεκτημένος, μηδ᾿ ὅλως ἐπὶ ταῖς βοαῖς ὑποσαλευόμενος, μηδ᾿ ἐπαιρόμενος τοῖς ἐπαίνοις, εὖ μάλα τῆς ἐκ θεοῦ συνῃσθημένος βοηθείας, αὐτίκα τοῦ σωτηρίου τρόπαιον πάθους ὑπὸ χεῖρα ἰδίας εἰκόνος 9) *ἀνατεθῆναι προστάττει· καὶ δὴ τὸ σωτήριον τοῦ σταυροῦ σημεῖον ἐπὶ τῇ δεξιᾷ κατέχοντα αὐτὸν ἐν τῷ μάλιστα τῶν ἐπὶ Ῥώμης δεδημοσιευμένῳ τόπῳ στήσαντες, αὐτὴν δὴ ταύτην ὑπογραφὴν ἐντάξαι ῥήμασιν αὐτοῖς τῇ Ῥωμαίων ἐγκελεύεται φωνῇ· Τούτῳ τῷ σωτηριώδει σημείῳ, τῷ ἀληθινῷ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρείας, τὴν πόλιν ὑμῶν ἀπὸ ζυγοῦ τοῦ τυράννου διασωθεῖσαν ἠλευθέρωσα· ἔτι μὴν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων, τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανείᾳ καὶ τῇ*

Sic Graeci vocabant eos, quos Latini *perfectissimos*. Hic autem titulus proprius erat equestris ordinis, ut *clarissimi* dignitas peculiaris erat senatorii ordinis. Certe procuratores principis et rationales, quos ex equestri ordine fuisse constat, perfectissimi vocabantur. Porro haec dignitas in vetustis inscriptionibus his fere notis designatur P. V. id est, vir perfectissimus. Sic in thesauro Gruteri pag. 1098. et in epist. 40. lib. X. Symmachi. Vide quae notavi ad librum XXI. Amm. Marcellini pag. 202. [Et ad Eus. vit. Const. IV, 1. Cf. quae ipse observavi ad Eus. H. E. X, 8 not. 2. In sequentibus *αὐταῖς ψυχαῖς* non satis accurate vertit Val. *ex animo*. Neque vero assentior Zimmermanno qui ad h. l. „Melius fortasse, inquit, *αὐταῖς τε*.“ Imo aptissimum est h. l. illud *ἀσύνδετον* (cf. quae monui X, 4 not. 9.) ita tamen ut post *ὄμμασιν* ponatur comma, quod Steph. Val. et Zimmerm. omiserunt. Praeterea paulo post pro *συναισθόμενος* quod dedit Val. et Zimm., cum Steph. scripsi *συνῃσθημένος*. Cf. X, 4. *ἧς λελόγχασι παρ᾿ αὐτοῦ τιμῆς συνῃσθημένους*. *H.* — 9) *Ὑπὸ χεῖρα ἰδίας εἰκόνος*. Ita legitur etiam in lib. I. de vita Constantini cap. 40. Malim tamen scribere *ὑπὲρ χεῖρα*, quod confirmat Rufinus: *Vexillum dominicae crucis in dextera sua iubet depingi*. [Similiter Valesius h. l. vertit: *supra manum*. Contra in l. l. Euseb. de vita Const. M.: *sub manum* et Strothius: *in der Hand*. Sed an hoc possit significare *ὑπὸ*, recte profecto dubitaveris, si vero *sub manum* verteris, tunc non minori iure offendaris, cum illud *σωτηρίου τρόπαιον πάθους* ut ex l. l. Eus. de vita Const. M. discimus, nihil fuerit nisi *ὑψηλὸν δορὺ σταύρου σχήματι*, hoc vere potius *in manu* fuisse dicendum esset Eusebio. Ion. habet *τῆς ὑπὸ χεῖρα ἀντὶ ἰδίας εἰκόνος*, quibus aliam et meliorem lectionem subesse putat Zimmermannus ad h. l. An forte legi possit: *ὑποχείριον ἰδίας εἰκόνος*, ut sit: *ad, iuxta* suam imaginem? *H*]

λαμπρότητι, ἐλευθερώσας ἀποκατέστησα. Καὶ δὴ ἐπὶ τούτοις αὐτός τε Κωνσταντῖνος καὶ σὺν αὐτῷ βασιλεὺς Λικίννιος, οὔπω τότε ἐφ' ἣν ὕστερον ἐκπέπτωκε μανίαν, τὴν διάνοιαν ἐκτραπείς, θεὸν τὸν τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων αὐτοῖς αἴτιον εὐμενίσαντες ἄμφω, μιᾷ βουλῇ καὶ γνώμῃ νόμον ὑπὲρ Χριστιανῶν τελεώτατον πληρέστατα διατυποῦνται, καὶ τῶν πεπραγμένων εἰς αὐτοὺς ἐκ θεοῦ τὰ παράδοξα, τά τε τῆς κατὰ τοῦ τυράννου νίκης, καὶ τὸν νόμον αὐτὸν Μαξιμίνῳ τῶν ἐπ' ἀνατολῆς ἐθνῶν ἔτι δυναστεύοντι, φιλίαν τε πρὸς αὐτοὺς ὑποκοριζομένῳ διαπέμπονται. Ὁ δ' οἷα τύραννος, περιαλγὴς ἐφ' οἷς ἔγνω γεγενημένος, εἶτα μὴ δοκεῖν ἑτέροις εἶξαι βουλόμενος, μηδ' αὖ παρεκθέσθαι τὸ κελευσθὲν 10) δέει τῶν προστεταχότων, ὡς ἂν ἐξ ἰδίας αὐθεντίας τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἡγεμόσι τοῦτο πρῶτον ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐπάναγκες διαχαράττει τὸ γράμμα, τὰ μηδέπω ποτὲ πρὸς αὐτοῦ πεπραγμένα, ἐπιπλάστως αὐτὸς καθ' ἑαυτοῦ ψευδόμενος.'

Ἀντίγραφον ἑρμηνείας ἐπιστολῆς 11) τοῦ τυράννου Μαξιμίνου.

„Ἰόβιος 12) Μαξιμῖνος σεβαστὸς, Σαβίνῳ. Καὶ παρὰ τῇ σῇ στιβαρό-

---

— 10) *Παρεκθέσθαι τὸ κελευσθέν:* Pessime Christophorsonus vertit *divulgare*, rectius Musculus interpretatus est *praevaricari.* Quamquam neque hic mentem Eusebii assecutus est. *Παρεκθέσθαι* idem est, quod ἐν παραβύστῳ *θέσθαι*, ut dixit Eusebius in principio huius libri, id est, seponere et *occultare*, ut ante fecerat Maximinus, cum rescriptum Galerii pro Christianis ad ipsum missum fuisset. Tunc vero cum Constantinus et Licinius victo Maxentio, legem pro Christianis ad eum miserunt, eam supprimere non ausus est Maximinus, metu scilicet potentiorum, ut addit Eusebius. Porro Nicephorus cum eam vocem non intelligeret, *παραιτεῖσθαι* pro ea substituit. — 11) *Ἐπιστολῆς.* Pleraque, quae Maximinus in epistola ista publice proponenda ad Sabinum scripsit, fuisse ficta et simulata, ipse Eusebius recte monuit tum statim antea: *τὰ μηδέπω ποτὲ — — ψευδόμενος* tum infra statim post finem epistolae: *ταῦθ' ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐκβεβιασμένος, ἀλλ' οὐ κατὰ γνώμην τὴν αὐτοῦ διακελευσάμενος οὐκέτ' ἀληθὴς κ. λ.* Cf. *Gibbon. Geschichte des Verfalls des röm. Reichs*, übers. p. 569. „*Gewöhnlich dürfen wir in der Sprache der Edicte und Manifeste den wirklichen Charackter und die geheimen Beweggründe der Fürsten nicht aufsuchen*" laudante *Kestnero* p. 43 not. 90., qui vero simul monuit, bene esse cavendum, ne omnia in illo edicto ficta credamus v. c. *εἰ μὲν οὖν τινες εἶεν τῇ αὐτῇ δεισιδαιμονίᾳ διαμένοντες — — ἐπιγινώσκειν.* cf. IX, 10. *H.*

τητι καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις φανερὸν εἶναι πέποιθα, τοὺς δεσπότας ἡμῶν Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν τοὺς ἡμετέρους πατέρας, ἡνίκα συνεῖδον σχεδὸν ἅπαντας ἀνθρώπους, καταλειφθείσης τῆς τῶν θεῶν θρησκείας, τῷ ἔθνει τῶν Χριστιανῶν ἑαυτοὺς συμμεμιχύτας, ὀρθῶς διατεταχέναι, πάντας ἀνθρώπους τοὺς ἀπὸ τῆς τῶν αὐτῶν θεῶν τῶν ἀθανάτων θρησκείας ἀναχωρήσαντας, προδήλῳ κολάσει καὶ τιμωρίᾳ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν θεῶν ἀνακληθῆναι. Ἀλλ' ὅτε ἐγὼ εὐτυχῶς τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀνατολὴν 13) παρεγενόμην, καὶ ἔγνων εἴς τινας τόπους πλείστους τῶν ἀνθρώπων τὰ δημόσια ὠφελεῖν δυναμένους, ὑπὸ τῶν δικαστῶν διὰ τὴν προειρημένην αἰτίαν ἐξορίζεσθαι, ἑκάστῳ τῶν δικαστῶν ἐντολὰς δέδωκα, ὥστε μηδένα τούτων τοῦ λοιποῦ προσφέρεσθαι τοῖς ἐπαρχιώταις ἀπηνῶς, ἀλλὰ μᾶλλον κολακείαις καὶ προτροπαῖς πρὸς τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν αὐτοὺς ἀνακαλεῖν. Τηνικαῦτα οὖν ὅτε ἀκολούθως τῇ κελεύσει τῇ ἐμῇ ὑπὸ τῶν δικαστῶν ἐφυλάττετο τὰ προστεταγμένα, συνέβαινε μηδένα ἐκ τῶν τῆς ἀνατολῆς μερῶν, μήτε ἐξόριστον μήτε ἐνύβριστον γενέσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ μὴ βαρέως κατ' αὐτῶν τι γίνεσθαι, εἰς τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν ἀνακεκλῆσθαι. Μετὰ δὲ ταῦτα

---

12) *Ἰόβιος Μαξιμῖνος.* Iovii cognomentum primus sibi sumpsit Diocletianus, ut collega eius Maximianus Herculii. Postea cum caesares facti essent Constantius et Galerius, Galerius quidem qui Diocletiani filiam duxerat, et qui cum Diocletiano in oriente fere semper versatus est, caesar Iovius est appellatus. Sic enim chronico Alexandrino dicitur, et in vetere nummo quem edidit Ioannes Tristanus. Constantius vero, utpote qui Maximiani Herculii privignam duxerat, et cum illo in occidente versabatur, caesar Herculius dictus est, ut ex vetere panegyrico observavit frater meus Hadrianus Valesius. Mortuo deinde Galerio, Maximinus qui caesar ab illo factus fuerat, cognomentum Iovii assumpsit, ut ex hoc Eusebii loco discimus. — 13) *Εἰς τὴν ἀνατολήν.* Orientis nomine Aegyptus etiam continebatur. Huius enim administratio commissa fuerat Maximino caesari. Quippe Maximinus cum caesar a Galerio factus fuisset, omnes eas provincias quas Diocletianus sibi retinuerat, regendas accepit. Atque hinc factum est, ut Aegyptus diu postea inter provincias orientis numerata sit. Sic certe Amm. Marcellinus in lib. XIV. ubi provincias orientis recenset, inter has numerat Aegyptum et Mesopotamiam. Sed et Aegyptus initio fuit sub comite orientis, ut docet vetus inscriptio quae sic habet: M. MAECIO MEMMIO FURIO BALBURIO CAECILIANO PLACIDO C. V. COMITI ORIENTIS. AEGYPTI. MESOPOTAMIAE. CONSULI ORDINARIO, etc.

ὅτι τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ [14]) εὐτυχῶς ἐπέβην εἰς τὴν Νικομήδειαν κἀκεῖ διετέλουν, παρεγένοντο πολῖται τῆς αὐτῆς πόλεως πρός με ἅμα μετὰ τῶν ξοάνων τῶν θεῶν, μειζόνως δεόμενοι [15]), ἵνα παντὶ τρόπῳ τὸ τοιοῦτον ἔθνος μηδαμῶς ἐπιτρέποιτο ἐν τῇ αὐτῶν πατρίδι οἰκεῖν. Ἀλλ᾽ ὅτε ἔγνων πλείστους τῆς αὐτῆς θρησκείας ἄνδρας ἐν αὐτοῖς τοῖς μέρεσιν οἰκεῖν, οὕτως αὐτοῖς τὰς ἀποκρίσεις ἀπένειμον, ὅτι τῇ μὲν αἰτήσει αὐτῶν ἀσμένως χάριν ἔσχηκα, ἀλλ᾽ οὐ παρὰ πάντων τοῦτο αἰτηθὲν κατεῖδον. εἰ μὲν οὖν τινὲς εἶεν τῇ αὐτῇ δεισιδαιμονίᾳ διαμένοντες, οὕτως ἵνα ἕκαστον ἐν τῇ ἰδίᾳ προαιρέσει [16]) τὴν βούλησιν ἔχειν, καὶ

---

14) Τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ. Anno scilicet Christi 311. Maximiano octies cos. Eo enim anno cum Galerius mortuus esset, Maximinus Bithyniam occupavit, quam Galerius una cum Illyrico et Thracia sibi retinuerat. Vide quae notavi supra c. 5. ubi de Luciano martyre. [Paulo ante pro γενέσθαι, Ion. γίνεσθαι, pro τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν, τὴν τῶν θεῶν θυσίαν et paulo post pro τῆς αὐτῆς θρησκείας, τῆς αὐτῶν θρ. habet Cast. H.] — 15). Δεόμενοι — — οἰκεῖν. Cf. supra cap. 2. et Lactant. de mortt. pers. c. XXXVI. *Moshem. Commentt. de rebus Christ. a. C. M.* p. 961 sqq. *H.* — 16) Ἐν τῇ ἰδίᾳ προαιρέσει τὴν βούλησιν ἔχειν. Haec proverbialiter dici videntur. Hoc est quod dicit Persius:

Velle suum cuique est.

Sed post haec verba videtur quidpiam deesse. [Cf. inferius verba: Ὅθεν εἴ τις τῇ αὐτοῦ προαιρέσει — — καταλίποις. Neque tamen inde sequitur h. l. mancam esse orationem, quae non nisi minus apte collocata mihi videtur. Verba enim καὶ εἰ βούλοιντο — — ἐπιγινώσκειν aptius posita essent ante οὕτως ἵνα ἕκαστον — βούλησιν ἔχειν. Quamquam vel in ea verborum collocatione, quae nunc est, omnia plana sunt atque perspicua, modo post illa καὶ — ἐπιγνώσκειν ea quae praecedunt οὕτως — ἔχειν assumas, ut ipse Valesius vertit: et si illorum religionem amplecti vellent, *perinde id licere*. Hinc post ἔχειν neque punctum cum Valesio nec colon cum Zimmermanno posui, sed comma. Οὕτως autem eodem modo legitur h. l., ut apud Euseb. H. E. IV, 9. ubi vid. not. 3. Vertendum igitur: *tum vero*, *in dem Falle*, neque recte Val. οὕτως in vertendo omisit. Cf. Plutarch. Tib. Gracchus c. XX. Γαΐον — καθείρξαντες, καὶ συνεμβαλόντες ἐχίδνας — οὕτω διέφθειραν. Arrian. de exped. Alex. I. prooem. VII, 30, 1. Libanius T. I. p. 49. C. πολλὰ κακὰ ἐπιδόντας, εἶτα οὕτως ἀπελθεῖν. Eadem vero ratione qua hoc Eusebii loco, οὕτω dictum est 1 Thessal. IV, 14. εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε, οὕτω καὶ ὁ θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ Ἰησοῦ ἄξει. Quem locum perperam vertit *Iaspisius* ita: „Quemadmodum (?) — — nobis persuasum

εἰ βούλοιντο τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν ἐπιγινώσκειν. Ὅμως καὶ τοῖς τῆς αὐτῆς πόλεως Νικομηδεῦσι, καὶ ταῖς λοιπαῖς πόλεσιν αἳ καὶ αὐταὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ὁμοίαν αἴτησιν περιεσπουδάστως πρός με πεποιήκασιν, δηλονότι ἵνα μηδὲ εἷς τῶν Χριστιανῶν ταῖς πόλεσιν ἐνοικοίη, ἀνάγκην ἔσχον προσφιλῶς ἀποκρίνασθαι, ὅτι δὴ αὐτὸ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι αὐτοκράτορες πάντες διεφύλαξαν, καὶ αὐτοῖς τοῖς θεοῖς δι᾽ οὓς πάντες ἄνθρωποι καὶ αὐτὴ ἡ τῶν δημοσίων διοίκησις συνίσταται, ἤρεσεν οὖν [17],

---

habemus, *ita etiam credamus*, deum — — *esse ducturum*." Vertendum potius erat: „Quodsi — credimus, *tum vero* (i. e. nobis credentibus) deus ducet." Cf. Arnob. advers. gentes I, 33. ed. *Orell.* „Ipsa denique hiscere si animantia muta potis essent: — — *ita non* duce natura et magistra, — — clamarent?" Ad quem locum egregie *Orellius* in annotatt. T. I. p. 313. „*Nec etiam*, inquit, *ita mutandum* (cum *Wakefield.* in Silv. Crit. Tom. IV. p. 244.) *in ista.* Sed *ita* est οὕτως, *so*, ea conditione scil. *hiscere si potis essent*," etc. In sequentibus pro δῆλον ὅτι scripsi δηλονότι, cum verborum constructio ibi minime flagitet, ut seiunctim illud exhibeatur. Vid. *Stallbaum.* ad Platon. Phileb. p. 102. Lucian. diall. mortt. XVIII, 3. *Voigtländer.* index Luc. p. 175 sq. Recte vertit ipse Valesius: *videlicet.* *H.*] — 17) Ἤρεσεν οὖν. Ultima vox superflua est, nec apud Nicephorum habetur. Certe totus hic locus valde intricatus est et obscurus. Ac primum quidem difficultas est in his verbis: ὅτι δὴ αὐτὸ τοῦτο, *etc.* quae Langus et Christophorsonus interpretantur *propterea quod.* Potest tamen adverbium illud ὅτι δὴ, simpliciter sumi pro *quod.* Ut sit sensus hic: Nicomediensibus benigne respondi, ita semper observatum fuisse a superioribus principibus. Atque hic sensus re nunc diligentius examinata, mihi magis placet. Postea pro his verbis ἤρεσεν οὖν, emendo ἤρεσε νῦν, certissima coniectura. Nam νῦν opponitur verbis praecedentibus οἱ ἀρχαῖοι αὐτοκράτορες. Sic igitur vertendus est hic locus: *Necesse habui benigne respondere, ita semper observatum fuisse a cunctis retro imperatoribus, et nunc quoque diis immortalibus per quos genus humanum et reipub. permanet status, id ipsum placuisse, ut huiusmodi petitionem quam de cultu deorum suorum ad me detulissent, confirmarem.* Certe adverbium ὅτι δὴ, ita sumitur ab Eus. p. 171. [Rectius certe h. l. sensum inde a verbis ὅμως δέ — — — βεβαιώσαιμι exposuit Valesius, quam in ipsa interpretatione Latina. Ibi enim eum ita transtulit: *Sed tamen et Nicomediensibus* — — *necesse habui benigne respondere: quando ita observatum fuisset a cunctis retro imperatoribus, diis quoque immortalibus,* — — — *id ipsum placuisset, me quoque huiusmodi petitionem* — — *confirmaturum.* Sed neque haec neque illa, quam in observatione sua protulit, interpretatio vera est. Quomodo enim ὥστε — βεβαιώσαιμι esse potest: *me quoque confirmaturum*? Sed: vel in eo lapsus Valesius

ὥστε τὴν τοσαύτην αἴτησιν ἣν ὑπὲρ τῆς θρησκείας τοῦ θείου αὐτῶν ἀναφέρουσι, βεβαιώσαιμι. Τοιγαροῦν εἰ καὶ τὰ μάλιστα καὶ τῇ ἰσῇ καθοσιώσει πρὸ τούτου τοῦ χρόνου διὰ γραμμάτων ἐπέσταλται, καὶ δι᾽ ἐντολῶν [18]) ὁμοίως κεκέλευσται, ἵνα μὴ κατὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν τὸ τοιοῦτον ἔθος διαφυλάξαι [19]) ἐπιμεληθέντων, μηδὲν τραχέως, ἀλλὰ ἀνεξικάκως [20]) καὶ συμμέ-

---

quod putavit verba etiam illa ὅτι δὴ αὐτὸ τοῦτο κ. λ. continere responsionem, quam Maximinus dedisset urbibus, cum vere monuerit *Strothius deutsche Uebersetzung* T. II. p. 84 not. 4. „*Diese Antwort liegt schon darin, dass er sagt, er habe ihnen eine geneigte Antwort ertheilt:* (verbis scilicet: ἀνάγκην ἔσχον προσφιλῶς ἀποκρίνασθαι) *und hier führt er nur die Gründe an, warum er es gethan, da er es anfänglich doch nicht willens gewesen, nemlich weil er sich erinnert, dass seine Vorfahren in der Regierung den Unterthanen Bitten dieser Art nicht abgeschlagen hätten, und weil er aus den Umständen wahrgenommen, dass die Götter Hand im Spiele hätten, und es so gefügt haben wollten.*" Vertendum igitur: Necesse habui illis respondendo concedere, quod petierant, quia sane tum maiores mei hunc morem observarunt, tum diis ipsis placuit, ut eiusmodi petitionem confirmarem. Νῦν vero, quod coniecit Val. et ita probavit Str. l. l., ut etiam verterit, fateor nec mihi displicere, sed certissimam coniecturam vocare non possum cum non Eusebius sed alius nescio quis epistolae Maximini interpres fuerit, qui saepe turpiter in vertendo lapsus est. Itaque οὖν cum ipso Val. et Zimm. non mutavi. *H.*] — 18) *Καὶ δι᾽ ἐντολῶν.* Mandata hoc loco Maximinus ab epistolis distinguit. Quippe epistolae quidem principum, ad absentes magistratus mittebantur, mandata vero ipsis praesentibus tradebantur a principe, antequam in provincias proficiscerentur, brevi libello comprehensa. Inter quae primum illud erat, ut praesides valetudinem suam diligenter curarent. Lucianus de lapsu quem inter salutandum admiserat: *τί δ᾽ οὐχὶ καὶ ἐν τῷ τῶν ἐντολῶν βιβλίῳ, ὃ ἀεὶ καὶ παρὰ βασιλέως λαμβάνετε, τοῦτο πρῶτον ὑμῖν ἐστὶ παράγγελμα, τῆς ὑγιείας τῆς ἡμετέρας αὐτῶν ἐπιμελεῖσθε.* De his principum mandatis passim loquuntur iuris auctores. Dio lib. LIII. p. 606. *ἐντολάς τε τινὰς καὶ τοῖς ἀνθυπάτοις, τοῖς τε ἀντιστρατήγοις δίδωσιν, ὅπως ἐπὶ ῥητοῖς ἐξίωσι.* Id est: *quaedam etiam mandata imperator dat procuratoribus et proconsulibus et legatis propraetore, ut sub certis legibus et conditionibus in provincias proficiscantur. Nam et hoc tunc primum institutum est, utque annuum salarium cum ipsis tum aliis praeberetur.* Sic vertendus est ille Dionis locus, quem Xylander partim omisit, partim interpolavit. Denique Philo in oratione in Flaccum pag. 757. διὰ τῶν πρὸς *Μάγνον Μάξιμον* ἐντολῶν μέλλοντα, *etc.* ubi Gelenius male epistolas vertit. — 19) *Τὸ τοιοῦτον ἔθνος διαφυλάξαι.* Scribendum est ἔθος non ἔθνος, quod miror nec a Musculo, nec a Christophorsono, animadversum fuisse. [Ita ipse scripsi. Cf. cap. X. not. 11. *H.*] — 20) *Ἀλλὰ ἀνεξικάκως.* Codex Medicaeus et Maz. duas his voces addunt

τρως συμπεριφέροιντο αὐτοῖς, ὅμως ἵνα μήτε ὑπὸ τῶν βενεφικιαλίων [21]), μήτε ὑπ᾽ ἄλλων τῶν τυχόντων, ὕβρεις μήτε σεισμοὺς ὑπομένοιεν, ἀκόλουθον ἐνόμισα, καὶ τούτοις τοῖς γράμμασι τὴν σὴν στιβαρότητα ὑπομνῆσαι, ὅπως ταῖς κολακείαις καὶ ταῖς προτροπαῖς μᾶλλον τὴν τῶν θεῶν ἐπιμέλειαν τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας ποιήσειας ἐπιγινώσκειν. Ὅθεν εἴ τις τῇ αὐτοῦ προαιρέσει τὴν θρησκείαν τῶν θεῶν ἐπιγνωστέον προσλάβοι, τούτους ὑποδέξασθαι προσήκει· εἰ δέ τινες τῇ ἰδίᾳ θρησκείᾳ ἀκολουθεῖν βούλοιντο, ἐν τῇ αὐτῶν ἐξουσίᾳ καταλίποις [22]). Διόπερ ἡ σὴ καθοσίωσις τὸ ἐπιτραπέν σοι διαφυλάττειν ὀφείλει, καὶ μηδενὶ ἐξουσία δοθῇ, ὥστε τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας ὕβρεσι καὶ σεισμοῖς ἐπιτρίψαι, ὁπότε, ὥσπερ προγέγραπται,

---

ἀλλὰ ἀνεξικάκως καὶ συμμέτρως. Quibus subscribit etiam codex Savilii. [Verba ἵνα μὴ κατὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν — — συμπεριφέροιντο αὐτοῖς Valesius vertit: ut adversus provinciales qui *hunc Christianae religionis ritum* retinere voluerint, *provinciarum rectores nihil acerbe statuant, sed potius clementer et moderate indulgeant, seque illis accommodent.* Cf. Aeschin. diall. II, 13. τἄλλα ξυμφερομένω περὶ τούτου διαφέρεσθε. Plat. Theaet. 8. Euripid. Med. v. 13. Sophocl. Electr. v. 1464. συμφέρειν τοῖς κρείσσοσιν. Plato apud Longin. de subl. IV, 6. ed. *Weisk.* ἐγὼ ξυμφεροίμην ἂν τῇ Σπάρτῃ. *Duesig.* de verb. med. p. 475. et quae monui ad Euseb. H. E. VII, 24 not. 18. *H.*] — 21) Βενεφικιαλίων. [Cast. βενεφικιαρίων. *H.*] Beneficiarii dicebantur milites, qui beneficio tribuni promoti erant, immunes a plerisque muniis et operibus militaribus, ut docet Vegetius. [Adde Caesar. B. C. I, 75. Plin. epist. X, 32. *Meursii* Glossar. p. 77 ed. II. *Salmas.* ad Spartian. p. 5. *Suicer.* Thes. T. I. p. 680. *H.*] In ultimo edicto Maximini quod refertur c. 10, legitur ὀφφικιαλίων. Horum mentio fit in passione sancti Fructuosi episcopi, quae sic incipit in MS. *Cum a Valeriano et Gallieno impp. data esset iussio per universum orbem, ut Christiani sacrificarent, Aemilianus praeses adveniens in civitatem Terraconensium immolavit diis, et surgens de nocte, alia die illucescente dominica misit beneficiarios ad domum Fructuosi episcopi, id est, Aurelium, Festucium, Aelium, Pollentium, Donatum et Maximum ad perducendos ad se sanctos dei.* Ab his beneficiariis Christiani vexari solebant. Minabantur enim Christianis sese eos ad iudicem perducturos, quamobrem Christiani pecuniam iis interdum numerabant, quo salutem et securitatem redimerent, ut docet Tertullianus in libro de fuga in persecutione. — 22) Ἐξουσίᾳ καταλίποις. Scribendum est καταλείπειν, ut habet Nicephorus, subanditur enim προσήκει. Paulo ante ubi dicitur ἐπιγνωστέον προσλάβοι est enallage, pro ἐπιγινώσκοι προσληπτέον. [Neutro, quod Valesius proposuit, mihi opus esse videtur. Cf. verba statim subsequentia ἡ σὴ καθοσίωσις — διαφυλάττειν ὀφείλει, καὶ

ταῖς προτροπαῖς μᾶλλον καὶ ταῖς κολακείαις πρὸς τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας προσήκει ἀνακαλεῖν, ἵνα δὲ αὕτη ἡμῶν ἡ κέλευσις εἰς γνῶσιν πάντων τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων ἔλθῃ, διατάγματι [23]) ὑπὸ σοῦ προτεθέντι τὸ κεκελευσμένον ὀφείλεις δηλῶσαι." Ταῦθ' ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐκβεβιασμένος, ἀλλ' οὐ κατὰ γνώμην τὴν αὐτοῦ διακελευσάμενος, οὐκέτ' ἀληθὴς, οὐδ' ἀξιόπιστος παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦν, τῆς πρόσθεν ἤδη μετὰ τὴν ὁμοίαν συγχώρησιν παλιμβόλου καὶ διεψευσμένης αὐτοῦ γνώμης ἕνεκα. Οὔκουν ἐτόλμα τὶς τῶν ἡμετέρων σύνοδον συγκροτεῖν [24]), οὐδ' αὐτὸν ἐν φανερῷ καταστήσασθαι, ὅτι μηδὲ τοῦτ' ἤθελεν αὐτῷ τὸ γράμμα, αὐτὸ μόνον τὸ ἀνεπηρέαστον ἡμῖν ἐπιτρέπον φυλάττεσθαι, οὐ μὴν συνόδους ἐπικελεῦον ποιεῖσθαι, οὐδ' οἴκους ἐκκλησιῶν οἰκοδομεῖν, οὐδ' ἄλλό τι τῶν συνήθων ἡμῖν διαπράττεσθαι. Καί τοι γε ταῦθ' οἱ τῆς εἰρήνης προήγοροι καὶ εὐσεβείας Κωνσταντῖνος καὶ Λικίννιος, αὐτῷ τε ἐπιτρέπειν ἐπεστάλκεσαν [25]), καὶ τοῖς

μηδενὶ ἐξουσία δοθῇ. H.] In codice Fuk. legitur προλάβοι. — 23) Διατάγματι ὑπὸ σοῦ προτεθέντι. Moris erat ut praefecti praetorio, simul atque legem imperatoris acceperant, edicto suo proposito eam provincialibus publicarent. Et interdum quidem ipsam imperatoris legem edicto suo praeponebant, ut notavit Iac. Sirmondus in libro II. propemptici cap. 2. Interdum vero legis mentione dumtaxat facta, edictum suum proponebant. Sic certe Sabinus praef. praeterio fecisse dicitur in cap. 10. huius libri. Quamquam Rufinus Sabinum dicit legem imp. edicto suo praeposuisse. Sic enim habet: *Sed Sabinus qui per id tempus praefecturae culmen gerebat, omnium provinciarum rectoribus scribens, et praelatam imperatoris inserens legem*, etc. Fatendum certe est, leges imperatorum ut plurimum antelatas fuisse edictis praefectorum praet. Cuius rei illustre exemplum habemus in collatione Carthaginensi, ubi post recitatam epistolam impp. ad Marcellinum tribunum et notarium, iubetur recitari edictum Marcellini, quod sic incipit: *Quid clementissimus princeps D. N. Honorius pro catholicae fidei confirmatione decreverit, antelatorum apicum tenore monstratur*, etc. Idem etiam de epistolis imperatorum sentiendum est, quas magistratus semper suis iussionibus praeponebant. Sic Himerius rationalis Aegypti in epistola ad praepositum Mareotae quam refert Athanasius in apologia: *φρόντισιν τοίνυν προστυχὼν καὶ τῷ ἀντιτύπῳ τοῦ θείου γράμματος, ὃ μετὰ τοῦ οἰκείου σεβάσματος προτέτακται*, etc. — 24) *Σύνοδον συγκροτεῖν*. Pro his verbis Nicephorus habet *συνάγειν*, quam quidem eius interpretationem magnopere probo. Nam *σύνοδος* apud Eusebium, non semper significat concilium episcoporum, sed interdum pro ecclesiasticis conventibus sumitur. — 25) *Αὐτῷ τε ἐπιτρέπειν ἐπεστάλκε-*

ὑπ᾽ αὐτοὺς ἅπασι διὰ προγραμμάτων καὶ νόμων συγκεχωρήκασαν. Οὐ μὴν δ᾽ ὁ δυσσεβέστατος ταύτῃ ἐνδοῦναι προῄρητο, εἰ μὴ ὅτε πρὸς τῆς θείας συνελασθεὶς δίκης, ὕστατόν γε ἄκων ἐπὶ τοῦτ᾽ ἤχθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ τῆς τῶν τυράννων καταστροφῆς τοῦ βίου, καὶ οἵαις ἐχρήσαντο πρὸ τῆς τελευτῆς φωναῖς.

(Niceph. H. E. VII, 37. 38.)

Ἐκπεριῆλθε δ᾽ αὐτὸν [1]) *τοιαύτη τις αἰτία· τὸ μέγεθος τῆς οὐ κατ᾽ ἀξίαν ἐπιτραπείσης ἡγεμονίας αὐτῷ μηκέθ᾽ οἷός τε φέρειν, ἀλλὰ δι᾽ ἀπειρίαν σώφρονος λογισμοῦ καὶ βασιλικοῦ, ἀπειροκάλως τοῖς πράγμασιν ἐγχειρῶν, ἐπὶ πάσῃ τε ὑπερηφανίας μεγαλαυχίᾳ τὴν ψυχὴν ἀλόγως ἀρθεὶς, ἤδη καὶ κατὰ τῶν τῆς βασιλείας κοινωνῶν, τὰ πάντα αὐτοῦ διαφερόντων γένει τε καὶ παιδείᾳ, ἀξιώματί τε καὶ συνέσει, καὶ τῷ γε πάντων κορυφαιο-*

σαν. **Musculus vertit:** *Maximino, ut ista concederet, scripserant.* **Eundem quoque sensum, sed pluribus verbis expressit Christophorsonus. Ego aliud sibi voluisse Eusebium existimo, Constantinum scilicet ac Licinium scripsisse Maximino, se permisisse Christianis, ut conventus agerent et ecclesias aedificarent. Si quis tamen interpretationem Musculi sequi maluerit, per me licet. Mihi quidem nequaquam verisimile videtur, Constantinum ac Licinium Maximino collegae suo mandasse ut haec concederet Christianis. Id enim nimis arrogans fuisset.**

Cap. X. 1) *Ἐκπεριῆλθε δ᾽ αὐτόν.* **Huius verbi vim non intellexerunt interpretes. Quod equidem miror, cum vulgata lexica eos docere potuerint verbi huius significationem. [Vertit Valesius:** *Porro huiusmodi causa ac necessitas eum quasi undique obsessum constrinxit. H.*]
Porro ab hac voce caput 10 orditur vetustissimus codex Mazarinus. Cuius auctoritate coniecturam meam confirmari, non mediocriter sum gavisus. Nam antequam eum codicem nactus essem, a proxime sequenti periodo caput 10 inchoaveram. Cum codice Maz. consentit etiam Reg.

μέτρῳ, σωφροσύνῃ, καὶ τῇ περὶ τὸν ἀληθῆ θεὸν εὐσεβείᾳ, τολμᾶν ὥρμητο θρασύνεσθαι, καὶ πρῶτον ἑαυτὸν ταῖς τιμαῖς ἀναγορεύειν ²). Ἐπιτείνας δὲ εἰς ἀπόνοιαν ³) τὰ τῆς μανίας, συνθήκας ἃς πρὸς Λικίννιον πεποίητο παρασπονδήσας, πόλεμον ἄσπονδον αἴρεται· εἶτ᾽ ἐν βραχεῖ τὰ πάντα κυκήσας ⁴), πᾶσάν τε πόλιν ἐκταράξας, καὶ πᾶν στρατόπεδον μυριάδων τὸ πλῆθος ἀνηρίθμων συναγαγὼν, ἔξεισιν εἰς μάχην ⁵) αὐτῷ παραταξάμενος, δαιμόνων ἐλπίσιν ὧν δὴ ᾤετο θεῶν, καὶ ταῖς τῶν ὁπλιτῶν μυριάσιν, τὴν ψυχὴν ἐπηρμένος. Καὶ δὴ συμβαλὼν εἰς χεῖρας, ἔρημος τῆς ἐκ θεοῦ καθίσταται ἐπισκοπῆς, Λικιννίῳ ⁶) τῆς νίκης ἐξ αὐτοῦ τοῦ πάντων ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ, [τῷ τότε κρατοῦντι] πρυτανευθείσης. Ἀπόλλυσι δὴ πρῶτον τὸ ἐφ᾽ ᾧ ἐπεποίθει ὁπλιτικὸν ⁷), τῶν τε ἀμφ᾽ αὐτὸν δορυφόρων γυμνὸν καὶ πάντων ἔρημον αὐτὸν καταλελοιπότων, καὶ τῷ τότε κρατοῦντι προσπεφευγότων, ὑπεκδὺς ὁ δείλαιος ὡς τάχιστα τὸν οὐ πρέποντα αὐτῷ βασιλικὸν κόσμον, δειλῶς καὶ δυσγενῶς καὶ

---

et Fuk. — 2) *Πρῶτον ἑαυτὸν ταῖς τιμαῖς ἀναγορεύειν.* Id est, *in titulis legum et constitutionum.* Item in inscriptionibus operum publicorum, statuarum et imaginum se Maximinus priore loco nominavit ante Constantinum et Licinium collegas, qui tamen seniores erant augusti. Verum Maximinus cum caesar ante ipsos creatus fuisset, principem locum ob id sibi vindicabat. — 3) *Εἰς ἀπόνοιαν.* Nicephorus inverso ordine legit ἐπιτείνας δὲ εἰς μανίαν τὰ τῆς ἀπονοίας, non male; ἀπόνοια pro *superbia* sumitur, ut sexcentis in locis occurrit apud Ioannem Chrysostomum. — 4) *Τὰ πάντα κινήσας.* Nostri codices omnes habent κυκήσας. Quod confirmat etiam Nicephorus. Quare nescio unde vulgatam scripturam hauserit Rob. Stephanus. Nam et Regius codex, quem ubique Stephanus expressit, diserte scriptum habet κυκήσας. — 5) *Ἔξεισιν εἰς μάχην.* Cf. Lact. l. l. c. XLV. sq. *H.* — 6) *Λικιννίῳ τῆς νίκης ἐξ αὐτοῦ τοῦ πάντων ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ πρυ.* Hoc loco nostri codices Maz. Med. et Fuk. aliquot voces interserunt in hunc modum: τῷ τότε κρατοῦντι πρυτανευθείσης. Quae voces cum tertia adhinc linea iterum legantur, parum hic necessariae sunt. — 7) *Ὁπλιτικόν.* Pedestres Maximini copias intelligi puto. Porro de hac Maximini pugna adversus Licinium in Illyrico, solus ex historicis Zosimus loquitur in lib. II. ubi scribit Licinium primo quidem cladem aliquam accepisse, sed mox repetito proelio, Maximinum in fugam versum ad orientis partes se recepisse, et de reparando exercitu cogitavisse. Quod quidem mirifice convenit cum Eusebii nostri narratione, qui scribit Maximinum fuso exercitu suo, ad suas partes, id est, *in orientem* se recepisse. Pugna igitur illa in Europae partibus pugnata est, anno Christi 313. Constantino III. et Licinio III. coss., ut recte

ἀνάνδρως ὑποδύνει τὸ πλῆθος, κἄπειτα διαδιδράσκει· κρυπταζόμενός τε ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας, μόλις τῶν πολεμίων τὰς χεῖρας, τὰ τῆς σωτηρίας αὐτῷ προμνώμενος διεξεισιν, ἔργοις αὐτοῖς εὖ μάλα πιστοὺς καὶ ἀληθεῖς τοὺς θείους ἀποφήνας χρησμοὺς, ἐν οἷς εἴρηται 8)· *„οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ· ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν, ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. Ἰδοὺ οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτὸν, τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ῥύσασθαι ἐκ θανάτου τὰς ψυχὰς αὐτῶν.“ Οὕτω δῆτα αἰσχύνης ἔμπλεως ὁ τύραννος ἐπὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐλθὼν μέρη, πρῶτον μὲν ἐμμανεῖ θυμῷ, πολλοὺς ἱερεῖς καὶ προφήτας τῶν πάλαι θαυμαζομένων αὐτῷ θεῶν, ὧν δὴ τοῖς χρησμοῖς ἀναῤῥιπισθεὶς τὸν πόλεμον ἤρατο, ὡς ἂν γόητας καὶ ἀπατεῶνας καὶ ἐπὶ πᾶσι προδότας τῆς αὐτοῦ γενομένους σωτηρίας, ἀναιρεῖ, εἶτα δὴ δοὺς δόξαν τῷ τῶν Χριστιανῶν θεῷ, νόμον τε τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας αὐτῶν τελεώτατα καὶ πληρέστατα διαταξάμενος, δυσθανατήσας αὐτίκα, μηδεμιᾶς αὐτῷ χρόνου δοθείσης προθεσμίας, τελευτᾷ τὸν βίον. Ὁ δὲ καταπεμφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ νόμος, τοιοῦτος ἦν·*

Ἀντίγραφον ἑρμηνείας τῆς τοῦ τυράννου ὑπὲρ Χριστιανῶν διατάξεως, ἐκ Ῥωμαϊκῆς γλώττης εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταληφθείσης.

„Αὐτοκράτωρ καῖσαρ Γάϊος Οὐαλέριος Μαξιμῖνος, Γερμανικὸς, Σαρματικὸς, εὐσεβὴς, εὐτυχὴς, ἀνίκητος, σεβαστός. Κατὰ πάντα τρόπον ἡμᾶς διηνεκῶς τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων τοῦ χρησίμου προνοεῖσθαι δεῖ 9)*, καὶ ταῦτα αὐτοῖς βού-*

---

notat Sigonius in lib. III. de occidentali imperio. — 8) Psalm. XXXIII. Paulo ante *προμνώμενος* dedi cum Cast. pro *προνοούμενος*. Vid. Eus. H. E. VII, 32 not. 29. Idem Cast. inferius pro *ἀναῤῥιπισθεὶς* habet *ἀναπεισθείς*. *H.* — 9) *Προνοεῖσθαι δεῖ.* Delenda est vox *δεῖ*, quam Nicephorus non agnoscit. Haec enim omnia pendent ex verbo quod in fine prolixae periodi positum est. Solent quippe imperatores in legibus suis componendis longas periodos adhibere, id maiestati regiae congruere existimantes. Quod hodieque reges nostri faciunt. [Delevit *δεῖ* Zimmermannus. Sed sola Nicephori auctoritate illud non faciundum puto, imo *δεῖν* scribendum. Supra pro *Οὐαλέριος* Cast. *Γαλέριος*. *H.*] Paulo post scribo

λεσθαι παρέχειν οἷς τὰ λυσιτελῆ πάντων μάλιστα κατορθοῦται, καὶ ὅσα τῆς λυσιτελείας καὶ τῆς χρησιμότητός ἐστι τῆς κοινῆς αὐτῶν, καὶ ὁποῖα πρὸς τὴν δημοσίαν λυσιτέλειαν ἁρμόζει, καὶ ταῖς ἑκάστων διανοίαις προσφιλῆ τυγχάνει, οὐδένα ἀγνοεῖν, ἀλλ᾽ ἕκαστον ἀνατρέχειν ἐπ᾽ αὐτὸ τὸ γινόμενον, γινώσκειν τε ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, δῆλον εἶναι πιστεύομεν. Ὁπότε τοίνυν πρὸ ταύτου δῆλον γέγονε τῇ γνώσει τῇ ἡμετέρᾳ, ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως ἐξ ἧς κεκελευσμένον ἦν ὑπὸ τῶν θειοτάτων Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων, τὰς συνόδους τῶν Χριστιανῶν ἐξῃρῆσθαι, πολλοὺς σεισμοὺς καὶ ἀποστερήσεις ὑπὸ τῶν ὀφφικιαλίων γεγενῆσθαι, καὶ εἰς τοὐπιὸν δὲ τοῦτο προχωρεῖν κατὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων, ὧν μάλιστα πρόνοιαν τὴν προσήκουσαν γίνεσθαι σπουδάζομεν, τῶν οὐσιῶν τῶν ἰδίων αὐτῶν κατατριβομένων, δοθέντων γραμμάτων [10]) πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἑκάστης ἐπαρχίας τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ, ἐνομοθετήσαμεν, ἵν᾽ ἐάν τις βούλοιτο τῷ τοιούτῳ ἔθει [11]) ἢ τῇ αὐτῇ φυλακῇ τῆς αὐτῆς θρησκείας ἕπε-

---

ex eodem Nicephoro, et ex codice Medicaeo et Mazarino et Fuk. et Savil. οἷς τὰ λυσιτελῆ πάντων μάλιστα κατορθοῦται. — 10) Δοθέντων γραμμάτων. Intelligit epistolam suam ad Sabinum praef. praet. quam retulit Eusebius supra in cap. 9. Eam superiori anno Maximinus datam esse dicit, id est, anno Christi 312. Constantino II. et Licinio II. coss. Ex quo sequitur, postremum hoc edictum Maximini scriptum esse anno Christi 313. Constantino III. et Licinio III. coss. Porro inter epistolas et edicta imperatorum hoc praecipuum discrimen est, quod epistolae quidem nomen eorum ad quos missae sunt, adscriptum habent, cum edicta omnes generaliter alloquantur. Et edicta quidem publice proponuntur, epistolae vero offeruntur eis ad quos missae sunt, ut legitur in gestis purgationis Caeciliani pag. 28. nec proponi solent, nisi nominatim additum sit in fine epistolae: *proponatur*. Denique in epistolis nomen duntaxat imperatoris cum paucissimis titulis praefigitur, in edictis vero omnes tituli, nullo omisso, diligenter et ambitiose ponuntur. [Verba quae paulo ante leguntur, σεισμοὺς καὶ ἀποστερήσεις vertit Valesius *concussiones* praedasque, Stroth. *Kränkungen und Räubereien.* Vide Euseb. H. E. VII, 30 not. 9. Ad verba autem ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως (*occasione legis illius*, ut vertit Val.) ἐξ ἧς κεκελευσμένον ἦν — — — τὰς συνόδους τῶν Χριστιανῶν ἐξῃρῆσθαι vid. *Planck. Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung* Tom. I. p. 223 8. cf. *Vales.* ad Euseb. H. E. VIII, 6 not. 11. *H.*] — 11) Τῷ τοιούτῳ ἔθει. Rufinus legit ἔθνει; sic enim vertit: *ut si quis vellet genti huic vel religioni adhaerere.*

σθαι, τοῦτον ἀνεμποδίστως ἔχεσθαι τῆς προθέσεως τῆς ἑαυτοῦ, καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἐμποδίζεσθαι μηδὲ κωλύεσθαι, καὶ εἶναι αὐτοῖς εὐχέρειαν, ἄνευ τινὸς φόβου καὶ ὑποψίας, τοῦθ' ὅπερ ἑκάστῳ ἀρέσκει ποιεῖν. Πλὴν οὐδὲ νῦν λαθεῖν ἡμᾶς ἐδυνήθη, ὅτι τινὲς τῶν δικαστῶν παρενεθυμοῦντο [12]) τὰς ἡμετέρας κελεύσεις, καὶ διστάζειν τοὺς ἡμετέρους ἀνθρώπους περὶ τὰ προστάγματα τὰ ἡμέτερα παρεσκεύασαν, καὶ ὀκνηρότερον προσιέναι ταύταις ταῖς θρησκείαις αἷς ἦν ἀρεστὸν αὐτοῖς, ἐποίησαν. Ἵνα τοίνυν εἰς τὸ ἑξῆς πᾶσα ὑποψία ἀμφιβολίας τοῦ φόβου [13]) περιαιρεθῇ, τοῦτο τὸ διάταγμα προτεθῆναι ἐνομοθετήσαμεν, ἵνα πᾶσι δῆλον γένηται, ἐξεῖναι τούτοις οἵ τινες ταύτην τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν θρησκείαν μετιέναι βούλονται, ἐκ ταύτης τῆς δωρεᾶς τῆς ἡμετέρας καθὼς ἕκαστος βούλεται ἢ δέον αὐτῷ ἐστὶν [14]), οὕτως προσιέναι τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ ἣν ἐξ ἔθους θρησκεύειν εἵλετο· καὶ τὰ κυριακὰ δὲ τὰ οἰκεῖα ὅπως κατασκευάζοιεν, συγχωρεῖται. Ἵνα μέν τοι καὶ μείζων γένηται ἡ ἡμετέρα δωρεὰ, καὶ τοῦτο νομοθετῆσαι κατηξιώσαμεν, ἵν' εἴ τινες οἰκίαι καὶ χωρία τοῦ δικαίου τῶν Χριστιανῶν πρὸ τούτου ἐτύγχανον ὄντα, ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων εἰς τὸ δίκαιον μετέπεσε τοῦ φίσκου, ἢ ὑπό τινος κατελήφθη πόλεως, εἴτε διάπρασις τούτων γεγένηται, εἴτε εἰς χάρισμα [15]) δέδοταί τινι, ταῦτα πάντα εἰς τὸ ἀρχαῖον δίκαιον τῶν Χριστια-

---

Vide quae supra notavi ad cap. 9. [Pro *ἐάν τις* Cast. *εἴ τις*. *H.*] — 12) *Παρενεθυμοῦντο.* Langus vertit *male accepisse,* quod equidem valde probo. Nam *παρενθυμεῖσθαι* proprie significat *male interpretari.* At Musculus, eumque secutus Christophorsonus verterunt *negligere*, *pro nihilo habere*, minus recte. [Imo rectissime. *H.*] In codice Fuk. et Savil. legitur *παρ' οὐδὲν ἐτίθεντο.* Quod videtur scholii vice ad marginem primo adscriptum, postea in textum irrepsisse. — 13) *Ἀμφιβολίας τοῦ φόβου.* Scribendum videtur *ἀμφιβολίας τε φόβος.* — 14) *Ἢ ἡδέα αὐτῷ ἐστίν.* Sic habet Regius codex. Sed in Medicaeo ac Mazarino legitur *ἢ δέον.* Nicephorus vero habet *ἢ ἡδὺ αὐτῷ ἐστίν*, non male. *Ἥδιον* tamen mallem. Cum Nicephoro consentiunt codex Fuk. et Savil. [Statim post pro *συγχωρεῖται* Cast. *συγκέχωρηται.* *H.*] — 15) *Εἰς χάρισμα δέδοται.* Data ab imperatoribus intelligo. Solebant enim imperatores praedia quae fisco applicata fuerant, parentibus donare. Vide titulum in codice de petitionibus. [Ad verba quae paulo ante leguntur, *εἴ τινες οἰκίαι καὶ χωρία — — ἐτύγχανον ὄντα* vid. *Planck. Geschichte der christlich - kirchlichen Gesellschafts - Verfassung* Tom. I. p. 279 not. 5.

τῶν ἀνακληθῆναι ἐκελεύσαμεν, ἵνα καὶ ἐν τούτῳ τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας καὶ τῆς προνοίας αἴσθησιν πάντες λάβωσιν.“ Αὗται τοῦ τυράννου φωναὶ, οὐδ᾽ ὅλον ἐνιαυτὸν τῶν κατὰ Χριστιανῶν ἐν στήλαις ἀνατεθειμένων αὐτῷ διαταγμάτων ὑστερίσασαι. Καὶ παρ᾽ ᾧ γε μικρῷ πρόσθεν δυσσεβεῖς ἐδοκοῦμεν καὶ ἄθεοι καὶ παντὸς ὄλεθροι τοῦ βίου, ὡς μὴ ὅτι γε πόλιν, ἀλλ᾽ οὐδὲ χώραν οὐδ᾽ ἐρημίαν οἰκεῖν ἐπιτρέπεσθαι, παρὰ τούτῳ διατάξεις ὑπὲρ Χριστιανῶν καὶ νομοθεσίαι συνετάττοντο, καὶ οἱ πρὸ βραχέος πυρὶ καὶ σιδήρῳ, θηρίων τε καὶ οἰωνῶν βορᾷ πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τοῦ τυράννου διαφθειρόμενοι, καὶ πᾶν εἶδος κολάσεως καὶ τιμωρίας, ἀπαλλαγῆς τε βίου οἰκτρότατα, ὡς ἂν ἄθεοι καὶ δυσσεβεῖς, ὑπομένοντες, οὗτοι νῦν πρὸς αὐτοῦ καὶ θρησκεύειν ὁμολογοῦνται θρησκείαν, καὶ ἐπισκευάζειν κυριακὰ ἐπιτρέπονται, καὶ δικαίων τινῶν αὐτοῖς μετεῖναι, αὐτὸς ὁ τύραννος μαρτυρεῖ καὶ ὁμολογεῖ. Καὶ δὴ τοιαῦτα ἐξομολογησάμενος, ὥσπερ τινος τυχὼν εὐεργεσίας, τούτων δὴ αὐτῶν ἕνεκα, ἧττον ἢ παθεῖν αὐτὸν ἐχρῆν, δή που παθὼν, ἀθρόᾳ θεοῦ πληγεὶς μάστιγι [16]), ἐν δευτέρᾳ τοῦ πολέμου συμβολῇ καταστρέφει. Γίνε-

---

„*Allerdings hat man Ursache zu vermuthen, dass einzelne Kirchen auch schon im dritten Jahrhunderte durch Schenkungen und Vermächtnisse hin und wieder zu eigenen, auch selbst zu liegenden Gütern gekommen waren.* S. *Euseb.* IX. 10. X. 5.“ etc. *H.*] — 16) Ἀθρόᾳ θεοῦ πληγεὶς μάστιγι *repentina a deo percussus plaga* vertit Valesius. Cf. I, 8 p. 60 sq. Ὡς δ᾽ ἅμα τῇ κατὰ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων νηπίων ἐπιβουλῇ θεήλατος αὐτὸν καταλαβοῦσα μάστιξ εἰς θάνατον συνήλασεν etc. *Koeppen. erklärende Anmerkungen zu Homer's Ilias* T. III. p. 281 sq. ad Iliad. XII, 37. Διὸς μάστιγι δαμέντες: „*Nach einer im Alterthume herrschenden, aber nicht erhabenen Vorstellung, ergreift die Gottheit eine Geissel, wenn sie die Menschen mit Gewalt zwingen will. Am gewöhnlichsten ist diese Vorstellung daher von den Furien, wenn sie einen Menschen zur Strafe seiner Sünden zu neuen Freventhaten zwingen. — Doch giebt Pindar. Pyth. IV.* 390. *der Suada*, πειθὼ, *eine Geissel, d. h. mit unwiderstehlicher Gewalt zwingt sie den Menschen. So ergreift also auch Zeus die Geissel, wenn er zur Erfüllung seines Willens mit Gewalt die Sterblichen zwingt.*“ De morte Maximini cf. Lactant. de mortt. persecutt. c. XLIX., quo noster non minus proclivis est ad fingendas diras et horribiles mortes imperatorum Christianis infestorum. Nam Lactantius l. l. certe nullam ignis divinitus immissi in tyrannum (τάς τε σάρκας ὅλας ἀοράτῳ καὶ θεηλάτῳ πυρὶ τηκόμενον) mentionem fecit. Adde Euseb. V. C. IV, 11. vid. *Möller.* de fide

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Περὶ τῆς ὑστάτης ἀπωλείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν.

(Nic. H. E. VII, 39.)

Οὕτω δῆτα Μαξιμίνου ἐκποδὼν γενομένου, ὃς μόνος ἔτι λείπων τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν, ἁπάντων χείριστος ἀναπέφηνε, τὰ μὲν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως ἐκ θεμελίων χάριτι θεοῦ τοῦ παντοκράτορος ἠγείρετο, ὅ, τε Χριστοῦ λόγος εἰς δόξαν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ διαλάμπων, μείζονα τὴν πρόσθεν ἀπελάμβανε παῤῥησίαν, τὰ δὲ τῆς δυσσεβείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν αἰσχύνης καὶ ἀτιμίας ἐσχάτης ἐνεπίμπλατο. Πρῶτος τε γὰρ αὐτὸς ἐκεῖνος Μαξιμῖνος, ἁπάντων πολεμιώτατος [1]) ὑπὸ τῶν κρατούντων ἀναγορευθεὶς, δυσσεβέστατος καὶ δυσωνυμώτατος καὶ θεομισέστατος τύραννος διὰ προγραμμάτων δημοσίων ἀνεστηλίτευτο, γραφαί τε ὅσαι εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ παίδων,[2]) κατὰ πᾶσαν ἀνέκειντο πόλιν, αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος ῥιπτούμεναι συνετρίβοντο, αἱ δὲ τὰς προσόψεις ἠχρειοῦντο, σκοτεινῷ χρώματι καταμελανούμεναι, ἀνδριάντων τε ὁμοίως ὁπόσοι εἰς τὴν αὐτοῦ τιμὴν διανεστήκεσαν, ὡσαύτως ῥιπτούμενοι συνετρίβοντο, γέλως καὶ παιδιὰ τοῖς ἐνυβρίζειν καὶ ἐμπαροινεῖν ἐθέλουσιν ἐκκείμενοι. Εἶτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν πᾶσαι αἱ τιμαὶ περιῃροῦντο, ἐκτείνοντο δὲ καὶ πάντες οἱ τὰ τὰ Μαξιμίνου φρονοῦντες, ὅσοι μάλιστα τῶν ἐν ἀρχικοῖς ἀξιώμασιν ὑπ᾽ αὐτοῦ τετιμημένοι, τῇ πρὸς αὐτὸν κολακείᾳ σοβαρῶς ἐνεπαρῴνησαν τῷ καθ᾽ ἡμᾶς λόγῳ· οἷος ἦν ὁ παρὰ πάντας αὐτῷ τιμιώτατος καὶ αἰδεσιμώτατος, ἑταίρων τε γνησιώτατος, Πευκέτιος [3]), δισύπατος καὶ τρισύπατος, καὶ τῶν

Cap. XI. 1) Ἁπάντων πολεμιώτατος. Scribendum videtur πολέμιος. Vult enim dicere Eusebius Maximinum hostem publicum esse declaratum. Quod solemniter fiebat senatus consulto, ut docent scriptores historiae Augustae multis in locis, et praecipue ubi de Maximino. — 2) Καὶ — παίδων. Cf. Lactant. de mortt. p. c. L. Paulo post pro καταμελανούμεναι Cast. habet καταμελανθούμεναι. H. — 3) Πευκέτιος. Picentium

τὸν ἐκ βάθους μυελῶν καταφλεγούσης, προπηδῶσι μὲν αὐτῷ τὰ ὄμματα[20]), καὶ τῆς ἰδίας λήξεως ἀποπεσόντα, πηρὸν αὐτὸν ἀφίησιν. Ὁ δ' ἐπὶ τούτοις ἔτι ἐμπνέων, ἀνθομολογούμενος τῷ κυρίῳ, θάνατον ἐπεκαλεῖτο, καὶ τὸ πανύστατον, ἐνδίκως ταῦτα τῆς κατὰ τοῦ Χριστοῦ παροινίας χάριν ὁμολογήσας παθεῖν, τὴν ψυχὴν ἀφίησιν.

---

20) *Προπηδῶσιν αὐτῷ τὰ ὄμματα.* **Idem testatur Chrysostomus in oratione de sancto Babyla contra gentiles:** *Τῶν μὲν γὰρ πάλαι βασιλευσάντων, οἱ τὰ τοιαῦτα τολμήσαντες, μετὰ πολλὰς καὶ ἀφορήτους συμφορὰς, αἰσχρῶς καὶ ἐλεεινῶς τὸν βίον κατέλυσαν, ὡς τοῦ μὲν τὰς κόρας ἔτι ζῶντος αὐτομάτως ἐκπηδῆσαι τῶν ὀφθαλμῶν, Μαξιμῖνος οὗτος ἦν, τὸν δὲ μανέντα, τὸν δὲ ἄλλῃ τοιαύτῃ χρησάμενον συμφορᾷ. Ex antiquis enim imperatoribus ii qui similia ausi sint perpetrare, post multas easque intolerabiles calamitates, foedo ac miserabili exitu periere. Alterius enim adhuc viventis pupillae ex oculis exsilierunt, Maximini videlicet, alter furore percitus, alius alio oppressus incommodo mortem oppetiit.* **Porro imperator qui furore percitus obiit, Diocletianus est. Id enim de illo testantur Eusebius et Constantinus. De Maximini autem caecitate habes apud Epiphanium in libro de ponderibus.** *Μαξιμῖνος δὲ κακῷ μόρῳ, ὀφθαλμίᾳ τε καὶ πάθει σωματικῷ περιπεσὼν, ἐξεβολβήθη ὀφθαλμοὺς αὐτομάτῳ νόσῳ, καθ' ὃν τρόπον διέθετο τοὺς μάρτυρας.* **Ubi** *ἐξεβολβήθη* **vox est Graecobarbara. Recentiores enim Graeci bulbos oculorum vocarunt** *βολβούς.* **Ita Ammonius monachus in libro de caede SS. Patrum in monte Sina:** *Ἕτερον ὑπὸ τῆς ἄγαν πληγῆς τῆς οὔσης κατὰ κεφαλῆς, τοὺς βολβοὺς τῶν ὀφθαλμῶν ἔχοντα ἐπὶ τὰ ἔξω κρεμαμένους.* **Id est:** *Alium qui prae ictus vehementia bulbos oculorum habebat exterius dependentes.* **Adde Hieronymum in caput XIV. Zachariae. Glossae Graeco - latinae:** *βουλβὸς ὀφθαλμοῦ,* **bulbus.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Περὶ τῆς ὑστάτης ἀπωλείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν.

(Nic. H. E. VII, 39.)

Οὕτω δῆτα Μαξιμίνου ἐκποδὼν γενομένου, ὃς μόνος ἔτι λείπων τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν, ἁπάντων χείριστος ἀναπέφηνε, τὰ μὲν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως ἐκ θεμελίων χάριτι θεοῦ τοῦ παντοκράτορος ἠγείρετο, ὅ, τε Χριστοῦ λόγος εἰς δόξαν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ διαλάμπων, μείζονα τὴν πρόσθεν ἀπελάμβανε παῤῥησίαν, τὰ δὲ τῆς δυσσεβείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν αἰσχύνης καὶ ἀτιμίας ἐσχάτης ἐνεπίμπλατο. Πρῶτος τε γὰρ αὐτὸς ἐκεῖνος Μαξιμῖνος, ἁπάντων πολεμιώτατος [1]) ὑπὸ τῶν κρατούντων ἀναγορευθεὶς, δυσσεβέστατος καὶ δυσωνυμώτατος καὶ θεομισέστατος τύραννος διὰ προγραμμάτων δημοσίων ἀνεστηλίτευτο, γραφαί τε ὅσαι εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ παίδων,[2]) κατὰ πᾶσαν ἀνέκειντο πόλιν, αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος ῥιπτούμεναι συνετρίβοντο, αἱ δὲ τὰς προσόψεις ἠχρειοῦντο, σκοτεινῷ χρώματι καταμελανούμεναι, ἀνδριάντων τε ὁμοίως ὁπόσοι εἰς τὴν αὐτοῦ τιμὴν διανεστήκεσαν, ὡσαύτως ῥιπτούμενοι συνετρίβοντο, γέλως καὶ παιδιὰ τοῖς ἐνυβρίζειν καὶ ἐμπαροινεῖν ἐθέλουσιν ἐκκείμενοι. Εἶτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν πᾶσαι αἱ τιμαὶ περιῃροῦντο, ἐκτείνοντο δὲ καὶ πάντες οἱ τὰ τὰ Μαξιμίνου φρονοῦντες, ὅσοι μάλιστα τῶν ἐν ἀρχικοῖς ἀξιώμασιν ὑπ' αὐτοῦ τετιμημένοι, τῇ πρὸς αὐτὸν κολακείᾳ σοβαρῶς ἐνεπαρῴνησαν τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ· οἷος ἦν ὁ παρὰ πάντας αὐτῷ τιμιώτατος καὶ αἰδεσιμώτατος, ἑταίρων τε γνησιώτατος, Πευκέτιος [3]), δισύπατος καὶ τρισύπατος, καὶ τῶν

Cap. XI. 1) Ἁπάντων πολεμιώτατος. Scribendum videtur πολέμιος. Vult enim dicere Eusebius Maximinum hostem publicum esse declaratum. Quod solemniter fiebat senatus consulto, ut docent scriptores historiae Augustae multis in locis, et praecipue ubi de Maximino. — 2) Καὶ — παίδων. Cf. Lactant. de mortt. p. c. L. Paulo post pro καταμελανούμεναι Cast. habet καταμελανθούμεναι. H. — 3) Πευκέτιος. Picentium

καθόλου λόγων ἔπαρχος 4) πρὸς αὐτοῦ καθεσταμένος, Κουλκιανός 5) τε ὡσαύτως διὰ πάσης ἀρχικῆς προελθὼν ἐξουσίας, ὁ

verti: quo nomine quidam fuit calumniator Constantii temporibus, ut scribit Zosimus in fine lib. II. Certe Latini *Picentes* vocant, quos Graeci Πευκετίους. — 4) Τῶν καθόλου λόγων ἔπαρχος. Praefectum praet. intelligere videtur: ἔπαρχος enim non dicitur nisi de praefectis praetorio aut urbi. Adde quod cum Eusebius affirmet Picentium summis honoribus et geminato consulatu ornatum fuisse a Maximino, ineptum esset dicere eum procuratorem summae rei ab illo factum fuisse, quae exilis admodum dignitas fuit. Sed contra hanc sententiam facit primo, quod τῶν καθόλου λόγων vocabulo semper Eus. rationalem seu procuratorem summae rei designat, ut supra notavimus non semel. [Cf. VII, 10 not. 13. *H.*] Deinde praefectus praet. Maximini fuit Sabinus, ut supra vidimus anno Christi 311. et 312. Nec vero dignitas illa procuratoris summae rei inter viles ac postremas numeranda est. Nam et Macrianus, is qui sub Gallieno imperium arripuit, eum honorem gessit, et Eusebius ipse in lib. VIII. cap. 10. ἀρχὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν appellat, ubi de Philoromo martyre loquitur. Quod autem ait Eusebius, Picentium a Maximino bis ac tertio consulem factum fuisse, non modicam habet difficultatem. Iam supra observavimus, Maximinum augusti nomen sibi assumpsisse post obitum Galerii, anno Christi 311. Igitur ante hoc tempus cum caesar tantum esset, Picentium consulem facere non potuit. Soli enim augusti creandorum consulum ius habebant. Itaque post mortem Galerii Maximinus se ipsum et Picentium eodem anno consulem declaravit. Sequente item anno Maximinus II. et Picentius II. consules fuerunt in oriente, cum in occidente Constantinus II. et Licinius consules essent, in Italia vero et Africa Maxentius quartum solus. Secuto deinceps anno, qui fuit Christi 313., idem Maximinus III. et Picentius III. consules in oriente, fuerunt, ut ex hoc insigni Eusebii loco perspicue colligitur. Neque enim credibile est, Maximinum alteri quidem tribuisse tertium consulatum, ipsum vero ne semel quidem consulem fuisse. Certe in chronico Alexandrino Galerius Maximinus consul ponitur cum Maximiano VIII. consule, qui est annus Christi 311. Quamquam in illo chronico dicitur, Galerius Maximus. Nos igitur tres Maximini consulatus primi omnium observavimus. Ex quibus colligi potest, Maximinum circiter biennio augustum fuisse, cum iam antea 7 annis caesar fuisset, et ad annum Christi 313. pervenisse. Quod etiam ex epistolis eiusdem demonstravimus. Proinde miror, unde in Eusebii chronicon irrepserit adeo gravis error, ut mors Maximini ante caedem Maxentii referatur. Quod quidem Hieronymi culpa commissum videtur, quippe qui Eusebiano chronico multa de suo addidit. — 5) Κουλκιανός. Fuerat hic praeses Thebaidis, ut testatur Epiphanius in haeresi 68. quae est Meletianorum, his verbis: Κουλκιανὸς μὲν ἦν ἔπαρχος τῆς Θηβαΐδος, Ἀλεξανδρείας δὲ Ἱε-

καὶ αὐτὸς μυρίοις τοῖς κατ' Αἴγυπτον Χριστιανῶν ἐλλαμπρυνόμενος αἵμασιν, ἄλλοι τε ἐπὶ τούτοις οὐκ ὀλίγοι, δι' ὧν μάλιστα τὰ τῆς Μαξιμίνου τυραννίδος ἐκραταιοῦτό τε καὶ ηὔξετο. Ἐκάλει δὲ ἄρα καὶ Θεότεκνον [6]) ἡ δίκη, οὐδαμῶς τὰ κατὰ Χριστιανῶν αὐτῷ πεπραγμένα λήθῃ παραδιδοῦσα. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῷ κατ' Ἀντιόχειαν ἱδρυθέντι παῤ αὐτοῦ ξοάνῳ δόξας εὐημερεῖν, ἤδη καὶ ἡγεμονίας ἠξίωτο παρὰ Μαξιμίνου. Λικίννιος δ' ἐπιβὰς τῆς Ἀντιοχέων πόλεως, φωράν τε γοήτων ποιησάμενος, τοὺς τοῦ νεοπαγοῦς ξοάνου προφήτας καὶ ἱερεῖς βασάνοις ᾐκίζετο, τίνι λόγῳ τὴν ἀπάτην καθυπεκρίνοντο πυνθανόμενος. Ὡς δ' ἐπικρύπτεσθαι αὐτοῖς πρὸς τῶν βασάνων συνελαυνομένοις ἀδύνατον ἦν, ἐδήλουν δὲ τὸ πᾶν μυστήριον ἀπάτην τυγχάνειν τέχνῃ τῇ Θεοτέκνου μεμηχανημένην, τοῖς πᾶσι τὴν ἀξίαν ἐπιθεὶς δίκην, πρότερον αὐτὸν Θεότεκνον, εἶτα δὲ καὶ τοὺς τῆς γοητείας κοινωνοὺς, μετὰ πλείστας ὅσας αἰκίας θανάτῳ παραδίδωσι. Τούτοις ἅπασι προσετίθεντο καὶ οἱ Μαξιμίνου παῖδες οὓς ἤδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς, τῆς τε ἐν πίναξι καὶ γραφαῖς ἀναθέσεως πεποίητο κοινωνούς· καὶ οἱ συγγενεῖς δὲ τοῦ τυράννου τὸ πρὶν αὐχοῦντες, καὶ πάντας ἀνθρώπους καταδυναστεύειν ἐπηρμένοι, τὰ αὐτὰ τοῖς προδεδηλωμένοις μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀτιμίας ἔπασχον, ἐπεὶ μὴ ἐδέξαντο παιδείαν [7]), μηδὲ ἔγνωσαν μηδὲ συνῆκαν τὴν φάσκουσαν ἐν ἱεροῖς λόγοις παρακέλευσιν· „μὴ πεποίθετε ἐπ' ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία· ἐξελεύσεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ἀποστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀ-

---

ροκλῆς. Scribe meo periculo Κουλκιανὸς ex hoc Eusebii loco. Rufinus tamen *Quintianum* vertit. Apud Nicephorum Λουκιανὸς scribitur, utrumque mendose. Culcianus enim dicebatur hic praeses, ut praeter Eusebium docent acta passionis Phileae martyris. — 6) Θεότεκνον. De hoc Theotecno Eusebius supra in hoc libro. Hunc Theotecnum Galerio Maximiano persuasisse ut persecutionem adversus Christianos institueret, scribit Cedrenus. Sed fallitur, dum Galerium Maximianum pro Galerio Maximino accepit, qui solemnis est error recentiorum Graecorum. [Paulo ante post ηὔξετο Cast. addit τὸ γαυρίαμα. Idem paulo post πρὸς αὐτοῦ pro παῤ αὐτοῦ. *H.*] — 7) Μὴ ἐδέξαντο παιδείαν. Locutio est sacrae scripturae. Sic in psalmo II.: *Apprehendite disciplinam*, et innumeris in locis veteris instrumenti. [Ad sequentia cf. psalm. CXLVI. Paulo ante pro συγγενεῖς Cast. συγγενείᾳ. *H.*]

πολοῦνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν." Οὕτω δῆτα τῶν δυσσεβῶν ἐκκαθαρθέντων, μόνοις ἐφυλάττετο τὰ τῆς προσηκούσης βασιλείας βέβαιά τε καὶ ἀνεπίφθονα, Κωνσταντίνῳ καὶ Λικιννίῳ· οἵ τὸ πρόσθεν ἁπάντων ἐκκαθάραντες τοῦ βίου τὴν θεοεχθρίαν, τῶν ἐκ θεοῦ πρυτανευθέντων ἀγαθῶν αὐτοῖς ᾐσθημένοι, τὸ φιλάρετον καὶ θεόφιλές, τό, τε πρὸς τὸ θεῖον εὐσεβὲς καὶ εὐχάριστον διὰ τῆς ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐνεδείξαντο νομοθεσίας.

Τέλος τοῦ θ' λόγου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας
Λόγος ι'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τῆς ἐκ θεοῦ πρυτανευθείσης ἡμῖν εἰρήνης.

(Nic. H. E. VII, 40.)

Θεῷ δὴ χάρις ἐπὶ πᾶσι τῷ παντοκράτορι καὶ βασιλεῖ τῶν ὅλων, πλείστη δὲ καὶ τῷ σωτῆρι καὶ λυτρωτῇ τῶν ψυχῶν ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, δι' οὗ τὰ τῆς εἰρήνης ἔκ τε τῶν ἔξωθεν ὀχληρῶν, καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν, βέβαια καὶ ἀσάλευτα φυλάττεσθαι ἡμῖν διαπαντὸς εὐχόμεθα. Ἅμα δὲ ταῖς σαῖς εὐχαῖς καὶ τὸν δέκατον ἐν τούτῳ τοῖς προδιεξοδευθεῖσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐπιθέντες τόμον, σοὶ τοῦτον ἐπιγράψομεν, ἱερώτατέ μοι Παυλῖνε [1]), ὥσπερ ἐπισφράγισμά σε τῆς ὅλης ὑποθέσεως ἀνα-

---

Cap. I. 1) *Ἱερώτατέ μοι Παυλῖνε.* Paulinum intelligit episcopum Tyri, cui libros suos historiae ecclesiasticae nuncupavit Eusebius. Eius enim consilio hoc argumentum aggressus fuerat, ut hic non obscure innuit. Porro Eusebius consulto ac de industria noluit eos libros in principio operis, ut fieri solet, Paulino nuncupare, ob modestiam, ni fallor, Paulini. Sed contentus fuit, in fine operis eum honorifice compellare. Parum enim referre existimavit, in exordio an in fine libros suos ei inscriberet. [Vid. *Excursus* XV. *H.*] Eidem Paulino libros duos περὶ

βούμενοι [2]). *Εἰκότως δ' ἐν ἀριθμῷ τελείῳ τὸν τέλειον ἐνταῦθα*

τοπικῶν ὀνομάτων nuncupavit Eusebius, quorum prior qui divisionem 12 tribuum, et descriptionem urbis Hierusalem, et externarum gentium Hebraicas appellationes continebat, hodie desideratur. Posterior vero qui est de locis Hebraicis, ante viginti annos Graece editus a R. P. Bonfrerio, [emendatius ex cod. Vaticano cum Hieronymi interpretatione et addimentis in Hieronymi opp. ex ed. *Vallarsii* T. III. p. 123 sq. cf. *Danz.* p. 64 not. 25. p. 32 not. 21. *H.*] cui praefixa est epistola ad Paulinum. In qua Eusebius hortatu Paulini id opus a se susceptum fuisse testatur, eumque compellat his verbis: *ἱερὲ Θεοῦ ἄνθρωπε Παυλῖνε.* Fuit igitur Paulinus ἐργοδιώκτης Eusebii nostri, sicut Ambrosius olim fuerat Origenis. In eadem epistola emendandus est obiter levis error qui fefellit interpretem. Nam ubi legitur *ἐξ ἧς ἐν τούτῳ καὶ ἀκολούθως ἐκείνοις, etc.* Scribendum est procul dubio *ἑξῆς ἐν τούτῳ, etc.* Porro hic Paulinus presbyter primum fuit Antiochiae. Inde ad episcopatum Tyriorum evectus, summa cum laude eam ecclesiam administravit. Tandemque pulso Antiochena sede Eustathio, ab Antiochensibus evocatus, Antiochiae praefuit, ut docet Eusebius in libro contra Marcellum cap. 4. his verbis: *ἐπὶ τὸν τοῦ θεοῦ ἄνθρωπον, τὸν ὡς ἀληθῶς τρισμακάριστον, τρέπεται Παυλῖνον, ἄνδρα μὲν τιμηθέντα τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας πρεσβείῳ, διαπρεπῶς δὲ τῆς Τυρίων ἐπισκοπεύσαντα, οὕτω τε ἐν τῇ ἐπισκοπῇ διαλάμψαντα, ὡς τὴν Ἀντιοχέων ἐκκλησίαν ὡς οἰκεῖον ἀγαθοῦ, μεταποιηθῆναι αὐτοῦ.* Sic enim legendus est hic locus, quem interpres non intellexit. *Invehitur,* inquit, *deinceps in Paulinum, virum dei, ac prorsus beatissimum, qui presbyteri quidem dignitate exornatus est Antiochiae, episcopatum autem Tyri tanta cum laude administravit, ut Antiochensis ecclesia eum sibi tanquam proprium bonum vindicaverit.* Certe Philostorgius in lib. III. cap. 15. diserte scribit, Paulinum ab episcopatu Tyri Antiochiam translatum, in Eustathii locum successisse, et post sex menses e vivis abiisse. Idem ex Philostorgio habet Suidas in voce *Ἀέτιος.* Falsum proinde est quod ait Nicetas in thesauro orthodoxae fidei, solum Philostorgium scribere, Paulinum post abdicationem Eustathii, Antiochiam Tyro translatum fuisse. Non enim solus Philostorgius id scripsit, cum idem quoque affirmet Eusebius in loco quem modo citavi. Mortuus est igitur Paulinus anno Christi 329. cum episcopatum Antiochiae sex menses gessisset. Quare graviter fallitur Gothofredus, qui in notis ad Philostorgium, Paulinum anno Christi 324 mortuum esse supponit, et Philostorgium arguit inconstantiae. Atqui Philostorgius optime sibi constat, parum vero sibi constat ipse Gothofredus, qui Paulinum Tyri episcopum mortuum esse scribit anno Christi 324. Atqui Paulinus Tyri episcopus Nicaenae synodo interfuit, et post illam synodum aliquamdiu supervixit, ut docet Theodoretus lib. I. cap. 6. et Pozomenus in libro II. cap. 18. et Theodorus Mopsvesthenus apud Nicetam in lib. V. cap. 7. Idem cum Gothofredo scribit Rob. Montacutius in notis ad librum I. Eusebii contra Marcellum,

καὶ πανηγυρικὸν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως λόγον κατατάξομεν θείῳ πνεύματι πειθαρχοῦντες, ὧδέ πως ἐγκελευομένῳ [3]) „Ἄσατε τῷ κυρίῳ ᾆσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν. Ἔσωσεν αὐτὸν [4] ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, καὶ ὁ βραχίων ὁ ἅγιος αὐτοῦ· ἐγνώρισε κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ.“ Καὶ δὴ τῷ λογίῳ [5]) προστάττοντι, τὸ καινὸν ᾆσμα, διὰ τοῦ νῦν ἀκολούθως ἐπιφωνῶμεν, ὅτι δὴ μετὰ τὰς δεινὰς καὶ σκοτ...

Paulinum scilicet eum qui Tyro Antiochiam translatus est, ante synodum Nicaenam obiisse, quod est, ut dixi, absurdissimum. Nam quem ante synodum Nicaenam mortuum esse affirmat, eundem Arianae factionis signiferum fuisse dicit. Baronius quidem Paulinum anno Christi 324 obiisse eique Eusthatium successisse scribit, quem in eo secuti sunt Gothofredus et Montacutius. Verum Baronius Paulinum illum, quem praedecessorem Eustathii facit, non dicit episcopum fuisse Tyri, quod Gothofredus et Montacutius perperam dixere. [Supra. βέβαια τε καὶ Cast. *H.*] — 2) Ἀναβοώμενοι. Hoc verbum et illa quidem *invocandi* significatione (Vales. male vertit ἀναβοώμενος *praedicabimus*) ex lingua Latina Eusebium transtulisse putat *Kestner*. de Eus. p. 22., cuius opinionis l. not. 43. nullam aliam causam affert, nisi hanc: „*Nusquam saltem*, *a* *Schneidero*, *Schleusnero*, *Hesychio*, *Suida*, *Suicero*, *Irmischii ad Herodianum indice etc. phrasem aliquam inveni, ubi* τῷ ἀναβοᾶν *accusativus personae adiunctus fuerit. Quamquam* βοᾶν *et* ἐπιβοᾶν *cum accusativo non raro construi, probe scio.*“ Quod quidem argumentum equidem levius esse putarem, quam ut Eusebium, Latini sermonis imperitissimum, inde illud verbum illo sensu repetiisse dicerem, quamvis nusquam ἀναβοᾶν cum accusativo personae iunctum legeretur (cf. quae monui VII, 30 not. 28.), nullum vero plane illud esse argumentum, docet Euripid. Helen. v. 1592. Ἀτρέως σταθεὶς παῖς, ἀνεβόησε συμμάχους. cf. v. 1107 sqq. Bacch. v. 1106 sqq. Plutarch. Romulus c. XV παρέμεινε γοῦν καὶ τοῖς αὖθις γαμοῦσι, τοὺς διδόντας ἢ παραπέμποντας ἢ ὅλως παρόντας ἀναφωνεῖν τὸν Ταλάσιον. Et ipse Euseb. de martyr. P. c. IV. p. 101. κηρίκων, inquit, — ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ — ἀναβοωμένων. *H.* — 3) Psalm. XCVIII. *H.* — 4) Ἔσωσεν αὐτῷ. Sic etiam legitur in Romana 70 interpretum editione. Sed magis placet altera lectio, quam in quatuor codicibus Maz. Med. Fuk. et Sav. inveni, ἔσωσεν αὐτὸν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ. — 5) Τῷ λογίῳ h. l. absolute positum scripturam sacram significat eodem modo quo II, 20 p. 120. Frequentior est pluralis numerus τὰ λόγια hoc sensu et τὰ θεῖα λόγια ac similia additamenta. Vid. Euseb. H. E. II, 18. III, 39 ext. VI, 31 not. 4. demonstr. evang. I, 6. τὰ ἱερὰ λόγια. cf. 1 Petr. IV, 11. Nicol. Damasc. p. 67 ed. *Orell.* et *Ochsner*. ad h. l. *Suicer*. Thes. Tom. II. p. 248. II. 1. *Kuinoel*. Commentar. ad Actor. VII, 38. *Boehme* Comment.

ς ἐκείνας ὄψεις τε καὶ διηγήσεις, τοιαῦτα νῦν ὁρᾷν καὶ του-πα πανηγυρίζειν ἠξιώθημεν, οἷα τῶν πρὸ ἡμῶν πολλοὶ τῷ-τι δίκαιοι καὶ θεοῦ μάρτυρες ἐπεθύμησαν ἐπὶ γῆς ἰδεῖν, καὶ κ εἶδον, καὶ ἀκοῦσαι, καὶ οὐκ ἤκουσαν. Ἀλλ᾽ οἱ μὲν ἢ τά-ς σπεύσαντες, τῶν πολὺ κρειττόνων ἔτυχον, ἐν τ᾽ αὐτοῖς αὐ-νοῖς καὶ παραδείσῳ τῆς ἐνθέου τρυφῆς [6]) ἀναρπασθέντες, εῖς δὲ καὶ τάδε μείζονα ἢ καθ᾽ ἡμᾶς ὑπάρχειν ὁμολογοῦντες, ῥεκπεπλήγμεθα μὲν τῆς τοῦ αἰτίου μεγαλοδωρεᾶς τὴν χάριν, υμάζομεν δὲ εἰκότως ὅλης ψυχῆς δυνάμει σέβοντες, καὶ ταῖς γράπτοις προῤῥήσεσιν ἀλήθειαν ἐπιμαρτυροῦντες, δι᾽ ὧν εἴ-παι [7]). „Δεῦτε καὶ ἴδετε τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ, ἃ ἔθετο τέρατα ὶ τῆς γῆς, ἀνταναιρῶν πολέμους μέχρι τῶν περάτων τῆς ῆς [8]). τόξον συντρίψει καὶ συνθλάσει ὅπλον, καὶ θυρεοὺς ακαύσει ἐν πυρί·“ ἐφ᾽ οἷς εἰς ἡμᾶς ἐναργῶς πεπληρωμένοις ίροντες, τὸν ἐφεξῆς συνείρωμεν λόγον. Ἠφάνιστο μὲν δὴ αθ᾽ ὃν δεδήλωται τρόπον, πᾶν τὸ τῶν θεομισῶν γένος, καὶ ῆς ἀνθρώπων ἀθρόως ὄψεως οὕτως ἐξαλήλειπτο, ὡς πά-ιν ῥῆμα θεῖον τέλος ἔχειν τὸ λέγον [9]): „Εἶδον ἀσεβῆ ὑπερυ-ούμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ παρῆλθον καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν, καὶ ἐζήτησα τὸν τόπον αὐτοῦ καὶ ὐχ εὑρέθη·“ ἡμέρα δὲ λοιπὸν ἤδη φαιδρὰ καὶ διαυγὴς, μη-ενὸς νέφους αὐτὴν ἐπισκιάζοντος, φωτὸς οὐρανίου βολαῖς ἀνὰ ὴν οἰκουμένην ἅπασαν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Χριστοῦ κατηύγα-ζεν, οὐδέ τις ἦν καὶ τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς θιάσου φθόνος [10]),

---

ad Hebr. V, 12 p. 243. *H.* — 6) *Παραδείσῳ τῆς ἐνθέου τρυφῆς.* Allu-dit ad locum Ezechielis. Vide Origenem pag. 417. — 7) Psalm. XLVI. Statim ante τὴν ἀλήθειαν Ion. In sequentibus ἔργα τοῦ κυρίου pro ἔργα τοῦ θεοῦ, οὕτως ἐξελήλατο pro οὕτως ἐξαλήλειπτο, ὑπερυψούμενον καὶ ὑπερ-αιρόμενον pro ὑ. κ. ἐπαιρόμενον habet Cast. *H.* — 8) *Μέχρι τῶν πε-ράτων τῆς γῆς.* Codex Maz. Med. et Fuk. habent τῆς οἰκουμένης. — 9) Psalm. XXXVII. *H.* — 10) *Οὐδέ τις ἦν τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς θιά-σου φθόνος.* Mirum est hanc loquendi formam ab interpretibus intellectam non fuisse. Nam Rufinus quidem ita vertit: *Nec usquam qui haec aliter aspiceret, lividus supererat oculus.* Rufinum secutus est Musculus. Chri-stophorsonus vero paulo aliter interpretatus est hoc modo: *Nec gentili-bus hunc nostrum insignem triumphum deus invidit.* Ex quo apparet, il-lum vocem θίασον pro *triumpho* sumpsisse, et verba Eusebii ita constru-xisse: φθόνος τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς θιάσου, cum ita potius construenda sint: τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς θιάσου, id est, *extraneis et alienis a fide no-*

συναπολαύειν ἡμῖν [11]) τῶν ἴσων, ἀποῤῥοῆς δ' οὖν ὅμως καὶ μετουσίας τῶν θεόθεν ἡμῖν πρυτανευθέντων.

---

stra. Quis non miretur tot ac tantos errores? Me certe iam taedet, tot menda interpretum notare. Quae tamen lectori ob oculos proponenda sunt, ut constet quam arduum sit ac minime proclive, in antiquis scriptoribus interpretandis verum ubique sensum assequi. [Accuratius etiam quam h. l. verba τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου interpretatus est Val. in ipsa translatione sua Latina: iis etiam qui *a coetu* religionis nostrae alieni essent, et Str.: *die, welche ausser unsrer Gesellschaft waren.* Vide Harpocrat. Lexic. p. 192 ed. *Blancard.* Θίασος, Δημοσθένης ἐν τῷ κατ' Αἰσχύνου. θίασος ἐστὶ τὸ ἀθροιζόμενον πλῆθος ἐπὶ τελετῇ καὶ τιμῇ θεῶν. Ξενοφῶν ἐν δευτέρῳ τῶν ἀπομνημονευμάτων (II, 1, 31. τίς δ' ἂν εὖ φρονῶν τοῦ σοῦ θιάσου τολμήσειεν εἶναι;). Ἴων δὲ ἐν Ὀμφάλῃ, κοινῶς ἐπὶ παντὸς ἀθροίσματος ἔταξε τοὔνομα. θιασῶται δὲ ἐκαλοῦντο, οἱ κοινωνοῦντες τῶν θιάσων. Ἰσαῖος ἐν τῷ περὶ Ἀστυφίλου κλήρου. Itaque optime interpreteris τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου Graece: τοῖς μὴ θιασώταις ἡμῶν. Cf. Euseb. H. E. I, 3 p. 33. Τῆς δ' εἰς αὐτὸν (Χριστὸν) γενομένης ἀσωμάτου καὶ ἐνθέου δυνάμεως μέγα καὶ ἐναργὲς τεκμήριον, τὸ μόνον αὐτὸν — — εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην αὐτοῦ θιασώταις τιμᾶσθαι. Demonstr. evangel. IV, 12. αὐτοῦ δὴ τούτους τοὺς γνωρίμους καὶ θιασώτας οὓς αὐτὸς αὐτῷ ἀριστίνδην ἐπικρίνας ἀποστολούς τε αὐτοῦ καὶ μαθητὰς ἀνελέξατο. Adde Xenoph. Sympos. VIII, 8, 1. τοῦ θεοῦ τούτου (Ἔρωτος) θιασῶται. Themist. orat. II. p. 33. C. Πλάτωνος θιασώτας or. XIII. p. 165. B. Ἀπόλλωνος θιασώτας habet. Peiori sensu vox θίασος legitur apud Maxim. Tyr. dissert. VI, 7. Tom. I. p. 94. ed. *Reisk.* κολάκων ἑσμοὶ καὶ θίασοι. cf. Polluc. VI, 1, 7. IX, 8, 143. ed. *Hemsterh.* *Hudson.* ad Moer. p. 186. Sed non male ad h. l. annotasse videtur *Stroth.* *Uebersetzung* Tom. II. p. 102 not 2. „*Es scheint dass hierunter nicht bloss die Heyden zu verstehen sind, welche sonst gewöhnlich* οἱ ἔξωθεν *genannt werden; vielmehr giebt der Zusatz* τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου *zu erkennen, das hierunter auch die Juden und die abgesonderten christlichen Partheyen gedacht werden müssen, wie es auch die Sache selbst erfordert. Denn das Gleiche, was sie zu geniessen hatten, war die Religions-Freiheit, welche nach dem ersten Edict des Constantinus allen ertheilt wurde; wie aus dem im fünften Kapitel angeführten Edicte erheilt.*" Quod ad illam rationem dicendi pertinet, de qua dixit Strothius, si de paganis solis sermo est, constanter nostrum ut alios patres, simpliciter verbo ἔξωθεν praemisso articulo uti, docet praeter alios locos II, 4, ἡ ἔξωθεν παιδεία i. e. gentilium. VI, 18. VIII, 10 in. cf. II, 8. οἱ πόῤῥω τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῖς. VII, 30., ubi ex epistola patrum Antiochenorum contra Paulum Samosatenum conscripta Eusebius affert haec: Ὅπου δὲ ἀποστὰς τοῦ κανόνος ἐπὶ κίβδηλα

...ὶ νόθα διδάγματα μετελήλυθεν, οὐδὲν δεῖ τοῦ ἔξω ὄντος τὰς πρά-ξεις κρίνειν i. e. hominis *ab ecclesia alieni* actus examinare nihil attinet, vertit Val. Strothius verbis pressius adhaerens interpretatus est: *eines Menschen, der draussen ist.* VIII, 7 not. 2. VIII, 15. περὶ τῶν τοῖς ἐκτὸς συμβεβηκότων i. e. *gentilibus.* Chrysost. Tom. XII. p. 387. E. Basilius M. orat. ad iuvenes c. IV. τοῖς ἔξω παιδεύμασι ibid. c. V. ἡ θύραθεν σοφία. cf. *Ducaeus* ad h. l. *Valesius* ad Euseb. V. C. I, 43. ... Nihil horum tetigit Suicerus in thesauro. Rationem vero illam lo-quendi et rem ipsam quae ei subest, patres hauserunt facile ex lo-cis N. T. quales sunt hi: 1 Corinth. V, 12. Galat. VI, 10. Ephes. II, 12. Coloss. IX, 5. 1 Thessal. IV, 12. 1 Timoth. III, 7. δεῖ δὲ αὐτὸν (ἐπί-σκοπον) καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν. Vid. *Boehme die Religion Jesu Christi aus ihren Urkunden dargestellt* p. 37. ed. II. *Das Wesen des apostolischen Christenthums besteht in den Vorstellungen, die man sich vom Messias Jesus macht, und den rechten seligmachenden Religionsglauben hat nur der, welcher mit diesen Vorstellungen bekannt, in sie eingeweiht, für sie ernstlich und eifrig gestimmt und gesinnet ist. Daher der unverkennbare Particularismus ebensowohl, als Eudaemonismus dieses Christenthums. Gott, der Vater, ist hier nicht Vater aller Menschen, so wie in Jesu Lehrvortraegen nach den harmonischen Evangelien, sondern nur theils der Vater Jesu Christi in einem für diesen eigenthümlichen erhabenen, kräftigen, geheimnissreichen Sinne, theils Vater der Christen durch ihn; und Brüder, nähmlich heilige Brüder, auch Schwestern, sind abermals nur die Christen; selbst die zuvor für solche geachteten Kinder Israëls sind es nicht mehr, wofern sie nicht zugleich Christen sind. Was aber andere Völker, die schon sonst im Judenthum mit Verachtung „Heiden" benannten anbetrifft, so heissen diese nach dem apostolischen Christenthume schlechtweg „die draussen sind," und indem die Kirche Jesu Christi die alleinseligmachende ist, so werden jene einst im Gerichte des Messias als die „die Gott nicht erkennen," verdammt werden. Liebe jedoch und rechtschaffenes Betragen soll gegen Alle, wiewohl „allermeist an des Glaubens-Genossen," geübt werden."* Cf. Censor libri (*Boehme?*): *Christenthum und Widerchristenthum von Joh. Andr. Voigtländer* in: *Leipziger Literaturzeitung* Fasc. CLXXIII. p. 1378 sq. a. 1823. et quae ipse animadverti ad Euseb. H. E. IV, 14 not. 7. *H.*] — 11) *Συναπολαύειν ἡμῖν τῶν ἴσων.* Hunc locum nec Musculus nec Christophorsonus intellexerunt. ... autem emendandus est: συναπολαύειν ἡμῖν εἰ μὴ τῶν ἴσων, ἀποῤῥοῆς ... οὖν ὅμως, et post vocem πρυτανευθέντων finiendum est caput. Non ...uis vis erat, hunc locum emendare. Quamobrem ignoscendum est Christophorsono et Musculo, qui veram huius loci emendationem non viderunt. Rufinus quidem ita videtur legisse, prout emendavimus. Sic enim vertit: *Sed cuncti mortales, tyrannicae quae praeterierat crudelitatis horrore, etiam si nondum fide, votis tamen quae nostra sunt amplectentes.* Quae verba licet a sensu Eusebii longius recedant, aliquod tamen adhuc vestigium verae lectionis retinent. [Egregiam coniecturam Val. luben-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως.

(Nic. H. E. VII, 40.)

Πᾶσι μὲν οὖν ἀνθρώποις τὰ ἐκ τῆς τῶν τυράννων καταδυναστείας ἐλεύθερα ἦν, καὶ τῶν προτέρων ἀπηλλαγμένοι κακῶν, ἄλλος ἄλλως μόνον ἀληθῆ θεὸν τὸν τῶν εὐσεβῶν ὑπέρμαχον ὡμολόγει, μάλιστα δ' ἡμῖν τοῖς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ τὰς ἐλπίδας ἀνηρτημένοις, ἄλεκτος παρῆν εὐφροσύνη, καί τις ἔνθεος ἅπασιν ἐπήνθει [1]) χαρὰ, πάντα τόπον τὸν πρὸ μικροῦ ταῖς τῶν τυράννων δυσσεβείαις ἠρειπωμένον, ὥσπερ ἐκ μακρᾶς καὶ θανατηφόρου λύμης ἀναβιώσκοντα θεωμένοις, νεώς τε αὖθις ἐκ βάθρων εἰς ὕψος ἄπειρον ἐγειρομένους, καὶ πολὺ κρείττονα τὴν ἀγλαΐαν τῶν πάλαι πεπολιορκημένων ἀπολαμβάνοντας. Ἀλλὰ καὶ βασιλεῖς οἱ ἀνωτάτω συνεχέσι ταῖς ὑπὲρ Χριστιανῶν νομεθεσίαις, τὰ τῆς ἐκ θεοῦ μεγαλοδωρεᾶς ἡμῖν εἰς μακρὸν ἔτι καὶ μεῖζον ἐκράτυνον, ἐφοίτα δὲ καὶ εἰς πρόσωπον ἐπισκόπου βασιλέως γράμματα, καὶ τιμαὶ καὶ χρημάτων δόσεις· ὧν οὐκ ἀπὸ τρόπου γένοιτ' ἂν κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν τοῦ λόγου ὥσπερ ἐν ἱερᾷ στήλῃ [2]), τῇδε τῇ βίβλῳ, τὰς φωνὰς ἐκ τῆ

---

ter in textum recepissem nisi, cum vulgata lectio certe ferri possit, au dacior mihi visus essem. Sed εἰ μὴ vere praecedit ὅμως δ' οὖν apu ipsum Euseb. H. E. IX, 9. *H.*]

Cap. II. 1) *Ἐπήνθει* i. q. praecedens *παρῆν*. Vid. *Irmisch*. Ex curs. ad Herodian. I, 7, 10. Tom. I. p. 892 sqq. *Heynius* ad Homer Iliad. Tom. IV. p. 239. qui: „*placent sibi*, inquit, *in hac voce Attica*, *in primis rhetores et sophistae*, *in his Lucianus*, *pro ἐπιπολάζειν*, *ἐπεῖναι*. *Schäfer*. ad Dionys. H. de compos. verbor. p. 269 sq. cf. Longin. de subl. XXX, 1 p. 102. ed *Weisk*. ἡ τῶν κυρίων καὶ μεγαλοπρεπῶν ὀνομάτων ἐκλογὴ — — μέγεθος ἅμα — — τοῖς λόγοις, ὥσπερ ἀγάλμασι καὶ λίθοις, δι' αὐτῆς ἐπανθεῖν ἐστὶ παρασκευάζουσα. *Bergler*. ad Alciphron. p. 4. *H.* — 2) *Στήλῃ*. Vide quae de huius vocabuli significatione disserui in Excursu ad Euseb. H. E. X, 4. *H.*

Ῥωμαίων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν μεταληφθείσας ἐγχαράξαι, ὡς ἂν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἅπασι φέροιντο διὰ μνήμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τῶν κατὰ πάντα τόπον ἐγκαινίων 1).

(Nic. H. E. VII, 40.)

Ἐπὶ δὲ τούτοις, τὸ πᾶσιν εὐκταῖον ἡμῖν καὶ ποθούμενον συνεκροτεῖτο θέαμα, ἐγκαινίων ἑορταὶ κατὰ πόλεις, καὶ τῶν ἄρτι νεοπαγῶν προσευκτηρίων ἀφιερώσεις, ἐπισκόπων τε ἐπὶ ταὐτὸ συνελεύσεις, τῶν πόῤῥωθεν ἐξ ἀλλοδαπῆς συνδρομαὶ, λαῶν εἰς λαοὺς φιλοφρονήσεις, τῶν Χριστοῦ σώματος μελῶν εἰς μίαν συνιόντων ἁρμονίαν ἕνωσις [2]. Συνήγετο δ' οὖν ἀκολούθως προῤῥήσει προφητικῇ μυστικῶς τὸ μέλλον προσημαινούσῃ [3]· „ὀστέον πρὸς ὀστέον, καὶ ἁρμονία πρὸς ἁρμονίαν·" καὶ ὅσα θεσπίζων ὁ λόγος δι' αἰνιγμάτων ἀψευδῶς προανετείνετο. Μία τε ἦν θείου πνεύματος διὰ πάντων τῶν μελῶν χωροῦσα δύναμις, καὶ ψυχὴ τῶν πάντων μία, καὶ προθυμία πίστεως ἡ αὐτὴ, καὶ εἷς ἐξ ἁπάντων θεολογίας ὕμνος [4]· ναὶ μὴν καὶ τῶν προηγουμένων ἐντελεῖς θρησκεῖαι, ἱερουργίαι τε τῶν ἱερωμένων,

---

Cap. III. 1) Ἐγκαινίων. Haec ad a. 315 esse referenda, quo Licinius in oriente decennalia exhibuit, probare studuit *Pagi* ad a. C. 314. XIV. quem conf. cit. Read. *H.* — 2) Εἰς μίαν ἁρμονίας ἕνωσιν. [Ita Val. *H.*] Rectius in codicibus nostris Maz. Med. et Sav. legitur ἐς μίαν συνιόντων ἁρμονίαν ἕνωσις. In Fuk. etiam legitur ἁρμονίαν. [Cast. contra habet: εἰς μίαν συνιόντων ἁρμονίας ἕνωσις, quod scripsit etiam Zimmermannus, sed perperam, ut puto. Non dubitavi recipere lectionem codd. Maz. Med. Fuk. Savil. a Val. iam probatam et reliquis concinniorem. *H.*] — 3) Ezech. XXXVII. *H.* — 4) Θεολογίας ὕμνος. Langus vertit: *hymnus unus divinitatem verbi dei concentu pulcherrimo celebrans.* Sed rectius Musculus et Christophorsonus, et ante eos Rufinus *divinitatem* simpliciter verterunt, non addito verbi nomine. Nam θεο-

καὶ θεοπρεπεῖς ἐκκλησίας θεσμοί· ὧδε μὲν ψαλμῳδίαις [5]) καὶ ταῖς λοιπαῖς τῶν θεόθεν ἡμῖν παραδοθεισῶν φωνῶν ἀκροάσεσιν, ὧδε δὲ θείαις καὶ μυστικαῖς ἐπιτελουμέναις διακονίαις· σωτηρίου τε ἦν πάθους ἀπόῤῥητα σύμβολα [6]). Ὁμοῦ δὲ πᾶν γέ-

---

λογία apud Eusebium pro *dei laudatione* sumi solet, et θεολογεῖν pro eo quod est *deum laudare.* — 5) Ὧδε μὲν ψαλμῳδίαις. Male Christophorsonus vertit: *Et decori ecclesiae ritus interdum, psalmorum cantu et ceteris hymnorum divinitus nobis traditorum recitationibus, nonnunquam divinis et mysticis ministeriis exequendis.* Longe rectius Rufinus, cuius interpretatio commentarii vicem praestat: *Iam vero ingens in sacerdotiis et ministeriis, atque in omnibus quae ad religionis observantiam pertinent, gratia refulgebat. Adstabant hic psallentium chori, iuvenes et virgines, senes cum iunioribus laudabant nomen domini. Hic mystica ministeria ordinatis et dispositis vicibus agebantur.* Ὧδε μὲν igitur designat populum fidelium, qui in ecclesia psalmos canebat, et sacras lectiones auscultabat. Quod declarant voces illae φωνῶν ἀκροάσεσι, quae nonnisi de laicis intelligi possunt. Ὧδε δὲ vero designat sacerdotes, qui mysticas caeremonias peragebant. — 6) Σωτηρίου τε ἦν πάθους ἀπόῤῥητα σύμβολα. Baptismum intelligit, quod est symbolum dominicae passionis. Rufinus in capite 9. lib IX. de Constantino: *nondum tamen, ut est solemne nostris initiari, signum dominicae passionis acceperat.* In baptismo enim morimur et consepelimur cum Christo, et mox resurgimus in eodem Christo per fidem, ut ait apostolus in epistola ad Colossenses. Hilarius in libro I. de trinitate: *Cuius morti consepelimur in baptismo, ut in aeternitatis vitam rediremus, dum regeneratio ad vitam mors esset ex vita, et morientes vitiis, immortalitati renasceremur, ipso pro nobis ex immortalitate moriente ut ad immortalitatem una cum eo excitaremur ex morte.* Ferrandus diaconus in epistola ad Fulgentium de baptismo Aethiopis: *Hora exoptata cunctis advenerat, in qua populus acquisitionis, redemptori suo per baptismum consepultus, vitam veterem poneret, et novam resurrectionis fidem innovatus assumeret.* [Vertit Val. nostrum locum: *mystica salutaris passionis symbola tradebantur.* Sed ipsum numerum pluralem vocis σύμβολον (ἀπόῤῥητα σύμβολα) demonstrare puto, rectius Lowth. h. l. cogitasse de coena sacra quam de baptismo Val. Locum plane similem inveni apud Chrys. T. VI. p. 272. E. οὐδὲ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ᾐδέσθητε, ἐν ᾗ τὰ σύμβολα τῆς σωτηρίας τοῦ γένους ἡμῶν ἐτελεῖτο. Male tamen ibi *Matthaei* (homm. Vol. II. p. 94 not. 21.) crucem per σύμβολα designari credit, cum illa symbola nulla alia essent, nisi panis et vinum. Conferantur exempla, quae attulit *Suicer.* Thes. T. II. p. 1083. 2. Per διακονίας autem, quae μυστικαὶ vocantur i. e. arcanae, ἀπόῤῥητοι ratione coenae sacrae habita, quae vocatur a patribus saepe μυστήριον (cf. Suicer. T. II. p. 383. C. Gregor. Nyss. orat XI. contra Eunomium μυστικὰ σύμβολα, quae nostro loco ἀπόῤῥητα), per διακονίας igitur illas non tam solorum diaconorum

νος ἡλικίας ἄῤῥενός τε καὶ θήλεος φύσεως, ὅλῃ διανοίας ἰσχύϊ, δι' εὐχῶν καὶ εὐχαριστίας γεγηθότι νῷ καὶ ψυχῇ, τὸν τῶν ἀγαθῶν παραίτιον θεὸν ἐγέραιρον. Ἐκίνει [7]) δὲ καὶ λόγους ἅπας

---

ministeria (*Diakonalien*) puto significari, id quod defendit *Stroth. deutsche Uebersetzung* T. II. p. 105 not. 4., sed potius omnia illa ministeria quae, antequam celebraretur sacra coena et dum celebraretur, diaconi, presbyteri et episcopi solebant obire. Cf. scriptor tractatus de septem gradibus ecclesiae Opp. Hieron. T. IV. *Sicut in sacerdote est consecratio, ita in ministro est sacramenti dispensatio. Ille oblata sanctificat, ille sanctificata dispensat. H.*] — 7) Ἐκίνει λόγους, *habebat* orationes, ut recte vertit Val. Eodem et simili modo saepius noster usurpat κινεῖν et ἀνακινεῖν. Vid. VI, 20 p. 212. διάλογος — κατὰ Ζεφυρῖνον πρὸς Πρόκλον — κεκινημένος. VI, 37. κινήσας τε λόγους — περὶ τοῦ ζητουμένου, cum disputationem de quaestione illa *instituisset*, eodem Val. interprete. Et Strothius: *so stellte Origenes — eine Disputation an.* VII, 6 in., ubi ex epistola Dionysii de haeresi Sabellii legitur: περὶ γὰρ τοῦ νῦν κινηθέντος — δόγματος i. e. nam de dogmate quod nuper — *commotum est*, ut Vales., *von der jetzt — auf die Bahn gebrachten Lehrmeynung*, ut Stroth. interpretatus est. VII, 20. πανηγυρικωτέρους ἐν αὐταῖς περὶ τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς ἀνακινῶν λόγους, encomia in illis et panegyricos sermones de paschali festo *contexens*, ut recte reddidit Val. Pessime Stroth. vertit: *worin er das Osterfest mit rednerischen Ausdrücken erhebt.* Denique vid. VII, 30. ἐλέγχους τε καὶ ἐρωτήσεις ἃς πρὸς αὐτὸν ἀνακεκινήκασι, confutationes quoque et disputationes adversus illum *habitas*, ut Val., *von den Fragen, die sie wider ihn aufgeworfen*, ut Stroth. vertit. In universum recentiores κινεῖν de multis dicunt, quae ante *quasi* quieverunt, ita ut significent verbis κινεῖν τι vel *efficere* aliquid, vel *afferre in medium*, *instituere*, ac similia. Cf. Longin. de sublim. IV, 1. XXXIV, 3. ed. *Weisk.* κινεῖν γέλωτα. Plutarch. Cato maior c. XVII. ἄλλην τε κολακείαν ἐκίνει — καὶ φιλεῖν αὐτὸν οὕτως ἔλεγεν. Achill. Tat. VI. p. 393. ed. *Salmas.* ἐφοβούμην μή τι σοι κινήσω κακόν. Euseb. H. E. VIII, 12 p. 43. Ἐπειδὴ πολὺς ὁ περὶ αὐτὰς κινούμενος φθόνος, πάντα τρόπον ἀνιχνεύων λανθανούσας περιειργάζετο. Quae liberius vertit Vales.: cum plurimi *stimulante ipsos invidia* earum latebras curiosius indagarent. Contra Stroth. reddidit: *Der heftige* (?) *Neid gegen sie bemühte sich auf alle Art — — sie auszuspüren.* Denique cf. VIII, 13 p. 53. πόλεμον — ἐγειροῦσιν — κινήσειν. VIII, 14 not. 9. Gregor. Nazianzenus in carm. XVI. edito a *Muratorio* in anecdd. Graec. p. 16 sq. ἔργον ἔγειρα i. e. lucrum *feci, mihi paravi.* *Valesius* ad Euseb. orat. de laud. Constant. c. VI. ad verba ἔγειρε θρίαμβον. Adde quae annotavi ad Eus. H. E. VI, 1 not. 1. *H.*

τῶν παρόντων ἀρχόντων πανηγυρικοὺς, ὡς ἑκάστῳ παρῆν δυνάμεως, θειάζων τὴν πανήγυριν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ τῶν πραγμάτων φαιδρότητι.

(Nic. H. E. VII, 40.)

Καί τις [1]) ἐν μέσῳ παρελθὼν τῶν μετρίως ἐπιεικῶν, λόγου σύνταξιν πεποιημένος, ὡς ἐν ἐκκλησίας ἀθροίσματι πλείστων ἐπιπαρόντων ποιμένων, ἐν ἡσυχίᾳ καὶ κόσμῳ τὴν ἀκρόασιν παρεχομένων, ἑνὸς εἰς πρόσωπον τὰ πάντα ἀρίστου καὶ θεοφιλοῦς

Cap. IV. 1) Τις — ἐπιεικῶν. His se ipsum tacite significare Eusebium, tanquam sequentis et cui aedificatio ecclesiae Tyrorum occasionem dedit, orationis auctorem recte, vidit *Cave hist. litter. in vita Euseb.* p. 128. cf. *Stroth. Uebersetzung* Tom. II. p. 106 not. 6. *Eiusd. Leben und Schriften des Euseb.* p. XXV. not. b., ubi recte simul monuit V. D., verba cap. III. ἅπας τῶν παρόντων ἀρχόντων ostendere, Eusebium episcopum fuisse, cum illam orationem haberet. Oratio autem ipsa tum ingenium Eusebii tumidiores et μυστικωτέρας imagines mirifice captantis ac multiplicem eius eruditionem spirat (cf. *v. Ammon. Handbuch der Anleitung zur Kanzelberedtsamkeit* p. 25. ed. III. „*Eusebius von Caesarea ist ein mystischer Nachahmer des Origenes, jedoch minder streng im kirchlichen Lehrbegriffe, als sein dogmatisirender Nachbar, Cyrill von Jerusalem*“), tum cum iis, quae in praecedentibus capitibus tractata sunt, iisdem saepius sententiis convenit. Ratio autem, cur Eusebius nomen suum reticuerit, commode quaeri potest in eius modestia. Neque obstat, quod res illa, de qua agitur, in recenti adhuc erat memoria, id quod *Danzium* de Euseb. p. 63 not. 24. induxisse videtur, ut dubitantius de hoc cum *Hankio* pronuntiaret. Accedit quod Eusebius alias tecte et modeste de se loqui amat, v. c. Vit. Constant. III, 11. adv. Marcellum I, 4. et modestiae laus in universum ei non potest denegari. Vid. *Excurs.* XV. cf. H. E. I, 1 p. 7 sqq. edit. nostrae. *Danz.* p. 42. maxime autem *Möller.* p. 55 — 59. Ceterum tenendum est, orationem illam ex iis, quae in simili causa habitae sunt, esse vetustissimam. Vid. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie* Tom. III. p. 314 sq. cf. *Planck. Geschichte der christl. kirchl. Gesellschafts-Ver-*

ἐπισκόπου, οὗ διὰ σπουδῆς ὁ μάλιστα τῶν ἀμφὶ τὸ Φοινίκων ἔθνος διαπρέπων ἐν Τύρῳ νεὼς φιλοτίμως ἐπεσκεύαστο, τοιόνδε παρέσχε λόγον.

Πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῇ, Παυλίνῳ Τυρίων ἐπισκόπῳ προσπεφωνημένος.

Ὦ φίλοι θεοῦ καὶ ἱερεῖς, οἱ τὸν ἅγιον ποδήρη, καὶ τὸν οὐράνιον τῆς δόξης στέφανον, τό, τε χρῖσμα τὸ ἔνθεον, καὶ τὴν ἱερατικὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος στολὴν περιβεβλημένοι, σύ τε, ὦ νέον ἁγίου νεὼ θεοῦ σεμνολόγημα, γεραρᾷ μὲν φρονήσει παρὰ θεοῦ τετιμημένε, νέας δὲ καὶ ἀκμαζούσης ἀρετῆς ἔργα πολυτελῆ καὶ πράξεις ἐπιδεδειγμένε, ᾧ τὸν ἐπὶ γῆς οἶκον αὐτὸς ὁ τὸν σύμπαντα κόσμον περιέχων θεὸς δείμασθαι καὶ ἀνανεοῦν Χριστῷ τῷ μονογενεῖ καὶ πρωτογενεῖ αὐτοῦ λόγῳ, τῇ τε ἁγίᾳ καὶ θεοπρεπεῖ τούτου νύμφῃ, γέρας ἐξαίρετον [2]) δεδώρηται· εἴτε τις νέον σε Βεσελεὴλ, θείας ἀρχιτέκτονα σκηνῆς ἐθέλοι καλεῖν, εἴτε Σολόμωνα, καινῆς καὶ πολὺ κρείττονος Ἱερουσαλὴμ βασιλέα, εἴτε καὶ νέον Ζοροβάβελ, τὴν πολὺ κρείττονα δόξαν τῆς προτέρας τῷ νεῷ τοῦ θεοῦ περιτιθέντα· ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, ὦ τῆς ἱερᾶς ἀγέλης Χριστοῦ θρέμματα, λόγων ἀγαθῶν ἑστία, σωφροσύνης παιδευτήριον, καὶ θεοσεβείας σεμνὸν καὶ θεοσεβὲς ἀκροατήριον [3])· πάλαι μὲν ἡμῖν τὰς παραδόξους θεοσημείας, καὶ τῶν

---

fassung T. I. p. 576 sqq. *H.* — 2) *Γέρας ἐξαίρετον δεδώρηται.* [Paulo ante haec verba *πρωτογενεῖ δὲ αὐτοῦ* Cast. *H.*] Christophorsonus haec verba ita accepit, quasi sensus sit aedem illam a Paulino fabricatam esse *γέρας ἐξαίρετον τῷ Χριστῷ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ.* Ego vero alium horum verborum sensum esse existimo, deum scilicet hanc eximiam praerogativam Paulino concessisse, ut aedem in terris Christo et ecclesiae fabricaret ac renovaret. Eundem quoque sensum secutus est Musculus. [Verba praecedentia *οἱ τὸν ἅγιον ποδήρη, — περιβεβλημένοι, tropologice esse intelligenda — et in illis frustra quaeri mitras, coronus, stolas, quibus olim sacerdotes Levitici institutione divina ornari debuerunt, et ad quorum imitationem haec rhetorice de episcopis evangelii dicuntur,* quivis sane facile videbit cum *Le Moyne varr. sacr.* T. II. p. 29., sed quod inde V. D. concludit ad interpretationem Eus. H. E. V, 24., concludi nequit. *H.* — 3) *Θεοσεβὲς ἀκροατήριον.* Non dubito, quin Eusebius scripserit *θεοπρεπές.* Ineptum enim esset dicere, *θεοσεβείας θεοσεβὲς ἀκροατήριον.* [Non

τοῦ κυρίου θαυμάτων τὰς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας, διὰ θείων ἀναγνωσμάτων ἀκοῇ παραδεχομένοις, ὕμνους εἰς θεὸν καὶ ᾠδὰς ἀναπέμπειν ἐξῆν, λέγειν παιδευομένοις· „Ὁ θεὸς ἐν τοῖς ὠσὶν ἡμῶν ἠκούσαμεν· οἱ πατέρες ἡμῶν ἀνήγγειλαν ἡμῖν· ἔργον ὃ εἰργάσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαίαις.“ Ἀλλὰ νῦν γε οὐκέτ᾽ ἀκοαῖς οὐδὲ λόγων φήμαις τὸν βραχίονα τὸν ὑψηλὸν, τήν τε οὐράνιον δεξιὰν τοῦ παναγάθου καὶ παμβασιλέως ἡμῶν θεοῦ παραλαμβάνουσιν, ἔργοις δ᾽, ὡς ἔπος εἰπεῖν 4), καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς, τὰ πάλαι μνήμῃ παραδεδομένα πιστὰ καὶ ἀληθῆ καθορωμένοις, δεύτερον ὕμνον ἐπινίκιον πάρεστιν ἀναμέλπειν, ἐναργῶς τε ἀναφωνεῖν καὶ λέγειν· „Καθάπερ ἠκούσαμεν, οὕτως καὶ εἴδομεν, ἐν πόλει κυρίου τῶν δυνάμεων, ἐν πόλει τοῦ θεοῦ ἡμῶν.“ Ποίᾳ δὲ πόλει, ἢ τῇδε τῇ νεοπαγεῖ καὶ θεοτεύκτῳ; ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία θεοῦ ζῶντος, στύλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας· περὶ ἧς καὶ ἄλλό τι θεῖον λόγιον ὧδέ πως εὐαγγελίζεται· „Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ θεοῦ.“ ἐφ᾽ ἣν τοῦ παναγάθου συγκροτήσαντος ἡμᾶς θεοῦ διὰ τῆς τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ χάριτος, τῶν ἀνακεκλημένων ἕκαστος ὑμνείτω μονονουχὶ βοῶν καὶ λέγων· „Εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι, εἰς οἶκον κυρίου πορευσόμεθα.“ Καί· „Κύριε, ἠγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου, καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου.“ Καὶ μὴ μόνον γε ὁ καθεὶς 5), ἀλλὰ καὶ οἱ πάντες ἀθρόως ἑνὶ

---

puto ita dicere ineptum esse. Voluit enim probabiliter noster illo *θεοσεβείας θεοσεβὲς ἀκροατήριον* nihil significare nisi: auditores *religiosissimi*, ut saepius tales et similes verborum coniunctiones superlativi partes tenent. Ita hoc ipso capite inferius dixit Eusebius: κακοὶ κακῶν ὄντες ἀρχιτέκτονες i. e. homines *pessimi*. Talia et similia maxime in usu esse constat tragicis. Vid. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 838. §. 446. 5. cf. Euripid. Iphig. A. v. 75. Matth. XXI, 41. κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς. Euseb. H. E. III, 27. ἔκτοπος ἀτοπία, inepta stultitia i. e. *summa*. IX, 1. ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν θειοτάτων. *Iaspis* ad Rom. I, 18 not. 6. p. 9. Cicer. de orat. I, 43, 193. *prisca vetustas*. ibid. III, 64. *Ruhnken*. ad Vellei. Paterc. I, 16, 3. *Schäfer*. ad Plin. epist. III, 6, 3. *H*.] — 4) Ὡς ἔπος εἰπεῖν. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E. VII, 25 not. 7. *H*. — 5) Ὁ καθείς. Barbara vox pro εἷς ἕκαστος. Quod cum non animadvertisset Musculus, ineptissime vertit *qui sedet*. [Recte taxavit Valesius Musculum, male ipse et qui eum secuti sunt, Stroth. ac Zimmermann. scripserunt ex mea sententia καθεὶς tum hoc loco tum VI, 43 p. 284. Quamquam tum de scriptura tum de explicatione huius vocis VV. DD. dissentiunt. Plen-

πνεύματι καὶ μιᾷ ψυχῇ γεραίροντες ἀνευφημῶμεν, „μέγας κύριος," ἐπιλέγοντες, „καὶ αἰνετὸς σφόδρα, ἐν πόλει τοῦ θεοῦ ἡμῶν, ἐν ὄρει ἁγίῳ αὐτοῦ. Καὶ γὰρ οὖν μέγας ὡς ἀληθῶς καὶ μέγας ὁ οἶκος αὐτοῦ, ὑψηλὸς καὶ ἐπιμήκης, καὶ ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· μέγας ὁ κύριος ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος· μέγας ὁ ποιῶν μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίαστα, ἔνδοξά τε καὶ ἐξαίσια, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός· μέγας ὁ ἀλλοιῶν καιροὺς καὶ χρόνους, μεθιστῶν βασιλεῖς καὶ καθιστῶν, ἐγείρων ἀπὸ γῆς πτωχὸν, καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα [6]). Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινοὺς ἀπὸ γῆς· πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ βραχίονας ὑπερηφάνων συνέτριψεν·" οὐ πιστοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπίστοις, τῶν παλαιῶν διηγημάτων τὴν μνήμην πιστωσάμενος, ὁ θαυματουργὸς, ὁ μεγαλουργὸς, ὁ τῶν ὅλων δεσπότης, ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργὸς, ὁ παντοκράτωρ, ὁ πανάγαθος, ὁ εἷς καὶ μόνος θεὸς, ᾧ τὸ καινὸν ᾆσμα μέλπωμεν, προσυπακούοντες [7]) τῷ ποιοῦντι θαυμάσια μόνῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰ-

---

ior locutio est εἷς καθεῖς, quod legitur Marc. XIV, 19. Ioh. VIII, 9. Sed ipsum ὁ καθεῖς exstat Rom. XII, 5. coll. Apocal. XXI, 21. ubi invenitur ἀνὰ εἷς ἕκαστος. Iam vero ut alii καθεὶς ita alii et nominatim *Wakefield. Sylv. Crit.* T. V. scribi iubet εἷς κἀθ' εἷς i. e. εἷς καὶ εἶτα εἷς, haud dubie propterea quod κατὰ sequi debeat ἕνα, non εἷς. Sed equidem assentiendum duco *Fischero*, in *prolus. de vitiis lexicorum N. T.* p. 414 sq., formulam illam natam esse affirmanti ex hebraico אֶחָד כְּאֶחָד Itaque καθεῖς tum VI, 43 p. 284. tum h. l. dedi. Superius pro θεοτεύκτῳ Cast. habet νεοτεύκτῳ et idem post ἀνακεκλημένων addit ὑμῶν. *H.*] — 6) Ἀνυψῶν πένητα. Sic habet vulgata editio psalmo CXII. sed nostri codices Maz. Med. et Fuk. praeferunt ἀνιστῶν πένητα. — 7) Προσυπακούοντες *obedientes* vertit *Valesius*, notatus propterea a *Lowthio*, qui illud esse putat: *alternis responsantes*. Verba enim illa ὅτι — ἔλεος αὐτοῦ tanquam a toto choro recitanda subiici. At προσυπακούειν neque est obedire, neque alternis responsare, imo *subaudire*. Unde sensus existit haud incommodus. Opponitur enim illud προσυπακούοντες praecedenti verbo ἀνευφημῶμεν, ita ut sola verba inde a μέγας — — θεὸς vere decantanda, contra illa τῷ ποιοῦντι — ἐχθρῶν ἡμῶν in sola mente remanentia cogitentur. Quod attinet ad varia, quibus deus appellatur paulo ante, nomina, de appellatione maxime δημιουργὸς et δεσπότης deo imposita vid. *Suicer.* Thes. Tom. I. p. 842 p. 846. cf. Euseb. H. E. VI, 11 ext. VI, 43. οὓς πάντας ἡ τοῦ δεσπότου (i. e. dei) χάρις καὶ φιλανθρωπία τρέφει. 1 Timoth. VI, 15. Adde *Valckenar.* ad Euripid. Hippol. v. 88. p. 175 sq. Ἄναξ, θεοὺς γὰρ δεσπότας καλεῖν

ὦνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· τῷ πατάξαντι βασιλεῖς μεγάλους καὶ ἀποκ-

χρεών: „In Perside atque alibi in Oriente Reges, ut erant, habebantur veluti δεσπόται. Graeci, quamvis *dominos esse omnium rerum ac moderatores* deos agnoscerent, cum *Cicerone* de LL. II. c. 7., ne deos quidem suos libenter δεσπότας appellabant: Θεὸς ὁ πάντων δεσπότης legitur in quadam ῥήσει, quam velut *Diphili* nobis exhibent, vel *Philemonis*, *Iustinus M.* *Clemens Alex.* *Eusebius*, *Theodoretus*: sed cum aliis multis hanc quoque ῥῆσιν ab illis confictam arbitror, qui deum O. M. sub hoc nomine venerabantur.“ De appellatione δημιουργὸς vid. idem *Valckenar.* diatribe in Euripid. perditt. dramatum reliqq. V. p. 39. „Recte meo indicio *Clemens* (Strom. V. p. 717.), ἐνταῦθα, inquit, αὐτοφυῆ, τὸν δημιουργὸν νοῦν εἴρηκεν· *hoc in loco* Tragicus αὐτοφυῆ *dixit mentem divinam*, sive *deum opificem universi*: mundi enim opificem deum vocabant δημιουργὸν et τῶν ὅλων, sive τῶν ὄντων δημιουργόν. Veritatem, quae Christianis innotuit, proximi videntur Indi accessisse, a quibus τὸν λόγον, ὅς ἐς τὸν δημιουργὸν τῶν ὅλων εἴρηται, dicuntur Aegyptii transsumsisse *Apollonio* in Apologia ad Domitiam. *Philostr.* de V. A. VIII, c. 7, p. 337, ὁ λέγος δὲ, inquit, τὸν μὲν τῶν ὅλων γενέσεως τε καὶ οὐσίας θεὸν δημιουργὸν οἶδε. Multis quidem veterum Philosophorum dicebatur rerum omnium quae sunt in universo auctor deus, et pater, et opifex, ἀρχά τε καὶ αἰτία τᾶς τῶν ὅλων διακοσμάσεως *Callicratidae Stobaei* p. 486, 24, sed qui dixerit non tantum rerum universi γενέσεως, sed et οὐσίας, atque adeo ipsius etiam *materiae* creatorem, δημιουργὸν, neminem equidem novi.“ Cf. *Boehme* Commentar. in epist. ad Hebr. XI, 10. Ceterum meminerint velim lectores h. l. eorum quae disserui ad Euseb. H. E. V, 1 not. 65. p. 29 sqq. et Attali Christiani, quod ibi legitur, effati ὁ θεὸς ὄνομα οὐκ ἔχει ὡς ἄνθρωπος, deus non eo modo nomen habet, nominatur, quo homo. Nam ut indagatio nominum quae deo variae gentes imposuerunt, liberalem affert animi oblectationem, ita semper cavendum est, ne quae solae esse possint verae illorum nominum causae et origines, obliviscamur. Cf. *Ammon. bibl. Theol.* Tom. I. p. 82 * ed. II. Iis vero quae ad Eus. H. E. V, 1 p. 29. sqq. exposui, adde Iustin. M. apolog. II. c. 6. Ὅθεν καὶ ποιηταὶ καὶ μυθολόγοι ἀγνοοῦντες τοὺς ἀγγέλους, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν γεννηθέντας δαίμονας, ταῦτα πρᾶξαι εἰς ἄῤῥενας, καὶ θηλείας, καὶ πόλεις καὶ ἔθνη, ἅπερ συνέγραψαν εἰς αὐτὸν τὸν θεὸν, καὶ τοὺς ὡς ἀπ' αὐτοῦ σπορᾷ γενομένους υἱοὺς, καὶ τῶν λεχθέντων ἐκείνου ἀδελφῶν, καὶ τέκνων ὁμοίως τῶν ἀπ' ἐκείνων, Ποσειδῶνος καὶ Πλούτωνος, ἀνήνεγκαν. Ὀνόματι γὰρ ἕκαστον, ὅπερ ἕκαστος ἑαυτῷ τῶν ἀγγέλων καὶ τοῖς τέκνοις ἔθετο, προσηγόρευσαν. Ὄνομα δὲ τῷ πάντων πατρὶ θετὸν, ἀγεννήτῳ ὄντι, οὐκ ἔστιν. Ὧι γὰρ ἂν καὶ ὀνόματι προσαγορεύηται, πρεσβύτερον ἔχει τὸν θέμενον τὸ ὄνομα. Τὸ δὲ πατὴρ, καὶ θεὸς, καὶ κτιστὴς, καὶ κύριος, καὶ δεσπότης, οὐκ ὀνόματά ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τῶν εὐποιϊῶν καὶ τῶν ἔργων προσρήσεις. — — καὶ τὸ, Θεὸς, προσαγόρευμα

τείναντι βασιλεῖς κραταιοὺς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ)

οὐκ ὄνομά ἐστιν, ἀλλὰ πράγματος δυσεξηγήτου ἔμφυτος τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων δόξα. Eiusd. cohort. ad Graecos c. XX., ubi Mosen novisse refert Iustinus, vocem illam quam deus ad eum esset prolocutus, ἐγώ εἰμι ὁ ὢν minime κύριον ὄνομα dei significasse. Οὐδὲν γὰρ, inquit, ὄνομα ἐπὶ θεοῦ κυριολογεῖσθαι δυνατόν. Τὰ γὰρ ὀνόματα εἰς δήλωσιν καὶ διάγνωσιν τῶν ὑποκειμένων (rerum deo subiectarum) κεῖται πραγμάτων, πολλῶν καὶ διαφόρων ὄντων· θεῷ δὲ οὔτε ὁ τιθεὶς ὄνομα προϋπῆρχεν, οὔτε αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζειν ᾠήθη δεῖν, εἷς καὶ μόνος ὑπάρχων, etc. Neque in alia sententia erat ipse Eusebius. Vide Euseb. de laudibus Constantini c. XI. XII. Τί με δεῖ τοῦ θεοῦ λόγου τὰς δυνάμεις ἐπεξιέναι τολμᾶν, καὶ ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν, πᾶσαν θνητὴν διάνοιαν ὑπερνικώσης τῆς ἐνεργείας; Ἄλλοι μὲν οὖν τοῦτον (θεὸν) φύσιν τοῦ παντὸς ὠνομακάσιν, ἄλλοι δὲ τὴν καθ᾽ ὅλου ψυχὴν, ἄλλοι δὲ εἱμαρμένην, οἱ δ᾽ αὐτὸν εἶναι τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων θεὸν, οὐκ οἶδ᾽ ὅπως τὰ πορρωτάτω διεστῶτα μιγνῦντες, ἀπεφήναντο, αὐτὸν τὸν πανηγεμόνα, καὶ τὴν ἀγέννητον καὶ ἀνωτάτω δύναμιν, κάτω βάλλοντες ἐπὶ γῆν, καὶ σώματα ὕλῃ φθαρτῇ συμπλέξαντες, ἀλόγων τε ζώων καὶ λογικῶν, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων μέσον εἰλῆσθαι φήσαντες. Ἀλλ᾽ οἱ μὲν ταῦτα. Ἡ δ᾽ ἔνθεος διδασκαλία, τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνώτατον αὐτὸ δὴ τὸ πάντων αἴτιον, ἐπέκεινα πάσης καταλήψεως εἶναί φησι. Διὸ δὴ ἄῤῥητον καὶ ἄλεκτον καὶ ἀνωνόμαστον, καὶ φωνῆς οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐννοίας ἁπάσης ὑπέρτερον εἶναι. Οὐκ ἐν τόπῳ περιληπτὸν, οὐκ ἐν σώμασιν ὂν, οὐκ ἐν οὐρανῷ, οὐκ ἐν αἰθέρι, οὐδ᾽ ἔν τινι μέρει τοῦ πάντος, ἀλλὰ πάντῃ καὶ πάντων ἐκτὸς, ἐν ἀποῤῥήτῳ βυθῷ γνώσεως τεταμιευμένον, τοῦτον μόνον, ἀληθῆ θεὸν τὰ θεῖα λόγια εἰδέναι παιδεύει, πάσης κεχωρισμένον σωματικῆς οὐσίας, πάσης ἀλλότριον ὑπηρετικῆς οἰκονομίας· — — αὐτὸς μὲν οἷα βασιλεὺς, εἴσω που ἐν ἀῤῥήτοις καὶ ἀδύτοις καὶ ἀβάτοις, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον διὰ παντὸς, μόνῃ τῇ θελκτικῇ δυνάμει νομοθετεῖ καὶ διατάττεται. Adde locum elegantissimum et ipsis Ienischii (vid. V, 1 p. 30. 31.) dictis simillimum Maximi Tyr. dissertt. VIII, 10. Tom. I. p. 147. ed. *Reisk.* Ὁ μὲν γὰρ θεὸς, ὁ τῶν ὄντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, ὁ πρεσβύτερος μὲν ἡλίου, πρεσβύτερος δὲ οὐρανοῦ, κρείττων δὲ χρόνου καὶ αἰῶνος καὶ πάσης ῥεούσης φύσεως, ἀνώνυμος νομοθέτης, καὶ ἄῤῥητος φωνῇ καὶ ἀόρατος ὀφθαλμοῖς· οὐκ ἔχοντες δὲ αὐτοῦ λαβεῖν τὴν οὐσίαν, ἐπερειδόμεθα φωναῖς, καὶ ὀνόμασι, καὶ ζώοις καὶ τύποις χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος καὶ ἀργύρου, καὶ φυτοῖς καὶ ποταμοῖς, καὶ κορυφαῖς καὶ νάμασιν· ἐπιθυμοῦντες μὲν αὐτοῦ τῆς νοή-

ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ κύριος, καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν. Καὶ τὸν μὲν τῶν ὅλων

σεως, ὑπὸ δὲ ἀσθενείας τὰ παρ' ἡμῶν καλὰ τῇ ἐκείνου φύσει ἐπονομάζοντες· αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ τῶν ἐρώντων πάθος, οἷς ἥδιστον εἰς μὲν θέαμα οἱ τῶν παιδικῶν τύποι, ἡδὺ δὲ εἰς ἀνάμνησιν καὶ λύρα, καὶ ἀκόντιον, καὶ θῶκός που, καὶ δρόμος, καὶ πᾶν ἁπλῶς τὸ ἐπεγεῖρον τὴν μνήμην τοῦ ἐρωμένου. Τί μοι τὸ λοιπὸν ἐξετάζειν, καὶ νομοθετεῖν ὑπὲρ ἀγαλμάτων; Θεῖον εἰς γνώμην ἴστω μόνον. Εἰ δὲ Ἕλληνας μὲν ἐπεγείρει πρὸς τὴν μνήμην τοῦ θεοῦ ἡ Φειδίου τέχνη, Αἰγυπτίους δὲ ἡ πρὸς τὰ ζῶα τιμὴ, καὶ ποταμὸς ἄλλους, καὶ πῦρ ἄλλους, οὐ νεμεσῶ τῆς διαφωνίας· ἴστωσαν μόνον, ἐράτωσαν μόνον, μνημονευέτωσαν μόνον. Quamquam, quid de his postremis sit indicandum, me tacente intelligitur. Sed non minus apparet satis temere sollicitasse verba Maximi ἀνώνυμος νομοθέτης *Marklandum* ad h. l. ita: „*Sine nomine legislator.* Frigide et absque ulla venustate (?). ex sequentibus ἄῤῥητος φωνῇ, et ἀόρατος ὀφθαλμοῖς, video hic quoque acumen et anthitesin captari. Lego, ἄνομος νομοθέτης, *extra legem legislator*, sine lege, legi non subditus. — — Pariter D. Paulus 1 Cor. XI. 21. μὴ ὢν ἄνομος θεῷ. Quam coniecturam V. D. esse vanissimam, tota docet contexta oratio et locus similis eiusdem Maxim. Tyr. diss. XVII, 9. T. I. p. 328 sq. Τοῦτον μὲν δὴ ὁ ἐξ Ἀκαδημίας ἡμῖν ἄγγελος δίδωσι πατέρα καὶ γεννητὴν τοῦ ξύμπαντος· τούτου ὄνομα μὲν οὐ λέγει, οὐ γὰρ οἶδεν· οὐδὲ χρόνον λέγει, οὐ γὰρ εἶδεν· οὐδὲ μέγεθος λέγει, οὐ γὰρ ἥψατο. Φύσεις αὗται, σαρκῶν καὶ ὀφθαλμῶν συνέσεις· τὸ δὲ θεῖον αὐτὸ ἀόρατον ὀφθαλμοῖς, ἄῤῥητον φωνῇ, ἀναφὲς σαρκὶ, ἀπευθὲς ἀκοῇ, μόνῳ δὲ τῷ τῆς ψυχῆς καλλίστῳ, καὶ καθαρωτάτῳ, καὶ νοερωτάτῳ, καὶ κουφοτάτῳ, καὶ πρεσβυτάτῳ, ὁρατὸν δι' ὁμοιότητα, καὶ ἀκουστὸν διὰ συγγένειαν, ὅλον ἀθρόον ἀθρόᾳ συνέσει παραγενόμενον. Recte *Davisius* h. l. ad verba ὄνομα μὲν οὐ λέγει, οὐ γὰρ οἶδεν animadvertit: „Stephanus edidit οὐ γὰρ εἶδεν. Male: quod etiam Heinsius animadvertit. Mendum typographicum, nec aliud quicquam videtur; οἶδεν enim dat uterque codex, nec aliter in suo Paccius legit. *Deus scilicet* ἀνωνομάστος *passim dicitur.* Vide Iustinum Apol. I. cap. LXXXII. Tatianum Orat. ad Graecos §. VII. Eusebium de Laud. Constantini cap. XII. aliosque plures." Neque in priori loco Maximi opus est coniectura *Reiskii* (vid. ad Maximum Tyrium I. I. R. Animadvv. p. 400.), qua pro ἀνώνυμος νομοθέτης legatur ἀ. νομοθέταις, imo ipsum *Reiskium* Maximi sententiam non satis percepisse apparet. Denique audi egregie precantem Arnobium advers. gentes I, 31. P. I. p. 20 sq. ed. *Orell.* „O maxime, o summe rerum invisibilium procreator! O ipse invisus, et nullis unquam comprehense naturis! dignus, dignus es vere; si modo te dignum mortali

πατέρα τούτοις ἀνευφημοῦντες, μή ποτε διαλίποιμεν· τὸν δὲ τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν δεύτερον αἴτιον [8]), τὸν τῆς θεογνωσίας εἰσηγητήν, τὸν τῆς ἀληθοῦς θεοσεβείας διδάσκαλον, τὸν τῶν ἀσεβῶν ὀλετῆρα, τὸν τυραννοκτόνον, τὸν τοῦ βίου διορθωτήν, τὸν ἡμῶν τῶν ἀπεγνωσμένων σωτῆρα Ἰησοῦν, ἀνὰ στόμα φέροντες γεραίρωμεν· ὅτι δὴ μόνος οἷα παναγάθου πατρὸς μονώτατος ὑπάρχων πανάγαθος παῖς, γνώμῃ τῆς πατρικῆς φιλανθρωπίας, τῶν ἐν φθορᾷ κάτω που κειμένων ἡμῶν εὖ μάλα προθύμως ὑπο- δὺς τὴν φύσιν, οἷά τις ἰατρῶν ἄριστος, τῆς τῶν καμνόντων [9])

---

dicendum est ore, cui spirans omnis intelligensque natura, et habere et agere nunquam desinat gratias: cui tota conveniat vita genu nixo procumbere, et continuatis precibus supplicare. Prima enim tu causa es, locus rerum ac spatium, fundamentorum cunctorum quaecunque sunt, infinitus, ingenitus, immortalis, perpetuus, solus, *quem nulla delineat forma corporalis, nulla determinat circumscriptio, qualitatis expers, quantitatis,* sine situ, motu, et habitu, *de quo nihil dici et exprimi mortalium potis est significatione verborum: qui ut intelligaris, tacendum est, atque, ut per umbram te possit errans investigare suspicio, nihil est omnino mutiendum. — — Non est mirum, si ignoraris: maioris est admirationis, si sciaris.*" Cf. *Orell.* in appendice ad Arnob. p. 10. et *Elmenhorst.* ibid. p. 11., qui laudat locum similem Gregor. Naz. de fide orat. 49. H. — 8) *Δεύτερον αἴτιον.* In codice Medicaeo hoc scholion ad marginem adscriptum est: *Κακῶς κἀνταῦθα θεολογεῖς, Εὐσέβιε, περὶ τοῦ συνανάρχου καὶ συναϊδίου, καὶ συμποιητοῦ τῶν ὅλων υἱοῦ τοῦ θεοῦ, δεύτερον αὐτὸν ἀποκαλῶν αἴτιον τῶν ἀγαθῶν, συναίτιον ὄντα καὶ συνδημιουργὸν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων, καὶ ὁμοούσιον.* In codice quoque Mazarino scholion recentiore manu appositum est, quo Eusebius similiter reprehenditur, qui filium patri subiecerit, et secundum ei locum attribuerit: *τί ταῦτ᾽ ἄνθρωπε ἐπὶ κακῷ τῆς σαυτοῦ θεολογεῖς κεφαλῆς, τὸν δόξῃ καὶ δυνάμει καὶ οὐσίᾳ κατὰ πάντα ὅμοιον τῷ πατρὶ ὑποβιβάζων καὶ ὑποτιθεὶς, καὶ τὰ δευτερεῖα τοῦ πατρὸς ἀπονέμων, ἐναντία φρονῶν καὶ γράφων τοῖς ὁμοούσιον τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν δογματίσασιν ἁγίοις πατράσιν. Ὧν συνήγορος ἦς, εἰ μὴ περιφανῶς ψεύδονται οἱ τὰς πράξεις συγγράψαντες αὐτῶν.* Id est: *Cur huiusmodi de Christo sermones in perniciem capitis tui profers o homo, eum qui gloria, virtute ac substantia undequaque similis est patri, subiiciens ac supponens, et secundum a patre locum ei attribuens. In quo contraria sentis ac scribis sanctissimis patribus, qui consubstantialem esse filium pronuntiarunt. Quorum sententiae tu quoque subscripsisti, nisi palam mentiuntur qui acta illorum memoriae prodiderunt.* [Statim ante pro *μή ποτε*, Cast. *οὔποτε* et paulo post pro *γεραίρωμεν*, *γεραίρομεν*. *H.*] — 9) *Τῆς τῶν καμνόντων.* Iambici sunt versus qui sequuntur, ex aliquo poëta tragico desumpti.

ἕνεκεν σωτηρίας, ὁρᾷ μὲν δεινὰ, θιγγάνει δ' ἀηδέων, κἀπ' ἀλλοτρίῃσι τε ξυμφορῇσιν ἰδίας καρποῦται λύπας, οὐ νοσοῦντας αὐτὸ μόνον, οὐδ' ἕλκεσι δεινοῖς καὶ σεσηπόσιν ἤδη τραύμασι πιεζομένους, ἀλλὰ καὶ ἐν νεκροῖς κειμένους ἡμᾶς ἐξ αὐτῶν μυχῶν τοῦ θανάτου αὐτὸς ἑαυτῷ διεσώσατο, ὅτι μηδὲ ἄλλῳ τῳ τῶν κατ' οὐρανὸν τοσαῦτον παρῆν ἰσχύος, ὡς τῇ τῶν τοσούτων ἀβλαβῶς διακονήσασθαι σωτηρίᾳ. Μόνος δ' οὖν καὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν βαρυπαθοῦς φθορᾶς ἐφαψάμενος, μόνος τοὺς ἡμετέρους ἀνατλὰς πόνους, μόνος τὰ πρόστιμα τῶν ἡμετέρων ἀσεβημάτων περιθέμενος, οὐχ ἡμιθνῆτας, ἀλλὰ καὶ πάμπαν ἐν μνήμασι καὶ

τῆς τῶν καμόντων εἵνεκεν σωτηρίας
ὁρᾷ τὰ δεινὰ, θιγγάνει δ' ἀηδέων,
ἀλλοτρίαις τε συμφορῇσιν ἰδίας
καρποῦται λύπας. — — —

Qui versus sine dubio elegantissimi sunt, et Aeschylum aut Sophoclem redolent. Expungendi tamen ex hoc loco mihi videntur, quippe qui sensum turbent. [Hoc cur statuat Valesius, non satis video. Fortasse offensus V. D. ἀσυνδέτῳ post verbum λύπας. Sed hoc optime convenire puto gravius commoto Eusebio, cuius longe languidior fieret oratio, si scripsisset *καὶ οὐ νοσοῦντας* quamvis Valesius ita verterit, quasi καὶ οὐ legeretur, *nosque non modo aegrotantes*. Cf. Dionys. Halicarn. περὶ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως §. 8. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ Ἀσύνδετον, ὁπόταν ἐξαιρῶνται οἱ σύνδεσμοι οἱ συνδέοντες τὴν φράσιν, ὅ π ε ρ ο ὐ μ ό ν ο ν τ ά χ ο υ ς, ἀ λ λ ὰ κ α ὶ ἐ μ φ ά σ ε ω ς π α θ η τ ι κ ῆ ς χ ά ρ ι ν γ ί ν ε τ α ι. Ad quod probandum Dionysius statim laudat locum Homeri Odyss. X, 251 sq.:

Ἤ ι ο μ ε ν, ὡς ἐκέλευες, ἀνὰ δρυμὰ, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ·
Ε ὕ ρ ο μ ε ν ἐν βήσσῃσι τετυγμένα δώματα καλά.

De quo loco addit Dionysius: Ἐν γὰρ τοιούτοις ὁ καὶ σύνδεσμος ἐξήρηται, τὸν τάχιστον τρόπον τῆς ἀπαγγελίας ζητοῦντος τοῦ λέγοντος. Adde Longin. de sublimitate XIX, 1. XX, 1. 3. ed. *Weisk*. Plut. in Plat. Quaest. p. 1011. E. λόγος συνδέσμων ἐξαιρεθέντων πολλάκις κινητικωτέραν ἔχει δύναμιν. *Valcken*. ad Euripid. Phoeniss. v. 108. Cf. Eus. IX, 8 not. 8. *H.*] Ad postremum autem illum versum alludit Gregorius Naz. in oratione I. p. 12. cum ait: εἶτα οἱ μὲν τῶν σωμάτων θεραπευταὶ, πόνους τε καὶ ἀγρυπνίας καὶ φροντίδας ἃς ἴσμεν ἕξουσιν, καὶ τὸ ἐπ' ἀλλοτρίαις συμφοραῖς ἰδίας καρποῦσθαι λύπας, ὥς ἔφη τις τῶν παρ' ἐκείνοις σοφῶν. Ad quem locum Elias Cretensis notat verba haec esse Hippocratis, quem Gregorius Nazianzenus sapientis cuiusdam nomine designat. [Ad verba statim praecedentia οἷά τις ἄριστος ἰατρὸς vid. *Excurs*. X. ext. Τὶς ἄριστος autem ita iunxerim ut sit *unus omnium optimus*.

ἱφοις, μυσαροὺς ἤδη καὶ ὀδωδότας ἀναλαβὼν, πάλαι τε καὶ ῦν σπουδῇ τῇ φιλανθρώπῳ, παρὰ πᾶσαν τὴν οὑτινοσοῦν ἡ- ῶν τε αὐτῶν ἐλπίδα, σώζει τε, καὶ τῶν τοῦ πατρὸς ἀγαθῶν φθονίαν μεταδίδωσιν, ὁ ζωοποιὸς, ὁ φωταγωγὸς, ὁ μέγας μῶν ἰατρὸς, καὶ βασιλεὺς καὶ κύριος, ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ. Ἀλλὰ τότε μὲν [10]) ἅπαξ ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ καὶ σκότῳ βαθεῖ, ιμόνων ἀλιτηρίων πλάναις, καὶ θεομισῶν πνευμάτων ἐνεργεί- ις πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος κατορωρυγμένον, αὐτὸ μόνον

---

id. VI, 5 not. 5. *H.*] — 10) *Ἀλλὰ τότε μέν.* Proxime ante haec erba dixerat *πάλαι καὶ νῦν.* Itaque primum hic exsequitur quid olim ecerit Christus pro hominum salute. Postea vero narrare incipit ea quae uper patraverat miracula. [Paulo ante notandus est paulo infrequentior us verbi *περιτίθεσθαι* in: *τὰ πρόστιμα τῶν ἡμετέρων ἀσεβημάτων πε- ιθέμενος* i. e. cum poenam impietatum nostrarum solus in se *susce- isset*, ut recte vertit Val. Sed saepius recentiores verba quae proprie le induendis vestibus dicuntur, ad multa alia et vel ineptius transferunt. Cf. quae monui ad Euseb. H. E. V, 1 not. 59. infra *ἐνέδυσε γάρ με ἱμά- τιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης, ἔνδυσαι τὴν ἰσχύν, ἔνδυσαι τὴν δό- ξαν σου, πάντας αὐτοὺς ὡς κόσμον ἐνδύσῃ καὶ περιθήσῃ αὐτοὺς ὡς κόσμον νύμφης* quo postremo loco significare voluit studium illud summum quo amplectitur *κύριος* sua *τέκνα*. Euseb. de mar- tyr. P. c. V. p. 107. *τὸν δικαστὴν αἰσχύνῃ καὶ ἀτιμίᾳ περιβαλών*. In martyrio autem Eupli apud *Coteler*. eccles. Graec. monumm. T. I. p. 405. legitur: *τότε ὑψωθεὶς ὁ Καλβισιανὸς ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ἐνδυσά- μενός τε τὸ πρόσταγμα τῶν ἀσεβεστάτων βασιλέων* i. e. impiissimo- rum imperatorum *edicto munitus*, interprete Cotelerio. Et Achill. Tat. V. p. 231. ed. *Salmas.* *ἄνθος ἀντὶ φύλλου γίνεται, καὶ τὴν ὀδμὴν ἐν- δύεται*, odore *cumulatur*, ut vertit interpres. Clemens Alexandr. quis dives salv. *τοὺς πλουσίους οὐδένα τρόπον ὁ σωτὴρ κατ᾽ αὐτόν γε τὸν πλοῦ- τον καὶ τὴν περιβολὴν τῆς κτήσεως ἀποκέκλεικεν* i. e. quod attinet ad possessiones quas *habent*: vel fortasse rectius: quod attinet ad largam earum possessionis copiam. Talia certe veterum prosaici scriptores rarissime habeant, sed apud poëtas similia, ut *ἀλκὴν, ἀναιδείην ἐπιειμένος* apud Hom. Iliad. I, 149. VII, 164. IX, 372. XIII, 742. XXI, 381. Odyss. IX, 214. cf. *Riccii* diss. Homerr. X. p. 82. ed. *Born.* et *Gesenius hebraeisch- deutsches Handwörterbuch* s. v. לָבַשׁ. Adde Pindar. Nem. XI, 21. Apollon. Rhod. I, 691. *γαῖαν ἐφέσσασθαι, γῆν ἐπιέσσασθαι* i. e. *ταφῆναι*. cf. Herodot. I, 47. *χαλκὸν ἐπιέσται*. *Valesius* ad Euseb. orat. de laudibus Constantini c. VI. ad verba *κυανῷ χρώματι καλλωπιζομένη*. *Alberti* ad Hesych. T. I. p. 1352. *Iacobs.* Anth. P. p. 404. Eodem modo *περικεῖσθαι* usurpatur. Vid. Theocrit. Idyll. XXIII, 14. *περικείμενος ὕβριν* Hebr. V, 2. *περίκειται ἀσθένειαν* coll. VII, 28. *ἔχουσι ἀσθένειαν* *Iacobs.* Anthol.

ἐπιφανεὶς [11]), ὡς ἂν κηροῦ διατακέντος ταῖς αὐτοῦ βολαῖς τῶ φωτὸς, τὰς πολυθέτους τῶν ἀσεβημάτων ἡμῶν σειρὰς διελύσατ Νῦν δ' ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ χάριτι καὶ εὐεργεσίᾳ, τοῦ μισοκάλου φθό νου καὶ φιλοπονήρου δαίμονος μονονουχὶ διαῤῥηγνυμένου, κ πάσας αὐτοῦ τὰς θανατοποιοὺς καθ' ἡμῶν ἐπιστρατεύοντος δυ νάμεις, καὶ τὰ μὲν πρῶτα, κυνὸς δίκην λυττῶντος, τοὺς ὀδό τας ἐπὶ τοὺς ἀφιεμένους κατ' αὐτοῦ λίθους προσαράττοντος, κ τὸν κατὰ τῶν ἀμυνομένων θυμὸν ἐπὶ τὰ ἄψυχα βλήματα καθ ιέντος, τοῖς τῶν προσευκτηρίων λίθοις καὶ ταῖς τῶν οἴκων ἀ ψύχοις ὕλαις τὴν θηριώδη μανίαν ἐπερείσαντος, ἐρημίαν τε, ὡ γε δὴ αὐτὸς ἑαυτῷ ᾤετο, τῶν ἐκκλησιῶν ἀπεργασαμένου, εἶτ δὲ δεινὰ συρίγματα καὶ τὰς ὀφιώδεις αὐτοῦ φωνὰς, τοτὲ μ ἀσεβῶν τυράννων ἀπειλαῖς, τοτὲ δὲ βλασφήμοις δυσσεβῶν ἀρχό των διατάξεσιν ἀφιέντος, καὶ προσέτι τὸν αὐτοῦ θάνατον ἐξ ρευγομένου, καὶ τοῖς ἰώδεσι καὶ ψυχοφθόροις δηλητηρίοις, τὰ ἁλισκομένας πρὸς αὐτοῦ ψυχὰς φαρμάττοντος, καὶ μονονου νεκροῦντος ταῖς τῶν νεκρῶν εἰδώλων νεκροποιοῖς θυσίαις, πάν τε ἀνθρωπόμορφον θῆρα, καὶ πάντα τρόπον ἄγριον καθ' ἡμ ὑποσαλεύοντος, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγ λος [12]), ὁ μέγας ἀρχιστράτηγος τοῦ θεοῦ, μετὰ τὴν αὐτάρ διαγυμνασίαν, ἣν οἱ μέγιστοι τῆς αὐτοῦ βασιλείας στρατιῶτ διὰ τῆς πρὸς ἅπαντα ὑπομονῆς καὶ καρτερίας ἐνεδείξαντο, ἀ θρόως οὕτως φανεὶς, τὰ μὲν ἐχθρὰ καὶ πολέμια εἰς ἀφανὲς κ τὸ μηδὲν κατεστήσατο, ὡς μηδὲ πώποτε ὠνομάσθαι δοκεῖ τὰ δ' αὐτῷ φίλα καὶ οἰκεῖα, δόξης ἐπέκεινα παρὰ πᾶσιν οὐ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ δυνάμεσιν οὐρανίοις, ἡλί τε καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις καὶ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ τε καὶ κό μῳ προήγαγεν, ὥστε ἤδη ὃ μηδὲ ἄλλοτέ πω, τοὺς πάντων αἰα

P. II, 2. p. 75. *H.*] — 11) *Αὐτὸς μόνος ἐπιφανείς.* Scribendum est αὐτ μόνον, ut est in codice Med. Fuk. et Maz. quem sensum in versio ma expresseram, antequam codices illos nactus fuissem. *Αὐτὸ μόνο* idem est ac *solummodo*, qua locutione utitur Eusebius paene omnibus p ginis. Ait igitur Eusebius Christum olim quidem solo adventu et incar natione sua homines qui captivi a daemonibus tenebantur, servitutis iug liberasse. [Paulo ante pro πλάναις Cast. πλάνῃ et postea pro προσαράτ τοντος, ἀράττοντος. *H.*] — 12) *Μεγάλης βουλῆς ἄγγελος.* In codic Medicaeo scholion huiusmodi adscriptum est ad haec verba: κακῶς κα ἀθέως βλασφημεῖ, ἀρχιστράτηγον ἀποκαλῶν μέγαν, τὸν σωτῆρα Χριστὸ

σάτω βασιλέας, ἧς λελόγχασι παρ' αὐτοῦ τιμῆς συνησθημένους, νεκρῶν μὲν εἰδώλων καταπτύειν προσώποις, πατεῖν δ' ἄθεσμα δαιμόνων θέσμια, καὶ παλαιᾶς ἀπάτης πατροπαραδότου κατεγγελᾶν, ἕνα δὲ μόνον θεὸν τὸν κοινὸν ἁπάντων καὶ ἑαυτῶν εὐεργέτην γνωρίζειν, Χριστόν τε τοῦ θεοῦ παῖδα παμβασιλέα τῶν ὅλων ὁμολογεῖν, σωτῆρά τε αὐτὸν ἐν στήλαις ἀναγορεύειν, ἀνεξαλείπτῳ μνήμῃ τὰ κατορθώματα καὶ τὰς κατὰ τῶν ἀσεβῶν αὐτοῦ νίκας, μέσῃ τῇ βασιλευούσῃ τῶν ἐπὶ γῆς πόλει βασιλικοῖς χαρακτῆρσι [13]) προσεγγράφοντας· ὥστε μόνον τῶν ἐξ αἰῶνος Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἡμῶν σωτῆρα, καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν ἐπὶ γῆς ἀκροτάτων, οὐχ οἷα κοινὸν ἐξ ἀνθρώπων βασιλέα γενόμενον ὁμολογεῖσθαι, ἀλλ' οἷα τοῦ καθόλου θεοῦ παῖδα γνήσιον καὶ αὐτόθεον [14]) προσκυνεῖσθαι, καὶ εἰκότως. Τίς γὰρ τῶν

καὶ θεός. — 13) Βασιλικοῖς χαρακτῆρσι. Christophorsonus maiusculis literis vertit. [Val. vertit: regalibus apicibus, rectius. Sed idem verba quae ante haec leguntur σωτῆρα τε αὐτὸν ἐν στήλαις ἀναγορεύειν interpretatus est: cum servatorem in edictis suis praedicent, minus recte. Vid. Excurs. XVI. Praeterea pro κατεγγελᾶν superius Cast. καταγελᾶν. H.] — 14) Καὶ αὐτόθεον. Notandus est inprimis hic locus, in quo Eusebius Christum vocat αὐτόθεον, id est, *per se ac vere deum.* Hic enim unicus locus, meo quidem iudicio, sufficit ad repellendas omnes calumnias eorum qui Eusebium nostrum Ariani dogmatis labe aspersum fuisse crediderunt. Sic etiam infra nominat hac pag. τοῦ παμβασιλέως καὶ πανηγεμόνος, καὶ αὐτοῦ θεοῦ λόγου. Est autem haec locutio Platonica. Nam ut Plato αὐτοαγαθὸν vocat quod est vere ac per se bonum, sic Eusebius αὐτόθεον dixit qui est vere ac per se deus. [Cf. Euseb. demonstr. evang. IV, 2. ubi Christum vocat Eusebius αὐτονοῦν καὶ αὐτόλογον, καὶ αὐτοσοφίαν, καὶ ἔτι δὲ αὐτοκαλὸν καὶ αὐτοαγαθόν, et ibid. c. 13., ubi αὐτοζωὴ et αὐτοφῶς ille dicitur. Verum enim vero vix et ne vix quidem his omnibus quibus Christum ornavit Eusebius, epithetis probari potest, quod probari inde censet Valesius, Eusebium plane consensisse cum ecclesia in doctrina de Christo, ex qua ille ὁμοούσιος τῷ πατρὶ habendus erat. Cf. quae monui ad Euseb. H. E. I, 1 p. 7. Neque enim vox αὐτὸς in illis formulis eam vim habet, ut doctrinam orthodoxam et ecclesiasticam de Christo *necessario* et *plene* exprimat, ac non solum ad originem et causam spectat sed etiam rationem et naturam vel rerum vel hominum indicat, ita quidem ut verbi causa αὐτόθεος non solum significare possit et significet eum qui *per se* ac *sua vi* deus est, sed etiam qui *vere* et reapse deus est, quo quidem posteriori sensu si illud vocabulum et reliqua usurpavit Eusebius, eum doctrinae orthodoxae multo minus amicum se ostendisse patet, quam si priori ratione illis usus est. Namque *vere*

ποιητὰς βασιλέων κοσμίων ἀρετῆς ἠνέγκατο, ὡς πάντων τῶν

---

deum Christum vocare poterant vel Ariani. Cf. *Pearson.* exposit. symb Apost. p. 39. *Suicer.* Thes. T. I. p. 580 sqq. *Münscher.* *Handbuch der Dogmengeschichte* Tom. III. p. 427. Ne vero dubites quin αὐτὸ saepius in eiusmodi locutionibus naturam rei vel hominis significet, eam que talem qualis esse debet, id est, perfectam, et similia, dicitur it αὐτοαλήθεια Christus quoque in apologia Manuelis magni rhetoris p. 271 ed. *Le Moyne* in varr. sacr., et αὐτονεκρὸς apud Alciphron. epist p. 291. ed. *Bergler.*-est *plane* mortuus. Praecedit enim ἡμιθνῆτα. Similiter αὐτόχρημα est *revera, reapse.* Vid. *Bergler.* l. l. p. 336 sqq Adde Eustathium ad Homer. Odyss. XI, 19. Cognatus quoque est ille usus vocis αὐτὸς in compositione, quo significat rem vel hominem qualem sola mens sibi informat sine sensuum et adspectus indicio. Vid. Aristotel. ethic. I, 6. ἔν τε αὐτοανθρώπῳ καὶ ἀνθρώπῳ εἷς καὶ ὁ αὐτὸς λόγος ἐστιν ὁ τοῦ ἀνθρώπου. Xen. Cyr. I, 6, 8. αὐτὸ τὸ ἄρχειν. Vid. *Weiske* ad h. l. *Schäfer.* melett. critt. p. 28. *Passow.* Lexic s. v. αὐτὸς n. V. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* §. 467 p 866. Sed prae ceteris huc pertinet locus insignis Iustini M. cohortat ad Graecos c. XVI., ubi Iustinus Homerum etiam de uno ac vero Christianorum deo loqui probaturus detorquet hanc in rem Homer. Iliad IX, 445. ita: *Μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ τὴν ἑαυτοῦ περὶ ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ σαφῶς καὶ φανερῶς ἐκτίθεται* (Homerus) *δόξαν, πῇ μὲν διὰ τοῦ Φοίνικος πρὸς Ἀχιλλέα λέγων·*

— οὐδ' εἴ κεν μοι ὑποσταίη θεὸς αὐτὸς,

Γῆρας ἀποξύσας, θήσειν νέον ἡβώοντα·

διὰ τῆς ἀντωνυμίας (i. e. per pronomen αὐτὸς) τὸν ὄντως ὄντα σημαίνων θεόν. Eadem repetit Iustinus l. l. c. XXIV. Et similiter Cyrill. Alex. contra Iulian. lib. I. Οὐ γὰρ, inquit, που φησὶν εἰ καὶ θεῶν τις ὑπόσχοιτο μοι τοῦ μὲν γήρως τὴν ἀπεμπολὴν, παλινάγρετον δὲ τὴν νεότητα — τὸ γὰρ, θεὸς αὐτὸς οὐκ ἐφ' ἑνὶ τῶν ἐν μύθοις πεπλασμένων τινὰ, αὐτον δὲ δὴ μόνον κατασημαίνειν ἂν τὸν ἀληθῶς ὄντα θεόν. Eodem modo Andream appellari puto a Niceta apud *Combefisium* auctar. noviss. P. P. Tom. I. p. 339. D. αὐτοφῶς id est, *verum* lucem. Praecedit πλήρης φωτός. Neque aliter ab eodem Niceta l. l. p. 386. A. Philippus αὐτοφῶς dicitur. Ad originem contra et causam spectat αὐτὸς in voce αὐτογέννητος a Basilio M. usurpata (cf. *Suicer.* l. l.) et in eo quod est huic synonymum, αὐτογένεθλος, quo non solum vulgaria lexica sed ipse Suicerianus thesaurus caret, quamvis illud legatur apud Euseb. demonstrat. evang. III. p. 104. ed. *Montacut.* et praepar. evang. IX, 10., ubi laudat noster versus Porphyrii:

ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀκοὴν καὶ γλῶτταν ἐμπλῆσαι τῆς αὐτοῦ προσ-

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένεθλον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

I. e. regem ex se ipso genitum. Cf. Iustin. l. l. c. XI. XXIV., ubi iidem versus commemorantur sed pro αὐτογένεθλον legitur αὐτογένητον, et Sophocl. Ant. v. 864. Eodem modo αὐτόθεον Origenes vocat patrem a filio ex ipsius sententia eo differentem, quod ille deus est *per se ac sua vi*, a nemine alio ortus, hic divinitatem a solo patre accepit, ad quod discrimen significandum Origenes cum Clemente Alexandrino utitur quoque verbis ὁ θεὸς et θεός. Vid. *Löffler. kurze Darstellung der Entstehungsart der Dreieinigkeitslehre* in Eiusd. *kleine Schriften* Tom. I. p. 104. p. 110. δ. cf. p. 39. Origen. Comment. in Iohann. Vol. IV. p. 50. ed. *Ruell.* αὐτόθεος ὁ θεός ἐστι — πᾶν δὲ τὸ παρὰ τὸ αὐτόθεος μετοχῇ τῆς ἐκείνου θεότητος θεοποιούμενον. de princip. I. Vol. I. p. 62. Neque aliter deus dicitur αὐτοφυὴς in dramate Euripidis apud Clement. Alexandr. Strom. V. p. 717. et Euseb. praepar. evangel. XIII. p. 681. B. servato:

Σὲ τὸν αὐτοφυῆ, τὸν ἐν αἰθερίῳ
Ῥύμβῳ πάντων φύσιν ἐμπλέξανθ'
Ὃν περὶ μὲν φῶς, περὶ δ' ὀρφναία
Νὺξ αἰολόχρως, ἄκριτός τε ἄστρων
Ὄχλος ἐνδελεχῶς ἀμφιχορεύει.

Ubi *Grotius* αὐτοφυῆ vertit *non aliunde satum*. Vid. *Valckenar.* diatribe in Eurip. perditt. dramm. reliqq. V. p. 41. „Deus Αὐτοφυὴς dicitur (loco laudato) ὁ ἔχων ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ εἶναι, —. — *qui est a se ipso:* αὐτοθεός· vim istam vocis αὐτὸς in composito sic explicat *Ulpian.* ad *Demosth.* de Cor. p. 180, ὅς (hoc inserendum) οἴκοθεν καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἔχει τὸ etc. *virtute nonnihil diversa* (i. e. ea verbi αὐτὸς significatione de qua antea disserui cf. *Passow.* s. v. αὐτοφυής) apud *Platonem* de LL. 1, p. 642. c. ὅσοι Ἀθηναίων εἰσὶν ἀγαθοὶ διαφερόντως εἰσὶ τοιοῦτοι — μόνοι γὰρ ἄνευ ἀναγκῆς αὐτοφυῶς εἰσὶν ἀγαθοί· *natura*, φύσει, *boni:* sic ista lego reiectis in marginem istis, θείᾳ μοίρᾳ, ἀληθῶς καὶ οὔτι πλαστῶς, commodis interpretamentis vocis αὐτοφυῶς. (Cf. Maxim. Tyr. dissertt. VII, 5. Tom. I. p. 110. ed. *Reisk.* οὐδὲ ἔστι τὸ χρῆμα κομιδῇ ἑκούσιον ἀλλ' αὐτοφυὲς καὶ αὐτόματον. ibid. p. 111.) Deus dicitur αὐτοφυής, ut αὐτοτελής, *in se ac natura sua perfectus: Hippodamus Stobaei* p. 553, 24, αὐτοτελέα explicat, ὅσα δὲ αὐτὰ τελέα ἐστὶ καὶ οὐδενὸς ἐπιδεῆ τῶν ἔξωθεν, οὔτε ποτὶ τὸ ἦμεν, οὔτε ποτὶ τὸ καλῶς ἦμεν· τοιοῦτος δέ κεν εἴη ὁ θεός. *Euryphamo* p. 556, 42, homo dicitur non αὐτοτελής — ἀλλὰ τέληος· sic enim leg. pro ἀλλ' ἀτελής — — *Aristaeo* quoque Pythagoreo in *Stobaei*

-ηγορίας [15]); Τίς βασιλεὺς νόμους εὐσεβεῖς οὕτω καὶ σώφρονας διαταξάμενος, ἀπὸ περάτων γῆς καὶ εἰς ἄκρα τῆς ὅλης οἰκουμένης, εἰς ἐπήκοον ἅπασιν ἀνθρώποις ἀναγινώσκεσθαι διαρκῶς ἐκράτυνεν; Τίς ἀνημέρων ἐθνῶν ἔθη βάρβαρα καὶ ἀνήμερα τοῖς ἡμέροις αὐτοῦ καὶ φιλανθρωποτάτοις παρέλυσε νόμοις; Τίς αἰῶσιν ὅλοις ὑπὸ πάντων πολεμούμενος, τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀρετὴν ἐπεδείξατο, ὡς ἀνθεῖν ὁσημέραι καὶ νεάζειν διὰ παντὸς τοῦ βίου; Τίς ἔθνος τὸ μηδ᾽ ἀκουσθὲν ἐξ αἰῶνος, οὐκ ἐν γωνίᾳ ποι γῆς λεληθὸς [16]), ἀλλὰ καθ᾽ ὅλης τῆς ὑφ᾽ ἡλίῳ ἱδρύσατο;

Eclog. p. 45, 53. Deus est ἀγέννατος καὶ αὐτοτελής. Sed quae dixit Hymno in suum Iovem omnium efficacissima *Aristides*, T. I, p. 5, apte congruunt in deum *Euripidis* τὸν αὐτοφυῆ· ὅδε ἐστὶ πρῶτός τε καὶ πρεσβύτατος, καὶ ἀρχηγέτης τῶν πάντων, αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ γενόμενος· ὁπότε δὲ ἐγένετο οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ἀλλ᾽ ἦν τε ἄρα ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἔσται ἐσαεὶ αὐτοπάτωρ τε καὶ μείζων ἢ ἐξ ἄλλου γεγονέναι· καὶ — αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξ ἑαυτοῦ ἐποίησε, καὶ οὐδὲν προσεδεήθη ἑτέρου εἰς τὸ εἶναι." Cf. ibid. p. 36 sq. Iohann. V, 26. *Cudworth.* system. intellectuale p. 434. Similiter apud Euseb. de laudib. Constantini c. XII. ubi leguntur haec: θέλει δὲ ἀγαθὰ πάντα (θεὸς) ὅτι — — αὐτοαγαθὸν τῇ οὐσίᾳ τυγχάνει, ipsum adiectum τῇ οὐσίᾳ et reliqua oratio docere videtur, αὐτοαγαθὸν deum dici non sensu Platonis (cf. *Wieland. sämmtliche Werke* Tom. XXXIX. p. 186. p. 242. ed. *Gruber.* et huius V. D. observatio l. l. p. 373.) bonum verum, absolutum, perfectum, sed potius bonum per se, suapte vi ortum. Adde Iren. adv. haeres. I, 14, 7. Tom. I. p. 72. ed. *Massuet.* κέχρηται δὲ διακόνῳ — ἵνα τῆς αὐτοβουλήτου βουλῆς φανερωθῇ ὁ καρπὸς, quod vetus interpres vertit: *ab se cogitatae* cogitationis, Billius: *voluntarii* consilii. Ibid. I, 1, 2. ubi decimus tertius Valentinianorum aeon commemoratur Αὐτοφυής. Et Nicetas alio sensu quam de Andrea et Philippo probabiliter dicit αὐτοφῶς de deo apud *Combefis.* auctar. noviss. P. P. Tom. I. p. 344. B. τοῦτον θάνατον ἔφασκεν εἶναι φρικτὸν καὶ πικρὸν, τὸν παρὰ τῶν ἀπίστων δὲ ἐπαγόμενον, πάσης — ζωῆς αἴτιον ἡγεῖσθαι ὡς αὐτῇ προσάγοντα τῇ αὐτοζωῇ, τῷ αὐτοφωτί, καὶ τῷ φώτων πατρί· id est, *zum Urleben, Urlicht.* Denique cf. infra not. 4. et de martyr. Pal. c. V. not. 3. *H.*] — 15) Τῆς αὐτοῦ προσηγορίας. Christianorum nomen intelligit, per omnes ubique gentes fusum ac propagatum, nec solum Romanis, sed etiam barbaris cognitum. Quod si quis ipsum Christi nomen intelligere malit, equidem non magnopere repugnabo; paulo post enim subiicit Eusebius de Christianis, quod quidem non faceret, si de ipsis antea locutus fuisset. — 16) Ἐν γωνίᾳ ποι τῆς γῆς λεληθότως. Rectius in codice Med. et Maz. legitur ἐν γωνίᾳ ποι γῆς λεληθώς. Et sic Fuketianus codex. [Τῆς ante γῆς delere non dubitavi. Vid. Euseb. H. E. I, 4 p. 35. νέον ὁμολογουμένως ἔθνος. οὐ μι-

Τίς εὐσεβείας ὅπλοις οὕτως ἐφράξατο τοὺς στρατιώτας, ὡς ἀδάμαντος τὰς ψυχὰς κραταιοτέρους ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀγῶσι διαφαίνεσθαι; Τίς βασιλέων εἰς τοσοῦτον κρατεῖ, καὶ στρατηγεῖ γε μετὰ θάνατον, καὶ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν ἵστησι, καὶ πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, Ἑλλάδα τε καὶ βάρβαρον, βασιλικῶν οἴκων αὐτοῦ πληροῖ, καὶ θείων ναῶν ἀφιερώμασιν [17]); Οἷα τάδε τὰ τοῦδε τοῦ νεὼ περικαλλῆ κοσμήματά τε καὶ ἀναθήματα· ἃ καὶ αὐτὰ σεμνὰ μὲν ὡς ἀληθῶς καὶ μεγάλα, ἐκπλήξεώς τε καὶ θαύματος ἄξια, καὶ οἷα τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν βασιλείας [18]) ἐναργῆ δείγματα, ὅτι καὶ νῦν αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν. Τί γὰρ καὶ ἔμελλε τοῦ παμβασιλέως καὶ πανηγεμόνος καὶ αὐτοῦ θεοῦ λόγου ἐνστήσεσθαι τῷ νεύματι; Σχολῆς τε λόγων [19]) οἰκείας εἰς ἀκριβῆ θεωρίαν τε καὶ ἑρμηνείαν τυγχάνει δεόμενα· οὐ μὴν ὅσα καὶ οἷα τὰ τῆς τῶν πεπονηκότων προθυμίας κέκριται παρ' αὐτῷ τῷ θεολογουμένῳ, τὸν ἔμψυχον πάντων ἡμῶν καθορῶντι ναὸν, καὶ τὸν ἐκ ζώντων λίθων καὶ βεβηκότων [20]) οἶκον ἐποπτεύοντι,

---

κρὸν οὐδ' ἐπὶ γωνίας πη γῆς ἱδρυμένον, etc. Cf. Eus. praepar. evang. II, 5 p. 69 extr. ed. *Viger*. Sed λεληθὼς ad Iesum relatum vix verum sit, cum reliqua illud ad Christianos spectare debere satis doceant. Praeterea cf. quae animadverti ad Eus. de mart. Pal. c. XI. not. 12. Statim post pro ὑφ' ἡλίῳ Ion. ὑφ' ἥλιον. *H.*] — 17) Θείων ναῶν ἀφιερώμασιν. Musculus vertit: *divinorum templorum consecrationibus*. Christophorsonus vero interpretatur: *divinis templis auguste consecratis*. Videtur tamen vox ἀφιέρωμα non consecrationem templorum designare, sed potius donaria quae deo consecrantur. Idque confirmatur sequentibus Eusebii verbis. Sic enim subdit: Οἷα τάδε τὰ τοῦ νεὼ περικαλλῆ κοσμήματά τε καὶ ἀναθήματα. Certe si consecrationem intellexisset Eusebius, ἀφιερώσειν dixisset, ut supra in cap. 3. [Nihilominus ipse Vales. vertit: divinorum templorum fabricis *consecratis*. *H.*] Porro codex Fuk. et Sav. uno verbo hic auctiores sunt. Sic enim habent: καὶ θείων ναῶν ἀφιερώμασιν κοσμεῖ. — 18) Σωτῆρος ἡμῶν βασιλείας δείγματα. In codice Regio ad latus huius lineae apposita est huiusmodi nota ωρ. De qua nota abunde diximus in annotationibus ad lib. I. In cap. 16. lib. IV. eandem notam habet Regius codex ad illa verba Iustini appositam: εἴ τε γὰρ μὴ ἐντυχὼν τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασι, etc. — 19) Σχολῆς τε λόγων. Scribendum puto σχολῆς δὲ λόγων. Nam cum antea praecesserit particula μὲν, ubi dicitur ἃ καὶ αὐτὰ σεμνὰ μέν, etc., sequitur nunc aemula illius particula δὲ, quod interpretes non viderunt. [Statim ante ἐνστήσασθαι Cast. *H.*] — 20) Καὶ βεβηκότων. Musculus vertit: *domum ex vivis et crescentibus la-*

ηγορίας [15]); Τίς βασιλεὺς νόμους εὐσεβεῖς οὕτω καὶ σώφρονας διαταξάμενος, ἀπὸ περάτων γῆς καὶ εἰς ἄκρα τῆς ὅλης οἰκουμένης, εἰς ἐπήκοον ἅπασιν ἀνθρώποις ἀναγινώσκεσθαι διαρκῶς ἐκράτυνεν; Τίς ἀνημέρων ἐθνῶν ἔθη βάρβαρα καὶ ἀνήμερα τοῖς ἡμέροις αὐτοῦ καὶ φιλανθρωποτάτοις παρέλυσε νόμοις; Τίς αἰῶσιν ὅλοις ὑπὸ πάντων πολεμουμένος, τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀρετὴν ἐπεδείξατο, ὡς ἀνθεῖν ὁσημέραι καὶ νεάζειν διὰ παντὸς τοῦ βίου; Τίς ἔθνος τὸ μηδ᾽ ἀκουσθὲν ἐξ αἰῶνος, οὐκ ἐν γωνίᾳ που γῆς λεληθὸς [16]), ἀλλὰ καθ᾽ ὅλης τῆς ὑφ᾽ ἡλίῳ ἱδρύσατο;

Eclog. p. 45, 53. Deus est ἀγέννατος καὶ αὐτοτελής. Sed quae dixit Hymno in suum Iovem omnium efficacissima *Aristides*, T. I, p. 5, apte congruunt in deum *Euripidis* τὸν αὐτοφυῆ· ὅδε ἐστὶ πρῶτός τε καὶ πρεσβύτατος, καὶ ἀρχηγέτης τῶν πάντων, αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ γενόμενος· ὁπότε δὲ ἐγένετο οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ἀλλ᾽ ἦν τε ἄρα ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἔσται ἐσαεὶ αὐτοπάτωρ τε καὶ μείζων ἢ ἐξ ἄλλου γεγονέναι· καὶ — αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξ ἑαυτοῦ ἐποίησε, καὶ οὐδὲν προσεδεήθη ἑτέρου εἰς τὸ εἶναι.“ Cf. ibid. p. 36 sq. Iohann. V, 26. *Cudworth.* system. intellectuale p. 434. Similiter apud Euseb. de laudib. Constantini c. XII. ubi leguntur haec: θέλει δὲ ἀγαθὰ πάντα (θεὸς) ὅτι — — αὐτοαγαθὸν τῇ οὐσίᾳ τυγχάνει, ipsum adiectum τῇ οὐσίᾳ et reliqua oratio docere videtur, αὐτοαγαθὸν deum dici non sensu Platonis (cf. *Wieland. sämmtliche Werke* Tom. XXXIX. p. 186. p. 242. ed. *Gruber.* et huius V. D. observatio l. l. p. 373.) bonum verum, absolutum, perfectum, sed potius bonum per se, suapte vi ortum. Adde Iren. adv. haeres. I, 14, 7. Tom. I. p. 72. ed. *Massuet.* κέχρηται δὲ διακόνῳ — ἵνα τῆς αὐτοβουλήτου βουλῆς φανερωθῇ ὁ καρπὸς, quod vetus interpres vertit: *ab se cogitatae* cogitationis, Billius: *voluntarii* consilii. Ibid. I, 1, 2. ubi decimus tertius Valentinianorum aeon commemoratur Αὐτοφυής. Et Nicetas alio sensu quam de Andrea et Philippo probabiliter dicit αὐτοφῶς de deo apud *Combefis.* auctar. noviss. P. P. Tom. I. p. 344. B. τοῦτον θάνατον ἔφασκεν εἶναι φρικτὸν καὶ πικρὸν, τὸν παρὰ τῶν ἀπίστων δὲ ἐπαγόμενον, πάσης — ζωῆς αἴτιον ἡγεῖσθαι ὡς αὐτῇ προσάγοντα τῇ αὐτοζωῇ, τῷ αὐτοφωτὶ, καὶ τῷ φώτων πατρί· id est, *zum Urleben, Urlicht.* Denique cf. infra not. 4. et de martyr. Pal. c. V. not. 3. *H.*] — 15) Τῆς αὐτοῦ προσηγορίας. Christianorum nomen intelligit, per omnes ubique gentes fusum ac propagatum, nec solum Romanis, sed etiam barbaris cognitum. Quod si quis ipsum Christi nomen intelligere malit, equidem non magnopere repugnabo; paulo post enim subiicit Eusebius de Christianis, quod quidem non faceret, si de ipsis antea locutus fuisset. — 16) ἐν γωνίᾳ που τῆς γῆς λεληθότως. Rectius in codice Med. et Maz. legitur ἐν γωνίᾳ που γῆς λεληθώς. Et sic Fuketianus codex. { Τῆς ante γῆς delere non dubitavi. Vid. Euseb. H. E. I, 4 p. 35. νέον ὁμολογουμένως ἔθνος. οὐ μι-

Τίς εὐσεβείας ὅπλοις οὕτως ἐφράξατο τοὺς στρατιώτας, ὡς ἀδάμαντος τὰς ψυχὰς κραταιοτέρους ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀγῶσι διαφαίνεσθαι; Τίς βασιλέων εἰς τοσοῦτον κρατεῖ, καὶ στρατηγεῖ γε μετὰ θάνατον, καὶ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν ἵστησι, καὶ πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, Ἑλλάδα τε καὶ βάρβαρον, βασιλικῶν οἴκων αὐτοῦ πληροῖ, καὶ θείων ναῶν ἀφιερώμασιν [17]; Οἷα τάδε τὰ τοῦδε τοῦ νεὼ περικαλλῆ κοσμήματά τε καὶ ἀναθήματα· ἃ καὶ αὐτὰ σεμνὰ μὲν ὡς ἀληθῶς καὶ μεγάλα, ἐκπλήξεώς τε καὶ θαύματος ἄξια, καὶ οἷα τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν βασιλείας [18]) ἐναργῆ δείγματα, ὅτι καὶ νῦν αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν. Τί γὰρ καὶ ἔμελλε τοῦ παμβασιλέως καὶ πανηγεμόνος καὶ αὐτοῦ θεοῦ λόγου ἐνστήσεσθαι τῷ νεύματι; Σχολῆς τε λόγων [19]) οἰκείας εἰς ἀκριβῆ θεωρίαν τε καὶ ἑρμηνείαν τυγχάνει δεόμενα· οὐ μὴν ὅσα καὶ οἷα τὰ τῆς τῶν πεπονηκότων προθυμίας κέκριται παρ' αὐτῷ τῷ θεολογουμένῳ, τὸν ἔμψυχον πάντων ἡμῶν καθορῶντι ναὸν, καὶ τὸν ἐκ ζώντων λίθων καὶ βεβηκότων [20]) οἶκον ἐποπτεύοντι,

---

κρὸν οὐδ' ἐπὶ γωνίας πῃ γῆς ἱδρυμένον, etc. Cf. Eus. praepar. evang. II, 5 p. 69 extr. ed. *Viger.* Sed λεληθὼς ad Iesum relatum vix verum sit, cum reliqua illud ad Christianos spectare debere satis doceant. Praeterea cf. quae animadverti ad Eus. de mart. Pal. c. XI. not. 12. Statim post pro ὑφ' ἡλίῳ Ion. ὑφ' ἥλιον. *H.*] — 17) Θείων ναῶν ἀφιερώμασιν. Musculus vertit: *divinorum templorum consecrationibus.* Christophorsonus vero interpretatur: *divinis templis auguste consecratis.* Videtur tamen vox ἀφιέρωμα non consecrationem templorum designare, sed potius donaria quae deo consecrantur. Idque confirmatur sequentibus Eusebii verbis. Sic enim subdit: Οἷα τάδε τὰ τοῦ νεὼ περικαλλῆ κοσμήματά τε καὶ ἀναθήματα. Certe si consecrationem intellexisset Eusebius, ἀφιέρωσιν dixisset, ut supra in cap. 3. [Nihilominus ipse Vales. vertit: divinorum templorum fabricis *consecratis. H.*] Porro codex Fuk. et Sav. uno verbo hic auctiores sunt. Sic enim habent: καὶ θείων ναῶν ἀφιερώμασιν κοσμεῖ. — 18) Σωτῆρος ἡμῶν βασιλείας δείγματα. In codice Regio ad latus huius lineae apposita est huiusmodi nota ωρ. De qua nota abunde diximus in annotationibus ad lib. I. In cap. 16. lib. IV. eandem notam habet Regius codex ad illa verba Iustini appositam: εἴ τε γὰρ μὴ ἐντυχὼν τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασι, etc. — 19) Σχολῆς τε λόγων. Scribendum puto σχολῆς δὲ λόγων. Nam cum anteà praecesserit particula μὲν, ubi dicitur ἃ καὶ αὐτὰ σεμνὰ μέν, etc., sequitur nunc aemula illius particula δὲ, quod interpretes non viderunt. [Statim ante ἐνστήσασθαι· Cast. *H.*] — 20) Καὶ βεβηκότων. Musculus vertit: *domum ex vivis et crescentibus la-*

εὖ καὶ ἀσφαλῶς ἱδρυμένον ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ,

---

pidibus structam. Christophorsonus autem interpretatur: *Ex vivis incedentibusque in terra lapidibus.* Ego *ex vivis firmisque lapidibus* vertere malui. Neque enim intelligo quomodo probe fundata sit domus, si lapides incedunt. Eadem vox occurrit infra prope finem huius cap. ζῶντας καὶ βεβηκότας καὶ εὐπαγεῖς τῶν ψυχῶν λίθους. Sed in his lector quod maluerit eliget. Neque enim Christophorsoni interpretationem hic damno. Quod vero haec verba τῷ θεολογουμένῳ de Christo accepit, omnino probare non possum. Nam Eusebius paulo post dicit Christum esse illius templi lapidem angularem. Igitur deum patrem hic intelligit, qui templi inspector sit. Hieronymus in cap. 2. Aggaei βεβηκότας λίθους ita vertit: *Neque enim putandum est deum auro et gemmis aedificaturum Hierusalem, et non vivis lapidibus qui nunc volvuntur super terram.* Verba sunt Zachariae cap. 9. λίθοι ἅγιοι κυλίονται ἐπὶ γῆς αὐτοῦ. Ad quem locum alludit idem Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virgin.: *Postquam de duritia nationum generati sunt filii Abrahami, coeperunt sancti lapides volvi super terram.* Et in epitaphio Paulae: *Nolebat in his lapidibus pecuniam effundere, qui cum terra et seculo transituri sunt, sed in vivis lapidibus qui volvuntur super terram.* [Musculi interpretationem verbi βεβηκότων ineptam esse, per se, credo, intelligitur. Sed Christophorsoni etiam cur reiicienda sit, ex iis certe quae Valesius annotavit, vix appareat. Quod enim dicit V. D., se non intelligere, quomodo probe fundata sit domus, si lapides incedant, eo ipsum ostendisse puto, se non satis perspexisse locum Eusebii, qui quos λίθους in mente habuerit, videndum est. Iam vero cum ex praecedentibus τὸν ἔμψυχον πάντων ἡμῶν ναὸν et ex sequentibus verbis τοῦτον δὴ οὖν τὸν ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἐπεσκευασμένον ζῶντος θεοῦ ζῶντα ναόν, luculenter appareat, cum λίθοις eum h. l. comparasse homines, quatenus illi constituunt ecclesiam a Christo fundatam, per se profecto nulla causa est, cur non ut ζῶντες ita βεβηκότες i. e. *incedentes* λίθοι *homines* possint dici. Cf. Galat. II, 19 — 22. 1 Petr. II, 5. At nihilominus ipse Valesii interpretationem praeferendam puto, idque propterea quia inferius ipso illo loco, quem iam significavit Valesius, βεβηκότας λίθους vix interpretari possumus *incedentes lapides*, imo ibi *stabiles* tantum interpretandum esse cum Valesio, satis apparet. Nam quamvis ibi quoque non de lapidibus qui proprio sensu dicuntur, cogitandum sit, sed potius animos hominum cum lapidibus contendat Eusebius et verba πανταχόθεν τοὺς ζῶντας — — καὶ εὐπαγεῖς τῶν ψυχῶν λίθους ἐγκρίνας vertenda sint: *animos* undique *quasi* quosdam vivos — et firmos lapides undique seligens (cf. quae monui ad Euseb. H. E. V, 24 not. 10.), tamen quomodo Eusebius si vel ineptissimis alibi eum uti concedere velles imaginibus, ut incedentes s. euntes lapides *animos* hominum sibi cogitare potuerit, nemo facile dixerit, nisi forte τῶν ψυχῶν de hominibus in universum dictum

ὃν ἀπεδοκίμασαν μὲν οὐχ οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ μηκέτ' οὔσης ἐκείνης μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰσέτι νῦν τῶν πολλῶν ἀνθρώπων οἰκοδομῆς, κακοὶ κακῶν ὄντες ἀρχιτέκτονες, δοκιμάσας δὲ ὁ πατὴρ καὶ τότε καὶ νῦν, εἰς κεφαλὴν γωνίας τῆσδε τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐκκλησίας ἱδρύσατο. *Τοῦτον* δὴ οὖν τὸν ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἐπεσκευασμένον ζῶντος θεοῦ ζῶντα ναὸν (τὸ μέγιστον καὶ ἀληθεῖ λόγῳ [21]) θεοπρεπὲς ἱερεῖον φημὶ, οὗ τὰ ἐνδοτάτω ἄδυτα τοῖς πολλοῖς ἀθεώρητα καὶ ὄντως ἅγια καὶ τῶν ἁγίων ἅγια) τίς ἂν ἐποπτεύσας ἐξειπεῖν τολμήσειε; τίς δὲ κἂν εἰσκύψαι περιβόλων ἱερῶν εἴσω δυνατὸς, ὅτι μὴ μόνος ὁ μέγας τῶν ὅλων ἀρχιερεὺς, ᾧ μόνῳ θέμις πάσης λογικῆς ψυχῆς τὰ ἀπόῤῥητα διερευνᾶσθαι; *Τάχα* δὲ καὶ ἄλλῳ δευτερεύειν μετὰ τοῦτον ἑνὶ μόνῳ τῶν ἴσων ἐφικτὸν [22]), τῷδε τῷ προκαθημένῳ τῆσδε τῆς στρα-

---

esse velit, ut de corpore potius hominis cogitandum sit, quod tanquam incedens ab Eusebio illo loco proponatur. Sed neque hoc posse statui, docent verba quae statim sequuntur *ὅτι μὴ ψυχὴ μόνον καὶ διάνοια, καὶ τὸ σῶμα δὲ αὐτοῖς —— κατηγλάϊστο*. Itaque recte vertit ibi *stabiles* lapides *βεβηκότας λίθους* Val. Iam vero accedit, quod voce *βαίνειν* similiter utitur Eus. H. E. VIII, 7 p. 25 sq. *τὴν ἐν σώμασι νέοις βεβηκυῖαν καὶ ἀδιάτρεπτον ἔνστασιν* i. e. *stabilem* — constantiam. praeparat. evang. I, 3., ubi haec leguntur: *Αὐτίκα γοῦν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ κηρυχθήσεσθαι καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, — θεσπίσαντος (τοῦ Χριστοῦ), τὴν δὲ ὕστερόν ποτε συστᾶσαν τῇ αὐτοῦ δυνάμει ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ἐκκλησίαν — — — ἀκαταμάχητον ἔσεσθαι — ἑστάναι δὲ καὶ μένειν ἄσειστον, ὡς ἂν ἐπ' ἀσείστῳ καὶ ἀῤῥαγεῖ πέτρᾳ τῇ αὐτοῦ δυνάμει βεβηκυῖάν τε καὶ ἐῤῥιζωμένην ἀποφηναμένου etc.* Quae ultima verba *Vigerus* ita vertit: utpote, quae — tanquam immoto ac nullis omnino machinis perrumpendo scopulo, *altis defixa radicibus nitetur*. Praeterea vid. *Vigeri* animadvv. p. 1. ad l. l. cf. *Toup.* et *Weiske* ad Longin. XL, 4 p. 458. *Fischer*. in indice ad Palaephatum. *H.*] — 21) *Ἀληθεῖ λόγῳ*. Idem est ac *ἀληθῶς*. Musculus tamen et Christophorsonus *vero dei verbo* interpretati sunt, quod meo quidem iudicio ineptissimum est. — 22) *Ἑνὶ μόνῳ τῶν ἴσων ἐφικτόν*. Post haec verba asteriscus notatur in codice Med. et ad marginem adscriptum est, *καὶ τοῦτο ἀσεβές*. Omnino scholiastes qui hoc scholion adscripsit, existimasse videtur, Eusebium hic loqui de Christo, cum tamen de Paulino loquatur Tyriorum episcopo, quem ait secundum a Christo locum obtinere in regendis fidelibus. Hoc vero impietatis argui non potest, cum pontifices omnes imaginem Christi referant eiusque in administranda ecclesia vicem gerant. [? *H.*] Fatendum est tamen, Eusebium nimis hic tribuisse Paulino, dum ei *τὰ ἴσα δευτερεῖα* tanquam aequali et collegae

τιᾶς ἡγεμόνι, ὃν αὐτὸς ὁ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιερεὺς δευτερείοις τῶν τῇδε ἱερείων τιμήσας, ποιμένα τῆς ὑμετέρας ἐνθέου ποίμνης, κλήρῳ καὶ κρίσει τοῦ πατρὸς τὸν ὑμέτερον λαχόντα λαὸν, ὡς ἂν θεραπευτὴν καὶ ὑποφήτην αὐτὸς ἑαυτοῦ κατετάξατο, τὸν νέον Ἀαρὼν, ἢ Μελχισεδὲκ, ἀφωμοιωμένον τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ, μένοντά τε καὶ πρὸς αὐτοῦ τηρούμενον εἰς τὸ διηνεκὲς ταῖς κοιναῖς ἁπάντων ὑμῶν εὐχαῖς. Τούτῳ δὴ οὖν ἐξέστω μόνῳ μετὰ τὸν πρῶτον καὶ μέγιστον ἀρχιερέα, εἰ μὴ τὰ πρῶτα, τὰ δεύτερα γοῦν ὅμως ὁρᾶν τε καὶ ἐπισκοπεῖν τῆς ἐνδοτάτω τῶν ὑμετέρων ψυχῶν θεωρίας, πείρᾳ μὲν καὶ χρόνου μήκει ἕκαστον ἀκριβῶς ἐξητακότι, σπουδῇ τε τῇ αὐτοῦ καὶ ἐπιμελείᾳ τοὺς πάντας ὑμᾶς ἐν κόσμῳ καὶ λόγῳ τῷ κατ' εὐσέβειαν διατεθειμένῳ, δυνατῷ τε ὄντι μᾶλλον ἁπάντων, ὧν αὐτὸς σὺν θείᾳ δυνάμει κατηρτίσατο [23]), τούτων τοῖς ἔργοις ἐφαμίλλως ἀποδοῦναι τοὺς λόγους. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος καὶ μέγας ἡμῶν ἀρχιερεὺς, ὅσα βλέπει τὸν πατέρα ποιοῦντα, ταῦτα, φησὶν, ὁμοίως καὶ ὁ υἱὸς ποιεῖ· ὁ δὲ καὶ αὐτὸς ὡς ἂν ἐπὶ διδάσκαλον τὸν πρῶτον καθαροῖς νοὸς ὄμμασιν ἀφορῶν, ὅσα βλέπει ποιοῦντα, ὡς ἂν ἀρχετύποις χρώμενος παραδείγμασι, τούτων τὰς εἰκόνας ὡς ἐνὶ μάλιστα δυνατὸν, εἰς τὸ ὁμοιότατον δημιουργῶν ἀπειργάσατο, οὐδὲν ἐκείνῳ καταλιπὼν τῷ Βεσελεὴλ, ὃν αὐτὸς ὁ θεὸς πνεύματος ἐμπλήσας σοφίας καὶ συνέσεως καὶ τῆς ἄλλης ἐντέχνου καὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως, τῆς τῶν οὐρανίων τύπων, διὰ συμβόλων ναοῦ κατασκευῆς [24]), δημιουργὸν ἀνακέκληται. Ταύτῃ δ' οὖν καὶ ὅδε Χριστὸν ὅλον, τὸν λόγον, τὴν σοφίαν, τὸ φῶς, ἐν τῇ αὐτὸς αὐτοῦ ἀγαλματοφορῶν [25]) ψυχῇ, οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν οἵᾳ σὺν με-

---

Christi adscribit, dum Melchisedechum vocat. [Vid. *Planck. Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung* Tom. I. p. 398 not. 21. *H.*] — 23) Ὧν αὐτὸς κατηρτίσατο. Intelligit fabricam ecclesiae Tyri tam spiritalem quam materialem, cuius formam ac rationem solum ait edere posse Paulinum, qui eam fabricam divina ope architectatus est. — 24) Ναοῦ κατασκευῆς. Beseleel arcam seu tabernaculum dei fabricavit, non autem templum, ut legitur in exodi cap. XXXVIII. Templum igitur improprie sumit Euseb. pro tabernaculo. Eodem fere modo, quo in actibus apostolorum templum dianae dicitur pro aedicula. — 25) Ἀγαλματοφορῶν. Metaphora est a sacerdotibus gentilium, qui simulachra deorum humoris suis baiulabant, ut notavi ad lib. XXII. Amm. Marcellini, ubi de Iuliano imp. dicit: *Vehens licenter pro sacerdotibus sacra.* Eadem vox occurrit paulo infra. [Vertit Val. *tanquam* imaginem gestans. *H.*]

γαλοφροσύνῃ, πλουσίᾳ τε καὶ ἀπλήστῳ διανοίας χειρὶ, καὶ σὺν οἷα πάντων ὑμῶν φιλοτιμίᾳ, τῇ τῶν εἰσφορῶν μεγαλοψυχίᾳ τῆς αὐτῆς αὐτῷ προθέσεως κατὰ μηδένα τρόπον ἀπολειφθῆναι φιλονεικότερον μεγαλοφρονουμένων, τὸν μεγαλοπρεπῆ τόνδε θεοῦ τοῦ ὑψίστου νεὼν, τῷ τοῦ κρείττονος παραδείγματι ὡς ἂν ὁρώμενον μὴ ὁρωμένου, τὴν φύσιν ἐμφερῆ συνεστήσατο. χῶρον μὲν τόνδε, ὅτι καὶ ἄξιον εἰπεῖν, πρῶτον ἁπάντων, πάσης οὐ καθαρᾶς ὕλης ἐχθρῶν ἐπιβουλαῖς κατακεχωσμένον οὐ παριδὼν, οὐδὲ τῇ τῶν αἰτίων παραχωρήσας κακίᾳ, ἐξὸν ἐφ' ἕτερον ἐλθόντα, μυρίων ἄλλων εὐπορουμένων τῇ πόλει, ῥαστώνην εὕρασθαι τοῦ πόνου, καὶ πραγμάτων ἀπηλλάχθαι. Ὁ δὲ πρῶτον αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἔργον ἐγείρας, εἶτα δὲ τὸν σύμπαντα λαὸν προθυμίᾳ ῥώσας καὶ μίαν ἐξ ἁπάντων μεγάλην χεῖρα συναγαγὼν, πρῶτον ἆθλον ἠγωνίζετο 26); αὐτὴν δὴ μάλιστα τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πεπολιορκημένην, αὐτὴν τὴν προπονήσασαν, καὶ τοὺς αὐτοὺς ἡμῖν καὶ πρὸ ἡμῶν διωγμοὺς ὑπομείνασαν, τὴν μητρὸς δίκην τῶν τέκνων ἐρημωθεῖσαν ἐκκλησίαν, συναπολαῦσαι δεῖν οἰόμενος τῆς τοῦ παναγάθου μεγαλοδωρεᾶς. Ἐπειδὴ γὰρ τοὺς παῖθας αὖθις 27) ὁ μέγας ποιμὴν, τοὺς θῆρας καὶ τοὺς λύκους καὶ πᾶν ἀπηνὲς καὶ ἄγριον γένος ἀποσοβήσας, καὶ τὰς μύλας τῶν λεόντων, ᾗ φησὶ τὰ θεῖα λόγια, συντρίψας, ἐπὶ ταὐτὸν αὖθις συνελθεῖν ἠξίωσε, δικαιότατα καὶ τῆς ποίμνης τὴν μάνδραν ἀνίστη, τοῦ καταισχῦναι ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν 28), καὶ ὡς ἂν ἔλεγχον ταῖς θεομάχοις τῶν ἀσεβῶν προαγάγοι τόλμαις. Καὶ νῦν οἱ μὲν οὐκ εἰσὶν 29) οἱ θεομισεῖς, ὅτι μηδὲ ἦσαν· εἰς βραχὺ δὲ ταράξαντες καὶ ταραχθέντες, εἶθ' ὑποσχόντες τιμωρίαν οὐ μεμπτὴν τῇ δίκῃ, ἑαυτοὺς καὶ φίλους καὶ οἴκους, ἄρδην ἀναστάτους κατέστησαν· ὡς τὰς πάλαι στήλαις ἱεραῖς καταγραφείσας προῤῥήσεις, ἔργοις

— 26) *Πρῶτον ἆθλον ἠγωνίσατο.* Alludit ad Herculis labores seu certamina. — 27) *Τοὺς παῖδας αὖθις.* Lego τοὺς παῖδας αὐτῆς supple ἐκκλησίας. Alioqui nisi ita scripseris, bis in eadem periodo repeteretur vox αὖθις. [Hoc in Eusebio quis non facile ferat? *H.*] — 28) *Ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητήν.* Verba sunt ex psalmo VIII. Davidis, ubi hodie legitur, *ut destruas inimicum et ultorem.* Vetus versio Gallicana habebat, *ut destruas inimicum et defensorem*, teste Sulpicio in vita Martini. — 29) *Καὶ νῦν οὐκ εἰσίν.* Imitatur Eusebius locum Dionysii Alexandrini, qui de Macriano eiusque liberis [Imo de solo Macriano. *H.*] ita loquitur in epist. ad Hermammonem quam refert Eusebius in lib. VII. cap. 23. ὁ μὲν οὐκ ἔστιν ἐπεὶ μηδὲ ἦν. [Vid. *Excursus* XVI. *H.*] —

πιστὰς ὁμολογεῖσθαι, δι᾽ ὧν τά τε ἄλλα ὁ θεῖος ἐπαληθεύει λόγος, ἀτὰρ καὶ τάδε περὶ αὐτῶν ἀποφαινόμενος· „Ῥομφαίαν ἐσπάσαντο οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν, τοῦ καταβαλεῖν πτωχὸν καὶ πένητα, τοῦ σφάξαι τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ· ἡ ῥομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς καρδίαν αὐτῶν, καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβείη.“ Καὶ πάλιν· „Ἀπώλετο τὸ μνημόσυνον αὐτῶν μετ᾽ ἤχου, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ὅτι δὴ καὶ ἐν κακοῖς γενόμενοι, ἐκέκραξαν καὶ οὐκ ἦν ὁ σώζων, πρὸς κύριον, καὶ οὐκ εἰσήκουσεν αὐτῶν. Ἀλλ᾽ οἱ μὲν συνεποδίσθησαν καὶ ἔπεσον, ἡμεῖς δὲ ἀνέστημεν καὶ ἀνωρθώθημεν.“ Καὶ τό γε ἐν τούτοις προαναφωνοῦν· „κύριε, ἐν τῇ πόλει σου τὴν εἰκόνα αὐτῶν ἐξουδενώσεις,“ ἀληθὲς ὑπ᾽ ὀφθαλμοῖς πάντων ἀναπέφανται. Ἀλλ᾽ οἱ μὲν γιγάντων τρόπον[30]) θεομαχίαν ἐνστησάμενοι, τοιαύτην εἰλήχασι τὴν τοῦ βίου καταστροφήν· τῆς δ᾽ ἐρήμου καὶ παρ᾽ ἀνθρώποις ἀπεγνωσμένης, τοιαῦτα οἷα τὰ ὁρώμενα τῆς κατὰ θεὸν ὑπομονῆς τὰ τέλη, ὡς ἀναφωνεῖν αὐτῇ τὴν προφητείαν Ἡσαΐου ταῦτα· „Εὐφράνθητι ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ ἀν-

30) *Γιγάντων — ἐνστησάμενοι.* Dubium videri potest vel h. l., utrum Eusebius quoque variis illis, quae de gigantibus inter antiquos circumferebantur, narratiunculis fidem habuerit, nec ne. Cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. I, 2 not. 37 p. 22. Adde Euseb. V. C. I, 5. *τῆς δ᾽ αὐτοῦ μοναρχικῆς ἐξουσίας τὴν εἰκόνα δοὺς, νικητὴν ἀπέδειξε παντὸς τυραννικοῦ γένους, θεομάχων τ᾽ ὀλετῆρα γιγάντων, οἳ ψυχῆς ἀπονοίᾳ πρὸς αὐτὸν ἤραντο τὸν παμβασιλέα τῶν ὅλων δυσσεβείας ὅπλα.* Contra Augustin. de civit. dei XV, 23. „*Vidi*, inquit, *ipse non solus, sed aliquot mecum, in Uticensi litore molarem hominis dentem tam ingentem, ut si in nostrorum dentium modulos minutatim concideretur, centum nobis videretur facere potuisse; sed illum gigantis alicuius fuisse crediderim.*“ Cf. Arnob. adversus gentes II, 75. „*Nonne literas auditis commemorantes vestras, fuisse homines olim Semideos, Heroas, cum immanibus corporibus atque vastis?* Non infantes sub uberibus matrum stentoreos legitis edidisse vagitus, *quorum ossa variis in regionibus eruta, vix repertoribus fecerunt fidem, humanorum reliquias esse membrorum?*“ Ad quem locum *Orellius* in annott. Part. II. p. 113. laudat Hieron. Magii Miscell. II. cap. 4. Cf. *Elmenhorstius* et *Stewechius* ad l. l. Arnobii. *Cramer.* *Fortsetzung des Bossuet* Tom. IV. p. 298 sq. ed. nov. Praeterea de gigantibus vid. *Heyne* ad Apollodor. p. 28 sq. *Voss.* ad Virg. Georg. I, 281. et *mythologische Briefe* II. p. 259 sq. *Klopfer.* *mythologisches Wörterbuch* Tom. I. p. 141. p. 750 sqq. cf. *Riccii* dissertatt. Homericc. p. 136 sqq. ed. *Born.* et *Spanhem.* ad Iulian. orat. I. p.

θείτω ὡς κρίνον· καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα. Ἰσχύσατε χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς· ὅτι, φησὶν, ἐῤῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ, καὶ ἡ ἄνυδρος ἔσται εἰς ἕλη, καὶ εἰς τὴν διψῶσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται.“ Καὶ τάδε μὲν λόγοις πάλαι προθεσπισθέντα, βίβλοις ἱεραῖς καταβέβλητο· τά γε μὴν ἔργα οὐκέτ' ἀκοαῖς, ἀλλ' ἔργοις ἡμῖν παραδέδοται. Ἡ ἔρημος ἥδε, ἡ ἄνυδρος, ἡ χήρα καὶ ἀπερίστατος, ἧς ὡς ἐν δρυμῷ ξύλων ἀξίναις ἐξέκοψαν τὰς πύλας ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ἐν πέλυκι καὶ λαξευτηρίῳ συντρίψαντες αὐτὴν, ἧς καὶ τὰς βίβλους διαφθείραντες, ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἁγιαστήριον τοῦ θεοῦ, εἰς τὴν γῆν ἐβεβήλωσαν τὸ σκήνωμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἣν ἐτρύγησαν πάντες οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδὸν, προκαθελόντες αὐτῆς τοὺς φραγμοὺς, ἣν ἐλυμήνατο ὗς ἐκ δρυμοῦ, καὶ μονιὸς ἄγριος κατενεμήσατο, Χριστοῦ δυνάμει παραδόξῳ νῦν, ὅτε θέλει αὐτὸς, γέγονεν ὡς κρίνον· ἐπεὶ καὶ τότε αὐτοῦ νεύματι, οἷς ἂν προκηδομένου πατρὸς ἐπαιδεύετο· ὃν γὰρ ἀγαπᾷ κύριος, παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. Μέτρῳ δῆτα κατὰ τὸ δέον ἐπιστραφεῖσα, αὖθις ἄνωθεν ἐξ ὑπαρχῆς ἀγαλλιᾶν προστάττεται, ἐξανθεῖ τε ὡς κρίνον, καὶ τῆς ἐνθέου εὐωδίας εἰς πάντας ἀποπνεῖ ἀνθρώπους· ὅτι, φησὶν, ἐῤῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, τὸ νᾶμα [31]) τῆς θείας τοῦ σωτηρίου λουτροῦ παλιγγενεσίας· καὶ νῦν γέγονεν ἡ πρὸ μικροῦ ἔρημος εἰς ἕλη, καὶ εἰς τὴν διψῶσαν γῆν ἔβρυσε πηγὴ ὕδατος ζῶντος· ἴσχυσάν τε ὡς ἀληθῶς χεῖρες αἱ τὸ πρὶν ἀνειμέναι, καὶ τῆς τῶν χειρῶν ἰσχύος ἔργα, τάδε τὰ μεγάλα καὶ ἐναργῆ δείγματα· ἀλλὰ καὶ τὰ πάλαι σεσαθρωμένα καὶ παρειμένα γόνατα, τὰς οἰκείας ἀπολαβόντα βάσεις [32]), τὴν ὁδὸν τῆς θεογνωσίας εὐθυποροῦντα βαδίζει, ἐπὶ τὴν οἰκείαν ποίμνην τοῦ πανάγαθου ποιμένος σπεύδοντα. Εἰ δὲ καὶ ταῖς τῶν τυράννων

---

195 sq. Homer. Odyss. XI, 307 sqq. ibique Eustathius. H. — 31) Τὸν ἅμα τῆς θείας. Scribendum est absque dubio τὸ νᾶμα τῆς θείας τοῦ σωτηρίου λουτροῦ παλλιγενεσίας, quomodo legisse videtur Christophorsonus. Atque ita plane scriptum habetur in codice Fuk. et Savil. — 32) Τὰς οἰκείας ἀπολαύοντα βάσεις. Legendum est ἀπολαβόντα, ut habent codex Med. Fuk. et Savil. et Maz. Ac profecto miror, neutrum interpretem

ἀπειλαῖς τὰς ψυχὰς τινὲς ἀπενάρκησαν, οὐ
ριος ἀθεραπεύτους παρορᾷ λόγος· εὖ μάλα δὲ
νος, εἰς τὴν τοῦ θείου παράκλησιν παρορμ
λέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μ
των δεῖν ἀπολαῦσαι τὴν διὰ θεὸν γενομένην
προαγορεύοντος ἐπακούσας ὀξείᾳ διανοίας ἀκοῇ
μῶν καὶ καλὸς Ζοροβάβελ, μετὰ τὴν πικρὰν ἐκ
καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, οὐ παριδὼν τὸ πτ
στα πάντων παρακλήσεσι καὶ λιταῖς, ἵλεων τὸν πατέ
νῆς ὑμῶν ἁπάντων ὁμοφροσύνης καταστησάμενος
νεκρῶν ζωοποιὸν σύμμαχον παραλαβὼν καὶ συνερ
ἐξήγειρε, προαποκαθάρας καὶ προθεραπεύσας τῶν
λὴν οὐ τὴν ἐξ ἀρχαίου παλαιὰν αὐτῇ περιετέθεικ
αὖθις παρὰ τῶν θείων χρησμῶν ἐξεπαιδεύετο,
γόντων· „καὶ ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ
τὴν προτέραν.“ Ταύτῃ δ' οὖν πολὺ μείζονα τὸν
περιλαβὼν, τὸν μὲν ἔξωθεν ὀχυροῦτο περίβολον
τὸς περιτειχίσματι, ὡς ἂν ἀσφαλέστατον εἴη τοῦ
Πρόπυλον δὲ μέγα καὶ εἰς ὕψος ἐπηρμένον πρὸς αὐ
τος ἡλίου ἀκτῖνας ἀναπετάσας, ἤδη καὶ τοῖς μακρὰν
ἔξω ἱερῶν ἑστῶσι, τῆς τῶν ἔνδον παρέσχεν ἀφθονίαν
νονουχὶ καὶ τῶν ἀλλοτρίων τῆς πίστεως ἐπὶ τὰς π
δοὺς ἐπιστρέφων τὰς ὄψεις, ὡς ἂν μὴ παρατρέχῃ
τὴν ψυχὴν κατανυγεὶς πρότερον μνήμῃ τῆς τε πρὶν
τῆς νῦν παραδόξου θαυματουργίας, ὑφ' ἧς τάχα καὶ
σεσθαι κατανυγέντα, καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς ὄψεως ἐπὶ τ
προτραπήσεσθαι ἤλπισεν. Εἴσω δὲ παρελθόντι πυλῶ
θὺς ἐφῆκεν ἀνάγνοις καὶ ἀνίπτοις ποσὶ τῶν ἔνδον ἐπ
γίων, διαλαβὼν δὲ πλεῖστον ὅσον τὸ μεταξὺ τοῦ τε ν
πρώτων εἰσόδων, τέτταρσι μὲν πέριξ ἐγκαρσίοις κ
στοαῖς, εἰς τετράγωνόν τι σχῆμα περιφράξας τὸν
κίοσιν πανταχόθεν ἐπαιρομέναις· ὧν τὰ μέσα 34) δι

---

id vidisse, cum emendatio in promptu sit, et cuivis obvia.
τετράγωνόν τι σχῆμα περιφράξας τὸν τόπον. Pessime Chri
de sanctuario haec accepit, cum de spatio illo loquatur Eus
erat inter vestibulum et basilicam. Hoc igitur spatium in
speciem conclusum, quatuor obliquis porticibus a Paulino
fuisse dicit. — 34) Ὧν τὰ μέσα. Supple κιόνων. Itaque

ἐς ἀπεναρκτησα
ρᾶ λόγος· εὐ ...κτυωτοῖς ἐς τὸ σύμμετρον ἧκουσι μήκους πε-
παράκλησιν παρ... αἴθριον ἠφίει 35) εἰς τὴν τοῦ οὐρανοῦ κάτο-
διανοίᾳ, ἰσχύος ... ταῖς τοῦ φωτὸς ἀκτῖσιν ἀνειμένον ἀέρα παρ-
ιὰ θεὸν γενομ... ἐνταῦθα καθαρσίων ἐτίθει σύμβολα, κρήνας
ὀξείᾳ διανοίᾳ ...ωπὸν ἐπισκευάζων τοῦ νεὼ, πολλῷ τῷ χεύματι
μετὰ τὴν περι...ς περιβόλων ἱερῶν ἐπὶ τὰ ἔσω προϊοῦσι τὴν ἀ-
ι, οὐ παριδὼν ...χομένας. Καὶ πρώτη μὲν εἰσιόντων αὕτη δια-
ταῖς, ἰλεων τὴν ...μου καὶ ἀγλαΐαν τῷ παντὶ, τοῖς τε τῶν πρώ-
ης καταστη... ἔτι δεομένοις, κατάλληλον τὴν μονὴν παρεχομένη
ιαλαβὼν καὶ ... τὴν τούτων θέαν παραμειψάμενος 36), πλείοσιν
θεραπεύσας ... ἐνδοτάτω προπύλοις τὰς ἐπὶ τὸν νεὼν παρόδους
αὐτῇ περι... ἐποίει, ὑπὸ μὲν ταῖς ἡλίου βολαῖς αὖθις τρεῖς
ν ἐξεπαιδευ...
οἴκου τοῖς...

...le, ut opinor. Haec igitur intercolumnia ait Eusebius un-... fuisse repagulis ligneis cancellatis, in mediocrem altitudi-... Μῆκος enim posuit pro altitudine, quod interpretes non ...vertit Val. inde a διαλαβὼν δὲ πλεῖστον usque ad μήκους ...ta: „*Sed inter templum ac vestibulum maximo intervallo re-...spatium in quadrati speciem circumseptum quatuor obliquis por-...undiquaque exornavit, quae columnis undique attolluntur. Inter-...vallo ipsa septis e ligno reticulatis, in mediocrem et congruam ...elatis circumclusit.*“ Superius verba πρόπυλον δὲ μέγα — — ...σι ita interpretatus est: Magnum deinde atque excelsum ve-...ad ipsos solis orientis radios extendit, iis qui a *sacro loci am-...bitus remoti sunt, etc.* De voce περίβολος cf. *Valckenar.* ad Eu-...Phoen. v. 1085. *H.*] — 35) *Μέσον αἴθριον ἠφίει.* Intelligit me-...dium spatium sub divo, quod quatuor undique porticibus claudeba-...tur, eadem plane forma, qua in hodiernis monasteriis sunt quae vocan-...tur ...ella. Quod enim monachi vocant claustrum, nihil aliud est quam ... porticus, quarum in medio locus est sub divo quem *pratellum* ... Sed et in quibusdam monasteriis, locus ille subdivalis cancellis ... est, eodem plane modo quo Eusebius in atrio ecclesiae Tyri fa-...esse dicit, ne scilicet iuventus in eum locum qui floribus conseri... insiliat. Id autem Latini proprie *atrium* vocabant. Certe Isidorus ... tres porticus extrinsecus adiungi solitas esse dicit. — 36) Τὴν τού-...των θέαν παραμειψάμενος. Musculus vertit: *Quin et horum conspectu ...merito.* Christophorsonus vero longa verborum ambage, ut solet, hunc ...locum ita expressit: *Quin etiam quo istas res ad oculos capiendos magna ...rerum varietate concinne illustraret.* Quae quidem interpretatio verbis ...Eusebii nullatenus respondet. Itaque nemo est, ut opinor, qui Musculi ...versionem commodiorem et meliorem non iudicet. Παραμειψάμενος ergo ...τὴν τούτων θέαν idem valet ac: praetergressus harum rerum spectaculum,

πύλας ὑφ' ἓν καταθεὶς πλευρόν· ὧν τὸ πολὺ τὰς παρ' ἑκάτερα μεγέθει τε καὶ πλάτει πλεονεκτεῖν τῇ μέσῃ χαρισάμενος, παραπήγμασί [37]) τε χαλκοῦ σιδηροδέτοις καὶ ποικίλμασιν ἀναγλύφοις διαφερόντως αὐτὴν φαιδρύνας, ὡς ἂν βασιλίδι, ταύτῃ τοὺς δορυφόρους ὑπέζευξε. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ταῖς παρ' ἑκάτερα τοῦ παντὸς νεὼ στοαῖς τὸν τῶν προπύλων ἀριθμὸν διατάξας, ἄνωθεν ἐπὶ ταύταις ἄλλῳ πλείονι φωτὶ διαφόρους τὰς ἐπὶ τὸν οἶκον εἰσβολὰς ἐπενόει, ταῖς ἀπὸ ξύλου λεπτουργίαις καὶ τὸν περὶ αὐτὰς κόσμον καταποικίλλων. Τὸν δὲ βασίλειον οἶκον πλουσιωτέραις ἤδη καὶ δαψιλέσι ταῖς ὕλαις ὠχύρου, ἀφθόνῳ φιλοτιμίᾳ τῶν ἀναλωμάτων χρώμενος. Ἔνθα μοι δοκῶ περιττὸν εἶναι τοῦ δομήματος μήκη τε καὶ πλάτη καταγράφειν, τὰ φαιδρὰ ταῦτα κάλλη, καὶ τὰ λόγου κρείττονα μεγέθη, τήν τε τῶν ἔργων ἀποστίλβουσαν ὄψιν τῷ λόγῳ διεξιόντι, ὕψη τε τὰ οὐρανομήκη, καὶ τὰς τούτων ὑπερκειμένας πολυτελεῖς τοῦ Λιβάνου κέδρους ὧν οὐδὲ τὸ θεῖον λόγιον τὴν μνήμην ἀπεσιώπησεν· „Εὐφρανθήσεται," φάσκον, „τὰ ξύλα τοῦ κυρίου, καὶ αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου ἃς ἐφύτευσε." Τί με δεῖ νῦν τῆς πανσόφου καὶ ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως, καὶ τοῦ κάλλους τῆς ἐφ' ἑκάστου μέρους ὑπερβολῆς ἀκριβολογεῖσθαι τὴν ὑφήγησιν, ὅτε τῆς ὄψεως τὴν διὰ τῶν ὤτων ἀποκλείει μάθησιν ἡ μαρτυρία; Ἀλλὰ γὰρ ὧδε καὶ τὸν νεὼν ἐπιτελέσας, θρόνοις τε τοῖς ἀνωτάτω [εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμήν, καὶ προσέτι βάθροις [38]) ἐν τάξει τοῖς

---

seu: *transmisso harum rerum spectaculo ulterius progressus.* — 37) Παραπήγμασί τε χαλκοῦ. Christophorsonus vertit *repagulis*. [Vales. *aereis tabulis*. Pro χαρισάμενος Cast. χρησάμενος. *H.*] — 38) Βάθροις ἐν τάξει τοῖς καθόλου. Iampridem conieceram scribendum esse disiunctim τοῖς καθ' ὅλου, ut ex versione nostra apparet. [Vertit Val. ac *praeterea subselliis* *per universum templum ordine dispositis exornasset. H.*] Tandem vero coniecturam meam confirmavit vetustissimus codex Mazarinus in quo ita diserte scriptum inveni. Sed maior difficultas est, cuinam generi hominum haec βάθρα seu *subsellia* parata fuerint. Leo quidem Allatius in epistola II. de templis Graecorum, haec subsellia ad communem usum laicorum disposita fuisse existimavit, quod confirmare videtur Clemens in constitutionibus apost. lib. II. cap. 57. Verum Eusebius ipse aliud innuit. Infra enim totam huius ecclesiae fabricam allegorice exponens, thronis quidem designari scribit episcopos ac presbyteros, subselliis vero, diaconos et reliquos ecclesiae ministros. Quare haec subsellia ministris potius ecclesiae quem laicis parata fuisse videntur. Certe laici

καθ' ὅλον κατὰ τὸ πρέπον κοσμήσας, ἐφ' ἅπασί τε τὸ τῶν ἁγίων ἅγιον θυσιαστήριον ἐν μέσῳ θείς, αὖθις καὶ τάδε ὡς ἂν εἴη τοῖς πολλοῖς ἄβατα, τοῖς ἀπὸ ξύλου περιέφραττε δικτύοις, εἰς ἄκρον ἐντέχνου λεπτουργίας ἐξησκημένοις, ὡς θαυμάσιον τοῖς ὁρῶσι παρέχειν τὴν θέαν. Ἀλλ' οὐδὲ τοὔδαφος ἄρα εἰς ἀμελὲς ἔκειτο αὐτῷ· καὶ τόδε γοῦν λίθῳ μαρμάρῳ εὖ μάλα κόσμῳ παντὶ λαμπρύνας, ἤδη λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὰ ἐκτὸς τοῦ νεὼ μετήει, ἐξέδρας καὶ οἴκους τοὺς παρ' ἑκάτερα μεγίστους ἐπισκευάζων εὐτέχνως, ἐπὶ ταὐτὸν εἰς πλευρὰ τῷ βασιλείῳ συνεζευγμένους καὶ ταῖς ἐπὶ τὸν μέσον οἶκον εἰσβολαῖς [39]) ἡνωμένους· ἃ καὶ αὐτὰ τοῖς ἔτι καθάρσεως καὶ περιῤῥαντηρίων τῶν διὰ ὕδατος καὶ ἁγίου πνεύματος ἐγχρῄζουσιν, ὁ εἰρηνικώτατος ἡμῶν Σολομῶν ὁ τὸν νεὼν τοῦ θεοῦ δειμάμενος ἀπειργάζετο, ὡς μηκέτι λόγον,

---

sedendi in ecclesia potestatem non habebant, ut docet Optatus in lib. IV. Quod quidem ita intelligendum est, ut in conventu ecclesiastico, dum divinum celebratur officium, sedere non licuerit laicis. Peracto autem officio, sedere ipsis licebat, ut docet Athanasius in epistola ad solitarios: ἤδη μὲν οὖν ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῶν λαοῦ γινομένης ἀπολύσεως ἐξελθόντες. Et paulo post: ἄρτι γὰρ ἦσαν ἀπὸ τῆς εὐχῆς ὀλίγαι καθεζόμεναι. Sed et sermones seu conciones ecclasiasticas laici fere stantes audiebant, ut colligitur ex Eusebio in libro IV. de vita Constantini cap. 33. Possidio in vita b. Aug. cap. 16. [Cf. *Planck. Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung* Tom. I. p. 166. *H.*] — 39) *Καὶ ταῖς ἐπὶ τὸν μέσον οἶκον εἰσβολαῖς ἡνωμένους.* Christophorsonus vertit: *Atque adeo ad fenestras inferioris templi affixit.* Quod quid sibi velit, equidem nescio. Neque enim intelligo, quomodo exhedrae fenestris affigi possint. Existimavit scilicet Christophorsonus, εἰσβολὰς fenestras significare. Eusebius quidem paulo supra de fenestris loquens per quas lumen in porticus infundebatur, ea voce usus est, ἄνωθεν ἐπὶ ταύταις ἄλλῳ πλείονι φωτὶ διαφόρους τὰς ἐπὶ τὸν οἶκον εἰσβολὰς ἐπενόει. Ubi Christophorsonus *fenestras* vertit. Verum hoc in loco εἰσβολαὶ simpliciter et sine adiectione ulla positae, fenestras significare non possunt. [Vertit εἰσβολὰς supra recte Val. *aditus*, hoc loco *portas*. Cf. *Sturz.* Lexic. Xenoph. Vol. II. p. 77. *H.*] Aut igitur portas designat ipsius basilicae, quas etiam παρόδους supra vocavit, aut ambulationes quasdam per quas aditus patebat in basilicam, quas *transennas* vocat Paulinus in epist. 12. Malim tamen portas intelligere. Porro per oecos illos et exhedras, intelligit Eusebius baptisterium, secretarium, salutatorium, quae coniuncta erant basilicae. [De baptisterio esse interpretandam vocem ἐξέδρα h. l., satis docent verba quae statim sequuntur: ἃ καὶ αὐτὰ — — ἀπειργάζετο. Vid. *Augusti Denkwürdigkeiten* Tom. VII. p. 189. II. sq. cf. *Vales.* ad Euseb. de vit. Const. III, 50. *Bingh.* Orig. Tom. III. p. 252. Paulo post pro

ἀλλ' ἔργον γεγονέναι τὴν ἄνω λεχθεῖσαν προφητείαν. Γέγονε γὰρ καὶ νῦν ὡς ἀληθῶς ἐστιν ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν προτέραν. Ἔδει γὰρ καὶ ἀκόλουθον ἦν, τοῦ ποιμένος αὐτῆς καὶ δεσπότου ἅπαξ τὸν ὑπὲρ αὐτῆς θάνατον καταδεξαμένου, καὶ μετὰ τὸ πάθος, ὃ χάριν αὐτῆς ῥυποῦν ἐνεδύσατο σῶμα, ἐπὶ τὸ λαμπρὸν καὶ ἔνδοξον μεταβεβληκότος, αὐτήν τε σάρκα τὴν λυθεῖσαν, ἐκ φθορᾶς εἰς ἀφθαρσίαν ἀγαγόντος, καὶ τήνδε ὁμοίως τῶν τοῦ σωτῆρος οἰκονομιῶν 40) ἐπαύρασθαι· ὅτι δὴ καὶ τούτων πολὺ κρεῖττον 41) λαβοῦσα παρ' αὐτοῦ τὴν ἐπαγγελίαν, τὴν πολὺ μείζονα δόξαν τῆς παλιγγενεσίας, ἐν ἀφθάρτου σώματος ἀναστάσει, μετὰ φωτὸς ἀγγέλων χορείας, ἐν τοῖς οὐρανῶν ἐπέκεινα τοῦ θεοῦ βασιλείοις, σὺν αὐτῷ Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ πανευεργέτῃ καὶ σωτῆρι διαρκῶς ἐπὶ τοὺς ἑξῆς αἰῶνας ἀπολαβεῖν ποθεῖ. Ἀλλὰ γὰρ τέως ἐπὶ τοῦ παρόντος, τούτοις ἡ πάλαι χήρα καὶ ἔρημος θεοῦ χάριτι περιβληθεῖσα τοῖς ἄνθεσι, γέγονεν ἀληθῶς ὡς κρίνον, ᾗ φησὶν ἡ προφητεία. Καὶ τὴν νυμφικὴν ἀναλαβοῦσα στολὴν, τόν τε τῆς εὐπρεπείας περιθεμένη στέφανον, οἷα χορεύειν διὰ Ἡσαΐου παιδεύεται, τὰ χαριστήρια τῷ βασιλεῖ θεῷ φωναῖς εὐφήμοις γεραίρουσα, αὐτῆς λεγούσης ἐπακούσωμεν· „Ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχή μου ἐπὶ τῷ κυρίῳ· ἐνέδυσε γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης· περιέθηκέ μοι ὡς νυμφίῳ μίτραν, καὶ ὡς νύμφην κατεκόσμησέ με κόσμῳ, καὶ ὡς γῆν αὔξουσαν τὸ ἄνθος αὐτῆς· καὶ ὡς κῆπος τὰ σπέρματα αὐτοῦ ἀνατελεῖ, οὕτως κύριος ἀνέτειλε δικαιοσύνην καὶ ἀγαλλίαμα ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν." Τούτοις μὲν οὖν αὕτη χορεύει· οἵοις δὲ καὶ ὁ νυμφίος λόγος 42) ὁ οὐράνιος αὐ-

---

ἐγχρήζουσιν Ion. ἐγχειρίζουσιν. *H.*] — 40) Τῶν τοῦ σωτῆρος οἰκονομιῶν. In animadversionibus ad librum primum Eusebii observavimus *οἰκονομίαν* non de sola incarnatione Christi dici, sed quaecumque Christus in carne gessit ad salutem generis humani, ea generaliter *οἰκονομίαν* vocari. Quod quidem pluribus exemplis illic allatis confirmavimus. Sed et hic locus id ipsum aperte demonstrat, in quo *οἰκονομίας* pluraliter appellat Eusebius, non mortem solum, sed etiam resurrectionem Christi. — 41) Τούτων πολὺ κρείττονα. In codice Medicaeo et Mazarino scribitur *κρεῖττον*. Sic etiam prius scriptum fuerat in Fuk. [Scribendum putavi *κρεῖττον*. *H.*] Forte *κρειττόνων* legendum est. — 42) Ὁ νυμφίος λόγος. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E. V, 1 not. 59. Cf. ab initio capitis huius verba: Χριστῷ τῷ μονογενεῖ καὶ πρωτογενεῖ αὐτοῦ λόγῳ τῇ

τὸς Ἰησοῦς Χριστὸς αὐτὴν ἀμείβεται, ἄκουε λέγοντος τοῦ κυρίου· „Μὴ φοβοῦ ὅτι κατῃσχύνθης, μηδὲ ἐντραπῇς ὅτι ὠνειδίσθης· ὅτι αἰσχύνην αἰώνιον ἐπιλήσῃ, καὶ ὄνειδος τῆς χηρείας σου οὐ μὴ μνησθήσῃ. Οὐχ ὡς γυναῖκα ἐγκαταλελειμμένην καὶ ὀλιγόψυχον κέκληκέ σε κύριος, οὐδ᾽ ὡς γυναῖκα ἐκ νεότητος μεμισημένην. Εἶπεν ὁ θεός σου· χρόνον μικρὸν ἐγκατέλιπόν σε, καὶ ἐν ἐλέῳ μεγάλῳ ἐλεήσω σε· ἐν θυμῷ μικρῷ ἀπέστρεψα τὸ πρόσωπόν μου ἀπὸ σοῦ, καὶ ἐν ἐλέῳ αἰωνίῳ ἐλεήσω σε, εἶπεν ὁ ῥυσάμενός σε κύριος. Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου ἡ πιοῦσα ἐκ χειρὸς κυρίου τὸ ποτήριον τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ· ποτήριον γὰρ τῆς πτώσεως, τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ μου, ἐξέπιες καὶ ἐξεκένωσας. Καὶ οὐκ ἦν ὁ παρακαλῶν σε ἀπὸ πάντων τῶν τέκνων σου, ὧν ἔτεκες, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἀντιλαμβανόμενος τῆς χειρός σου. Ἰδοὺ εἴληφα ἐκ τῆς χειρός σου τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ μου, καὶ οὐ προσθήσεις ἔτι πιεῖν αὐτό· καὶ δώσω αὐτὸ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀδικησάντων σε καὶ ταπεινωσάντων σε. Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, ἔνδυσαι τὴν ἰσχύν, ἔνδυσαι τὴν δόξαν σου. Ἐκτίναξαι τὸν χοῦν, καὶ ἀνάστηθι. Κάθισον, ἔκλυσαι τὸν δεσμὸν τοῦ τραχήλου σου· ἆρον κύκλῳ τοὺς ὀφθαλμούς σου καὶ ἴδε συνηγμένα τὰ τέκνα σου· ἰδοὺ συνήχθησαν καὶ ἦλθον πρὸς σέ· ζῶ ἐγώ, λέγει κύριος· ὅτι πάντας αὐτοὺς ὡς κόσμον ἐνδύσῃ καὶ περιθήσῃ αὐτοὺς ὡς κόσμον νύμφης [43])· ὅτι τὰ ἔρημά σου καὶ τὰ διεφθαρ-

---

τε ἁγίᾳ καὶ θεοπρεπεῖ τούτου νύμφῃ, infra τοιαῦτα τοῦ νυμφίου λόγου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ νύμφην τὴν ἱερὰν καὶ ἁγίαν ἐκκλησίαν etc. Adde not. 44. scriptor. vitae Syncleticae apud *Coteler.* eccles. Graec. monumm. Tom. I. p. 204. *Καὶ ἦν ἰδεῖν τῆς μακαρίας Θέκλης γνησίαν μαθητρίαν, τοῖς αὐτοῖς αὐτὴν ἑπομένην διδάγμασιν. Καὶ γὰρ τῶν δύο εἷς μνηστὴρ ἦν ὁ Χριστός· καὶ ὁ αὐτὸς ἦν τῶν ἀμφοτέρων νυμφαγωγὸς Παῦλος. Οἶμαι δὲ καὶ τὸν θάλαμον αὐτοῖς μὴ ἐναλλάττειν· εἷς γὰρ αὐταῖς παστὸς ἡ ἐκκλησία. Καὶ ὁ αὐτὸς Δαβὶδ μελῳδεῖ ἐπ᾽ ἀμφοτέρων τὰ σεμνὰ καὶ θεῖα ᾄσματα. — — — Καὶ τὰ ὀψὰ δὲ τοῦ θείου γάμου, κοινὰ τοῖς ἑστιωμένοις. — Καὶ ἡ τῶν νυμφικῶν δὲ αὐταῖς περιβλημάτων μία τις ὑφή. Ὅσοι γὰρ εἰς τὸν Χριστὸν ἐβαπτίσθησαν, Χριστὸν ἐνεδύσαντο.* Massalianos adeo eo vesaniae progressos esse tradit Ioh. Damascen. de haeres. LXXX. (*Coteler.* l. l. p. 303.), ut inter placita sua vel illud reciperent: *Ὅτι δεῖ τὴν ψυχὴν τοιαύτης αἴσθεσθαι (αἰσθάνεσθαι?) τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου νυμφίου, οἵας αἰσθάνεται ἡ γυνὴ ἐν τῇ συνουσίᾳ τοῦ ἀνδρός.* Inferius pro ἐγκατέλιπον Cast. [illegible] *H.* — 43) *Ὡς κόσμον νυμφή.* Ita scribi-

μένα καὶ τὰ καταπεπτωκότα, νῦν στενοχωρήσει ἀπὸ τῶν κατοικούντων σε· καὶ μακρυνθήσονται ἀπὸ σοῦ οἱ καταπίνοντές σε. Ἐροῦσι γὰρ εἰς τὰ ὦτά σου οἱ υἱοί σου οὓς ἀπολώλεκας· στενός μοι ὁ τόπος· ποίησόν μοι τόπον ἵνα κατοικήσω· καὶ ἐρεῖς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· τίς ἐγέννησέ μοι τούτους; ἐγὼ δὲ ἄτεκνος καὶ χήρα· τούτους δὲ τίς ἐξέθρεψέ μοι; ἐγὼ δὲ κατελείφθην μόνη. Οὗτοι δέ μοι ποῦ ἦσαν;" Ταῦτα Ἡσαΐας προεθέσπισε, ταῦτα πρόπαλαι περὶ ἡμῶν ἐν ἱεραῖς βίβλοις καταβέβλητο. Ἐχρῆν δέ που τούτων τὴν ἀψεύδειαν ἤδη ποτὲ ἔργοις παραλαβεῖν. Ἀλλὰ γὰρ τοιαῦτα τοῦ νυμφίου λόγου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ νύμφην τὴν ἱερὰν καὶ ἁγίαν ἐκκλησίαν ἐπιφωνοῦντος, εἰκότως ὁ νυμφοστόλος ὅδε [44]), αὐτὴν τὴν ἔρημον, τὴν πτῶμα κειμένην, τὴν παρὰ ἀνθρώποις ἀνέλπιδα, ταῖς κοιναῖς ἁπάντων ὑμῶν εὐχαῖς, χεῖρας τὰς ὑμῶν αὐτῶν ὀρέξας, ἐξήγειρε καὶ ἐξανέστησε, θεοῦ τοῦ παμβασιλέως νεύματι, καὶ τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ δυνάμεως ἐπιφανείᾳ, τοιαύτην τε ἀναστήσας κατεστήσατο, οἵαν ἐκ τῆς τῶν ἱερῶν χρησμῶν καταγραφῆς ἐδιδάσκετο. Θαῦμα μὲν οὖν μέγιστον τοῦτο καὶ πέρα πάσης ἐκπλήξεως, μάλιστα τοῖς ἐπὶ μόνῃ τῇ τῶν ἔξωθεν φαντασίᾳ τὸν νοῦν προσανέχουσι. Θαυμάτων δὲ θαυμασιώτερα τά τε ἀρχέτυπα, καὶ τούτων τὰ πρωτότυπα νοητὰ καὶ θεοπρεπῆ παραδείγματα, τῆς ἐνθέου φημὶ καὶ λογικῆς ἐν ψυχαῖς οἰκοδομῆς ἀνανεώματα· ἣν αὐτὸς ὁ θεόπαις κατ' εἰκόνα τὴν αὐτὸς αὐτοῦ δημιουργήσας, πάντῃ τε καὶ κατὰ πάντα τὸ θεοείκελον δεδωρημένος, ἄφθαρτον φύσιν, ἀσώματον, λογικήν, πάσης γεώδους ὕλης ἀλλοτρίαν, αὐτονοερὰν οὐσίαν [45]), ἅπαξ τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ

---

tur etiam in edit. Rom. cap. XLIX. Sed nostri codd. Maz. Med. et Fuk. scriptum sic habent: νύμφης. Quam lectionem confirmat Tertullianus in lib. III. contra Macrionem sub finem, ubi locum Esaiae ita citat: *Et circumdabis enim*, inquit, *illos tanquam ornamentum sponsae*. Et iterum in lib. IV. cap. 11. [Νύμφης scripsi. Cf. supra not. 6. *H.*] — 44) Ὁ νυμφοστόλος ὅδε. Recte Christophorsonus *sponsae exornatorem* vertit; hinc νυμφοστολίαι apud Basilium Seleucensem in libro I. de vita Theclae pag. 10. editionis Antwerpiensis, et νυμφοστολισθῆναι apud eundem p. 40. Musculus tamen *paranymphum* vertit non male. [Antea pro ἔργοις παραλμβεῖν Ion. ἔργοις πέρας λαβεῖν et pro εἰκότως Cast. ὡς εἰκὸς, ac post ἡμῶν pro ὑμῶν. *H.*] — 45) *Αὐτονοερὰν οὐσίαν.* Sic animam humanam vocat Eusebius, quod sit per se et natura sua intelligens. Sic philosophi

εἶναι συστησάμενος, νύμφην ἁγίαν, καὶ νεὼν πανίερον, ἑαυτῷ τε καὶ τῷ πατρὶ κατειργάσατο. Ὃ καὶ σαφῶς αὐτὸς ὁμολογῶν ἐκφαίνει, λέγων· „Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός.“ Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ τελεία καὶ κεκαθαρμένη ψυχὴ, ἀρχῆθεν οὕτω γεγενημένη, οἷα τὸν οὐράνιον λόγον ἀγαλματοφορεῖν. Ἀλλὰ γὰρ φθόνῳ καὶ ζήλῳ τοῦ φιλοπονήρου δαίμονος, φιλοπαθὴς καὶ φιλοπόνηρος ἐξ αὐτεξουσίου αἱρέσεως γενομένη, ὑπαναχωρήσαντος αὐτῆς τοῦ θείου, ὡς ἂν ἔρημος προστάτου, εὐάλωτος καὶ εἰς ἐπιβουλὴν

νοερὰς οὐσίας vocant substantias spiritales, quas vulgo intelligentias vocamus. At Christophorsonus νοερὰν idem putavit esse ac νοητὴν, gravi errore. Sic enim vertit: *substantiam sola mentis intelligentia cognitam ei tribuens.* Atqui magnum discrimen est inter νοητὸν, id est, *intelligibile,* et νοερὸν quod est *intellectuale.* Nam Chimaera verbi gratia, et huiusmodi intellectus figmenta, νοητὰ sunt, sed νοερὰ nequaquam. Eadem vox occurrit infra. Nebridius in epist. LXXI. ad Augustinum utrumqu eoptime distinxit his verbis: *potest enim, quemadmodum intellectualis animus ad intelligibilia sua videnda a sensu admonetur,* etc. Boëthius in dialogo I. Comment. in Porphyrium, pro intellectuali *intellectibilem substantiam* [intelligibilem *? H.*] dixit. [Observatur discrimen verborum νοητὸς et νοερὸς ab Eusebio non minus quam h. l. in αὐτονοερὸς, in Vit. Const. IV, 64. ὅσον αὐτοῦ τῆς ψυχῆς νοερόν τε καὶ φιλόθεον demonstrat. evang. I, 7 ext. ψυχαῖς — νοερὰν οὐσίαν κεκτημέναις et aliis locis. Adde Constantini orat. ad sanctt. coet. c. IX. Πλάτων τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων πρῶτος ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντα ἰθίσας ἀνακύψαι. Et in Platon. Phaed. c. XXVIII. recte iam Fischerus interpretatur νοητὸν quod sola mentis acie potest perspici, male aliis illud esse opinantibus idem quod τὸ μὴ νοοῦν. Cf. ibid. c. XXX. XXXIII. Corrigendus quoque est Irenaeus adv. haeres. I, 5, 2. ubi male legitur νοητοὺς, cum scribendum sit νοεροὺς ut recte vidit *Massuetus* ad h. l., qui vero νοητοὺς non delevit. Ita autem recte disputat V. D. l. l. „Lege, οὐκ εἶναι νοεροὺς; sic enim legisse videtur interpres: nam vertit: *quos intellectuales* (non, *intelligibiles*) *esse dicunt.* Et quidem vocem νοεροὺς, quae Billio prae νοητοὺς iure merito arridet, a Tertulliano lectam fuisse perspicuum est: *Caelos autem*, inquit cap. 20., *noeros deputant, et interdum Angelos eos faciunt.* Hancque lectionem cum apud Irenaeum, tum apud Tertullianum exigit ipsa Valentinianorum hypothesis. Volebant enim caelos *intellectuales esse*, non eo sensu quod intelligentia tantum comprehenderentur, sed quod sensu et intelligentia praediti essent, utpote qui angeli essent, id est, ab angelis regerentur.“ *etc.* Adde eiusdem Iren. adv. haer. I, 7. τοὺς δὲ πνευματικοὺς ἀποδυσαμένους τὰς ψυχὰς, καὶ πνεύματα νοερὰ γενομένους, i. e. spiritus *intellectuales* factos, ut vertit

εὐχερὴς τοῖς ἐκ μακροῦ διαφθονουμένοις ἀπελήλεγκται [46]), ταῖς τε τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ νοητῶν πολεμίων ἑλεπόλεσι καὶ μηχαναῖς καταβληθεῖσα, πτῶμα ἐξαίσιον καταπέπτωκεν, εἰς ὅσον οὐδ' ἐπὶ λίθῳ λίθον τῆς ἀρετῆς ἑστῶτα ἐν αὐτῇ διαμεῖναι, ὅλην δὲ διόλου χαμαὶ κεῖσθαι νεκρὰν, τῶν περὶ θεοῦ φυσικῶν ἐννοιῶν πάμπαν ἀπεστερημένην. Πεπτωκυῖαν δὴ ταύτην ἐκείνην τὴν κατ' εἰκόνα θεοῦ κατασκευασθεῖσαν, ἐλυμήνατο οὐχ ὗς οὗτος ὁ ἐκ δρυμοῦ τοῦ παρ' ἡμῖν ὁρατοῦ, ἀλλά τις φθοροποιὸς δαίμων, καὶ θῆρες ἄγριοι νοητοί· οἵ καὶ τοῖς πάθεσιν οἷα πεπυρακτωμένοις τῆς σφῶν κακίας βέλεσιν [47]) αὐτὴν ἐξυφάψαντες, ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ θεῖον ὄντως ἁγιαστήριον [48]) τοῦ θεοῦ, εἰς τὴν γῆν τε ἐβεβήλωσαν τὸ σκήνωμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ· εἶτα πολλῷ τῷ προσχώματι τὴν ἀθλίαν κατορύξαντες, εἰς ἀνέλ-

---

iterum vetus interpres. *H.*] — 46) *Διαφθονουμένοις ἀπολέλειπται.* In codice Medicaeo et Maz. scribitur ἀπελήλεγκται. Quod Rob. Stephanus adnotaverat. Eandem quoque scripturam habet codex Fuk. et Savil. [Vertit Valesius εἰς ἐπιβουλὴν —— ἀπελήλεγκται: insidiis eorum qui iam pridem ipsius gloriae invidebant, *remansit* obnoxia. Paulo ante τὸν οὐράνιον λόγον ἀγαλματοφορεῖν Val. interpretatus est: coelestis sponsi *imaginem gestare*. Et sane h. l. ἀγαλματοφορεῖν aliter dictum videtur quam superius, de quo vid. not. 25. Cf. verba ἣν αὐτὸς ὁ θεόπαις κ α τ' ε ἰ κ ό ν α τ ὴ ν αὐτὸς α ὐ τ ο ῦ δημιουργήσας. Contra vid. Nili de octo vitiis cap. III. ext. Ἐπικατάρατος ὁ ποιῶν εἴδωλα, καὶ τιθεὶς ἐν ἀποκρύφῳ· ὡσαύτως καὶ ὁ ἔχων φιλαργυρίας πάθος· ὁ μὲν γὰρ, π ρ ο σ κ υ ν ε ῖ κίβδηλον ἀνωφελές· ὁ δὲ, ἀ γ α λ μ α τ ο φ ο ρ ε ῖ φαντασίαν πλούτου i. e. alter mentis cogitatu vanam informat gestatque *divitiarum imaginem*, interprete *Combefisio* in auctar. noviss. P. P. Tom. I. p. 307. Perperam vero reddidisse videtur Val. verba quae ibidem paulo ante leguntur: ἐκ τοῦ μὴ ὄντος *ex nihilo*. Neque enim Eusebium cogitasse veri simile de creatione quadam hominis tanquam αὐτονοερᾶς οὐσίας ex nihilo, quam ὁ θεόπαις fecerit, sed nihil significare probabiliter voluit additis verbis ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι nisi θεόπαιδα hominis φύσιν ἄφθαρτον, ἀσώματον, λογικὴν et αὐτονοερὰν οὐσίαν quam ille ἀρχῆθεν quidem tanquam dei imaginem habuit, sed postea diaboli laqueis captus amiserit, restituisse *ita ut quod non amplius erat, iterum adesset.* Cf. superius τῆς ἐνθέου φημὶ, καὶ λογικῆς ἐν ψυχαῖς οἰκοδομῆς ἀ ν α ν ε ώ μ α τ α et inferius αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ἀ ν ε λ ά μ β α ν ε. *H.*] — 47) *Πεπυρακτωμένοις βέλεσιν.* Intelligit malleolos, et huiusmodi incendiaria tela, ut loquitur Amm. Marcellinus. Alludit autem ad locum Pauli apostoli, qui satanae tribuit tela ardentia quibus homines oppugnat. — 48) *Ἁγιαστήριον.* Temere *Lowthius* propter transitum paulo celeriorem et abruptiorem ad ecclesiam ab animo

πιστον πάσης περιέτρεψαν σωτηρίας. Ἀλλ' ὅγε κηδεμὼν αὐτῆς λόγος, ὁ θεοφεγγὴς καὶ σωτήριος, τὴν κατ' ἀξίαν δίκην τῶν ἁμαρτημάτων ὑποσχοῦσαν, αὖθις ἐξυπαρχῆς ἀνελάμβανε, πατρὸς παναγάθου φιλανθρωπίᾳ πειθόμενος. Αὐτὰς δὴ οὖν πρώτας τὰς τῶν ἀνωτάτω βασιλευόντων ψυχὰς προελόμενος, τῶν μὲν δυσσεβῶν καὶ ὀλεθρίων πάντων, αὐτῶν τε τῶν δεινῶν καὶ θεομισῶν τυράννων, τὴν οἰκουμένην ἅπασαν δι' αὐτῶν τῶν θεοφιλεστάτων ἐκαθήρατο, εἶτα δὲ τοὺς αὐτῷ γνωρίμους ἄνδρας, τοὺς πάλαι διὰ βίου ἱερωμένους 49) αὐτῷ, κρύβδην γε μὴν ὡς ἐν κακῶν χειμῶνι πρὸς τῆς αὐτοῦ σκέπης καλυπτομένους, εἰς φανερὸν ἀγαγὼν, καὶ ταῖς τοῦ πνεύματος μεγαλοδωρεαῖς ἐπαξίως τιμήσας· αὖθις καὶ διὰ τούτων τὰς μικρῷ πρόσθεν ἐῤῥυ-

---

h. l. nonnulla desiderari putavit. *H.* — 49) *Διὰ βίου ἱερωμένους αὐτῷ.* Hunc locum non intellexerunt interpretes, qui *διὰ βίου* interpretati sunt *per vitae sanctimoniam consecratos.* Duo fuerunt genera sacerdotum; alii annui, ut apud Iudaeos sub principibus Romanis obtinuit [cf. *Combefisius* in auctar. P. P. noviss. Tom. I. p. 22. ad Ioseph. in laudem Macchabaeorum c. IV., *Σίμων γάρ τις πρὸς Ὀνίαν ἀντιπολιτευόμενος τὸν ποτὲ τὴν ἀρχιερωσύνην ἔχοντα διὰ βίου.* *H.*] et apud gentiles fere omnes. Alii erant perpetui, quos *διὰ βίου* vocabant. Vetus inscriptio apud Gruterum pag. 313. ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ ΕΡΜΟΠΟΛΕΙΤΗΝ ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ ΞΥΣΤΟΥ ΔΙΑ ΒΙΟΥ. Et in vetere nummo Perperenorum, quem edidit Iac. Sirmondus in Antirristano secundo, ΙΕΡΕΥΣ ΔΙΑ ΒΙΟΥ. Sic igitur Eusebius sacerdotes Christianorum vocat *ἱερωμένους διὰ βίου*, eo quod illorum sacerdotium non annuum sit, sed perpetuum instar sacerdotii Christi, qui sacerdos est in aeternum secundum ordinem Melchisedech, ut ait propheta. Certe *ἱερωμένοι* sacerdotes sunt apud Eusebium in capite 3. huius libri: *ἱερουργίαι τε τῶν ἱερωμένων.* — *Διὰ βίου. Perpetuum sacerdotium* verti, secutus Velleium Paterculum, qui perpetuos Archontas interpretatus est, quos Athenienses vocabant *ἄρχοντας διὰ βίου*, ad differentiam decennalium et annuorum magistratuum. Sic in gestis purgationis Caeciliani Munatius Felix dicitur flamen perpetuus, et apud Augustinum in libro III. contra Cresconium capite 29. Ex quo corrigenda est epistola 165 eiusdem Augustini, ubi legitur: *Recita illi gesta apud Numavium Felicem, Flavium procuratorem tunc eiusdem civitatis vestrae.* Scribe: *Munatium Felicem flaminem perpetuum, curatorem tunc eiusdem civitatis vestrae.* Error natus est ex scribendi compendio. Sic enim scriptum erat: FL. PP., ut legitur in gestis purgationis Caeciliani. Quibus notis flamen perpetuus designatur, ut tradit Magno in libro de Notis. Eorum mentio fit in lege 2 cod. Theodos. quemadmodum munera civilia indicantur: *sacerdotales et*

πωμένας ψυχὰς, ὕλης τε παντοίας καὶ χώματος τῶν ἀσεβῶν ἐπιταγμάτων συμπεφορημένας, ὄρυξι καὶ δικέλλαις ταῖς πληκτικαῖς τῶν μαθημάτων διδασκαλίαις, ἐξεκάθηρέ τε καὶ ἀπέσμηξε λαμπρόν τε καὶ διαυγῆ τῆς πάντων ὑμῶν διανοίας τὸν χῶρον ἀπειργασμένος, ἐνταῦθα λοιπὸν τῷ πανσόφῳ καὶ θεοφιλεῖ τῷδε παραδέδωκεν ἡγεμόνι ὃς τά τε ἄλλα κριτικὸς καὶ ἐπιλογιστικὸς τυγχάνων, τὴν τῶν αὐτῷ κεκληρωμένων ψυχῶν εὖ διαγινώσκων καὶ φυλοκρινῶν διάνοιαν 50), ἐκ πρώτης, ὡς εἰπεῖν, ἡ-

---

flamines perpetuos atque etiam duumvirales ab annonarum praeposituris inferioribusque muneribus immunes esse praecipimus. — 50) *Καὶ φιλοκρινῶν.* Scribendum est φυλοκρινῶν, ut habet vetustissimus codex Maz. Id est, *singulis suum locum ac ordinem attribuens.* Vide quae sequuntur infra. Si quis tamen vulgatam lectionem retinere maluerit, non valde repugnabo. Nam et φιλοκρινεῖν est διαιρεῖν teste Hesychio. [Sive φιλοκρινῶν scribatur, sive φυλοκρινῶν, neutrum vocabulum alio sensu dictum esse posse intelligitur nisi ut sit *discernere* seu *secernere*. Neque enim propria vocis φυλοκρινεῖν significatio qua illud est stirpes s. genera discernere, non, ut Val. credidisse videtur, alicui rei suum locum et ordinem attribuere, h. l. obtinere potest et rectissime vertit ipse Valesius verba ὅς τά τε ἄλλα — — διάνοιαν: „Qui cum in aliis rebus singulari iudicio et ratiocinandi solertia praeditus, tum in animarum quarum curam sortitus est, cogitationibus cognoscendis ac *discernendis* perspicacissimus." Iam vero φυλοκρινῶν non dubitavi equidem scribere quamvis φιλοκρινῶν cum Val. dederit Zimmermannus, quia φυλοκρινεῖν certe apud patres ecclesiasticos saepius idem est quod φιλοκρινεῖν, id est, secernere, discernere, φιλοκρινῶν contra nostro loco ab iis verisimiliter profectum est, qui φυλοκρινῶν eodem modo dici posse non putarent. Accedit summa cod. Mazarini auctoritas et quod φυλοκρινεῖν simili ratione iam usurpavit Euseb. H. E. VIII, 4. Ὡς γὰρ ὁ στρατοπεδάρχης — ἄρτι πρῶτον ἐνεχείρει τῷ κατὰ τῶν στρατευμάτων διωγμῷ, φυλοκρινῶν καὶ διακαθαίρων τοὺς ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἀναφερομένους i. e. eos qui in exercitu merebant, *lustrare* — ac recensere, ut bene vertit Val., quem sequitur Stroth. vertendo: *die Soldaten musterte.* Lectio autem φιλοκρινῶν vel h. l. spernenda est. Adde *Cotelerium* in ecclesiae Graecae monumentt. Tom. I. p. 718., ubi ad verba Basilii εὔχομαι τὸ καθαρὸν φυλοκρινηθὲν ἀκριβῶς κεχωρισμένον τοῦ βλαβεροῦ, μόνον συνεῖναι ἡμῖν haec annotavit V. D. „Pari modo in historia Georgii Pachymeris lib. VIII. cap. 2. ἐφυλοκρίνουν ἀκριβῶς τὴν ἐξήγησιν. Non enim assentior docto interpreti ac de Graecis litteris optime merito, qui in hoc et aliis locis verbum φυλλοκρινεῖν probat. Est φυλοκρινεῖν non solum τὰς φυλὰς διακρίνειν, iuxta Hesychium, sed etiam ex Suida διακρίνειν, καταδοκιμάζειν περιέργως, *diiudicare*, *accurate perpendere*, nec non *discernere*, *lu-*

μέρας οἰκοδομῶν, οὔπω καὶ εἰς δεῦρο πέπαυται, τοτὲ μὲν διαυγῆ τὸν χρυσὸν, τοτὲ δὲ δόκιμον καὶ καθαρὸν τὸ ἀργύριον, καὶ τοὺς τιμίους καὶ πολυτελεῖς λίθους ἐν πᾶσιν ὑμῖν ἁρμόττων, ὡς ἱερὰν αὖθις καὶ μυστικὴν ἔργοις τοῖς εἰς ὑμᾶς ἀποπληροῦν προφητείαν, δι' ἧς εἴρηται· „Ἰδοὺ ἐγὼ ἑτοιμάζω σοι ἄνθρακα τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμέλιά σου σάπφειρον, καὶ τὰς ἐπάλξεις σου ἴασπιν, καὶ τὰς πύλας σου λίθους κρυστάλλου, καὶ τὸν περίβολόν σου λίθους ἐκλεκτοὺς, καὶ πάντας τοὺς υἱούς σου διδακτοὺς θεοῦ, καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα σου· καὶ ἐν δικαιοσύνῃ οἰκοδομηθήσῃ." Δικαιοσύνῃ δῆτα οἰκοδομῶν, κατ' ἀξίαν τοῦ παντὸς λαοῦ διῄρει τὰς δυνάμεις, οἷς μὲν τὸν ἔξωθεν αὐτὸ μόνον περιφράττων περίβολον, τὴν ἀπλανῆ πίστιν περιτειχίσας· πολὺς δὲ ὁ τοιοῦτος καὶ μέγας λεὼς, οὐδὲν κρεῖττον φέρειν οἰκοδόμημα διαρκῶν· οἷς δὲ τὰς ἐπὶ τὸν οἶκον ἐπιτρέπων εἰσόδους, θυραυλεῖν καὶ ποδηγεῖν τοὺς εἰσιόντας [51] κατατάττων, οὐκ ἀπεικότως τοῦ νεὼ πρόπυλα νενομισμένους· ἄλλους δὲ πρώτοις τοῖς ἔξωθεν ἀμφὶ τὴν αὐλὴν [52] ἐκ τετραγώνου κίοσιν ὑπεστήριζε, ταῖς πρώταις τῶν τεττάρων εὐαγγελίων τοῦ γράμματος προβολαῖς [53] ἐμβιβάζων. Τοὺς δ' ἤδη ἀμφὶ τὸν βασίλειον οἶκον [προβολαῖς] ἑκατέρωθεν [54] παραζευγνῦσιν, ἔτι

---

strare, scrutari. Atque *id verbum* invenies apud *Eusebium* Hist. Eccl. lib. VIII. cap. 4. lib. X. cap. 4. Basilium de spiritu sancto cap. 29. aliosque: φυλοκρινητικὴν vero σοφίαν et φυλοκρίνησιν, in Clemente Alexandrino." Supra pro ὡς ἐν κακῶν, Cast. habet ὡς ἂν ἐν κακῶν. *H.*] — 51) Θυραυλεῖν καὶ ποδηγεῖν τοὺς εἰσιόντας. Intelligit Eusebius hypodiaconos, qui portas ecclesiae servabant, et intrantes singulos ad sua loca deducebant, catechumenos videlicet ac poenitentes, et energumenos. ad narthecem seu catechumenium, fideles vero in chorum seu basilicam. Vide canonem 22 concilii Laodiceni, et quae ad illum notarunt Zonaras et Balsamo. — 52) Τοῖς ἔξωθεν ἀμφὶ τὴν αὐλήν. Paulo ante observavimus, locum illum patentem et apertum, qui medius erat inter vestibulum ac templum, a Latinis dictum esse atrium. Graeci eundem locum αὐλὴν vocabant, quae vox non semel occurrit in evangelio, ubi vetus interpres semper *atrium* vertit. [Vertit Val. ἄλλους — ὑπεστήριζε: *Alios primis columnis quae forinsecus circa atrium in quadranguli speciem dispositae sunt, suffulsit. H.*] — 53) Τῶν γραμμάτων προβολαῖς. Hanc vocem Latine exprimere difficile est. Musculus quidem *propugnacula* vertit. Christophersonus *repagula*. Neutram probo. Ego *obices* interpretatus sum. [Vertit Valesius: *intra primos litteralis quatuor evangeliorum sensus obices eos inducens. H.*] — 54) Προβολαῖς ἑκατέρωθεν. Delenda est vox

μὲν κατηχουμένους, καὶ ἐν αὔξῃ καὶ προκοπῇ καθεστῶτας, οὐ μὴν πόῤῥω που καὶ μακρὰν [55]) τῆς τῶν ἐνδοτάτω θεοπτίας τῶν πιστῶν διεζευγμένους. Ἐκ δὴ τούτων τὰς ἀκηράτους ψυχὰς θείῳ λουτρῷ χρυσοῦ δίκην ἀποσμηχθείσας παραλαβὼν, κἀνταῦθα τοὺς μὲν κίοσι τῶν ἐξωτάτω πολὺ κρείττοσιν, ἐκ τῶν ἐνδοτάτω μυστικῶν τῆς γραφῆς δογμάτων ὑποστηρίζει, τοὺς δὲ πρὸς τὸ φῶς ἀνοίγμασι [56]) καταυγάζει· προπύλῳ μὲν ἑνὶ μεγίστῳ τῆς τοῦ παμβασιλέως ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ δοξολογίας, τὸν πάντα νεὼν κατακοσμῶν, Χριστοῦ δὲ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος παρ' ἑκάτερα τῆς τοῦ πατρὸς αὐθεντείας, τὰς δευτέρας αὐγὰς τοῦ φωτὸς παρασχόμενος [57]), τῶν τε λοιπῶν διὰ τοῦ

προβολαῖς, quae sensum turbat, et ex superiore linea perperam huc irrepsit. Quod miror ab interpretibus animadverssum non fuisse. [Vales. τοὺς δ' ἤδη — παραζεύγνυσιν vertit: Iam vero nonnullos circa regiam aedem *utrimque lateribus applicat.* Vocem προβολαῖς uncinis includendam duxi. Pro βασίλειον οἶκον Cast. βασίλειον οἶον et pro ἑκατέρωθεν Ion. ἑκατέρωσε habet. *H.*] — 55) *Οὐ μὴν πόῤῥω που τῆς θεοπτίας τῶν πιστῶν.* Intelligit eos qui a veteribus Christianis *competentes* vocabantur. Hi erant quasi quidam sacri baptismatis candidati. Tres igitur Catechumenorum ordines hic distinguit Eusebius. Primi erant, qui symbolum duntaxat, id est, *Christianae fidei rudimenta* percipiebant, quos quidem exteriori ecclesiarum ambitui comparat. Secundi sunt quibus quatuor evangeliorum brevis expositio tradebatur, eosque Eusebius comparat columnis, quae circa atrium quadrangulari forma dispositae sunt. Tertii sunt competentes, qui proxime ad fideles accedunt. Si quis tamen per primos illos qui ambitui ecclesiarum comparantur, laicorum promiscuam multitudinem intelligere malit, secundos vero qui columnis comparantur atrii, de illis accipiat, qui inter laicos ceteris eruditiores sunt, equidem non magnopere repugnabo. — 56) *Τοῖς δὲ πρὸς τὸ φῶς.* Scripti codices uno consensu habent τοῖς δὲ, *etc.* Ego vero non dubito, quin scribendum sit: τοὺς δὲ τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἀνοίγμασι καταυγάζει. Praecessit enim τοὺς μὲν κίοσι, *etc.* Porro ἀνοίγματα hoc loco tam de portis quam de fenestris dici videntur. [Val. retinuit in textu τοῖς δὲ πρὸς τὸ φῶς ἀνοίγμασι, Zimmermannus contra quod scribendum esse monuit Vales., τοὺς δὲ τοῖς π. τ. φ. ἀ. exhibuit. Sed longe facilius loco medelam afferri posse putavi cum Ion. simpliciter scribendo τοὺς δὲ πρὸς τὸ φῶς ἀνοίγμασι, cum articulo τοῖς minime opus sit. Vertendum vero cum Valesio: *fenestris ad lumen in aedem imittendum factis. H.*]— 57) *Τὰς δευτέρας τοῦ φωτὸς αὐγάς.* Ad haec verba in margine codicis Maz. hoc scholion adscriptum est: *Ἄνθρωπε, τί σοι τῶν μακρῶν τούτων καὶ πανηγυρικῶν λόγων ὄφελος; ἢ τί κέρδος σοι τοῦ παντὸς τοῦδε φιλοπονήματος καὶ συντάγματος, οὐχ ὁμότιμον ὡς ὁρῶ τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ, οὔτε μὴν τὸ πνεῦμα*

παντὸς οἴκου ἄφθονον καὶ πολὺ διάφορον τῆς καθέκαστον ἀληθείας τὸ σαφὲς καὶ φωτεινὸν ἐνδεικνύμενος, πάντῃ δὲ καὶ πανταχόθεν τοὺς ζῶντας καὶ βεβηκότας καὶ εὐπαγεῖς τῶν ψυχῶν λίθους ἐγκρίνας, τὸν μέγαν καὶ βασιλικὸν ἐξ ἁπάντων οἶκον ἐπισκευάζεται, λαμπρὸν καὶ φωτὸς ἔμπλεω τά τε ἔνδοθεν[58] *καὶ τὰ ἐκτὸς, ὅτι μὴ ψυχὴ μόνον καὶ διάνοια*[59]*), καὶ τὸ σῶμα*

τὸ ἅγιον συνεισάγοντι, πανταχοῦ δὲ ἐπὶ τῶν λόγων τῷ πατρὶ τὰ πρῶτα χαριζομένῳ, τῷ δὲ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι τὰς δευτέρας τοῦ φωτὸς αὐγὰς παρεχομένῳ; Καλὰ δὲ εἰπεῖν· ὧν μία φύσις, δύναμίς τε καὶ δόξα, καὶ ἓν ἔξαλμα τῆς λαμπρότητος· εἰκότως τοίνυν σὺ μὲν μετὰ τῶν σῶν δογμάτων καὶ πονημάτων ἐν γωνίᾳ ποῦ καὶ παραβύστῳ κατάκεισαι, λήθῃ παντελεῖ σχεδὸν καὶ βαθείᾳ σιγῇ καλυφθεὶς, ὁ τοιοῦτος δογματιστής· ἐν δὲ τῇ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ λαμπροὶ λαμπρῶς ἀναστρέφονται καὶ φαίνουσιν ἡλίου φαιδρότερον, καὶ τὴν οἰκουμένην τῷ κλέει καὶ τοῖς λόγοις περιαυγάζουσιν, ὅτε μέγιστος πατὴρ θεόλογος, καὶ οἱ μετ᾽ ἐκείνου δογματισταὶ καὶ διδάσκαλοι. Ταῦτα ἐνταῦθα γράψαι δεῖν ᾠήθην, ἵνα οἱ ἀναγινώσκοντές σε μὴ συναρπάζωνται, ἀλλὰ γινώσκοντές σε, καταφρονῶσι καὶ σοῦ καὶ τῶν σοῦ λόγων καὶ τῶν δογμάτων. **In codice Medicaeo brevius adscriptum est scholion his verbis:** *καὶ τόδε βλάσφημον.* **[Pro** *παρασχόμενος* **Ion.** *παρεχόμενος.* ***H.*]** — 58) *Τὰ δ᾽ ἔνδοθεν.* **Hunc locum ex codice Medicaeo, Fuketiano et Mazarino pristinae sanitati restitui in hunc modum:** *λαμπρὸν καὶ φωτὸς ἔμπλεω τά τε ἔνδοθεν καὶ τὰ ἐκτὸς, etc.* **Id est:** ***basilicam construxit splendidam ac luminis plenam, tam intus quam extra.*** — 59) *Ὅτι μὴ μόνον ψυχῇ καὶ διανοίᾳ.* **Melius scriberetur** *ψυχὴ καὶ διάνοια.* **[Ita cum Zimmermanno dedi. *H.*] Est autem hic locus illustris de castitate et continentia clericorum, qui tamen hactenus in obscuro latuit ob pravam interpretum versionem. Sic enim vertit Musculus, cuius versionem secutus est Christophorsonus:** ***Interiora autem et exteriora, quoniam non anima modo et mente, sed et corpore constant, castitatis ac temperantiae floridissimo ornatu illustravit.*** **Quae tamen interpretatio ferri non potest. Causam autem erroris ipsis praebuit prava interpunctio, quae in editione Rob. Stephani et in Regio codice habetur. Nam post vocem** *αὐτοῖς* **adscripta est virgula. Verum codex Med. et Maz. merito eam virgulam non agnoscunt. [Rectius quam Christophorsonus vertit Valesius verba** *πάντῃ δὲ καὶ πανταχόθεν — — πολυανθεῖ κόσμῳ κατηγλάϊστο* **sic: „praeterea vivos et stabiles ac firmos animarum lapides undique seligens (de his vide quae animadverti supra not. 20.), amplam ac regiam domum ex omnibus construxit,** ***splendoris ac luminis plenam tam intus quam extra: quandoquidem non anima solum illis ac mens, sed etiam corpus castitatis ac modestiae florido ornatu resplendent.*** **" Quocirca virgulam post** *αὐτοῖς* **delevi, quam Valesius et ipse Zimmermannus adhuc retinuerant. Quamquam vel retenta virgula sensus verborum haud muta-**

δὲ αὐτοῖς ἁγνείας καὶ σωφροσύνης πολυανθεῖ κόσμῳ κατηγλάϊστο. Ἔνεισι δ' ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ καὶ θρόνοι, βάθρα τε μυρία καὶ καθιστήρια· ἐν ὅσαις ψυχαῖς τὰ τοῦ θείου πνεύματος ἐφιζάνει δωρήματα, οἷα καὶ πάλαι ὤφθη τοῖς ἀμφὶ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους, οἷς ἐφάνησαν διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός· ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν. Ἀλλ' ἐν μὲν τῷ πάντων ἄρχοντι, ἴσως αὐτὸς ὅλος ἐγκάθηται Χριστὸς 60), *ἐν δὲ τοῖς μετ' αὐτὸν*

---

tur. Nam vel tunc hoc dicit Eusebius, illam aedem propterea fuisse magnificam quod ex quibus illa quasi exstructa fuerit i. e. qui in eam ingredi soliti sint, singulari quadam corporis *ἁγνείᾳ* **eminuerint. Illud vero recte animadvertit** ***Lowthius,*** **certe h. l. Eusebium loqui de omnibus in universum Christianis, non de solis clericis, ut dicit Valesius. Sed vel sic quanti fecerit ipse abstinentiam a coniugio, noster satis declarat (cf. quae animadverti ad Eus. H. E. II, 17 not. 7. III, 30 not. 1.), id quod luculentissime potest intelligi ex Euseb. demonstrat. evang. I, 8 p. 29 sq. ed.** ***Montac.,*** **ubi noster tradit** *τῇ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ δύο βίων νενομοθετῆσθαι τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυῆ καὶ τῆς κοινῆς* **(male in edit. Montacutii** *καινῆς* **legitur)** *καὶ ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὐ γάμους, οὐ παιδοποιΐας, οὐδὲ κτῆσιν, οὐδὲ περιουσίας ὕπαρξιν παραδεχόμενον* **(cf. quae monui ad Euseb. H. E. II, 17 not. 7. III, 37 p. 277.),** *ὅλον δὲ δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ἁπάντων ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον, καὶ μόνῃ τῇ τοῦ θεοῦ θεραπείᾳ προσῳκειωμένον καθ' ὑπερβολὴν ἔρωτος οὐρανίου.* **Eiusmodi homines ex mente Eusebii** *τὸν θνητῶν βίον τεθνάναι δοκοῦντες, καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα φέροντες ἐπὶ γῆς — — οἷά τινες θεοὶ, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντὸς γένους ἱερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ — — δόγμασι δὲ ὀρθοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας, ψυχῆς τε διαθέσει κεκαθαρμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις, οἷς τὸ θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν σφίσιν ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερουργίαν.* **Contra alter vitae modus qui inter Christianos inveniatur, ex eiusdem Eusebii opinione est** *ὁ ὑποβεβηκὼς ἀνθρωπινώτερος* **i. e. inferior s. vilior priore et hominum vulgarium, cum prior sit quasi deorum et** *ὁ ἐντελής,* **ut statim antea dicitur (male in edit Montac. vertitur: alter vero** ***remissior*** **atque humanior. Cf. index verb. s. v.** *ὑποβαίνειν*). **Eiusmodi Christianis permittit noster** *γάμοις συγκατιέναι σωφρόσι καὶ παιδοποιΐαις, οἰκονομίας τε ἐπιμελεῖσθαι — — ἀγρῶν τε καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἄλλης πολιτικωτέρας ἀγωγῆς μετὰ τοῦ θεοσεβοῦς φροντίζειν.* **Praeterea vide demonstr. evang. I, 9., ubi causas etiam satis miras quidem affert Eusebius, cur non** *ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς* **apud vere Christianos quoque** *τὰ τῆς πολυπαιδίας σπουδάζεται.* **Cf. finis cap. 9. p. 33. edit. Montac.** ***H.*** **] —**

60) *Ὅλος — Χριστὸς,* **totus — insidet Christus. Sic Hieronymus, seu quis alius de scriptoris ordinibus ecclesiae:** ***in illis esse partes et membra***

δευτερεύουσιν [61]), ἀναλόγως καθόσον ἕκαστος χωρεῖ Χριστοῦ δυνάμεως καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμούς. Βάθρα δ' ἂν εἶεν καὶ ἀγγέλων, καὶ αἱ τινῶν ψυχαί, τῶν εἰς παιδαγωγίαν καὶ φρουρὰν ἑκάστῳ παραδεδομένων. Σεμνὸν δὲ καὶ μέγα καὶ μονογενὲς θυσιαστήριον [62]), ποῖον ἂν εἴη ἢ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἱερέως τῆς ψυχῆς τὸ εἰλικρινὲς καὶ ἁγίων ἅγιον; ᾧ παρεστὼς ἐπὶ δεξιᾷ ὁ μέγας τῶν ὅλων ἀρχιερεὺς αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ μονογενὴς τοῦ θεοῦ, τὸ παρὰ πάντων εὐῶδες θυμίαμα, καὶ τὰς δι' εὐχῶν ἀναίμους καὶ ἀΰλους θυσίας, φαιδρῷ τῷ βλέμματι καὶ ὑπτίαις ὑποδεχόμενος χερσί, τῷ κατ' οὐρανὸν πατρὶ καὶ θεῷ τῶν ὅλων παραπέμπεται, πρῶτος αὐτὸς προσκυνῶν, καὶ μόνος τῷ πατρὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονέμων σέβας, εἶτα δὲ καὶ πᾶσιν ἡμῖν εὐμενῆ διαμένειν καὶ δεξιὸν εἰς ἀεὶ παραιτούμενος. Τοιοῦτος ὁ μέγας νεώς, ὃν καθ' ὅλης τῆς ὑφ' ἥλιον οἰκουμένης ὁ μέγας τῶν ὅλων δημιουργὸς λόγος συνεστήσατο, τῶν ἐπέκεινα οὐρανίων ἁψίδων πάλιν καὶ αὐτὸς νοερὰν ταύτην ἐπὶ γῆς εἰκόνα κατεργασάμενος, ὡς ἂν διὰ πάσης τῆς κτίσεως, τῶν τε ἐπὶ γῆς λογικῶν ζώων ὁ πατὴρ αὐτῷ τιμῷτό τε καὶ σέβοιτο. Τόν τε ὑπερουράνιον χῶρον [63]) καὶ τὰ ἐκεῖσε τῶν τῇδε παραδείγματα, τήν τε ἄνω λεγομένην Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ Σιὼν ὄρος τὸ ἐπουράνιον, καὶ τὴν ὑπερκόσμιον πόλιν τοῦ ζῶντος θεοῦ, ἐν ᾗ μυριάδες ἀγγέλων παν-

---

virtutum; in episcopo plenitudinem divinitatis habitare. — 61) Ἐν δὲ τοῖς μετ' αὐτὸν δευτερεύουσιν. Presbyteros intelligit, qui secundum sacerdotii gradum obtinent. Et episcopum quidem ac presbyteros thronis ecclesiae, comparat, subselliis vero diaconos. — 62) Μονογενὲς θυσιαστήριον. Cf. Ignaz. epist. ad Philad. ἓν θυσιαστήριον πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ εἷς ἐπίσκοπος. *Bingham. Orig.* T. III. P. I. p. 194. *Augusti Denkwürdigkk.* T. VIII. p. 169 sq. *Suicer.* Thes. T. I. p. 1427. II. d. *H.* — 63) Τόν τε ὑπερουράνιον χῶρον. Scribe τὸν δὲ ὑπερουράνιον χῶρον, *etc.* prorsus necessaria emendatione. Postquam enim Eusebius de duplici ecclesiae fabrica abunde locutus est materiali scilicet ac spiritali, et utramque sibi invicem comparavit, transit tandem ad coelestem illam Hierusalem, quippe quae idea ac primitivum exemplar est degentis in terris ecclesiae. At Musculus, cuius versionem more suo secutus est Christophorsonus, et ipse in huius loci versione nihil omnino vidit, et totam venustatem sententiae lectoribus obscuravit. [Non ego ita opposita esse puto verba τόν τε ὑπερουράνιον χῶρον κ. λ. praecedentibus, ut pro τε scribendum sit δέ. In sequentibus τοῖς ἀῤῥήτοις καὶ ἀνεπιλογίστοις θεολογίαις vertit Valesius: *hymnis quibusdam inexplicabilibus.* Vid. Euseb. H. E. V, 28 not. 3. Deinde pro ὡς — — ζώων Cast. ὡς ἂν διὰ λογικῶν ζώων πάντων τῶν ἀνὰ πᾶσαν

ηγύρεις καὶ ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς, ταῖς ἀῤῥήτοις καὶ ἀνεπιλογίστοις ἡμῖν θεολογίαις, τὸν σφῶν ποιητὴν καὶ πανηγεμόνα τῶν ὅλων γεραίρουσιν, οὗ τίς θνητὸς [64]) οἷός τε κατ' ἀξίαν ὑμνῆσαι; Ὅτι δὴ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, αὐτὰ δὴ ταῦτα ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· ὧν ἤδη ἐν μέρει καταξιωθέντες ἄνδρες ἅμα παισὶ καὶ γυναιξὶ, μικροὶ καὶ μεγάλοι, πάντες ἀθρόως ἐν ἑνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ ψυχῇ, μὴ διαλίπωμεν ἐξομολογούμενοι, καὶ τὸν τῶν τοσούτων ἡμῖν [65]) ἀγαθῶν παραίτιον ἀνευφημοῦντες, „τὸν εὐιλατεύοντα πάσαις ταῖς ἀνομίαις ἡμῶν, τὸν ἰώμενον πάσας τὰς νόσους ἡμῶν, τὸν λυτρούμενον ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν, τὸν στεφανοῦντα ἡμᾶς ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς, τὸν ἐμπιμπλῶντα [66]) ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν· ὅτι οὐ κατὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐποίησεν ἡμῖν, οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν· ὅτι καθ' ὅσον ἀπέχουσιν ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, ἐμάκρυνεν ἀφ' ἡμῶν τὰς ἀνομίας ἡμῶν· καθὼς οἰκτείρει πατὴρ υἱοὺς αὐτοῦ, ᾠκτείρησε κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν.“ Ταῦτα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς ἑξῆς ἅπαντας χρόνους ταῖς μνήμαις ἀναζωπυροῦντες [67]), ἀτὰρ καὶ τῆς παρούσης πανηγύρεως καὶ τῆς φαιδρᾶς ταύτης καὶ λαμπροτάτης ἡμέρας τὸν αἴτιον καὶ πανηγυριάρχην,

---

τὴν κτῆσιν (leg. κτίσιν). *H.*] — 64) Οὗ τις θνητός. Scribendum est procul dubio οὔτις vel οὐδείς. Male Musculus, quem Christophorsonus secutus est. [Nihilominus ipse Val. οὗ τις in textu retinuit, neque ego equidem intelligere possum cur illud vel in οὔτις vel in οὐδεὶς mutandum sit, cum optime possit verti ὑπερουράνιον χῶρον — — — οὗ τις θνητὸς οἷός τε κατ' ἀξίαν ὑμνῆσαι: Et illum super coelestem regionem — — — *ubi ullus mortalium sit qui* possit pro dignitate celebrare. Quare ea quae Val. proposuit, plane reiicienda puto, sed cum Zimmermanno pro οὗ τις non dubitavi οὐ τίς scribere. Vide quae observavi ad Euseb. H. E. III, 3 not. 6. Adde VIII, 7 init. οὔς τις ἰδὼν, οὐ κατεπλάγη etc. Ion. male exhibet ὃν τίς. Post ὑμνῆσαι vero Val. et Zimmerm. non recte colon posuerant, cum signum interrogandi esset ponendum. *H.*] — 65) Τὸν τοσοῦτον ἡμῖν. Scripti codices uno consensu habent τὸν τῶν τοσούτων ἡμῖν ἀγαθῶν παραίτιον, et ad oram codicis Med. annotatur σκληρὰ σύνταξις, id est, *dura atque aspera constructio.* — 66) Ἐμπιπλῶντα. In vetustissimo codice Maz. scribitur ἐμπιμπλῶντα rectius. Eundem errorem iam antea notare memini. [Vid. VII, 30 not. 29. Adde *Lobeck.* ad Phrynich. p. 85 sq. Actor. XIV, 17. *H.*] — 67) Ἀναζωπυροῦντες.

νύκτωρ καὶ μεθημέραν, διὰ πάσης ὥρας καὶ δι' ὅλης, ὡς εἰπεῖν, ἀναπνοῆς ἐν νῷ προορώμενοι, στέργοντες καὶ σέβοντες ψυχῆς ὅλῃ δυνάμει, καὶ νῦν ἀναστάντες, μεγάλῃ διαθέσεως φωνῇ καθικετεύσωμεν, ὡς ἂν ὑπὸ τὴν αὐτοῦ μάνδραν εἰς τέλος ἡμᾶς σκεπάζων διασώζοιτο, τὴν παρ' αὐτοῦ βραβεύων ἀῤῥαγῆ καὶ ἄσειστον αἰωνίαν εἰρήνην, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ σωτῆρι ἡμῶν, δι' οὗ αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Ἀντίγραφα βασιλικῶν νόμων.

(Nic. H. E. VII, 41.)

Φέρε δὴ λοιπὸν καὶ τῶν βασιλικῶν διατάξεων Κωνσταντίνου καὶ Λικιννίου τὰς ἐκ τῆς Ῥωμαίων φωνῆς μεταληφθείσας ἑρμηνείας παραθώμεθα.

Ἀντίγραφον [1]) βασιλικῶν διατάξεων ἐκ Ῥωμαϊκῆς γλώσσης μεταληφθεισῶν.

„Ἤδη μὲν πάλαι σκοποῦντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνητέαν εἶναι, ἀλλ' ἑνὸς ἑκάστου τῇ διανοίᾳ καὶ βουλήσει

Vide quae monui ad Euseb. H. E. IV, 23 not. 5. Adde Plutarch. Pericles c. I. ὀφθαλμῷ χρόα πρόσφορος, ἧς τὸ ἀνθηρὸν ἅμα καὶ τέρπνον ἀναζωπυρεῖ καὶ τρέφει τὴν ὄψιν Maxim. Tyr. dissert. V, 2. Tom. I. p. 87. ed. *Reisk*. *H*.

Cap. V. 1) Ἀντίγραφον. Vid. *Pagi* ad a. 313 n. II. qui Constantinum sub finem a. 312. vel initio a. 313. Mediolanum venisse dicit, in qua urbe nostrum et quod IX, 9. commemoratum est, edictum sit promulgatum. Praeterea referri dicit *Pagi* in cod. Theodosiano leg. I. de bonis vacantibus, unde mense Martio Mediolani fuisse imperatorem constet. Ad verba autem Φέρε δὴ λοιπὸν in Ion. observatum est, caput V. VI. VII.

ἐξουσίαν δοτέαν τοῦ τὰ θεῖα πράγματα τημελεῖν κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, ἕκαστον κεκελεύκειμεν, τοῖς τε Χριστιανοῖς, τῆς αἱρέσεως καὶ τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτῶν τὴν πίστιν φυλάττειν. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολλαὶ καὶ διάφοροι αἱρέσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀντιγραφῇ ἐν ᾗ τοῖς αὐτοῖς συνεχωρήθη ἡ τοιαύτη ἐξουσία, ἐδόκουν προστεθεῖσθαι σαφῶς [2]), τυχὸν ἴσως τινὲς αὐτῶν μετ᾽ ὀλίγον ἀπὸ τῆς τοιαύτης παραφυλάξεως ἀνεκρούοντο· ὁπότε εὐτυχῶς ἐγὼ Κωνσταντῖνος ὁ αὔγουστος, κἀγὼ Λικίννιος ὁ αὔγουστος, ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐληλύθειμεν, καὶ πάντα ὅσα πρὸς τὸ λυσιτελὲς καὶ τὸ χρήσιμον τῷ κοινῷ διέφερεν, ἐν ζητήσει ἔσχομεν, ταῦτα μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἅτινα ἐδόκει ἐν πολλοῖς ἅπασιν ἐπωφελῆ εἶναι, μᾶλλον δὲ ἐν πρώτοις διατάξαι ἐδογματίσαμεν, οἷς ἡ πρὸς τὸ θεῖον αἰδώς τε καὶ τὸ σέβας ἐνείχετο, τοῦτ᾽ ἔστιν, ὅπως δῶμεν καὶ τοῖς Χριστιανοῖς καὶ πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν, τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ ᾗ δ᾽ ἂν βουληθῶσιν· ὅπως ὅ, τί ποτέ ἐστι θειότης καὶ οὐρανίου πράγματος [3]), ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν ἡμε-

---

in nonnullis desiderari. Idem Ion. in sqq. pro πράγματα, προστάγματα. *H.* — 2) *Προστεθεῖσθαι σαφῶς.* In codice Fuketiano et Saviliano scribitur ἀσαφῶς. Utra autem verior sit lectio, difficile est dicere. Nam cum prior illa lex Constantini pro Christianis, cuius hic mentio fit, hodie desideretur, obscurum est quidnam hic sibi velit Constantinus, cum ait in ea lege adiectas fuisse multas ac diversas αἱρέσεις, eaque de causa multos a legis Christianae professione deterritos. Christophorsonus quidem διαφόρους αἱρέσεις interpretatus est *dubias et controversas sententias*, quasi ea lex non perspicuum, sed obscurum et ambiguum sensum habuerit. Atque ita Baronius ad annum Christi 313 haec Christophorsoni verba intellexit. Langus vero et Musculus αἱρέσεις opiniones et haereses exposuerunt, multo certe rectius; αἱρέσεις enim pro sensu seu διανοίᾳ sumi non possunt, sed opinionem significant et sectam. Cum igitur imp. Constantinus in illa priore lege, cunctis colendi prout vellent numinis liberam facultatem concessisset, illud etiam adiecerat, non Christianis solum, sed etiam reliquis cuiuslibet sectae hominibus, id est, Iudaeis et Samaritanis, Marcionistis quoque et Montanistis, Novatianis, Sabellianis, omnibus denique omnium religionum sectis idem esse concessum. Quo quidem facto, religioni Christianae non levis fieri videbatur iniuria, quippe quae cum haereticis et schismaticis et cum Iudaeorum perfidia quasi ex aequo componeretur. Quare admonitus postea a catholicis Constantinus, hac posteriore lege id emendavit, sectarum omnium mentione penitus sublata, hoc est, quod infra dicit his verbis: ἵν᾽ ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων αἵ τινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασιν ἐνείχοντο. [Vid. *Excursus* XVII. *H.*] — 3) *Θειότης καὶ οὐρανίου πράγματος.* Apud Nice-

ιέραν ἐξουσίαν διάγουσιν εὐμενὲς εἶναι δυνηθῇ. Τοίνυν ταύ-
ιην τὴν βούλησιν τὴν ἡμετέραν ὑγιεινῷ καὶ ὀρθοτάτῳ λο-
ισμῷ ἐδογματίσαμεν, ὅπως μηδενὶ παντελῶς ἐξουσία ἀρ-
ητέα ᾖ, τοῦ ἀκολουθεῖν καὶ αἱρεῖσθαι τὴν τῶν Χρι-
πιανῶν παραφύλαξιν ἢ θρησκείαν, ἑκάστῳ τε ἐξουσία δοθείη
οῦ διδόναι ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἣν αὐ-
ὸς ἑαυτῷ ἁρμόζειν νομίζῃ, ὅπως ἡμῖν δυνηθῇ τὸ θεῖον ἐν πᾶσι
ὴν ἔθιμον σπουδὴν καὶ καλοκἀγαθίαν παρέχειν. Ἅτινα οὕτως
ρέσκειν ἡμῖν ἀντιγράψαι ἀκόλουθον ἦν, ἵν᾽ ἀφαιρεθεισῶν παν-
ελῶς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι
οῖς πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν ἀποσταλεῖσι περὶ τῶν Χριστια-
ῶν ἐνείχοντο, καὶ ἅτινα πάνυ σκαιὰ καὶ τῆς ἡμετέρας πρᾳότη-
ος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ, καὶ νῦν ἐλευθέρως
ε καὶ ἁπλανῶς ἕκαστος τῶν τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἐσχηκότων
οῦ φυλάττειν τὴν τῶν Χριστιανῶν θρησκείαν, ἄνευ τινὸς ὀχ-
ήσεως, τοῦτο αὐτὸ παραφυλάττοι. Ἅτινα τῇ σῇ ἐπιμελείᾳ
ληρέστατα δηλῶσαι ἐδογματίσαμεν, ὅπως εἰδείης ἡμᾶς ἐλευθέ-
ραν καὶ ἀπολελυμένην ἐξουσίαν τοῦ τημελεῖν τὴν ἑαυτῶν θρη-
σκείαν τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς δεδωκέναι· ὅπερ ἐπειδὴ ἀπο-
λελυμένως αὐτοῖς ὑφ᾽ ἡμῶν δεδωρῆσθαι [4]), θεωρεῖ ἡ σὴ καθο-
σίωσις, καὶ ἑτέροις δεδόσθαι ἐξουσίαν τοῖς βουλομένοις τοῦ μετ-
έρχεσθαι τὴν παρατήρησιν καὶ θρησκείαν ἑαυτῶν· ὅπερ ἀκο-
λούθως τῇ ἡσυχίᾳ τῶν ἡμετέρων καιρῶν γίνεσθαι φανερόν ἐ-
στιν, ὅπως ἐξουσίαν ἕκαστος ἔχῃ τοῦ αἱρεῖσθαι καὶ τημελεῖν,
ὁποῖον δ᾽ ἂν βούληται θεῖον. Τοῦτο δὲ ὑφ᾽ ἡμῶν γέγονεν, ὅ-
πως μηδεμιᾷ τιμῇ μηδὲ θρησκείᾳ τινὶ μεμειῶσθαί τι ὑφ᾽ ἡμῶν

---

phorum legitur θειοτάτου, quod non probo. Sed nec vulgata, lectio sana est. [Ion. θειότητος quod recepit Zimmermann. *H.*] — 4) Αὐτοῖς ὑφ᾽ ἡμῶν δεδωρῆσθαι. Post haec verba in codice Maz. Fuk. ac Savil. et apud Nicephorum sequuntur hae voces: θεωρεῖ ἡ σὴ καθοσίωσις, καὶ ἑτέροις δεδόσθαι ἐξουσίαν, *etc.* optime, nisi quod pro δεδωρῆσθαι scribendum est procul dubio δεδώρηται, ut ex versione nostra apparet. [Paulo post pro ὁποῖον — θεῖον Ion. ὁποίᾳ δ᾽ ἂν βούλοιτο θρησκείᾳ τιμᾷν τὸ θεῖον. *H.*] Est autem haec secunda Constantini constitutio data ad praefectum praetorii eum ipsum, ad quem data fuerat prima lex pro Christianis. Ac prima quidem lex data fuerat Romae, Constantino II. et Licinio II. coss. statimque in orientem missa ad Maximinum, ut habetur in libro IX. cap. 9. Haec autem secunda data est Mediolani,

δοκοίη. Καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τοῖς λοιποῖς εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Χριστιανῶν δογματίζομεν, ἵνα τοὺς τόπους αὐτῶν εἰς οὓς τὸ πρότερον συνέρχεσθαι ἔθος ἦν αὐτοῖς, περὶ ὧν καὶ τοῖς πρότερον δοθεῖσι πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν γράμμασι τύπος ἕτερος [5]) ἦν ὡρισμένος τῷ προτέρῳ χρόνῳ, ἵν', εἴ τινες ἢ παρὰ τοῦ ταμείου τοῦ ἡμετέρου, ἢ παρά τινος ἑτέρου φαίνοιντο ἠγορακότες τούτους, τοῖς αὐταῖς Χριστιανοῖς ἄνευ ἀργυρίου καὶ ἄνευ [6]) τινὸς ἀπαιτήσεως τῆς τιμῆς ὑπερτεθείσης [7]), δίχα πάσης ἀμελείας καὶ ἀμφιβολίας ἀποκαταστήσωσι, καὶ εἴ τινες κατὰ δῶρον τυγχάνωσιν εἰληφότες τοὺς αὐτοὺς τόπους, ὅπως εἰ [8]) τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς τὴν ταχίστην ἀποκαταστήσωσιν οὕτως [9]), ἢ οἱ ἠγορακότες τοὺς αὐτοὺς τόπους, ἢ οἱ κατὰ δωρεὰν εἰληφότες αἰτῶσί τι παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκἀγαθίας, προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι, ὅπως καὶ αὐτῶν διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται. Ἅτινα πάντα τῷ σωματίῳ τῶν Χριστιανῶν παρ' αὐτὰ διὰ τῆς σῆς σπουδῆς ἄνευ τινὸς παρολκῆς παραδίδοσθαι δεήσει. Καὶ ἐπειδὴ οἱ αὐτοὶ Χριστιανοὶ οὐ

---

anno sequente. — 5) Τύπος ἕτερος ἦν ὡρισμένος τῷ προτέρῳ χρόνῳ. De locis publicis et coemeteriis Christianorum exstat lex Gallieni apud Eusebium in libro VII. cap. 13. qua huiusmodi loca Christianis restitui iubentur. In prima igitur constitutione, quam victo Maxentio Constantinus et Licinius pro Christianis ediderunt, et cuius exemplar ad Maximinum imp. in orientem miserunt, hoc solum decreverant, ut loca omnia in quae Christiani convenire consueverant, Christianis olim adempta, iisdem restituerentur. Sed de pretii restitutione nihil nominatim praescripserant; certe nec in lege Maximini imp. quae Constantini ac Licinii legem proxime subsecuta est, de repetitione pretii quicquam cavetur, ut videre est in lib. IX. cap. 9. Itaque necesse habuit Constantinus, de ea re distinctius statuere, ut Christiani loca sibi adempta, et a fisco vendita vel donata, absque ulla pretii restitutione recuperarent. — 6) Ἄνευ — ἀμελείας. Lactant. de mortt. p. c. 48.: *sine ulla pretii petitione, postposita omni frustratione.* Hinc ὑπερτεθείσης ad ἀμελείας referendum, δίχα autem delendum tanquam vocis ὑπερτ. glossema, censet Lowthius. *H.* — 7) Τῆς τιμῆς ὑπερτεθείσης. Sic vocat adiectiones, quae fiunt in auctionibus vel licitationibus. Eas adiectiones vernacula lingua vocamus *enchères.* Latini autem *adiectiones* appellant ut dixi. [Val. vertit: sine repetitione ulla *superadiecti pretii*, Stroth. clarius: *ohne irgend einigen Ersatz des dafür erlegten Kaufpreises. H.*] — 8) Εἰ h. l. delendum et ante sequens οὕτως collocandum putat Lowthius. *H.* — 9) Ἀποκαταστήσωσιν οὕτως. Scribendum videtur ὡσαύτως· εἰ δὲ ἢ οἱ ἠγορακότες, *etc.* Atque ita plane a Constantino scriptum esse existimo. Quod si non verba, sensum certe assecuti sumus.

μόνον ἐκείνους εἰς οὓς συνέρχεσθαι ἔθος εἶχον, ἀλλὰ καὶ ἑτέρους τόπους ἐσχηκέναι γινώσκονται, διαφέροντας οὐ πρὸς ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ δίκαιον τοῦ αὐτῶν σώματος, τοῦτ' ἔστι τῶν Χριστιανῶν, ταῦτα πάντα ἐπὶ τῷ νόμῳ [10]) ὃν προειρήκαμεν, δίχα παντελοῦς τινὸς ἀμφισβητήσεως τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς, τοῦτ' ἔστι τῷ σώματι αὐτῶν καὶ τῇ συνόδῳ, ἑκάστῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι κελεύσεις· τοῦ προειρημένου λογισμοῦ δηλαδὴ φυλαχθέντος, ὅπως αὐτοὶ οἵτινες τοὺς αὐτοὺς ἄνευ τιμῆς, καθὼς προειρήκαμεν, ἀποκαθιστῶσι, τὸ ἀζήμιον τὸ ἑαυτῶν παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκἀγαθίας ἐλπίζοιεν. Ἐν οἷς πᾶσι τῷ προειρημένῳ σώματι τῶν Χριστιανῶν τὴν σπουδὴν δυνατώτατα παρασχεῖν ὀφείλεις, ὅπως τὸ ἡμέτερον κέλευσμα τὴν ταχίστην παραπληρωθῇ, ὅπως καὶ ἐν τούτῳ διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται τῆς κοινῆς καὶ δημοσίας ἡσυχίας. Τούτῳ γὰρ τῷ λογισμῷ, καθὼς καὶ προείρηται, ἡ θεία σπουδὴ περὶ ἡμᾶς, ἧς ἐν πολλοῖς ἤδη πράγμασιν ἀπεπειράθημεν, διὰ παντὸς τοῦ χρόνου βεβαίως διαμεῖναι [11]). Ἵνα δὲ ταύτης τῆς

---

10) Ἐπὶ τῷ νόμῳ ὃν προειρήκαμεν. Id est, post legem illam Romae datam Constantino II. et Licinio II. coss. cuius supra mentionem facit Constantinus. Et haec quidem fuit prima lex imp. Constantini pro Christianis. Sed cum in ea lege Constantinus erga Christianos nimis se propensum declarasset, solamque eorum religionem extollens, reliquas omnes sectas ac caeremonias damnare visus fuisset, coactus fuit hac secunda lege mentem suam ac sententiam explicare, ne gentiles prohibitum aut improbatum ab ipso deorum cultum quererentur. Omnibus igitur liberam colendi numinis facultatem a se concessam esse profitetur Constantinus, ita ut unusquisque pro arbitrio quamcumque velit sectam ac religionem sequatur. Haec ergo secunda lex nihil aliud est quam explicatio primae legis. Quippe in I. illa lege quaedam verba erant, quibus et gentiles et Christianorum nonnulli, ii scilicet qui e catholica fide desciverant, Novatiani, Montanistae et reliqui, non mediocriter offendebantur, cum se haereticos in ea appellatos viderent. Sed et Christiani seu Catholici, aegre ferebant sibi haereticos adiungi et quasi copulari in eadem constitutione. Quamobrem Constantinus, ut erga omnes se benignum ostenderet, ea verba penitus suppressa voluit. Id enim sibi volunt hae voces: ἵν' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων, αἵ τινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι, etc. Hic est sensus huius constitutionis, quem non sine magno labore expiscati sumus. — 11) Βεβαίως διαμεῖναι. Apud Nicephorum legitur διαμενῇ. In codice autem Fuk. et Saviliano scriptum est διαμείνῃ. [Ita Zimmermannus quoque scripsit. H.] — 12) Καθολικὴ

ἡμετέρας νομοθεσίας καὶ τῆς καλοκἀγαθίας ὅρος πρὸς γνῶσιν πάντων ἐνεχθῆναι δυνηθῇ, ταῦτα τὰ ὑφ᾽ ἡμῶν γραφέντα, πανταχοῦ προθεῖναι καὶ εἰς γνῶσιν πάντων ἀγαγεῖν ἀκόλουθόν ἐστιν, ὅπως ταύτης τῆς ἡμετέρας καλοκἀγαθίας ἡ νομοθεσία μηδένα λαθεῖν δυνηθῇ."

Ἀντίγραφον ἑτέρας βασιλικῆς διατάξεως, ἣν αὖθις πεποίηνται μόνῃ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τὴν δωρεὰν δεδόσθαι ὑποσημηνάμενοι.

„Χαῖρε Ἀνυλῖνε, τιμιώτατε ἡμῖν. Ἔστιν ὁ τρόπος οὗτος τῆς φιλαγαθίας τῆς ἡμετέρας, ὥστε ἐκεῖνα ἅπερ δικαίῳ ἀλλοτρίῳ προσήκει, μὴ μόνον μὴ ἐνοχλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθιστᾶν βούλεσθαι ἡμᾶς, Ἀνυλῖνε τιμιώτατε. Ὅθεν βουλόμεθα ἵν', ὁπόταν ταῦτα τὰ γράμματα κομίσῃ, εἴ τινα ἐκ τούτων τῶν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ καθολικῇ [12]) τῶν Χριστιανῶν ἐν ἑκάσταις πόλεσιν ἢ καὶ ἄλλοις τόποις διέφερον, καὶ κατέχοιντο νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν, ἢ ὑπό τινων ἄλλων [13]), ταῦτα ἀποκατασταθῆναι παραχρῆμα ταῖς αὐτῶν ἐκκλησίαις ποιήσῃς· ἐπειδήπερ προῃρήμεθα ταῦτα ἅπερ αἱ αὐταὶ ἐκκλησίαι πρότερον ἐσχήκεσαν, τῷ δικαίῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι. Ὁπότε τοίνυν συνορᾷ ἡ καθοσίωσις ἡ σὴ ταύτης ἡμῶν τῆς κελεύσεως σαφέστατον εἶναι τὸ πρόσταγμα, σπούδασον, εἴτε κῆποι, εἴτε οἰκίαι, εἴθ᾽ ὁτιουνδήποτε τῷ δι-

---

ἐκκλησίᾳ interpretem Eusebianum fraudulenter adeo scripsisse in epistola ad Anulinum data pro *universa ecclesia*, quod probabiliter imperatores scripserint, coniecit *Kestner*. de Euseb. p. 76 sq. propterea, quod Constantinum, aequissimum semper dissensionum Christianarum inter varias eorum sectas oriundarum arbitrum, uni tot ac tanta concessisse, qualia per hanc epistolam et deinde concessurus fuisset, difficile sibi possit persuadere. Sed illam Constantini aequitatem quomodo V. D. probare possit, nescio. Cf. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. III. p. 232 sq. Praeterea Kestneri coniecturae certe Eusebius non favet verbis quae paulo ante leguntur: *μόνῃ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ*. *H.* — 13) *Καὶ κατέχοιντο νῦν ὑπὸ πολιτῶν*. In codice Medicaeo et Max. et apud Nicephorum legitur *νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν, ἢ ὑπό τινων ἄλλων*. Ego vero scribendum existimo *ἢ ὑπὸ πολιτευτῶν*. Sunt autem πολιτευταὶ decuriones, ut dudum notavi ad Amm. Marcellinum. Hi ergo decuriones persecutionis tempore loca et praedia ad catholicam ecclesiam pertinentia,

καίῳ τῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν διέφερον, σύμπαντα αὐταῖς ἀποκαταστᾰθῆναι ὡς τάχιστα, ὅπως τούτῳ ἡμῶν τῷ προστάγματι ἐπιμελεστάτην σε πειθάρχησιν παρεσχηκέναι καταμάθοιμεν. Ἔῤῥωσο, Ἀνυλῖνε, τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν."

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς σύνοδον ἐπισκόπων ἐπὶ Ῥώμης κελεύει γενέσθαι ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἑνώσεώς τε καὶ ὁμονοίας.

„Κωνσταντῖνος σεβαστὸς Μιλτιάδῃ [14]) ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ. Ἐπειδὴ τοιοῦτοι χάρται [15]) παρὰ Ἀνυλίνου τοῦ

---

tanquam vacantia occupaverant. — 14) *Μιλτιάδῃ ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ.* Quisnam sit hic Marcus quem cum Miltiade [eodem Melchiade vocato. *H.*] Romanae urbis episcopo iungit Constantinus, inter doctos ambigitur. Et Baronius quidem ad annum Christi 313. cap. 23. mendosum esse existimat Eusebii textum, et pro verbis *καὶ Μάρκῳ*, scribendum esse *ἱεράρχῃ*. Verum haec emendatio, quod pace summi viri dictum sit, ferri non potest. Cum enim Miltiades vocatus sit episcopus urbis Romae, superfluum est addere *ἱεράρχην*. Adde quod ea vox insolens est et affectata, cum tamen titulus ac dignitas cuiusque, usitato vocabulo exprimatur. Reiecta igitur Baronii coniectura, quae non nisi a viris Graeci sermonis ignaris probari potest, existimo Marcum hic esse presbyterum ecclesiae Romanae, quem una cum Miltiade interesse huic synodo voluit Constantinus. Hic est, ut opinor, Marcus, qui post Silvestrum papam, episcopatum urbis Romae gessit. Porro haec epistola Constantini ad Miltiadem Rom. episcopum extabat in collatione 3 Carthaginensi, cap. 319. Verum postrema pars huius tertiae collationis, quae meo iudicio erat omnium utilissima, tota periit. [Contra omnes *Salmasii* de primatu papae Rom. p. 214. p. 289. impetus, qui hanc epistolam supposititiam esse voluit, aliorumque curiae Romanae servilium adulatorum ineptias vel *καὶ Μαρίνῳ* vel *τιμιωτάτῳ* vel *χαίρειν μακρὸν* coniectantium, sobriam Valesii disputationem recte tuetur *Le Moyne* in *varr. sacr.* Tom. II. p. 17 sqq. cf. *Danz.* de Eus. Caes. p. 142 sq. not. 68. *H.*] — 15) *Τοιοῦτοι χάρται.* Duo scilicet libelli, crimina Caeciliani Carthaginensis episcopi continentes, quos subscriptos Anulino proconsuli tradidit pars Maiorini die 17 Calendis Maii Carthagine, Constantino Augusto III. et Licinio III. coss. ut refert Augustinus in epist. 68. Hos libellos *χάρτας* vocat Constantinus, eo quod plures chartas continerent, et acta quamplurima ad probationem criminum Caeciliani. At Chrisophorsonus *χάρτας* *epistolas* vertit male, ut opinor. Nam una duntaxat epistola ab Anulino ea de re missa est ad Constantinum, quam epistolam refert Augustinus

λαμπροτάτου ἀνθυπάτου τῆς Ἀφρικῆς πρός με πλείους ἀπεστάλησαν ἐν οἷς ἐμφέρεται Καικιλιανὸν τὸν ἐπίσκοπον τῆς Καρταγενησίων [16]) πόλεως, παρά τινων κολλήγων αὐτοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καθεστώτων, ἐν πολλοῖς πράγμασιν εὐθύνεσθαι, καὶ τοῦτό μοι βαρὺ σφόδρα δοκεῖ, τὸ ἐν ταύταις ἐπαρχίαις ἃς τῇ ἐμῇ καθοσιώσει αὐθαίρετος [17]) ἡ θεία πρόνοια ἐνεχείρισε, κα-

---

in dicto loco. Chartae vero plures ab Annulino missae sunt, ut hic diserte testatur Constantinus his verbis: *τὰ ἀντίτυπα τῶν ἐγγράφων τῶν πρός με ὑπὸ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων*, *etc.* ubi Christophorsonus iterum *epistolas* vertit pessime. In capitulo 306 collationis tertiae cum Donatistis, chartae dicuntur. Sic enim ibi legitur: *Interlocutio praecipiens recitari exemplum relationis ad Constantinum imperatorem ab Anulino proconsule destinatae, qua Maiorinus obstitisse Caeciliano, et chartas criminum eius proconsuli ad principem dirigendas tradidisse signatur.* Chartas etiam vocat Augustinus in breviculo collationis. Idem Augustinus in epistola 68 ad Vincentium [Opp. T. II. p. 244. edit. Bened. *H.*] libellum vocat, et ita superscriptum fuisse ait: *Libellus ecclesiae catholicae criminum Caeciliani, traditus a parte Maiorini.* [Locus Augustini hic est: *Scripta coelestia maiestatis vestrae — Caeciliano et his qui sub eodem agunt, quique clerici appellantur, devotio mea apud acta parvitatis meae insinuare curavit, eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium facta, cum omni omnino munere indulgentia maiestatis vestrae liberati esse videantur, Catholica custodita, sanctitati legis debita reverentia ac divinis rebus inserviant. Verum post paucos dies exstiterunt quidam adunata secum populi multitudine, qui Caeciliano contradicendum putarunt, quique fasciculum in aluta signatum et libellum sine signo obtulerunt dicationi meae, atque impendio postularunt, ut ad sacrum et venerabilem comitatum numinis vestri dirigerem, quae manente Caeciliano in statu suo, subiectis eorundem actis, quo cuncta maiestas vestra possit agnoscere, parvitas mea dirigere curavit. Transmisi libellos duos, unum in aluta supra scriptum ita: „Libellus ecclesiae catholicae criminum Caeciliani, traditus a parte Maiorini.“ Item alium sine sigillo cohaerentem eidem alutae. Datum die VII. Kal. Maias. Carthagine, Domin. nostro Constantino Augusto tertium Cos.“* *H.*] — 16) *Καρταγενεσίων.* In Nicephoro legitur *Καρταγεννησίων*. Sed in codice Maz. et Med. *Χαρταγεννησίων* scribitur, transposita aspiratione ut in Latinis nominibus Graeci facere solent. Sic etiam in capite 6 iidem codices habent *ἐπισκόπῳ Χαρταγένης*. Neque aliter codex Fuketii. [De sequenti *κολλήγων* vid. *Meursii* Glossar. p. 254 ed. II. *H.*] — 17) *Αὐθαίρετος.* Scribendum est proculdubio ἃς *τῇ ἐμῇ καθοσιώσει αὐθαιρέτους ἡ θεία πρόνοια ἐνεχείρισε.* Id est: *quas divina providentia spontanea deditione nobis tradidit.* Certe cum Maxentii caput in Africam missum est, omnis Africa viso tyranni capite se Constantino tradiderat. Sed et ante cladem Maxentii, nonnul-

κεῖσε πολὺ πλῆθος λαοῦ, ὄχλον ἐπὶ τὸ φαυλότερον ἐπιμένοντα εὑρίσκεσθαι ὡσανεὶ διχοστατοῦντα, καὶ μεταξὺ ἐπισκόπους διαφορὰς ἔχειν, ἔδοξέ μοι, ἵν' αὐτὸς ὁ Καικιλιανὸς μετὰ δέκα ἐπισκόπων, τῶν αὐτὸν εὐθύνειν δοκούντων, καὶ δέκα ἑτέρων οὓς αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ δίκῃ ἀναγκαίους ὑπολάβοι, εἰς τὴν Ῥώμην πλῷ ἀπιέναι, ἵν' ἐκεῖσε ὑμῶν παρόντων, ἀλλὰ μὴν καὶ Ῥετεκίου καὶ Ματέρνου καὶ Μαρίνου, τῶν κολλήγων ὑμῶν, οὓς τούτου ἕνεκεν εἰς τὴν Ῥώμην προσέταξα ἐπισπεῦσαι, δυνηθῇ ἀκουσθῆναι, ὡς ἂν καταμάθοιτε τῷ σεβασμιωτάτῳ νόμῳ ἁρμόττειν. Ἵνα μέντοι καὶ περὶ πάντων αὐτῶν τούτων πληρεστάτην δυνηθῆτε ἔχειν γνῶσιν, τὰ ἀντίτυπα τῶν ἐγγράφων τῶν πρός με παρὰ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων, γράμμασιν ἐμοῖς ὑποτάξας, πρὸς τοὺς προειρημένους κόλληγας ὑμῶν ἐξέπεμψα· οἷς ἐντυχοῦσα ἡ ὑμετέρα στεῤῥότης δοκιμάσει, ὅντινα χρὴ τρόπον τὴν προειρημένην δίκην ἐπιμελέστατα διευκρινῆσαι, καὶ κατὰ τὸ δίκαιον τερματίσαι. Ὁπότε μηδὲ τὴν ὑμετέραν ἐπιμέλειαν λανθάνει, τοσαύτην με αἰδῶ τῇ ἐνθέσμῳ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπονέμειν, ὡς μηδὲν καθόλου σχίσμα ἢ διχοστασίαν ἔν τινι τόπῳ βούλεσθαί με ὑμᾶς καταλιπεῖν. Ἡ θειότης ὑμᾶς τοῦ μεγάλου θεοῦ διαφυλάξοι πολλοῖς ἔτεσι, τιμιώτατε [18]."

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς προστάττει δευτέραν [19]) γενέσθαι συνόδον ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν τῶν ἐπισκόπων περιελεῖν διχοστασίαν.

„Κωνσταντῖνος σεβαστὸς Χρήστῳ ἐπισκόπῳ Συρακουσίων. Ἤδη μὲν πρότερον, ὅτε φαύλως καὶ ἐνδιαστρόφως τινὲς περὶ

lae Africae urbes se Constantino ultro dediderant, cum ille navales copias eo praemisisset. [Inferius post verba ὑμῶν παρόντων Ion. addit ἀναβάλοιτο. H.] — 18) Τιμιώτατε. Rectius apud Nicephorum scribitur τιμιώτατοι. Cum enim epistola scripta sit ad Miltiadem episcopum urbis Romae, et ad Marcum, semperque in plurali numero eos alloquatur, ratio postulat ut in fine epistolae scribatur τιμιώτατοι. Porro acta huius synodi Romanae exstant apud Optatum in libro I. Auctor synodici quem iam saepe citavimus, ait hanc synodum Romae collectam fuisse a Miltiade sanctissimo papa et Marco, Miltiadi Marcum adiungens perinde ac in epistola Constantini utrumque iunctim nominari animadverterat. — 19) Δευτέραν — σύνοδον i. e. concilium Arelatense a. 314.

θρησκείας τῆς ἁγίας καὶ ἐπουρανίου δυνάμεως καὶ τῆς αἱρέσεως τῆς καθολικῆς ἀποδιΐστασθαι ἤρξαντο, ἐπιτέμνεσθαι βουληθεὶς τὰς τοιαύτας αὐτῶν φιλονεικίας, οὕτω διετετυπώκειν, ὥστε ἀποσταλέντων ἀπὸ τῆς Γαλλίας τινῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν κληθέντων ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς τῶν ἐξ ἐναντίας μοίρας κατ-αλλήλως ἐνστατικῶς [20]) καὶ ἐπιμόνως διαγωνιζομένων, παρόντος τε καὶ τοῦ τῆς Ῥώμης ἐπισκόπου, τοῦτο ὅπερ ἐδόκει κεκινῆσθαι, δυνηθῇ ὑπὸ τῆς παρουσίας αὐτῶν μετὰ πάσης ἐπιμελοῦς διακρίσεως, κατορθώσεως τυχεῖν. Ἀλλ' ἐπειδή, ὡς συμβαίνει, ἐπιλαθόμενοί τινες καὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας, καὶ τοῦ σεβάσματος τοῦ ὀφειλομένου τῇ ἁγιωτάτῃ αἱρέσει, ἔτι καὶ νῦν τὰς ἰδίας ἔχθρας παρατείνειν οὐ παύονται, μὴ βουλόμενοι τῇ ἤδη ἐξενεχθείσῃ κρίσει συντίθεσθαι, καὶ διοριζόμενοι, ὅτι δὴ ἄρα ὀλίγοι τινὲς τὰς γνώμας καὶ τὰς ἀποφάσεις ἑαυτῶν ἐξήνεγκαν, ἢ καὶ μὴ πρότερον [21]) ἁπάντων τῶν ὀφειλόντων ζητηθῆναι ἀκριβῶς ἐξετασθέντων, πρὸς τὸ τὴν κρίσιν ἐξενέγκαι πάνυ ταχέως καὶ ὀξέως ἔσπευσαν, ἔκ τε τούτων ἁπάντων ἐκεῖνα συμβαίνει γενέσθαι, τὸ καὶ τούτους αὐτοὺς ἀδελφικὴν καὶ ὁμόφρονα ὀφείλαντας ἔχειν ὁμοψυχίαν, αἰσχρῶς, μᾶλλον δὲ μυσερῶς ἀλλήλων ἀποδιϊστάναι, καὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς ἀλλοτρίας ἔχουσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῆς ἁγιωτάτης θρησκείας, ταύτην πρόφασιν χλεύης διδόναι· ὅθεν προνοητέον μοι ἐγένετο, ὅπως τοῦτο ὅπερ ἐχρῆν μετὰ τὴν ἐξενεχθεῖσαν ἤδη κρίσιν, αὐθαιρέτῳ συγκαταθέσει πεπαῦσθαι, κἂν νῦν ποτὲ δυνηθῇ πολλῶν παρόντων τέλους τυχεῖν. Ἐπειδὴ τοίνυν πλείστους ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυθήτων τόπων ἐπισκόπους εἰς τὴν Ἀρελατησίων πόλιν εἴσω Καλανδῶν Αὐγούστων συνελθεῖν ἐκελεύσαμεν, καὶ σοὶ γράψαι ἐνομίσαμεν, ἵνα λαβὼν παρὰ τοῦ λαμπροτάτου Λατρωνιανοῦ τοῦ Κοῤῥήκτορος [22]) Σικελίας δημόσιον ὄχημα, συζεύξας σεαυτῷ

---

vid. *Valesii diatribe de schismate Donatistarum* Cap. VII. IX. et *Ittigii historia schismatis Donatistarum* p. 268 sqq. in *Eiusd.* appendice ad dissertat. de haeresiarchis p. 241 sqq. *H.* — 20) Καταλλήλως ἐνστατικῶς. Scribendum omnino est κατ' ἀλλήλων, ut ad oram editionis Genevensis adnotatur. Sic etiam Savilius in margine sui libri emendarat. [Et dedit Zimmermann. *H.*] — 21) Ἢ καὶ μὴ πρότερον. Apud Nicephorum legitur εἰ καὶ μὴ male, ut apparet. Ego si quid mutandum, malim scribere οἳ καὶ, quod et in versione mea sum secutus. — 22) Κοντίκτορος Σικελίας. In codice Mazarino, Fuk. et Medicaeo scribitur Κον-

καὶ δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου [23]) οὓς ἂν σὺ αὐτὸς ἐπιλέξασθαι κρίνῃς, ἀλλὰ μὴν καὶ τρεῖς παῖδας τοὺς δυ-

---

τήκτορος. Sed sine dubio scribendum est Κονρήκτορος. Id est: *a Latroniano Correctore Siciliae.* Huius Latroniani mentio fit in veteri inscriptione Panormitana, teste Gualthero in tabulis Siculis numero 164. D. N. FL. VALERIO LICINIO AUG. DOMITIUS LATRONIANUS V. C. CORR. P. S. DEVOTUS N. M. QUE EIUS. Sed et Gualtherus in annotationibus ad hanc tabulam, adducit et emendat hunc Eusebii nostri locum. [Nihilominus Val. retinuit in textu Κοντήκτορος, quod Zimmermannus mutavit in κονρήκτορος. Ion. habet Κοντύκτορος. Apud Niceph. H. E. VII, 43. pessime adeo legitur Κεντίκτωρος quod *Langum* induxit ut *Agitatorem* verteret. Sed equidem scribendum duxi Κοῤῥήκτορος. Quamvis enim Κοντίκτορος, Κοντήκτορος, Κοντύκτορος et Κεντίκτωρος aperte sit falsum, tamen nec Κονρήκτορος verum sit, certe non memini unquam illud me legere ut Latinum *Corrector* eo significetur, quamvis satis magna sit scribendi in illa voce diversitas. Vide *Coteler.* monumentt. eccles. Graec. Tom. I. p. 753., ubi ad verba martyrii Eupli Καλβησιανὸς ὁ λαμπρότατος Κοῤῥέκτωρ haec adscripsit V. D. „Scribitur quoque Κοῤῥήκτωρ, Κοῤῥίκτωρ, Κορήκτωρ, et in antiquis notitiis Κορίκτωρ. Vita Iohannis Monachi apud Bollandum Martii XXX. num. 1. τὶς Κορήκτωρ (sic lego) ὀνόματι Πομπηϊανός. Sed de ea voce necessario legi debet Meursii Glossarium (qui vero male Κοντίκτορος nostro loco legit. Vid. Eiusd. Gloss. p. 264. cf. p. 269 ed. II.); ut de Siciliae Correctoribus, viri summa in his litteris eruditione Iacobus Sirmondus et Henricus Valesius in epistolam Constantini ad Chrestum, quam Historiae suae inseruit Eusebius lib. X. cap. 5. et ex qua etiam discimus circa Diocletiani tempora Siciliam, cuius urbs est Catana, rectam fuisse per Correctores. Verum quia postea administrarunt eam consulares, vel quia Correctoris nomen aut non intellectum fuit, aut ignotius visum, eo factum videtur, ut in actis aliis Calvisianus non Corrector appelletur, sed consularis, et Praeses, et ἔπαρχος." Adde *Suicer.* Thes. T. II. p. 146. s. v. Κοῤῥίκτωρ. *Brissonius* de verbor. significatione lib. III. s. v. *Correctores* cf. Eutrop. IX, 9. Ammian. Marcell. XXVII, 4. *Gruter.* inscription. p. 407 n. 8. *Corrector Flaminiae et Piceni,* ibid. p. 279 n. 4. *Corrector Tusciae et Umbriae,* ibid. p. 487 n. 2. *Corrector Lucaniae et Bruttiorum. Reines.* inscriptt. p. 399. *Stroth. Uebersetzung* T. II. p. 119 n. 10. Paulo ante μυσαρῶς pro μυσερῶς scribi voluit Zimm., cum quo et Ion. scripsi Ἀρελατησίων pro Ἀρεταλησίων quod legitur apud Val. *H.*] — 23) Τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου. Presbyteros intelligit, qui secundi ordinis sacerdotes vulgo dicebantur, ut ex Optato Milevitano, et Facundo Hermianensi aliisque scriptoribus iampridem notavit *Iacobus Sirmondus* in notis ad Sidonium pag. 78. et in notis ad librum duodecimum Facundi. Hieronymus in epitaphio beatae Paulae: *Aderant,* inquit, *Hierosolymorum et aliarum urbium episcopi, et sacerdotum inferioris gradus ac Levitarum innumera-*

νησομένους ὑμῖν κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπηρετήσασθαι παραλαβὼν, εἴσω τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπὶ τῷ προειρημένῳ τόπῳ ἀπάντησον, ὡς ἂν διά τε τῆς σῆς στεῤῥότητος, καὶ διὰ τῆς λοιπῆς τῶν συνιόντων ὁμοψύχου καὶ ὁμόφρονος συνέσεως, καὶ τοῦτο ὅπερ ἄχρι τοῦ δεῦρο φαύλως δι' αἰσχρὰς τινὰς ζυγομαχίας παραμεμένηκεν, ἀκουσθέντων πάντων τῶν μελλόντων λεχθήσεσθαι παρὰ τῶν νῦν ἀπ' ἀλλήλων διεστώτων, οὕσπερ ὁμοίως παρεῖναι ἐκελεύσαμεν, δυνηθῇ εἰς τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν καὶ πίστιν, ἀδελφι-

---

bilis multitudo. Gregorius Naz. in carmine Iambico de vita sua pag. 6. narrans quomodo invitus a patre suo presbyter ordinatus sit, sic loquitur: κάμπτει βιαίως εἰς θρόνους τοὺς δευτέρους. Ubi vides secundum thronum tribui presbyteris, perinde ac in epistola Constanstini, nec immerito. Nam episcopi in ecclesia sedebant in sublimiori throno, assidentibus hinc inde presbyteris in humilioribus subselliis, et adstantibus diaconis in veste candida, quemadmodum scribit idem Gregorius in somnio de ecclesia Anastasiae pag. 78. Eusebius in descriptione ecclesiae Tyri thronos qui erant in ecclesia iuxta altare, episcopo et presbyteris attribuit, subsellia autem ministris. Ubi presbyteros etiam vocat τοὺς μετὰ τὸν ἐπίσκοπον δευτερεύοντας. Ita etiam Augustinus in epistola 48 secundum locum gubernaculorum appellat gradum presbyterii: *Nam quid existimem nescio, ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noveram*. Certe in ordinatione presbyteri, post consecrationem haec oratio olim ab episcopo dicebatur: *Da, aeterne deus, honorum auctor, distributor omnium dignitatum, per quem proficiunt universa, amplificatis semper in melius naturae rationalis incrementis per ordinem congrua ratione dispositum. Unde et sacerdotales gradus atque officia Levitarum sacramentis mysticis instituta creverunt, ut cum pontifices summos regendis populis praefecisses, ad eorum societatis et operis adiumentum sequentis ordinis viros et secundae dignitatis eligeres. Sic in eremo per septuaginta virorum prudentium mentes, Moysi spiritum propagasti, quibus ille adiutoribus usus in populo innumeras multitudines facile gubernavit. Sic in Eleazarum et Ithamar filios Aaron paternae plenitudinis abundantiam transfudisti, ut ad hostias salutares et frequentioris officii sacramenta ministerium sufficeret sacerdotum*. Et paulo post: *Acceptum a te deus secundi meriti munus obtineant*. Haec descripsimus ex vetustissimo libro pontificali Senonensis ecclesiae. Eadem habet etiam ordo Romanus. Sunt autem elegantissima, ac, ni fallor, a Leone papa composita. Porro ex his quae dixi, apparet quantopere falsus sit Christophorsonus, qui *secundae sedis* episcopos hic interpretatur, quem fere secutus est Sirmondus in tomo I. conciliorum Galliae. [Cf. *Le Moyne* varr. sacrr. Tom. II. p. 12 sqq. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* T. IV. p. 563. *H.*]

κὴν τε ὁμόνοιαν, νῦν βραδίως ἀνακληθῆναι. Ὑγιαίνοντά σε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.“

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ

[Περὶ τῶν Χριστιανοῖς προσηκόντων 1).]

(Nic. H. E. VII, 42.)

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς χρήματα ταῖς ἐκκλησίαις δωρεῖται.

„Κωνσταντῖνος αὔγουστος Καικιλιανῷ ἐπισκόπῳ Καρταγένης. Ἐπειδήπερ ἤρεσε, κατὰ πάσας ἐπαρχίας, τάς τε Ἀφρικὰς καὶ τὰς Νουμιδίας καὶ τὰς Μαυριτανίας 2), ῥητοῖς τισὶ τῶν ὑπηρετῶν τῆς ἐνθέσμου καὶ ἁγιωτάτης καθολικῆς θρησκείας, εἰς ἀναλώματα ἐπιχορηγηθῆναι τι, ἔδωκα γράμματα πρὸς Οὖρσον τὸν διασημότατον 3) καθολικὸν

Cap. VI. 1) Περὶ τῶν Χριστιανοῖς προσηκόντων. Hic titulus prorsus alieno loco positus est. Nam quae sequitur epistola Constantini ad Caecilianum, nihil dicit de bonis ad Christianos pertinentibus. Melius hic titulus praefigeretur capiti 5. in quo duae referuntur Constantini sanctiones de bonis Christianorum. Recte igitur vetustissimus codex Mazarinus et Fuketianus, nullam hoc loco capitis distinctionem agnoscunt. [Titulum istum *Stroth*, *Uebersetzung* T. II. p. 120. plane in vertendo omisit, unde ex ipsius interpretatione lib. X. nonnisi octo habet capita. Cf. Eiusd. not. 2. Nos satis habendum putavimus uncis illum titulum includere. Cf. quae annotavimus ad Euseb. H. E. VII, 21 not. 2. *H.*] — 2) Κατὰ — — Μαυριτανίας. Cf. *Bevereg.* ann. in can. XVII. conc. Carth. p. 204. cit. Read. ad h. l. *H.* — 3) Διασημότατον recte vertit Valesius *perfectissimum*. Perfectissimatus enim dignitatem habebant rationales, minorem illam *clarissimatus*. Vid. Valesius ad Ammian. Marcell. XXI, 16. Nec sub eo dux quisquam cum *clarissimatu* profectus est. Erant enim, ut nos quoque meminimus, *perfectissimi*. Ibid. XXVIII, 2 not. c. Praeterea de Rationalibus vide Euseb. H. E. VIII, 11 not. 4. Adde *Valesium* in excerptt. ex Dion. Coccei. p. 112. Euseb. V. C. IV, 1. Locus autem egregius inde explicandus est Lactant. Institt. div. V, 14, 18. „*Nemo deo pauper est, nisi qui iustitia indiget, nemo dives, nisi qui vir-*

τῆς Ἀφρικῆς, καὶ ἐδήλωσά αὐτῷ, ὅπως τρισχιλίους φόλλεις [4]) τῇ τῇ στεῤῥότητι ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ. Σὺ τοίνυν, ἡνίκα τὴν προδηλουμένην ποσότητα τῶν χρημάτων ὑποδεχθῆναι ποιήσῃς [5]),

---

tutibus plenus est, nemo denique egregius nisi qui bonus et innocens fuerit, nemo clarissimus, nisi qui opera misericordiae largiter fecerit, nemo perfectissimus, nisi qui omnes gradus virtutis impleverit." Cf. Senec. epist. II, 3. Euseb. H. E. IV, 8 not 16. *Dorville* ad Charit. p. 198. *Grotius* ad Actor. XXVIII, 7. *Kuinoel.* prolegg. ad evang. Lucae §. 4. *H.* — 4) *Φόλλεις.* De hoc nummo vide quae doctissime commentatus est *Petavius* in Epiphan. Tom. II. p. 431 — 452. Cf. *Suicer.* Thes. T. II. p. 1460. *Petav.* ad Iulian. epist. p. 112 sqq. ed. *Spanhem. Gronov.* de pecunia vett. IV, 13. 16. *Stroth. Uebersetzung* T. II. p. 121. not. 3. „*Es ist — aus Nachrichten der Alten und besonders des Epiphanius* (de menss. et pondd. p. 184.) *klar, das es zweierlei Folles gegeben, davon die eine Art ohngefähr der 625ste Theil der andern war. Die geringere Art war, nach dem Zeugniss des Suidas und andrer, den Obolen gleich; man sieht aber wohl, dass diese hier nicht anzunehmen sey, weil sonst die ganze geschenkte Summe nicht viel über 100 Rthlr. würde betragen haben, welches für so weitläufige Provinzen sehr wenig gewesen wäre. Nimmt man aber die grössere Art an, so betrug es eine Summe, die sich über 70,000 Rthlr. belief, und diese ist hier nach aller Wahrscheinlichkeit anzunehmen.*" Adde Zosim. histor. II, 38 p. 199. ed. *Cellar.* Ἀπεγράψατο δὲ (Κωνσταντῖνος) τὰς τῶν λαμπροτάτων οὐσίας, τέλος ἐπιθείς, ᾧ τινι φόλλιν αὐτὸς ἐπέθηκεν ὄνομα. Καὶ ταῖς τοιαύταις εἰςφοραῖς τὰς πόλεις ἐξεδαπάνησεν. Ἐπιμεινάσης γὰρ καὶ μετὰ Κωνσταντῖνον τῆς ἀπαιτήσεως ἐπὶ χρόνον συχνόν, ἐξαντλουμένου κατὰ βραχὺ τοῦ πλούτου τῶν πόλεων, ἔρημοι τῶν οἰκούντων αἱ πλεῖσται γεγόνασι. Ceterum Zosimus l. l. de *profusionibus immodicis*, quas Constantino quoque Aurelii Victoris epitome tribuit, agit: Κωνσταντῖνος — διετέλεσε δωρεαῖς οὐκ ἐν δέοντι γενομέναις, ἀλλὰ εἰς ἀναξίους καὶ ἀνωφελεῖς ἀνθρώπους (his probabiliter Christianos simul significat Zosimus), τοὺς φόρους ἐκδαπανῶν· καὶ τοῖς μὲν εἰςφέρουσι φορτικός, τοὺς δὲ μηδὲν ὠφελεῖν δυναμένους πλουτίζων. Τὴν γὰρ ἀσωτίαν ἡγεῖτο φιλοτιμίαν. Cf. Euseb. V. C. IV, 2. 54. *Cellar.* ad l. l. Zosimi p. 197 not. 62. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. III. p. 238, Tom. IV. p. 711 sqq. *Planck. Geschichte der christl. kirchl. Gesellschafts-Verfassung* Tom. I, p. 236. *H.* — 5) Ποιήσῃς scribendum putavi cum Steph. pro ποιήσεις Val. Zimmerm. Vid. *Schäfer.* ad Theocrit. Idyll. XXIII, 30. *H.* — 6) Ὁσίου. Vid. *Stroth. Uebersetzung* T. II. p. 122 not. 4. „*Der hier genannte Hosius war ohne Zweifel der berühmte Bischoff zu Corduba in Spanien, der beym Kayser sehr viel galt. Eusebius gedenkt seiner noch einigemal, doch ohne Namen, im II. und III. Buch vom Leben Constant.*" De voce statim praecedenti βρεούιον, tenendum usitatius esse βρέβιον quod ita explicat Balsamon. ad canon. XCVII. concil. Carthag. p. 721. Βρέβιον λέγεται

ἅπασι τοῖς προειρημένοις κατὰ τὸ βρεούιον, τὸ πρὸς σὲ παρὰ Ὁσίου [6]) ἀποσταλὲν, ταῦτα τὰ χρήματα διαδοθῆναι κέλευσον. Εἰ δ' ἄρα πρὸς τὸ συμπληρωθῆναί μου τὴν εἰς τοῦτο περὶ ἅπαντας αὐτοὺς προαίρεσιν, ἐνδεῖν τι καταμάθῃς [7]), παρὰ Ἡρακλείδα τοῦ ἐπιτρόπου τῶν ἡμετέρων κτημάτων, ἀναμφιλέκτως ὅπερ ἀναγκαῖον εἶναι καταμάθοις, αἰτῆσαι ὀφείλεις. Καὶ γὰρ παρόντι αὐτῷ προσέταξα, ἵν' εἴ τι ἂν χρημάτων παρ' αὐτοῦ ἡ σὴ στεῤῥότης αἰτήσῃ, ἄνευ δισταγμοῦ τινὸς ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ. Καὶ ἐπειδὴ ἐπυθόμην, τινὰς μὴ καθεστώσης διανοίας τυγχάνοντας ἀνθρώπους, τὸν λαὸν τῆς ἁγιωτάτης καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας φαύλῃ τινὶ ὑπονοθεύσει βούλεσθαι διαστρέφειν, γίνωσκέ με Ἀνυλίνῳ ἀνθυπάτῳ, ἀλλὰ μὴν καὶ Πατρικίῳ τῷ οὐικαρίῳ τῶν ἐπάρχων [8]) παροῦσι τοιαύτας ἐντολὰς δεδωκέναι, ἵν' ἐν τοῖς λοιποῖς ἅπασι καὶ τούτου μάλιστα τὴν φροντίδα ποιήσωνται τὴν προσήκουσαν, καὶ μὴ ἀνάσχωνται περιορᾶν τοιοῦτο γινόμενον. Διόπερ εἴ τινας τοιούτους ἀνθρώπους

ἡ κατ' ἐπιτομὴν σύντομος γραφή· vid. *Suicer.* Thes. T. I. p. 710 sq. cf. *Meursii* Glossarium p. 95 ed. II. *H.* — 7) Καταμάθῃς dedi cum Steph. pro καταμάθοις Val. Zimmerm. Ut enim taceam per se facile offendi potuisse librarios coniunctivo praecedente εἰ, qui vero serioribus est magis usitatus (vid. *Iacobs.* ad Anthol. Pal. praefat. p. XLIX. sq. p. CIV. sq. cf. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1020 sq. b. et paulo post verba εἴ τι ἂν — αἰτήσῃ), καταμάθοις h. l. facile etiam ortum esse potest ex sequente καταμάθοις. *H.* — 8) Οὐικαρίῳ τῶν ἐπάρχων. De vicariis praefectorum abunde dixi ad lib. XIV. Amm. Marcellini. [Cap. 5. *Martinus agens illas provincias pro praefectis* i. e. vicarius Britanniarum. Praeter alia vero Valesius ad l. l. Ammiani observavit haec: „Aliud est *agere pro praefecto*, aliud *agere pro praefectis*. Agere enim pro praefecto dicitur is, cui praefectus urbi seu praetorio in speciali negotio vices suas mandavit At vero pro praefectis agere dicitur, qui ordine codicillorum vicariam potestatem exercet. Constantinus in epist. ad Macarium: Δρακιλλιανῷ τῷ διέποντι τῶν λαμπροτάτων ἐπάρχων μέρη.“ Vicarius igitur est certe plerumque i. q. agens pro praefectis. *H.*] Erant hi vicarii tunc temporis perfectissimi, non autem clarissimi aut spectabiles. Docet id epistola Constantini imperatoris ad Probianum proconsulem Africae, quam refert Augustinus in epist. 68. his verbis: *Aelianus praedecessor tuus, merito dum vir perfectissimus Verus vicarius praefectorum tunc per Africam vestram incommoda valetudine teneretur*, etc. Scribe per *Africam nostram*. Sic enim loquitur Constantinus in epistola ad Elaphium. Atque ita scribitur apud eundem Augustinum in lib. III. contra Cresconium cap. 70.

ἐν αὐτῇ τῇ μανίᾳ ἐπιμένειν κατίδης 9), ἄνευ τινὸς ἀμφιβολίας τοῖς προειρημένοις δικασταῖς πρόσελθε, καὶ αὐτὸ τοῦτο προσενέγκε, ὅπως αὐτοὺς ἐκεῖνοι, καθάπερ αὐτοῖς παροῦσιν ἐκέλευσα, ἐπιστρέφωσιν. Ἡ θειότης τοῦ μεγάλου θεοῦ σε διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.“

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Περὶ τῆς τῶν κληρικῶν 1) ἀλειτουργησίας.

(Nic. H. E. VII, 42.)

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς τοὺς προεστῶτας τῶν ἐκκλησιῶν πάσης ἀπολελύσθαι τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ λειτουργίας προστάττει.

„Χαῖρε, Ἀνυλῖνε, τιμιώτατε ἡμῖν. Ἐπειδὴ ἐκ πλειόνων πραγμάτων φαίνεται παρεξουθενηθεῖσαν τὴν θρησκείαν ἐν ᾗ ἡ κορυφαία τῆς ἁγιωτάτης ἐπουρανίου 2) αἰδὼς φυλάττεται, μεγάλους κινδύνους ἐνηνοχέναι τοῖς δημοσίοις πράγμασιν, αὐτήν τε ταύτην ἐνθέσμως ἀναληφθεῖσαν καὶ φυλαττομένην, μεγίστην εὐτυχίαν τῷ Ῥωμαϊκῷ ὀνόματι, καὶ σύμπασι τοῖς τῶν ἀνθρώπων πράγμασιν ἐξαίρετον εὐδαιμονίαν παρεσχηκέναι, τῶν θείων εὐεργεσιῶν τοῦτο παρεχουσῶν, ἔδοξεν ἐκείνους τοὺς ἄνδρας τοὺς τῇ ὀφειλομένῃ ἁγιότητι καὶ τῇ τοῦ νόμου τούτου παρεδρίᾳ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ἐξ ἑαυτῶν, τῇ τῆς θείας θρησκείας θεραπείᾳ παρέχοντας, τῶν καμάτων τῶν ἰδίων τὰ ἔπαθλα κομίσασθαι,

---

9) *Κατίδης* scripsi cum Steph. pro *κατίδοις* Vales. Zimmerm. Cf. supra not. 7. *H.*

Cap. VII. 1) *Περὶ τῆς τῶν κληρικῶν.* In vetustissimo codice Maz. et Fuk. hoc caput 6 dicitur, et recte quidem, ni fallor. Vide quae supra notavi ad caput 6. — 2) *Τῆς ἁγιωτάτης ἐπουρανίου.* Christophorsonus addit vocem *δυνάμεως*, ex Constantini epistola ad Chrestum. —

νυλῖνε τιμιώτατε [3]). *Διόπερ* ἐκείνους τοὺς εἴσω τῆς ἐπαρχίας ς σοὶ πεπιστευμένης ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἣ *Καικιλιανὸς* ἐστηκε, τὴν ἐξ ἑαυτῶν ὑπηρεσίαν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ θρησκείᾳ ρέχοντας, οὕσπερ κληρικοὺς [4]) ἐπονομάζειν εἰώθασιν, ἀπὸ

---

[3] Ἀνυλῖνε τιμιώτατε. In codice Med. Maz. Fuk. et Savil. legitur Ἀνυ- τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν. Porro relatio Anulini proconsulis his Constantini literis respondet, exstat apud Augustinum in epist. his verbis: *Anulinus vir clarissimus proconsul Africae. Scripta cae- tia maiestatis vestrae accepta atque adorata, Caeciliano et his qui sub dem agunt, quique clerici appellantur, devotio parvitatis meae insinuare avit, eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium facta, cum ni omnino munere indulgentia maiestatis vestrae liberati esse videantur holici, custodita sanctitate legis, debita reverentia divinis rebus inser- iant. Verum post paucos dies extiterunt quidam adunata secum populi ltitudine, qui Caeciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in uta signatum et libellum sine signo obtulerunt dicationi meae, atque im- ndio postularunt, ut ad sacrum et venerabilem comitatum numinis vestri rigerem. Quae manente Caeciliano in statu suo, subiectis eorundem tis, quo cuncta maiestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere avit.* Per *scripta caelestia* intelligit Anulinus epistolam Constantini ad sum datam de immunitate clericorum, quae ab Eusebio in hoc capite elata est. Quod quidem apertissime declaratur his verbis, quae proxime equuntur in relatione Anulini: *Cum omni omnino munere indulgentia maiestatis vestrae liberati esse videantur catholici.* Ceterum has Constan- tini epistolas praepostero ordine retulit Eusebius. Nam epistola Constan- tini ad Caecilianum episcopum, item eiusdem epistola ad Anulinum cum relatione eiusdem Anulini, quam supra citavi, praecedere debent episto- lam Constantini ad Miltiadem episcopum urbis Romae. Omnes enim hae epistolae pertinent ad concilium Romanum quod habitum est in causa Caeciliani coram Miltiade P. P. Constantino III. et Licinio III. coss. anno Christi 313. — [4]) Κληρικούς. Vid. *Neander. Denkwürdigkk. aus der Geschichte des Christenth.* Tom. I. p. 290 sqq. p. 295 sqq. ed. II. cf. p. 425. „*Dieser Idee vom allgemeinen christlichen Priesterthum würde der den Geistlichen gegebene Name der* κληρικοι (κληρος *oppos.* λαος) *entgegen- stehn, wenn dieser, wenigstens im Verlauf des zweiten Jahrhunderts in die- ser Bedeutung entstandene Name ursprünglich den Sinn gehabt hätte, wel- chen man in spaeterer Zeit allgemein in denselben hineinlegte; nämlich die Geistlichen verglichen mit den Leviten des alten Testaments, als die Gott geweihte Kaste, die sich mit nichts Irdischem beschäftigen und dafür um Gotteswillen von den übrigen Christen ihren Lebensunterhalt erhalten sollte.*" Ibid. Tom. II. p. 111 sqq. ed. II. Cf. *Nitzsh. de testamentis XII. patriarcharum commentat.* p. 19. Vitemberg. 1810. 4. *Boehmer. XII. dissertt. iuris eccles. antiqui* diss. VII. p. 340 sqq. *Schmidt. Handbuch*

ἐν αὐτῇ τῇ μανίᾳ ἐπιμένειν κατίδης [9]), ἄνευ τινὸς ἀμφιβολία τοῖς προειρημένοις δικασταῖς πρόσελθε, καὶ αὐτὸ τοῦτο προσανένεγκε, ὅπως αὐτοὺς ἐκεῖνοι, καθάπερ αὐτοῖς παροῦσιν ἐκέλευσα, ἐπιστρέψωσιν. Ἡ θειότης τοῦ μεγάλου θεοῦ σε διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν."

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Περὶ τῆς τῶν κληρικῶν 1) ἀλειτουργησίας.

(Nic. H. E. VII, 42.)

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι᾽ ἧς τοὺς προεστῶτας τῶν ἐκκλησιῶν πάσης ἀπολελύσθαι τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ λειτουργίας προστάττει.

„Χαῖρε, Ἀνυλῖνε, τιμιώτατε ἡμῖν. Ἐπειδὴ ἐκ πλειόνων πραγμάτων φαίνεται παρεξουθενηθεῖσαν τὴν θρησκείαν ἐν ᾗ ἡ κορυφαία τῆς ἁγιωτάτης ἐπουρανίου [2]) αἰδὼς φυλάττεται, μεγάλους κινδύνους ἐνηνοχέναι τοῖς δημοσίοις πράγμασιν, αὐτήν τε ταύτην ἐνθέσμως ἀναληφθεῖσαν καὶ φυλαττομένην, μεγίστην εὐτυχίαν τῷ Ῥωμαϊκῷ ὀνόματι, καὶ σύμπασι τοῖς τῶν ἀνθρώπων πράγμασιν ἐξαίρετον εὐδαιμονίαν παρεσχηκέναι, τῶν θείων εὐεργεσιῶν τοῦτο παρεχουσῶν, ἔδοξεν ἐκείνους τοὺς ἄνδρας τοὺς τῇ ὀφειλομένῃ ἁγιότητι καὶ τῇ τοῦ νόμου τούτου παρεδρίᾳ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ἐξ ἑαυτῶν, τῇ τῆς θείας θρησκείας θεραπείᾳ παρέχοντας, τῶν καμάτων τῶν ἰδίων τὰ ἔπαθλα κομίσασθαι

---

9) *Κατίδης* scripsi cum Steph. pro *κατίδοις* Vales. Zimmerm. Cf. supra not. 7. *H.*

Cap. VII. 1) *Περὶ τῆς τῶν κληρικῶν.* In vetustissimo codice Maz. et Fuk. hoc caput 6 dicitur, et recte quidem, ni fallor. Vide quae supra notavi ad caput 6. — 2) *Τῆς ἁγιωτάτης ἐπουρανίου.* Christophorsonus addit vocem *δυνάμεως*, ex Constantini epistola ad Chrestum. —

ϖυλῖνε τιμιώτατε [3]). *Διόπερ ἐκείνους τοὺς εἴσω τῆς ἐπαρχίας*
ς *σοὶ πεπιστευμένης ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ᾗ Καικιλιανὸς*
ἕστηκε, *τὴν ἐξ ἑαυτῶν ὑπηρεσίαν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ θρησκείᾳ*
ρέχοντας, *οὕσπερ κληρικοὺς* [4]) *ἐπονομάζειν εἰώθασιν, ἀπὸ*

Ἀνυλῖνε τιμιώτατε. In codice Med. Maz. Fuk. et Savil. legitur *Ἀνυ-*
τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν. Porro relatio Anulini proconsulis
his Constantini literis respondet, exstat apud Augustinum in epist.
his verbis: *Anulinus vir clarissimus proconsul Africae. Scripta cae-*
ia maiestatis vestrae accepta atque adorata, Caeciliano et his qui sub
em agunt, quique clerici appellantur, devotio parvitatis meae insinuare
vit, eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium facta, cum
i omnino munere indulgentia maiestatis vestrae liberati esse videantur
holici, custodita sanctitate legis, debita reverentia divinis rebus inser-
nt. Verum post paucos dies extiterunt quidam adunata secum populi
ltitudine, qui Caeciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in
uta signatum et libellum sine signo obtulerunt dicationi meae, atque im-
ndio postularunt, ut ad sacrum et venerabilem comitatum numinis vestri
rigerem. Quae manente Caeciliano in statu suo, subiectis eorundem
tis, quo cuncta maiestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere
ravit. Per *scripta caelestia* intelligit Anulinus epistolam Constantini ad
um datam de immunitate clericorum, quae ab Eusebio in hoc capite
lata est. Quod quidem apertissime declaratur his verbis, quae proxime
quuntur in relatione Anulini: *Cum omni omnino munere indulgentia*
iestatis vestrae liberati esse videantur catholici. Ceterum has Constan-
i epistolas praepostero ordine retulit Eusebius. Nam epistola Constan-
i ad Caecilianum episcopum, item eiusdem epistola ad Anulinum cum
latione eiusdem Anulini, quam supra citavi, praecedere debent episto-
m Constantini ad Miltiadem episcopum urbis Romae. Omnes enim
e epistolae pertinent ad concilium Romanum quod habitum est in causa
aeciliani coram Miltiade P. P. Constantino III. et Licinio III. coss.
no Christi 313. — 4) *Κληρικούς.* Vid. *Neander. Denkwürdigkk. aus*
r Geschichte des Christenth. Tom. I. p. 290 sqq. p. 295 sqq. ed. II. cf. p.
25. „*Dieser Idee vom allgemeinen christlichen Priesterthum würde der den*
Geistlichen gegebene Name der κληρικοι (κληρος oppos. λαος) entgegen-
tehn, wenn dieser, wenigstens im Verlauf des zweiten Jahrhunderts in die-
er Bedeutung entstandene Name ursprünglich den Sinn gehabt hätte, wel-
chen man in spaeterer Zeit allgemein in denselben hineinlegte; nämlich die
Geistlichen verglichen mit den Leviten des alten Testaments, als die Gott
geweihte Kaste, die sich mit nichts Irdischem beschäftigen und dafür um
Gotteswillen von den übrigen Christen ihren Lebensunterhalt erhalten sollte."
Ibid. Tom. II. p. 111 sqq. ed. II. Cf. *Nitzsh. de testamentis XII.*
patriarcharum commentat. p. 19. Vitemberg. 1810. 4. *Boehmer. XII.*
dissertt. iuris eccles. antiqui diss. VII. p. 340 sqq. *Schmidt. Handbuch*

πάντων ἀπαξαπλῶς τῶν λειτουργιῶν βούλομαι ἀλειτουργήτο[υς] διαφυλαχθῆναι, ὅπως μὴ διά τινος πλάνης ἢ ἐξολισθήσεως ἱεροσύλου ἀπὸ τῆς θεραπείας τῆς τῇ θειότητι ὀφειλομένης ἀ[...]

Handbuch der christl. Kirchen-Geschichte Tom. I. p. 309. Tom. III. [...] 15. *Gieseler. Lehrbuch der Kirchen-Geschichte* Tom. I. p. 142. a. [...] quae ipse monui ad Euseb. H. E. V, 1 not. 8. V, 28 not. 8. Ad[d.] III, 23 p. 231 sq. ὅπου δὲ κλήρῳ ἕνα γε τινα κληρώσων τῶν ὑπ[ὸ] τοῦ πνεύματος σημαινομένων. Quae verba melius vertit Strothius: „*ihe[i] einen oder den andern von denen die der Geist anzeigte, zu Kirchen Lehrern zu bestellen*," quam Valesius: „partim etiam ut homines si[bi] a divino spiritu indicatos *in clerum quendam seu sortem domini seponeret*." Praeterea vide sis, quam belle ipso hoc Eusebii vel potius Clementis lo[co] ecclesiae pontificiae de ordinatione commentum tueri studuerit *Combefisiu[s]* in auct. noviss. P. P. Tom. I. p. 192 sq., nominatim in vocem σημαί-νεσθαι inferens quae in ea minime insunt, vel divinae praedestinationi[s] vel ordinationis gratiae notionem cum Cariophilo, qui σημαινο-μένων idem esse opinatus est quod σφραγιζομένων. Male quoqu[e] Combefisius post verbum κλήρῳ comma posuit et vertit *in clerum coopta-ret.* Verba quae statim sequuntur, λειτουργιῶν ἀλειτουργήτους recte Va-lesius vertit: *ab omnibus omnino publicis functionibus immunes e[t]* Strothius: *von allen Staatsdiensten und Lasten befreyt.* Vid. *Pas-sow.* s. v. λειτουργία. *Wolf.* ad Demosthen. Lept. LXXXV. sqq. *Boeckh.* Athen. Staatshaush. Tom. I. p. 480 sqq. Ceterum λειτουργιῶν ἀλειτουρ-γήτους similiter dictum est quam παίδων ἄπαιδας apud Euripid. Androm. v. 613. ἄπεπλος φαρέων λεύκων apud Euripid. Phoeniss. v. 328. cf. Xe-noph. Cyrop. IV, 6, 2. ἀῤῥένων παίδων ἄπαιδας. Memorabb. II, 1, 31. Homer. Odyss. IV, 700. ἀμφασίη ἐπέων. Rom. I, 10. VII, 2. *Wesseling.* ad Diodor. Sic. Tom. I. p. 279. *Dorville* ad Chariton. p. 649. *Valcken.* ad Euripid. Phoeniss. p. 115. *Weiske* de pleonasm. p. 24. 42. *Herm.* ad Viger. p. 886. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 647. 2. p. 835. 1. De clericorum vero ἀλειτουργησίᾳ vid. *Planck. Geschichte der christl. kirchl. Gesellschafts-Verfassung* Tom. I. p. 290 sqq. *H.* — 5) Ἐξολισθήσεως vocabulum non solum vulgaria lexica et Suicerus sed ipse *Lobeck.* ad Phrynich. p. 743. ignorat, nonnisi παρολίσθησις ex Eu-seb. V. C. II, 69. commemorans. Est autem ἐξολίσθησις cum descen-dat a verbo ἐξολισθαίνειν i. e. labi deorsum, et improprie: labi in vitium [vid. *Irmisch.* ad Herodian. I, 3, 4. Tom. I. p. 63 sq. ῥᾷστα γὰρ αἱ τῶν νέων ψυχαὶ εἰς ἡδονὰς ἐξολισθαίνουσι. cf. *Toup.* ad Longin. de subl. III, 3 p. 239 sq. ed. *Weisk.* incerti scriptoris dial. Philo-patr. c. XVIII. p. 179 ed. *Gesner.* τὸ ὀλισθηρὸν τῆς διανοίας αὐτῶν], est igitur synonymum verbi παρολίσθησις, et πλάνη, unde vertit Vales. *casu*, Stroth. *Fall.* Melius etiam ille *lapsus*, hic *Straucheln* vertisset, ut uterque V. D. vere vertit in Euseb. V. C. II, 69. Sed ἱεροσύλου melius fortasse interpretatus est Strothius *entheiligenden* quam Valesius *sacrilego.*

ἔχωνται, ἀλλὰ μᾶλλον ἄνευ τινὸς ἐνοχλήσεως τῷ ἰδίῳ νόμῳ ἐξυπηρετῶνται, ὥνπερ μεγίστην περὶ τὸ θεῖον λατρείαν ποιουμένων, πλεῖστον ὅσον τοῖς κοινοῖς πράγμασι συνοίσειν δοκεῖ. Ἔῤῥωσο, Ἀνυλῖνε, τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν."

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Περὶ τῆς Λικιννίου εἰς ὕστερον κακοτροπίας, καὶ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ.

(Nic. H. E. VII, 44.)

Τοιαῦτα μὲν οὖν ἡμῖν ἡ θεία καὶ οὐράνιος τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας ἐδωρεῖτο χάρις, τοσαύτη τε ἅπασιν ἀνθρώποις ἀφθονία ἀγαθῶν διὰ τῆς ἡμετέρας ἐπρυτανεύετο εἰρήνης. Καὶ ὧδε μὲν τὰ καθ' ἡμᾶς ἐν εὐφροσύνῃ καὶ πανηγύρεσιν [1]) ἐτελεῖτο. Οὐκ ἦν δὲ ἄρα τῷ μισοκάλῳ φθόνῳ, τῷ τε φιλοπονήρῳ δαίμονι φορητὸς ἡ τῶν ὁρωμένων θέα· ὥσπερ οὖν οὐδὲ Λικιννίῳ πρὸς σώφρονα λογισμὸν ἐτύγχανεν αὐτάρκη τὰ τοῖς πρόσθεν δεδηλωμένοις τυράννοις συμβεβηκότα· ὃς εὖ φερομένης τῆς ἀρχῆς αὐτῷ, βασιλέως μεγάλου [2]) Κωνσταντίνου δευτερείων τιμῆς, ἐπιγαμβρίας [3]) τε καὶ συγγενείας τῆς ἀνωτάτω ἠξιωμένος,

---

Cf. interpp. ad Rom. II, 22. Mire denique Strothius vocem πλάνης proprie dictum esse h. l. credidit. Vertit enim: *durch Herumreisen*. *H.*

Cap. VIII. 1) *Πανηγύρεσιν*. Vid. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie* Tom. III. p. 329. III. cf. Euseb. V. C. II, 19. IV, 23. *Bingham.* Origg. Tom. IX. p. 170. *Irmisch.* ad Herod. V, 6. Tom. III. p. 192 sq. *H.* — 2) *Μεγάλου.* Erat haec consueta augustorum appellatio non minus quam iis μείζω τάξις καὶ προσηγορία (Euseb. V. C. IV, 68.) et *superior potestas* (Ammian. Marcell. XV, 8.) tribuebatur. Cf. Lactant. de mortt. persecut. c. XVIII. ut *duo* sint in republica *maiores* qui summam rerum teneant (i. e. augusti), item *duo minores*, qui sint adiumento (i. e. caesares). Ammian. Marc. XX, 5. XIV, 11. cf. *Spanhem.* ad Iulian. orat. p. 292. *H.* — 3) *Ἐπιγαμβρίας* vertit Valesius *affinitate*. De hac latiori vocis significatione vid.

μιμήσεως μὲν τῆς τῶν καλῶν ἀπελιμπάνετο, τῆς δὲ τῶν ἀσεβῶν τυράννων μοχθηρίας ἐζήλου τὴν κακοτροπίαν, καὶ ὧν τοῦ βίου τὴν καταστροφὴν ἐπεῖδεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς, τούτων ἕπεσθαι τῇ γνώμῃ μᾶλλον, ἢ τῇ τοῦ κρείττονος διαθέσει ἐμμένειν καὶ φιλίᾳ, ᾑρεῖτο. Διαφθονηθεὶς γέ τοι τῷ πανευεργέτῃ, πόλεμον δυσαγῆ καὶ δεινότατον πρὸς αὐτὸν ἐκφέρει, οὐ φύσεως νόμων φεισάμενος, οὐχ ὁρκωμοσιῶν, οὐχ αἵματος, οὐ συνθηκῶν μνήμην ἐν διανοίᾳ λαβών. Ὁ μὲν γὰρ αὐτῷ οἷα πανάγαθος βασιλεὺς, εὐνοίας παρέχων ἀληθοῦς σύμβολα, συγγενείας τῆς πρὸς αὐτὸν οὐκ ἐφθόνησε, γάμων τε λαμπρῶν ἀδελφῆς μετουσίαν οὐκ ἀπηρνήσατο, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ πατέρων εὐγενείας [4]) βασιλικοῦ τε ἀνέκαθεν αἵματος κοινωνὸν γενέσθαι ἠξίωσε, τῆς τε κατὰ πάντων ἀπολαύειν ἀρχῆς, οἷα κηδεστῇ καὶ συμβασιλεῖ παρεῖχε τὴν ἐξουσίαν, οὐκ ἔλαττον μέρος τῶν ὑπὸ Ῥωμαίους

Spanhem. ad Iulian. orat. I. p. 72. 287 sq. cf. Mtth. XXII, 24. et ad h. l. *Paulus* Commentar Tom. III. p. 266., ubi praeter alios locos hic ipse Eusebii laudatur. Eodem modo γαμβροὶ Graecis appellantur quicunque per nuptias affinitate iuncti sunt, generi, soceri, uxoris fratres, sororum mariti. *Brunck.* ad Sophocl. Oedip. T. v. 70. Homer. Iliad. V, 474 sq.

φῆς που ἄτερ λαῶν πόλιν ἑξέμεν, ἠδ' ἐπικούρων,
οἷος σὺν γαμβροῖσι κασιγνήτοισιν τε σοῖσι.

Ad quem locum Eustathius: Γαμβροὶ, inquit, νῦν μὲν οἱ κοινῶς οὕτω καλούμενοι· ἡ δὲ τραγῳδία ἐν τῷ, κήδευσας καλοῖς γαμβροῖς, τοὺς πενθεροὺς δηλοῖ, ὡς καὶ αὐτοὺς κατὰ γαμικὸν κτηθέντας συνάλλαγμα. Καὶ ὁ παρὰ Σοφοκλεῖ δὲ Οἰδίπους γαμβρὸν ἑαυτοῦ τὸν τῆς Ἰοκάστης ἀδελφὸν Κρέοντα λέγει, ὡς ἐξ ἐπιγαμβρίας συγγενῆ, ἀλλαχοῦ μέντοι κηδεστὴν, κυριολεκτῶν, αὐτὸν λέγει ἐν τῷ, ἄναξ ἐμὸν κήδευμα (Sophocl. Oed. T. v. 85.). Cf. *Valckenar.* ad Euripid. Phoen. p. 431. p. 159 sqq. *Heyne* ad Virg. Aen. II, 344. Latiori sensu legitur quoque ἀδελφὸς apud Lucian. diall. mortt. XII. p. 62. ed. *Voigtländer.*, et saepius etiam apud Romanos, ut satis notum, *fratris* vocabulum. Vid. Cicer. ad famil. IV, 4. ad Attic. I, 5. post redit. in Senat. X. Liv. XXXV, 10. XXVIII, 35. cf. *Ernesti* ad Sueton. Calig. c. XXIII. not. b. Augustin. tractat. XXVIII. in Iohann. *Wahl.* Clav. N. T. s. v. ἀδελφός. *Gesenius hebraeisch-deutsches Handwörterbuch* s. v. אָח. *H.* — 4) Τῆς ἐκ πατέρων συγγενείας. Amplector emendationem quae ad marginem codicis Turnebi adscripta est εὐγένεια. Erat enim Constantinus nobilissimo genere natus, quippe qui originem stirpis suae ad Claudium imperatorem referret. [Εὐγενείας quod scripsi, habent etiam Cast. Zimmerm. Paulo

ἐθνῶν διέπειν αὐτῷ καὶ διοικεῖν κεχαρισμένος. Ὁ δ' ἔμπαλιν, τούτοις τἀναντία διεπράττετο, παντοίας ὁσημέραι κατὰ τοῦ κρείττονος μηχανὰς ἐπιτεχνώμενος, πάντας τε ἐπινοῶν ἐπιβουλῆς τρόπους, ὡς ἂν κακοῖς τὸν εὐεργέτην ἀμείψαιτο. Τὰ μὲν οὖν πρῶτα πειρώμενος τὴν συσκευὴν ἐπικρύπτειν, φίλος εἶναι προσποιεῖτο, δόλῳ τε καὶ ἀπάτῃ πλειστάκις ἐπιθέμενος, ῥᾷστα ἐν τυχεῖν τοῦ προσδοκωμένου ἤλπισε. Τῷ δὲ ἄρα ὁ θεὸς ἦν φίλος, κηδεμών τε καὶ φύλαξ, ὃς αὐτῷ τὰς ἐν ἀποῤῥήτῳ καὶ σκότει μηχανωμένας ἐπιβουλὰς εἰς φῶς ἄγων διήλεγχε. Τοσοῦτον ἀρετῆς τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας ὅπλον [5]), πρὸς ἄμυναν μὲν ἐχθρῶν, οἰκείας δὲ φυλακὴν σωτηρίας ἰσχύει· ᾧ δὴ πεφραγμένος ὁ θεοφιλέστατος ἡμῶν βασιλεὺς, τὰς τοῦ δυσωνύμου πολυπλόκους ἐπιβουλὰς διεδίδρασκεν. Ὁ δὲ τὴν λαθραίαν συσκευὴν ὡς οὐδαμῶς ἑώρα κατὰ γνώμην αὐτῷ χωροῦσαν, τοῦ θεοῦ πάντα δόλον τε καὶ ῥᾳδιουργίαν τῷ θεοφιλεῖ βασιλεῖ κατάφωρα ποιοῦντος, οὐκέθ' οἷός τε ὢν ἐπικρύπτεσθαι, προφανῆ πόλεμον αἴρεται. Ὁμόσε δῆτα Κωνσταντίνῳ πολεμεῖν διαγνοὺς, ἤδη καὶ κατὰ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ὃν ἠπίστατο σέβειν αὐτὸν, παρατάττεσθαι ὡρμᾶτο. Κἄπειτα τοὺς ὑπ' αὐτῷ θεοσεβεῖς, μηδὲν μηδ' ὅλως πώποτε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ λυπηρὸν διαθεμένους, ἠρέμα τέως καὶ ἡσυχῇ πολιορκεῖν ἐπεβάλετο· καὶ τοῦτ' ἔπραττε, δεινῶς ἀβλεπτεῖν ὑπὸ τῆς ἐμφύτου [6]) κακίας ἠναγκασμένος. Οὔτ' οὖν τὴν

---

ante pro νόμων φεισάμενος Ion. νόμῳ φεισάμενος. *H.*] — 5) *Τοσοῦτον ἀρετῆς τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας ὅπλον.* Nicephorus vocem ἀρετῆς, quippe quae sensum turbaret, expunxit. Extat tamen in omnibus nostris codicibus, et apud Gelasium Cyzicenum. Itaque videndum, an legi possit τοσοῦτον τὸ μέγα θεοσεβείας ἀρετῆς ὅπλον. Sic Eusebius infra in fine huius libri θεοσεβείας ἀρετὴν dicit, et in libro I. de vita Constantini initio. [Ἀρετῆς non expungendum puto. Male vertit Valesius: Tantam vim habet magna illa *pietatis* armatura, et Strothius: *so viel vermag die grosse Rüstung der Gottseligkeit.* Vertendum potius: magna *eximiae pietatis* armatura. Vide quae annotavi VII, 32 not. 44. Rectius certe in Euseb. V. C. I, 1. θεοσεβείας ἀρετῇ interpretatus est ipse Val.: ob *eximiam* religionis *virtutem*, rectissime Strothius: *durch ihre erhabene Gottseligkeit.* Sed ἀρετῆς nostro loco sane ineptius collocatum ante verba τὸ μέγα, fortasse ponendum sit post vocem θεοσεβείας ita ut legatur: τοσοῦτον τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας ἀρετῆς ὅπλον. *H.*] — 6) Ὑπὸ τῆς ἐμφύτου κακίας ἠναγκασμένος i. e. mirum quantum, ut plane caecaretur Licinii animus, et prae ceteris effecit vehementissima eique

μνήμην τῶν πρὸ αὐτοῦ Χριστιανοὺς ἐκδιωξάντων πρὸ ὀφθαλμῶν ἔθετο, οὐδ᾽ ὧν αὐτὸς ὀλετὴρ καὶ τιμωρὸς δι᾽ ἃς μετῆλθον ἀσεβείας, κατέστη. Ἀλλὰ γὰρ τοῦ σώφρονος ἐκτραπεὶς λογισμοῦ, διαῤῥήδην δὲ μανεὶς τὰς φρένας, τὸν θεὸν αὐτὸν οἷα δὴ Κωνσταντίνου βοηθὸν, ἀντὶ τοῦ βοηθουμένου πολεμεῖν ἐγνώκει. Καὶ πρῶτα μὲν τῆς οἰκίας τῆς αὐτοῦ πάντα Χριστιανὸν ἀπελαύνει, ἔρημον αὐτὸς αὐτὸν ὁ δείλαιος τῆς τούτων καθιστὰς ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν εὐχῆς, ἣν ὑπὲρ ἁπάντων αὐ-

---

plane familiaris ac naturalis peccandi cupiditas. Ne quis enim durius interpretetur verba ἔμφυτος et ἠναγκασμένος, mitior Graecorum patrum de voluntatis humanae libertate sententia impedit, et loquendi usus contrarium admittit. Vid. *A. Hahn. Ephraem der Syrer über die Willensfreiheit des Menschen, nebst den Theorien derjenigen Kirchenlehrer bis zu seiner Zeit, welche hier besondere Berücksichtigung verdienen* in: *Zweite Denkschrift der hist. theol. Gesellschaft zu Leipzig* p. 63 sq. not. 24. cf. *Döderlein*. Institt. Theol. Christ. Tom. I. p. 58 sq. „*vitium naturale dicimus, non quod pertineat ad hominis naturam, — — sed quod nobis ita sit domesticum, familiare, proprium, ut nulla ratione aliunde contractum dici possit.*“ Adde Origen. contra Cels. III, p. 151. ed. *Spencer*. πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν πάντες πεφύκαμεν, ἔνιοι δὲ οὐ μόνον πεφύκασι, ἀλλὰ καὶ εἰθισμένοι εἰσὶ ἁμαρτάνειν. Ibid. VII. p. 363. Euseb. de martyr. Pal. c. IV. τῆς ἐμφύτου θεοεχθρίας — αὐτοῦ et inferius: πνεύματι ὥσπερ θείῳ κατεσχημένος καὶ κατά τινα φυσικὴν, μᾶλλον δ᾽ ἔνθεον καὶ ἀληθῆ φιλοσοφίαν κ. λ. H. E. I, 2 not. 11. 33. praeparat. evangel. II, 6 p. 72 extr. ed. *Viger*. cf. scriptor. tragoed. Χριστὸς πάσχων v. 261 sqq.

Οὐ γὰρ θεός σε σωφρονεῖν ἀναγκάσει·
Ἐν τῇ προαιρέσει δὲ καὶ γνώμῃ βροτῶν
Τὸ σωφρονεῖν ἔνεστιν ὡς τὰ πάντ᾽ ἀεί.

Praeterea cf. Plat. Phaed. XXX. ὃ αὐτὴ ἡ ὁμιλία τε καὶ ξυνουσία τοῦ σώματος — — ἐνεποίησε ξύμφυτον i. e. in alteram quasi naturam convertit. Similiter Polyb. VI, 46. Cretensibus tribuit ἔμφυτον πλεονεξίαν et Iosephus apud Euseb. III, 10 p. 215 edit. nostr. πᾶσι δὲ, inquit, σύμφυτόν ἐστι εὐθὺς ἐκ τῆς πρώτης γενέσεως Ἰουδαίοις τὸ νομίζειν αὐτὰ θεοῦ δόγματα κ. λ. Plutarch. Pyrrhus c. XII. cf. Plutarch. Pelopidas c. VI. πρὸς τὸ πάτριον αὐτοῖς (Ἀθηναίοις) καὶ σύμφυτον εἶναι τὸ φιλάνθρωπον. *Dorville* ad Chariton. p. 589. 601 ext. Et Cicer. de finib. II, 31. *innatam* dicit homini *gratuitam probitatem*, quatenus ad eam facillime ab ipsa natura et communi quodam quasi sensu ducatur et trahatur. Denique apud Caesar. B. G. I, 41, 1. *innata* esse dicitur *cupiditas*, quae ora-

τοῖς ποιεῖσθαί πάτριον μάθημα τυγχάνει· εἶτα δὲ τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας [7]) ἐκκρίνεσθαι καὶ ἀποβάλλεσθαι τοῦ τῆς τι-

---

tione imperatoris erat excitata. *H.* — 7) *Τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας.* In libro I. de vita Constantini cap. 54. haec paulo fusius explicantur his verbis: γυμνῇ λοιπὸν τῇ κεφαλῇ, τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας, ἡγεμονικῶν ταγμάτων ἀποβάλλεσθαι, εἰ μὴ τοῖς δαίμοσιν αἱροῖντο θύειν, παρεκελεύετο· ἐγυμνοῦντο δῆτα τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἀξιωμάτων αἱ τάξεις ἀνδρῶν θεοσεβῶν. Id est: *tandem abiectis ambagibus, perfricta, quod aiunt, fronte decrevit, ut milites qui per singulas urbes iudicibus apparebant, nisi daemonibus sacrificare mallent, ab apparitione praesidialis officii removerentur. Proinde officia magistratuum per singulas provincias, viris piis ac religiosis dei cultoribus nudabantur.* Non mirum est haec a Christophorsono non esse intellecta, quando quidem pauci admodum ac paene nemo hactenus haec intellexit. Duplex erat militia apud Romanos, altera castrensis seu legionaria, altera civilis, quae etiam *cohortalis militia* dicitur in codice Theodosii. Qui in hanc cohortalem militiam adscripti erant, vulgo a Latinis *officiales* seu *apparitores* vocantur, a Graecis autem communi vocabulo στρατιῶται. Sic Themistius in oratione I. pag. 38. et Chrysostomus homilia I. in epistolam I. ad Corinthios pag. 8. et pag. 10. et in homilia 62 in evangelium Matthaei. Quin etiam στρατεύειν est apparitoris officio fungi apud eundem Chrysostomum homilia I. in Matthaeum: καὶ ἄρχοντας ἀριθμεῖν δύνασαι οἷς ἐστρατεύσω τὸν ἔμπροσθεν χρόνον. Quem locum sic vertit Anianus: *Potes enumerare non solum principes sub quibus anteactis temporibus militasti.* Cum potius sic vertere debuisset: *praesides omnes et rectores provinciarum potes recensere, quibus antea apparuisti.* Interdum autem Graeci ad distinctionem castrensis militiae, hos apparitores appellant τοὺς στρατιώτας κατὰ πόλιν. Ita Eusebius in locis supra citatis. Et Themistius in orat. XVII. pag. 457. ὁπόσον ἀστυκοῦ στρατιώτου φιλοκέρδεια. Qui locus doctissimum interpretem valde exercuit. Atqui ἀστυκὸς στρατιώτης Themistio idem est ac ὁ κατὰ πόλιν στρατιώτης apud Eusebium, apparitores scilicet praesidum et praefectorum praetorio, qui fiscalia tributa exigebant. In edicto Theodorici cap. 73. miles et apparitor iudicis pro eodem sumitur. Et apud Cassiodorum in praefatione Variarum. De his militibus accipiendus est locus Chrysostomi in homilia nuper edita de liberis educandis: οἱ μὲν στρατεύονται κατὰ τῶν ἀδικούντων· οἷον εἰσιν ἐν τῇ πόλει οἱ στρατιῶται. [A Valesio dissentit *Beveregius* in annott. in can. XII. concil. Nicaen. I. p. 78., et Licinium non eos tantum qui in cohortali sed etiam qui in castrensi militia ad honores et dignitates evecti sunt, exauctorari iussisse contendit. Sed an hoc exinde pateat, quod Constantinus qui postea libertatem illis ad honores suos redeundi concessit, de militaribus honoribus in universum, nulla facta distinctione, praecepisse dicitur ab ipso Euseb. V. C. II, 33., dubito. *H.*] — 8) *Ὁ παρανομώτατος.* Similiter Magnentius dicitur a Iulian. orat. I. p. 42. ed. *Spanhem.* *Ῥω-*

μῆς ἀξιώματος, εἰ μὴ τοῖς δαίμοσι θύειν αἱροῖντο, παρακελεύεται. Καὶ ἔτι γε ταῦτα ἦν μικρὰ, τῇ τῶν μειζόνων συγκρινόμενα παραθέσει. Τί δεῖ τούτων τὰ καθέκαστα καὶ κατὰ μέρος τῷ θεομισεῖ πεπραγμένα μνημονεύειν, ὅπως τε νόμους ἀνόμους ὁ παρανομώτατος [8]) ἐξεῦρε; Τούς γέ τοι ἐν ταῖς εἱρκταῖς ταλαιπωρουμένους, ἐνομοθέτει μηδένα μεταδόσει τροφῆς φιλανθρωπεύεσθαι, μηδ' ἐλεεῖν τοὺς ἐν δεσμοῖς λιμῷ διαφθειρομένους, μηδ' ἁπλῶς ἀγαθὸν εἶναι μηδένα, μηδ' ἀγαθόν τι πράττειν, τοὺς καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς φύσεως ἐπὶ τὸ συμπαθὲς τῶν πέλας ἑλκομένους. Καὶ ἦν γε νόμων οὗτος ἄντικρυς ἀναιδὴς καὶ ἀπηνέστατος, πᾶσαν ἥμερον ὑπερεξάγων φύσιν [9]), ἐφ' ᾧ καὶ τιμωρία προσέκειτο, τοὺς ἐλε-

---

μαίων βασιλεύων καὶ νόμων κύριος. Et Philo in leg. ad Caium p. 1009. νόμον, inquit, ἡγούμενος ἑαυτὸν, τοὺς τῶν ἑκασταχοῦ νομοθετῶν ὡς κενὰς ῥήσεις ἔλυεν. Cf. Sueton. Caligula c. XXXIV. Contra a Iuliano l. l. p. 45. D. magnopere laudatur gravitas Constantini οὐ βασιλέως τῶν νόμων ἄρχοντος. Cf. *Spanhem.* ad h. l. *Gataker.* ad M. Antonin. X, 25 p. 370 sq. Et Plinius in panegyr. c. LXV. *Non est*, ad Traianum inquit, *princeps supra leges, sed leges supra principem.* Adde Dionis Chrysostom. orat. LXII. Tom. II. p. 322 ed. *Reisk.* ἀγαθὸς ἄρχων ἀγαπᾷ τοὺς νόμους, ὅτι οὐ δέδοικε. Cf. eiusd. orat. I. Tom. I. p. 58. orat. III. p. 114. Contrarium vero Eusebius infra quoque optime significat verbis: τοὺς παλαιοὺς Ῥωμαίων εὖ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψαι τολμήσας, βαρβάρους τινὰς καὶ ἀνημέρους ἀντεισῆγε νόμους, ἀνόμους ὡς ἀληθῶς καὶ παρανόμους i. e. vetustas Romanorum leges recte et sapienter constitutas ausus abolere, et barbaras quasdam atque immanes planeque *illegitimas* et *iniquas leges* illarum loco substituere, interprete Val. De illo νόμους ἀνόμους καὶ παρανόμους, constat talem dicendi rationem ipsis veteribus esse satis frequentem. Vid. Euripid. Iphig. A. v. 1082. ἀνομία νόμων. Rhes. v. 75. Sophocl. Philoct. v. 848. Plutarch. Pericles c. XX. ὁ δύσερως ἐκεῖνος καὶ δύσποτμος ἔρως. Eustathius ad Homer. Odyss. XVIII, 73. Ἶρος Ἄϊρος. *Valckenar.* ad Eurip. Phoeniss. v. 1747. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 838. 4. Neque Eusebio illud infrequens. Vid. IV, 11 p. 319. ἀτελέστους αὐτῶν τελετὰς μυσαράς τε μυσταγωγίας. X, 4. ἄθεσμα δαιμόνων θεσμία. *H.* — 9) Πᾶσαν ἥμερον ὑπερεξάγων φύσιν. In libro I. de vita Constantini pro ὑπερεξάγων, legitur ὑπερακοντίζων. At Christophorsonus ὑπεξάγων legisse videtur. Musculus vero secutus est eam scripturam quae legitur in libr. I. de vita Constantini. Sic enim vertit: *Erat ea lex palam impudens et immanissima, et quamvis placidam excedens naturam.* Verum in lib. I. de vita Constantini, haud dubie scribendum est πᾶσαν ἀνήμερον ὑπερακοντίζων

οῦντας τὰ ἴσα πάσχειν τοῖς ἐλεουμένοις, δεσμοῖς τὲ καὶ φυλακαῖς καθείργνυσθαι, τὴν ἴσην τοῖς καταπονουμένοις ὑπομένοντας τιμωρίαν, τοὺς τὰ φιλάνθρωπα διακονουμένους. Τοιαῦται αἱ Λικιννίου διατάξεις. Τί χρὴ τὰς περὶ γάμων καινοτομίας ἀπαριθμεῖσθαι, ἢ τοὺς ἐπὶ τοῖς τὸν βίον μεταλλάττουσι [10]) νεωτερισμοὺς αὐτοῦ, δι' ὧν τοὺς παλαιοὺς Ῥωμαίων

φύσιν. Sic enim loquitur Eusebius infra in hoc cap. [Vide quae annotavi VIII, 14 not. 14. *H.*] — 10) Ἐπὶ τοῖς τὸν βίον μεταλλάττουσι. Langus, Musculus et Christophorsonus verterunt *mortuos*, quod non probo. [Recte vertit Valesius *morientes*. Sed placet h. l. data opportunitate quaedam exponere de ipsa locutione μεταλλάττειν τὸν βίον s. ζωὴν et μεταλλάττειν simplici. Videntur enim illae locutiones eodem modo quo διαχρῆσθαι (cf. quae monui ad Euseb. H. E. II, 25. not. 2. Caesar. B. C. I, 22 ext. *consulere vitae durius* i. e. mortem sibi consciscere. Philipp. II, 30., ubi equidem praetulerim lectionem difficiliorem παραβουλεύεσθαι τῇ ψυχῇ ut sit: *praesens vitae discrimen adire*, quamvis Knappius aliique VV. DD. legunt παραβολεύεσθαι. Cf. 1 Corinth. XI, 27. et *Iaspis.* ad l. l. epistolae ad Philipp. not. cc.), videntur igitur illae propterea maxime de morte usurpatae esse a veteribus, vel ethnicis vel Christianis, quod rei tristitiam nativa sua vi lenientes, hominis naturam et animum non tam morte dissolvi et exstingui, quam mutari duntaxat ac perfici hominemque ex hac vita non tanquam ex domo sed tanquam ex hospitio discedere significarent. Nostrates similiter *das Leben mit dem Tode verwechseln, das Zeitliche mit dem Ewigen.* Videatur locus quem ex Plutarcho laudavit *Tholuck. das Wesen und die sittlichen Einflüsse des Heidenthums* in: *Neander. Denkwürdigkeiten* Tom. I. p. 97 sq. Adde *Bast.* epist. crit. p. 116. app. p. 38. Plutarch. Solon c. XV. Ἃ δ' οὖν οἱ νεώτεροι τοὺς Ἀθηναίους λέγουσι τὰς τῶν πραγμάτων δυσχερείας ὀνόμασι χρηστοῖς καὶ φιλανθρώποις ἐπικαλύπτοντας ἀστείως ὑποκορίζεσθαι, τὰς μὲν πόρνας ἑταίρας, τοὺς δὲ φόρους συντάξεις, φυλακὰς δὲ τὰς φρουρὰς τῶν πόλεων, οἴκημα δὲ τὸ δεσμωτήριον καλοῦντας, πρώτου Σόλωνος ἦν, ὡς ἔοικε, σόφισμα τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπὴν σεισάχθειαν ὀνομάσαντος. Helladius Chrestom. p. 22. ὅτι τὸ μὴ λέγειν δύσφημα πᾶσι τοῖς παλαιοῖς μὲν φροντὶς ἦν, μάλιστα δὲ τοῖς Ἀθηναίοις. Euseb. V. C. III, 46. ὡς μὴ τεθνάναι εἰκότως — δοκεῖν, μεταβολὴν δὲ καὶ μετάθεσιν τῷ ἀληθεῖ λόγῳ τῆς γεώδους ζωῆς ἐπὶ τὴν οὐρανίον ὑπομεῖναι. Praeterea vid. *Cotelerius* in *Fabricii* cod. apocr. N. T. Tom. III. p. 784. 15. *Gataker.* ad M. Antonin. II, 11 p. 63. II, 17 p. 78. Cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. III, 30 not. 2. Cicer. Cat. mai. c. XIX. ext. XXIII. 1 Corinth. XV, 51. 52. 2 Corinth. V, 2. 4. Philipp. III, 21. 1 Thess. IV, 15 sqq. Hebr. XI, 5 sqq. Sexcenties autem locutionibus μεταλλάσσειν τὸν βίον s. ζωὴν et μεταλλάσσειν simplici ita noster utitur, ut sit *mori*. Vid. H. E. III, 25. IV, 1. 10. 11. 15. cf. *Irmisch.* ad Herodian. I, 2. Tom. I. p. 34. *H.*] Quaenam porro fuerit haec lex Licinii, difficile est dicere. Videtur ta-

εὖ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψαι τολμήσας, βαρβάρους τινὰς καὶ ἀνημέρους ἀντεισῆγε νόμους, ἀνόμους ὡς ἀληθῶς καὶ παρανόμους; Ἐπισκήψεις[11]) τε μυρίας κατὰ τῶν ὑποχειρίων ἐθνῶν ἐπενόει, χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου παντοίας εἰσπράξεις, ἀναμετρήσεις τε γῆς [12]), καὶ τῶν κατ' ἀγροὺς μηκέτ'

---

men ad testamenta morientium pertinuisse. Abrogata autem est a Constantino post partam de Licinio victoriam. — 11) Ἐπισκήψεις. Sic etiam vocat Eusebius in libro VIII. cap. 17. ubi de Maximino agit orientis tyranno. Sed in libro I. de vita Constantini σκήψεις vocat, id est, *rationes cogendae pecuniae*. Graeci veteres πόρους et πορισμοὺς dicebant. Itaque et liber Xenophontis extat περὶ πόρων. Posteriores Latini *titulos* dixere. Sic Amm. Marcellinus in lib. XIX. *et conquisitorum detestanda nomina titulorum*. [Hinc vertit Valesius nostro loco ἐπισκήψεις *indictionum titulos* et Stroth. *Titel von Auflagen*. Praecedens νόμους περιγράψαι est *abolere* leges. Alias eodem modo dicitur διαγράφειν νόμους. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E. VI, 44 p. 287. *H.*] — 12) Ἀναμετρήσεις τε γῆς. Recte Langus *iteratas agrorum mensiones* interpretatus est. Quod plane confirmat Rufinus, qui vertit *census innovare*. Neque enim novi census fieri possunt absque iterata agrorum mensione. Quippe census apud Romanos duo complectebatur, modum scilicet agrorum et capitum numerum, ut alibi notavi. Vide librum primum de vita Constantini cap. 55. Porro de avaritia Licinii praeter Eusebium testatur Aurelius Victor, et Victoris epitome. Quod vero ait Eusebius, Licinium gravissimis exactionibus subditos oppressisse, duorum veterum scriptorum testimonio refellitur. Nam Victoris quidem epitome de Licinii moribus haec habet: *agraribus plane ac rusticantibus; quia ab eo genere ortus altusque erat, satis utilis*, etc. Libanius vero in oratione pro templis gentilium ita loquitur: παίδων τοίνυν ἡμῶν ὄντων, καθαιρεῖ μὲν τῶν περιυβρίσαντα τὴν γνώμην (scribo Ῥώμην) ὁ Γαλατῶν ἐπ' αὐτὸν ἀγαγὼν στρατόπεδον, οἱ θεοῖς ἐπῆλθον πρότερον εὐξάμενοι· κρατήσας δὲ καὶ ἀνδρὸς ἐπ' ἐκείνῳ ταῖς πόλεσιν ἀνθεῖν παρεσχηκότος, etc. Id est: *me quidem adhuc puero tyrannum qui Romam omni contumeliarum genere affecerat, debellavit Constantinus, ducto adversus illum Gallorum exercitu, qui post vota diis immortalibus facta in hostem profecti sunt. Post hunc vero, cum alium qui urbes florentissimas praestiterat, superasset*, etc. [In loco Libanii Readingus in Corrigendis pro τῶν περιυβρίσαντα — ἀγαγῶν — οἱ coniecit legendum esse τὸν περιυβρίσαντα — ἀγαγὼν — ὅς. *H.*] Ac primum quidem illum qui Romanae urbi foede illuserat, Maxentium sine dubio intelligit. Alter vero ille citra controversiam Licinius est, sub quo urbes ait floruisse Libanius. [Quae de Licinio tradidit Eusebius (cf. cap. 7.), non sine ira studio eum tradidisse, Constantino nimium quantum faventem, satis docuit *Moeller*. de fide Eus. p. 42 sqq. p. 57. cf. Eus. V. C. I, 42. 44. 53. II, 3. III, 7. 15. Zosim. hist. II, 18. 38. *Stroth. Uebersetzung*

ὄντων ἀνθρώπων, πρόπαλαι δὲ κατοιχομένων, ἐπιζήμιον [13]) κέρδος. Οἵους δ' ἐφεῦρεν ἐπὶ τούτοις ὁ μισάνθρωπος κατὰ μηδὲν ἠδικηκότων ἐξορισμοὺς [14]), οἵας εὐπατριδῶν [15]) καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν ἀπαγωγάς, ὧν δὴ τὰς κουριδίας ἀποζευγνὺς γαμετάς, μιαροῖς τισὶν οἰκέταις ἐφ' ὕβρει πράξεως αἰσχρᾶς παρεδίδου· ὅσαις δὲ αὐτὸς ὁ ἐσχατόγηρως [16]) γυναιξὶν ὑπάνδροις, παρθέ-

---

Tom. II. p. 126 not. 8. p. 204 not. 1. et infra cap. IX. not. 6. *H.*] — 13) Καὶ τῶν κατ' ἀγροὺς — ἐπιζήμιον κέρδος Valesius vertit: *exitialis denique lucri compendium* ex rusticis etc. Strothius: *und suchte sogar von den Leuten auf dem Lande, — — einen Gewinn, der sehr drückend war.* Neque aliud quidquam potest significare ἐπιζήμιος. Cf. Xenoph. Mem. I, 2, 57.; Philipp. III, 7 sq. Sensus autem loci accuratius definitus hic est: „Licinius adeo mortuorum rusticorum bona vel tota vel magnam eorum partem ad se rapere studuit, id quod non poterat non magno esse detrimento mortuorum illorum cognatis et affinibus." Absurdum vero esse puto, quod dicit Strothius l. l. p. 180 not. 1. „*Sollte es nicht heissen können: ein Gewinn aus Geldstrafen, die er diesen Leuten noch nach ihrem Tode (?) zuerkannte?*" Praeterea cf. Philo vit. Mos. I. p. 624. B. ζημία χρημάτων Xenoph. Ages. XI, 6. *H.* — 14) Ἐξορκισμούς. Non dubito quin legendum sit ἐξορισμούς. Nam in lib. I. de vita Constantini cap. 55. ubi haec omnia iisdem fere verbis repetit Eusebius, pro eodem habet ὑπερορίους τιμωρίας. [Ἐξορισμοὺς cum Zimmerm. dedi. *H.*] — 15) Εὐπατριδῶν. *Patricios* vertit Christophorsonus, tralaticio errore, quem iam antea confutavimus. Nobiles autem dicebantur, qui oriundi erant ex iis qui magistratum gessissent vel in urbe Roma, vel in municipiis. In actis praesidialibus Tarachi, Probi et Andronici: *Maximus praeses dixit, quo genere es Andronice? Andronicus dixit: de nobili genere, et primi ordinis Ephesiorum filius.* [Vid. *Vales.* ad Eus. H. E. III, 17 not. 2. Quamquam hoc ipso loco *patricios* commode posse verti, defendit *Dorville* ad Chariton. p. 562 ed. *Beck.* ita: „*An Domitianum, de eo sermo, credemus inter tot occisos plane a familiis patriciis abstinuisse? non sit vero simile;* πολλοὺς εὐπατρίδας καὶ ἐπισήμους ἄνδρας *sustulisse dicitur. Profecto Constantini tempore rariores illae sincerae reliquiae gentium patriciarum, quando iam aliud patriciorum genus enatum, de quo Du Cangius; sed de Domitiano ibi agitur, quando adhuc exstabant. Qui illi ἐπίσημοι? nobiles. Glossae:* ἐπισημότης, *nobilitas.*" Vid. *Irmisch.* Excurs. ad Herodian. I, 2, 3. Tom. I. p. 786 sq. „*Equidem in scriptoribus Rom. historiam tradentibus nihil video quod impediat, quominus* εὐπ. *vertamus patricios proprie, h. e.* 1) *in vetustissima rep. Rom. patrum s. senatorum primorum filios,* 2) *eos qui ab his orti et sic porro,* 3) *alios universe, etiam e plebeiis, pro variis temporibus,*" etc. *H.*] — 16) Ὁ ἐσχατόγηρως. [Vide de hac voce VII, 21 not. 14. *H.*] Atqui Licinius mortuus est anno aetatis 60.

νοις τε κόραις ἐμπαροινῶν, τὴν ἀκόλαστον τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἐπιθυμίαν ἐπλήρου· τί χρὴ ταῦτα μηκύνειν, τῆς τῶν ἐσχάτων αὐτοῦ πράξεων ὑπερβολῆς μικρὰ τὰ πρῶτα καὶ τὸ μηδὲν εἶναι διελεγχούσης; Τὸ γοῦν τέλος αὐτῷ τῆς μανίας, ἐπὶ τοὺς ἐπισκόπους ἐχώρει. Ἤδη τε τούτους, ὡς ἂν τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ θεράποντας, ἐναντίους ὑπάρχειν οἷς ἔδρα, ἡγούμενος, οὔπω μὲν ἐκ τοῦ φανεροῦ διὰ τὸν ἀπὸ τοῦ κρείττονος φόβον, λάθρα δὲ αὖθις καὶ δολίως συνεσκευάζετο, ἀνῄρει τε τούτων δι' ἐπιβουλῆς τῶν ἡγεμόνων τοὺς δοκιμωτάτους. Καὶ ὁ τρόπος δὲ τοῦ κατ' αὐτῶν φόνου ξένος τὶς ἦν, καὶ οἷος οὐδὲ πώποτε ἠκούσθη. Τὰ γοῦν ἀμφὶ τὴν Ἀμάσειαν καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ Πόντου πόλεις κατεργασθέντα πᾶσαν ὑπερβολὴν ὠμότητος ὑπερηκόντισεν· ἔνθα τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ, αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὖθις κατεῤῥίπτοντο, τὰς δὲ ἀπέκλειον, ὡς ἂν μή συνάγοιτό τις τῶν εἰωθότων, μηδὲ τῷ θεῷ τὰς ἐποφειλομένας ἀποδιδῷ λατρείας. Συντελεῖσθαι γὰρ οὐχ ἡγεῖτο ὑπὲρ αὐτοῦ τὰς εὐχὰς, συνειδότι φαύλῳ τοῦτο λογιζόμενος, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ θεοφιλοῦς βασιλέως πάντα πράττειν ἡμᾶς καὶ τὸν θεὸν ἱλεοῦσθαι πέπειστο· ἔνθεν ὡρμᾶτο καθ' ἡμῶν τὸν θυμὸν ἐπισκήπτειν. Καὶ δῆτα τῶν ἡγεμόνων οἱ κόλακες, τὰ φίλα πράττειν τῷ δυσαγεῖ πεπεισμένοι, τῶν ἐπισκόπων τοὺς μὲν συνήθως ταῖς τῶν κακούργων ἀνδρῶν περιέβαλλον τιμωρίαις, ἀπήγοντό τε καὶ ἐκολάζοντο ἀπροφασίστως τοῖς μιαιφόνοις ὁμοίως, οἱ μηδὲν ἠδικηκότες· ἤδη δέ τινες καινοτέραν ὑπέμενον τελευτὴν, ξίφει τὸ σῶμα εἰς πολλὰ τμήματα κατακρεουργούμενοι [17]), καὶ μετὰ τὴν ἀπηνῆ ταύτην καὶ φρικτοτάτην θέαν, τοῖς τῆς θαλάσσης βυθοῖς, ἰχθύσι βορὰ ῥιπτούμενοι. Φυγαὶ δὴ αὖθις ἐπὶ τούτοις τῶν θεοσεβῶν ἐγίνοντο ἀνδρῶν· καὶ πάλιν ἀγροὶ, καὶ πάλιν ἐρημίαι, νάπαι τε καὶ ὄρη τοὺς Χριστοῦ θεράποντας ὑπεδέχοντο. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα τοῦτον προὐχώρει τῷ δυσσεβεῖ τὸν τρόπον, λοιπὸν καὶ τὸν κατὰ πάντων ἀνακινεῖν διωγμὸν, ἐπὶ διάνοιαν ἐβάλλετο. Ἐκράτει τε γνώμης καὶ οὐδὲν ἐμποδὼν ἦν αὐτῷ μὴ οὐχὶ ἐν ἔργῳ χωρεῖν, εἰ μὴ τάχιστα τὸ μέλλον ἔσεσθαι προλαβὼν ὁ τῶν οἰκείων ψυχῶν ὑπέρμαχος θεὸς, ὡς ἐν [18]) βαθεῖ σκότῳ καὶ νυκτὶ ζοφωδεστάτῃ φω-

---

ut scribit Victor in epitome. Quare Eusebius hoc loco rem exaggerat oratorio more. — 17) Κατακρεουργούμενοι. Cf. VII, 10 p. 324. καταχορδεύειν. Toup. ad Longin. XXXI, 2. ed. Weisk. H. — 18) Ὅς Cast. H.

στῆρα μέγαν ἀθρόως καὶ σωτῆρα τοῖς πᾶσιν ἐξέλαμψε, τὸν αὐτοῦ θεράποντα Κωνσταντῖνον ὑψηλῷ βραχίονι ἐπὶ τὰ τῆδε χειραγωγήσας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τῆς νίκης Κωνσταντίνου καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἐξουσίαν ὑπαρξάντων.

(Nic. H. E. VII, 45. 46.)

Τούτῳ μὲν οὖν [1]) ἄνωθεν ἐξ οὐρανοῦ καρπὸν εὐσεβείας ἐπάξιον, τὰ τρόπαια τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν παρεῖχε νίκης· τὸν δ' ἀλιτήριον, αὐτοῖς συμβούλοις ἅπασι καὶ φίλοις, ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶ πρηνῆ κατέβαλεν. Ὡς γὰρ εἰς ἔσχατα μανίας τὰ κατ' αὐτὸν ἤλαυνεν, οὐκέτ' ἀνεκτὸν εἶναι λογισάμενος βασιλεὺς ὁ τῷ θεῷ φίλος, τὸν σώφρονα συναγαγὼν λογισμὸν [2]), καὶ τὸν στεῤῥὸν τοῦ δικαίου τρόπον φιλανθρωπίᾳ κερασάμενος, ἄσμενος ἐπαμῦναι κρίνει τοῖς ὑπὸ τῷ τυράννῳ ταλαιπορουμένοις, καὶ τό γε πλεῖστον ἀνθρώπων γένος, βραχεῖς λυμεῶνας ἐκποδὼν ποιησάμενος, ἀνασώσασθαι ὁρμᾶται. Μόνῃ γὰρ αὐτῷ χρωμένῳ φιλανθρωπίᾳ τὸν πρὸ τούτου χρόνον καὶ τὸν οὐ συμπαθείας ἄξιον ἐλεοῦντι, τῷ μὲν οὐδὲν ἐγίνετο πλέον, τῆς κακίας οὐκ ἀπαλλαττομένῳ, αὔξοντι δὲ μᾶλλον τὴν κατὰ τῶν ὑποχειρίων ἐθνῶν λύτταν, τοῖς δὲ κακουμένοις οὔτις ἐλείπετο σωτηρίας ἐλπὶς, ὑπὸ δεινῷ θηρίῳ καταπονουμένοις. Διὸ δὴ τῷ φιλαγάθῳ μίξας τὸ μισοπόνηρον ὁ τῶν ἀγαθῶν ἀρωγὸς, πρόεισιν ἅμα

Cap. IX. 1) *Τούτῳ μὲν οὖν.* Ab his verbis caput 9 inchoavimus, quam coniecturam nostram plane confirmat vetustissimus codex Mazarinus et Fuketianus. In quibus etiam hoc capitulum octavum dicitur, recte ut supra notavi. — 2) *Σώφρονα συναγαγὼν λογισμόν.* Id est: *modestam in se colligens mentem.* Phrasis est Eusebiana. Sic enim loquitur in lib. III. de vita Constantini cap. 5. et cap. 11. At Langus interpres Nicephori vertit *moderatam contrahens mentem,* quod non probo. [Adde Euseb. H. E. VIII, 17 in.: *Συναγαγὼν οὖν εἰς ἑαυτὸν τὴν διάνοιαν.* Cf. *Abresch.* dilucidd. Thucydd. p. 500. *Dorville* ad Chariton. p. 432. *H.*] —

παιδὶ Κρίσπῳ [3]) βασιλεῖ φιλανθρωποτάτῳ, σωτήριον δεξιὰν ἅπασι τοῖς ἀπολλυμένοις ἐκτείνας· εἶθ' οἷα παμβασιλεῖ θεῷ, θεοῦ παιδὶ σωτῆρι ἁπάντων ποδηγῷ καὶ συμμάχῳ χρώμενοι, πατὴρ ἅμα καὶ υἱὸς, ἄμφω κύκλῳ διελόντες τὴν κατὰ τῶν θεομισῶν παράταξιν, ῥᾳδίαν τὴν νίκην ἀποφέρονται, τῶν κατὰ τὴν συμβολὴν πάντων ἐξευμαρισθέντων αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ θεοῦ κατὰ γνώμην. Ἀθρόως δῆτα καὶ λόγου θᾶττον, οἱ μὲν χθὲς καὶ πρὸ ἡμέρας θανάτου πνέοντες καὶ ἀπειλῆς, οὐκέτ' ἦσαν [4]), οὐδὲ

---

3) Ἅμα παιδι Κρίσπῳ. Vid. *Spanhem. ad Iulian.* p. 92. *H.* — 4) Οὐκέτ' ἦσαν. In codice Maz. et Med. scribitur οὐκ ἔστησαν. In Fuk. οὐκ ἀνέστησαν, sed neutrum probo. [Vid. *Excursus* XVI. Verba autem quae paulo ante leguntur, χθὲς καὶ πρὸ ἡμέρας bene vertit Valesius: *heri ac nudius-tertius* i. e. *paulo antea.* Cf. verba ἀθρόως δῆτα καὶ λόγου θᾶττον, quae ne tantum *antea*, *olim* vertamus illa, quod per se non minus iis possit significari, suadent. Similiter I, 2 p. 12. legitur χθὲς καὶ οὐ πρότερον φανεῖσαν I, 9 p. 65. χθὲς καὶ πρώην III, 38. ἐχθὲς (cf. *Sturz.* ad *Maittaire* de Graec. ling. diall. p. 90 init.) καὶ πρώην. Iren. adv. haer. I, 15, 4. T. I. p. 78. ed. *Massuet.* τὸ δὴ λεγόμενον, χθὲς καὶ πρώην. cf. Euseb. de mart. P. c. VII. extr. Vid. *Koeppen. erklärende Anmerkungen zu Homer's Ilias* Tom. I. p. 177 sq. ed. *Ruhkopf.* ad Hom. Iliad. II, 303. „χθιζα καὶ πρωϊζα *ist ein unbestimmter Ausdruck der alten Welt für: jede vergangene Zeit. Hier bedeutet es einen Zeitraum von neun, d. i. von mehrern Jahren. Herodot. II. 55. nimmt es für: vor* 400 *Jahren. Sophocl. Antig.* 456. οὐ γάρ νῦν γε κἀχθὲς ἀλλ' ἀεί ποτε. *Aristoph. Ranae* 726. χθὲς τε καὶ πρώην. *Plutarch. II. p.* 349. *C.* ὄψε καὶ πρώην. *Plato Alcib. II. c. V.*" Adde Euseb. demonstrat. evang. III, 7 p. 113. ed. *Montac.*, ubi Christi discipulos ita loquentes facit Eusebius: ἄνδρες φίλοι, τὸν μὲν δὴ χθὲς καὶ πρώην — — ἐπ' ὀφθαλμοῖς ἁπάντων ἡμῶν τὴν ἐσχάτην ὑπομείναντα τιμωρίαν (i. e. Iesum), *etc. Gataker.* ad M. Antonin. X, 7 p. 355. „Hebraei dicunt, תְּמוֹל sive אֶתְמוֹל וְשִׁלְשׁוֹם qod Graeci vertunt, cum Marco nostro, χθὲς, sive ἐχθὲς καὶ τρίτην, et τρίτην ἡμέραν. *Genes. c.* 31. *v.* 2, 5. *Deut. c.* 19. *v.* 6. *Reg. l.* 1. *c.* 4. *v.* 7. *et c.* 10.; *v.* 11. *et c.* 21. *v.* 5. *et lib.* 2. *c.* 5. *v.* 2. *Annal. l.* 1. *c.* 11. *v.* 2. aliquando etiam ἐχθὲς καὶ τρίτης. *Reg. l.* 4. *c.* 13. *v.* 5. *quanquam laxius isti, non pro nuper tantum, sed pro iam olim etiam usurpant.* Moses *Exod. c.* 4. *v.* 10. גַּם מִתְּמוֹל גַּם מִשִּׁלְשֹׁם qod Graec. πρὸ τῆς χθὲς, et πρὸ τῆς τρίτης ἡμέρας (Cf. *Gesenius hebraeisch-deutsches Handwörterbuch* s. v. שִׁלְשֹׁם). Latin. *heri et nudius tertius* (Vid. *Erasmi* adagg. II, 5, 42.). — Ceterum a priore illa formula haud multum abludit Platonis illud in *Euthydem.* πέρυσι ἢ προπέρυσι. Πέρυσι δὲ ἢ προπέρυσι οὐδέ-

μέχρις ὀνόματος μνημονευόμενοι· γραφαί τε αὐτῶν καὶ τιμαὶ τὴν ἀξίαν αἰσχύνην ἀπελάμβανον. Καὶ ἃ τοῖς πάλαι δυσσεβέσι τυράννοις ἐπεῖδεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς Λικίννιος, ταῦτα ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἔπασχεν, ὅτι μηδ᾽ αὐτὸς ἐδέξατο παιδείαν, μηδὲ ταῖς τῶν πέλας ἐσωφρονίσθη μάστιξι· τὴν ὁμοίαν δ᾽ ἐκείνοις τῆς ἀσεβείας μετελθὼν ὁδὸν, ἐπὶ τὸν ἴσον αὐτοῖς ἐνδίκως περιηνέχθη κρημνόν. Ἀλλ᾽ οὗτος μὲν ταύτῃ πῃ βεβλημένος ἔκειτο. Ὁ δ᾽ ἀρετῇ πάσῃ θεοσεβείας ἐκπρέπων [5]) μέγιστος νικητὴς Κωνσταντῖνος, σὺν παιδὶ Κρίσπῳ βασιλεῖ θεοφιλεστάτῳ [6]) καὶ κατὰ

κω ἤστην σοφώ. Posteriore Xenophontis illud *Hellen.* l. 3. *Νῦν τε καὶ πέρυσι ἐσμὲν οἱ αὐτοὶ νῦν τε καὶ πέρυσι. et nunc et olim iidem sumus.*“ Cf. *Irmisch.* ad Herodian. VII, 3. Tom. III. p. 617 sq. Latini interdum similiter dicunt *nunc nuper*. Vid. Arnob. adversus gentes I, 34. At vero Iupiter, ut vos fertis — *nunc nuper* in utero matris suae formatus, absolutus mensibus et consummatus decem, *etc.* Cf. *Heraldus* et *Orellius* ad h. l. Adde Donat. ad Terent. Eunuch. prolog. v. 9. *H.*] — 5) *Ἐκπρέπων* scripsi praeeunte Zimmermanno pro ἐκπρέπως, quod iusto religiosius tenuit Valesius. Ipse enim in praefat. p. IX. „*Adeoque*, inquit, *nobis religio fuit, in his libris aliquid interpolare, ut ne tum quidem cum locum depravatum esse manifestissime apparebat, coniecturae nostrae indulgere voluerimus.*“ Ad quod probandum statim hunc ipsum locum laudat Valesius et: „*Poterimus*, inquit, *hic veram lectionem levi negotio restituere et pro ἐκπρεπῶς emendare ἐκπρέπων. Sic enim eum Eusebii locum citat Gelasius Cyzicenus in libro secundo: nec aliter scribitur in libro secundo Eusebii de Vita Constantini cap. 19. ubi hic locus iisdem plane verbis repetitur.*“ Quae rationes, credo, necessitatem illius emendationis satis evincunt. Praeterea ἐκπρέπων habet Cast. *H.* — 6) *Σὺν παιδὶ Κρίσπῳ βασιλεῖ θεοφιλεστάτῳ.* Crispum Caesarem et Faustam augustam a Constantino esse necatos, summus veterum scriptorum consensus extra omnem ponit dubitationis aleam. Ex Christianis enim illud tradunt Hieronymus de scriptt. eccles. in Lactantio, Suidas in *Κρίσκης*, Orosius VII, 28. Sidonius Apollinaris epist. V, 8. et omnium accuratissime Zonaras, ex gentilibus Aurelius Victor, Eutropius et Zosim. hist. II, 29. *Ἐπεὶ δ᾽ εἰς Ῥώμην ἀφίκετο (Κωνσταντῖνος), μεστὸς πάσης ἀλαζονείας, ἀφ᾽ ἑστίας ᾠήθη δεῖν ἄρξασθαι τῆς ἀσεβείας. Κρίσπον γὰρ παῖδα, τῆς τοῦ καίσαρος — ἀξιωθέντα τιμῆς, εἰς ὑποψίαν ἐλθόντα τοῦ Φαύστῃ τῇ μητρυιᾷ συνεῖναι, τοῦ τῆς φύσεως θεσμοῦ μηδένα λόγον ποιησάμενος, ἀνεῖλε. Τῆς δὲ Κωνσταντίνου μητρὸς Ἑλένης ἐπὶ τῷ τηλικούτῳ πάθει δυσχεραινούσης, — — ὁ Κωνσταντῖνος κακῷ τὸ κακὸν ἰάσατο μείζονι. Βαλανεῖον γὰρ ὑπὲρ τὸ μέτρον ἐκπυρωθῆναι κελεύσας, καὶ τούτῳ τὴν Φαύσταν ἐναποθέμενος, ἐξήγαγε νεκρὰν γενομένην.* Neque vero Eusebii silentium horum facinorum illa reddit incerta. Vid. *I. Leunclavii* apologia pro Zosimo p. VIII

πάντα τοῦ πατρὸς ὁμοίῳ, τὴν οἰκείαν ἑῴαν ἀπελάμβανον· καὶ μίαν ἡνωμένην τὴν Ῥωμαίων κατὰ τὸ παλαιὸν παρεῖχον ἀρχὴν, τὴν ἀπ' ἀνίσχοντος ἡλίου πᾶσαν ἐν κύκλῳ κατὰ θάτερον τῆς οἰκουμένης, ἄρκτον τε ὁμοῦ καὶ μεσημβρίαν, εἰς ἔσχατα δυομένης ἡμέρας ὑπὸ τὴν αὐτῶν ἄγοντες εἰρήνην [7]). Ἀφῄρητο γοῦν

---

sqq. praemissa Zosimo Cellarii: „*At non meminit, aiunt, eorum parricidiorum Eusebius Pamphili filius, Constantini aequalis, et eidem iam mortuo superstes. Quid si testem hunc ego non admisero? nam male genus hoc historicorum, antistites inquam, et monachi, solent audire; quod liberales in se principes et laudant prolixius, et studiosius a facinorum non modo culpa, sed etiam suspicione liberent: aliis, ceteroqui non contemnendis, quo iure, qua iniuria vel neglectis, vel etiam notatis* (Cf. supra cap. VIII. not. 12. 16.). *At ista sane contra scriptorem insignem exceptione non utamur. Demus id Eusebium vel non voluisse, vel non debuisse scribere; quod ita rationes et ipsius, et temporum sese darent. Aut enim vivo Constantino scripsit historiam, aut eo iam rebus humanis exemto. Vivum offendere, relato in historiam hoc immani facinore, non nisi cum praesenti vitae discrimine potuit: idem si eo fecisset extincto, ne a Constantio, qui patri et fratribus superstes fuit, graviora quoque perpeteretur, cautio erat. Nam cui quaeso pepercisset, cognato qui sanguini non pepercit? Itane dicemus isthaec parridicia falso conficta, quia patris, et patre mortuo, filii longe crudelioris metu nullus tum ea litteris prodere fuit ausus? At Crispum laudat Eusebius, inquiunt. — — Quasi vero furore concitus patris animus ex suspicione de nefaria filii cum noverca consuetudine, tantum in ipso calore iracundiae imperare sibi potuerit, ne respectu praeclarae illius indolis invenem occideret: aut non iniuriam spectatae illius virtuti factam ipsemet postea testatus sit, quum interfecti talis filii dolore ac desiderio Faustam coniugem, cuius illum caussa suspectum habuerat, in balineo vivam exstinxit. Eusebius ergo, si salvus esse volebat, aliter sibi consulere melius haud poterat, quam si totam necati Crispi mentionem de historia sua prorsus excluderet. Nam de duobus ut alterum faceret, necessarium erat: vel uti nocentem Crispum, vel innocentem periisse fateretur. Nocentem facere noluit, quod omnibus aliter videretur: innocentem iugulatum dicere non potuit, ne patrem accusaret. Atque hinc revera colligitur, alienum a culpa criminis huius fuisse Crispum; quod ei testimonium innocentiae cum alii tribuunt, tum ipse Zosimus, ab avia Helena gravissime deploratum scribens. Maluit igitur Eusebius suas quasdam ob causas in medio relinquere, quod Zosimus ab iis temporibus remotior, ob ipsam factorum memoriam, praeterire silentio nequaquam debuit.*“ *H.* — 7) Ὑπὸ τὴν αὐτῶν εἰρήνην. Sic Seneca in lib. de clementia Neronem ita loquentem inducit: *Haec tot millia gladiorum quae pax mea comprimit, ad nutum meum stringentur.* Et ante eum Vel-

ἐξ ἀνθρώπων πᾶν δέος, τῶν πρὶν αὐτοὺς πιεζόντων· λαμπρὰς δ' ἐτέλουν καὶ πανηγυρικὰς ἑορτῶν ἡμέρας· ἦν δὲ φωτὸς ἔμπλεα πάντα [8]), καὶ μειδιῶσι προσώποις [9]), ὄμμασί τε φαι-

---

leius Paterculus in lib. II. *Aberat in ordinandis Asiae orientisque rebus caesar, circumferens terrarum orbi praesentia sua pacis suae bona.* Eodem sensu apud Velleium et in veteribus nummis haec legitur inscriptio: PAX AUGUSTI, id est, quam orbi Romano praestat imperator. Alio sensu dicitur pax Romana ab eodem Seneca in libro de clementia, et in libro de providentia, id est, pax qua fruitur imperium Romanum. [Ad rem cf. *Spanhem.* ad Iulian. orat. I. p. 66. *H.*] — 8) Ἦν δὲ φωτὸς ἔμπλεα πάντα. Haec verba quomodo sint interpretanda, prima specie sit ambiguum. Strothius quidem proprio sensu ea accepisse videtur. Vertit enim: „*Alles war voll von Licht.*" Atque huic explicationi conveniant bene verba statim praecedentia: λαμπρὰς δ' ἐτέλουν καὶ πανηγυρικὰς ἑορτῶν ἡμέρας. Quidni enim dies illi festi luminum splendore illustrati et reapse λαμπροὶ ita redditi esse credi possint? Sed nihilominus impropriam illorum verborum interpretationem equidem veriorem puto ac Valesium rectius vertisse: „*Lux quaedam iucundissima omnibus superfundi videbatur.*" Vocabulum igitur φωτὸς de magna illa laetitia et candida quae omnium animis tunc affulgebat, spe stabilioris salutis ac felicitatis ab Eusebio dictum erit. Huic enim interpretationi unice favent verba sequentia καὶ μειδιῶσι προσώποις (vid. not. 9.) *etc.*, praecedentia autem certe non minus ei conveniunt quam alteri propriae. Accedit quod Eusebius suus ipsius interpres esse videtur supra cap. II., ubi de eadem re ita loquitur: μάλιστα ἡμῖν — ἄλεκτος παρῆν εὐφροσύνη καί τις ἔνθεος ἅπασιν ἐπήνθει χαρά. Adde Euseb. V. C. I. prooem. ubi verba φωτὸς δ' ἐξαστραπτούσῃ στολῇ καταλαμπομένην (ψυχὴν) respondent sequentibus: αἰωνοθαλεῖ δὲ διαδήματι, ζωῆς τε ἀτελευτήτου καὶ μακαρίου αἰῶνος ἀθανασίᾳ τετιμημένην. Ibid. I, 22 ext. πάντα — εὐφροσύνης ἐπληροῦτο καὶ ἀλέκτου χαρᾶς. Ibid. II, 19. λαμπραί τε φωτὸς εὐσεβείας μαρμαρυγαὶ τοῖς πρὶν καθημένοις ἐν σκότῳ καὶ σκιᾷ θανάτου φαιδρὰς παρεῖχον ἡμέρας οὐδ' ἦν τις ἔτι προτέρων μνήμη κακῶν. Quam usitatus vero Graecis et maxime Homero sit ille vocabuli φῶς, φάος usus, satis constat. Vid. *Köppen.* *erklärende Anmerkungen zu Homer's Ilias* Tom. V. p. 284 sq. ad Il. XX, 95., ubi φάος optime interpretatur V. D. „*d. i. Heiterkeit, die heitere Hoffnung des Siegs.*" Cf. Iliad. XXI, 485. Euripid. Orest. v. 233. ἥκει φῶς ἐμοῖς καὶ σοῖς κακοῖς. Phoeniss. v. 1281. οἰμὸς ἐν φάει βίος. Non respexit Eusebianos locos *Suicer.* Thes. T. II. p. 1486. De usu simili vocis φῶς in N. T. vid. *Keil.* histor. dogmat. de regno Messiae p. 31. additamm. p. 83. III. cf. *Fleck.* de regno Christi dissert. I. p. 55 sqq. not. 48. *Wahl.* Clav. N. T. s. v. φῶς et *Bretschneider.* Lex. Man. s. h. v. *H.* — 9) Μειδιῶσι προσώποις. Est haec locutio Homerica (Iliad. I, 495

δροῖς οἱ πρὶν κατηφεῖς [10]) ἀλλήλους ἔβλεπον, χορεῖαι [11]) δ' αὐτοῖς καὶ ὕμνοι κατὰ πόλεις ὁμοῦ καὶ ἀγροὺς, τὸν παμβασιλέα

---

sq. XXI, 491.), qua usus est Eusebius in libris quoque de vita Constant. M. et quidem I, 14. II, 19. IV, 4. Val. vertit *renidenti* vultu, Stroth. *mit lächelndem Antlitz.* Primitus vero voce μειδιᾷν potius micans quaedam et quasi radians in vultu laetitia videtur significata esse. Vid. *Thiersch. Grammatik, vorzüglich des homerischen Dialekts* §. 123. 2. not. p. 176. ed. III. „*Ursprünglich musste die Umformung des Worts durch solchen Zuwachs auch die Bedeutung ändern, wie die Vergleichung mit andern Sprachen, besonders der morgenländischen, und noch mehre Spuren in der griechischen Sprache selbst lehren. — — — Μειδάω ich lächle, μειδιάω in μειδιόων βλοσυροῖσι προσώπασι Il. η, 212., um den vor Freude blitzenden Blick der furchtbaren Augen zu bezeichnen, mit dem Ajas gegen Hektor zum Kampfe schreitet, zu welchem Behuf auch die Form von πρόσωπα durch die vollere Endung προσώπασι st. προσώποις erweitert ist.*" Cf. Plutarch. Brutus c. LI. ἠθικῶς δὲ σφόδρα μειδιάσας ὁ Βροῦτος. Constantin. oration. ad sanctt. coet. c. XXI.

Ἄρχεο μειδιοῶσαν ὁρῶν τὴν μητέρα κεδνὴν
Γνωρίζειν —.—.

Ut locus hic habet ex emendatione Valesii. Regius enim cod. μειδιῶν ὡς ἄν, Steph. μειδιόων ἀνορῶν. Euseb. praepar. evang. II, 5. cf. Arnob. adv. gentes V, 26. P. I. p. 187. ed. *Orell.* Eustathius ad Hom. Odyss. XIII, 250. (*Baumgarten-Crusii* Odyss. P. I. Vol. II. p. 30.) et *Passow.* Lexic. s. v. μειδάω. *Lobeck.* ad Phryn. p. 82. Adde *Iungermann.* ad Polluc. II, 194. *Weiske* addenda ad Longin. p. 639. *Kuster.* ad Iamblich. p. 104. *Valckenar.* ad Theocrit. Adoniaz. p. 198. B. „in multis talibus duplex forma obtinuit; dicebant Γεφυρίζειν et Γεφυριάζειν. Μυκτηρίζειν et Μυκτηριάζειν. Δωρίζειν et Δωριάζειν. Hoc attigit H. Stephanus in Append. Thes. de Dial. Attic. p. 213. Ἀσκωλίζειν et Ἀσκωλιάζειν, D. Ruhnkenius ad Timaei Lexic. p. 37 (p. 51. ed. II.). In similibus hic illic a viris doctis ad Hesychium fuit erratum." Et ipse *Thiersch.* l. l. addit: „*Bei vielen solchen Umbildungen ist indess keine solche Verschiedenheit der Bedeutung mehr sichtbar, und während andre Sprachen sorgfältig dabey beharrt haben, den besondern Beugungen besondern Sinn zu geben, hat die Beweglichkeit und Regsamkeit der griechischen dieselben häufig durcheinander gegossen, und zu verschiedenen Formen, denselben Begriff zu bezeichnen gemacht.*" Cf. ibid. §. 220. 73. *H.* — 10) Κατηφεῖς quo non minus apte usus est Euseb. quam prioribus vocabulis, h. l. est *demissi*, moesti, *niedergeschlagen*, ut bene reddidit Strothius. Opponuntur enim praecedentia μειδιῶσι προσώποις, ὄμμασί τε

θεὸν πρώτιστα πάντων, ὅτι δὴ τοῦτ᾽ ἐδιδάχθησαν, κἄπειτα τὸν εὐσεβῆ βασιλέα παισὶν ἅμα θεοφιλέσιν ἐγέραιρον. Κακῶν δ᾽

φαιδροῖς. Alias κατηφὴς dicitur quoque qui propter aliquam rem pudore suffunditur eiusdemque hominis est κατήφεια. Vid. Plutarch. de vitioso pudore p. 328. E. ὡς γὰρ τὴν κατήφειαν ὁρίζονται λύπην κάτω βλέπειν ποιοῦσαν, οὕτω τὴν αἰσχυντηλίαν μέχρι τοῦ μηδὲ ἀντιβλέπειν τοῖς δεομένοις ὑπεικοῦσαν, δυσωπίαν ὠνόμασαν. Apollon. Lexic. Homer. p. 387. ed. Toll. κατηφείη αἰσχύνη καὶ στυγνότης καὶ ὄνειδος, καί ἐστι κατὰ τὸ ἔτυμον, κατωπίη, ἀντὶ τοῦ κάτω τοὺς ὦπας ἔχειν, τοὺς ἐπί τισιν αἰσχροῖς κατηφεῖς γενομένους. Cf. Polluc. IV, 136. 143. Homer. Iliad. III, 51.

δυσμένεσιν μὲν χάρμα, κατηφείην δέ σοι αὐτῷ;

XVI, 498. κατηφείη καὶ ὄνειδος. XVII, 556. XXII, 233. Odyss. XXIV, 451. Plutarch. Numa c. X. μετά τινος δεινῆς κατηφείας· οὐδέ ἐστιν ἕτερον θέαμα φρικτότερον, οὐδ᾽ ἡμέραν ἡ πόλις ἄλλην ἄγει στυγνοτέραν. Unde simul patet synonymum verbi κατηφὴς esse στυγνός. Adde Chrysostom. Tom. IV. p. 741. A. μὴ στυγνάζειν μηδὲ κατηφιᾷν. Tom. II. p. 386. A. μὴ γένῃ κατηφὴς μηδὲ στυγνάσῃς. ibid. p. 656. A. Tom. III. p. 435. Clement. Alexandr. quis dives salv. ἀπῆλθε στυγνὸς καὶ κατηφής. M. Antonin. I, 15 p. 4. ed. *Gataker*. Similiter quoque ac κατηφὴς et στυγνὸς dicitur σκυθρωπὸς et alia quae rem magis etiam adumbrant et veluti oculis subiiciunt. Vid. Constantin. oration. ad sanct. coet. c. XVII. ἀντὶ δὲ σκυθροπότητος φαιδροὺς ἐποίει pro quo dici poterat ἀντὶ δὲ κατηφείας φ. ἐ., ut nostro loco ὄμμασι φαιδροῖς contrarium est sequentis κατηφεῖς. Maxim. Tyr. dissert. VII, 2. Tom. I. p. 104. ed. *Reisk*. Cf. Euseb. H. E. VII, 22 p. 360. φαιδροτάτην — ἤγαγον ἑορτήν. Adde Chrysostom. de sacerdot. I, 24, 38. ἵνα χρόνον βραχὺν τὰς ὀφρῦς συναγάγωσι, καὶ φαιὰ περιβάλωνται, καὶ κατήφειαν ὑποκρίνωνται. Mtth. VI, 16. μὴ γίνεσθε, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ, σκυθρωποί. LXX ad Iob. XV, 12. Eurip. Orest. v. 1304. Alcest. v. 791 sqq. Aristoph. Lysistr. v. 7. μὴ σκυθρώπαζ᾽ ὦ τέκνον, οὐ γὰρ πρέπει σοι τοξοποιεῖν τὰς ὀφρῦς. Aristaenet. epist. I, 17. μὴ σκυθρώπαζε, καλή γε οὖσα· μηδὲ τὰς ὀφρῦς ἄναγε. Alciphron. epist. p. 152. ed. *Bergler*. σκυθρώποις εἶναι τοιούτοις ὄμμασι. ibid. p. 318. δριμὺ βλέπει καὶ τοξοποιεῖ τὰς ὀφρῦς. *Valckenar*. ad Euripid. Hippolyt. v. 173. στυγνὸν δ᾽ ὀφρύων νέφος αὐξάνεται. *H*. — 11) Χορεῖαι. Merito haec vox displicuit Nicephoro cum de Christianis sermo sit deum laudantibus. Itaque pro voce χορεῖαι παιᾶνες substituit. Apud Eusebium in libro II. de vita Constantini cap. 19. legitur χοροὶ, quod tolerabilius est quam χορεῖαι. Ferri tamen utcumque potest vox χορεῖαι. Nam Christiani choreas ducere solebant in

ἀμνηστία παλαιῶν ἦν, καὶ λήθη πάσης δυσσεβείας, παρόντων δ' ἀγαθῶν ἀπόλαυσις, καὶ προσέτι μελλόντων προσδοκία. Ἥπλωντο δ' οὖν κατὰ πάντα τόπον τοῦ νικητοῦ βασιλέως φιλανθρωπίας ἔμπλεοι διατάξεις, νόμοι τε μεγαλοδωρεᾶς καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας γνωρίσματα περιέχοντες. Οὕτω δῆτα πάσης τυραννίδος ἐκκαθαρθείσης, μόνοις ἐφυλάττετο τὰ τῆς προσηκούσης βασιλείας βέβαιά τε καὶ ἀνεπίφθονα Κωνσταντίνῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ παισίν· οἳ τῶν πρόσθεν πάντων ἀποσμήξαντες τὴν θεοστυγίαν τοῦ βίου, τῶν ἐκ θεοῦ πρυτανευθέντων ἀγαθῶν αὐτοῖς ᾐσθημένως, τὸ φιλάρετον καὶ θεοφιλές, τό, τε πρὸς τὸ θεῖον εὐσεβὲς καὶ εὐχάριστον, δι' ὧν εἰς προὖπτον ἅπασιν ἀνθρώποις παρέσχον ὁρᾶν [12]), ἐπεδείξαντο.

Τέλος σὺν θεῷ τοῦ δεκάτου λόγου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου.

---

festivitatibus martyrum, quo illis honorem haberent, eorumque certamina ac victorias hoc pacto celebrarent, ut scribit Gregorius Naz. in carminibus ad mulieres curiosius sese exornantes pag. 152. Contra huiusmodi choreas graviter invehitur Basilius Magnus homilia 14 in ebrietatem. [Cf. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. IV. p. 432. Sed quomodo haec ad hunc locum quadrent, ubi de martyribus nihil plane legitur, non intelligo. *H.*] — 12) *Διὰ τῆς ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐνεδείξαντο νομοθεσίας.* Haec est scriptura codicis Regii, quem fere ubique secutus est Stephanus. Sed in reliquis exemplaribus, Maz. scilicet, Med. Fuk. et Saviliano, totus hic locus longe aliter scribitur hoc modo: *δι' ὧν εἰς προὖπτον ἅπασιν ἀνθρώποις παρέσχον ὁρᾶν, ἐπεδείξαντο.* Quam lectionem utpote plurium ac vetustiorum codicum consensu confirmatam, merito alteri praeferendam putavi. [Cf. Sophocl. Oed. Col. v. 1436. *ὁρμώμενον εἰς προὖπτον Ἅιδην.* Eurip. Hipp. v. 1366. Herodot. IX, 17. Thucyd. V, 99. *ἐς προὖπτον κίνδυνον.* Alciphron. epist. p. 292. ed. *Bergler. ἀλλ' ἐπειδὴ θεοὶ σωτῆρες καὶ ἀλεξίκακοι π ρ ο ὔ π τ ο υ με κ ι ν δ ύ ν ο υ ἐξείλοντο* i. e. ex praesenti periculo. Herodian. IV, 12, 14. VII, 4, 4. VIII, 3, 10. et ibid. *Irmisch.* Polluc. II, 4, 59. Euseb. H. E. IV, 7 p. 304. *εἰς προὖπτον ἐφώρασε τὴν πλάνην.* III, 3. *προὔργου ποιεῖσθαι* VI, 23 p. 217. *προὐτρεπεν.* VI, 41. Vid. *Pierson.* ad Moer. p. 302 sq. *Maittaire* de Graec. ling. diall. p. 91 sq. B. ed. *Sturz.* *H.*]

Τάδε περιέχει ἡ πρώτη βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου.

1) Stroth. διδασκαλείαν hoc loco et in cap. X. indice. — 2) Ἐδεσσηνῶν scripsi cum Stroth. Contra Val. Ἐδεσηνῶν.

Τάδε καὶ ἡ δευτέρα περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

---

1) Διαταγῆς Reg. Steph. (Cph. MSt.) διαγωγῆς Maz. Med. Fuk. Sav. Ruf. — 2) Διεχειρίσατο MSt. Cph.

Τάδε καὶ ἡ τρίτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

---

1) Καὶ Φλαβίας Δομετίλλης addit Cph., qui praeterea teste Strothio saepe duo aut plura capita in unum contrahit eorumque inscriptiones coniungit. — 2) Γραφῶν θείων Steph. — 3) Μετὰ Κλήμεντα hoc loco et in ipso cap. indice addit Stroth. — 4) Μετὰ Συμεῶνα iterum bis addit Stroth. et eodem modo in cap. XXXVI. μαρτυρίου post Ἰγνατίου.

Τάδε καὶ ἡ τετάρτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

---

1) Γενομένη addit Stroth. — 2) Ἐκεῖνο γεγόνασι καιροῦ Steph. — 3) Ἀπελαύνειν Stroth. — 4) Ἑτέρους Steph. ἕτερος Cph. — 5) Χρι-

---

Τάδε καὶ ἡ πέμπτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

στὸν Steph. — 6) Hoc caput in duo divisit Steph., quorum alterum inscribitur: Περὶ Φιλίππου τοῦ τῆς Γορτυναίων παροικίας ἐπισκόπου, alterum: Περὶ Μοδέστου καὶ Εἰρηναίου ἱστοριογράφων. — 7) Τῆς τῶν Σάρδεων δ᾽ ἦν ἐκκλησίας ἐπίσκοπος Steph. addit.

1) Τῆς omittit Steph. —

---

2) Hoc cum sequenti capite unum constituit Cph. — 3) Ῥώμην Steph. — 4) Ψευδοπροφητίδων Cph. Ὅσα autem Strothius non tituli initio, sed post ψευδοπροφητῶν collocavit. Zimmermannus Valesium secutus est. — 5) Σεραπίωνος Strothius hoc loco et fere semper habet. Cph. contra: Περὶ Σεραπίωνος καὶ τῆς τῶν κ. λ. — 6) Ὁ θαυμάσιος διὰ Χριστὸν ἐμαρτύρησεν Ἀπολλώνιος Steph. — 7) Τῶν ἐπαρχιῶν addit Steph. — 8) Cph. addit: Περὶ τοῦ πάσχα καὶ ὅπως τοῖς πᾶσιν αὐτόθι ἐπισκόποις μία ψῆφος περὶ αὐτοῦ συνεφωνήθη. Ita duobus capitibus coniunctis, deinde supplet cap. XXIV. ita: Ὅπως Βίκτωρ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος πάσας τὰς τῆς Ἀσίας ἐκκλησίας τῆς ἑνώσεως ἀπέτεμνε, καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ τοῦ Εἰρηναίου ἐπιστολή.

Τάδε καὶ ἡ ἕκτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

---

1) Τῶν ἐκκλησιῶν addit Steph. — 2) Τῆς μάρτυρος idem addit. Cph. autem hoc caput sequenti iungit. — 3) Χριστιανοῦ adiicit Steph. — 4) Ὡς ἑαυτὸν ἐξέτεμεν addit idem. — 5) Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων post Ἀλεξάνδρου legitur apud eundem. Cum praecedenti iungit Cph. — 6) Hoc caput sequenti iungit, tria autem quae sequuntur, in unum connectit Cph., denique cap. XVIII. XIX. unum apud eundem constituunt.

ΙΕ. Περὶ τοῦ Ἡρακλᾶ [7].
Ις. Ὅπως Ὠριγένης περὶ τὰς θείας ἐσπουδάκει γραφάς.
ΙΖ. Περὶ Συμμάχου τοῦ ἑρμηνέως [8].
ΙΗ. Περὶ [9] Ἀμβροσίου.
ΙΘ. Ὅσα περὶ Ὠριγένους μνημονεύεται.
Κ. Ὅσοι τῶν τηνικάδε φέρονται λόγοι.
ΚΑ. Ὅσοι κατὰ τούσδε ἐπίσκοποι ἐγνωρίζοντο.
ΚΒ. Ὅσα τῶν Ἱππολύτου εἰς ἡμᾶς ἦλθεν.
ΚΓ. Περὶ τῆς Ὠριγένους σπουδῆς, καὶ ὡς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρεσβείου ἠξιώθη [10].
ΚΔ. Τίνα ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξηγήσατο.
ΚΕ. Ὅπως τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν ἐμνημόνευσεν.
Κς. Ὡς Ἡρακλᾶς τὴν Ἀλεξανδρέων ἐπισκοπὴν διεδέξατο.
ΚΖ. Ὅπως [11] αὐτὸν ἑώρων οἱ ἐπίσκοποι.
ΚΗ. Περὶ τοῦ κατὰ Μαξιμῖνον διωγμοῦ.
ΚΘ. Περὶ Φαβιανοῦ [12], ὡς Ῥωμαίων ἐπίσκοπος ἐκ θεοῦ παραδόξως ἀνεδείχθη.
Λ. Ὅσοι γεγόνασιν Ὠριγένους φοιτηταί.
ΛΑ. Περὶ Ἀφρικανοῦ τοῦ χρονογράφου.
ΛΒ. Τίνα Ὠριγένης ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐξηγήσατο, καὶ ὅσα.
ΛΓ. Περὶ τῆς Βηρύλλου παρατροπῆς.
ΛΔ. Τὰ κατὰ Φίλιππον καίσαρα.
ΛΕ. Ὡς Διονύσιος Ἡρακλᾶ τὴν ἐπισκοπὴν διεδέξατο.
Λς. Ὅσα ἄλλα ἐσπούδασται τῷ Ὠριγένει.
ΛΖ. Περὶ τῆς τῶν Ἀράβων διαστάσεως.
ΛΗ. Περὶ τῆς Ἑλκεσαϊτῶν αἱρέσεως.
ΛΘ. Περὶ τοῦ κατὰ Δέκιον [13] διωγμοῦ, καὶ ὅσα Ὠριγένης πέπονθεν.

— 7) Περὶ τῆς τοῦ Ἡρακλᾶ λογιότητος Steph. — 8) Τῶν θείων γραφῶν addit idem. — 9) Τῆς κατηχήσεως addit idem. — 10) Περὶ τοῦ ἐλέγχου τοῦ Ἀμβροσίου, καὶ τῆς τοῦ Ὠριγένους παιδείας Cph. — 11) Tituli huius et sequentis capitis apud Steph. sunt inter se transpositi, ita ut tit. cap. XXXVI. sit Ὅπως αὐτὸν κ. λ., cap. XXVII. Ὡς Ἡρακλᾶς κ. λ. Cph. utrumque caput coniungit titulum ita exhibens: Ὡς Ἡρακλᾶς τὴν Ἀλεξανδρέων ἐπισκοπὴν διεδέξατο, καὶ ὅπως ἑώρων Ὠριγένην οἱ ἐπίσκοποι. Praefert hoc Strothius, neque tamen a Valesiana capitum divisione recessit. — 12) Φλαβιανοῦ Steph. — 13) In capitis indice Val.

Τάδε καὶ ἡ ἑβδόμη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

---

legit nonnisi: Περὶ τοῦ κατὰ Δέκιον. Sed ibi quoque cum Stroth. Περὶ — πέπονθεν exhibendum putavi. — 14) Τῷ ἐπισκόπῳ omittit Val. et Zimmerm. in cap. indice, sed Stroth. vel ibi habet. — 15) Hoc caput sequenti iungit Cph. — 16) Ναυάτον Steph. et eodem modo mox in titulo c. XLV.

1) Συνέταξε Διονύσιος Steph. Hoc caput sequenti iungit Cph. — 2) Γενομένης addit Steph. — 3) Κατὰ addit Steph. Περὶ τοῦ μὴ τυγχάνειν τοῖς τῶν αἱρετικῶν συγγράμμασι, καὶ τῆς θεοπ. Cph. — 4) Περὶ

I. *Περὶ Οὐαλεριανοῦ, καὶ τοῦ κατ᾽ αὐτὸν διωγμοῦ* [5]).

IA. *Περὶ* [6]) *τῶν τότε Διονυσίῳ καὶ τοῖς κατ᾽ Αἴγυπτον συμβάντων* [7]).

IB. *Περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης μαρτυρησάντων.*

IΓ. *Περὶ τῆς κατὰ Γαλλιηνὸν εἰρήνης.*

IΔ. *Οἱ κατ᾽ ἐκεῖνο συνηκμακότες ἐπίσκοποι.*

IE. *Ὅπως κατὰ Καισάρειαν Μαρῖνος ἐμαρτύρησεν* [8]).

Iϛ. *Ἡ κατὰ Ἀστύριον ἱστορία.*

IZ. *Περὶ τῶν κατὰ Πανεάδα σημείων τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν μεγαλουργίας.*

IH. *Περὶ τοῦ ἀνδριάντος οὗ ἡ αἱμοῤῥοοῦσα ἀνέστησεν* [9]).

IΘ. *Περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ ἐπισκόπου* [10]).

K. *Περὶ τῶν ἑορταστικῶν Διονυσίου ἐπιστολῶν, ἔνθα καὶ περὶ τοῦ πάσχα κανονίζει.*

KA. *Περὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συμβάντων.*

KB. *Περὶ τῆς ἐπισκηψάσης* [11]) *νόσου.*

KΓ. *Περὶ τῆς Γαλλιηνοῦ* [12]) *βασιλείας.*

KΔ. *Περὶ Νέπωτος καὶ τοῦ κατ᾽ αὐτὸν σχίσματος.*

KE. *Περὶ τῆς Ἰωάννου* [13]) *ἀποκαλύψεως.*

Kϛ. *Περὶ τῶν ἐπιστολῶν Διονυσίου* [14]).

KZ. *Περὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως καὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συστάσης ὑπ᾽ αὐτοῦ αἱρέσεως* [15]).

KH. *Περὶ τῶν τότε γνωριζομένων διαφανῶν ἐπισκόπων.*

KΘ. *Ὅπως ὁ Παῦλος ἀπελεγχθεὶς ὑπὸ Μαλχίωνος τινὸς ἀπὸ σοφιστῶν* [16]) *πρεσβυτέρου ἐξεκηρύχθη.*

Λ. *Περὶ τῆς κατὰ Παύλου ἐπιστολῆς τῶν ἐπισκόπων.*

ΛA. *Περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἑτεροδόξου διαστροφῆς ἄρτι τότε ἀρξαμένης.*

τοῦτον addit Cph. — 5) *Καὶ τοῦ κατ᾽ αὐτὸν διωγμοῦ* omittit Cph. translatis his ad sequens caput. — 6) *Περὶ τοῦ κατὰ Οὐαλεριανοῦ διωγμοῦ, καὶ τῶν τότε Δ.* Cph. Mox idem pro *κατ᾽* habet *παρ᾽*. — 7) *Πραγμάτων* addit Steph. Cph. — 8) Hoc caput sequenti ac quae sequuntur, tria iungit Cph. — 9) Hoc caput sequenti iungit Steph. unde tota haec inscriptio apud eum deest. — 10) *Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ κυρίου* Steph. Rufinus neutrum habet. — 11) *Τότε* addit Steph., omittit Rufinus. — 12) *Τὰ περὶ τῆς Γαλιήνου* Steph. et ita quoque paulo ante Gallieni nomen apud Steph. scribitur. — 13) Post *Ἰωάννου* Stroth. addit *φερομένης*. — 14) *Τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπου* addit Steph. — 15) Hoc caput rursus sequenti iungit Steph. 16) *Ἀπὸ σοφιστῶν* omittit Cph. —

ΛΒ. Περὶ τῶν καθ᾽ ἡμᾶς αὐτοὺς [17]) διαπρεψάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, τίνες τε αὐτῶν μέχρι τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας διέμειναν [18]).

Τάδε καὶ ἡ ὀγδόη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

---

17) Κατ᾽ ἐκεῖνο διαπρ. Cph. —
18) Ἔμειναν Steph.

Τάδε περιέχει καὶ ἡ ἐνάτη βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Τάδε καὶ ἡ δεκάτη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

VARIAE LECTIONES.

VARIAE LECTIONES.

Tom. I.

Pag. 6. lin. 3. *Ἐπεκτρίβοντες* Cph. Ion.

P. 6. l. 5. *καθ᾽ οἵους τε* Stroth. Vales. lectionem tenuit Zimmermannus. Sed mihi lectio codd. Med. Maz. Fuk. Sav. reliquis omnibus praeferenda videtur. Duplici enim *καί* facile offendi potuerunt librarii. — L. 6. *πρὸς τὸ Ἰουδαίων ἔθνος* MS. Steph. M. Genev. Ion. — L. 8. *καὶ* ante *καθ᾽ ἡμᾶς* abest a Steph. Cph. et de codd. lectione nihil constat.

P. 7. l. 2. *εὐγνωμονῶν* dedit etiam Zimmerm. Sed vid. index verb. s. v. Statim post scribendum *μεῖζω* pro *μεῖζον*.

P. 8. l. 2. *ὑπόσχεσιν* Steph. Statim post pro *ἐπιβάντες* quod cum Steph. et probabiliter ex codd. suis dedit Val., Cast. Stroth. *ἐπιβαίνοντες*. — L. 4. *εὐχόμεθα*. Cph.

P. 9. l. 8. *ὥσπερ ἂν* Cph. Ion., quod Strothio haud negligendum videtur. — L. 11. *τῶν δ᾽ οὖν* Steph. fortasse rectius. Vide quae annotavi de mart. P. c. XI. not. 6. p. 133 sq.

P. 11. l. ult. *ὑπόθεσις* pro *διήγησις* Cph. Ion. et statim post *ἀφήγησιν* pro *ὑφήγησιν* Stroth.

P. 12. l. 6. *τῆς* post *οὐσίας* abest a Steph. Et paulo post pro *γνώῃ* ibid. *ἔγνω*, pro *θεὸν λόγον* quod etiam Ruf. Str. exhibent, *θεοῦ λόγον*. Cf. not. 13. Linea vero penultima uncis includas verba *καὶ μόνον*.

P. 14. l. 3. post *ὑποδεδεγμένον* ponendum signum interrogationis. Pro sequenti vero *Ὅτι δὴ* Rufinus legisse videtur *Ὅτι μή*. Vertit enim: *nisi quod*. Eadem pagina lin. 10. pro *οὐδὲ ἄλλῳ* Cph. Ion. non male legunt *οὐδενὶ ἄλλῳ*. Denique ibid. pro *κατ᾽ εἰκόνα — ὁμοίωσιν* Marg. Gen. habet: *κατὰ τὴν εἰκόνα τὴν ἡμετέραν, καὶ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν*.

Pag. 15. lin. 2. δικαιοσύνης quoque dedit Zimmermann. Ibid. l. 6. φωτισθέντες habent MS. Steph. Marg. Sav. et l. ult. καθίστατα quoque (Ion. Cast.), γέγονε Cph. Vid. not. 16. 17.

P. 16. l. 3. ἱκετεύει δὲ ὡσανεὶ Stroth. — L. 7. οὐσίαν τοῦ θεοῦ Stroth. — L. 11. εἰ μοί Steph. et statim post pro ἤ, εἰ μὴ Cph. — L. 15. καὶ post πατέρα addit Stroth.

P. 17. l. 2. μου ἡ ψυχή idem. Paulo autem post Stroth. etiam ὅτε τις pro ὅταν τις. — L. 9. pro ὡσανεὶ Marg. Gen. ἴσαν. Ibidem statim post expungere debebam verba δυνάμιν καὶ σοφίαν, sed ὑπάρχοντα quod optimi codd. tuentur, non solum ferri posse, sed et quod dedit Stroth. et qui eum plane secutus est Zimmermannus melius etiam puto. Cur enim voces ἡγούμενος, τὰ δευτερεῖα τῆς ἀρχῆς ἐμπεπιστευμένος et ἀρχιστράτηγος, verbum ὕπαρχον potius quam ὑπάρχοντα desiderent, non satis perspicio. Commodo autem verti potest τοῦ πατρὸς ὑπάρχοντα: *dei causa existentem, qui deo praesto est.* Vid. Passow. Lex. s. v. ὑπάρχω 2. Quem verbi ὑπάρχειν usum cum non perspicerent librarii, in Marg. Gen. Ion. scriptum est ὕπαρχον. Eadem denique p. 17. pro γέγραπται γοῦν Steph. γ. δ' οὖν et pro κατέναντι idem cum LXX interpp. ἐναντίον.

P. 18. l. 2. ὁ κύριος Str.

P. 19. l. 1. 2. ὁ θεὸς τοῦ πατρός σου idem. Ibid. συνυφεστῶτα habet quoque Cast. Post ἔτι lin. 6. addit δὲ Steph. et lin. ult. idem habet τάς. Παρ' αὐτῷ quoque Zimmerm.

P. 22. l. 2. pro πολεμεῖν Str. ἐκπολεμεῖν.

P. 26. l. 10. καθαρὰ pro καθαρὸν Reg. Steph. Ibidem paulo post pro ἠνέῳχθησαν Stroth. ἀνέῳχθησαν.

P. 27. l. 1. pro θεὸν λόγον Cph. Ion. καὶ θεὸν λόγον, Marg. Genev. θεοῦ λόγον. Pro σωτῆρος lin. 3. Steph. κυρίου.

P. 28. l. 2. post Χριστοῦ Stroth. addit καί. Male. — L. 7. παραδοὺς Steph.

P. 30. l. 1. post ὁμοῦ Cph. addit μέν. Ibid. lin. 4. pro συνελήφθη Marg. Gen. συνελείφθη, pro διαφθοραῖς Marg. Gen. Ion. MS. Steph. διαφοραῖς habent. — L. 16. pro χρίοντες Str. χρίσαντες, Marg. Gen. χρίσοντες. Mox pro δι' ἑαυτῶν Steph. δι' ἑαυτοῦ. Et lin. 4. a fin. idem pro ἀληθινὸς, ἀληθής.

P. 31. l. 13. perperam contra omnium codd. et Marg. Genev. auctoritatem edidimus cum Val. Str. Zimmerm. ἐκεκόσμητο, cum in vulgus notum sit, augmentum primum in plusquamperfectis centies omitti ab optimis scriptoribus. Vid. Matthiae ausführl. griech. Grammatik §. 165. 2. Cf. Dorville ad Chariton. p. 553. Corrigas igitur κεκόσμητο.

P. 32. l. 1. δι' ἀρωμάτων quoque Cph. — L. 11. pro ἀνομίαν Ion. Cph. ἀδικίαν et post κεχρισμένον Steph. Linea autem penult. εἰ non exstat in Steph. et apud LXX.)

P. 33. l. 12. χρίσεως quoque Zimmerm. — L. 13. παρὰ πᾶσι Str. Zimmerm. — L. 5. a fin. pro αὐτοῦ Steph. αὐτὴν, Marg. Gen. αὐ-

νῶς. — L. 4. a fin. ὡς ἂν ἀληθῆ Str. Sed ἂν abest a Reg. Steph. Inferius tamen προσκυνεῖσθαι ὡς ἂν habet ipse Val., quamvis ἂν iterum desit in Reg. Steph.

Pag. 34. lin. 4. πρωτιμῶν Stephan. qui etiam l. 16. post τις addit ἄν.

P. 35. l. 9. pro ἀναφθέγξασθαι, MS. Steph. Marg. Gen. προαναφθέγξασθαι Ion. προσαναφθέγξασθαι si Read. habenda fides h. l.

P. 36. l. 10. a fin. pro Ἰακὼβ Steph. Ἰσραήλ. Idem lin. 7. a fin. pro προσωνυμίας quod habent MS. Steph. Marg. Gen. Stroth., habet ἐπωνυμίας.

P. 37. l. 1. ἀλλάγε πρόγε Steph. ἀνήρηται quoque Zimm. statim post. — L. 5. pro θεοῦ Steph. θεὸν, Var. Cph. νεοῦ. Θεοῦ vero habent MS. Steph. Cph. Str. — L. 10. pro ἐνευλογηθήσονται Marg. Gen. εὐλογηθήσεται.

P. 38. l. ult. τῆς omittit Stroth.

P. 42. l. ult. Συρίας Ion. Ioseph.

P. 43. l. 3. Σάδδουκον Ioseph. Idem mox προσλαμβανόμενος pro προσλαβόμενος, ἐπὶ ἀποστάσει pro ἐπὶ ἀποστασίαν, τούτου pro ἐν τούτοις et ἀπόστασιν pro ἀποστασίαν.

P. 44. l. 1. Ἰουδαῖος MS. Steph. Cph. Ion. Ibid. l. 4. Ion. τοῦτον αὐτῷ Ἡρώδου, Nonnius τοῦτον δ' εἶναι αὐτῷ πατέρα Ἡρώδην τινὰ Ἀσκαλωνίτην τὸν περὶ τὸν νεὼ τὸν Ἀπόλλωνος, ἱεροδοῦλον καλούμενον. Νεὸν habet Marg. Genev. νεὼν Ion. Vid. index verbor. s. v. νάος.

P. 45. l. 1. 2. ἔθεσιν Str. Ἤθεσιν exstat in Reg. apud Steph. (Ion. Cph. MS. Steph.). Mox φιλιοῦται est apud Steph. (Ion. Cph. MS. Steph.) Zimm. — L. 14. ἱερεῖς Steph.

P. 46. l. 3. τοῦ ἐκ τῶν Ἰουδ. Steph. Ibid. l. 4. 5. a fin. idem ἱερέων pro ἀρχιερ., quam lectionem non contemnendam esse dicit Stroth. Denique Steph. etiam pro μετὰ τοῦτον l. 4. a fin. μετ' αὐτόν.

P. 47. l. 1. ταὐτὸν Stephan. et l. 5. δ' οὖν pro γοῦν. — L. 12. προτεθείσθω MS. Steph. Ion. Marg. Gen. pro προτετηρήσθω. — L. 2. a fin. τῶν δὲ praeter Steph. Val. (MS. Steph. Cph. Ion.) Zimmerm. Sed τε scripsit Stroth.

P. 48. l. 7. A verbis ἐπειδὴ γὰρ cap. VII. demum inchoat edit. Steph.

P. 42. l. 2. ἀναστάσει Reg. a prim. man., Niceph.

P. 50. l. 2. κυρίως ante ἀληθεῖς addit Stroth.

P. 51. l. 6. κατὰ νόμον MS. Steph. Ion. Marg. Gen.

P. 53. l. 1. pro φύλοις Steph. ἱεροσύλοις. Ibidem l. 7. ἐντύχησεν Steph. pro ἠντύχησεν, et pro χρηματίσαι quod cum Val. habet quoque Ion., Stroth. etiam cum MS. Steph. Cph. Zimmermann. χρηματίσας. — L. 3. a fin. εἰς τὸ τότε cum Maz. Med. Fuk. scripsit Stroth.

P. 55. l. ult. ἐκ μνήμης nec Zimmermannus inseruit.

Pag. 56. lin. 2. pro ἄλλος Steph. ἄλλως et mox pro πᾶς τε Ion. Marg. Genev. παντὶ, Cph. ἄλλωστε ὅς probante Str.

P. 58. l. 3. a fin. pro ὡς MS. Steph. Ion. Marg. Gen. ὥστε δὴ.

P. 59. l. 5. 6. a fin. Strothii lectionem recepit quoque Zimmermann. sed idem male retinuit οὐδὲν οἷόν τε.

P. 61. l. 4. Ἡρώδει Steph. — L. 6. pro οὐχ ὧδε Ioseph. οὐδὲ πολλὴν. — L. 7. pro ὅσην, ὁπόσην. — L. 9. ἕλκωσις Str. ἑλκώσεις Zimmerm. — L. 11. καὶ περὶ Ioseph. Cph. Stroth. καὶ omittit Steph. (Reg.). — L. 12. καὶ μὴν Steph. — L. 13. καὶ αὕτη Ioseph. Str. Sed Stroth. ipse fatetur καὶ αὐτὴ probabiliter legi in omnibus MSS.

P. 62. l. 3. οὖν Ios. δ' οὖν Steph. — L. 4. πρόκειται Ion. MS. Steph. Marg. Gen. Ioseph., apud quem etiam scribitur σοφία. Καὶ post πολλοῦ eiecit Str. — L. 5. εἰσπράσσεσθαι Ioseph. — L. 9. πάθεσι διεμερίζετο Ioseph. πάθεσιν διεμ. Steph., unde concludit Stroth. lectum esse ἐμέριζε. — L. 5. a fin. χλιαρὸς retinuit Zimmerm. — L. 4. κόλου Ios. Steph. — L. 3. δι' αἰδοίου iidem, et σκώληκα Ios. — L. ult. πάντων idem.

P. 63. l. 1. ante τὰ νοσήματα apud Ios. legitur τῶν σοφιστῶν. — L. 2. ibid. ἤλπισε. — L. 3. οὖν Steph. — L. 4. ἐκεχρῆτο Ios. Steph. — L. 7. ἐκλύει δὲ Ios. Str. ἐκλύει δὲ καὶ τοὺς ὀφ. Steph. Lectionem Vales. nobiscum retinuit Zimmerm. Deinceps θεραπευόντων et φωνὴν Ios. pro quo πληγὴν Steph., qui etiam lin. 9. τολοιπόν. Inferius Ioseph. pro ὑποστρέψας, εἰς, habet ὑποστρέφων, ὡς εἰς. Steph. autem ὑποστρέφων εἰς. — L. 13. a fin. pro Ἀλέξανδρον Ios. Ἀλεξᾶν, Cph. ἄξαν, lin. 12. a fin. pro τὸν ἐμὸν Ios. τὸν μὲν ἐμόν. Denique idem Ios. πᾶσα Ἰουδαία et οἶκος ἄκων legit.

P. 64. l. 7 a fin. pro verbis μετὰ τὸν Ἡρώδην Genev. μετὰ Ἡρώδου τοῦ, Marg. Genev. μετὰ Ἡρώδου τελευτὴν τοῦ, Steph. μετὰ τὴν Ἡρώδου τοῦ ἀρχ., Ion. μετὰ τὴν Ἡρώδου τελευτήν.

P. 66. l. 1. a verbis Ἐπὶ τῆς τετ. cap. X. inchoat Steph. Idem pro γοῦν scribit δ' οὖν. — L. 3. πάθος αὐτοῖς Stroth. — L. 6. αὐτῷ Steph. — L. 5. a fin. ἐπὶ τούτου Cast. πεμπτεκαιδέκατον Steph. — L. 2. ext. Λυβίου pro Λυσανίου Cph. θεὸς pro κύριος Steph.

P. 68. l. 4. καθαιρουμένων Steph. — L. ult. (vid. not. 5.) Val. lectionem repetiit Stroth. Sed Reg. Steph. (Cph. MS. Stephan.) Zimmermann. λέλυτο μὲν ἡ — διαδοχή. Male.

P. 69. l. 5. αὐτὴν Stroth.

P. 70. l. 1. Stroth. οὐδ' ὅλως, Steph. οὐδόλως, Cph. Marg. Gen. οὐδ' ἄλλως, Var. Gen. καὶ οὐδ' ὅλως. Sed non dubito scribendum esse οὐδ' ὅλος ut supra p. 68., ubi tamen typothetae vitio impressum est in nostra editione οὐδ' ὅλος et fortasse etiam eodem errore apud Stroth. οὐ δ' ὅλος. Sed postquam haec scripsi, vidi Zimmermannum iam eiusdem sententiae fuisse et adeo in textum recepisse οὐδ' ὅλος. Recte quidem.

P. 71. l. 11. ἀποκαθάστασιν Steph. διατετελεκότων Cph. Ion.

P. 72. l. 2. a fin. ἥρηται Marg. Gen.

Pag. 73. lin. 7 et 9. a fin. χρωμένους — — ἐπακοῦσι. Strothii vestigia hoc etiam loco pressit Zimmermann. Sed tum ἐπακοῦσι tum χρωμένους quod ex codd. dedi, verum esse, mihi quidem certum est. Vide quae fusius exposui ad Euseb. H. E. VIII, 14 not. 6 p. 59 sqq. — L. 3. a fin. Ion. Grut. Ios. ἠρθησαν pro ἤσθησαν. — L. 2. πιθανὸν, lin. ult. φέρειν Ioseph.

P. 74. l. 2. ὑπ' αὐτοῦ habet quoque Zimmerm. Eadem lin. ἀνελεῖν τοῦ μετ. et l. 3. μὴ εἰς πράγματα Ioseph.

P. 75. l. 1. τις abest a Ios. — L. 3. apud eundem non legitur σὺν, sed μὲν Ἰουδαίους pro μὲν τῶν Ἰουδ. — L. 4. Ios. Ἑλληνικοὺς l. 6. 7. οὐκ ἐπαύσαντο οἵ γε πρῶτον, omisso mox αὐτὸν. — L. 9. εἴς τε νῦν.

P. 76. l. 2. 3. ἐγκαταλεχθέντα Grut. — L. 6. a fin. πρῶτον retinuit Zimm. Statim post μετὰ τοῦτο Cph. — Lin. penult. et ult. Val. lectionem iterum retinuit nobiscum Zimmerm.

P. 79. l. 4. δ' οὖν Steph. — L. 8. ἀναβίωσιν pro ἀνάστασιν Cast. — L. 11. ἐπὶ τὰ Ἔδεσσα quoque Cph. Ion.

P. 80. l. 4. pro καὶ τόνδε — — τρόπον Ion. καὶ τόνδε περιεχουσῶν τὸν τρόπον. Ceterum miror, Valesium hac pagina et sequenti dedisse Ἄβγαρος, cum tamen initio capitis ipse praetulerit lectionem Ἄγβαρος. Vid. not. 2. Sed Readingus quoque imprimendum curavit h. l. Ἄβγαρος et eodem modo p. 81.

P. 81. l. 2. pro ὡς γὰρ λόγος Rufin. legisse videtur ὡς γὰρ λόγῳ. Vertit enim: *et quod verbo tantum alios videre facis.* — L. 8. 9. ἐδεήθην πρός με omissis σου σκυλῆναι MS. Ibidem verba καὶ ταῦτα — — τρόπον uncis inclusit Zimmermannus, cui in hoc assentior. Praeterea etiam verba τὰ ἀντιγραφέντα — — Ἀβγάρῳ in Steph. non leguntur et lin. penult. Ἄβγαρε vel ut Str. constanter scribit, Αὔγαρε, non habet Rufin.

P. 82. l. 1. ἐν ἐμοὶ pro μοι Steph. — L. 5. μαθητῶν μου, ὀνόματι Θαδδαῖον, ἵνα MS. Bodlei. Cedrenus. Ibidem pro verbis Ταύταις δὲ — — φωνῇ Ion. et Grut. legunt: ὧδε δὲ καὶ ταῦτα ἐχέτω. — Lin. ult. pro Θαδδαῖον τὸν ἀπ. Stroth. Θαδδ. ἀπόστ. Articulum addit cum Val. Zimmermannus.

P. 82. l. ult. et p. 83. l. 1. pro ἕνα τῶν ἑβδομήκοντα Cast. ἕνα τῶν μαθητῶν τοῦ σωτῆρος ἑβδομήκοντα ὄντα ὡς ἔφην, Grut. ἕνα ὄντα (ὡς ἔφην) τῶν ἑβδ. μαθ. τοῦ σωτ.

P. 84. l. 1. καθὰ Stroth. — L. 9. παρ' ᾧ ὁ Θαδδαῖος κατέμεινεν Ion. Grut. Paulo post Val. lectiones (vid. not. 18. 19.) retinuit Zimmermann.

P. 85. l. 5. κύριον Ἰησοῦν dedit quoque Zimmerm. — L. 11. 12. ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς tantum scripsit Stroth. et similiter post καὶ ἀποστόλου omisit. — L. penult. et ult. Αὔδον τὸν τοῦ Αὔδου Ion.

P. 86. l. 2. ἀπόστολος quod cum Val. addunt Reg. Steph. (Ion. etc. etc.) Zimmerm., delevit Stroth. — L. 9. pro ἐπειδὴ Stephan. ἐπειδὰν, Cph. ἐπειδὰν δὲ et paulo post τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς Ion. Grut.

Pag. 87. lin. 3. post ἐκπεινωσιν Ion. Grut. haec habent: ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος τῷ πατρὶ διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν. Καὶ πῶς ἀπέθετο καὶ ἐσμίκρυνεν. — L. 7. lectionem Maz. Med. Fnk. Cph. Ruf. (vid. not. 28.) iterum dedit Stroth., qui praeterea ad h. l. observat, cod. Reg. in extremo libri I. capite nullius fere esse momenti, quippe mirum in modum interpolati a librariis. Qua de re tamen magnopere dubito, cum epistolas illas in capite illo exstantes per se esse satis ineptas, nemo facile negare possit, sed librarii non minus facile eas in singulis meliores quam peiores reddere studere potuerint.

P. 91. l. 1. 2. μνημονεύσομεν retinuit Zimmermann. In capitis I. ind. tum hoc loco tum ante lib. II. pro διαγωγῆς Reg. Steph. (Cph. MSt.) διαταγῆς.

P. 92. l. 5. a fin. ἠνρητο Str. et l. 4. 3. τοῦτον δὴ τὸν Ἰάκωβον.

P. 93. l. 3. 4. σωτῆρος pro κυρίου Grut. et προεπιτετιμημένους Ion. Grut.

P. 94. l. 8. a fin. μόνων τῶν δώδεκα Stroth. τῶν δώδεκα μόνων Zimmerm.

P. 95. l. 5. μετὰ πλείστων ἀνδρῶν Stroth. πλείστων. ὅσων τοῖς Ion. Cph. — L. 10. ὑποδύεται Ion. MG. MSt. Str.

P. 96. l. 7. προσκυνήσοντα εἰς Ἱερουσαλὴμ δυνάστην Grut. Paulo post μετέχοντα Cph.

P. 98. l. 1. αὕτη Stroth. Idem lin. ult. ταύτῃ.

P. 100. l. 1. περὶ τῆς γεν. Cph. Postea Αἰμύλιος Steph. εἰσελήλυθεν Ion.

P. 101. l. 4. a fin. αὐτίκα δὲ et statim post εὐαγγελιστῶν τε Str. Contra Zimm. δὲ post αὐτίκα omisit sed τε post εὐαγγελ. dedit.

P. 102. l. ult. γῆς retinuit Zimmerm.

P. 107. l. 1. οὕτως Steph. Post pro κατ' αὐτὸν Cast. Grut. κατὰ τῶν et inferius pro μέμνηται δὲ καὶ simpliciter μέμνηται καὶ Stroth. et lin. penult. pro τοῖς ἐνοικοῦσι idem cum Steph. Ioseph. Nic. οἱ ἐνοικοῦσι dedit.

P. 108. l. 5. πᾶσιν pro ἐν πᾶσιν Ioseph. et paulo post ἡγήσασθαι.

P. 109. l. ult. Σισιανὸν ἢ Ἰουλιανὸν Ion. MSt. MG. Statim post Val. lectionem τὸν — — δυνάμενον retinuit Zimmerm.

P. 110. l. 3. τετόλμητο Steph. Postea μυρία retinuit Zimmerm.

P. 111. l. 2. ἀφιεὶς Philo et l. 3. ἱεροπόλει pro quo Bong. Ἱεροσολύμων.

P. 114. l. 2. Ἰουδαίων οἵ τε καὶ ἐγγὺς Ioseph. Post pro ἐπιβόων Steph. ὑπεβόων, pro κορβονᾶς Ios. κορβῶνας et pro κατῄει Cph. Ios. κατῆγε. Denique pro τριακοσίων Ios. τετρακοσίων.

P. 115. l. 3. ὑπὸ τῶν πληγῶν Ioseph. et cum eo scripsit Zimmerm. Sed vid. not. 11.

P. 117. l. ult. διαπεμψ. εἴησαν Steph.

P. 118. l. 1. δῆλον δ' ὅτι Steph. Stroth. Zimmerm. Sed recte puto solum Cph. scripsisse δηλονότι. Vide IX, 9 not. 16.

Pag. 119. lin. 5. ἀναιρέσει πρὸς ἡδονὴν γεγονὸς τὸ πραχθὲν Steph. ὡς πρὸς ἡδονῆς εἴη Ἰουδαίοις Niceph.

P. 121. l. 1. πληθὺν pro πλῆθος MSt. MG. Ion.

P. 122. l. 2. θανὼν Ioseph. — Lin. ult. σάκκῳ Cph. Ion. σάκκου Niceph.

P. 125. l. 2. τοὔνομα retinuit nobiscum Zimmerm.

P. 130. l. 9. 10. ἀνέλευσιν τοῦ Χριστοῦ Iustin. et paulo post idem κατηξιώθησαν. A verbis καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν cap. XIII. orditur Steph. — L. 4. a fin. ἐπὶ τῇ πόλει ἡμῶν Steph., ἐν τῇ πόλει ὑμῶν Iust. Cph. Ion. Stroth. Rufin. autem vertit: *in urbe vestra.*

P. 132. l. 1. pro τὴν — — λέγουσιν in Iustin. legitur: τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἔννοιαν πρώτην γενομένην λέγουσι, pro λέγουσιν autem Steph. λεγούσης et pro ἔνν. λέγ. Cph. ἔννοιαν γενομένην λέγουσι, denique pro λέγουσιν alii secundum MG. λέγουσαν.

P. 133. l. 14. καταπαιζόντων Steph. ἐμπαιζόντων Niceph. Lectionem Val. habent Cph. Str.

P. 135. 136. l. 1. τοσοῦτον Steph. Nic. Str. — L. 3. a fin. παρατέθειται retinuit Zimmerm.

P. 137. l. 1. post αὐτῆς, τῆς addendum putat Stroth.

P. 139. l. 4. αὐτῶν retinuit Zimmerm.

P. 143. l. 6. ταῦτα περὶ αὐτῶν οὕτω omittunt Steph. Stroth., habent Cph. Zimmerm. qui male scripsit paulo post νόμων.

P. 144. l. 1. ἑκάστῳ δέ ἐστιν οἴκημα Philo, ἐν ἑκάστῃ δὲ μονίᾳ οἴκημα i. ἐστιν Nic., οἰκίᾳ autem omittit Steph. (MSt. Cph.). Rufinus vertit: *Est autem in singulis locis consecrata orationi domus.* Vales. lectionem exhibuit Stroth., ab Eusebio tamen nescio cur potius scriptum esse ratus: ἐν ἑκάστῃ δὲ οἰκίᾳ οἴκημά ἐστιν. Paulo post pro συναύξονται Philo συνάξονται et ἱερωτάτοις pro ἱεροῖς. Deinde τὴν πάτριον φιλοσοφοῦσι φιλοσ. cum Fuk. Nic. ut dicit, dedit Stroth. et in Maz. Med. potuis legi affirmat τὴν π. φ. σοφίαν. Sed aliter Val. Vid. not. 11. Eiusdem lectionem habet Zimmerm.

P. 146. l. 5. pro verbis τῷ — — νυκτὸς MSt. MG. Ion. τὸ μὲν ἡμέρας, τὸ δὲ νυκτὸς, Philo τῷ μὲν ἡμέρας, ταῖς δὲ β. τ. μ. τῆς νυκτός. Val. lectionem habent Steph. Str.

P. 148. l. 1. ἐν ᾧ ἤρξατο ἡ λογικὴ ψυχὴ διαφερόντως τὰ οἰκεῖα θεωρεῖν Philo Cph. Ion. Paulo post pro ὡς, ὥσπερ, pro ἐμφαινόμενα, ἐμφερόμενα Philo habet.

P. 150. l. ult. τε ὢν καὶ Maz. Med. Fuk.

P. 152. l. 5. οἷος ὁ περὶ ὧν Nic. Cph. Str. εἷς ὁ περὶ Steph. In nota vero 3. errat Valesius, dicens cod. Reg. lectionem habere Rufinum, qui potius vertit: *de natura et inventione.* Cph. legit φυγῆς καὶ περὶ τῆς αἱρέσεως. Paulo post pro verbis πρὸς τὰ παιδεύματα Bong. Ion. Philo habent εἰς τὰ προπαιδεύματα, Niceph. περὶ τὰ παιδεύματα.

P. 156. l. 2. τε Παύλῳ omittunt Steph. Cph. Ruf. Str., retinuit Zimmerm. — L. ult. Cph. δύο μυριάδας ex Iosepho, ut putat Str.

Pag. 157. lin. 2. post *οἰκίαν* a Niceph. adduntur quamvis tanquam supposititia uncinis inclusa, haec: *πολλὰ δὲ καὶ ἅμα (ἄλλα?) οἱ Ἰουδαῖοι κακὰ τηνικάδε ἔπαθον.* Et Rufinus etiam vertit: *Sed et alia quamplurima Iudaeis mala irrogata Iosephus per haec verba designat. Claudius, inquit, Agrippam* etc. — L. ult. pro *Φήλικα* Steph. Gen. Nic. constanter *Φίληκα.*

P. 158. l. 6. 7. a fin. *ὥστε καὶ πέμπειν* Ios. et paulo post pro *θεωρεῖν* idem *τελευτῶν.* — L. ult. pro *τι εἶδος*, quod cum Val. habent Cph. Nic. Str., Steph. *τι πλῆθος*, Gen. *πλῆθος τι.*

P. 159. l. 1 a fin. *κρατήσας* tenuit Zimmermann. Sed idem statim post *τυραννικῶς* scripsit cum Stroth. et reliquis. Quod non possum probare.

P. 160. l. 2. *ὑπαντιάσας* Ios., in quo paulo post non leguntur verba *καὶ ζωγρηθῆναι.*

P. 162. l. 2. 3. *οὐδεὶς μοι συμπάρεγ.* Zimmermann.

P. 163. l. 18. De lectione *ἐγχειρισθῆναι* vide quae monui VIII, 14 not. 8.

P. 170. l. 2. *καταλάβωμεν* Steph. *καταβάλλωμεν* Nic.

P. 172. l. 3. verba *αἰχμαλωτίσας αὐτοὺς* addidit nobiscum Zimmermann. — L. 6. pro *τοῖς ἄλλοις* quod legunt Reg. Steph. Zimm. et ut videtur, ceteri codd., Stroth. cum Ruf. Venet. Cph. *τοῖς ἀνθρώποις* dedit. Nic. utrumque omittit.

P. 175. l. 6. *δὲ* omittit Stroth. — L. 10. *τῶν πάλαι* Steph. *τῶν παλαιῶν* Ven. Str.

P. 176. l. 2. *τὸν ἀπόστολον* legitur nec apud MG. Venet. Ruf. Stroth. Verba autem quae sequuntur *ἀνὴρ* — — *θαυμάσιος* desunt quoque apud Nic. Ven. Str., sed leguntur apud Zimm. In seqq. *ὀκείλας* Steph. *ἐντρεπόμενος* liberius Nic.

P. 177. l. 7. pro *ἀποσχέσθαι* MSt. MG. *ἐπισχεῖν.* — L. penult. et ult. *τηνικαῦτα μάλιστα ἐν Ῥώμῃ ἀνάτελλον τῷ ὠμῷ ξίφει διώξαντα* Cphorson.

P. 185. l. 2. 3. *διασπαρέντων* Steph. Nic. Str.

P. 186. l. 4. *ὑπὸ Νέρωνος* MSt. MG. Ion.

P. 187. l. ult. et penult. verba *ἀσπάζεται* — — *Κλαυδία* habet quoque Zimm. Ruf. totum adeo caput omisit.

P. 188. l. 5. *χρήσιμος* Zimm.

P. 192. l. ult. et p. 193. l. 1. 2. Cph. ita legit: *φασὶ δὲ ὁπηνίκα ὁ Παῦλος εἴωθεν ὥσπερ ἰδίου τινὸς εὐαγγελίου μνημονεύειν γράφων οὕτως, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, τὸ κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον σημαίνειν.*

P. 193. l. 5. *αὐτῷ ὃν κατὰ* Cast.

P. 195. l. 2. *ἐνιαυτῶν* MG.

P. 196. l. 17. *ἔσχατα* pro *ἔσχατον* Steph. qui etiam statim ante omittit *αὖ.* — L. 3. a fin. *ὁ αὐτὸς* Cast.

P. 197. l. 1. post *ἀναγκαῖον*, *δὲ* inseruit Str., sed omittunt illud MG. Zimmerm. Mox *χρῆν δ᾽ οὖν* Steph. et *Χριστόν τε τοῦ θεοῦ*

Stroth. Val. lectionem habet Zimmerm. Similiter ad finem cap. V. Χριστὸν τὸν θεὸν ἡμῶν MSt. MG. Ion.

P. 198. l. 1. ἀπώλειαν Cph. Ios. contra Nic. ἀπώλειας. — L. 3. προσεξεκαίετο Ioseph. Niceph. Sed nescio cur Stroth. not. 43. adscripserit: *recte*. Eusebium enim scripsisse προσεξεκάετο cur non probabile? Vid. Koen. ad Gregor. C. p. 75. Hermann. praefat. ad Sophocl. Aiac. p. XIX. cf. Maittaire de Graecae linguae diall. p. 14. C. ed. Sturz. Idem vero Str. ante δεινὰ non habet τὰ, pro quo Cph. γὰρ scripsit, nisi sit error editionis Genev. Statim denique post pro γε Steph. Val., cum Ios. Nic. Cph. γὰρ dedit Str. et post ἄθλίων cum Ioseph. Niceph. omisit ἦν quod tamen Cph. Zimmerm. habent.

P. 199. l. 2. οὖν omisit Steph. Ios. Nic. Str. — L. 4. Ios. τροφῆς, τροφὰς Nic. — L. 5. εἰσαράξαντες Zimmerm. — L. 16. κεκρυμμένων Ios. Nic. Statim post προπαρεσκεύαζον Grut. et αὐτοῖς pro ἑαυτοῖς Ios.

P. 200. l. 3. λοιμὸς Cph. — L. 4. ἐπεβοσκεῖτο Grut. — L. 6. διωδέοντες Cph. — L. 10. pro γοῦν Reg. Steph. Ios. Ruf. Str. et ut videtur omnium codd., Nic. γὰρ, quod Str. aptius esse iudicat. Similiter paulo post pro δὲ post ξηροῖς Cph. Ios. γάρ. Ibidem pro ἐφιώρων Ven. Maz. Med. Fuk. Sav. Ios. Nic. Str., Reg. Steph. ἀφεώρουν, Cast. Grut ἐθεώρουν. — L. 4. a fin. καταχαλίμματα Ios.

P. 201. l. 2. pro ἀτενὲς Nic. ἀπηνὲς, Ios. Cph. ἀτενίσας. — L. 3. a fin. βραδυνόντων Ios.

P. 203. l. 11. post αἴτιον non addit τι Zimmerm.

P. 204. l. 7. ἀπεκάλυψε Grut., διεκάλυψε Steph. Ios. Nic. Stroth. — L. 5. a fin. αὐτῷ habet Zimmerm. Pro τολμηθὲν in Ios. est καινοτομηθὲν et ab eodem, Nic. Ruf. Steph. abest δεινῶς, quod cum Grut. Cph. dedit Str. — Lin. penult. καὶ θεὸν pro τοῦ θεοῦ Steph. Ruf. *Christum deum.*

P. 205. l. 4, 5. ἡ φυγὴ ὑμῶν Nic. Matthaeus. Mox idem Matth. οὐ γέγονεν pro οὐκ ἐγένετο et οὐδ' οὐ μὴ γένηται pro οὐδὲ μὴ γένηται. —L. 10. post ἐνδεικνυμένους Cph. addit ἐκ τοῦ Φροντῶνος. — Lin. penultima καὶ σὺ καί γε Lucas, in quo etiam post ἡμέρᾳ additur σου. Lin. ult. ante ὀφθαλμῶν articulum habet Niceph. et σου Stroth. pro σοι.

P. 206. l. 2. οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι et mox post τέκνα σου, ἐν σοί dedit apud Lucam Knappius. — L. 5. ἐν non legitur apud Lucam. Mox ibidem ἄχρι πληρωθῶσι pro ἄχρις οὗ πληρ. — L. 4. a fin. ἐπιθεῖναι omisso ἔτι Steph.

P. 207. l. ult. cap. VII. παραδοθῆναι Stroth. παραθεῖναι Zimmermann.

P. 209. l. 4. ἀνδρῶν ex Ios. Nic. Ruf. Ven. Grut. Ion. scripsit Stroth., ἀνθρώπων cum Steph. Zimmerm. Paulo ante apud Ioseph. pro δείλην legitur δείλης ac mox post σιδηροδέτοις additur καί. Post βαθυτάτους Cph. ex Ios. addit εἰς τὸν οὐδὸν ὄντα ὀρηνικῶς λίθου καθ-

ειμένους. — L. 4 a fin. προελθόντες εἰς τὸ ἔνδον ἱερὸν Ios. Cph. et iidem mox ἀντιλαβέσθαι ἔφασαν.

Pag. 210. lin. 1. Ἀνάνου Ios. Cph. — L. 5. a fin. καὶ ὀργισθέντες Zimmerm. — L. 3. a fin. post ἑαυτοῦ Cph. addit δημοσίᾳ πρὸς τοὺς ἐπισήμους. — L. 2. a fin. cum Cph. perperam dedit Zimm. παίοντας. Valesius satis habuit monere praeferendum videri sibi παίοντας. Quamvis vero male, tamen Eusebium παρόντας scripsisse omnium codd. consensus et Rufinus certissime docet.

P. 211. l. 1. 2. a fin. τε οὗτος ἤ Steph. γε.οὗτος εἰ Grut. Ion.

P. 213. l. 5. Ῥωμαϊκοῦ pro Ἰουδαϊκοῦ Steph. *belli Iudaici cum Romanis habiti historiam* Rufin.

P. 214. l. 2. a fin. ὀλίγον retinuit nobiscum Zimmerm.

P. 215. l. 11. 12. pro τὸ νομίζειν Ios. Cph. ὀνομάζειν, pro θεοῦ Nic. θεῖα, pro ἐπιμένειν Ios. ἐμμένειν, pro ὑπὲρ idem περί. Cf. Galat. I, 4.

P. 216. l. 5. pro ἤδη Steph. Nic. (Ion. etc. Mazar. etc.), Ios. Ruf. Str. ἔτι.

P. 217. l. 1. neque post χειρὶ neque post βιβλία interpunxit Zimmerm. Perperam.

p. 218. l. 7. a fin. τοὺς πάντας Cph. Zimm., omittentibus illud Steph. Ruf. Stroth.

P. 221. l. 3. ἕτερος pro δεύτερος exhibent MSt. MG. Ion.

P. 222. l. 1. cap. XVI. Κλήμεντος habet Zimmerm.

228. l. 6. a fin. βασιλεύσαντα Cast.

232. l. 6. παρατίθεμαι Reg. Steph. Clemens. Post pro σοι Clemens σε, pro διελέγετο, διετείνετο, pro Εἶτα — Ἔφεσον, καὶ ὁ μὲν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον ἀπῆρεν.

P. 235. l. 9. παραθήκην MSt. MG. Ion. — L. ult. καὶ ἔτι ἐπεὶ δ. Reg. Steph. (MSt. etc.) Male. Vid. not. 11. καί τι καὶ Clem. Nic. Str. Porro Nic. liberius βυθεόν τι στενάξας καὶ ἐπιδακρ.

P. 236. l. 4. καταῤῥήσσων Nic. Mox τοῦ ἀδελφοῦ cum Clem. Nic. dedit Stroth. τἀδελφοῦ Reg. Steph. (MSt. etc. Ion. etc.)

P. 239. l. 8. a fin. πειθοῖ pro περινοίᾳ MSt. MG. Ion. et iidem ante διδομένῃ pro δεδωρημένῃ.

P. 240. l. ult. ἐφ' ὧν pro ἀφ' ὧν Grut. Cast.

P. 242. l. 2. ἐπὶ ταύτῃ pro ἐπ' αὐτῇ Stroth.

P. 243. l. 4. 5. τίθησιν pro προὔθηκε Grut. Cast.

P. 247. l. 5. a fin. περιφερομένας Cph. προφ. Stephan. (MSS. omnes) Ruf. Str.

P. 251. l. 7. perperam cum Stroth. et Zimmerm. dedi ἀγήρους quod Graeci ignorant, pro ἀγήρως quod scripsit rectissime Vales. Ipse enim Eusebius forma ἀγήρως utitur. Vid. I, 3 p. 33. ἀθάνατόν τε καὶ ἀ γ ή ρ ω τὴν ἱερωσύνην. V. C. I, 9. εἰς ἀ γ ή ρ ω τε χρόνον. Et Gregor. Naz. carm. X. ed. Murator. in Anecdd. Graec. p. 12. ε ὐ γ ή ρ ω ς habet. Cf. carm. LXXVI. p. 73. Vid. Homer. Odyss. V, 218. VII, 94. VIII, 94. quibus postremis locis ipsum le-

gitur ἀθανάτους καὶ ἀγήρως. Iliad. XII, 323. ἀγήρω τ' ἀθανάτω τε. Plutarch. Pericles c. XIII. ψυχὴν ἀγήρω. Maittaire de diall. ling. Graec. p. 41. B. p. 453. D. A. Thiersch. Grammatik, vorzüglich des homerischen Dialekts §. 184. 15. p. 288. ed. III. Cf. Pierson. ad Moer. p. 3. Kuehn. et Jungermann. ad Pollux. II, 2, 14. ed. Hemsterhuis. et Matthiae ausf. griech. Grammatik p. 236 sq. 10. Voce autem ἀγήρaος praeter Hom. Od. XXIII, 336. et alios utitur Gregor. Naz. carm. III. p. 4. ed. Murator. ἀγήραον ἦπαρ' ἀλιτροῦ. — L. 12. pro οἰστρηθ. — δαιμόνων Iustin. ἐνεργηθέντα καὶ ὑπὸ τῶν δαιμονίων. — L. ult. nec θατερολήπτους eum Val., nec θατέρᾳ λήπτους cum Str. Zimm., sed θάτερα λήπτους scribendum duco. Ità enim ipse Euseb. demonst. evang. IV, 9 p. 159. ed. Montac. atque in eadem plane re loquitur.

P. 252. l. 2. post Χριστοῦ Stroth. addit δογματίζοντας καί. Non secutus eum est Zimmermann. — L. 6. post ἄν, ἄλλως ἤ addunt Grut. Cast.

P. 253. l. 2. τοῦ κυρίου Zimmerm.

P. 255. l. 6. εἰληχὼς idem. — L. 2. a fin. Cph. Cast. πλησμονῆς et superius pro Κήρινθον — — συστησ. Cph. scripsit τοῦ — — συστησαμένου, qui etiam post haec verba omittit γὰρ et αὐτοῦ.

P. 256. l. 2. post δὴ, διηγεῖται habet Steph.

P. 257. l. 9. post ἀγαγὼν cum Steph. Clem. (MSt. etc.) τὴν γυναῖκα addit Stroth. In seqq. παραχρήσασθαι pro παραχρῆσθαι et γενομένῳ pro γεγενημένῳ Clemens.

P. 258. l. 7. παραχρῆσθαι Clem. et mox ἐβούλοντο. — L. 4. a fin. idem παραχρεῖσθαι legit ac l. 3. post ἡδονὴν addit ἀκόλαστον.

P. 260. l. 3. αὐτοῦ et mox ἀγομένην τὴν ἐπὶ θάνατον Clem. θάνατον etiam Nic. — L. 4. a fin. μεμνῆσθω αὐτῇ Clem.

P. 262. l. 2. 3. Φίλιππον τῶν δ. ἀ. Steph. Φίλιππος τῶν δ. ἀ. MSt. Ion. Φίλιππος εἷς τῶν ἑπτὰ διακόνων Cph.

P. 264. l. 9. 10. a fin. περί τινων γοῦν omisso ὃς δὴ Str., quem vero non secutus est Zimmerm. — L. 2. a fin. Σίμωνος legitur etiam MSt. MG.

P. 265. l. 7. a fin. ἀπογόνους Grut. Cast.

P. 267. ext. verba Καὶ ταῦτα μὲν — — ἴωμεν habet Zimmermannus.

P. 268. l. 10. τοιοῦτον pro τοιόνδε Stroth. Paulo post pro ἐγκειμένου MG. Cast. ἐγκειμένην.

P. 271. l, 1. 2. ἀνὴρ — — εἰδήμων recte retinuit nobiscum Zimmermann.

P. 281. l. 2. ἐστιν post πρόδηλος addit Str.

P. 282. l. 12. ἀληθείας Grut. Paulo post pro παρηκολουθηκὼς — — λόγους Cph. scripsit: τὶς τῶν πρεσβυτέρων παρηκολουθηκὼς τοῖς ἀποστόλοις ἦλθοι, τοὺς τῶν ἀποστόλων ἀνέκρινον λόγους.

P. 285. l. 6. ἀναγράψας pro γράψας Venet.

Pag. 286. lin. 1. συνετάξατο pro συνεγράψατο Steph. Nic. Stroth. — L. 4. ante τῆς, ἀπὸ addunt iidem, omittit Zimm.

P. 287. l. 1. δὲ omittit Stroth., habet Zimmerm. — L. 3. post ἐπίσκοπος Bong. Rufin. Κέρδων. — L. ult. ἀπολαμβάνει, quod habent MSt. MG., casu impressum est, Vales. cum Stroth. Zimmerm. ὑπολαμβάνει.

P. 289. l. 2. νάμους iterum vitiose Zimmerm.

P. 292. l. 3. Κουαδράτος Bong.

P. 294. l. 1. ἐγκρίνειν Grut. Cast. — L. 10. ἴνvατος Zimmermannus.

P. 295. l. 1. ἕκτος MSt. MG. Ion. pro ἕκτῳ quod est apud Ruf. Steph. Stroth.

P. 300. l. 1. pro καὶ π. Stroth. παντελῆ τε. Zimmermannus καὶ π.

P. 302. l. 2. 3. a fin. δυεῖν — ἀρχηγοὺς Zimmerm.

P. 303. l. 3. a fin. pro δ' οὖν Stroth. cum Ven. Cph. γοῦν. δ' οὖν habet Grut. Zimmerm. Sequens αὐτοῦ omittit Steph.

P. 304. l. 1. pro ἄλλους Cph. ἀγγέλους. — L. 3. a fin. δὲ omittit Stroth., habet Zimmerm.

P. 313. l. 2. a fin. κρίνειν pro κτείνειν Grut., MSt. MG. Ion. κλινεῖν (?).

P. 315. l. 2. Σερηνίου Iust., mox Γραννιανοῦ Nic. — L. 5. ante παρασχεθῇ Nic. addit μὴ et mox apud eundem εἰ γοῦν, apud Iust. ἂν οὖν pro εἰ οὖν et pro ἐπαρχιῶται δύνανται Nic. ἐπαρχεῶται δύνωνται. Pro ἀποκρίνασθαι Str. paulo post ἀποκρίνεσθαι.

P. 322. l. 3. pro πέπεικε βλ. Iust. πεποίηκε βλασφημίας, pro πέπ. Nic. ἔπεισε. Ruf. *persuasit.*

P. 327. l. 2. οἶδ' Stroth.

P. 329. l. 1. κατηγορουμένοις cum Val. Zimmermann. Sed vid. not. 7. p. 330. Post νικῶσι Cph. addit μᾶλλον.

P. 330. l. 1. post ἤπερ addit ζῆν Grut. Ion. Pro αὐτοὺς eadem lin. Nic. αὐτοῖς.

P. 331. l. 6. a fin. ἐσήμηναν Nic. pro ἐσήμαναν. — L. 4. a fin. πρᾶγμα καταφέρειν ὡς τοιοῦτον Cph. — L. 2. προσετέθη Nic. male.

P. 333. l. ult. Χριστὸν cum Vales. Stephan. (MSt. etc. etc. et omnibus MSS.) Zimmerm., κύριον Iren. Ruf. Nic., qui tamen τοῖς omittit, Stroth.

P. 334. l. 1. pro ἐν τῇ ἐν Σ. Grut. ἐν τῇ Σμυρναίων, Nic. ἐν τῇ τῆς Σμύρνης, in quo paulo ante legitur εἰς τὴν Ἀσίαν καταστάθεὶς, Ruf. εἰς τ. Ἀ. omittente. — L. 3. post γηραλέος addit ἦν Stephan. Nic. Str., omittunt cum Val. Grut. (Iren.) Zimmerm.

P. 337. l. 4. post Σμύρναν Stroth. cum Ruf. Nic. addit τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, omittit cum Vales. Stephan. Zimmermann. (codd. omnes).

P. 348. l. 2. διασώζεσθαι et inferius προθύμως Zimmermann.

P. 358. l. 7. εὐλογημένου Stroth.

P. 370. l. 4. pro καὶ μετὰ, οὔτε μετὰ Cph.

P. 371. l. 2. πέρας pro πόρους Grut. Cast. — L. ult. παρ' ὑμῖν Grut. Iust. Str., π. ἡ. Steph.

P. 374. l. 2. a fin. τ. διδασκάλειον cum Val. MG. Str., τ. διδασκάλιον Steph. Iust.

P. 379. l. 3. καὶ omittit Stroth. — L. 10. ἐπείσθη Iren. et statim ante οὐκ ἂν Niceph. — L. 14. αὐτοῦ pro αὐτοῦ Stroth.

P. 380. l. 1. Ἀγριππῖνος Nic. Ruf. Cph. Str., Ἀγρίππας Steph. Praeterea index cap. XX. apud Strothium hic est: Τίνες κατ' αὐτὸν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας γεγόνασιν ἐπίσκοποι.

P. 381. l. 4. a fin. pro οἷς Steph. (MSt. Reg. Maz. etc.), ᾧ legunt Cph. Ruf. Nic. Val. in interpretatione, Stroth.

P. 384. l. 3. 4. pro Σατορνιλιανοὶ Nic. Σατορνινιανοί. Cf. IV, 29 not. 2. — L. 4. παρεισηγάγησαν pro eo quod ipse scripsi cum Nic., παρεισήγαγον, dedit quoque Zimmerm. Sed illud equidem nec ab Hegesippo quamvis barbare scribente profectum puto. Quamquam nec παρεισήγαγον verum esse praestare volo. Quid vero si levissima mutatione scribatur παρεισηγάγοσαν pro παρεισηγάγησαν? Nisi egregie fallor, haec sola est Hegesippi lectio. Vid. Maittaire de Graec. ling. diall. p. 298 ext., ubi tum aliae similes formae tum ἠγάγοσαν ex 3 Ezr. I, 19. affertur. Adde Sturz. ad Maittaire l. l. p. 299. Lobeck. ad Phrynich. p. 394. Winer. neutestam. Grammatik p. 39. 3. a. ed. II.

P. 391. l. 10. Κνωσσίους Zimmerm.

P. 406. l. 2. post ποιουμένου, τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦδε λεκτέον retinuit Zimmerm.

P. 408. l. 2. a fin. αἰτιολογίαν retinuit nobiscum Zimmerm.

P. 411. l. 5. τῇ — γλώττῃ legit Zimmerm.

P. 412. l. 5. 6. οὐ μὴν καὶ παντελῶς Stroth. Contra Val. lectionem retinuit Zimmermannus. Mox ἀπετρίψατο pro ἀπερρύψατο Cast.

Tom. II.

Pag. 4. lin. 2. a fin. Valesii lectionem *ὁ δέ γε περὶ τοῦ κατὰ θεὸν* retinuit Zimmerm.

P. 6. l. 3. a fin. *ἐνταῦθα* Steph. *ἐνθάδε* Nic.

P. 7. l. 9. post *τοῦ πονηροῦ* Cph. addit *φέρειν τε καὶ*. Paulo ante pro *ἐῤῥύετο, ἀντιπ.* Nic. *ἐῤῥώννυτο· ἀντιπαρετάσσετο.* Paulo autem post *ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς* idem Nic. omittit et mox apud eum legitur: *συρηδὸν πανδημεὶ τὰ ἐπιφερόμενα ἀπὸ τοῦ ὄχλου.*

P. 9. l. 8. sq. *ἀνελήφθη γὰρ καὶ εἰς τὸν κλῆρον τῶν μαρτύρων αὐτὸς παράκλητος* Cph. pro *ἀνελήφθη — — παράκλητος.* Paulo post verbum *πλεῖον* deesse in in nonnullis MSS. notatur in Ion. Porro pro *ἔχων — πνεῦμα* Cph. *εἶχε γὰρ καὶ τὸν παράκλητον Ἰησοῦν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εἰκότως τὸ πνεῦμα.*

P. 11. l. 5. post *στρατιωτῶν* Cph. addit *κατ᾽ ἐνέδραν*. Idem mox *τοῦτο* pro *τούτῳ*. — L. 6. *Θυέστια* Steph. — L. 11. *ἐφ᾽ ἡμῖν* pro *καθ᾽ ἡ.* etiam MSt. MG.

P. 17. l. 12. a fin. pro *ἐσύρετο* Steph. *ἐφέρετο*. Sed non solum Nic. *ἐσύρετο* diserte habet, verum etiam illud exprimere voluisse Ruf. videtur vertendo: *ducitur ad tribunalia*, imo potius *d e f e r t u r*. Cf. quae monui II, 1 not. 10. Adde VI, 41 p. 256.

P. 18. l. 1. *τι* pro *τις* Cast. — L. 2. *αὐτῶν* pro *ἑαυτῶν* Stroth. — L. 3. 4. *εἰς τὴν εἱρκτὴν* Zimmerm. Male.

P. 23. l. 10. *ἀεὶ* omittit Stroth.

P. 25. l. 2. *ἐπερωτηθῶσιν* Maz. Med. Fuk. Sav. Val. Zimm. Contra Str. scripsit *ἐπερωτηθῶσι* solo, ut videtur, errore typothetae. Sed Reg. Steph. (MSt. etc.) *ἐρωτηθῶσι*, Grut. Cast. *ὑπερωτηθῶσι*. Statim post pro *ὑπὸ* eadem lin. Stroth. *παρά*, quem non secutus Zimmerm.

P. 34. l. 4. a fin. *τῇ εἱρκτῇ* omisso *ἐν* Stroth. *Ἐν* retinuit Zimmerm. — L. ult. pro *τῶν λοιπῶν* Cph. *τῶν τυθέντων*.

P. 36. l. 9. a fin. post *ἴσα θεῷ* Cph. addit: *ἀλλ᾽ αὐτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών.*

P. 37. l. 10. pro *ἐποίουν* Cph. *ποιοῦντες*, apud quem mox deest *τοὺς* et inferius pro *ὑπὲρ τῶν λιθαζόντων* legitur *ὑπὲρ τῶν ὑβριζόντων*. — L. 5. a fin. *ταῦτα* pro *τοῦτο* Cph. Cast.

P. 39. l. 8. *τὸν* ante *Μοντανὸν* habet Zimmerm.

P. 43. l. ult. cap. IV. post *τοιαῦτα* Stephan. addit *καὶ οὕτως ἔχοντα.*

Pag. 44. lin. 2. Μελιτίνης Stroth. Μελιτηνῆς Zimmerm.

P. 47. l. 6. οἷς καθ' ἡμῶν μόνον Zimmerm.

P. 48. l. 5. a fin. συμβεβιωκὼς Ion. συββεβιωκὼς MSt. MG. συμβεβλ. Iren. Steph.

P. 49. l. 10. διαδοχῇ pro διδαχῇ Zimmerm, Male.

P. 50. l. 4. ὁ αὐτὸς post λέγων Cph. — L. ult. πάντα MSt. MG. Cph. Iren. Nic. Ruf. πάντας Steph.

P. 51. l. 2. a fin. post Πλάτου Cph. addit πολλὰ θαύματα.

P. 54. l. 1. καὶ περὶ τῆς ψήφου Cph. Ion. — L. 3. ἀρχαίοις τῶν ἀντιγράφων Nic. — L. 5. τῷ λόγῳ διδασκόντων Iren. — L. 7. post γραμμάτων Cph. Iren. ἔξει ἑξακοσία ἑξήκοντα ἕξ. Cf. interprett. ad Apocal. XIII, 18. — L. 8. 9. ἀποκινδυνεύσομεν Cph. Iren.

P. 57. l. 4. ἰδίαν pro ἰδίᾳ Nic. et mox μή πω pro μή τι. Ibidem συνθέμενος Steph., συνθέμενοι Bong. Cph. Iren. Nic.

P. 60. l. 5. ὡρμημένον Cph. Ion. — L. 7. ἐκθ. διαθ. omittit Stephanus. Cph. Ion. pro ἐκθ. habent ἐνθυμοτάτῃ. — L. ult. verbum ἦσαν altero loco positum typothetae haud dubie vitio apud Zimmerm. deest.

P. 61. l. 2. καταβολῇ καὶ αὐξήσει Nic. οἰκοδ. κ. α. Cph. — L. 3. Cph. εἴρητο pro λέγ.

P. 63. l. 3. διδαχῆς iterum Zimmerm. ut cap. VI. non minus male. — L. 4. ἤδη δὲ ἡ Clem. Grut. ἡ δ. οὐ Ruf. Niceph. Steph. Paulo post σκιογραφία Clem. Grut. et ἐνεργῶν Cph. — L. ult. οἱ δὲ, ἐπὶ τ. μ. Ἑλλ. Clem. Grut. ὁ δὲ, ἐ. τ. μ. Ἑ. Ruf. Nic. Steph. Mox θάτερος Clem. Nic. Grut.

P. 64. l. 1. 2. ὁ μὲν τῆς τῶν Ἀσσ. Clem. Grut. Et in edit. Val. Mogunt. legitur ὁ μέν τις τῆς Ἀσσυρίων. Sed probabiliter solo typographi errore. Nam ipse Readingus h. l. scripsit ὁ μέν τις τῶν Ἀσσυρίων. — L. 2. ante Ἑβραῖος Grut. addit οὗτος. — L. 3. pro δυνάμει — πρῶτος Clem. Cph. δυν. δὲ οὗτος πρῶτος. — L. ult. pro ἐκδεξάμενος Clem. Cph. ἐκδεχόμενος.

P. 65. l. 3. τοῦτον pro τούτων Steph., τούτῳ Cph.

P. 67. l. 1. τὴν πολιτείαν σεμν. καὶ τὸ γῆρας Niceph.

P. 68. l. 8. pro ἐληλύθοι Steph. habet ἐληλύθει, Nic. ἦλθεν. — L. 16. προσθεὶς Cph. Ion. προθεὶς Ruf. Stephan. Paulo ante περὶ θεοῦ Stroth.

P. 69. l. 10. ὑπομνήματα Steph. Nic. ὑπόμνημα Ruf. — L. 12. βλασφημήσας λόγους Stroth. cum Stephan. βλασφημήσας νόμους Ruf. Cph. Ion.

P. 71. l. 2. a fin. pro καταλέλειπται Rufin. Stephan., habet Cph. ἀνείλεκται.

P. 75. l. 8. a fin. Ἀρδαμῶν Cph. Ion. Paulo post φιλοπρωτίας Stephan.

P. 76. l. 6. πεπληρομένῳ Cph. Ruf. pro χαρίσματι. — L. 7. a fin. ἑταίρας pro ἑτέρας Cph.

P. 77. l. 12. προφητοφάντας Ruf. Nic. Steph. (Maz. Fuk. Sav.), προφητοφῶντας MSt. MG. Ion.

P. 78. l. 2. ἀποκινήσαντος Grut. Ion. ὑποκιν. Nic. Steph. — L. 3. κατὰ γὰρ τὸν τῆς ἑκατέρου Cph.

P. 79. l. 1 sqq. pro ὡς αἰρόμενον — — πνεύματι Cph. legit: παρέκστῆναι τε καὶ ἀναπαυστεῦσαι ἑαυτὸν τῷ τῆς ἀπάτης πνεύματι, ἀφ' οἱ αἰρόμενόν ποτε, καὶ ἀναλαμβανόμενον εἰς οὐρανούς. — L. 3. a fin. λαλοῦντας pro λαλοῦντι exstat in MSt. MG. Ion.

P. 82. l. 1. a fin. παρεκτάσει MSt. MG. Ion.

P. 83. l. 4. pro Ἄγαβον Nic. Ἄγκωνι Paulo post ante τινὰ ἄλλους Reg. Sav. Steph. addit ἤδη, Bong. Ion. autem ἔτι.

P. 86. l. 4. a fin. ante δοκεῖ, οὐ addit etiam Ruf. Cph. Stroth. Zimmerm. Male. Lectio Reg. Maz. Med. Fuk. Steph. Val. aperte est difficilior. Neque enim cogitasse videntur librarii interrogationem saepe nudam negativum sensum afferre.

P. 90. l. ult. verba εἰπέ μοι κ. λ. Rufin. vertit: *Dicite mihi vos, o prophetissae, vultus prophetantis candoribus et ruboribus aliquando fucatur? prophetissa stibiis tingitur? prophetissa ornamentis utitur?* Unde patet Ruf. h. l. legisse ἡ προφῆτις. Sed in seqq. idem habet: *propheta ad tabulam et ad tesseras ludit? propheta pecuniam suam ad usuram dat?* Pro βάπτεται Grut. Ion. βαπτίζεται.

P. 94. in cap. titulo Σεραπίωνος et statim post Σεραπίων Steph. Ruf. Nic. Str. Sed Val. ex Maz. Med. Fuk. semper Σαραπίων scribit. — L. ult. cap. XVIII. post τὴν Stroth. addit ἐχθιστάτην quod vero non habet Nic.

P. 95. l. 5. post μακαριωτάτου Stroth. inseruit τοῦ nihil plane de eo dicens. Zimmermannus τοῦ non habet. — L. 2. pro ἴδητε Steph. Nic. Stroth. εἰδῆτε.

P. 100. l. 8. a fin. παρὰ τῶν αὐτοκτῶν Stroth. — L. ult. post σύνηθες Nic. Ruf. Ion. addit αὐτῷ probante Strothio.

P. 108. l. 3. ἐν ante ἄλλῃ omittit cum Steph. Nic. Stroth. — L. 6. φυλαττοίμεθα dedit etiam Zimmerm. sed male, ut equidem puto.

P. 110. l. 5. a fin. Φίλιππος εἷς τῶν ἑπτὰ διακόνων Cph. Φίλιππ. τῶν δώδεκα ἀποστόλων Ion. Φίλιππον τὸν δωδ. ἀπ. Steph. *Philippus evangelista* Ruf. Val. lectionem Nic. Eus. priori loco. — L. ult. et p. 111. πεφορεκὼς Steph. Nic. Val. Neque aliter quam πεφορεκὼς Val. legit III, 31 p. 263. Contra Stroth. et Zimmerm. utroque loco πεφορηκὼς dederunt, sed an recte, vehementer dubito, praesertim cum neutro loco, ubi πεφορηκὼς invenerit, Stroth. indicaverit, Valesius vero πεφορεκὼς in suis codd. probabiliter invenerit. Praeterea vid. Matthiae ausführl. griech. Grammatik §. 187. p. 332. cf. Maittaire de Graec. ling. dialectt. p. 462. C. p. 463. D. ed. Sturz. et Thiersch. Grammatik, vorzüglich des homer. Dialekts §. 211. 26. 27. d. p. 342. sq. ed. III.

Pag. 113. l. 1. *Εὐμενείας* scripsi cum Stroth. Val. contra *Εὐμενίας* habet, sed fortasse solo errore typothetae. Nam not. 28 p. 125. ipse Val. scripsit *Εὐμενείας*. Sed Zimmerm. nihilominus *Εὐμενίας*. Ibid. *Σάγγαριν* Niceph. — L. 3. *Παπείριόν* habet quoque Str., qui tamen Maz. Med. Fuk. non *Παπίριον* exhibere putat, sed vitium typographicum odorans in illis codd. potius *Παπίριον* legi coniicit.

P. 114. l. 9. ante verbum *λαὸς* Ruf. Nic. Cph. Val. in translatione, Stroth. addit *τῶν Ἰουδαίων*. Sed abest illud a Stephan. Val. Reg. Maz. Med. Fuk. Sav. MSt. MG. Ion. — L. 10. ante *πέντε* Steph. Ruf. Stroth. addunt *καί*. Nic. *δέ*.

P. 115. l. 1. pro *πάντων — συμπ.* Steph. (MSt. etc.) Str. *τῶν γράφοντι συμπ.* — L. 4. a fin. pro *ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ* Steph. Nic. Str. *ἐν Χρίστῳ Ἰησοῦ*, Ruf. *in disciplina Christi*.

P. 134. l. 2. a fin. *εὐθύνων* Steph., *διευθύνων* cum Val. Stroth. — L. 4. idem Steph. omittit *τοι*.

P. 146. l. 4. a fin. *Αὕτη γοῦν* Grut. Ion. — L. alt. pro *ὅτι γνοὺς* Cph. *ὅτε ἔγνω*.

P. 147. l. 2. a fin. *δ' οὖν* pro *γοῦν* Stroth.

P. 149. l. 21. in edit. Stroth. post *γένος* nescio an solo typothetae vitio deest *δ'* et statim post scribitur *θεὸν δ' υἱόν*. Error autem typographicus est haud dubie *ἐπανάγκης* pro *ἐπάναγκες* ibid.

P. 152. l. 9. a fin. pro *συναιρομένης* quod habet Nic., Grut. *αἰρομένης*, Steph. *συναιρουμένης*.

P. 153. l. 10. a fin. *χρῆσθαι* Steph.

P. 159. l. 2. post *πολὺς* in editione Strothii male omissum est articulus *ὁ*. — L. 5. *ἐγωνισαμένη* Steph. Sed *ἀγωνισαμένης* ad *περὶ ἧς* esse referendum longe facilius latere poterat librarios, ita ut ad proxime antecedens *διέπρεψε* potius debere referri crederent *ἀγωνισαμένη*. — L. ult. pro *ἀποφθέγξασθαι* Stephan. Nicephor. *ἐπιφθέγξασθαι*.

P. 163. l. 6. *ἀνετάραττε* Str. sed nec commemorans Val. lectionem *ἀνατεταράχει*.

P. 170. l. 4. *παγγενεὶ* Nic. Grut. Cast. semper teste Str. Sed vid. V, 21 not. 3.

P. 173. l. 2. a fin. *Ἀντωνῖνας* scripsit Stroth., sed nihil plane de varietate lectionis monens. Vales. lectionem retinuit Zimmermannus.

P. 187. l. 3. *καὶ* post *τοῦτο* omittit Nic. — L. 5. *ἢ* post *θερμοτέρα* deest apud Stephan. Similiter l. 6. *ἐκείνους* apud Nic. et l. 8. *ὡς* ante *ἀληθῶς* apud Steph.

P. 198. l. 7. sq. *καὶ τὰ φιλόσοφα παρ' αὐτοῦ* Suidas. Idem l. 10. *τὰ ἄλλα παιδεύματα.* — L. 13. *θεωρῶν ὡς ἕκαστα* et mox *ὡς ἤδη μέγαν καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ἕλλησιν*.

P. 207. l. 1. *καὶ πολυμαθείας* omittit Suidas qui contra mox post *σαφῶς* addit *περὶ τῶν λοιπῶν*. — L. 3. *τὴν* ante *θεοσέβειαν* non legi-

tur apud Stroth. operarum, ut videtur, vitio. — L. 10. pro εὐδοκιμοῦντος Grut. Cast. εὐδοκιμοῦντες.

P. 208. l. 8. καὶ ταῦτα μὲν τοιαῦτα περὶ ἀσκήσεως omisso Ἑλληνικῆς Suidas, ταῦτα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοῦ ἀσκήσεως Niceph. Eadem pag. lin. 3. μαθημάτων ante φιλοσόφων omittit et l. 4. pro αὐτῷ legit αὐτὸν idem Niceph. Quam quidem postremam scripturam vulgatae αὐτῷ longe praeferendam duco et quod in textum non recepi, doleo. Probabiliter enim αὐτῷ dederunt qui ὅντινα — αὐτὸν non concoquerent. Sed vid. Hermann. ad Viger. p. 709. et ad Sophocl. Trachin. v. 1263. Schäfer. ad Lamb. B. p. 23. Thiersch. Grammatik §. 349. 5.

P. 211. l. ult. pro καὶ αὐτὸς προεστὼς ἐκκλησίας Steph. καὶ αὐτὸς ἐπίσκοπος παροικίας. Contra Nic. habet pro καὶ Ἱππολ. etc. Ἱππόλυτος τε ὁ Πόρτου Ῥώμης ἐπίσκοπος.

P. 216. l. 1. Ἐξ ἐκείνου χρόνου Suid. Idem vero mox ante γραφὰς omittit θείας et pro ἐγίνετο habet ἐγένετο.

P. 219. l. 3. ἐπεγράψαμεν pro ἀνεγρ. Steph. — Ibid. cap. XXIX. l. 4. αὐτὸ δὴ τοῦτο et l. 4. εἰς ἡμᾶς omittit Suid., qui contra lin. ultima post θρήνους addit καὶ τὰ περὶ ἀναστάσεως.

P. 221. l. ult. post οὐκ ἀγνοητέον δ' Suidas addit ὡς, apud Origenem autem legitur οὐκ ἀγνοητέον οὖν ὅτι καὶ τὸ εἶναι. Val. lectionem habent Ruf. Nic. Steph.

P. 223. l. 4. pro ἐν ἑνὶ Δ. Ἀ. Nic. ἐνενιδαβρῦαμίν. Ἁιαμὶμ vero cum spiritu aspero Stroth. Mox pro ἐν ἑνὶ Ἐζρᾶ, Nic. ἐνενεζρα. Inferius pro Ἰεσαΐα idem Ἰεζία pro Ἰεεζκὴλ. Ἰεζεκιήλ. Pro Ἰερεμίᾳ quod habet Val., cum Stroth. scripsi Ἱρμιά. Nic. scripsit pro ἐπιστολῇ, ἐν ἑνὶ Ἱρμιά, ἐπιστολῇ ἐν Ἰερεμίᾳ. Denique l. 4. pro πρώτη δευτέρα scribitur apud Stroth. πρῶτον δεύτερον, sed ipse Stroth. nihil plane de hac variante lectione annotavit. Facile autem patet ad πρῶτον δεύτερον supplendum esse βιβλίον. Zimm. a Val. lectione non discessit.

P. 224. l. 6. pro Ὃ καὶ Stroth. et Zimm. ὃν καί. Vide quae notavi not. 12.

P. 225. l. 15. πάντη pro πάντας quod ex Nic. dedit Val., habet Steph. — L. 22. pro πᾶς ὁ ἐπιστάμενος Venet. ὃ πᾶς ὁ ἐπ. — L. 23. pro ὁμολογῆσαι ἂν Stroth. ὁμολογήσει ἂν an solo typothetae errore, nescio, Zimmermannus vero haud dubie nonnisi illo errore ὁμολογῆσαι ἄν.

P. 232. l. 3. a fin. ἀπολειπόντες Steph. Str. καταλείπαντες Grut. καταλιπόντες Ion. — L. ult. τόν τε τούτου Steph. Str. ὅ τε τούτου ἀδελφὸς Ἀθηνόδωρος Suidas.

P. 249. l. 4. τῆς ἀναλήψεως δεομένοις Stroth. Zimm., quorum hic coniicit τοῖς τῆς ἀ. δ. sine causa, ut videtur. — Lin. ult. pro οὐδὲ μίαν Stroth. οὐδεμίαν. Sed recte puto Zimmermann. retinuisse οὐδὲ μίαν.

P. 255. l. 11. pro τὸ εἰδωλεῖον quod dederunt Steph. Val. Str.,

MSt. MG. Ion. τὸ εἴδωλον et Ruf. vertit *ad idola*. Statim post ἀγαγόντες Stroth. Sed ἀπαγαγόντες praefero, cum facile ἀγαγόντες potuerit nasci ex sequente ἀγαγόντες.

Pag. 257. lin. ult. pro ὑπὸ τῶν πράξεων Cph. ὑπὸ τῶν ἐν ταῖς πράξεσι.

P. 263. l. 7. a fin. περιγενόμενοι Steph. Niceph. Stroth. ὑπεργ. Zimmermann.

P. 265. l. 2. a fin. ἢ τὴν χάριν Stroth. Sed καὶ τ. χ. nobiscum Zimmerm. Recte, ut puto, cum καὶ difficilius sit quam ἢ h. l. quod etiam facile ortum esse potest ex sequenti ἢ. — L. ult. φυλάξομεν Steph. quod recte puto mutasse Cph. Val. et Stroth. in φυλάξωμεν eodem modo quo paulo post χρηστευσόμεθα — ποιησόμεθα — ἐπιστήσομεν — λυπήσομεν — ἀνασκευάσομεν quae dedit idem Steph. Sed perperam Val. Str. et ipse Zimmerm. post ἀνασκευάσωμεν p. 266. punctum posuit, cum aperte requiratur signum interrogandi, quod nos dedimus.

P. 270. l. 4. a fin. cum Stephan. scripsi ἠντινοῦν pro ἥτις δή ποτε οὖν quod dederunt Val. Stroth. Zimmerm. Vid. quae monui ad Euseb. de martyr. P. c. XI. not. 6.

P. 274. l. ult. ἐν τῇ κλίνῃ αὖ ἔκειτο Grut. Cast. Sed vid. quae monui VI, 40 not. 11.

Eadem p. 274. l. 7. a fin. ἀνατέτραφθαι MG. et paulo ante pro φέρε δὴ ἑξῆς εἴπωμεν apud Stroth. legitur φέρε δ' ἑξῆς εἴπομεν. Sed certe εἴπομεν vitium typographicum esse coniicio. Val. lectionem tenuit ipse Zimmerm. — L. 4. a fin. pro φοιτήσας Stroth. εἰσφοιτήσας, sed non magis codd. facta mentione.

P. 282. l. 4. ὃ pro ὃν Stroth. vitio aperte typographico.

P. 290. l. 2. 3. cap. 46. παραιτεῖται Str. — L. 5. 6. pro ἐπιστρεπτικὴ Niceph. προτρεπτική. — L. 8. post Λαοδίκειαν Stroth. δὲ habet.

P. 302. l. 9. post γόητες inserui καὶ cum Stroth. Ipse Val. vertit: praestigiatores *ac* subdoli homines.

P. 327. l. 5. υἱέων pro υἱῶν Stroth. nescio, an typothetae vitio. υἱῶν Val.

P. 328. l. 8. φησὶ post καλὸν collocavit Stroth. et pro κρύψαι l. 9. idem κρύπτειν. Locum eodem plane modo quo nos, dedit Zimmermann.

P. 329. l. 1. τοῦ ante πειθαρχεῖν recte omisit etiam Zimmermannus.

P. 332. l. 2. χώρας Steph. — L. 5. ἔχῃ pro ἔχοι idem.

P. 337. l. 9. προεῖπε non προσεῖπε Str. fortasse errore typographico; προσεῖπε Zimm.

P. 342. l. 4. colon post γίνεσθαι posuit Zimm., λαχόντας pro τυχόντας habet Grut. Cast. et pro τόπου Cph. τούτου δέ.

P. 344. l. 1. post εὐθὺς cum Stroth. inserui ἐκεῖθεν omissum a Val. qui tamen vertit *statim inde*.

Pag. 345. lin. 3. *Ἠπείλου* Zimm. — Ibid. l. 1. post *τοιοῦτον* Str. male omisit punctum vel colon. Rectius autem ipse verba *Ἀπὰρ — τοιοῦτον* vertit: *Unter andern erzählen sie auch folgendes Wunder*, quam Val.: Inter quae huiusmodi *est* miraculum.

P. 347. l. 3. *Ἔμενε* Stroth. *Ἔμεινε* Zimmerm. — L. 2. Stroth. *τυγχάνει*, male.

P. 350. l. 2. a fin. *ὅσον οὐδέ πω* Stroth. *ὅσον οὔπω* Zimmermannus.

P. 351. l. 1. *ὅμιλεῖ* Str. *ὁμιλεῖν* Zimm.

P. 353. l. 11 *τεσσάρων* Zimmerm.

P. 356. l. 2. *Φαῦον* Niceph. — L. 8. a fin. *ἀναλήψεως* pro *ἀναιρέσεως* idem.

P. 361. l. 4. *τῷ* ante *Χρειστοῦ* desideratur apud Stroth. sed exstat apud Zimmerm. — L. 5. *ἐπεφράνθημεν* Steph. — L. 10. *τοιοῦτον* Niceph.

P. 362. l. 1. 2. *αὐτὸν τὸν ἐκεῖνων* Nic. pro *αὐτοὶ τ. ἐ.* — L. 3. *ἐπιδεικνῦσι* Grut. Ion. — L. 8. *γενόμενον* Nic. pro *γινόμενον*.

P. 364. l. 2. *καὶ ἐπιεικεῖς ὁδοὺς ἰδιωτικὸν* Nic.

P. 365. l. 4. *κακοπραγίᾳ* Cph. Ioni *κακοτροπίας* Nic. Steph. — Cap. XXIII. l. 1. 2. pro *τῶν πρὸ αὐτοῦ βασ.* Steph. Str. *τῶν ἑαυτοῦ βασ.* — L. 3. *παγγενεῖ* Grut. Vid. V, 21 not. 3.

P. 367. l. 2. *ὁμοίως* Steph. *ὁμοίως* Nic.

P. 368. l. 10. *αὐτοῦ* Cph. pro *αὐτοῦ*. Vid. VI, 43 not. 34. — L. ult. *ἐπιδεικνύων* Cph.

P. 370. l. 2. *ἀλλὰ γὰρ φίλη* Stroth. nescio an solo errore typothetae.

P. 372. l. 1. *ὅλας* Steph. — L. 7. *τὸ* ante *φιλάληθες* omittit idem. — L. 13. 14. *κατεμβατεύειν* Grut.

P. 373. l. 8. a fin. *μήτε διελέγχεσθαι* Stroth. sed nihil de scriptura commemorans. Valesii lectionem habet Zimmerm.

P. 375. l. 4. a fin. *ὅτι μὴ συντιθεῖν* Nic.

P. 377. l. 13. *ἀποῤῥήτως* pro *ἀπείρως* Niceph. — L. 21. *εἰσάπαξ* Steph. Nic. Str. *ἅπαξ* Val.

P. 378. l. 1. *ἀπὸ* pro *ὑπὸ* Str. *ἀπὸ* Zimm.

P. 379. l. 9. 10. *ὁ ἐθεασάμεθα* omittit Nic.

P. 380. l. 8. a fin. *ἑαυτοῦ* pro *αὐτοῦ* Str. sed nihil de lectionis diversitate addens. — L. 7. a fin. post *Ἔτι δὲ* Str. inseruit *διὰ* sed *διὰ* omittit Nic. Simul omisso *διὰ* lectio est difficilior. Tacuit vero Str. *διὰ* legi nec apud Val. Ceterum Nic. l. 9. a fin. habet *ἀποφήναντος* et l. 7. *αὐτὰς* pro *αὐτάς*.

P. 381. l. 2. *τοῦτον* pro *τούτῳ* Cph. Str. *τούτῳ* Steph. Male vero Stroth. dicit ipsum Val. habere *τοῦτον*. — Lin. penult. Str. *μόνην* pro *μόνον*, quod retinuit Zimm. Male vero iterum Str. de lectionis varietate plane est tacitus.

P. 382. l. 4. *πρὸς* ante *Ἀμμωνα* inserit Nic. Sed vide quae observavi ad Euseb. H. E. VI, 40 not. 11.

Pag. 383. lin. 3. γραφέντας et l. 8. τούτων malo errore typothetae haud dubie legitur apud Stroth. Eadem vero l. 8. ἐκκλησιαστικοῦ Bong. Ion. ἐκκλησιαστοῦ Nic. Steph.

P. 384. l. 1. 2. Τῆς 'Ρωμαίων ἐκκλησίας ἔτ. ἐνδ. προστ. Ξύστον Reg. Fuk. Steph. Str.

P. 395. l. 4. σεμνοπροσώπως pro σεμνοπρεπῶς habet Nic. fortasse rectius.

P. 399. l. 1. οὐχ ἥκιστα δὲ ὅπου Str. οὐχ ἥκιστα δέ που Nic. — L. 3. αὐτῶν pro ἑαυτῶν Steph. Nic. Str.

P. 401. l. 2. 3. προτρέψῃ Str.

P. 405. l. 1. ἀποπεπτωκότος Steph. Str. Sed ἐκπεπτωκότος praefero atque id ipsum retinuit Zimmerm.

P. 417. l. 8. τῶν ἐν τῇ βουλῇ συγκαταθεμένων Str. τῶν ἐν τῇ βουλῇ συγκατατεθειμένων Zimm.

P. 419. l. 5. a fin. pro αὐτὴν legi quoque posse αὐτὸν, si ad πρῶτον μῆνα referatur, coniecit Stroth.

P. 421. l. 4. a fin. μετωπωρινὸν pro φθινωπωρινὸν Str. Cf. Fungermann. ad Pollue. I, 7, 60. ed. Hemsterh.

P. 424. l. 9. post αὐτὰ comma posui cum Str., non post σωτῆρος quod fecit Val. Recte enim dixit ipse Val. πρὸς — σωτῆρος esse iungenda cum αὐτίκα — ἀναδειχθεὶς et ad ἀνορθοῦται activo sensu dictum pertinere Θεόδοτος. Neque igitur Val. post σωτῆρος interpungens sibimet ipsi constitit. Sed non satis accurate scripsit Strothius: „*mox neque Steph. neque Val. post αὐτὰ sed post σωτῆρος distinguunt, ita ut ἀνορθοῦται non referendum sit ad Θεόδοτος sed ad πρὸς τοῦ θεοῦ, at tunc Eusebio scribendum fuisset ἐπισκόπου ἀναδειχθέντος Θεοδότου.*" Nam ad Θεόδοτος, ἀνορθοῦται referri certe voluisse Valesium, docet eius not. 34. ad h. l. Zimmermannus vero in eo vix recte egit quod omnino nullam poneret h. l. interpunctionem. Nam si aliquo loco, hoc certe interpunctione opus est. Ceterum eadem l. 9. Str. ἔμελλεν, sed Zimm. ἤμελλεν.

P. 425. l. 1. a fin. post καθ' ἡμᾶς comma possui cum Strothio, male illud neglectum a Val. et Zimmerm. Recte vertit Stroth.: „*Unter denen, die am meisten mit uns gleichzeitig sind, kennen wir als sehr seltene Männer.*"

P. 427. l. 2. τὸν pro τῶν Cast. Mox τελειώτατον MG. Cast. τελεώτατον Nic. Steph.

P. 430. l. 3. a fin. pro ὧν Cast. ὧν, MG. ὃν, Bong. et Cast. in marg. ὅς, ὧν Stephan. — Pro καταλείψωμεν lin. ult. Stephan. παραλείψωμεν.

Tom. III.

Lectiones quae iam commemorantur non notato earum auctore, sunt Stephani, cuius nomen nonnisi apposui, ubi illo opus esset.

Pag. 6. lin. 2. παλαιοῖς οἰκοδομήμασιν] πάλαι οἰκοδομήσασιν. Quae vero lectio vix probatur iis quae ad h. l. scripsit Zimmermann.: „recte puto, si referas ad προςευκτηρίοις."

P. 6. l. 5. ἀνεῖργε] ἀνείργειν Steph. Zimm. — L. 9. ἐπιπλεῖον pro ἐπὶ πλέον Steph.

P. 8. l. 4. καὶ κατ' ἄλλον] καὶ τὰ κατ' ἄλλον. — Ibid. post προφητικὸν inseruit Zimmerm. λόγον.

P. 12. l. 2. οἰκετίαις] οἰκετείαις.

P. 14. l. 5. φωνῇ] τῇ φωνῇ. — L. 7. μὴ δὲ pro μήτε.

P. 15. l. 5. βαθέος] βαθέως.

P. 20. l. 4. a fin. ἐπιτιθέντων] ἐπιθέντων Steph. Zimmerm.

P. 23. l. 2. ἐνεῖραι] ἐνεῖναι.

P. 25. l. 1. αἱμοβόροις] ἀνθρωποβόροις.

P. 26. l. 2 a fin. δὴ οὖν] δ' οὖν. — Ibid. ἅττα scripsi pro ἅνκα quod habent Val. Zimm. Vid. index verbor. s. v. ἅττα.

P. 31. l. 2. Θμρὐιτῶν] ΘμοϊτῶνVal. vitio typothetae, ut videtur. Θμουΐτῶν nobiscum dederunt Steph. Zimmerm. — Ibid. l. 5. ἄλλων] ἄλλως.

P. 32. l. 1. ποιήσοιντο] ποιήσαιντο.

P. 34. l. 3. a fin. ἐπαίοντο] ἔπαιον.

P. 37. l. 4. a fin. ἅμα μὲν] ἅμα μὲν τά.

P. 38. l. 2. καὶ μάλιστα] μάλιστα.

P. 38. l. 3. a fin. αὐτοὺς] αὐτοῖς et mox pro ἐπιβοωμένους, ἐπιβοωμένοις.

P. 38. l. 5. a fin. πολίχνην] πόλιν.

P. 39. l. 4. διελθὼν] προελθὼν Steph. Zimmermann. — L. 6. Steph. αὐτῆς pro αὐτοῖς.

P. 40. l. 2. a fin. ἐπηνέχθη] ἐπήχθη.

P. 43. l. 5. 6. περιβέβληντο] περιεβέβληντο.

P. 44. l. ult. ἃς] ὁπόσας. — L. 2. 3. διαμιλλώμενοι] ἁμιλλώμενοι. — L. 12. πάντας] πάντα.

P. 46. l. 9. τοῦ Χριστοῦ Steph. omittit.

P. 52 sq. τῆς βασιλείας Steph. omittit.

P. 53. l. 6. τοιασδὶ] τοιᾶσδε. — L. 9. δὴ] ἤδη.

P. 54. l. 1. πάλαι omittit Zimmerm.
P. 55. l. 5. δὲ] τε idem. — L. 5. a fin. τελεώτατος] Steph. τελειότατος.
P. 58. l. 9. ἄρχοντες, ἔνδοξοί τε καὶ ἄδοξοι] ἄρχοντες ἔνδοξοι.
P. 59. l. 1. 2. ἄλλαις] ἄλλως.
P. 61. l. 3. 2. a fin. τῆς τοῦ — κακοτροπίας] τοῦ κατὰ Ῥ. τυράννου τῆς κακοτροπίας.
P. 63. l. 2. a fin. ἀμυθήτων omittit Stephan.
P. 65. l. 2. a fin. ἂν ἤδη] ἂν δὴ Steph. Zimmerm.
P. 70. l. 5. a fin. ἀρχῆθεν εἰς ἐκεῖνο] ἀρχῆθεν καὶ εἰς ἐκεῖνο.
P. 71. l. 9. ἀποπνέειν] ἀποπνεῖν.
P. 75. l. 2. a fin. ἅπαντας] ἅπαντα.
P. 76. l. ult. μεταβληθέντα] μεταληφθέντα.
P. 77. l. 1. ἔχει] εἶχε.
P. 78. l. 7. ἐπὶ τοῦ ἰδίου οἴκου] τοῦ ἰδίου οἴκου. — L. 8. τῆς στρατιωτικῆς ἀξίας] ἐκ τ. σ. ἀ.
P. 79. l. 4. a fin. λιπὼν] λοιπόν.
P. 81. l. 7. προαγορεύοντα] προσαγορεύοντα.
P. 84. l. 4 sq. εἰπὼν] ἐπειπών.
P. 93. l. 1. τέλος — ἐπιστάσης] τέλους ἐπιστάντος.
P. 94. l. 2. a fin. ἄλλως] ἄλλων scripsit Zimmerm. sed ἄλλως commode retineri posse puto.
P. 97. l. 2. ἐπαπεδύετο] ἐναπεδύετο.
P. 101. l. 18 sq. ἐνθέου δυνάμεως] δυνάμεως.
P. 104. l. 5. εὐλόγως] εὐλόγως ἄν.
P. 109. l. 4. ὥστ'] ὡς. — L. 20. δρομαῖος] δρομαίως.
P. 111. l. 9. a fin. ῥητορικῆς] ῥητορικοῖς.
P. 112. l. 4. post δίκη non punctum cum Val. et Zimmerm., sed comma posui.
P. 114. l. 9. a fin. ὑποκινηθεὶς] κινηθείς.
P. 115. l. 10. πρὸς αὐτῇ δὲ τελειώσει] πρὸς αὐτῇ δὲ τῇ τελειώσει Zimmerm. — L. 8. κατ' ἀξίαν] καταξίαν Val. Zimmerm.
P. 116. l. ult. ἱεροῖς αἵμασι] ἱεροῖς αὐτῶν αἵμασι Steph.
P. 118 sq. τοῖς αὐτῆς ἀθληταῖς] τ. αὐτοῖς ἀ. Steph. male. Zimm. vero ad h. l.: „Melius, inquit, videtur αὐτοῦ." Et sane rectius scripsisset αὐτοῦ Eusebius, sed nihilominus quin αὐτῆς ipse scripserit, non dubito. Vide quae animadverti ad Euseb. H. E. VI, 11 not. 3. VIII, 6 not. 4. Similiter haud scio an paulo ante verior sit lectio Stephani κελεύοντες quamvis refragante Val. not. 5.
P. 119. l. 6. θεὸν] θεοῦ.
P. 122. l. 9. 10. ὀστέων ἀνθρωπείων] ὀστέων.
P. 123. l. 1. a fin. ὕλην] φύσιν.
P. 126 l. 7. a fin. Αὐδυναίου] Αὐδιναίου.
P. 127. l. 1. αὐτὸν] αὐτὸν Zimm. — L. 5. οὔτι] οὗτοι Steph.
P. 133. sq. κατατρίψασιν] διατρίψασιν.
P. 136. l. 3. a fin. τῇ προτέρᾳ δευτέραν] τῇ προτέρᾳ.

P. 152. l. 5. καθ' αὐτὸν] καθ' αὐτόν. — L. 7. προσευχαῖς] ἐν προσευχαῖς. — L. 19. καθ' ἡμᾶς] καθ' ἡμῶν.

P. 153. l. 3. Σπανίαν] Ἱσπανίαν.

P. 162. l. 2. a fin. Τούτῳ δὲ] Τούτῳ δή.

P. 166. l. 5. a fin. Ἐμέση] Ἐμίση.

P. 167. l. 4. a fin. ἐγκρατὴς] ἐγκρατεῖ.

P. 168 sq. ante ἐν' ὁμοῦ et post ἐδογμάτισε parenthesin ponendam duxi.

P. 170. l. 2. ὑπὲρ αὐτῇ] ὑπὲρ αὐτῆς Steph. Zimmerm. — L. 2. a fin. εὐσέβειαν] θεοσέβειαν Steph.

P. 173. l. 2. αἰσχύναις] αἰσχύνης. — L. 3. πεδίοις] πεδίαν.

P. 174. l. 7. a fin. ἐκγόνοις] ἐγγόνοις.

P. 175. l. 6. a fin. πεπειραμένος] πεπειρομένους.

P. 176 sq. πρὸς ἐσχάταις ἔχοντες ἀναπνοαῖς] πρὸς ἐσχάταις ἀναπνοαῖς.

P. 176. l. 8. a fin. ἐλασθεῖσαι] ἐλαθεῖσαι. Cf. IX, 7 not. 3.]

P. 181. l. 6. a fin. post ἐν δόξαις comma posui, male omissum apud Val. Read. Zimm. Ipse Val. vertit: *mirabilis in gloria, faciens miracula.*

P. 182. l. 3. a fin. ὑμῶν] ἡμῶν.

P. 188. l. 1 sq. Βενεφικιαλίων] βενεφικαλίων Zimm. typothetae vitio, ut videtur.

P. 190. l. 3. συνελασθεὶς scripsi cum Steph. et Zimmerm. pro συνελαθεὶς quod dedit Val. Vid. IX, 7 not. 3.

P. 191. l. 7. sq. παραταξάμενος] παραταξόμενος Zimm. — L. 11. sq. verba τῷ τότε κρατοῦντι expunxit Zimm. Ego uncis inclusi.

P. 193. l. 1. πάντων μάλιστα] μάλιστα.

P. 198. l. 5. μείζονα τὴν] Lowthius scribi vult μείζονα τῆς.

P. 213. l. 4. post οἰκοδομῇ Steph. addit ῥηθείς. — L. 4. a fin. νεῷ] ναῷ. Vid. Index s. v. ναός.

P. 214. l. 3. ἀναπέμπειν] ἀναμέλπειν Steph. Zimmerm. quod nobis ex sequenti ἀναμέλπειν ortum videtur.

P. 215. l. 1. ἀνευφημῶμεν] ἀνευφημοῦμεν. — L. 2. a fin. μέλπωμεν] μέλπομεν.

P. 220. l. 1. ὁρᾷ] ὁρῇ Val. solo haud dubie typothetae vitio quod Zimmermannus tamen retinuit.

P. 220. l. 3. σεσηπόσιν] σηπεδόσιν.

P. 221. l. 3. οὐτινοσοῦν] οὔ τινος οὖν Zimmerm. Vide quae annotavi ad Euseb. de mart. P. c. XI. not. 6 p. 133.

P. 222. l. 12. συρίγματα] συῤῥήγματα.

P. 226. l. ult. γῆς] τῆς γῆς Zimmerm. retinuit, male.

P. 229. l. 5. ὑμῶν] ita scripsi cum Steph. Zimm. Val. contra ὑμῶν habet, fortasse solo typothetae errore. Nam ipse vertit: ex *nobis* ipsis. Cf. supra verba: τὸν ἔμψυχον πάντων ἡμῶν καθορῶντι ναὸν et statim ante τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐκκλησίας.

P. 230. l. 11. a fin. ὅσα] ἅ.

Pag. 232. lin. 6 sq. ἐξήλειψας] ἐξήλειπται.

P. 251. l. 6. δι' οὗ αὐτῷ ἡ δόξα] ᾧ ἡ δόξα.

P. 252. l. 8. Μεδιολάνῳ] Μεδιολάνων. — L. 3. a fin. πᾶσιν] πᾶσαν.

P. 253. l. 6. νομίζῃ] νομίζει.

P. 254. l. 2. a fin. παρ' αὐτὰ] παρὰ τὰ. — L. ult. παραδίδοσθαι δεήσει] δίδοσθαι δεήσῃ.

P. 255. l. 7. κελεύσεις] κελεύσῃς.

P. 256. l. 6 sq. πεποίηνται] πεποίηται. — L. 8. ὑποσημηνάμενοι] ὑποσημηναμένη. — L. 9. Ἀνυλῖνε] Ἀνιλῖνε Steph. fere semper. — L. 4. a fin. ἐσχήκεσαν] ἐσχήκασι.

Pag. 258. l. 2. Καικιλιανὸν] Κεκιλιανὸν Steph. saepius.

P. 259. l. 2. 3. διαφορᾶς] διαφορὰν. — L. 16. λανθάνει] λανθάνειν.

P. 276. l. 1. σοφῶς] σαφῶς.

P. 279. in cap. IX. indice l. 2. scripsi ἐξουσίαν pro ἐξουσίων quod carens sensu habent Val. Reading. Zimmerm.

P. 287. l. 5. τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ] Ἰησοῦν Χριστὸν Str. — L. 12. a fin. βασιλεύει] βασιλεὺς Steph. Zimm.

P. 288. l. 2. τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας omisit Stroth.

P. 289. l. 1. et 2. a fin. Zimmerm. cap. XIV. titulum fecit qui apud Val. Stroth. et nos est c. XIII., et cap. XIII., qui c. XIV., rectius, ut videtur. Certe ea est titulorum descriptio qui singulis illis capitibus praefixi sunt.

P. 290. l. 15. post τῶν Ἐβιωναίων Stroth. addit ὀνομασθείσης. — L. 24 post Περὶ, τοῦ μαρτυρίου idem.

P. 292. l. 3. a fin. text. post γέγονεν Str. addit ἐκ θεοῦ.

P. 298. l. 13. a fin. pro κατὰ τὴν Αἴγυπτον Steph. κατ' αὐτὴν τὴν Αἴγ. — L. 11. 12. a fin. pro Φιλέου — διδασκαλίαι Steph. Περὶ Φιλέου ἀναδειχθέντος μάρτυρος.

EXCURSUS EUSEBIANI.

EXCURSUS I.

ad

Euseb. Histor. Eccles. I, 11.

(Tom. I. p. 74 sq.)

Cui non dictus Hylas? Ingens est ac paene incredibilis eorum VV.DD. numerus, qui celebratissimi illius Flaviani de Iesu Christo testimonii αὐθεντίαν in examen vocarunt. Nos quidem satis habebimus, primum certe potissima quae de hac re composita et edita sunt, scripta commemorare, deinde nostram sententiam pro ipsis chartae angustiis breviter quidem et omnibus fere quae leviora esse videantur, omissis, sed minime sequentes alios tanquam interpretes, defendere, postremo quid de Caesareensi episcopo hac in causa nobis statuendum esse videatur, exponere.

Itaque, ut ante omnia ab eo exordiamur, quod primum proposuimus, Flav. illud testimonium ut fortissimos adversarios, ita gravissimos defensores inde a seculo XVI. nactum esse, inter omnes constat. Ex illorum vero numero primus innotuit Hubertus Gifanius Iureconsultus, quem secuti sunt Lucas Osiander. in epitome historiae ecclesiasticae Centur. I. lib. II. §. 7., Iacob. Salianus in annalibus V. T., Iacob. Cappellus in commentar. in acta Apost., Ludov. Cappellus in compend. histor. Iud. p. CX. et in responsoriis ad Ioan. Cloppenburchium p. 168. Ioan. Cloppenburchius in epistola ad Lud. Cappellum p. 158. et Ioseph. Scaliger. in Scaligerianis p. 177. Sed accuratius et subtilius Iosephi testimonium esse spurium et a Christiano nescio quo confictum, ostendere studuerunt primi Sebaldus Snellius in epistolis suis ad Rupertum et Ardoldum quae exstant in Arnoldi epistoll. collectione (ep. I. III. X. XIV.), Christoph. Arnoldus in prolegomenn. de Flavii Iosephi testimonio, Dav. Blondellus in epistol. ad Arnoldum 1651. (epistoll. philoll. et historr. de Fl. Iosephi testim. XVII.), et Tanaq. Faberus, brevius dispu-

tans de illa causa in notis ad Luciani Peregrini T. VIII. p. 27 edit. Bip. 1653., fusius in epistoll. philoll. et historr. de Fl. Iosephi testimonio XXX., Norimb. 1661. 12. repett. in Opp. Iosephi edit. Havercampi Tom. II. append. p. 233. Excipiunt hos viros (Abbé de Longuerue) sur le passage de Ioseph en faveur de Iesu Christ (contra Daubusium cuius liber mox indicabitur) in Clerici biblioth. ancienne et moderne Tom. VII. p. 237, Godofr. Lessius in dissertt. II. super Iosephi de Christo testimonio, Götting. 1781. 1782. 2. et in libro: Wahrheit der christlichen Religion p. 318., eorumque agmen claudit Eichstaedtius in: Flaviani de Iesu Christo testimonio αὐθεντια quo iure nuper rursus defensa sit Quaestt. I — IV. Ienae 1813 — 14. Fol. In tali vero eorum qui contra testimonium illud pugnaverunt, VV. DD. multitudine tamen non defuerunt qui Iosepho illud vindicare summo studio conarentur. Inter quos maxime nominandi sunt Ioa. Picus Comes Mirandulanus in epist. ad amicum ignotum, Centuriatores Magdeburgenses Centur. I, 1, 10., Ioannes Casaubonus in exercitatt. XI. ad annales Baronii XXI., Georg. Calixtus in disputationibus de veritate unica relig. Christ. Them. XVIII., Paganus Gaudentius in libro de progressu philosophiae apud Romanos c. LXXVII., Sebastianus Lepusculus in epistola ad M. Severinum Ertzbergium scripta, Basil. d. 24. Febr. 1559., ex qua sola H. Gifanii sententia cognosci potest (cf. Melch. Goldasti centuria epistolarum philologg. N. 61.), Huetius in demonstrat. evang. p. 27., Guilielm. Spencerus in annotationibus suis in Origenis libros, Carol. Daubusius in libb. II. pro Flavii Iosephi de Christo testimonio cum praefat. Grabii, Londin. 1706. 8. (Iosephi opp. edit. Havercamp. T. II. append. p. 187. et Havercamp. praefat.), Houtteville erwiesene Wahrheit der christl. Religion durch ihre Geschichte, Francof. 1745. 4. p. 275—311., Oberthuerius in praefat. ad Tom. II. Iosephi versi a I. B. Friese, Alton. 1805., C. G. Bretschneider. παρεργον super Iosephi de I. C. testimonio in Eiusd. capitt. theol. Iud. dogm. e Fl. Iosephi scriptis collectt., Lipsiae 1812. 8. p. 59. et C. F. Boehmert. über des Fl. Iosephus Zeugniss von Christo, Lipsiae 1823. Denique novissimo tempore prodiit: De testimonio de Iesu Christo Flavii Iosephi dissertatio historico-critica auctore Mag. Ioh. M. Strettenberg, P. I. II. Lundae 1824. 4. Cuius dissertationis scriptor quamvis quid sit de Flaviano testimonio statuendum, non definire audeat, tamen ad illius αὐθεντίαν agnoscendam et tuendam videtur esse proclivior. Vid. Leipziger Litteraturzeitung Fasc. LXXV. a. 1825. p. 597 sq.

Sed sequitur iam, ut quid ipse de nobilissimo illo testimonio statuam, paucis exponam. Atque equidem, re diutius mecum reputata, in rei summa non possum non accedere ad eorum

ententiam, qui locum illum Iosephi neque plane suppositititium iec prorsus genuinum, sed interpolatum esse censeant. Referendi uc sunt potissimum RICARDUS MONTACUTIUS in Varr. Lectt. et otis ad Euseb. demonstrat. evang. lib. III., HENRICUS URSINUS n epist. ad CHRISTOPH. ARNOLDUM (epistt. philoll. et historr. le Fl. Ioseph. testim. XX.), IOA. HENR. BOECLERUS in epist. ad CHRISTOPH. WAGENSEILIUM (epistoll. philoll. etc. XXII.), IOANN. HISPANICUS in libro Schibboleth, STEPHANUS LE MOYNE in notis ad Hippolyti librum, THOMAS ITTIGIUS in prolegg. ad novam osephi editionem T. II., et in Histor. eccl. primi a Chr. n. saeculi selectt. capitt. p. 369., DANSIUS VILLOISON. Anecdd. Graec, Vol. II. p. 70., Venet. 1781. PAULUS Commentar über das N. T. Tom. III. p. 740 sqq. ed. II. et in: Heidelberger Iahrbücher der Litteratur VI. (1813.) P. III. p. 269. P. XIII. p. 733 sqq., Censor libri: Historiae ecclesiasticae veteris monumenta praecipua collegit H. OLSHAUSEN, in: Leipziger Litteraturzeitung Fasc. LVI. p. 442 sqq. a 1823. GIESELER. Lehrbuch der Kirchengeschichte T. I. p. 66. ed. I. et REUTERDAHL. de fontt. hist. eccl. Euseb. p. 15. Cf. CLERICI ars crit. III, 1, 15. AMMON. censura libri BRETSCHNEIDERI: capita theologiae Iudaeorum dogmaticae e Ios. scriptis *etc.*, in: Kritisches Iournal der neuesten theol. Litteratur P. I. Fasc. I. p. 50—53. et AMMON. biblische Theologie Tom. II. p. 232 sqq. ed. II. Plura quae de Flaviano testimonio scripta prodierunt vide apud FABRICIUM biblioth. Graec. T. V. ed. HARLES. et in eiusdem FABRIC. de veritate relig. Christ. p. 138 sq. luc. evangel. salutar. p. 22 sq.

Age igitur, ut primum ostendere coner, non prorsus esse Iosephi testimonium habendum pro spurio, si quis ante omnia externas rationes hac in re sequi velit, ut debemus eas ex mea sententia ante omnia sequi, ne satis incerta vagetur et quasi erret tota disputatio, locum illum Iosephi qualis hodie exstet, legi in omnibus editis et scriptis Iosephi codicibus cognoscimus. Vid. FABRICII biblioth. Graec. IV, 6. „his patrum testimoniis accessit consensus non modo editorum codicum, sed etiam manu exaratorum graecorum latinorumque, quos evolverunt Bosius, Bigotius et Lambecius.“ ITTIG. prolegomm. in Ioseph. p. 16. „fatendum est, hoc Iosephi testimonium in editis et scriptis Iosephi codicibus constanter legi.“ BOEHMERT. über das Zeugniss des Iosephus von Christo p. 154 not. 71. Unde profecto sequitur, nisi gravissimae et necessariae adsint causae, testimonium illud Iosephi totum supposititium esse, minime pronunciari posse. Neque vero eiusmodi causae adsunt nec EICHSTAEDTIUM eas attulisse puto. Quod enim Iustinus Martyr in dialogo cum Tryphone quem ad religionem Christianam adducere cupit, testimonio Iosephi haud usus est, huius rei causam VALESIUS iam recte in eo quaesivit, quod ex solis libris sacris et nonnisi ex certis et luculentis pro-

phetarum effatis cum Tryphone sese acturum esse, Iustinus profitetur. Accedit quod Iudaeorum in Iosephum odium illo tempore quo Iustinus vixit, probabiliter erat adhuc maius et vehementius quam ut Tryphonem faciles aures praebiturum esse suae ex illo Iosephi testimonio ductae argumentationi, Iustinus posset sperare. Vid. Boehmert. l. l. p. 189 sqq. Quod vero Origenes non solum silentio praetermisit Flavianum testimonium, sed adeo Iosephum ἀπιστοῦντα τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ describit in commentariis ad Matthaeum p. 223. contra Celsum I. p. 35., illud quamvis suam sententiam defendens nonnisi ita expedire potuerit Boehmertus l. l. p. 196., ut Iosephum ab Origene satis fugitivo oculo lectum esse contendat, tamen nobis qui vel particulis quibusdam nobilissimi illius emblematis contenti erimus, minime obesse poterit. Quod si Origenes Jesum a Iosepho minime pro Messia esse habitum affirmat, concedere possumus sequi inde ut Origenes in Iosepho non legerit ea verba, quae illi Origenis sententiae videantur repugnare, sed cum non omnia ac singula illam ob causam in suspicionem vocanda sint, sententia nostra eo minime labefactatur. Cf. B. Thiersch. Urgestalt der Odyssee oder Beweis, dass die homerischen Gesänge zu grossen Partieen interpolirt sind Praef. p. VI sq. „*Wenn Andere aus den Widersprüchen einzelner Stellen der Ilias und Odyssee auf besondere Verfasser und Zeiten derselben schlossen; so war wohl der oberste Grundsatz Schuld*; *denn jene beweisen nichts*, *als dass blos diese einzelnen Stellen andern Verfassern und jüngern Zeiten angehören.* — — *Wie wichtig diese strengere und zugleich mildere*, *diese umfassendere und für den Homer wohlthätigere Ansicht ist*, *wird der Erfolg zeigen.*“ Quibus V. D. l. l. p. VII. *) haec addit: „*Besonders anwendbar ist sie* (diese Ansicht) *in der Patristik. Denn das geht vom Vater Homer bis auf die christlichen Väter herauf. Hier hat die nothwendige Kritik schier noch nichts gethan*, *und scheint man in den wahren* ζόφος *zu kommen. Gewöhnlich geht es*, *wie das denn Sitte ist*, *für und gegen; an etwas Drittes*, *an Interpolationen*, *wird nicht gedacht. Und wie viel Ursache hatte die jüngere Kirche*, *ihre ältesten Schriftsteller zu interpoliren!*“ Ceterum si patrum et aliorum quam codicum auctoritati hac in causa tantum tribuatur, longe maiorem numerum esse eorum qui testimonio Iosephi utuntur illudque genuinum existimarunt, ad eosque pertinere Eusebium tum in hist. eccles. I, 11. tum in demonstrat. evang. III, 5 p. 124. ed. Montacut., Ambrosium in libro de excidio urbis Hierosolym. lib. II. p. 200., Hieronymum in catalog. scriptt. ecclesiastic. T. I. p. 275., Rufinum in histor. eccles. III, 11., Isidorum Pelusiotam epistoll. IV, 225., Sozomenum in hist. eccl. I, 1., Cassiodorum in histor. tripart. I, 2., Nicephorum Calistum in hist. eccl. I, 39., Cedrenum compend. histor. T. I.

p. 196.; Zonaram Annall. I, 4. et Suidam in Lexico s. v. Ἰώσηπος, novimus. Unde nec Photii solentium etiamsi illius silentii causas satis probabiles non attulisset BOEHMERTUS l. l. p. 198 sqq. et EICHSTAEDTIUS plus ei tribueret quam tribuit, tamen nostram sententiam minime labefactare posse censerem. Praeterea vid. SCHROECKH. christliche Kirchengeschichte Tom. II. p. 72. Neque vero interna argumenta in promptu sunt, quibus totum Iosephi locum esse spurium, evincatur. Ut enim egregie erraret, qui hoc cum TANAQ. FABERO in epistol. ad Io. CHABROLIUM p. 269. T. II. Ioseph. ed. HAVERCAMP. ex voce τὶς concluderet, quae post verbum Ἰησοῦς et ante σοφὸς ἀνὴρ legitur apud Eusebium in hist. eccl., non item apud Iosephum (vid. BOEHMERT. l. l. p. 156 sqq. cf. EICHSTAEDT. Quaest. III. p. IV.: „Unus Eusebius (hist. eccl. I, 11.): Ἰησοῦς τις σοφὸς ἀνήρ. Quod exagitare non debebat TAN. FABER, quasi et oblitus fuerit falsarius, Iosephum alibi (Archaeol. XX, 9, 1.) satis significare, nosse se, quis esset Iesus, neque eum pro ignobili aliquo homuncione habuisse, et praeterea fuerit absurdus, qui ignobilem istum, Ἰησοῦν τινα, tamen hoc loco ita descripserit, ut eum ante omnes Prophetas veteres poneret. Nam idem Eusebius alio in loco (demonstrat. evang. III, 5.) voculam τὶς omittit; omittunt etiam interpres Latinus, Rufinus Aquileiensis, et omnes Graeci, qui ex Eusebio sua petiisse videntur."), ita quod orationem contextam loco illo interrumpi ideoque locum totum ab aliena manu Iosepho adsutum dicunt VV. DD.; a sententia nostra minime potest nos avocare. Nam primum nullo modo possum verum esse censere quod contendit EICHSTAEDT. Quaest. II. p. IV., quae et rebus et verbis essent coniunctissima in Ioseph. Antiqq. XVIII, 3, 1 sqq., intruso illo de Christo emblemate ita esse dissociata, ut distracta nunc hiet narratio. Nimirum Iosephus l. l. duas gentis suae clades et calamitates commemorat, a Romanis acceptas: unam eo tempore, quo Pilatus orta seditione multos Iudaeorum interemerat (§§. 1. 2.), alteram tum cum Tiberii iussu tota Italia Iudaei expulsi sunt ac quatuor eorum millia, specie militiae, in insulam Sardiniam relegata (§. 5.). Iam vero haec posterior calamitas quoniam acciderat Iudaeis propter insignem fraudem veteratoris Iudaei, patria religione male abutentis, et matronae Romanae proselytae donaria, templo Hierosolymitana destinata, turpiter invertentis, ne quis Romanus fraudem illam Iudaeis per contumeliam obiiceret, Flavium prius (§. 4.) narrasse aliud longe gravius facinus equitis Romani, sacra Isidis foedantis, et simulato Anubidis nomine Paulinae pudicitiam sollicitantis, quod exprobrati, si forte, Iudaei regerere possent adversariis, hoc quidem bene vidit EICHSTAEDT. l. l. p. III. Sed num, quaeso, propterea duae illae calamitates tam inseparabili inter se nexu cohaerent, ut altera alteram statim neque ulla de Christo περιοχῇ interposita (§. 3.), debuerit excipere? Quidni ipse

Iosephus, postquam priorem calamitatem exposuit (καὶ οὕτω πα[illegible] εται ἡ στάσις), eodem tempore quo haec accidisset, Iesum inte[r] aequales eminuisse recordatus (γίνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον etc.) prius pauca de Iesu referre et deinde ad ἕτερον illud δεινὸν i[d] quod Iudaei similiter ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς χρόνους i. e. procuratore Pila[to] inciderunt, devenire poterat? Argumenti quidem similitudi[ne] atque affinitate cohaerere (cf. Cappellus in responsoriis ad Io[h.] Cloppenburchium p. 168 sq. in Ioseph. opp. edit. Haverc. To[m.] II. p. 278. Lardner. A large Collection of ancient Iewish a[nd] Heathen Testimonies to te truth of te Christian religion Vol. [I.] p. 157. London. 1764. 4.), quae §§. 1. 2. 4. 5. leguntur, illud f[a]cile largior, sed Iosephum nihil potuisse (§. 3.) inter ea interpone[re] quod eodem tempore quo ea quae §§. 1. 2. narraverat, accidera[t] minime inde sequitur. Similiter opportunius Iosephum sub fine[m] quinti capitis de Christo quaedam traditurum fuisse, nolo cont[ra] Tan. Faberum (vid. Ioseph. edit. Haverc. T. II. p. 270.) cu[]pidius negare, sed Antiqq. XVIII, 3, 3. nullum plane nisi ineptis[]simum illis locum fuisse, non nego sed pernego. Neque ver[o] tacendum est, Iosephum alibi quasdam παρεκβάσεις narrationibu[s] suis solere intexere, satis demonstrasse Boehmertum l. l. p. 180 sqq. p. 184 sqq. Praeterea cf. Bretschneider. πάρεργον p. 6[?] et Euseb. H. E. V, 28 not. 5.

Quae cum ita sint, illam quam ab orationis συναφείᾳ repetie[]runt VV. DD., contra Iosephi testimonium rationem, minime eam esse censere possum, ut totus ille locus Iosephi esse negandu[s] sit, contra plura sese nobis offerunt quae Iosephum, ut nunc pror[]sus omittamus quaerere, quid retulerit de Iesu Christo, tamen certe aliquid de Iesu retulisse probent. Videmus enim, quod hac in causa est longe gravissimum, videmus Iosephum de Christo vo[]luisse, potuisse et adeo debuisse fere quaedam tradere. Voluit, nam quamvis summum quod sibi in scribendo proposuit, consi[]lium in eo contineatur, ut sui populi historiam mandaret litteris (cf. Boehmert. l. l. p. 68.), tamen omnium rerum quae essent paulo insigniores et graviores, cognoscendarum amorem ipsa na[]tura eius animo impresserat (cf. Boehmert. l. l. p. 68. p. 114.); potuit, neque enim ei deerant fontes, unde quasdam de Christo notitias hauriret (cf. Boehmert. l. l. p. 53. p. 113.), tanta flore[]bat apud Romanorum principem gratia et auctoritate ut Iudaeorum odium quominus nonnulla referret de Christo, eum non magis posset impedire quam Romanorum longe facilius etiam illud tole[]rantium ira (cf. Boehmert. p. 115.), denique ab ingenio Iose[]phum ad illud efficiendum destitutum fuisse, quamvis omnia ne[]gentur et pernegentur, tamen nemo negabit. Sed debuit adeo fere quaedam Iosephus de Christo commemorare, cum de aliis longe levioribus rebus exposuerit et Iohannis baptistae ac Ia[]cobi Iusti mentionem fecerit Antiqq. XVIII, 5, 2. XX, 9, 1.

Iam vero docendum nunc est pro virium nostrarum tenuitate, nullo modo omnia quae hodie tanquam Iosephi nobilissimo illo Antiqq. XVIII, 3, 3. loco leguntur, a Iosepho esse conscripta. Quamvis autem, quidquid contrariam opinionem stabilire posse videretur, non sine industria et ingenii acumine novissime attulerit Boehmertus, contra quem quia reliquos adversarios satis refutavit Eichstaedtius, potissimum nobis iam pugnandum videtur, tamen vel illius impetus facile posse non dico reprimi sed comprimi, existimamus. Age igitur, ut ipsam illam viam, quam Boehmertus in disserendo persecutus est, teneamus, quae V. D. in primo libri sui capite de animi ingeniique cultu quem Iosephus habuerit, et de gradu dignitatis ad quam primum in civitate Iudaica, deinde Romana pervenerit, exposuit, fere omnia probo. Similiter quae in capite secundo docere ille studuit, Iosephum fuisse hominem, si a magna quadam et effusa gloriae et vitae cupiditate discesseris, probum et honestum, Iudaeum vero ut ad mortem usque germanum et strenuum (p. 41. 48. adde Ioseph. de vita sua §. 2.), ita a multis errorum commentis et nominatim ab animi illa angustia qua se et suam gentem tantum amabant Iudaei, satis alienum imo gratuitae cuiusdam cum omnibus cuiusvis gentis et religionis hominibus communitatis studiosum, facile credo. Neque vero magnam Iosephi ἀξιοπιστίαν in universum voco in dubium (p. 49 sqq. cf. Excursus II.), largior etiam Iosephum libros suos scribentem meliori Essenorum potius quam perversiori Pharisaeorum doctrinae et disciplinae favisse, quod tertio capite praeeunte quidem Is. Vossio in chronologia sacra (adiuncta illius dissertatt. de septuaginta interpretibus eorumque translatione, Hag. Com. 1661. 4 p. 165.), nobis probare conatus est V. D., an probaverit, satis incertum est (vid. F. Oberthuerius in Fabricii Bibl. Gr. Vol. V. p. 2. cf. Eichstaedt. Quaest. II. p. VII. not. 24.), ipse denique quamvis alio consilio et ratione qua Boehmertus, Iosephum potuisse, voluisse et debuisse quodammodo de Iesu scribere affirmavi (p. 113 — 132.). At enim vero quod inde a p. 132. demonstrare voluit Boehmertus, Iosephum eadem quae hodie apud eum leguntur, de Christo scripsisse, hoc vero nego ac pernego. Neque enim ex iis quae antea V. D. exposuit, illud sequitur, imo sibimet ipsi ille ut illud defendere posset, vario modo contradixit. Ita ut potiora nonnisi attingam, falsa sunt quae proponit Boehmertus p. 133.: „*Dass Josephus nämlich, wenn er einmal von Jesus und seinen Schicksalen sprach, auch ehrenvoll von ihm sprechen musste, erhellet* 1) *aus seiner unverkennbaren Wahrheitsliebe als Geschichtschreiber, die sich an Freunden sowohl, wie an seinen Feinden gleich rühmlich bewährt.*“ Quomodo enim, quaeso, ea esse potest ἀξιοπιστίας vis ac natura, ut cui eam velimus tribuere, ille laudare debeat, quae ex vera animi sententia laudare nequit? Et nonne potius Iose-

phi ἀξιοπιστία eo minueretur, si maiori quam ut Iudaeus poterat, observantia de Christo scripsisset? Non minus profecto illud fieret quam si ea non vere retulisset de Iesu, quae quamvis Iudaeus poterat referre. Sed non magis probatur BOEHMERTI opinio eo quod secundo loco scripsit: „2) *daraus dass er in seiner Lage die angesehenen und mit dem kaiserlichen Hofe in so naher Berührung stehenden Christen zu Rom berücksichtigen musste; und dass man vom Josephus mit Gewissheit annehmen kann, dass er lieber gänzlich würde geschwiegen haben, als jene durch Spott und fälschlichen Bericht von Jesu zu erbittern und zum offenbaren Kampfe aufzufordern.*“ Iosephum quidem non posse inter ζηλωτὰς Iudaeorum referri ut v. c. Iustum Tiberiensem, imo eum suam quemque sententiam in rebus divinis sequi facile passum esse, atque inde satis vanitatis convinci eorum opinionem qui testimonium Iosephi eo tueri vellent, ut dicerent, Iosephum voluisse bilis suae virus in Christianos eo evomere, hoc ipse certo persuasum habeo, sed an recte potest credi, Iosephum nulli plane religioni prae reliquis fuisse addictum, nullam prae reliquis esse secutum, ideoque iisdem laudibus Christi doctrinam quam Mosis celebrasse? Non ipse BOEHMERTUS concessit Iosephum ad mortem usque germanum et gnavum in rei summa fuisse Iudaeum? Neque vero iustos rei fines egressus est Iosephus quod Iohannem bapstistam virum probum fuisse iudicat et Iacobum iniusto modo a Iudaeorum pontifice traditatum, cum hoc sane vel Iudaeus paulo liberalior deberet profiteri (p. 134 sqq.). Sed ipse BOEHMERTUS cum hoc certe intellexisset, ex tribus illis rationibus quas proposuerat, nondum probari singula verba testimonii illius Iosepho tribuenda esse, ut hoc demonstraret, eo se adductum vidit, ut coniiceret, Iosephum reapse fuisse — Christianum, publice tamen castra Christianorum non secutum (p. 140 sqq. cf. RUPERTUS in epist. ad SEB. SNELLIUM p. 245. edit. Ioseph. HAVERC.). Atque ita omnes dubitationes de αὐθεντίᾳ testimonii Flaviani removisse sibi V. D. visus est. Sed ut taceam vel sic BOEHMERTUM satis singula verba Ios. debuisse torquere, qua de re paulo post sermo erit, quali tandem fundamento nititur illa coniectura? Quid nos potest commovere, ut credamus non solum purioris Essenorum doctrinae amicum sed etiam religionis Christianae tectum fautorem fuisse Iosephum? Nullam equidem potui invenire causam nisi — pretiosam illam gemmam Iosephi sartam tectam conservandi iusto maiorem cupiditatem. Quodsi Iosephus non solum Pharisaeismi pravitatem sed etiam Essenismi perversitatem perspexisset et Christum solum ἀλήθειαν et σωτῆρα esse intellexisset, cur non publice eius asseclis se adiunxit? Cur religionem Christianam non palam professus est? Romani erant satis patientes diversarum religionis sententiarum, Iudaeos timere Iosephus non opus habebat, quod BOEHMERTUS ipse sae-

pius monuit sed miro modo secum pugnans retractat p. 151. Neque magis sibi V. D. consentit in eo, quod p. 150 sq. coniicit, Iosephum aut a se impetrare non potuisse ut palam a religione Mosaica descisceret, aut hominum de se opinionem timuisse. Quomodo enim deinde dicere possemus, quod tamen antea multis ostendere studuit BOEHMERTUS, Iosephum fuisse virum veritatem si non magis quam vitam, certe magis quam reliqua omnia amantem? Iosephum vero credidisse se non opus habere palam ad Christianos transire, quia ut Essenus satis iam consentiret cum Christianis (p. 152.), hoc nemo sibi persuadebit, nisi qui Iosephum satis ignarum utriusque disciplinae fuisse velit temere contendere. Et quomodo deinde stare poterit ipsius BOEHMERTI coniectura, Essenorum doctrinae etiam religionem Christianam praetulisse Iosephum? Quid vero probent exempla Nicodemi, Gamalielis et Pauli, cum illi quamvis meliores Iudaei, tamen Iudaei manserint, Paulus vero toto animo Christianum sese esse serius palam ostenderit, non magis intelligere memet fateor, quam quid sequatur ex locis Act. VI, 7. XV, 5. Cf. CRAMER. Fortsetzung des Bossuet Tom. II. p. 396 sq.: „*Dass ein Josephus, der einen weltlichen Messias, einen Monarchen der Erde erwartete, und den Vespasianus dafür halten konnte, von den Wundern Jesu Christi* s c h w e i g t, *dass ist beynahe ein grösserer Beweiss für die Glaubwürdigkeit und Göttlichkeit der apostolischen Schriften, als sein Bericht derselben seyn könnte.* S e i n S t i l l s c h w e i g e n i s t n a t ü r l i c h e r u n d b e g r e i f l i c h e r, a l s s e i n e E r z ä h l u n g s e y n w ü r d e. *Was hätte denn ein Mann von so grosser Vernunft, als Josephus war, für eine unverschämte Stirn haben müssen, wenn er die Wunder Jesu Christi mit eben der Aufrichtigkeit, mit welcher sie die Apostel erzählt haben, erzählt,* u n d w e i l e r k e i n C h r i s t w e r d e n w o l l t e, *sie für Kleinigkeiten, oder für Wirkungen der Zauberey ausgegeben hätte, da doch so offenbare Charakter der Gottheit darauf geprägt waren?* V e r h i n d e r t e n i h n i r d i s c h e A b s i c h t e n u n d V o r u r t h e i l e n i c h t, d e r W a h r h e i t z u g l a u b e n: S o h a n d e l t e e r f ü r s e i n e i r d i s c h e E h r e a m v e r n ü n f t i g s t e n, d a s s e r s c h w i e g, d a m i t e r w e d e r f ü r e i n e n L ü g n e r n o c h f ü r e i n e n U n v e r s c h ä m t e n g e h a l t e n w e r d e n m ö c h t e. *Man versetze einen Ungläubigen, der die Wahrheit der christlichen Religion bestreitet, in die apostolischen Zeiten; man lasse ihn einen Augenzeugen von allen Wundern Jesu Christi und seiner Apostel seyn, und das ist vielleicht Josephus von keinem einzigen gewesen: Ist es wohl wahrscheinlich,* w e n n e r s i c h d u r c h d e n A n b l i c k d i e s e r W u n d e r n i c h t b e w e g e n l i e s s e, e i n C h r i s t z u w e r d e n, d a s s e r d e n n o c h e i n e n G e s c h i c h t s c h r e i b e r d e r s e l b e n a b g e b e n, *und wenn er sich dazu verstünde,* d a s s e r d i e W a h r-

heit schreiben würde? Würde er nicht schweigen, wofern er noch nicht den höchsten Gipfel der Unverschämtheit erstiegen hätte?"

Sed commemorandum denique est aliud argumentum, quod quamvis ab ipso BOEHMERTO praetermissum, tamen vere esse Iosephi illud de Christo testimonium, quale nunc habemus, nonnullis ostendere videri possit. Quod quidem argumentum censor libri OLSHAUSENII in: Leipziger Litteraturzeitung Fasc. LVI. p. 443 sq. a. 1823. his verbis protulit: „*Das stärkste Argument gegen die Unechtheit der erstern Stelle* (i. e. illius loci quo legitur testimonium Iosephi de Christo), *welches von Manchen übersehen, von andern nicht genug angegriffen worden zu seyn scheint, ist, dass Josephus am Schlusse seiner 20 Bücher der Archaeologie nach der Weise der Gelehrten seines Volks die Zahl der Verse oder Zeilen angiebt, aus welchen sein ganzes Werk besteht, nämlich aus 60,000. Hat Josephus, woran man nicht zweifeln wird, selbst gezählt und die Zahl in Worten selbst beygesetzt, so scheint allerdings, dass die angeführte Stelle nicht eingeschoben seyn könne. Denn, sagen die Vertheidiger der Echtheit derselben, war sie vorher nicht darin, so zeigte sich in dem Werke, an das gehalten, wie wir es jetzt vor uns haben, eine Lücke, wodurch eine Unrichtigkeit in der Angabe der Zeilen ganz unvermeidlich werden musste. Ein Zusammenpressen der Worte in den vorhergehenden oder nachfolgenden Zeilen, um derselben Zahl nicht zu vergrössern, streitet mit aller Wahrscheinlichkeit, und würde, hätte man es versucht, gewisslich bemerkt worden seyn."* Quibus censor ille statim haec addit: „*In diesem Einwurfe liegt so viel Kräftiges, dass auch der muthigste Verwerfer dieser Stelle im ersten Anblicke desselben stutzig werden, sich besinnen muss, ob er ihm begegnen könne und wie er es anzufangen habe. Verfälscht ist die Stelle, das leidet keinen Zweifel. Gänzlich eingeschoben kann sie nicht seyn, sonst träfe die Zählung nicht ein. Es muss daher etwas anderes, dem Zusammenhange nicht unangemessenes von gleicher Länge dagestanden haben. — — — Von Jesu völlig schweigen konnte Josephus nicht, ohne der Unkunde, oder der Partheylichkeit sich schuldig zu machen. Nach der Ordnung der Begebenheiten, welche er vorzutragen hatte, war auch hier ein schicklicher Platz dazu. Josephus hat daher ohne Zweifel von Jesu geschrieben, aber was? und in welchen Worten? das wird sich schwerlich ganz genau bestimmen lassen. Gleichwohl kann Rec. sich der Vermuthung nicht erwehren, dass Jos. in dieser Stelle bei Erwähnung des Namens Jesu auf die famöse, ersonnene Zeugung desselben durch Joseph Pandera von der Miriam, Toledod Jeschu, welche Wagenseil in den telis igneis Satanae aufführt, hingewiesen habe. — — — Cel-*

sus, einer der frühesten, heftigsten Feinde des Christenthums kannte diese schändliche Erdichtung, und bezog sich auf dieselbe in seinen Angriffen, Origenes contra Celsum pag. 26 und 75 der Ausgabe Höschel's (Adde Epiphan. haeres. LXXVIII. Ioh. Damascen. IV, 15. Andreae Cretensis orat. in circumcisionem domini et Raban. Amulon. contra Iudaeos cap. XL. cf. Cotelerr. eccles. Graecae monumentt. Tom. II, p. 539. Ammon. biblische Theologie Tom. II. p. 262 sqq. ed. II.). *Auf welche Weise er nun zur Kenntniss derselben gelangte, es sey durch das Lesen der Schriften des Josephus, oder auf andre, sie ist ihm doch nicht abzusprechen. Die Geschichte muss darum sehr zeitig fabrizirt worden seyn, so dass es nicht gegen die Wahrscheinlichkeit streitet, Josephus sey bereits mit ihr bekannt gewesen. — Die Begebenheit, welche Josephus darfolgen lässt, worin er Jesu erwähnt, hat in ihrem Inhalte nicht wenig Aehnlichkeit mit der Erdichtung von Pandera. Ein wollüstiger Römer, Decius Mundus, weiss die keusche Paulina durch kein Mittel zu seinem Willen zu bewegen, als dass er durch Vorschub der aegyptischen Priester sich ihr im Verborgenen nähert, worauf sie sich seinen Umarmungen überlässt, in der Meinung, mit ihm, den sie für den Anubis hält, einen Gott zu zeugen. — Konnte der Uebergang zur Geschichte vom Decius Mundus leichter seyn, als wenn jene von Pandera ihr voraus gegangen sey? — Das gleiche Schicksal der aegyptischen Priester und der Juden, welche mit den Christen gemeiniglich für eine Secte genommen wurden, aus Rom vertrieben zu werden, macht die Vermuthung noch wahrscheinlicher. Was man dawider einwenden könnte, wird seyn, das Josephus, wenn sie gegründet seyn sollte, die Geschichte von Pandera im Verhältnisse zu der von Mundus zu kurz abgefertigt habe. Dagegen lässt sich aber erinnern: dass Josephus die Ereignisse nicht immer nach ihrer grössern oder geringern Wichtigkeit länger oder kürzer behandle; dass er triftige Gründe haben konnte, nicht an dieser zu verweilen; dass er sich vielleicht auf eine bereits vorhandene Schrift bezog.*" Iam vero ut libere dicam, quod sentio, equidem quamvis ipse postremis illis censoris doctissimi coniecturam cuius certe similem iam protulit Tob. Eckhardus (Non-Christianorum de Christo testimonia ex antiquis monumentis proposita et diiudicata p. 93.) teste Eichstaedtio Quaest. II. p. III. sq. not. 2., non everti concedam, tamen plura alia in promptu esse existimo quae illum prorsus reddant improbabilem, nihilo autem minus illo argumento quod V. D. proposuit, Flaviani testimonii αὐθεντίαν minime evinci censeo. Primum enim quamvis largiri velim, cum Iosephus ipse numerum versuum ex quibus totum suum opus constaret, indicaverit, ea quae in illo testimonio interpolata esse videantur, minime *plane* esse posse *insititia*, id est, ita ut pro iis ab ipso

Iosepho haud scripta fuerint alia quaedam eiusdem qualis illa, magnitudinis, tamen quomodo tandem inde quod Iosephus illud quod dictum est, sub finem operis sui archaeologici fecit, sequitur, necesse esse ut Iosephus pro iis etiam verbis quae cur interpolata esse credamus, nulla causa est, alia scripserit, ita ut a Iosepho plane alium locum, qualem illum de Christi per Panderam procreatione, profectum esse debeamus statuere? Imo vero nihil, quantum equidem video, opus est sumi nisi pro iis verbis testimonii, quae a Ios. minime scribi poterant, ipsum scripsisse alia eiusdem magnitudinis, iis quae vere eius sunt, similia et non minus cum iis cohaerentia, quam cohaerere illis voluit ficta sua verba ille qui testimonium Iosephi interpolaverit. Quod vero ad bellam illam de Christi procreatione narratiunculam pertinet, Iosephum illam retulisse non magis persuadere mihi possum quam eum de Christo tradidisse ea, quae multi eum tradidisse voluerunt. Nam in neutra causa sine ira et studio scripsisse Iosephum equidem possem censere (cf. quae monui supra pag. 338 sq.), nisi forte eum veram esse illam de Christo fabellam, cuius liber a Wagenseilio editus mentionem fecit, credidisse, ipsi velimus credere. Neque illud opus erit statuere, Ios. pro iis verbis testimonii quae interpolata sunt, scripsisse alia, si quam facile ipse in computandis operis sui versibus potuerit labi vel librarii numerum a Ios. recte indicatum depravare, meminerimus.

Itaque his expositis accedendum est ad singulas Iosephi testimonii partes et quid ex illis Iosepho recte possit tribui, quid non possit, explorandum. Ac primum quidem Iosephum potuisse de Christo dicere: *Γίνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον Ἰησοῦς, σοφὸς ἀνὴρ*, vix quisquam negabit. Vid. Eichstaedt. Quaest. III. p. IV. „verba *σοφὸς ἀνὴρ*, per se spectata, defensores recte monuerunt, nihil offensionis habere in scriptore, qui alienus fuerit a Christi religione: ut mirandum sit, venerab. Paulum, acutissimi virum ingenii, qui et ipse depravatum mutationibus locum putat, nuper (vid. Heidelberger Iahrbücher III. p. 269., ubi exemplo verbi haud allato vertit: „*einen revolutionären Mann*“) *στροφὸν* potius vel *συστροφὸν*, quam *σοφὸν*, legi maluisse. Etenim Iudaei, ipso Iosepho (Antiqq. Iud. XX, 11, 2.) testante, *σοφὸν* eum dicebant, qui legum esset scientiam consequutus, et in sacris litteris rerum verborumque vim scite interpretari possit: qualem Iesum fuisse, Iudaei non infitiabantur (vid. Matth. XIII, 54. Marc. VI, 2. Luc. IV, 16.). Afferunt praeterea Flavii alios locos (ut lib. contr. Apion. II, 16. T. II. p. 482.), ubi philosophi Graeci eodem honoris nomine appellantur.“ Quin etiam Iudaeorum magis *σοφίαν* tribui, docet Eichstaedt. l. l. not 9. loco Ioseph. Archaeol. II, 13, 3 p. 107. Cf. Sturz. Lex. Xenophont. Vol. IV. p. 66 sq. 1. 5. 6. Missis autem nunc quidem verbis *εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή. Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητὴς, διδάσκαλος ἀνθρώ-*

πων, Iosephi non esse posse patet sequentia τῶν ἡδονῇ (Eusebius σὺν ἡδονῇ) τἀληθῆ δεχομένων. Eo enim quid aliud dixisset Iosephus nisi Christum veritatem hominibus manifestasse? Hoc vero nisi Boehmerti coniecturae velimus assentiri Iosephum tectum Christianum fuisse, nunquam Iosephus quamvis Iudaeus liberalior, profiteri poterat. Ceterum ipse Boehmertus nescio cur novas finxerit verborum τἀληθῆ significationes (p. 169 sqq.) et cur in universum tantopere desudet in explicandis Iosephi verbis, cum si quis eius sententiam quamvis sine iusta causa amplectatur, Iosephum singula testimonii sui verba protulisse, mirum esse non possit, cur non plura etiam in Christi laudem dixerit, possit. Sed verba sequentia: Καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους (Eusebius τῶν Ἰουδαίων), πολλοὺς δὲ καὶ Ἑλληνικοὺς (Euseb. ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ) ἐπηγάγετο Iosephi esse posse existimo. Neque enim spuria esse certe illa πολλοὺς δὲ καὶ Ἑλληνικοὺς inde necessario sequi videtur, quod historiae repugnare dixerunt VV. DD. (vid. Paulus Heidelberger Iahrbücher P. III. p. 269. Eichstaedt. Quaest. II. p. VII.), a Christo *multos* etiam gentiles ad novam doctrinam adductos fuisse, cum hoc ita videatur cum historiae fide conciliari posse ut scriptorem non loqui de Christo in hac terra vivente, sed ad sequentia tempora respexisse statuamus, quibus apostolorum eorumque successorum opera vel inter gentiles satis magna cepit religio Christiana incrementa, quod Kreusslero iam similiter censente, ut testatur Eichstaedt. l. l., nuper attulit Boehmert. l. l. p. 169 sqq.

Neque vero ut nunc mittam verba: Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν, Iosephi non sunt: Καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἵγε πρῶτον (Euseb. οὐκ ἐξεπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον αὐτὸν) ἀγαπήσαντες eodem modo quo ultima: Εἰς τε νῦν (Euseb. Εἰσέτι τε νῦν) τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὠνομασμένων οὐκ ἐπέλιπε τὸ φῦλον. Quamquam fortasse haec ipsa maiori iure spuria esse censeas cum censore in: Leipziger Litteraturzeitung Fasc. LVI. p. 442 sq. „*Auch die nicht eingeschlossenen letztern* (Worte): εισετι τε νυν των Χριστιανων απο τουδε ωνομασμενων ουκ απελιπε το φυλον *zeigen sich sehr verdächtig. Josephus wurde wenige Jahre nach Christi Tode geboren, im Kriege von den Römern gefangen und, nach Hieronymus Angabe, mit in die Hauptstadt derselben genommen, wo er seine Schriften bis in die Regierung Domitian's abfasste. Zuverlässig schrieb daher Josephus noch im ersten Jahrhunderte christlicher Zeitrechnung.* Εισετι νυν, *oder wie die editio princeps will,* εις τε νυν, *bezeichnet gewöhnlich einen längern Zeitraum, als den, welcher vom Ursprunge des Namens der Christen im Jahre 44 christlicher Zeitrechnung bis zu Abfassung der Schrift des Josephus verstrich. Es sind darum nach hoher Wahrscheinlichkeit auch die zuletzt angezogenen von* εισετι — φυλον *als*

späterer Zusatz anzunehmen, wie Genes. XXXII, 32, so dass die ganze Stelle als unecht erscheint." Sed cum vix semper illud valeat, quod de εἰσέτι νῦν h. l. legitur, res ipsa non ita certa nobis videtur, ut εἰσέτι — φῦλον supposititia esse putemus. Contra illa: Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, quae nescio cur iterum torqueat Boehmert. p. 179., et: τῶν θείων προφητῶν ταῦτα τε καὶ (Euseb. ταῦτα καὶ) ἄλλα μυρία θαυμάσια περὶ αὐτοῦ (Euseb. περὶ αὐτοῦ θαυμάσια) εἰρηκότων, Iosephum non potuisse scribere apparet. Vid. Eichstaedt. Quaest. II. p. VIII.: „Aut quis Iosephum existimet de Christi in vitam reditu, tanquam de re certa et in facto posita, scripsisse? Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν. Quae sequuntur denique, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία θαυμάσια περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων, ea ut rursus recte ab homine Christiano dicerentur, quis dici a Iudaeo sacerdote potuisse credat? Praesertim quum ista omnia ita sint prolata, non ut scriptor aliorum opinionem, sed ut suam ipse sententiam et persuasionem declaraverit." Quod quidem temere negant ut antiquiores ita recentiores αὐθεντίας testimonii defensores, et in his Bretschneiderus et Boehmert. — Sed accedimus nunc ad verba in quibus rei cardo vertitur: εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρὴ et: Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων: et Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν, quibus de posterioribus cum de prioribus longe alia quam omnes de iis statuunt, statuenda esse existimemus, simul hoc demum loco agendum putavimus. Quid enim? Iosepho deberi illa verba: εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρὴ ipse affirmo, sed inde simul reliqua ei non tribuenda esse, recte posse colligi censeo. Quod quamvis innumerabilis fere scriptionum copia de loco Iosephi in publicum prodierit, tamen, quantum quidem novi, nemo adhuc contendit. Male enim omnes adhuc interpretati sunt verba εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρὴ ita, quasi iis significaretur quaedam dubitatio utrum sit vere dicendus Iesus homo, nec ne. Ita Strothius et Boehmertus l. l. p. 4. verterunt: „*wenn man ihn anders einen Mann nennen darf*" et Valesius: „si tamen virum eum appellare fas est." Atque inde factum est, ut tum qui interpolatum esse crederent nobiscum locum Iosephi tum qui plane supposititium eum esse dictitarent, quin illa verba spuria dicenda sint, minime dubitarent, ii vero qui testimonii αὐθεντίαν defenderent, nonnisi contortis et perversis interpretationibus illa verba Iosepho possent vindicare, in quo prae reliquis omnibus facile eminet Daubusius de testimonio Christi apud Ioseph. T. II. p. 218 sqq. ed. Haverc., qui, ut rectissime scripsit Eichstaedt. Quaest. III. p. IV., quot machinas adhibet ad vindicandam sententiam εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρὴ, tot fere ineptias profert. Neque vero Boehmert. l. l. p. 159 sqq. similibus ineptiis liber est, et in universum vehementer desudat in eo ut singula testimonii verba satis ambigua esse, in quamcunque partem fle-

cti ideoque Iosepho tribui posse ostendat (cf. p. 165.), quod nemo ei concedet nisi qui cum eo Iosephum tectum et tergiversantem Christianum fuisse temere opinetur. Hinc perversas eius interpretationes quarum maximam partem a BRETSCHNEIDERO aliisque testimonii αὐθεντίας defensoribus prolatam luculenter iam perstrinxit EICHSTAEDT. Quaest. II. III., copiosius exponere et refutare vix opus sit, et meliores certe interpretes fuerunt omnes ii αὐθεντίας testimonii defensores, qui quamvis ita mordicus illud tenuerint, ut totum Iosephum potius e mundo tollendum quam pretiosam illam gemmam ex Christiana ecclesia tollendam esse existimarent, ut ABR, WHELOCUS et GRABIUS, tamen ipsius Iosephi verba ex historicae interpretationis legibus interpretari quam ut a Iosepho Iudaeo dici potuisse videantur, omnibus modis flectere atque huc illuc torquere mallent. Cf. EICHSTAEDT. Quaest. III. p. III. not. 1. Sed ut iam redeam eo, unde digressa est oratio, εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρὴ Ios. tribuenda eorumque sententiam hanc potius esse existimo: „*siquidem, quandoquidem Iesus homo dicendus est, non deus, indem, weil nämlich, sintemal Iesus ein Mensch, nicht Gott zu nennen ist.*“ Ita igitur Iosephus egregie cavit statim ab initio testimonii sui verbis illis, ne quis forte ipsum vel quod σοφὸν Iesum vocaverat, vel propter ea quae posthac dicturus erat, plura dixisse crederet, quam quae ipse ut germanus Iudaeus dicere poterat. Quae si est vera illorum verborum interpretatio, per se patet Iosepho non posse adscribi sequentia: Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητὴς, διδάσκαλος ἀνθρώπων et multo minus illa: Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν (quae tamen ipsa verba vel antea cum male Iosephi esse negarentur illa εἴγε — χρὴ, huius non esse posse, recte monitum est et perperam Hieronymus primus, quod sciamus, vertit: *Et credebatur esse Christus.* Vid. EICHSTAEDT. Quaest. II. p. V. sqq. Cf. Is. VOSSII chronolog. sacr. p. 163. PAULUS Heidelberger Iahrbücher V. III. p. 269., qui ingeniosius quam verius coniecit: πολλοὺς δὲ καὶ Ἑλληνικοὺς ἐπήγαγε τό· ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν i. e. *Aber auch viele Heiden führte herbei jenes: Der Messias war dieser*). Nam quid deinde sibi vellet illud γὰρ et quo illud referretur? Quamvis vero credas Iosephum omisso γὰρ dicere potuisse Christum patrasse miracula et homines docuisse, tamen alio modo erant deinde illa: Ἦν παραδόξων κ. λ. annectenda et fere hoc: Ἦν δὲ καὶ παραδόξων κ. λ. Neque deinde tam simpliciter scribere Iosephus poterat: Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν, cum antea diserte professus esset, hominem fuisse Christum. Imo necessario dicendum ei erat certe: Ὁ Χριστὸς οὗτος ἐπιστεύετο vel ἐνομίζετο, vel ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν ὁ λεγόμενος ut Antiqq. XX, 9, 1. scripsit Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ (cf. Matth. XXVII, 22.), nisi data opera obscuritatem sermonis Iosephum quaesivisse temere velimus statuere. Iam vero ut ne temere ipse vulgarem interpretationem verborum εἴγε ἄνδρα λέγειν αὐτὸν

καὶ reiecisse videar, ante omnia adscribenda puto ea, quae de discrimine verborum εἴγε et εἴπερ exposuit Hermann. ad Viger. p. 833 sq. „*Multum interest inter εἴπερ et εἴγε. — — Εἴπερ quod nos* **wenn anders** *dicimus, ita ab εἴγε, quod nos dicimus* **wenn denn**, *differt, quod εἴπερ usurpatur de re quae esse sumitur, sed in incerto relinquitur, utrum iure an iniuria sumatur; εἴγε autem de re, quae iure sumpta creditur. Εἴπερ δοκεῖ σοι,* **wenn es anders dir so gefällt**, *dicimus ei, de quo non certo scimus, quid ei placeat, aut de quo id nescire simulamus. Εἴγε δοκεῖ σοι,* **wenn es dir denn so gefällt**, *dicimus ei, de quo scimus, quid ei placeat.*“ Cf. Hermann. praefatio ad Sophocl. Aiac. p. XX. sq. Sed observatur hoc discrimen non minus quam a veteribus, etiam in N. T. libris. Vid. Ephes. III, 2. εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς κ. λ. i. e. *siquidem* audivistis de ratione muneris dei beneficio in vestros usus mihi concessi. Liberius, sed ad sensum recte vertit Iaspisius: *Neque* enim *vos latet*, ratio muneris *etc.*, perperam alii apostolum nonnisi coniicere se significare h. l. putarunt, lectores epistolae non latere illam rationem. Cf. Eichhorn. Einleitung in das N. T. T. III. p. 261. qui hoc epistolae loco non recte, ut mihi videtur, usus est, ut illam Ephesiis non destinatam esse ostenderet, quamvis hoc ex reliquis argumentis satis certum sit. Coloss. I, 23. εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι i. e. *siquidem* vos firmiter fidei esse adhaesuros mihi persuasi. Quamvis enim Colossenses nondum satis esse fortes et constantes nosset apostolus, tamen simul optima quaeque de iis ille sperare et confidere poterat. Cf. II, 5. 6. Quare falso vertisse puto Lutherum: „*So ihr anders bleibet im Glauben gegründet und veste*“ et Iaspisium: „si *modo* in religione bene fundati ac constantes manseritis.“ Cf. Galat. III, 5. Adde Chrysostom. T. II. p. 489 sq. E. ed. Montef. ὁ γὰρ μυριάκις ἑαυτὸν θανάτοις ἐκδοὺς (Paulus), πολλῷ μᾶλλον οὐδὲ χρημάτων ἐφείσατο, εἴγε παρῆν. καὶ τί λέγω, εἴγε παρῆν; καὶ γὰρ μὴ παρόντων δυνατὸν δεῖξαι, ὅτι οὐκ ἐφείσατο. Ubi recte εἴγε usurpasse Chrysostomum, non solum verba μὴ παρόντων sed etiam antecedentia docent, quibus Paulum omnia et in his χρήματα pro hominum salute non dubitasse δαπανᾷν dixit et unde certe ad momentum sumpsisse eum, apostolum habuisse vere χρήματα, intelligitur. Similiter εἴπερ recte usurpavit Dionysius Alexandrinus apud Eus. H. E. VII, 11 p. 330., ubi Aemilianus praefectus iis qui deos gentilium colere nollent, respondisse legitur: τίς γὰρ ὑμᾶς κωλύει καὶ τοῦτον εἴπερ ἐστὶ θεὸς, μετὰ τῶν κατὰ φύσιν θεῶν προσκυνεῖν; Ubi minus recte vertit Valesius verba εἴπερ ἐστι θεός: *siquidem* deus est, quam Strothius qui simpliciter interpretatus est: *wenn er Gott ist.* Nam illo εἴπερ Aemilianus gentilis se dubitare significat an sit deus ille quem Christiani deum esse existiment. Contra εἴγε pro

εἴπερ posuit Cornelius in epistola ad Fabianum apud Euseb. H. E. VI, 43 p. 275 ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ ᾗ ἔκειτο, περιχυθεὶς ἔλαβεν· εἴγε χρὴ λέγειν τὸν τοιοῦτον εἰληφέναι quod recte vertit VALESIUS: „si tamen huiuscemodi baptismum suscepisse dicendus est" et STROTHIUS: „*wenn man anders sagen kann, dass ein solcher Mensch sie empfangen.*" Nam hoc loco dubitare se significare voluisse Cornelium, apparet, an illud affirmari possit nec ne, ideoque εἴπερ, non εἴγε scribendum erat. Et similiter quisquis interpolaverit locum Iosephi, εἴγε pro εἴπερ accepisse intelligitur, quod recentiorem Graecitatem sane saepius confudisse probabile est. Sed quo iure, quaeso, Iosephum cuius dictionem elegantem et tersam iusta laude ornavit ipse BOEHMERT. l. l. p. 50., εἴγε et εἴπερ inter se permutasse credamus, quod permutasse scriptores ecclesiasticos docet sane satis luculenter praeter alios Sozomenus H. E. I, 19., ubi illa εἴγε — χρὴ illustrat verbis: ἄνδρα μὲν γὰρ αὐτὸν ἀποκαλεῖν ὀκνεῖ, et in fine: καί μοι δοκεῖ ταῦτα ἱστορῶν μονονουχὶ βοᾷν ἀναλόγως τοῖς ἔργοις θεὸν εἶναι τὸν Χριστόν? Adde Isidor. Pelus. epist. IV, 225. Neque vero codices illa εἴγε — χρὴ non esse Iosephi probant. Vid. EICHSTAEDT. Quaest. III. p. V. „Nos hac in re plane adstipulamur DAUBUSIO (vid. Iosephi opp. edit. HAVERC. T. II. p. 218.), recte monenti, innixae perpaucis iisque valde ambiguis testimoniis opinioni de interpolatione horum verborum (εἴγε — χρὴ) repugnare caeterorum librorum omnium mirificum consensum, tum Graecorum, tum etiam Latinorum, atque eorum quidem, quos vetus iste penes Vossium interpres sequutus sit." Cf. ITTIG. prolegomm. p. 91. ed. HAVERCAMP. Ioseph. R. MONTACUT. ad Eus. demonstr. evang. p. 2. LE MOYNE varr. sacrr. p. 931. DANSIUS VILLOISON. Anecdd. Gr. Vol. II. p. 69. et in epist. Vinar. p. 88. Quae cum ita sint, nos quidem testimonium illud Iosephi spuria uncinis includendo ita scribendum ducimus: Γίνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον Ἰησοῦς, σοφὸς ἀνήρ, εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή [Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν ἡδονῇ τἀληθῆ δεχομένων]. Καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους, πολλοὺς δὲ καὶ Ἑλληνικοὺς ἐπηγάγετο [Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν]. Καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ πρῶτον ἀγαπήσαντες [Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτα καὶ ἄλλα μυρία θαυμάσια περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων]. Εἰς τε νῦν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὠνομασμένων οὐκ ἐπέλιπε τὸ φῦλον. Atque ita verissimum esse apparet quod de Iosepho pronuntiavit Theodoretus commentar. in Daniel. T. II. Opp. p. 697. Ἰώσηπος ὁ Ἑβραῖος τὸ μὲν Χριστιανικὸν οὐ δεξάμενος κήρυγμα, τὴν δὲ ἀλήθειαν κρύπτειν οὐκ ἀνέτοιμος, unde, quamvis recte possit colligi, aliquod Iosephi de Iesu testimonium Theodoretum cognovisse, et quamvis adeo illum idem testimonium, quod nunc ut Iosephi habemus, cognovisse putemus, tamen hoc simul satis apparet, non pro genuino habuisse Theodoretum totum Iosephi testi-

monitum sed nonnisi ea de Iesu illum esse testatum existimasse quae vel ille ut Iudaeus qui coleret veritatem, non poterat non testari. Cf. Boehmert, l. l. p. 197. not. 90. Sed nec tacendus est locus alter perinsignis Origenis contra Cels. II. extr. quamvis ille, ut videtur, ab omnibus VV. DD. adhuc neglectus, ubi dicit Origenes esse λόγον τοῦ Ἰουδαίου qui haec de Iesu profiteatur: „ἐκεῖνος μὲν οὖν ἄνθρωπος ἦν, καὶ τοιοῦτος, οἷον αὐτὸ τὸ ἀληθὲς ἐμφανίζει, καὶ ὁ λόγος δείκνυσιν." Quod statim refutans Origenes, ita pergit: Οὐκ οἶδα δὲ εἰ ἄνθρωπος, τολμήσας ἐπισπεῖραι πάντῃ τῇ οἰκουμένῃ τὴν κατ' αὐτὸν θεοσέβειαν καὶ διδασκαλίαν, δύναται ἀθεεὶ ποιεῖν ὃ βούλεται etc. Sed illo λόγῳ τοῦ Ἰουδαίου qui verbis ἐκεῖνος — — δείκνυσιν contineretur, *genuinum* Iosephi de Christo testimonium significare Origenem, nonne satis probabile? Neque enim sine causa scripsisse potest ille τοῦ Ἰουδαίου imo aperte certus Iudaeus hoc modo significatur, et egregie quoque sibi ipsi consentit deinde Origenes, qui alio loco Iosephum ἀπιστοῦντα τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ diceret: et hoc loco illum nonnisi pro homine habuisse Iesum affirmat. Neque vero exinde probari potest ea testimonii Iosephi verba, quae ipsi vindicavimus, εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή Iosephi non esse posse. Nam ipsum horum verborum sensum nonnisi sed optime neque εἴγε cum εἴπερ ut alii patres confundens expressit Origenes testari scribens Iosephum de Iesu: ἐκεῖνος μὲν οὖν ἄνθρωπος ἦν. Contra quae hodie statim sequuntur verba illa εἴγε — χρή: Ἦν γὰρ παραδόξων — δεχομένων minime legit in Ios. Origenes, imo quid ibi legerit, egregie ipse nobis declaravit, additis ut Ios. verbis: καὶ τοιοῦτος, οἷον αὐτὸ — δείκνυσιν. Pro uno τοιοῦτος in Ios. fuisse debet τοιοῦτον, et haud exigua lacuna veri Iosephi testimonii est suppleta. Nam quis tandem qui iis quae adhuc disputavimus, assentietur, Iosephum post illa εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρὴ scripsisse dubitet: καὶ τοιοῦτον οἷον αὐτὸ τὸ ἀληθὲς ἐμφανίζει, καὶ ὁ λόγος δείκνυσιν, *et talem qualem et verba et res ipsa indicant?* Et nonne denique verum esse hoc modo appareret illud quod supra p. 342. contra doctissimum censorem Ephemeridd. litter. Lipss. monuimus, minime opus esse ut credamus Iosephum loco genuini testimonii sui de Iesu plane alia in Antiqq. XVIII, 3, 3. scripsisse, sed simpliciter pro verbis testimonii spuriis ipsum posuisse alia ex totidem litteris constantia? Ubi igitur hodie leguntur: Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν ἡδονῇ τά, Iosephus scripserat: καὶ τοιοῦτον, οἷον αὐτὸ τὸ ἀληθὲς ἐμφανίζει, καὶ ὁ λόγος δείκνυσιν. Haec enim verba non minus constant ex 54 litteris quam illa spuria. Quodsi placuisset Origeni totum λόγον τοῦ Ἰουδαίου i. e. Iosephi illo loco afferre, non minus quae pro illis ληθῆ δεχομένων illa Ἦν — — τὰ statim excipientibus quam quae pro reliquis verbis insititiis Iosephus scripsisset, cognosceremus. Sed Iosephi testimonium vere significari illo Origenis loco, statuit ipse Fabricius in salutar. luc. evangel. p. 32., quomodo tamen ad verba Origenis οὐκ οἶδα

δὲ εἰ ἄνθρωπος potuerit adscribere: „*Iosephi locus, supra pag. 17.*;" non intelligo. Nam illa *οὐκ οἶδα δὲ εἰ ἄνθρωπος* non esse Iosephi sed Origenis, manifestum est, quamvis fortasse crediderit Fabricius l. l., exprimi illis Iosephi *εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή*. Sed hoc cui in mentem venire possit, ille non solum Origenis orationem misere claudicare et hiare deberet concedere, siquidem *τολμήσας ἐπισπεῖραι etc.* ut sua verba sine ullo orationis vinculo perversissime annexuisset Origenes, sed etiam ineptissime usum esse illo *λόγῳ τοῦ Ἰουδαίου*, cum paulo post *Ἰουδαίους ἀπιστοῦντας* dicat *αὐτοῦ* i. e. *Χριστοῦ* (vid. *ἀλλ' ἐπεὶ δύναμις τοῦ θεοῦ ὁ Χριστὸς ἦν etc.*) *λόγῳ*, Origenem censeret necesse esset. Quodsi Iosephus *οὐκ οἶδα δὲ εἰ ἄνθρωπος* dixisset de Iesu, nonne potius inter tectos certe Christianos Origenes eum referre debebat, neque vero inter *ἀπιστοῦντας* hoc et aliis locis? Sed ipse Fabricius interpretatione Latina quam subiungit l. l., ostendit se illa *οὐκ οἶδα δὲ εἰ ἄνθρωπος* tribuisse Origeni.

Restat nunc, ut investigem, quid de Eusebio nostro hac in causa statuendum esse videatur. Atque ut sine multis ambagibus dicam, quod sentio, quamvis temere Tanaq. Faberum Eusebio vitio vertisse censeam, quod totum illud testimonium Flavianum supposuerit (cf. Boehmert. l. l. p. 203 sq.), cum totum illud esse supposititium, ex nostra sententia demonstrari nequeat, quamvis non minus temere Eusebium epistolarum illud inter Abgarum et Christum finxisse commercium, cum Bourgueto censeremus, quod vel propterea non potest statui, quod ex archivis Edessenis hausisse litteras illas Eusebium novimus (vide quae monui ad Euseb. H. E. I, 13 p. 78 sq. cf. Excurs. X. XI.), tamen non deesse causas existimo, quibus ductus ipsum Eusebium interpolasse locum Iosephi suspiceris. Antequam vero sententiae illius causas exponam, brevissime refellenda puto ea quae scripsit praeeunte Valesio hac in causa Moellerus de fide Euseb. C. p. 87. „Equidem nullus dubito et locum ante Eusebii tempora corruptum fuisse et ab ipso genuinum habitum; nusquam enim (ut gravissimam rem repetam) eum (Eusebium) piae isti amentiae, quae aut fraudes unde aliquid honoris rebus Christianis accedere posset, committeret aut fabulas fingeret, deditum fuisse deprehendo." Ut enim nunc concedam, quod dixit Moellerus, an inde quod alias nullam fraudem commisisse sciremus Eusebium, sequeretur, eum neque nostra in causa *potuisse* eiusmodi fraudem committere? Imo hoc tantum recte posset contendi, non sine gravioribus causis Eusebium posse talis criminis accusari. Sed ut iam ad ipsas illas causas progrediar, quas puto afferri posse, in suspicionem vocat Eusebium, si quid video, primum illud, quod ante eum testimonium Flavianum esse interpolatum satis est improbabile. Nam non solum nullus ex patribus ante Eusebium testimonio illo quale hodie habetur, usus est (vid.

Boehmert. l. l. p. 13 * cf. p. 158. *), quod nisi forte nullum ex illis patribus intelligere potuisse putemus, quam egregie illo testimonio possent uti, permirum videri debet, sed Origenes etiam qui Iosephum disertis verbis ἀπιστοῦντα τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ i. e. Ἰησοῦν ἡμῶν οὐ καταδεξάμενον εἶναι Χριστὸν, non pro Messia Iesum agnoscentem dixit, ut interpretatur ipse Origenes Comment. in Matth. (vide supra p. 334. cf. Bretschneider. πάρεργον de testimonio Iosephi p. 61. qui male hoc tantum significare contendit Origenem, Iosephum non Christianum (publice) factum esse) et Iosephum de Christo testari declaravit: ἐκεῖνος μὲν οὖν ἄνθρωπος ἦν quod nihil est nisi Iosephi εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή (vide supra p. 348 sq.), Origenes, inquam, certe ea testimonii verba quae Iosephi non esse posse probare studuimus, in Iosepho minime legisse potest. Cf. Bretschneider. l. l., qui pro nobis, non contra nos scripsit: „*cogites quaeso, inter Origenis mortem et Eusebii tempora non nisi 50 annorum spatium interesse. Potuitne fieri, ut tam brevi tempore omnes vel plurimi codices interpolarentur?*" Neque nobis obstat coniectura Blondelli seculo II. iam post Christum natum Iosephi codices mutilatos esse inde suspicantis, quod Origenes; Hieronymus, Cedrenus, alii quaedam legisse videntur in Iosepho quae nunc ibi frustra quaeruntur. Cf. Boehmert. l. l. p. 205 not. Concedere enim facile possumus, illo seculo iam quaedam ex Iosephi textu esse erasa, cum illud eo minime probetur, eo tempore iam a librariis quaedam in Iosephi textum esse illata. Sed Eusebium interpolasse testimonium Flavianum minus etiam improbabile videbitur ei qui de illo *apologetico consilio* cogitaverit, quod praeter *litterarium* (vid. quae monui ad Euseb. H. E. V, 27 not. 5.) et *paraeneticum* (vid. Kestner. de Euseb. auct. et fide dipl. p. 17. §. 48. cf. Euseb. H. E. I, 1. ἐλπίζω ὅτι καὶ ὠφελιμωτάτη — φανήσεται VIII, 13. χρησιμώτατα τυγχάνοντα τοῖς ἐντευξαμένοις VIII, 2. ἃ — ὠφελείας. V, 2.) in historia sua conscribenda simul secutus est Eusebius. Vid. Kestner. l. l. p. 7. Euseb. H. E. I, 4. Ἵνα δὲ μηδὲ τὴν διδασκαλίαν Χριστοῦ νέαν εἶναι καὶ ξένην ὡς ἂν ἀπὸ νέου καὶ μηδὲν τῶν λοιπῶν διαφέροντος ἀνθρώπου συστᾶσαν ὑπονοήσειέ τις, φέρε βραχέα καὶ περὶ τούτου διαλάβωμεν et ibid. ὁ βίος δ' οὖν ὅμως καὶ τῆς ἀγωγῆς τρόπος αὐτοῖς εὐσεβείας δόγμασι, ὅτι μὴ ἔναγχος ὑφ' ἡμῶν ἐπιπέπλασται — — ἐπιδείξωμεν. I, 1 extr. κατάρξασθαι ἐκ θειοτέρας ἢ κατὰ τὸ δοκοῦν τοῖς πολλοῖς οἰκονομίας κατ' αὐτὸν τὸν Χριστόν. IV, 7. cf. I, 13 p. 78. Excurs. X. XI. Schroeckh. christliche Kirchengeschichte Tom. V. p. 214. „*Die Kirchengeschichte des Eusebius, die er zum Besten des christlichen Glaubens, und um die Feinde desselben zu Schanden zu machen, aufgesetzt hat.*" Schmidt. Handbuch der Kirchengeschichte Tom. II. p. 44. „*Die Kirchengeschichte* (des Eusebius) *enthält gleichfalls vieles, was in apologetischer Hinsicht geschrieben zu seyn scheint.*" Hoc enim si quis reputaverit,

ille vix movebitur iis quae cum Valesio opponit Moellerus: „*Cui bono id Eusebius confingere voluisset? An ex Iosephi testimonio Christi pendebat divinitas?*" Quae quamvis inde non penderet, tamen Eusebius quantopere sibi prodesse posset illud Iosephi, mutatis quippe mutandis, testimonium, melius intellexisse poterat quam ut illud corrumpere dubitaret. Cf. Boehmert. l. l. p. 112.: „*Dass — die rühmlichen Zeugnisse der Gegner zur Bestätigung der Wahrheit und Göttlichkeit der christlichen Religion dienen, und ganz vorzüglich zur Widerlegung der Gegner derselben angewandt werden können, behaupteten mit Recht schon Irenaeus, Chrysostomus und Novatianus.*" Vide loca quae V. D. ibid. laudat et p. 111. cf. Daubus. l. l. p. 204 sqq. Adde Isid. Pelus. epist. II, 228. III, 335. *Σεμνὴ γὰρ ἡ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρία.* Dio Prus. orat. LI. Neque Eusebio cum Iosephi testimonio pro religione Christiana pugnaturo oberat illud, quod obesse poterat Iustino Martyri, cuius tempore ut alia taceam, sane nimis adhuc probabiliter odio inflammati erant Iudaei in Iosephum, neque Eusebius solos Iudaeos potissimum testimonium illud interpolaturus ante oculos haberet necesse erat, sed in universum omnes, qui quamvis Christiani esse vellent, tamen non satis recte ipsi de Christo sentire sed Iosephi testimonio ad meliorem fidem adduci et revocari posse viderentur. Hinc ad finem capitis XI. triumphans quasi exclamat Eusebius: *Ταῦτα οὖν ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων συγγραφέως ἀνέκαθεν τῇ ἑαυτοῦ γραφῇ περί τε τοῦ βαπτιστοῦ τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν παραδεδωκότος, τίς ἂν ἔτι λείποιτο ἀποφυγὴ τοῦ μὴ ἀναισχύντους ἀπελέγχεσθαι τοὺς κατ' αὐτῶν πλασαμένους ὑπομνήματα;* Nonne his vel illud satis indicatur, quantam opportunitatem noster habuerit pro Christi gloria omnibus modis pugnandi? Sed Iosephi testimonio omnes adversariorum religionis Christianae et Christi impetus retudisse sese episcopus Caesareensis credidit. Accedit quod tota apologetica est Eusebii demonstratio evangelica ante historiam ecclesiasticam conscripta, ex qua praeter ipsum Iosephi testimonium quod paulo aliter habet, quam in historia ecclesiastica, nonnulla placet adiicere. Postquam enim de magna apostolorum fide Eusebius disputavit, ita pergit: *οὐδὲν δὲ οἷον ἐκ περιουσίας καὶ τῷ ἐξ Ἑβραίων Ἰωσήπῳ μάρτυρι χρήσασθαι ὅς ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας, τὰ κατὰ τοὺς Πιλάτου χρόνους ἱστορῶν, μέμνηται τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐν τούτοις·*

Ἰωσήπου περὶ τοῦ Χριστοῦ.

„Γίνεται δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον Ἰησοῦς σοφὸς ἀνήρ, εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή. Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τἀληθῆ σεβομένων. Καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, πολλοὺς δὲ καὶ

Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο. Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν. Καὶ αὐτῶν ἐνδείξει τῶν παρ' ἡμῶν ἀρχόντων σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον ἀγαπήσαντες. Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων. Ὅθεν εἰσέτι νῦν ἀπὸ τοῦδε τῶν Χριστιανῶν οὐκ ἀπέλιπε τὸ φῦλον." Εἰ τοίνυν, ita pergit Eusebius, *καὶ κατὰ τὸν ἱστορικὸν μαρτυρεῖται, οὐ μόνον τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, οὐδὲ τοὺς ἑβδομήκοντα μαθητὰς ἐξῳκειωμένους, ἀλλὰ πολλοὺς μὲν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, πολλοὺς δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ προσαγόμενος, δῆλος ἂν εἴη περιττόν τι κεκτημένος παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλως προσήγετο τοῦ Ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πλείους, εἰ μή τισι θαυμαστοῖς καὶ παραδόξοις ἔργοις, καὶ ξενιζούσῃ κέχρητο διδασκαλίᾳ;* Praeterea tertius locus est Eusebii in quo ad Iosephi testimonium data optima opportunitate certe respiciendum sibi esse duxit, histor. eccles. I, 2 p. 25 sq. *ὁ θεῖος καὶ οὐράνιος τοῦ θεοῦ λόγος, — ἀρχομένης τῆς Ῥωμαίων βασιλείας ἐπιφανεὶς, τοιαῦτα ἔδρασέ τε καὶ πέπονθεν, οἷα ταῖς προφητείαις ἀκόλουθα ἦν, ἄνθρωπον ὁμοῦ καὶ θεὸν ἐπιδημήσειν τῷ βίῳ, π α ρ α δ ό ξ ω ν ἔ ρ γ ω ν π ο ι η τ ὴ ν, καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι δ ι δ ά σ κ α λ ο ν τῆς τοῦ πατρὸς εὐσεβείας ἀναδειχθήσεσθαι, τό τε παράδοξον — — προκηρυττούσαις.* Neque iam a mala suspicione Eusebium mihi quidem liberant verba Bretschneideri *παρεργον* de testimon. Iosephi p. 61 sq. „Putasne Eusebium tam caeco impetu adversus Iudaeos abreptum fuisse, ut, qui tamen dubitationes adversus libros *divinos* motos non operuerit, hunc locum quamquam cognosceret, deesse illum in multis (imo: omnibus) codicibus, vel margini tantum esse adscriptum, pro vero venderet?" Nam quomodo, quaeso, inde quod non sine quodam criseos studio libros sacros in certas quasdam classes divisit Eusebius (vide quae monui III, 25 p. 246.), colligi potest, eum esse liberum ab omni fraude? Quid tandem inde quod hunc illumve librum N. T. inter *ἀντιλεγόμενα* potius quam *ὁμολογούμενα* esse referendum statueret vel cum aliis orthodoxis vel solus Eusebius, religioni Christianae damni et detrimenti poterat existere? Quid igitur ne dubitationes de huius illiusve libri sacri *αὐθεντίᾳ* motas commemoraret, nostrum poterat impedire? Atque hac ratione vim suam amittere puto alterum quoque, quod cum Valesio nobis opponit l. l. Moellerus, argumentum: „*Annon Eusebii aetate libri antiquitatum Iosephi in omnibus bibliothecis visebantur, quibus prolatis, facillimum fuisset Eusebii fraudem convincere?*" Cf. Daubus. l. l. p. 195. „*Hunc itaque scriptorem* (Iosephum) *Romae statuam ob ingenii gloriam meritum, cuius libri in bibliotheca repositi sunt, ab ipso imperatore Tito subscripti, ne fraus subesset* (vid. Eus. H. E. III, 9. 10 not. 9.), *quisquam ausus esset interpolare?*" Boehmert. p. 204. Quid vero? Christianos suam ipsius fraudem non detecturos et proditurus esse, facile confidere et a plerisque certe gentilium ac Iudaeorum fraudis ipsum non accusatum iri, non minus sperare poterat Eusebius. Et quo-

tus tandem, quisque est qui longe peiores et quae facilius etiam possent detegi, fraudes commisisse veteres Christianorum doctores in dei scilicet et Christi gloriam, nesciat? (Vid. Lactant. Institt. divinn. IV, 15, 26 sq. „*His testimoniis quidam revicti* (?) solent eo confugere, ut aiant, *non esse illa carmina Sibyllina, sed a nostris conficta atque composita.* Quod profecto non putabit, qui Ciceronem Varronemque legerit, aliosque veteres, qui Erythraeam Sibyllam, ceterasque commemorant, quarum ex libris ista exempla proferimus; qui auctores ante obierunt, quam Christus secundum carnem nasceretur. *Verum non dubito quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramentis habita sint, cum ea nemo tum intelligeret.*" Videas quoque, si placet, quanta impudentia detorserit et interpolarit versus Virgilianos Constantinus in orat. ad sanctt. coet. c. XIX. XX. et Vales. ad h. l. Adde locos quos ex Tertulliano, Hieronymo, Origene, Chrysostomo hac in causa laudarunt Moshemius in dissert. de turbata per recentiores Platonicos ecclesia in Eiusd. dissertt. ad histor. eccles. pertinentt. Vol. I. p. 202.—209. et Muenscher. Handbuch der Dogmengeschichte T. III. §. 39. 40. Praeterea vid. I. Zimmermann. apologia Socratis contra calumnias Aristophanis in Musei Helvetici Tom. VI. partic. XXIV. p. 515 sq. C. A. Beyer. diss. de difficultate iudicii super disputatione veterum ecclesiae doctorum κατ' οἰκονομίαν Lips. 1766. 4. §. 4. „κατ' οἰκονομίαν disputare dicuntur, qui in causam, quam tractant, omnia congerunt, quae apta ad eam esse videntur, etiam falsa, ut commodis eorum, quibus consulere velint, prospiciant. *In eiusmodi disputatione patres* (certe saepe) *nihil nisi victoriam spectant, ad quam omnia referunt: mendacio vero, an veritate; dolo, an vi; fraude an fortitudine cadat adversarius, nihil interest, modo cadat.*" Roesler. de variis disputandi methodis veteris ecclesiae, Tubing. 1784. Cramer. Fortsetzung des Bossuet Tom. III. p. 466 sq. ed. II. Herder. Ideen zur Geschichte der Menschheit Tom. IV. p. 64 sqq. ed. Iohann von Mueller. Adde Henke neues Magazin Vol. II. Fasc. II. p. 638 sqq. I. Iahn. Nachtraege zu seinen theologischen Werken, Tubing. 1821. Fasc. II.: *Was hielten die Kirchenväter von der Accommodation?* Moeller. de fide Euseb. C. p. 67 sqq. et Tzschirner. de claris veteris eccl. doctoribus Comment. prim. p. XV sq.) Atque unde tam certo constat, Eusebii etiam aetate in *omnibus* bibliothecis visa esse Iosephi opera, quamvis imperatorem Titum antiquitatum libros in bibliotheca reponenda curasse, Eusebio, Hieronymo et Nicephoro velimus credere, quod tamen haud scio an non magis verum sit, quam Titum ipsum sua manu Iosephi libros descripsisse? Vid. Vales. ad Euseb. H. E. III, 10 not. 10. Sed unde, quaeso, ut hoc repetam, noverunt VV. DD., in omnibus bibliothecis et vel Eusebii tempore reservata esse scripta Iosephi? Certe quomodo illud inde

pateat, quod Euseb. H. E. VI, 20. sese usum profitetur libris ex bibliotheca Hierosolymitana, quamvis cum DAUBUSIO l. l. intellexerit BOEHMERT. l. l. p. 204. sq. not. 94., equidem non intelligo. Neque enim dixit Eusebius, se Iosephi antiquitates ex illa bibliotheca sibi parasse. — Neque vero illud nos offendere potest, quod omnes qui Eusebium secuti sunt, patres ecclesiastici Iosephi testimonium ab illo interpolatum Iosepho nihilominus vindicarunt, cum qui aetate illi essent propiores, quamvis nondum in omnes codices irrepsisset quod Iosepho adsutum erat, tamen Iosepho totum illud testimonium quale hodie habemus, non potuisse non pro sua cogitandi ratione adscribere, si a Theodoreto discesseris (vide supra p. 347.), facile crédi possit, seriores vero idem facere non dubitaverint probabiliter propterea quod eorum tempore vere certe in plerisque codicibus interpolatum Iosephi testimonium legeretur. Praeterea maxime meminisse debebimus eorum, quae simili in causa disputavit EICHHORN. Einleitung in das N. T. Tom. I. p. 188 sq. ed. II.: „*Eine solche willkührliche Behandlung einer fremden Schrift, die nach der Zeit mit ihren Aenderungen in öffentlichen Umlauf käme, ist zwar in unsern Zeiten unerhört und unmöglich, weil die Vervielfältigung einer Handschrift durch den Druck ihr entgegen steht. — Anders war es vor Erfindung der Buchdruckerkunst. Man glaubte beym Abschreiben einer Handschrift sich die willkührlichsten Aenderungen erlauben zu dürfen, weil blos von einem handschriftlichen Eigenthum, das man sich verschaffen wollte, die Rede war. Aber da solche geänderte Handschriften wieder abgeschrieben wurden, ohne dass man fragte, ob auch das Manuscript, das man abschriebe, den reinen Text des Autors enthalte? so kamen unbemerkt geänderte Copeyen von den Schriftstellern in Umlauf. Wie viele Chroniken im Mittelalter, die in mehrern Abschriften vorhanden sind, stimmen bey einerley Text in Ausführlichkeit und Kürze mit einander überein? Und wie viele Klagen liesst man nicht bey den Kirchenvätern der ersten Jahrhunderte über die willkührlichen Veränderungen, welche Besitzer und Abschreiber mit ihren erst vor Kurzem herausgegebenen Schriften vorgenommen haben?*“ Vide quos laudat V. D., Dionysium Corinthium apud Euseb. H. E. IV, 24. (Tom. I. p. 304. edit. nostrae) *ἐπιστολὰς γὰρ ἀδελφῶν ἀξιωσάντων με γράψαι, ἔγραψα. Καὶ ταύτας οἱ τοῦ διαβόλου ἀπόστολοι ζιζανίων γεγέμικαν, ἃ μὲν ἐξαιροῦντες, ἃ δὲ προστιθέντες. — Οὐ θαυμαστὸν ἄρα εἰ καὶ τῶν κυριακῶν ῥαδιουργῆσαί τινες ἐπιβέβληνται γραφῶν, ὁπότε καὶ ταῖς οὐ τοιαύταις ἐπιβεβλήκασι.* V, 20. Origen. contra Celsum p. m. 79. *τινὰς τῶν πιστευόντων ὡς ἐκ μέθης ἥκοντας εἰς τὸ ἐφεστάναι αὑταῖς μεταχαράττειν ἐκ τῆς πρώτης γραφῆς τὸ εὐαγγέλιον τριχῇ καὶ τετραχῇ καὶ πολλαχῇ.* Rufin. praefat. in Origen. *περὶ ἀρχῶν.* Cf. EICHHORN. Com-

mentar. in Apocal. Vol. II. p. 342 sq. ad Apocal. XXII, 18 sq. Ita equidem ego removeri posse puto quod obiecit Bretschneider. l. l. p. 62.: „*Potuitne fieri, ut hoc additamentum, quod Origenes adhuc non cognoverat, in omnes codices* (post Eusebii quidem tempora ex nostra sententia, Bretschneidero contra de tempore Eusebii et Origenis aetatem interiecto certe simul cogitante) *statim irreperet, ita ut neque Hieronymus, neque Sozomenus, neque Suidas, neque alii antiquissimi in codicem offenderent* (?), *cui haec verba non inserta essent?*" Cf. Kuinoel. spicilegium observatt. in epistol. Iacobi pag. 9. et Commentar. ad Marc. I, 27 pag. 19. ad Luc. II, 2. pag. 304. ed. II.

Sed addenda denique est ultima, quamvis, quantum novi, a nemine adhuc allata ratio, quae suspicionem illam Eusebium interpolasse testimonium Flavianum, longe certiorem reddere videatur atque in eo sita est, quod Eusebius in histor. eccles. II, 10. certe satis similem fraudem vere commisit, ut docebit Excursus II. Quod enim ibi fecit Eusebius, cur non hoc etiam loco fecerit? Itaque illud certe evicisse mihi videor, quamvis ἐπαυτοφώρῳ Eusebium non potuerim deprehendere, tamen a mala illa suspicione interpolati testimonii Flaviani minime ita eum esse liberatum, ut qui illam interpolationem ei vitio vertat, idoneis argumentis carere censendus sit.

EXCURSUS II.

ad

Euseb. Histor. Eccles. II, 10.

(Tom. I. p. 121.)

Utrumque fieri potuisse, ut et bubo supra caput Agrippae et ex alia parte angelus eidem appareret, illud quidem, credo, Valesius nunc nemini facile persuadebit. Recte potius Moeller. de fide Euseb. p. 69. „*Haud*, inquit, *difficile est divinatu, quomodo hic angelus Eusebio subierit; addiderat enim Iosephus, Agrippam istum bubonem tanquam exitii sui nuntium* (ἄγγελον) *spectasse — — Hinc angelum suum mutuatus est Eusebius, invitantibus fere duabus rationibus, primum autoris proclivitate ad prodigia ubique reperienda, deinde vero necessitate, quae certe Eusebio adesse videbatur, narrationem Iosephi cum verbis Lucae eadem de re — — conciliandi.*“ Quae quidem verissime Moellerus monuit. Cf. quae annotavit Valesius ad Eus. H. E. I, 5 p. 40. et ipse I, 7 not. 12 p. 52. III, 37 not. 4. Adde V, 3 p. 39. *πλεῖσται γὰρ οὖν καὶ ἄλλαι παραδοξοποιΐαι τοῦ θείου χαρίσματος εἰσέτι τότε κατὰ διαφόρους ἐκκλησίας ἐκτελούμεναι, πίστιν παρὰ πολλοῖς τοῦ κἀκείνους προφητεύειν παρεῖχον* ex quo loco solo cum maxime refellitur opinio Kestneri de Eus. p. 69. contendentis, Eusebium nullo loco miracula post Christi et apostolorum tempora in ecclesia adhuc facta esse *ipsum* referre, sed semper *alios* illa miracula referentes inducere. Neque Kestnerus et Moellerus hunc insignem locum Eusebii laudaverunt. Praeterea vero de illa in miraculorum perpetuitatem fide quam cum gravissimis non minus quam levioribus patribus tenuerunt plures Theologi, accuratius inter se conferre haud inutile erit Ammon. biblische Theologie T. II. p. 340. p. 346 sq. ed. II. Kant. Religion innerhalb der Gränzen der blossen Vernunft p. 118 * ed. II. Schleiermacher. der christliche Glaube T. II. p. 283. Neander. allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche T. I. p. 95 sqq. Sed ut redeam eo de quo nunc agendum est, ipse Moellerus ex mea quidem sententia non minus lapsus est quam Valesius, in iis quae statim subiecit: „*Equidem omnium mi-*

nimie tale alius auctoris verba temperandi vel detorquendi potius (imo interpolandi, ut suo rem recte appellavit nomine VALESIUS) *studium excusaverim; ab altera tamen parte iniqui me iudicis personam subiturum existimarem, si huius loci causa, in quo solo quantum meminerim* [?], *a sinceritatis via paululum deflexit noster, eum doli mali aut piae fraudis commissae postularem.*" Quomodo enim tandem, quaeso, alio nomine illud appellari potest, quod h. l. fecisse Eusebium ipse MOELLERUS concedit, nisi malae neque vero piae sed impiae fraudis nomine? An a sinceritatis via vel transversum unguem discedere, nulla fraus est? Et num quamvis *hoc uno loco* et *semel* eiusmodi crimen commisisset Eusebius, inde sequeretur, hoc non esse crimen? Quocirca neque haec vere disputavit MOELLERUS, neque ea, quae praeterea commentatur l. l. p. 70., sine magna quadam cautione legenda puto, haec: „*Quando autem mihi in memoriam revoco, quam cito et late quarto seculo hoc malum serpserit, quantorumque virorum, Athanasiorum, Basiliorum, Chrysostomorum, animos occupaverit, Eusebium, qui eo se contaminari haud passus est, non possum non laudare, nobisque in ipso fidum et bonae notae historicum datum esse, gratulari. Si quid igitur ab eo perperam exhibitum occurrit, ab aliis fontibus, non vero a fraude scriptoris est repetendum.*" Verum quidem est, Eusebium esse historicum fidum et bonae notae, aliis historiae ecclesiasticae scriptoribus longe praeferendum, sed pessima illa quarti seculi consuetudine neque eum plane abstinuisse, si non ea quae *Excursu I.* disserui, doceant, iste ipse certe Iosephi locus perperam ab eo interpolatus docet. Num enim adsunt forte alii fontes, de quibus MOELLERUS cogitat, unde textus Flaviani corruptionem fluxisse probabile sit? Imo ipse V. D. bene nobis antea illos fontes aperuit, proclivitatem Eusebii ad miracula et necessitatem quae certe ei adesse videbatur, Lucam cum Iosepho et Iosephum cum Luca conciliandi. Hinc Eusebius, ut ipse MOELLERUS l. l. scripsit, *bubonis* nomen ex Iosephi textu expunxit et *angeli* (una cum sequenti voce αἴτιον) in eius locum suffecit. Neque igitur dici potest Eusebius Iosephi locum male perspexisse et interpretatus esse, quod MOELLERUS quamvis secum ipse dissentiens, tamen eo quod Eusebium Iosephi verba simpliciter *detorsisse* dixit, significare voluisse et credidisse videtur. Nam quis, quaeso, Eusebium tam imperitum linguae Graecae, tam infantem in aliorum verbis explicandis fuisse opinetur, ut Iosephi verba clarissima et cum maxime perspicua non perspiceret? Contra si quis Eusebium detorsisse dicat Iosephi verba ita, ut eo illum, quamvis quomodo Iosephi locus sit interpretandus, optime perspexisset, tamen quo Iosephus cum Luca et Lucas cum Iosepho conciliaretur, in hunc de industria atque admotis interpretandi machinis eundem

sensum intulisse significare velit, qui inest in verbis Lucae, respondeo primum, vel sic a fraudis crimine non posse absolvi Eusebium, ut non potest Constantinus M. Virgilii versus in alium sensum traducens et detorquens in orat. ad sanctt. coet. c. XIX. XX. (cf. Excursus I. p. 353.), deinde vel hoc nego posse statui, cum nullo modo detorqueri quisquam possit tantum dici alius verba, qui vel pro iis alia substituit vel alia demit neque Constantinus M. l. l. tantum detorserit in alienum sensum Virgiliana carmina, sed etiam interpolaverit et corruperit, siquidem Saturni nomen simul probabiliter in uno versu expunxerit. Vid. Valesius ad Constantin. l. l. c. XIX. Neque vero librario tribui posse interpolationem Iosephi, recte affirmavit Strothius, cum ipse Rufinus verterit: *Donec respiciens paulo post imminentem atque insistentem capiti suo viderit angelum, cumque sensit continuo exitii sui ministrum.* Praeterea Eusebii lectio exstat apud Steph. Venet. (Reg. Maz. Med. Fuk. Ion. etc.), neque, quin Niceph. Cph. Cast., qui Iosephi lectionem habent, ex hoc ipso illam hauserint, potest dubitari. Coniectura enim Strothii, Nic. Cph. Cast. lectionem ab ipso Eusebio altera vice historiam ecclesiasticam edente profectam esse, quamvis V. D. eam non ipse Rufini auctoritate motus reiiceret, neque per se illa esset satis improbabilis, tamen vel eam ob causam non posset stare, quia bis Eusebium historiam suam edidisse, sine ulla idonea ratione statuit Strothius, ut ostendere conabor in Excursu XV. Itaque illud stare ac manere censeo, Eusebium h. l. malae fraudis, quam commisit, crimine haud posse absolvi. Neque igitur rectius Kestner. de Euseb. auct. et fide dipl. p. 67. §. 56. 57. illud tantum concessit, *piae culpae* interdum reum factum esse Eusebium sed *piae fraudis* eum accusari posse negavit, et quamvis non ea qua Flavianum testimonium audacia hunc Flavii locum corruperit Eusebius, tamen vel sic quo modo testimonium Flavianum interpolare potuerit additis quae addenda erant, vocabulis, longe facilius intelligitur.

Restant autem iam nonnulla alia, de quibus paulo plura monenda videntur. Ac primum quidem, quod Lucae et Iosephi narrationem mirum quantum inter se convenire ac quasi conspirare scribit Eusebius verbis: *θαυμάσαι δ' ἄξιον τῆς περὶ τὴν θείαν γραφὴν καὶ ἐν τῷδε τῷ παραδόξῳ συμφωνίας, τὴν τοῦ Ἰωσήπου ἱστορίαν*, illud quomodo accipiendum sit, iam satis constat. Ut enim hoc recte monuerunt Lucae interpretes, in eo haud pugnare Iosephum cum Luca, quod ille legationem Tyriorum ac Sydoniorum (Act. XII, 20.) non commemoravit, quod hic acclamationis a plebe factae causam a vestimenti regii admiratione, ille ab orationis dignitate motam indicare videtur, quod denique aliud morbi Herodis genus Lucas, aliud Iosephus narravit (vid. Ranisch. commentatio de Lucae et Iosephi in morte Agrippae consensu, Lips. 1745. 4.

cf. KUINOEL. Commentarius in Acta apostolorum p. 425. 428. 432. ed. II. Lips. 1827.), ita ab iisdem illis interpretibus eos, qui praeeunte Eusebio Lucam ac Iosephum in eo conciliare voluerint, quod ille statim post plebis turpiter adulantis acclamationem ἄγγελον κατάξαι Herodem (Act. XII, 23.), hic bubonem tanquam imminentis ei mali nuntium Herodi apparuisse tradat, operam atque oleum, ut aiunt, perdidisse satis demonstratum est. Cf. KUINOEL. l. l. p. 429 ext. p. 430 init. At enim vero in alio quodam genere ipsi interpretes non satis convenerunt. Quaeritur enim praeterea, utri in illo ipso, in quo frustra conciliare eos plures voluerunt, fides habenda sit, Lucaene an Iosepho. Iosephi quidem narrationem omnem praeeuntibus LARDNERO Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschichte p. 34., HEUMANNO, MICHAELI, MORO, aliis, fabulam redolere censet KUINOELIUS l. l. p. 429., sed equidem ego me Iosephum plane falsam rei rationem tradidisse minime; pro certo habere non possum non profiteri. Primum enim quod statuerunt LARDNERUS et alii, Iosephum suam narrationem finxisse, recte reiicit ipse KUINOELIUS l. l. propterea quod Iosephus, Agrippae laudator, eam potuis omisisset quam retulisset. Quod si recte statuitur, ut statuitur, quomodo tandem V. D. possit censere Iudaeos, Herodi infensos, *quod ratam habuisset acclamationem adulatoriam,* illam de bubone narrationem excogitasse, Iosephum vero eam attulisse, qui et alias huiusmodi fabellas commemoraverit, *ut opus suum lectoribus superstitiosis commendaret*, equidem non perspicio. Iratos fuisse Iudaeos Herodi ob illam caussam, satis puto improbabile. Nonne enim ex ipsius Lucae narratione videmus, quam turpi adulatione Iudaei Herodem suum prosecuti sint? Vid. Actor. XII, 22., ubi δῆμος sine causa interpretatur KUINOELIUS de solis gentilibus, cum tamen nihil plane addiderit Lucas, quod ne de Iudaeis etiam cogitemus, suaderet et postularet, quos praeterea Iosephus pro Agrippae salute preces fudisse et ob eius vitae discrimen maxime doluisse refert. Vid. Euseb. H. E. II, 10 p. 122 sq. διῆλθε λόγος εἰς πάντας, ὡς ἔχοι τοῦ τεθνάναι παντάπασι (Ἡρώδης) μετ' ὀλίγον. Ἡ πληθὺς δ' αὐτίκα σὺν γυναιξὶ καὶ παισὶν ἐπὶ σάκκον καθεσθεῖσα τῷ πατρίῳ νόμῳ, τὸν θεὸν ἱκέτευον ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, οἰμωγῆς τε πάντ' ἦν ἀνάπλεω καὶ θρήνων. Sed fac, fuisse aliquam Iudaeorum iram propterea quod non sprevisset Herodes malam illam adulationem, coortam, quid tandem illos poterat commovere, ut Herodis mortem non qualis vere acciderat, sed insititio illo de bubone additamento depravatam proponerent? An hoc ipso forte graviorem a deo poenam Herodi illatam esse, apparebat? Hoc sane si illa Iosephi narratione probaretur, eam male fictam esse a Iudaeis, ut suspicaremur, posset suadere. Sed minime probatur hoc Iosephi narratione. Neque vero cur Iudaei ipsi suae irae, quam fuisse coniicit KUINOELIUS, haud satisfactum esse crediderint tam acerbo vi-

tae exitu quem reapse habuit Herodes (σκωληκόβρωτος ἐγένετο), satis intelligo, neque quamvis illud de quo agitur, dare velim KUINOELIO, cur tandem deinde Iosephus narrationem suam retulerit, liquet. Quid enim? Nonne Iosephus fabellam illam quamvis a Iudaeis fictam tamen eandem ob causam quam KUINOELIUS ipse attulit, ut probaret non fictam esse a Iosepho narratiunculam istam, id est, propterea quod erat laudator Agrippae, omisisset potius quam retulisset? Nam quod dicit V. D., Iosephum eam retulisse, ut opus suum lectoribus superstitiosis commendaret, hoc vero equidem ei non possum concedere, nisi Iosephum scriptorem esse omni fide indignum ostenderit. Sed de Iosephi ἀξιοπιστίᾳ vid. Excurs. I. p. 337. cf. quae observavi ad Euseb. H. E. I, 6 not. 11., ubi simul monui, quanti fecerit Eusebius noster Iosephum, unde ille nec de fide in illa narratione de qua agitur, Iosepho habenda vel leviter dubitat. Et profecto in illa ipsa narratione quid insit ut eam plane fabulosam esse credam necesse sit, invenire non potui. Rex Agrippa Romae educatus et superstitione gentili probabiliter non plane liber (cf. KUINOEL. l. l. p. 410. 412.), ex apparitione bubonis malum sibi significari alio praedicente temere credit, et deinde vere accidit, ut viso bubone tanquam mali nuntio (cf. Ovid. Metmph. V, 549. Sueton. Tiberius c. XIV. Vitellius c. IX. Aelian. V. H. II, 31. Plutarch. Brutus c. XXXVI. sq. Romulus c. IX.) vehementer perturbatus et aliis causis praecedentibus ac subsequentibus in graviorem morbum incideret atque diebus quinque post etiam periret. Quidni haec certe in illa Iosephi narratione esse possint vera, quamvis alteram similem ab eo relatam Antiqq. Iud. XVIII, 8., e maiori eius laudandi regem cupiditate profectam velimus credere, quam vero cupiditatem ita certe vicit veritatis quo tenebatur, amor, ut nec tristissimum regis casum occultaret, quem fuisse negare recte non poterat?

Sed his expositis addere iam nonnulla placet de narratione Lucae. Ac primum quidem facile largior, quod contendit KUINOELIUS l. l. p. 430 sq., ex naturali causa mortem Herodis repetendam esse. At enim vero non distinxit V. D. eam sententiam, cui probabiliter *Lucas* favebat, ab ea, quam *nos* recte et iure nostro habere nobis posse videmur. Hinc temere etiam, ut mihi quidem videtur, vituperat V. D. STORRIUM, qui in *dissert. exeget. in librorum N. T. historic. aliquot loca* inserta Opuscc. Academm. T. III. p. 188. opinetur, Herodis aegrotationem et mortem referendam esse ad alia divinitus *extra ordinem* illatae aegrotationis et mortis exempla a Luca relata (XIII, 9 sq. V, 5 sq.). Bene enim vidisse puto STORRIUM, *Lucam* illo loco Actorum miraculosum rei eventum narrare, quidquid de ipsa Lucae sententia statuant *alii*. Cf. KEIL, Elementa Hermeneutices N. T. latine reddita ab EMMERLING. p. 185. Similiter ipse Eusebius quin mi-

raculum narret Lucas, non dubitat; quod satis significant eius verba καὶ ἐν τῷδε παραδόξῳ et quod eodem modo quo Lucas παραχρῆμα angelum dei percussisse Herodem narrat. Quae quidem ipsa verba quamvis Lucas alibi ubi ab angelo aliquid effectum esse scribit, miraculosum quoddam eventum semper in mente minime habuerit, cum sane vel naturales effectiones ex aetatis suae notionibus angelorum interventu accidisse alias posset credere (vid. POELITZ. de gravissimis Theologiae seriorum Iudaeorum decretis p. 31-37. cf. KUINOEL. l. l. p. 430 ext. p. 431 init. p. 187 sq.), tamen Lucam hoc loco cogitasse de miraculo, ex quo statim in ipso theatro Herodes mortuus sit, non minus ostendunt (vid. KEIL. l. l. p. 184. PAULUS Commentar über das N. T. T. III. p. 179.: „*Hieraus* (aus dem Worte παραχρῆμα) *wie so oft aus dem* εὐθέως *der Evangelisten würde die Wunderdeutung unstreitig folgern — — wenn nicht Marcus bestimmt noch* 1 *Tag und Nacht dazwischen setzte*), quam magnum quoddam eius, quod saepe prodit et vix possit plane negari, miraculorum studium confirmat. Cf. ROEHR. Briefe über d. Rationalismus p. 271 sq. Hinc ipsa illa tripartita fontium e quibus Lucas narrationes suas duxerit, divisio a KUINOELIO l. l. Prolegomenn. p. XV. §. 4. p. XXI ext. proposita (cf. EICHHORN. Einleitung in das N. T. Tom. II. p. 30 sqq.) haud scio an ita recte dilatetur et amplificetur, ut Lucam interdum etiam, si plures fontes ei essent reclusi, ex iis lubentius hausisse putemus, qui miraculosa quadam ratione aliquid evenisse affirmarent. Vid. PAULUS l. l. p. 624 sq. ad Luc. XXII, 43. 44.: „*Ein innerer Grund für die Aechtheit von Vs.* 43. 44. *ist, dass auch in der Apg. Lucas gar gerne denen Erzählern folgt, welche sich gewisse unerwartete Vorfälle aus Engelerscheinungen erklärt hatten. Diese Angelophanien, welche auch andere schon als eine Eigenthümlichkeit des Lucas beobachtet haben, scheinen nämlich nicht daher zu kommen, dass er selbst sie zu Einkleidungen seiner Geschichte erst zu machen pflegte, sondern nur, dass er sie nach seinem Geschmack für die besten Causalerklärungen gehalten, und daher sie im Fall einer Wahl, andern etwa einfachern, von dieser Einmischung einer übersinnlichen Causalität freyeren Ansichten seiner Gewährsmänner vorgezogen habe. Dass nämlich auch hier wieder das Factum: Jes. fand sich unerwartet gestärkt, und das Urtheil: ein Engel ist der Schwäche seines Körpers — zu Hülfe gekommen! sehr von einander zu unterscheiden seyen, versteht sich von selbst. Auch, ob etwa ein äusserer Anlass, — — zu diesem Urtheil einen Scheingrund gegeben habe, oder ob sie blos nach ihrer Art zu pragmatisiren; „es war eine schnelle, unverhoffte Veränderung; sie muss folglich von einer übersinnlichen Ursache gekommen seyn*" (ad locum Actorum addendum

esset: *von einer übersinnlichen und plötzlich, auf der Stelle eintretenden Ursache*) *sich dieselbe glaublich gemacht hatten, ist nicht zu entscheiden* (in loco Actorum facilius quod Herodes σκωληκόβρωτος factus est, illius iudicii causam fuisse intelligatur. Cf. BARTHOL. morb. bibl. 23.). *Wir wissen ja nicht einmahl, von wem Lucas diese ihm eigenthümliche Anecdote (!) erhalten hat.*" Cf. PAULUS l. l. Tom. I. p. 9.: „*Die Engelerscheinungen waren gewiss nicht blos für Lucas, sondern für viele andere das letzte Erklärungsmittel wundersamer Erfolge. Lucas nahm also wahrscheinlich diejenigen Traditionen davon auf, die mit seiner eignen Meinung zusammentrafen, ohne selbst ihr Urheber zu seyn.*" Neque aliter indicat PAULUS das Leben Iesu T. I. P. I. p. 85 init. Quae quidem omnia si ad illum de quo agitur, Lucae locum transtulerimus, illud simul magis etiam patere existimo, Lucam non satis recte ab efficacia dei naturae legibus haud adstricta graviorem illum Herodis et in quem probabiliter praeter exspectationem inciderit, morbum duxisse, qua tamen re tantum abest ut fides Lucae historica in rei summa et in aliis narrationibus ei habenda tollatur, ut *nihil nisi Lucam in rerum historicarum expositione ab omni errandi periculo haud immunem fuisse*, demonstretur eundemque interdum vel tunc, ubi nodus hoc vindice dignus vix appareat, miraculum citius vidisse, intelligatur. Vid. PAULUS l. l. T. I. p. 563.: „*Lucas — bei dessen Geschichtsbuche J. D. Michaelis so oft an den Mangel der Infallibilität erinnert hat.*" Cf. I. D. MICHAELIS Anmerkungen zu seiner Uebersetzung des N. T. T. I. p. 356 sqq. Gotting. 1770. 4. Iosephus apud Euseb. H. E. III, 8 p. 209. τέρας δ' ἂν ἔδοξεν εἶναι τὸ ῥηθησόμενον, εἰ μὴ καὶ παρὰ τοῖς θεασαμένοις ἱστόρητο, καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα πάθη σημείων ἦν ἄξια. Sed non sine laetitia, cum haec omnia iam scripsissem, vidi eodem modo de tota Lucae et Iosephi narratione iudicasse EICHHORN. Einleitung in das N. T. Tom. I. p. 447 sq. ed. II.: „*Nach dem Zeitalter einer Begebenheit, die ein Geschichtschreiber einer übernatürlichen Ursache zuschreibt, kann man das Natürliche des Ereignisses nur dann noch zu enträthseln hoffen, wenn mehrere von einander unabhängige Augenzeugen es beschrieben haben; durch die Vergleichung ihrer einzelnen Angaben, der von ihnen gefassten Gesichtspunkte und ihrer zwischen die Erzählung — gestellten Erklärungen lässt sich dann häufig noch der natürlichen Ursache des Ereignisses auf die Spur kommen. Nach der Nachricht, welche die Apostelgeschichte von dem schnellen Tode des Herodes Agrippa giebt, wäre er zur Strafe für seine Eitelkeit durch einen Engel des Herrn erschlagen worden (Apostelg. 12, 23.). Die andere Erzählung eines gleichzeitigen Geschichtschreibers, des Juden Josephus, lässt ihn an einer*

heftigen Kolik, die er sich durch eine Erkältung zugezogen hat, plötzlich sterben; und was wir ohne Josephus Nachricht, wenn wir bedächtige Forscher der Geschichte seyn wollen, unterlassen müssten, das können wir mit der Hülfe seiner Erzählung nun dreist wagen, und die Volksdeutung von dem reinen Faktum wieder absondern." Denique vero quamvis non desint qui his omnibus haud suffragentur, tamen Iosephum et Lucam in eo de quo egimus, inter se pugnare omnemque quae in iis conciliandis ab Eusebio, Valesio aliisque VV. DD. collocata sit opera, frustra esse impensam, hoc certe nemo non existimabit. Neque vero rectissime ipsum Eusebium miraculosum rei eventum a Luca narrari existimasse, facile quisquam, credo, cum Kuinoelio ire poterit infitias.

EXCURSUS III.

ad

Euseb. Histor. Eccles. II, 23.

(Tom. I, p. 168.)

Interpretationem Valesii, cum neque *θύρα* significet *institutionem* s. *initiationem* neque ei conveniat responsio Iacobi, ut taceam in explicanda ratione illius institutionis Valesium secum ipso dissentire, esse perversam et falsam facilius intelligetur, quam quae vere sit verborum *τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ* sententia, statim indagabitur. Certe I. Clericus in historia eccles. duorum primor. secul. p. 416. „*Quod*, inquit, *quid sibi velit, non intelligo*; *neque enim Graecum hoc est nec Hebraïsmum ullum similem comminisci possum. Respondet enim Iacobus hunc esse servatorem*, *quasi Θύρα significaret munus aut quidpiam simile. Sed forte locus est corruptus.*" Iam vero illud facilius certe nunc quidem concesseris Clerico quam *θύραν* esse munus aut quidpiam simile. Alia vero ratione loco nostro medelam afferre voluit doctus quidam Gallus qui in Prospect d'une nouvelle traduction de l'histoire Ioseph p. 4. Paris. 1747. 4. vocabulum *θύρα* Hebraicum potius, quam Graecum esse affirmans scribi eius loco iubet תּוֹרָה vel potius *θύρα* convertendum putat in *θόρα*. Cf. Acta Eruditorum Lipss. a. 1750. p. 142. mens. Mart. At facile patet, huic coniecturae prorsus repugnare vel responsionem Iacobi. Quaerentibus enim Iudaeis: „Quaenam est lex Iesu?" Iacobus respondisset inepte: „Lex Iesu est servator." Itaque hac opinione reiecta commemoranda est nunc coniectura ingeniosa et acuta Moshemii in Commentt. de rebus Christian. ante Const. M. p. 95. a V. D. proposita. Moshemius enim in eo quidem Gallo illi assentiens quod vitium aliquod in Iudaeorum interrogatione latere putat vel ab Hegesippo vel ab alio Hebraicorum verborum interprete commissum, alia tamen ratione, reiecto recte Galli illius commento, sensum restituendum iudicat. Vitium autem in nomine *Ἰησοῦ* quaerens pro isto potius *τῆς σωτηρίας* scribendum dicit V. D. Iudaeos enim, quod manifestum sit,

sciscitatos esse sententiam Iacobi de via seu ostio *salutis*, id est, de vera ratione ad salutem perveniendi, utentes illos patrio sermone vocabulo ישׁוּעָה. Iam Graecum eorum quaestionis interpretem aut sermonis Hebraici minus gnarum aut minus attentum, nomen proprium Iesu cernere ratum perperam scripsisse τίς ἡ θύρα Ἰησοῦ; quum scribendum esset τίς ἡ θύρα τῆς σωτηρίας; quo scripto omnia optime cohaerere. Sed quominus verum vidisse censeam vel Moshemium, quamvis ingeniose conicientem, plura prorsus impediunt.

Primum vel sic pessime se haberet Iacobi responsio, qui quaerentibus Iudaeis, quaenam sit via salutis, ineptissime dixisset τοῦτον εἶναι τὸν σωτῆρα. Quamvis enim non nesciam, pronomen demonstrativum οὑτοσί et ὅδε saepius non tam ad praecedentia quam sequentia esse referendum (vid. Erfurdt. ad Sophocl. Oedip. T. v. 101 p. 23. Matthiae ausführliche griechische Grammatik §. 470. 1.), tamen sententia verborum ἔλεγε τοῦτον εἶναι τὸν σωτῆρα, dixit *eum de quo dicturus sit*, esse servatorem, quae deinde existeret, per se inepta, eo est ineptior, quo magis verba statim subsequentia: ἐξ ὧν τινες ἐπίστευσαν, ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστός, Iacobum in responsione sua Iesum esse viam salutis iam vere pronuntiasse demonstrant ideoque τοῦτον ad substantivum quoddam generis masculini ante iam commemoratum necessario esset referendum, quod tamen Moshemii coniectura adscita non est commemoratum. Deinde vero bene intellexisse interpretem verba Hebraica, docet tum ipsum ἐξ ὧν — Χριστός, tum p. 169. ἀπάγγειλον ἡμῖν τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος, —— Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου unde quamvis verba τοῦ σταυρωθέντος suspecta sint, quae non habent Rufinus, Nicephorus et scriptor apostolicae historiae de Iacobo minore (vid. Fabricii cod. apocryph. N. T. Tom. II. p. 604 not. z.), tamen vere interrogasse Iudaeos dici nostro loco τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ, luculenter apparet. Denique haec ipsa verba quamvis de re tota, utrum acciderit, recte dubitaveris, tamen optimum sensum praebent, modo consulere simul velimus historiam. Iesus enim, quod constat ex evangelio Iohann. X, 7. 9., vocaverat se τὴν θύραν τῶν προβάτων et τὴν θύραν simpliciter, quatenus ipse solus recte et iure suo constituebat doctores hominum. Vid. Ioh. X, 1. 2. 9. δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ. Cf. Wahl. Clav. N. T. s. v. θύρα. Unger. de parabolarum Iesu natura interpretatione usu Scholl. exegett. rhett. p. 82. Sed illam ipsam quam Iesus sibi imposuerat, et quae saepius ei imposita est (vid. Ignatius ad Philadelph. §. 9. αὐτὸς (Christus) θύρα τοῦ πατρός, δι' ἧς εἰσέρχονται Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ καὶ οἱ προφῆται, καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ ἡ ἐκκλησία· Hermae similit. 9. §. 12. Formula Antiochena II. ubi Christus vocatur ὁδὸς, ἀλήθεια, ἀνάστασις, ποιμὴν, θύρα, etc. Athanasius de synodis §. 22—25.

WALCH. bibl. Symbol. p. 109 sq. EICHHORN. Einleitung in das N. T. Tom. II. p. 232.), appellationem Iudaei aut nolentes intelligere aut reapse haud intelligentes, ut totam Christi orationem Joh. X, 19 sqq. ab ipso Iohanne haud perspexisse dicuntur et saepissime Christi sententias haud perspexerunt (vid. Iohann. II, 18 — 21. III, 3 sqq. IV, 11 sqq. V, 18 sqq. VI, 32 — 63. VII, 33 sqq. VIII, 21 sqq. 30 — 59. IX, 40. X, 30 — 39. XVIII, 38. cf. Mtth. XII, 40. PAULUS das Leben Iesu T. I. P. I. p. 331 sq. qui minime refutatur iis quae monuit KUINOEL. ad l. l. Matth.), Iacobum adiisse dicuntur ab Hegesippo ex illoque quaesivisse τίς ἡ θύρα Ἰησοῦ; Iam vero haec ipsa verba nihil significare posse facile patebit nisi aut: „Quaenam est porta Iesus?" genitivo appositionis locum tenente (vid. quae monui ad Euseb. H. E. V, 24 not. 10.), aut: „Quaenam est porta illa quam Iesus se esse dixit?" per genitivum subiecti qui vocatur. Quidquid praeferas, non solum omnia linguae legibus egregie conveniunt, sed etiam apta et concinna est responsio Iacobi. Hic enim, sive hoc sive illud quaesiverint Iudaei, proprie quidem, id est, si vellet et posset recte ipse interpretari, quo sensu Christus se vocasset τὴν θύραν τῶν προβάτων vel τὴν θύραν simpliciter, respondere debebat, quantum equidem indicare possum: „hic, id est, Iesus dixit se portam, quatenus ipse solus recte et iure suo constituebat doctores hominum." Verum enim vero sponte sua apparet, ipsum Iacobum illud nomen τῆς θύρας τῶν προβάτων et τῆς θύρας simpliciter, quacum Iesus sese comparaverat, ita potius esse interpretatum ab Hegesippo dici quasi Iesus voluerit significare, se aditum suis praebere ad salutem, quo modo vel nunc plures VV. DD. illa Iesu verba explicanda esse indicant (vid. BRETSCHNEIDER. Lexic. Manual. in N. T. s. v. θύρα), inducti illi fortasse maxime eo, quod Iesus apud Iohann. X, 9 sqq. postquam se θύραν τῶν προβάτων vocavit, statim addit doctores a se constitutos σωθήσεσθαι, quin etiam se esse ποιμένα καλὸν qui τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησι ὑπὲρ τῶν προβάτων. Quod tamen nostrae supra propositae explicationi haud repugnat, siquidem, ut utar verbis UNGERI l. l. p. 83., *quae est Commentariorum Joh. ratio, subsequuntur in iis sese similes translationes atque allegoriae, interdum — immutatae atque nova ex similitudine collatae.* Cf. Arnob. adversus gentes II, 65. ed. ORELL. „hoc necesse a nobis est ut debeatis accipere, a nullo animas posse vim vitae atque incolumitatis accipere, nisi ab eo, quem rex summus huic muneri officioque praefecit. *Hanc* omnipotens imperator esse voluit *salutis viam, hanc vitae, ut ita dixerim,* *i a n u a m, per hanc* (ita enim scribendum puto cum MEURSIO, non *hunc* ut legit ORELLIUS, cum *hanc* non solum suadeant praecedentia, sed sequens *alia* postulet, pro quo *alias* legendum esse *hunc* scribenti, dicit ipse ORELLIUS ad h. l. p. 93.) *solum est ingressus ad lucem, neque alia datum est, vel irrepere,*

vel invadere, caeteris omnibus clausis atque inexpugnabili arce munitis." Sed ut redeamus ad Iacobum, si ille certe, quo tandem cunque modo *nos* putemus illa Christi verba esse interpretanda, Christum se dixisse τὴν θύραν crediderit, quatenus aditum praebeat suis ad beatitatem, commode simul eum Iudaeis respondisse intelligitur: τοῦτον εἶναι τὸν σωτῆρα. Nam quamvis si accuratissime vellet respondere, dicere potius deberet: hic, id est, Iesus porta est quatenus aliis aditum praebet ad salutem, tamen poterat haud dubie brevius quoque sed apte statim dicere: hic (Iesus) est servator (hominum). Pluribus interpretationem nostram stabilire, non opus, pauca de aliorum addenda esse puto. Ac primum quidem male vertisse patet STROTHIUM ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ in loco Hegesippi: „*die Thüre zu Jesu*," obstante si minus ratione grammatica, certe responsione Iacobi. Deinde autem veram loci Hegesippi vim ac naturam quamvis odoratus esse videatur, tamen accuratius explicasse patebit nec FABRICIUM cod. apocryph. N. T. Tom. II. p. 602 not. 1., ubi haec scripsit V. D. „τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ, quorum verborum sensus petendus ex Ioh. X. ubi Iesus se ostium vocat. Quaerunt itaque (?) ex Iacobo Iudaei, *quemnam putet esse illud ostium, per quem ad deum aditus pateat?*" Sed opportune FABRICIUS l. l. laudavit Euseb. demonstrat. evang. III, 7 p. 116. ed. MONTAC. Eusebius enim hoc loco eandem rem quam Hegesippus, sed ratione paulo diversa narrat, quippe qui Iacobum a Iudaeis rogatum tradat τίνα περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔχοι δόξαν, *quidnam de Iesu sentiret*, ac respondisse ὅτι υἱὸς θεοῦ εἴη. De quo Eusebii ab Hegesippo dissensu quid statuendum sit, non difficilius sit ad definiendum. Aut enim Eusebius Hegesippum non satis recte ipsam rei rationem exposuisse ratus eum quasi emendare in illa narratione voluit aut simpliciter Hegesippiana illa τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ et τοῦτον εἶναι τὸν σωτῆρα liberius interpretari illis τίνα περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔχοι δόξαν et ὅτι υἱὸς θεοῦ εἴη. Quidquid sit, nostram interpretationem verborum Hegesippi illo Eusebii loco minime posse labefactari, me tacente apparet. Denique de toto cap. 23. lib. II. historiae eccles. Eus. accuratius est conferendus FABRICIUS l. l. p. 591 — 608.

EXCURSUS IV.

ad

Euseb. Histor. Eccles. IV, 13.

(Tom. I. p. 330 sq.)

Mihi non minus displicent LANGI ac MUSCULI, quam Rufini et CHRISTOPHORSONI interpretationes. Horum enim non convenire verbis Graecis, ipse VALESIUS recte iudicavit, illorum vero sibi satis similes propterea improbo, quod non solum iis adscitis verbum ὑπομνῆσαι participium sequi existimandum est, quamvis hoc fortasse ferri possit (vide quae monui ad Euseb. H. E. VI, 2 not. 5.), sed etiam μὲν et δὲ post ἀθυμοῦντας et παραβάλλοντας prorsus negligitur et omittitur. Locus profecto est paulo impeditior; nam quamvis legatur τὰ ὑμέτερα, ut ipse legere cum STROTHIO et ipsis MSS. non dubitavi, quia aperte de se minime loquitur imperator, ideoque τὰ ἡμέτερα satis alienum est, tamen potissimum offensioni sunt verba παραβάλλοντας δὲ τὰ ὑμέτερα πρὸς τὰ ἐκείνων, quae quid sibi velint, ut recte opponi possint praecedentibus ἀθυμοῦντας μὲν ὅταν περ ὦσι, prima specie difficilius est ad definiendum. Hinc varias proposuit loci emendandi rationes STROTHIUS, quarum tamen nulla mihi certe magnopere arrisit. Nam post τὰ ἐκείνων addere νουθετεῖσθαι vel πρὸς κρείττονα διάνοιαν τρέπεσθαι, hoc sensu: „*de terrae motibus autem non absonum erit, vos, qui cum accidunt animum abiicitis, commonere, ut comparando animi vestri statum cum illorum ad meliorem frugem perveniatis*" hoc, inquam; addere nimium quantum puto esse coniicientis, ut taceam, ita quoque μὲν et δὲ prorsus esse neglectum et ὑπομνῆσαι cum participio construi, pro quo exspectes infinitivum. Alia ratio loci sanandi et a STROTHIO proposita ea est, qua mutata distinctione colon ponatur post ὦσι ac pro παραβάλλοντας legatur παραβάλλετε. Sed vereor, ne ita loci obscuritas non solum non minuatur, sed etiam constructio verborum reddatur durior, cum verbum μὲν participio iunctum exciperet δὲ cum verbo finito et totum illud παραβάλλετε δὲ satis claudicaret. Tertia denique coniectura reliquis certe probabilior ea est, qua ante παραβάλλοντας aut post δὲ addatur μὴ, hac sententia:

„*commonere vos qui tunc animum abiicitis, at non comparatis animum vestrum cum illorum, scilicet ut inde discatis, quomodo affecti esse debeatis.*" Quam coniecturam tum propter suam facilitatem tum quia sententia, linguae legibus et oratione contexta haud neglectis, inde nascitur satis commoda, reliquis praeferrem, nisi sine ulla coniectura putarem locum posse retineri. Similis autem ut hoc addam, est quidem coniectura quam proposuit Stroth. deutsche Uebersetzung des Eusebius T. I. p. 252 not. 6., sed minus probabilis quam prior illa. Ibi enim V. D. μὴ potius ante ἀθυμοῦντας inseri voluit, quod postulare videatur μὲν et δὲ, totum vero locum ita vertit: „*Was die Erdbeben betrifft — — halte ich nicht für undienlich, euch zu erinnern, dass ihr bey vorkommenden Fall den Muth nicht sinken lasst, sondern euer Betragen mit jener ihrem vergleicht.*" Quod propterea minus placet, quia iterum ὑπομνῆσαι cum participio pro infinitivo deinde iunctum est. Neque video, quomodo vel μὲν et δὲ illud μὴ ante ἀθυμοῦντας postulet, vel οὐκ εἰκὸς quod Iustinus loco verborum οὐκ ἄτοπον habet, illud suadeat. Cf. Stroth. l. l. p. 253. Quae cum ita sint, equidem acquiescendum potius puto in ea quae se mihi obtulit, interpretatione, qua adscita nullis plane coniecturis opus est, et quae hanc affert sententiam: „*Non alienum fuerit, vos monere de terrae motibus, qui vel fuerunt vel nunc sunt, vos, inquam, qui estis quidem animo pavido, quotiescunque illi eveniunt, sed nihilominus vos et vestram agendi rationem comparare soletis cum illis et illorum agendi ratione.*" Ita nihil obscuri in loco nostro relictum puto. Imperator enim recte in mentem revocat gentilibus suis terrae motus qui vel fuerunt vel futuri sint, propterea quod tam male erant, quoties eveniebant, timidi et tamen se ac suam fortitudinem cum Christianis et Christianorum fortitudine conferre audebant. Τὰ ὑμέτερα vero et τὰ ἐκείνων nihil est h. l. nisi ὑμεῖς et ἐκεῖνοι. Vide sequentia οἱ μὲν — ὑμεῖς δέ. Euseb. H. E. V, 1 extr. τὰ μὲν ἀπ' ἐκείνων, τοσαύτην εἶχε τὴν ποικιλίαν, τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς ἐν μεγάλῳ καθειστήκει πένθει i. e. at *gentilium* quidem *insectatio* talem habuit varietatem, *nos* vero gravissimo interim dolore premebamur, Valesio, *so verschieden waren die Aeusserungen der Heyden. Wir hingegen* etc., Strothio interprete. Adde VIII, 14 p. 60 sq. διὰ τούτων γὰρ αὐτῷ τὰ τῆς νίκης κατορθωθήσεσθαι, ἡ πᾶσα ἐτύγχανεν ἐλπίς. Ibid. extr. τὰ τῆς τοσῆσδε — συγχύσεως tanta rei publicae perturbatio, ut Vales., *diese so grosse Zerrüttung*, ut Stroth. vertit. VIII, 15. ἄπλωτα — τὰ κατὰ θαλάτταν ἦν = ἡ θάλασσα. Matthiae ausführl. griech. Grammatik §. 285. 2. p. 574 p. 575. in. §. 341. 4. p. 649. Totius autem loci interpretationi apprime conveniunt etiam illa quae sequuntur: οἱ μὲν etc. Haec enim causam continent, cur minime possint se aequare Christianis in constantiae ac fortitudinis laude gentiles.

Ita nihil vel addendum vel mutandum est, et nullo modo adhortari imperator gentiles, ut se contendant cum Christianis, imo hoc illos non posse recte facere, libere profiteri censendus est. Neque aliter locum accepisse videtur, quamvis sibi non satis constans, VALESIUS, qui ita vertit: „*Ceterum de terrae motibus, — — non absurdum videtur vos commonere, qui et (?) animos abiicitis, quoties huiusmodi casus contingunt, et (?) vestra cum illorum institutis (?) comparatis.*“ Iustinus autem scripsit: περὶ δὲ τῶν σεισμῶν τῶν γεγονότων, καὶ τῶν γινομένων, οὐκ εἰκὸς ὑπομνῆσαι ὑμᾶς ἀθυμοῦντας, ὅταν περ ὦσι, παραβάλλοντας τὰ ὑμέτερα πρὸς τὰ ἐκείνων, ὅτι εὐπαῤῥησιαστότεροι ὑμῶν γίνονται πρὸς τὸν Θεόν. Sensus horum est fere idem, sed singularum enuntiationum paulo alius nexus, et nominatim illud ὅτι — Θεὸν tanquam tertia causa cur *minime par esse videatur* illos monere, propositum, cum contra apud Eusebium causa iis contineatur, cur minime se contendere possint gentiles cum Christianis. Ceterum eodem modo quo h. l. ad gentiles propter virtutis neglectum pudore afficiendos laudantur magis quam vituperantur Christiani a paganae superstitionis acerrimo quondam defensore, imperatore Iuliano. Vid. eius epist. XLIX. p. 430 extr. ed. SPANHEM. αἴσχρον γὰρ εἰ τῶν μὲν Ἰουδαίων οὐδεὶς μεταιτεῖ· τρέφουσι δὲ οἱ δυσσεβεῖς Γαλιλαῖοι πρὸς τοὺς ἑαυτῶν καὶ τοὺς ἡμετέρους· οἱ δὲ ἡμέτεροι τῆς παρ' ἡμῶν ἐπικουρίας ἐνδεεῖς φαίνονται. Δίδασκε δὲ (scil. Arsacie) καὶ συνεισφέρειν τοὺς Ἑλληνιστὰς εἰς τὰς τοιαύτας λειτουργίας κ. λ. Ibid. ep. LXIII. p. 453. Τοὺς μὲν δυσσεβείας σχολῇ προσχόντας (Christianos) οὕτω διαπύρους, ὡς αἱρεῖσθαι μὲν ὑπὲρ αὐτῆς ἀποθνήσκειν, ἀνέχεσθαι δὲ πᾶσαν ἔνδειαν καὶ λιμὸν, ὑείων ὅπως μὴ γεύσαιντο, μηδὲ πνικτοῦ, μήτ' ἄρα τοῦ ἀποθλιβέντος. Ἡμᾶς δὲ οὕτω ῥαθύμως τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς διακειμένους, ὥστε ἐπιλελῆσθαι μὲν τῶν πατρίων· ἀγνοεῖν δὲ λοιπὸν, εἰ μὴ ἐτάχθη πώποτέ τι τοιοῦτον. Qui quidem loci sunt satis insignes. Cf. AUGUSTI Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie Tom. IV. p. 71 sqq.

EXCURSUS V.

ad

Euseb. Histor. Eccles. IV, 15.

(Tom. I. p. 344.)

In Valesii coniectura ita acquievit Strothius, ut nihil scriberet ad h. l. in editione Graeca Eusebii, nisi: „Bene *Valesius* excidisse putat ἐκπεσόντα.“ Sed dignus nobis videtur locus de quo paulo accuratius agamus. Atque ante omnia explorare haud alienum erit, quomodo alias in historia ecclesiastica usurpare soleat vocem ἐνδιδόναι Eusebius. Triplici autem ratione, quantum equidem legendo ac relegendo animadverti, illa vox apud Eusebium legitur. Primum absolute ἐνδιδόναι ab eo dicitur, qui cedit, qui se flecti patitur. Vid. H. E. VIII, 10. εἴ που τις ἡττηθεὶς τῶν βασάνων ἐνδιδόναι ἐδόκει i. e. „si forte quis tormentorum acerbitate victus *a proposito desciscere* videretur,“ interprete Vales. Accuratius etiam reddidit Strothius: „*nachzugeben.*“ Neque aliter ἐνδιδόναι accipiendum videtur in libro de martyr. Pal. c. IV. extr. ἀλλὰ γὰρ οὐδὲ πρὸς ταῦτα ἐνδούς, sed neque in his cedens. Quamquam si quis malit ibi ἐνδοὺς iungere cum verbis πρὸς ταῦτα ut Vales. qui vertit: „sed neque *his cruciatibus superatus*,“ non magnopere contendam. Est deinde ἐνδιδόναι πρός τι eodem modo dictum quo ἐνδιδόναι τινί, de quo paulo post videbimus. Sed absolute ἐνδιδόναι legitur praeterea in H. E. IX, 9 extr. οἱ μὴν ὁ δυσσεβέστατος ταύτῃ ἐνδοῦναι προῄρητο i. e. „verum impius ille ne *sic* quidem *flecti* ac paulatim *cedere* decrevit,“ ut ipse vertit recte Vales. Male Stroth. „*Allein der Erzgottlose war noch nicht willens hierin nachzugeben.*“ Adde Chrysost. Tom. XII. p. 313. E. Opp. ed. Montefalcon. μυρία βέλη δεχόμενος, οὐκ ἐνεδίδου (Iobus). Cf. Plutarch. Tib. Gracchus c. XI. ἐνδοῦναι καὶ χαρίσασθαι τῷ δήμῳ. Iulian. Caes. IX, 27. Alciphron III, 3. Reitz. ad Lucian. Tom. II. p. 518. Ruhnken. ad Tim. Lex. p. 101. Bast. epist. crit. p. 195. Sed utitur Eusebius verbo ἐνδιδόναι quoque cum dandi et accusandi casu. Ac cum illo quidem in H. E. VI, 3. ubi de Origene loquitur: οὐ μὴν αὐτὸς ἐνδιδοὺς ταῖς καρτερίαις,

quod Vales. vertit: „verum tamen *de vigore tolerantiae nihil unquam remisit*" et similiter Stroth.: „*Dennoch liess er von seiner Enthaltsamkeit nicht im Geringsten nach.*" Sed ἐνδιδόναι τινὶ minime est *remittere de aliqua re*, *von etwas nachlassen*, imo *alicui rei cedere*, *ea esse inferiorem*, *ea vinci*. Itaque illo loco vertendum potius est: „verum ille nunquam *cessit variis tolerantiae modis*, nunquam *iis victus est*." Poterit autem in illa locutione ἐνδιδόναι τινὶ, alicui rei cedere, vel ἑαυτὸν suppleri vel τί. Ita Clemens Alexandrinus apud Euseb. H. E. III, 29 p. 258. μηδὲν, inquit, αὐτῇ (σαρκὶ) πρὸς ἡδονὴν ἐνδιδόντα. Plutarch. Lycurgus c. XI. οὐδὲν ἐνδοὺς πρὸς τὸ πάθος. cf. Euripid. Phoeniss. v. 21. ὁ δ' ἡδονῇ δοὺς. Olear. ad Philostrat. p. 8 not. 9. Bergler. ad Alciphron. epist. p. 379. Valckenar. diatribe in Eurip. perditt. dramm. reliqq. XXI. p. 233. Passow. Lexic. s. v. ἐνδίδωμι n. 5. Denique accusandi casui iungit ἐνδιδόναι Euseb. H. E. VIII, 10. οὐκ ἐνεδίδουν τὴν γνώμην, quod liberius vertit Vales. „non *fracti sunt animo*" et Stroth. „*Alle Drohungen — vermochten nicht*, *sie in ihrem Entschlusse wankend zu machen.*" Vertendum potius erat: „non destiterunt a consilio suo, non *abiecerunt* consilium." Nos in sermone vernaculo: „*sie gaben ihren Entschluss nicht auf*, *nicht Preis*, *würden an ihrem Entschlusse nicht gleichsam zu Verräthern.*" Quae quidem significatio locutionis ἐνδιδόναι τὶ veteribus si non inaudita, certe satis inusitata esse videtur, qui ἐνδιδόναι τὶ potius ita dicunt ut sit: *ostendere aliquid*. Vid. Valckenar. ad Aristoph. Plut. v. 488. cf. Passow. Lex. s. v. ἐνδίδωμι n. 3. Plat. Crit. c. V. ἔτι δὲ, ὦ Σώκρατες, οὐδὲ δίκαιόν μοι δοκεῖς ἐπιχειρεῖν πρᾶγμα, σεαυτὸν προδοῦναι, ἐξὸν σωθῆναι.

Iam vero his expositis circumspicere placet, an fortasse melior medela loco nostro afferri possit quam ea, ut cum Vales. excidisse sumamus ἐκπεσόντα. Nam haec ipsa coniectura non solum per se difficultate quadam laborat, sed etiam eo minus nobis commendatur, quod haud commoda inde existit sententia haec: „tandem postquam *salute sua excidit*, *cedere*." Non potius dicendum erat: ἐνδόντα, τῆς σωτηρίας ἐκπίπτειν, postquam cessit seu flecti sese passus est, salute excidere? Contra faciliores coniecturas triplicem illum verbi ἐνδιδόναι quem apud Eusebium invenimus, usum suppeditare puto. Primum enim coniicio scribi posse ἐν τέλει τῆς σωτηρίας ἐνδοῦναι i. e. in ipso salutis suae fine, cum iam prope attigisset veram salutem, cessit Quintus. Quod si minus placuerit, suaserim ut legatur aut τῇ σωτηρίᾳ ἐνδοῦναι aut τὴν σωτηρίαν ἐνδοῦναι. Si illud leges, sententia erit eadem, quam ipse Vales. vertendo expressit: „tandem *vitae retinendae studio cessit*" et Stroth. quamvis iusto liberius reddidit: „*so dass er zuletzt auf die Rettung seines Lebens bedacht*

σαν." Neuter vero, ut hoc in transcursu moneam, ita posset verti tere, si ἐνδιδόναι τινὶ esset *de aliquo remittere*, quomodo, ut vidimus, in Eus. H. E. VI, 3. illud dictum crediderunt VV. DD. Namque deinde sententia prorsus contraria esset haec: „tandem de salutis suae studio remisit." Sed cum ἐνδιδόναι τινὶ sit, quod dixi, cedere rei, τῇ σωτηρίᾳ ἐνδοῦναι si scripsisse Eusebium coniicimus, verti sane potest: „saluti suae cedere, ab ea vinci, id est, a studio salutis suae vinci, huic studio cedere." Quodsi denique τὴν σωτηρίαν ἐνδοῦναι legi malis, commoda sententia haec est: „salutem suam *abiecit*, *prodidit*, *er gab sein Heil auf*, *Preis*." Atque huic postremae coniecturae nostrae mirifice convenit interpretatio ipsius Rufini: „*salutem* segnitia *perdere*," et idem fortasse voluerunt CHRISTOPHORSONUS ac MUSCULUS.

Itaque ex iis quae adhuc disputavimus, hoc certe nobis effecisse videmur, ut coniecturas nostras VALESII praeferendas esse pateat. Sed restat iam, ut paucis ostendamus, ne opus quidem nobis esse videri qualem tandem cunque coniecturam, imo lectionem vulgatam esse sanam et bonam. Quid enim? Nonne τέλος possit iungi verbis σωτηρίας et ἐνδοῦναι? Explicari quidem locum posse videbis multiplici ratione, sed quamcunque velis amplecti, eum optime habere intelliges. Est enim primum τέλος esse *absolutionem* s. *perfectionem* rei, quemadmodum Latini *finem* bonorum et malorum dicunt, sententia loci haud incommoda prodit haec: „Quintus visis feris ac reliquis tormentis fracto animo expavit et salutis suae perfectionem abiecit, salutis suae finem et quasi metam haud attigit, ad quam antea contenderat, perfectam et consummatam beatitatem sprevit. Atque ita τέλος τῆς σωτηρίας vere usurpatum inveni ab Iohanne Antiocheno in orat. in monast. donationes laicis apud COTELER. ecclesiae Graecae monumentt. Tom. I. p. 167. Ὑπὸ τῶν εἰρημένων τοίνυν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν καὶ πατρικῶν συγγραμμάτων καὶ διαταγμάτων πᾶσα ἡ οἰκουμένη ἀναζωπυρηθεῖσα καὶ ὁμοφρονήσασα, ἐν τῇ ἀποταγῇ καὶ ἀποφυγῇ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν κόσμῳ, καὶ ἐν τῇ ἀσκητικῇ ἤτοι μοναχικῇ διαγωγῇ καὶ πολιτείᾳ, τὸ τέλος τῆς σωτηρίας ὡρίσατο. i. e. *perfectam* salutem definivit (constituit), ut recte vertit COTELERIUS, qui simul ad marginem adscripsit variantem lectionem τέλειον pro τὸ τέλος, quam ut nemo pro vera habebit, ita bene explicare τὸ τέλος, quisque facile concedet. Cf. 1 Tim. I, 5. τὸ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστιν ἀγάπη. Euseb. H. E. X, 8. τὸ χοῦν τέλος αὐτῷ τῆς μανίας, ἐπὶ τοὺς ἐπισκόπους ἐχώρει quod vix recte vertit VALESIUS: „*Denique* eo furoris processit" *etc.* et STROTHIUS: „*Denn zuletzt ging er in seiner Raserei gar so weit*" etc. Vertendum potius: „Ad summum furorem processit cum etc." Vide verba praecedentia τῆς — ὑπερβολῆς et cap. IX. init. [illegible] PASSOW. Lexic. s. v. τέλος ab init. Neque vero, ut ad ...

locum redeam, huius sensus valde mutatur; si τέλος ita explicare malis, ut illud, quemadmodum alibi, inservire simpliciter censeas substantivi periphrasi. Vid. VALCKENAR. ad Herodot. II, 139. CASAUBONUS ad Athenaeum II, 3 extr.: „Est sane familiaris Ionice scribentibus dictio τέλος, qua saepe nihil sonat aliud, quam χρῆμα, res. τέλος θανάτου, *res mortis*, pro *morte*, saepe apud Homerum et Hippocratem; ut *res voluptatum*, Plauto, pro *voluptates*.“ PERIZON. ad Aelian. V. H. III, 42: δίκης τέλος. Cf. Homer. Iliad. III, 309. IX, 411. 416. XI, 451. XIII, 612. XVI, 855. Odyss. V, 326. XXIV, 124. ORELLIUS et OCHSNER. ad Arnob. adversus gentes I, 45 p. 382. ed. ORELL.: „Etiam *operis res* erat.“ Pelagii epistol. ad Demetriad. c. XXIV. p. 77. ed. SEMLER.: „Quis *rem medicinae*, vulnus faciat? et inde sana laedat quoque, unde iam laesa curanda sunt?“ PASSOW. Lexic. s. v. τέλος n. f. Tunc enim loco nostro dicitur hoc: „*salutem suam* (ad quam fortitudine animi pervenire poterat) Quintus abiecit.“ Atque ita fortasse interpretatus est τέλος σωτηρίας Rufinus, qui simpliciter *salutem* vertit. Postremo si ita usurpasse τέλος Eusebium, videatur tibi incredibilius, tamen τέλος Eusebium dixisse facile largieris eodem modo quo illud saepius legitur in libris N. T., id est, de *praemio*. Neque aliter ipse Euseb. H. E. V, 1. usus est voce ἔξοδος. Vide quae animadverti ad h. l. not. 43. Adde Rom. VI, 21 sqq. VALESIUM ad Euseb. V. C. I, 26. cf. KYPKIUS ad Luc. IX, 31. *Τέλος* vero τῆς σωτηρίας explicandum erit ita ut genitivum appositionis partes tenere dicamus, id est, per: τέλος, τὴν σωτηρίαν. Vide quae observavi ad Euseb. H. E. V, 24 not. 10. Adde BOEHME Commentar. ad Hebr. XII, 11 p. 674 sq. cf. WINER. Grammatik des N. T. p. 91. 2. ed. II. Loci igitur sensus hac interpretatione adscita quam certe secundae praefero, hic est: „Quintus cruciatuum suorum mercedem, id est, salutem suam abiecit.“ Unum quo quis in hac explicatione possit offendi, illud est, quod *cuius rei* praemium Quintus assecutus sit, non disertis verbis expressum est, quod tamen si voluisset facere Eus., non poterat brevius dicere τέλος τῆς σωτηρίας, sed fere sic: τέλος τῶν αἰκιῶν αὐτοῦ, σωτηρίαν. Cf. 1 Petr. I, 9. κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν. Sed quidni ipse apostolus scribere poterat: κομιζόμενοι τέλος σωτηρίας? Cf. Euseb. demonstrat. evang. III, 7 p. 113 ed. MONTACUT. τοῦτον τὴν ἔκβασιν τῆς τελευτῆς προτεθεωρακότες, nisi ibi pleonastice locutum putes Eusebium. Histor. eccles. VIII. append. p. 179. ἡ τοῦ βίου ἔκβασις.

Quae cum ita sint, et cum τέλος τῆς σωτηρίας ἐνδοῦναι quamcunque ex iis quas proposui, interpretationibus adsciveris, bonum sensum praebeat, neque difficiliori coniectura VALESII, neque facilioribus meis coniecturis quas supra exposui, opus esse et

haud temere vulgatam loci scripturam me retinuisse existimo. Similiter nec comma post τέλος ponendum putavi cum Strothio.

EXCURSUS VI.

ad

Euseb. Histor. Eccles. V, 24.

(Tom. II. p. 115 sq.)

Recte reprehendi potest et est reprehensus a VV. DD. Valesius propterea, quod putavit Victorem non vere a *sua* communione exclusisse Asiaticos, sed illud tantum facere voluisse, male propterea, quod vocem πειρᾶται vertit *conatur*, ab ipso Danzio de Eus. Caes. p. 136. Cf. Massueti dissert. in Irenaei libros II. p. 74 n. 22. H. Benzelii dissert. de sectis eccles. orient. Sect. I. §. 8. in Syntagm. Diss. p. T. I. p. 241. Proxime, si quid video, ad veritatem accessit Moshemius in Commentt. de rebus Christ. a. C. M. p. 440. ita disputans: „*Loquitur is* (Eusebius) *nisi me omnia fallunt, de duplici Victoris consilio, quorum alterum meditabatur, alterum perficiebat. Volebat et conabatur ille Asiaticos ex universae ecclesiae communione eiicere, tanquam verae religionis corruptores: hoc propositum successu carebat. Reliqui enim antistites voluntati eius obsequi et exemplum imitari nolebant. Quod igitur poterat ipse invitis etiam reliquis episcopis, id faciebat, id est, Romanae ei, cui praeerat, ecclesiae communitate per literas Asiaticos eiiciebat.*" Haec Moshemius. Dixi autem eum proxime ad veritatem accessisse. Hoc enim bene vidit vir summus, πειρᾶται nihil esse posse nisi: „*conatur*," et Eusebium illis verbis: ἐπὶ τούτοις — κοινῆς ἑνώσεως πειρᾶται illud potius voluisse dicere, Victorem statuisse Asiaticos *ex universae ecclesiae communione* eiicere. Neque enim temere κοινῆς addidit Eusebius, cum simplex ἑνώσεως sufficeret, si Romanae ecclesiae communione tantum Victor arcere voluisse Asiaticos dicendus erat. Sed ut dicam quod sentio, lapsum puto ipsum Moshemium in eo quod putat Eusebium verbis καὶ στηλιτεύει — ἀδελφοὺς vel illud dicere, Victorem Asiaticos *Romanae ecclesiae* societate vere eiecisse. Hanc enim fuisse

Moshemii sententiam, non solum luculenter apparet ex iis quae commemoravi: „*Loquitur — eiiciebat*“ sed etiam inde, quod l. l. praeterea dicit: „*Sequentia, quibus* **Eusebius** *per litteras Victorem ait Asiaticos* **communione sua** *exclusisse*“ et p. 447. „*Hoc communi omnium episcoporum iure Victor utebatur, ceterasque ecclesias per litteras certiores faciebat, se Asiatisos ob pertinaciam in veteri more suo defendendo* **suae et Romanae ecclesiae** *communione exclusisse.*“ Verum enim vero ego puto, Eusebium verbis illis καὶ — ἀδελφοὺς aliud potius dicere, et tamen duplex quoddam Victoris consilium posse statui, neque Eusebium cum Socrate H. E. V, 22. et aliis pugnare. Illa enim verba ex mea sententia nihil aliud significare possunt, nisi hoc: „et datis litteris pronuntiat, ut omnes Asiae vicinarumque provinciarum ecclesiae *ex universae ecclesiae communione* eiiciantur.“ Hanc interpretationem si quid video, postulant verba praecedentia τῆς κοινῆς ἑνώσεως. Quodsi vocem ἀκοινωνήτους illud tantum significare voluisset Eusebius: „*ex Romanae ecclesiae* societate eiectas,“ debebat illud profecto accuratius indicare adiectis fere his: τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας vel similibus, quia praecedente τῆς κοινῆς ἑνώσεως et sequentibus per καὶ arctissime invicem connexis vix quisquam alio quam ad ipsam κοινῆς ἑνώσεως privationem verbum ἀκοινωνήτους potest referre. Eadem ratio est vocis quae postea legitur ἀποκόπτοι, et ex mea sententia non aliter potest accipi, nisi ita: „ut ne ex *universae ecclesiae* societate eiiciat.“ Verba autem ἀκοινωνήτους — ἀδελφοὺς respondent apprime praecedentibus τῆς Ἀσίας — πειρᾶται et sensus totius loci hic est: Victor Asiaticos conatur ab omnium earum ecclesiarum communione abstrahere, quae cum ipso de celebrando paschate consentiebant, et datis litteris omnes qui illic erant, Christianos ut eos qui omnium illarum ecclesiarum communione essent privandi, designat.“ Ita simul accuratius exposui illa verba, quae cum Moshemio usurpavi: „**universae ecclesiae**“ et non posse de tota ecclesia Christiana accipi, facile intelligitur. Similiter verissime monuit l. l. Moshemius, de *excommunicatione* quae dici solet, h. l. nihil plane legi, quod non solum catholici, ut Valesius, sed protestantes crediderunt. Imo Victor fratrum loco haberi Asiaticos a Romana et ceteris quae ipsi assentirentur, ecclesiis unice noluit, atque hoc ipsum et nihil aliud referre Eusebium vidimus, quem cum Socrate non pugnare per se iam intelligetur. Quid enim? Nonne iure nostro supplere possumus, quod disertius quidem non indicavit neque vero negavit Eusebius, Socrates autem tradidit, Victorem, qui Asiaticos omnium illarum ecclesiarum quae ipsius sententiam de celebratione paschatis probarent et reciperent, societate vellet eiici, cum hoc non posset perficere, sua certe communione indignos vere iudicasse, sua communione vere exclusisse Asiaticos? Et nonne ita recte potest du-

plex Victoris consilium in hac causa discerni? Itaque illud unum moneo, quae fuerit Strothii de h. l. sententia, non satis posse perspici. Vertit enim ille in: Uebersetzung des Eusebius T. I. p. 388. ita: „*Hierüber wollte der römische Bischoff Victor sogleich die Gemeinen in ganz Asien von der Kirchengemeinschaft ausschliessen, und drohte mit Heftigkeit in Briefen, dass er alle dortige Brüder für excommunicirte erklären wollte.*“ Et recte quidem Strothius πειρᾶται reddidit: „*wollte*,“ sed satis vagum est alterum, quod h. l. maximam vim habet: „*von der Kirchengemeinschaft ausschliessen*“ et: „*für excommunicirte erklären.*“ Neque enim inde apparet, de qua communione, utrum totius ecclesiae, an Romanae tantum, neque utrum fortasse de excommunicatione adeo cogitaverit et cogitari voluerit Strothius. Cf. Eiusd. not. 10. l. l.

EXCURSUS VII.

ad

Euseb. Histor. Eccles. V, 24.

(Tom. II. p. 118 sqq.)

Tractandum nobis sumpsimus in hoc excursu locum illum Irenaei ab Eusebio relatum et ut omnes VV. DD. confitentur, non solum vexatum et vexatissimum, sed fere desperatum et conclamatum. Ita Strothius in editione sua Graeca Eusebii p. 316. not. 48. „*Vexatissimus*, inquit, *locus, quem etiam aliorum codd. MSS. nondum inspectorum ope sanari, veramque eius lectionem ac distinctionem restitui posse dubito, quum sine dubio iam antiquissimis temporibus corruptus fuerit.*“ Et Zimmermannus ad h. l. monuit: „*Vexatissimum huncce locum intactum relinquo. Nec Edd., nec Codd. hucusque collati insignem lectionis varietatem suppeditant. —— Vulnus, nisi coniiciendo, vix sanabile videtur.*“ Verum enim vero equidem codicis Mazarinaei lectionem non solum cum Valesio et Zimmermanno in textu retinendam putavi, sed eam simul certe reliquis omnibus praeferendam esse existimo, quamvis nec Valesius nec Zimmermannus hoc existimarint. Ac primum quidem lectio Rufini, Nicephori, Savilii, Christophorsoni quam

iunctum idem esse diceretur quod συμμετρεῖν τί τινι vel εἴς τι vel πρός τι; sed hoc ipsum monet, ut de voce συμμετρεῖν quaedam adiiciam. Neque enim illam loco illo Irenaei eo modo dictam esse censeo quo sane frequentius dicitur, id est, ita ut conveniat nostro „etwas berechnen," quemadmodum dicimus „den Tag zu Stunden berechnen" i. e. diei tempus ex viginti quatuor horis constans ponere. Imo bene vidisse puto Strothium ad h. l. συμμετρεῖν ab Irenaeo ita potius dictum esse ut nihil fere differat a verbo simplici, unde ipse supra simplicem *numerandi* significationem illi verbo subieci. Strothius autem haec commentatus est: „*Ceterum verbum compositum significationi simplicis nihil fere addere, sed positum esse, quoniam ad utramque vocem ἡμερινὰς et νυκτερινὰς referratur, puto. Quum autem hoc ipsum verbum nonnihil difficultatis habeat, addere iuvat loca quaedam, quae neque in vulgatis lexicis, neque in Stephani thesauro inveniuntur, in quibus simili significatu obvium est. Herodotus Lib. IV. sect.* 158. *ait:* καὶ τὸν κάλλιστον τῶν χώρων ἵνα διεξιόντες οἱ Ἕλληνες μὴ ἴδοιεν, συμμετρησάμενοι τὴν ὥρην τῆς ἡμέρης νυκτὸς παρεξῆγον. *Dionysius Hal. Ant. Lib. VII. c.* 10. νυκτὶ μὲν εἰς ὄρθρον, ἡμέρᾳ δὲ εἰς νύκτα συμμετρεῖσθαι τὰς ἐφόδους *et de admir. vi dicendi in Demosth. c.* 10. ὁ ῥήτωρ τοὺς καιροὺς συμμετρεῖται." Sed si haec vera sunt, non video quomodo duplici accusativo quocum iungitur vocabulum συμμετρεῖν, tanto opere offendi potuerit ipse Strothius, ut propterea ipsam Rufini lectionem, quam tamen in textu exhibuit quaeque sane ob alias caussas iam allatas a nobis, vix retineri potest, reprobaret scribendo: „*Certe in nostra lectione neque geminum accusativum, neque* συμμετροῦσι *concoquere possum sed potius participium desidero.*" Restat vero alia difficultas qua premi videtur cod. Mazar. lectio et quae talis visa est ipsi Valesio, ut ob eam maxime locum depravatum esse iudicans pro τὴν ἡμέραν αὐτῶν legendum adeo conniiceret τὴν νηστείαν αὐτῶν his adnotatis: „*Miror tot homines eruditos qui hunc Irenaei locum in suis libris exposuerunt, eius vitium non animadvertisse. Quis enim est sensus horum verborum? aut quis unquam credat fuisse homines, qui quadraginta horarum spatio diem metirentur? Atqui quadraginta horae biduum ieiunantibus efficiunt.*" Similiter Steckius l. l. p. 46. „*Verum*, inquit, *nec Musculi et Valesii lectio, etsi melioribus codicibus freta, benigniore utitur fato: Qualis enim dies ille quadraginta horis diurnis ac nocturnis commensuratus?*" Verum enim vero primum non scripsit Irenaeus οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥραις ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν, quod si scripsisset, verti posset cum Valesio: „*alii etiam quadraginta horis diurnis ac nocturnis computatis diem suum metiuntur*" i. e. diei tempus ex quadraginta horis constans ponunt. Deinde vel si legeretur οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥραις ἡμερινάς

καὶ νυκτερινᾶς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν, tamen illud quod di-
unt VV. DD., ex mea sententia inde minime sequeretur. Ac
rimum quidem monendum est, quod neglexerunt VALESIUS,
ECKIUS, alii, Irenaeum minime loqui de die in universum; sed
perte sigillatim de die, quo a quibusdam sit ieiunatum, ita ut
x praecedenti νηστεύειν supplendum sit vel ἣ νηστεύουσι vel τῆς
ηστείας. Quod ipsum intellexit tum KROHNIUS tum STROTHIUS,
le qui l. l., postquam scripsit: „*Posteriora verba sic verterem:
er horas diurnas atque nocturnas ad unum omnes emensi
unt (?) diem suum,*" statim addit: „*i. e. diem ieiunii,*"
ic qui vertit: „*andre messen den Tag der Fasten nach 40
Stunden ab.*" Quamquam non minus concedendum puto et fa-
endum, vel sic nondum remotam esse illam, quam adversarii
nvenisse sibi visi sunt, difficultatem, neque nos iuvari nota illa
quam ad interpretationem suam adscripsit STROTH. deutsche
Uebersetzung der KG. des Euseb. Tom. I. p. 398. „*Das ist, sie
verlängern den Fasttag und lassen ihn 40 Stunden lang, Tag
und Nacht dauern.*" Nam facile, credo, intelligitur, adhuc re-
manere absurdam illam et ineptam sententiam, fuisse homines,
qui diem quo scilicet ieiunarent, ex quadraginta horis constantem
sumerent. Neque quidquam effici videtur iis quae in hac causa
scripsit eandem quam nos, lectionem tenens ITTIGIUS de haere-
siarchis primi et secundi seculi p. 229. „*Verum praeferenda videtur
lectio quae sublata distinctione inter voces* τεσσ. *et* ὥρας *non quadra-
ginta dierum sed quadraginta horarum ieiunium asserit.* —— *Dicit
igitur* (Irenaeus) *quosdam uno die ieiunasse, usque ad seram
vesperam ab omni cibo et potu abstinendo, alios duobus, alios
pluribus diebus, quosdam autem quadraginta horas ieiunio de-
stinasse* (quo verbo *destinandi* liberius etiam quam nos verbo
numerandi, usus est ITTIGIUS ad exprimendum illud συμμετρεῖν),
*ita ut ad solis occasum nondum cibum sumerent sed horas etiam
nocturnas ieiuni transigerent, donec quadraginta horae absolve-
rentur, respondentes circiter tempori, quo sponsus coelestis abla-
tus fuerit.*" Namque illis „*quosdam autem — — fuerit*"
scidisse magis quam solvisse apparet ITTIGIUM nodum illum
qui inest in verbis συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Adde MASSUE-
TUM diss. in Irenaei libros II. p. 75. „Alii vero quibus nullam
distinctionis notam inter τεσσαράκοντα et ὥρας reponere placet, et
ἡμέραν retinent, diem illum 40. horarum interpretantur de tem-
pore, quod effluxit a morte Christi usque ad eius resurrectionem,
(id est, ab hora tertia post meridiem Parasceues, usque ad ho-
ram circiter sextam Dominicae sequentis) quod ἄσιτοι ducebant
plures, nihil quidquam cibi aut potus degustantes. Sed alii tum
lectioni, tum explicationi merito repugnant. Dies enim 40. ho-
rarum quoquo modo explicetur, portentum est in tota antiqui-
tate Ecclesiastica inauditum, cuius nec vola, nec vestigium apud

omnes retro auctores occurrit, eos etiam quibus familiarior fuit vel Eusebius, vel Irenaeus: nullique homini, si sanus fuerit, in mentem usquam venire potuit diem suum ex 40. horis conficere. Sed fac Irenaei aetate aliqui exstiterint, qui privatam sibi, et a communi omnium hominum et gentium usu alienam temporum rationem sibi constituentes, diem suum ita commetiti fuerint, ut (?) quid addidit Irenaeus eos diurnas pariter ac nocturnas horas computasse? Puerile istud et insulsum prorsus. Quasi vero dies aliqua 40. horis constare posset, quia nocturnae pariter ac diurnae computarentur? Deinde si, ut quidam volunt, Christiani aliqui fuerint, qui novissimas dumtaxat 40. horas, quae Christi resurrectionem immediate praecesserunt, ἄσιτοι duxerint; necesse est diei Parasceues, qua crucifixus est Dominus, ieiunium non ante ipsum crucifixionis tempus inchoasse. Id vero Tertulliano repugnat, qui in fine libri de Oratione, quem adhuc Catholicus scripsit, diserte asserit, *die Paschae*, quo nomine Crucifixionis diem, fatentibus omnibus, intelligit, *quasi publicam ieiunii religionem esse.* An vero ea die publica ieiunii religio fuisset, si hora tantum tertia post meridiem ieiunium aliqui inchoassent, reliqua autem diei parte epulis indulgere liberum sibi putassent? Nullos certe reperias ex iis qui a Quartodecimanorum disciplina discedebant qui ieiunium ea die solvere ante solis occasum fas sibi esse crederent." — Itaque iam dicendum erit, quomodo neque ea quam supra simpliciter sumpsimus, loci Irenaei lectio οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν neque ea quam nos certe reliquis omnibus veriorem putamus, scriptura illam difficultatem afferat, quam removeri posse desperarunt VV. DD. Aberit autem illa plane, ut mihi quidem videtur, si rectius interpretemur vocem ἡμέραν. Neque enim proprie sed improprie Irenaeus illam secundo quidem loco usurpasse censendus est, ita ut minime cogitandum sit de die sed de tempore, similiter atque in epistola ad Hebr. IV, 7. πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν et v. 8. περὶ ἄλλης — ἡμέρας. Cf. v. 7. μετὰ τοσοῦτον χρόνον. Adde Hebr. V, 7. ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Euseb. H. E. X, 4 p. 214. init. Georgi vindic. N. T. ab Ebraismis p. 59 sqq. Pfochen. diatribe de stylo N. T. n. LI. Fischer. de vitiis Lexx. N. T. p. 424. Kuinoel. Commentar. ad Matth. II, 1 p. 19. ed. III. cf. Wahl. Clav. N. T. T. I. p. 702. ed. II. Iam sive ὥραις ἡμεριναῖς τε καὶ νυκτεριναῖς sive ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς nobiscum scribendum duxeris, absurdi quidquam in Irenaei loco vix deprehendes. Aut enim Irenaeus dicit, fuisse etiam, qui *temporis* quo ieiunarent, spatium ex quadraginta horis constans ponerent, aut qui horas quadraginta tanquam tempus quo ipsi ieiunarent, numerarent. Atque hanc ipsam loci interpretandi rationem nescio an odoratus sit ipse Valesius coniiciendo pro τὴν ἡμέραν αὐτῶν legendum esse τὴν νηστείαν αὐτῶν, quod

um illa voce ἡμέρας impropric accepta mira convenit et aptius tiam profecto usurpasset Irenaeus. Quamquam cur ἡμέρας vocaulo uti ille maluerit, non minus apparere puto. Ludere enim robabiliter Irenaeus voluit ipse illo vocabulo ἡμέρας, quod priori oco positum (οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, ἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας) proprio sensu dictum esset, sed ecundo (τὴν ἡμέραν αὐτῶν) improprio. Ac similiter et recte am Grabius ἡμέραν secundo loco positum de tempore interpretaus est, sed in eo aperte lapsus, quod vel verba τῆς ἡμέρας de empore ieiunii, non de die illius explicari voluit. Ita enim V. D. disserit (vid. Iren. Tom. II. p. 363 ed. Massuet.): „Imo vero pse Irenaeus in primo huius fragmenti versu, οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας, etc. per ἡμέραν *tempus*, et quidem ieiunii, intellexit, non diem Paschalem, uti omnes adhuc acceperunt. Hanc enim indigitaturus, non simpliciter ἡμέραν, sed cum addito τοῦ πάσχα dixisset (Irenaeus); aut si in paullo praecedentibus eius facta fuisset mentio, ταύτης τῆς ἡμέρας scripsisset. Neque sequentibus hic sensus bene congruit, utpote in quibus ea, quae circa dies ieiunii erat, differentia exponitur: quae sane non ad diversa εἴδη τῆς νηστείας, sed ad ἀμφισβήτησιν περὶ τῆς ἡμέρας omnino referenda est. Vocem igitur νηστείας in priori quoque istius periodi commate subintelligens, περὶ τῆς ἡμέρας *de die*, id est, *de tempore ieiunii* accipio; ita ut sensus istorum Irenaei verborum siti *non de tempore solum, sed et diversis modis ieiunandi ante Pascha, perinde ac circa ipsam Paschalem festivitatem (?), controversiam sive dubitationem in Ecclesia ortam fuisse.*" Atque his convenire dicit Grabius optime locum Socrat. H. E. V, 22. Ἐστὶ δὲ εὑρεῖν οὐ μόνον περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν διαφωνοῦντας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποχὴν τῶν ἐδεσμάτων οὐχ ὁμοίαν ποιουμένους. Qualem differentiam Irenaeum quoque in media parte huius fragmenti, quae interciderit, exposuisse videri. Sed, ut taceam quod contra Grabii opinionem recte monuit Massuetus dissert. in Irenaei libros II. p. 76 n. 24., illa verba περὶ τῆς ἡμέρας ita ut Grabius voluit, vix posse explicari propterea quod certissimum est in verbis: οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο (sc. ἡμέρας), οἱ δὲ πλείονας (sc. ἡμέρας), vocem ἡμέρα non de alio, quam de 24 horarum spatio dictam esse, ideoque Irenaeus in una eademque voce ἡμέρα primum a communi significatione recessisse, deinde ad eandem consuetam illius vim rediisse et denique in ultimo ἡμέραν iterum ad impropriam ineptissime transiisse credendus est, illam interpretationem verborum περὶ τῆς ἡμέρας plane conficit praeterea verborum collocatio. Quodsi verba περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας, ut apud Socratem, interpretanda essent de variis ciborum generibus a quibus abstinuerent homines in ieiunando et sequentia οἱ μὲν γὰρ οἴονται etc. ad ἀμφισβήτησιν περὶ τῆς ἡμέρας omnino pertinerent, patet Irenaeum ita potius de-

buisse scriberet: *οὐ γὰρ περὶ τοῦ εἴδους μόνον τῆς νηστείας, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἡμέρας (τῆς νηστείας) ἐστιν ἡ ἀμφισβήτησις· οἱ μὲν γὰρ οἴονται κ. λ.* Nunc vero illa *περὶ τῆς ἡμέρας* aperte ad nihil spectare possunt et spectant nisi ad diem paschalem (cf. verba praecedentia *παρίσταται μὲν τὸ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ* et Valesius ad Euseb. H. E. V, 24 not. 14.), ab aliis aliter constitutum et verba *περὶ εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας* ad diversitatem temporis ieiunii antepaschalis, cum alii per unum diem, alii per plures ieiunarent. Quod denique contendit Grabius vel *τοῦ πάσχα* ad *τῆς ἡμέρας* addi vel certe *ταύτης τῆς ἡμέρας* ab Irenaeo scribi debuisse, si *ἡμέρα* ibi de die dictum esset, illud cum *τῆς ἡμέρας* satis accurate Irenaeus scripserit, semet ipsum refutat. Iam vero quamvis haec ita sint, tamen verba *τὴν ἡμέραν αὐτῶν* eo modo quo iam Grabius voluit, ab Irenaeo dici potuisse, hoc nec Massuetus, credo, negaret, qui vero in similem quem Grabius, errorem incidit, l. l. p. 76 n. 26. contendens ab Irenaeo de ieiuniorum numero minime sermonem instituti, neque ab eo tradi alios uno die, alios duobus ieiunandum sibi existimasse. Sed hoc recte dixit V. D., minime significare Irenaeum de ipso ieiunio quosdam dubitasse, utrum servandum nec ne, et recte idem scripsit: „*Longe minus disceptari potuit de ieiunio quod vocant ὑπερθέσεως, seu superpositionis* (ad quod Irenaei verba perperam detorquent Valesius et Grabius), *quod qui servarent, ne vespera quidem cibum caperent, seu penitus abstinerent, sive una, sive pluribus diebus, usque ad terminum ieiunii, Paschale scilicet mane, quod a galli cantu incipit. Ea enim ieiunii species, ut a veteribus commendata, et a piis plerisque servata, nulla tamen ecclesiastica lege aut consuetudine, quae vim legis haberet, sancita fuit, sed uniuscuiusque arbitrio ac pietati, ut par erat, permissa, adeo ut absurdum sit, pace virorum doctissimorum dixerim, controversiam de ea re inter ecclesias fingere.*“ Iam vero his disputatis ostendisse mihi videor, minime ex nostra loci lectione homines fuisse Irenaeum dicere, qui nescientes diem constare ex horis viginti quatuor, eundem ex horis potius quadraginta constantem sumerent, neque aliud quidquam nisi quod in Irenaei loco invenimus, significare videtur *σύνοψις τῆν εὐαγγελικῆς ἱστορίας* verbis: *ὥραν ἀντὶ ἡμέρας νηστεύοντες* i. e. singulas horas ita ieiunantes ut has horas sibi constituant tempus ieiunandi. Sed addendum nunc, quo praeterea commendetur cod. Mazar. lectio. Ut enim taceam, summam esse illius codicis auctoritatem, cum in interpunctione quae qualis esse debeat, hoc loco maxime quaeritur, libris satis exigua sit auctoritas (vid. Massuetus l. l. p. 76 n. 25.), tamen reliquorum codd. Reg. Med. Fuk. scripturas ad illius proxime accedere intelligitur. Quod vero ad eam lectionem pertinet, quam exhibent Grut. Cast. Ion., *οἱ δὲ, τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς αἷς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν*, quamque vidi qrobari Gieselero

Lehrbuch der Kirchengeschichte T. I. p. 147. (an in editione secunda libri sui, quae nuperrime prodiit, aliam lectionem GIESELERUS exhibuerit, nescio), eam quidem nec ipse repudiarem nisi longe difficilior esset nostra lectio neque illud *αἷς* adsutum videri deberet ab librariis qui non concoquerent duplicem accusativum verbo *συμμετρεῖν* adiunctum, quo alios VV. DD. offensos esse supra vidimus. Itaque ut lectionem Grut. Cast. Ion. praeferam, non magis moveri possum, quam ut spernam cod. Mazar. scripturam, ea impellunt quae praeter alia ad SROTHIUM scripsit KROHNIUS l. l. „*Post τεσσαράκοντα colon ponendum puto; ex quo me* RUFINI *distinctionem sequi vides. — — Distinctionem autem illam ipse loquendi usus postulare videtur. Quoties periodus quaedam inchoatur verbis οἱ μὲν, ita ut nullis intervenientibus sequatur verbum finitum, cum his quae ad efficiendam eius sententiam pertinent, ac deinde saepius οἱ δὲ sine quodam verbo finito sequitur, tum semper ad singula οἱ μὲν repetendum est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ illud verbum quod ad οἱ μὲν pertinet. Accedit quod hoc loco singulis membris adiectus est numerus quidam dierum, ita ut eximia adsit membrorum convenientia.*" Quamvis enim vera essent quae de *οἱ μὲν*, *οἱ δὲ* V. D. attulit, tamen neque in Irenaeo exquisita eiusmodi orationis concinnitas recte semper quaeratur et Rufini lectio reliquis quibus ea premitur, difficultatibus haud liberatur. Ipse enim KROHNIUS statim addit: „*Scio equidem exinde aliquam difficultatem quaeri, quod sic iam* IRENAEI *tempore ieiunium quadragesimale fuisset, cuius rei alias nulla in III. prioribus saeculis apparerent vestigia.*" Cf. PLANCK. Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung Tom. I. p. 462 not. 14. His ita disputatis illud certe effecisse mihi videor, lectionem cod. Mazarinaei adhuc certe, dum alii codices nondum excussi meliora suppeditent, reliquis lectionibus omnibus quae praeterea innotuerunt, esse praeferendam ideoque haud temere a nobis in textu retentam.

Sed adiicere denique placet eas quas de loco nostro in medium attulit coniecturas STROTHIUS, quamvis nullam earum in locum vel cod. Mazar. lectionis vel reliquarum lectionum substituendam putem satis illas partim a vulgata scriptura recedentes partim iisdem qua Rufini scriptura, difficultatibus pressas. Coniecit autem STROTHIUS legendum esse vel: *οἱ δὲ τεσσαράκοντα· καθ᾽ ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦντες τὴν ἡμέραν* vel: *οἱ δὲ τεσσαράκοντα· ὥραις ἡμεριναῖς τε καὶ νυκτεριναῖς συμμετροῦντες τὴν ἡμέραν* vel etiam: *οἱ δὲ καὶ πλείονας. καὶ οἱ μὲν ὥραις ἡμεριναῖς, οἱ δὲ καὶ νυκτεριναῖς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν.* Praeterea ad hanc posteriorem coniecturam tuendam et commendandam V. D. haec adiecit: „*Ac ne forte alicui haec emendatio nimis violenta videatur, notandum est, τεσσάρακοντα, quod unico charactere μ'. scri-*

bebatur, cum μὲν compendiose scripto facillime permutari posse. Atque cum in hac particula semel principium corruptionis factum esset, caetera etiam mutari necesse erat. Quum enim accusativi praecessissent, atque μ' seu τεσσαράκοντα ad sequentes traheretur voces, et in iis accusativus pro dativo ponebatur." Sed haec de hoc difficillimo loco disputata sunto, cuius tenebras quicunque melius quam nos, poterit dispellere, ei lampada lubentes facilesque tradamus.

EXCURSUS VIII.

ad

Euseb. Histor. Eccles. V, 28.

(Tom. II. p. 141.)

De voce καπηλεύειν multi multa. Quid vero καπηλεύοντες sit nostro loco, ex totius orationis contextu et adiectis τὴν ἁπλῆν πίστιν, satis, credo, potest intelligi. Recte vertit in rei summa Valesius: *Simplicissimam divinarum scripturarum fidem adulterant* i. e. additamentis insititiis depravant, dialecticas suas disserendi subtilitates et quasi quasdam spinas simplici doctrinae in libris sacris comprehensae admiscentes et veluti inserentes. Πίστις enim priori loco haud dubie sensu, ut aiunt, obiectivo de ipsa doctrina evangelica dictum est, contra πίστις altero loco subiectivo. Cf. Irenaeus adv. haeres. IV, 26. Tom. I. p. 263. ed. Massuet. Sed ut planius expediam locutionem καπηλεύειν τὶ, descendit illa vox, ut constat, a verbo κάπηλος, quod cum proprie significet lixam (cf. Nicol. Dam. de vita sua p. 18. ed. Orell.), deinde dicitur de institore pusillo seu propola, qui merces suas emit ab ἐμπόρῳ mercaturam longe maiorem exercente, externam adeo et maritimam. Vid. Plat. de republ. II. p. 371. ἢ οὐ καπήλους καλοῦμεν τοὺς πρὸς ὠνήν τε καὶ πρᾶσιν διακονοῦντας, τοὺς δὲ πλανήτας ἐπὶ τὰς πόλεις ἐμπόρους; Hesiod. Opp. et D. II, 264. Porphyr. Quaestion. Homer. 1. Hemsterhuis. ad Aristoph. Plut. v. 1157. Spanhem. ad Iulian. orat. I. p. 141 — 143. cf. p. 138. Xenoph. memorr. III, 7, 6. ubi οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ μεταβαλλόμενοι iidem qui κάπηλοι. Beck. ad Aristoph. Av. v. 1292. Iam cum propolae non multum lucrari possint negotiando, quia maior quaestus pars non potest non redundare ad

eos, qui merces haud emunt per multas iam traditas manus, verum mercantes a mercatoribus a prima, ut aiunt, manu eas accipiunt, et cum ob hanc ipsam caussam turpis lucri cupidior esse soleat tota illa propolarum natio, nisi admodum mentiantur, nihil proficientium (vid. Cicer. de offic. I, 42 in. Themist. orat. XXIII. p. 299. Aristot. ethic. IV, 1.), inde κάπηλοι vocantur ii quoque, qui fraudulenter merces quaestus colligendi causa adulterant et maxime qui vinum illo consilio depravant; οἱ τοὺς οἴνους μιγνύντες τοῖς νέοις καὶ τοὺς τοιούτους ὡς παλαιοὺς πιπράσκοντες, ut loquitur Scholiast. ad Aristoph. Plut. v. 435. cf. Euripid. Hippolyt. v. 952 sq. δι' ἀψύχου βορᾶς κάπηλευ'. Atque inde καπηλεύειν τὶ dicuntur ii, qui rem qualemcunque eximiam, praestantem, egregiam quacunque de causa, maxime vero propter quaestum defoedant ac nativa sua vi et dignitate privant et spoliant. Ita legitur illud apud Philostrat. vit. Apollon. I, 14. κἀκεῖνον ὑπὲρ χρημάτων αὐτῷ προσιόντα ἐπέσκωπτεν οὗτος καὶ ἀπῆγε τοῦ χρηματίζεσθαί τε καὶ τὴν φιλοσοφίαν καπηλεύειν. Nicol. Damasc. p. 4. ed. ORELL. οὗτος μὲν οὐδενὶ ἔστιν ὅτῳ τῶν παιδευμάτων πρὸς ἀργυρισμὸν ἐχρήσατο οὐδὲ ἐκαπήλευσεν. Herodot. III, 39. Cf. Cicer. de offic. I, 12. Nec *cauponantes bellum*, sed *belligerantes* i. e. nec ipsam belli vim ac naturam eo quod lucri causa geritur, pervertentes, sed bellum, ut decet et par est ac quale esse debet, gerentes. Cic. Verr. I, 64. qui ab isto *ius* ad utilitatem suam *nundinarentur*. Sueton. Titus c. VII. Hinc ad Sophistas transferri vox coepta est quaestus causa philosophantes eoque ipso philosophiam depravantes. Vid. HEMSTERHUIS. ad Lucian. Nigrin. Tom. I. p. 267. VALCKEN. in annotatt. critt. ad N. T. p. 409 sqq. HEINDORF. ad Plat. Gorg. p. 244. cf. Pollux. I, 50. III, 124. IV, 48. VI, 128. VII, 8. 193. IX, 34. 36. 143. TOUP. in Suid. III. p. 189. ALBERTI ad Hesych. MONK. ad Eurip. Hippol. v. 956. SCHLEUSNER. Lex. N. T. h. v. BLOMFIELD. Glossarium in Aeschyl. Sept. contra Theb. p. 140. ad v. 541. affixum editioni fabulae a V. D. curatae. Sed nullo modo semper solus quaestus tanquam prima et potissima causa eorum qui aliquid καπηλεύειν seu adulterare dicuntur, cogitandus est, imo quaecunque alia res, ut superius dixi, tanquam ad illud movens et impellens proponi potest et proponitur. Ita ipso nostro loco Artemonitae dicuntur τὴν ἁπλῆν τῶν θείων γραφῶν πίστιν καπηλεύειν minime flagrantes vehementiori quadam auri cupiditate imo altioris cuiusdam sed insipientis sapientiae, ut ait ille, siti ardentes. Haec si non tanquam sola, certe prima causa cogitanda est, ut totius loci contextus ostendit. Eodem modo 2 Cor. II, 17. in verbis καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ minime de sacra auri fame, certe non primum cogitandum puto, quae est opinio Hesychii et Theophylacti (cf. SUICER. Thes. T. II. p. 42.), imo cum opponatur ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ὡς ἐκ θεοῦ, κατενώπιον τοῦ θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν, significat Paulus hoc, se doctrinam divinam non adulte-

rare, nativam et praestantem eius indolem non deturpare, minime docentem illam propter animi *ὑπόκρισιν*, qua illius doctrinae veritatem intimo pectore haud persentiscat, minime suae mentis impetu et inspectantibus hominibus eorumque auctoritate, sed animo plane candido et sincero; sed divinitus incitato, sed teste deo, sed auctoritate Christi. Cf. 2 Cor. IV, 2., ubi legitur *δολοῦντες τὸν λόγον* pro *καπηλεύειν τὸν λ.* Neque aliter apud Eus. H. E. VI, 19. Origenes dicitur a Porphyrio *καπηλεῦσαι τὴν ἐν λόγοις ἕξιν*, cuius rei causam in eo tantum quaeri haud dubie voluit Porphyrius, quod Origenes neque philosophiae neque religioni Christianae vale dicere sed doctrinam ex utraque quasi conflatam et commixtam tenere. Ita igitur mihi multiplices verborum *κάπηλος* et *καπηλεύειν* significatus rectius quam vulgo fit, constituendae ac describendae videntur. Cf. Passow. s. v. *καπηλεύειν*. Porro loci ad vim illarum vocum rite aestimandam praeter eos quos superius laudavi, satis insignes sunt hi: Plutarch. de audiendd. poëtt. p. 80. ed. Krebs. II. *ἢ κυβεύεις, ἢ ὀρτυγοκοπεῖς, ἢ καπηλεύεις, ἢ τοκογλυφεῖς, μηδὲν μέγα φρονῶν μηδὲ ἄξιον τῆς εὐγενείας.* Plut. Brutus c. XI. *τοὺς ὑφάντας καὶ τοὺς καπήλους, οὐχὶ τοὺς πρώτους καὶ κρατιστούς.* Lysander c. XIII. *Ἀλλὰ καὶ ὁ κωμικὸς Θεόπομπος ἔοικε ληρεῖν ἀπεικάζων τοὺς Λακεδαιμονίους ταῖς καπηλίσιν, ὅτι τοὺς Ἕλληνας ἥδιστον ποτὸν τῆς ἐλευθερίας γεύσαντες ὄξος ἐνέχεαν· εὐθὺς γὰρ ἦν τὸ γεῦμα δυσχερὲς καὶ πικρὸν, κ. λ.* Herodian. VI, 7, 22. Tom. III. p. 483. ed. Irmisch. *τὴν εἰρήνην ἀεὶ πρὸς Ῥωμαίους χρυσοῦ καπηλεύοντες.* Antholog. Graec. in epigram. Pallados Tom. III. p. 130. ed. Iacobs. *τύχη καπηλεύουσα πάντα τὸν βίον.* Iulian. epist. XLII. p. 422. ed. Spanhem. *εἰ δὲ ἐν τοῖς μεγίστοις ἄλλο μὲν φρονοίη τις, ἐπ' ἐναντίον δὲ ὧν φρονεῖ διδάσκοι, πῶς οὐ τοῦτ' ἐκεῖνο καπήλων ἔστιν, οὔ τι χρηστῶν, ἀλλὰ παμπονήρων βίος ἀνθρώπων; οἳ μάλιστα παιδεύουσιν, ἃ μάλιστα φαῦλα νομίζουσιν, ἐξαπατῶντες καὶ δελεάζοντες τοῖς ἐπαίνοις, εἰς οὓς μετατιθέναι τὰ σφέτερα ἐθέλουσιν, οἶμαι, κακά.'* Adde Scholiast. ad Homer. Odyss. II, 46 sq. *Οἱ μὲν ἀρχαῖοι τὴν βασίλειαν ἐμέριζον εἰς τρία ἐπίθετα. Τὸν μὲν πρᾶον βασιλέα ὠνόμαζον πατέρα, τὸν ἀπηνῆ καὶ θυμώδη δεσπότην, τὸν φειδωλὸν καὶ φιλόχρυσον κάπηλον.* Davisium ad Maxim. Tyr. dissertt. IV, 5 p. 56 sq. ed. Reiske. Cf. Neander. Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. I. p. 375.

EXCURSUS IX.

ad

Euseb. Histor. Eccles. VII, 7.

(Tom. II. p. 310.)

Ne nunc quidem conveniunt inter sese VV. DD. de fonte unde duxerint patres ecclesiastici illud praeceptum, quo saepenumero usi sunt: Γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται. Ita PAULUS Commentar über das N. T. Tom. III. p. 75. * ed. II. ad Luc. XIX, 23. ex hoc ipso v. 23. διὰ τί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν (coll. Mtth. XXV, 27. ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις) natam ratus illam sententiam, haec scripsit: „*Wahrscheinlich entstand aus dieser Aufforderung Jesu jenes von den KVV. oft angeführte, den Sinn dieses Textes umschreibende: γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται*" *etc.* Atque huic ipsi sententiae prima specie favere videntur omnes ii patres, qui disertis verbis ad Iesum illud, dictum referunt et quos laudat FABRICIUS cod. apocryph. N. T. Tom. I. p. 330 sqq. coll. Tom. III. p. 524. ac SUICER. Thesaur. eccles. Tom. II. p. 1281 sq., cuius opinio a PAULI revera non est diversa. SUICERUS enim l. l. p. 1283. „*Nos*, inquit, *opinamur, patres illam sententiam e Christi parabolis collegisse et hausisse. Nota est omnibus parabola illa de talentis, quam Matthaeus cap. XXV. et Lucas capite XIX. referunt.*" Cf. Eiusd. observv. sacrr. p. 143 sqq. F. CROIUS observv. in N. T. c. XXVIII. p. 213. Contra ad USSERII sententiam praeter VALESIUM et HUETIUM ad Origen. p. 114 sq. et SALMASIUM de foenore trapezit. p. 809. propius accedere videtur FABRICIUS l. l.

Sed equidem ab omnibus illis VV. DD. mihi discedendum esse videri fateor. Ut enim USSERII sententiam reiiciam, non solum illud movet, quod ex apocrypho libro patres hausisse suum γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται, non recte sumi posse censeo, cum certe facilius aut ex Matthaei et Lucae evangelio aut ex epistola Pauli ad Thessalonicenses illud possit duci, sed etiam eo moveor, quod nemo ex patribus, quantum scio, vel levissime hoc signifi-

cavit, ex apocrypho scripto illud dictum habere originem. Neque enim video, quomodo Suicer. l. l. p. 1282. eos qui illud defendant, suo suffragio haud destitui putare potuerit propter loca cuiusmodi haec sunt: Origen. Tom. XIX. in evangel. Iohann., Hieronymi epistola ad Minervium et Alexandrum, Ioh. Cassian. prim. patrum collat. cap. XX. p. 186. collat. II. c. 9 p. 197., Epiphan. haer. XLIV. p. 167., Caesarii quaest. ult. p. 204., quae quidem ad unum omnia, a Christo potius patres repetiisse illud dictum ostendunt, ex libro apocrypho hausisse minime probant, nisi ita velimus concludere: Patres ecclesiastici dictum illud *γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται* Christum (et Paulum) protulisse affirmant, atqui in evangeliis canonicis (et epistolis Pauli) illud ipsum minime legitur, ergo ex libro apocrypho potius patres hauserunt. Antea enim ostendendum haud dubie est, nullo modo posse intelligi, quomodo, si nihil aliud sequerentur patres ecclesiastici nisi quae in evangeliis canonicis de Christo (vel in epistolis Paulinis de Paulo) referuntur, Christo (vel Paulo) illam sententiam tribuere potuerint et tum demum si illud intelligi plane nequeat, ex alio fonte patres hausisse, poterit esse probabile. Nihilominus ea qua dixi, ratione tum Suicerus l. l. tum Valesius ad Euseb. H. E. VII, 7 not. 3 p. 310. conclusisse videntur, certe nisi hoc sumam, quid sibi velit Valesii: „*Quare*" l. l., non video. Cf. Valesius ad Socrat. H. E. III, 16. „*Quo in loco id praeceptum Christi* (*γίνεσθε δ. τ.*) *legatur, — incertum est. Nam in evangeliis hoc praeceptum non legitur. Sed cum Origenes et Hieronymus istud a Christo mandatum esse consentiant, et ab Apostolo postea inculcatum, assentior Iacobo Usserio, qui dictum illud Christi, in Evangelio secundum Hebraeos relatum fuisse existimet.*" Neque si hoc cum aliis VV. DD. Kestner. de Eus. p. 46. statuit, eius opinio ullo modo firmatur locis quae ipse laudavit in ipso fere libri sui limine, Socrat. H. E. III, 16. et scriptoris vitae Syncleticae apud Coteler. monumentt. ecclesiae Graecae Tom. I. p. 269. Socrates enim Christi et Pauli esse illud dictum affirmat, quod quomodo affirmare ille potuerit, inferius sigillatim videbimus, et scriptor vitae Syncleticae ut alii, ad Christum refert verbis: *Νήστευε μετὰ λόγου καὶ ἀκριβείας. Ὅρα μὴ ὁ ἐχθρὸς ὑπεισέλθῃ τῇ ἐμπορίᾳ σου τῆς νηστείας* (Cave ne Inimicus [i. e. diabolus] tuam subeat ieiunii negotiationem, interprete Cotelerio). *Καὶ τάχα οἶμαι, περὶ τούτου τὸν σωτῆρα εἰρηκέναι, τὸ Γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται· τουτέστι τὸ βασιλικὸν χάραγμα* (monetae impressionem, Cotelerio interprete) *ἀκριβῶς γινώσκετε· εἰσι γὰρ καὶ παραχαράγματα· καὶ ἡ μὲν τοῦ χρυσίου φύσις ἡ αὐτὴ, διαφέρει δὲ τῷ χαράγματι. Ὁ μὲν οὖν χρυσός ἐστιν, ἡ νηστεία, ἡ ἐγκράτεια, ἡ ἐλεημοσύνη. Ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων παῖδες τὴν τυραννικὴν ἑαυτῶν εἰκόνα τούτοις ἐντίθενται, καὶ αἱρετικοὶ δὲ πάντες διὰ τούτων σεμνύνονται. Ὁρᾶν δὲ δεῖ τούτους καὶ ἀποφεύγειν ὡς παραχάρακτας.*

Βλέπε μὴ ἀγυμνάστως περιπεσὼν αὐτοῖς, ζημιωθῇς. Δέχου οὖν μετὰ ἀσφαλείας τὸν τοῦ κυρίου σταυρὸν ἐντετυπωμένον ταῖς ἀρεταῖς· τουτέστι, πίστιν ὀρθὴν μετὰ σεμνῶν πράξεων. Iam vero neque iis assentiendum duco, qui patres sententiam illam vel ex solis evangeliis vel ex sola epistola Pauli ad Thessalonicenses hausisse putant, contra equidem illos dictum hoc de quo agimus, tum a Christo tum a Paulo repetiisse censeo. Atque huius mei iudicii causam non solum illam habeo, quod ipsi patres tum Christo tum Paulo suum γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται adscribunt, sed etiam eo illud satis stabiliri puto, quod quomodo patres illud dictum cum eo quem ei subiecerunt, sensu tum tanquam Christi ex evangelio tum tanquam Pauli ex eius ad Thessalonicenses epistola ducere potuerint, haud difficilius intelligitur. Quodsi quid *potissimum* significare voluerint, quicunque usi sunt illo dicto, patres ecclesiastici, quaesiveris, nihil aliud eos voluisse invenies nisi fere hoc: „*Curate ut tanquam probati et spectati trapezitae, formam et pondus pecuniae quam vel alii iis occupant vel ipsi aliis nummis commutant, accuratissime explorantes* (cf. Salmas. de foen. trapez. p. 562 sq. de usuris p. 632. Paul. l. l. p. 169.), *vos quoque omnes qui vobis proponuntur et offeruntur, sermones et sententias* (unde Dionysius apud Eusebium *ad disquisitiones criticas* retulit illud γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται) *sollicite et diligenter exploretis et examinetis, aurificis quasi quadam statera ponderetis, omne* παράσημον νόμισμα *reiicientis.*“ Vide Suicer. l. l., ubi certe plerique patrum loci laudati sunt, quos nolo exscribere. Iam vero illa ipsa quam paucis adumbravimus, sententia quomodo, ut hoc prius persequamur, Paulo tribuere et a Paulo repetere potuerint patres, satis in promptu sit. Cum enim apostolus in illa ad Thessalonicenses epistola πάντα δοκιμάζειν, τὸ καλὸν κατέχειν velit Christianos, hoc ipsum Pauli praeceptum quamvis *verbis* maxime discrepet, sensu tamen non ita differt ab illo γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται, ut quomodo multi ex patribus tanquam Pauli illud proponere et a Paulo ducere potuerint, mirum videri possit ei, qui qua libertate patres hoc in genere versari soleant, vel obiter cognoverit. Vid. Suicer. l. l. p. 1283.: „*certissimum, Patres in citandis scripturae locis magna nonnunquam usos esse licentia, vel, ut molliori verbo utar, libertate. Hinc saepe voces quae idem sonant, substituerunt in locum verborum contextus sacri: hinc aliquando* οἴκοθεν *quaedam afferunt, et ad scripturae verba addunt: ut ea, de quibus agunt, aut illustrare, aut probare possint, hinc memoriter saepe scripturae sententias scribunt, et voces quasdam hinc inde collectas, locis quibusdam addunt.*“ Cf. Ch. Fr. v. Matthaei über die sogenannten Recensionen, welche der Herr Abt Bengel, der Herr Doctor Semler und der Geheime Kirchenrath Griesbach in dem Griechischen Texte des N. T. wollen entdecket haben, Ronneb. und Leipzig 1804. p. 44. p. 74. p. 78. et Vater. Spicilegium

I. Observatt. ad usum Patrum Graecorum in Critica N. T. pertinentt., Regiomont. 1810. Spicilegium II. ibid. 1811. Similiter Dionysius illud γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται non solum ἀποστολικὴν φωνὴν dixit, sed etiam addidit, illam pertinuisse πρὸς τοὺς δυνατωτέρους, eodem modo quo scriptor constitutionum apostolicarum, magis illustraturus probabiliter Paulinum πάντα δοκιμάζετε καὶ τὸ καλὸν κατέχετε, siquidem eorum tantum est omnia explorare, qui satis facultatis habent et virium. Cf. Fabricii cod. apocryph. N. T. Tom. I. p. 330. Adde quae observavi ad Euseb. H. E. VII, 32 not. 27. coll. Excurs. II. p. 357 sq. Contra minori tantum libertate uti voluisse videtur Rufinus qui illud γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται vertit: „*omnia legite et quae bona sunt tenete*," quae propius accedere patet ad Paulinum πάντα δοκιμάζετε καὶ τὸ καλὸν κατέχετε. Cf. Augustin. de natura et gratia c. XXXIX.

Sed non solum a Paulo verum etiam a Christo diximus duxisse patres illam sententiam. Quod quidem prima certe specie paulo difficilius videatur ad demonstrandum. Quamvis enim hoc ipsum similiter commendetur eo, quod multi ex patribus ad Christum vere illud dictum referunt, tamen, nisi illud simul explicare possimus, quomodo aliquo loco evangelii Christus patribus certe suum γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται protulisse videri potuerit, minime inanis ac vana esse dicenda sit eorum suspicio, qui patres ex libro quodam apocrypho hausisse illud existiment. Et profecto quomodo vel apud Luc. XIX, 23. vel apud Matth. XXV, 27. Christus eam sententiam quam patres subiecerunt illi dicto de quo agitur, pronuntiasse dici ab illis ipsis potuerit, certe minus facile videatur posse intelligi, quam quomodo Paulum apostolum idem illud praecipere dictitarint. Nemini certe vera et facilis esse videbitur coniectura quam protulit Paulus Commentar über das N. T. Tom. II. p. 525.: „*Eben diesen Sinn* (eundem scilicet sensum qui inest vel in loco Cebetis: μὴ γίγνεσθε ὅμοιοι τοῖς κακοῖς τραπεζίταις· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι, ὅταν μὲν λάβωσι τὸ ἀργύριον παρὰ τῶν ἀνθρώπων — ἴδιον νομίζουσιν εἶναι vel in loco Luc. XVI, 12. καὶ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;) *scheint jenes* γινεσθε τραπεζιται δοκιμοι! *zu haben, welches viele Alte als ein Wort Jesu anführen. — — Es mochte wohl aus der Parabel gleichsam als das: Fabula docet entstanden seyn.*" Namque illud γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται non eandem sententiam continere quam locum illum Lucae et parabolae de improbo oeconomo, in promtu est quamvis de illius parabolae loci interpretatione inter se dissentiant VV. DD., ideoque certe non sine immoderata et effusa quadam libertate et licentia patres illo loco Lucae ipsum Christum suum γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται pronuntiasse affirmaturos fuisse apparet. Sed ipse Paulus illi suae coniecturae quam l. l. proposuit, non magnopere probabiliter favit; quippe quam serius

proposita nova cuius statim ab initio huius disquisitionis mentionem feci, tacite spreverit. Atque ex hac posteriori V. D. coniectura dictum illud ex Luc. XIX, 23. coll. Matth. XXV, 27. patres hausisse censendum est. Iam vero nos ut in eo a PAULO discedimus, quod minime tanquam ex solo fonte ex evangeliis suum *γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται* patres duxisse et a solo Christo repetiisse affirmamus, sed simul a Paulo illud eos sumpsisse defendimus, ita loco illo Matth. XXV, 27. certe potissimum illos usos esse, ut Christo simul possent illud praeceptum tribuere, iam probabimus. Neque enim per se tantum veri similius est, magis quam aliunde ex illo Matthaei loco patres allegoricae quidem simul interpretationis auxilio (cf. TZSCHIRNER. de claris veteris eccles. oratoribus comment. I. p. VIII.) sententiam illam ut Christi quoque potuisse extorquere, cum totius parabolae illius argumentum sit illi sententiae cognatum (vid. KUINOEL. Commentar. ad Matth. XXV, 14 p. 666. ed. III. et Matth. l. l. v. 29.), sed clarissime hoc demonstrat exemplum Chrysostomi in homil. IV. in act. apost. Tom. III. p. 82 sq. Opp. ed. MONTEFALC., qui locus quamvis nobilissimus, quomodo fugere potuerit diligentiam SUICERI et aliorum VV. DD., profecto satis mirum est. Sed placet totum illum locum adscribere quo egregie comprobari puto iudicium meum de duplici fonte unde hauserunt patres illud *γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται*. Ita autem l. l. Chrysostomus disserit: *Ἀλλ' ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ πνευματικὰ τὸν λόγον μετάγωμεν. Ἔδει σέ, φησι, καταβάλλειν τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τοὺς τραπεζίτας* (vid. Matth. XXV, 27.), *ἐκείνου τοῦ ἀργυρίου τραπεζίτας ὑμᾶς καλῶν τοὺς τῶν ῥημάτων τούτων ἀκροατάς.* Hoc autem interpretationis artificio sine dubitatione, ut videmus, usus Chrysostomus statim pergit: *καὶ τίνος ἕνεκεν τραπεζίτας ὑμᾶς ἐκάλεσεν ὁ θεός; παιδεύων ἅπαντας τὴν αὐτὴν σπουδὴν ἐπιδείκνυσθαι περὶ τὴν δοκιμασίαν τῶν λεγομένων, ὅσην ἐκεῖνοι σπουδὴν ἔχουσι περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ εἴσοδον τῶν νομισμάτων. Καθάπερ γὰρ οἱ τραπεζῖται τὸ μὲν κίβδηλον καὶ παράσημον ἐκβάλλουσι νόμισμα, τὸ δὲ δόκιμον καὶ ὑγιὲς δέχονται, καὶ διακρίνουσι τὸ νόθον ἀπὸ τοῦ γνησίου· οὕτω καὶ σὺ ποίησον, καὶ μὴ πάντα παραδέχου λόγον, ἀλλὰ τὸν μὲν κίβδηλον καὶ διεφθαρμένον ἔκβαλλε ἀπὸ σοῦ, τὸν δὲ ὑγιῆ καὶ σωτηρίαν ἔχοντα παράπεμπε τῇ διανοίᾳ· ἔστι γὰρ ἔστι καὶ σοὶ ζυγὰ καὶ στάθμια οὐκ ἀπὸ χαλκοῦ καὶ σιδήρου κατεσκευασμένα, ἀλλ' ἀπὸ ἁγνείας καὶ πίστεως συγκείμενα, καὶ διὰ τούτων δοκίμαζε λόγον ἅπαντα. Καὶ γὰρ διὰ τοῦτό φησι, γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι, οὐχ ἵνα ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἑστῶτες τὰ ἀργύρια ἀριθμῆτε, ἀλλ' ἵνα τοὺς λόγους βασανίζητε μετὰ ἀκριβείας ἁπάσης.* Ita igitur locus ille Matthaei interpretandus erat, ut Christum quoque tum secundum sententiam tum secundum verba *γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται* praecepisse appareret! Sed magis etiam nostram sententiam stabilit Chrysostomus addens: *διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλός φησι· πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν δὲ*

κατέχετε μόνον. Nonne in his luculentissime ipse Chrysostomus duplicem illum fontem illius *γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται* nobis significavit? Sed magis ille explanat mentem suam sequentibus: *οὐ διὰ τὴν δοκιμασίαν δὲ μόνον ὑμᾶς τραπεζίτας ἐκάλεσεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τῶν καταβαλλομένων νομήν. καὶ γὰρ τοῖς τραπεζίταις, ἐὰν μόνον ὑποδεχόμενοι τὰ χρήματα κατακλείωσιν οἴκοι, μηκέτι δὲ εἰς ἑτέρους διανέμωσιν, ἅπαν τὸ τῆς ἐμπορίας οἰχήσεται· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν τὸ αὐτὸ τοῦτο γίνεται. ἂν γὰρ δεξάμενος τὴν διδασκαλίαν παρὰ σαυτῷ κατασχῇς, μηκέτι δὲ εἰς ἑτέρους ἐκβάλῃς, πᾶσά σου ἡ πραγματεία διαῤῥυήσεται. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τῶν ἐργαστηρίων ἐκείνων διὰ πάσης ἡμέρας εἴσοδόν τε καὶ ἔξοδον γινομένην δρῶμεν. Τοῦτο τοίνυν καὶ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας γινέσθω. Καὶ γὰρ καὶ ἐπὶ τῶν τραπεζιτῶν ἐκείνων δρῶμεν τοὺς μὲν καταβάλλοντας χρήματα, τοὺς δὲ λαμβάνοντας εὐθέως, καὶ ἀπιόντας, καὶ τοῦτο διὰ πάσης ἡμέρας γινόμενον ἴδοι τις ἄν. διὰ τοῦτο καίτοι τῶν χρημάτων οὐκ ὄντων αὐτοῖς οἰκείων, ἐπειδὴ τῇ χρήσει πρὸς τὸ δέον κέχρηνται, διὰ τῶν ἀλλοτρίων πολλὴν ἑαυτοῖς συλλέγουσι τὴν εὐπορίαν. Οὕτω καὶ σὺ ποίησον· οὐκ ἔστι ταῦτα τὰ λόγια σὰ, ἀλλὰ τοῦ πνεύματος. ἀλλ' ὅμως ἐὰν ἀρίστην ἐπιδείξῃ τὴν χρῆσιν, πολλὴν ἑαυτῷ συνάξεις τὴν εὐπορίαν τὴν πνευματικήν. Διὰ τοῦτο καὶ τραπεζίτας ὑμᾶς ἐκάλεσεν ὁ Θεός. τίνος δὲ ἕνεκεν ἀργύριον τὸν λόγον ἐκάλεσεν; ἐπειδὴ καθάπερ τὸ ἀργύριον τὸν χαρακτῆρα ἔχει ἀπηρτισμένον τὸν βασιλικόν· κἂν γὰρ μὴ τοῦτον ἔχῃ, οὐκ ἔστιν ἀργύριον δόκιμον, ἀλλὰ κίβδηλον καλεῖται· οὕτω καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεως τὸν χαρακτῆρα τοῦ λόγου ἀπηρτισμένον ἔχειν δεῖ. Πάλιν τῶν ἀργυρίων ἡ χρῆσις πᾶσαν ἡμῖν συγκροτεῖ τὴν ζωὴν, καὶ συμβολαίων πάντων ὑπόθεσις γίνεται, κἂν ἀγοράσαι τι, κἂν πωλῆσαι δέῃ, διὰ τούτων ἅπαντα πράττομεν. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας γίνεται. Τῶν γὰρ συμβολιμαίων πνευματικῶν ὑπόθεσίς ἐστι καὶ ῥίζα τὸ ἀργύριον τοῦτο τὸ πνευματικόν etc.* His iunge locum Socrat. H. E. III, 16 p. 189. ed. Vales., ubi disertis verbis tanquam Christi et Pauli dictum illud proponitur: *ἄλλως τε παρεγγυῶσιν ἡμῖν ὅ, τε Χριστὸς καὶ ὁ τούτου ἀπόστολος, γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται, ὥστε τὰ πάντα δοκιμάζειν, τὸ καλὸν κατέχοντας, προσέχειν δὲ μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς κενῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης.* Cf. Iohann. Cassian. in prima patrum collatione cap. XX. p. 186., ubi post verba: „*ut efficiamur secundum praeceptum domini probabiles trapezitae*“ mox addit: „Quae omnia nos quoque debere *spiritualiter* observare, *evangelicus sermo sub huius nominis demonstrat exemplo.*“ Unde certe hoc patet, spiritualem quendam sensum in illo loco Matthaei captari esse solitum. Cf. locus insignis et similis Origenis quem laudat Tzschirner. de claris veteris eccles. orator. comment. III. p. IX sq. Neque vero nobis obstat, quod alii, ut scriptor constitt. apostoll. II, 36., Clemens Alexandr. Strom. I. p. 354., Origenes in Matth. XXII, 32., Pamphilus init. apologet. pro Origene, Palladius de vita Chrysostom. c. IV., Nicephor. X, 26. (cf. Suicer. l. l. p. 1281. Fabricius l. l. not. c.) simpliciter tanquam dictum aliquod scripturae

praeceptum illud commemorant, cum illos potius a nemine reliquorum nec a nobis dissentire pateat, qui ex duplici, quem diximus, fonte patres hausisse defendimus. Quod quidem magis etiam inde potest intelligi, quod idem Origenes Tom XIX. ad Iohann. VIII, 20. ad ipsum Christum illud dictum refert, quod alio loco tanquam scripturae sacrae simpliciter attulit. Nihil autem magis dolendum erit, quam quod iidem patres, qui nonnisi interpretationis quibusdam veluti machinis ex loco Matth. XXV, 27. etiam extorserant, a Christo quoque commendari *τὸ δοκιμάζειν πάντα καὶ τὸ καλὸν κατέχειν* (nam huic fere convenit eorum *γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται*), quod longe facilius invenire poterant apud Matth. VI, 22 sqq. Luc. XI, 34 sqq., aureum illud praeceptum tam saepe prorsus neglexerunt et contempserunt.

Ceterum qui nostrae sententiae hactenus expositae suffragetur, non facile assentietur coniecturae Cotelerii ab Usserii non multum discrepante et ad Constitt. apostoll. II, 36. prolatae, secundum quam ex traditione sive non scripta sive in quodam melioris notae apocrypho relata vulgatum fuerit, divino N. T. oraculo pronuntiari: „Estote boni trapezitae.“ Haec autem verba nescio quem annotasse ad Matthaeum vel Lucam, alium ad locum Pauli 1 Thessalon. V, 21., alium fortasse ad 1 Iohann. IV, 1., unde modo ut evangelica modo ut Pauli laudata sint.

Denique loca patrum ad illud dictum magis minusve alludentium vide apud eundem Cotelerium l. l. cf. Potter. ad Clement. Alexandr. Strom. p. 425. 436. Fabricium l. l. p. 330 sq. Adde quem laudat Coteler. eccles. Graec. monumm. T. I. p. 757., Petrum Siculum: *κἀγὼ μὲν ὁ ἐντελὴς καὶ πάσης ἀρετῆς ἀμέτοχος τὰ γνωρισθέντα μοι πεπονημένως, τῆς τῶν πολλῶν ἀσφαλείας ἕνεκα, ὑμῖν δοκίμοις τραπεζίταις προστίθημι* et Paulini Nolani epist. IV.: „*ipsos statueris nummularios, ut secundum suam formam probabiles domino cuderent nummos.*“ Sententiam similem praeter Cebetem cuius locum supra laudavimus, habet Maximus Tyr. dissertt. II, 2. T. I. p. 20 sq. ed. Reisk. *Οὐδὲν δὲ οἶμαι διωκτὸν ὅ, τι μὴ ἀγαθόν· ἀλλ', ἀγαθοῦ φαντασίᾳ, τὸ μὴ ἀγαθὸν διώκεται ἐν χώρᾳ ἀγαθοῦ· καθάπερ ὑπὸ τῶν κερματιστῶν* (ita enim legendum esse pro *χρηματιστῶν*, bene puto coniecisse Marklandum ad h. l., quem vid.) *τὰ κίβδηλα τῶν νομισμάτων, οὐ διότι κίβδηλα, αἱρετὰ ὄντα, ἀλλὰ τῇ πρὸς τὸ ἀληθὲς ὁμοιότητι τὴν τοῦ κιβδήλου φύσιν ἐπικρυπτόμενα. Ἀλλ ἐνταῦθα μὲν οἱ ἀργυρογνώμονες τῇ τέχνῃ διεκρίναντο τἀληθοῦς τὸ μὴ δόκιμον· ἐν δὲ τῇ τῶν ἀγαθῶν νομῇ διακρίνει ὁ λόγος ἀπὸ τῶν ὄντων ἀγαθῶν τὰ φαινόμενα μὲν, οὐκ ὄντα δέ· ἀλλὰ λησόμεθα, ὥσπερ οἱ μοχθηροὶ κερματισταὶ* (vulgo *χρηματισταὶ*), *θησαυροὺς ταμιευόμενοι κιβδήλων ἀγαθῶν.*

EXCURSUS X.

ad

Euseb. Histor. Eccles. VII, 18.

(Tom. II. p. 346 sq.)

Narrationem de statua Iesu et mulieris Paneadensis quam post Eusebium cuius praeterea cf. demonstrat. evang. III, 4 p. 107 ed. MONTACUT., referunt Sozomen. H. E. V, 21. Philostorg. VII, 21. Evagr. IV, 27. Iohannes Malala in Chronographia p. 305 sq., Acta septimae synodi (Nicaenae II.) act. IV. T. IV. ed. HARDUIN. p. 260 sq., I. Damascenus orat. III. de imaginibus, Georgius Monachus in scriptoribus post Theophanem p. 506., Nicephor. H. E. VI, 15., ut par erat, explosit et ab ipsa potius urbe Paneadensi in honorem Hadriani imperatoris statuam exstructam esse ostendere studuit THEODORUS HASAEUS in dissert. de statua haemorrhousae edita in sylloge dissertt. p. 314 sqq. cf. BEAUSOBRE in bibliothec. German. Tom. XIII. I. F. HEBENSTREIT. diss. de mulieris αἱμοῤῥοούσης statua Ien. 1710 p. 6 sqq. GIESELER. Lehrbuch der Kirchengeschichte Tom. I. p. 67 not. d.: „*Eusebius — erzählt von einer Bildsäule in Paneas, die man damals auf Jesum und die Erzählung Matth.* 9, 20. *deutete: alle spätere erzählen ihm nach, und Malala* (600 *p. C.*) *in Chronogr.* p. 305. *weiss auch den Namen des Weibes Beronike* (Et idem tradit αἱμοῤῥοούσαν litteras dedisse ad Herodem secundum, quibus ab eo petierit veniam statuae Christo erigendae. Vid. FABRICII cod. apocr. N. T. Tom. III. p. 449 sqq.). — — — *Nach der Analogie vieler Münzen zu urtheilen, war jenes Denkmahl einem Kaiser (wahrscheinlich Hadrian) zu Ehren gesetzt, und vielleicht eines in der Inschrift vorkommenden* σωτηρι *oder* θεω *wegen von Christo falsch gedeutet (cf. Th. Hassaei diss. II. de monimento Paneadensi Bremae* 1726. 4.).“ Cf. FABRICII cod. apocr. N. T. Tom. I. p. 252 not. 5. Quocirca iure quodam suo credulitatis ac superstitionis hac in re Eusebium accusavit MOELLER. de fide Euseb. C. p. 62. Ita autem l. l. V. D.: „*Id quidem*, inquit, *candido episcopo lubenter credimus, quod statuam aliquam, quam incolae urbis a muliere sanata Iesu Christo erectam fuisse fabulabantur, ibi vi-*

derit: *vellemus autem ipsum in veritatem traditionis tam ineptae omnique sacrorum Evangeliorum consensu destitutae inquisivisse, antequam eam ut rem ἀξιοπιστὴν memoriae proderet.*" Neque vero Eusebium de veritate illius fabulae vel leviter dubitasse, magis etiam demonstrant verba ἔμενε δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς ὡς καὶ ὄψει παραλαβεῖν ἐπιδημήσαντας τῇ πόλει et sequentia καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν τοὺς πάλαι ἐξ ἐθνῶν εὐεργετηθέντας πρὸς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ταῦτα πεποιηκέναι, etc. Hinc falso scripsit CRAMER. Fortsetzung des Bossuet Tom. IV. p. 351., ipsum Eusebium nonnisi famam et rumorem esse putavisse illam de statua αἱμοῤῥοούσης narratiunculam. Nam quamvis antea ab aliis eam referri profiteatur Eusebius (vid. verba τὴν γὰρ αἱμοῤῥοοῦσαν — ἐνθένδε ἔλεγον ὁρμᾶσθαι — δείκνυσθαι — παραμένειν, etc.), tamen se plane assentiri illi famae, aperte docet noster sequentibus verbis, quae ipse antea attuli, iisdemque certa et indubia se reddere velle ea quae alii referebant, luculenter significat. Cf. REUTERDAHL. de fontt. hist. Euseb. p. 48.: „*Ad Caesaream Philippi imagines duas aeneas conspexerat Eusebius, quas memoriam rei cuiusdam a Christo gestae conservaturas audiverat: credere etiam videtur, homines* (sermo tamen est potius de sola muliere Paneadensi), *ad quos res in principio pertineret, imagines istas tempore ipsius Christi erexisse.*" Sed ut ad CRAMERUM redeam, rem ipsam inter commenta recte ille quoque retulit. Quo magis mirum, DANZIUM de Euseb. C. p. 26. non solum de veritate sententiae HASAEI aliorumque dubitasse cum MAGN. CRUSIO de Macario Magnete Gotting. 1737. p. 26 sqq., sed etiam laudasse Eusebium, qui *non sine summa prudentia* hanc narratiunculam memoriae tradiderit, *communem tantum hominum opinionem referat et in hac re consentientes sibi habeat, Macarium Magnetem, in Libris Ἀποκριτικῶν s. Ἀποκρίσεων, Asterium Amaseae episcopum in homilia in Iairum et mulierem αἱμοῤῥοοῦσαν apud Photium in Biblioth. cod.* 271. — *Hac igitur in re eandem laudem meretur Eusebius, quam Suetonius, qui in describendis enarrandisque rebus gestis Augustorum nullum prope verbum sine auctoritate posuit, adeoque incorrupta fide atque candidus scripsit, ut illius fide nihil sit certius.* Sed ut haec certe mihi non possunt contrarium persuadere, cum nondum satisfaciat muneri historici, qui *nullum verbum sine auctoritate ponit*, ita nihil efficitur ex mea sententia inde, quod *vix credibile videatur Iulianum imperatorem* (teste Philostorgio ac Sozomeno) *eiusmodi monumentum quod honori principis tam pii et splendido Institutoris elogio toties condecorati* (Hadriani), *positum fuisset, indignissimis adeo modis subverti, per urbem trahi confringique et suam eius loco reponi iussisse imaginem.* Cf. FABRICII cod. apocr. N. T. Tom. III. p. 447. g. De hac enim re ipse vehementer dubito, et facile falsa

veris miscuerint in eo Philostorgius ac Sozomenus, ut augeretur invidia Iuliani apostatae; qui illam statuam indignissimis modis subverterit minime necesse est, cur eam fortasse ex hominum conspectu removerit, facile intelligi potest. Neque enim immerito, credo, illam magno in honore apud Christianos fuisse statuatur. Quid autem deinde mirum, acerrimum superstitionis paganae propugnatorem ac vindicem, Iulianum, statuam illam, quamvis Hadriano positam, si non destruxisse, certe hominum oculis subduxisse? Hoc modo neque Hadriani manes ipse laedebat et religioni suae optime consulebat. Adde quod Philostorgius, quamvis imaginem illam eversam referat, tamen de Iuliani iussu statuaque ipsius reposita tacet. Cf. Ioh. Reiskius de imaginibus Iesu Christi exerc. IV. p. 104 sq. Muenter Sinnbilder u. Kunstvorstell. d. a. Chr. Fasc. II. p. 12 sqq. Paulus Comm. üb. d. N. T. Tom. II. p. 282 ext. p. 283 init. Sed in itinere ex Palaestina Tyrum ad Paulinum, ut videtur, facto (cf. Eus. H. E. VIII, 7. 9. Stroth. Leben und Schriften des Eusebius p. XXII.: „*Ob er in Angelegenheiten seiner Kirche dahin gereist sey, oder ob er dadurch der Gefahr, die ihn zu Caesarea bedrohte, habe entgehen wollen, können wir nicht ausmachen.*“ Vales. de vita scriptisque Euseb. Caes. diatribe p. XXXIX.), ante a. C. 312. urbem Paneadensem visitasse Eusebium, illud haud male conicit Danz. l. 1. p. 57 not. 17. cf. p. 37 sq.

Iam vero devenimus nunc ad quaestionem similem sed nondum accuratius agitatam ac de verbis ἐπὶ τῆς στήλης αὐτῆς instituendam. Quae quidem verba Valesius vertit: „*in ipsa basi*,“ Strothius: „*auf dem Piedestal selbst.*“ Cf. Eus. Vit. Const. I, 3. Sed primum vellem hanc significationem verbi στήλη probassent VV. DD., deinde quomodo poterat illa planta crescere in vel ex ipsa statuae basi, quae si non ex metallo unde constabat statua (τῆς αὐτῆς ὕλης ὄρθιον σχῆμα), certe non ex terra facta erat? Num non solum commenta, sed etiam miraculi similia commenta h. l. attulit Eusebius? Imo Valesius tantum et Strothius ac philologicum nonnisi finxerunt miraculum male interpretato verba Eusebii, haud dubie ad rei insolentiam augendam, iam Sozomeno qui temere scripsit: ἀπὸ δὲ τῆς βάσεως (?) ἐφ' ᾗ ἵστατο ὁ ἀνδριὰς οὗτος, ὡς ἱστορεῖ Εὐσέβιος, nec melius Rufinus ut nunc taceam alia, quae male assuit interpretationi suae loci Eusebiani, vertit verba ἐπὶ τῆς στήλης *statuae e basi*. Verum enim vero omnia fiunt plana, si στήλης de columna s. ἀνδριάντι quod statim postea legitur, interpretamur, ut h. l. est interpretandum cum de alia vocis significatione cogitari nequeat (cf. Vales. ad Eus. H. E. II, 12 not. 2. et nos in Excursu XVI.), neque ἐπὶ „in“ sed „*iuxta, an*“ significare censemus, quo sensu saepius ἐπὶ gignendi casui iungitur. Vid. Xenoph. Anab. IV, 3, 28. μένειν ἐπὶ

οῦ ποταμοῦ *iuxta* fluvium, *am Fluss*. Herodot. V, 92, 3: ἑστεῶτες ἐπὶ τῶν θυρέων *bei, an den Thür*. Fischer. animadvv. ad Weller. Gr. Gr. Vol. III. P. II. p. 228 sq. Cf. Matthiae Miscell. Philoll. I. p. 163. Voigtlaender. ad Lucian. diall. mortt. not. c. XVII. not. a. p. 95. τί σεαυτὸν ἐδύρη ἐπὶ τῇ λίμνῃ ἑστώς; Neque N. T. scriptoribus illa significatio praepositionis ἐπὶ inaudita est. Vid. Matth. XXI, 19. ubi ficus stetisse legitur ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, *am Wege*. Iohann. VI, 21. τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς, *iuxta terram*. Iohann. XXI, 1. ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Cf. v. 4. ἔστη δ' Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν: ut taceam περιπατεῖν ἐπὶ τῆς θαλάσσης et ἐπὶ τὴν θάλασσαν Matth. XIV, 25. 26. Marc. VI, 48. 49. tot ac tantis interpretum studiis vexatum ac divexatum. Vid. Paulus Commentar über das N. T. Tom. II. p. 330 sqq. Kuinoel. Comment. ad Mtth. XIV, 25 p. 408 sqq. ed. III. Sed vel his locis quamvis ne περιπατεῖν ἐπὶ τῆς θαλάσσης interpreteris de ambulatione *iuxta* mare, plures aliae rationes impediant, tamen linguae usus minime impedit et temere Kuinoel. l. l. p. 411., si ambulationem Iesu iuxta mare voluissent significare evangelistae, ad evitandam ambiguitatem scribere potius debuisse vel scripturos fuisse contendit ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ τῆς θαλάσσης laudans locos Mtth. XIII, 2. Ioh. XXI, 4. Sed illo loco legitur potius ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης, hoc εἰς τὸν αἰγιαλόν, et nisi ipsius linguae ratio concederet ut ἐπὶ sequente genitivo interpretemur *iuxta*, vel ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ τῆς θαλάσσης, ambiguum esse dici posset, ut scripturos fuisse evangelistas Kuinoelius censuit. Cf. Fritzsche IV. evangg. I. p. 502. Paulus das Leben Iesu T. I. P. I. p. 359. Wahl. Clav. N. T. Tom. I. p. 578 ed. II. Quae cum ita sint, sua sponte evanescit nostro loco certe miraculum ex mala Vales. ac Stroth. interpretatione ortum. Iam vero aliud si non miraculum certe commentum ex verbo φύειν sequens contra Strothium et Valesium frustra removere voluisse puto Paulum l. l. Tom. I. p. 576 sqq. Quamvis enim minime illud se audivisse hominum fama scribat Eusebius, in vel ex illius statuae basi crescere plantam, tamen iuxta illam plantam peregrinam crescere dici, ipsum et nihil aliud ipsum dicere puto verbis οὗ — — φύειν, et recte vertisse Valesium φύειν praeeunte Rufino *nasci*, Stroth. *wachse*. Hanc autem famam sive Eusebius ipse crediderit sive non crediderit, quod probabilius est, quia neque ipse in sequentibus diserte affirmat, herbam quoque se vidisse, imo statuam tantam ὄψει παραλαβεῖν, ac Philostorgius adeo herbam se nusquam conspexisse commemorat (cf. Paulus l. l. p. 577.), quod vix dixisset, si ipse veram illam traditionem de herba putasset, sed famam illam sive illi crediderint nec ne, hoc tamen facile liquet, cur uterque eam non omittendam duxerit. Commendare enim ita sibi posse videbantur eo melius suam de statua ipsa opinionem, quasi

Christo illam esse positam, vel illa salubri herba significaretur *iuxta eam* crescere credita (utrum semper an nonnisi certo quodam anni tempore ibi crescere putaverint illam homines, Eusebius non definit), et παντοίων νοσημάτων ergo etiam utili ad fluxum sanguinis quo laborabat illa femina a Christo sanata, medicamento. Hinc adeo Philostorgius post παντοίων νοσημάτων addit: μάλιστα δὲ τῆς φθινάδος, quia si qui statuam illam Christi esse credentes, forte erant, qui ex illo sanguinis fluxu, quem quamvis evangelistis non affirmantibus (Matth. IX, 20. Marc. V, 25. Luc. VIII, 43.), per duodecim annos nunquam interruptum fuisse facile putarent ut ipse R. MEAD. in Medica sacra c. XI. (cf. PAULUS l. l. p. 574 sq.), talem s. phthisin adeo consecutam esse opinarentur, antequam Christus feminam sanaret, illi, inquam, deinde neque illud affirmare dubitarent, herbam illam iuxta Christi statuam crescentem egregium esse ut ad παντοῖα νοσήματα ita adeo ad phthisin remedium. Cf. MERCURIALIS de morbb. muliebrr. L. IV. *ubi fluxus immodici diutius durant, timendum ne fiat hydropica, cachectica* etc. Polluc. IV, 25, 186. 187. ed. HEMSTERHUIS. Columell. VI, 14. Cels. III, 22. Hinc etiam Rufinus (cf. FABRICII cod. apocr. N. T. Tom. III. p. 446 sq. not. e.) non dubitavit verba Eusebii ὃ μέχρι τοῦ κρασπέδου τῆς τοῦ χαλκοῦ διπλοΐδος ἀνιὸν, ἀλεξιφάρμακόν τι παντοίων νοσημάτων τυγχάνειν ita exaggerare: „*quae* (herba) *cum exorta fuerit, excrescere ad stolae aerei illius indumenti fimbriam solet, quam cum summo vertice crescens herba contigerit, vires inde ad depellendos omnes morbos languoresque conquirit, ita ut quaecunque illa fuerit infirmitas corporis, haustu exiguo madefacti salutaris graminis depellatur, nihil omnino virium gerens si antequam aereae fimbriae summitatem crescendo contigerit, decerpatur.*“ Modestius certe Sozomenus cum Eusebio de illa herba scripsit: παντοίων παθῶν καὶ νοσημάτων ἀλεξίκακον φάρμακον βοτανή τις ἔφυεν, ἧς τὸ εἶδος οὐδεὶς ἔγνω — καθ᾽ ἡμᾶς ἰατρῶν ἢ ἐμπείρων. Cf. VALESIUS ad Euseb. H. E. VII, 18 not. 5. GODOFREDUS ad Philostorgium p. 274. 276. DALLAEUS de imagg. p. 265 sq., quos citat FABRICIUS l. l. Haec igitur est mea sententia, tum a STROTHII diversa tum a PAULI, cui tamen ipsi adhuc quae mihi in promptu sunt, respondenda erunt. Ita enim V. D. l. l. p. 576 *) disputat: „ d. h. (animadvertit scilicet haec PAULUS ad verba Eusebii οὗ — φύειν, quae ita vertit: „*Bey seinen Füssen auf dem nämlichen Säulengestell sey eine fremdartige Pflanze hervorgesprosst*“) sey *als hervorgesprosst abgebildet. Man sollte nicht denken, dass diess erinnert werden müsste. Aber selbst Stroth übersetzt so, wie wenn von diesem Kraut erzählt worden wäre, dass es immer noch dort aufwachse. — — Durch dergleichen Uebersetzungen entstehen „miracula philologica “ und bey Nichtabergläubigen, wenn sie den Grundtext nicht prüfen, der schnelle*

Schluss, dass die ganze Erzählung unwahr sey. Das Kraut war natürlich auch im Metall vorgestellt und gab der Zusammenstellung beyder Personen ihren Sinn: „ein solches Kraut sey der Flehenden von dem, welcher ihr die Hand bietet, angezeigt worden, um ihre schnelle Genesung zu stärken und dauerhaft zu erhalten, welche sie dem momentanen Eindruck verdankte, der sie, während sie Jesu Saum zutrauensvoll berührte, mächtig durchdrungen hatte.“ Hanc summi viri expositionem quominus veram putem, plura impediunt. Primum in eundem errorem ille incidit, quem VALESIUS ac STROTHIUS, falso interpretatus vocem στήλη: „*Säulengestell*“ quae significatio si verbo illi non potest tribui, eius sententia ipsa tollitur. Nam si non depicta erat illa herba in basi, in statua ipsa quomodo poterat esse efficta? Deinde non possum non fateri, me quidem quoties legi illud verbum φύειν, nihil aliud cogitare potuisse, nisi vere crescere credidisse homines plantam illam iuxta statuam. Neque enim vel leviter indicat Eusebius φύειν improprie explicandum esse per illa: „*sey als hervorgesprosst abgebildet*,“ modo recte interpretemur verba ἐπὶ τῆς στήλης αὐτῆς. Et quomodo φύειν illud significare potest, quamvis vel improprie accipere velis? Nihil certe tunc illud esse potest nisi: „*tanquam crescens depicta, als hervorsprossend abgebildet.*“ Cf. Homer. Iliad. VI, 149. ὣς ἀνδρῶν γενεὴ ἡ μὲν φύει, ἡ δ' ἀπολήγει ubi sane φύει i. q. φύεται. Sed quomodo potuerit tanquam crescens depingi planta illa, nemo facile dicet. Eadem est ratio verborum ἀνιὸν et τυγχάνειν, et recte vertit VALESIUS: quae ad fimbriam usque aeneae diploidis *assurgens* depellendis omnis generis morbis praesentissimum remedium *est*, et STROTH. *welches bis an den Saum des metallenen Kleides heraufgeht, und ein Gegenmittel — seyn soll.* Denique quod ultimum PAULO opponi recte posse puto, illud est, quod, si vere herba illa etiam in basi statuae depicta esset, profecto quomodo deinde adhuc statuam illam alicui imperatori Romano positam fuisse rectius credamus, haud intelligitur. Nonne enim ipse V. D. ita omnia proposuit ut haud male interpretatos esse illius aetatis homines illas statuas de Christo etc. putandum sit? Sed mali, imo pessimi fuerunt interpretes ex mea rei expositione. A falsa enim et perversa sua opinione poterat Eusebium et alios iam illud deterrere, quod in evangeliis mulier illa tetigisse legitur Christi vestis laciniam, hic vero sensisse illud et deinde ad mulierem verba fecisse traditur, contra illarum statuarum altera ostendebat mulierem, in genua provolutam, supplices manus tendentem (ἱκετευούσῃ ἐοικὸς), altera repraesentabat virum erecto stantem corpore, diploïde indutum κοσμίως et manus porrigentem.

Sed de ipso illo vocabulo διπλοΐδος sigillatim nonnulla monere placet. Facile enim, credo, intelligitur quocunque modo

illud interpreteris, Christo διπλοΐδα neminem sanae mentis potuisse attribuere. Quodsi quid plerumque dicatur διπλοΐς, velimus cognoscere, optime docebit illud nos Salmasius ad Tertullian. de pallio p. 396 sqq., qui cum alia tum haec disputavit: „*Duplex vestimentum Graeci quoque illud appellabant, quod ita amplum et fusum erat, ut duplicari in gerendo posset*, διπλοΐδας, et διπληγίδας, et διπλᾶ ἱμάτια, *huiusmodi vestimenta vocabant.* Hesychius: διπλοΐδα, διπλουμένην χλανίδα ἐν τῷ φορεῖσθαι. Contra ἁπλᾶ, et ἁπλοΐδες dicebantur, parvae et exiguae vestes, quae duplicari non poterant. Idem Hesychius: ἁπλοῦς, μικρὸν, ἱμάτιον: et: ἁπλῆτις, σύμμετρος χλαῖνα, οὐ δυναμένη διπλωθῆναι· ἁπλοΐδες, ἱμάτια μικρά. Pallium commune Graecorum, et fusius erat et redundantius, atque ad calceos usque demittebatur, ut alicubi scribit Quintilianus. Illud pallium primus duplicavit, sive duplicatum gessit Diogenes aut Crates. Facile enim duplicari poterat, et duplicatum geri propter amplitudinem suam. Quomodo aut qua de causa Diogenes pallium suum duplicare instituerit, explicandum est. Communitus in Graecia pallium ita gerebatur, ut duae laciniae ab utroque latere retrorsum reiicerentur; et in humeris fibula strictae retinerentur. Quod ἀναβεβλῆσθαι ἱμάτιον dicebant: et ἱμάτιον ἀναβεβλημένοι qui pallium eo modo regestum utrimque habebant, ita ut tunica, quam sub pallio gestabant, tota in anteriore parte pateret. De illa regestione pallii diximus initio harum animadversionum. Diogenes Cynicus *qui nullam tunicam habebat sub pallio* ad eum modum quem diximus reiecto, sed solam interulam, cum per summum frigus tunicam ab Antisthene petisset, iussus est duplicare pallium. Verba Diogenis Laërtii in Antisthene: Διογένει χιτῶνα αἰτοῦντι προσέταξε πτύξαι θοἰμάτιον. Idem ibidem: καὶ πρῶτος ἐδίπλωσε τὸν τρίβωνα καὶ μόνῳ αὐτῷ ἐχρῆτο. et *solo pallio utebatur.* Sine tunica scilicet, *nam pallium ita duplicatum tunicae vice totum corpus involvebat.* Quinimo Cynicus pallio suo quasi veste stragula tectus, et involutus dormiebat. Diogenes Laërtius de Diogene Cynico: τρίβωνα διπλώσας πρῶτος κατά τινας, διὰ τὸ ἀνάγκην ἔχειν καὶ ἐνεύδειν αὐτῷ. Cui necesse esset in pallio suo cubare, propterea quod vestim stragulam non haberet, eo duplicato totum se involvebat. Iam quomodo pallio sese involverent Cynici, et quo pacto illud duplicarent, dicendum. Graecanicum pallium commune utrumque humerum operiebat, et utrimque regestum retrorsum, in humeris fibula strictum continebatur: Cynicum vero pallium humero dextro subiectum, et in sinistrum coniectum, ante et retro duplicabatur. Humerum siquidem laevum duplici textu tegebat, et dextrum nudabat, cum commune in utroque humero simplex sederet. Quare Cynici qui duplici pallio utebantur, alterum humerum exertum habebant, alterum duplicato pallii textu coopertum. Atque haec erat duplicatio pallii, quam Crateti quidam, alii Antistheni, nonnulli

Diogeni adscripsere, quamque omnes exinde Cynici usurpaverunt, qui pallio solo absque tunica involverentur." Adde eundem SALMASIUM in confutatione virulentissima animadversionum ANTONII CERCIETII (DIONYSII PETAVII) p. 9. et IUNGERMANN. ad Polluc. VII, 13, 470. P. II. p. 719. ed. HEMSTERHUIS. Talem igitur διπλοΐδα Christum gestasse credamus? Quod quamvis veteres Christiani fortasse crediderint (cf. Tertull. de pallio c. V. p. 28. ed. SALMAS. „At enim pallio nihil expeditius, *etiamsi duplex*, quod Cratetis more nusquam vestiendo componitur: quippe tota molitio eius operire est solutim, id est, uno circumiectu, licet equidem nusquam in humano, ita omnia hominis simul contegit *etc.*), tamen recte illi credere nullo modo poterant. Vid. SALMAS. ad Tertull. l. l. p. 72 sq.: „Supra tunicam Apostoli pallium iniiciebant. Petri apostoli habitus ita describitur in actibus Apost. cap. XII. VIII. *εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, περίζωσαι καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου· ἐποίησε δὲ οὕτω· καὶ λέγει αὐτῷ, περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου καὶ ἀκολούθει μοι.* Illud *περίζωσαι* ad tunicam refertur quae praecingitur, — — at *περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου* de pallio dicitur, quod et *περιβόλαιον* propterea proprie appellatur. Abdias Babylonicus lib. VIII. Hist. Apost. Bartholomaei Apostoli habitum sic describit: *vestitus colobio albo clavato purpura, induitur pallio albo habente per singulos annulos singulas gemmas.* Pallium utique quadrangulum habuit. Sed illa de gemmis singulis ad singulos pallii angulos, ac de purpura colobio intexta, de fabula plane adtexta sunt, et commenticium scriptorem arguunt: at de pallio et colobio simpliciter verum est, hic enim habitus fuit Apostolorum. — — *Qualis porro discipulorum habitus, talis et magistri. Nam et Dominum indutui nihil habuisse certum est praeter unam tunicam, et unicum pallium amictui. Id colligitur ex Ioannis cap. XIX. vers. XXIII.* *οἱ οὖν στρατιῶται ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος, καὶ τὸν χιτῶνα.* Ubi *τὰ ἱμάτια* posuisse Iohannem pro *τὸ ἱμάτιον* ex Graece loquentium usu notandum est: nec enim de pluribus palliis intelligi debet, sed de uno (Cf. Matth. IX, 20. 21. Marc. V, 27. Luc. VIII, 44.). — — — Hinc non mirum Apostolorum successores et aemulatores maximos, ac disciplinae Christi tenacissimos observatores, Episcopos presbyterosque, primis Ecclesiae temporibus, eorum in vestitu quoque consuetudinem, quos in omnibus aemulari studebant, imitatos esse." Neque tamen communia pallia philosophica quibus primis ecclesiae Christianae temporibus uti amabant sacrorum antistites, plane tum forma tum materia convenisse cum Christi et apostolorum palliis certum esse, monuit ipse SALMASIUS l. l. p. 74. Quanto minus igitur conveniebant διπλοΐδες! Et quanto minus tali διπλοΐδι indutum fuisse Christum poterat credi! Sed hoc nec illos credidisse verisimile, qui commentum

illud de statua Christo posita crediderunt, imo certe Eusebium et Rufinum alio sensu διπλοΐδα Christo tribuisse, longe est probabilius. Dicitur enim vox διπλοΐς etiam de veste illa qua apud Iudaeos vel reges vel sacerdotes et nominatim summus sacerdos solebat indui, et unice convenit illud vocabulum deinde Hebraico מְעִיל de quo vid. Hartmann. Hebräerin Tom. III. p. 312. Gesenius hebraeisch - deutsches Handwörterbuch s. v. Ita LXX ad 1 Samuel. XXIV, 5., ubi Davides Saulo in spelunca abscidisse dicitur אֶת - כְּנַף - הַמְּעִיל haec ipsa verba reddunt per τὸ πτερύγιον τῆς διπλοΐδος (cf. Sulpic. Sever. I, 35.), et apud Ioseph. Antiqq. VI, 14 p. 354. ed. Havercamp. Samuel legitur ἱερατικὴν περικείμενος διπλοΐδα. Cf. ibid. III, 7, 4. Atque hac summi sacerdotis veste κοσμίως indutum fuisse Christum in statua illa, voluit probabiliter Eusebius, cui fortasse neque illud incredibile visum est, illo Iudaeorum summi sacerdotis amictu Christum indutum fuisse, dum ipse in vivis esset! Cf. quae animadverti ad Euseb. H. E. V, 24 not. 3 p. 111 sqq. Neque Rufinum aliter accepisse vocem διπλοΐδος, inde patet quod pro ea usus est *stolae* vocabulo, quo sane apte significari poterat idem quod Eusebius significavit verbo διπλοΐδος. Vid. Ioseph. Antiqq. X, 8., ubi ἱερατικαὶ στολαὶ bis leguntur. Cf. Krebs. animadvv. ad Plutarch. de audiendis poëtis p. 241. edit. II. Denique non minus apte vertisse Strothium διπλοΐδα „*Talar*,“ ex iis quae adhuc disseruimus, sponte sua apparebit. Valesius contra „diploidis“ vertit. Neque vero minus patebit haec omnia satis confirmare propriam interpretationem verborum Eus. H. E. V, 24. Ἰωάννης — ὃς ἐγενήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορηκὼς, quamvis vel nuperrime ex *imagine* tantum Iudaici sacerdotii illo loco discrimen cleri et laicorum adumbrari statuerit Hase de iure ecclesiast. commentt. historr. partic. I. p. 13 not. 4. His ita expositis, unum illud commemorare placet, Rufinum liberius etiam vertisse verba Eusebii τοῦτον δὲ τὸν ἀνδριάντα, εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ φέρειν ἔλεγον ita: „Hanc statuam *ad similitudinem vultus Iesu* formatam tradebant.“ Nam, ut utar verbis Fabricii in cod. apocryph. N. T. Tom. III. p. 447 not. f. „Rufinum cum Eusebio conferens observabis in Graecis nullam fieri mentionem *similitudinis vultus Iesu*, sed tantummodo notari, quod, ut altera statua mulierem, ita altera Iesum designaverit.“ Quamquam similitudinem illam vel Eusebium agnovisse, haud scio an sponte sua inde pateat quod Iesum statuam alteram significare putavit. Cf. Fabricii salutar. lux evangel. toti orbi exoriens p. 309.: „Constat — ex hoc Iuliani vel Paneadensium facto, *illis temporibus saltim ex communi hominum opinione* statuam Paneadensem pro Christi imagine habitam fuisse.“

Sed disputandum nobis nunc est de lectionibus ἀπαραλλάκτως et ἀπαραφυλάκτως. Ac primum quidem patet, ἀπαραφυλάκτως nostro

certe loco nihil significare nisi quod dicit Valesius ad Eus. H. E. VII, 18 not. 6., *incaute*, *temere*, quo sensu illud legitur apud ipsum Euseb. H. E. IV, 7 p. 301., ἐξομνυμένους ἀ π α ρ α φ υ λ ά κ τ ω ς ubi male vertit Strothius: *ohne Bedenken*. Iam vero quaeritur utrum ἀπαραφυλάκτως an ἀπαραλλάκτως legendum sit. Quod autem affirmat Valesius, Rufinum ἀπαραφυλάκτως vertisse *indifferenter*, id est, Rufinum ἀπαραφυλάκτως legisse, in eo iam ex mea sententia V. D. lapsus est. Namque ex Rufini quidem interpretatione si non maiori, certe eodem plane iure colligas, illum ἀπαραλλάκτως potius legisse, quod nihil est nisi vel *ratione haud immutata*, *consuetudine constanti*, *perpetua* vel *sine discrimine, indifferenter*. Quod ipsum veri simile est intellexisse Strothium, qui quid legerit Rufinus, probabiliter nulla alia de causa tacuit in editione Graeca ad h. l., nisi quod quae sit lectio Rufini, non satis certo possit definiri. Sed exponendum nunc est, cur equidem solum ἀπαραλλάκτως scripsisse putem Eusebium, ita ut hoc ipsum, quamvis a Valesio, Strothio et Zimmermanno eiectum, tamen auctoritate codicis Medicaei et cum R. Stephano in textu exhibendum duxerim. Habeo autem huius rei causam, ut mihi quidem videtur, gravissimam illam, quod ἀπαραφυλάκτως nemini deberi puto nisi iis qui verebantur, ne Eusebius toto hoc loco imaginum λατρείᾳ videretur favere, ideoque ἀπαραλλάκτως mutabant in ἀπαραφυλάκτως, ut *temere* gentiles vel Christi vel apostolorum imagines cultu religioso prosecutos esse, aperte indicaretur. Verum enim vero *Eusebium* se hoc loco minime amicum ostendisse superstitioso illi cultui, validis rationibus probari posse existimo. Namprimum nihil dicit Eusebius nisi minime esse mirum statuam quandam a muliere αἱμοῤῥοούσῃ a Christo sanata huic esse erectam (ita enim restringenda sunt haud dubie verba: *Καὶ θαυμαστὸν* οὐδὲν τοὺς πάλαι ἐξ ἐθνῶν εὐεργετηθέντας πρὸς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ταῦτα πεποιηκέναι. Cf. titulus capitis περὶ τοῦ ἀνδριάντος οὗ ἡ αἱμοῤῥοοῦσα ἀνέστησεν, verba τόν τε οἶκον αὐτῆς ἐπὶ τῆς πόλεως δείκνυσθαι καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος εἰς αὐτὴν εὐεργεσίας θαυμαστὰ τρόπαια παραμένειν Sozomen. V, 27. Χριστοῦ ἄγαλμα ὃ τοῦ πάθους ἀπαλλαγεῖσα ἀνέθηκεν ἡ αἱμοῤῥοοῦσα), quia Christi et apostolorum effigies a *gentilibus* servatas ipse *viderit* (ἱστορήσαμεν, nisi illud vertere velis *audire*. Cf. quae monui ad Eus. H. E. VIII, 3 not. 1.), deinde ne hoc quidem diserte affirmat Eusebius, ipsas imagines gentiles cultu divino honorasse, imo solum Christum et apostolos per illas ab illis esse cultos haud tecte significat (οἷα σωτῆρας — τοῦτον τιμᾶν εἰωθότων τὸν τρόπον), denique quamvis tum commentum illud de statua noster crediderit (vid. pag. 397.), tum gentiles per imagines Christum et apostolos tanquam σωτῆρας voluisse colere, male sibi persuaserit, cum eiusmodi imagines habere sane potuerint gentiles neque vero simul illa veneratione prosequi Christum et apostolos (cf. Gesner. de aetate et auctore

Philopatridis dissert. p. 9. p. 48. praemissa edit. dialogi et locus insignis Augustin. de consensu evangel. I, 10. quem explanat Cramer. Fortsetzung des Bossuet Tom. IV. p. 441.), tamen omnia illa minime eo consilio facile proferre poterat Eusebius nec protulit ut idololatriam eiusque antiquitatem et necessitatem probaret, sed eam tantum ob causam historiae suae intexuit, quia Christi et apostolorum honos illis quoque augeri, religionis Christianae praestantia inde quoque apparere posse ipsi videbatur. Vid. Cramer. l. l. p. 451. „*Allein wäre es auch erwiesen, dass sie* (die Bildsäule) *ein Statüe des Heilandes gewesen wäre, so folgte doch nicht daraus, dass die Christen vor ihr niederfallen und sie anbeten müssten. Könnte wohl ein Sprung im Schliessen grösser seyn als dieser? Dass man vor dem Heilande, als er auf der Erde wandelte, niederfallen, und ihn anbeten können, das wird niemand läugnen; eben so wenig, als dass es unsündlich sey, eine solche Handlung in Erzt abzubilden. Aber eine kniende Bildseule vor der Statüe eines Wohlthäters beweist so wenig, dass lebendige Menschen dasjenige, vor dem sie kniet, anbeten müssen, als eine Bildseule, die einen zärtlichen Ehemann vorstellt, wie er seine Gattinn umarmt, ein Beweiss ist, dass Ehemänner schuldig sind, die Bildseulen ihrer Gattinnen zu umarmen.*" Ibid. p. 453. „*Eusebius hielt es für seine Pflicht, nichts aus seiner Geschichte auszulassen, was dem Christenthume zur Ehre zu gereichen schien, und darum vergass er auch das Gerücht von der Bildseule nicht, welche Christo in der Stadt Paneas aufgerichtet seyn sollte. Denn ein solches Gerücht bewies das Alterthum der Geschichte von der wunderthätigen Heilung des blutflüssigen Weibes. A b e r E u s e b i u s w a r w e i t d a v o n e n t f e r n t, s i e z u m B e w e i s e v o n d e m A l t e r t h u m e d e r B i l d e r a n b e t u n g a n z u f ü h r e n.*" Cf. Fabricii cod. apocryph. N. T. Tom. III. p. 446 not. c. Ac similiter Eusebius poterat male credere et narrare gentiles habuisse Christi et apostolorum imagines atque per illas Christum et apostolos esse cultos a gentilibus, sed minime inde potest colligi Eusebium favisse idololatriae, imo vel haec commemoranda nostro visa sunt, quia quamvis non satis recte tamen cultum esse adeo a gentilibus Christum et apostolos inde appareret. Rem denique conficit illud, quod Eusebium idololatriae sese opposuisse constat. Vid. Cramer. l. l. p. 476. „*Die constantinopolitanische Kirchenversammlung hatte eine Stelle aus dem Eusebius von Caesarea w i d e r den Bilderdienst angeführt* (Cf. Cramer. l. l. p. 460. Concil. Nic. II. Act. 2. 8.). *Sie war so deutlich, dass die nicaenische nichts darauf zu antworten wusste. Sie erklärte ihn also für einen Arianer, als wenn ein Ketzer niemals die Wahrheit sagte, oder nicht ein gültiges Zeugniss für die Ceremonien seiner Zeit ablegen könnte.*"

Quae cum ita sint, nova nobis inde causa suppeditatur, cur lectio ἀπαραφυλάκτως prorsus spernenda sit et reiicienda. Nam si ipsum illud de quo statim sermo erat, Eusebii consilium spectaverimus, eum ut non opus habuerit iusto magis probare et laudare illam gentilium consuetudinem, id quod nec fecit, ita eundem non potuisse apertius improbare et damnare, concedendum erit. Sed hoc ipsum Eusebius fecisset, si gentiles ἀπαραφυλάκτως, i. e. *temere*, Christum et apostolos illo modo coluisse dixisset. Accedit quod ineptam esse lectionem ἀπαραφυλάκτως, ipse Valesius et Strothius sensisse videntur. Ille enim vertit: *absque ullo discrimine*, hic: *ohne allen Unterschied*, quae quidem interpretationes aperte potius conveniunt voci ἀπαραλλάκτως quam verbo ἀπαραφυλάκτως. His igitur de causis illud scribendum esse censeo. Insolentiorem vero vocabulo ἀπαραφυλάκτως significationem et quae quamvis nostro loco ipsum ἀπαραφυλάκτως legendum putetur, tamen illi minime conveniat, tribuit Euseb. demonstrat. evang. I, 6. ubi haec leguntur: *εὕροις δ' ἂν καὶ τὸν Ἰωσὴφ πρὸ τῶν Μωσέως χρόνων ἐν τοῖς Αἰγυπτίων βασιλείοις ἀπαραφυλάκτως ἀλλ' οὐκ Ἰουδαϊκῶς ἀχθέντα* i. e. neglecto more Iudaico, ἀπαρατηρήτως, ut statim sequitur, *οὐκ Ἰουδαϊκῶς*. Similiter ἀφυλάκτως insolentius usurpat Euseb. H. E. VI, 9. ubi vid. Vales. not. 6. et aut Christophorsoni aut Rufini et Valesii interpretatio tenenda est. Neque enim *incaute*, *temere* ἀφυλάκτως ibi potest verti. Non multum vero differt a priorum explicationibus Strothii, „*ohne Scheu*" ἀφυλάκτως reddentis. Adde Irmisch. ad Herodian. IV, 13. Tom. II. p. 1016 sq. VI, 5. Tom. III. p. 380.

Animadvertenda iam sunt nonnulla de verbis ὡς εἰκὸς τῶν παλαιῶν — οἷα σωτῆρας ἐθνικῇ συνηθείᾳ παρ' ἑαυτοῖς τοῦτον τιμᾶν εἰωθότων τὸν τρόπον. Constat autem non solum gentiles, sed etiam Christianorum sectas satis mature in cultu quodam imaginum magnopere sibi placuisse, et nominatim Gnosticos atque ex his Carpocratianos maxime Christi effigies vel coloribus depictas vel ex auro, argento aliave materia confectas una cum Pythagorae, Platonis, Aristotelis imaginibus studiose servasse et coluisse. Vid. Fuldneri de Carpocratianis in: Dritte Denkschrift der hist. theol. Gesellschaft zu Leipzig p. 267 sqq. cf. Cramer. Fortsetzung des Bossuet Tom. II. p. 522 sq. Tom. IV. p. 437. Ex Gnosticorum vero scholis quamvis manasse non putem superstitiosam illam λατρείαν ad Christianos, quod statuunt Iablonskius dissert. de origine imaginum Christi domini in ecclesia Christiana Opuscc. Tom. III. p. 377 sqq. ed. Te Water., Ioannes Reiskius exercit. VII. de imaginibus Christi cap. I. §. 1. et Fuldnerus l. l. p. 270., cum mihi probabilius videatur ex nimia erga gentilium consuetudines et ceremonias indulgentia et religionem Christianam quali tandem cunque ratione commendandi studio tum haeretico-

rum tum orthodoxorum Christianorum venerationem imaginum tanquam ex suo fonte fluxisse (cf. Cramer. l. l. p. 438.: „*Man hatte im vierten, fünften und sechsten Jahrhunderte eine grosse Nachsicht gegen viele heidnische Gebräuche; und diese Nachsicht war eine von den vornehmsten Ursachen des Reliquiendienstes*), tamen satis auctam illam inde esse et confirmatam seriori tempore, vix poterit negari. Quod vero praeterea scribit Fuldner. l. l. p. 270 not. 19.: „*Ex Carpocratianorum secta repetenda esse videtur origo imaginum Christi, Petri et Pauli, quas sese vidisse Eusebius dixit Lib. VII. c. 18.*" quo, si recte interpreter verba Fuldneri, hoc ille affirmat, *gentiles* illos, quos habuisse Christi et apostolorum imagines, Eusebius se vidisse refert, Carpocratiana idololatria inductos esse, ut ipsi quoque eiusmodi imagines sibi compararent, illud igitur satis puto improbabile. Quamvis enim cum Moshemio credere velimus quod credidit probabiliter Eusebius, gentiles vere voluisse colere illis imaginibus Christum et apostolos (cf. Moshem. institt. histor. Christianae maior. secul. I. p. 108 sq. dissertt. ad histor. eccles. pertt. Vol. I. p. 357 sqq. ed. III. cf. p. 358. „*Eusebius complures ethnicorum, ut quamcunque venerationis significationem facerent, Christi et legatorum eius effigies curate admodum non sine cultu adservasse perhibet*"), tamen ut ipse Eusebius profitetur, ἐθνικῇ συνηθείᾳ ad illum cultum longe facilius poterant induci. An Fuldnerus illud potius sibi voluit, Eusebium *reapse* vidisse nihil nisi imagines Christi et apostolorum quas *Christiani* habuerint, quamvis ipse vidisse sese dicat vel imagines quas *gentiles* asservarint, illam vero *Christianorum* idololatriam ex Carpocratianorum schola videri repetendam? Si haec est V. D. sententia, tum vero equidem ea repetenda puto, quae antea de origine idololatriae cui ipsi Christiani sese dediderunt, dixi. Porro animadvertendum est Moshemium l. l. pro verbis τοὺς πάλαι scripsisse τοὺς πολλοὺς, sed qua de causa, nescio, nisi forte typothetae tantum vitio ibi ita scriptum est. Denique falso ex mea sententia vertit Valesius: „Quippe prisci illi — *cunctos* de se bene meritos — colere huiusmodi honoribus consueverunt." Neque enim h. l. Eusebius dicit, in universum omnes bene de ipsis meritos sine discrimine gentiles ita coluisse, imo restringit illud ad solum Christum et apostolos, atque hos ἀπαραλλάκτως tanquam σωτῆρας honoratos illo modo esse a gentilibus ex consuetudine quadam dudum apud eos recepta, refert. Eadem est sententia Strothii, qui recte vertit: „*Sintemal die Alten* (gentiles) — *diese Männer* (Christum et apostolos) *als Erretter, auf diese Art bey sich zu verehren pflegten.*" Quomodo autem Rufinus Eusebii verba acceperit, non satis liquet. Vertit enim: „Sed et antiquas ipsorum (Petri et Pauli et Christi) imagines a quibusdam conservatas nos vidimus

quod mihi videtur ex gentili consuetudine indifferenter observatum, *quod ita solent honorare quos honore dignos duxerint.*" Et statim addit Rufinus quae apud Eusebium quidem non leguntur: „Insignia enim *veterum* reservari ad posterorum memoriam, illorum honoris, horum vero amoris indicium est." Ceterum non magni refert utram explicationem praeferas.

Restat iam ut pauca certe addamus sigillatim de verbis διὰ σωτῆρας. Multum vero haud dubie uno illo σωτῆρος verbo dixit Eusebius, neque possum non primum adscribere nonnulla eorum quae egregie de ampla vocis σωτὴρ potestate disputavit Paulus Commentar über das N. T. Tom. I. p. 63 sq.: „*Der Name* Σωτὴρ *war auch Griechen und Römern, denen das Nationale der Messiasschaft nicht bekannt seyn konnte, die vielsagendste Definition davon. — — Denn* Soter *war ihnen das umfassendste und höchste Wort für einen* Retter, Wohlthäter, Beglücker. *Einst hatten die Griechen nur den Göttern selbst diesen vielumfassenden Beynamen gegeben.* Διὶ σωτῆρι καὶ Ἀθηνᾷ σωτείρᾳ *Diogen. Laërt. de Aristotel. Vs.* 16. (Cf. Euripid. Hercul. Fur. v. 515 sq.; Callimach. hymn. in Dian. v. 129 — 134.) *Die Schmeicheley trug ihn auf Menschen über; aber immer als die höchste Stufe rühmwürdiger Praedicate. — — Schmeicheley der Athenienser war es, dass sie die Könige Antigonus und Demetrius* σωτῆρας *ἀνέγραψαν θεούς; Plutarch. in Demetr.* S. 893. *Die Schmeicheley der Sicilianer:* τὸν μὲν Δίωνα σωτῆρα καὶ θεὸν ἀποκαλοῦντες *u. bey Dio p.* 978. *B.* — — *sehr charakteristisch ist die nicht selten vorkommende Gradation:* πατέρα, καὶ σωτῆρα καὶ θεὸν, καὶ πάντα τὰ τιμιώτατα ὀνομάζοντες *Dionys. Halic.* X, 46." Cf. idem Paulus l. l. p. 172 sq. ad Luc. II, 30. 1 Timoth. I, 1. II, 3. IV, 10. Tit. II, 10. Acton. VI, 12. Euseb. H. E. II, 10 p. 121. ὁ θεὸς ὑμῖν ἐγὼ, φησὶν, u. l. Sueton. Domitian. c. XIII. Saepe vero coniungunt veteres et ipsi patres ecclesiastici σωτῆρ et εὐεργέτης aliaque vocabula. Vid. Plutarch. Pelopidas c. XII. ἐπεμέμων τοὺς ἄνδρας, ὡς σωτῆρας καὶ εὐεργέτας. Themist. orat. IV: οὗτος ἄν ὁ τέλειος νομίζοιτο καὶ ἀληθὴς σωτὴρ τε καὶ εὐεργέτης. Demosthen. orat. pro coron. φίλον, εὐεργέτην, σωτῆρα τὸν Φίλιππον ἡγοῦντο. Polybius de Antigono: οὐ μόνον ἐκρίθη παρ' αὐτὸν τὸν καιρὸν εὐεργέτης, ἀλλὰ καὶ μεταλλάξας σωτήρ. Plutarch. Camillus c. X. τὸν δὲ Κάμιλλον σωτῆρα καὶ θεὸν καὶ πατέρα ἀνακαλοῦντες Flamininus c. XVI. ext. Sylla c. XXXII. Basilius Sel. orat. XV. ἵνα μὴ μόνον τοῦ βασιλέως σωτὴρ ὁ Δαβίδ, ἀλλ' ἤδη καὶ τοῦ παντὸς Ἰσραὴλ εὐεργέτης ἀναδειχθῇ. Euseb. H. E. IX, 9. οἷα λυτρωτήν τε καὶ σωτῆρα καὶ εὐεργέτην. Vit. Const. I, 38 ext. IV, 65. Locum classicum de vi vocis σωτὴρ exstare constat in Cicer. Verr. II, 63.: „C. Verrem *non solum* patronum *Siciliae, sed etiam* Sotera inscriptum vidi Syracusis. Hoc quantum est? *ita magnum ut Latino uno verbo ex-*

primi non possit; is est nimirum Σωτήρ, qui salutem dedit.“ Cf. interpp. ad h. l. Ernesti Clav. Cic. s. v. *Soter*. Lecta praeterea digna sunt, quae docte disputat de hoc ipso Ciceronis loco et de discrimine verborum Latinorum *Servator* et *Salvator* Bengel. in nott. ad Chrysostom. de sacerdot. IV, 1, 360 p. 451 — 458. cf. p. 453.: „*Mirum potuit quidam videri, cum ipsum nomen* S o t e r *primis seculis, non una cum vocabulis Graecis* a n g e l u s, b a p t i s t a, b r a b e u m, e c c l e s i a, p a r a c l e t u s, *aliisque innumeris fuerit Latina civitate donatum, praesertim cum Latine dixerint* S o t e r i a (cf. Ernesti ad Sueton. Tiber. c. XXXI. not. c.): *cuius rei hanc videmur animadvertisse causam, quod Valentiniani usum vocabuli* S o t e r, *ut ex Tertulliano constat, occupassent.* — — *Idem Tertullianus* S a l u t i f i c a t o r e m *solitus est dicere: cuius scripta ill quatuor habent locis totidem dicta Pauli περὶ τοῦ σωτῆρος interpretantibus.*“ Cf. Isidor. Origg. VII. „Verbum *Salvator* Latina lingua antea non habebat, sed habere poterat; sicut potuit, quando voluit.“ *Conservatoris* vocabulo verbum σωτῆρος reddidit Arnob. adversus gentes VII, 45. cf. Herald. ad h. l. P. II. p. 453. ed. Orell. Praeterea vid. Suicer. Thesaur. Tom. II. p. 1220 sq. Le Moyne in varr. sacr. Tom. II. p. 126 sqq. Spanheim. de usu et praestant. numm. dissert. VII. p. 416. XII. p. 660. Lipsius ad Tacit. Anall. XV, 64. XVI, 35. Wesseling. ad Diodor. IV, 3. Wetsten. ad Luc. II, 11. Fischer. ad Aeschin. Socr. I, 12. Cognatus autem est usus verbi ἰατρὸς apud patres ecclesiasticos, quorum isti comparant et quem vocant Christum. Vid. Euseb. H. E. X, 4., ubi Christus dicitur ὁ ζωοποιὸς, ὁ φωταγωγὸς, ὁ μέγας ἡμῶν ἰατρὸς, καὶ βασιλεὺς καὶ κύριος. Ibid. p. 219. ὅτι δὴ μόνος οἷα παναγάθου πατρὸς μονώτατος ὑπάρχων παναγαθοῦ παῖς — τὸν ἐν φθορᾷ κάτω που κειμένων ἡμῶν εὖ μάλα προθύμως εἰσοδὺς τὴν φύσιν, οἷά τις ἰατρῶν ἄριστος, τῆς τῶν καμνόντων ἕνεκεν σωτηρίας ὁρᾷ μὲν δεινὰ, θιγγάνει δ᾽ ἀηδῶν, etc. de laudibus Constant. c. XI. p. 1174. c. XIV. p. 1205. ed. Zimmerm. Atque idem Euseb. demonstrat. evang. IV, 10 p. 162. ed. Montacut. ὁ σωτὴρ καὶ ἰατρὸς τῶν ὅλων de Christo dicit. Ibid. p. 164. ταῦτα ψυχῶν ἐμπαθῶν θεραπείαν ἐπαγγέλλεται, σωτὴρ καὶ ἰατρὸς εἰκότως ἂν λέγοιτο. Chrysostom. de sacerdot. IV, 1, 361. ὁ γὰρ ἰατρὸς (Christus) οὐχ ἵνα σε κατακρίνῃ μᾶλλον, ἦλθε θεραπεύσων, ἀλλ᾽ ἵνα ἀπαλλάξῃ τῆς νόσου τέλεον. Quos locis adde eis Suiceri Thesaur. T. I. p. 1433 sq. II. 1. cf. Arnob. adversus gentes I, 65. P. I. p. 45. ed. Orell. Denique memoratu haud indignum, in Euseb. H. E. I, 13 p. 80. pro verbis σωτῆρι ἀγαθῷ MS. Bodleianum a Grabio inspectum exhibere ἀγαθῷ ἰατρῷ. Quod quidem ipsum, si audire velis Fabricium in codic. apocryph. N. T. Tom. I. p. 317 not. o., ab aliquo profectum sit, qui nomen σωτῆρος non alio sensu accepit quam ἰατροῦ sensu quidem vulgari et proprio, satis incredibile esse a

regulo ethnico pro servatore generis humani statim Iesum esse habitum. Sed haec Fabricii coniectura mihi satis improbabilis videtur, ex iis contra quae antea attuli, longe veri similius, σωτῆρι de Christo ad aeternam salutem homines adducente nescio quem esse interpretatum, sed ἰατρῷ eum scripsisse, ut paulo rarius illo modo et insignius de Christo dictum. An scribendum est Ἰησοῦ σωτῆρι καὶ ἀγαθῷ ἰατρῷ? Namque certe Eusebium alibi coniungere etiam vocabula σωτῆρος et ἰατροῦ de Christo improprie usurpata, loci ex demonstratione evangelica supra laudati evincunt. Similiter Paulum cum medico contendit loco satis nobili Chrysostom. Tom. II. p. 499. A. B. coll. p. 502. C. D. E. ed. Montef., et clericos Euseb. H. E. VII, 32 p. 417. p. 424. cf. II, 17 p. 141 sq. Similia vero passim. Cf. Dorville ad Charit. p. 355. Valckenar. ad Euripid. Hippol. v. 1372 p. 313. Euripid. Ion. v. 739 sq. Clemens Alexandr. paedag. p. 95. ubi baptisma vocatur παιώνιον φάρμακον. Plutarch. Vol. VI. p. 449. ed. Reisk. τὸ ἀλγοῦν τῆς ψυχῆς ἀποθεραπεύειν παιωνίοις λόγων φαρμάκοις. Euseb. H. E. VI, 43 p. 267. τοὺς δὲ — ἰᾶσθαι καὶ θεραπεύειν τοῖς τῆς μετανοίας φαρμάκοις. Seneca de ira I, 5, 5 sq. ed. Ruhkopf. et Gataker. ad M. Anlonin. p. 139 sqq.

EXCURSUS XI.

ad

Euseb. Histor. Eccles. VII, 19.

(Tom. II. p. 348 sq.)

Quaerendum est primum, quo sensu vocabulum θρόνος ab Eusebio dictum sit. Facile autem patebit, nullo nisi proprio sensu illud dictum esse, neque quenquam, ut Euseb. H. E. VII, 32. sed male θρόνος interpretatus est Suiceri. Thesaur. Tom. I. p. 1410. 2., de *regimine* seu *administratione ecclesiastica* (cf. Luc. I, 32. Raphelius observv. Herodot. p. 214.) posse interpretari. Ut enim taceam minime posse deinde nec nostro loco nec VII, 32. intelligi, cur et quo sensu adiecerit Eusebius verba *εἰς δεῦρο πεφυλαγμένον*, impropriam illam explicationem h. l. prorsus esse reiiciendam, luculentissime praeterea apparet ex eo quo caput XIX. cum c. XVIII. cohaeret, arctissimo nexu. Cum enim antea dixisset Eusebius, minime mirum esse posse, *gentiles* eiusmodi honore quali illam mulierem Paneadensem, Christum honorasse, cuius rei duplicem affert causam, primum, quia ipse viderit imagines Christi et apostolorum a gentilibus studiose asservatas, deinde, quod nihil nisi morem apud ipsos receptum et usu quodam sancitum in eo secuti sint gentiles, capite XIX. tertiam addit causam (particula enim *γὰρ* referenda est ad verba cap. XVIII. *Καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν — πεποιηκέναι* et pessime Strothius *γὰρ* plane omisit in vertendo, melius certe vertente Valesio: *sane et* etc.) eandemque in eo positam, quod ipsi *Christiani* Hierosolymitani (*οἱ τῆδε — ἀδελφοὶ*) more quodam tradito et antiquitus valente (*κατὰ διαδοχὴν*, *inde a maioribus*, ut Valesius, *von jeher*, ut melius vertit Strothius) *sellam* Iacobi qui primus Hierosolymorum episcopus ab ipso servatore et apostolis fuerit constitutus, ad sua usque tempora conservatam (*εἰς δεῦρο πεφυλαγμένον*) venerentur (*περιέποντες*), quo ipso simul quanta veneratione *Christiani* quoque tum antiquiores tum sui temporis (*οἵ τε πάλαι καὶ οἱ εἰς ἡμᾶς*) sanctos qualis fuit Iacobus, ob ipsorum erga deum amorem prosequantur, luculenter appareat. Quae cum ita sint, illud quidem non puto negari posse, Eusebium h. l. tradere Christianos Hie-

rosolymitanos tum primo post Christum natum tum suo tempore viventes sellam Iacobi relictam coluisse et colere neque dubia cultus reliquiarum certe Eusebii aetate iam vigentis vestigia h. l. posse deprehendi. Cf. STROTH. Uebersetzung des Euseb. Tom. I. p. 553. not. 9., ubi ad verba *σώζόν τε καὶ ἀποσώζουσι σέβας* V. D. observavit haec: „*Eine sehr kindische Ehre, die nur bey schwachen Köpfen und einem übel unterrichteten Verstand etwas gelten kann. Wir finden also hier schon die deutlichsten Spuren des eingerissenen Reliquien-Unwesens, und der dabey obwaltenden frommen Betrügerey. Es hätte mehr als Ein Wunder geschehen müssen, wenn bey der Zerstörung Jerusalems der Stuhl des Jacobus hätte gerettet werden sollen: man hatte auch wohl nichts wichtigeres zu retten, als einen Stuhl! Hierzu kommt noch diess, dass die Idee von einem bischöflichen Stuhl viel später ist. Man kann also leicht erachten, was für eine Bewandniss es mit diesem aufbewahrten und hochgehaltenen Stuhl gehabt. Man kann leicht erachten, wie gross die Vollkommenheit der Christen gewesen, die dergleichen Dinge hochgehalten.*“ Cf. VALESIUS ad Euseb. H. E. VII, 32 not. 46.

Sed restat ut dispiciamus, utrum crediderit ipse Eusebius commentum istud de sella Iacobi. Qua de re DANZIUS quidem et KESTNERUS nihil animadverterunt, sed MOELLER. de fide Euseb. C. p. 61.: „*Credidit quoque*, inquit, *Eusebius aequalium commentis cathedram Iacobi — ad sua tempora conservatam narrantium*“ et REUTERDAHL. de foutt. hist. eccl. Eus. p. 48 sq.: „*Sellam Iacobi Iusti usque ad tempora Eusebii conservatam fuisse, tradiderant οἱ κατὰ διαδοχὴν περιέποντες ἀδελφοὶ (VII, 19.).*“ At enim vero equidem hoc minime probatum puto. Quamvis enim Eusebius magnum saepius et iusto maiorem orthodoxorum et martyrum laudatorem et admiratorem (vid. II, 1 not. 13. IV, 15 not. 40. et totus de martyribus Pal. liber. cf. CRAMER. Fortsetzung des Bossuet Tom. IV. p. 288.), miraculorum etiam satis credulum defensorem et propugnatorem (vid. III, 37 not. 4. et Excurs. II. init.) sese gesserit, quamvis commenta illa de muliere *αἱμοῤῥοούσῃ* et gentilibus Christum et apostolos per imagines colentibus temere crediderit (cf. Excurs. X.), quamvis denique vixerit eo tempore quo stupida fides in reliquias satis creverat (vid. CRAMER. l. l. Tom. IV. p. 285 sqq. p. 289 sqq. p. 307.), tamen ipsum eadem superstitiosa fide in reliquias captum fuisse, neque ex historia ecclesiastica et sigillatim ex libro de martyribus Palaestinae nec e libris de vita Constantini magni neque ex aliis eius scriptis constat. Cf. Euseb. H. E. VIII, 6 not. 6. CRAMER. l. l. p. 310. Similiter reliquias quasdam miraculorum Narcissi vere superfuisse sua aetate credidisse Eusebium (vid. H. E. VI, 9.), minime certum est, quamvis miracula ab illo episcopo patrata pro-

babiliter crediderit (vid. quae annotavi ad Euseb. H. E. VI, 10 not. 4.) et vel prioris illius superstitionis accuset Eusebium Reuterdahl. de fontt. hist. Euseb. p. 40. Neque vero ipsa rei ratio magis probat, eum qui coluerit cum maxime martyres, necessario agnoscere debuisse reliquias, quam qui reliquias, colere martyres. Cf. Cramer. l. l. p. 376.: „*Die Christen giengen im fünften Jahrhunderte in der Verehrung der Reliquien viel weiter als im vierten.; man sollte deswegen glauben, dass sie in der Anbetung der Heiligen auch weiter gegangen seyn würden. Allein die Geschichte bezeugt das Gegentheil.*" Quocirca fateor me potius proclivem esse ad credendum, Eusebium quamvis suae aetatis homines illam de sella Iacobi opinionem foverent, tamen ab ea fuisse alienum, ita ut verba *Ἰακώβου θρόνον εἰς δεῦρο πεφυλαγμένον* vertenda sint: *Iacobi sellam — quae adhuc ex opinione quidem aliorum servata est* et similiter VII, 32. *Ἕρμων — — τὸν εἰσέτι νῦν ἐκεῖσε πεφυλαγμένον ἀποστολικὸν διαδέχεται θρόνον*: Hermon — apostolicam cathedram quae illinc etiamnum, *ut putant*, servatur, obtinuit. Cf. Euseb. H. E. II, 1 p. 92. *Ἰάκωβον — πρῶτον ἱστοροῦσι τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγχειρισθῆναι θρόνον* i. e. sellam episcopalem, ubi vero nihil tradit Eusebius de opinione illa. Cui si non adhaesit Eusebius, sequitur sane, eum nec credere potuisse, cultum illum sellae Iacobi fuisse antiquum et primis Christianis Hierosolymitanis proprium (*οἱ κατὰ διαδοχὴν περιέποντες τῇδε ἀδελφοί*), siquidem usque ad tertium post Christum seculum Christiani reliquias aut plane negligebant (vid. Cramer. l. l. Tom. II. p. 501 — 504.) aut certe non divino cultu honorabant sed nonnisi nimio quodam fervore et *ἐνθουσιασμῷ* hoc in genere interdum agitabantur. Vid. Cramer. l. l. p. 511 sq. p. 517 p. 523. cf. Euseb. H. E. IV, 15 not. 38. VII, 22. Quare antiquitus illum cultum Hierosolymis viguisse, finxisset adeo in Christi scilicet gloriam Eusebius. Quidquid vero sit, et quamvis adeo largiri velim, ipsum Eusebium sellam illam Iacobi in pretiosarum reliquiarum numero habuisse, tamen illud certe ex hoc cap. XIX. non demonstrari potest, eum reliquias superstitioso cultu esse prosecutum. Nam quamvis ipse vere coluisse referat illam sellam Christianos Hierosolymitanos, tamen inde non sequitur, ipsum eodem modo coluisse reliquias, imo ut ea quae de imaginibus cap. XVIII. tradidit, eo tantum consilio illud tradidisse credendus erit, ut religionis Christianae laus ac dignitas eo augeretur, id quod vel inde patet quod arctissimo nexu cohaeret cap. XIX. cum cap. XVIII., quem indicavi supra pag. 412. Hinc etiam *ἀξιόχρεων* quod additur in fine capitis post *ἀποσώζουσιν* (*ἀξιόχρεων σέβας*, *debito* honore, ut vertit Vales.) in libris quibusdam et a Strothio ac Zimmermanno, non tam propterea reiiciendum puto cum Valesio quod illud sit supervacaneum, sed potius quod additum videtur ab iis qui Eusebium si-

militer hoc loco aut plane non aut non satis approbasse cultum reliquiarum aegre ferebant quam cap. XVIII. ἀπαραφυλάκτως debetur ex nostra sententia iis qui Eusebium aut plane non aut non satis impugnasse cultum imaginum dolerent. Cf. Excurs. X. p. 405. Contra Caesareensis episcopus egregie summum consilium suum capite utroque tenuisse et sibi constitisse censendus est, cum aut nimium quantum et vehementius taxare cultum imaginum aut reliquiarum laudare ipsi non esset opus. Neque igitur si rem *hoc* modo spectaveris, prudentiam ostendisse Eusebium in iis quae cap. XVIII. et XIX. narravit, contra Danzium (vid. Excurs. X. p. 397.) negabis. Sed haec hactenus. Illud unum placet addere, κατὰ διαδοχὴν h. l. haud dubie esse interpretandum *more tradito, antiquitus recepto*, atque inde patere nec Danzium de Euseb. p. 118. nec me ad Euseb. H. E. III, 25 not. 8 p. 248. debuisse affirmare, vocabulum διαδοχῆς in Eusebio nonnisi de successione in munere usurpari. Imo ea quae ibi monui, ita restringenda erunt, ut affirmetur verbo illo Eusebium plerumque de successione in munere, nunquam de traditione quam Pontificii somniant, id est, de ea quae cum aliis suprema lex et norma esse debeat in constituendis dogmatibus et ceremoniis ecclesiasticis, perraro de more et consuetudine quasi quadam successione tradita et hoc modo velut sacrata uti atque hoc sensu διαδοχὴν usurpari tum ab ipso Eusebio eo loco de quo agimus, tum ab anonymo scriptore apud Euseb. H. E. V, 16 p. 75., ubi Montanus vaticinatus esse dicitur παρὰ τὸ κατὰ παράδοσιν καὶ κατὰ διαδοχὴν ἄνωθεν τῆς ἐκκλησίας ἔθος i. e. *praeter morem atque institutum ecclesiae a maioribus traditum et continua deinceps successione propagatum*, ut vertit Valesius, *wider die alte hergebrachte Weise und Ueberlieferung der Kirche*, ut melius Strothius. De quo loco praeterea cf. Merkel. historisch-kritische Aufklärung der Streitigkeit der Aloger p. 54 sqq. not. h.

EXCURSUS XII.

ad

Euseb. Histor. Eccles. VII, 22.

(Tom. II. p. 382.)

Male retractare sententiam suam Valesium, cum prorsus obstent verba sequentia: *μόνης ἀεὶ δοκοῦν φιλοφροσύνης ἔχεσθαι*, satis luculenter apparet. Sed placet h. l. paulo accuratius exponere de variis vocis *περίψημα* significationibus. Primum enim ac proprie illud verbum eodem modo quo cognatum *κάθαρμα* dicebatur de sordibus quae ex conclavibus removentur, a vestibus abstergentur. Cf. Philipp. III, 8. Deinde vero *περίψημα* et *κάθαρμα* vocabatur illud quo aliquid expiatur ac purgatur, piaculum et omnia quae pro aliorum salute in rebus dubiis et casu quodam graviori qualicunque ratione devovebantur. Ita Suidas s. v. *περίψημα*, inquit, *κατάμαγμα. — ἀπολύτρωσις. Οὕτως ἐπέλεγον τῷ κατ' ἐνιαυτὸν συνέχοντι τῶν κακῶν περίψημα ἡμῶν γενοῦ, ἤτοι σωτηρία, καὶ ἀπολύτρωσις, καὶ οὕτως ἐνέβαλον τῇ θαλάσσῃ, ὡσεὶ τῷ Ποσειδῶνι θυσίαν ἀποτιννύντες.* Et Hesychius *περιψήματα* explicat *ἀντίλυτρα*. Scholiastes autem ad Aristoph. Plut. v. 454. haec affert: *καθάρματα ἐλέγοντο οἱ ἐπὶ καθάρσει λοιμοῦ τινος, ἤ τινος ἑτέρας νόσου θυόμενοι τοῖς θεοῖς.* Praeterea vid. Achill. Tat. III. p. 193. V. p. 323. ed. Salmas. Wetsten. N. T. Tom. II. p. 114. L. Bos. Exercitt. Philonn. in N. T. p. 125 sq. Wolf. Curae Philoll. T. II. p. 358. Bauer. bibl. Theologie des N. T. Tom. IV. p. 111 sq. Schulz. Commentar ad 1 Corinth. IV, 13 p. 62. cf. Le Moyne varr. sacrr. T. II. p. 580 sqq. Langus ad Nicephor. VI, 20 p. 205. Michael. Apostolius Centur. XVI. Kuehn. et Iungermann. ad Polluc. VIII, 9, 104. p. 923 sq. ed. Hemsterh. Lehmann. index Lucian. Charon. p. 114. Voigtlaender. ad Lucian. diall. mortt. p. 3 sq. not. i. et index s. v. *κάθαρμα*. Affinis secundae huic verborum *περίψημα* et *κάθαρμα* significationi vis vocis *ἀνάθεμα* in epistola Pauli ad Rom. IX, 3. (cf. Teller. Wörterbuch des Neuen Testaments s. v. *Fegopfer*, *Fluch* p. 139. p. 149. ed. III. Tholuck. ad l. l. epistolae Pauli ad Romanos), et Hebraicum כֹּפֶר

ac כַּפֹּרֶת v. c. Ies. XLIII, 3. נָתַתִּי כָפְרְךָ תַּחְתֶּיךָ. Sed sequitur iam tertia verbi *περίψημα* et *κάθαρμα* significatio et quae ex secunda sua sponte fluxerit. Cum enim omnia illa quae in piaculis usurpabantur, pro impuris haberi solerent, factum inde est, ut missa illa auxilii et salutis s. *ἀπολυτρώσεως* notione tribueretur illi verbo significatio turpior ac peior et qua de vilissimo et abiectissimo quoque homine dici illud coeptum est. Hinc Suidas non male *περίψημα* explicat *ὑπὸ τὰ ἴχνη* et eodem modo Hesychius *ὑπὸ τὰ ἴχνη πάντων*, qui vero simul melius quam Suidas tertio loco hanc verbi *περίψημα* vim collocavit, qua utitur etiam vox *κάθαρμα*. Vid. Lucian. diall. mortt. II, 2. X, 14. XX, 3. ed. Voigtlaender. Lucian. Charon. §. 10. ed. Lehmann. et quae praeterea loca hic V. D. laudat in indic. Charon. p. 114. 1 Corinth. IV, 13. Stephanus in Thesaur. s. v. *κάθαρμα*. cf. Valesius ad Euseb. de laudib. Constant. c. XVI. Kuehn. et Hemsterhuis. ad Polluc. V, 46, 162 p. 559. Latini similiter dicunt *purgamentum* (vid. Curt. VI, 11. *purgamenta* servorum i. e. servorum abiectissimi), *propudium* et *sterquilinium*. Vid. Terent. Phorm. III, 2, 41. Plaut. Poen. I, 2, 81. cf. Cicer. Philipp. XIV, 3. Salmasius ad Tertullian. de pallio p. 332 sqq. Inde denique ortam puto quartam verbi *περίψημα* significationem, quam apud homines suae aetatis in usu fuisse docet h. l. Dionysius et qua *officiosae duntaxat comitatis* erat illud vocabulum, ut egregie vertit verba *μόνης ἀεὶ δοκοῦν φιλοφροσύνης ἔχεσθαι* Valesius. Qua quidem in re meminisse sufficit similium appellationum, quas nostrates solent vel in congressu vel in epistolarum subscriptionibus usurpare, quibus quid plerumque subsit, quotidianus vitae usus potest docere. Iam vero ex his a me disputatis, quae significatio h. l. tribuenda sit voci *περίψημα*, modo orationis contextus simul consulatur, non poterit non intelligi. Cum enim statim antea scripserit Dionysius, dum saevierit pestis illa, multos intempestivius aegros invisentes atque assidue iis ministrantes mortem sibi contraxisse, statim vero addiderit, ab iisdem hoc modo illos curatos esse, verba illa *ἀπιόντες αὐτῶν πάντων περίψημα* nihil significare posse nisi: „decedentes e vita tanquam omnium illorum *et optimi quidem ministri*;“ certissimum esse censeo. Non plane respondet, sed satis cognata est ista verbi *περίψημα* vis ei quam supra secundo loco exposuimus et Suidas ac Hesychius per *σωτηρία* et *ἀπολύτρωσις* explanant. Valesius autem in vertendo *peripsema* retinuit, equidem tamen puto tum Latine tum Germanice satis apte etiam alio vocabulo vel pluribus verba illa *αὐτῶν πάντων περίψημα* posse reddi, modo deleganțur eiusmodi verba, quae in ipso Latino et Germanico sermone tum officiosae duntaxat comitatis esse, tum de vera qua quis alteri inservit, voluntate et studio dici possunt, id est quae tum secundam tum quartam verbi *περίψημα* significationem habere possunt. Ea autem verba Latina sunt haec: „*omnium eorum ad-*

dictissimi ministri seu clientes," Germanica: „*aller ergebenste Diener*". Contra satis infeliciter ex mea sententia vertit STROTHIUS: „*als allerunterthänigste Knechte.*" Hac enim locutione non solum magis significetur imperium ac potestas, cui quis subest et ex qua in agendo totus pendet, cum tamen illi homines aliorum περίψημα nonnisi sua voluntate fuerint, sed etiam in ea inest notio contemptus et despicatus, quae in illo περίψημα non magis cogitanda est, cum ne verbo quidem indicaverit Dionysius, contemptos et despicatui habitos esse illos, qui quam addicti fuerint aegrotis illis, ipsa vitae iactura tam luculenter illo tempore demonstrarunt. Melius reddidit ipse STROTHIUS verba ῥῆμα μόνης ἀεὶ δοκοῦν φιλοφροσύνης ἔχεσθαι πληροῦντες: „*sie erfüllten den gemeinen Ausdruck, den man sonst für ein blosses Compliment gehalten.*"

EXCURSUS XIII.

ad

Euseb. Histor. Eccles. VII, 30.

(Tom. II. p. 399.)

Vehementer exercuit et adhuc exercet VV. DD. quaestio, quae fuerint συνείσακτοι illae γυναῖκες Pauli Samosateni, quae ἐπείσακτοι illae, ἀγαπηταὶ s. ἀδελφαί, in quas publice privatimque detonuerint patres ecclesiastici, in quas legum suarum fulmina saepius coniecerunt imperatores adeo Christianorum. Praeter ea quae de illis adspersit I. LANGUS ad Nicephor. VI, 30 p. 486 et RHENANUS ad Rufinum, videnda sunt potissimum quae scripserunt CUIACIUS observatt. II, 29., SUICER. Thesaur. eccles. T. II. p. 1154 sqq. et in Observv. Sacrr. cap. XII., DODWELLUS in diss. Cyprian. tertia, MURATORIUS in Anecdd. Graecc. p. 218 sqq. SALIG. de diptychis veterum p. 293 sqq. ANONYMI dissertatio de commercio cum mulieribus subintroductis, in primitiva ecclesia sacerdotibus interdicto, Dresd. 1743. 4. Io. IUNG. de sensu Canonis III. Synodi Nicaenae I. *etc.*, Heidelb. 1779. 8 p. 28 sqq. Cf. DU FRESNE Glossar. mediae et infimae Graecitatis T. II. p. 1463. Observv. selectt. Halenss. T. VI. p. 230 sqq. et DANZ. de Euseb. C. p. 139 sq., qui simul recte animadvertit contra VALESIUM, rem

minime accuratius explanasse LANGEUM l. l.; quippe qui paucissime tantum monuerit, neque nunc quae sint συνείσακτοι illae, satis liquere. Quae cum ita sint, minime actum agere mihi videor, si quid ipse de illis statuendum existimem, quam brevissime fieri poterit, hoc loco exponam. Nam minima quaevis hoc in genere persequi, ipsarum chartarum vetant angustiae et συμβολὰς quasdam fortasse non plane inutiles afferre satis habendum est.

Itaque ut ab eo exordiar, quod maxime tenendum esse videatur, errasse equidem ego censeo eos VV. DD. qui de συνεισάκτοις commentati sunt, potissimum in eo, quod unam et quae omni tempore quo συνείσακτοι fuerunt, atque ubivis valeret, illius vocabuli definitionem quaesiverunt et proposuerunt, unde fieri non poterat quin vel satis manca vel prorsus falsa esset ea qua usi sunt, συνεισάκτους definiendi ratio. Contra ex mea sententia duplex potius συνεισάκτων genus, id est, συνείσακτοι illae γυναῖκες Pauli Samosateni et συνείσακτοι s. ἐπείσακτοι, ἀγαπηταί, s. ἀδελφαί temporum insequentium probe distinguendae sunt. Quaerentibus enim quales fuerint Pauli et clericorum huius aequalium συνείσακτοι, equidem nihil puto responderi posse, nisi illas fuisse *vel feminas vel virgines, quarum paulo familiarior et liberior consuetudo Paulum quidem Samosatenum et clericos eius aequales, legitimas uxores probabiliter non habentes, in malam* πορνείας *suspicionem vocavit, unde Antiocheni primi et saepius quam alii invidioso* συνεισάκτων *vocabulo eas appellarunt, sed quibus certe Paulus cum presbyteris suis consilio quodam recto et honesto plerumque usus sit.* Sed antequam de altero συνεισάκτων genere exponam, non temere prius genus earum ratione illa me descripsisse et definivisse, paucis probandum erit. Quod quidem tum ex ipsa quam contra Paulum Samosatenum conscripserunt episcopi, epistola tum aliunde facile potest intelligi. Nam ex ipsa illa epistola patet, Paulum et clericos eius aequales usum esse consuetudine quadam familiariori γυναικῶν, quae vel feminae esse possunt vel virgines (vide verba τὰς δὲ συνεισάκτους αὐτοῦ γυναῖκας, — καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων et paulo inferius p. 401. ὅστις μίαν μὲν ἀπέστησεν ἤδη, δύο δὲ ἀκμαζούσας καὶ εὐπρεπεῖς τὴν ὄψιν ἔχει μεθ' ἑαυτοῦ, κἂν ἀπίῃ που, συμπεριφέρει et PASSOW. Lexic. s. v. γυνή), ac propter illam consuetudinem in πορνείας suspicionem illos vocatos (vide potissimum verba p. 399. Ἐπιστάμεθα δὲ — ὅτι τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸ ἱερατεῖον ἅπαν παράδειγμα εἶναι δεῖ τῷ πλήθει πάντων καλῶν ἔργων· — οἱ δ' ὑπωπτεύθησαν· ὥστε καὶ εἰ δοίη τις αὐτῷ τὸ μηδὲν ἀσελγὲς ποιεῖν, ἀλλὰ τήν γε ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοῦ τοιούτου πράγματος φυομένην ἐχρῆν εὐλαβηθῆναι *etc.*), denique Antiochenos vocabulo συνεισάκτων primos illas γυναῖκας certe potuisse ad augendam Pauli invidiam appellare. Vide verba p. 399. ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσι, quae quominus excogitasse credamus Antiochenos illud vocabulum, certe haud impediunt. Sed haec ipsa verba ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομά-

ζουσι docere videntur, Pauli Samosateni tempore aut solos Antiochenos ita illius γυναῖκας appellasse, aut certe illos saepissime et longe saepius quam alios hoc nomine usos fuisse. Cf. DANZ. de Eus. C. p. 140. „Ex nostra epistola primum hoc clarum; nomen συνεισάκτων *tunc temporis* (i. e. Pauli aetate) non fuisse omnibus eiusmodi mulieribus commune, sed locis tantum quibusdam usitatum: quare enim additum esset ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσιν?“ Iam vero his expositis, probandum est recte me de συνεισάκτοις Pauli et clericorum eius aequalium proposuisse reliqua. Negavi enim certe Paulum cum presbyteris et diaconis suis vere πορνείας cum illis feminis commissae esse accusandos, quamvis illam eis vitio verterint episcopi, imo consilio quodam recto et honesto certe plerumque συνεισάκτους suas illos habuisse contendi. Atque hoc satis, credo, potest intelligi ex ipsa ratione, qua de illa Pauli Samosateni cum συνεισάκτοις consuetudine loquuntur patres Antiocheni. Quamvis enim quam lubenter illi aliis Pauli πορνείαν de qua sibi persuadere poterant, probare voluerint, ex eorum epistola luculenter appareat, tamen vanos potius rumusculos et incertam famam quam certa et firma argumenta in illo genere eos secutos esse, non minus ab iis qui non cupidius de Paulo iudicare velint, potest cognosci. Quodsi tam certo constabat de Pauli stupris in illa cum συνεισάκτοις consuetudine commissis, cur tandem, quaeso, illud sacrosancti episcopi disertis verbis non declararunt in epistola sua? Cur quamvis ipsi ne concedere quidem quenquam fingunt nihil ἀσελγὲς a Paulo esse commissum (cf. quae observavi not. 27.), tamen statim addunt simpliciter: ἀλλὰ τήν γε ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοῦ τοιούτου πράγματος φυομένην ἐχρῆν εὐλαβηθῆναι, μή τινα σκανδαλίσῃ, τοὺς δὲ καὶ μιμεῖσθαι προτρέψηται? Imprudentius quidem neque satis decore Paulum cum suis συνεισάκτοις sed familiarius et liberius vixisse, atque inde aliquod σκάνδαλον praebuisse, hoc quidem non nego, sed stuprandi causa suas συνεισάκτους illum adscivisse, illud ne credam episcopis et iis episcopis qui Paulum ut haereticum damnarunt et ecclesia eiecerunt, ipsa prohibet ratio qua de consuetudine Pauli et clericorum eius aequalium cum suis συνεισάκτοις loquuntur. Quod quidem magis etiam poterit intelligi, si quis non solum quomodo in alterum συνεισάκτως genus detonare amaverint patres potissimum ecclesiastici, sed etiam ipsius epistolae patrum Antiochenorum verba: *Πῶς γὰρ ἂν ἐπιπλήξειεν ἢ νουθετήσειεν ἕτερον, μὴ συγκαταβαίνειν ἐπιπλέον εἰς ταὐτὸν γυναικὶ μὴ ὀλισθῇ φυλαττόμενον etc.*, accuratius consideraverit. Quibus verbis ipsi episcopi, nisi ineptissime eos loquutos esse velimus, temere Paulum certe Samosatenum propter πορνείαν suspectum esse habitum, satis clare significasse censendi sunt. Perperam enim vertit μὴ — γυναικὶ VALESIUS: „ut a frequentiori mulieris consuetudine abstineat“ et STROTHIUS: „*sich nicht so viel zur Frau zu halten*,“ quasi hoc significaverint epi-

scopi, Paulum propter suas συνεισάκτους γυναῖκας (vide verba ὅστις μίαν μὲν ἀπέστησεν ἤδη etc.) non posse recte quenquam adhortari ne iusto saepius uxori suae legitimae coniugalia praestet officia! Quamvis enim συγκαταβαίνειν εἰς ταὐτὸν γυναικὶ de coitu cum uxore potuerit dici (cf. Zosim. hist. II, 8, 2. Kuinoel. Commentar. ad Matth. I, 18 p. 8. ed. III.), tamen quis tandem credat episcopos illud voluisse dicere, cum non solum improbabile sit illorum et Pauli tempore cavere solitos esse clericos admonitionibus suis ne laici iusto saepius coirent cum legitimis suis uxoribus sed etiam ineptissima esset ea, quam a Pauli consuetudine cum συνεισάκτοις repetiissent, causa et ratio, cum potius deinde illud ipsum vitio vertere deberent ipsi Paulo quod saepius rem haberet cum uxore sua, ut taceam non recte γυναικὶ deinde scriptum esse, sed τῇ γυναικὶ scribendum fuisse. Neque vero illa verba μὴ συγκαταβαίνειν — γυναικὶ verti possunt: „ne quis iusto saepius rem habeat cum femina quam non habet in matrimonio," cum deinde prorsus ineptum sit vocabulum ἐπιπλέον, neque frequentior tantum cum quibusdam feminis συνεισάκτοις consuetudo sed omnino omnis cum iis coitus interdicendus esset, imo nihil, siquidem verba protulisse nolimus episcopos illos quae sensu careant, possunt illi his μὴ συγκαταβαίνειν — γυναικὶ dicere voluisse nisi: „ne quis (legitimae uxori haud coniunctus) iusto saepius utatur consuetudine qualicunque vel feminarum vel virginum." Proprie: ne iusto saepius *uno loco conveniat*. Hoc enim sane ne quis faceret, vix poterat quenquam adhortari Paulus Samosatenus, qui ipse uxori legitimae haud coniunctus tamen familiarius et liberius vivere soleret cum feminis et virginibus et hoc modo aliis σκάνδαλον praeberet. Sed nonne si haec sola vera est verborum μὴ—γυναικὶ interpretatio, vel invitos episcopos declarasse apparet, vanam fuisse pessimam illam in quam ipsi et alii vocaverunt Paulum et alios, suspicionem? Nonnullos sane fortasse turpius vixisse cum feminis et virginibus συνεισάκτοις illius temporis clericos, verum sit (vide verba epistolae ὅσοι ὑπὸ τοῦ συνεισάγειν ἑαυτοῖς γυναῖκας ἐξέπεσον), sed vel illud exaggerasse episcopos ad invidiam Pauli Samosateni augendam, tum tota illa qua de eius consuetudine cum συνεισάκτοις loquuntur, ratio tum illa μὴ — γυναικὶ luculenter ostendunt. Neque vero alia in promptu sunt, quibus tam foedam familiaritatem fuisse Pauli et συνεισάκτων suarum, evinci possit. Fac enim vehementiorem libidinem veneream stimulasse Paulum, quid tandem, quaeso, illum impediebat, quo minus eam ineundo rectum et legitimum matrimonium expleret atque ipsius apostoli (1 Corinth. VII, 9.) praeceptum: Κρεῖσσον ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι observaret? Imo uxorem non habuisse Paulum et alios clericos qui συνεισάκτους habuerunt, probabile est quia alias difficilius certe tam male suspecti esse potuisse videntur. An forte liceat credere, Paulum et alios eius aetatis cleri-

cos habuisse. συνεισάκτους aut ut vere nonnisi quendam Platonis amorem alerent, quo vero male castitatis suae iacturam fecissent, aut specioso illo et honestiori pietatis praetextu turpe suum commercium nonnisi texisse et velasse? Neutrum, quantum video, recte potest statui. Nam Paulum certe fuisse eum, qui ita aspernaretur blandimenta sensuum et corporis voluptatis, fugeret, ut in sola nescio qua animorum consuetudine sibi placeret atque illam tantum cum feminis et virginibus vellet habere, nec levissimo indicio significant in epistola sua episcopi, qui potius vitae suavitates cupidius eum quaesivisse dicunt (vide verba δύο δὲ ἀκμαζούσας καὶ εὐπρεπεῖς τὴν ὄψιν ἔχει μεθ' ἑαυτοῦ, κἂν ἀπίῃ που, συμπεριφέρει, καὶ ταῦτα τρυφῶν καὶ ὑπερεμπιμπλάμενος), neque quae de sententiis et moribus Pauli praeterea constant, reddunt probabile. Similiter de aliis clericis tale quid minime significavit epistola. Quod vero ad alteram opinionem pertinet, ea tum iis ipsis quae modo attuli, tum iis quibus paulo antea probare studui, minime foedam fuisse illam Pauli consuetudinem, refellitur. Itaque nullas alias fuisse probabile est Pauli et aliorum eius temporis clericorum συνεισάκτους nisi quas fuisse superius contendi et restat iam illud unum, ut tum quo consilio recto quidem et honesto illi συνεισάκτους suas habuerint, tum qui illud vocabulum invenerint, investigemus. Iam vero quamvis quali honesto consilio συνεισάκτους Paulus habuerit, historia nos haud docuerit, tamen non inepte coniecisse videtur Danz. l. l., officiis quibusdam ecclesiasticis illas feminas destinatas fuisse, atque hanc ob causam earum usum Paulus presbyteris quoque et diaconis concessisse potest, quamvis longe aliam illius rei causam afferant episcopi verbis: οἷς καὶ τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἁμαρτήματα ἀνίατα ὄντα συγκρύπτει, συνειδὼς καὶ ἐλέγξας ὅπως αὐτοὺς ὑπόχρεως ἔχῃ, περὶ ὧν λόγοις καὶ ἔργοις ἀδικεῖ, μὴ τολμῶντας κατηγορεῖν τῷ καθ' ἑαυτοὺς φόβῳ, quod non cogitavit Danzius, cum scriberet: „*quare enim addidisset epistola, episcopum earum usum etiam presbyteris et diaconis concessisse?*" Et quot tandem aliae satis honestae rationes esse possunt, quibus Paulus et alii clerici qui matrimonium nondum inierant, συνεισάκτους haberent? Quidni Paulus per longius tempus unam et plures secum habuerit ex cognatis suis, fortasse formosiores et quibuscum interdum ut honesta voluptate frueretur, faceret quaedam itinera (cf. p. 401. ὅστις — ὑπερεμπιμπλάμενος)? Quidquid sit, ea quae antea disputavi de Pauli et clericorum aliorum συνεισάκτοις, stare ac manere puto, neque difficilius Antiochenos hoc vocabulum ad Paulum irridendum et invidiae cuiusdam ei conflandae causa excogitasse, probabile reddi potest. Primum enim huic sententiae certe non obstant verba epistolae ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσι, cum iis minime negetur Antiochenos invenisse illud vocabulum quin etiam Antiochenis maxime in usu fuisse declaretur, ut iam supra

monui. Neque tamen cum SALIGIO de diptychis veterum p. 395. Antiochenos vere excogitasse illam vocem inde concludi potest, quod illi Pauli *γυναῖκας* ita vocitaverint, quasi quae quisque nomina et appellationes prae reliquis adamet et usurpet, eas ille invenisse censendus esset. Sed egregie coniectura nostra inde confirmatur, quod Antiochenorum ingenium ad ludibria reperiunda unum omnium maxime pronum et proclive fuisse novimus. Vid. Ammian. Marcellin. XXII, 14. et qui totus hoc testatur, Iuliani misopogon. Cf. ibid. p. 344. B. p. 355. B. p. 356. A. ed. SPANHEM. Adde KUINOEL. Commentar. ad Actor. I, 26. GIESELER. Lehrbuch der KG. T. I. p. 223 not. i. Cf. Luc. VI, 22. POTT. ad Iacob. II, 7. Atque apprime inserviisse illam vocem irrisioni et ignominiae, non minus confitendum erit. Significabantur enim ea *γυναῖκες* a Paulo *clanculum* et *contra fas* adscitae. Vid. LEISNER. et IRMISCH. ad Herodian. I, 5, 13. T. I. p. 155. ed. IRMISCH. cf. GESNER. ad incerti scriptoris dialogum Philopatr. p. 133 sq. „Praepositiones quibus iunctum est hoc verbum (*παρεισώδευσε*), *clandestinum quid et fraudulentum* alias significant, ut in *παρεισάγειν* et *παρείσακτοι* apparet.“ Cf. Euripid. Ion. v. 590 sq. *ἐπείσακτον γένος*. Facile praeterea ut illam appellationem in medium proferrent, Antiochenis suadere poterat locus Galat. II, 4., ubi ab apostolo commemorantur *παρείσακτοι ἀδελφοὶ οἵ τινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι* libertatem Christianam. Similiter malo sensu ubique fere legitur *ἐπακτὸς* i. e. *adscititius*. Vid. Aeschyl. Sept. contra Theb. v. 580. v. 1021. *στράτευμ' ἐπακτόν*. Sophocl. Trachin. *στρατὸν λαβὼν ἐπακτόν*. Et Sophocl. Aiac. v. 1296. *ἐπακτὸς ἀνὴρ* dicitur de adultero. Adde Iren. adv. haeres. I, 20. T. I. p. 91. ed. MASSUET. *ἀμύθητον πλῆθος ἀποκρύφων καὶ νόθων γραφῶν, ἃς αὐτοὶ ἔπλασαν, παρεισφέρουσιν εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνοήτων*. Quid igitur mirum est, Antiochenos quo nonnihil perstringerent illam Pauli ut episcopi paulo familiariorem et liberiorem consuetudinem cum feminis quibusdam et virginibus, neque tamen foedam et turpem, has ipsas feminas et virgines vocasse *συνεισάκτους*? Quas quidem Pauli Samosateni *συνεισάκτους* non inepte dixit STROTHIUS: *Gesellschafts-Damen* (non minus apte fortasse dicantur: *Gesellschafterinnen*), cum nec haec vox sermonis vernaculi ab omni invidia libera sit, in eo vero, ut statim apparebit, egregie V. D. lapsus est, quod ita dici voluit alterum etiam *συνεισάκτων* genus ad quod nunc est progrediendum.

Dicebantur enim inde a seculo IV. ab aliis eodem illo quod Antiocheni excogitaverant, *συνεισάκτων* atque *ἐπεισάκτων* nomine, semetipsas vero, ut honestis quibusdam appellationibus perversam et turpem vitae suae rationem velarent, *ἀγαπητὰς* maxime et *ἀδελφὰς* vocare amabant, *eae mulieres, virgines et potissimum eae virgines sacrae, quas vel clerici uxori legitimae haud con-*

iuncti vel monachi vel haeretici sub honesto quodam praetextu sed reapse certe plerumque nullo alio consilio in contubernium adsciscebant, nisi ut corporis libidinem explerent, unde omni tempore turpissima iis inusta est nota infamiae. Quam quidem *συνεισάκτων* definitionem a priori magno opere differre, nemo non videt, eam vero si quidem temporum Pauli Samosateni aetatem insequentium habetur ratio, non minus esse tenendam, tum gravissimis testimoniis tum aliunde demonstrari potest. Sed ipsa illa testimonia sigillatim et minutatim pertractare, arcti instituti nostri vetant limites, unde satis habendum est, certe potiora ex illis nunc adscribere, praesertim cum iis rite inter se collatis et ponderatis rectam et iustam esse eam alterius *συνεισάκτων* generis quam proposui, definitionem, facile possit perspici. Itaque videant et conferant lectores velim accuratius synodi Ancyranae sub a. 314. habitae canon. XVIII. *τὰς συνερχομένας παρθένους τισὶν, ὡς ἀδελφὰς ἐκωλύσαμεν.* Concil. Aurelianens. I. can. XXIX. Concil. Tur. II. can. X. XIII. Concil. Toletan. IV. can. XLII. XLIII. *Quosdam clericos, qui legitimum non habentes coniugium, extranearum mulierum vel ancillarum suarum interdicta sibi consortia appetunt, damnamus.* Cf. concil. Bracarensis I. can. XV. ubi agapetae vocantur *feminae adoptivae quasi in loco filiae, sororis aut matris.* Concil. Nicaen. I. Can. III. *Ἀπηγόρευσε καθόλου ἡ μεγάλη σύνοδος, μήτε ἐπισκόπῳ, μήτε πρεσβυτέρῳ, μήτε διακόνῳ μήτε ὅλως τινὶ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ, ἐξεῖναι συνείσακτον γυναῖκα ἔχειν· πλὴν εἰ μὴ ἄρα μητέρα ἢ ἀδελφὴν, ἢ ἃ μόνα πρόσωπα πᾶσαν ὑποψίαν διαπέφευγε.* Plura conciliorum decreta vide apud Muratorium in Anecdd. Graec. p. 239. Salig. de diptychis veterum p. 306 sq. Ex patribus iisque Graecis videndus potissimum Gregorius Nazianzenus (vid. Muratorius in Anecdott. Graec. p. 227 sqq.):

Ἡ ἀγαπητή σου καὶ τοὔνομα τοῦτο τὸ σεμνὸν;
Φεῦ, φεῦ μή τι ἔχῃ καὶ ῥυπαρᾶς ἀγαπῆς.

Idem in carmine tertio, quod inscribitur *Praecepta ad Virgines* de diabolo virgines perdituro:

Πολλάκι μὲν συνάγειρεν ὁμόφρονας ἀλλήλοισι
Πνεύματι, καὶ φάος ἦλθεν, ἐπωνυμίην τε γε σεμνὴν,
Τὴν ἀγάπην καλέουσιν, ὑπήλυθεν· αὐτὰρ ἔπειτα
Ἐκ κραδίης ἐπὶ σάρκας ἄγων πόθον ἐγγὺς ἐούσας
Ἢ πῦρ ἠὲ πυρὸς σημήια λυγρὰ δίδωσιν.

Idem:

Σάρκα φέρων συζῆς ἀγαπητῇ σάρκα φερούσῃ;
Καὶ τί φρονεῖν οἴει τοὺς ῥυπαροὺς περί σου;

Chrysostomus in tractatu πρὸς τοὺς συνεισάκτους ἔχοντας παρθένους Tom. I. p. 228 sqq. Opp. ed. Montefalc. haec disputat: *Ἐπὶ μὲν τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων δύο τινὲς ἦσαν προφάσεις, αἱ τὰς γυναῖκας συγκατοικίζουσαι τοῖς ἀνδράσι· μία μὲν ἡ τοῦ γάμου ἀρχαία τε καὶ δίκαια καὶ εὔλογος, ἅτε τὸν Θεὸν ἔχουσα νομοθέτην — ἑτέρα δὲ ἡ τῆς πορνείας καὶ νεωτέρα ταύτης καὶ ἄδικος καὶ παράνομος, ἅτε παρὰ τῶν πονηρῶν εἰσενεχθεῖσα δαιμόνων.* Deinde pergit: *Ἐπὶ δὲ τῆς γενεᾶς τῆς ἡμετέρας καὶ τρίτος ἐπενοήθη τρόπος καινός τις, καὶ παράδοξος καὶ πολλὴν ἔχων τὴν ἀπορίαν τοῖς βουλομένοις τὴν αἰτίαν εὑρεῖν. Εἰσὶ γάρ τινες, οἳ γάμου καὶ συνουσίας χωρὶς, κόρας ἀπειρογάμους ἀγόμενοι, καθίζουσιν οἴκοι διαπαντὸς, καὶ εἰς ἔσχατον γῆρας ἑαυτοῖς συγκατακλείουσιν, οὔτε ἐπὶ παιδοποιΐᾳ· οὐ γάρ φασιν αὐτοῖς συγγίνεσθαι· οὔτε ἐξ ἀκολασίας· λέγουσι γὰρ αὐτὰς ἀκεραίους διατηρεῖν. Ἀλλ' ἐάν τις ἔρηται τὴν αἰτίαν, ἔχουσι μὲν πολλὰς, καὶ μεμελετήκασιν· εὔλογον δὲ, ὡς ἔγωγε οἶμαι, οὐδεμίαν, οὐδὲ σεμνήν. Ἀλλὰ μήπω περὶ τούτων, μηδὲ τὰς ἐκείνων τέως λέγωμεν προφάσεις, ἀλλ' ἣν αὐτοὶ μάλιστα ὑποπτεύομεν εἶναι, ταύτην εἰς μέσον ἀγάγωμεν. Τίς οὖν ἐστιν αὕτη; — — δοκεῖ μοί τινα ἡδονὴν ἔχειν τὸ συνοικεῖν γυναιξὶν, οὐ νόμῳ γάμου μόνον, ἀλλὰ καὶ γάμου καὶ συνουσίας χωρίς. εἰ δὲ οὐκ ὀρθῶς δοκεῖ, λέγειν οὐκ ἔχω· τὴν γὰρ ἐμαυτοῦ τέως ὑμῖν διηγοῦμαι γνώμην, τάχα δὲ οὐ τὴν ἐμαυτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτῶν ἐκείνων· ὅτι γὰρ καὶ ἐκείνοις οὕτω δοκεῖ, δῆλον ἐκεῖθεν. Οὐ γὰρ ἂν τοσαύτης κατεφρόνησαν δόξης, καὶ τοσαύτων σκανδάλων, εἰ μὴ σφοδρά τις ἦν καὶ τυραννικὴ τῆς συνοικήσεως ταύτης ἡ ἡδονή* etc. Ibid. p. 231. *Εἰ δέ τις ἡμῶν ἀκρασίαν καταγινώσκει ἀπὸ τούτων τῶν ῥημάτων, τοὺς γενναίους ἄνδρας, καὶ γυναιξὶ συνοικοῦντας μηδὲν πάσχειν δεινὸν, μακαρίζω μὲν τοὺς τοιούτους τινάς· καὶ ἴσως μὲν καὶ αὐτὸς πείθομαι, ὅτι δυνατὸν εἶναι τοιούτους τινάς. Ἐβουλόμην δὲ καὶ τοὺς ἐγκαλοῦντας ἡμῖν πεῖσαι τοῦτο, ὅτι νέος σφριγῶν τῷ σώματι, κόρῃ συνοικῶν παρθένῳ, καὶ συγκαθήμενος, καὶ συνδειπνῶν, καὶ συνδιαλεγόμενος δι' ἡμέρας· τῶν γὰρ ἄλλων οὐδὲν προστίθημι, τοὺς ἀκαίρους γέλωτας, τὰς διαχύσεις, καὶ τὰ μαλακὰ ῥήματα, καὶ τὰ ἄλλα, ἃ μηδὲ λέγειν ἴσως καλόν· ἀλλ' ὅτι τὴν αὐτὴν ἔχων οἰκίαν, καὶ τραπέζης καὶ λόγων κοινωνῶν, καὶ μετὰ παῤῥησίας πολλῆς, καὶ μεταλαμβάνων πολλῶν, καὶ μεταδιδοὺς οὐδενὶ τῶν ἀνθρώπων ἁλίσκεται, ἀλλὰ καθαρὸς ἐπιθυμίας τε μένει πονηρᾶς, καὶ ἡδονῆς ἐβουλόμην ταῦτα δύνασθαι πείθειν τοὺς ἐγκαλοῦντας ἡμῖν, ἀλλ' οὐκ ἐθέλουσι πείθεσθαι.* Et p. 233.: *Κἂν μυριάκις φιλοσοφῇς, δι' αὐτῶν ἐλέγχῃ τῶν πραγμάτων οὐ τὴν τυχοῦσαν δεχόμενος βλάβην ἀπὸ τῆς συνοικήσεως ταύτης. Ὅταν γὰρ ἴδω σε δυσαποσπάστως ἔχοντα, καὶ μυρίων βλαπτομένων καταφρονοῦντα, καὶ πολλῶν ἐγκαλούντων οὐδὲ ἐπιστρεφόμενον, ἀλλὰ καὶ τὴν δόξαν σαυτοῦ καταπατοῦντα καὶ τῷ κοινῷ τῆς ἐκκλησίας προστριβόμενον κατηγορίαν πολλὴν, καὶ τὰ τῶν ἀπίστων ἀνοίγοντα στόματα, καὶ πάντας πονηρᾷ περιβάλλοντα δόξῃ, καὶ τοσαῦτα μὲν ἀπὸ τοῦ συνοικεῖν κακὰ, ἀγαθὸν δὲ μηδὲν ὑμῖν ἐγγινόμενον, ἀπὸ δὲ τοῦ χωρισμοῦ, τούτων μὲν ἁπάντων τὴν ἀναίρεσιν τῶν κακῶν, πολλῶν δὲ ἑτέρων κτῆσιν ἀγαθῶν, εἶτα*

οἶκ ἀνεχόμενον ἀποπηδῆσαι, πῶς δυνήσομαι πεῖσαι τοὺς ἐγκαλοῦντας, πάσης ἀπήλλαξαι προσπάθειας, ἢ ἐπιθυμίας εἰ πονήρας καθαρός; Similiter p. 234 sq. verissime ridet Chrysostomus eos, qui quam videant συνοικοῦντα παρθένοις, καὶ προσδεδεμένον, καὶ τρυφῶντα, τὴν ψυχὴν προϊέμενον μᾶλλον, ἢ τὴν σύνοικον, καὶ πάντα καὶ παθεῖν ποιῆσαι αἱρούμενον, ἢ χωρισθῆναι τῆς ποθουμένης, tamen nolint πω εἰν πονηρόν τι, μηδὲ ἐπιθυμίας εἶναι νομίζειν τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ εὐ βείας, his verbis: Ἀλλ' οὐ περὶ τῶν σώματα ἐχόντων, ἃ θαυμ ἀλλὰ περὶ τοῖς λίθοις συνοικούντων οὕτω διακεῖσθαι χρή, deus, se nullam aliam invenire posse causam illius συνοικήσεως ἢ πονηρὰν ἐπιθυμίαν καὶ ἡδονὴν ἐπονείδιστον.

Deinde ad praetextus deveniens Chrysostomus, quibus συνοίκησιν velare studuerint, p. 235. haec affert: Τί οὖν ἂν δυνη αἰτίαν εὔλογον καὶ δικαίαν εἰπεῖν, ἴση μάτην ταῦτα περὶ ἡμῶν τίς μάλιστα μὲν, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχετε τοιαύτην· πλὴν ἀλλὰ οὕτως ἐβου μαθεῖν, εἴ τινα σκιὰν γοῦν ἔχετε εὐλόγου προφάσεως εἰπεῖν. Ἀ στάτευτος (defensore caret), φησίν, ἐστὶν ἡ παρθένος ἄνδρα ἔχουσα, οὐ κηδεστὴν, πολλάκις δὲ οὐδὲ πα οὐκ ἀδελφὸν, καὶ δεῖται τοῦ χεῖρα ὀρέξοντος, καὶ τὴ μίαν παραμυθησομένου, καὶ πανταχοῦ προβεβλη καὶ καταστήσοντος αὐτὴν ἐν ἀσφαλείᾳ πολλῇ. Quae refutat Chrysostomus p. 235 sqq. Novam vero causam q συνεισάκτους παρθένους habebant, uti solerent, idem affert p Τίς οἰκονομήσει, φησί, τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν ἡμῶν ἐπόψεται τὰ ὄντα; τίς δὲ προστήσεται ἡμῶν ἔξω διατριβόντων, νικὸς ἔνδον οὐκ οὔσης; καὶ γὰρ καὶ ταῦτα λέγουσιν, ἐναντία τε ὄν προτέροις, καὶ αἰσχρότερα. P. 243. quanta labe ab illis συνει ecclesia sit contaminata, exponit Chrysostomus eandemque tam esse dicit, ut quamvis velit, non possit singula exp πάντα μὲν οὐδὲ βουλομένοις δυνατὸν εἰπεῖν. Adde incerti scr homil. ὅτι οὐ χρὴ εὐτραπελίζειν τὸν ἀσκητὴν edit. a Montef Chrysost. T. I. p. 809. D. Cf. Gregor. Nyssen. cap. XIII. ginitate: Οἱ μέχρις ὀνόματος τὴν ἀγαμίαν ἐπιτηδεύσαντες, οὐδὲν ρουσι τοῦ κοινοῦ βίου, οὐ μόνον τῇ γαστρὶ τὰ πρὸς ἡδονὴν χαρ ἀλλὰ γυναιξὶ κατὰ τὸ φανερὸν συνοικοῦντες, καὶ ἀδελφότητα αὐτὴν συμβίωσιν ὀνομάζοντες, ὡς δὴ τὴν πρὸς τὸ χεῖρον ὑπ ὀνόματι σεμνοτέρῳ περικαλύπτοντες. Sed ut redeam Chrysostomum, similia quae de virginibus συνεισάκτοις, συνεισάκτοις ille disputat in sequenti tractatu qui inscribitur Morellium et Montefalconium (Tom. I. p. 248.): μὴ κανονικὰς συνοικοῦν ἀνδράσιν, apud Savilium: πρὸς τὰς ἔχο δρας συνεισάκτους. Ubi postquam magnopere deploravit Chr mus, quod virginitas quae cum coniugio comparata se maiori dignitate fuerit habita (τὰ πρωτεῖα εἶχε καὶ τὴν προεδ

m propter ipsarum virginum lasciviorem vitam vix in se- ordine manere posse videatur, p. 252. ita pergit: "Ωσπερ ἀρχούντων τούτων εἰς βλάβην, ἄνδρας τινὰς οὐδαμόθεν αὐταῖς ντας λαβοῦσαι συγκατακλείουσι, καὶ τὸν πάντα συνοικίζουσι χρόνον ερ ἐνδεικνύμεναι καὶ διὰ τούτων, καὶ διὰ τῶν εἰρη- , ὅτι ἄκουσαι ἐπὶ τὴν παρθενίαν εἱλκύσθησαν, καὶ παραμυθοῦνται τὴν βίαν καὶ τὴν ἀνάγκην. Τί γάρ; των χεῖρω παρὰ πάντων, ὅταν ταῦτα γίνηται, λέγεται καὶ παρὰ αι οἰκείων; ταύτας δὲ ζῆν ἢ ἀναπνεῖν ὅλως ἔδει, ἀλλὰ μὴ διαπρί- σας; ἢ κατορύττεσθαι ζώσας μετ' ἐκείνων αὐτῶν; καὶ γὰρ καὶ αι τούτων πολλῷ πλείονα ἅπαντες λέγουσι· καὶ δρόμος λοιπὸν ταῖς (obstetricibus) καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπὶ τὰς τῶν παρθένων οἰ- θόνπερ πρὸς τὰς ὠδίνουσας, οὐχ ὥστε λοχεῦσαι τίκτουσας· γέγονε καὶ ἐπί τινων καὶ τοῦτο· ἀλλ' ὥστε διαγνῶναι καθάπερ ἐπὶ τῶν ων θεραπαινίδων, τίς μὲν ἡ διεφθαρμένη, τίς δὲ ἡ ἀνέπαφος· καὶ πήκουσε ῥαδίως τῇ δοκιμασίᾳ, ἡ δὲ ἀντεῖπε, καὶ αὐτῷ τούτῳ κατ- σα ἀπῆλθεν, εἰ καὶ μὴ διέφθαρτο· καὶ ἡ μὲν ἑάλω, ἡ δὲ οὐχ καὶ αὐτὴ δὲ πάλιν οὐχ ἧττον ἐκείνης αἰσχύνεται, μὴ δυνηθεῖσα ως ἀπὸ τοῦ τρόπου φανῆναι, ἀλλὰ μαρτυρίας τῆς ἀπὸ τῆς ἐξετά- ηθεῖσα. Πόσων οὐκ ἄξια ταῦτα δακρύων; πόσων οὐκ ἄξια θανά- k. Ibid. p. 253. Καὶ πῶς ταῦτα ἀνάγκη ᾖ συμβῆναι, φησίν, ὅ- μεν δεῖξαι τὸ σῶμα ἡμῖν μὴ διεφθαρμένον, μηδὲ πεπορνευμένον; ι μὲν αὕτη ἡ ἐπίδειξις οὐχὶ νῦν, ἀλλὰ τότε ἔσται δήλη κατὰ τὴν ἡ- κείνην. Μαίας μὲν γὰρ σοφία καὶ τέχνη τοσοῦτον δύναται μόνον μίξιν ἀνδρὸς οὐκ ἐδέξατο τὸ σῶμα· εἰ δὲ καὶ ἁφὴν ἀνελεύθερον, ἀπὸ τῶν φιλημάτων, καὶ τὴν τῶν περιπλοκῶν μοιχείαν διέφυγε, ρὰν, ἡ ἡμέρα δηλώσει τότε ἐκείνη etc. Et paulo post: εἰ — ἀν- ιθυμεῖς ἔχειν συνοικοῦντας, πολλῷ — βέλτιον γαμεῖν ἐκείνως, ἢ ειν οὕτως. P. 225. τέως δ' ἄν σε ἔρωμαι τῆς ὁμοσκηνίας τὴν ιν ταύτης, τίνα ἂν ἔχῃς εἰπεῖν; ἀσθενής εἰμι, φησί, καὶ καὶ οὐχ ἱκανὴ μόνη ταῖς χρείαις ἀρκέσαι ταῖς ἐμαυ- καὶ μὴν, ὅτε τοῖς συνοικοῦσιν ὑμῖν ἐγκαλοῦμεν, τοὐναντίον λεγόν- όμεν, ὅτι διὰ τὴν αὐτῶν διακονίαν ὑμᾶς κατέχουσι. Porro vid. nius haeres. LXVII., ubi de Hieracitis haec scribit: Χλευ- δὲ τελειότητα ἰδί' ἃς κέκτηνται συνεισάκτους γυναῖκας δι' ἧς σιν φιλοτιμεῖσθαι εἰς ὑπηρεσίαν. Idem Epiphan. LXXVIII. eos qui συνεισάκτους et ἀγαπητὰς habuerint, de- illud esse conatos refert exemplo Iohannis evangelistae, sus a Christo θεομήτορα παρθένον ἔλαβεν εἰς τὰ ἴδια Iohann. 7. Epiphanius autem pergit: Ἀλλὰ μὴ τοῦτο στραφῇ εἰς βλά- , καὶ δόξωσιν ἐκ τούτω λαμβάνειν πρόφασιν, συνεισάκτους καὶ ἀγα- καλουμένας ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν διὰ κακομήχανον ὑπόνοιαν. Prae- busi videntur loco 1 Corinth. IX, 4. De Encratitis vero . haeres. LXVIII.: Inter mulieres reperiuntur, *mulieres que decipiunt*, cum mulieribus iter faciunt, simul cum

οἵαν ἀνεχόμενον ἀποπηδῆσαι, πῶς δυνήσομαι πᾶσι τοὺς ἐγκαλοῦντας, ὅτι πάσης ἀπήλλαξαι προσπαθείας, ἢ ἐπιθυμίας εἰ πονήρας καθαρός; Similiter p. 234 sq. verissime ridet Chrysostomus eos, qui quamvis videant συνοικοῦντα παρθένοις, καὶ προσδεδεμένον, καὶ τρυφῶντα, καὶ τὴν ψυχὴν προϊέμενον μᾶλλον, ἢ τὴν σύνοικον, καὶ πάντα καὶ παθεῖν καὶ ποιῆσαι αἱρούμενον, ἢ χωρισθῆναι τῆς ποθουμένης, tamen nolint πιστεύειν πονηρόν τι, μηδὲ ἐπιθυμίας εἶναι νομίζειν τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ εὐλαβείας, his verbis: Ἀλλ' οὐ περὶ τῶν σώματα ἐχόντων, εἰ θαυμάσιε, ἀλλὰ περὶ τοῖς λίθοις συνοικούντων, οὕτω διακεῖσθαι χρὴ, addens, se nullam aliam invenire posse causam illius συνοικήσεως ἀλλ' ἢ πονηρὰν ἐπιθυμίαν καὶ ἡδονὴν ἐπονείδιστον.

Deinde ad praetextus deveniens Chrysostomus, quibus illam συνοίκησιν velare studuerint, p. 235. haec affert: Τί οὖν ἂν δυνηθῶμεν αἰτίαν εὔλογον καὶ δικαίαν εἰπεῖν, ἴση μάτην ταῦτα περὶ ἡμῶν εἰρηκώς; μάλιστα μὲν, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχετε τοιαύτην· πλὴν ἀλλὰ οὕτως ἐβουλόμην μαθεῖν, εἴ τινα σκιὰν γοῦν ἔχετε εὐλόγου προφάσεως εἰπεῖν. Ἀπροστάτευτος (defensore caret), φησίν, ἐστὶν ἡ παρθένος, οὐκ ἄνδρα ἔχουσα, οὐ κηδεστὴν, πολλάκις δὲ οὐδὲ πατέρα, οὐκ ἀδελφὸν, καὶ δεῖται τοῦ χεῖρα ὀρέξοντος, καὶ τὴν ἐρημίαν παραμυθησομένου, καὶ πανταχοῦ προβεβλημένου καὶ καταστήσοντος αὐτὴν ἐν ἀσφαλείᾳ πολλῇ. Quae statim refutat Chrysostomus p. 235 sqq. Novam vero causam qua qui συνεισάκτους παρθένους habebant, uti solerent, idem affert p. 240. Τίς οἰκονομήσει, φησὶ, τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν ἡμῶν; τίς δὲ ἐπόψεται τὰ ὄντα; τίς δὲ προστήσεται ἡμῶν ἔξω διατριβόντων, καὶ γυναικὸς ἔνδον οὐκ οὔσης; καὶ γὰρ καὶ ταῦτα λέγουσιν, ἐναντία τε ὄντα τοῖς προτέροις, καὶ αἰσχρότερα. P. 243. quanta labe ab illis συνεισάκτοις ecclesia sit contaminata, exponit Chrysostomus eandemque tantam esse dicit, ut quamvis velit, non possit singula exponere, πάντα μὲν οὐδὲ βουλομένοις δυνατὸν εἰπεῖν. Adde incerti scriptoris homil. ὅτι οὐ χρὴ εὐτραπελίζειν τὸν ἀσκητὴν edit. a MONTEFALC. in Chrysost. T. I. p. 809. D. Cf. Gregor. Nyssen. cap. XIII. de virginitate: Οἱ μέχρις ὀνόματος τὴν ἀγαμίαν ἐπιτηδεύσαντες, οὐδὲν διαφέρουσι τοῦ κοινοῦ βίου, οὐ μόνον τῇ γαστρὶ τὰ πρὸς ἡδονὴν χαριζόμενοι, ἀλλὰ γυναιξὶ κατὰ τὸ φανερὸν συνοικοῦντες, καὶ ἀδελφότητα τὴν τοιαύτην συμβίωσιν ὀνομάζοντες, ὡς δὴ τὴν πρὸς τὸ χεῖρον ὑπόνοιαν ὀνόματι σεμνοτέρῳ περικαλύπτοντες. Sed ut redeamus ad Chrysostomum, similia quae de virginibus συνεισάκτοις, de viris συνεισάκτοις ille disputat in sequenti tractatu qui inscribitur apud MORELLIUM et MONTEFALCONIUM (Tom. I. p. 248.): Περὶ τοῦ μὴ κανονικὰς συνοικεῖν ἀνδράσιν, apud SAVILIUM: πρὸς τὰς ἐχούσας ἄνδρας συνεισάκτους. Ubi postquam magnopere deploravit Chrysostomus, quod virginitas quae cum coniugio comparata semper in maiori dignitate fuerit habita (τὰ πρωτεῖα εἶχε καὶ τὴν προεδρίαν πά-

mine semet ipsas appellare consueverint *συνείσακτοι* mulieres et virgines sacrae non minus quam *fratrum* ii clerici et maxime monachi quas virgines sacrae adsciscebant in turpe contubernium, unde non minus legimus de viris *συνεισάκτοις* quam feminis et virginibus sacris *συνεισάκτοις*. Vide carmina Gregorii Nazianzeni quae edidit Muratorius l. l. p. 184 sqq. Neque vero difficilius illud quod quaerimus, inveniri potest. Cum enim honestissima et honorificentissima *fratrum* et *sororum* appellatio imponi soleret iis, qui legitimo matrimonio copulati communi consensu illud dissolverent eo consilio, ut officiis coniugalibus abstinentes et liberi, ad continentiam castitatemque redirent (vid. Amphilochius in vit. Basilii p. 198. ed. Combefis. λέγει τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ὀνόματι μὲν, ἀδελφῇ δὲ χρήσει. Gregor. M. diall. IV, 11. Presbyterum suum ut *sororem* diligens. Dodwell. dissert. Cyprian. III. §. 15. Salig. de diptychis veterum p. 312 sqq.), *συνείσακτοι* eandem illam gloriosam appellationem sibi imposuerunt, ut ea scelera sua tegerent et ab omni coitu abstinere viderentur. Praeterea temporibus longe antiquioribus honesto nomine *sororum* vocatae fuerant virgines non quidem sacrae sed quae virginitatem custodire sponte sua similiter decreverant, et ut omnes libidinis impetus retunderent atque omnem cupiditatem corporis vincerent, cum clericis interdum habitarent, quamvis non semper sensuum illecebras vincentes, de quibus infra agetur. Similiter vero ἀγαπητοὺς et ἀγαπητὰς se vocare *συνείσακτοι* poterant, quo nomine indicare voluisse videntur amorem suum esse purum ab omni foeditate et turpitudine.

Sequitur iam ut videamus, quomodo alterum *συνεισάκτων* vel virorum vel feminarum et virginum sacrarum genus quod profecto a Pauli Samosateni *συνεισάκτοις* toto coelo distans ecclesiam Christianam flagitiis suis pessime inquinavit et commaculavit, in ipsa illa ecclesia oriri potuerit. Fuerunt enim plures VV. DD., qui ex philosophia Platonis et scholis Platonicorum luem illam in ecclesiam Christianam profluxisse contenderent. Vid. Dodwell. l. l. §. VI — XIV., qui tamen §. V. illius mali originem certe simul ex imitatione gentilium in universum repetit his propositis: „Venio igitur ut ostendam qua tandem origine illud emanaverit. Erant enim apud ethnicos etiam foeminae quae philosophiae praetextu, virorum familiaritatem assuescerent, qualis illa fuit Ciceronis Corellia, quamvis stuprum eius Ciceroni obiecerit is, quicunque fuit, qui sub Fusii Caleni persona in Ciceronem declamavit, apud Dionem. Ciceronis nomen ab hoc probro purgavit in quaestura sua Corradus. Meminit ipsius aliquoties in epistolis (ad famill. XIII, 72. ad Attic. XIII, 21. XIV, 22.) Cicero, sed ita meminit, ut studiorum fuisse potius quam eroticorum, cum illa commercium facile intelligatur. Hanc *συνείσακτον* alicubi, ni fallor, ap-

pellat Plutarchus, et quidem ita appellat, quasi nomen ipsum apud Graecos vulgo obtinuisset (cf. supra p. 423.). Inde συνεισάκτων ecclesiasticorum profluxerit exemplum a viris etiam magnis philosophicisque commendatum?" Cf. SALIG. de diptychis veterum p. 294 sq. III. Sed ad philosophiam maxime Platonicam esse confugiendum, si quis illius mali originem perspicere et explicare velit, cum DODWELLO loco priore, quem laudavimus, statuunt MURATORIUS l. l. p. 236.: „Ut tamen altius inquiratur in huius pestis originem, ad Platonicam philosophiam primo divertere necesse est. Vix autem est quisquam inter eruditos, cui hanc in rem Socratis ac Platonis dogmata ignota sint. Scilicet Amorem quendam illi Philosophi excogitarunt, non corporum quidem, sed animorum, et hunc masculis etiam erga masculos communem fecere, uti luculenter ostendit in praefatione ad Platonis convivium Marsilius Ficinus." MOSHEMIUS in dissertat. de turbata per recentiores Platonicos ecclesia p. 214 sq. dissertt. ad histor. eccles. pertinentt. Vol. I. ed. III.: „Nec aliunde mulieres, quae subintroductae et ἀγαπηταὶ vocantur, derivatae sunt: de quibus ex instituto DODWELLUS et MURATORIUS egerunt." Observv. selectt. Halenss. Tom. VI. p. 230 sqq. STROTHIUS in edit. Graeca histor. eccles. Euseb. p. 466 not. 55.: „αἱ συνείσακτοι mulieres erant neque uxores, neque concubinae, sed tales, inter quas et virum, Christiani seu Platonici amoris quoddam vinculum intercedebat." Eiusd. Uebersetzung der KG. des Euseb. T. I. p. 590 not. 14. cf. LANGUS ad Nicephor. VI, 30. Iam vero si vera sunt quae de συνεισάκτοις disputavimus, hanc opinionem aut nullo aut infirmissimo fundamento niti, facile apparebit. Primum enim hanc συνεισάκτων originem investigandi rationem non posse transferri ad prius illud earum genus, id est, ad Pauli Samosateni et clericorum eius aetatis συνεισάκτους, quas temere confuderunt VV. DD. cum altero earum genere, monuisse sufficiet et iam supra tetigimus. Cf. pag. 422. Neque vero alterius et satis perversi generis originem ex Platonica philosophia repetendam esse, similiter, credo, apparebit. Primum enim huic opinioni prorsus contradicunt omnia, quae umquam de altero συνεισάκτων genere prolata sunt, veterum testimonia, quae ne levissime quidem significant, hoc συνεισάκτων genus Platonicum quendam animorum coniunctionem illo suo commercio vere voluisse alere et hoc ipso modo turpissima sua facinora patrasse, multo minus autem vere intercessisse aliquod Platonici amoris vinculum inter illas indicant, ut STROTHIUS opinatus est, imo ad unum omnes testantur, nihil nisi libidinis aestum vere instigasse clericos, monachos, haereticos, virgines sacras et feminas ad illam consuetudinem, ad quam excusandam clerici et monachi potissimum vel sexus feminei sine ipsis vel suam ipsorum sine feminis viventium imbecillitatem, feminae et virgines vicissim vero-

minime accuratius explanasse Langeum l. l.; quippe qui paucissime tantum monuerit, neque nunc quae sint συνείσακτοι illae, satis liquere. Quae cum ita sint, minime actum agere mihi videor, si quid ipse de illis statuendum existimem, quam brevissime fieri poterit, hoc loco exponam. Nam minima quaevis hoc in genere persequi, ipsarum chartarum vetant angustiae et ἀναβολὰς quasdam fortasse non plane inutiles afferre satis habendum est.

Itaque ut ab eo exordiar, quod maxime tenendum esse videatur, errasse equidem ego censeo eos VV. DD. qui de συνεισάκτοις commentati sunt, potissimum in eo, quod unam et quae omni tempore quo συνείσακτοι fuerunt, atque ubivis valeret, illius vocabuli definitionem quaesiverunt et proposuerunt, unde fieri non poterat quin vel satis manca vel prorsus falsa esset ea qua usi sunt, συνεισάκτους definiendi ratio. Contra ex mea sententia duplex potius συνεισάκτων genus, id est, συνείσακτοι illae γυναῖκες Pauli Samosateni et συνείσακτοι s. ἐπείσακτοι, ἀγαπηταὶ s. ἀδελφαὶ temporum insequentium probe distinguendae sunt. Quaerentibus enim quales fuerint Pauli et clericorum huius aequalium συνείσακτοι, equidem nihil puto responderi posse, nisi illas fuisse *vel feminas vel virgines, quarum paulo familiarior et liberior consuetudo Paulum quidem Samosatenum et clericos eius aequales, legitimas uxores probabiliter non habentes, in malam* πορνείας *suspicionem vocavit, unde Antiocheni primi et saepius quam alii invidioso* συνεισάκτων *vocabulo eas appellarunt, sed quibus certe Paulus cum presbyteris suis consilio quodam recto et honesto plerumque usus sit.* Sed antequam de altero συνεισάκτων genere exponam, non temere prius genus earum ratione illa me descripsisse et definivisse, paucis probandum erit. Quod quidem tum ex ipsa quam contra Paulum Samosatenum conscripserunt episcopi, epistola tum aliunde facile potest intelligi. Nam ex ipsa illa epistola patet, Paulum et clericos eius aequales usum esse consuetudine quadam familiariori γυναικῶν, quae vel feminae esse possunt vel virgines (vide verba τὰς δὲ συνεισάκτους αὐτοῦ γυναῖκας — καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων et paullo inferius p. 401. ὅστις μίαν μὲν ἀπέστησεν ἤδη, δύο δὲ ἀκμαζούσας καὶ εὐπρεπεῖς τὴν ὄψιν ἔχει μεθ᾽ ἑαυτοῦ, κἂν ἀπίῃ που συμπεριφέρει et Passow. Lexic. s. v. γυνή), ac propter illam consuetudinem in πορνείας suspicionem illos vocatos (vide potissimum verba p. 399. Ἐπιστάμεθα δὲ — ὅτι τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸ ἱερατεῖον ἅπαν παράδειγμα εἶναι δεῖ τῷ πλήθει πάντων καλῶν ἔργων· — οἱ δ᾽ ὑπωπτεύθησαν· ὥστε καὶ εἰ δοίη τις αὐτῷ τὸ μηδὲν ἀσελγὲς ποιεῖν, ἀλλὰ τήν γε ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοῦ τοιούτου πράγματος φυομένην ἐχρῆν εὐλαβηθῆναι etc.), denique Antiochenos vocabulo συνεισάκτων primos illas γυναῖκας certe potuisse ad augendam Pauli invidiam appellare. Vide verba p. 399. ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσι, quae quominus excogitasse credamus Antiochenos illud vocabulum, certe haud impediunt. Sed haec ipsa verba ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομά-

tudinem inducti esse censendi erunt, siquidem fides habenda sit in eo Epiphanio. Nam Encratitae certe quamvis habuerint fortasse ipsi feminas συνεισάκτους, tamen non ad explendam libidinem Veneream sed potius coërcendam iis possunt usi esse. Itaque de Hieracitis tantum verum sit quod tradit Epiphanius. Fac autem alios quoque haereticos illa συνεισάκτων consuetudine sese polluisse, ad ipsam illam Platonis philosophia certe non semper neque sola eos impulisse dicenda erit. Quod autem pertinet ad clericos, monachos, virgines sacras, quid horum libidinem Veneream tanto opere excitaverit, ut tam foedam inter se inirent consuetudinem, haud difficile est ad divinandum. Monachi enim et virgines sacrae quam facile potuerint ad turpe quoddam commercium impelli, cum ineptissime ipsi vellent fugere quod sanctissimae et immutabiles ipsius naturae leges postulant, clericos vero, qui satis mature pluribus modis a recto et honesto matrimonio avocarentur et deterrerentur, non minus facile potuisse quaerere, quomodo alio ex ipsorum certe opinione minus invidioso modo libidinis suae ignem restinguerent, et si invenissent, ambabus veluti manibus illud arrepturos fuisse, nemo non, credo, debebit concedere. Atque ita feminae quoque ad impurum illud contubernium clericis et monachis sese tradiderunt. Cf. I. E. Ch. Schmidt. Handbuch der christlichen Kirchengeschichte T. III. p. 61.: „*Vermuthlich enthielten sich shon damahls* (post synodi Eliberitanae a. CCCV. habitae decreta) *die meisten verheiratheten Kleriker in Spanien ihrer Gattinnen f r e y w i l l i g. — — War es einmahl dahin gekommen, dass die herrschende Meinung Enthaltsamkeit von den Klerikern forderte, so entsagte wohl mancher der ehelichen Befriedigung des Geschlechtstriebes, a l l e i n n u r, u m s i c h d a f ü r a u f a n d r e W e i s e i m G e h e i m e n z u e n t s c h ä d i g e n. So wurde nun den Ausschweifungen des Klerus Thor und Thür geöffnet.*“ Et p. 62. l. l. V. D. haec addit: „*Das erste und bequemste Mittel war wohl — das, dass B e y s c h l ä f e r i n n e n unter dem Namen von Haushälterinnen gehalten wurden. Schon die Elvirische Synode musste es daher den Geistlichen untersagen, andere Weiber als Schwestern oder Töchter in dem Hause zu halten* (Cf. Aucyran. synod. a. CCCXIV. habitae can. 19. et reliquarum synodd. cann.). *Die Nicänische Synode gab eine ä h n l i c h e Vorschrift, doch nahm sie auch Mütter, Tanten, und andere u n v e r d ä c h t i g e Personen aus.*“ Et paulo post ibidem haec leguntur: „*Wenn auch den Geistlichen die Haushälterinnen* (συνείσακτοι γυναῖκες) *untersagt waren*, so *konnte es ihnen dennoch nicht an Gelegenheit fehlen*, *mit Weibern in geheimen, unerlaubtem Umgange zu leben. Die vielen J u n g f r a u e n und W i t t w e n — die sich der Ehelosigkeit bestimmten, — die P r e s b y t e r i n n e n und D i a k o n i s s e n, d i e i n d e m D i e n s t e d e r K i r c h e*

standen — mussten vielleicht nicht selten die Stelle der Haushälterinnen vertreten.“ Adde Calixt. de coniugio clericorum p. 201 sq. ed. Henke et Planck. Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung Tom. I. p. 348. Gieseler. Lehrbuch der KG. T. I. p. 232 sq.: „*Die Werthschätzung des ehelosen Standes führte zwar noch nicht dahin, die Ehe den Priestern ganz zu verbieten; nachdem ihnen indess schon früher die zweite Ehe untersagt war, kam es jetzt auch auf, dass sie nur die von der Ordination geheirathete Frau behalten, im Amte selbst aber nicht mehr heirathen durften, und dass sie eine Jungfrau geheirathet haben mussten.*“

Restat iam ut ostendam, praeter duplex illud *συνεισάκτων* genus de quo adhuc disputavi, in ecclesia Christiana fuisse nullum. Fuerunt enim qui *συνεισάκτους* non solum cum Donwello l. l. in Cypriano, sed etiam cum Muratorio l. l. p. 235 sqq. in Herma et Tertulliano reperisse sibi viderentur. Cf. Salig. l. l. p. 302 sqq. Sed neque prius nec posterius *συνεισάκτων* genus quod cognovimus, scriptores illos commemorare, sponte sua intelligetur. Ut enim taceam, illud ipsum vocabulum *συνεισάκτων* nullum ex tribus illis scriptoribus usurpasse, cum eadem res adesse posset, quamvis abesset nomen ab Antiochenis inventum, et certe *fratrum* ac *sororum* nomina in illis inveniantur, ex quorum vero nominum similitudine rei convenientiam efficere velle, non minus vitiosum esset, tenendum est potius, nullum ex illis scriptoribus de eadem re loqui et de secundo certe genere *συνεισάκτων* nullum potuisse propter diversas temporis rationes loqui, per se apparere. Num enim tempore Hermae, Cypriani et Tertulliani erant iam monachi et virgines sacrae? Num clericis ita iam tunc temporis honestum et legitimum matrimonium impediebatur, ut turpi cum feminis et virginibus commercio corporis libidines explere studere vellent? Sed nec Pauli *συνείσακτοι* ab Herma, Tertulliano et Cypriano commemorantur et rei ratio potius haec est. Antiquissimo certe tempore et vel ante Tertulliani et Cypriani aetatem (ante hos enim vixisse quisquis scripserit Hermae qui vocatur, *pastorem*, cum aliis nobis probabile videtur, cf. Moshem. institt. histor. Christ. maior. secul. I. p. 224.), cum virginitatis magna esset existimatio (vide praeter locos quos ex Pseudo-Ignatio laudat Salig. l. l. p. 296., quos idem citat constitt. apost. II, 26. *Αἱ παρθένοι εἰς τύπον τοῦ θυμιατηρίου τετιμήσθωσαν καὶ τοῦ θυμιάματος.* Tertull. ad uxor. I, 4. de virgin. veland. c. XIII. c. XVI. Cyprian. de habitu virgin. p. 94. ed. Felli.), viduae quoque quae castitatis voto sponte sua, mortuo marito, se adstringerent, virgines dicerentur et in virginum loco haberentur (vid. Salig. l. l. p. 295 sq.), cum virgines quae virginitatem perpetuo custodire sponte sua decreverant, et maxime eae quae simul cultui et ministerio sacro

se dicarent, in magno essent honore, ita ut de illibata earum integritate dubitare nefas esset, cum praeterea non omnis cum aliis vel clericis vel secularibus illis consuetudo esset interdicta, accidit saepius, ut virgines non quidem explendae libidinis causa sed potius ut gloriosissimam de omni libidinum, si quae forte eas stimularent, impetu victoriam reportarent, et ad omnes illecebras sensuum invictae et indomitae manerent, laxius quoddam cum clericis, martyribus, confessoribus et viris eiusdem castitatis studiosis contubernium inirent, quin etiam lecti communionem haberent, sed magnis suis ausis excidentes ipsius castitatis suae et virginitatis quam hoc ipso contubernio in omnium oculos incurrere et splendidiorem reddere voluerant, non dico semper sed saepius iacturam facerent. Cf. Salig. l. l. p. 302. Iam si quis has quoque virgines συνεισάκτους vocare velit, ut *sorores* vere dictae sunt sed accurate illae distinguendae ab aliis quae eodem nomine serius appellatae (cf. supra p. 429.), nihil impedio, sed cum Pauli Samosateni συνεισάκτοις et secundo pessimo συνεισάκτων genere eas non esse confundendas affirmo quamvis plerique VV. DD. eas confuderint et temere ex eadem Platonis philosophia qua reliquas, repetierint, quod si vellemus facere, ipsum virginitatis studium inde ducendum esset, quod tamen ducere vel Saligius l. l. p. 295. dubitavit, qui omnibus gentilibus virginitatem fuisse honoratam, sacris adhibitam diisque devotam ac templis immorantem praeeunte Io. Fronto. dissert. philolog. de virginitate honorata §. 1. p. 404. edit. Hamb. monuit, laudatis insuper locis ex Tertull. ad uxorem I, 6. exhort. ad castit. c. XIII. satis insignibus. Adde Spanhem. ad Callimach. hymn. in Pall. v. 34. Grotium et Wetstenium ad 1 Tim. III, 2. Vitringam de synagog. vet. III, 1, 4., quos laudat Kuinoel. ad Luc. II, 36. Sed quo melius lectores ipsi de nostra et aliorum VV. DD. sententia ferre possint iudicium, Hermas in pastor. similitt. III, 9, 11. T. I. p. 117. ed. Coteler. ita loquitur: „*Dicunt mihi virgines illae: Hodie pastor ille huc venturus non est. Et dixi: Quid ergo ego faciam? Et dicunt mihi: Usque in vesperam exspecta, si forsan venerit, et loquetur tecum: sin minus, nobiscum, dum veniat, manebis. Dixi eis: Exspectabo eum usque ad vesperam, quodsi non venerit, domum ibo, et revertar mane. Responderunt mihi: Nobis* a s s i g n a t u s e s, n o n p o t e s r e c e d e r e a n o b i s. *Et dixi: Ubi manebo? Dicunt mihi: Nobiscum dormies, ut frater, non ut maritus. Frater enim noster es, et de caetero tecum habitare paratae sumus. Valde enim carum te habemus. Ego autem erubescebam cum eis manere. Ea vero, quae ex illis prima esse videbatur, amplexata me est, et osculari me coepit. Caeterae vero, cum vidissent me amplexari ab illa, et ipsae coeperunt me, ut fratrem osculari et ducere circa turrim, et ludere mecum. Quaedam*

autem ex illis psalmos canebant, quaedam choros ducebant. Ego autem circa eam turrim in silentio laetus cum illis ambulabam, et videbar mihi iunior factus esse. Postquam vero vespera esse coepit, domum repente abire volebam, illae autem retinuerunt me, et non permiserunt abire. Mansi ergo illa nocte cum eis iuxta eandem turrim. Straverunt autem tunicas suas linteas in terram, et me in medio collocaverunt, nec quidquam aliud faciebant, nisi quod orabant. Sed et ego cum illis sine intermissione orabam, neque minus quam illae. Quae cum me sic orantem vidissent, ingens gaudium ceperunt, et cum eis illic fui, usque ad diem posterum. Et cum adorassemus Dominum, tunc venit pastor ille, et ait ad illas: Nullam ei fecistis iniuriam? Et dixerunt ei: Ipsum interroga. Dico ei: Domine, magna voluptas me cepit, quod mansi cum eis. Et dixit mihi: Quid coenasti? Et dixi: Coenavi, domine, tota nocte verba Domini. Bene, inquit, te acceperunt!" Cf. Dodwell. l. l. §. XVI. Fabricii cod. apocryph. N. T. Tom. III. p. 774 sqq. not. 1. p. 782 sq. not. 13. Contra vid. Tertullian. de ieiuniis cap. ult.: „*Apud te agape in cacabis fervet, fides in culinis calet, spes in ferculis iacet. Sed maior his est agape, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt. Appendices scilicet gulae lascivia atque luxuria.*" Sed idem Tertull. de exhort. castit. c. XII.: „*Habe*, inquit, *aliquam uxorem spiritalem, adsume de viduis, fide pulcram, paupertate doctam, aetate signatam. Huiusmodi uxores etiam plures haberi deo gratum est.*" Qui duo Tertulliani loci quamvis quomodo inter se conciliari possint, non perspicere potuerit Salig. l. l. p. 305., tamen facile possunt inter se conciliari. Prior enim Tertulliani locus virgines illius temporis quamvis sancto quodam contubernio cum viris summam laudem potius quam ignominiam vellent sibi parare, tamen naturam furca, ut aiunt, expellere frustra esse conatas neque recurrentem illam semper et satis potuisse vincere, luculenter ostendit, alter vero illud contubernium per se non esse fugiendum sed quaerendum et magni faciendum, siquidem laudandae hominis voluntati non desint vires, declarat. Cui explicationi non obstare illud quod dicit Salig. l. l., Christum talem spiritualem coniunctionem non praecepisse, me tacente intelligitur. Quantum enim, quaeso, Tertulliano et eius aequalibus laude dignum visum est, quod Christus nunquam laudavit sed vituperavit! Sed denique vid. Cyprian. epist. IV. ad Pomponium: „*Legimus literas tuas, frater carissime, quas per Paconium fratrem nostrum misisti, postulans et desiderans, ut tibi rescriberemus, quid nobis de iis virginibus videatur, quae cum in statu suo esse et continentiam firmiter tenere decreverint, detectae sint postea in eodem lectulo pariter ma-*

nifesto cum masculis. Ex quibus unum diaconum esse dicis; plane eisdem quae se cum viris dormisse confessae sint, asseverare se integras esse." Deinde vero pergit Cyprianus ita: „*Primo igitur in loco, frater carissime, et praepositis et plebi nihil aliud elaborandum est, quam ut qui deum timemus, cum omni observantia disciplinae divina praecepta teneamus, nec patiamur errare fratres nostros, et pro arbitrio et ructu suo vivere, sed ad vitam singulis fideliter consulere, nec pati virgines cum masculis habitare, non dico simul dormire, sed nec simul vivere quando et sexus infirmus, et aetas adhuc lubrica per omnia frenari a nobis et regi debent, ne diabolo insidianti et saevire cupienti, ad nocendum detur occasio. — Denique quam graves multorum ruinas hinc fieri videmus, et per huiusmodi illicitas et periculosas coniunctiones corrumpi plurimas virgines cum summo animi nostri dolore conspicimus. Quod si ex fide se Christo dicaverunt, pudice et caste sine ulla fabula perseverent, ita fortes et stabiles praemium virginitatis exspectent. Si autem perseverare nolunt, vel non possunt, melius est nubant, quam in ignem delictis suis cadant. Certe nullum fratribus aut sororibus scandalum faciant, cum scriptum sit, si cibus scandalizat fratrem, non manducabo carnem in seculum, ne fratrem scandalizem. Nec aliqua putet se hac excusatione defendi; quod inspici et probari possit, an virgo sit, cum et manus obstetricum et oculus saepe fallatur. Et si incorrupta inventa fuerit virgo ex parte sua, qua mulier potest esse, potuerit tamen ex alia corporis parte peccasse, quae violari potest, et tamen inspici non potest. Quodsi poenitentiam illiciti concubitus sui egerint et a se invicem recesserint, inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter, et si virgines inventae fuerint, accepta communicatione ad ecclesiam admittantur, hac tamen interminatione, ut, si ad eosdem masculos postmodum reversae fuerint, aut si cum eisdem in una domo et sub eodem tecto simul habitaverint, graviore censura eiiciantur nec in ecclesiam postmodum facile recipiantur.*" Ex qua Cypriani epistola discimus 1) eius aetate illud virginum cum viris contubernium longe saepius abiisse in coniunctionem corporum quam animorum 2) propter hanc solam causam probabiliter ipsum Cyprianum gravius in illud invectum esse (cf. verba epistolae: „*quando et sexus infirmus — — detur occasio*" et: „*Certe nullum fratribus — — scandalizem*") et prudenter illud coërcuisse. Cf. Cyprian. epist. XIII.: „*Quam vobis execrandum debet videri, quod cum summo animi nostri gemitu et dolore cognovimus? Non deesse, qui templa dei et post confessionem sanctificata et illustrata prius membra* (i. e. confessores) *turpi et infami concubitu suo maculent, cubilia sua cum feminis iungentes, quando etsi stuprum*

testimoniis ... hoc ipso grande ... quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascuntur." Eiusd. epist. LXII.

EXCURSUS XIV.

ad

Euseb. de Martyr. Pal. c. VII.

(Tom. III. p. 112.)

Suadent nobis verba ἐφ' ᾧ τὸ πρὶν γαυριῶν ἐφρυάττετο ut hoc loco nonnulla, quae magis minusve illa videantur attingere, commentemur. Ac primum quidem sensum illorum verborum utcunque expressit sane Valesius vertendo: quo se maxime ille efferebat. Sed vim vocum γαυριᾷν et φρυάττεσθαι his minime hausit V. D., id quod certe magis, credo, assecutus esset, si vertisset: qua antea effuse exsultabat et gestiebat. Utrumque enim vocabulum, tum γαυριᾷν, tum φρυάττεσθαι, proprie dicitur de animalibus et maxime equis, qui effusa quadam audacia exsultant, tripudiant, ferociunt, gestiunt, frena ferre nescii. Vid. Pollux. I, 11, 194. 216. V, 13, 87. ed. Hemsterhuis. Valckenaer. ad Ammon. Lex. p. 144. p. 226. Kuinoel. commentar. ad Actor. IV, 25 p. 164. ed. II. cf. Bochart. Hierozoic. Tom. I. p. 192. Spanhem. ad Callimach. p. 605. Schaefer. ad Dionys. Hal. de compos. verbor. p. 195 sq. Sophocl. Electr. v. 717. Aeschyl. Sept. contra Theb. v. 234 ἀκούω ἱππικῶν φρυαγμάτων. Lycophron v. 245. Plutarch. Lycurgus c. XXII. χαίροντες, ὥσπερ ἵπποι γαυριῶσι καὶ φρυαττομένοις πρὸς τοὺς ἀγῶνας. Marinus c. XXXVIII. παρεσκίρτησε περὶ αὐτὸν (ὄρος) ὑπὸ γαυρότητος. LXX. ad Psalm. II, 1. Sed deinde egregie transfertur vox ad homines, qui inani quadam superbia et laetitia quasi intumescunt, eandemque in oculis, in vultu, in toto denique corpore expressam ambitiosius ostentant et iactant. Vid. Palaephat. de incredd. I. γαυριῶντες ἐπὶ τῇ πράξει καὶ τῷ πλούτῳ, ὑβρισταὶ ἄπηχοι καὶ ὑπερήφανοι. Plutarch. Lycurgus c. XXX. extr. παιδαρίῳ ἐπὶ τῷ συγκόψαι τὸν παιδαγωγὸν γαυριῶντων. 2 Maccab. VII, 34. 3 Macc. II, 2. Dioder. Sic. IV, 74. Proclus Chrestom. p. 345. ἥλατο ὁ Ἰόβακχος —

γαύρῳ φρυάγματι, cf. Cicer. Tusc. Qu. IV, 6. tum est *insolens et effusa animus exsultat*, tum illa *laetitia gestiens* dici potest. Jam vero, quod nunc maxime animadvertendum puto, minime γαῦρος et similes voces semper malo sensu, praesertim apud recentiores Graecos et patres ecclesiasticos inveniuntur. Ita in ipso libro de martyr. Pal. c. XI. Porphyrius a nostro dicitur θαρσαλέῳ φρονήματι καὶ γαύρῳ τὴν ἐπὶ θανάτῳ βαδίζων, ubi de nulla alia re nisi de animo Porphyrii intrepido et propositi tenaci, ipsius denique mortis terrores contemnenti cogitandum est (cf. de mart. P. c. VII. ὅμως δ' οὖν πρὸς ἅπαντα γεγηθότι καὶ φαιδρῷ ἱσταμένην προσώπῳ), atque eodem modo Euseb. H. E. IX, 1 extr. scripsit: εἶτα δὲ καὶ οἱ γενναῖοι τῆς θεοσεβείας ἀθληταὶ τῆς εἰς τὰ μέταλλα κακοπαθείας ἐλευθερούμενοι, ἐπὶ τὰς ἑαυτῶν ἐστέλλοντο, γαῦροι καὶ φαιδροὶ διὰ πάσης ἰόντες πόλεως, εὐφροσύνης τε ἀλέκτου, καὶ ἣν οὐδὲ λόγῳ δυνατὸν ἑρμηνεῦσαι παῤῥησίας ἔμπλεοι. Cf. ibid. paulo post verba: ἱλαροῖς καὶ γεγηθόσι προσώποις. Adde Euseb. V. C. I, 20. ubi Constantinum vocat γαῦρον — ῥωμαλέον τε καὶ μέγαν φρονήματός τε μεστόν. Similiter in laudem Patrocli tribuit Pindar. Olymp. IX. νοῦν βιατὰν i. e. mentem *invictam*, *cedere nesciam* (cf. Portt Lexic. Pindar. h. v. et Mtth. XI, 12. ubi βιασταὶ interpretatur Chrysostom. homil. XXXVIII. in Mtth. in bonam partem πάντες οἱ μετὰ σπουδῆς προσιόντες), et de animi celsitudine potius quam superbia legi videtur ἐκταϊρεσθαι in Epictet. manual. c. VI. ext., ubi vid. Heyne. p. 20. ad h. l. Adde ejusdem Epictet. man. XXIX, 2, ubi κομψὸν significat *praeclarum*, *egregium* in verbis: θέλεις Ὀλύμπια νικῆσαι; κἀγώ, νὴ θεούς, κομψὸν γάρ ἐστι. Vid. scholl. ad h. l. p. 231. ed. H. Heynii: Κομψὸν τὸ διηρμένον (ἐπηρμένον?) λέγεται· καὶ ἔστιν ἡ λέξις μέση καὶ ἐπὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὡς ἐνταῦθα κειμένη. Vid. Euripid. Rhes. v. 621. τρίβων γάρ εἰ τὰ κομψὰ καὶ νοεῖν σοφός. Passow. Lexic. h. v., qui vix recte scripsit: „es (κομψός) hat immer den Nebenbegriff des Künstlichen, Gemachten, Gezierten.“ Cf. Plutarch. de audiendis poëtis c. V. p. 34. ed. H. Krebs. Varro de ling. Lat. IV, 1: „*Multa verba aliud nunc ostendunt, aliud ante significabant*; ut hostis. Nam tum eo verbo significabant, qui suis legibus uteretur, nunc dicunt eum, quem tunc dicebant perduellem.“ Cicer. de offic. I, 12. Similiter θερμὸς optimo sensu de fidei fervore et ardore usurpat Euseb. H. E. II, 17 p. 142: ἐνθέρμῳ καὶ θερμοτάτῃ πίστει et VI, 14 p. 487. de amicitia: ἵνα ἡ ἀπὸ προγόνων ἡμῶν φιλία μένῃ ἄσυλος· μᾶλλον δὲ θερμοτέρα ἡ· καὶ βεβαιοτέρα. Cf. VIII, 5. διαπύρῳ — πίστει. Et Clemens Alexandrinus apud Euseb. H. E. III, 23. νεανίσκον, inquit, ἱκανὸν τῷ σώματι — καὶ θερμὸν τὴν ψυχὴν ἰδών. Neque aliter apud Chrysostom. T. II. p. 593. A. ed. Montfalc. legitur φόβος θεοῦ θερμὸς καὶ διάπυρος. Cf. Chrysostom. ad Matth. XVI, 16 p. 483. ubi παντάχοῦ θερμὸν vocat Petrum. Et Euseb. de martyr. P. c. XI. p. 132.

τρίτος, inquit, ὁ θερμουργότατος καὶ ταχύτατος ζέων, etc., optimo sensu. Sed vid. BLOMFIELD. Glossarium in Aeschyl. Septem contra Theb. p. 143. ad Aeschyl. l. l. v. 599. cf. Eustath. ad Iliad. II. p. 201, 6. Θερμοὶ ἔργον διαλελυμένως, τὸ ἀναιδὲς καὶ θρασύ· θερμουργὸς δὲ ἀνὴρ ἐν συνθέσει κατὰ λόγον ἐπαινετὸν, ὁ θαρσαλέος, καὶ μὴ ψυχρὸς εἰς ἔργον. Xenoph. memorabb. I, 3, 9., ubi Socrates: εἰπέ μοι, inquit, ὦ Ξενοφῶν, οὐ σὺ Κριτόβουλον ἐνόμιζες εἶναι τῶν σωφρονικῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τῶν θρασέων τε καὶ ῥιψοκινδύνων; πάνυ μὲν οὖν, ἔφη ὁ Ξενοφῶν. νῦν τοίνυν νόμιζε αὐτὸν θερμουργότατον εἶναι καὶ λεωργότατον. οὗτος κἂν εἰς μαχαίρας κυβιστήσειε, κἂν εἰς πῦρ ἅλοιτο. Sed de animi fortitudine, de fidei constantia ἔνστασις usurpatur ab Euseb. H. E. IV, 5 p. 339. VI, 5. VIII, 6 extr. VIII, 7 init. cf. VIII, 4 p. 16. θάνατον τῆς εὐσεβοῦς ἐνστάσεως ἀντικατηλλάττοντο, quod VALESIUS vertit melius: „pro defensione pietatis" quam STROTHIUS: „für das Bekenntniss ihrer Religion." De cognato vocis usu vid. HEYNE ad Epictet. manual. c. XXIII. p. 66. ed. II. cf. c. XLVIII, 1 p. 184. IAMISCH. ad Herodian. VIII, 3. Tom. III. p. 968. Quin et iam ipsum σφοδρὸς bono sensu de militibus fortioribus legitur apud Xenophont. Cyrop. II, 1, 31. Cf. MATTHAEI Chrysost. homill. Vol. I. p. 61 not. Adde KREBS. praefat. ad Plutarch. de audiendd. poëtt. p. VII — XI. ed. II. et quae ipse monui ad Euseb. H. E. III, 3 not. 1. IV, 17 not. 4. Sed solent recentiores Graeci pluribus quoque vocabulis, quae veteres optimo sensu usurpant, in malam partem uti. Vide quae scripsit de voce ἀγέρωχος BUTTMANN. Lexilogus Tom. II. p. 98.: „*Die Grammatiker haben hinreichend dafür gesorgt, dass wir wissen, dass das Wort ἀγέρωχος in der spätern Sprache tadelnden Sinn habe, bey Homer aber ehrenden* (cf. Apollon. Lexic. p. 29 ed. TOLL. et ibid. VILLOISON.). — — *Nähmlich das Wort, das bei Homer und Pindar öfter vorkommt, erscheint in der ganzen attischen Periode, so viel ich weiss, gar nicht. Von Polybius an aber ist es auch in der Prose sehr gewöhnlich. Ohne Zweifel also war das Wort in den asiatischen Dialekten stets in Gebrauch geblieben, und kam aus diesen durch die Asiatische Redner-Schule in die Sprache der Rhetoren, welche die spätere Prose bildeten, und deren Stil selbst in Wörtern und Formen dem Attischen stets entgegengesetzt ist. Bei diesen spätern nun ist die Bedeutung* (von ἀγέρωχος) *wild, unbändig; was nur bei Thieren auch im edeln Sinne gesagt wird* (cf. BUTTMANN. l. l. not. 1.), *bei Menschen am gewöhnlichsten in den Begriff eines hochfahrenden und übermüthigen übergeht, z. B. Plut. Am. Frat. c. extr.*" Sed accuratius velim respici verba quae circumspecte BUTTMANNUS adiecit: „*am gewöhnlichsten.*" Nam semper nec seriores in malam partem usos esse vocabulo ἀγέρωχος, praeter alia luculenter docet locus eius-

dem quem BUTTMANNUS laudavit, Plutarchi in vita Fab. Maximi c. XIX., ubi haec leguntur: Ὁ μὲν γὰρ (Claudius Marcellus), περιλαμπὲς τὸ δραστήριον ἔχων καὶ γαῦρον, ἅτε δὴ καὶ κατὰ χεῖρα πλήκτης ἀνὴρ καὶ φύσει τοιοῦτος ὤν, οἵους Ὅμηρος μάλιστα καλεῖ φιλοπτολέμους καὶ ἀγερώχους etc. Hoc enim loco, nisi ignorasse velimus Plutarchum, quomodo Homerus usus sit verbo φιλοπτόλεμος et ἀγέρωχος, haec ipsa verba bono sensu dicta esse a Plutarcho negari non poterit. Neque in aliam nisi bonam partem verba δραστήριος, γαῦρος et πλήκτης usurpasse Plutarchum, non solum ex eo ipso simul sequitur, sed antecedentia planissime demonstrant; ubi se laudare potius quam vituperare velle Claudium Marcellum, ipse Plutarchus indicat his verbis: τούτων δ' ἐπιφανέστατοι, Φάβιός τε Μάξιμος καὶ Κλαύδιος Μάρκελλος ἦσαν ἀπὸ ἐναντίας σχεδὸν προαιρέσεως θαυμαζόμενοι παραπλησίως. Quocirca vel quae inferius l. l. sequuntur, eodem modo interpretanda sunt: ἐν τῷ παραβόλῳ καὶ ἰταμῷ καὶ πρὸς ἄνδρα τολμηρὸν τὸν Ἀννίβαν ἀντιτολμῶντι τρόπῳ τοῦ πολέμου συνιστάτο πρὸς τοὺς πρώτους ἀγῶνας. Contra si non πλήκτης et φιλοπόλεμος, certe γαῦρος et ἀγέρωχος malo sensu usurpat sane Plutarch. in vita Marcell. c. I. Ἦν γὰρ (Marcellus) τῇ μὲν ἐμπειρίᾳ πολεμικὸς, τῷ δὲ σώματι ῥωμαλέος, τῇ δὲ χειρὶ πλήκτης, τῇ δὲ φύσει φιλοπόλεμος, κἂν τούτῳ δὴ πολὺ τὸ γαῦρον καὶ ἀγέρωχον ἐπιφαίνων ἐν τοῖς ἀγῶσι, τῷ δ' ἄλλῳ τρόπῳ σώφρων, etc. Atque ἀγέρωχον ὄψιν, i. e. arrogantem speciem, interprete REISKIO, dixit Dionys. Hal. de compos. verborr. p. 206. ed. SCHAEF. Porro similia de verbis σοβαρὸς, σεμνὸς et λαμπρὸς animadvertit DORVILLE ad Chariton. p. 601. ed. Lips. Cf. quae ipse observavi ad Euseb. H. E. VI, 43 not. 5. ORELL. ad Arnob. adversus gentes I, 36. P. I. p. 318. KUINOEL. ad Marc. VII, 9. Adde quae de verbo ὑπερφίαλος similiter disputavit BUTTMANNUS Lexilogus T. II. p. 209 sqq. cf. Eustathius ad Homer. Odyss. IX, 106. KUINOEL. Commentar. ad Luc. I, 51. Notandus quoque usus verbi μέγας et μικρὸς apud Euseb. H. E. III, 23. ἀπογνοὺς δὲ τελέως τὴν ἐν Θεῷ σωτηρίαν, οὐδὲν ἔτι μικρὸν διενοεῖτο· ἀλλὰ μέγα τι πράξας (i. e. grandi perpetrato scelere), ἐπειδήπερ ἅπαξ ἀπολώλει, ἴσα τοῖς ἄλλοις παθεῖν ἠξίου. Cf. DORVILLE ad Chariton. p. 220. Eustath. ad Hom. Odyss. XI, 272. Neque scio an certe veteribus satis raro in bonam et malam partem simul usurpentur vocabula κινηδὸς et σεισμὸς de quibus vid. VALESIUS ad Euseb. H. E. I, 3 not. 12. Adde COMBEFISIUM in auctar. noviss. PP. Tom. II. p. 293. 48. ad verba Manuelis Calecae: ὁ τῶν συντρεχόντων σεισμός. WETSTEN. ad Actor. XXI, 30. IRMISCH. ad Herodian. I, 4. Tom. I. p. 88 sq. Cf. KUINOEL. Comment. ad Matth. XXI, 10 p. 545. Denique λιπαρὸν γῆρας quod Homero dicitur senectus tranquilla, placida, nullis curis vexata (vid. PASSOW. Lexic. s. v.), apud Euseb. H. E. VI, 41 89. est potius extrema, ultima senectus,

stitur, quamvis hoc possit opinari qui nullos nisi hos fere locos cognoverit H. E. VI, 14 p. 187: τὸν ἱερὸν Κλήμεντα. VI, 32. 33: Sed vide contra eiusdem H. E. V, 16 p. 80: τοὺς τότε ἱεροὺς ἐπισκόπους de mart. P. c. VII. σεμνὸν καὶ ἱερὸν πρεσβύτην. Vit. Const. IV, 43. ἱερῶν ἐπισκόπων ἱερὸν χρῆμα. cf. de mart. P. c. XI. p. 144: τὰ ἱερὰ καὶ ὄντως ἅγια σώματα. Quae pauca iam a me exposita satis refutant quae scripsit Kestnerus l. l.: „*Voce* ἱερώτατος *episcopum, dum inter vivos esset, insigniri potuisse vix crediderim*; licet contrarium non affirmare possim," cum neque in Stephani Suiceri que thesauris, neque in Hesychii aliorumque lexicis, quod illud mihi probare possit, invenerim." Neque vero maioris momenti est, quod statim addit V. D.: „*Quamquam Eusebium Paulino vivo ita vehementer adulatum esse vix existimaverim, ut eum l. H. c. 4. ab init.* τὰ πάντα ἄριστον καὶ θεόφιλον *appellaret; quod si de mortuo dictum est, aequius tamen ferri poterit.*" Nam longe magis adulatum esse nostrum episcopis et ipsi Paulino vivo, demonstrat satis prima periodus orationis illius panegyricae quam Tyri ille habuit. Vid. X, 4. Ὦ φίλοι θεοῦ καὶ ἱερεῖς, οἳ τὸν ἅγιον ποδήρη, καὶ τὸν οὐράνιον τῆς δόξης στέφανον — περιβεβλημένοι, σύ τε (i. e. Paulino), ὦ νέου ἁγίου νεὼ θεοῦ σεμνολόγημα — — — δεδωρηται εἴτε τις νέον σε Βεσελεὴλ, — ἐθέλοι καλεῖν, εἴτε Σολόμωνα — — εἴτε καὶ νέον Ζοροβάβελ, etc. ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, ὦ τῆς ἱερᾶς ἀγέλης Χριστοῦ θρέμματα, λόγων ἀγαθῶν ἑστία σωφροσύνης παιδευτήριον, καὶ θεοσεβείας σεμνὸν καὶ θεοσεβὲς ἀκροατήριον. Et quomodo vivum Paulinum τὰ πάντα ἄριστον καὶ θεόφιλον ab Eusebio dici *potuisse*, dubitabit, qui illum vivum Melchisedeco, Aaroni et ipsi Christo, filio dei, comparasse novit? Vid. Valesius ad X, 4 not. 22. Quod autem postremo loco Kestnerus (l. l. p. 22.) monuit, neque vocem ἀνᾳδόμενοι i. e. *invocantes* ad vivum Paulinum facile dici potuisse, cum deos tantum, heroas, beatos, sanctos veteres invocare solerent, ideoque verbum illud sublimius ad hominem sublunarem dictum esse haud videatur, hoc nihil probari facile videbit ille, qui Paulinum vivum quoque ab Eusebio pro homine sancto haberi potuisse et quodammodo invocari meminerit. Praeterea cf. quae animadverti ad Euseb. H. E. X, 1 not. 2. Adde IX, 1 p. 159. Sed quamvis haec ita sint, tamen, ut recte ipse Kestnerus l. l. monuit, non magis probari poterit, ad *vivum* Paulinum *debere* illa verba referri, quam vocem ἐπιγράφειν esse *nuncupare*, *dedicare* unde ex iis minime sequi ut historia ecclesiastica Eusebii ante a 325. edita sit, contra Hankium recte Kestnerus contendit. Ceterum ut aliunde ita ex nostro loco collegit Stroth. in praefat. p. VI sqq. duplicem olim fuisse historiae ecclesiasticae Eusebii editionem, quam disputationem h. l. adscribi lectoribus haud erit ingratum. Disserit autem V. D. l. l. p. VI — VIII. ad sententiam illam suam stabiliendam haec: „*Primum mirum in modum a textu, quo nunc*

a'ab in Paulini honorem habitam libri X. inmuerit (cf. Cap.
ne arrogantiae accusaretur, antea et nostro ipso loco m
illum librum neque solum orationem non sponte su, sed
precibus permotum edidisse diceret. Sed quod hoc ipsum,
ἐπιγράφειν nostro loco significare Kestnerus putat, in
possum ipse ei assentiri. Recte quidem monuit V. D., illud
bum plerumque esse calamo tabulae aliquid inscribere (cf.
XVII, 23. Hebr. VIII, 10.), at quomodo inde sequatur simplex
catio scribendi s. edendi, ita ut dixerit Eusebius se scrib
edere velle historiae ecclesiasticae librum decimum in me
et honorem Paulini (σοι ἐπιγράφομεν), illud non satis vi
Passow. in Lexic. s. v. ἐπιγράφειν. Ego contra ἐπιγράφειν
ficare puto: adscribere, et sensum verborum ἅμα — —
μεν hunc: „Simul vero, cum tunc tantum preces effecer
decimum quoque hunc historiae librum adiicerem, tuum
dico, a te potius quam a me profectum, tibi illum adsc
Huic explicationi egregie favet, si quid video, non solum
linguae (vid. Passow. Lexic. s. v. n. 4. cf. Chrysostom.
I. p. 699. D. ed. Montefalc. ὁ διάβολος — ταῖς ἡμέραι
γράφειν ἐπαίδευσεν τὰς εὐπραγίας, καὶ τὰς κακοπραγίας), sed
sequentia: ἐπισφράγισμά σε τῆς ὅλης ὑποθέσεως ἀναβοώμενοι, un
tis sese non solum excusasse, verum etiam tacite laudasse
blum, intelligitur, illud, quod non sponte sua orationem
panegyricam et totum librum decimum addiderat, hoc, quod
tum vix vile opus efflagitaturum fuisse suis precibus, crede
consentaneum. Sed videndum praeterea, utrum vivum an
tuum Paulinum h. l. alloquatur Eusebius. Ad mortuum
pertinere illam apostrophen ἅμα δὲ ταῖς σαῖς εὐχαῖς — — ἐπιγ
σοι, probabilius visum est Kestnero l. l., sed argument
equidem puto, satis infirmis adducto. Quod enim primum
Kestnerus, vocem ἱερώτατος (ἱερώτατέ μοι Παυλῖνε) de mo
potius quam vivis hominibus usurpari potuisse, illud quo
V. D. scribere potuerit, nescio. Neque enim communis loqu
usus neque Eusebii genus dicendi hoc probat. Graecos ou
quae sunt vel magna, insignia, in suo genere fere unica vel
neratione et honore digna vocare ἱερά, satis constat. Vid. Ko
pen. erklärende Anmerkungen zu Homer's Ilias Tom. III. p.
ad Iliad. X, 56. cf. Spanhem. ad Callimach. hymn. in Apoll.
112. Valckenar. ad Eurip. Hippol. v. 1206 p. 292. Krebs
Plutarch. de audiendis poëtis p. 177 sq. ed. II. Homer. Od.
XXIV, 81. Iliad. XVIII, 504. Sophocl. Philoct. v. 942 sq. τὰ
μου ἱερά. Plutarch. de genio Socratis p. 1046. ἱεροὶ καὶ δαιμό
ἄνθρωποι. Plutarch. Timoleon c. XVI. extr. ἐρῶντας (ὁρμῶντας?) ὥς τε ἱερ
ἄνδρα, καὶ σὺν θεῷ τιμωρὸν ἥκοντα τῇ Σικελίᾳ τὸν Τιμολέοντα σέβεσθ
καὶ φυλάττειν. Quidni igitur de vivo illud vocabulum usurpare P
tuerit Eusebius? Neque vero Eusebius voce ἱερὸς de vivis tantum

…vis hoc possit opinari qui nullos nisi hos fere locos …H. E. VI, 14 p. 187. τὸν ἱερὸν Κλήμεντα. VI, 32. 33: …ntra eiusdem H. E. V, 16 p. 80: τοὺς τότε ἱεροὺς ἐπισκό… …P. c. VII. σεμνὸν καὶ ἱερὸν πρεσβύτην. Vit. Const. IV, …σκόπων ἱερὸν χρῆμα. cf. de mart. P. c. XI. p. 144: τὰ …ίως ἁγίῳ σώματι. Quae pauca iam a me exposita satis …ae scripsit KESTNERUS l. l.: „Voce ἱερώτατος episco… inter vivos esset, insigniri potuisse vix crediderim; …arium non affirmare possim, cum neque in Stephani thesauris, neque in Hesychii aliorumque lexicis, quod probare possit, invenerim." Neque vero maioris mo… quod statim addit V. D.: „Quamquam Eusebium Pau… ita vehementer adulatum esse vix existimaverim, ut … c. 4. ab init. τὰ πάντα ἄριστον καὶ θεόφιλον appellaret; …de mortuo dictum est, aequius tamen ferri poterit." Nam …gis adulatum esse nostrum episcopis et ipsi Paulino vivo, …t satis prima periodus orationis illius panegyricae quam …habuit. Vid. X, 4. Ὦ φίλοι θεοῦ καὶ ἱερεῖς, οἳ τὸν ἅγιον …καὶ τὸν οὐράνιον τῆς δόξης στέφανον — περιβεβλημένοι, σύ τε …aulino), ὦ νέου ἁγίου νεὼ θεοῦ σεμνολόγημα — — — δεδω… …ε τις νέον σε Βεσελεὴλ, — ἐθέλοι καλεῖν, εἴτε Σολομῶνα …καὶ νέον Ζοροβάβελ, etc. ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, ὦ τῆς ἱερᾶς …Χριστοῦ θρέμματα, λόγων ἀγαθῶν ἑστία σωφροσύνης παιδευ… καὶ θεοσεβείας σεμνὸν καὶ θεοσεβὲς ἀκροατήριον. Et quomodo Paulinum τὰ πάντα ἄριστον καὶ θεόφιλον ab Eusebio dici po… dubitabit, qui illum vivum Melchisedeco, Aaroni et ipsi …o, filio dei, comparasse novit? Vid. VALESIUS ad X, 4 …2. Quod autem postremo loco KESTNERUS (l. l. p. 22.) mo… neque vocem ἀναβοώμενοι i. e. invocantes ad vivum Pauli… facile dici potuisse, cum deos tantum, heroas, beatos, san… veteres invocare solerent, ideoque verbum illud sublimius hominem sublunarem dictum esse haud videatur, hoc nihil …vari facile videbit ille, qui Paulinum vivum quoque ab Euse… pro homine sancto haberi potuisse et quodammodo invocari …minerit. Praeterea cf. quae animadverti ad Euseb. H. E. X, not. 2. Adde IX, 1 p. 159. Sed quamvis haec ita sint, tamen, recte ipse KESTNERUS l. l. monuit, non magis probari …terit, ad vivum Paulinum debere illa verba referri, quam vo… …m ἐπιγράφειν esse nuncupare, dedicare unde ex iis minime sequi historia ecclesiastica Eusebii ante a 325. edita sit, contra HAN…UM recte KESTNERUS contendit. Ceterum ut aliunde ita ex no…o loco collegit STROTH. in praefat. p. VI sqq. duplicem olim esse historiae ecclesiasticae Eusebii editionem, quam disputa…nem h. l. adscribi lectoribus haud erit ingratum. Disserit au…m V. D. l. l. p. VI — VIII. ad sententiam illam suam stabi…ndam haec: „Primum mirum in modum a textu, quo nunc

utimur, quamque posterioris editionis affirmo, discrepat Rufini interpretatio. Hunc in interpretando libere grassatum esse, atque haud probanda licentia multa consulto ac pro arbitrio suo mutasse, neque ignoro neque nego. Sed tamen vix dici poterit, omnia, in quibus ac hodierno textu graeco discrepat, ab eo studio esse immutata, praesertim cum in his multa sint, in quibus vestigia alterius editionis graecae haud obscura deprehendere mihi visus sum ac aliis haud paucis argumentis res ipsa planior fiat. Deinde animadvertendum est, quod initio libri decimi ipse Eusebius significat, primum modo novem huius historiae libros exstitisse, nunc vero se rogatu Paulini Tyriorum episcopi decimum addere, eumque huic eidem Paulino dicare (?). — — — Atqui cum ipsa styli ad eum qui deprehenditur in libris de vita Constantini propius accedentis, ab eo qui est in prioribus IX. historiae eccl. libris discrepantia, tum etiam ea ipsa προσφώνησις Paulino facta, arguit hunc librum diu post reliquos quasi singularem additum esse, ac fuisse ante hoc tempus exemplaria quae novem modo libros continerent." Idem colligit STROTHIUS ex additamento illo, quod in omnibus quos novimus MSS. libris post librum VIII. invenitur cum inscriptione: *Τὸ ὡς λεῖπον — ὀγδόῳ λόγῳ.* Hanc particulam ad historiam ecclesiasticam vere pertinere non solum docere diserta verba: *τεττάρων οὖν τὴν κατὰ πάντων διειληχότων ἀρχὴν, οἱ μὲν χρόνῳ καὶ τιμῇ προηγούμενοι, μεθίστανται τῆς βασιλείας, ἢ καὶ πρόσθεν ἡμῖν δεδήλωται,* quae ad historiam eccles. VIII, 13. referenda sint, ubi narratur abdicatio Diocletiani et Maximiani, ac verba *ὁ μὲν ὕστατος* (Galerius) *τοιαῦτα οἷα καὶ προδεδηλώκαμεν πέπονθεν,* quae respiciant aperte cap. 16 lib. VIII., sed etiam scribendi genus vere Eusebianum manifeste loqui. Nihilo tamen minus huius qua utimur, editionis partem esse non posse, nisi ab ea resecetur magna libri VIII. cap. 13. pars, ubi, quae in additamento illo inde a verbis *ὁ δὲ τοῦτον προάγων — — Κωνστάντιος,* iisdem plane verbis legantur. *Quis enim,* inquit STROTHIUS, *in una unius operis editione Eusebium eadem bis iisdem verbis narrasse putet?* Ac statim ita pergit: „*Quum igitur hoc additamentum non solum sit Eusebii, sed etiam pars historiae ecclesiasticae, ac ea quidem ita composita, ut initium eius fini libri VIII. iungi debeat; quum similiter initium libri IX. prout nunc exstat, huic eidem fini ita conveniens sit, ut statim post illum sequi debeat; quum igitur hoc additamentum neque cum nostro libri IX. principio, neque cum capite XIII. Lib. VIII. in una eademque editione simul constare possit, in aprico positum videtur, duas diversas fuisse historiae ecclesiasticae editiones ab ipso Eusebio profectas,*

in quarum altera multa essent mutata, ac alio loco posita." Denique ad sententiam hanc fulciendam accedere monet STROTHIUS duorum capitum 6 et 7 libri VI. transpositionem, quae apud Rufinum prius post caput 5 leguntur, cum tamen vix credi possit, eum ordinem a Rufino consilio esse mutatum. Hinc ita finem disputationi suae imponit V. D.: „*Rufinum igitur prioris editionis exemplo usum esse, nostra vero exemplaria graeca plerumque posteriorem sequi, ita tamen, ut in iis haud pauca sint, ex utraque conflata, statuendum est. Noster vero textus vix mille annorum aetatem superare videtur, quum ii, quibus usi sumus codices omnes ex uno eodemque manasse videntur eo tempore, quum iam satis diversa essent exemplaria, ac utriusque recensionis circumferrentur, ut ex eo patet, quod in omnibus similiter additamento de quo supra diximus praefixa sunt ista verba τὸ ὡς λεῖπον ἔν τισιν ἀντιγράφοις ἐν τῷ ὀγδόῳ λόγῳ. Ex quo conficitur, iam in eo exemplo ex quo cuncta nostra sunt exscripta lecta esse haec verba, atque adeo illud ipsum, quod nostrorum codicum archetypum appellare possumus, mixto iam textu, diversisque existentibus exemplaribus, scriptum esse. Ex nostrorum igitur codicum collatione, nihil praeter veritatem huius archetypi assequi, neque ultra eum ad ipsum genuinum Eusebii textum, nisi in subsidium vocato Rufino assurgere possumus, cuius tamen auctoritas saepe lubrica, neque sine magna cautione adhibenda.*" Conf. STROTH. deutsche Uebersetzung des Eusebius T. II. p. 99 not. 6. p. 137 not. 6. Verum enim vero ista omnia minime probare puto, quae V. D. probare voluit. Primum enim librum X. historiae ecclesiasticae diu post reliquos quasi singularem esse additum et fuisse exemplaria ante hoc tempus quae novem modo libros continerent, minime demonstravit STROTH. Neque enim genus dicendi in hoc libro X. ab eo qui est in reliquis novem, magnopere diversum equidem potui deprehendere, et quamvis sit, totum hoc esse multo magis lubricum et anceps quam ut illud quod STROTHIUS inde concludi voluit, tuto possit concludi, facile appareat. De προσφωνήσει vero Paulino facta, si recte interpreteris vocem ἐπιγράφειν, plane non est sermo. Sed fac, decimum librum vere serius addidisse Eusebium. Num inde, quaeso, sequitur, eum totum opus mutasse quod si mutasset, altera editio videri deberet? Nonne illum librum poterat addere et neque in eo neque in reliquis antea vulgatis quidquam mutare Eusebius? Similiter nihil efficitur eo, quod nonnulla eorum quae in supplemento libri VIII. quod inscribitur Τὸ ὡς λεῖπον — — λόγῳ, inveniuntur quae Eusebius iam retulerat lib. VIII. cap. 13., cum facile possit intelligi, quid ei repetendi opportunitatem et quasi ansam dederit. Cum enim ab initio huius supplementi commemorasset Eusebius, qualem vitae exitum habuisset Galerius propter atrocissimam suam Christianorum persecutionem,

haud alienum ei videbatur, haud dubie quo providentiae divinae rebus Christianorum tam egregie consulentis vim et efficaciam lectoribus suis magis significaret, qualem vitae finem habuerint Galerii in regnando κοινωνοί, addere. Iam quamvis de Constantio et Constantino suo loco iam egisset, tamen quomodo Diocletianus et Maximianus vita decessissent, VIII, 13. nondum dixerat, sed eorum tantum abdicationem et vitae privatae statum memoraverat, id quod in ipso supplemento additur. Sed cum semel dirum illorum vitae exitum exposuisset Eusebius, non poterat non certe iterum convertere legentium animos ad Constantium et Constantinum, quamvis minime opus esset, quod etiam placuit Eusebio, verbo tenus fere illud repetere, et ut VIII, 13. ita h. l. Constantium summis efferre laudibus. Cf. VIII, 13 not. 17. Nam haud elegantem esse certe illam quam Eusebius h. l. instituit rei repetitionem et ἀνακεφαλαίωσιν, nemo non videbit. Cf. quae praeeunte Hemsterhuisio de simili suspecta sed longe tolerabiliori repetitione in fine Lucianei dialogi qui Charon inscribitur, indicat Lehmannus p. 70 not. 81.: „*quemadmodum omnino strigosus argumenti index, cuicunque libro additus, nihil habet elegantiae, veteribusque nunquam facile in usu fuit, ita inprimis Dialogi summam in fine frigidis verbis repetere putidi profecto scriptoris est, quique magis in elegantioris aetatis Grammaticum vel Scholiasten, quam Lucianum, mellis Attici plenissimum, aequet.*" Dorville ad Chariton. p. 462 init. Similiter autem Eusebius in praeparat. evangel. II. prooem. p. 43 sq. edit. Viger. satis longam et iisdem verbis repetit periodum qua lib. I. praeparationis evangelicae finiverat.

Sed ob hanc ipsam causam cur Rufinus illud supplementum non habeat, non difficilius poterit perspici quam quod ille alio et aptiori sane loco posuit caput 6 et 7 libri VI. Cur enim non possimus existimare, *eum ordinem non minus consilio esse a Rufino mutatum*, quam illa ei esse omissa et multa alia mutata, cum quanta fuerit licentia in Eusebio versatus Rufinus, ipse Stroth. agnoscat? Cf. Valesius ad Euseb. H. E. VI, 11 not. 4. VII, 13 not. 2, VII, 32 not. 22. et nos in Excurs. X, p. 400. p. 404. Neque vero probare possum, quod Strothius cap. 6 et 7 libri VI. uncinis inclusit, quia longe facilior est coniectura Valesii, Eusebium non ultimam manum admovisse operi suo, ideoque Clementem commemorasse, ubi Origenes erat commemorandus. Cf. Vales. ad Euseb. H. E. VI, 6 not. 1. Hoc cum bene vidisset Rufinus, neque vellet in vertenda historia Eusebiana prorsus se adstringere vel materiae vel formae ab Eusebio delectae, mutavit capitum illorum ordinem non minus quam supplementum illud omisit. Falsa tamen est aperte, si quid video, lectio cap. 6. παῖδα ὄντα, et probabiliter orta eorum male sedulo studio, qui

ea audacia nolentes Eusebium emendare qua Rufinus, satis habuerunt mutare textum, quo si non ineptus capitum ordo, certe vitaretur illud, ne idem Eusebius, qui antea libro VI. multa iam dixerat de Origene *magistro*, hoc ipso libro c. 6. Origenem simpliciter et sine accuratiore notatione Clementis *discipulum* vocaret. Inde igitur natum παῖδα ὄντα, quod tamen ipsum cap. 6. 7. esse alieno loco, minime confirmat, ut censet STROTHIUS ad VI, 6. Ceterum sententiae VALESII ac nostrae favet KESTNER. de Euseb. auct. et fide dipl. p. 77. §. 66. „*Et quis est qui Nostrum ultimam manum operi suo non apposuisse mecum persuasus sit, quin illa etiam vitia libenter ei ignoscat?*“ Et ibid. p. 78 sq. not. 188. postquam varias attulit rationes, unde hoc fieri possit certius, de quibus vide quae disputavimus ad VII, 21 not. 2., haec addit V. D.: „*Sed poteris dicere, ea fortasse, quae Eusebii historiam pro opere omnibus numeris absoluto nos nunc non habere sinunt, a serioribus quibusdam falsariis profecta atque operi illius omnimodis perfecto intrusa esse! At fortasse etiam et quidem certius fortasse illa Eusebio imputare licet, praesertim cum mortem ei priusquam opus, (auctore iam senescente demum confectum cf. supra §. 20 — 22.), secunda manu perpoliret, intervenisse admodum probabile sit. Quare illos etiam non timeo, qui* STROTHIUM *duas ab ipso Eus. operis sui editiones in praefatione sua ad Eusebii H. E. evicisse, mihi obiicient. Perpauca illa enim, quae* STROTH. *de hac re protulit, argumenta, nostram magis quam illius sententiam probare, quisque videbit.*“ Certe nunc, postquam hoc ultimum quod KESTNERUS simpliciter sumpsit, non ostendit, ostendere studui, plures VALESII coniecturam de Eusebii historia eccles. non prorsus limata quam STROTHII de duabus illius editionibus opinionem nacturam esse fautores spero.

EXCURSUS XVI.

ad

Euseb. Histor. Eccles. X, 4.

(Tom. III. p. 231 extr.)

Recte quidem Valesius ad h. l. comparavit locum Dionysii Alexandrini apud Euseb. H. E. VII, 23., neque illum imitatum esse Eusebium nego, sed quod idem Valesius credidisse videtur, eandem esse utriusque loci rationem, hoc ne credant alii, iuvat quaedam hac occasione data accuratius edisserere. Facile autem intelligitur quaeri potissimum, quo sensu a Dionysio VII, 23. et ab Eusebio X, 4. dictum sit verbum *εἶναι*. Atque hoc quaerenti respondendum est, a neutro plane eodem modo verbum *εἶναι* dictum esse. Nam VII, 23. *εἶναι* nihil significat nisi „*esse*," et nihil dicit Dionysius verbis *ὁ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μηδὲ ἦν· ὁ δὲ ἔστιν ὁμοίως ὥσπερ ἦν*, nisi hoc: „Macrianus qui contra ius fasque imperium sibi arrogaverat, nunc non amplius *est* scil. rex (quod ex praecedenti *τῆς βασιλείας* repetendum), quia nunquam vere et recte rex *erat*. Gallienus autem rex *est* adhuc similiter ac rex *erat* scil. recte et vere." Cf. verba quae ab initio cap. XXIII. leguntur: *παλαιὸς ἅμα βασιλεὺς καὶ νέος, πρῶτος ὢν* (scilicet ut per se intelligitur, *βασιλεὺς*) *καὶ μετ' ἐκείνους παρών*. Hinc non recte vertisse dixi ad VII, 23 not. 4. verba illa *ὁ μὲν οὐκ ἔστιν*, etc. Strothium: „*So ist auch Macrianus jetzt nichts mehr, wie er denn auch vorher nichts war.*" Melius interpretatus est Valesius: „ita Macrianus — ipse quidem *iam non est*, quippe nec antea *erat*: Galienus vero *sui similis, idemque qui prius manet.*" In eo tantum lapsus est Vales. quod vertit: „*sui similis idemque qui prius manet*," quamvis ipse recte scripserit cum Nicephoro, et post eum Strothius *ὁμοίως*, non *ὅμοιος*, ut legit male Stephanus. Nam totus loci contextus docet *ὁμοίως* scribendum et ad hoc *βασιλεὺς* cogitando supplendum esse. Itaque vertere debebat Valesius potius: „Gallienus vero *similiter* est rex," et deinde: „*quemadmodum* antea erat" *ὥσπερ ἦν*.

Sed ut iam ad Euseb. H. E. X, 4. accedamus, ibi equidem verbum *εἶναι* potius improprio sensu ab Eusebio dictum et verba

illa καὶ νῦν οἱ μὲν οὐκ εἰσὶν οἱ θεομισεῖς, ὅτι μηδὲ ἦσαν hanc sententiam praebere existimo: „Et nunc illi quidem deo invisi (iusta dei poena) sunt infelices et perditi, quia neque antea (recta et honesta ratione) ipsi erant felices." Age vero ut hanc nostram illorum verborum interpretationem veram esse ostendamus, primum εἶναι posse dici ex linguae usu eos qui sunt felices et beati, οὐκ εἶναι qui sunt infelices s. perditi, multis locis potest ostendi, et maxime tragicos Graecorum ita loqui, constat. Vid. Euripid. Hecub. v. 279 sqq., ubi ita loquitur Hecuba:

> οὐ τοὺς κρατοῦντας χρὴ κρατεῖν ἃ μὴ χρεών,
> οὐδ' εὐτυχοῦντας εὖ δοκεῖν πράξειν ἀεί.
> κἀγὼ γὰρ ἦν ποτ', ἀλλὰ νῦν οὐκ εἴμ' ἔτι,
> τὸν πάντα δ' ὄλβον ἦμαρ ἕν μ' ἀφείλετο.

Quo loco ἦν ποτ' esse idem quod εὖ ἔπραττον et οὐκ εἴμ' ἔτι idem quod οὐκ ἔτι εὖ πράττω, quivis videt. Eodem modo εἶναι legitur in eadem Euripid. Hecub. v. 671. ἀπωλόμην δύστηνος, οὐκέτ' εἰμὶ δή. Et v. 657., ubi ut hoc in transcursu moneam, rectius interpungendum puto: δέσποιν', ὄλωλας, οὐκέτ' εἶ, βλέπουσα φῶς pro vulgato: οὐκέτ' εἶ βλέπουσα φῶς. Nam illa interpunctione adscita sententia existit longe gravior et magis poëtica haec: „non amplius vere vivis i. e. priorem laetam vitam vivis, quamvis adhuc solem videas et spiritum ducas, quamvis adhuc vivere videare." Cf. Euripid. Orest. v. 191. ὀλόμεθ' ἰσονέκυες, ὀλόμεθα. Ibid. v. 376. οὐ γὰρ ζῶ κακοῖς, φάος δ' ὁρῶ. Ibid. v. 1018 sqq.

> ΗΛ. καὶ πῶς σιωπῶ; φέγγος εἰσορᾶν θεοῦ
> τόδ' οὐκέθ' ἡμῖν τοῖς ταλαιπώροις μέτα.
> ΟΡ. σὺ μή μ' ἀπόκτειν'. ἅλις ὑπ' Ἀργείας χερὸς
> τέθνηχ' ὁ τλήμων· τὰ δὲ παρόντ' ἔα κακά.
> ΗΛ. ὦ μέλεος ἥβης σῆς, Ὀρέστα, καὶ πότμου
> θανάτου δ' ἀώρου! ζῆν ἐχρῆν σ', ὅτ' οὐκέτ' εἶ.
> ΟΡ. μὴ πρὸς θεῶν μοι περιβάλῃς ἀνανδρίαν,
> ἐς δάκρυα πορθμεύουσ' ὑπόμνησιν κακῶν.

Praeterea cf. Eurip. Hippolyt. v. 357. οὐκέτ' εἰμ' ἐγώ. Sophocl. Antig. v. 1282. Trachin. v. 161. ὡς ἔτ' οὐκ ὢν = ὡς τεθνηξόμενος. Scriptor tragoed. Χριστὸς πάσχων v. 369 sqq.

> — ἀπαλλαγήσομαι
> βίου θανοῦσα, χαίρετ'· οὐκέτ' εἰμ' ἐγώ.

Valckenar. ad Eurip. Hippol. v. 821. 1 Thessalon. I, 8. ὅτι νῦν ζῶμεν i. e. nunc vitam vitalem, beatam vivimus. 1 Timoth. V, 6. Euseb. H. E. I, 2 not. 35. V. C. I, 13. 26. Kuinoel. ad Luc.

XV, 24. Neque aliter legitur in Ierem. XXXI, 15. כִּי אֵינֶנּוּ id est: „nam de eorum vitae felicitate actum est, siquidem in servitutem abducti sunt.“ Cf. v. 16. 17. LUTHERUS bene: „*denn es ist aus mit ihnen.*“ Adde Mtth. II, 18., ubi ille locus Ieremiae ad aliam rem transfertur, et improprium verbi εἶναι usum certe non minus debebant tangere interpretes ut PAULUS Commentar über das N. T. Tom. I. p. 224., et KUINOEL. Commentar ad h. l. p. 40. ed. III., quam laudare locos ubi οὐκ et οὐκέτ' εἶναι proprio sensu de *mortuis* legitur, ut Thucyd. II, 42. οἱ οὐκ ὄντες. Alciphron. epist. I, 10. οὐκ ἔτι ὄντες. Sophocl. Trachin. v. 164. cf. Eurip. Alcest. v. 334. v. 399. οὐκ ἔτ' οὖσαν. v. 407. v. 409. Genes. XLII, 36. אֵינֶנּוּ non amplius est i. e. mortuus est. GATAKER. de stylo N. T. c. XXIX. p. 117. Nam quamvis apud Matthaeum οὐκ εἰσὶ de infantibus ab Herode mactatis dictum proprie accipiendum sit, tamen in Ieremia illud non habet locum. Cf. Rom. IV, 17. 1 Corinth. I, 28. KUINOEL. ad Actor. XVII, 28. VALCKENAR. ad Eur. Phoeniss. v. 1349 p. 453. FRITSZSCHE IV. evangg. I. p. 97. Neque apud Euseb. H. E. X, 9. dubito non solum quin οὐκέτ' ἦσαν sola sit vera lectio (cf. VALES. ad h. l. not. 4.), sed etiam improprio sensu illud ibi dictum esse posse persuasum habeo. Nam non repugnant vel antecedentia vel sequentia οὐδὲ μέχρις ὀνόματος μνημονευόμενοι· γραφαί τε αὐτῶν καὶ τιμαὶ τὴν ἀξίαν αἰσχύνην ἀπελάμβανον. Καὶ ἃ — Λικίννιος, ταῦτα ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἔπασχεν etc. Quamquam si quis ibi οὐκέτ' ἦσαν de interitu tyrannorum interpretari malit, non valde repugnabo ut X, 8. τῶν κατ' ἀγροὺς μηκέτ' ὄντων ἀνθρώπων sunt οἱ πάλαι κατοιχόμενοι qui non amplius erant superstites. Similiter Latini *esse* pro vivere, *non esse* pro mortuum esse dicunt. Vid. Cic. ad famill. VI, 3 ext. Sed hoc affirmare recte mihi posse videor, X, 9. post οὐκέτ' ἦσαν male omisisse VALESIUM et STROTHIUM comma. VALESIO tamen fortasse hoc non potsest vitio dari, cum recte verterit οὐκέτ' ἦσαν, οὐδὲ μέχρις ὀνόματος μνημονευόμενοι: „*perierunt funditus ac* ne nominis quidem eorum memoria permansit.“ Inde enim patere videtur, eum minime coniunxisse οὐκέτ' ἦσαν cum verbis οὐδὲ μέχρις ὀνόματος μνημονευόμενοι. Sed STROTHIUM non excusari posse puto, qui vertit: „*Denn plötzlich — wurde derer auch nicht einmal dem Namen nach mehr gedacht.*“ Quasi οὐκέτ' ἦσαν μνημονευόμενοι sit iungenda! Sed vel variae lectiones quamvis reprobandae (cf. VALES. ad h. l. not. 4.) quomodo Eusebius sit rectius interpretandus, significant. Hinc bene ZIMMERMANNUS post ἦσαν comma dedit, quamvis lectores de eo deberet quoque monere, eumque ipse in eo sequendum putavi.

Sed ostendum nobis nunc est, in Eusebii loco, de quo agimus, εἶναι etiam *debere* improprio sensu accipi. Atque illud tum per se potest intelligi tum ex totius loci oratione contexta. De

illo, si qualicunque alia ratione interpretari velis verba Eusebii, per se hoc non posse fieri videbis. Nam si tum εἰσὶν tum ἦσαν proprie dicta esse putes, sententia prodit absurda haec: „et illi quidem nunc non existunt s. vivunt, quia neque antea existebant s. vivebant." Haec quomodo, quaeso, cohaererent? et quomodo dicere potuisset Eusebius illos θεομάχους et θεομισεῖς homines neque antea exstitisse s. vixisse? Itaque non recte vertit Vales.: „Itaque illi deo invisi, nunc amplius non *sunt*, quando ne tum (?) quidem *erant*." Nisi forte ipsum Latinum „esse" improprie dictum esse V. D. voluit. Sed non minus ineptae prodeunt sententiae, si aut εἰσὶν improprie et ἦσαν proprie, aut εἰσὶν proprie, ἦσαν improprie accipere velis. Nam si illud, diceret Eusebius: „illi quidem deo invisi nunc non sunt felices, quia neque antea vivebant," si hoc, sententia esset haec: „illi quidem deo invisi nunc non vivunt, quia neque antea felices erant." Quas duas sententias esse perversissimas, monuisse satis habeo. Itaque vel nunc nihil restat nisi ut tum εἰσὶν tum ἦσαν improprie accipiamus. Sed hoc fieri debere, quamvis per se reliquae interpretationes non essent ineptae, tamen luculentissime doceret tota loci contexta oratio. Nam Eusebius tum in antecedentibus tum sequentibus loquitur de magna hominum dei legibus reluctanctium calamitate. Cf. antecedentia verba: ἐπειδὴ — ὁ μέγας ποιμὴν, τοὺς θῆρας καὶ τοὺς λύκους καὶ πᾶν ἀπηνὲς καὶ ἄγριον γένος ἀποσοβήσας, καὶ τὰς μύλας τῶν λεόντων ἣ φησὶ τὰ θεῖα λόγια συντρίψας, τοῦ καταισχύναι ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν, καὶ ὡς ἂν ἔλεγχον ταῖς θεομάχοις τῶν ἀσεβῶν προαγάγοι τόλμαις. Neque tamen ex his plena sis verborum καὶ νῦν οἱ μὲν οὐκ εἰσὶν, etc. adhuc cognoscitur. Nam secundum inde apparet Eusebium dicere velle illos θεομισεῖς nunc esse infelices „iusta dei poena" quia neque antea ipsi erant felices „recta et honesta ratione." Haec vero Eusebium sibi simul velle, ipse supra significavi verba illa „iusta dei poena" et „recta et honesta ratione" uncis inclusa addendo. Quidni enim tam per se tum propter antecedentia haec tantum significare potuerit Eusebius: „illi quidem deo invisi nunc non sunt felices, quia neque antea erant?" Significaret deinde simpliciter Eusebius non esse mirum illos truces et atroces tyrannos eo tempore quo scribebat, esse miseros, cum vel antea miseri fuissent, neque facile ex miseriis emergere eum qui semel iis sit immersus. Sed accuratius consideranti sequentia verba quibus usus est Eusebius, patebit eum paulo alium sibi cogitasse calamitatis prioris et serioris in quam inciderunt illi θεόμαχοι, nexum et coniunctionem. Sequens enim ταράξαντες luculenter docere puto, Eusebium propterea negare *antea* illos θεομισεῖς fuisse felices, quod omnem suam felicitatem male quaererent in aliorum hominum felicitate turbanda eorumque fortuna evertenda. Simul vero verbo ταρά-

ξαντες bene addidit ταραχθέντες Eusebius, apta et concinna brevitate declarans illud Silii Ital. II, 499.

— — quantum *terrent*, tantum *metuentia* regna,

et adumbratam nonnisi illorum felicitatem esse potuisse, *ex rei ipsius natura* sequi significans. Cf. Seneca de clementia I, 7, 2. ed. Ruhkopf. Crudele regnum, turbidum, tenebrisque obscurum est, *inter trementes et ad repentinum sonitum expavescentes, nec eo quidem qui omnia turbat, inconcusso.* Senec. Oedip. v. 705. Qui sceptro duro saevus imperio regit *timet timentes, metus in auctorem redit.* De voce ταράσσειν simul vid. Kuinoel. Commentar. ad Matth. II, 3 p. 24 sq. ed. III. Sed neque illud noster tacuit deum omnis iniustitiae ultorem ac vindicem effecisse, ut *serius* illos scelerum suorum poena assequeretur. Nam εἶθ' ὑποσχόντες, inquit, τιμωρίαν οὐ μεμπτὴν τῇ δίκῃ, ἑαυτοὺς καὶ οἴκους, ἄρδην ἀναστάτους κατέστησαν, quae bene vertit Valesius: „poenas deinde gravissimas *divinae* iustitiae persolventes, semet ipsos cum amicis et omni familia funditus everterunt.“ Illud tamen tenendum erit ἀναστάτους κατέστησαν non ad vitae sed potius ad opum et fortunae ruinam esse referendum, qua omnis pestifera vis illorum nefariorum hominum reprimebatur et comprimebatur. Nam explicantur ut illis ὑποσχόντες — δίκῃ ita illo ἀναστάτους κατέστησαν praecedentia καὶ νῦν οἱ μὲν οὐκ εἰσίν, quae non posse proprie accipi, vidimus. Praeterea sponte sua hoc intelligitur. Nam quamvis concedere velimus ἑαυτοὺς ἀναστάτους κατέστησαν, dicere proprio sensu potuisse Eusebium, ita ut illos homines sibimet ipsis vitam eripuisse cogitandum sit, tamen amicos etiam et familias suas ita omnes illos ἀναστάτους fecisse, vix dicere ille poterat, ut taceam, minime hoc tanquam iustitiae divinae opus praedicare potuisse Eusebium, quod illi homines se, amicos et familias suas hoc modo ἀναστάτους fecissent. Neque vero repugnat nobis illud quod Eusebius in sequentibus plures psalmorum locos attulit, quos ἐπαληθεύειν putat illam magnam hominum nefariorum qui Christianos tantopere vexaverant, calamitatem. Nam in omnibus illorum psalmorum vere sermo est nonnisi de summa improborum miseria, non de ipsa eorum vitae iactura et illa „τοῦ σφάξαι τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ· ἡ ῥομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς καρδίαν αὐτῶν“ לִטְבוֹחַ יִשְׁרֵי־דָרֶךְ׃ חַרְבָּם תָּבוֹא בְלִבָּם (Psalm. XXXVII, 14. 15.), facile aut simpliciter simul laudare neque inde quidquam colligi velle, aut improprie interpretari noster potuit. Itaque his disputatis ipsam interpretationem nostram verborum Eusebii καὶ νῦν, οἱ μὲν οὐκ εἰσὶν, οἱ θεομισεῖς, ὅτι, μηδὲ ἦσαν solam esse veram ostendisse mihi videor et Eusebius propterea nunc ipsius dei iustitia in miseriam coniectos esse homines truculentos et saevos dixit et recte dicere poterat, quod illi neque antea veram et hone-

stam felicitatem quaesiverant (ταράξαντες), unde poenas divinas neque solum ea mala quae sua ipsorum improbitas iis afferebat (ταραχθέντες) seu poenas naturales illos nunc sequi, erat consentaneum. Ceterum satis placuisse sibi videtur noster in imitanda illa loquendi ratione qua usus erat ante eum Dionysius Alexandrinus. Nam in oratione de laudibus Constantini c. VII. extr. de Constantino loquens Eusebius: ὃν δή, inquit, νικητὴν παντὸς τοῦ τῶν πολεμίων ἀπέφηνε γένους, ἵνα κατὰ πολλῶν ἐγείρας. Et statim addit: οἱ μὲν γὰρ ἦσαν μυρίοι, πολλοί τε πολλῶν ἅτε δαιμόνων φίλοι· μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἦσαν, ὅθεν οὐδ' εἰσίν· ὁ δ' ἐξ ἑνὸς εἷς βασιλεὺς, εἰκὼν ἑνὸς τοῦ παμβασιλέως. Ubi imitari similiter voluisse nostrum Dionysium Alexandrinum laudato loco Euseb. H. E. VII, 23. recte animadvertit iam Valesius qui recte quoque vertisse videtur illa verba μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἦσαν, ὅθεν οὐδ' εἰσίν: „Immo vero nihil erant, ideoque in praesentia nihil sunt.“ Nam hoc loco ἦσαν et εἰσὶν proprie dicta esse, sponte apparet. Sed οὐδὲν proprie accipiendum sit, nec ne, hoc certe prima specie dubium videri potest. Utrumque enim videtur fieri posse. Quodsi prius statuas, respexisse censendus erit Eusebius illud quod ante dixerat, οἱ μὲν γὰρ ἦσαν μυρίοι, πολλοί τε πολλῶν ἅτε δαιμόνων φίλοι, ita ut hoc quasi corrigens deinde statim neget dici posse eos numerum quendam constituisse, unde nec nunc quendam constituant. Contra si improprie malis dictum esse οὐδὲν ab Eusebio, optime convenient sequentia ὁ δ' ἐξ ἑνὸς εἷς βασιλεὺς, εἰκὼν ἑνὸς τοῦ παμβασιλέως· praecedentia vero certe non repugnabunt et sententia loci haec est: „Nam illi quidem erant innumerabiles, multique utpote multorum daemonum amici (ita vertit Vales.: οἱ μὲν γὰρ ἦσαν — — φίλοι). Imo vero homines erant *nihili*, unde neque nunc sunt *aliquid*, hic vero, unus ex uno imperator, unius dei summi omnium imperatoris gerit effigiem.“ Et apprime conveniunt quoque sequentia: Καὶ οἱ μὲν, ἀθέῳ ψυχῇ τοὺς εὐσεβεῖς ἄνδρας μιαιφόνοις ἀνῄρουν σφαγαῖς, ὁ δὲ, τὸν αὐτοῦ σωτῆρα μιμούμενος, καὶ μόνον σώζειν εἰδὼς, καὶ τοὺς ἀθέους ἔσωζεν, εὐσεβεῖν διδάσκων, etc. Itaque οὐδὲν improprie dixisse Eusebium hoc loco, longe mihi videtur probabilius. Vide Eurip. Iphig. A. v. 351. ὡς δ' εἰς Αὖλιν ἦλθες, οὐδὲν ἦσθ'. cf. v. 934. Valckenar. ad Eurip. Phoeniss. p. 227. Hoogeven. ad Viger. p. 152. Hermann. ad Viger. p. 731. Neque in voce εἶναι etc. similiter non lusit noster in eadem orat. de laudib. Constantin. c. XVI. quem locum ut melius possit de eo iudicari, integrum adscribimus: τοσούτων ἐναργῶν ἀποδείξεων, τὴν μετὰ τὸν θάνατον ἀρετήν τε καὶ δύναμιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πιστουμένων, τίς οὕτω σιδήριος τὴν ψυχὴν, ὡς μὴ συμμαρτυρεῖν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ ζωὴν ὁμολογεῖν; ζώντων γὰρ, ἀλλ' οὐ νεκρῶν τὰ κατορθώματα, ὄψεις τε ἀδήλων φασὶν εἶναι τὰ φαινόμενα. Αὐτίκα γοῦν χθὲς καὶ πρώην θεομάχων —— βίον ἐκύκα, ἦγέ τε καὶ ἀπῆγε, καὶ πολλὰ ἴσχυεν. Ἐπεὶ δὲ ἐξ ἀνθρώπων ἀπηλλάγη, κεῖτο δὴ κατὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς,

σκυβάλων ἐκβλητότερον, ἄπνουν, ἀκίνητον, ἄναυδον καὶ οὐκ ἔτ᾽ αὐτῶν λόγος οὐδεὶς, οὐ μνήμη· φύσις γὰρ αὕτη νεκρῶν· καὶ ὁ μηκέτ᾽ ὢν, οὐδείς ἐστιν (i. e. qui e vita sublatus est, nihili est)· *ὁ δὲ μηδεὶς ὢν πράξειέ τι;* Pergit autem Eusebius in Christi gratiam sane nescio quo modo illa argumentatione utens: *ὁ δ᾽ ἐνεργῶν καὶ πράττων καὶ πλείονα τῶν ζώντων δυνάμενος, πῶς ἂν ὑποληφθείη μὴ ὤν; Εἰ δ᾽ ἀφανὴς εἴη σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, ἀλλ᾽ οὐκ ἐν αἰσθήσει τὸ κριτήριον· —— ἀλλ᾽ ἐκ τῶν ἔργων τὰ τοιάδε πέφυκεν ἐπινοεῖσθαι· διὸ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σωτῆρος, τὴν ἀφανῆ δύναμιν αὐτοῦ προσήκοι ἂν ἐκ τῶν ἔργων ἐπισκοπεῖν, καὶ διακρίνειν· εἴτε χρὴ ζῶντος ὁμολογεῖν τὰ εἰσέτι δεῦρο πρὸς αὐτοῦ κατορθούμενα· εἴτε καὶ μὴ ὄντος εἶναι λέγειν; ἢ μωρὸν καὶ ἀσύστατον τὸ ἐρώτημα· τὸ γὰρ μὴ ὄντα πῶς ἄν τις εὐλόγως εἶναι εἴποι; εἴγε τὸ μὴ ὂν πάσαις ψήφοις ἀποπέφανται, οὐδὲ δύνασθαί τι οὐδ᾽ ἐνεργεῖν, οὐδὲ πράττειν· αὕτη γὰρ φύσις ζώντων, νεκρῶν δὲ ἡ ἐναντία.* Denique ut hoc in transcursu addam, locum Dionysii Alexandrini apud Euseb. H. E. VII, 23. inde a verbis: *Ὥσπερ γὰρ νέφος τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας* usque ad *προανατείλας* si non imitatus est, certe respexit Chrysostom. Tom. II. p. 23. B. ed. Montefalc., ubi haec leguntur: *ὥσπερ νεφέλη* (cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. VII, 23 not. 2.) *τις πυκνὴ γενομένη καὶ τὴν ἡλιακὴν ἀκτῖνα ὑπεκδραμοῦσα* (Savilius cum nonnuliis MSS. *ὑποδραμοῦσα*), *ἀποστρέφει τὴν αὐγὴν εἰς τοὐπίσω· οὕτω δὴ καὶ ἀθυμίας νέφος, ἐπειδὰν στῇ πρὸ τῆς ψυχῆς τῆς ἡμετέρας, οὐκ ἀφίησιν εὔκολον γενέσθαι τὴν τοῦ λόγου διάβασιν, ἀλλ᾽ ἀποπνίγει, καὶ συνέχει μετὰ πολλῆς τῆς ἀνάγκης ἔνδον αὐτόν.* Cf. ibid. C. *ἀλλ᾽ ἐννοήσας ὅτι οὐκ ἀντιφράττει μόνον νεφέλης φύσις τὴν εἰς τὸ πρόσω φορὰν τῆς ἀκτῖνος, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον αὐτὴ πάσχει πολλάκις· ἐπειδὰν γὰρ ὁ ἥλιος θερμότερος προσπεσὼν διηνεκῶς τρίβῃ τὸ νέφος, μέσον τε αὐτὸ διέῤῥηξε πολλάκις, καὶ ἀθρόον ἐκλάμψας φαιδρὸς ταῖς τῶν ὁρώντων προσέπεσεν ὄψεσι* etc.

Sed ut ad nostrum locum redeamus, animadvertant velim postremo lectores docti insignem usum vocis *στήλη*. Dixit enim Eusebius: *ὡς τὰς πάλαι στήλαις ἱεραῖς καταγραφείσας προῤῥήσεις ἔργοις πιστὰς ὁμολογεῖσθαι.* De quo loco recte iam Kestner., de Euseb. auctor. et fide diplomat. p. 76 not. 184.: „*Ne vero*, inquit, *στήλας ubique statuas* (vel cippos., vid. Euseb. H. E. II, 12 not. 12. II, 23 not. 22.) *significare putes* (cf. Euseb. H. E. IX, 7 init. ubi edicta commemorantur *στήλαις ἐντυπωμένα χαλκαῖς* atque ibid. paulo post *ἀπὸ τῆς ἐν Τύρῳ στήλης* et Passow. Lexic. s. v. *στήλη* n. 5.), *apud Eusebium, scias, στηλας ἱερας libros sacros aliquando denotare. cf. H. E. X, 4.*“ Recte quidem. Sed paucis iis quae Kestnerus monuit, adiicere quaedam haud abs re fuerit. Quare conferas velim infra verba: *Καὶ τάδε μὲν λόγοις πάλαι προθεσπισθέντα, βίβλοις ἱεραῖς καταβέβλητο.* IX, 9. *τὰ πάλαι ἀπιστούμενα — ἐν ἱεραῖς βίβλοις ἐστηλιτευμένα.* Quid vero moverit Eusebium, ut libros *στήλας* appellaret, vide ipsum declarantem X, 2.

verbis: ἂν οὐκ ἀπὸ τρόπου γένοιτ' ἂν — ὥσπερ ἐν ἱερᾷ στήλῃ, τῇδε τῇ βίβλῳ, τὰς φωνὰς — ἐγχάραξαι. Putavit igitur Eusebius commodo posse contendi quemcunque librum cum columna s. statua et sigillatim libros sacros cum στήλαις ἱεραῖς. Cf. Chrysostom. Tom. II. p. 3. B. ed. Montef. εἶτα ὁ διδάσκαλος οὐ μόνον ἐπέταξεν ἀλλὰ καὶ γράμμασιν ἐναπέθετο καθάπερ ἐν στήλῃ χαλκῇ, τῇ πρὸς αὐτὸν ἐγκολάψας ἐπιστολῇ. Adde Euseb. H. E. V. prooem.: ὁ δέ γε τοῦ κατὰ τὸν Θεὸν πολιτεύματος διηγηματικὸς ἡμῖν λόγος, τοὺς — πολέμους, καὶ τοὺς — ἀνδρισαμένους αἰωνίαις ἀναγράψεται στήλαις i. e. immortalibus *litterarum monumentis*, ut recte ibi vertit Valesius qui vero nostro loco στήλαις ἱεραῖς haud apte vertit: „sacris tabulis." Aut „*libris* sacris" simpliciter aut „*libris sacris quasi quibusdam statuis*" vertendum erat. Posterioribus vero mentem Eusebii accuratius etiam significari, docet locus supra laudatus X, 2. Eadem est ratio loci Euseb. H. E. VIII, 13 init. Τῶν δὲ — μαρτυρησάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων πρῶτος ἡμῖν ἐν εὐσεβῶν στήλαις — ἀναγορευέσθω μάρτυς — Ἄνθιμος i. e.: „Ex praesidibus autem ecclesiarum qui — martyrium perpessi sunt, primus *in his quasi quibusdam statuis inscribantur pii*, *in litterarum monumentis* nominetur Anthimus" vel brevius: „in hoc meo quo pii inscribantur libro seu opere." Recte nec h. l. vertit Rufinus: „in *memoriis* piorum" Vales.: „in piorum *tabulis*" et Stroth.: „*bei den Denkmählern, die wir den Gläubigen setzen wollen, soll unter den Vorstehern der Gemeinen — Anthimus als Zeuge des Reichs Christi zuerst von uns genannt werden.*" Porro vid. Euseb. demonstrat. evangel. V. p. 208. ed. Montac. στήλαις καὶ βίβλοις ἱεραῖς τῶν προφητῶν, ubi pessime „*titulis*" στήλαις vertitur. Locus etiam insignis huc pertinet Cinnami histor. init. καθάπερ ἐν ἀθανάτοις στήλαις ταῖς βίβλοις ἐντυπωσάμενοι. Cf. Euseb. H. E. X, 2. Contra superius cap. 4. lib. X. apud Eusebium ἐν στήλαις sine causa vertit Vales.: „in *edictis*," cum ibi commode de statuis possit cogitari. Cf. verba quae ibi leguntur: βασιλικοῖς χαρακτῆρσι. Passow. Lexic. s. v. χαρακτὴρ et nostra not. 13. Similiter non opus esse puto in Gregorii Naz. carm. XIII. edito a Muratorio in anecdd. Graecc. p. 14.

Μή ποτε, Μαρτινιανὲ, τεοῖς ἐπὶ χεῖρας ἐνεγκεῖν
Στήλῃ καὶ τύμβῳ, οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἱεροῖς

vocabulum στήλη aliter quam *cippum* interpretari, quamvis ad h. l. animadverterit Muratorius: „*Columnis* tamen exornari quoque solebant mortuorum monumenta, non aevo solum Nazianzeni, sed etiam Plinii serioris, et Ciceronis, ut is lib. VI. cap. 28. Hist. Nat. hic vero lib. V. Tuscul. et lib. II. de Legib. (cf. Valesius ad Euseb. H. E. II, 12 not. 2.) scripsere. Imo et

σκυβάλων ἐκβλητότερον, ἄπνουν, ἀκίνητον, ἄναυδον καὶ οὐκ ἔτ' αὐτῶν λόγος οὐδεὶς, οὐ μνήμη· φύσις γὰρ αὕτη νεκρῶν· καὶ ὁ μηκέτ' ὤν, οὐδείς ἐστιν (i. e. qui e vita sublatus est, nihili est)· ὁ δὲ μηδεὶς ὢν πράξειέ τι; Pergit autem Eusebius in Christi gratiam sane nescio quo modo illa argumentatione utens: ὁ δ' ἐνεργῶν καὶ πράττων καὶ πλείονα τῶν ζώντων δυνάμενος, πῶν ἂν ὑποληφθείη μὴ ὤν; Εἰ δ' ἀφανὴς εἴη σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, ἀλλ' οὐκ ἐν αἰσθήσει τὸ κριτήριον — ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων τὰ τοιάδε πέφυκεν ἐπινοεῖσθαι· διὸ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σωτῆρος, τὴν ἀφανῆ δύναμιν αὐτοῦ προσήκοι ἂν ἐκ τῶν ἔργων ἐπισκοπεῖν, καὶ διακρίνειν· εἴτε χρὴ ζῶντος ὁμολογεῖν τὰ εἰσέτι δεῦρο πρὸς αὐτοῦ κατορθούμενα· εἴτε καὶ μὴ ὄντος εἶναι λέγειν; ἢ μωρὸν καὶ ἀσύστατον τὸ ἐρώτημα· τὸν γὰρ μὴ ὄντα πῶς ἄν τις εὐλόγως εἶναι εἴποι; εἴγε τὸ μὴ ὂν πάσαις ψήφοις ἀποπέφανται, οὐδὲ δύνασθαί τι οὐδ' ἐνεργεῖν, οὐδὲ πράττειν· αὕτη γὰρ φύσις ζώντων, νεκρῶν δὲ ἡ ἐναντία. Denique ut hoc in transcursu addam, locum Dionysii Alexandrini apud Euseb. H. E. VII, 23. inde a verbis: Ὥσπερ γὰρ νέφος τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας usque ad προανατείλας si non imitatus est, certe respexit Chrysostom. Tom. II. p. 23. B. ed. MONTEFALC., ubi haec leguntur: ὥσπερ νεφέλη (cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. VII, 23 not. 2.) τις πυκνὴ γενομένη καὶ τὴν ἡλιακὴν ἀκτῖνα ὑπεκδραμοῦσα (SAVILIUS cum nonnuliis MSS. ὑποδραμοῦσα), ἀποστρέφει τὴν αὐγὴν εἰς τοὔπισω· οὕτω δὴ καὶ ἀθυμίας νέφος, ἐπειδὰν στῇ πρὸ τῆς ψυχῆς τῆς ἡμετέρας, οὐκ ἀφίησιν εὔκολον γενέσθαι τὴν τοῦ λόγου διάβασιν, ἀλλ' ἀποπνίγει, καὶ συνέχει μετὰ πολλῆς τῆς ἀνάγκης ἔνδον αὐτόν. Cf. ibid. C. ἀλλ' ἐννοήσας ὅτι οὐκ ἀντιφράττει μόνον νεφέλης φύσις τὴν εἰς τὸ πρόσω φορὰν τῆς ἀκτῖνος, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον αὐτὴ πάσχει πολλάκις· ἐπειδὰν γὰρ ὁ ἥλιος θερμότερος προσπεσὼν διηνεκῶς τρίβῃ τὸ νέφος, μέσον τε αὐτὸ διέῤῥηξε πολλάκις, καὶ ἀθρόον ἐκλάμψας φαιδρὸς ταῖς τῶν ὁρώντων προσέπεσεν ὄψεσι etc.

Sed ut ad nostrum locum redeamus, animadvertant velim postremo lectores docti insignem usum vocis στήλη. Dixit enim Eusebius: ὡς τὰς πάλαι στήλαις ἱεραῖς καταγραφείσας προῤῥήσεις ἔργοις πιστὰς ὁμολογεῖσθαι. De quo loco recte iam KESTNER., de Euseb. auctor. et fide diplomat. p. 76 not. 184.: „*Ne vero*, inquit, στήλας *ubique statuas* (vel cippos. vid. Euseb. H. E. II, 12 not. 12. II, 23 not. 22.) *significare putes* (cf. Euseb. H. E. IX, 7 init. ubi edicta commemorantur στήλαις ἐντυπωμένα χαλκαῖς atque ibid. paulo post ἀπὸ τῆς ἐν Τύρῳ στήλης et PASSOW. Lexic. s. v. στήλη n. 5.), *apud Eusebium, scias*, στηλας ἱερας *libros sacros aliquando denotare. cf. H. E. X, 4.*" Recte quidem. Sed paucis iis quae KESTNERUS monuit, adiicere quaedam haud abs re fuerit. Quare conferas velim infra verba: Καὶ τάδε μὲν λόγοις πάλαι προθεσπισθέντα, βίβλοις ἱεραῖς καταβέβλητο. IX, 9. τὰ πάλαι ἀπιστούμενα — ἐν ἱεραῖς βίβλοις ἐστηλιτευμένα. Quid vero moverit Eusebium, ut libros στήλας appellaret, vide ipsum declarantem X, 2.

verbis: ὧν οὐκ ἀπὸ τρόπου γίνοιτ' ἂν — ὥσπερ ἐν ἱερᾷ στήλῃ, τῇδε τῇ βίβλῳ, τὰς φωνὰς — ἐγχάραξαι. Putavit igitur Eusebius commodo posse contendi quemcunque librum cum columna s. statua et sigillatim libros sacros cum στήλαις ἱεραῖς. Cf. Chrysostom. Tom. II. p. 3. B. ed. MONTEF. εἶτα ὁ διδάσκαλος οὐ μόνον ἐπέταξεν ἀλλὰ καὶ γράμμασιν ἐναπέθετο καθάπερ ἐν στήλῃ χαλκῇ, τῇ πρὸς αὐτὸν ἐγκολάψας ἐπιστολῇ. Adde Euseb. H. E. V. prooem.: ὁ δέ γε τοῦ κατὰ τὸν Θεὸν πολιτεύματος διηγηματικὸς ἡμῖν λόγος, τοὺς — πολέμους, καὶ τοὺς — ἀνδρισαμένους αἰωνίαις ἀναγράψεται στήλαις i. e. immortalibus *litterarum monumentis*, ut recte ibi vertit VALESIUS qui vero nostro loco στήλαις ἱεραῖς haud apte vertit: „sacris *tabulis*.“ Aut „*libris* sacris“ simpliciter aut „*libris sacris quasi quibusdam statuis*“ vertendum erat. Posterioribus vero mentem Eusebii accuratius etiam significari, docet locus supra laudatus X, 2. Eadem est ratio loci Euseb. H. E. VIII, 13 init. Τῶν δὲ — μαρτυρησάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων πρῶτος ἡμῖν ἐν εὐσεβῶν στήλαις — ἀναγορευέσθω μάρτυς — Ἄνθιμος i. e.: „Ex praesidibus autem ecclesiarum qui — martyrium perpessi sunt, primus *in his quasi quibusdam statuis inscribantur pii*, *in litterarum monumentis* nominetur Anthimus“ vel brevius: „in hoc meo quo pii inscribantur libro seu opere.“ Recte nec h. l. vertit Rufinus: „in *memoriis* piorum“ VALES.: „in piorum *tabulis*“ et STROTH.: „*bei den Denkmählern, die wir den Gläubigen setzen wollen, soll unter den Vorstehern der Gemeinen — Anthimus als Zeuge des Reichs Christi zuerst von uns genannt werden.*“ Porro vid. Euseb. demonstrat. evangel. V. p. 208. ed. MONTAC. στήλαις καὶ βίβλοις ἱεραῖς τῶν προφητῶν, ubi pessime „*titulis*“ στήλαις vertitur. Locus etiam insignis huc pertinet Cinnami histor. init. καθάπερ ἐν ἀθανάτοις στήλαις ταῖς βίβλοις ἐντυπωσάμενοι. Cf. Euseb. H. E. X, 2. Contra superius cap. 4. lib. X. apud Eusebium ἐν στήλαις sine causa vertit VALES.: „in *edictis*,“ cum ibi commode de statuis possit cogitari. Cf. verba quae ibi leguntur: βασιλικοῖς χαρακτῆρσι. PASSOW. Lexic. s. v. χαρακτὴρ et nostra not. 13. Similiter non opus esse puto in Gregorii Naz. carm. XIII. edito a MURATORIO in anecdd. Graecc. p. 14.

Μή ποτε, Μαρτινιανὲ, τεοῖς ἐπὶ χεῖρας ἐνεγκεῖν
Στήλῃ καὶ τύμβῳ, οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἱεροῖς

vocabulum στήλη aliter quam *cippum* interpretari, quamvis ad h. l. animadverterit MURATORIUS: „*Columnis* tamen exornari quoque solebant mortuorum monumenta, non aevo solum Nazianzeni, sed etiam Plinii serioris, et Ciceronis, ut is lib. VI. cap. 28. Hist. Nat. hic vero lib. V. Tuscul. et lib. II. de Legib. (cf. VALESIUS ad Euseb. H. E. II, 12 not. 2.) scripsere. Imo et

de istis sepulcralibus *columnis* mentionem Theocritus facit in Dioscuris prope finem. Hinc Servius in XI. Aen. ait: *Apud maiores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur, unde natum est, ut super cadavera pyramides fierent, aut ingentes collocarentur Columnae.* Cassiodorus quoque lib. VI. Variar. Epist. 8. in formula Comit. rer. privat. haec habet: *Ne quis vestita marmoribus sepulcra nudaret, ne quis Columnarum decorem irreligiosa temeritate dimovere praesumeret.* Videndus et C. U. Ioannes Vignolius in Dissert. de Columna Antonini Pii cap. 4. Patet igitur, cur non semel harum *Columnarum* Poëta noster mentionem iniiciat. Leges etiam nonnullae codicis Theodosiani, et Paulus in 1. sent. tit. de sepulcris, aliique huius rei fidem faciunt. Tu horum sepulcrorum aliquot ἔκτυπα videas apud Aringhum lib. II. cap. 10. Romae subterr." Ipse vero Muratorius in Gregor. carm. XV. στήλην καὶ τάφον vertit *cippum* ac tumulum. Cf. carm. XLIII. p. 41. De statuis in honorem alicuius erectis utitur voce στήλη idem Gregorius Nazianzenus in carm. XIV.

Ῥώμη, καὶ βασιλῆες ἐμοὶ καὶ πείρατα γαίης
Στῆλαι Μαρτινιανῷ, τὰς χρόνος οὐ δαμάσει.

Contra sensu improprio de rei alicuius *monumento et teste* in orat. X. de funere Caesarii fratris Gregorius illud verbum usurpat, cum scribit: omnes orientalis et occidentalis ora et omnes regiones quas postea peragravit, sunt ἐπίσημοι στῆλαι τῆς ἐκείνου παιδεύσεως.

EXCURSUS XVII.

ad

Euseb. Histor. Eccles. X, 5.

(Tom. III. p. 252.)

Fateor Valesii interpretationem mihi videri veram, eaque verborum difficultatem et ambiguitatem, quae Tillemontius, Basnagius, alii prorsus adeo obscura et inexplicabilia esse duxerunt, certe maximam partem tolli, neque utrum σαφῶς sit recta lectio, hoc loco recte posse dubitari existimo. Sed cum ipsum Moshemium in Commentt. de rebus Christianorum ante C. M. p. 960. aliter illa verba de quibus agitur, accepisse viderim, ad ea quae Valesius observavit, nonnulla adiicere haud alienum esse censeo. Moshemius enim illud potius dici illis posterioris huius imperatorum edicti verbis contendit, *propterea nonnullos Christianorum* (ad hos enim solos referendum esse ἑαυτῶν, τοῖς αὐτοῖς et αὐτῶν recte censet V. D.) *destitisse a libera religionis suae observantia seu cultu* (cf. paulo ante verba τὴν πίστιν φυλάττειν et inferius τὴν τῶν Χριστιανῶν παραφύλαξιν ἢ θρησκείαν ubi ad παραφύλαξιν subaudiendum πίστεως. Strothius bene vertit utroque loco: *von solcher Beobachtung der Religion* et: *die Religion oder Weise* [θρησκείαν] *der Christen*, Valesius male simpliciter *observantiam*), *quia ipsi haud disertis verbis essent in edicto priori indicati et nominati, quod tamen evenerat multis aliis sectis.* Inde igitur collegisse nonnullos Christianorum ipsis, denegatam esse illam religionis suae libere exercendae veniam, et a libero illius cultu abstinuisse. At enim vero huic viri summi interpretationi non solum repugnat, quantum equidem video, ipsa rei ratio, siquidem per se vix potest cogitari, haud nominatim in illo edicto commemoratos esse solos Christianos, verum etiam diserta verba τοῖς τε Χριστιανοῖς et ἐν ᾗ τοῖς αὐτοῖς συνεχωρήθη ἡ τοιαύτη ἐξουσία prorsus obstant. Fac autem vere haud diserte *Christianorum* nomen in illo edicto fuisse perscriptum, hoc certe dictum fuisse probant verba ἕκαστον κεκελεύκειμεν — — φυλάττειν et ἐν ᾗ — ἡ τοιαύτη ἐξουσία, ipso consentiente l. l. Moshemio, *omnibus*

de istis sepulcralibus *columnis* mentionem Theocritus ... am fuisse
ris prope finem. Hinc Servius in XI. Aen. ait: *Apu* ... terea cre-
aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeli ... ibi denega-
est, ut super cadavera pyramides fierent, ... dicta fuerit.
rentur Columnae. Cassiodorus quoque lib ... φαιρεθῶσιν
in formula Comit. rer. privat. haec hab ... ῶν γράμμασι —
moribus sepulcra nudaret, ne quis C ... la verba ἀφαιρε-
religiosa temeritate dimovere prae ... *bus omnino con*-
Ioannes Vignolius in Dissert. de ... is significare pot-
Patet igitur, cur non semel h ... *dubias et controver*-
mentionem iniiciat. Leges eti ... it, quem recte taxavit
et Paulus in 1. sent. tit. d ... co vertit, ut vertendum
faciunt. Tu horum sepul ... ntra eadem, ut aiunt, chorda
Aringhum lib. II. cap. 10 ... ebersetzung des Eusebius Tom.
RIUS in Gregor. carm. ... que loco ubi legitur verbum αἵρεσις,
mulum. Cf. carm. XL ... *et temere* l. l. not. 9. reprehendit VA-
ius erectis utitur ... *h.* l. turpiter peccaverit, neque locum La-
carm. XIV. ... *persecutt.* c. XLVIII., qui sane est conferendus
Po ... *etiam* explicationem, cognoverit, id quod exinde
... *modo licet* colligi, quod VALESIUS illum locum non
... *animadversione* ad h. l. Rectius profecto virum
Contra s ... *hoc* oblitum esse censendum erit. Neque vero me-
orat. X ... *πολλαὶ καὶ διάφοροι αἱρέσεις* interpretatus est ex mea sen-
pat, ... *iuris* ecclesiastici commentt. partic. I. p. 33 not. 1.
regi ... *impedimenta.*" Quae cum ita sint, nulla nisi ea,
παι ... VALESIUS not. 2. attulit, interpretatio mihi probatur, ne-
... quidquam aliud significare posse puto nominatim verba ἀφ-
... αιρεσιν πανυελῶς τῶν αἱρεσέων nisi in posteriori edicto disertam
... *mentionem* omnium religionis sectarum quae in priori facta erat,
... omissam, praeter Christianorum scilicet. Nam hi disertis
... *verbis* commemorati sunt vel in posteriori edicto. Vide verba
... δάμεν — τοῖς Χριστιανοῖς *etc.* et ὅπως εἰδείης ἡμᾶς ἐλευθέ-
... τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς δεδωκέναι. Iam vero aliter et a semet
ipso desciscens sensum constitutionis exposuit ipse VALESIUS
inferius not. 10. Sed male, ut facile apparere puto. Neque enim
video, quomodo ibi dicere potuerit V. D., in priori lege iusto
benigniorem Constantinum se gerere visum esse in Christianos,
quo gentilium invidia excitata fuerit, iniquiorem contra simul
non solum in Christianos catholicos sed etiam in Christianorum
nonnullos qui a fide catholica descivissent. Certe ex verbis po-
sterioris edicti ἐπεὶ πολλαὶ καὶ διάφοροι αἱρέσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀντιγραφῇ
— — προστεθεῖσθαι σαφῶς nihil potest colligi nisi quod ipse VA-
LESIUS not. 2. collegit, Christianos eosdemque catholicos diserta
multarum ac diversarum religionis sectarum mentione quam prior
lex fecerat, fuisse offensos. Contra quomodo secunda lex ita
dici possit explicatio primae, ut ex illa omnia ea in hac edicta esse

Valesius not. 10. exposuit, me quidem plane ..ndem ea quae de gentilibus et haereticis Chri- ..attulit, posterior lex vel tecte significat? Ita- ..l, ut ipsius verbis utar, *magno labore ex-* .. vano et inutili Valesius illum constitu- .. praeter illam loci explicationem quam ..am esse iudicare possum. Sed vel in ea ..identur. Quomodo enim si credebat ..onnullos ex Christianis religionem ..cuisse, quia diserta illa aliarum ..entione quae in priori edicto facta concedi ferrent aegrius neque eandem ..is libertatem superstitionis Iudaicae et pa- ..ellent tribui, quomodo, inquam, si hoc crede- ..oc posteriori edicto illam Christianorum nonnullo- ..m, si qua erat, tolli sibi persuadere poterat? Omisit ..e in hac secunda lege disertam illam haereticorum Chri- ..iorum, Iudaeorum et gentilium mentionem quae in prima fa- cta erat, sed hanc ipsam quam Christianis dedit, praerogativam et qua sane ipsis plus concedi credere illi poterant, nonne plane Constantinus eo iterum illis eripuit, quod in gratiam Christianorum nihil *vere* in hoc posteriori edicto constituit? Nonne enim illud solum cavere studuit vel hoc edicto, ut ne quisquam qualis tandem cunque ille sit, sibi ademtam opinetur plenam fidei suae profitendae libertatem ac potestatem? Non diserte ibi perscripta leguntur: *ὅπως δῶμεν καὶ τοῖς Χριστιανοῖς καὶ τοῖς πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν, τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ ᾗ δ' ἂν βουληθῶσιν* κ. λ. et: *ὅπως μηδενὶ παντελῶς ἐξουσία ἀρνητέα ᾖ, τοῦ ἀκολουθεῖν καὶ αἱρεῖσθαι τὴν τῶν Χριστιανῶν παραφύλαξιν, ἢ θρησκείαν, ἑκάστῳ τε ἐξουσία δοθείη τοῦ διδόναι ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ ἁρμόζειν νομίζῃ* κ. λ. et: *Ἅτινα τῇ σῇ ἐπιμελείᾳ πληρέστατα δηλῶσαι ἐδογματίσαμεν, ὅπως εἰδείης ἡμᾶς ἐλευθέραν καὶ ἀπολελυμένην ἐξουσίαν τοῦ τημελεῖν τὴν ἑαυτῶν θρησκείαν τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς δεδωκέναι· ὅπερ ἐπειδὴ ἀπολελυμένως αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν δεδωρῆσθαι, θεωρεῖ ἡ σὴ καθοσίωσις, καὶ ἑτέροις δεδόσθαι ἐξουσίαν τοῖς βουλομένοις τοῦ μετέρχεσθαι τὴν παρατήρησιν καὶ θρησκείαν ἑαυτῶν,* non denique volebat illo edicto ostendere imperator, *μηδεμιᾷ τιμῇ* (divino cultui) *μηδὲ θρησκείᾳ τινὶ* aliquid *μεμειῶσθαι*? Atque his ipsis potissimum ad suam interpretationem sese esse adductum profitetur l. l. Moshemius, et mirum sane est, Valesium in ea non advertisse animum, neque quidquam de iis dixisse, nisi forte ea suspicatus V. D. commotus est, ut alium sensum constitutionis nota 10. expiscaretur quem vero in ea minime inesse superius iam ostendi, id quod simul inde patet, quod adscita hac secunda Valesii interpretatione statuendum est, nullam

plane ullius sectae et nec Christianorum mentionem in posteriori lege factam esse, cum tamen Christiani iterum sint commemorati, ut iam antea monui. Iam vero quamvis haec ita sint, tamen nullo modo eiusmodi illa esse existimo, quae interpretationem nostram nos cogant deserere. Primum enim illa certe non repugnat usui loquendi, ut MOSHEMII et qui eum secutus videtur, STROTHII, neque ipsi quam posterius hoc edictum ipsum affert, per verba ἵν᾽ ἀφαιρεθῶσιν κ. λ. explicationi, ideoque ut taceam ea quae ab initio statim monui, certe minori illa laboraret difficultate. Deinde vero quo magis ista certe minuatur, responderi posse puto haec. Primum enim sumi possit imperatores vanum, iniustum et temerarium esse putavisse illud nonnullorum tantum Christianorum et de quo ne certo quidem constabat (τυχὸν ἴσως τινὲς αὐτῶν — ἀνεκρούοντο), optatum, ut minime omnibus eadem libertate qua Christianis fidem suam profiteri liceret. Quod si, ut par erat, imperatores censebant, consentaneum erat, ut vel novo hoc edicto, quamvis illam suam coniecturam et suspicionem declararent, tamen nullam prorsus haberent illius nonnullorum Christianorum offensionis et quam praeterea nonnisi coniectarent, rationem, imo simpliciter et maiori quadam gravitate repeterent prius suum decretum, quo ad unam omnibus illa libertas concessa erat, satis habentes tectius taxasse perversam nonnullorum opinionem. Deinde vero iustam quandam nobis responsionem haud scio an afferant verba: καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τοῖς λοιποῖς εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Χριστιανῶν δογματίζομεν κ. λ. Quorum verborum sententia haec est: Hoc autem praeter ea, quae iam sancivimus in gratiam cuiuslibet religionis cultorum, in solorum Christianorum gratiam sancimus *etc.* Nam sine dubio ea quae sequuntur, in solorum Christianorum gratiam decreta sunt, et ad eos solos pertinent, neque cum verbis εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Χριστιανῶν coniungi possunt verba πρὸς τοῖς λοιποῖς, quasi in gratiam Christianorum ut antea, ita nunc quoque decernatur. Hinc non satis recte vertit VALESIUS: „*Hoc autem amplius* (ut priora?) *in gratiam Christianorum decernimus.*" Melius STROTH.: „*Ausserdem haben wir noch, was die Christen besonders betrifft, zu befehlen geruhet.*" Cum igitur pateat, inde a verbis illis καὶ τοῦτο — δογματίζομεν κ. λ. in solorum Cristianorum gratiam nonnulla sanciri, inde recte coniici posse censeo, imperatores iniuriam illam quam Christianis priori edicto fecisse istis et sibi videri poterant, ipsis illis corrigere quasi voluisse ac resarcire, atque ita illa qua nostra loci explicatio adhuc premebatur difficultas, certe satis mihi videtur minui. Quod vero praeterea putat MOSHEMIUS, verba τῆς αἱρέσεως ἑαυτῶν τὴν πίστιν φυλάττειν ita quosdam ex Christianis esse interpretatos, *velle imperatores, ut unusquisque sectam et religionem, in qua natus et educatus esset, retineret, neque ad aliam sese religionem conferret,* illud

unde hauserit V. D., non satis video. Quamvis enim minime eam inficias, potuisse ita accipere nonnullos verba illa, tamen à posse ad esse, ut aiunt logici, nulla valet consequentia, aperte autem illius rei causam secundum Eusebii interpretem quaesiverunt ipsi imperatores nonnisi in eo, quod multae ac diversae sectae in priori edicto ἐδόκουν προστεθεῖσθαι σαφῶς. Hinc non potest non mihi lapsus videri ipse Planck. Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung Tom. I. p. 233 not. 1., ubi ad Moshemii sententiam accedens haec scripsit V. D.: „*Aus diesem Edikt vom Jahr* 313. (i. e. ex eo edicto Constantini de quo nunc agimus) *ersieht man den Inhalt des früheren vom Jahr* 312. *das nicht auf uns gekommen ist. In diesem früheren war nicht nur den Christen, sondern auch allen andern Sekten Religions-Freiheit zugesichert, aber die Clausel hinzugefügt, dass niemand die Religion, worinn er gebohren sey, verlassen sollte. Diese Clausel aber wurde durch das zweyte Rescript wieder aufgehoben. Vergleiche Mossheim Comment. p.* 960." Primum enim ex Eusebio non cognoscimus in priori edicto commemoratam fuisse quandam exceptionem (*Clausel*) et certe plures, πολλοὺς καὶ διαφόρους exceptiones in priori edicto additas fuisse dicendum erat, deinde verba illa τῆς αἱρέσεως καὶ τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτῶν τὴν πίστιν φυλάττειν multo minus *per se* significare possunt, noluisse imperatores antea adhuc quenquam religionem in qua natus esset, deserere. Ipse enim Moshemius illud tantum affirmavit, male quosdam fortasse illa verba ita esse interpretatos, Plankius contra etiam illud affirmare videtur, verba illa ita esse interpretanda et vere hanc exceptionem priori edicto adiunxisse imperatores. Sed quomodo isti deinde nihil plane addentes potuerint dicere: Ἤδη μὲν πάλαι σκοποῦντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνητέαν εἶναι — — κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, non satis apparet, ut taceam satis ambigue et obscure eos deinde illam exceptionem propposituros fuisse, quam eodem iure ita poterant interpretari Christiani, vel religionem in qua quisque natus esset, licere ei deserere. Quodsi quis alii eam concedit veniam, ut liceat ei τῆς αἱρέσεως καὶ τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτοῦ τὴν πίστιν φυλάττειν, nonne ille poterit facile utramque sibi persuadere, licere ipsi, utcunque sibi placuerit, vel eam religionem quam adhuc secutus est, diutius et semper sequi vel ad aliam transire? In voce φυλάττειν certe quae per se nihil est nisi *custodire*, *tueri*, minime inest, quod in ea quaesivisse videtur Plankius. Neque κεκελεύκειμεν illud significat, quod satis constat saepissime non de eo dici qui alterum aliquid facere iubet, sed aliquid ei concedit et optat ut faciat, vel argumentis ei persuadet. Cf. Kypkius ad Luc. XIV, 22. Valckenar. ad Euripid. Hippolyt. v. 921.

Sed quamvis ea quae adhuc disputavi, vera esse censeam, tamen non possum non afferre in medium coniecturam certe satis, ut mihi videtur, speciosam et probabilem. Quamvis enim Graeca illa vox *αἱρέσεις* nullo modo significet *conditiones*, *impedimenta* et similia, tamen satis graves et idoneas adesse puto causas quibus coniicere possimus in textu *Latino* ita fere perscriptum fuisse: *Sed cum multae ac diversae* c o n d i t i o n e s *diserte additae essent*, scilicet sub quibus liceret singulis suam sententiam publice profiteri. Primum enim ut hoc coniiciam, suadet vel illud, quod, sive Valesii ac nostram sive Moshemii verborum *ἐπειδὴ* — — *ἀνεχρούοντο* explicationem amplectaris, illud negari nequit, paulo obscurius fuisse scripta in illo edicto ipsa illa verba, quae clara et perspicua esse cum maxime debebant. Contra si illud quod dixi, coniiciamus, verba illa fiunt facillima intellectu. Quamvis enim illas conditiones ipsas non noverimus, sub quibus solis licere Christianis voluerint imperatores liberam exercendae religionis suae potestatem, quia prius edictum illud Constantini non amplius superest, tamen his nec minime impedita fit ipsa sententia et satis verisimile esset illud quod l. l. not. 9. observat Strothius: „*Sie* (diese Bedingungen) *scheinen übrigens die Christen noch in Furcht erhalten zu haben, dass sie dem Frieden nicht recht trauten, sondern vermutheten, es möchte nur eine List seyn, um sie desto eher zu fangen. Daher viele sich noch nicht entschliessen konnten, ihre Religion frey und öffentlich zu üben.*“ Huc accedit quod interpres Eusebianus qui saepius turpiter lapsus est, hoc quoque loco facile aut non recte intelligere poterat vocem illam *conditiones* eamque idem esse putare, quod Graecum *αἱρέσεις*, unde hoc ipsum vocabulum pro Latino *conditiones* scripsit, aut quamvis Latinum conditionis vocabulum haud ignoraret, tamen ex arbitrio substituere in eius locum Graecum *αἱρέσεις*. Ita similiter inferius: *προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπον ἐπάρχῳ*, male vertit, ubi de nullo praefecto apud Lactantium l. l. sermo est, sed potius de aliquo *vicario* i.e. compensatione, quam quis possit postulare, et eodem loco verba quae apud Lactantium leguntur „*si putaverint*“ plane omisit. Vid. Stroth. l. l. p. 110 not. 10., qui tamen non recte putat, interpretem apud Lactantium legisse *petiverint* pro *putaverint*, cum *αἰτῶσί τι* respondeat verbis *aliquid-postulent* et verba *si putaverint* plane omiserit potius pessime interpres, quam falso verterit. Vid. Moeller. de fide Euseb. Caes. p. 25 sq. Cf. Coteler. eccles. Graecae monumentt. Tom. I. p. 719. Holzhausen. comment. de fontibus quibus Socrates, Sozomenus ac Theodoretus in scribenda hist. sacr. usi sunt p. 68 sqq. et Kestner. de Euseb. p. 76 sq. Sed maximam probabilitatem coniecturae nostrae addit illud quod altero loco, ubi legitur vox *αἱρέσεων*, in illis scilicet *ἵν' ἀφαιρεθῶσιν παντελῶς τῶν αἱρέσεων*, apud Lactantium vere

legitur: „*amotis omnibus omnino conditionibus.*“ Itaque hoc loco illum quem dixi, errorem commisisse interpretem Eusebianum certissimum est, et nihil coniecturae nostrae firmitati deesset imo coniectura ea esse plane desineret, si initium huius posterioris edicti et certe pro verbis *ἀλλ' ἐπειδὴ πολλαὶ καὶ διάφοροι αἱρέσεις* apud Lactantium legeretur: „*sed cum multae et diversae conditiones.*“ Illud autem semper tenendum est, quod prorsus neglexerunt Moshemius, Strothius alii, nullo modo *αἱρέσεις* verti posse *conditiones*, nisi secundum hanc coniecturam, et si quaeratur quid in illo edicto ex sententia *interpretis Eusebiani* perscriptum fuerit, neque vero, quid imperatores illi vere edixerint, quia in interpretis illius explicatione commodo non possit acquiesci, nullam posse loci explicationem afferri, praeter eam quam verae interpretationis leges non suadent sed postulant. Atque eam quidem esse puto Valesii et nostram eodem modo quo nonnisi adscita illa coniectura omnem loci obscuritatem et difficultatem evanescere censeo.

INDICES.

INDEX I.

LOCORUM SCRIPTURAE SACRAE AB EUSEBIO ALIISQUE LAUDATORUM ET USURPATORUM.

INDEX II.

FONTIUM QUIBUS IN CONSCRIBENDA HISTORIA ECCLESIASTICA USUS SIT EUSEBIUS.

[Siglam * praefiximus omnibus iis fontibus quos Kestnerus tales fuisse Eusebio negavit, sed, ut nobis visum est, opinionem suam haud probans. Vide quae monui ad Euseb. H. E. V, 27 not. 5.]

tibus vero genium totamque vitam Eusebii, quae potius libris evolvendis et excerpendis, rebus dogmaticis scrutandis et diiudicandis, coram imperatore adparendo, precando et declamando, quam rebus minus notis et minus certis e latebris memoriae humanae eliciendis et contestandis erat occupata, facile apparebit, potius ea, quae in aliorum *scriptis*, quam ea, quae in hominum ore et memoria invenirentur, apud eum esse quaerenda. Videbimus etiam pleraque, quae Eusebius de scriptis antiquissimis Christianis afferat, ex aliis auctoribus esse exscripta.“ Praeterea cf. quae monui III, 25 not. 3 p. 246. **Hug.** Einleitung in das N. T. T. II. p. 127 ed. III. Sed traditionem sensu latiori noster secutus est porro III, 3., ubi Paulo quatuordecim epistolas *προδήλους καὶ σαφεῖς* assignat, quo satis indicavit, se hoc ex communi aevi sui et prioris sententia certissimum esse credidisse quamvis non tacendum putaverit, *ὅτι — τινες ἠθετήκασι τὴν πρὸς Ἑβραίους, πρὸς τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας — φήσαντες.* — III, 18. in narratione de relegatione Iohannis in insulam Patmum sub Domitiano (*κατέχει λόγος*). Vid. **Eichhorn** Einleitung in das N. T. T. II. p. 117 sqq. cf. **Reuterdahl.** p. 80 sq. — III, 32. *Μετὰ Νέρωνα — — κατέχει λόγος ἀνακινηθῆναι διωγμόν.* III, 36 p. 272. de Ignatio: *Λόγος δ' ἔχει — ἕνεκεν etc.* — III, 37 p. 278. in opinione de miraculorum perpetuitate. — IV, 30 p. 412. in iis quae de *ἑτεροδοξίᾳ* Bardesanis affert. Vid. **Reuterdahl.** p. 65. — V, 10. 11. in iis quae de Pantaeno traduntur. Vid. V, 10 p. 60. *Ἐν δὲ τοῖς μάλιστα — λόγος ἔχει etc.* p. 61. *Ὧν εἷς — λέγεται.* Cf. **Reuterdahl.** l. l. — VI, 2. ubi de Origene se hausisse simul tradit *ἔκ τινων ἐπιστολῶν καὶ ἱστορίας* discipulorum Origenis qui Eusebii aetate adhuc erant in vivis. — VII, 31. in iis quae de Manete referuntur. — Praeterea vid. III, 11. *ἀνεψιὸν, ὥς γε φάσι — σωτῆρος.* III, 24. *οἱ ἀρχαῖοι* i. e. veteres doctores ecclesiae. — III, 37. *λόγος ἔχει.* cf. V, 16. — VI, 25. *οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες* coll. Iren. adv. haeres. V, 33. *Παπίας ἀρχαῖος ἀνήρ.* — VI, 34 p. 241. *κατέχει λόγος.* Adde IV, 25 not. 4. VI, 32 not. 6. — Contra b) *traditionem sensu strictiori* magis minusve secutus est Eusebius probabiliter I, 12., ubi plures inter LXX discipulos Christi refert: *Τῶν δ' ἑβδομήκοντα — φέρεται etc.* Cf. **Fabric.** salutaris lux evangelii toti orbi exoriens p. 115 sqq. II, 16. de itinere Marci in Aegyptum: *τοῦτον δὲ Μάρκον πρῶτον φασὶν etc.* — II, 17. de Philone *Ὃν καὶ λόγος ἔχει — κατέχει* Cf. quem laudat **Reuterdahl.** p. 18**), **Mynster.** Om Apost. Petri förste Ophold i Rom in Vidensk. Forhandl. v. Sjellands Stifts Landemode T. II. fasc. I. p. 159. et in laudati scriptoris Opuscc. Theologg. minoribus nuper editis. — II, 22. *Τότε μὲν οὖν — λόγος ἔχει στείλασθαι τὸν ἀπόστολον.* Cf. **Reuterdahl.** p. 30. — III, 1. de apostolis in remotis terris religionem Christi propagantibus *ὡς ἡ παράδοσις περιέχει* — III, 4 p. 192 sq. *Φασὶ — γεγενῆσθαι.* III, 37 p. 272. de religione Christi ubivis propagata. Cf. **Reuterdahl.** p. 45. IV, 5. *Τῶν γε μὴν — εὗρον κομιδῇ γὰρ οὖν — λόγος κατέχει γενέσθαι.* V, 18. *Ἔτι δὲ ὡς ἐκ παραδόσεως τὸν σωτῆρα — — Ἱερουσαλήμ.* Cf. **Fabricii** cod. apocryph. N. T. Tom. I. p. 331 sq. XII. — VI, 9 init. *πολλὰ μὲν οὖν — ὡς ἐκ παραδόσεως etc.* — Adde I, 7 p. 55 not. 22.

INDEX III.

RERUM MEMORABILIORUM QUARUM VEL IN HISTORIA EUSEBIANA VEL IN ANIMADVERSIONIBUS ET EXCURSIBUS FIT MENTIO.

D.

E.

I.

T.

INDEX IV.

VERBORUM ET FORMULARUM QUAE VISAE SUNT NOTATU DIGNIORES.

[Siglam * praefixi iis vocibus et dicendi formulis quarum sive forma sive significatio in veterum Graecorum scriptis aut nunquam aut rarissime inveniatur, siglam ** vero iis apposui verbis quae plane innovavit recentior et ecclesiastica Graecitas, omissa illa non solum in vulgaribus lexicis sed etiam Suiceri thesauro ecclesiastico qui iis quoque augendus est quibus siglam * adieci.]

A.

I.

K.

M.

dere spuriam pronunciare apocalypsin (vide verba: *Ἐγὼ δὲ ἀθετῆσαι μὲν οὐκ ἂν τολμήσαιμι τὸ βιβλίον, πολλῶν αὐτὸ διὰ σπουδῆς ἐχόντων ἀδελφῶν*), sed potius subliniorem sensum inesse et sua cognitione superiorem in illo libro, *sumere.* Vide verba: *μείζονα δὲ τῆς ἐμαυτοῦ φρονήσεως — — ὑπολαμβάνω. Καὶ γὰρ εἰ μὴ συνίημι, ἀλλ' ὑπονοῶ γε — τοῖς ῥήμασιν.* Iam vero quae sequuntur: *οὐκ ἰδίῳ ταῦτα μετρῶν καὶ κρίνων λογισμῷ* aperte ad sensum respondent praecedentibus: *Ἐγὼ δὲ ἀθετῆσαι — — ἐχόντων ἀδελφῶν.* Qui enim libri sacri *αὐθεντίαν* (*ταῦτα*) non examinat et diiudicat (*Οὐκ — μετρῶν καὶ κρίνων*) ex sua ipsius iudicandi facultate (*ἰδίῳ λογισμῷ*), pendet profecto ex auctoritate aliorum et quia multi alii venerantur librum illum, ipse enim veneratur. Cum vero ea sit verborum *οὐκ ἰδίῳ — — λογισμῷ*, vis ac natura, facile patet, similiter illa *πίστει δὲ πλέον νέμων* quae illis opponuntur, nihil aliud posse significare nisi ea verba quae antea opponebantur illis: *Ἐγὼ δὲ ἀθετῆσαι — — ἀδελφῶν.* Atque haec quidem erant verba: *μείζονα δὲ τῆς ἐμαυτοῦ φρονήσεως — — ὑπολαμβάνω. Καὶ γὰρ εἰ — — ῥήμασιν*, quibus hoc significabat Dionysius, se quamvis ipse non intelligeret, perciperet, comprehenderet, tamen *sumere* subliniorem sensum latere in apocalypsi ideoque non audere eam reiicere, id quod huc quoque cogitatione supplendum esse per se patet. Iam vero nunc quid sit *πίστει πλέον νέμων*, non minus patere debet. Quid enim aliud significare eo possit Dionysius nisi se in diiudicanda apocalypseos *αὐθεντίᾳ* plus tribuere simplici, nulla necessaria quidem ratione subnixae sed simpliciter sumptae et positae persuasioni suae, id est, *πίστει* = *ὑπολήψει*, *Annahme*? Cui interpretationi apprime conveniunt etiam sequentia, in quibus *νενόμικα* eodem modo opponitur voci *καταληφθῆναι*, *οὐκ ἀποδοκιμάζω* vocibus *μὴ συνεώρακα* et *θαυμάζω* verbis *μὴ εἶδον* quo in antecedentibus *μείζονα τῆς ἐμαυτοῦ φρονήσεως* verbis *τὴν ὑπόληψιν τὴν περὶ αὐτοῦ λαμβάνων* et *ὑπολαμβάνω*, *μὴ συνίημι* denique vocabulo *ὑπονοῶ*. Quae cum ita sint, quamvis illa vocis *πίστις* significatio quam exposui, sit insolentior, tamen non poterit non falsa videri interpretatio ipsius Merkelii l. l. p. 220. ita a V. D. proposita: „*Es ist doch wunderbar, dass unter so vielen Uebersetzern keinem die Bedeutung des Wortes* πιστις *beygefallen ist, die unter den Griechen sehr gewöhnlich war, und auch im N. Testamente Ap. Gesch. XVII*, 31 (?) *vorkommt, da doch der Gegensatz* ἰδιῳ λογισμῳ *solche nothwendig erfordert* [Minime vero. Vide quae antea exposui]. πιστις *heisst hier der Beweis oder die Versicherung, die uns ein anderer von etwas giebt, es geschehe nun durch Worte oder durch Sachen. Der Verstand der ganzen Stelle ist dieser: denn ob ich es gleich nicht verstehe, so vermuthe ich doch, dass ein gewisser tiefer Sinn unter den Worten verborgen sey. Ich beurtheile sie (diese Worte* ταυτα) *nicht nach meiner eignen Einsicht, sondern traue der Versicherung anderer (die sie nemlich zu verstehen vorgeben) mehr zu, und halte sie für höher, als dass sie von mir verstanden werden könnten.*" b) religio Christiana VII, 30 p. 391. = *θεοσέβεια* ibid. p. 392.

P.

Φ.

ADDENDA
ET
CORRIGENDA.

ADDENDA

ET

CORRIGENDA.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

[Nonnulla quae addenda et corrigenda erant, indicavi iam tum in variis lectionibus tum in verborum indice quem accuratius conferri velim. Praeterea vid. Praemonit. Tom. II. p. IV sqq. not. 2 sqq.]

Tom. I.

Prolegomm. p. XLI. not. 40 lin. ult. post *p.* 20—25. adde: Idem l. l. p. 10 sqq. Constantini M. adhortatione et auxilio Eusebium edidisse historiam ecclesiasticam, nobis satis probavit. Conf. quae scripsit *Valesius* in hac diatribe p. XLVIII. sq.

Prolegomm. p. LIV. lin. ult. adde: Eusebii nostri quoque esse videntur homiliae quas Latinas factas ab homine nescio quo e duobus codicibus monasterii Herivallensis et Compendiensis edidit *Iacobus Sirmondus* sub titulo: Eusebii Pamphili Caesareae in Palaestina episcopi Opuscula XIIII. Nunc primum in lucem edita studio et opera Iacobi Sirmondi Societatis Iesu presbyteri, Paris. MDCXLIII. Vid. *Tzschirner.* de claris veteris eccles. oratoribus commentat. V. p. V. sqq.

Prolegomm. p. XCIV. post G. Arnoldi contra Eusebium testimonium addas:

Clericus in Bibl. univers. et hist. Tom. X. p. 480. Eusebe, comme il paroit par la conduite qu'il garda au Concile de Nicée, étoit un homme adroit, qui ne faisoit pas scrupule de souscrire à des termes, qui ne lui plaisoient pas, pourvu qu'il les put expliquer en un sens conforme à sa pensée, quoique peu conforme à celle de ceux qui les établissoient. [Cf. *Münscher. Handbuch der Dogmengeschichte* T. III. p. 450. *Moeller.* de fide Eus. p. 49 sqq.]

Pag. 7 lin. 1. in textu pro τοῦ θεοῦ lege: [τοῦ θεοῦ]. — Ibid. ad finem notae Valesii post verba *in Iohannem* ex Readingiana editione adde Valesiana haec: Eodem modo etiam Latini *dispensationem* dicunt. Ita enim Ambrosius seu quis alius auctor comment. in epist. ad Hebr. de Christo loquens:

Nam et ipsum nomen Christi a sancto Chrismate vocatur, sed in illa natura unctus dicitur, quia dispensatione et natus et mortuus et resurrexisse veraciter Christus dicitur. Item Augustin. in tractatu XXXVI. in Ioannem: *Quidquid ergo humiliter positum audistis de domino Iesu Christo, susceptae carnis dispensationem cogitate.* — Ibid. lin. 13 a fin. not. post Cramer. — 308. adde: *Tzschirner.* de claris vet. eccles. orator. comment. V. p. V. sq. — Ibid. lin. 14 a fin. not. leg. p. XLIV. sq. pro *p. IV.*

Pag. 8 not. 12 lin. 7 leg. εὐγνωμονῶν pro ε ὔ γ ν ω μ ο ῶ ν. — Ibid. not. 13 lin. ult. post *Strothius* adde: qui scripsit μείζω.

Pag. 10 not. 19 l. 4 post *efficiunt* ex Readingiana editione adde Valesiana haec: *Deus enim et homo una est persona,* ut ait Ambrosius in Commentariis epistolae ad Hebraeos cap. 3. et Augustin. tract. 49 in Ioannem et tract. 69 in eundem, et 107 et 212. *quia una persona factum est verbum et homo.* Leo Magnus in sermone decimo de nativitate: *Toto corde est confitendum, quod haec generatio qua et verbum et caro, id est, deus et homo, unus dei filius, unusque Christus efficitur* etc. — Paulo ante ibid. pro verbis *cum in Christo duplex sit* leg. In Christo duplex est natura. — Post *quoties* add. ergo.

Pag. 13 not. 7 lin. 1 et 7. l. τελειώτήν pro τ ε λ ε ι ο τ ή ν.

Pag. 19 lin. 10 in textu l. δυνάσται pro δ η ν ά σ τ α ι.

Pag. 19 not. 30 l. 6 l. adv. Prax. c. 6. pro *adv. Prax. c. o.*

Pag. 21 not. 36 l. 3 a fin. l. Chrysostomi de sacerdot. I, 1, 4. pro *Chrysostomi de sacerdot. I, 4.*

Pag. 23 not. 40 pro verbis: *Kestner. — — notatur* haec velim scribas: Inde vero, quod Eusebius hoc capite verbis post concilium Nicaenum damnatis, nempe ἔκτισε et σοφία πρωτόγονος καὶ πρωτόκτιστος usus sit, minime cum *Hankio* de Byzantin. rerum scriptor. P. I. c. 1. §. 228. posse colligi, historiam ecclesiasticam eum conscripsisse ante illud concilium, recte monuit *Kestner.* de Euseb. auctor. et fide dipl. pag. 23. „*Cum vero H. ipse paucis, non dico annis, sed adeo mensibus ante concilium Nicaenum historiam eccl. absolutam esse concedat, quis tandem tot statim operis copiosissimi editiones in omnes orbis terrarum partes divulgatas fuisse credat, ut, concilio finito, Eusebius vetita illa verba non eradicanda curare potuisset? Quod cum non factum sit, eum errores illos non modo non deleri ex historia sua, sed in ea etiam post concilium Nicaenum servari voluisse sequitur. Quod si ita post synodum dimissam in libro suo legi voluit, cur eodem tempore illud scribere noluerit?*" Sed cum haec ipsa quibus *Hankii* sententiam refutavit *Kestnerus,* sint satis expedita et facile sese offerant, temere ipse *Kestnerus* l. l. coniecisse videtur, Eusebium illis verbis illicitis nec usum esse. „*Scimus enim,* ita pergit V. D., *Origenem pro verbo ἔκτισέ l. l.* (Sap. c. 8.) *ex textu originali correxisse ἐκτήσατο. Quam quidem emendationem etsi prae invidia viri doctissimi ipsi Arii inimici amplecti detrectabant, quis tamen Eusebium, qui tanti illum venerabatur, qui tam diligenter omnia eius scripta pertractaverat, tamque religiose eum imitari studebat* (Sed num inde sequitur omnes Origenis opiniones et placita adsciscere debuisse et adscivisse Eusebium? Cf. *Excurs.* I. p. 349 sq.), — — *felicissimam probatissimamque Origenis sui coniecturam non*

arripuisse latiusque assensu suo propagare cupiisse existimet? — *Ut autem facilius verbum damnatum ab adversario quodam Eusebii, qui Arianismi eum accusare voluit, insertum esse arbitremur, habemus hoc ipso capite varium lectionem πρωτοτόκος pro πρωτόκτιστος; cuius sane exemplo eiusmodi commutationes a manu quadam secunda in Eusebii textu, in auctoris iniuriam forsitan, adhibitas fuisse probabile sit.*" Quidni vero eodem iure coniicere possimus, tum ἐκτήσατο pro ἔκτισε tum πρωτότοκος pro πρωτόκτιστος eos dedisse, qui magis ὀρθόδοξον reddere caperent Eusebium nostrum? Cf. quae monui I, 1 p. 7 sq. *Ammon: biblische Theologie* Tom. I. p. 179. p. 212 ed. II. *Eichhorn. Einleitung in das N. T.* Tom. II. pag. 172 sq. art. crit. Tom. III.

Pag. 23 not. 41 lin. 8. l. Stroth. pro *Stroh.* — Ibid. lin. 12 et 13 pro *sola autem Rufini auctoritas* l. solam autem Rufini auctoritatem.

Pag. 25 not. 44 l. 8 a fin. post *Prae ceteris* adde: quoque. — Ibid. lin. ult. post Ἑβραίων adde: Praeterea vid. *Clerici* epist. crit. VII. p. 216 sqq.

Pag. 28 not. 1 l. 5. 6 post *Euseb. demonstr. evang.* adde: I, 5, 6.

Pag. 33 ad verba: *τιμῶσθαι μὲν ὡς βασιλέα — — δοξάζεσθαί τε ὡς ἀληθῆ — ἀρχιερέα* annotanda sunt haec: Muneris Christi triplicis, prophetici, sacerdotalis et regii quo totum Christi opus contineri dixerunt et dicunt praeeunte Thoma Aquinate doctores dogmatici, certe vestigia et quasi stamina ut in his verbis ita in toto hoc capite inesse apparet. Vide supra p. 28. *Σεπτὸν ὡς ἔνι μάλιστα — — ἀναγορεύει. Καὶ ταύτῃ γε τῇ κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην ἀξίᾳ — — ὄνομα.* p. 29. *Οὐ πρότερον — — διαδεξαμένου. Καὶ Μωϋσῆς — περιτέθειται.* p. 30. *Ὅτι δὴ καὶ αὐτοὶ — ἔφερον.* p. 32. *Ἐν οἷς — — τιμᾷ.* Idem valet de Euseb. demonstrat. evang. IV, 15. Cyril. Hierosol. catech. X, 14. XI, 1. Augustin. de civit. dei X, 6. Cf. *Augusti Dogmengeschichte* p. 309 ed. II. *Hahn. Lehrbuch des christlichen Glaubens* p. 482*. *H.*

Pag. 37 not. 12 l. 2 scrib. *δικαιοσύνη* pro *διακαιοσύνη*.

Pag. 38 not. 4 l. 7 pro *diem* l. annum. Ibid. l. 10 post *Magnani* — 1772. 8. adde: *Dionysii Petavii* de anno natali Christi diatribe in *Eiusd.* animadvv. Epiphann. pag. 92 sqq. *Eiusd.* doctrina temporum XII, 3 ext. *I. Kepleri* eclogae chronicae epist. XVI., *Sam. Basnage* annall. politico-eccles. Tom. I. p. 183. *Scaliger.* animadvv. ad Euseb. chron. pag. 671. *Pagi* dissertt. de periodo Graeco-Romana §. 10. *Spanhem.* dubia evangell. P. II. dub. 1 pag. 7. *Iani* historia aerae Dionysianae, Vitemberg. 1715. 4. *Mabillon.* de re diplomat. pag. 205. (Horix) observatt. historico-chronolog. in annos Christi salvatoris, Mogunt. 1789. 8. *Moshem.* Commentt. de rebus Christ. a. C. M. p. 62.

Pag. 48 lin. 5 a fin. in textu leg. *ἐμφερόμενοι* pro *ἐμφορόμενοι*.

Pag. 54 not. 20 l. 1. 2 l. *προσηλύτους* pro *προσηλύτοις* et *ἀρχιπροσηλύτους* pro *ἀρχιπροσηλύτοις*.

Pag. 59 not. 1 lin. 6 a fin. pro *Sed proprio sensu invenitur apud* l. Vid. et post *Lehre* adde: Adde *Dorville* ad Charit. V, 2. *Hemsterhuis.* ad Lucian. Somn. 8. *Morus* et *Weiske* ad Longin. de subl. XXXVIII, 2. — Ibid. l. 2 a fin. *Hoc sensu — vox* dele.

Pag. 64 l. 2 a fin. in textu l. *Λυσανίᾳ* pro *Λυσανίᾳ*.

Pag. 65 l. 2 in textu post *βασιλείας* ponendum comma et τοῦτον pro *Τοῦτον* scribendum.

Pag. 67 lin. ult. in text. l. λειτουργίας pro *λειγουργίας*.

Pag. 71 not. 14 l. 3 leg. suos pro *duos*.

Pag. 78 l. 6 a fin. notae l. *Christenthume gebracht* pro *Chrsitenthume gehracht*.

Pag. 79 not. 5 post verba ultima Valesii *apostoli Thomae* adde: [Vid. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie* Tom. III. p. 211. *H.*]

Pag. 80 not. 7 l. 1 scribendum: epistolas et paulo post: linguam.

Pag. 92 not. 13. post verba *ad diem* 19 *Iunii* adde haec: [Valesio assentitur *Stroth*. Uebersetzung des Euseb. T. I. pag. 64 not. 5. „*Eusebius oder wer dies aus dem Syrischen übersetzt hat, hat vermuthlich hiebey einen Irrthum begangen, und Judas, das etwa im Syrischen auf Thaddaeus gegangen ist, auf Thomas bezogen.*" Quanquam quomodo vere dici potuerit, Thomam Iudae etiam nomine esse appellatum, ostendere studuit *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie* T. III. p. 221. et, si mentem V. D. recte perspexi, ita quidem, ut, quemadmodum Didymi nomine vocatus sit Thomas propter suam animi ἀκαταστασίαν atque infirmitatem, teste Theophylacto, ita eundem Iudam adeo similem ob caussam appellatum esse, facile possit credi. At enim vero huic ipsi V. D. opinioni haud scio an nonnulla recte possint opponi. Primum enim ne hoc quidem certum est, cur Didymus Thomas dictus sit. Cf. Iohann. XX, 24. Quomodo igitur inde novum quidquam recte coniiciatur? Deinde quamvis propter nimium quoddam dubitandi studium Didymi nomen Thomae esse impositum facilius velim credere, eodem modo quo Petrus propter animi fortitudinem ita appellatus est, tamen Thomam eadem de causa, ut scilicet eius ingenium quale fuerit, significaretur, Iudam esse vocatum, mihi quidem ad credendum est difficilius. Cf. *Paulus* Commentar über das N. T. Tom. I. p. 605 sq. *H.*]

Pag. 94 l. 5 a fin. in textu leg. τῆς pro τῶν.

Pag. 115 not. 11 l. 2 pro ἀπὸ τῶν πληγῶν l. ὑπὸ τῶν πληγῶν.

Pag. 117 nota 2 ita est immutanda: *Λιμοῦ*. Vid. Act. XI, 28. *Eichhorn*. Einleitung in das N. T. Tom. II. p. 54 sqq. *Kuinöl*. Commentar. ad Actor. l. l. p. 406 sq. ed. II. Cf. *Usser*. annall. p. 658 ad a. C. 42. citante Readingo ad h. l. — Not. 3. post. *vid*. adde: Tacit. Annal. XII, 43.

Pag. 118 not. 2 ad fin. adde: [Cf. *Fabricii* cod. apocryph. N. T. Tom. II. p. 527 sq. not. o. *H.*]

Pag. 127 l. 6 a fine notae l. Sanhedrin pro *Sanerim*.

Pag. 131 not. 8 lin. penult. post *Praeterea cf.* adde: index verbor. s. v. κατά.

Pag. 136 not. 2 l. 2 a fin. post *p.* 252. adde: Neque prorsus fabulosas esse patrum de Marci evangelii origine narrationes et nihil plane debere Petro Marcum in evangelii sui compositione mihi probavit *Eichhorn*. Einleitung in das N. T. Tom. I. p. 595 sqq. ed. II. cf. T. III. p. 617 sq.

Pag. 150 not. 1 l. 6 pro *vel magnitudinem* l. vel altitudinem vel profunditatem.

Pag. 151 l. 2 ab init. notae post *tamen* lege: illo certe Aeliani loco (cf. *Dorville* ad Chariton. p. 231 sq.) contineret.

Pag. 151 l. 8 not. post *Rom. XI*, 33. lege: Contra non molestiae sed eodem modo quo βυθὸς nihil nisi rei magnitudinem expri-

nit φαρὸς 2 Corinth. IV, 17 coll. 2 Corinth. VIII, 2. — Post 2 Corinth. VI, 17. dele Contra.

Pag. 151 l. 19 not. post verba: ἄλυπα, — — sq. adde: Ephes. III, 18. ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ.

Pag. 159 l. 5 in text. l. πεφωνευκότας pro πεφονευκόνας.

Pag. 163 vox ultima cap. 22 leg. ἐγχειρισθῆναι pro ἐγχγειρισθῆναι.

Pag. 167 l. 5. 6 in textu leg. ὑπερβολὴν pro ὑπερβοχὴν.

Pag. 168 l. 2 n. post Lect. III. adde: Combefisius in auctar. noviss. PP. ad Commentarium rerum Iacobi Dei fratris Tom. I. p. 541. „Putem ego esse ab Hebraico חבל quod est Nauta, Nauclerus, et quidem supremus: quod optime in Iacobum congruit, pro sacerdotii arce Hierosolymis, qua divinis rebus ac precibus ad Deum semper assiduus — vere populi munimentum erat! Consiliis etiam et prudentia, seu solertia, quod femininum illius vocis doctis Hebraeis exponitur. Sic enim magis congruit ut sit ducta metaphora, quam ut ab arce seu praesidio: adde quod nulla radicalium mutatio est quae officiat. Vide tamen in P. Haloix t. 2. in Hegesipp. Fulleri eruditam piamque expositionem, qua satis Scaligeri depellatur calumnia."

Pag. 181 sq. ad voces ἄμφω — Κόρινθον adde: Vid. Eichhorn. Einleitung in das N. T. Tom. III. p. 105. h. H.

Pag. 186 not. 2 lin. ult. post ἐπισυνάξει ex Readingo adde Valesiana haec: i. e. populum Israel ex dispersione rediget, ut loquitur Tertullianus in lib. 3 cont. Marcion.

Pag. 188 not. 1 l. 4 pro et l. quamvis.

Pag. 188 not. 1 l. 11. 12 leg. Latinos pro Latini.

Pag. 189 nota 4 ita est corrigenda: Ἐν καθολικοῖς i. e. inter scripta canonica. Vide indic. verbor. s. v. καθολικός.

Pag. 191 not. 1 l. 5. 6 l. iuncto pro iunctum.

Pag. 193 not. 4 l. 10 post esse profitetur adde: melius Strothius: „wie es ihm von denen erzählt worden, die vom Anfang an Augenzeugen und Diener des Worts gewesen, welchen er auch von Anfang an, wie er selbst sagt, gefolgt ist." Locum vero Luc. I, 3. nec Eusebium recte interpretatum esse apparet. Vid. Kuinöl. ad h. l. Cf. Reiskius indic. in Demosthen. p. 466. — Vox Vid. ante Hug. delenda est. Post verba autem De Luca — p. 131 sq. adde: Eichhorn. Einleitung in das N. T. T. I. p. 624 sq.

Pag. 195 l. 7 in textu post πόλεμον pone colon et pro Μετά l. μετά.

Pag. 196 not. 2 l. 1 post κ. λ. adde: Sueton. Vespasian. c. IV. „Percrebuerat toto oriente vetus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Iudaei profecti rerum potirentur," etc. Cf. Ernesti ad h. l. Bretschneider. capita theolog. Iudaeorum dogmat. e Fl. Iosephi scriptis collecta p. 36 sqq. Ammon. biblische Theologie Tom. II. p. 19 sq. Keilii opuscc. acadd. p. 84 ed. Goldhorn.

Pag. 204 l. 4 a fin. in textu l. αὐτῷ pro αὐτῷ.

Pag. 206 l. 8 in text. l. ἴδητε pro ἰδῆται.

Pag. 233 l. 2 in textu post ἐπάγονται malo casu omissa sunt haec: εἶτά που καὶ νύκτωρ ἐπὶ λωποδυσίαν ἐξιόντες, συνεπάγονται et tunc sequuntur: εἶτά τι καὶ ete. Ad vocem λωποδυσίαν adde: Vid. Combefisius in auctar. noviss. PP. Tom. I. pag. 193. 35; „Hanc superiorum leviorumque vestium desuper et quasi loco luxuriante aetate expoliationem, Anast. priori

editione reddit, *πορνικοὺς καὶ σκύλους διακονικερεύσεις*, quod alterum alteri proclive haereat, nec tam fures quam moechi et scortatores videantur, qui huic pravitati student: sensim tamen ad maiora furta et latrocinia per eam rudimenta ponunt, dum et liguriunt facultates unde egestate premuntur, paulumque non coërcita licentia ac audacia extreme crescit." Cf. Clement. Alex. Paedag. III, 7, 11. *λωποδύταις δὲ αὐτὰ καὶ κακούργοις παρασκευάζονται, καὶ τοῖς λίχνοις ὀφθαλμοῖς*, *H.*

Pag. 235 not 8 lin. ult. post *ad manum* adde: [Adde Aelian. V. H. II, 17. *προσφθαρεὶς θεούσῃ νῆι.* XIV, 26. Vid. *Bergler.* ad Alciphron. epist. p. 57 sq. p. 60 sq. p. 62. p. 68 sq. p. 142. *Erfurdt.* ad Sophocl. Oedip. T. v. 1489 p. 190. cum nota *Brunckii* ad h. l et *Schaefer.* ad Dionys. H. de compos. verber. p. 129 sq. *H.*]

Pag. 238 l. ult. ad fin. not. post *dignoscent* adde: Cf. *Fabricii* cod. apocryph. N. T. Tom. II. p. 531 sqq. — Ibid. lin. 7 a fin. pro verbis *cum in eo non insit* — *Rufini* haec scribas: cum vox *ἀπεκατέστησε* probabiliter debeatur ei cui vocabulum *κατέστησε* eo sensu quem Rufinus in sua interpretatione expressit, durius visum est, et fortasse adeo nec insit in illo *κατέστησε*, quod Rufinus voluit. Vid. *Combefisius* in auctar. noviss. PP. Tom. I. pag. 194. 89. „Non intellexit ergo Rufinus vim vocis illius, ad sensum Clementis, nec qui addita praepositione, alio traxere; expressit vero Niceph. *πρὶν στεῤῥῶς αὐτὸν ἐπιστῆσαι τῇ ἐκκλησίᾳ* — ut scilicet non iam amplius priori levitate ab ea discederet, sed constantiam sancta professione teneret; iuxta quod τὸ *κατὰ*, vim intendendi, seu augendae significationis habet". *etc.*

Pag. 248 lin 3 a fin. text. ad verba *παρὰ τοῖς πολλοῖς* adde: Vid. *Eichhorn.* Einleitung in das N. T. Tom. II. p. 422 sq. *H.*

Pag. 245 lin. ult. not. 2. post *retulisse videtur Eusebius* adde: Neque vero ex illa iudicii de scriptore apocalyseos ἐποχῇ quam Eusebius tenendam putavit, ut recte statuit quoque *Eichhorn.* *Einleitung in das N. T.* Tom. II. p. 421 sqq. cf. p. 387 sq., cum eodem V. D. l. l. p. 424 colligi posse censeo, ex antiquissimae ecclesiae testimonio an Iohannes apostolus apocalypsin conscripserit, minime fuisse dubium: „*Wer in diesem Benehmen des Eusebius nicht findet dass die Stimme der ältesten Kirche für die Apocalypse als ein Werk des Apostels Johannes entschieden hat, der muss sich in der Wahrscheinlichkeitskritik noch wenig geübt haben, ! oder entschlossen seyn, was es auch gelte, sich für das Gegentheil zu erklären.*" Sed quamvis verendum sit ne aut omni sagacitate critica carere aut quovis modo aliis contradicere velle videar, tamen non possum non profiteri, mihi omnes rationes quibus vir summus sententiam suam probari posse putavit, videri falsas. Quod enim primum monuit *Eichhorn.* l. l. p. 423.: „*Anderwärts setzt er* (Eusebius) *jedes Buch, von dem er zu sprechen hat, in eine der drey von ihm festgestellten Classen: warum will er bey der Apocalypse jedem überlassen, wohin er sie setzen will? wie kann er dieses nach den Grundsätzen, die er anderwärts bey der Classificirung der Bücher des N. T. befolgt? wie kann er jedem sein Urtheil frey stellen, sobald die Nachrichten der Alten gegen das Buch sprachen?*" illud quomodo nos docere possit, antiquissimam ecclesiam apocalypseos αὐθεντίαν constanter agnovisse, non

satis video. Nonne enim inde, quod Eusebius solam apocalypsin in unam illarum quas constituit, librorum sacrorum classem haud referre voluit, sed iudicium de illa plane liberum relinquere maluit, illud potius sua sponte et suapte vi consequitur, ex ipsius Eusebii sententia de apocalypseos authentia longe magis quam de alio librorum sacrorum iam antiquiori tempore ecclesiae iudicium fuisse varium, multiplex et mutabile? Et nonne Eusebius optime nosse poterat non omnes τῶν ἀρχαίων apocalypseos authentiam tueri, et tamen quid ipsi de illa statuendum videretur, haud definire propterea quod sua certe aetate de illa diversissima ratione statuebat ecclesia? Quod quidem eo fit veri similius quod de sola apocalypsi noster monuit, suo tempore adhuc alios eius auctoritatem canonicam agnoscere, alios non agnoscere. Vid. c. XXIV. ext. Τῆς δ' ἀποκαλύψεως —— δόξα et c. XXV. ἥν τινες — ὁμολογουμένοις. Sed *Eichhornius* ita pergit: „*Er verspricht einmal nach dem andern, die Nachrichten der Alten über die Apokalypse bey schicklicher Gelegenheit beyzubringen: warum zögert er, da in mehrern der angeführten Stellen die schicklichste Gelegenheit dazu war?*“ Cur non ἐν οἰκείῳ καιρῷ (c. XXIV.), vel κατὰ καιρὸν ut noster loquitur c. XXV., illa veterum testimonia attulisse dicendus sit Eusebius, non video (cf. cap. XXIV. n. 12.), quamvis autem non opportuno loco attulisset, quid inde, quaeso, colligi posset, nisi eum rectum narrationis ordinem non semper tenuisse? Sed multo magis mirum est, quod statim addit V. D.: „*Warum hält er zuletzt sein Versprechen gar nicht, und bringt nirgends die Stellen der Alten, wie bey andern Büchern des N. T. in ihrer ganzen Kraft vor das Gemüth des Lesers? Sichtbar weicht er den Nachrichten der Alten aus, weil er dem Buche nicht günstig ist, und er es doch nach der frühern kirchlichen Sage, die dasselbe für die Arbeit des Apostels Johannes ausgiebt, nicht verwerfen kann; er getraut sich nicht die darüber vorhandenen Stellen beyzubringen, weil sie einen zu vortheilhaften Eindruck auf die Leser haben würden; und hält daher lieber die Leser seiner Kirchengeschichte mit Erwartungen hin ohne sie zu befriedigen.*“ Nam in his virum summum vehementer lapsum esse, nemo, credo, potest negare, cum Eusebius, quod promisit, optime praestiterit, quippe qui non solum Iustinum M. et Theophilum Iohanni tribuere apocalypsin referat IV, 18 p. 379. IV, 24. et V, 8 p. 53 sq. Irenaei locos, VI, 25 p. 225. locum Origenis attulerit, unde illos quoque apocalypsin Iohanni apostolo tribuisse luculenter intelligatur (cf. IV, 26. V, 18 ext.), sed etiam VII, 25. Dionysii Alexandrini qualemcunque in apocalypsin ἐπίκρισιν nobis tradiderit. Cf. III, 24 ext. Ὅμως — ἐπίκρισιν δέξεται καὶ αὐτή. Quomodo igitur Eusebius adeo non ausus esse dici potest afferre veterum locos qui apocalypseos authentiam sint tuiti? quomodo adeo vano promissor hiatu appellari? Denique vero *Eichhornius* haec scripsit: „*Einmal nach dem andern fühlt er in sich eine Neigung, sich auf die Seite des Dionysius von Alexandrien zu schlagen; er erwähnt daher wie jener des Presbyter Johannes, und erweisst seine ehemalige Existenz aus den beyden Gräbern zu Ephesus: aber die Geschichte erlaubt es ihm nicht, für denselben zu entscheiden: er giebt daher dem Presbyter Jo-*

kommen die Apocalypse und nimmt sie ihm wieder in einem Athem." Sed primum non video, cur, si rectius reiicere apocalypsin visus esset Dionyseius Eusebio, hic illius partes in eo non secutus sit, qui haud longius a Dionysio discedere videtur in iudicio de secunda et tertia Iohannis epistola. Vid. Euseb. H. E. VII, 25 p. 377. et hoc ipso capite verba *τῶν δ' ἀντιλεγομένων — — ἐκείνῳ.* Deinde ubi tandem significavit Eusebius, se cupere cum Dionysio reiicere apocalypsin, qui potius nihil de ea definiendum putat? Nihil enim aliud vel ex loco III, 39 p. 263. recte potest colligi. Verbis enim: *Εἰκὸς γὰρ τὸν δεύτερον — ἑωρακέναι* illud unum significare haud dubie noster voluit, quamvis an scripserit Iohannes apostolus apocalypsin nec ne, non constet, tamen nonnisi ita sententias de eo recte posse discrepare, ut aut Iohannes apostolus aut presbyter illam scripsisse censeatur. Sed ubi tandem Eusebius dixit *se* malle tribuere Iohanni presbytero apocalypsin? Imo hoc non magis dixit quam *se* illam malle Iohanni apostolo vindicare.

Pag. 251 lin. 7 in text. pro *ἀγήρους* scribendum *ἀγήρως*. Vid. Var. Lectt. ad h. l. Eadem vero pagina not. 4. ita est corrigenda: Stroth. omisit *τινάς*. Idem *etc.*

Pag. 251 l. 12 in text. l. *οἰστρηθέντα* pro *ολσρηθέντα*.

Pag. 255 lin. 1 not. post *verba interpretari* adde: Neque Caſum loqui de ipsius Iohannis apocalypsi, certum esse puto quamvis hoc contendat *Eichhorn.* Einleitung in das N. T. Tom. II. pag. 414 sq. not. f. ed. II., ubi haec leguntur: „*Es würde niemand beygefallen seyn, zu zweifeln, ob Cajus von unsrer Apocalypse rede, spräche er nicht von Ἀποκαλύψεσι, in der mehreren Zahl, da doch Johannes Schrift ordentlich in der einfachen Zahl Ἀποκάλυψις genannt wird. Doch kann Ἀποκαλύψεις der pluralis excellentiae (?) seyn, wofür ihn auch Eusebius scheint genommen zu haben, weil er, ob er gleich die Stelle des Cajus von Rom gut kannte, da er sie selbst aufbehalten hat, die dem Johannes abgesprochene Schrift nie Ἀποκαλύψεις sondern immer Ἀποκάλυψις nennt, als wäre beydes einerley. Eusebius in hist. eccl. lib. 3. c. 25. S. Storr's neue Apologie S. 72.*" Sed hoc quomodi probari possit *ἀποκαλύψεις* h. l. idem esse quod *ἀποκάλυψιν*, non video. Nam quo iure credere possimus, quia Eusebius Iohannis apocalypsin semper *ἀποκάλυψιν*, nunquam *ἀποκαλύψεις* dicit, propterea illum utrumque illud inter se confudisse? Et quamvis Eusebius Caium de Iohannis apocalypsi loqui crediderit, quod vero alia de causa et quam attuli, probabile videtur, num inde sequitur, nos quoque eo modo quo Eusebium *debere* interpretari verbi Caii? Neque vero recte addit *Eichhorn.* l. l. „*Auch nennt Dionysius von Alexandrien unsre Apocalypse geradezu Ἀποκαλύψεις bey Eusebius in H. E. lib. 7. c. 25.*" Nam in eo plane lapsus mihi videtur V. D. Neque enim Dionysius apud Euseb. l. l. *ἀποκαλύψεις* dixit Iohannis apocalypsin. Verba Dionysii quae in mente habuit V. D. (cf. *Eichhorn.* l. l. p. 437.), haec sunt: *Ἀδελφὸν δὲ ἡμῶν καὶ συγκοινωνὸν εἶναι καὶ μάρτυρα Ἰησοῦ, καὶ μακάριον ἐπὶ τῇ θέᾳ καὶ ἀκοῇ τῶν ἀποκαλύψεων.* Quis vero ibi *τῶν ἀποκαλύψεων* idem esse recte censere possit quod *τῆς ἀποκαλύψεως*, ita quidem ut significetur *liber* ille Iohannis qui *ἀποκάλυψις* inscri-

bitur? An propter *θέαν* et *ἀκοὴν* illius libri se beatum praedicasse Iohannes dici poterat? Imo propter *revelationes* quas audiverat et viderat i. e. cognoverat, perspexerat, habuerat. Hinc recte Strothius vertit *Offenbarungen.* Cf. VII, 25 p. 375 sq. edit. meae: *συντελέσας — τὴν προφητείαν — ταῦτα.* Ibid. p. 377. *Ἐπὶ ταύτῃ γὰρ τῇ ἀποκαλύψει* etc. Itaque certe minime exploratum esse puto, de Iohannis apocalypsi loqui Caium, neque aliter *posse* eius verba explicari. Cf. *Moshem.* institt. hist. Christ. maior. sec. I. pag. 459 sq. *Walch.* Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. I. p. 258 sqq.

Pag. 268 l. 4 a fin not. 1 l. antelucanos pro *anteculanos.*

Pag. 271 l. 5 a fin. pro *eiusdem scripturae* l. aliorum sententiarum.

Pag. 272 l. 3 not. 1. pro 29 *not.* 4. l. 29 not. 3. — Ibid. l. 9. pro *VII,* 26 *not.* 19. l. VII, 25 not. 18.

Pag. 275 lin. ult. post *nosset* adde: Quanquam cf. *Eichhorn.* Einleitung in das N. T. Tom. I. p. 20 sq. not. t. ed. II. p. 145 sq. *Optime* autem ante *nosset* dele et scribe: satis.

Pag. 278 l. 1 a fin. not. lege: et 9. pro *et* 8.

Pag. 278 l. 5 a fin. not. l. *testimoniis* pro *tessimoniis.*

Pag. 278 l. 16 a fin. l. ipsum pro *ipse.*

Pag. 279 l. 4 in textu l. *εἰκότως* pro *εἰκότων.*

Pag. 282 lin. 11 in text. l. *συντάξαι* pro *συγκατάξαι.*

Pag. 283 l. 6 a fin. text. l. *μηδὲν* pro *μηδήν.*

Pag. 296 l. 2 a fin. notae pro *Miro* l. Paulo diverso.

Pag. 297 l. 2. 3 not. verba *Quod — fateor* dele. Post *auguriren* ibid. adde: cf. Plutarch. Lucullus c. XXVIII. *ἐπ' ἀνδράποδα τοιαῦτα δεηθέντας ὅπλων.*

Pag. 303 not. 6 ad fin. adde: [Interpretationem verborum *εἰς τὸ ἄπειρον τεῖναι τὰς ἐπινοίας* quam Valesius h. l. attulit, recte taxavit *Brucker.* in dissert. de Caulacau Basilidianorum inserta *Musei Helvetici* Tom. VI. partic. 22. p. 244 his verbis: „Displicuere Basilidi Simonis Magi, Menandri et similium genealogiae divinae, ex Orientali Philosophia haustae, eo quod philosophicae tantum fuerint, minusque commode ad Christiana placita transferri potuerint. Meliora itaque daturus, ad infiniti naturam accuratius attendendum esse censuit. Constat id testimonio *Irenaei* (I, 24 pag 102. ed. *Massuet.*), qui diserte *Basilidem ait, ut altius quid et verisimilius invenisse videatur, in immensum extendisse sententiam doctrinae suae.* Idem *Eusebius* monuit, *εἰς τὸ ἄπειρον τεῖναι τὰς ἐπινοίας, ad immensum retulisse cogitationes suas,* quod minus recte assecutus est doctissimus *Valesius* — — Eusebius enim Irenaeum secutus, de origine et generatione aeonum sive emanationum in infinito pleromate agit, et qua ratione melius quam Menander et Saturninus fecerant, se infiniti rationes emanativas explicare posse Basilides crediderit, exponit.“ *H.*]

Pag. 304 not. 8 ad fin. adde: [Vid. *Fabricii* cod. apocryph. N. T. Tom. I. p. 342 sqq. *H.*]

Pag. 316 lin. 5 not. verbis *ut vera lectio existat* adde: Quanquam constat vel in N. T. scriptis satis fluctuare libros in formis *οὕτω* et *οὕτως.* Vid. *Winer.* neutest. Grammatik pag. 30. cf. Euseb. H. E. IV, 11 p. 321. IV, 17 not. 14. *Reitz.* ad Lucian. de gymnas. c. 16. *Weiske* ad Longin. XXI, 2 pag. 347 sq. *Matthiae* ausführliche Grammatik p. 101. 1 not. 1.

Pag. 320 ad verba Ὁ γε — Γάλλον adnotanda sunt haec: Id est, Gallus cum suis imperii sociis. Vid. *Stroth.* Uebersetzung T. I. p. 530 n. 8. „*Hierunter ist theils Volusianus zu verstehn, den Gallus zum Mitregenten angenommen hatte, theils Aemilianus, der sich während seiner Regierung zum Nebenkaiser aufwarf.* *Uebrigens währt die Verwirrung in der Zeit-Rechnung noch immer fort. Denn Gallus kam eigentlich gegen das Ende des Jahrs 253 ums Leben; es sind aber schon lange vorher Dinge erzählt, die theils ins Jahr 254 theils 256 und noch später hin gehören.*“ *H.*

Pag. 321 not. 15 ext. post *Ittigius* — — sq. adde: Simili de causa Basilides in obscuris et horridis vocibus comminiscendis et effutiendis mirifice sibi placuit. Vid. *Bruckerus* in dissert. *de Caulacau Basilidianorum* inserta Musei Helvetici Tom. VI. p. 241. sq. „Alteram, quod praemonendus est lector, in eo versatur, *Basilidem more Aegyptiorum*, Philosophiam suam de divinis deque *mundo et malo obscuris vocibus et aenigmatibus texisse, ut et admirationem novae et inauditae rei consequeretur, et se Orientali atque Aegyptiacae methodo attemperaret, quae symbolis, figuris, numinibus ignotis cuncta recondit* (Ita monstra illa verborum Barbeloth, Ialdabaoth, Calaucau, Prunicus, Abrakas in quae bene quadret Aristophaneum illud φλαττοθραττὸφλάττοθρατ, usurpavit Basilides). Nec procul a scopó *Ephiphanius* ferit, contendens, *his vocum terriculis commentitiisque ac barbaris appellationibus eum imperitis hominibus imponere conari* (Epiphan. haeres. XXV. T. I. pag. 78 sq. Opp.). Idem visum *Eusebio* (IV, 7 p. 303.), qui Basilidem προσχήματι ἀποῤῥητοτέρων δυσσεβοῦς αἱρέσεως — μυθοποιΐας — — *ideo conquestus esse* videtur, quod eiusmodi vocum reconditarum et ad arcanam methodum referendarum artificio fabulas suas theogonicas texerit.“ Adde *Schurzfleisch.* dissert. de Caulacau, Vitemberg. 1706. *Nicolai* diss. de salvatore Basilidis Calaucau, Lips. 1750.

Pag. 326 l. 1 in titulo capitis l. τοῦ pro τῶν.

Pag. 328 not. 5 lin. 4. l. *persequimini* pro *persequimi.*

Pag. 329 not. l. 12 l. ἀκύμονα pro ἀκόμονα.

Pag. 329 not. l. 19 l. Act. XXI. pro *Act. XII.*

Pag. 342 l. 11 not. post *cf.* adde: *Fabricius* l. l. p. 88. ubi ex protevangelio Iacobi affertur: καὶ ἰδοὺ περιστερὰ ἦλθεν ἐκ τῆς ῥάβδου, καὶ ἐπετάσθη ἐπάνω τῆς κεφαλῆς Ἰωσήφ.

Pag. 353 l. 7 in textu l. καὶ pro κοὶ.

Pag. 356 not. 39 post Δάλκης adde: [Ita Val. *H.*] — Idem addendum p. 358 not. 44. post τοῦ — μαρτυρήσαντος.

Pag. 368 l. 9 in textu pro καλῷ l. κακῷ.

Pag. 371 not. 5 delenda est et haec substituenda: Ὡς — ἀνδρὸς iusto liberius vertit Valesius: *spemque ei facientibus* virum ad meliorem frugem tandem reversurum. Melius Strothius: „*vielleicht liesse sich der Mann noch einmal zur Besserung an.*“ Proprie vertendum est: „quasi vir aliquando veniret in eam animi conditionem ut de eius emendatione vel alii vel ipse possent sperare.“ Ceterum ut haec mulieri dicerent propinqui sui, monuit eos fortasse locus 1 Corinth. VII, 13. Καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτοῦ.“ *H.*

Pag. 372 l. 21 not. l. *Schicksal* pro *Schiuksal.*

Pag. 374 not. 11 lin. ult. l. *Ad* pro *Aδ*. Paulo antea ibid. leg. not. 4 pro *not*. 4. 5.
Pag. 387 l. 2 in text. ad verba *καὶ τοῦ Συριακοῦ* adde: Vid. *Eichhorn. Einleitung in das N. T.* T. I. p. 21 n. u. ed. II. *H.*
Pag. 395 in titulo cap. XXIV. l. τοῦ pro τῶν.
Pag. 398 not. 4 lin. ult. post *De Lavacro* adde: [Vid. *Keilii* opuscc. acadd. p. 629 sq. ed. *Goldhorn*. *H.*]

Tom. II.

Pag. 5 lin. 4 a fin not. dele τὸν ante *θεόν*.
Pag. 20 lin. ult. not. leg. *Excursus* V. pro *Excursus IV*.
Pag. 27 lin. penult. not. post *auszudehnen* adde: *Tzschirner*. Briefe über Gegenstände der Religion und Politik herausgegeben von *Krug* p. 15. „*Haben doch die Mystiker aller Zeiten das Verhältniss der Seele zu Gott unter dem Bilde der Braut und des Bräutigams dargestellt und von Kuss und Umarmung geredet, so dass sie die Flamme welche sie auslöschen wollten, nur nährten, weil sie nicht aufgehört hatte im eignen Herzen zu brennen.*" Cf. quae monui V, 18 p. 91. X, 4 not. 42 p. 238 sq.
Pag. 27 l. 23 a fin. not. l. laudatus pro *laudatur*.
Pag. 31 not. 66 l. 8 a fin. post *naturam omnem regi* adde: *Keil*. opuscc. p. 472 sq. ed. *Goldhorn*.
Pag. 54 l. 3 a fin. in text. l. *ἀφθαρσίας* pro ἀφαθαρσίας.
Pag. 61 lin. ult. not. 8 post *Ephesios p.* 233. adde: Quanquam III, 37. ita disiungere videtur ipse Eusebius εὐαγγελιστὰς et ποιμένας (vide ad finem cap. p. 279. ποιμένες ἢ καὶ εὐαγγελιστὰς), ut illos dicat discipulos proximos apostolorum, doctrinae evangelicae propagationem ab illis inceptam docendo ubivis continuantes (vide ab initio capitis p. 277. οἵ καὶ ἅτε — — οἰκουμένην et paulo post: Ἔπειτα — Χριστὸν φιλοτιμούμενοι) et libros sacros ubi nondum habebantur, dividendo (vide p. 278. καὶ τὴν τῶν θείων — γραφὴν quod vix verti potest cum *Paulo das Leben Iesu* T. I. P. I. p. 70: „*eben das, was wir jetzt in den Evangelien schriftlich haben, erst noch mündlich zu überliefern*, obstante tum usu loquendi, tum praecedentibus quibus idem fere significaretur), contra hos ab εὐαγγελισταῖς eo consilio constitutos proponat, ut curam recens conditorum coetuum agerent. Vide verba p. 278. Οὗτοι δὲ — — γεωργίαν. Cf. V, 10 p. 61. ἔνθα λόγος εὑρεῖν αὐτὸν προφθάσαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν — — ἐπεγνωκόσιν. *Moshem.* institt. histor. Christ. maior. sec. I. p. 156.
Pag. 65 not. 1 l. 2 post *servantur* dele verba *Neque enim* — — *cum* et pro *Kestnero* l. cf.
Pag. 70 not. 1 l. 17 a fin. l. aequali pro ὁμοίῳ.
Pag. 77 l. 5 in text. pro καὶ οὺς l. καὶ τούς.
Pag. 91 l. 19 not. pro *et* l. sed etiam. — Ibid. l. 5 a fin. not. post *minus apertum* adde: Cf. quae de mysticis et mysticismo

disseruerunt *C. A. Borger.* über den Mysticismus. Aus dem Lateinischen übersetzt von *Ernst Stange.* Alton. 1826. *H. Schmidt.* der Mysticismus des Mittelalters, Ien. 1824. *Tzschirner.* Briefe über Gegenstände der Religion und Politik herausgegeben von *Krug* p. 40 sqq. p. 45. „*Nur zu leicht tritt das von der Idee losgerissene und von der Vernunft nicht mehr bewachte Gefühl in den Kreis der Sinnlichkeit hinüber; woraus erklärbar wird, dass oftmals auch solche Menschen, deren Frömmigkeit gewiss mehr als Grimasse war, doch nicht aufhörten zu sündigen, und von der Andacht zur Lust, und von der Lust zur Andacht übergingen, wie die Geschichte nicht nur, sondern auch die Erfahrung bezeugt.*" Adde Euseb. H. E. V, 1 p. 27 ad fin. not. *Moshem.* institt. histor. Christ. maior. secul. I. p. 359 sqq.

Pag. 94 l. 3 a fin. in text. pro ὅ l. ὄν.

Pag. 107 l. 1 not. pro verbis *ἀνασταςίμῳ dici — — Lowth.* l. σταυρωσίμῳ dici patet. Vid. *Walch. Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien* T. I. pag. 670 sqq. Cf. *Stroth. Uebersetzung der KG.* T. I. p. 390 not. 3.

Pag. 113 l. 7 not. 3 post *Danz. p.* 136. adde: Cf. *Paulus das Leben Iesu* T. I. P. I. p. 150.

Pag. 129 l. 17 a fin. not. pro *At recte quidem* l. Ac recte quidem.

Pag. 133 l. 4 not. 5 l. Sic pro *Si.*

Pag. 134 lin. ult. text. l. ἄλλα pro ἀλλὰ. — Ibid. l. 8 not. 5 pro *secundi* l. tertii.

Pag. 139 l. 2 a fin. text. pro ἰζετάζουσι l. ἐξετάζουσι.

Pag. 140 l. 2 in text. pro ἰν l. ἐν.

Pag. 141 l. 2 in text. pro ἀπλῆν l. ἁπλῆν. — Ibid. l. 2 a fin. l. συγκρῖναι pro συγχῖναι. — Ibid. not. 7 post *cap. XIV.* not. adde: Ad rem cf. *Salmas.* ad Tertull. de pallio p. 388 sq.

Pag. 153 lin. 1 in text. l. ἐσπουδασμένα pro ἐπουδασμένα.

Pag. 159 l. 11 not. pro *ad Longin. p.* 395. l. ad Longin. XIV, 2 p. 315 ed. *Weiske* et uterque V. D. ad Longin. fragm. V, 6 p. 524.

Pag. 196 l. 3 in text. l. καὶ pro καὶ.

Pag. 199 cap. XIX. l. 2 pro φιλότοφοι l. φιλόσοφοι.

Pag. 202 not. 8 lin. ult. post *Tom. II. p.* 271 *sqq.* adde: *Moshem.* Commentt. de rebus Christ. a. C. M. p. 281 sqq. *Schröckh. christl. KG.* T. II. p. 290. *Tennemann. Geschichte der Philosophie* T. VI. p. 25. *Keil.* opuscc. p. 435 ed. *Goldhorn.* et *Beck.* progr. de philologia saeculi Ptolemaeorum p. XVI. sq. not. 69.

Pag. 204 l. 22 a fin. not. post *persuaserit* adde: magis etiam quam ei qui illam consueta dei efficacia ortam putat.

Pag. 206 ad fin. not. 14 post verba: *quorum — lectitabat* addas: [De hoc loco Porphyriano vid. *P. I. Schardam* (Ruhnkenii?) dissert. philolog. de vita et scriptis Longini p. LXXXIII. sq. praemissa Longino *Weiskii:* „Fabricius quidem Bibl. Gr. Tom. I. p. 482. 494. credens, omnes philosophos, qui hic (Euseb. H. E. VI, 19.) commemorentur, Pythagoricos esse, non dubitavit et Apollophanem et Longinum in Pythagoricorum catalogum referre. In quo fallitur vir doctissimus. Nam Apollophanes Stoicus fuit. Numenius, sicut Longinus, Platonicus, quamvis uterque de illius temporis more Pythagoricae doctrinae studium assumsisset. Alia difficultas haud paulo gravior, *quam unus Valesius pro sagacitate sua sensit,* ex Porphyriano loco exoritur. Nam primum

mirari subit, Longinum cum multo vetustioribus philosophis coniungi: quod artis criticae perito statim suspicionem iniiciat corruptelae, in Longini nomine haerentis. Tum acrius telum, quod vulgatam lectionem prorsus iugulet, nobis temporum suppeditat ratio. Nego enim, Origenem Adamantium, eumque iuvenem, Longini libros legere potuisse, quod, quo tempore Origenes iuvenis philosophiae operam dabat, hoc est sub ipsum initium seculi tertii, nondum lucem viderat Longinus. Quid igitur? Nempe pro *Λογγίνου* scribendum *Ἀλβίνου*. *Albinus*, philosophus Platonicus, qui vulgo male *Alcinous* appellatur, Origeni viam praeire potuit ad Platonem intelligendum, quippe aetate superior Origene, et iam Galeno de libris suis, Tom. IV. p. 372. laudatus. Eius duplex exstat libellus, quorum alter tradit *ordinem, quo Platonis dialogi legendi sint*, alter *Epitomen doctrinae Platonis*. Priorem nostra demum aetate protulit Fabricius Bibl. Gr. Tom. II. p. 44. quem adeat, qui de Albino plura cognoscere velit." *H.*]

Pag. 207 l. 3 in textu l. *κατὰ* pro *τατὰ*.

Pag. 217 l. 4 not. 2 a fin. l. ipsum pro *ipsam*.

Pag. 272 not. l. 8 post verba *sacerdotis usurpet* adde: [In laicorum numerum in antiqua ecclesia saepius relatos esse clericos qui munere suo viderentur indigni, multis exemplis doceri potest. Vid. Cyprian. epist. LXIV. LXVI. LXVIII. Concil. Eliberit. c. 33. Ancyr. a. 314. c. 9. Neocaesareense a. 314. c. 1. Trullán. a. 691. c. 6. Iustinian. Nov. 123. c. 14. *Bingham*. Origg. T. VIII. p. 10 sq. Cf. *Schmidt*. *Geschichte der Deutschen* T. II. p. 443. *H.*]

Pag. 278 lin. ult. not. 31 post *doctissimus* adde: [Vid. *Planck*. Geschichte der christl. kirchl. Gesellschafts-Verfassung Tom. I. pag. 181—192. *H.*]

Pag. 284 l. 7 a fin. in textu l. *μαρτυρησάντων* pro *μμρτυρησάντων*.

Pag. 297 l. 3 a fin. in text. l. *πρὸς* pro *πρὺς*.

Pag. 304 l. 17 not. a fin. post *excommunicatione* adde: sensu Romano-Catholico.

Pag. 328 l. 6 a fin. in textu l. *εἶπε* pro *εἶπε*.

Pag. 333 l. 4 in textu post *προγραφὰς* pone comma pro puncto.

Pag. 343 n. 6 l. 12 pro *Salmas. ad Tertull. de pallio p. 70 p. 410 sq.* scribe: Salmas. ad Tertull. de pallio p. 111.

Pag. 351 not. 2 l. 1 pro *Litterae* l. Litteras.

Pag. 357 not. 14 l. 16 a fin. l. Et pro *At*.

Pag. 370 not. 4. l. 5 a fin. l. *κεὶ* pro *κι'*.

Pag. 374 l. 10 a fin. nott. l. *συγκατατίθεται* pro *συγκατίθεται*.

Pag. 375 ad verba text. *πίστει δὲ πλέον νέμων* adde: Vid. index verbor. s. v. *πίστις*. *H.*

Pag. 377 ad verba text. l. 13 a fin. *ἐν τῇ δευτέρᾳ φερομένῃ — τρίτῃ* adde: Vid. index verbor. s. v. *φέρεσθαι*. *H.*

Pag. 380 not. 18. post *Cf.* — *not.* 1. adde: De iudicio Dionysii quod de genere scribendi Iohannis tulit, vide *Millii* prolegomm. in N. T. §. 180. *Eichhorn*. Einleitung ins N. T. Tom. II. p. 259 not. 1.

Pag. 381 l. 5 not. 21 l. conspicua pro *conspicuam*.

Pag. 392 not. 14 lin. ult. post *principum* adde: Cf. *Manso Leben Constantins des Grossen* p. 156 sq. p. 337 sq.

Pag. 395 l. 2 ad vocem *ἀνεπηδῶσι* adde: Proprium verbum de exsultatione qua voluptatem significabant veteres mimis et ceteris histrionibus qui iis placerent. Vid. *Heraldus* ad Arnob.

adv. gentes IV, 36 p. 256 sq. ed. *Orell.* conclamant et *assurgunt* theatra. Hinc apte h. l. *ἀναχηδᾷν* dicitur. Cf. *Reiskius* indic. in Demosthen. h. v. *H.*

Pag. 398 l. ult. not. 23 post *intellexit* adde: [Vid. *Planck.* Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung Tom. I. p. 76 sq. *H.*]

Pag. 400 not. 26 lin. ult. post *p.* 258. adde: Euseb. H. E. V, 1 n. 15.

Pag. 402 l. 5 not. 80. post *Davisius ad h. l.* adde: *Böttiger.* Exc. de Ariadne et Baccho adiect. edit. Bornemannianae Convivii Xenophont. p. 229. „Hinc apparet, Syracusanum illum argumentum mimi sui petiisse e mysteriis Bacchicis, mutatis haud dubie, quae mutanda essent, ne *profanari* viderentur sacra mystica. *Atque hoc ipsum proprie appellatum fuit ἐξορχεῖσθαι, quod cum proprie pertineret ad αὐτοσχεδιάσματα illa, quae a saltatriculis et fidicinis a chorago circa convivia ductari solitis repraesentarentur, deinde ad eos traductum est, qui arcana proderent, et, ut cum Horatio loquar, Cereris sacra vulgarent.*"

Pag. 410 l. 3 in textu l. *μαθητὰς* pro *μαθητὴς.*

Pag. 412 l. 9 a fin. not. dele: patet.

Pag. 414 l. 3. 4 in textu l. *Ἀλεξανδρεὺς* pro *Ἀλεξανδρεὸς.*

Pag. 425 lin. ult. in text. pro *θαυασιώτανος* l. *θαυμασιώτατος.*

Pag. 427 l. 12 a fin. not. l. argumentandi pro *augumentandi.*

Tom. III.

Pag. 21 not. 5 lin. 7 post *not.* 7 adde: *Vales.* not. 8. ad hoc. cap. VI. et *Manso Leben Constantins des Grossen* p. 108 sq.

Pag. 96. l. 7 in text. leg. *ὡς* pro *ὦ.*

Pag. 112 not. 9 lin. ult. post *πάρεργον* adde: et nos indic. verb. h. v.

Pag. 120 l. 13 a fin. not. pro *hiulcet* l. claudicet.

Pag. 165 l. 3. 4 in textu l. *μελετῶν* pro *μελετῶν.*

Pag. 170 l. 1 in text. l. *ὑμετέρα* pro *ὑμετέρᾳ.*

Pag. 180 not. lin. 1 post *c. XLIII. sq.* adde: *Manso Leben Constantins des Grossen* p. 305 sqq.

Pag. 187 lin. ult. not. 17 post *non mutavi* adde: Neque vero Zimmermannus rectius quam Val., locum interpretatus est ita: „Sed tamen et Nicomediensibus — — necesse habui benigne respondere, *ita semper observatum fuisse* a cunctis retro imperatoribus; Diis quoque immortalibus — id ipsum *placuisse:* ut huiusmodi petitionem, — confirmarem."

Pag. 196 not. 16 l. 1 post *p.* 63 *sq.* adde: *Manso Leben Constantins des Grossen* p. 51. a. p. 52. b.

Pag. 203 not. l. 3 a fin. l. Sozomenus pro *Pozomenus.* — Lin. 9. l. Paulinum pro *aulinum.*

Pag. 206 not. lin. 7 a fin. l. erhellt pro *erheilt.*

Pag. 212 not. 1. lin. 9 post *eruditionem spirat* adde: vid. *Tzschirner.* de claris veteris eccles. oratoribus Comment. V. p. IV. sqq. ibid. p. VII. „*Hae enim* (homiliae) *non minus quam illae* (orationes Eusebii) *oratorum produnt non plane eximium*

at probabilem satis, atque id saeculum spirant, quo eloquentia Graecorum seriorum a veritate et simplicitate ad artes et ingenii lusus conversa, ad christianos migrabat."

Pag. 253 l. 11. 12 in text. post περὶ τῶν Χριστιανῶν addendum comma male illud omissum quoque apud Val. Read. Zimmermann.

Pag. 282 not. lin. 11 post *rebus humanis exemto* adde: (Non solum non ante caedem Crispi historiam eccl. ad exitum perductam sed etiam decimum certe librum post Constantini demum mortem in lucem emissum esse probavit *Kestner.* de Euseb. §. 22 p. 24 sq.) — Ibid. ad fin. not. post *debuit* adde: Cf. *Manso Leben Constantins des Grossen* p. 64 sqq.

Pag. 334 l. 7 post *Flavianum testimonium* adde: quale hodie illud habemus.

Pag. 455 l. 19 post *quibusdam statuis* adde: *in quibus.*

Pag. 457 lin. penult. l. κεκελεύκειμεν pro κεκελύκειμεν.

Pag. 458 l. 5. 7 sq. l. ἀφαιρεθεισῶν pro ἀφαιρεθῶσιν. — Ibid. lin. 25 post verba *conditiones, impedimenta* adde: Cf. Manso Leben Constantins des Grossen p. 93. „*die gewiss falsche Auslegung des Griechischen Häresis (secta für conditio) bey Eusebius.*" Quanquam illud non video, quomodo ex verbis Lactant. de mortt. persecutt. c. XLIII. „*et Christianis et omnibus liberum potestatem sequendi religionem, quam quisque voluisset*" colligere Manso potuerit, in priori edicto vere plenam libertatem religionis nondum fuisse concessam, cum nihil tum ex Lactantio tum Eusebio pateat nisi hoc, quamvis iam antea libertas illa data esset, tamen nonnullos Christianorum ea nondum uti voluisse propterea quod sive αἱρέσεις sive conditiones in priori edicto commemoratae eos offenderent. Cf. Martini über die Einführung der christlichen Religion als Staats-Religion, im Römischen Reiche, durch den Kaiser Constantin p. 13 not. 24.

Pag. 460 l. 8 l. ἀφαιρεθεισῶν pro ἀφαιρεθῶσιν.

Pag. 462 lin. ult l. ἀφαιρεθεισῶν pro ἀφαιρεθῶσιν.

Pag. 520 sub v. Infinitivus lin. 7 pro *VI*, 39. leg. VI, 30.

LIPSIAE,

EX OFFICINA HIRSCHFELDII.

SUPPLEMENTA
NOTARUM
AD
EUSEBII HISTORIAM ECCLESIASTICAM
ET
EXCERPTA EX EDITIONE BURTONIANA CUM EIUSDEM AC SCHOEDELII VINDICIARUM FLAVIANARUM CENSURA
ET
CUM COLLATIONE CODICIS DRESDENSIS

EDIDIT

FRIDERICUS ADOLPHUS HEINICHEN

PHIL. DR. GYMNASII ANNAEMONTANI PRORECTOR SOCIETATIS HISTORICO-THEOLOGICAE LIPSIENSIS SODALIS.

LIPSIAE
APUD C. G. KAYSER.
(F. BEYER.)
MDCCCXL.

PROOEMIUM.

Novam nuper prodiisse constat Eusebii historiae ecclesiasticae editionem, quae sic inscribitur: Eusebii Pamphili historiae ecclesiasticae libri decem. Ad codices manuscriptos recensuit *Eduardus Burton*, S. T. P. SS. Theologiae nuper Professor regius. Oxonii, e typographeo academico MDCCCXXXVIII. Itaque supplementa quaedam notarum ad meam Eusebii historiae editionem conscribere, haud alienum mihi visum est vel propterea, ut, qui eam sibi vel pararunt vel posthac parabunt, nihil desiderarent quod inesset in Burtoniana et hac ipsa facilius etiam carere possent. Accedit quod haud ingrata mihi meae editionis, quantum quidem per angustos qui huic scriptioni constituti sunt, liceret terminos, passim emendandae oblata est opportunitas.

Quod autem ad universam Burtonianae editionis indolem attinet, dolendum sane est, quod Burton morte oppressus non potuit ipse in lucem emittere Eusebii historiam, sed ἀνωνύμοις quibusdam amicis ejus rei cura suscipienda fuit. Inde enim, quod confitentur ipsi illi, factum esse videtur, ut ultimam manum operi minime imposuerit Burton, quin etiam maioris cuiusdam negligentiae vestigia hic illic impressa esse vel inde apparet, quod plane neglexit ille ut Corrigenda et Addenda editionis meae (Vol. III. p. 549 sqq.), ita epistolam criticam *E. G. Gersdorfii* una cum collatione optimi codicis Dresdensis ad libr. IV. historiae pertinente (Vol. III. p. I—XVI.). Neque vero de instituti sui ratione quidquam perscripserat Burton, quare: „*nihil*, inquiunt editores p. III.,

nobis agendum restat, quam ut siglarum, quae in annotationibus passim conspiciuntur, explicationem, e schedula manu viri praestantissimi exarata descriptam, cum lectoribus communicemus." Ex qua quidem siglarum explicatione, ut, quibus novis criticis subsidiis ad Eusebii orationem emendandam Burton usus sit, intelligatur, haec placet exscribere:

„C. Codex Mazarinaeus — primum a Valesio, iterum huius editionis causa collatus.

E. Codex Bibliothecae Regiae Parisiensis n. 1431. Saec. X. [?] (Vid. Montfaucon. Palaeogr. Gr. p. 46.) huius editionis causa collatus.*)

F. Codex apud Valesium Savilianus, in Bibliotheca Bodleiana hodie servatus, n. 2278. — ab ipso editore denuo collatus.

G. Codex olim Regiae Societatis, nunc vero Musei Britannici, ab ipso editore collatus.

H. Codex Venetus n. 338. Saec. X.**) huius editionis causa collatus.

I. K. } Duo codices Florentini Bibliothecae Mediceo-Laurentianae***) Plut. LXX. n. 7 et 20. huius editionis causa collati."

„His accedit, ita pergunt editores p. IV., duorum codicum Mediceorum ab J. Gronovio facta collatio, cuius usum editori benigne admodum concessit vir venerabilis, M. J. Routh, S. T. P. coll. Magd. praeses illustrissimus, qui eam in auctione Bibliothecae Te Wateranae (Catal. lib. manusc. p. 36. n. 52.) sibi comparaverat.

Alius codicis Bibl. Regiae Paris. n. 1437. lectiones excerpendas curaverat editor, quas morte praepeditus

---

*) Cf. Prolegomm. ad Euseb. T. I. p. XVIII. **) Cf. Prolegg. p. XIX. ***) Cf. Prolegg. ibid.

inter ceteras non digessit. Eas igitur integras ad calcem voluminis imprimendas censuimus."

Ex his codicibus antea quidem nondum collatis optimum equidem dicere non dubito cod. H.,*) proxime autem bonitate ad eum accedere censeo codd. I. K., quanquam Nicephoro pressius adhaerentes,**) minoris momenti est cod. E., quocum saepe consentit cod. bibl. Reg. Paris. n. 1437., minimi cod. G., omnes autem ad tertiam seu *mixtam recensionem* quam Strothius dixit (cf. Tom. I. p. XV.), referendi esse videntur, ita quidem ut H. I. K. ad *alteram* recensionem, reliqui ad *priorem* magis accedant.

Quod praeterea affirmant editores, horum manuscriptorum lectionibus adiutum Burtonem contextum multis in locis si non penitus emendasse, puriorem certe cultioremque quam antea legebatur, effecisse, quamvis lubenter concedam, illud tamen non minus intellexisse mihi videor, si certiorem et firmiorem Burton secutus esset rationem criticam et Graeci sermonis fuisset peritior, emendatiorem etiam eo auctore proditurum Eusebium et minus saepe a vero ipsum aberraturum fuisse. Neque illud praetermittendum videtur, de fide collatorum suorum nescio quorum aliquoties dubitare Burtonem, ut VI, 16. p. 412. VI, 25. p. 428. VIII, 10. p. 563. IX, 8. p. 659. all. Equidem vero nunc illud potissimum agendum duxi, ut non solum omnem potiorem quam sola Burtonis editio suppeditat, lectionis varietatem excerperem, digestis inter ceteras cod. bibl. Paris. n. 1437. quoque quas sigla P. insignivi, lectionibus, sed etiam de insignioribus scripturis et Burtoniana κρίσει facerem iudicium. Quod reliquum est, haud

---

*) Cf. Burton. ad I, 2. p. 12. p. 14. II, 12. p. 108.

**) Cf. Burton. ad I, 8. p. 53. I, 10. p. 63. III, 6. p. 157. III, 10. p. 172. III, 27. p. 200.

spernendum huic libello quo eum magis etiam probatum iri speramus viris doctis, accedit additamentum codicis Dresdensis, cuius lectiones inter ceteras et ipsas digestas sigla Dr. distinxi, nunc non solum ad librum IV. sed etiam reliquos historiae Eusebianae libros pertinens et a me facta collatio. Concessit enim mihi codicis Dresdensis usum eximia viri excellentissimi atque illustrissimi, BERNHARDI DE LINDENAU et viri doctissimi atque clarissimi, KLEMMII, bibliothecae regiae Dresdensi praefecti, humanitas.

Scribebam Annaemontii Calend. April. 1840.

F. A. Heinichen.

Tom. I.

Lib. I. c. 1. p. 3. Titulus apud Steph. ita legitur: *Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου, ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας βιβλία δέκα. Βιβλίον ά.* Valesii scriptura est in Maz. Med. Fuk. Savil. G. *τόμος* pro *λόγος* habet E. *βιβλίον* Reg. H. K. *λόγος* omitt. I. et Burton.: „forsan, inquit, nihil praeter *τὸ ά.* in apographo Eusebiano scriptum erat, cui voces *λόγος, τόμος, βιβλίον* a recentioribus ad libitum additae sunt.“ Cf. index sub v. *τόμος*. C. 1. vers. penult. *τοῖς* om. G. v. ult. *ἡμῶν εἰς ἡμᾶς* Sav. *ὅσας τε καὶ ὁπηλίκα* G. — p. 5. v. 1. *τι καὶ* Reg. P. *καὶ κατὰ γενεὰν* H., v. 2. *ἐγράφως* G. *διὰ* om. G. v. ult. *πηνίκα* Sav. — p. 6. v. 1. *ἔσχατον* exstat in H. I. K. et Cph. quoque. G. *ἐσχατίας*. Equidem si *ἔσχατα* maiori quam Reg. et P. auctoritate niteretur, praeferre illud non dubitarem. Cf. *Matthiae* Gr. §. 341. §. 442. 4. p. 828. ed. 2. v. 2. *τὴν Χριστοῦ* Reg. E. G. H. I. K. P. Steph. Burt. v. 3. *ἐπεντρίβοντες.* Gronov. apud Burt.: „Malim *ἐπιτρίβοντες*.“ Pro *προςέτι* Sav. G. H. I. K. *πρὸς ἐπί.* G. *τὸ παραυτίκα.* v. 4. *ἕνεκεν*, quod recte om. Med. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt., deleatur. Add. *Reiske* ad Dion. Chrysost. orat. VII. Vol. I. p. 245. „*εὐθὺς τῆς θερείας*, *statim a messe*, post messem peractam continuo; ita infra p. 187, 11, ed. Mor. *παραχρῆμα τῆς εὐεργεσίας*, *statim a beneficio accepto*. Apud Phot. Biblioth. p. 172, 34. *αὐτίκα τοῦ ἀνακύψαι τῆς νόσου*, *statim a morbo superato*. — — Demosthen. de Halones. p. 50, 28. *παραχρῆμα τῶν λόγων εἰρημένων καὶ εὐθὺς τοῦ ψηφίσματος ἐπαναγνωσθέντος*.“ v. 5. *καὶ καθ' οὓς χρόνους*, quod est in Cph. quoque, recte scripsit Burt., neque vero tacere debebat, mihi quoque in Varr. Lectt. T. III. p. 303. hanc scripturam reliquis potiorem visam esse. Ceterum *καὶ καθ' οἵους χρόνους* I. K. *καθ' οὓς χρόνους* G. *καθ' οὓς τε χρόνους* teste Burt. non solum est in Sched. sed etiam in H. et *καθ' οἵους τε χρόνους* etiam in E. P. v. 6. *πρὸς τῶν ἐθνῶν* exhibere Reg. Maz. Fuk. E. Sav. H. I. K. (Med.?) Steph. testatur Burt. qui tamen, num idem legatur in P., non significavit. G. male *πρὸς τὸ ἐθνῶν* et statim post *πεπολέμητο τότε.* v. 7. *ὁπηλίκοι* G. H. Proxima *τοὺς* — *διεξῆλθον ἀγῶνας* Med. Maz. Fuk. Sav. G. Cph. transponente G. *διεξῆλθον ἀγῶνας ὑπὲρ αὐτοῦ.* Contra *τὸν* — *ἀγῶνα* Reg. Steph.

Burt. et omissis ὑπὲρ αὐτοῦ E. H. I. K. P. v. 8. καὶ praeter Steph. Cph. om. E. G. v. 9. ἴλεων K. v. penult. οὐδ' ἄλλοθεν E. — p. 7. v. 1. de verbis τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ perperam in alia omnia discedens Burton scripsit haec: „Nullus dubito, quin haec sint Eusebii verba, quae librarius nimis orthodoxus in Χριστὸν καὶ θεὸν mutavit, ut 1. Steph. sive potius Χριστὸν θεὸν, ita enim l. solus A. [Reg.] neque compertum habeo, unde lectionem suam hauserit Stephanus. Imo E. legebat olim Ἰησοῦν Χριστὸν τοῦ θεοῦ, et duo postrema verba mutavit secunda manus in καὶ θεόν. Val. et Stroth. habent, ut supra et ita F. [Sav.] G. H. I. K. (sed verba τὸν Χ. τοῦ θεοῦ tantum in margine codicis I. legi, monet collatio apud Gronov. de qua re nostra silet:) forsan B. [Med.] D. [Fuk.] M. N. c. [Ion. Cast. Cph.]. Hiat C. [Maz.] Notandum est quod ἡμῶν ante Ἰησοῦν deest in H. et additum est in margine." P. habet Ἰησοῦν Χριστὸν θεόν. Sed mihi ipsa scripturae quam accuratius designavit Burt., diversitas magis etiam persuadet, ut et τοῦ θεοῦ, quod uncis includi me voluisse significavi iam in Corrigendis ad h. l., et θεὸν prorsus reiiciendum esse censeam, assentiente docto censore editionis meae, quem *Langium*, Ienensem theologum, esse recte coniicere mihi videor, in *Jenaische allg. Literaturzeitung* Nr. 101. Jun. 1833. p. 323. his verbis: „*Nur scheint er* [der Herausgeber], *so glücklich er sonst verfährt, dann und wann noch etwas zu bedenklich gewesen zu sein. So würde Rec. gleich im 1. B. 1. Cap. in den Worten* τῆς κατὰ τὸν σωτῆρα — τοῦ θεοῦ *die letzten Worte* τοῦ θεοῦ *ohne Bedenken wieder ausgemerzt haben. Hr. H. hatte mit guten Gründen bemerkt: itaque — — expungi. Eusebius ist zwar sonst nicht eben sparsam mit Floskeln und Umschreibungen; allein da an unsrer Stelle die Lesarten der Handschr. zwischen* καὶ θεοῦ *und* καὶ θεὸν *schwanken, der Zusatz in dieser Verbindung zu schleppend sein würde, und wohl von einem Abschreiber aus dogmatischem Grunde eingeschoben wurde, endlich aber derselbe Gedanke später mehrmals ohne diesen Zusatz wiederkehrt (z. B. am Schlusse, und gleich vor dem Schlusse des Cap.:* καὶ ἄρξεταί γέ μοι ὁ λόγος ἀπὸ τῆς κατὰ τὸν σωτῆρα Χριστὸν — οἰκονομίας, *in der Ueberschrift des 2. Cap.:* περὶ τῆς κατὰ τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ι. Χρ. *u. s. w.): so konnte der Herausg. die Worte unbedenklich wieder streichen."* Cf. *Möhler* Athanasius der Grosse II. 36 sqq. Pro μοι E. I. K. μοί γε et ἤδη om. E. H. sched. R. et I. K. apud Gronov., habent Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. et I. K. apud Burt. v. 2. εὐγνωμόνων recte dedit Burt. sed nec mihi iam ita scribendum visum esse dixit, neque eorum quae de voce εὐγνώμων disputavi T. III. p. 518 sq., rationem habuit. Ceterum εὐγνωμόνων legitur in E. G. H. I. K. Cph. etc. et in G. ipso acuto notatur vocabuli penultima syllaba. Statim post μείζονα ex Maz. Med. Fuk. Sav. H. I. K. scripsit Burt. μείζω (cf. not. 13. et Varr. Lectt. ad h. l.) legitur non

solum in Reg. a sec. m. sed etiam in P. Rufin. vertit: *viribus nostris maiora.* Cf. *Kimmel.* de Rufino Eusebii interprete (Gerae 1838.) p. 276. μείζων habet E. — p. 8. v. 1. ἐντελῆ τε καὶ H. I. K de quo Burton: „recte forsan, et τε expunctum est, cum voc. ὑποσχήσειν mutavit quidam in ὑπόσχεσιν (v. not. seq.)" Sed hoc quo iure statuatur, non video. v. 2. ὑποσχήσειν Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. Cph. ὑποσχεῖν E. H. I. K. de quo Burt. „nescio an ὑποσχεῖν melius sit." Mox ἐπιβαίνοντες E. v. 4. τοῦ ante κυρίου om. E. et in Reg. P. suprascriptum. v. ult. ὁδὸν habet Reg. Sav. G. P. in marg. et fortasse Med. Fuk., om. E. H. I. K. et Burton. ad h. l.: „forsan, inquit, delendum est; *Graecum enim est* τὴν αὐτὴν ὁδεύειν, *eandem terere viam*, sine ὁδόν." Quasi vero ὁδὸν ὁδεύειν non Graecum sit! Ego potius retinendum duco ὁδὸν, cum facile repetitio vocabuli offensioni esse posset librariis. — p. 9. v. 1. ἄλλῳ pro ἄλλως ὢν perperam G. et v. 2. ὥσπερ idem. v. 3. προανατείνοντες Maz. Sav. G. I. K. et fortasse Med. Fuk. προανατείναντες Reg. E. H. Illud mihi rectius videtur. v. 4. ὡς E. I. K. Steph. ὥςπερ Val. tacite ex Reg. Maz. et fortasse ex Med. Fuk. quod confirmant Sav. G. H. Mox σκοπιᾶς Reg. Maz. Sav. G. et fortasse Med. Fuk. σκοπιῆς E. σκοπῆς H. I. K. v. 5. ἀπλανῆ G. v. 6. λυσιτελεῖν ex Reg. a pr. m. E. G. I. K. sched. R. marg. Gen. dedit Burt. In Reg. a sec. m. H. P. etc. est λυσιτελήσειν, quod nescio cur reiecerit Burt. λυσιτελέσειν Sav. v. 7. ἐν αὐτοῖς G. v. 8. ὡς sine ἂν E. G. et Reg. a pr. m. suprascriptum in P. v. 9. ἀπανθησάμενοι H. quoque, ἀπανθισάμενοι E. G. I. K. Cph. etc. v. 10. ἀφηγήσεως Sav. Cf. p. 10. 11. 12. v. 11. γοῦν Med. Maz. Fuk. Sav. G. Cph. δ' οὖν Reg. E. H. I. K. P. Cf. Varr. Lectt. ad h. l. v. 12. πρέπουσας G. v. 13. καὶ ante ἔτι καὶ νῦν om. E. G. H. I. K. Burt., habet Maz. Sav. et fortasse Med. Fuk. ἔτι καὶ νῦν καὶ Reg. E. P. Sed καὶ ἔτι καὶ νῦν unice verum. Vid. not. 16. — p. 10. v. 4. ἀναφανθήσεται E. G. et Reg. P. cum η suprascripto inter ν et θ. v. 5. Scholion ad verba χρονικοῖς κ. in cod. Maz. adscriptum habet G. quoque, sed sine σημείωσαι ὅτι. v. 7. γε om. G. v. 8. μὴν pro μοι H. ὡς ἔφην om G. σωτῆρα om. E. H. I. K. habet Reg. P. in marg. v. 9. ὑψηλοτέρας τε om. H. τε om. E. G. et Reg. P. a pr. m. v. ult. ἢ pro καὶ H. οὖν om. E. G. H. et Reg. P. a pr. m. — p. 11. v. 2. τῆς et τὸν Χριστὸν om. G. τὸν om. Reg. a pr. m. κατὰ pro κατ' αὐτόν E.

C. 2. p. 11. v. 7. τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ Sav. v. 8. Διττοῦ γὰρ I. K. ὡς σώματος G. v. 9. παραλαμβανομένου G. v. 10. τὸν ἡμῖν om. ἐν G. H. I. a sec. m. K. ὁμουπαθῆ H. Pro ἕνεκεν αὐτῶν Burt. αὐτῶν ἕνεκεν his adscriptis ad h. l.: „Ita F. [Sav.] G. H. I. K. diserte: in C. [Maz.] ἕνεκεν primo omissum, deinde suprascriptum ab eadem manu post αὐτῶν. B. [Med.] D. [Fuk.] fortasse cum C. F. consentiunt: ἕνεκεν αὐτῶν Steph. Val. Stroth. A. [Reg.]." Quid autem legatur in E. P., ex his non liquet. v. 11. ἐντεῦθεν om. E. H. I. K. et Reg. a pr. m. P. autem

habet in marg. ἐντελὴς ἡμῖν H. v. 12. ὑπόθεσις pro διήγησις recte Burt. scripsit, cum illud legatur etiam in Maz. Sav. G. (cf. Varr. Lectt.) et Eusebianae dicendi consuetudini egregie conveniat. Vid. de martyr. P. c. XI. not. 7. Add. I, 1. p. 9. et quos locos laudavit Burt. ad h. l., II, 1. ἐν ἑβδόμῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως. III, 23. ἐν τρίτῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως. Unde tamen certo noverit Burt., ὑπόθεσις habere Med. Fuk. quoque, nescio et semel observandum est, horum codicum scripturas haud raro commemorare Burtonem, etiamsi nec Valesius nec Strothius eas indicaverint, et probabile quidem nec tamen certum sit, revera in illis codicibus scripturam inveniri, quam in ea inesse Burton. affirmat. Ceterum in Maz. ab eadem manu in marg. teste eodem Burt. est γρ. διήγησις et in collatione codicum I. K. apud Gronov. quidem scribitur: „uterque ὑπόθεσις", sed nihil tale habet ea quae eius ipsius editionis causa facta est, codd. I. K. collatio. Denique διήγησις esse dicit Burt. in Reg. E. H., sed de cod. P. tacet. — p. 12. v. 1. ὑφήγησιν Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. ἀφήγησιν Reg. E. P. teste Burt. ποιησόμεθα G. pro ποιησαίμεθα. v. 2. ἤδη om. E. H. I. K. suprascriptum in P. v. 6. A verbis Γένους μὲν in H. incipit cap. 3. τῆς om. Reg. E. G. H. P. v. 8. γένεσιν Reg. a pr. m. E. et P. suprascr. γενεάν. G. γενεὰν ἑαυτοῦ. v. 10. γνώῃ Maz. Sav. H. et fortasse Med. Fuk. ἔγνω E. ἐγνώῃ Reg. P. γνοίη I. K. ἐγνώη male G. v. 12. τὴν ante πρὸ αἰώνων om. G. προαιώνιον E. αἰώνιον exscripsit recentior collator cod. Reg. et in P. est αἰώνιον teste Burt. v. 13. θεὸν λόγον Reg. Med. Maz. Fuk E. Sav. G. H. I. K. Varr. Lectt. ed. Steph. MG. v. 14. πάσης τῆς κτίσεως E. v. 15. πρῶτον καὶ om. E. quoque et H. I. K. P. etc, habent Med. Maz. Fuk. Sav. G. In Maz. tamen Burt. notat contra Valesium, secundam manum lectiones quasdam magis orthodoxas inseruisse et in marg. eius cod. identidem legi notam φ., de qua v. Val. ad h. l. καὶ μόνον τοῦ θεοῦ om. G. et quamquam vix sufficere ipse Burton. ait huius codicis auctoritatem ad Strothii coniecturam fulciendam, mihi tamen etiamnunc illa ita suspecta videntur, ut uncis ea includi malim. Cf. Varr. Lectt. Sed censor edit. meae in *Jenaische Literatur Zeitung* l. l. p. 324. haec scripsit: „*Gewiss sind die Worte καὶ πρῶτον καὶ μόνον aus des Eusebius Feder geflossen: Eusebius affektirt hier, wo er von der Natur des Sohnes Gottes spricht, eine gewisse Erhabenheit, eine rhetorische Fülle der Rede; das kahle τὸ πρῶτον τοῦ θεοῦ γέννημα würde gewaltig (?) gegen das Vorhergehende und Folgende abstechen. Ausserdem passen diese Prädicate sehr gut für die Orthodoxie des Eusebius; so wenig wie ein strenger Anhänger der Nicaenischen Formel die Worte καὶ πρῶτον καὶ μόνον eingeschoben haben würde, — — eben so wenig würde der schlaue Eusebius den θεὸς λόγος geradehin τὸ γέννημα τοῦ θεοῦ genannt haben.*" v. 16. κατὰ τὸν οὐρανὸν G. — p. 13. v. 1. ἀρχιστρατηγὸν abrasit sec. m. e K. et invexit καὶ πάσης φύσεως δημιουργόν. Pro ἀγγε-

λον G. ἀρχάγγελον. v. 2. τελειωτὴν P. ὑπουργὸν G. H. I. Varr. Lectt. ed. Steph. In E. ὑπουργὸν mutavit recentior manus in τελειωτὴν et in K. in μηνυτήν. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eusebii interprete p. 267 sqq Pro γνώμης G. perperam γνώσεως. Verba τὸν — πατρὶ δημιουργὸν om. Sav. calami propter homoeoteleuta ὑπουργὸν et δημιουργὸν, ut videtur, errore. v. 3. δεύτερον om. P. quoque, abrasum ex E. et ex K. abrasa sunt omnia verba a τὸν δεύτερον usque ad αἴτιον. Sed habent δεύτερον G. H. I. Cph quoque. In Maz. secunda manus mutavit μετὰ τὸν πατέρα in ἅμα τῷ πατρί. v. 4. in Maz. correctori debentur λόγον ἐνυπόστατον καὶ μόνον μονογενῆ υἱόν. — p. 14. v. 1. γενητῶν Reg. P. καὶ ante βασιλέα om. G. non male. v. 2. τὸν ante τὸ κῦρος om. Burt., his adscriptis: „Ita Steph. Valesius tacite introduxit τὸν ante τὸ κῦρος, quod Strothius tacite expunxit. Certe abest ab A. [Reg.] B. [Med.?] C. [Maz.] D. [Fuk.?] E. F. [Sav.] G. [et P.]. Dubito de I. K. propter rasuras. Totum locum usque ad ὑποδεδεγμένον secunda manus in K. calamo obduxit, non ita tamen, ut etiam nunc non legantur." Ante θεότητι habent τῇ Reg. E. P. Cf. de martyr. P. XI. not. 26. T. III. p. 145 sq. v. 3. ἔχοντα pro ὑποδεδεγμένον Maz. a. sec. m., quae etiam addidit τὸν ὄντα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ἀῤῥήτῳ λόγῳ. v. 5. οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν addit E. P. quoque, omittit Sav. G. H. I. K. etc. v. 6. ἕνος ὃ γέγονεν G. pessime. v. 10. οὐδενὶ Sav. et duo MSS. quoque quos citat Scaliger teste Burt. Cf. Varr. Lectt. ad h. l. δηλαδὴ om. G. v. 12. ἐπὶ τῆς Med. (?) Maz. Fuk. (?) Sav. G. H. I. K. Cph. περὶ Steph. Reg. E. P. v. 17. πατέρα των ὅλων H. I. a sec. m. K. v. 18. θεῖον Reg. G. K. Cph. etc. θεὸν E. H. I. In G. pr. manus scripserat τὸν δὲ τούτῳ ὁμοούσιον λόγον, deinde posterior λόγον eraserat et in marg. adscripserat συναΐδιον θεῶν, unde simpliciter se scribere malle δευτερεύοντα λόγον sine θεῖον aut θεὸν aut θεοῦ, quae omnia interpolatorem sapiant, ait Burt. Totum locum τὸν μὲν πατέρα — ὑπουργοῦντα secunda manus in K. calamo obduxit. — p. 15. v. 1. ὑποτάξεσιν H. οἱ ante ἀπὸ om. E. G. H. I. K. et statim post τῆς om. Steph. Reg. E. G. H. I. K. P. habent Med. (?) Maz. Fuk. (?) Sav. Cph. Sed quomodo Burton. adscribere ad h. l. potuerit: „Malim igitur legere cum 5 [?] codd. τοῦτον καὶ ἀπὸ πρώτης ἀνθρωπογονίας," non intelligo. Cf. supra ad p. 11 v. 2. δικαιοσύνῃ Reg. Maz. Sav. I. K. et fortasse Med. Fuk. δικαιοσύνης E. G. H. etc. v. 6. φαντασθέντες E. I. K. quoque, φαντασιοθέντες H. φαντασιωθέντες G. qui pro διανοίας corrupte καινοίας. Ceterum Scaligerum citare 2 codd. qui l. φωτισθέντες, sed nihil habere collationem suam codd. I. K., testatur Burt. υἱῷ pro παιδὶ Maz. a sec. m. παιδίον παιδίον inepte G. v. 7. ἀπένειμον Maz. F. et fortasse Med. Fuk. Quae scriptura mihi haud spernenda videtur. Statim αὐτός τε G. I. K. Totum locum αὐτὸς — γνώσεως sec. m. in K. calamo obduxit. v. 9. καθίσταται E. G. I. K. etc. καθίστατο H. etc. Recte καθίστατο et γέγονε pro correctionibus habet Burt. Statim post Ὤφθαι H. I. K. Cph. etc.

Ὤφθη E. G. P. γὰρ οὖν pro γοῦν G. — p. 16. v. 1. ἀνείρεται Sav. et ἐπὶ pro παρὰ G. v. 3. ὡςανεὶ Reg. E. P. etc. ὡς Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Cph. v. 4. Ὁμολογεῖται δέ G. δὲ Steph. Reg. E. P. v. 6. ἐπιτρέποιτο G. et statim post ἀγένητον Med. (?) Maz. Fuk. (?) F. G. ἀγέννητον Reg. E. H. Cph. etc. Sed quid sit in I. K., non significavit Burt. v. 7. τοῦ θεοῦ Reg. E. Steph. P. θεοῦ Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. ἰδέαν pro εἶδος G. v. 8. γεννητοῦ Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. γενητοῦ E. G. φαντασίας E. perperam. v. 9. τάττεσθαι E. MG. πλάττεται Ion. v. 11. εἰ μὴ Reg. Maz. Med. Fuk. Sav. G. H. I. K. Cph. v. 12. τὸν πρῶτον G. v. 14. ἐλυτρώσατο G. v. 15. διαφορῶν G. καὶ post πατέρα Reg. E. P. Steph. Zimmerm., om. Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Verba τοῦτον — κύριον sec. m. in K. calamo obduxit, et verba δεύτερον μετὰ τὸν πατέρα om. G. v. 19. κληθήσει Sav. v. 21. μετὰ τοῦ θεοῦ G. — p. 17. v. 2. πρὸς πρόσωπον om. ed. Genev. μου ἡ ψυχὴ Reg. E. H. G. K. P. LXX. interprr. Steph. Zim. quae scriptura mihi quoque praeferenda videtur alteri ἡ ψυχὴ μου, quam habere Burt. ait Med. Maz. Fuk. Sav. I. v. 4. ἐπειδὴ Reg. E. P. Steph. ἐπεὶ δὴ H. I. K. ἐπεὶ Maz. Med. Fuk. Sav. G.. ὅτε pro ὅταν Reg. E. H. I. K. P. ὅταν Med. Maz. Fuk. Sav. G. τοῖς pro τις G. v. 5. παραφαίνεται Reg. E. H. P. Paulo post οὐ κύριον ἀλλὰ μὴν G. v. 7. μαρτυριῶν om. E. G. exstat tantum in marg. Reg. P. et cod. I. secundum collationem Gronov. sed Burton. collatio silet. v. 9. 10. ὡς ἂν εἰκόνα τοῦ πατρὸς ὑπάρχοντα I. K. ὡςανεὶ τοῦ πατρὸς ὑπάρχοντα ἰσοκλεῆ E. ὑπάρχοντα ἰσοκλεῆ τῆς κατὰ P. in marg. adscriptis δύναμιν καὶ σοφίαν. Valesii autem scripturam habet G. et H. consentit cum Ion. Itaque magis etiam probatur, voces εἰκόνα, ἰσοκλεῆ, δύναμιν καὶ σοφίαν interpolationes esse quorundam, quibus displicuerit ut parum orthodoxum ὑπάρχοντα vel ὕπαρχον et recte delevit Burt. δύναμιν καὶ σοφίαν, quod me fieri voluisse dixi iam in Varr. Lectt. ad h. l. p. 304. Sed ne ὕπαρχον cum eodem Burt. scribam, impedit maior auctoritas eorum codd. qui ὑπάρχοντα habent. Itaque deletis verbis δύναμιν καὶ σοφίαν scribi velim καὶ ὡςανεὶ τοῦ πατρὸς ὑπάρχοντα. Verba quae statim sequuntur καὶ τὰ δευτερεῖα usque ad ὀνομάζει quippe et ipsa haeretica visa secunda m. calamo obduxit in K. καὶ τὰ δευτερεῖα om. E. et pro καὶ τὰ δευτερεῖα τῆς substituit G. αὐτῆς. Sed retinuerunt omnia Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. I. et H. καὶ tantum ante τὰ δευτερεῖα om. quem secutus est Burt. v. 12. ante οὐκ ἄλλως K. in collatione Gronov. addit καὶ sed non in Burton. v. 13. αὖθις om. E. sed habet in marg. v. 14. δ' οὖν pro γοῦν Reg. E. P. γὰρ οὖν G. γοῦν Maz. Med. Fuk. Sav. H. I. K. v. 15. κατέναντι Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Cph. ἐναντίον Reg. E. P. Verba καὶ ἡ ῥομφαία — αὐτοῦ inter Ἰησοῦς et εἶπεν ponit G., quod monendum duxit Burt., ut patefieret librarii huius cod. incuria. v. 18. παρεγενόμην H. v. 19. πρόσωπον αὐτοῦ H. Paulo post δεσπότα in marg. habet Reg. et in textu cum E. P. inverso ordine τί προστάσσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ, δεσπότα; v. 21. λῦσαι

το ὑπόδημα τῶν E. ἐκ supraser. in Reg. P. v. 22. Post ἅγιος ἐστιν in E. et P. quoque additur καὶ γῆ ἁγία ἐστὶν sed om. in G. H. I. K. v. 23. αὐτῶν ante ῥημάτων om. H. et pro οὗτος I. K. αὐτός. — p. 18. v. 2. εἶδεν ὁ κύριος Steph. Reg. E. P. et προάγει male G. v. 3. τῆς βάτου Steph. Stroth. v. 4. verba τί ἐστι; καὶ εἶπε in marg. habet Reg. P. ὁ δὲ εἶπε, μὴ ἐγγ. E. v. 5. τῶν ποδῶν sine ἐκ Reg. a p. m. E. in P. ἐκ suprascr. — p. 19. v. 1. 2. τοῦ πατρὸς E. G. H. LXX. Steph. Str. Zim. Burt. In A. P. est τοῦ πατέρος. Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. τῶν πατέρων. ὁ θεὸς Ἀβραάμ Maz. Sav. E. G. K. et fortasse Med. Fuk. θεὸς Reg. H. I. a sec. m. P. LXX. Steph. Str. ὁ θεὸς Ἀβ. καὶ ὁ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ θεὸς Ἰακώβ G. v. 4. ἡ G. H. I. K. etc. om. E. P. etc. τῷ θεῷ H. γενητῶν Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. P. Burt. γεννητῶν H. v. 6. τεθειμέναις Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. τιθεμέναις Reg. P. Steph. Str. τεθεμέναις E. ἐπιτεθειμέναις G. ἔτι δὲ καὶ E. v. 7. Σολομῶντος Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. Σολομῶνος A. E. G. K. P. v. 8. τὰ om. E. ἑαυτῆς Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. αὐτῆς vel αὑτῆς Reg. E. G. H. P. v. 9. καὶ ante γνῶσιν deleri voluit teste Gron. Scaliger, sed dubium num ex MSS. Burton. haec adscripsit: „Coniunctionem habent codices, ut videtur, omnes et Interpretes Graeci. Stephanus certe locum ita interpunxit, κατεσκήνωσα βουλήν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν. ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην, quem si sequimur, coniunctio facile abest.“ Sed facile abesse *posse* coniunctionem, quamcunque interpunctionem praeferamus, id quidem, credo, per se intelligitur, neque vero contra codd. auctoritatem eiiciendam esse, non minus certum puto. v. 11. καὶ μεγιστᾶνες Cast. MG. Turneb. τύραννοι δι' ἐμοῦ Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. δι' ἐμοῦ τ. Reg. E. P. Steph. Str. δι' ἐμοῦ om. H. „et ita forsan“, inquit Burt., Eusebius, locum memoriter citans.“ v. 12. γεγέννηκε Maz. a sec. m. pro ἔκτισε et v. 13. ἐξέλαμψε substituit in locum ἐθεμελίωσε. v. 14. Post ποιῆσαι add. πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι H. I. in marg. et K. quae verba aut interpolasse ait Burt. tres codd. ex LXX., aut omissise librarios propter repetitionem ποιῆσαι. v. 15. Ex γεννᾷ in Maz. corrector fecit ἀπηύγασε. v. 16. συμπαρῆν C. a sec. m. et statim post pro ἤμην. v. 17. ἤμην παρ' αὐτῷ Sav. G. H. Varr. Lectt. ed. Steph. Cph. LXX. Burt. ἦν παρ' αὐτῷ Maz. ἤμην δὲ παρ' αὐτῷ Med. Fuk. ἤμην σὺν αὐτῷ Reg. E. I. K. Steph. P. — p. 20. v. 1. Val. scriptura est in G. I. K. Cph. quoque, Stephani in Reg. E. H. P. Pro ἐνώπιον αὐτοῦ quod est in I. K. Cph. quoque, ἐν προσώπῳ αὐτοῦ G. H. etc. quae om. Steph. Reg. E. v. 2. ὅταν εὐφ. ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων G. v. 4. τοῦθ' I. K. v. 7. Κυρίου τοῦ Χριστοῦ G. τὴν X. I. a p. m. sed τοῦ suprascr. v. 9. μέν γε Reg. E. H. P. Steph. μὲν γὰρ Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Cph. Pro ἐν μακαρίοις ζωὴν G. pessime εὐμακαρίζω κύριον. v. 14. ἐκτὸς pro πλὴν confirmatur codd. G. H. I. K. Cph. et recte recepit in textum Burt. πλὴν habet E.

v. 18. *βίον* om. H. perperam. — p. 21. v. 4. *ἐρημίαις* G. H. non male. v. 7. *ὅλους* om. E. habet Reg. et P. in marg. *ἐκδεδωκότες* E. G. H. I. K. et fortasse Reg. v. 9. *πᾶσι* Reg. E. etc. *τοῖς π.* Maz. G. H. I. K. Burt. et *παρ' αὐτοῖς* Sav. „unde suspicor, inquit Burt., ut [?] etiam B. D. [Med. Fuk.] legunt [?] *τοῖς*, quamvis taceat Vales." — p. 22. v. 2. *ἐπὶ πάντων θεὸν* Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. Burt. *ἐπὶ πᾶσι* sine *θεὸν* E. H. I. K. In Reg. et P. *θεὸν* suprascriptum est et *πάντων* ex erasione correctum. *πολεμεῖν* Reg. Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. H. I. K. Statim post *ἐφ' οὓς τοῦτον ἑαυτοῖς* etc. inepte E. P. Cph. quoque, *ἐφ' οἷς τοῦτον ἑαυτοῖς* G. et K. secundum collat. Gron. sed non Burt., *αὐτοὺς* post *κατακλυσμοῖς* om. I. K. pro *κατακλυσμοῖς αὐτοὺς κ. π.* H. *κατακλυσμὸν αὐτοῖς καὶ πυρπόλησιν* H. idem vero cod. H. et Sav. quoque *ἐφ' οἷς τοῦτον ἑαυτούς*. Nostram de h. l. sententiam probavit Burton. quoque, sed temere adiecit: „Verba *ἐφ' οἷς* Valesius vertit *quam ob causam*: in quo, ut opinor, erravit [?] V. D." v. 5. *αὐτοὺς* post *λιμοῖς τε* inserunt Maz. Sav. G. nec vana est Burtonis coniectura, fortasse Eusebium ita scripsisse. Cum enim *αὐτοὺς* post *ἄνωθεν* recurrat, ipsa insignior repetitio eiusdem vocabuli facile offendere librarios potuit. Omittunt tamen *αὐτοὺς* Reg. E. H. I. K.; de Med. Fuk. nihil se habere ait Burt. v. 8. *ὅτε δὴ* Reg. Maz. Med. Fuk. Sav. *ὅτε καὶ* E. G. *ὅτι δὴ καὶ* H. *ὅτε δὴ καὶ* I. K. Burt. v. 9. *κόρος* G. H. quoque et recte retinuit Burton. non tantum propter codd. auctoritatem, sed quia cum metaphora de ebrietate apprime congruat. I. K. Cph. *κάρος*. v. 11. *πρωτόκτιστος* I. K. a p. m. etc. *πρωτότοκος* Reg. E. G. sched. R. P. *πρωτόκος* H. Christoph. mire vertit. *unica*. — p. 23. v. 1. *ὅτε μὲν* — *ὅτε δὲ* I. a sec. m. v. 7. *ἐπὶ τῇ* Med. Maz. Fuk. Sav. G. Varr. Lectt. ed. Steph. Cph. etc. *ἐπὶ γῆς* Reg. E. H. I. K. P. Burt. *προςανέχων* Cph. lectt. Invitum se a Val. recedere h. l., Burton. ait, sed *γῆς* restituisse, partim ob codd. auctoritatem, partim quia *ἐπὶ τῇ θεοσεβείᾳ προςανέχειν* vix Graecum sit, partim quia multo proclivius foret *γῆς* pro *τῇ* quam *τῇ* pro *γῆς* substitui. Sed codd. auctoritas h. l. mihi eadem fere esse videtur et cum frequentius sane alias *προςανέχειν* iungatur simplici dativo quam praepositioni *ἐπὶ*, ea ipsa causa est, cur multo facilius librarios *γῆς* pro *τῇ* quam *τῇ* pro *γῆς* scribere potuisse existimandum sit, nec quomodo verbis *quia — substitui γῆς* defendi posse crediderit Burt., video. Statim post idem ex Reg. Maz. Sav. G. (Med. Fuk. I.) recte primus dedit *ἀνέκαθεν ἐξ Ἑβραίων ὑπέστη*. Val. scriptura est in E. H. K. v. 9. *ἐκδεδιῃτημέναις* Sav. *ἐκδιῃτημένοις* G. *ἐκδεδιαιτημένοις* MG. Add. *Salmas.* in nott. ad Spartian. p. 28 sq. *διὰ προφήτου* E. G. H. I. K. Burt. *διὰ τοῦ π.* Reg. a sec. m. Maz. Sav. (Med. Fuk.) et in P. *τοῦ* suprascr. — p. 24. v. 1. *νοητῶν* E. G. H. I. K. etc. v. 2. *ἀλλ' οὐ τὰς ἐναργεῖς παρεδίδουν μυσταγωγίας* E. *τὰς* om. H. I. K. v. 4. *εὐόδους* I. K. *διαδεδομένης* I. a sec. m. K. v. 5. *πλήθεσι* G. v. 6. *ἡμέρωτο τὰ*

G. H. I. K. etc. ἡμερώτατα E. P. etc. — p. 25. v. 1. μετεβέβλητο G. v. 2. φιλίαν τε καὶ ἐπιμιξίαν H. v. 3. δὲ λοιπὸν πᾶσιν G. Paulo post δὴ om. Sav. male. Cf. supra ad p. 22. v. 5. p. 8. v. 4. v. 6. ἀρετῶν Reg. E. G. H. I. K. Nic. etc. v. 10. πέπονθεν Reg. E. G. H. etc. ἔπαθεν Maz. Sav. (Med. Fuk.) I. K. Nic. v. 11. ἀκόλουθον I. K. v. 12. τοῖς πᾶσι Maz. Fuk. G. H. I. K. (Med. Fuk.) Burt. πᾶσι τοῖς Reg. E. — p. 26. v. 3. θαύματα Reg. E. G. H. Ion., θαυμάσια I. K. Cph. etc. ἐπὶ δὲ H. I. K. v. 4. ἐπὶ πᾶσιν τὴν Reg. E. H. I. K. etc. τὴν ἐπὶ πᾶσιν G. etc. Recte Burt. „Praestat vulgata, inquit, ubi ἐπὶ πᾶσιν vertendum est *praeterea*, vel *quod maius est omnibus*: sed τὴν ἐπὶ πᾶσιν interpolatoribus nimis orthodoxis debetur, qui Christum in coelos reversum quasi ἐπὶ πᾶσιν extollere studebant: vera sane doctrina, sed ab hoc loco aliena.“ v. 9. λευκὸν ὡςεὶ χιὼν Reg. Maz. Sav. I. K. (Fuk. Med.) LXX. ὡσεὶ χιὼν I. E. G. H. Steph. Str. Burt. v. 13. pro αὐτῷ ex Maz. E. G. H. I. K. P. Cph. leett. ἐνώπιον αὐτοῦ dedit Burt. v. 14. ἠνεῴχθησαν Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. ἀνεῴχθησαν Reg. E. P. etc. Cf. *Maittaire* de diall. p. 69. B. ed. Sturz. et *Winer*. Gr. N. T. p. 66 sq. ed. 3. v. 15. ἦν post ἐρχόμενος add. H. v. 18. δουλεύουσι est in G. quoque et scribendum puto pro δουλεύσουσιν. v. 21. οὐδ' pro οὐκ H. I. K. — p. 27. v. 2. χρηματίσαντα Sav. v. 4. ἐκλογὰς G. H. I. K. Cph. lectt. etc. ἐκδόσεις Reg. E. P.

Cap. 3. p. 28. Titulum cap. om. Reg. G. P. et H. habet in marg. a sec. m. ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ τετίμητο ἄνωθεν. In I. legimus ὅτι ἐν ἑτέρῳ βιβλίῳ τὰς προφητικὰς περὶ Χριστοῦ φωνὰς ἀθροίσας ἐξέθη et in infima pagina ὅτι τὸ τοῦ σωτῆρος ὄνομα καὶ πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ τετίμητο. v. 5. τὸ ante τοῦ Χ. Sav. E. G. (Reg. Med. Fuk.) etc. om. E. H. I. K. P. v. 6. Ante παρ' αὐτοῖς E. Steph. καὶ, sed singularem lectionem habent Reg. E. P. καὶ δὴ καὶ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα πρῶτος αὐτὸς γνωρίσας καὶ παρ' αὐτοῖς. Paulo post pro ἐτετίμητο scribendum τετίμητο cum Reg. Maz. E. Sav. G. H. (Med. Fuk.) P. et secundum collationem Grenov. I. K. v. 8. τοῦ Χριστοῦ sine τὸ Reg. E. G. P. τὸ Χριστοῦ sine τοῦ Maz. H. πρῶτος αὐτὸς γνωρίσας Med. Maz. Fuk. Sav. G. (ἐγνώρισεν) H. I. K. γνωρίσας πρῶτος αὐτὸς Reg. E. P. Steph. Str. v. 9. 10. ἀκολούθῳ τῷ (a sec. m.) χρησμῳδήσαντι I. idem sine τῷ K. v. 11. παραδιδοὺς Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Nic. παραδοὺς Reg. E. G. H. P. τοῦ θεοῦ H. v. 14. ὑπερβαλούσῃ G. v. 17. τοῦ ante Ἰησοῦ om. Reg. E. — p. 29. v. 1. γνωσθῆναι Reg. Maz. Fuk. E. G. H. I. K. γνωρισθῆναι Varr. Lectt. ed. Steph. MG. etc. v. 2. τοῦ Ἰησοῦ G. τὸ Ἰησοῦ Reg. E. P. Pro πρόσρημα I. K. διαδοθὲν ὄνομα. v. 4. διαδεξάμενον E. H. Steph. διαδεξόμενον Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Cph. Nic. τὴν πάντων G. v. 5. δ' οὖν Reg. E. H. P. δὲ οὖν G. γοῦν Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Cph. v. 6. Αὐῆ H. Ναυῆ I. K. v. 10. 11. δι' ἐκείνου Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Varr. Lectt. ed. Steph. Cph. Nic. ἐκείνῳ Reg. P.

Steph. ἐκείνου E. v. 17. προαναφωνοῦσιν H. quoque, προανεφώνουν E. G. I. (a sec. m.) K. P. etc. — p. 30. v. 1. καὶ ante κατ' αὐτοῦ Sav. v. 3. πρὸ om. E. et secundum collat. Gron. a sec. m. LXX. v. 4. διαφοραῖς G. quoque. v. 5. εἴπαμεν Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. εἴπομεν Reg. E. P. I. a sec. m. K. Steph. Str. τότε δὴ iidem codd. praeter I. K. v. 6. φησιν post τούτων add. Reg. E. P. v. 11. σοι post δώσω contra omnes codd. om. Val. et recte restituit Burt. v. 14. τὸ παρ' Ἑβρ. Reg. P. v. 16. χρίσαντες Reg. P. Steph. Str. Zim. v. 18. κατὰ πάντα Sav. Mox δι' ἑαυτοῦ Reg. E. P. v. 23. ἁπάσης κτίσεως Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) Nic. ἁπάσης τῆς κτ. Reg. E. v. 28. ἀληθὴς Reg. E. P. v. 31. περὶ αὐτοῦ ex Reg. Med. a pr. m. Maz. Fuk. Sav. G. P. male scripsit Burt. αὐτοὺς Med. a sec. m. E. H. I. K. etc. Vid. not. 11. ad h. l. — p. 31. v. 3. ὥστε Reg. Maz. E. ὡς Sav. G. H. I. K. ὑπερθνήσκειν Reg. E. G. P. v. 6. ἐν om. E. Steph. v. 7. ἡμῶν om. Reg. E. P. v. 9. καταγαγων G. v. 11. γενομένοις Reg. E. H. P. quod praeferendum duco. v. 13. πατρὸς omnes codd. praeter E. et Steph. „quod, inquit Burt., valde confirmat coniecturam nostram, ut [?] hic codex a Stephano evolveretur.“ ἐκεκόσμητο Reg. H. tantum. Cf. Varr. Lectt. ad h. l. v. 15. ἂν om. Reg. a pr. m. G. P. ὁ E. v. 17. σεμνῆς καὶ ἱερᾶς αὐτοῦ Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) Burt. σ. αὐτοῦ καὶ ἱερᾶς Reg. E. v. 18. σκιὰς H. αὐτὰς τὰς γυμνὰς G. v. 19. παραδιδοὺς E. I. K. — p. 32. v. 1. δι' ἀρωμάτων H. I. K. quoque. Sed διὰ σωμάτων, quod est in E. G. quoque, confirmatur non solum verbis ἐλαίῳ οὐ τῷ ἐξ ὕλης σωμάτων, sed etiam σωματικώτερον χρισθέντα et σωματικῶς χρισθέντα, quae sequuntur. Pro αὐτῷ Maz. G. αὐτὸ non male. v. 4. ὡδέ — Χριστοῦ Reg. E. G. H. τοῦ Χ. ὡδέ πως ἀναβοῶν Sav. Χριστοῦ ὡδέ πως ἀ. Maz. I. K. Sed Burt. suspicatur, Eusebium scripsisse tantum ὡδέ πως ἀναβοῶν, deinde vel Χριτοῦ vel τοῦ Χ. e margine irrepsisse. v. 6. verba ἰάσασθαι — καρδίαν ex G. H. I. K. quoque eiecit Burt. Recte quidem. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eusebii interprete p. 230 sq. v. 8. μόνος ex Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) recte scripsit Burt. pro μόνον Reg. E. etc. Pro ἀναφωνεῖ Reg. E. P. ἀνεφώνει. v. 15. 16. γεγονότα scribendum cum Burt. ex Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) pro γενονέναι Reg. E. v. 17. παρὸ i. q. ἐν ᾧ Nic. V. penult. εἰ om. E. P. etc. — p. 33. v. 5. ἱερεὺς Reg. E. G. H. P. ἀρχιερεὺς I. K. Nic. quoque. v. 8. τοῦ om. Reg. E. H. I. K. P. v. 12. χρίσεως pro δυνάμεως scribendum ex H. I. K. quoque cum Burt. δυνάμεως E. etc. Paulo post καὶ ἐξ ἁπάντων G. v. 13. εἰςέτι νῦν sine καὶ I. K. παρὰ πᾶσιν Maz. Sav. G. H. I. K. P. Burt. v. 16. εἰςέτι νῦν sine καὶ Reg. E. et παρὰ om. Maz. Sav. G. v. 17. αὐτὴν Reg. E. P. v. 18. ὡς ἂν scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. cum Burt. ut paulo post ex iisdem codd. apud ipsum Val. legitur. ἂν om. E. G. H. P. etc.

C. 4. p. 34. v. 9. A verbis Ταῦτα μὲν cap. 4. inchoat G. quoque, in Med. H. P. nulla adest capitis distinctio. v. 5. ἂν

post τις add. E. P. quoque. v. 7. A verbis Ἵνα δὲ H. c. 4. inchoat et in marg. habet Ὅτι μὴ νεώτερος μὴ δὲ ξενίζων ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας. v. 8. τῶν λοιπῶν διαφέροντος ἀνθρώπων Reg. Maz. Sav. Nic. (Med. Fuk.) τοὺς λοιποὺς δ. ἀνθρώπους E. G. I. K. Admodum confusa et perversa sunt quae de hac insigniori scripturae diversitate scripsit Burton. ad h. l.: „Suspicor H. veram causam huiusce correctionis [?] exhibere: legit enim μηδὲν τῶν λοιπῶν διαφέροντος ἀνθρώπους, quod vertendum foret, *in nullis aliis rebus praecellentem hominibus*: quae [?] correctio [?] Christum a *reliquis* hominibus (τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων) magis secernere videtur: alii vero hanc constructionem non recte percipientes τῶν λοιπῶν aeque ac ἀνθρώπων correxerunt.“ Dicendum potius erat, quantum equidem video, vulgarem scripturam si non plane, certe magis convenire veterum Graecorum loquendi consuetudini (διαφέρειν τί τινος) quam scripturam codd. E. G. I. K. τοὺς λοιποὺς δ. ἀνθρώπους (vid. *Rost*. Gr. §. 108. 2. b. p. 521. §. 106. b. not. 4. p. 514. ed. 4. *Passow* Lexic. s. διαφέρω.), sed tamen et τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων et τῶν λοιπῶν in H. a librariis profectum videri parum usitatam structuram in usitatiorem mutantibus. Cf. Diodor. Sic. II, 5. τῷ κάλλει πολὺ τὰς ἄλλας παρθένους διαφερούσης, quem locum attulit *Rost*. l. l. p. 522. v. 9. ὑπονοήσῃ τις G. — p. 35. v. 3. ποι quod exhibent Reg. E. G. H. P. Cph. lectt. quoque, cum Burt. scribendum pro πῇ. v. 5. εἰς ἀεὶ ex Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) Burt. scripsit. v. 9. ἀναφθέγξασθαι Reg. E. H. I. K. προαναφθέγξασθαι Maz. Sav. etc. προφθέγξασθαι G. προςαναφθ. 2 codd. apud Gronov. v. 19. ἐπιδείξωμεν Reg. E. Steph. Str. v. 25. μετὰ δὲ τοῦτον Reg. E. P. Steph. v. 27. πάντας δὴ Maz. Sav. I. K. (Med. Fuk.) Burt. ἐπὶ ante δικαιοσύνῃ H. I. K. Nic. — p. 36. v. 2. ἐθέλοι ex Reg. Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. P. dedit Burt. et ex omnibus codd. praeter H. qui τὸν Χριστιανοῦ habet, τοὔνομα, τὸν Χριστιανὸν ἄνδρα, his adscriptis: „Nescio unde veniat Stephani lectio τὸ Χριστιανοῦ, nisi ex coniectura propter soloecismum in verbis τοὔνομα τὸν Χριστιανόν. Eusebium vero ita scripsisse *nullus dubito*, et accusativum τὸν Χριστιανὸν iungendum esse cum sequenti ἄνδρα. *Quodcunque enim sibi velit hoc nomen, (de quo nuper dixi,) scilicet Christianum hominem praecellere* etc. Frustra igitur Valesius coniecit τοὔνομα τὸ Χριστιανὸν, et Strothius in textum admisit τοὔνομα τῶν Χριστιανῶν.“ Sed fateor, his quidem mihi nondum persuasum esse de loci sanitate et coniicio excidisse ante τὸν Χριστιανὸν, τὸ Χριστιανὸν, ut totus locus sic legendus sit: Ὅ γάρ τοι δηλοῦν ἐθέλοι τοὔνομα τὸ Χριστιανὸν, τὸν Χριστιανὸν ἄνδρα etc. v. 3. σωφροσύνῃ τε G. Mox ἀνδρείᾳ Maz. E. G. I. a sec. m. v. 5. παρ' ἐκείνοις G. v. 6. τοῦ σώματος I. K. v. 7. ἔμελλεν Reg. E. P. v. 9. αὐτὸς Μωσῆς ἁπάντων ἀρξ. Reg. E. P. Ion. MG. ἀρξ. Μω. H. ἁπάντων in marg. a sec. m. Ante συμβόλοις ἐν suprascr. in Reg. et pro παραδέδωκεν H. I. K. παρέδωκεν. v. 13. Ἰσραὴλ pro Ἰακὼβ Reg. E. G. H. P.

v. 16. ἐπωνυμίας iidem. περὶ om. Sav. περὶ αὐτῶν φ. om. G. habet tamen in marg. „Forsan, inquit Burt., Eusebius scripsit κατὰ τὴν φάσκουσαν, ut Nicephorus κατὰ τὴν, et librariis caetera debemus.“ v. 18. πονηρεύεσθε Maz. E. H. LXX. πονηρεύησθαι Sav. G. v. 20. δὴ om. E. G. H. Steph. v. 20. χρόνῳ om. E. G. H. I. K. et P. (ubi tamen in marg. eadem manu legitur) Burt. — p. 37. v. 1. ἀλλά γε πρό γε Reg. (ubi prius γε additum est), in P. γε suprascript. ἀλλὰ πρό γε E. I. K. δικαιοσύνῃ E. G. et I. K. secundum collat. Gronov. v 2. τ. ἀνῄρηται Reg. E. P. Str. quoque. v. 5. δὴ pro δ' ἦν G. ὁ ante Χριστὸς om. Steph Reg. E. P. v. 8. προεπηγγείλατο Reg. E. P. Cph. lectt. Steph. Pro αὐτοῖς Steph. αὐτοῦ. Denique Varr. Lectt. ed. Steph. MG. αὐτοῦ προεπήγγελται. v. 10. εὐλογηθήσονται G. v. 13. τὸν Χριστὸν om. E. G. δεδικαίωτο scribendum cum Burt. ex Maz. E. Sav. G. H. I. K. P. (Med. Fuk.). ἐδεδικ. solus Reg. v. 17. 18. εὐλογηθήσεται ex Med. Maz. Fuk. E. Sav. I. K. scripsit Burt. Contra pluralis est in Reg. G. H. et praeferendus videtur. Cf. *Winer.* Gr. N. T. p. 298 sq. *Rost.* Gr. §. 100. 4. not. 5. p. 477 sq. Statim post ἔργοις τε λ. ἐνεργεστέροις H. δὲ om. G. v. 21. ἂν εἴη om. G. H

C. 5. p. 37. v. ult. Φέρε δὲ ἤδη ex Sav. H. I. K. P. in marg. etc. recte dedit Burt. ἤδη om. G. etc. — p. 38. v. 2. ἀψώμεθα Reg. E. G. P. Nic. — p. 39. v. 1. καὶ τελευτῆς Reg. Maz. E. G. H. I. K. P. v. 3. ἡμῶν cum Sav. om. Burt. — p. 40. v. 1. ἄλλῃ — ἱστορίᾳ I. K. — p. 42. v. 1. ἱκανον λαὸν H. I. K. Sed recte simpliciter λαὸν scripsit Burt. cum Sav. G. quoque. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eusebii interp. p. 231 sq. v. 2. ἐπείσθησαν Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) Burt. ἐπείθοντο Reg. E. δ' οὖν iidem, γοῦν iidem. v. 4. addendum τὴν ex Reg. Maz. E. Sav. G. H. I. K. P. Ioseph. Nic. Burt. v. 5. ἀνδρῶν Reg. E. P. quae scriptura haud spernenda mihi videtur. v. 6. ὡς καὶ ex Reg. E. G. H. I. K. P. Ios. Nic. om. Burt. ἀξιώματι Sav. G. H. I. K. sched. Reg. etc. v. 7. Συρίας scribendum ex Maz. E. Sav. G. H. I. K. Nic. — p. 43. v. 3. ἧς ante ὄνομα add. Reg. E. P. Ios. Steph. Γαμαλὰ E. G. quoque, Γαβάλας Sav. Σαδόδοχον H. Σάδδοκον Maz. K. secundum collat. Gronov. Nic. v. 4. ἀποστάσει Reg. E. H. G. I. K. Nic. P. Burt. v. 6. δευτέρᾳ δὲ scribendum ex Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) Burt. v. 8. ἐπὶ τούτου E. H. v. 9. ἀπόστασιν Steph. Reg. P. Ios. ἀποστασίαν ed. Genev.

C. 6. p. 44. v. 3. ὥς φασὶν Fuk. I. K. Varr. Lectt. ed. Steph. et Cph. lectt. Burt. φασὶν sine ὡς Reg. E. etc. φασὶ μὲν G. v. 4. τοῦτον δ' εἶναι αὐτῷ πατέρα Ἡρώδου Reg. E. G. H. P. τοῦτον δ' εἶναι αὐτὸν πατέρα H. I. K. v. 5. νεὼν Maz. Sav. K. (Med. Fuk.) Afric. Burt. νεὸν H. v. 7. πτωχὸν E. H. I. K. Burt. qui contra Val.: „Ita, inquit, forsan argumentabantur librarii, qui Eusebii verba saepenumero immutarunt; sed sine codicum auctoritate [?] lectionem vulgatam non ausus sum detur-

re." — p. 45. v. 1. ἤθεσιν E. G. H. I. K. ἔθεσιν Med. Maz. uk. Sav. Zim. et cap. 7. ubi verba ipsius Africani citantur. ed recte Burt. observat, ne inde quidem concludendum esse, θεσιν h. l. legendum. v. 2. φιλοῦται ex E. I. K. quoque Burt. edit. v. 7. πρὸ μέν γε cum Reg. E. G. H. I. K. P. Steph. edit Burt. v. 14. ἱερεῖς ex E. G. I. K. P. Nic. scripsit Burt. — p. 46. v. 1. σωτηρία τι καὶ κλῆσις E. H. I. K. quoque. v. 6. ἀρχιερέων Maz. Sav. G. I. K. (Med. Fuk.) Burt. v. 10. ἱερέων Reg. E. H. I. K. P. Burt. — p. 47. v. 1. ταυτὸν Reg. G. I. H. I. K. P. v. 3. ἑτέραν ex Reg. E. G. H. I. K. P. recte Burt. his adscriptis: „Non debuit Vales. lectionem Stephan. deseruisse: non enim ad insequentem Danielis prophetiam spectat Eusebius; monet vero lectores, se duplicem interpretationem Iacobi prophetiae proposuisse, unam nempe de regibus, alteram de sacerdotibus deficientibus." v. 10. γενέσεως Maz. Sav. G. I. K. (Med. Fuk.) Burt. qui haec adscripsit: „Nesciebant timidi librarii [?] vocem γενέσεως nativitatis aeque ac creationis significare."

C. 7. p. 47. v. 3. τῶν τε ex omnibus codd. scribendum cum Burt. v. 4. εὑρησιλογεῖν Maz. πεφιλοτίμηνται G. — p. 48. v. 4. δὴ ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. K. om. Burt. v. 5. ἀπελέγξας Sav. G. H. I. K. MG. quoque. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 232 sq. v. 7. γὰρ particulam non minus quam ἐπειδὴ recte legi in E. H. I. K. quoque, magis etiam apparet ex *Eusebii quaestionum evangelicarum fragmentis*, quae e Vaticanis codd. edidit *Angel. Maius* in scriptor. vett. collect. Tom. I. Rom. 1825. Ibi enim in quaest. IV. fragmentum exstat ex Africani epistola ad Aristidem desumptum quod a verbis Ἐπειδὴ γὰρ usque ad τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν διηγήσομαι (p. 50.) cum nostro fragmento consentit, praecedentibus his verbis: Ἵνα οὖν καὶ τοῦτο μὲν τοῦ εἰρηκότος ἐλέγξωμεν τὴν ἀμαθίαν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας ὁμοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθήσομαι. Add. *Kimmel.* l. l. p. 247 sq. Ceterum v. *Jenaische allgemeine Literatur-Zeitung* 1828. Nr. 237. 238. *Winer* u. *Engelhardt* Journal Bd. 9. p. 84 sqq. Cf. Prolegomm. Tom. I. p. LIV. not. 5. v. 10. οὐδέπω γὰρ αὐτοῖς quaest. evangg. l. l. ἔτι γὰρ οὐδέπω H. Pro σαφὴς quaestt. ἀφ' ἧς H. ἀφῆς. v. 17. ἐπεπλάκει H. I. K. quaestt. Burt. ἐπεπλάκη E. G. I. a sec. m. K. a sec. m. MG. — p. 49. v. 2. ἀναστάσει ex I. K. quaestt. dedit. Burt. — p. 50. v. 2. ante ἀληθεῖς addendum κυρίως ex Reg. Maz. E. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) quaestt. Rufin. Macar. Burt. v. 4. ἐναλλαγὴν H. I. K. ἀκολουθίαν E. P. v. 8. οὗ υἱὸς — πατὴρ om. Reg. (in textu) E. G. P. (in text.) H. Damasc. Ἰωσὴφ — Μελχὶ om. Med. Maz. Fuk. Sav. Nic. Macar. Damasc. v. 11. Σολομῶνος Reg. E. Sav. H. I. K. Nic. Burt. Idem Burt. Σολομῶνος supra ex Sav. G. H. I. K. Nic. v. 13. πρό γε Reg. a pr. m. E. G. H. I. K Nic. Burt. In P. est πρό γε πῶς. v. 15. ὁ Μελχὶ cum Maz. Sav. H. I. K. Ven. Ion.

Burt. scribendum pro Μελχί. ἀγόμενοι Reg. E. I. sec. collat. Gronov. P. v. 20. τὸ γένος κατάγων Maz. Sav. G. I. K. (Med. Fuk.) Nic. Burt. τὸ γένος om. H. — p. 51. v. 1. προεῖπον leg. cum Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Maz.) Nic. Macar. orat. de nativ. Venet. Ion. Burt. ἀγόμενος I. K. Nic. Mac. Ven. Ion. v. 11. υἱὸς om. E. I. K. ἦν υἱὸς ὡς Nic. et Burt. suspicatur Africanum scripsisse tantum ὃς ἦν ὡς ἐνομίζετο. Statim post καὶ γὰρ Sav. H. I. K. Nic. quod probat Burt., ego non item. — p. 52. v. 2. Ἀδὰμ τοῦ θεοῦ ex Reg. E. G. H. I. K. P. Nic. Steph. dedit Burt. — p. 53. v. 4. φιλοῦται Burt. ex omnibus codd. praeter H. v. 7. χρηματίσας ex H. I. K. quoque dedit Burt. male. E. P. πρόκοψας. v. 14. ἕως pro ὡς ex Sav. H. I. K. Nic. scripsit Burt. Mutato enim ἀρχιπροσηλύτων in ἄχρι προσηλύτων substituisse librarios ὡς pro ἕως. — p. 54. v. 2. ὁ Ἡρώδης leg. cum Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) Nic. Routh. Burt. — p. 55. v. 7. προκειμένην leg. cum Reg. a pr. m. E. H. I. K. MG. Nic. Burt. Verba proxima ἐκ μνήμης non habet Burt. neque quidquam de iis annotavit ad h. l. Ego etiam nunc excidisse verba quaedam, ut ἐκ vel ἀπὸ μνήμης vel simile quid, credo, sed in textum recipienda, cum nullus codex illa exhibeat, non duco. — p. 56. v. 4. ἀμάρτυρος pro μὴ ἐμμ. E. H. I. K. P. in text. ἀμάρτυρον G. v. 5. Τό γέ τοι Maz. G. H. I. K. Nic. Burt. v. 6. Ματθὰν ὁ ἀπὸ Σ. Hoc quoque fragmentum exscripsit Eusebius in quaestionn. evangg. ad Steph. v. supra ad p. 48. — p. 57. v. 5. ἦν om. Sav. quaestt. evangg. recte, ut videtur. v. 5. Τοσαῦτα G. H. I. K. τοσαῦτα καὶ E. ταῦτα μὲν Nic. — p. 58. v. 1. 2. περιστρέφοιτο E. G. H. I. K. Varr. Lectt. ed. Steph. MG. quaestt. evv. quoque.

C. 8. p. 58. v. 3. ἐρωτήσει H. v. 7. μικρῶς Maz. Sav. I. K. (Med. Fuk.) Burt. σμικρῶς Reg. E. H. — p. 59. v. 8. τῶν εὐαγγελίων H. v. 13. ἐπιδεικνῦσα ex I. K. temere scripsit Burt. quam lectionem vel propter maiorem codd. auctoritatem reiiciendam censeo. Nam ἐπιδείκνυντα Reg. E. ἐπιδεικνύνσα H. ἐπιδείκνυσι τὰ MG. etc. ἐπιδείκνυσι omisso τὰ G. Mihi autem sola Reg. scriptura utpote exquisitior et difficilior retinenda videtur, nec sine laetitia nunc video, in eadem sententia esse *Kimmel.* de Rufino Eus. interprete p. 248 sqq. v. 17. οὐδὲν οἷόν τε νῦν E. H. etc. Turpiter vero lapsus est Burt. ad h. l., quippe qui non solum οὐδὲν οἷον τὸ νῦν ex G. I. K. P. quoque in textum receperit, sed etiam neglecta prorsus annotatione nostra haec adsperserit: „οὐδὲν οἷον *aeque ac* οὐδὲ οἷον verti potest, *impossibile est* [??]: inutilis igitur est Valesii correctio.“ Debetur, credo, οὐδὲν οἷον librariis, qui illud formulae, qua paullo postea (p. 61.) utitur Eusebius, οὐ χεῖρον (v. *Schaefer.* ad Iulian. in Constant. laud. orat. p. XIII.), illustrandae causa ad marginem adscripserint, unde postea in textum irrepsit vel οὐδὲν οἷον τὸ vel οὐδέν. — p. 61. v. 2. ἑπτακαιδεκάτῳ ex H. I. K. Maz. Med. Fuk. Sav. leg. cum Burt. v. 5. παρενόμησεν I. K. Cph. lectt. παρανόμη-

σεν Reg. παῤῥηνόμησεν E. Varr. Lectt. ed. Steph. MG. Nic. v. 8. ἀπ' αὐτοῦ post δέξασθαί τι I. K. v. 9. ἕλκωσις ex E. I. K. quoque dedit Burt. recte quidem. — p. 62. v. 1. Ἐσπασμένος E. G. H. I. a pr. m. etc. v. 4. πολλοῦ καὶ δ. Reg. E. G. H. I. K. καὶ om. MG. etc. v. 5. Ταῦτα μὲν sine οὖν leg. cum Reg. H. I. K. Nic. Burt. καὶ ταῦτα μὲν Maz. Sav. G. (Med. Fuk.) ταῦτα μὲν οὖν E. v. 10. χλιαρὸς E. οὐ λαβρὸς G. H. I. K. MG. etc. Burt. v. 11. κόλον Reg. P. et nonnulli Ioseph. codd. — p. 63. v. 8. corrig. Θορύβου. v. 14. ἐπιβολὴν H. I. K. Ioseph. quoque. v. 20. θελήσητε Maz. Sav. G. H. I. K. (Med. Fuk.) Ios. Nic. Burt. ἐθελ. Reg. E. H. v. 25. ἐπεβάλλετο ex iisdem codd. dedit Burt. ἐπεβάλετο Reg. E. H. Nic. v. 27. ὁ κωλύσων Reg. Sav. G. I. K. P. Nic. — p. 64. v. 2. μικρῶν Reg. a pr. m. E. Sav. G. Steph. Str. v. 10. τοῦ πατρὸς αὐτοῦ H. Maz. Sav. I. K. Burt.

C. 9. p. 64. v. ult. διεῖπον I. G. H. I. K. Cph. lectt. Nic. quoque. — p. 66. v. 3. πάθος αὐτοῖς ex Sav. G. I. K. quoque dedit Burt.

C. 10. p. 66. v. 2. δὲ om. Sav. — p. 67. v. 1. ποιεῖται legend. ex E. Sav. G. I. K. quoque cum Burt. ποιεῖ τε H. v. 3. ἀρχιερέως E. H. I. K. Nic. quoque. — p. 68. v. 3. οὐδ' ὅλως ex Maz. Med. Sav. G. I. a pr. m. K. male scripsit Burt. οὐδ' ὅλος Reg. E. H. Ion. Cph. lectt. Cf. Varr. Lectt. ad h. l. p. 306. Infra (p. 70.) ipse Burt. recte οὐδ' ὅλος ex Reg. Maz. Med. Fuk. Sav. H. I. K. v. ult. corrig. ᾧ pro ὦ. — p. 69. v. 5. αὐτὴν legendum ex G. H. I. K. Cph. lectt. etc. cum Burt. v. 7. Φαβὶ ex I. K. etc. Burt. v. ult. διεγένετο ex G. H. I. K. etc. Burt. — p. 71. διατετελεκότων ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. etc. leg. cum Burt. — p. 72. v. 20. ἀνὰ δύο I. K.

C. 11. p. 72. v. 6. Pro γεγαμημένην γυναῖκα, quod est in Reg. E. et γεγαμημένην sine γυναῖκα quod est in G. H., scribendum γεγενημένην ex Maz. Sav. I. K. (Med. Fuk.) Nic. cum Burt. v. ult. αὐτῷ scribendum ex E. G. H. I. K MG. quoque cum Burt. — p. 73. v. 13. pro κακουμένου corrig. καλουμένου. v. 16. χρωμένοις I. K. Sed v. not. 5. et Varr. Lectt. ad h. l. v. 20. ᾔσθησαν Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. H. ἤρθησαν E. I. K. etc. v. 21. πειθανὸν H. πιθανὸν Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. Ios. Nic. Burt. — p. 74. v. 2. ἀπ' αὐτοῦ E. G. H. etc. vid. not. 6. — p. 75. v. 1. corrig. σοφός. v. 7. αὐτὸν om. Reg. Maz. E. Sav. G. P. H. I. K. (Med. Fuk.) Ios. Eus. dem. evang. Burt.

C. 12. p. 75. v. ult. ὅτι κατεγνωσμένος ἦν post ἀντέστην add. Reg. E. G. — p. 76. v. 2. 3. συγκαταλεγέντα Maz. Sav. H. I. K. (Med. Fuk.) Burt. ἐγκαταλεγέντα Reg. E. καταλεγέντα G. ἐγκαλεχθέντα Gruter. v. 5. Post Θαδδαῖον δὲ verba a Val. expuncta (v. not. 1.) om. G. H. I. K. quoque. v. 12. περιεῖναι scribendum esse, vel περιμένειν docet, quod est in E. H. I. K. quoque et librariis deberi, qui μένουσιν legerant in 1. Cor. XV, 6., recte coniecit Burt. Perperam vero idem Burt. „Verum est, inquit,

quod Vales. observavit, grammaticae leges postulare περιεῖναι: sed vereor an [?] hae leges in saeculo Eusebiano satis accurate expensae essent" [?]. v. ult. μαθητῶν ἀλλὰ μὴν om. G. H. I. K. quoque et Burt. habet E. — p. 77. v. 4. 5. ἡμῖν λεχθείσης om. iidem et Burt., habet Reg. E.

C. 13. p. 77. v. 1. θειότης G. H. I. K. etc. v. 4. τε post νόσων om. E. G. H. I. K. Burt. v. ult. Ἄβγαρος semper habent Maz. G. I. a pr. m. et Burt., secutus *Spanhem.* de usu et praestant. numism. T. I. p. 126. p. 446. p. 535. hanc scripturam studiose defendentem. Cf. *Lipsius*, *Ernesti* et *Walther* ad Tacit. Ann. XII, 12. Contra Steph. Reg. E. K. P. semper habent Ἄγβαρος vel Ἄκβαρος. H. semper Ἄχβαρος. Fuk. Str. Zim. Αὔγαρος. Valesius sibi non constat in hoc nomine scribendo et quater Ἄβγαρος, alibi Ἄγβαρος dedit. Cf. Varr. Lectt. et *Reimar.* ad Dion. Cass. LXVIII, 18. *Fabric.* cod. apocr. N. T. p. 316. — p. 79. v. 4. δ' οὖν Reg. E. G. H. P. v. 6. αὐτῷ Sav. G. v. 9. αὐτοῦ om. ex Med. Maz. Fuk. Sav. I. Nic. Burton. et propter variationem codicum (add. αὐτοῦ Reg. E. G. H. K.), et quia praecedens αὐτῷ ad Abgarum spectat, hic vero ad Christum referendum esset. Sed id ipsum, credo, quam facile a librariis omitti αὐτοῦ potuerit, ostendit. τὸν ἀδελφὸν post Θωμᾶς om. etiam Burt. codd. Sed recte Burt. contra Valesium negat, verba illa Thaddaeum fuisse fratrem Thomae, necessario significare et uberius tuetur illam scripturam *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 250 sqq. Cf. X, 8. not. 3. — p. 80. v. 1. εἰςέτι νῦν ex Med. Maz. Fuk. G. I. K. om. Burt. perperam. Reg. E. H. εἰςέτι καὶ νῦν. v. 7. Ἄγβαρος οὐχ ἅμα τοπάρχης E. Ἄβγαρος ὁ ἀνατοπάρχεις G. Cf. not. 9. v. 10. σου om. E. G. H. I. K. Burt. v. 13. καὶ ταῦτα — τὸν τρόπον expunxit Burt. habet E. K. etc. — p. 82. v. ult. τὸν om. Burt. ex omnibus codd. praeter E. In Med. τὸν superscript. — p. 82. v. 2. καὶ δῆλος — θαυμασίων om. G. H. P. quoque et Burt. add. E. I. K. — p. 84. v. 5. ἐν ὀνόματι — Χριστοῦ om. ex G. H. I. quoque Burt. Non assentior. Habent illa E. K. Reg. v. 8. ὃς ex Maz. E. Sav. G. H. I. K. scripsit. Burt. v. 10. ἀπὸ Ἱεροσολύμων add. E. K. etc. om. Sav. G. H. I. etc. et Burt. Pro καταμένει Reg. G. K., idem Burt. ex Maz. Sav. G. I. κατέμεινε dedit. H. κατέμενεν. Verba καὶ πολλὰς — ἐπιτελεῖ om. ex Sav. G. H. I. etc. Burt. v. 15. παρ' αὐτῷ scribendum cum Burt. qui idem invenit in E. G. H. I. K. P. h. l. et statim post ubi αὐτὸν in solo Fuk. v. 19. corrig. μεγιστάνων. — p. 85. v. 3. 4. ὅστις ἰάσεταί σε, καὶ ζωήν σοι παρέξει Maz. Sav. G. H. I. Rufin. Burt. v. 5. κύριον Ἰησοῦν om. ex G. H. I. Sav. Burt. Contra Reg. E. K. et haec et illa habent. Ibid. corrig. ἀποστείλαντα. v. 12. ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ex Sav. G. quoque om. Burt. ὁ κύριος ἡμῶν H. I. Val. lectio est in Reg. E. K. Vid. not. 22. v. 17. τοῦ κυρίου Ἰησοῦ ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. om. Burt. et paulo post καὶ ἀποστόλου ex Sav. G. H. I. etc. cf. not. 23. — p. 87. v. 2. 3. περὶ τῆς ταπεινώσεως αὐτοῦ ex Sav. G. H. I. etc. dedit

Burt. Val. lectio est in Reg. E. K. Statim post ὅσα — ἔπαθεν, quae tenet E. K. etc., ex iisdem codd. om. Burt. v. 5. πῶς ante ἐσταυρώθη ex iisdem codd. praeter G. om. Burt. v. 6. 7. καὶ ἀνήγαγεν νεκροὺς ex Sav. I. Cph. lectt. etc. Burt. καὶ ἀνήγειρε νεκροὺς G. H. Lectio Val. est in Reg. E. K. Statim post καταβὰς γὰρ μόνος, πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ συνήγειρεν πολλούς, εἶθ' οὕτως ἀνέβη. Ἐκέλευσεν οὖν etc. ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. Cph. lectt. Rufin. scripsit Burt. Verba καὶ πῶς (πῶς om. H. I.) κατέβη — πατέρα αὐτοῦ habent Reg. E. H. I. K. reliqua add. Reg. E. K. δόξης καὶ om. Reg. E. K. καὶ πῶς usque ad οὐρανοῖς habet G. Cf. Varr. Lectt. p. 308. ad pag. 87. — p. 88. v. 2. τριακοσιοστῷ est in Sav. G. H. I. K. quoque.

Lib. II. prooem. p. 91. v. 1. 2. μνημονεύσωμεν ex E. Sav. G. I. a pr. m. K. etc. dedit Burt. qui simul observat contra Val., in cod. Maz. legi μνημονεύσωμεν sine ulla correctionis nota. — p. 92. v. 6. ηὕρητο ex Sav. et I. K. sec. collat. Gronov. etc. dedit Burt. εὑρέθη E. G. H. etc. v. 7. 8. τοῦτον δὴ τὸν ex iisdem codd. Burt. αὐτὸν τὸν Ἰάκωβον P. — p. 94. v. 2. γναφέως Maz. Sav. H. (Med. Fuk.) κναφέως Reg. E. G. I. K. Eadem scripturae varietas infra c. 23. et Burton. quidem praestare ait κναφέως, sed equidem putaverim non solum maiore codicum auctoritate niti γναφέως, sed etiam eo probandum esse, quod recentioris Graecitatis est et longe facilius librarii ex γναφέως κναφέως quam contra fecerint utroque loco. Cf. *Maittaire* de diall. p. 3. ed. Sturz. v. 3. δὲ H. δὴ ex Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. E. I. K. P. scripsit Burt. v. 8. τὰ Ἔδεσσα E. τὰ Ἔδεσα G. τὰ Ἔδεσσαν H. v. 11. leg. τόποις. v. 23. ᾗ φησὶν ex Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. leg. cum Burt. ὡς Reg. E. G. H. — p. 95. v. 3. ἔμπλεως sine ὢν recte dedit Burt. ex Reg. a pr. m. E. G. H. In P. ὢν suprascript. γεγονὼς ἔμπλεως I. K. sed secundum collat. Gronov. I. olim habuit ἔμπλεων, deinde secunda manus fecit ἔμπλεως et in marg. addidit γεγονώς. v. 5. scribendum cum Burt. πλείστων ὅσων. Nam Vales. calami tantum lapsu dixisse videtur in Maz. Med. Fuk. Sav. esse πλείστων ἀνδρῶν, et in Sav. Burt. invenit πλείστων ὅσων. v. 10. παραδύεται Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. ὑποδύεται Reg. a. sec. m. E. H. I. K. etc. ὑπέρχεται Nic. In P. est παραδύεται (ὑπο suprascr.). — p. 96. v. 2. ἦσαν G. Cph. lectt. etc. εἶεν Reg. E. H. I. K.

C. 2. p. 96. v. 2. καθεστώσης scribendum cum Reg. Maz. Med. Fuk. E. Sav. G. Steph. Str. Burt. — p. 97. v. 4. ὅλης τῆς scribendum cum Maz. Med. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. v. 5. Temere Vales. not. 2. scripturam cod. Reg. etc. ὅς τάς τε ἄλλας sensu carere affirmat et Stephani coniecturam ὡς in textum intulit. Nam idem cod. Reg. etc. et P. omittunt verba quae proxime sequuntur Τὸν δὲ Τιβέριον, unde ὅς ad Tiberium, non ad Pilatum referendum esse apparet, et rectius certe ὡς ante τάς τε ἄλλας ex E. G. H. et I. K. (teste Gronov.) omittendum esset quam pro ὅς scribendum ὡς, quod nulla plane codd. auctoritate nititur. At vero recte Burt.

dedit ὃς et paulo postea omisit verba Τὸν δὲ Τιβέριον, cum haec scriptura non solum optimorum codd. auctoritate confirmetur, sed etiam eo probabilior fiat, quod ea admissa Eusebius scripsit ἀνακολούθως: ὃς — πυθόμενος — ἀνενεγκεῖν — φασὶ, cuius anacoluthiae tollendae causa librarios delevisse ὃς et infersisse Τὸν δὲ Τιβέριον facile es ad intelligendum. — p. 98. v. 1. αὕτη E. Sav. Burt. v. 6. Ταύτῃ δ' οὖν, quod coniecit Val. not. 5., confirmatur cod. I. a sec. m. et K. neque iam quin in textum recipiendum sit dubito. Contra Burt. retinuit Ταύτης δ' οὖν, sic scilicet illud defendens: „Dixerat quidem noster, *Divinae doctrinae praedicatio non indigebat humana auctoritate:* deinde pergit, *Cum igitur haec*, sc. divinae doctrnae praedicatio, *reiecerat*, quasi sibi inutile, [?] *Senatus Romani effatum*" [??]. — p. 100. v. 9. εἰςελήλυθεν scribendum ex Maz. E. Sav. G. I. K. Ion. (Med. Fuk.) Nic. cum Burt. — p. 101. v. 2. αὕτη ex Reg. E. P. Burt. αὐτὴ Maz. Sav. (Med. Fuk.).

C. 3. p. 101. v. 4. εὐαγγελιστῶν τε scribendum ex Sav. H. I. K. etc. cum Burt. v. 6. leg. ἀπαραποδίστως. — p. 102. v. 6. typothetae vitio scriptum εἰργμῶν pro εἱργμῶν. v. ult. πηγῆς leg. ex G. I. K. etc. cum Burt.

Cap. 4. p. 106. v. 2. Val. lectionem habent E. a pr. m. G. I. K. Burt. κατακρίνας add. Reg. Med. Fuk. Sav. P. ζημιώσας H. v. 10. ὁπηλίκον ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. a pr. m. Burt.

Cap. 5. p. 107. v. 3. ὡς ἂν Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. ὡς Reg. E. H. v. penult. οἱ ἐνοικοῦσι leg. ex Reg. E. G. H. I. K. P. cum Burt. etc. — p. 109. v. 4. αὐτοὺς Reg. E. H. I. K. Rufin. Ios. Nic. rectissime, ut docent praecedentia et seqq. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 241. v. 6. λόγῳ μὲν add. Cph. lectt. v. ult. τῶν τότε (Sav. G. I. a pr. m. etc.) et τὰ μέγιστα (Maz. G. etc.) statim post scribendum cum Burt.

C. 6. p. 110. v. 2. μυρία om. ex Sav. G. H. etc. Burt. Perperam. Vid. *Kimmel.* l. l. p. 270. sqq. v. 5. τοῦ Γαΐου scribendum ex Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. H. I. K. Nic. cum Burt. v. penult. τὸ Ἰουδαίων scribendum ex iisdem et Phil. — p. 111. v. 3. λοιπὸν leg. ex G. H. I. K. etc. cum Burt. — p. 114. v. ult. ἵστησιν est in Med. Maz. Fuk. Sav. G. Burt.: „*Hanc vocem, inquit, lubens e textu expulissem, ni codices obstarent.*" Sed ἵστησιν om. Reg. E. H. I. K. P. Ios. Nic. quorum auctoritas mihi quidem certe non minor esse videtur. Nihilo tamen minus ἵστησιν etiamnum retinendum duco propterea potissimum, quod probabiliter illud eiectum est ab librariis, qui τῷ πλήθει coniungendum esse rati cum ἵστησιν, orationem parum Graecam fore et eius ordinem turbari crederent addito ἵστησιν, ut credidit *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 242. et Burton., qui haec praeterea adscripsit: „*Si genuina sit* (vox ἵστησιν), *Eusebio soli debetur; Iosephus enim* τῷ πλήθει *cum* ἐγκαταμίξας *coniunxit, quod multo melius est quam* (*quod vix Graecum est*) ἵστησι τοὺς στρατιώτας τῷ πλήθει." At quid tandem impedit, quominus τῷ

πλήθει, etiamsi addatur ἵστησιν, coniungamus cum ἐγκαταμίξας? Ordo enim verborum hic est: τοὺς στρατιώτας ἐνόπλους ἐσθήσεσιν ἰδιωτικαῖς κεκαλυμμένους τῷ πλήθει ἐγκαταμίξας ἵστησιν et cautius certe dixit Vales. hoc tantum, ἵστησιν esse superfluum. Quamquam ne hoc quidem satis verum est, cum perspicuitatem orationis augeat additum ἵστησιν. Neque vero Rufini ἵστησιν omittentis auctoritati hoc quidem loco tantum tribuerim cum *Kimmelio* l. l., ut illud delendum putem. Nam Rufinum haud raro omittere in vertendo Eusebio ea quae elegantiam orationis, quam affectat, imminuere ei videantur, ipse *Kimmel.* p. 113 sqq. satis ostendit, nec diversus est locus noster ab iis locis, quos ibidem Kimmel. pertractavit. Pro ἐσθῆσιν quod est in Reg. E. H., scribendum ἐσθήσεσιν ex Sav. G. H. I. K. Nic. etc. cum Burt. Errat enim Val., *mendose* illud scribi dicens, cum ducendum sit ab ἔσθησις et antiquioribus tantum minus usitatum sit, non recentioribus. Cf. Luc. XXIV, 4. Diodor. Sic. IV, 4. infra c. 20. — p. 115. v. 3. ἀπὸ τῶν πληγῶν recte legitur in Reg. Med. Fuk. E. G. et dedit Val. in ed. prima, Steph. Str. Burt. ὑπὸ τ. π. Maz. Sav. H. I. K. etc. v. 9. ἀλλεπάλληλοι E. etc. Erravit autem Vales. ad h. l., dubitans num Graece dici possit ἀλλεπάλληλος et alibi legatur id vocabulum. Recte Burt.: „Occurrit e. g. apud Etymol. M. p. 10. Habemus quoque ἀλλεπαλληλία, ἀλλεπαλλήλως, κατεπάλληλος. v. Steph. Thesaur. ed. Londin.“ Cf. index sub v.

C. 7. p. 116. v. 3. αὐτοφονευτὴν ἑαυτοῦ scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. cum Burt. et v. ult. εἰς μακρὸν ex iisdem codd. et P. Cf. *Gersdorf.* epist. crit. T. III. p. IX. et quae ipse ibid. not. *) scripsi.

C. 8. p. 117. v. 1. 2. κατασχόντα Reg. E. G. H. I. K. διακατασχόντα est in Sav. quoque et praeferendum mihi videtur.

C. 9. p. 118. v. 1. δῆλον δ', Reg. E. P. etc. Cf. Varr. Lectt. v. 2. ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Burt. Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς Reg. E. G. H. Nic. Syncell. „Lectionem mutavi, inquit Burt., quamquam Novi Foederis codices cum editoribus conspirent: quaestio vero agitur, quid scripserit Eusebius, non quid Lucas.“ Sed mihi res h. l. admodum esse videtur incerta atque ambigua. v. 5. ὡς ἂν leg. ex Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. cum Burt. v. 7. μαρτυρήσαντα Reg. E. G. H. Syncell. μαρτυρήσοντα Med. Maz. Sav. I. K. μαρτυρίσοντα Fuk. Sed μαρτυρήσοντα vix dubitari potest quin profectum sit ab iis qui μαρτυρεῖν specialiori, non latiori sensu accipientes non cogitarent commodo μαρτυρήσαντα verti posse: *cum fidem publice professus esset*, ut recte dixit Burt. Cf. index sub v. μαρτυρεῖν et *Suicer.* thesaur. T. II. p. 314. 5. v. 8. αὐτὸς Χριστιανὸν G. Cum Fuk. consentit Syncell. Sed vid. not. 3.

C. 10. p. 120. v. 4. ἐπὶ τῇ Reg. E. Sav. G. H. P, τῇ I. K. etc. v. ult. ἐπάρχιον scribendum quod habent Reg. E. Sav. H. P. quoque. ἐπαρχίαν G. I. K. Vid. II, 26. not. 3. III, 33.

p. 268 extr. — p. 121. v. 13. αἴτιον delevit I. om. K. v. 14. ἄθρουν Reg. Med. Maz. Fuk. E. Sav. H. Ios. Burt. — p. 122. v. 4. λαμπρότητος Reg. Sav. I. K. Cph. lectt. etc. μακαριότητος Steph. Med. Maz. E. G. H. v. 7. ἔχοι Reg. E. G. H. I. K. etc. ἔχει Sav. etc. — p. 123. v. 2. ἀνάπλεα legendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. Ios. Nic. cum Burt. ἀνάπλεω Reg. E. G. v. 15. τὸν αὐτὸν legendum ex Reg. Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. I. K. P. cum Burt. αὐτὸν om. H. ᾗ pro οἷα Sav.

C. 11. p. 124. v. 1. ἐπείθοντο Reg. E. G. H ἐπείσθησαν Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. — p. 125. v. 2. ὀνόματι scribendum ex Sav. G. H. I. K. etc. cum Burt. τοὔνομα Reg. E. — p. 127. v. 3. ἴλην Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. Genev. εἴλην H. I. K. ἴλυν Nic. πλῆθυν Reg. P. Steph. v. 4. Pro ἐπιπεσοῦσα ἀπροςδοκήτως αὐτοῖς, quod est in solo Reg. E., rectius certe Burt. ex H. I. K. dedit ἀπροςδοκήτως ἐπιπεσοῦσα. Sed verissima scriptura non dubito quin sit ἀπροςδόκητος ἐπιπεσοῦσα quam praebent Med. Maz. Fuk. Sav. K. iuxta collat. Gron. Ios. Nic. αὐτοῖς omittentibus etiam Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. Ios. Nic. ἐπιπεσοῦσα sine ἀπροςδ. G. v. 6. αὐτοῦ recte om. Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Ios. Nic. Burt. — p. 127. v. 7. A verbis Τούτοις ἑξῆς c 12. inchoat Burt. et pro λιμοῦ γενομένου quod est in Med. Maz. Fuk. Sav. I. K., dedit γενομένου λιμοῦ ex Reg. E. G. H. minus recte.

C. 13. p. 129. v. ult. διαδιδομένης ex Sav. G. I. K. sec. collat. Gronov. etc. Burt. dedit „ut quae contradictionem elevet inter Eusebii verba in hoc et sequenti capite." Sed πάντας putaverim minus subtiliter dictum esse de maiore parte hominum et διαδεδομένης est in Reg. Fuk. E. H. Nic. — p. 130. v. 7. καί μοι — ἦν Maz. Med. Fuk. Sav. H. I. K. Cph. lectt. om. Reg. E. G. P. et Reg. E. P. H. post παραθήσομαι leg. ὃς δή. Recte autem Burt.: „Patet hanc interpolationem vel substitutionem verborum ὃς δή — librariis tantum deberi, qui verba καί μοι — γραφὴν omittenda esse iudicarunt." v. 10. προεβάλλοντο Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Sync. Burt. v. 16. Verba ὃς ἀνδριὰς ἀνεγήγερται quae post τετίμηται recepit Str. Zimm., in nullo cod. Euseb. neque apud Syncell. legi, Burt. affirmat. — p. 131. v. 4. κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ex Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. dedit Burt. Vid. not. 8. — p. 132. v. 2. 3. πρώτῳ τῷ ex iisdem codd. et Nic. Burt. v. 7. δογμάτων Reg. Maz. E. I. K. Burt. v. 12. τοῖς πᾶσι scribendum cum Vales. codd. et G. H. I. K. Burt. — p. 133. ἐγχειροῦντες Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Burt. v. 8. ἔμπλεα legendum cum omnibus codd. praeter Reg. et Burt. Cf. ad p. 123. v. 2.

C. 14. p. 133. v. 8. αὐτῆς G. I. K. P. etc. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 254 sq. — p. 134. v. 4. ἅπαντα Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. Burt. v. 5. αὐτός τε ἐπὶ γῆς Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Burt. v. 15. αὐτῶν pro τῶν ex iisdem codd. et G. Ion. Varr. Lectt. ed. Steph. Cph. Burt. dedit. v. penult.

τοῦ θεοῦ scribendum ex Med. Maz. Fuk. E. Sav. H. I. K. Nic. cum Burt. G. ne θεοῦ quidem habet. v. ult. ἐμπορίαν Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. ἐμπορείαν Reg. E. H.

C. 15. p. 136. v. 12. παρατέθειται Med. Maz. Fuk. Sav. H.

C. 17. p. 139. v. 2. κηρύττοντα Reg. E. P. v. 3. αὐτῷ ante σύγγραμμα recte add. Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. Burt., om. Reg. E. G. propter seq. αὐτῷ. v. 4. εἰς ἔτι νῦν καὶ Med. Maz. Fuk. Sav. H. ἔτι νῦν καὶ E G. I. K. ἔτι καὶ νῦν Reg. P. Steph. Zimm. εἰςέτι νῦν Nic. — p. 140. v. 5. οἴκοθεν H. I. K. Burt. οἴκοθεν τε Med. Fuk. ἤκοθεν τε Sav. οἴκοθεν δὲ Maz. G. ἔξωθεν Reg. E. P. v. 6. οἷς omisso ἐν Reg. E. H. I. K. P. ἐν οἷς Med. Maz. Fuk. Sav. G. Mox ἤμελλεν Sav. I. a pr. m. et ἐπισχυρισάμενος Reg. E. H. P. Steph. — p. 141. v. 3. ἤτοι γὰρ Med. Maz. Fuk. Sav. G. Burt. γὰρ om. Reg. E. H. I. K. — p. 142. v. 6. μηδαμῶς πω τῆς Χρ. Med Maz. Fuk. Sav. G. K. Burt. μηδαμῶς πω sine τῆς Χρ. H. v. 7. ἐμπεφημισμένης G. etc. ἐπιπεφημισμένης Reg. E. H. I. K. ἐνπεφημισμένης Sav. v. 16. καὶ γὰρ οὖν κἂν Reg. E. Steph. καὶ γὰρ ἐν G. I. a sec. m. K. rectius fortasse. — p. 143. v. 3. 4. καθ' ὃ ut paulo antea Med. Maz. Fuk. Sav. G. Burt. καθ' ὅτι Reg. E. H. I. K. Val. Str. Zim. Cf. Act. IV, 35. — p. 144. v. 8. leg. ἐντυγχάνοντες. v. 11. δηλουμένης G. H. I. K. Cph. lectt. etc. — p. 145. v. 3. αὐτῶν post ἐξηγουμένων add. Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. etc. Burt. om. Reg. E. G. v. 6. τυγχάνειν Burt. quod ait esse in Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. K. om. E. H. I. Genev. v. 9. αὐτοὺς scribendum ex Val. codd. et G. H. I. K. Burt. αὐτοῖς Reg. E. — p. 146. v. 4. ἄξων φωτὸς E. G. H. Steph. Str. Burt. v. 6. ἔνειμαν Reg. E. H I. K. P. Phil. Steph. Str. Burt. — p. 147. v. 7. παρθένοι τυγχάνουσι Reg. E. G. P. Phil. Burt. ἀεὶ παρθένοι τ. H. K. v. ult. διατάξεις Reg. E. H. I. K. P. Phil. — p. 148. v. 9. ἐπακριβέστερον legendum ex Sav. G. H. I. K. etc. cum Burt. ἐτ' ἀκριβέστερον I. a sec. m. ἐπακριβὲς Reg. E. αὐτὸς ὃν Sav. I. a sec. m. K. etc. Burt. τὸν αὐτὸν ὃν Reg. E. αὐτὸν ὅς H. αὐτὸν ὃν I. a pr. m. v. ult. μάλιστά γε Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. καὶ μάλιστά γε om. E. H. γε om. Reg. — p. 150. v. 2. οὐδ' ἀπογεύονται legendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Nic. Burt. v. 8. τἀνδρὸς Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Nic. Burt.

C. 18. p. 150. v. ult. τε ὧν legendum ex Sav. G. H. I. K. etc. Burt. — p. 151. v. 3. 4. ἀλληγορίας Reg. E. Sav. I. K. Nic. Burt. ἀληγορίας P. ἀλληγορίαι G. ἀλληγορίαις Maz. H. — p. 152. v. 5. Οἷος ὁ ex Med. Maz. E. G. H. I. K. Burt. etc. Mox καὶ περὶ Med. Maz. E. G. I. K. v. 6. καὶ ὁ περὶ φυγῆς καὶ αἱρέσεως καὶ ὁ περὶ φύσεως καὶ εὑρέσεως Burt. qui verum vidisse videtur ita disputans ad h. l.: „Fabricius — cod. Norfolciensem (nostrum G) citat, quasi legeret περὶ φυγῆς καὶ αἱρέσεως, περὶ φυγῆς καὶ εὑρέσεως, quam lectionem nihili aestimat. Deceptus vero fuerat V. D. a collatore suo: G. enim diserte legit καὶ ὁ περὶ φυγῆς καὶ αἱρέσεως, καὶ ὁ περὶ φύσεως καὶ εὑρέσεως. Ita quoque I. I. a sec. m. K. Niceph. Erravit quoque (ut vide-

tur) Vales., cum codd. B. C. D. F. citabat pro lectione καὶ ὁ περὶ φύσεως καὶ αἱρέσεως. Recentior saltem collator cod. C. exscripsit καὶ ὁ περὶ φυγῆς καὶ αἱρέσεως. Dubito igitur de B. D. [Med. Fuk.]. His omnibus expensis, nullus dubito quin Eusebius duos libros recensuerit, et librarii alii aliter decepti similitudine verborum φυγῆς et φύσεως, αἱρέσεως et εὑρέσεως, hos duos in unum conflarint. Hoc confirmatur a veteribus illis, qui unum tantum librum nominarunt, sc. ultimum, primo penitus omisso, et sine duobus inter se confundendis [?]: e. g. Rufinus — Sophronius et ex illo Suidas.“ In Reg. E. H. est καὶ ὁ περὶ φυγῆς καὶ εὑρέσεως. — p. 153. v. 4. πρώτης καὶ δευτέρας G. H. I. K. etc. πρῶτον καὶ δεύτερον E. P. etc. v. 5. περὶ νόμων solus H. Scribendum igitur νόμων sine περὶ cum Burt. Mox καὶ περὶ τοῦ μὴ G. Genev. *Fabricius* (Bibl. Gr. Vol. IV. p. 107.) coniicit, consulto scripsisse Eusebium ἢ περὶ τοῦ μ. propterea quod Philo in libro περὶ γιγάντων etiam περὶ τοῦ μὴ τρέπεσθαι τὸ θεῖον agat. v. 8 πρῶτος δεύτερος etc. G. — p. 154. v. 5. α΄. β΄. γ΄. δ΄. Burt. ex omnibus, ut ait, codd. praeter G. K. v. 9. τὸ περὶ Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. ὁ περὶ Nic. τὰ περὶ Reg. Med. E. H. v. 10. αὐτῷ συνταχθεὶς Med. Maz. E. G. I. K. Burt. — p. 155. v. 2. 3. περὶ ἀρετῶν ἐπέγραψεν Med. Maz. Fuk. E. Sav. I. K. Nic. Burt.

C. 19. p. 157. v. 3. σχεδὸν quod ex Cph. lectt. tantum scripsisse ait Valesium, om. Burt. Sed unde tam certo sciverit, nec Val. nec Cph. in ullo codice σχεδὸν legisse, equidem nescio et de Cph. quidem ipse addit: „Dubito vero necne [?]. v. σχεδὸν in Graeco ullo codice reperisset.“ Rectius Burt. omisit verba proxima Καὶ αὖθις δ' ὅπως, quia Iosephi verba minime ad verbum expresserit Eusebius.

C. 20. p. 158. v. 2. τῶν ἱερέων στάσιν Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. I. K. Nic. Burt. v. 9. ἀπροστατήτῳ Reg. E. I. K. Ios. — p. 159. v. 2. 3. ἐσθήσεσιν scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Ios. Nic. cum Burt. ἐσθῆσεσιν Reg. P. Cf. supra ad p. 114. Statim post corrigendum τούτοις.

C. 21. p. 159. v. ult. κρατήσας E. H. I. K. etc. — p. 160. v. 4. τυραννικῶς H. I. a pr. m. etc. v. 2. ὑπαντιάσας H. I. K. Ios. Nic. v. 8. Ἔνθα τὰ κατὰ ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. a sec. m. K. scripsit Burt. qui: „Vertendum est, inquit, *ubi id* [?] *dictum est Paulo a Tribuno, Felice* procurante Iudaeam“ etc. v. 12. ἀγαγὼν Reg. E. P. ἐν τῇ ἐρήμῳ ex Val. codd. E. H. I. K. P. Nic. legendum cum Burt. εἰς τὴν ἔρημον habet G. Act.

C. 22. p. 162. v. 9. οὐκοῦν I. a pr. m. K. — p. 163. v. 6. ἐμῆς ἀναλύσεως scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. Nic. cum Burt. v. 18. ἐπιχειρῆσαι, recte dedit Burt. Cf. Varr. Lectt. ad h. l.

C. 23. p. 164. v. 4. τολμήματα ex G. Cph. lectt. etc. dedit Burt. Ego non probo. I. K. τετόλμηται. Reg. E. H. τολμᾶται.

Rufin. vertit: *quemque hoc modo adorti sunt.* Cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 243 sq. — p. 167. v. 4. προςκυνοῦντα τῷ Θεῷ Sav. etc. Burt. ἐπὶ γόνυ προςκυνοῦντα τῷ Θεῷ Reg. E. G. H. Sync. προςκυνοῦντα τῷ Θεῷ τὰ γόνατα I. K. etc. v. penult. Διά γέ τοι τὴν ὑπερβολὴν κ. τ. λ. Nihil in his mutandum esse, satis probavit *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 278 sqq. — p. 169. v. 4. εἶπον Reg. G. H. I. K. Nic. Sed Maz. E. Sav. (Med. Fuk.) εἶπαν quod praeferendum puto. Vid. *Maittaire* de diall. p. 292 sq. Sturz. et *Winer.* Gr. N. T. p. 78. ed. 3. v. 7. τοῦ σταυρωθέντος delendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Nic. Sync. Rufin. Burt. — p. 171. v. 1. Ῥαχαβείμ Med. Maz. Fuk. Sav. E. Varr. Lectt. ed. Steph. MG. Ῥηχαβεὶμ H. K. Utramque lectionem habet I. ab eadem manu. Ῥηχαβὶν G. Χαραβεὶμ Steph. Reg. P. quanquam Stroth. in suo exemplari editionis Steph. invenit Ῥαχαβείμ. v. 4. γναφέων male ait Burt. legi in Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. Syncell. Val. et ipse κναφέων dedit, quod typothetae errore in mea quoque editione legitur. Sed v. ad II, 1. p. 94. — p. 172. v. 1. ἐν τῷ τόπῳ παρὰ τῷ ναῷ ex Sav. G. H. quoque scribendum cum Burt. Ita I. K. quoque sec. collat. Gronov. Ἐν τῷ τόπῳ παρὰ τῷ ναῷ E. P. omissis καὶ ἔτι — μένει. v. 3. τὴν Ἰουδαίαν αἰχμαλωτίσας delendum ex G. H. I. K. Burt. etc. Rufin. vertit: *Et non multo post oppugnatio consecuta est Vespasiani.* Cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interpr. p. 233. Quod autem Vales. affirmat not. 23., πολιορκεῖν τὴν Ἰουδαίαν Graece dici non posse, cum id verbum de urbibus dicatur, non de gentibus, rectius dicendum videtur, πολιορκεῖν non dici de terra quadam, sed vel de urbibus vel de hominibus urbem vel terram incolentibus. Cf. Plutarch. moral. Tom. I. P. II. p. 220. ed. Wyttenb. Ῥοδίους δὲ πολιορκῶν ὁ Δημήτριος. ibid. p. 228. πολιορκοῦντος αὐτοῦ τὰ Ἱεροσόλυμα. *Casauboni* diatrib. in Dion. Vol. II. p. 481 sq. Reisk. et quos locos laudat *Kimmel.* p. 234., Isocr. paneg. 39 Xenoph. Cyrop I, 5, 2. — p. 173. v. 2. Ἀμέλει γέ τοι καὶ ὁ Ἰώσηπος G. et omisso καὶ H. I. K. etc. Burt. v. 10. εἴπαμεν Med. Maz. Fuk E. Sav. Cf. supra ad p. 169. — p. 175. v. 8. Ἰάκωβον sine τὸν Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt.

C. 24. p. 176. v. 2. τὸν ἀπόστολον delendum ex G. H. I. K. etc. Burt. nec minus verba τὰ πάντα θαυμάσιος ex iisd. etc. Cf. *Kimmel.* l. l.

C. 25. p. 180. v. 3. Βατικανὸν G. H. Nic.

C. 26. p. 183. v. ult. ἀνάτασιν. Vid. *Kimmel.* l. l. p. 236 sqq.

Lib. III. c. 1. p. 185. v. ult. τοῖς ἐν διασπορᾷ G. H. Cph. lectt. etc. τοῖς ἐκ διασπορᾶς, E. I. K. Steph. haud scio an rectius. ἐν διασπορᾶς Reg. P. — p. 186. v. ult. σαφῶς εἴρηται Reg. E. P. Steph σαφῶς om. ceteri.

C. 2. p. 187. v. ult. et penult. verba ἀσπάζεται — Κλαυδία om. Sav. G. H. I. K. etc. Burt. add. Reg. E.

C. 3. p. 188. v. 7. αὐτοῦ ante δευτέραν om. Reg. E. H. P. Haud scio an rectius. v. 8. χρησίμη Reg. E. P. — p. 190. v. penult. et ult. παλαιτάτων E. Sav. I. K.

C. 4. p. 191. v. ult. ἦν H. etc. ἐν ᾗ G. I. K. etc. Burt. — p. 192. v. ult. αὐτοῖς om. Reg. E. H. I. K. P. — p. 193. v. 4. [illegible]μαρτύρηται G. v. 4. post. Λουκᾶς comma ponendum. Pro verbis autem τῆς — ἐκλησίας Med. Maz. Fuk. Sav. I. a pr. m. K. Burt. ταῖς — ἐκκλησίαις.

C. 5. p. 196. v. 7. ἐκδοθέντα Reg. E. H. I. K. P. Burt. v. 12. leg. δίκη pro δίκῃ. v. 14. ταύτην ἐκείνην Med. Maz. Fuk. Sav. G. Burt. v. 19. εἴδεσι περιπεπτώκασιν Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. — p. 197. v. 1. Χρῆν δ' οὖν Reg. E. H. P. v. 2. 3. τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ Med. Maz. Fuk. Sav. G. Burt. Χριστόν τε τ. θ. Reg. E. I. K. P. Χριστὸν τὸν τ. θ. H. v. 6. 7. ἄλλῳ τρόπῳ Med. Maz. Fuk. E. Sav. H. I. K. Burt.

C. 6. p. 198. v. 7. ἦν add. Med. Maz. Fuk. Sav. I. etc. om. Reg. E. G. H. K. (sec. coll. Gronov.) P. Burt. v. 16. ἀφέλκοντες G. etc. Burt. ἐφέλκοντος Reg. E. P. ὑφέλκοντες H. I. K. v. 19. αἰδοῦς Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. H. I. K. P. etc. Burt. — p. 199. v. 2. οὖν om. Reg. E. G. H. I. K. P. Burt. v. 3. ἐξαρράξαντες I. K. H. Burt. εἰςαρρύξαντες E. ἐξά[illegible]ντες τὰς χεῖρας P. Statim post corrigendum εἰςεπήδων. v. 9. [illegible] E. H. I. K. Grut. etc. v. 13. 14. τοὺς τῶν αἰδοίων [illegible] E. G. H. I. K. Cph. lectt. Ios. Nic. Burt. — p. 200. v. 7. [illegible] Burt. et omnes codd. praeter Reg. v. 12. leg. θρῆ[illegible] v. 14. [illegible] τοῖς ὄμμασι add. I. a sec. m. olim le[illegible] fortasse [illegible] pro [illegible], ut K. — p. 201. v. 4. [illegible] Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. I. K. [illegible] Burt. v. [illegible] G. H. I. K. etc. v. ult. [illegible] — p. 202. v. 15. leg. Ζωστήρων. v. 17. ἐμασ[illegible] Reg. E. I. K. Ios. Steph. Str. Burt. — p. 203. v. 11. [illegible] H. I. K. Ios. etc. Burt. [illegible] Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Ios. Nic. Burt. v. 14. [illegible] Reg. E. H. I. K. Ios. Nic. Burt. v. 16. [illegible] Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. [illegible]ος Reg. G. [illegible] E. a sec. m. [illegible]). Cf. Lobeck. [illegible] Reg. Fuk. E. I. K. P. Burt. [illegible] — p. 204. v. 7. [illegible] Reg. E. G. H. I. [illegible] Nic. Burt. v. 13. [illegible] omnes codd. Ios. [illegible] Burt. [illegible] v. 15. [illegible]σαντος τῇ μητρὶ [illegible] Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Nic. Burt.

[illegible] v. 4. a fin. ἐν ᾗ καὶ [illegible] v. ult. [illegible] Reg. Maz. H. (Med. [illegible] Burt. — p. 206. v. 13. [illegible] Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. [illegible] ex Med. Maz. Fuk. Sav. [illegible] H. — p. 207. v. 3. 4. [illegible] quod praeferendum vide-

tur. Cf. *Gersdorf.* epist. crit. p. VIII sq. Add. *Stephan.* et *Wasse* ad Thucyd. I, 35, 68. ed. Duckér. v. 7. θεοσημίας Reg. Sav. H. θεοσημείας Maz. E. I. K. Nic. De Med. Fuk. nihil se habere ait Burt. ad h. l. v. 10. παραδοθῆναι G.

C. 8. p. 207. v 4. a fin. ὅτε E. G. H. K. — p. 208. v. ult. πρὸς G. H. Burt. qui πρὸ potius ferri posse negat. Sed vellem attulisset V. D. exempla praepositionis πρὸς cum Genitivo iunctae verbo κρίνειν eo sensu quo hic opus foret. Reg. P. πρὸ cum ς suprascripto, πρὸ E. I. K. sec. coll. Gronov. etc. — p. 209. v. 1. ad ἀρχιερέως Burt. haec adscripsit: „ἀρχιερέως om. A. [Reg.] E. I. K. [P.] post [?] omnes Iosephi codices. Aut meliores codices nactus est Eusebius, aut (quod suspicor) ἀρχιερέως ipse interpolavit: habent certe caeteri omnes nostri: sed Josephus forsan scripsit tantum ὑπό του.“ v. 6. ἠνοιγμένη Reg. Med. Maz. Fuk. E. Sav. H. ἠνεωγμένη G. I. a sec. m. K. Ios. ἀνεωγμένη Nic. Cf. *Maittaire* de diall. p. 69 sq. *Winer.* Gr. N. T. p. 66 sq. v. ult. μεταβαίνομεν scribendum ex omnibus praeter Reg. codd. et Burt. — p. 210. v. 10. καὶ ὀργισθέντες delendum ex Sav. G. H. I. K. etc. Burt. — p. 211. v. 1. μεχρὶς scribendum ex omnibus praeter E. codd. et Burt. v. 3. ἐδάκρυεν Maz. Sav. (Med. Fuk.). v. 8. Τίς αὐτῶν ex omnibus praeter Reg. E. codd. dedit Burt. In P. est τίς ἄρξοι.

C. 9. p. 212. v. 4. a fin. Ματθίου E. I. a sec. m. K. P. etc. — p. 213. v. 4. κατατέθειται Reg. E. I. K. P. v. 6. λόγοις om. E. H. I. sec. coll. Gron. P. perperam. Vid. not. 6.

C. 10. p. 214. v. 1. βιβλίων εἰσὶ Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. Nic. Burt. v. penult. ὀλίγῳ I. K. Ios. Nic. etc. Burt. ὀλίγον Reg. Fuk. E. H. — p. 216. v. 8. παρατετυχήκεσαν recte Maz. Sav. H. I. K. (Med. Fuk.) quoque. — p. 218. v. 1. 2. Ἀφ' ὧν Maz. Med. Fuk. Sav. G. I. K. Nic. Burt.

C. 11. p. 218. v. 3. a fin. γε, ὡς Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Burt.

C. 14. p. 221. v. 2. a fin. ἀναπλήσας Med. Maz. Fuk. Sav. (I. K. secundum coll. Gron.) Nic. Burt. ἀποπλήσας Reg. E. ἀναπληρώσας G. ἀποπληρώσας H.

C. 16. p. 222. v. 2. a fin. γε om. solus H. et restituendum in textu.

C. 18. p. 224. v. 7. a fin. διέλαμπε διδασκαλία Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. Burt.

C. 20. p. 225. v. ult. leg. λεγομένου. — p. 226. v. 5. εἶπαν Med. Maz. Fuk. E. Sav. Cf. supra ad p. 169. v. 4. — p. 227. v. 9. κρινεῖ E. G. H. Sed κρίνειε scribendum cum Sav. I. K. P. etc. Burt.

C. 21. p. 228. v. 1. βασιλεύσαντος Νερούα solus Reg. sed haud scio an recte. Accusativi enim βασιλεύσαντα Νερούαν quos habent reliqui codd. et Burt., magis conveniunt vulgaribus grammaticae regulis.

C. 22. p. 230. v. penult. τὴν λειτουργίαν εἶχεν G. H. I. K. etc. Burt. ἐγκεχειρισμένος ἦν E.

C. 23. p. 230. v. 4. a fin. ἔτι om. Reg. E. H. I. K. P. v. 2. a fin. οἱ δὴ Reg. E. P. εἰ δὴ Med. Maz. Fuk. G. H. I. K. Burt. ἤδη Sav. — p. 231. v. 1. 2. πάντες δὲ Sav. G. etc. v. 9. καὶ τὸν χρόνον Med. Maz. Fuk. Sav. G. Burt. — p. 235. v. 3. 4. πρᾶξαι quod est in Sav. quoque, admitti posse, si cum praecedentibus οὐδὲν ἔτι μικρὸν διενοεῖτο coniungeretur, temere censet Burt. ad h. l. Apparet enim, deinde ante ἐπειδήπερ ponendum fuisse καί. Pro παθεῖν ante ἠξίου Med. Maz. Fuk. Sav. G. πράττειν, quae scriptura haud scio an minime spernenda sit. Nam si πράττειν legatur, existit lusus quidam verborum πράξας et πράττειν, quorum illud est *perficere*, hoc iunctum praecedenti ἴσα *in pari esse conditione et statu*, quod non perspicientes librarii facile πράττειν in παθεῖν poterant mutare. Neque vero haerendum foret in eo quod πράττειν, quod cum de fortuna vel mala vel prospera dicitur, e vulgari ratione adverbio iungi solet, ut in formulis κακῶς, εὖ πράττειν, neutro potius pluralis adiectivi ἴσος iunctum esset. Vid. Eurip. Alcest. v. 803. νῦν δὲ πράσσομεν οὐχ οἷα κώμου καὶ γέλωτος ἄξια, i. e. non *ea nunc utimur fortuna quam* comessatio et risus deceat. Iphig. A. v. 346. πράσσοντα μέγαλα. Aristoph. Plut. v. 341. χρηστόν τι πράττων, bona utens fortuna. Pac. 214. Plut. Crit. c. V. p. 45. D. ὅ τι ἂν τύχωσι, τοῦτο πράξουσι· τεύξονται δὲ, ὡς τὸ εἰκὸς, τοιούτων ubi cf. *Stallbaum*. v. 9. παρακαταθήκην Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. Nic. παραθήκην E. I. K. etc. Vid. indic sub v. παρακαταθήκη. v. 3. a. fin. leg. ἀπιστεῖν Ἰωάννῃ. — p. 236. v. 8. καλόν σε H. I. K. Temere Val. ad h. l. non mediocrem elegantiam orationi addere σε opinatus est. Vid. *Kimmel*. de Rufino Eus. interp. p. 289 sq. v. 14. σεαυτοῦ Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Burt. ἑαυτοῦ G. σαυτοῦ Reg. E. H. Clem. Nic. v. 16. ἐλπίδας Reg. E. H. I. K. P. v. penult. ἔκλαιε scribendum cum Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt. — p. 237. v. penult. ῥήσεσι G. H. quoque, σειρῆσι E. I. a sec. m. K. P. etc. eandemque scripturam cupidissime defendit *Kimmel*. de Rufin. Eus. interp. p. 300 sqq. Sed rationes, quibus usus est, mihi quidem legendum esse σειρῆσι nullo modo persuaserunt. Nam non abstinuisse vel patres ecclesiasticos illo vocabulo, nemini, credo, negare in mentem venit. Quod autem dicit *Kimmelius*, Valesium temere interpretatum esse ῥήσεις λόγων de dictis vel sententiis ex sacris voluminibus desumtis, nunquam scilicet λόγοι designare scripturam sacram, praesertim cum articulus desideretur, sensum verbi a significatione vellem illo accuratius distinxisset. Neque vero quomodo tautologiam intolerabilem in verbis ῥήσεις λόγων invenire potuerit *Kimmelius* p. 302., intelligo, cum ipse p. 45. p. 271. p. 294. ad dicendi genus Eusebii haud raro admodum pleonasticum adverterit legentium animos, exscriptis etiam p. 271. not. 8. quae ego annotavi ad VI, 14. p. 185. Rufinum autem hoc loco

minime dirimere litem, id quod p. 303 sq arbitratur *Kimmelius*, inde, credo, apparet, quod ille suum *velut quibusdam praecantationibus* facile addidisse potest, ut elegantiorem redderet orationem Eusebii, quemadmodum eadem de causa alia addidit, de quo dixit ipse *Kimmel.* §. 13. p. 160 sqq. Denique quod dixi in indice sub v. σειρῆνες, *non omnia* quae sint elegantiora, esse quoque veriora, quomodo falsissimum esse inde appareat, quod, ut alii patres, ita Eusebius quoque haud raro elegantiae cuidam orationis studet (cf. Praefat. Tom. I. p. V. not. 5.), *Kimmelius* ipse viderit. Prudentius Burt. ad h. l.: „*Hanc lectionem* [σειρῆσι] *Strothio duce admisissem, si plures vel optimi favissent codices.*" v. ult. ἀποκατέστησε Burt. κατέστησε Reg. E. P. etc. Vid. Corrigenda ad h. l.

C. 24. p. 239. v. 6. ἐπισημηνώμεθα ex G. H. I. K. etc. dedit Burt. et statim post καὶ δὴ omisso altero καὶ ex H. I. K. etc. καὶ δὴ καὶ Reg. E. G. v. 8. ἀνωμολογήσθω scribendum ex Maz. I. K. cum Burt. ἀνωμολογείσθω E. Sav. G. De Med. Fuk. dubitare se ait Burt. v. 15. περινοίᾳ Med. Maz. Fuk. Sav. G. πειθοῖ Reg. E. H. I. K. Nic. etc. — p. 240. v. 9. τῶν τοῦ κυρίου διατριβῶν ὑπομνήματα ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Nic. qui scripsit ὑπομνήματα μὲν οὖν τῶν τοῦ κυρίου διατριβῶν δύο μόνους τῶν δώδεκα ἴσμεν συγγραψαμένους, in textum recepit Burt. Sed quamvis defendi possit haec scriptura, ita ut τῶν τοῦ κυρίου διατριβῶν iungatur voci ὑπομνήματα et vertatur: *Sed tamen ex his omnibus soli Matthaeus et Iohannes nobis reliquerunt commentarios de sermonibus Christi* (minus accurate Burt. vertit *commentarios de vita et sermonibus Domini*), tamen vulgata quae est in Reg. E. multo est aptior et facile in voce μαθητῶν haerere poterant librarii propterea quod praecedentibus verbis δώδεκα μὲν ἀπόστολοι, ἑβδομήκοντα δὲ μαθηταὶ parum recte iis dictum esse videretur τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν, pro quo ad marginem adscriptum διατριβῶν in textum postea irrepserit. — p. 242. v 2. ἐπὶ ταύτῃ Reg. E. G. H. I. K. P. Nic. Steph. Zimm. Burt. ἐπ' αὐτῇ Med. Maz. Fuk. Sav. v. 10. φασὶ H. I. K. Cph. Zimm. Burt. v. 12. κατ' αὐτὸν ex I. K. etc. dedit Burt. v. 17. Σαλεῖμ ex Med. (?) Maz. Fuk. (?) Sav. G. I. K. Nic. scripsit Burt. — p. 243. v. 3. πρόσθεν Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Nic. Burt. v. 14. 15. γραμμάτων Reg. E. G. H. I. K. P. quod mihi rectius videtur.

C. 25. p. 247. v. 3. διακρίνοντες Reg. E. G. I. K. P. Steph. Str., rectius. v. 3. a fin. ὡς Ἀνδρέου omisso ἢ Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K MG. Burt.

C. 26. v. 4. a fin. τῆς om. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. — p. 251. v. 5. ἀθανασίας ἀϊδίου Ven. Bongars. Cph. lectt. etc. v. 7. ἀγήρως ex Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Nic. recte dedit Burt. sed eorum quae scripsi in Varr. Lectt. ad h. l., more suo prorsus immemor.

C. 27. p. 251. v. ult. θατέρᾳ κηπτοὺς ex I. K. dedit Burt.,

qui tamen testatur, in Sav. se invenisse θατεραλήπτους, uno quidem vocabulo, sed accentibus ita positis, ut θάτερα pro neutro accusativo pluralis habendum sit, et ita fortasse legi in aliis codicibus. Confirmatur igitur certe Sav. cod. auctoritate coniectura quam proposui in Varr. Lectt. p. 313. cuius tamen non magis mentionem fecit Burt. quamquam incertus, ut ait, „an non rectius ederetur θάτερα ληπτοὺς."

C. 27. p. 252. v. 9. τοῦ ante ἁγίου omittere Steph. Stroth. codd. omnes (?) et Nic. ait Burt. et ipse omisit. v. ult. ἄλλην Ἰουδαϊκὴν Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. Ἰουδ. ἀ. Reg. H. κυριακὴν ἀ. E. — p. 253. v. 2. σωτηρίου exReg. E. G. H. P. scripsit Burt.

C. 28. p. 254. v. 4. a fin. περὶ τοῦ αὐτοῦ Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. Burt. — p. 255. v. 8. 9. τούτοις τοῖς ῥήμασι omnes (?) codd. habere ait Burt. et τοῖς in textum recepit. v. 15. πλησμονῶν omnes edd. et codd. praeter Cast. Cph. quos male secutus est Burt. πλησμοναῖς scribendo propterea scilicet quod VII, 25. πλησμοναῖς legatur et praestet in utroque loco idem ponere quamvis ferri possit πλησμονῶν referendum ad praecedens ὧν ὠρέγετο. Cf. III, 31. not. 4. — p. 256. v. 3. προθεὶς ex E. G. H. I. K. (Nic. προθέμενος) scripsit Burt., contra ea quae ego annotavi not. 9., sic disputans: „Vix dici potest antiquiorem Irenaeum Dionysii recentioris historiae *addidisse.*" Sed Irenaeum vixisse ante Dionysium non minus noveram quam Burton, cum defenderem προςθεὶς, et id ipsum etiamnunc retinendum censeo, cum, quamvis illud vix dicere potuerit Eusebius, Irenaeum addidisse quaedam Dionysii historiae, illud tamen, credo, rectissime dicere potuit et dixit, Irenaeum, qui ante Dionysium vixit, addidisse quaedam historiae de Cerintho, quae non tradiderit recentior Dionysius de Cerintho. Haec enim vera vis est simplicis verbi προςθεὶς atque id ipsum me voluisse dicere cum scriberem, significare Eusebium, Irenaeum paulo reconditiora *addidisse* iis quae Dionysius refert, quod perspicere aut non voluerit aut non potuerit Burt., doleo. Paulo post ibid. pro παρέδωκεν, quod est in Reg. E., scribendum παραδέδωκεν cum Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt.

C. 29. p. 257. v. 4. a fin. τὴν γυναῖκα post ἀγαγὼν ex omnibus (?) codd. ait se sripsisse Burt. Cf. Varr. Lectt. — p. 258. v. 9. δ' οὖν legendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. Burt.

C. 30. p. 260. v. 5. ἐπ' οἶκον I. K. etc.

C. 31. p. 261. v. 5. ὁ τῆς μετά — χῶρος perperam ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. scripsit Burt. ὁ ante χῶρος habent Reg. E. H. I. K. — p. 262. not. 4. corrig. *non recte* pro *recte.* v. 2. 3. Φίλιππον τῶν Reg. E. H. I. K. P. Burt. — p. 263. v. 1. ἢ om. Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Ruf. Nic. Burt. v. 8. μετὰ τοῦτον ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. dedit, his adscriptis: „Nescientes librarii, de quo Proculus ante loqueretur, τοῦτον in τοῦτο mutabant: at si totus iste dialogus extitisset, veri

cuiusdam apostolici dono prophetico praediti nomen invenissemus: talibus enim exemplis novas suorum prophetias Montanistae defendebant." v. 3. a fin. αὐτῶν post ἀποστόλων ex I. K. Varr. Lectt. ed. Steph. etc. scripsit Burt.

C. 32. p. 266. v. 4. ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις Reg. G. H. I. K. P. Ion. MG. Nic. — p. 267. v. 5. ἀρχὴν omisso τὴν Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Nic. Burt. v. 9 sqq. Καὶ ταῦτα μὲν — ἴωμεν ex G. H. I. Ven. etc. Burt. delenda. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eusebii interpr. p. 235 sq.

C. 36. p. 271. v. 1. 2. ἀνὴρ — εἰδήμων om. Sav. G. H. Ven. etc. Male. Vid. not. Cf. *Kimmel.* l. l. p. 236. sqq. qui quamvis aliis verbis usus eandem quam nos, de h. l. tenet sententiam; sed duplicem vocabuli λόγιος significationem a substantivo λόγος parum recte repetit, λόγος etiam memoriam significare affirmans. — p. 274. v. 4. ἥψαντο scribendum cum Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. Ign. Burt. Cf. ad. p. 37.

C. 37. p. 277. v. 10. a fin. διαπρεπεῖς μαθηταὶ ex G. etc. Burt. μαθηταὶ θεοπρεπεῖς Reg. E. P. θεοπρ. μ. H. I. K. — p. 279. v. 1. αὐτῶν G. H. I. K. etc. Burt. αὐταῖς Reg. E.

C. 38. p. 280. v. 1. Ἀπίωνος Fuk. E. Sav. H. I. a pr. m. Nic. Ἀππίωνος Reg. Med. Maz. K.

C. 39. p. 282. v. 2. ὁ Ἰωάννου Reg. Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. Burt. v. 11. συγκατατάξαι E. H. etc. Burt. συντάξαι Sav. I. K. etc. — p. 284. v. 2. συγγραφεὺς, quod habet solus H., recte om. Burt. et v. 7. τοῦ ante Χριστοῦ eodem modo. — p. 286. v. 1. συνετάξατο Reg. E. I. K. P. etc. idque praeferendum videtur alteri scripturae συνεγράψατο, pro quo typothetae vitio in editione mea legitur συνεγράψατο. Statim post ἦν δυνατὸς ex G. I. K. Venet. quoque scribendum cum Burt. ἠδυνατὸς H. ἦν δυνατὸν cod. Dresd. v. 3. καὶ ἀπὸ τῆς Burt. ex omnibus, ut ait, codd. Cf. *Gersdorf.* epist. crit. p. VII. *). Add. *Gronov.* ad Polyb. V, 21. Tom. I. p. 932. ed. Ernest. *Baehr.* ad Plutarch. Pyrrh. c. XIII. p. 178 sq. *Winer.* Gr. N. T. p. 354. sq. v. 6. ἐπιτετηρεῖσθω E.

Lib. IV. c. 1. p. 287. v. 8. δωδέκατον ἔτος τῆς T. β. ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. dedit Burt. et eadem verborum collocatio, sed omisso τῆς est in Dr. v. ult. ἀπολαμβάνει recte scripsit Burt. Vid. *Gersdorf.* epist. crit. p. VII. sq.

C. 2. p. 288. v. 4. ἡμῶν Χριστοῦ Maz. et Dr. Χριστοῦ I. K. τὰ μὲν οὖν ἡμέτερα οὕτως ἤνθει Nic. Inde Eusebium scripsisse καὶ τὰ μὲν τῆς ἡμῶν διδασκαλίας non temere coniecit Burt. v. 6. ἀλλεπαλλήλοις G. Nic. Cf. supra ad II, 6. p. 115. v. 8. διέφθειρεν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. I. K. διαφθείρει Reg. E. G. P. ἠφάνιζε Nic. — p. 290. v. 1. ἐν om. Reg. E. H. I. K. P. v. ult. Κυήτῳ Maz. Fuk. Sav. Ven. Κοίντῳ Reg. Med. H. K. P. Κοηύτῳ I. Κυέτῳ Nic. Κούντῳ E. Κουήντῳ G. Κυίτῳ Dr. Recte quidem Burt. ad h. l. observat, nomen huius ducis fuisse *Lusium Quietum*, sed perperam neglexit, quod

ostendit *Gersdorf.* ep. crit. p. VIII., scribendum etiam esse Λουσίῳ pro Λουκίῳ.

C. 3. p. 292. v. 7. πονηροί τινες Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Dr.

C. 5. p. 294. v. 6. 7. ἀπὸ πρώτου ex Sav. E. G. I. K. etc. recepit Burt. Sed cur elegantius illud visum sit Valesio quam ἀπὸ τοῦ πρώτου, quod est in Reg. H. Dr. (nam nullam ex cod. Dresd. scripturae diversitatem enotavit ad h. l. Gersdorf. in ep. crit.), non satis video. v. 10. ἔνατος quod teste Burt. est in Sav. I. K. quoque, ipse Burt. dedit. Sed ἔννατος habent E. G. H. Dr. etc. et vid. not. 4. c. 11. not. 1. add. *Schaefer.* melet. crit. p. 32. schol. Apoll. Rh. p. 188. Apparet, credo, inde, sola codd. auctoritate in Eusebio certe posse definiri, ἔννατος an ἔνατος singulis locis scribendum sit, et cum nostro loco non solum Reg. Fuk. E. sed etiam optimi codd. H. Dr. ἔννατος habeant, retinendum hoc equidem existimo. v. ult. μηνῶν διαγενομένου ex G. I. K. (H. μηνὸς διαγενομένου) etc. recte scripsit Burt., male neglecta tamen vel h. l. docta *Gersdorfii* ep. crit. p. VIII. annotatione. v. 11. Σενεκᾶς scribendum ex Med. Maz. Fuk. G. H. Burt.

C. 6. p. 295. v. penult. δῆτα pro δὴ τά, quod omnes edd. et codd. habent, ex Niceph. quin scribendum sit, non dubito. — p. 296. v. 5. Βαρχοχεβᾶς Steph. E. Ἀρχωχεβᾶς H. Cf. *Gersdorf.* ep. crit. ad h. l. Statim post ἀστέρα δηλοῖ τοῦτο ex Sav. quoque dedit Burt. Neque aliter Dr. In I. est ἀστέρα τοῦτο δηλοῖ. v. 7. λῃστρικὸς καὶ φονικὸς Sav. I K. etc. — p. 297. v. 3. Βίθθηρα Sav. G. H. I. K. Dr. etc. Statim post ἐχυρωτάτη ex Maz. I. K. Dr. scribendum. Cf. *Gersdorf.* ep. crit. ad. h. l. — p. 298. v. 2. περιελασθέντων Maz. περιβλασθέντων Sav. περιελθόντων E. v. 3. leg. ἐξ ἐκείνου. — p. 300. παντελῆ τε Reg. E. G. H. P. καὶ om. I. K. sed habet I. suprascr. manu antiqua. — p. 302. v. 2. corrige ἐγχειρίζεται pro ἐγρειρίζεται.

C. 7. p. 302. v. 3. leg. ἀνθρώπων. v. 5. leg. σωτηρίας. — p. 303. v. 1. διδασκαλεῖα Reg. Fuk. E. G. H. I. K. Nic. διδασκάλια Sav. Dr. etc. — p. 305. v. ult. ὁμοτρόποις Sav. I. K. Dr. — p. 306. v. 11. ἔθνους Χριστιανῶν Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Dr. v. 15. μακρὸν Reg. E. H. Sed propter maiorem codd. auctoritatem h. l. μακρὰν scribendum, quod est in Med. Maz. Fuk. I. K. Dr. et dedit Burt. Cf. *Gersdorf.* ep. crit. p. IX. *) et supra ad II, 7. p. 116. — p. 307. v. 2. αὔξην Med. Maz. Fuk. E. Sav. I. K. Burt. αὔξησιν Reg. G. H. Nic. Sed fortasse rectissimum est quod habet cod. Dresd. αὔξιν. Cf. *Gersdorf.* ep. crit. ad h. l. v. 7. ἅμα deest in Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Dr. Nic. v. 8. παρὰ πᾶσι om. Maz. Dr. πᾶσι om. Sav. παρὰ om. I. K. Quare quin expungenda sint haec verba, non dubito. — p. 308. v. 6. leg. εἰς.

C. 8. p. 309. v. ult. καινοτάφια Burt. — p. 310. ὁ καὶ ex Sav. I. K. etc. om. Burt. ὁ om. G. H. — p. 311. v. 1. κατ

αὐτὸν scribendum ex omnibus codd. praeter Reg. E. cum Burt., qui etiam Maz. cod. collationem suam exhibere tantum κατ' αὐτὸν affirmat contra Vales. Cf. not. 8. — p. 312. v. 2. a fin. Χριστιανους ἀκούων Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 513. v. 8. κατήγγελε Dr. G. κατήγγειλε Iustin. κατάγγέλλειν Nic. — p. 514. v. 1. κρίνειν Reg. E. G. Gruf. P. quod rectius videtur. Varr. Lectt. ed. Steph. MG. κλινεῖν. Cast. κλινεῖν κρίνειν. v. 7. ἀλλ' ἐκ τοῦ Reg. E. H. I. a sec. m. K. P. Iustin. Nic. Burt. v. 2. a fin. εἰς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr.

C. 9. p. 315. v. 5. ἐδέξω G. Dr. v. penult. τι om. Reg. E. P.

C. 11. v. 3. a fin. ἔννατος Reg. Dr. P. Cf. ad c. 5. p. 294. v. ult. λαθροδιδάσκων Sav. I. K. Dr. etc. et Burt. „quod, inquit, forsan praestat.“ Mihi secus videtur. Cf. not. 2. p. 318. — p. 318. v. 5. εἰς τὴν Ῥώμην Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Dr. Cf. c. 14. V, 24. not. 30. p. 127 sq. et *Gersdorf.* ep. crit. p. XI. v. 6. ἐπισκοπῆς Sav. G. Dr. Sed vid. *Gersdorf.* l. l. v. ult. διδασκάλιον quod est in Dr. I. K. Nic., esse in Maz. Med. Fuk. quoque, non διδασκάλειον ut ait Val. not. 7., sed calami lapsu Val. scripsisse διδασκάλειον, recte ostendit Burt. coll. IV, 7. not. 4. Sav. corrupte διδασκάλιεν. — p. 319. v. 6. ἐκφαίνων Reg. a pr. m. Maz. E. G. I. K. Ion. P. Burt. ἐκφαίνει Nic. ἐμφαίνων Reg. a sec. m. Sav. H. Dr. v. ult. εἰς Reg. E. P. Nic. — p. 320. καταπλῆξαι v. 4. I. K. etc. — p. 322. v. 1. νομίζειν ex H. Iustin. Burt. scripsit contra codd. auctoritatem. Nam εἶναι νομίζειν est in Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Nic. εἶναι ὀνομάζειν E. P. Contra μείζονα recte dedit Burt. ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Iustin. Nic. v. 3. ἔπεισε G. — p. 323. v. 4. ἑτέρους om. Med. Maz. Fuk. Sav. I. a pr. m. Dr. recte, ut mihi videtur.

C. 12. p. 323. v. ult. φιλοσόφου E. G. H. I. K. etc. — p. 328. v. 2. τῆς Συρίας scribendum ex omnibus praeter Reg. E. codd. cum Burt. v. 3. ὤν om. Reg. E. G. H. I. K. P. Iustin. Steph. Burt. et pro ποιοῦμαι, quod est in Reg. E. H., dedit πεποίημαι ex G. I. K. Iustin. Nic. Sed scribendum potius videtur ποιήσομαι ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr.

C. 13. p. 329. v. 1. κατηγορουμένοις E. H. I. K. Dr. etc. Burt. — p. 330. v. ult. ἡμέτερα E. G. H. I. K. Dr. Burt. etc. Vid. Excurs. IV. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 281 sqq., qui recte quidem me secutus est in reiiciendis Strothii coniecturis, sed perperam locum interpretatus est p. 285. ita: „*Was die Erdbeben betrifft, so halte ich es für dienlich, euch, die ihr bei diesen Begebenheiten allen Muth verliert, und euer Unglück zum Unglück jener fügt* [?], *d. h. jenen die Schuld gebet* [?], *eine Erinnerung zu geben.*“ — p. 331. v. 7. εἰ μηδὲν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. et statim omisso τι iidem codd. et I. K. rectius. Ante Ῥωμαίων v. 8. τῶν add. Maz. I. K. Dr. Cf. *Gersdorf.* ep. crit. p. XII. — p. 332. v. ult. χρησιμωτάτη om. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Dr.

C. 14. p. 333. v. ult. κύριον ex E. G. etc. Burt. dedit perperam. — p. 334. v. 6. τούτοις E. G. H. etc. v. 8. τὸν Πολύκαρπον Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. Dr. I. a pr. m. etc. v. 12. ἐπὶ τὴν Maz. Nic. Dr. Cf. *Gersdorf.* ep. crit. p. XII. — p. 335. v. 1. ἐπιγιγνώσκεις I. K. etc. Cf *Gersdorf.* l. l. et quae ipse ibidem annotavi. v. ult. ὅ γέ τοι legi in Maz. Sav., non ὁ μὲν γέ τοι, ut ait Val. ad h. l. neque igitur se dubitare quin ὅ γέ τοι habeant Med. Fuk. quoque, idemque esse in G. H. I. K. affirmat Burt. et ὅ γέ τοι scripsit. Sed scribendum potius ὁ γέ τοι quod recte exhibet Dr.

C. 15. p. 337. v. 1. τῆςδε τῆς ἱστορίας Sav. E. G. I. K. etc. Burt. τῆς ἱστορίας τῆς ταθέσθαι H. Sed a cod. Dr. abest τῆςδε verissime. v. 4. τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ παροικούσῃ scribendum cum Maz. G. I. K. Dr. Burt. etc. v. 7. ἡμῶν leg. cum Dr. Burt. — p. 344. v. 12. ἐπιτολμᾷν Reg. E. G. H. P. Steph. Str. Zimm. Burt. Sed scribendum ἐπικατατολμᾷν ex Maz. Dr. Cf. *Gersdorf.* ep. crit. p. XIII. v. 16. περιμένειν κατὰ πόλιν Reg. E. P. etc. κατὰ πόλιν μένειν I. K. κατὰ πόλιν περιμένειν G. κατὰ τὴν πόλιν περιμ. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. l. 2 a fin. ὑπὲρ Reg. P. Dr. Cf. *Gersdorf.* l. l. — p. 345. v. 5. αὖθις πρὸς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. rectius. Cf. *Gersdorf.* l. l. v. 6. scribendum ἐφ' ἕτερον ex iisdem codd. et G. cum Burt. v. 7. δύο δὲ ex iisd. codd. praeter Dr. scripsit Burt. v. 12. τοῦ θεοῦ legendum cum Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. Burt. v. 16. τοῦ τρόπου E. G. H. I. a sec. m. K. Burt. etc. v. 3. a fin. εὐχομένου αὐτοῦ ἀκροωμένους Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Burt. — p. 346. v. 2. a fin. ἤγαγον Sav. I. K. etc. — p. 347. v. 2. μετατιθέντες Sav. — p. 348. v. 2. σώζεσθαι Reg. E. G. Nic. Steph. Sed διασώζεσθαι verum esse, vel Rufini docet interpretatio: *de cetero vivere.* Cf. *Kimmel.* de Rufino Eusebii interprete p. 112 sq. v. 7. πρόθυμος Reg. E. G. I. K. P. Burt. v. 4. a fin. ὀυδεὶς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Usser. Burt. — p. 349. v. penult. et ult. ἔφη Sav. I. K. etc. — p. 350. v. 8. ὅ βούλει Reg. E. G. I. K. P. Usser. Burt. v. 9. πλείω Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. τούτων post πλείονα add. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. quanquam, unde de Med. Fuk. id cognoverit Burt., equidem nescio. v. 10. μὴ post μόνον om. Reg. E H. P. Steph. quod probans Burt.: „nam, inquit, μὴ μόνον idem valet ac *non tantum non* (v. inf. ad c. 18.).“ [?]. v. 5. a fin. τῶν ἐθνῶν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. recte. — p. 352. v. 5. καῆναι E. H. I. K. Burt. v. 6. συναγόντων scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. v. 9. εἰς ταῦτα ex iisdem codd. et H. etc. v. penult. κεκόσμητο Reg. E. P. — p. 353. v. 9. τῆς om. Sav. I. K. Dr. — p. 355. ὁ θαυμασιώτατος ex Reg. E. P. Steph. om. Burt. v. 5 a fin. τὸν τῆς ἀφθαρσίας στέφανον scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Dr. Burt. — p. 356. v. 4. Ἰουδαίων omisso τῶν Reg. E. G. H. I. K. P. Usser. Burt. — p. 357. v. 4. 5. μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ κυρίου ex omnibus praeter Reg. codd. scrib. cum Burt. — p. 358.

v. 4. a fin. εἴς τε τὴν τῶν leg. ex Reg. Maz. G. I. K. Dr. P. Usser. eum Burt. v. penult. σὺν τοῖς ἀπὸ Φ. δωδέκατον ἐν Σμύρνῃ μαρτυρήσαντα ex coniectura Val. Burt. Sed nostra scriptura confirmatur cod. G. etc. et temere offensus Burt. eo quod relativum ὅς longius a voce Πολύκαρπον seiunctum sit. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 307 sq. — p. 363. v. 5. διδασκαλίας Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. καὶ δημηγορίας Maz. I. K. καὶ δημιουργίας Sav. καὶ δημηγορικὰς G. v. 9. τε post βασάνους add. Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Burt. v. 11. πληρεστάτην Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. 12. γραφὴν iidem codd.

C. 16. p. 364. v. penult. ἐπ' ἀκροατῶν ex I. K. etc. dedit Burt. v. ult. ὑπὲρ om. E. G. I. K Burt. recte. Cf. indic. s. v. πρεσβεύειν. v. ult. leg. εὐθύνας pro ἐνθύνας. — p. 365. v. ult. κἂν ἓν esse in Sav. ait Burt. Cf. Vales. Statim post ἢ κἂν Maz. Dr. G. H. I. K. Iustin. Burt. — p. 366. v. 1. τοῦ φιλοσόφου I. K. et pro καὶ φιλοκόμπου Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. ἢ καὶ φιλ. v. 4. πεπλανημένως Sav. etc. πεπλανημένων H. τῶν πεπλ. Reg. E. I. K. Iustin. etc. Verba πρὸς χάριν — τῶν πολλῶν desunt in H. τῶν πεπλ. sine πολλῶν Nic. v. 6. πολὺ scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Dr. Iustin. Nic. cum Burt. v. 4. a fin. ἀγεννὴς omnes exhibere codd. falso dicit Burt., qui nisi male neglexisset epistolam criticam Gersdorfii, in cod. Dresd. esse ἀγενὴς didicisset. Quam diversae autem sint VV. DD. de scriptura illorum vocabulorum sententiae, docent *Dorville* ad Charit. p. 388. *Hemsterhus.* ad Lucian. T. I. p. 461. *Ast.* ad Plat. Polit. p. 586. *Buttmann.* ad Alcib. I. p. 120 sq. *Stallbaum.* ad Eutyph. p. 2. C. ad Protag. p. 319. D. — p. 367. v. 5. ἢ ἐπίσταται Reg. E. Dr. quod rectius puto. Ceterum de h. l. cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 151. p. 272. — p. 368. v. 11. ἐξήλεγχε Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. etc. v. 12. τὴν om. Reg. E. G. H. P. Nic.

C. 17. p. 368. v. 2. a fin. ἀγῶνος E. G. H. etc. — p. 371. v. 4. ἐπειδὴ E. Sav. G. H. I. K. Burt. v. ult. ὑμῶν E. Burt. etc. — p. 373. v. 3. μὴ βουλομένου om. E. G. P. etc. Sed perperam *Grabius* ad Iustin. apolog. II. p. 8. ed. Hutchin. verba μὴ βουλομένου commode abesse posse contendit, quia etiam praecedentia δέον αὐτὸν usque ad ἀπαλλαγείσης in parenthesi poni voluit, et verba μὴ βουλομένου aut eiicienda aut pro βουλομένου scribendum duxit βουλόμενον, quod cum antecedentibus coniungatur. Contra rectius comma ponendum censeo post βουλομένου, delendum post ἀπαλλαγείσης. Nam ἀπαλλαγείσης pendet ex verbis κατηγορίαν πεποίηται, verba autem μὴ βουλομένου causam continent, cur mulier illa se voluerit separare a marito et sententia haec est: „Accusavit eam quae ab eo discessit propterea quod nollet ea facere, quae ipsa faciebat.“ Ad βουλομένου denique supplendum αὐτοῦ. Cf. VIII, 14. not. 7. v. 5. ἀνέδωκε Sav. G. I. K. Dr. Burt. — p. 374. v. 5. a fin. ἤχθη scribendum ex Sav. G. H. I. K. etc. cum Burt. Vid. *Gers-*

dorf. ep. crit. p. XIV. v. penult. διδασκαλεῖον ex E. H. 2 Colbert. et 2 Regg. codd. apud Iustin. edit. dedit Burt., Valesium h. l. sine auctoritate praeter MG. scripsisse dicens διδασκάλειον, quemadmodum scribatur in G. I. K. διδασκάλιον ut semper, Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 375. v. 5. οὕτω Sav. G. H. I. K. etc. Burt.

C. 18. p. 377. v. 3. καὶ τῶν E. G. I. K. Burt. Cf. supra ad p. 282. — p. 378. v. 12. οὐ μόνον δὲ omisso οὐ Reg. E. Sav. 3 codd. apud Iustini edit. Steph. Burt. qui: „Non metui, inquit, posterius οὐ e textu expellere, nam οὐ μόνον δὲ valet *non tantum non*, quod nescientes librarii [?] inseruerunt alterum οὐ. Vide omnino Iustini Editiorem ad l. qui multa et optima habet de phrasi οὐ μόνον.“ — p. 379. v. 9. ὁ Ἰουστῖνος Maz. E. I. K. Burt.

C. 20. p. 380. v. 1. Τηνικαῦτα om. Reg. E. G. H. Steph. Str. Burt. ἐπὶ om. Reg. E. P. Steph. Str.

C. 22. p. 381. v. 10. μέγαλα non esse in Sav. sed μετὰ ait Burt. et hoc praeterea habere E. G. H. Cph. lectt. Cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 287 sq. v. penult. leg. συνανεπάημεν. — p. 382. v. 3. κηρύσσει dedit Burt. ex omnibus, ut ait, praeter Reg. codd. v. ult. αἱρέσεων (ὧν καὶ αὐτὸς ἦν ἐν τῷ λαῷ ἀφ' ὧν — — Σατορνιλιανοί), Burt. vel contra codd. auctoritatem. — p. 384. v. 1. Γοραθηνοὶ E. H. I. a pr. m. K. Cph. lectt. P. etc. Burt. Μασβώθεος, ὅθεν Μασβωθαῖοι Burt. Μασβώθεοι est in Maz. I. K. Μασβόθεοι in Sav. Μασβωθαῖοι in Reg. E. H. Cph. lectt. ὅθεν ante ἀπὸ τούτων deest in E. I. K. P. etc. v. 2. Μαρκιανισταὶ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. Nic. v. 4. παρεισηγάγοσαν esse in Reg. Maz. Sav. G. neque se dubitare quin eandem lectionem invenerit in Med. Val., in cuius verbis vitium latere suspicatur cum Stroth., dicit Burt. et recte παρεισηγάγοσαν, quod est etiam in P., in textum recepit. Sed male idem Burt. παρεισηγάγοσαν exhibere cod. Dr. et me scribendum illud esse coniecisse in Varr. Lectt. ad h. l., tacuit. — p. 385. v. 2. ἡ τῶν Sav. Dr. etc. Burt. „vix dubito, inquit, quin ἡ debeatur inscitiae cuiusdam librarii, qui Eusebium ita interpretatus est, *Diversae erant sectae inter Iudaeos, e. g. ista eorum qui adversabantur tribum Iudae etc.*: cui interpretationi favet codex G. omittendo αὐταί, sed tamen hic codex articulum ἡ non inseruit.“ v. ult. Μασβώθεοι Sav. Dr. G. a pr. m. I. K. Burt.

C. 23. p. 388. v. 3. οὐ μόνοις ex omnibus codd. praeter Reg. E. Nic. dedit Burt. — p. 390. v. 5. τῆς ἐν Ἀθήναις Maz. I. Nic. Burt. ταῖς ἐν Ἀθήναις Sav. τῆς Ἀθήνησι G. H. I. in marg. K. τῆς Ἀθηναίων Reg. E. — p. 391. v. 4. αὐτῶν post προτρεψάντων addit ex E. G. Burt. Displicuisse enim librariis duas voces αὐτὸν et αὐτῶν. v. 8. a fin. παρ' αὐτῷ Reg. E. G. I. K. Steph. Str. Zimm. Burt. — p. 392. v. 3. a fin. ηὔξηκεν Reg. E. G. I. K. P. Nic. Statim post scribendum ἐπιχορηγῶν ex Reg. E. G. P. I. a sec. m. K. Dr. Nic. Burt. — p. 393.

v. 4. ἀνέγνωμεν Burt. qui calami errore suspicatur Val. in nota scripsisse ἔγνωμεν pro ἀνέγνωμεν, quippe quod sit in Maz. Sav. G. I. K. etc. — p. 394. v. ult. ἐπιβεβουλεύκασι Maz. G. I. K. Dr. Nic. Burt.

C. 24. p. 396. v. 4. τῶν Χριστοῦ legendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Dr. cum Burt.

C. 25. p. 396. v. 3. a fin. εἰς ante ἔκδηλον quod est in omnibus praeter H. codd. ex incuria omisisse ait Valesium Burt.

C. 26. p. 398. v. 2. καὶ ὁ περὶ αἰσθητηρίων Burt. — p. 400. v. 3. Σερουιλλίου scribendum ex Med. Maz. Fuk. E. Sav. I. K. Burt. — p. 402. v. penult. νεωτερῆσαι Med. Maz. Fuk. E. Sav. v. ult. leg. πάππος σου. — p. 403. v. 1. ἡγουμένῳ δὲ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. I. K. Burt. v. 9 αὐτὸ post προοίμιον add. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. αὐτῷ I. K. v. 11. καταλέξαι· γράφει δὲ οὕτως scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. Burt. v. 3. a fin. Ἀριθμοί, Λευιτικὸν Sav. I. K. Dr. etc. Burt.

C. 27. p. 406. v. 2. Τοσαῦτα — λεκτέον om. Sav. G. H. etc. cf. not. 5.

C. 28. p. 407. v. 4. εἰςάγουσαν τῷ βίῳ E. G. I. K. etc. Burt.

C. 29. p. 408. v. 7. διδασκαλίου Med. Maz. Fuk. Sav. G. Nic. v. 4. a fin. γάμον omisso τὸν Reg. E. G. H. Dr. γάμων I. K. v. penult. αἰτιολογίαν Reg. Med. Maz. Dr. E. G. H. I. K. Cph. lectt. etNic. qui haec scribit: παρ' αὐτῷ δὲ αἰτίαν ξένην τῇ τοῦ Ἀδὰμ σωτηρίᾳ ἐπινοήσας. Bene Burt. ad h. l. p. 298. haec annotavit: „Res ita se habere videtur. Encratitae, Saturninum et Marcionem sequentes, salutem Protoplasti negabant. Tatianus vero, pergit Haeresiologus, qui idem de hac re sentiebat, dum nuptias pro fornicatione habuit, hoc ipso argumento salutem Adami confirmabat. Idem de Tatiano asserit Epiphanius, cuius verba huic nostro loco clarissimam lucem offundunt: nam postquam de Tatiano dixerat, καὶ πρῶτον μὲν φάσκει μὴ σώζεσθαι τὸν Ἀδὰμ, hanc opinionem ita oppugnat, εἰ δὲ συσταίη κατ' αὐτῶν [αὐτοὺς] λόγος, ὅτι ἀθέμιτός ἐστιν ὁ γάμος, ἄρα μᾶλλον ὁ Ἀδὰμ σωθήσεται, μὴ ἀπὸ γάμου ὁρμώμενος. Idem dicere voluit Irenaeus, cum Tatianum quasi τῇ τοῦ Ἀδὰμ σωτηρίᾳ παρ' ἑαυτοῦ τὴν αἰτιολογίαν ποιησάμενον descripsit: i. e. (si ad literam vertamus) *e suo rationem afferentem pro Adami salute.*“

C. 30. p. 411. v. 5. a fin. ἰδίᾳ Sav. Nic. etc. — p. 412. v. 2. ἄρα om. Reg. E. G. H. I. P. Burt.

Tom. II.

Lib. V. Prooem. p. 2. v. 3. ἀνὰ τὴν οἰκουμένην om. Reg. E. G. I. K. P. v. penult. περὶ ante τοῦ κατὰ om. E. P. I. K. etc. retinent Dr. G. H. etc. Burt. Cf. not. 4. p. 5. Idem

πολλοὶ πολλάκις Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. ult. ἐπιδείξωμεν Med. Maz. Fuk. E. Sav. Dr. G. I. a pr. m. K. a pr. m. — p. 51. v. 4. 5. εἷς ἕκαστος omisso αὐτῶν cum Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. Niceph. Burt. scribendum. v. 6. 7. ἐκείνους αὐτοὺς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. τοὺς ante καθαρισθέντας om. Reg. E. G. H. I. K. Steph. Burt. v. 5. a fin. ἔτεσιν ἱκανοῖς Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. v. 4. a fin. χρημάτων Dr. χρησμάτων Maz.

C. 8. p. 53. v. 1. τούτων — Εἰρηναῖος Dr. G. H. I. K. Cph. etc. om. Reg. E. P. Steph. Burt. — p. 54. v. 1. τῆς περὶ τοῦ ἀντιχρίστου Maz. Med. Fuk. Sav. H. I. K. Dr. Burt. v. 12. ὡράθη Reg. E. P. v. 6. a fin. εἶπεν om. E. G. I. K. v. 4. Σολομῶνος Maz. G. I. K. Σολόμωνος Dr. Σολόμενος Sav. v. 2. a fin. ποιεῖ corrigendum. v. ult. παραδέδωκε Maz. I. K. — p. 55. v. 1. παρατίθειται Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. — p. 57. v. 3. 4. ποιήσαντος τοῦ θεοῦ ὅπερ ἠβούλετο Dr. Burt. Sed vulgatae lectionis praesidium in verbis, quae paulo inferius leguntur, ὥστε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη — αἱ γραφαὶ cum Burtone equidem non invenerim, imo ex his ipsis verbis simul illa facile oriri potuit. Cf. not. 18. v. 7. τὴν αὐτὴν ἑρμήνειαν γράφειν E. G. I. K. etc. ποιήσασθαι H. v. 9. συναντιβαλλόντων Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Nic. Burt. — p. 58. v. 5. χώραν corrigendum et v. penult. ἀποκαταστῆσαι scribendum ex cod. Dr.

C. 9. p. 59. v. 1. 2. leg. Ἀντωνίνου. v. ult. Ἀγριππίνου τὴν λειτουργίαν ἀποπλήσαντος Burt. his adscriptis: „Verba hoc ordine habent B. C. D. E. F. G. I. K. τὴν λειτ. ἀποπλήσαντος (vel ἀναπλ.) Ἀγριππίνου edd. A. H. ἀποπλήσαντος Steph. Stroth. Zim. A. E. G. I. K. Niceph. [et P.] ἀναπλήσαντος Val. B. C. D. F. H."

C. 10. p. 59. v. ult. διδασκαλίου Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 61. v. 2. προμηθούμενοι Maz. G. I. K. Burt. προμυθούμενοι Sav. — p. 62. v. 1. ὡς καὶ E. G. P. etc. v. 3. διδασκαλίου Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. v. 4. γραμμάτων iidem codd.

C. 11. p. 63. v. 3. ἐπισημηνάμενος Dr. Sav. I. K. etc. v. 4. τεχνασμένη Sav. Dr. v. 7. ἐπακοῦσαι Dr. Burt. qui id extare ait in omnibus praeter Reg. codd. — p. 64. v. 1. 2. τῆς τῶν ex Clem. Burt. scripsit, qui τις τῶν esse ait in Reg. E. G. I. K. τις τῆς in Med. Maz. Fuk. Sav. H. Nic. v. 5. τῆς μακαρίας σωζόντες διδασκαλίας Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Clem. Burt.

C. 12. p. 65. v. 7. a fin. Νάρκισσος ἐγνωρίζετο Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt.

C. 13. p. 66. v. 6. παρατέτακται iidem codd. et Burt. παρατέκται G. — p. 67. v. 1. τὴν πολίτειαν et τὸ γῆρας E. G. I. K. Nic. Burt. v. 4. ὁ ναύτης om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Ven. MG. Nic. Cph. — p. 68. v. 7. διδασκαλεῖον E. G. Burt. v. 8. ἐληλύθει Reg. E. P. Sav. I. Burt. v. 12. 13. ἔργοις ἀγα-

θεῖς εὑρίσκωνται Dr. ἐν om. H. quoque et Nic. qui pro εὑρίσκωνται habet ἐξετάζοιντο. v. 14. περὶ θεοῦ Reg. E. P. Sav. G. Steph. Burt. v. ult. ἀληθεύειν, λέγων Dr. P. Zimm. etc. — p. 69. v. 12. Βλασφημήσας Med. Maz. Fuk. Sav. G. et I. K. sec. collat. Gron. Burt. βλασφημοῦντος (?) Dr.

C. 14. p. 69. v. 6. ἀπολιπὼν ἐπιβουλῆς Med. Maz. Fuk. E. Sav. Dr. G. I. K. Burt.

C. 15. p. 71. v. 1. ἐπὶ τὸ σφῶν Dr.

C. 16. p. 71. v. ult. δή τις om. Dr. ἤδη Sav. — p. 72. v. 1. τοῖς κατ' αὐτῶν Burt., casu omisisse Val. τοῖς coniiciens. v. 1. Ἀούίρκιε Sav. Dr. I. K. etc. v. 4. τῶν κατὰ Μιλτιάδην λεγομένην Burt. Cf. *Cave* histor. liter. Vol. I. p. 82. *Walch.* Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. I. p. 652. λεγομένων est in Reg. E. I. K. P. Dr. — p. 74. v. 5. Πόντον Dr. H. I. K. etc. τόπον E. G. P. etc. — p. 75. v. 1. τόπων Dr. v. 5. πέμψειν Maz. G. I. K. Burt. πέμψει Sav. v. 8. ἡ ante τοίνυν om. Sav. G. I. K. alterum ἡ ante πρόςφατος Dr. — p. 76. v. 8. βλαψίφρονον Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. 12. 13. corrigendum τιμώμενος. v. 4. a fin. χαυνουμένους Dr. I. K. Nic. etc. rectius. — p. 77. v. 1. ὑπὸ οὐρανὸν Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Nic. v. 11. ἐπειδὴ Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. E. I. K. P. v. 5. a fin. τῶν γυναικῶν scribendum cum Maz. Med. Fuk. Sav. E. G. I. K. P. Nic. — p. 78. v. ult. αἱρεῖ Reg. Dr. H. I. K. — p. 81. v. 15. 16. πειρῶνται καταφεύγειν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K., recte quidem. v. 22. Μαρκίανος Maz. et statim post Μαρκιανισταὶ Dr. v. 24. κατ' ἀλήθειαν Dr.

C. 17. p. 82. v. 6. a fin. Ἀλκιβιάδου Dr. etc. Burt. male. — p. 83. v. penult. καὶ αὖθις Maz. H. et I. K. sec. collat. Gron. Burt. v. ult. ταῦτα φησίν ex solo I. om. Burt. perperam. — p. 84. v. 6. τοῦτο τὸ ἔπος Dr. v. 9. τοῖς Maz. Dr.

C. 18. p. 85. v. 3. a fin. οὗτός ἐστιν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. — p. 86. v. ult. παραιτήσωμαι Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. a pr. m. K. Nic. Burt. — p. 88. v. 7. ἑτέρου Reg. E. G. H. P. Burt. v. 6. 7. a fin. ὁ προφήτης et τῷ προφήτῃ Dr. Burt. etc. Sed v. *Kimmel.* de Rufino Euseb. interp. p. 297 sqq. — p. 89. v. 2. πεποίθησιν ἔχουσιν, στήτωσαν ἐν τούτῳ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G I. K. Ion. Burt. v. 5. τὸ ξύλον legendum ex iisdem codd. et H. praeter E. et Ion. cum Burt. v. penult. De verbis difficilioribus ὃν — — ἀγνοεῖ nullam plane scripturae varietatem ex suis codd. enotavit Burt. *Kimmel.* l. l. p. 310 sqq. multus est in refutanda coniectura quam proposui ad h. l. Sed quod ipse coniicit ᾧ τὸν προφήτην — ἀγνοοῦσιν, cum ἀγνοεῖν infinitivo, non participio iungatur, admitti non potest. Praestat autem altera eius coniectura ὃ τῷ προφήτῃ συνὸν — ἀγνοοῦσιν. — p. 94. v. 4. πρὸς τῶν leg. ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. cum Burt.

C. 19. p. 94. v. 3. a fin. corrigendum ὅς pro ὃ. v. 2. γενέσθαι κατέχει λόγος Med. Maz. Fuk. Sav. E. I. K. Burt. — p. 95.

v. 1. *Πόντιον* E. Burt. recte. v. 4. *τῇ ἐν κόσμῳ ἀδελφότητι* G. H. I. K. Ven. Nic. v. 3. a fin. *ὑποσεσημείωται* Reg. E. G. H. I. K. P. Burt.

C. 20. p. 97. v. 4. a fin. *παραχαράττων* (?) Maz. Sav. Dr. (Med. Fuk.) — p. 99. v. 1. 2. *κατορθώσεις* Sav. v. 3. *μεταγράψεις* Maz. E. H. I. K. Burt. v. 4. *ὑπ' ἐκείνου* scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. cum Burt. et v. 8. *πρὸς ἡμῶν* cum iisdem codd. et I. K. — p. 100. v. 6. *παῖς ἔτι ὢν* Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. Burt. v. 17. *τῶν λόγων* Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. et K. sec. collat. Gronov. v. 19. ad verba *παρὰ αὐτοπτῶν* Burt.: „Nescio, inquit, quare Valesius h. v. [*τῶν* ante *αὐτοπτῶν*] omiserit: exceptis enim G. H., quos nunquam viderat, habent omnes codd. et edd. et Nic.“ Sed in cod. Dr. est *παρ' αὐτῶν αὐτοπτῶν*, quod haud scio an verissimum sit. v. ult. *καὶ τὸ συνηθὲς* scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt., et *αὐτῷ* post *συνηθές* add. ex iisdem codd. Burt. et E. H. etc. Cf. Varr. Lectt. ad h. l. — p. 101. v. 1. 2. corrigendum *περιφεύγει* quod recte dedit Val.

C. 21. p. 101. v. 3. a fin. corrigendum *τῆς* pro *τήν*. v. ult. *τῆς καθ' ὅλης*. — p. 102. v. 8. *παγγενῇ* semper exhibere Burt. ait Reg. Med. Maz. Fuk. Sav., *παγγενῇ* semel, ter *παγγενὶ* habere E., *παγγενεῖ* bis et *παγγενὶ* bis G., *παγγενῆ* ter, semel *παγγενεῖ* H. v. 7. *δ' οὖν* E. G. H. I. K. Burt. v. 9. *ἐπὶ δικαστήριον* scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. cum Burt. v. 10. *αὐτῷ* ex Dr. quoque scribendum pro *αὐτοῦ*. „Valesius dedit *αὐτοῦ* ex incuria, ut videtur. Caeteri omnes *αὐτῷ*.“ *Burt.* v. ult. *κατεάγνυται* Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. — p. 103. v. ult. *ὡς ἂν* Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. — p. 104. v. 8. *πεποίητο* scribendum ex iisdem codd. et G. H. cum Burt. v. ult. *μαρτυρίων* est in Sav. Dr. G. H. quoque.

C. 22. p. 105. in cap. indice *τῶν ἐπαρχιῶν* om. Burt. minime monito lectore. v. 3. *ἀποπλήσαντος* Reg. E. K. P. Nic. Steph. Str. v. penult. *τῆς ἐπὶ Παλαιστίνῃ* Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. *τῆς ἐπὶ Παλαιστίνης* G. I. *τῆς Παλαιστινῶν* Reg. E. K. P. — p. 106 v. 1. *ὁ λόγος μνήμην* Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. v. 3. *χρόνους* om. E. G. I. K. Burt.

C. 23. p. 106. v. 3. a fin. *ὡς ἂν* Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Nic. Burt. legendum. v. ult. *πάσχα σωτηρίου* Sav. Dr. I K. etc. — p. 108. v. 6. *φυλαττοίμεθα* Reg. Med. E. P. *φυλαττόμεθα* Dr. idemque quod ipse dedit, esse non solum in Sav. G. I. K. sed etiam in Maz. Fuk., quamvis in his posterioribus codd. Vales. ad h. l. scriptum se invenisse affirmat *φυλαττώμεθα*, ait Burt. Calami enim lapsu *φυλαττώμεθα* pro *φυλαττόμεθα* Val. in not. scripsisse videri, quippe cum cod. Mazarini recentior collator diserte notaverit h. l. *φυλαττόμεθα*, quod ipse invenerit in Sav. G., quin etiam Val. in prima sua editione a. 1659. *φυλαττόμεθα* dederit in textu, quamvis in notis *φυλαττώμεθα* scripserit. Ergo praeter H. omnes codd. habere *φυλαττόμεθα*. Quod qui-

dem ipsum Burt. his verbis tueri conatus est: „Hanc epistolam synodalem suo tempore adhuc extitisse Eusebius pergit asserere, e qua ipsissima haec verba ἐν ταύτῃ. — ἐπιλύσεις citavit, quod non intelligentes interpretes [?] indicativum φυλαττόμεθα in optativum aut subiunctivum mutarunt.“ Sed ut nemo, credo, tam caecus est, quin verba ἐν ταύτῃ — ἐπιλύσεις eodem modo ex epistola synodali desumta esse videat, quo praecedentia ὡς ἂν μηδ' ἐν ἄλλῃ — τοῦ κυρίου μυστήριον, ita, quomodo inde ὅπως h. l. cum indicativo praesentis recte iungi potuisse appareat, equidem non perspicio. Itaque verum etiam nunc duco φυλαττώμεθα. Cf. *Winer*. Gr. N. T. p. 237—239. *Wahl*. clav. s. v. ὅπως. — p. 109. v. 3. Παλμᾶς Maz. Dr. v. ult. leg. Βακχύλλου.

C. 24: p. 110. v. 8. ὧν ἡγεῖτο Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Quae scriptura si vera est, genitivi τῶν δὲ — διϊσχυριζομένων pendere censendi sunt ex remotiore substantivo γραφὴ (p. 108.) in verbis φέρεται δ' εἰςέτι νῦν τῶν κατὰ Παλαιστίνην τηνικάδε συγκεκροτημένων γραφὴ et Asiae quoque episcoporum, quibus praefuerit Polycrates, extare epistolam Eusebius traderet. Sed cum praecedant verba καὶ τούτων μὲν ἦν ὅρος etc., equidem Eusebium perspicuitatis causa repetiturum potius fuisse puto superiora verba φέρεται γραφή, et ὧν ante ἡγεῖτο facile ex praecedenti ων in verbo διϊσχυριζομένων nasci potuit. Burt. autem haec adscripsit: „si phrasin τῶν δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἐπισκόπων cum praecedentibus τῶν τε κατὰ Πόντον ἐπισκόπων et καὶ τῶν κατὰ Γαλλίαν δὲ παροικιῶν, et ἔτι τε τῶν κατὰ τὴν Ὀσροηνὴν conferamus, vix supervacaneum videbitur relativum ὧν ante ἡγεῖτο.“ Sed haec quidem non sufficere ad probandum, ὧν ἡγεῖτο, non ἡγεῖτο, esse scribendum, facile intelligitur. v. 5. a fin. Φιλίππον τῶν ex E. I. K. dedit Burt. cf. III, 31. v. penult. ἢ ante ἐν Ἐφέσῳ om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Nic. Burt. Cf. III, 31. v. 10. εἰς αὐτοὺς temere probat Val. ad h. l. Vid. *Kimmel*. de Rufino Eus. interp. p. 246. v. 14. leg. παρουσίας. v. ult. πεφορηκὼς E. cum ε suprascr. Cph. Cf. Varr. Lectt. ad. h. l. — p. 111. v. 2. Πολύκαρπος ἐν Σμύρνῃ E. H. I. K. Hieronym. Burt. Post verba οὗτος — κεκοίμηται cod. Dr. sequentia ita exhibet: τί δὲ δεῖ λέγειν Σάγαριν ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα, ὃς ἐν Λαοδικείᾳ κεκοίμηται· ἔτι δὲ καὶ Πολύκαρπος, ὃς ἐν Σμύρνῃ· καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς ἀπὸ Εὐμενείας, ὃς ἐν Σμύρνῃ κεκοίμηται, ἔτι δὲ καὶ Παπίριον τὸν μακάριον καὶ Μελίτωνα τὸν εὐνοῦχον etc. De cod. Sav. Burt. haec annotavit: „Hiat F. propter verbum κεκοίμηται brevi ita intervallo repetitum: verba vero omissa, sc. ἔτι δὲ καὶ Πολύκαρπος ὁ ἐν Σμύρνῃ — ὃς ἐν Σμύρνῃ κεκοίμηται paulo infra pos' ὃς ἐν Λαοδικείᾳ κεκοίμηται inseruit: in quo iterum lapsus est propter μάρτυς repetitum et verba καὶ Θρασέας καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς omisit.“ — p. 113. v. 1. Εὐμενίας Burt. Εὐμενείας non solum Maz. E., ut ait Burt., sed etiam Dr. cf. V, 16 extr. v. 3. Παπίριον Sav. Dr. G. I. K. etc. Burt. — p. 114. v. 5. a fin. ἤρνυε E. Sav. Dr. H. I. a pr. m. etc. — p. 115. v. 2. ἐδυνάμην — συμπαρ-

ὄντων om. Dr. v. 5. εἰδότες Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Nic. *scientes* Ruf. v. penult. ὡς ἂν iidem codd. — p. 116. v. 1. πάντας ἄρδην iidem codd. et G. Burt. v. 4. ἑνώσεως τε καὶ Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt. — p. 117. v. 1. τῷ δεῖν ex G. etc. scripsit praeeunte Zimm. Burt. vereor, ne parum recte. Nam verbum παριστάναι quamvis iungatur dativo IV, 23., ubi cf. Vales., quidni etiam cum accusativo construi possit ita ut sit *declarare, probare?* Construxit autem cum accusativo ipse Euseb. VI, 31 extr. 32. praepar. evang. I, 1. Cf. quae adnotavi VII, 32. not. 13. *Passow.* s. v. v. 5. αὐτοῖς ῥήμασι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. — p. 120. v. 1. οἱ δὲ τεσσαράκοντα etc. Locum hunc difficillimum eodem modo quo nos, exhibuit Burt., admodum λακωνικῶς adscriptis his: „De hoc vexato loco ita fuse disseruerunt interpretes, ut lectore ad hos remisso *nihil hic monendum sit* praeter quod lectionis varietatem spectat." De ipsa autem lectionis varietate id unum novi ex Burtonis nota discimus, E. post ἡμερινὰς omittere τε, de codd. vero G. P. H. I. K. ne γρῦ quidem protulit V. D. neque, num nostra et Burt. scriptura in illis inveniatur, certo definiri potest. Ceterum probatam illam fuisse vidi *Schmidtio* (Handbuch der christl. KG. T. II. p. 355. a), ubi eandem quam nos, lectionem tenens, haec addidit: „*Die oben befolgte Lesart verdient als die dunklere den Vorzug.*" Cf. quae scripsi T. III. p. 384 sq. *E. F. Wernsdorf.* de veteris ecclesiae pridie paschalium religione ieiunii p. VI sqq. not. e p. IX sqq. Viteberg. 1772. Quam vero proposuit coniecturam *Gieseler.* Lehrbuch der KG. T. I. p. 197 sq. ed. 3. qua pro τὴν ἡμέραν αὐτῶν scribatur τῇ ἡμέρᾳ αὐτῶν, ut sententia sit: „*Andere messen 40 Stunden ab zugleich mit ihrem Tage* [?] (μετροῦσι σὺν τῇ ἡμέρᾳ) *d. i. sie fasten den Tag, den sie als Pascha oder Todestag Christi begehen (denn darin war Verschiedenheit), und beginnen mit der Todesstunde (3 Uhr Nachmittags) ein neues vierzigstündiges Fasten bis zur Auferstehung*", ei, credo, nec orationis series convenit (apparet enim, quamquam περὶ τῆς ἡμέρας ἀμφισβήτησις erat, tamen Irenaeum inde a verbis οἱ μὲν γὰρ οἴονται etc. solam περὶ τοῦ εἴδους τῆς νηστείας ἀμφισβήτησιν spectare), et sermonis consuetudo repugnat. — p. 124. v. 1. ἐν οἷς ante καὶ οἱ ex Reg. E. G. I. K. Nic. addidit Burt. Recte quidem. Vid. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. p. 248. v. 2. οὐ ante νῦν ex Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. I. K. Nic. Ruf. add. Burt. v. 4. 5. μετ' αὐτῶν E. G. I. K. etc. Burt. — p. 126. v. 1. ἐν τῇ Ῥώμῃ Reg. E. G. H. etc. Burt. ἐν Ῥώμῃ P. Cf. IV, 11. p. 317. — p. 127. v. 1. εἰς scribendum ex omnibus praeter Reg. H. codd. cum Burt. — p. 129. μόνον Burt. qui μόνῳ habere ait Steph. Reg. E. Est autem in P. et Dr. quoque. Paulo antea Burt. καὶ τῶν τηρούντων καὶ τῶν μὴ τ. dedit, ante καὶ vero v. ult. ἀλλὰ omisit, in errorem inductos esse dicens Stroth. Zimm. etc., ἀλλὰ exhibentes, capitum

distinctione. Scilicet apodosin ad οὐ μόνον quaerendam esse in initio cap. 26. ἀλλὰ γὰρ πρὸς τοῖς κ. τ. λ.!!

C. 25. p. 130. v. 6. a fin. παροικίαν Reg. E. I. K. P. Burt. v. 3. γὰρ G. H. I. K. etc.

C. 26. p. 131. v. 4. Σολομῶντος σοφίας Reg. E. G. H. P. Steph. Str. Burt.

C. 27. p. 132. v. 2. a fin. ἂν post εἴη casu omisisse videtur Val. Nam omnes illud habent codd.

C. 28. p. 135. v. 7. χρόνων τῶν Βίκτορος Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. καὶ πρὸς τὰ H. I. K. Burt. v. ult. ἀπ' ἀρχῆς Burt. etc. — p. 136. v. pen. Θεόδοτον τὸν σκυτέα Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Nic. — p. 137. v. 6. Ἀσκληπιοδότου τοῦ σκυτέως μαθητοῦ τοῦ πρώτου etc. Dr. v. ult. κληρωθῆναι H. I. K. etc. — p. 139. v. 5. ἐν κλήρῳ scribendum ex omnibus praeter Reg. E. codd. cum Burt. — p. 140. v. 2. ἐκ τῆς γῆς legendum. — p. 141. v. 3. a fin. Ἀπολλωνίου Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. Ἀπολλωνίδου G. Ἀπολλωνιάδου H. I. K. — p. 143. v. 2. ἱστορήσθω Sav. I. etc.

Lib. VI. cap. 1, v. 5. a fin. ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις om. Reg. E. G. H. I. P. Steph. Burt. v. penult. ἀθλητῶν post ἁπάσης omisit et ante θεοῦ inseruit ex Reg. E. G. H. I. K. P. Burt. his adscriptis: „Originem erroris induxit librariorum prava solicitudo, qui v. ἀθλητῶν cum verbis τῶν ἀπ' Αἰγύπτου καὶ Θηβαΐδος connectere voluerint: cum contra Eusebius in animo habuit μέγιστον ἀθλητῶν Θεοῦ στάδιον, *amplissimum stadium in quo milites dei certabant.* — — Eandem metaphoram adhibet noster, *de Mart. Pal.* c. 3 init." Sed facilius etiam, credo, haerere potuerint librarii in v. ἀθλητῶν nude et sine genitivo eiusmodi, ut θεοῦ, posito, quare illud ante θεοῦ inserendum duxerint. Cf. VI, 4.

C. 2. p. 145. v. penult. ἡμῖν γνωρίμων Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. ult. Ὠριγένους cum praecedentibus coniungit Dr. — p. 146. v. 1. ἃ ante ἀξιομνημόνευτα habet Maz. Dr. v. 10. σμικρὸν Dr. v. 13. αὕτη γοῦν ex omnibus codd. praeter Reg. scribendum cum Burt. — p. 147. v. 5. συντάξας om. Reg. E. G. H. I. a pr. m. K. Burt. v. 3. a fin. κατεβέβλητο Maz. Dr. v. ult. πεπόνητο Reg. E. G. I. K. P. Steph. Burt. — p. 148. v. 1. ποιουμένου Reg E. P. Nic. Steph. Zimm. — p. 149. v. 1. καὶ omnes codd. praeter Reg. H. v. 8. καθεύδοντι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. I. K. Burt. v. 14. οὐ πλῆρες ἔτος ἄγων ex Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. dedit Burt. v. 21. τὸ γένος ἦν Reg. E. G. H. I. K. P. Steph. Str. Burt. v. 22. εἶχέν τε Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Dr. Burt. — p. 150. v. 2. οὐ μετρίαν Dr. G. I. a sec. m. K. etc.

C. 3. p. 151. v. 3. ὃν Dr. v. 6. βίον φιλοσόφου Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. v. 9. διδασκαλίου Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. v. 12. ὄνομα scribendum cum G. H. Dr. I. a sec. m. K. Nic. Burt. οὔνομα est in Med. Maz. Fuk. Sav. I. a pr. m. τοὔνομα in Reg. E. v. 13. ἀγνῶτας τε καὶ leg. ex Med. Maz.

Fuk. Sav. Dr. E. G. I. K. cum Burt. Nic. πᾶσι γὰρ καὶ γνωρίμους καὶ μή. v. 4. a fin. leg. θανάτῳ. v. 3. a fin. καὶ ὁμόσε — χωρῶν om. Med. Maz. Fuk. Sav. — p. 152. v. 11. Ἀλεξανδρέων delendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. Nic. cum Burt. v. 16. τοιόνδε τὸν λόγον om. καὶ ex Reg. E. G. H. I. K. scripsit Burt. v. ult. πρότερον λόγων ἀρχαίων Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. I. K. Burt. — p. 153. v. 1. τοῖς ante ὑπὸ om. Reg. E. G. H. I. K. Nic. Steph. Burt. v. 8. ἐνασκούμενος om. E. G. H. I. sec. collat. Gron. Burt. v. 13. χρῆσθαι Reg. E. P. Steph. v. 3. a fin. ὃν μήν γε αὐτὸς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. — p. 154. v. 2. τοῦ σώματος Dr. — p. 155. v. 1. καὶ τῶν ἀπίστων — — φιλοσοφίας om. Dr. v. 3. δι' αὐτοῦ Burt. ἑαυτοῦ Sav.

C. 4. p. 155. v. penult. κεφαλῇ pro κεφαλῆς ἀποτομῇ H. I. K. Burt. κεφαλῆς om. ἀποτομῇ Reg. P. κεφαλικῇ E. G. κεφαλῆς ἀποτομῇ Med. Maz. Fuk. Sav. Cph. κεφαλῆς κολασθῆναι λόγος ἔχει ἀποτομῇ Dr. et Steph. quamquam apud hunc vitiose legitur ἀποτομή. v. ult. ἡ Ῥαΐς Dr.

C. 5. p. 157. v. 4. δὲ post Ἕβδομος om. Reg. E. G. I. K. P. Burt. ἀριθμήσθω I. K. sec. collat. Gron. Cf. V, 28. p. 143. v. 7. διέπρεψε scribendum. v. 8. ἀγωνισαμένη Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. P. Burt. Vid. Varr. Lectt. ad h. l. v. 10. ἀνατλησάσης Med. Maz. Fuk. Sav. G. Dr. — p. 160. v. 1. leg. ἐνυβρίζειν. v. 5. ἐξαιτήσασθαι iidem codd. et I. K. v. 6. εἰς μακρὰν G. Dr. — p. 161. v. penult. ἐπὶ τὸν θεῖον λόγον om. E. G. H. I. K. P. etc. Burt.

C. 6. p. 162. v. 5. 6. τῶν φ. γενέσθαι αὐτοῦ E. H. P. quoque, φοιτητῶν γενέσθαι τῶν αὐτοῦ G. v. penult. πεπόνηται G. Dr.

C. 7. p. 163. v. penult. ἡ τοῦ τότε καθ' ἡμῶν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K.

C. 8. p. 163. v. ult. δὲ ὁμοῦ καὶ Burt. δὲ est in Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. ὅμως sine καὶ in iisdem praeter G. — p. 165. v. 9. τῆς πίστεως legendum. v. penult. τοῦ post ἀποπωτάτου om. Maz. Dr. v. ult. αὐτῷ om. Reg. G. H. I. K. P. Burt. qui haec adscripsit: „Omnes interpretes v. πραχθέντος ad Origenis facinus sese emasculantis referunt: dubito vero nec ne [?] potius referendum sit *ad ordinationem eius ab exteris episcopis collatam* [?], quod non intelligentes librarii αὐτῷ in textum intruserunt.“ ὅτι γε E. G. etc. — p. 166. v. 2. καὶ ἀνωτάτω Dr. v. 10. ἐπράχθη ὕστερον scribendum ex Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. cum Burt. v. 12. πάντας iidem codd. praeter G. — p. 167. v. 6. κατὰ — διωγμὸν om. E. G. H. I. a pr. m. sec. coll. Gron. P. etc. Burt.

C. 9. p. 167. v. 3. a fin. ὡς ἂν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 168. v. 4. ἔκ τινος παρακειμένου φρέατος delenda ex Reg. E. G. H. I. K. P. cum Burt. v. 5. κομιεῖσθαι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. v. 9. ποιότητα E. G. H. I. K. Dr. etc.

Burt. v. 10. τῶν αὐτόθι ἀδελφῶν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. v. 3. a fin. συνειδέναι Dr. H. I. K in marg. etc. v. pen. κατέχουσι Dr. — p. 169. v. 1. ἡ μὴν — — ὁ δὲ om. Dr. v. pen. οὐ καὶ H. I. K. a pr. m. etc. τῆς δικαιοσύνης Dr. — p. 170. v. 3. οὕτως μικροῦ Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Burt. qui se hanc formam praetulisse ait, quod nulla apodosis sit ad οὕτως et ἁπλῶς οὕτως *subito et fortuito* significet. Permirum sane praeceptum! Cf. *Stallbaum.* ad Plat. Gorg. c. XXIV. Viger. p. 438. ed. *Herm.*

C. 10. p. 171. v. 4. ὅποι Dr.

C. 11. v. ult. ὡς κατὰ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Nic. rectius, ut videtur. — p. 172. v. 3. ἀδελφοὶ post ὑπολαβόντες add. Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. I. in marg. K etc. Cf. *Kimmel.* de Ruf. p. 289 sq., qui tamen perperam ait, ab omnibus editoribus ἀδελφοὶ legi. v. 4. παλινοστεῖν αὐτῷ iidem codd. — p. 174. v. 1. αὐτῆς om. Sav. G. I. K. etc. recte. v. 3. τῶν ἐνθάδε Dr. v. ult. μοι post πυθομένῳ addendum puto ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Cf. Xenoph. Cyr. I, 5, 7. ἐγὼ προςειλόμην μὲν ὑμᾶς, οὐ νῦν πρῶτον δοκιμάσας, ἀλλ' ἐκ παίδων ὁρῶν ὑμᾶς. Thucyd. III, 52. Eurip. Phoen. v. 507. ἐμοὶ μὲν, εἰ καὶ μὴ καθ' Ἑλλήνων χθόνα τετράμμεθ', ἀλλ' οὖν ξυνετά μοι δοκεῖ λέγειν. Rom. VII, 21.

C. 12. p. 176. v. 5. a fin. Τοῦ μὲν οὖν E. H. I. K. etc. Burt. v. 3. a fin. Δομνῖνον Dr. Sav. H. I. a pr. m. etc. — p. 177. v. 3. a fin. προςτίθησι Dr. Burt. qui annotavit haec: „προτ. codd. omnes nostri.“ v. pen. ὀνόματι H. I. K. Dr. etc. — p. 178. v. 3. Καὶ μὴν H. Dr. non male. v. 10. ἃ om. Sav. G. I. K. etc. v. penult. φρονήματα τὰ πλείονα Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. rectius.

C. 13. p. 180. v. 3. a fin. προτρεπτικὸς κ. τ. λ. Burton. ad h. l.: „Valesius inquit se dudum coniecisse προτρεπτικὸς εἰς ὑπομονὴν πρὸς τοὺς, et sic in codice Regio scriptum postea invenisse. Hic vero codex diserte legit προτρεπτικὸς πρὸς ὑπομονὴν εἰς τοὺς, sicut quoque E. quam lectionem Stephanus expressit. εἰς ὑπομονὴν recte habent Val. Stroth. B. C. D. F. G. H. I. K.“ — p. 181. v. 4. scribendum καὶ αὐτοῖς cum Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Dr. Burt. v. 3. a fin. χρηστομαθίας Dr. E. Sav. ἔμπλεω Sav. I. K. Nic. — p. 182. v. 3. προςφέρων (?) ἃς ἔτυχε Dr. — p. 183. v. 5. leg. εὑρίσκεσθαι. v. 7. Παῦλος ὁ ἀπόστολος. — p. 184. v. 3. ἔλεγεν Dr. E. H. I. K. etc. ἔφη G. Burt. solius Nic. auctoritate fretus om. ἔλεγεν. — p. 187. v. 5. μείνῃ Dr. Sav. I. K. v. 11. μέντοι Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. v. pen. πάσης σπουδῆς ἐπλήρου Dr.

C. 15. p. 188. v. 7. μέχρις om. Dr. v. 8. διδασκάλιον Med. Maz. Fuk. Dr. Sav.

C. 16. p. 188. v. ult. φερομένας Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. — p. 189. v. 5. ὁπόθεν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Suid. v. 6. εἰς φῶς ἀνιχνεύσας προήγαγεν Sav. I. K. etc.

v. ult. τοιῷδε τόπῳ Dr. Sav. G. I. a pr. m. K. etc. Burt. — p. 192 sq. ἡμῖν ἐξαπλῶν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. — p. 194. v. 2. ἐπικατασκευάσας Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. H.

C. 18. p. 198. v. 5. μυρίοι δὲ scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. cum Burt. v. 7. μονονουχὶ ex Reg. E. G. H. P. om. Burt. perperam. Cf. Vales. ad h. l. not. 2. v. 9. φιλόλογα H. quoque. Cf. not. 4. — p. 199. v. 1. καὶ αὐτῷ Maz. Dr.

C. 19. p. 200. v. 2. ἐνδιαβάλλειν Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. quod praeferendum videtur. v. 11. θαυμάζων καὶ om. Dr. Sav. H. I. etc. et Burt. recte. — p. 202. v. 1. leg. χρόνοις. v. 4. τοῦ βίου ante πορείαν om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. Nic. Burt. v. ult. Ὧι δὴ φέρων αὐτὸν κ. τ. λ. Quod negavit Vales. not. 10. p. 203., se videre quomodo dici possit αὐτὸν ἐκαπήλευσε, si vera sit scriptura αὐτὸν, censendum erit per zeugma Porphyrium retulisse ἐκαπήλευσε non solum ad τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἕξιν sed etiam ad αὐτὸν, ad quod proprie referri non poterat, ut significaret, Originem eo quod ad barbaram et audacem Christianorum disciplinam tanquam ad scopulum allisus esset, et se *corrupisse* (διέφθειρε) et usum quem in philosophia adeptus esset, adulterasse. Neque tamen male coniecit Valesius, pro αὐτὸν legendum esse αὐτὸ, siquidem αὐτὸν minus convenire patet sequentibus κατὰ μὲν τὸν βίον, Χριστιανῶς κ. τ. λ. Contra temere Val. existimat, aut φέρων αὐτὸν, καὶ τὴν etc. aut φέρων ἑαυτὸν, αὐτό τε καὶ τὴν etc. legendum esse, quo quidem satis ostendit, quae vera vis sit vocis φέρων, non magis eum intellexisse quam Rufinum vertentem *quo se conferens*. Tenendum est enim, φέρων h. l. positum esse eodem modo quo alias φέρων ἑαυτὸν et φερόμενος dicitur, id est, ita ut indicetur maior quaedam contentio, impetus, studium, quo Origines ἐκαπήλευσε, de quo insigniori usu v. φέρων v. *Wesseling.* ad Diodor. S XX, 16. *Hemsterhus.* ad Lucian. D. D. VI, 3. *Dorville* ad Charit. VI, 2. p. 517. ed. Lips. *Iacobs.* ad Achill. Tat. p. 431. *Hermann.* ad Vig. p. 777 sq., qui, si veterum Graecorum dicendi consuetudinem spectamus, recte scripsit: „Verum ita tantum hoc participium [φέρων] usurpatur, ut coniunctum sit cum verbis motum aliquem quacunque ratione significantibus", si cadentis et ecclesiasticae Graecitatis scriptorum, non item, ut vel hic Eusebii locus docet. Cf. *Matthiae* Gr. §. 558. *Rost.* Gr. §. 130. p. 669. *Krauer.* ad Plutarch. Phoc. c XXIII. p. 60. Rectius igitur *Passov.* Lex. sub v. φέρω: „φέρων *bezeichnet auch, besonders bei den Zeitwörtern gehen, kommen u. dgl. wie* φερόμενος *die Leichtigkeit, Schnelligkeit oder Hast der im Hauptverbum liegenden Handlung*" etc. Burton. autem ad h. l. ne γρῦ quidem dixit. — p. 206. v. 1. Πυθαγορίοις Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. — p. 207. v. 2. ἐξ Ἑλλήνων φησὶ iidem codd. praeter G. v. 10. τοῖς πολλοῖς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. 12. 13. κείσθω Med. Fuk. Sav. Dr. — p. 208. v. 4. πρὶν ἢ ἐμὲ Dr. Maz. et K. sec. coll. Gron. — p. 210. v. 6.

'Ὠριγένης post ἀνὴρ om. Sav. G. H. I. K. Ven. etc. v. ult. ἀπετέλει Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I.

C. 20. p. 211. v. 6. a fin. ἐκκλησίαν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. Nic. Burt. v. 4. a fin. συγγραμμάτων Sav. H. I. K. Burt. Cf. Vales. ad h. l.

Cap. 21. p. 213. v. 9. Μεθ' ὃν — ἐγχειρίζεται om. Dr. v. 10. ἔτεσι πέντε scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Nic. cum Burt. τὴν λειτουργίαν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. — p. 214. v. 1. διδασκαλίου iidem codd. et I. K.

C. 23. p. 217. v. 1. μυρίας ὅσαις οὐ προτροπαῖς ταῖς διὰ λ. Dr. οὐ pro οὖν praeter Maz. in marg. I. a sec. m. K. Suid. οὐ ante ταῖς om. Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Suid. Burt. ad h. l.: „Observabit lector confusionem inter οὖν et οὐ: offendebant, ut suspicor, librarii ad lectionem satis inusitatam μυρίαις ὅσαις οὖν, et vocabulo οὖν in οὐ converso, necesse erat posterius οὐ ante ταῖς expungi.“ Recte quidem. Idem vero quomodo addere potuerit haec: „Hac fretus auctoritate Strothius dedit οὐ προτροπαῖς ταῖς — μόνον“, non satis video.

C. 24. p. 219. v. penult. ἀλλὰ ante καὶ cum E. G. I. K. Nic. om. Burt., ἀλλὰ a librariis intrusum ratus, qui remotiorem apodosin οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ non observaverint. At magnopere, vereor, ne parum recte, siquidem οὐ μὴν ἀλλὰ καί, *nihilominus*, *gleichwohl*, non habet sedem suam in apodosi praeeunte οὐ μόνον. Vid. *Baehr.* in *Creuzer.* melett. III, p. 78 sq. et ad Plutarch. Philopoem. c. XIX. p. 69.

C. 25. p. 221. v. 3. a fin. μέν γε E. H. I. K. Burt. — p. 222. v. 6. Οὐελεσμὼθ Maz. I. K. Dr. Burt. v. penult. Ἐλεαδδεβαρεὶμ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Burt. ἔλλε ἀδδεβαρὶμ H. ἔλλε ἀδδεβαρὶμ E. ἐλλεαδεβαρὶμ P. Reg. — p. 223. v. 1. ἐν ἑνί, Σαφατεὶμ Burt. scripsit recte, ut videtur, haec annotans: „Lapsi sunt Readingius et Strothius in citando Valesio pro lectione σαφητεὶμ in A. B. C. D. Valesius enim scripsit σαφετεῖμ, in quo ipse lapsus est. C. enim diserte legit σαφατεὶμ [Dr. ἐνιωσαφατεὶμ, ut Med. Maz. Fuk. G. K.]: primam igitur syllabam σα in omnibus his codd. habemus, A. B. C. D. E. F. (F., id est, Sav. ἐνιωσαφυεὶμ, E. ἐνιωσαφτεῖν, A, id est, Reg. ἐν ἰωσαφθεῖν] G. I. K. [et Dr.] Literas ενενι quas librarii alii aliter pro parte Hebraicorum nominum acceperunt, post Valesium pro ἐν ἑνί, *in uno* sc. *volumine* accepi.“ v. 2. Οὐαμμὲλχ Reg. E. Dr. P. Nic. Burt. commate posito post ἑνί. Val. lectio est in H. v. 4. Δαβρηϊαμεὶν Reg. Med. Maz. E. Sav. G. I. K. P. Burt. Val. lectio est in H. Βαβρὴ ἰαμὶν Dr. v. 6. Σφαρθελλεὶμ Burt. his adscriptis: „Ita A. E. G. I. K. [et P.] σφαρθιλὶμ Nic. ἐφαρθελλεὶμ Med. Maz. Fuk. Sav. [ἐφαρθελεὶμ Dr.] σέφερ θιλλὶμ edd. H. sed in hoc loco, ut in ceteris, fidem collatoris huiusce codicis suspicor, qui Hebraica haec vocabula neglexisse videtur, Valesii quoque oscitantes oculos iterum doleo: citavit enim [vid. not. 6.] codd. A. B. C. D. ut qui legant ἐφαρθωελλεὶμ: sed in C. diserte scribitur ἐφαρθελλεὶμ, et in F.

ἐφαρθελλείμ: nullus igitur dubito quin caeteri codices, A. B. D. ita legant." v. 7. Μελώθ ex Reg. Med. Maz. Fuk. E. G. H. I. K. [P.] dedit Burt. μεθώλ Sav. μεσλώθ Nic. Κωὲλθ Reg. Med. Maz. Fuk. E. Sav. I. K. P. Burt. κωλθὲθ G. ὀχοὲλθ H. Post ἄσμα ἀσμάτων Burt. addidit οὐ γὰρ ὡς ὑπολαμβάνουσί τινες, Ἄσματα Ἀσμάτων. Cf. not. 8. v. 8. Ἰεσσία Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. P. Burt. v. 9. Ἰερεμία Burt. nihil tamen monens de lectionis varietate. Ἰερεμία est in Dr. Statim post bis Ἰεζεκιὴλ ex Reg. Maz. E. I. K. Nic. Burt. scripsit. v. 11. Σαβαναὲλ Med. Maz. Fuk. Dr. E. Sav. G. I. K. Burt. σαρβαναιὴλ H. σαβανεὲλ Reg. P. v. 13. εὐαγγέλιον delendum ex Med. Maz. Fuk. Dr. Sav. G. H. I. K. Nic. cum Burt. v. penult. εἶναι pro εἰδέναι Reg. E. G. H. P. Steph. Burt. — p. 224. v. 6. ὃν Dr. Burt., qui nullam plane scripturae Valesii facit mentionem. — p. 225. v. 2. γεγενῆσθαι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. v. 10. ἐπὶ τὸ στῆθος λέγειν iidem codd. Nic. Burt. v. 14. Καταλέλοιπε καὶ Med. Maz. Fuk. Sav. E. I. K. Nic. Burt. — p. 226. v. 2. τινος post σχολιογραφήσαντος addendum ex Maz. I. K. Dr. cum Burt., qui Sav. H. quoque confirmare ait hanc lectionem omittendo verba τὰ ἀποστ. — σχολιογ. propter repetitum scilicet τινος.

C. 26. p. 228. v. 2. διδασκάλιον Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. etc.

C. 27. p. 229. v. 3. ὡς ἔπος εἰπεῖν ex Reg. E. G. H. I. K. P. om. Steph. Burt. male. Nic. σχεδὸν τὸν πάντα χ.

C. 28. p. 230. v. 5. ἐπὶ δέκα ἔτεσι Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Burt.

C. 29. p. 231. v. 6. Φλαβιανὸς Reg. Dr. P. semper. v. 9. παραδοξότερα Dr. v. 6. a fin. ἀθρόως Burt. ἀθρόον Reg. P. Steph. Str. v. pen. ὁμόσε om. E. G. H. I. K. Burt. — p. 232. v. 4. ἐπὶ τρισὶ — ἐκτελέσαντα om. Reg. E. G. H. I. K. Burt. v. 5. παρειληφότος Reg. E. G. H. I. K. P. Burt. τῆς omisso δὲ iidem codd. et Burt.

C. 30. v. 4. a fin. ἀπὸ τῆς Med. Maz. Fuk. Sav. H. Dr. v. ult. τούτου Reg. E. G. H. I. K. P. Burt. — p. 233. v. 5. λόγια post θεῖα om. E. G. H. I. K. Sav. etc. Burt.

C. 31. p. 233. v. ult. Ὠριγένῃ Dr. — p. 234. ὡς om. ἂν Reg. E. G. H. I. K. P. Burt. v. 2. Σουσάνναν Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt. — p. 235. v. penult. Ἀριστίδην Dr. — p. 236. v. 1. τὴν τῶν εὐαγγελιστῶν συμφωνίαν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Burt. Cf. *Winer*. Gr. N. T. p. 116 sq.

C. 32. p. 236. v. ult. ἱεροῦ μάρτυρος est in E. G. H. I. K. Dr. quoque.

C. 33. p. 238. v. pen. ἰδίας I. a sec. m. οὐσίαν Sav. — p. 239. v. 1. αὐτὸ E. An forte scribendum αὐτὸ μόνον? Cf. I, 1. not. 14. v. 4. ἔχει G. Dr. Sav. v. 6. καὶ ἀποδείξει — αὐτὸν om. E. G. H. v. 8. γε om. Dr.

C. 34. p. 241. v. 6. a fin. μετασχεῖν est in G. H. I. a pr. m. K. quoque.

C. 35. p. 242. v. 2. δεκαὲξ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. ἑκκαίδεκα H. ἑξκαίδεκα Reg. E. P. Quodsi δεκαὲξ legatur in Med. Fuk. quoque, ut legi in Maz. Sav., Burtoni qui denuo contulit hos codd., credendum est, Valesium ex sola coniectura scripsisse ἑκκαίδεκα statuendum esse videtur. v. ult. ἀπολαμβάνει Dr. rectius. Cf. *Gersdorf.* ep. crit. p. VII. extr.

C. 36. v. 4. a fin. ἅτε δὴ scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. cum Burt. — p. 243. v. 2. Ἐπικουρίου Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. v. 5. τὸν ἀριθμὸν ἑκατὸν iidem codd. (praeter E) et I. K.

C. 37. v. 3. a fin. κινήσας τε Maz. Dr. E. H. I. quoque.

C. 38. p. 247. v. 5. καταπεπτωκέναι Sav. Dr. H. I. K. quoque.

C. 39. p. 248. v. 3. a fin. κλοιῷ om. E. I. K. καὶ om. Dr. Sav. G. — p. 249. v. 1. κατασπώμενος Dr. H. I. K. etc.

C. 40. p. 249. v. ult. ἐπ' ἑμαυτοῦ Reg. E. G. H. I. K. Dr. P. — p. 250. v. 5. τοὺς ποταμοὺς, τὰς ὁδοὺς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. penult. ἔχειν iidem codd. — p. 251. v. 12. ἀπήντετο Reg. E. H. K. P. ἀπηντᾶτο I. Burt. ἀπήντα Dr. G. etc. χορητικῶν Dr. v. 3. a fin. ἀπὸ συνθήματος H. K. Dr. etc. ὑπὸ συνθήματος E. ὑπὸ συνθήματι G. I. P. etc. v. pen. ἐπεισπεσόντες Reg. E. G. I. P. ἐπισπεύδοντες Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. K. — p. 253. v. 3. a fin. τῶν χειρῶν Dr. v. penu't. γενόμενοι om. Reg. E. G. I. K. P. Burt. — p. 254. v. 1. ἐπήγαγον Dr. v. 2. διεξέρχεται delendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. cum Burt.

C. 41. p. 254. v. 4. a fin. τῇ om. I. K. — p. 255. v. 4. ἀναῤῥιπήσας Dr. v. 5. τὴν θρησκείαν τῶν δαιμόνων post εὐσέβειαν habet Burt. his adscriptis: „Verba suspecta uncinis inclusit Strothius, omiserunt Zimmermannus et Heinichen, ipse dubitans revocavi: leguntur enim in omnibus nostris codd. [et Dr.] excepto solo I. in quo posterior manus καὶ θεραπείαν substituit." v. 6. μὲν om. Reg. E. G. I. K. v. 7. Μητρᾶν Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Nic. Burt. v. 10. ἀπαγαγόντες Med. Maz. Fuk. Sav. ἐπαγαγόντες G. v. 11. ἀγαγόντες Burt. qui ἀπαγαγόντες esse ait in solo H. scire se negans, unde Val. ἀπαγαγόντες in textum admiserit, quippe qui cod. H. nunquam viderit. Sed unde tandem ipse Burt. compertum habeat, ἀπαγαγόντες ne in Med. Fuk. quidem extare, equidem non magis scio. Cf. Varr. Lectt. ad h. l. p. 321. Cod. Dr. ἀγαγόντες. — p. 256. v. 3. κατακαύσειν Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. v. 4. a fin. τοῦτον τὸν τρόπον ἤκμασε Dr. ἤκμασε τοῦτον τὸν τρόπον Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. — p. 257. v. 4. παρὰ βραχὺ E. G. H. I. K. P. etc. Burt. — p. 258. v. 14. ἐπὶ Dr. Sav. G. I. K. ἐλθεῖν iidem codd. v. 21. αὐτὸν om. Dr. Sav. rectius. — p. 261. v. 3. ὅτι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. H. I. K. Burt. ἂν post μηδὲν add. Dr. v. 4. φθέγξεται E. φέγξεται Reg. P. φθέγξεται praeferendum duco. v. 5. σεμνοτάτη Med. Maz. Fuk. Sav.

Dr. G. I. K. v. 7. καὶ Ἀμμωνάριον ἑτέρα om. Burt. his adscriptis: „Solus ex antiquis Rufinus ita legit, tacent enim omnes nostri codices [et Dr.]; quibus fretus interpolationem expunxi: neque observationem Valesii moror, quod sc. Dionysius *quatuor* mulieres fuisse indicavisset: *hae enim quatuor* πυρὶ διεχύθησαν, *caeterae vero, inter quas Mercuria et Dionysia*, σιδήρῳ τεθνᾶσι. *Diversae igitur erant hae et illae.*" Sed quid dicendum est de Ammonaria, ἁγίᾳ παρθένῳ, quam primo loco posuit Eusebius? v. 10. βασάνους om. Reg. E. G. H. Burt. — p. 262. v. 5. ἀπολυσάμενος Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. (I. K. sec. coll. Gron.). v. ult. δοκιμάζοντας Dr. Med. Maz. Fuk. Sav.

C. 42. p. 263. v. 7. ὧν scribendum. v. 9. ἐκέλευσε Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. v. 7. περιγενόμενοι Burt. qui: „Nescio, inquit, unde Valesius ὑπεργενόμενον duxerit, quem secutus est Zimmermannus: solus enim e nostris ita legit H., quem Valesius nunquam viderat." Cf. supra ad c. 41. p. 254. v. 4. a fin. Ἀράβων Dr. Sav. Ἀραβικὸν G. v. 3. a fin. ἐδυνήθησαν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. οὔτεδυν. H. v. ult. εὗρον om. E. H. P. Burt. — p. 264. v. 2. ἐλυτρώθησαν Dr. μέχρι καὶ νῦν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr.

C. 43. p. 267. v. 9. σὺν τοῖς αὐτῷ ἐπαρθεῖσι Dr. τοῖς σὺν αὐτῷ συνεπαρθεῖσι Med. Maz. Fuk. I. K. τοῖς σὺν αὐτῷ ἐπαρθεῖσι Sav. v. 15. πᾶσι om. Reg. E. G. H. P. Burt. v. 5. a fin. ἐπισκόπων post Ἀφρικὴν add. Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. I. (in marg. sec. collat. Gron.) etc. v. 4. a fin. πεπειραμένους Dr. Reg. E. Sav. G. P. Cf. Vales. ad VIII, 2. not. 5. ἐφαίνετο Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. — p. 268. v. 5. γέγονε G. Dr. γεγόνοι I. K. ἐγεγόνοι E. ἐγεγόνει Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. H. γεγόνει Burt. secundum Eusebii quidem dicendi consuetudinem, sed contra codd. auctoritatem. — p. 269. v. 5. Σιδώνιος Burt. cum omnibus codd. praeter E. Nic. v. 11. τὰς ψευδολογίας Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Et paulo post τὰ πονηρεύματα Dr. Sav. I. K. — p. 270. v. 5. ἀγαπητὲ ἀδελφὲ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Syncell. v. 9. ῥιφεὶς edd. et codd. — p. 273. v. pen. leg. δεσπότου. — p. 271. v. 1. ῥαδιουργίας codd. praeter G. Burt. v. pen. ὡς om. Reg. E. G. H. I. K. P. Sync. — p. 274. v. 8. ἠγωνίσθαι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. — p. 275. v. ult. τούτων Sav. I. K. etc. — p. 277. v. penult. χεῖρα scribendum cum Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. — p. 278. v. 1. κλίνῃ Reg. E. G. I. K. Nic. Steph. Burt. — p. 279. v. 1. χείριστον τούτοις Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. v. penult. ἀφιεὶς Reg. E. G. I. a sec. m. K. P. Burt. — p. 281. v. 1. καταράσαιτο Burt. E. G. Dr. H. I. K. etc. ἀντὶ τοῦ λαμβάνοντα τὸν ἄρτον εἰπεῖν ἐκεῖνον Dr. — p. 284. v. 3. καθεῖς Burt. sed falso in nota: „καθεὶς, inquit, edd. caeteri *omnes.*" καθεὶς Dr. ἐπισημαινόμενος Maz. Dr. I. K. sed sec. coll. Gron. I. K. ἐπισημαίνομεν.

C. 44. p. 284. v. 9. a fin. πολλά τε καὶ ἄλλα Reg. Med.

Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. P. Burt. v. 7. a fin. leg. μαρτυρησάντων. — p. 285. v. penult. με ex G. om. Burt.; κατέχετε enim *moramini* vertendum esse. — p. 287. v. 1. ἔδωκεν Sav. Dr. G. I. K. Nic. Zimm. etc.

C. 45. p. 289. v. 5. ἀδελφότητα Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt. ἐκκλησίαν Reg. E. P. v. 9. ἐὰν Burt. ex iisdem codd. praeter K. qui omittit cum G. et I. a sec. m. — p. 290. v. 3. πείσαις Reg. E. G. I. a sec. m. K. P. πείσαιο Maz. H. Dr. πείσας Sav.

C. 46. p. 290. v. 1. τοῖς κατ' Αἴγυπτον Maz. Dr. G. I. K. Burt. recte. τῆς Sav. πρὸς τοὺς Reg. E. v. 3. a fin. αὐτοῦ ποιμνίου Reg. E. G. Burt. v. ult. ἐπίστατο (ἐφίστατο?) Dr. Θημμίδρης Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. Cf. VII, 5. — p. 291. v. 2. Μερουζάνης Reg. E. H. I. K. Burt., qui haec annotavit: „Valesius citat codices B. C. D. pro lectione Μερουαζάνης; et inter V. L. ad calcem ed. Steph. scribitur μερουαζάνης, uti etiam legit F. in quo typographi errorem suspicatur Strothius — et in sua editione μερουαζάνης posuit. Sed vero error, ni fallor, ipsius Strothii est: diserte enim in cod. F. scribitur μερουαζάνης, quod etiam Stephanus in codice Medicaeo reperisse videtur. Debuerat igitur Valesius μερουαζάνης scripsisse in citandis codicibus B. C. D. Μαρουζάνης G." — p. 291. v. penult. et ult. θαυμάσιος ex Reg. E. G. H. P. etc. scripsit Burt. his adiectis ad h. l.: „Heinichen lectionem μακάριος defendit: nesciebat vero codicum auctoritatem sententiae suae oppositam esse." μακάριος est in Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K.

Lib. VII. prooem. v. pen. αὖθις ἡμῖν ὁ Ἀλεξανδρέων Dr.

C. 1. p. 295. v. ult. τοῖς om. Med. Maz. Fuk. Sav. G.

C. 2. p. 298. v. 6. a fin. Τούτῳ τὴν πρώτην ex Reg. E. H. I. K. recte scripsit Burt. quamvis Val. lectio extet in Maz. Dr. et Sav. G. τούτῳ δὴ τῷ Στεφάνῳ τὴν exhibeat. Videntur enim verba δὴ Στεφάνῳ e margine irrepsisse.

C. 4. p. 300. verba ultima Γράφει δὲ ὧδε om. Dr.

C. 5. p. 303. v. 3. leg. δοξάζοντες. v. 5. ἐγχαράξας Dr. etc. — p. 305. v. 1. αἱρέσεων E. G. H. Dr. etc. v. 2. ἀπολούσασθαι Dr. Burt.

C. 6. v. pen. ἐν ταὐτῷ G. H. I. K. Dr. etc. — p. 306. v. 2. περιέχοντος Maz. Dr. I. a pr. m. K. Nic. v. ult. θεοῦ πατρὸς καὶ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. etc. θεοῦ καὶ πατρὸς Reg. E. πατρὸς sine καὶ K. — p. 307. v. 2. καὶ πρωτοτόκου Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K.

C. 7. p. 309. v. 8. a fin. συμφύρεσθαι cum sit in G. I. K. Dr. quoque, praeferendum nunc existimo vulgatae scripturae. v. 7. a fin. αὐτῷ secundum Burt. est in solo G. H. — p. 311. v. ult. πνεύματος om. Dr. E. G. H. I. K. et Sav. quoque secundum Burt. qui ipse illud eiecit. Quodsi est eiiciendum, ad ἁγίου supplendum βαπτίσματος. Cf. not. 6. — p. 313. v. 5. πρεσβείου E. G. H. etc.

C. 8. p. 316. v. 1. καὶ Reg. E. G. I. K. etc.

C. 9. v. pen. καὶ ante συμβούλης est in Dr. G. I. K. quoque. v. ult. σφάλλομαι Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. — p. 317. v. 2. πρὸ post οἶμαι δὲ καὶ om. E. G. I. K. Burt. v. 5. τῶν ἀποκρίσεων ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. dedit Burt. Cf. not 3. v. 10. νῦν post ψυχὴν om. Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. Burt. — p. 319. v. 3. Ἰησοῦ Χριστοῦ om. Reg. E. G. H. Burt. v. 3. ἐξ ὑπαρχῆς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. v. 5. ἐλπίδος E. G. I. K. P. etc. Burt.

C. 10. p. 321. v. 1. οὗτος quod coniiciente Strothio scripsi, confirmat cod. Sav. teste Burt., qui tamen οὕτως retinuit. Idem pro ἕως scripsit ὡς μὲν cum Reg. E. G. I. a pr. m. K. P. — p. 324. v. 3. a fin. διακόπτειν Reg. E. G. K. Dr. etc. v. pen. εὐδαιμονήσοντας Dr. G. H. K. etc. εὐδαιμονίσαντας Dr. — p. 327. v. 4. ηὐτύχει Dr. I. K. etc. v. 5. υἱέων Reg. E. P.

C. 11. p. 328. v. 11. ἐπεὶ Reg. E. G. P. ἐπειδὴ Burt. etc. v. 12. ἀνακηρύττειν E. ἀνακρύπτειν P. Reg. ἀνακαλύπτειν Burt. etc. — p. 329. v. 1. μακρὰν τοῦ E. G. I. a sec. m. K. Burt. male. Vid. not. 4. v. 3. σέβω ex Reg. E. H. cum Steph. scripsit Burt. non minus male. Nimirum si σέβων legatur, pro οὐδ' ἂν scribendum fore putavit οὐκ ἂν, quod ipsum sit in I. a sec. m. eaque correctione confirmari scripturam σέβω. — p. 330. v. 6. ἕνα θεὸν τὸν δημ. Maz. D. rectius. v. 7. ἐγχειρίσαντα scribendum ex G. H. Dr. cum Steph. Str. Zimm. Burt. v. 8. leg. θεοφιλεστάτοις. v. 19. καὶ — Κεφρώ· τοῦτον γὰρ om. Dr. v. ult. συναγαγεῖν bis Dr., priori loco Maz., posteriori Med. Maz. Fuk. Sav. — p. 331. v. 4. ὡς εἶπον ex E. G. H. etc. scripsit Burt., quod vertendum esse ait: *ut tum illis dicebam.* ὡς εἰπεῖν recte cod. Dr. quoque. v. 6. συνιόντων Dr. — p. 332. v. 8. a fin. παραθυμίας esse in Reg. Med. Maz. Fuk. E. Sav. G. I. K. et probabiliter in H. ait Burt. Itaque quomodo idem Val. typographos inconsulto illud dedisse pro παραμυθίας inde suspicari potuerit, quod Readingus tacite παραθυμίας mutaverit in παραμυθίας, non satis video, et minus etiam intelligo, quo iure typographos me expressisse dicere potuerit, qui ipse παραθυμίας in textu retinuerit. — p. 334. v. 6. a fin. εἶδεν Dr. Sav. — p. 337. v. 7. 8. καὶ — τῇ γραφῇ delendum ex Reg. E. G. H. I. K. P. cum Burt. v. 9. οὐ μικρὸν Dr. H. I. K. etc. σμικρὸν Reg. E. G. P. ἐκκλησίας om. Reg. E. H. Burt. v. 13. ὁ σὺν αὐτῷ scribendum ex omnibus codd. praeter H. cum Steph. Str. Burt.

C. 13. p. 340. v. 7. τῶν τόπων Dr. v. 15. ὑμῶν Dr. Med. Maz. Fuk. Sav.

C. 14. p. 341. v. ult. ἡμᾶς leg. pro ὑμᾶς.

C. 15. p. 342. γίνεσθαι τόπου σχολάζοντος. Ἐπὶ Burt. Vid. not. 3. — p. 343. v. 1. εἴη γνώμης leg. ex Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. v. 6. μικρόν τι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. v. 7. χλανίδος Dr. Burt. etc. v. 9. τῶν εὐαγγελίων Dr. v. 10.

ἀμελητὶ Dr. — p. 344. v. 1. ἐκεῖθεν om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. Val. ὡς εἶχεν om. H. Nic.

C. 16. p. 344. v. 4. a fin. τε post λαμπρᾶς delendum, quod nescio quomodo in textum irrepsit.

C. 17. p. 345. v. 4. a fin. καταπεπληγμένους Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. rectius. v. ult. ἐλέγξαι iidem codd. praeter Dr. G., et Burt.

C. 18. p. 346. v. ult. αὐτῆς om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. — p. 347. v. 3. δὲ om. ex iisdem codd. (praeter Dr.) et I. K. Burt. v. 3. a fin. ἀπαραφυλάκτως Dr. Burt. etc.

C. 20. p. 350. v. 2. Φλαουΐῳ Med. Maz. Fuk. Dr. H. I. K. Burt.

C. 21. p. 351. v. 5. ἐπισκόπων G. I. K. fortasse rectius. — p. 352. v. 1. παροικοῦντας Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. Burt. v. 7. ὑπερόριον iidem codd. (praeter I. K.) et G. v. 3. a fin. καὶ ante ἀτριβοῦς om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. pen. ἄπειρος E. G. H. K. Dr. etc. — p. 353. v. 1. καὶ ὧν κ. τ. λ. De hoc impeditiori loco haec adscripsit Burt.: „Hunc locum (nisi ipse caecutiam) minime intellexerunt interpretes. — — Puncturam [?] igitur Valesianam sequor, et relativum ὧν ad ἐκεῖνοι (sc. Israelitae) referendum est, ita ut totus locus hanc interpretationem accipiat: *Et maris illius, quod utpote seissum et circumvallatum Israelitae pro tramite habuerunt, (quorumque in tramite Aegyptii submersi sunt,) portus tranquilli et placidi imago fiunt.* Eusebius vult dicere mare rubrum, quod ἱππήλατον et tanquam λεωφόρος erat Israelitis, Aegyptios submersisse.“ Post ἱππήλατον comma posuit Burt. v. pen. Μωϋσῇ I. K. etc. Burt. Μωσῇ E. H. Nic. Μωυσεῖ G. — p. 354. v. 4. αἵμασι Dr.

C. 22. p. 359. v. ult. καὶ ὄφελον γε εἷς· πολλὰ κ. τ. λ. ex G. etc. scripsit Burt., rationes quas ego attuli, ut hanc scripturam nullo modo admitti posse demonstrarem, sic scilicet infregisse sibi visus: „Heinichen contendit voc. εἷς in hoc loco ineptum esse: hoc enim adhibito debuisse Dionysium in sequentibus dixisse, *non solum unum funus, sed plura in quaque domo fuisse.* Imo vero Dionysius hoc ipsum diserte declarat: dicit enim Christianos etiam ante morbi tempora a gentilibus *vexatos esse et trucidatos*: (θανατούμενοι) plura igitur uno funere in domibus Christianorum *fuerant.*“ At enimvero ego affirmavi, si καὶ ὄφελον γε εἷς scripsisset Dionysius, dicendum ei fuisse: „*sunt* enim adeo in quaque domo plura funera, non solum unum funus, vel: multa enim mala *nunc etiam accidunt.*“ Illud non affirmavi, dicendum fuisse Dionysio: *fuerant* in quaque domo plura funera, vel: multa mala iam *acciderant.* Nam hoc quidem non magis dicere illum potuisse, manifestum est. Neque vero quae de verborum collocatione dixi, Burton refutavit. Denique nostra scriptura confirmatur cod. Dr. et E., cod. autem Reg. scripturam et H. K in quibus ἐπὶ πολλὰ legitur, ipse Burt. negat admitti posse. — p. 361. v. 3. ἐλυμήνατο Dr. — p. 362. v. 4. πάντων om. Reg. E. G. Dr. H. I.

K. P. Burt. qui πάντων ex 1 Cor. IV, 13. in textum intrusum esse putat. v. 4. a fin. γενόμενον Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. Nic. v. pen. ὀφθαλμοὺς om. τοὺς Maz. Med. Fuk. Sav. G. H. I. K. Nic. Verba καθαιροῦντες — — διατιθέντες om. Dr. — p. 361. v. 1. καὶ νοσεῖν τε Maz. Med. Fuk. Sav. Dr. v. pen. leg. κατ' Αἴγυπτον. — p. 365. v. 5. ἐπιμιμνήσκεται Maz. Dr. G. I. K.

C. 23. p. 366. v. 3. ὁ προανατείλας ἥλιος Reg. E. I. K. P. ὁ προεπανατείλας ἥλιος G. ὁ ante προανατείλας om. Sav. προςπελάσας Sav. Dr. E. G. H. I. K. etc. — p. 367. v. 1. ὁ Μακριανὸς Sav. Dr. H. I. K. etc. v. 2. ὥσπερ ἦν om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 370. v. 1. ῆ Burt., quanquam ne Cast. quidem habere ῆ sed ἢ contra Strothium ad h. l. affirmans. G. ῆ, in E. plane omittitur. Negat autem Burt. se vertere posse mecum locum ita, quasi scripsisset Dionysius μᾶλλον ἢ πρὸ [τοῦ] ἀναπαύσασθαι αὐτόν. Sed quamquam paulo insolentior, tamen ferenda mihi videtur βραχυλογία illa, quae si legatur ῆ, existit. — p. 371. v. 1. τε ex Reg. E. G. H. P. scripsit Burt. φαίνεται Dr. v. 5. a fin. ἐλπίζειν Dr. G. H. I. K. etc. v. penult. Ἀρσενοίτῃ Reg. E. Sav. G. I. K. P. Nic. Burt. qui falli Valesium, citantem Nicephorum pro lectione Ἀρσενοείτῃ ait. — p. 372. v. 11. καὶ ante φιλονείκως om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. εἰ μὴ iidem codd. praeter I. K. in quibus pro καὶ μὴ est δὲ μή. Reg. E. G. εἰ καὶ μή. v. 12. φαίνοιτο Reg. G. — p. 373. v. 1. αἴροι E. G. I. a pr. m. K. Burt. v. 2. καὶ ante ἀνυποκρίτως om. Dr. v. 7. διαλέξεσθαι Reg. E. Sav. I. a sec. m. K. P. Steph. Str. Burt. — p. 374. οἱ μὲν pro οἱ παρόντες E. G. I. K. Cast. Burt. qui: „Apodosis, inquit, phrasi οἱ μὲν in iis Dionysii verbis continebatur, quae Eusebius adiicere supersedit: quod non perspicientes librarii παρόντες substituerunt.“

C. 25. p. 374. v. 5. σφόδρα Reg. E. H. I. a pr. m. K. Burt. — p. 375. v. 14. τὸ πλέον leg. ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. cum Burt. — p. 376. v. 4. a fin. συνθοίμην debebam scribere cum Val. ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. Vid. *Matthiae* Gr. §. 213. *Krüger.* ad Xenoph. Anab. I, 9, 7. συνθείμην Reg. E. I. a sec. m. K. P. Nic. Steph. Str. Burt. συνθαίμην G. εἶναι τοῦτον Dr. Sav. — p. 377. v. 4. ταῦτα λέγει πάλιν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. v. 5. ἐν ἀρχῇ ἑαυτὸν iidem codd. praeter G. et Burt. v. 10. a fin. ἅπαξ Med. Maz. Fuk. Sav. H. v. 3. a fin. μὲν γὰρ iidem codd. (praeter H.) et Dr. I. K. — p. 378. v. 1. post μαθητὴν et ante οὐδὲ add. οὐδὲ τὸν ἀναπεσόντα ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ. v. 11. καὶ δὴ om. καὶ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. K. — p. 379. v. 2. ἀπὸ τῶν ῥημάτων leg. ex iisdem codd. et G. I. cum Burt. v. 6. a fin. διὸ Burt. v. 5. a fin. ὃ om. Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. iidemque et Dr. legunt καὶ μαρτυροῦμεν, et ἀπαγγέλλομεν καὶ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. v. 3. a fin. καὶ ὑμῖν iidem codd. — p. 380. v. 1. ὑπομνήσωμεν Dr. etc. ὑπομνήσομεν E. G. H. I. K. etc.

v. 6. leg. φυλάσσειν. v. 7. leg. ἐπαγγελίας. v. 7. a fin. διὰ τῆς φράσεως E. G. I. K. P. (Val. in translatione) Burt. v. penult. σολικισμὸν Dr. v. ult. ἀμφοτέρους Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Dr. Burt. ἀμφότερα E. H. P. Nic. — p. 381. v. 2. τοῦτον Sav. H. I. K. Nic. v. 5. τε pro μὲν Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt. v. 5. σολικίζοντα Dr. v. ult. τούτων τῶν Dr.

C. 26. p. 383. v. 6. τὴν Πεντάπολιν Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt. v. 4. a fin. καὶ τὰς leg. ex iisdem codd. et Dr. cum Burt. τὰς καὶ H. v. penult. περὶ recte om. iidem codd. et Burt.

C. 28. p. 386. v. 4. εὐπορῆσαι I. K. v. 8. ἐπὶ ταὐτὸν Reg. E. G. I. K. Burt. Cf. infra c. 30 init.

C. 29. p. 388. v. 3. σοφιστὴς H. σόφος Sav. σοφιστοῦ Reg. Maz. E. Dr. G. K. σόφος τῆς I. a sec. m. v. 9. leg. φωράσαι.

C. 30. p. 388. v. 1. ἐπὶ ταὐτὸν Reg. E. I. K. v. 4. αὐτῶν τε Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt. v. ult. ἐπιστολὴ ante Διονυσίῳ om. G. H. I. K.

C. 30. p. 390. v. 4. leg. ὧν ὁ μὲν καὶ ex codd. omnibus cum Steph. Str. Zimm. Burt. v. 5. οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας. Quae Valesius ad haec verba not. 3. scripsit, impugnat censor editionis meae *Jenaische Literaturzeitung* Nr. 101. Iun. 1833. p. 326 sq. cui de interpretatione verborum ὁ τῆς ἐκκλησίας οἶκος infra p. 405. sq. nunc assentior. Minus autem probare possum, quae de Aureliani imperatoris iudicio disputavit Nr. 102. p. 329 sq. v. 9. ἐπαγγειλάμενον Dr. ἐπαγγειλάμενος Sav. v. 11. ἀνεβάλλετο Dr. v. 12. 13. καὶ κύριον om. Maz. Med. Fuk. Sav. Dr. — p. 391. v. 3. μέχρις Dr. v. 11. 12. ὧν ἔτι ἐκσείει Maz. Med. Fuk. Sav. Dr. ἔτι καὶ διασείει I. a sec. m. K. — p. 392. v. 2. οὔτε ὡς Reg. E. G. H. I. K. Burt. ὑψηλὰ φρονεῖ Reg. E. G. H. etc. Burt. perperam. Cf. Dion. Chrys. orat. LXXIX. Vol. II. p. 432 init., ubi pro μεγαλοφρονεῖν minime scribendum quod coniecit *Reiske* ad h. l., μέγα φρονεῖν aut μέγαλα φρονεῖν. — p. 393. v. 2. ἑπομένων Dr. v. ult. σήκρητον G. I. H. etc. σέκρητον et τε pro δὲ Dr. — p. 394. v. 2. ταράττων Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. — p. 399. v. 1. leg. δὲ pro δή. Pro ὅπου Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Nic. που. v. 8. ἔχοι Dr. — p. 400. v. 1. εἰ καὶ E. G. I. K. etc. Burt. perperam. καὶ εἰ recte H. κἂν Dr. — p. 401. v. 6. τὰς ὄψεις Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. v. 7. ὑπερεμπιπλάμενος Dr. Maz. etc. v. ult. ἐμπομπεύοντα H I. K. Dr. etc. ἐκπομπεύσαντα E. P. etc. — p. 404. v. ult. κακοδοξίᾳ Dr. quod praeferendum puto. — p. 405. v. 1. leg. ἐπισκοπῆς. Pro ἐκπεπτωκότος Reg. E. G. H. P. Burt. ἀποπεπτωκότος. — p. 407. v. 2. ἐπιστείλοιεν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 408. v. 2. δέ που scribendum ex iisdem codd. et G. H; cum Burt. παισὶ Dr. H. I. K. etc. Burt. v. 3. διαδέχεται om. E. H. I. K. etc. Burt.

C. 31. p. 409. v. 1. δαιμονιώσης E. G. I. K. etc. Burt. — p. 410. v. 5. ἀπεσβηκότων ἀθέων Dr. G. I. K. etc. Burt. rectius.

C. 32. p. 413. v. 2. ἑαυτὸν Maz. Dr. I. K. a pr. m. Pro ἐπιτροπῇ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I..K. ἐπίτροπον et quidem post βαφῆς habent, quod praestare videtur. — p. 414. v. 3. leg. Ἀλεξανδρεύς. v. 5. τά τε πρῶτα Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. Burt. v. ult. αὐτὸν λόγος Maz. Dr. fortasse rectius. — p. 415. v. ult. Πυρουχείου Med. H. Πυρουχίου Sav. G. Πιρουχίου Maz. Dr. I. a sec. m. Προυχείου P. et in margine Πυρουχίου. Βρουχίου K. Nic. — p. 417. v. 8. τῶν ἐν τῇ Reg. E. G. I. K. Steph. Str. Burt. v. 7. πάσχοντας pro πάντας I. K. — p. 418. v. 3. τούτων Reg. E. Sav. Dr. G. I. K. Steph. Str. Burt. v. 7. τῇ quod coniecit Val., comprobatur cod. H. et recte in textum recepit Burt. τὴν Sav. G. I. K. etc. τῆς Reg. E. P. v. pen. Ἀπριλλίων Reg. E. Sav. G. I. K. Burt. — p. 419. v. 6. καὶ τελευταῖον om. Dr. v. 11. τε om. E. Dr. μάλιστα τε Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 421. v. 4. ζωόφορον κύκλον Dr. Steph. v. 11. ἡ σελήνη Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. Steph. Str. Burt. — p. 423. v. 4. a fin. προνοούμενος Dr. H. etc. προμνώμενος E. G. I. K. et P. ubi ad marginem idem invenitur scholium quod in Reg. Cf. Plutarch. morall. T. I. P. I. p. 134. B. ed. *Wyttenb.* οὐκ ἀνηκοῖαν οὐδὲ κουφόνητα προμνεώμενος, ἀλλὰ τῶν λόγων τοὺς φαύλους φυλάττεσθαι παραινῶν. v. ult. Παῦλον Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Nic. Burt. — p. 424. v. pen. τῶν τῆς Sav. E. I. K. etc. Paulo antea leg. φιλανθρωπίας. — p. 425. v. 2. Θεότεκνον σπουδαιότατα scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. I. K. Burt. — p. 428. v. 3. πολυμαθείας G. H. etc. πολυμαθίας Dr. I. v. pen. ἂν εἶπες G. H. I. K. Dr. etc. εἶπες ἂν P. — p. 430. v. 5. διδασκάλιον Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. a pr. m. K. — p. 432. v. 2. ἕως ἐπὶ Med. Maz. Fuk. Sav.

Tom. III.

Lib. VIII. prooem. v. 4. a fin. βίβλοις Sav. Dr. v. 3. a fin. ἕν τι Sav. Dr. H. I. K. etc. v. ult. ἐντεῦθεν ἡμῖν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K.

Cap. 1. v. 9. a fin. καταγγελλόμενος I. v. 4. a fin. περὶ τὸ θύειν Dr. Sav. E. G. H. I. K. etc. Pro ἡγεμονίας E. semper ἡγεμονείας. — p. 5. v. 6. αὐτοῖς Sav. Dr. G. I. K. etc. τιμιωτάταις Dr. I. K. etc. τιμιώτατος Sav. G. v. 4. a fin. καὶ θεραπείας — τυχούσης soli habent Reg. E. — p. 6. v. 5. ἀνείργειν Steph. Zimm. Reg. E. v. 4. a fin. τὰς ἔρεις Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 7. v. 1. ἐγνώφωσεν Dr. v. 12. θλιβόντων αὐτῶν H v. 14. αὐτὸν Maz. G. H. I. Nic. v. 16. κατέχειν αὐτῷ Dr.

C. 2. p. 7. v. 3. a fin. δῆτα G. H. I. K. Dr. etc. πάντα Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. v. ult. καταῤῥιπτομένους Burt. etc.

— p. 8. v. 2. οὓς μὲν om. Dr. et ceteri codd. praeter Cast. v. 3. οὓς δὲ Reg. E. P. v. 4. addendum λόγον post προφητικὸν. v. 5. αὐτῶν post ἄρχοντας om. Sav. Dr. G. H. I. K. etc. v. penult. διέγνωμεν Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. — p. 10. v. ult. ἐπελαυνούσης Dr. Sav. I. K. etc. — p. 12. v. 2. ἐν om. Maz. E. I. K. sicut infra de martyr. Pal. praef.

C. 3. p 13. v. 9. a fin. ὑπὸ πρώτης Dr. v. 5. διεμαρτύρατο Dr. τῇ φωνῇ Reg. E. P. v. 7. λαμπρυνάμενος I. a pr. m. K. σεμνυνόμενος Reg. E. Cast.

C. 4. p. 15. v. 4. a fin. πλείστους τε Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. 3. a fin. ἀσπαζομένους iidem codd. — p. 16. v. 2. φιλοκρινῶν Dr. Vide quae annotavi X, 4. not. 50. v. 3. εἰ pro ἢ Sav. Dr. v. pen. θεοῦ Med. Maz. Fuk. Sav. I. K.

C. 5. p. 17. v. 8. δημοσίῳ Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. v. 9. διοῖν Dr. v. 10. πόλιν om. Dr.

C. 6. p. 18. v. 7. τιμῆς post ἠξιωμένοι collocant Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. post ἀνωτάτω Reg. Maz. [?] H. post δεσπόταις E. — p. 20. v. 1. δεδήλωκα H. v. 4. a fin. ἀναλίσκοιτο Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Quae scriptura haud scio an vera sit, explicanda illa quidem ex singulari genere attractionis quo ex particula ὡς similiter penderet optativus ἀναλίσκοιτο atque Infinitivus alibi post particulam ὡς cum alio verbo iunctam per attractionem ita ponitur, ut verbo carere videatur oratio. Cf. *Hermann.* ad Viger. p. 745. p. 804. et de loco Rom. III, 8. *Winer.* Gr. N. T. p. 434. 6). Add. Demosth. Olynth. III, 1. τοὺς μὲν γὰρ λόγους περὶ τοῦ τιμωρήσασθαι Φίλιππον ὁρῶ γιγνομένους, τὰ δὲ πράγματα εἰς τοῦτο προήκοντα, ὥστε — σκέψασθαι δέον. Ubi v. *Frotscher.* v. pen. τοῖς πραττομένοις Sav. Dr. I. K. τοῖς προσταττομένοις Maz. G. Burt. τοῖς προστασσομένοις Reg. E. H. v. ult. παρέδωκε Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. quod praefero non minus quam ταῖς βασάνοις in iisdem codd. praeter G. I. K. post τὴν ψυχὴν, non post αὐταῖς positum. — p. 21. v. 3. λόγων I. K. v. 6. οἰκετίας leg. ex Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. P. cum Burt., qui recte observat, Valesium supra c. 2. p. 12. locum hunc citantem scribere βασιλικῆς οἰκετίας eodemque modo scribi infra de martyr. P. praef. Neque aliter supra c. 2. — p 22. v. 3. θείᾳ τινὶ Reg. E. H. I. a sec. m. K. τοσαύτῃ θείᾳ τινὶ omisso καὶ G. τινὶ θειοτέρᾳ Sav. I. in marg. τινὶ Maz. I. a pr. m. θείᾳ et καὶ om. Dr. quod praestare videtur. v. 6. leg. μετὰ τῆς. v. 7. ἀνορύξαντας E. H. v. 8. ὡς ᾤοντο Med. Maz. Fuk. Sav. v. 9. θεοὺς δὴ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. v. 10. ταῦτα μὲν Sav. Dr. — p. 23. v. penult. τε ἔτι Reg. E. G. I. K. P. Burt. — p. 24. v. 1. λείπεσθαι Med. Maz. Fuk. Sav. E. K. I. Burt.

C. 7. p. 24. v. penult. ἀναρίθμους Sav. I. K. Varr. Lectt. Steph. — p. 25. v. 13. τοῦτο γὰρ — ἐφαπτομένων om. Dr. — p. 25. v. 5. ἀποκλίναντός Sav. Dr. v. 6. καὶ ante σχεδὸν om. E. G. H. I. K. Burt. v. 14. τοὺς ἱερωμένους Dr. v. 16.

ἀπὸ τῶν καυτήρων leg. ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. I. K. cum Burt.

C. 8. p. 27. v. 4. a fin. καταβροχισθέντες Burt. et omnes codd.

C. 9. p. 28. in cap. inscriptione φιλομαρτύρων add. Dr. v. 6. σῶμα μέχρις Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 31. v. pen. ἀρχόντων Dr. Burt. — p. 32. v. 1. ποιήσαιντο Dr. et Burt. ad h. l. „Nescio, inquit, quare collator codicum I. K. notaverit in h. l. ποιήσοιντο, nisi scripsisse vellet ποιήσαιντο." v. 5. πάσας Maz. πᾶσαν Sav. ἁπάσας τὰς E.

C. 10. p. 33. v. 3. Ἀπὸ — γραμμάτων om. Dr. G. Sav. etc. Burt., in marg. habent I. K., in H. c. 12. ab his verbis inchoatur. v. 6. μελήσαντες Reg. E. I. a sec. m. K. Dr. P. v. 7. οἱ post μακάριοι om. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. v. 8. ἐπ' εὐσεβείας Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. ὑπὲρ εὐσεβείας G. v. 3. a fin. post λαβὼν H. add. ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γενόμενος. — p. 34. v. 3. a fin. ἔπαιον Reg. E. H. I. K. P. Nic. Burt. — p. 35. v. 13. ἐφ' ἕτερα Dr. — p. 36. v. 3. οὕτω καὶ διανοεῖσθαι Dr. Sav. E. Reg. G. H. I. K. Nic. Burt. v. 6. τεσσάρων om. Med. Maz. Sav. Fuk. Dr. H. I. K. et pro ὀπῶν Maz. Dr. ποδῶν. Burt.: „Si Eusebius, inquit, scripserit τῶν δ'. ὀπῶν, facilior erat librariorum error, et substitutionis ποδῶν pro ὀπῶν in C. [et Dr.]." Cf. V, 1. p. 16. v. 8. ἀνασχεῖν post μὴ add. I. a sec. m. in marg. — p. 37. v. 9. μελήσαντες Reg. E. Dr. P. Nic. v. 14. τῆς τελευταίας Med. Maz. Fuk. Sav. G. v. 16. τὰ ἐν οἷς leg. ex Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. I. K. cum Burt.

C. 11. p. 38. v. 3. a fin. τὸν Χριστὸν sine ἐπὶ πάντων θεὸν Reg. E. G. I. K. P. τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν Χριστὸν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν H. quem cod. secutus est Burt. sic disputans ad h. l.: „Lectori admiranti hunc unicum codicem a me ita observatum esse, Nicephori verba totum hunc locum παραφράζοντος apponam: ἀλλὰ καὶ πόλιν μίαν περί που τὴν Φρυγίαν, αὔτανδρον, σὺν ἅμα γυναιξὶ καὶ νηπίοις ἀθρόαν ὁπλῖται περιλαβόντες, καὶ κύκλῳ πῦρ ἐφάψαντες, πυρὸς ἔργον ἐποίουν. ἔγκλημα δ' ἦν ὅτι καὶ στρατηγὸς καὶ οἱ ἐν πόλει, καὶ ὅλος δῆμος, Χριστὸν ἐπεβόων, καὶ πάμπαν ἀπειθεῖς ἦσαν τοῖς προστάττουσιν εἰδωλολατρεῖν. Haec periphrasis, ni fallor, viam duxit textus Eusebiani corruptioni: Nicephorus enim nihil habet de Phrygiis martyribus *Deum* sine [sive?] *Christum invocantibus* in ipso mortis articulo: hoc ab ipso praetermittitur, et verba Χριστὸν ἐπεβόων respondent ad Eusebiana Χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογοῦντες, *quod Phrygii ante hanc persecutionem fecerant. Non possumus igitur colligere Nicephorum* τὸ *Χριστὸν in priori loco legisse: neque dubito quin librarius quidam hoc vocabulum in margine ad* τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν *e Nicephoro notaverit.* Alii deinde (quos sequuntur B. C. D. F.) Χριστὸν in textum post θεὸν introduxerunt: alii vero, *qui Sabellianismi*

labem reformidarent, si Christus ὁ ἐπὶ πάντων θεὸς vocaretur, verbi ἐπὶ πάντων θεὸν ejecerunt, solumque Χριστὸν retinuerunt, quos sequuntur A. E. G. I. K. [et P.]. Solus H., me saltem judice, veram lectionem servavit, quamvis μαρτυρουμένοις pro ἐπιβοωμένοις substituit. Jortinus nostras (*Remarks on Ecclesiastical History*, vol. 3. p. 174.) τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν καὶ Χριστὸν emendavit, quod Strothius in versione sua expressit, sicut etiam legimus infra, *De Mart. Pal.* 1., μόνον ἕνα θεὸν καὶ μόνον Χριστὸν βασιλέα Ἰησοῦν ὁμολογήσαντες (ubi G. I. βασιλέα θεὸν Χριστόν.) 8, τὸν τῶν ὅλων θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν ὁμολογήσαντας. Nulli vero codices conjunctionem καὶ in hoc loco habent: et Phileas, a nostro citatus in cap. 10. de martyribus Alexandrinis scripsit, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν καθαρῶς τείναντες κ. τ. λ. Ut finem faciam, *nihil in his verbis de Christianismo Phrygiorum martyrum Eusebius loquebatur, sed de appellationibus eorum ad Deum inter moriendum.*" Verumenimvero equidem Nicephorum tantum abest, ut favere Burtonis sententiae censeam, ut maxime repugnare arbitrer. Nicephorus enim si quid invenisset h. l. apud ipsum Eusebium de Phrygiis martyribus vel Deum vel Christum in ipso mortis discrimine invocantibus, vix, credo, illud praetermisisset, unde apparet, eum in verbis τὸν — ἐπιβοωμένους sane Χριστὸν legisse. Nimium lapsus est Burton in eo, quod verba tantum ὅτι δὴ πανδημεὶ πάντες — — εἰδωλολατρῆσαι ἐπειθάρχουν referenda esse putavit ad ea quae Phrygii martyres ante persecutionem, verba contra τὸν — ἐπιβοωμένους ad ea quae imminente iamiam iis morte fecissent, cum tamen haec non minus quam illa spectent ad tempus ante persecutionem, participia autem praesentis ἐπιβοωμένους et ὁμολογοῦντες atque imperfectum ἐπειθάρχουν posuerit Eusebius, significaturus, quae antea fecissent martyres illi, eos etiam tunc cum iam mortis terrores circumstarent, fecisse. Itaque verba ὅτι δὴ πανδημεὶ κ. τ. λ. accuratius statim explicant praecedentia τὸν — ἐπιβοωμένους, quae, si sententiam spectamus, ab illis nihil differunt, siquidem qui Christum invocant, Christianos se aperte profitentur (cf. IV, 15. not. 40. V, 28. not. 3. p. 136.), unde factum est ut Nicephorus simpliciter scriberet ἔγκλημα δ' ἦν ὅτι καὶ στρατηγὸς καὶ οἱ ἐν τέλει καὶ ὅλος δῆμος Χριστὸν ἐπεβόων καὶ πάμπαν ἀπειθεῖς ἦσαν τοῖς προστάττουσιν εἰδωλολατρεῖν. Quae cum ita sint, equidem sic potius existimo, veram loci scripturam exhibere Reg. E. G. I. K. P. τὸν Χριστὸν, omissis τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν, quae profecta videntur a librariis, quibus displiceret nudum illud τὸν Χριστόν, id ipsum vero omitti putaverim in H. ex falsa illa, de qua dixi, verborum Eusebii interpretatione. Neque igitur v. penult. ἐπιβοωμένοις cum Reg. G. I. K. P. Burt. legendum puto. — p. 39. v. 3. οὔνομα Dr. Maz. τοὔνομα I. K. v. 4. προελθὼν Reg. E. G. I. K. P. Zimm. Burt.

C. 12. p. 40. v. 6. a fin. ἀνῃρημένων E. I. K. Nic. v. 5. a fin. κατεαγνυμένων Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. v. ult.

ἐπήχθη Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. — p. 41. v. 1. μέρη τε καὶ μέλη G. Dr. τε om. Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. v. 4. τοῖν χεροῖν ante τὴν δεξιὰν add. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. Burt. — p. 43. v. 6. ἑαυτὴν iidem codd. et I. K. Nic. τὰς παῖδας iidem codd. et E. Burt. τὰς om. Reg. H. Nic. v. 13. τὴν γνώμην Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. v. 16. ὑπὸ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 44. v. 5. τοῖν χεροῖν E. G. H. Burt. v. 6. μολίβδου Dr. et, teste Burt., omnes ceteri codd. Sav. G. μολίβδον. — p. 45. v. 2. ὥσπερ Reg. E. G. I. K. Burt. v. 8. αἵμασιν ἐμφυλίοις Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. v. 9. τὴν ἀνωτάτω Reg. E. G. I. a sec. m. K. P. Burt. v. 10. τὴν om. Reg. E. G. H. I. a pr. m. K. P. Burt. v. 13. αὐτῶν καθ' ἡμῶν ταύτην Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. v. 15. τοῖν μελοῖν Dr.

C. 13. p. 46. v. penult. ἀναγορεύεσθαι Dr. quod valde placet. I. K. ἀγορευέσθω. — v. ult. ἐπ' Ἀντιοχείας Dr. et Burt. recte, his adscriptis: „Nicephorus l. εἶτ' ἀπὸ τῆς Ἀντιόχου, quod vix satis auctoritatis praebet pro ἀπ' in textum Eusebianum introducendo contra fidem omnium codicum. Verba τῶν δ' ἐπ' Ἀντιοχείας μαρτύρων verti possunt [et debent], *Antiochensium vero martyrum*: uti mox τῶν δ' ἐπὶ Φοινίκης μαρτύρων significat *Phoeniciorum martyrum*, e quibus Tyrannio et Zenobius Antiochiae passi sunt; quae verba Nicephorus interpretatur per ἤνεγκε δὲ καὶ Φοινίκη διαφανεῖς μάρτυρας. Idem dicendum est de τῶν δ' ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων, et τῶν δ' ἐπ' Ἀλεξανδρείας." — p. 48. v. 9. ἐδοξάσθην Dr. ἐδόξασαν H. v. 18. ἡμῖν om. Sav. Dr. v. 3. a fin. ἀναγράψομεν Reg. G. I. in marg. K. P. ἀναγράψωμεν E. v. penult. τῆς pro τε G. I. K. Burt. qui simul ad verba ἐπ' Ἀλεξανδρείας annotavit: „Non hoc dicere voluit Eusebius, hos martyres et in Alexandria et in tota Aegypto passos esse, sed *Alexandrinorum qui per totam Aegyptum et Thebaidem martyrium passi sunt, primus etc.*" Cf. supra ad p. 46. v. ult. — p. 49. v. penult. Οἷς γε μὴν κ. τ. λ. Insignis est quam ad h. l. Burt. protulit de cod. G. notitia. Scripsit enim haec: „Post hunc locum codex G. mirum in modum discrepat a caeteris libris. — Post γένοιτο, ita continuo prosequitur, οἷς γε μὴν διὰ τῆς δὲ παραστήσομαι τῆς γραφῆς ἄνωθεν ἀπὸ τῆς καταρχῆς τοῦ διωγμοῦ τὴν ὑφήγησιν ἀναλαβών. Deinde, caeteris intermissis, transit ad Historiam de Mart. Pal. ἔτος τοῦτο κ. τ. λ. (vide infra) qua finita librum nonum inchoat, sed ante initium istius libri omnia quae in hoc octavo praetermiserat, ibi collocat: prima vero verba noni libri in hoc codice paraphrasin tantum loci exhibent, quam lector jam ante oculos habet: ita enim scribitur, ἐνταῦθα δέ μοι μετὰ τὴν τῶν μαρτύρων γραφὴν τὸν περὶ τῆς εἰρήνης ἀποδοῦναι λόγον τήν τε παλινῳδίαν τῶν περὶ ἡμᾶς εἰργασμένων ἀναγράψαι προκρίνω ἀναγκαῖον εἶναι μοι δοκεῖ τὰ ἐξ ἀρχῆς τοῦ διωγμοῦ περὶ τὸν βασίλειον οἶκον συμβεβηκότα διαδραμεῖν χρησιμώτατά τε τυγχάνοντα τοῖς ἐντευξομένοις τῷ λόγῳ." —

p. 51. v. ult. εὐφορίας Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. — p. 52. v. ult. τῆς βασιλείας om. Reg. E. I. K. Nic. Burt., post δεκαετηρίδας ponit τῆς β. G. — p. 53. v. 1. ἐν φαιδροτάταις Dr. v. 3. leg. ἀπαραποδίστως. v. 6. τῆς om. Dr. — p. 54. v. 1. πράγματα Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. a sec. m. Nic. διχῆ τῶν πραγμάτων διαιρουμένων. πάλαι add. E. I. K. Dr. etc. v. 2. χρόνου. „Hic quoque nonnulla interpolat G. in quo legimus, μάξεντιος μὲν ἐπὶ ῥωμῆς αὐτῆς οὐ κατὰ προαίρεσιν τῶν λοιπῶν σεβαστῶν ἑαυτὸν ἀναγορεύσας πόλεμον ἀναιρεῖται κατὰ τῶν προδεδηλωμένων. σευῆρος δὲ ἐπὶ τούτων στρατεύσας ἅμα τε καὶ παραυτίκα κτίννυται. ἐπενδύεται δὲ αὖθις ταύτης βασιλείας ὁ τῶν ἀποτετέσθαι εἰρημένων δεύτερος, μαξεντίου δ' ἦν οὗτος πατήρ. χρόνου δ' οὐ πλείστου μεταξὺ γενομένου κωνσταντῖνος (sic) τὸν πάντα βίον κ. τ. λ. Interpolata esse haec verba, vix potest dubitari: observandum vero est, Eusebium infra provocare ad locum quendam antecedentem, in quo de Maximiniano purpuram depositam resumente egerat, nullibi vero, ut notavit Valesius, hoc factum commemoratum esse. Interpolator forsan hanc omissionem corrigere voluit.“ *Burt.* — p. 55. v. 1. ἠπιότατος Dr. v. 6. ὑπ' αὐτῶν Dr. v. 8. εὔδαιμον E. I. in marg. K. P. etc. Recte autem Burt.: „Cum in appendice [quae num genuina sit, dubitat Burt. ad h. l.] omnes codd. l. εὔδαιμον, verisimilius est varietatem lectionis in hoc loco deberi librariis, qui alteram ex altera corrigere vellent.“ — p. 56. v. 3. πάντας E. I. K. Sav. etc. πάντων Dr. Reg. G. H. v. 3. ὃς Dr. Burt. qui illud esse ait in Reg. (?) Med. Maz. Fuk. Sav. E. H. I. K. εἰς G. v. pen. ὁ — δεδηλωμένος om. Dr. Med. Sav. etc. Vulgatam confirmare ait Burt. Nicephorum scribendo καὶ τοίνυν μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τὴν ἀρχὴν αὖθις ἀναλαμβάνων quamquam Maximinum cum Maximiano confundentem. — p. 58. v. ult. ἐπιβουλῆς Maz. Dr. — p. 60. v. 1. γέροντας H. — p. 61. v. 5. a fin. εἰς ὕστερον Med. Maz. Fuk. Sav. — p. 62. v. 6. τε om. Burt. ex Dr. E. Sav. G. H. I. K. et probabiliter Maz. v. 3. a fin. σπουδάζων προστάττων Dr. σπουδάζων G. et προστάττων in marg. Itaque haud scio an eiecto προστάττων scribendum sit σπουδάζων. — p. 64. v. 6. οἷα ἂν Med. Maz. Fuk. Sav. v. 13. τἀνδρὸς Reg. E. G. I. K. Burt. v. 22. τοὺς παντὸς τοῦ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. v. 23. ἐπὶ om. G. et verba v. 23. ἢ τὸ — ἀντικατηλλάξαντο desunt in E. H. v. pen. τῇ φθορᾷ om. E. Nic. et ipse Euseb. de laud. Const. c. VII. — p. 65. v. 2. ὑπερεξενίκησεν Dr. G. H. K. etc. v. 3. μὲν οὖν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. τε om. Sav. Dr. v. 7. πᾶσαν — τὴν οὐσίαν Med. Maz. Fuk. Sav. v. pen. ἂν δὴ Dr. G. I. K. etc. Burt. ταμιεῖον Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. cf. Eus. V. C. I, 34. — p. 67. sq. χρημάτων. Burt. ad h. l. μόνον χρημάτων ἀήττητον vertendum videri potius ait: *res unica quae a pecuniis nequit corrumpi*, sc. solas Christianas mulieres castitatem suam auro vendere recusasse. Cf. *Matthiae* Gr. §§. 357. 361. Conce-

derem hoc, *si conveniret haec* interpretatio contextae orationi et in *superioribus quidquam dixisset* Eusebius, unde pecunia corrumpendarum *mulierum periculum* fecisse tyrannum, colligi posset. v. pen. *πέπαυται Dr.*

C. 16. p. 71. v. 1. ἐπιχολουμένης leg. ex Maz. I. sec. coll. Gron. cum Burt. qui recte: „Inter ἅπαξ λεγόμενα, inquit, censenda sunt cum ἐπιχολουμένης tum ἐπισχολουμένης [quod est in Reg. Sav. G. K. Dr.]: sed adj. ἐπίχολος extat in lexicis, et ἐπισχολεῖσθαι nullum commodum praebet sensum."

C. 17. p. 72. v. 8. κατὰ Χριστιανῶν Maz. G. I. K. Nic. v. pen. Γερμανικός. Hos titulos solos codd. Reg. K. per omnia confirmare, affirmat Burt. ad h. l. — p. 72. v. ult. τὸ ἐννεακαιδέκατον Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Burt. — p. 74. v. 1. Κωνστάντιος Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. v. ult. καὶ αὐτοκράτωρ — — ἰδίοις χαίρειν Dr. G. I. K. etc. — p. 75. v. 1. Λικίννιος I. K. Nic. Burt. — p. 78. Τὸ ὡς λεῖπον — — λόγῳ. Teste Burt. libri VIII. appendix extat in Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. K., omittitur in E. H. I. et in K. adscribitur scholion: τινὰ τῶν ἀντιγράφων ἐν τοῖς τελευταίοις τοῦ τόμου τούτου περιέχει καὶ ταῦτα· οὐχ ὡς λίποντα· ἀλλ' ὡς ἐν ἄλλοις ἀντιγράφοις εὑρεθέντα κατὰ διάφορον φράσεως τρόπον. Ceterum causa cur omissa est appendix in E. H. I., eadem haud dubie fere est quae Rufinum ut illa omitteret, impulerit. Vid. Excurs. XV. p. 446. *Kimmel.* de Rufino Eus. interpr. p. 138 sq. qui ipse *Strothii* de duplici Eusebii historiae eccles. recensione opinionem me praeeunte sed neglectis iis quae disputavi Excurs. XV. p. 443 sqq., aliis quibusdam rationibus refutavit p. 261 sqq. cf. p. 207. v. 8. τοὺς μὲν ἐκ Maz. Sav. K. Burt. τους ἐκ Reg. Dr. P. τοὺς μὲν G. v. 9. ὧν om. Reg. Dr. K. v. 3. a fin. ὃν δὴ καὶ Burt. nescio unde. v. ult. ἠπιότατος. — p. 79. v. 4. a fin. λοιπὸν Reg. Sav. P. Burt. λιπὼν Maz. G. λειπὼν K.

De martyr. Pal. p. 80. *Καὶ — εὕρομεν.* Burton. *ad h. l.*: „monendus est lector extare eundem [libr. de martyr. P.] in codd. A. B. C. D. F. [et Dr.] et in loco cui eum assignaverunt Stephanus et Valesius: in G. in medio capitis 13. l. 9. (sicut ibi monuimus.) in I. K. ad finem decimi libri, et in E. H. omnino deesse." Omisit ea qua solet licentia librum de martyr. Pal. Rufinus quoque, in libro IX. vertendo simili versatus libertate. Vid. *Kimmel.* de Rufin. Eus. interp. p. 137 sqq. p. 139 sqq. v. pen. ἐνεακαιδέκατον e S. Burt. dedit, morem, ut ait, Eusebianum secutus. — p. 81. v. 5. ἔτι om. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. Cf. c. 13.

C. 1. p. 84. v. ult. ἑβδόμῃ G. I. K. Burt. — p. 87. v. 1. μετὰ δὲ τοῦτον Dr. — p. 88. v. 4. ταῖς G. I. K. Burt. v. 5. κρίσεσι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. v. 3. a fin. καὶ μόνον X. Dr. βασιλέα θεον Χριστὸν G.

C. 2. p. 92. v. 1. γίνεται I. K. Steph. Burt. v. 6. καινουργίαν Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt.

C. 3. p. 95. v. 6. Παύσις Reg. G. I. K. P. Burt. v. 8. οὖν ex G. I. K. om. Burt.

C. 4. p. 97. v. 1. γεννικώτερον Dr. Sav. I. K. etc. Burt. γενικώτερον G. P. Reg. a sec. m. — p. 98. v. 6. τοῦ πρὸ πυλῶν I. K. etc. τῶν προπύλων Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. — p. 99. v. 4. ἑταιρίας Maz. G. I. K. Burt. v. ult. κατεσχημένος Burt. — p. 100. v. 3. a fin. τὴν παῤῥησίαν, τὴν ἔνστασιν om. Reg. Dr. P. v. ult. παρέχον τὰ Dr. — p. 101. v. 7. κελεύσματος Burt. et ita Dr. v. 10. διὰ τοῦ γινομένου βοώσης Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. — p. 102. v. 6. a fin. ἀληθὲς post παντὸς add. Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. ἀληθῶς G.

C. 5. p. 104. v. 6. ἂν post εὐλόγως add. ex omnibus codd. cum Steph. Burt. — p. 105. v. 3. a fin. παραδόντα Dr. I. a pr. m. v. pen. leg. ἐγχειρήσας. — p. 106. v. 4. σμικρὸν Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt.

C. 6. p. 106. v. 5. a fin. καθ' ἡμῶν leg. cum Burt. — p. 107. v. 4. τῶν ante θεαμάτων om. Burt. ex solo G. — p. 109. v. 8. leg. δεσπότου. v. 11. Βαραβᾶν Reg. Dr. v. 14. ἠξιωμένον Dr. v. 20. δρομαίως Reg. Maz. Dr. v. ult. καὶ τοῦ Maz. Dr. — p. 111. v. 10. τοῦ om. G. Dr. v. 18. ἐμοὶ γοῦν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. v. 19. τῆς pro τὴν Maz. Dr. I. a pr. m. K. v. 26. ῥητορικοῖς Reg. Sav. I. a sec. m. P. Burt. v. 23. σφοδροτέροις Maz. Dr. v. 24. προςτάττει βασάνοις Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. — p. 112. v. 1. τοῦ Χριστοῦ Med. Maz. Fuk. Sav. Burt. v. 6. τοῦ στρατοῦ Dr. v. 7. ἔτ' ἄρχοντα Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. sec. coll. Gron. v. 14. αὐτῶν Dr. Reg. sed in Reg. ultima syllaba ον habet suprascriptum. v. 7. a fin. ἐπὶ θανάτῳ αὐτοῦ Dr.

C. 8. p. 114. p. 1. κατὰ τὴν Γαζέων Dr. I. κατὰ Γαζέων Reg. P. κατὰ τὴν Γάζαν omisso πόλιν G. v. 2. τῶν ποδῶν καὶ τῶν ὀφθαλμῶν leg. ex Med. Maz. Sav. Dr. G. I. K. cum Burt. v. 3. μειζόνων καὶ I. a sec. m. μειζόνων K. Itaque haud scio an legendum sit οἱ δὲ καὶ ἔτι μειζόνων καὶ φοβερωτάτων κ. τ. λ. Cf. Vales. ad h. l. Pro φοβερωτάτων K. φοβερώτατα, I. a sec. m. φοβερῶν, ἐπὶ γὰρ ταύταις καὶ φοβερῶν G. v. 11. τεθρυλημένους Maz. G. I. K. Burt. v. 20. οὔνομα Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. — p. 115. v. 5. Γαζέων Sav. Dr. I. v. 10. αὐτῇ δὲ τῇ Burt. cum omnibus, ut ait, codd. v. 12. γεγωνώσᾳ scribendum ex Dr. et Reg. P. γεγωνοτέρᾳ K. γεγονότα τῇ G. v. 21. καὶ ἀνεξικακίας Dr. v. 3. a fin. προςτιμησαμένου G. — p. 116. v. 3. μεγάλῃ φωνῇ Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. v. 5. ᾗ νόμος ex I. K. etc. (G. ἦν ὅμως) dedit Burt. probante Val. ad h. l.

C. 9. p. 116. v. pen. Ἐπὶ δὴ dedit Burt. quoque, suspicans, Val. pro cod. Regio citare voluisse cod. Mazarinaeum; „nam in hoc scribitur ἐπὶ δὴ cum ε addito supra ι; collator vero

codicis Regii nihil notavit in h. l. Codex I. l. ἐπὶ δὴ a sec. m. ἐπειδὴ Steph. Val. B. F. K. [Dr.]." Ceterum ex hac Burtonis annotatione concludendum est, cod. Reg. quoque denuo conferendum curasse Burt., quamquam de eo nihil plane scriptum legitur in Praemonito Tom. I. Burtonianae editionis. v. ult. αὐτῶν αἵμασι post Steph. et omnes codd. se restituisse ait Burt. Αὐτῶν est sane in Dr. P. et Val. translat. *ipsorum* vertit. — p. 117. v. pen. ὁ τῶν στρατοπέδων ex Reg. I. K. Burt. scripsit ὁ τοῦ τῶν στ. Sav. Dr. quoque. Temere autem Burt. contra me haec annotavit: „Ipse ausim affirmare contra Heinichen bene se habere (*saltem apud Eusebium* [?]) phrasin ἐπιτεταγμένος ἄρχειν, quod non intelligentes librarii articulum introduxerunt, *cum tamen τῷ scripsisse debuerant* [?]: quibus expensis articulum rejeci." Apparet, credo, non intellexisse Burtonem, quae ego ad confirmandam scripturam ὁ τοῦ τῶν στ. ad h. l. exposui. Ceterum G. legit τούτων στρατοπέδων ἄρχειν ἐπιτεταγμένου, unde etiamsi confirmare nolim scripturam nostram, tamen illud non magis probare possum quod dixit Burt.: „Si dixisse vellet Eusebius, (quod arbitratur Heinichen,) ὁ ἐπιτεταγμένος τοῦ ἄρχειν, scripsisse *debuit* interpolator codicis G. καὶ προςέτι τοῦ τοῦ τῶν στρατοπέδων ἄρχειν ἐπιτεταγμένου." v. ult. δημοσίοις om. I. K., ante ἐπιστολαῖς ponit G. — p. 118. v. 1. ταβουλλαρίοις Dr. K. Praeterea Burt.: „Dubito, inquit, de A. nihil enim annotavit collator recentior." Cf. supra ad p. 116. v. penult. v. 5. καὶ ante αὐτοῖς om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. v. 7. ποιεῖντο Dr. — p. 120. v. ult. ἐτόλμα. Ad h. l. Burt. haec annotavit: „Errarunt, ni ipse fallor, omnes interpretes, referendo v. ἐπήγαγεν ad sequentia, sc. ad τις χιλιάρχων: at si h. v. cum praecedente δικαστῇ connectamus, *longe clarior* evadet sensus: *post flagra gravesque contumelias quas* **hic** (*iudex*) *illi intulit*, **deinde** *tribunus quidam ausus est, absque permissu majoris potestatis*, etc. Facinus quod ausus est patrare [χιλίαρχος], non statim describit Eusebius; mores enim et ingenium hujus monstri prius depingit: quibus exactis, historiae filum resumit, et pergit οὗτος μέν γε — περὶ πολλοῦ ποιεῖται. Sana quidem omnia aeque fuissent, omissis verbis περὶ πολλοῦ ποιεῖται: solet vero Eusebius [imo optimus quisque scriptor], post interruptiones hujusmodi et parentheses, nonnulla adjicere quae sensum planiorem efficiant." At vero quomodo clarior fiat Eusebii oratio, si ad ἐπήγαγεν subjectum esse statuamus δικαστής, ipse Burt. viderit. Equidem si hoc dicere voluisset Eusebius, *ipsum* δικαστὴν μάστιγας et δεινὰς ὕβρεις intulisse Ennathae, et *deinde* χιλίαρχον reliqua patrasse, nisi consulto obscure scribere vellet, scribendum ei potius fuisse puto: Μετὰ μάστιγας οὖν καὶ δεινὰς ὕβρεις ἃς ἐπήγαγεν αὐτῇ **αὐτὸς** ὁ **δικαστής**, **ἔπειτα** οὐδὲ μετὰ κ. τ. λ. Itaque cur meam sententiam cuius ne mentionem quidem fecit, sequi noluerit Burton, nescio. — p. 122. v. 10. διεστρώννυτο Sav. G. v. 11. εἶχον πρὸς ἡμᾶς Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Dr. Burt. —

p. 123. v. 1. εὐδιεινοτάτη quod est in G. Reg. I. a sec. m. teste Burt., recte Burt. quoque dedit, sed his adscriptis: εὐδεινωτάτη D. F. εὐδινωτάτη C. K. ἐνδεινοτάτη Steph. (forsan pro εὐδεινοτάτη) εὐδιωτάτη. Zimm. M. Has variationes summa industria exscripsi: peccaverunt enim in notis suis Valesius et Heinichen. Vid. IX. 7.'' Dr. εὐδεινοτάτη. v. 4. ῥανθεῖσαι Maz. I. K. v. 5. διαθρυληθῆναι Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Burt. Cf. supra c. VIII. p. 114. v. 3. a fin. ἄτεκτον Dr. ἀτάκτου G. ἀτείκτου I. a sec. m. — p. 126. v. 1. δόξοιεν Dr.

C. 10. p. 126. v. 7. a fin. Πρόμος Reg. Maz. G. I. K. Burt. Πρίβος Sav. falso citatus, ut ait Burt., a Val. — p. 127. v. 1. τε αὐτόν Med. Maz. Fuk. Sav. K. Burt. τε ἑαυτὸν G. ἑαυτὸν I. a sec. m. φείσαιντο Maz. Dr. φείσεται I. K. v. 5. οὗτοι Reg. Dr. P.

C. 11. p. 128. v. 1. οὔνομα Med. Maz. Fuk. Sav. — p. 131. v. 11. ἐχόμεθα Dr, Reg. G. v. ult. εἴ ποτε λάβοι. De insigniori hoc loco ne verbum quidem Burt. — p. 135. v. 6. ἐπαντοφώρῳ Dr. Sav. v. 4. a fin. προςτεθηκότων Dr. v. pen. τὸν Med. Maz. teste Burt. Ἰουδαῖον I. K. et Val. τῶν — Ἰουδαίων Dr. male. v. ult. τοῦ θεοῦ sine uncis Burt. In Sav. θεοῦ, in Dr. etc. τοῦ θεοῦ. — p. 137. v. 3. εἴη αὕτη ex codd. praeter Reg., Burt. v. 4. ποι bis Burt. ex codd. praeter Reg. P. Cod. autem Dr. h. l. πῇ, paulo post ποι. v. 8. ἐρομένου Maz. G. I. K. Burt. ἐρωτώμενος Sav. v. 10. μόνοις αὐτοῖς Dr. Sav. rectius. v. 3. a fin. συστήσασθαι Sav. — p. 139. v. 4. ἀναγραφῇ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. 12. αὐτὸν delendum ex iisdem codd. et G. I. K. cum Burt. — p. 140. v. 8. ἐξωμίδος. In marg. cod. Reg. et P. habetur: ἐξωμίς. χιτὼν οὐκ ἐπισκεπάζοντα τοὺς βραχίον. Add. *Federici Morelli* Schol. et Coll. in Dion. Chrysost. Vol. II. p. 576. ed. Reisk. et *Wolf.* in anecdd. Graec. T. I. p. 226. — p. 143. v. 3. τοῦ τοῖς τοιοῖσδε. Lectionem Stephanianam τούτοις omnes codd. exhibere suspicatur Burt. qui: ,,Ita certe legunt, inquit, C. F. G. I. K. et quamvis recentior collator codicis A. nullam in h. l. variationem a textu Readingiano notaverit, vereor tamen ne τούτοις praetermiserit; Stephanus enim talem lectionem vix introduxisset, si in codicibus suis A. B. meliorem invenisset.'' Sed τοῦ τοῖς τοιοῖσδε exhibet Dr., cum G. I. K. habeant τούτοις τοῖς καεῖσι, quod Burt. excogitatum esse coniicit ad elevandam soloecam locutionem τούτοις τοιοῖσδε, oblitis correctoribus, martyrem de quo h. l. agitur, gladio, non igne occisum esse. v. ult. δὴ ταῦτα Dr. δῆτα G. I. K. Sav. etc. — p. 144. v. 5. περὶ αὐτοὺς Dr. v. 18. leg. ὑπεραλλόμενος cum Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. P. Burt. ὑπερβαλλόμενος invito Val. videtur in textum irrepsisse, ipso vertente *exiliens.* v. 28. προςεπέλαζεν Dr. — p. 145. v. 7. τύχοι Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. τύχῃ Reg. P. — p. 148. v. 3. a fin. καὶ εἴ τις ἔπαινος Reg. K. P.

C. 13. p. 150. v. 7. leg. τὴν περὶ. v. 14. Γαζέων Dr. v. 20.

ἐν οἷς καὶ Ἰώαννης Reg. Dr. P. — p. 151. v. 4. τί ἂν Dr. recte. v. 9. καρδίαις Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. I. a pr. m. K. a pr. m. P. — p. 152. v. 3. ὁ ἄνθρωπος G. v. 7. ἐν ἀσιτίαις καὶ προςευχαῖς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Burt. ἐν προςευχαῖς P. v. 8. ὁ μὲν θεὸς G. Burt. θεὸς μὲν θεὸς Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. θεὸς μὲν Reg. I. K. v. 12. ἐνοχλοῦντας ἐνόμιζεν G. I. K. Burt. quamvis ἐνόμιζεν ἐν. Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. habeant. Codices enim se sequi. v. 16. δέοντες Med. Maz. Fuk. Sav. I. Burt. v. 3. a fin. ἀνήριθμον leg. ex Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. P. cum Burt. — p. 153. v. 13. ἵλεων Maz. Dr. I. K. ἵλεον Sav. v. 14. καὶ οὐράνιος post ἡ θεία add. Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. sec. coll. Gron. Burt.

Lib. IX. c. 1. p. 155. v. 4. τὰ τῆς Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. E. G. I. K. Cast. P. Burt. τὸ τῆς in H. esse ait Burt., si fides debeatur collatori. — p. 158. v. 1. αἰτίας om. Dr. v. 15. leg. ἀγρούς. — p. 159. v. 4. ἀγωγὰς E. G. I. K. Brut. v. 3. a fin. ἑστίας ἀπολαμβάνοντας Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. I. K. Nic. Burt. ἀπολ. ἑστίας H. ἑστίας om. Reg. P. non male. Cf. supra verba ἐπὶ τὰς ἑαυτῶν ἐστέλλοντο ubi Burt. αὐτῶν pro ἑαυτῶν ex E. K.

C. 2 p. 160. v. 4 οἷος τε omisso ὢν E. G. H. I. K. Burt. recte. Cf. c. X. init. v. 7. ὅσα γοῦν Dr. v. 4. a fin. παρορμίσας Dr.

C. 3. p. 161. v. pen. θανάτου τε Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. — p. 162. v. 1. ἱδρύεται iidem codd.

C. 4. p. 163. v. 7. a fin. ἔκπτωτος Dr.

C. 5. p. 164. v. ult. ὑπ' αὐτοῦ Sav. — p. 165. v. 1. γραμμάτων Reg. Maz. Dr. H. v. pen. εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον Dr. Reg. P.

C. 6. p. 166. v. 5. a fin. Ἐμίσῃ Reg. Maz. H. K. Dr. P. v. 4. a fin. Βοῤῥᾶ Dr. — p. 167. v. 1. βίου τε ἀρετῆς Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. I. a pr. m. K. P. Burt. βίου ἀρετῆς τε Val. v. 7. ἐγκρατεῖ Reg. E. G. H. I. K. P. Nic. Burt. — p. 168. v. 1. leg. προΐστατο.

C. 7. p. 169. v. 1. ἐλαθεὶς Reg. E. I. K. P. Burt. v. 2. τοῦτον ἐπ' — — τὸν τρόπον ex H. I. K. om. Burt. partim propter diversitatem lectionum (G. τοῦτον ἐπ' αὐτῶν λεξέων S. τούτων ἐπ' αὐτῶν λέξεων) partim propter participium ἔχουσαν, quod nullo connectatur substantivo. Nimirum ut librariorum ita Burtonis oculos fugit remotior accusativus γραφήν, unde omissio verborum ἔχουσαν τὸν τρόπον in G. S. facilem habet explicationem. v. 11. σταθηροποιεῖται Dr. Neque igitur Steph. ita scripsit contra omnes codd. ut ait Burt. v. 14. δεδηλωκέναι Sav. I. K. Nic. — p. 170. v. 2. αὐτῆς leg. ex Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. I. a pr. m. K. P. Nic. cum Burt. et ὑπὲρ αὐτῆς ex iisdem codd. cum eodem Burt. — p. 171. v. 3. ἐκεῖνος τοιγαροῦν ἐκεῖνος Burt. v. 9. ἱεροθρησκείαις Sav. Dr. v. 11. αἴσθεται scribendum ex Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. K. Dr. cum Burt. — p. 172. v. 2.

ἐκείνων ἀνθρώπων ex iisdem codd. praeter H. dedit Burt. — p. 173. v. penult. leg. *ἱερουργίας*. v. ult. *εὐδινοτάτης* dedit Burt. his adscriptis: „Ita B. C. D. F. [Dr.] *εὐδινωτάτης* Val. Zimm. A. E. H. I. K. *εὐδεινοτάτης* Heinich. G. Scripsissem *εὐδιεινοτάτης*, si praeivissent codices: nullus vero dubito quin forma [genuina] sit *εὐδιεινότατος* sive *εὐδινότατος* [?]: caeterae librariis debentur." Cf. supra ad p. 123. 1. — p. 174. v. 8. *ἐξελασθήτωσαν* Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. v. 10. *καὶ τὴν ἔμφυτον* E. G. H. I. K. Burt. *τὴν ἔμφ.* Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Praepositionem *κατὰ* sine causa intrusisse Zimmerm. et me Burt. ait; nam *πρόθεσιν* cum *ὑπάκουοι* (?) connectendam esse. v. 12. *ὑπάκουοι* Burt. ex omnibus, ut ait, codd.

C. 8. p. 175. v. 7. *ὃ καὶ καθ' ὅλων* E. Sav. G. I. K. Nic. Burt. — p. 176. v. 6. *κατετρύχετο* Dr. P. De summa, qua hunc locum Rufinus vertit, licentia v. *Kimmel.* de Rufin. Eus. interp. p. 121 sqq. v. 13. *ἀπεμπολᾶν* Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. a pr. m. K. Burt. *ἀπεμπωλεῖν* Reg. E. H. Val. *ἀπεμπολεῖν* I. a sec. m. v. 15. *διαμασώμενοι* Med. Maz. Fuk. Sav. H. I. K. (Reg. ?) Steph. Val. Burt. v. 16. *καί τινας* om. Reg. Dr. v. 17. *λυμαινόμενοι* E. G. I. K. Burt. — p. 177. v. 8. *παρέχεσθαι* Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. *παρέχειν* E. G. Nic. *παρασχεῖν* I. K. v. 13. *ὁ λιμὸς*. „Nescio quare Readingius dederit *λιμὸς μὲν*. Voc. *μὲν* deest in edd. Steph. Val. — F. G. H. I. K. sed si fides collatoribus debetur, (de qua re in h. l. valde dubito) particula *μέν* apparet in A. C. E." Burt. v. 14. *γ'* ante *ουν* om. Sav. Dr. G. v. 15. *λοιμώδη* Dr. v. pen. *δυοῖν* Dr. Sav. — p. 178. v. 6. a fin. *κατάλαμπον* Dr.

C. 9. p. 179. v. ult. leg. *πανστρατιᾷ*. — p. 180. v. 15. *ἐναργείᾳ* Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. cf. Euseb. V. C. I, 38. v. 17. *Μωϋσέος* Dr. v. 25. *ἦν* om. Maz. Sav. *ἄν* E. Steph. *ἄν εἴη* Nic. *ἐφ' ᾧ καὶ ἦν* Eus. V. C. I, 38. — p. 181. v. 5. *μόλιβδος* Dr. Sav. I. K. Nic. v. 7. *παρὰ θεῷ* Maz. I. a pr. m. K. v. 11. *μου κύριος* om. Reg. Med. Fuk. E. Dr. v. 13. *ἐνδόξως* Med. I. a sec. m. Dr. — p. 182. v. 5. *συναισθόμενος* Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. I. K. Cf. Eus. V. C. I, 39. v. 6. *τοῖς ὑπὸ χεῖρα* Sav. I. a sec. m. Post *χεῖρα* legitur *ἀντὶ* in Sav. I. a sec. m. „Nullis vero, inquit Burt., huiusmodi medicinis locus eget." v. 8. *δεδημοσιευμένων* E. H. Burt. cf. Eus. V. C. I, 40. v. 11. *ἀνδρείας* Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. Nic. — p. 183. v. 5. *εὐμενήσαντες* Maz Dr. v. 8. *τῷ ἐπ' ἀνατολῆς* Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. *τῷ ἐπ' ἀνατολῆς τυράννῳ* Nic. v. 13 *αὐθεντίας* Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. — p. 184. v. 13. *κολακείᾳ* Maz. G. I. K. Dr. Nic. Burt. v. pen. *τι* om. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. — p. 185. v. ult. leg. *βούλησιν*. — p. 187. v. penult. *ἔθνος* Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. H. I. Nic. Burt. qui: „Satis certe arridet, inquit, lectio *ἔθος*, sed *cum phrasis ἔθνος Χριστιανῶν bis in hoc ipso edicto compareat* [?], et duo tantum codices [G. K] legant *ἔθος*, vulgatam restitui." — p. 188. v. 1. *βενεφικια-*

λίων Reg. Maz. Dr. H. I. P. Nic. βενεφφικιαλίων K. βενεφιαλίων Sav. βενεφικιαρίων E. G. v. 3. τούτοις γράμμασι Dr. v. 4. a fin. καταλίποις Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. — p. 189. v. pen. τῆς εἰρήνης καὶ εὐσεβείας προήγοροι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. I. K. Burt. — p. 190. v. 3. συνελαθεὶς Dr. Burt.

C. 10. p. 190 v. 5. a fin. σώφρονος καὶ βασιλικοῦ λογισμοῦ Maz. Dr. G. H. I. K. Burt. v. pen. γένει καὶ τροφῇ καὶ παιδείᾳ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. H. I. K. Burt. — p. 191. v. 5. κυκήσας. Falli Valesium affirmantem, omnes suos codd. habere κυκήσας, ait Burt.; legi enim in Sav. κύννησας, et si Med. idem legat, Stephanum fortasse e coniectura exhibuisse κινήσας. v. 6. a fin. τῷ τότε κρατοῦντι teste Burt. leguntur in Sav. E. H. I. K. quoque, neque quidquam notavit collator cod. Reg., sed solus G. ista omisit. — p. 192. v. 3. προνοούμενος Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. H. Burt. προμνώμενος G. I. K. Cf. VII, 32. v. ult. δεῖ om. E. G. I. K. Nic. Burt. v. penult. leg. ἐπαρχιωτῶν. — p. 193. v. penult. εἰ E. G. Cf. *Rost.* Gr. p. 612. — p. 194. v. 13. ἢ ἠδέα αὐτῷ. „Ita Steph. E. (imo etiam A. secundum Valesium: recentior vero collator exscripsit ἡ δέα (sic): unde colligo coniunctionem ἢ deesse.) εἴη δέα H. ἢ ἡδὺ D. F. I. K. Nic. ἢ δεον Val. B. C. [Dr.] ἤδετο καὶ ἐν (omisso βούλεται) G.“ *Burt.* P. ἡ δέα. Equidem scribendum puto ἢ ἡδὺ αὐτῷ. v. 7. a fin. συγκεχώρηται E. G. I. K. Nic. Burt. συγχωρῆται Med. Maz. Fuk. Sav. συγχωρεῖται Reg. H. Dr. v. ult. τινι, ταῦτα πάντα om. H. — p. 195. v. 4. ὑστερησάσαι G. I. a sec. m. K. Dr. Cf. *Kimmel.* de Ruf. p. 165. sqq. v. 4. a fin. μαρτυρεῖ καὶ om. E. G. H. — p. 196. v. 10. ὡς διαῤῥεύσαντα scribendum ex E. H. I. K. cum Burt. ὡς διαῤῥευσάσας Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. v. 11. ξηρὸν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. ὀστέον γεγονέναι καὶ Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. ὠστέων γεγονὸς I. ὠστέων γεγονέναι K. ὀστέων αὐτῷ μόνον Reg. ὡς μετὰ βραχὺ ὀστέον τι ξηρὸν εἰδώλῳ παρεοικὸς ἐναπολειφθῆναι Nic. v. 12. κατεσκελιτευμένον K. κατεσκηλητευμένον Med. Maz. Fuk. Sav. κατεσκηλιτευμένον Dr. κατεσκελετευόμενον G.

C. 11. p. 198. v. 1. ἐπιλείπων I. K. In Ion. scribitur: „forte λοιπῶν.“ v. 8. τῆς πρόσθεν scribendum ex coniectura Lowthii quam confirmant E. G. I. K., cum Burt. Nic. quoque habet μεῖζον ἢ πρότερον ἐπαρρησιάζετο. v. 10. ἐσχάτης καὶ ἀτιμίας leg. ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. cum Burt. v. 11. πολεμιώτατος. „Valesii coniecturam πολέμιος confirmant G. H. sed πολεμιώτατος habent A. B. C. D. [Dr.] E. F. I. K. neque dubito quin πολέμιος corruptio sit textus post substitutionem vocis κοινὸς [in E. G. H. K.] pro ἐκεῖνος.“ *Burt.* v. 16. τὰς προσόδους (?) Dr. v. 8. a fin. παίγνια H. παίγνιόν τε καὶ παιδιὰ Nic. Praestare videtur cod. H. scriptura. Vid. *Wyttenbach.* ad Plutarch. p. 285. *Bornemann.* ad Xenoph. conviv. II, 26. p. 85. cf. Xenoph. Cyrop. II, 3, 18. *Boissonade* ad Philostrat. Her. p. 525. — p. 200. v. 6. πρὸς αὐτοῦ Med.

Maz. Fuk. Sav. Dr. E. I. K. Burt. παρ' αὐτοῦ Reg. G. H. Cf. *Rost.* Gr. p. 552. v. 8. συγγενείαν Sav. I. a sec. m. K. οἱ κατὰ γένος Nic. Sed συγγενεῖς est in Reg. Maz. E. G. H. Temere autem lectioni συγγένειαν collocationem particulae δὲ obstare ait Burt. v. pen. ἐπιστρέψει G. I. K. LXX.

Lib. X. c. 1. p. 202. v. 5. a fin. βέβαια τε καὶ E. Sav. G. Cast. Burt. v. 4. a fin. ταῖς σαῖς. „Nescio unde Valesius introduxerit ταῖς ante σαῖς, quamvis enim legitur in E. H. omittitur in Steph. A. B. C. D. F. G. I. K. [P.] quos sequor." *Burt.* v. pen. ἐπιγράψωμεν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. μοι om. Sav. — p. 203. v. 1. δ' om. H. — p. 204. κατατάξωμεν Dr. v. 3. αὐτῷ Reg. E. G. K. P. Burt. — p. 205. v. 11. τοῦ κυρίου Maz. Dr. E. I. v. 13. οἰκουμένης Dr. v. 16. ἔχει Dr. — p. 206. v. 1. εἰ μὴ quod coniecit pro ἡμῖν Val., exhibet G. I. K. et recte in textum recepit Burt. Accedit Rufini auctoritas vertentis *etiamsi nondum.* Cf. *Kimmel.* de Rufin. Eus. interp. p. 314.

C. 2. p. 208. v. 10. ἠριπωμένον Maz. Dr. G. I. ἠρειπομένον K. a pr. m. postea ἠριπομένον, Sav. ἠρειπωμένων. v. 11. θεώμενοι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. (θεόμενοι) G. quod haud scio an praeferendum sit, oratione ἀνακολούθως conformata.

C. 3. p. 209. v. 6. τε post ἐπισκόπων om. E. G. I. K. Burt. v. 7. συνηλύσεις ex I. K. dedit Burt., nescio quomodo confirmari hanc scripturam eo ratus, quod συνέλευσις longe alio sensu legatur IX, 1. p. 158. Ceterum vel I. sec. collat. Gron. habet συνηλεύσεις, in H. est συνήλυσις, in E. συνηλήσεις, in Med. Maz. Fuk. Sav. συνειλύσεις, in Reg. G. Dr. συνελεύσεις. v. 9. ἁρμονίαν G. I. K. Dr. etc. ἕνωσις Dr. I. K. etc. ἑνώσεις G. v. ult. ἐν τέλει Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. sed ἐντελεῖς confirmat Nic. legendo ἁγνή τε θρησκεία καὶ ἱερουργία ἀκραιφνὴς et ἐν τέλει videtur margini ad explicandum v. τῶν προηγουμένων adscriptum, in textum irrepsisse. — p. 210. δὲ Med. Maz. Fuk. Sav. G. — p. 212. v. 1. ἀρχόντων om. I.

C. 4. p. 213. v. 9. νέον E. G. I. K. Burt. perperam. v. pen. θεοφιλὲς ex E. G. K. scripsit Burt. Sed θεοσεβὲς est in Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. I. Vid. not. 3. v. ult. θεοσημίας Reg. Maz. sed de fide collatoris cod. Maz. hoc quoque loco dubitat Burt. — p. 214. v. 3. ἀναμέλπειν Reg. E. G. Steph. Zimm. male. v. ult. καθεῖς Burt. sed insigni negligentia vel h. l. adscripsit: „καθεὶς edd. *caeteri omnes.*" Cf. VI, 43. p. 284. — p. 215. v. 1. ἀνευφημοῦμεν Reg. Sav. Dr. P. v. 5. ὁ ante κύριος om. E. Sav. G. Burt. v. pen. μέλπομεν Reg. E. G. K. P. Burt. — p. 218. v. 1. ὁ ante κύριος om. Maz. v. 2. Καὶ τὸν μὲν κ. τ. λ. Ad haec verba in cod. Dr. ad marg. adscripta haec: ὅπως ἀρειανίζει. — p. 219. v. 5. γεραίρομεν Sav. quoque. — p. 220. v. 1. ὁρᾷ quod contra codd. scripsi, doleo et temere me secutus est Burt. Vid. *Maittaire* de diall. p. 158. C. ed. Sturz. cf. *Rost.* Gr. p. 429 sq. 72. 73. Ce-

terum verba Hippocratis non minus lepide huc translata quam a Lucian. T. II. p. 793. ed. *Reitz.*, ubi v. interpp. — p. 221. v. 1. πάλαι καὶ νῦν Dr. v. 2. τῇ post σπουδῇ om. G. v. ult. αὐτὸς μόνος P. Dr. male. — p. 222. v. 7. προςαρράττοντος Steph. ex incuria dedisse ait Burt. sed idem Dr. v. 10. ἐπερήσαντος Dr. v. 6. a fin. οὗτος Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Burt. οὕτως Reg. E. H. — p. 223. v. 4. αὐτὸ μόνον G. I. sec. coll. Gron. Burt. αὐτὸν μόνον Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. μόνον αὐτῶν Dr. neutrum habent Reg. E. H. v. 7. ἀνεξαλήπτῳ Dr. v. 9. μόνων Maz. αὐτῶν pro τῶν Dr. — p. 226. v. ult. πη G. Dr. γῆς omisso τῆς Dr. Sav. G. I. K. etc. λεληθὼς Dr. Praeterea Burt.: „Valesius, inquit, calami lapsu citat codd. B. C. D. pro lectione λεληθὼς, cum in C. diserte legatur λεληθὸς, quod ipse inveni in F.“ v. ult. ὑφ' ἥλιον E. I. K. — p. 227. v. pen. ὑμῶν Dr. I. a pr. m. K. — p. 229. v. 5. ὑμῶν Dr. Reg. Med. Maz. Fuk. E. Sav. H. I. K. Burt. ἡμῶν G. Val. in transl. et num in Med. Fuk. sit ὑμῶν, ut ait Burt., equidem dubito. — p. 231. v. 8. νεὼ Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. v. 18. αὐτῆς quod coniecit Val., est in I. a sec. m. Sed v. not. 27. — p. 233. v. 12. συνέτριψαν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. v. 9. a fin. τὸ νᾶμα E. G. H. I. K. etc. v. ult. τῶν om. Dr. — p. 234. v. 3. ἐπὶ τὴν E. G. I. K. Burt. v. 4. φοβεῖσθαι Dr. v. 23. παρατρέχοι Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Burt. παρατρέχων E. παραδέχοιτο G. — p. 235. v. 1. δεικτυωτοῖς Dr. v. penult. νεὼ Dr. Maz. τῷ νεῷ Sav. τοῦ νεὼ I. K. — p. 238. v. 9. κρείττονα Reg. Fuk. a sec. m. E. G. H. Burt. v. 14. ἀπολαύειν Dr. quod verum puto. G. ἀπολαμβάνειν. v. 23. κῆπον Dr. v. 24. κύριος κύριος Reg. Maz. E. LXX. — p. 239. v. 9. ἐξεγείρου semel tantum habet Dr. v. 16. τῶν ταπεινασάντων Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. I. K. LXX. Burt. rectius. ἐξεγείρου semel habet Sav. v. 17. ἐκτίναξον K. v. ult. νύμφης Sav. Dr. G. H. I. K. etc. — p. 242. v. 1. ἀπολέλειπται Reg. E. G. P. ἀπελήλυθε Dr. idque praefero. — p. 243. v. pen. τοῦ πατρὸς Maz. — p. 244. v. 1. τῶν ante ἀσεβῶν om. Dr. Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. v. ult. φιλοκρινῶν Dr. Burt. — p. 245. v. ult. προβολαῖς ex E. G. I. K. recte delevit Burt. ἑκατέρωσε E. G. Cast. — p. 246. v. 4. ἀποσμιχθείσας Dr. v. 6. τοὺς δὲ I. a sec. m. τοῖς δὲ Burt. ex E. G. H. I. a pr. m. K. Dr. etc. v. pen. αὐθεντίας Sav. Dr. I. K. — p. 247. v. 4. λίθους om. Maz. Dr. v. ult. ψυχὴ — διάνοια Burt. tacite. ψυχῆς — διανοίας G. — p. 248. v. 5. ἐκάθισαν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. — p. 249. v. 8. καὶ τὰς δι' εὐχῶν κ. τ. λ. Ad haec verba in cod. Dr. ad marg. annotantur haec: οὐκ ἀγαθὰ· ἀρειανίζει ταῦτα, νοητέον δὲ ὡς οὐ κατὰ τὴν θεότητα φησὶ τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν σάρκα δέ. — p. 250. v. 3. οὔ τίς θνητὸς κ. τ. λ. In annotatione mea ad h. l. in verbis „Et illum — — celebrare.“ typothetae vitio legi *illum* pro *illam*, et post *celebrare* ponendum esse signum interrogandi, itaque omnia clara esse, siquidem per-

spicuitatis tantum causa in nota scripsi: *ubi ullus mortalium sit qui* etc. pro: *ubi quis* mortalis (cf. *Matthiae* Gr. §. 488. 12. Anm. 1. 2.), id, credo, manifestissimum est. Nihilo tamen minus Burt. ad h. l. hanc bellam, si diis placet, adscripsit annotatiunculam: „Scribendum esse procul dubio οὔτις vel οὐδεὶς pro οὖ τίς censuit Valesius: quam correctionem respuit Heinichen, et totum locum ὑπερουράνιον χῶρον — οὗ τις κ. τ. λ. sic vertit, *Et illum — — celebrare.* Voluit forsan interrogationis notam ponere post *celebrare* [scilicet!], *qua tamen posita versionem suam minime intelligo* [!!] — — — Verba οὗ τις — ὑμνῆσαι; *connectuntur cum praecedentibus* ἀῤῥήτοις καὶ ἀνεπιλογίστοις ἡμῖν [!!] *et relativum* οὗ *ad* τὸν ποιητὴν (*sc.* θεὸν) *referendum est* [!!], *cuius pro dignitate ecquis mortalium valet hymnos canere.*" v. 13. ἐμπιπλῶντα Dr. Med. Fuk. Sav. G. Reg.

C. 5. p. 251. v. ult. τῇ βουλήσει G. I. K. Nic. Burt. Cf. c. 4. p. 239. *Winer.* Gr. N. T. p. 112. 3. — p. 252. v. 6. ἀσαφῶς I. a sec. m. etc. Cf. *Ducker.* ad Thucyd. IV, 125. v. 8. κἀγὼ — ὁ αὔγουστος om. Dr. v. penult. θειότητος ex Sav. I. K. scripsit Burt. — p. 253. v. 6. ἑαυτῷ Reg. Dr. v. 7. νομίζει Reg. H. I. a sec. m. K. Dr. Nic. v. 16. παραφυλάττει Dr. προφυλάττοι Sav. v. 7. a fin. θεωρεῖ — δεδόσθαι om. Dr. Reg. De Val. coniectura δεδώρηται pro δεδωρῆσθαι scribendum esse affirmantis Burt.: „Valesius, inquit, coniecit δεδώρηται pro δεδωρῆσθαι, *optime quidem pro salute constructionis:* sed per totam hanc constitutionem grammatica valde laborat; et quoniam apud Lactantium legimus, *Quod cum iisdem a nobis* indultum esse *pervideas, intelligit dicatio tua etiam aliis potestatem concessam esse* etc. infinitivum retinui." Sed v. *Matthiae* Gr. §. 538. v. 3. a fin. ἔχει Dr. v. penult. ὁποίᾳ I. K. Burt. ὁποίαν Sav. ὁποίως G. Nic. ὅποιον Reg. Maz. Dr. H. — p. 254. v. 1. δοκείη Dr. v. 10. τυγχάνουσιν Med. Maz. Fuk. Sav. G. I. K. Nic. Burt. v. 11. εἰ post ὅπως om. Burt. v. 12. ὡς εἰ ᾖ Burt. ὡς ᾖ H. ὡσεὶ K. I. — p. 255. v. ult. διαμεῖναι Reg. Med. Maz. Dr. I. a pr. m. K. διαμένει G. H. — p. 256. v. 1. ὁ ὅρος Sav. H. I. a sec. m. K. Burt. v. 2. ante ταῦτα Burt. add. προταχθέντος τοῦ σοῦ προστάγματος his adscriptis: „Non sine haesitatione haec verba ab omnibus editoribus omissa, ne dicam omnibus ignota, in textum inserui: προταχθέντα τοῦ σοῦ προστάγματος leguntur in H. K. et Nicephorus habet προταχθέντα τοῦ σοῦ προγράμματος. Lactantius quoque dedit, *perlata programmate tuo haec scripta etc.* Volui [voluit] igitur scripsisse προταχθέντα διὰ τοῦ σοῦ προστάγματος: lectio vero codicis I. quamvis corrupta sit, viam videtur ducere ad sanam loci restaurationem; ita enim se habet, προαχθέντος (olim προσταχθέντος) τοῦ σοῦ προστάγματος. Genitivum igitur ex hoc codice accepi, neque multum refragarer si quis e Nicephoro et Lactantio προγράμματος pro προστάγματος substituere vellet. Co-

dices A. B. C. D. F. [Dr.] nihil huiusmodi habent. Hiant E. G." Sed hoc inventum me Burtoni non magnopere invidere fateor. ταῦτα ὑφ' Reg. Dr. H. I. a pr. m. K. Burt. v. 6. πεποίηται Reg. I. K. Dr. v. 5. a fin. ταῖς αὐταῖς H. I. K. Nic. Burt. ποιήσεις K. ποιήσειας Nic. — p. 258. v. 2. Κεκιλιανὸν Burt. omnibus locis inter se collatis pro hac lectione citari posse affirmans A. B. C. D. F. K. [P.], pro Καικιλιανὸς G H. I. Χαρταγενησίον Dr. Καρταγεννησίων Burt. H. I. K. neque aliter scripsisse Val. dicit Burt. v. pen. αἷς Maz. Dr. — p. 259. v. 6. post ἀπιέναι add. μὴ ἀναβάλοιτο cum Burt. Habet illa quamquam post παρόντων Sav. quoque et in I. posterior manus addidit μη ἀναβάλῃ. v. 16. λανθάνει. „Val. G. I. Niceph. λανθάνειν Steph. A. B. C. D. F. [Dr.] H. K. qui nisi legant λανθάνει, nescio unde Valesius hanc lectionem deduxerit." *Burt.* v. 20. διαφυλάξει Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. — p. 260. v. 3. διετυπώκειν Sav. I. Dr. διετυπόκειν G. διατετυπώκειν K. Nic. v. 5. τούτων κληθέντων Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. G. Burt. v. 19. μυσαρῶς I. a sec. m. K. Nic. v. ult. Κοντίκτωρος Dr. Κονρήκτορος Burt. Κοντήκτορος H. I. K. etc. Κοντηκότορος G. Κοντίκτορος Reg. P. συζεῦξαι Dr. ἑαυτῷ Dr. Reg. P. Nic. rectius. — p. 263. v. 2. διαφυλάξει Sav. I. a sec. m. K. Dr. διαφυλάξῃ G. διαφυλάξαι H.

C. 6. p. 263. v. 5. a fin. Χαρταγένης Sav. Dr. v. 4. a fin. Νουμηδίας Maz. Dr. I. K. Νουμαδίας Sav. Νομιδίας G. — p. 264. v. 1. φόλεις Reg. Dr. P. ποίησει Nic. Burt.. ποιήσεις Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. H. ποιήσῃς Reg. I. K. P. — p. 265. v. 4. καταμάθοις Burt. καταμάθῃς Reg. P. Ηράκληδα Dr. Ηρακληδᾶ Sav. Ἡρακλίδα Maz. G. Ἡρακλείδου Nic. v. pen. τὴν προςήκουσαν φροντίδα ποιήσωνται Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. Nic. Burt. — p. 266. v. 1. κατίδοις Burt. ex iisdem codd. et H. Nic. v. 4. διαφυλάξει Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. H. I. K. διαφυλάξῃ G. „Non semper sibi constant, inquit Burt., omnes codices in h. v. scribendo: διαφυλάξοι habet *semper* A. semel C. G. H. bis Nicephorus: διαφυλάξει semper F. I. K. bis C. semel H. (quibus addo B. D.) διαφυλάξῃ semper solus G. διαφυλάξαι semel H. et Niceph."

C. 7. p. 268. v. ult. τῆς post θεραπείας om. Dr. — p. 269. v. 2. ἐξυπηρετοῦνται Maz. Dr.

C. 8. p. 269. v. 9. a fin. ἐπιφανίας Dr. v. 7. εὐφροσύναις Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. H. I. K. Burt. εὐφροσύνῃ Reg. v. penult. βασιλέως τε ex iisdem codd. praeter Dr. scripsit Burt. v. ult. συγγενίας Dr. — p. 270. v. 4. ἐμμένειν φιλίᾳ τε καὶ διαθέσει ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. G. I. K. leg. cum Burt. v. 4. a fin. εὐγενείας Dr. E. K. etc. συγγενείας Reg. Med. Maz. Fuk. Sav. G. H. I. Eus. V. C. I, 50. v. penult. βασιλεύειν G. I. K. — p. 271. v. 4. ἀμείψοιτο Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. I. K. Burt. ἀμείψαιτο Reg. H. Eus. V. C. I,

80. v. 8. αὐτὸς Dr. v. pen. ἐπεβάλλετο ex Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. E. G. I. K. leg. cum Burt. — p. 272. v. pen. τῆς τούτου Dr. quod valde placet. Τούτου scil. παντὸς Χριστιανοῦ. — p. 274. v. 3. τὰ om. E. G. Burt. v. 4. πεπραγμένων Med. Maz. Fuk. Sav. E. I. K. Burt. — p. 277. v. 3. ἐξορισμοὺς confirmat E. — p. 278. v. 12. ὠμότητος. „Post h. v. nihil amplius habet codex G.“ *Burt.* Idem paulo postea ad verba ἤδη δέ τινες καινοτέραν adscripsit: „Post h. v. [καινοτέραν] nihil amplius habet codex H.“ v. 10. a fin. σώματα Dr. v. 8. a fin. εἰς βορὰν Med. Maz. Fuk. Sav. Dr. I. K. Burt. v. 6. a fin. Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα; Burt. ex omnibus, ut ait, codd.

C. 9. p. 279. v. 6. κατὰ ante τῶν ἀσεβῶν om. Reg. Dr. P. v. penult. θηρὶ κατατυραννουμένοις E. — p. 280. v. 2. οἵ θ' οἷα Dr. Steph. quod praeferendum puto. — p. 281. v. 3. ἐνεῖδεν Med. Maz. Fuk. Sav. I. K. Burt. ἐπεῖδεν Reg. E. Dr. — p. 282. v. 3. κατὰ θάτερα Burt. et ita Dr. v. ult. δ' οὖν Med. Maz. Fuk. Sav. E. I. K. Burt. — p. 286. v. 4. ἔμπλεω Reg. Sav. Dr. I. a sec. m. P. v. 9. ἀγαθῶν om. Sav. Dr. ἡσθημένοι I. a sec. m. v. penult. δι' ὧν — ὁρᾶν. Cod. R. scriptura est in E. P.

Placet iam addere nonnulla iis quae in *Excurs.* I. p. 331 sqq. de *Iosephi testimonio* disputavi. Inter eos autem qui totum illud testimonium suppositilium esse censuerunt, praeter eos quos commemoravi, referendi sunt *Beckius* in observatt. historr. et critt. p. 11. Lips. 1823. *Korb.* Anti-Carus, oder historisch-kritische Beleuchtung der Schrift: Die natürliche Geburt Jesu von Nazareth. Nebst einigen Bemerkungen über das Zeugniss des Josephus von Christus. Lips. 1831. p. 71 sqq. Cf. censor editionis meae in *Jenaische Literaturzeitung* Juni 1833. N. 103. p. 337. sq. *Lewitz.* quaestionum Flavianarr. specimen, Regiom. 1835. p. 10. *Iachmann.* Bemerkungen über die Kirchengeschichte des Eusebius in *Illgen.* Zeitschrift für die historische Theologie 1839. II. p. 40. not. 41. Contra acerrimus Flaviani testimonii αὐθεντίας defensor et vindex nuperrime exstitit *F. H. Schoedel* in libello quem inscripsit: Flavius Iosephus de Iesu Christo testatus. Vindiciae Flavianae, Lips. 1840. Cf. *Küchler.* in *Gersdorf.* Repertorium a. 1840. Vol. XXIII. Fasc. 4. p. 292 sq.

Sed a mea sententia qua et interpolatum esse Iosephi testimonium et interpolatio ipsi Eusebio haud temere vitio verti posse censenda est, quamvis de singulis quibusdam aliter nunc sentiam, ne *Schoedelii* quidem me etsi artificiosioribus etiam quam Boehmertus, usi machinis demovere potuit disputatio. Quod enim ut potiora certe attingam, primum p. 8. ait *Schoedelius:* „diffictae passim et corruptae ab Eusebio Iosephi sententiae suspicio omnis

ipsa verba, ut scripta sunt, lectori *fere eo tollitur, quod illius comminiscendae* neque obtegendae *sistere solet, ita ut neque superesse* videatur ulla“, illud quidem verum *fraudis consilii nota* est, *quod ipse annotavi II*, 8. not. 3. (cf. *Kimmel.* de Rufino Eus. interp. *p. 37 sqq.*), Eusebium in aliorum scriptis citandis esse *diligentissimum, sed* ab omnis fraudis suspicione nullo modo eum liberat, *quippe* quae non solum eo contineatur quod commune hoc erat veteribus Christianorum doctoribus per complura secula fraudes pias in majorem scilicet Christi rerumque Christianarum gloriam committendi vitium (cf. Excurs. I. p. 353.), sed etiam eo maxime confirmetur quod non abstinuisse Eusebium simillima fraude demonstravi in Excurs. II. p. 356 sqq. Frustra autem, ut priorem rationem refellat, *Schoedel.* p. 15. ita disputat: „Neque inde, quod inter apologetas fuerunt, qui raptis captis undequaque argumentis rem gerere suum ducerent, quomodo appareat videmus, nullum veritatis divinae defensorem ab isto more plane liberum fuisse, aut Eusebium, pro vindicanda religione Christiana pugnantem ab eo sibi temperare *uno* certe loco *non potuisse.*“ Apparet enim, credo, non id agi, ut demonstretur, *fieri nullo modo potuisse quin* Flavianum testimonium interpolaverit Eusebius, sed *fieri facile potuisse ut* interpolaret atque haud improbabile illud esse. Quae autem p. 9 sqq. scripsit V. D., ut fraudem quam II, 10. commisit Eusebius, minuat et tam levem adeo esse demonstret, ut, si cum testimonii Flavianii interpolatione comparetur, fere nullam esse appareat, ea vel propterea nullam plane vim habent, quod secum ipsa pugnant. Nimirum „probe animadvertendum est, inquit *Schoedel.*, eum (Eusebium) *omisisse* tantum, *quae aderant verba*, neque vero *intulisse, quae non inessent*, praeter unam vocem αἴτιον. *Neque hic sententiam Iosepho affinxit, ad quam enuntiandam aliis quam Flavianis verbis opus fuisset. Negari nequit, sensum loci inflexum et distortum esse.*“ Cf. §. 4. p. 12. p. 15. Ergo αἴτιον quoque apud Iosephum legitur? Et verba Iosephi, ἐπὶ σχοινίου τινὸς non omisit Eusebius? Et qui decurtat scriptoris locum, quod fecisse Eusebium quamquam iterum secum pugnans p. 11. not. 10. concedit *Schoedel.*, eum non corrumpit? Imo ille Iosephi locus etiam corruptus et depravatus est ab Eusebio. Sed etiam plane incredibilia fingit *Schoedel.* Fieri enim posse ut non ex ipso Iosepho hauserit illa Iosephi verba sed ab alio mutuatus sit Eusebius, aut ut et angeli Lucae memor et plurimorum quae in libris sacris angelorum interventu effecta esse narrantur malorum, simulque voce ἄγγελον invitatus atque irretitus, Iudaei quem transscriberet, obliivisceretur et velociori eius calamo sententia evangelica excideret, *praeconis nomini angeli notione substituta*, quamquam Iudaicam accurate et candide retulisse sibi videretur! Ista profecto eiusmodi sunt, nulla ut egeant refutatione, nec vero minus falsum est quod credidit V. D. (p. 9.), illo uno loco fraudem levissimam illam quidem commisisse Eusebium. Vid. I, 5.

H, 11. *Iackmann.* l. l. p. 35 sqq. p. 38 sqq. „*damit nicht zufrieden, lässt sich Eusebius auch offenbare Veruntreuungen des Textes zu Schulden kommen, bloss in der Absicht, um auch da mit der Uebereinstimmung des N. T. und der Geschichtserzählung des Josephus vor seinen Lesern zu prunken, wo sie in der That nicht stattfindet. Deshalb erlaubt er sich I. 9. ohne das geringste Bedenken, in der Erzählung von der nach 10jähriger Regierung erfolgten Verbannung des Archelaus, — — dem Josephus die Worte:* ἅμα Λυσανίᾳ, *unterzuschieben, weil dieser Lysanias von Lucas (3, 1.) als Tetrarch von Abilene genannt wird, wiewohl weder die Geschichte einen solchen kennt (vgl. Tacit. Hist. V. 9.), noch Josephus, der uns sehr genaue Nachrichten über die Familie des Herodes Arch. XVIII. 7. mittheilt, ihn erwähnt. Und dennoch wagt es Eusebius mit der grössten Unbefangenheit (um nicht zu sagen Unverschämtheit), gerade an dieser Stelle die Uebereinstimmung des Josephus mit dem Evangelium zu rühmen*“ etc. Cf. *Jenaische Literaturzeitung* Juni 1833. Nr. 101. p. 322 sq. Neque fraudis faciendae causam vel occasionem defuisse Eusebio quisquam credet *Schoedelio* (p. 18 sqq. p. 21 sqq.) nisi qui aut eam de Flaviano quale hodie habemus, testimonio opinionem cum *Schoedelio* sibi informet, ut revera nullam plane vim habeat ad religionis Christianae veritatem confirmandam, de quo postea breviter dicendum est, aut qui propterea quod, qualecunque illud est, *nos* sane facile eo carere possumus (cf. *Hase* das Leben Jesu §. 9.), etiam *Eusebium* illi nihil tribuere debuisse existimet (cf. quae scripsi Excurs. I. p. 350 sq. et *Wheloci Waltherique* dicta apud *Schoedel.* p. 19. not. 1.), aut denique sermonis vanitati aut fraudi nullum locum Eusebii aetate cum aliis Christianis tum ipsi superfuisse putet propterea quod illa aetate „*effugerant tempora, quibus ecclesiae Christianae pro loco focoque pugnandum erat*“ (p. 19.). Silentio autem Iustini Martyris, Clementis Alexandrini, Tertulliani, Photii non effici ut Flaviani testimonii αὐθεντία recte impugnari possit, quemadmodum facile credo *Schoedelio* (p. 26—30. p. 33—35.), ita idem vellem demonstrasset de Origenis silentio §. 9. Cum enim Origenes adv. Cels. I. p. 35. Iosephum ἀπιστοῦντα τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ, in commentariis autem ad Matthaeum p. 223. τον Ἰησοῦν οὐ καταδεξάμενον εἶναι Χριστὸν dicat, nemo non statuendum sibi ducet quod duxit *Korb.* Anti-Carus p. 72. „*Dass keiner der Kirchenväter vor Eusebius das Zeugniss erwähnt, wollen wir nicht als einen Beweis der Unächtheit geltend machen, da der aus dem Stillschweigen entlehnte Beweis immer unsicher bleibt. Wenn aber Origenes — ausdrücklich bemerkt, Josephus habe Jesum nicht für den Messias gehalten — — so ist dies ein direkter Beweis, dass er wenigstens die Worte:* ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν, *in seiner Handschrift nicht gefunden hat.*“ Cf. Excurs I. p. 334. p. 350. Quid autem contra *Schoedelius*? Scilicet

„non scripsit (Origenes) ἀποκρύπτων τὸν Ἰησοῦν εἶναι Χριστὸν sed οὐ καταδεξάμενος, neque ἀγνοῶν τὸν Ἰησοῦν ὡς Χριστὸν sed ἀπιστῶν τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ. *Reprehendi igitur Iosephus, qui Mosi non valedixerit Christum secutus, et ab eo potuit, qui de Christo testatum ipsum legerat*" p. 32. cf. p. 31. p. 21. not. 3. Haec vero quam vana sint, inde primum intelligitur quod Origenes si ita distingui voluisset verba, ut distinguere placet *Schoedelio*, nec tamen quidquam addidisset quo, quamvis Iosephus non pro Messia haberet Iesum, tamen de eo tanquam Messia locutum esse admoneremur, ineptissime et perversissime scripturus fuisset, deinde quod nihil tale additurum fuisse Origenem eo minus est credibile quo magis Iosephus si non κατεδέξατο Ἰησοῦν εἶναι Χριστὸν et tamen non ἀπέκρυπτε, reprehendendus videri debebat. Accedit quod parum recte Origenes a Iosepho Iesum non pro Messia habitum esse statuisse censendus foret, siquidem revera eum pro Messia suo quidem sensu habuisse Iosephum *Schoedelius* arbitratur, ut mox videbimus. Quod denique in appendice §. 11. p. 38. sqq. probare conatur V. D., Iosephi exempla ante Eusebium *dolosa manu augeri* non potuisse, illud equidem facile possum concedere, quippe qui ante Eusebium depravatum Iosephi locum esse quamquam alia ratione et consilio ipse negaverim (v. Excurs. I. p. 349 sq.), sed Eusebium ab interpolati testimonii suspicione ne iis quidem liberavit quae p. 18 sq. scripsit: „Ac si locum nostrum Eusebianâ arte concinnatum dicere velimus, *pauca* illo tempore Iosephi librorum exemplaria aut *unum* modo exstitisse existimandum est. Quod quam absonum sit, quisque videt. Nam quam Romae Iosephus, et in usum eorum scripserit, qui Graece docti essent, quumque patres et Asiatici et Africani ad eius libros, ut satis notos, provocarint, sequitur, *totum per Occidentem,* [?] ex quo editos, *et Orientem* [?], in quo lectos novimus, non solum eorum notitiam, sed et ipsos fuisse divulgatos. Sed nonne fortasse librarii, quorum maior numerus e Christianis fuit, simul atque in locum nostrum, ubicunque perscriptus fuerit, inciderunt, cupide arreptum, Iosepho inserere suum duxerunt, ita ut brevi, quotquot exstarent Iosephi, donati hoc apice, cornuti circumferrentur? *Verum neque apud Iudaeos neque apud gentes eâ re gratiam se inituros aut eorum vigilantiam illusuros esse sperare poterant.* Rectius illud seriori tempore et post commune literarum naufragium fieri potuisse dixerimus. *Iosephus igitur, et scriptis per totum imperium sparsis notior, et omnium oculis in ipsum intentis exploratior fuit, quam cuius diffingendi aut augendi absque fraudis notâ consilium saniorem in mentem venire potuisset. Quis enim fraudem intendat, multo faciliorem detectu, quam contextu?* Et profecto, si quid insit in commentis fraudulentis, quod fidem fallat lectorum, plus inesse in maioribus quam minoribus, id libros falso nomini falsaeve aetati supponendi studium testatur omne. *Dubium non est, quin Eusebius, sive finxisset locum, sive interpolasset, prius, quam post*

secula, falsi convictus malo auso excidisset.“ Cf. p. 21. p. 15. His enim minime refutantur quae ego disputavi p. 354. et si magis memor fuisset *Schoedelius* eorum quae praeeunte *Eichhornio* l. l. scripsi, longe facilius ante inventam artem typographicam insititiis additamentis augeri potuisse libros quam post eam, intellexisset. Et num, quaeso, detectae sunt omnes antiquae antiquo tempore fraudes? Num a quoquam Eusebio antiquioribus temporibus obiectas esse novimus alias fraudes quas *Iachmannus* potissimum l. l. notavit? Et num minor est quam his ipsis fraudibus committendis probavit Eusebius, audacia? Cf. supra p. 75. Sed sartum tectum conservaturus Flavianum testimonium *Schoedelius* illud praeterea efficiendum sibi esse vidit, ut ad unum omnia quae de Iesu testatus esse Iosephus hodie perhibetur, potuisse commodo eum quamvis Iudaeum testari appareret. Itaque ad *interna* argumenta accedens p. 42 sqq. non solum ea fere §. 13. p. 48 sqq. repetit, quae de ingenio et moribus Iosephus *Boehmertus* et alii exposuerunt, fuisse eum historicum fide dignissimum, veritatis amantissimum, a partium studio et vehementiore Christianorum odio alienissimum, Pharisaeorum minime studiosum (add. *Staeudlin.* Geschichte der Sittenlehre Jesu T. I. p. 427 sqq. cf. Excurs. I. p. 337 sq.), et frequentiorem fuisse Christi notitiam, quam quae a Iosepho ignorari aut praeteriri potuerit (§. 15. p. 56 sqq.), sed etiam coniicit, Iosephum cum antea, quippe qui „*ut naturam fautricem habuit in tribuendis ingenii dotibus, ita incuriosam nactus est in voluntate stabilienda et imbecillam ad contemnendam vitam*“ (p. 43.), *mortis periculo proxime instante, necessitatis vi fractus* in Vespasiani tanquam Messiae gratiam interpretatus esset χρησμὸν illum ἀμφίβολον de quo v. Ioseph. B. I. VI, 5, 4. III, 8, 9. coll. Tacit. H. I, 10. V, 13. Sueton. Vesp. c. 4. Euseb. H. E. III, 8. p. 211. edit. meae, coniicit igitur, Iosephum *mutata de Messia post excidium Hierosolymorum sententia et ab expectatione regis praevalentis avocata, aureae aetatis a Messia exspectandae bona, iam aliter sibi informanda, in praeteritis quaesivisse*, prophetarum vaticiniis *unius* Iesu dicta, facta et fata *plenius* respondere sibi persuasisse, denique Iesum habuisse et declarasse „*pro Messia, a prophetis praedicto, praeter quem novus aut alius non esset exspectandus.* (p. 43—45.) Neque tamen Christianorum qui Iesum dei instar venerarentur, Iosepho *qui totus mersus erat disciplina Iudaica*, placuisse sententiam et *non Christianorum* sed *suum Messiam*, *suo sensu* Iesum habuisse (p. 45.). Sed ista si non sunt perplexa, contorta, repugnantia, quid sit, nescio. Iosephus enim ante excidium Hierosolymorum, cum nondum exsules facti Iudaei nationum in numero esse desiissent, *plenus erat vulgi Iudaeorum exspectatione de rege potenti, reipublicae Israeliticae nova incrementa additurо*, ad Vespasianum autem tanquam Messiam Χρησμὸν ἀμφίβολον mortis tantum imminentis metu perculsus transtulit nec vero ex animo pro Messia Vespasianum habuit (p. 43.). Unde igitur tandem

repentina illa mentis Iosephi commutatio exstitit? Quomodo tandem fatale illud Hierosolymorum excidium non id, quod consentaneum erat, ut cupidius etiam exspectaret Iosephus Messiam, ad novam gloriam, potentiam, magnitudinem evecturum Iudaeos, sed potius illud effecit, ut de quolibet Messia adventuro desperaret? Et si Iesum vere pro Messia, a prophetis praedicto, praeter quem novus aut alius Iudaeorum Messias non esset exspectandus, haberet, quomodo tandem ille disciplina Mosaica totus mersus et germanus Iudaeus usque ad vitae finem fuerit (cf. p. 54. p. 55. not. 5.), qui potius nec Iudaeus nec Christianus esset? Quanquam ne Iesus quidem tanquam Iudaeorum Messias satisfecit delicatissimi fastidii Iosepho. Nam p. 45. *Schoedelius* etiam haec addit: „Quamquam, quae vera fuerit Iosephi de Messia spes, ignoremus, tamen inde, quod nullius meminit, per quem disciplinam Mosaicam consummatam, suaeque nationi felicitatem neque augendam amplius neque interituram unquam ostensam certe et oblatam esse ipse crediderit, *desideriis suis, quaelibet fuerint, eum excidisse,* recte concludimus. Sed quum βεβαιὸν τὸν προφητικὸν λόγον haberet, *lapsae spei collecta fragmina, tranquillato animo,* [?] *sedatoque nimiae et falsae exspectationis tumore,* ad *Iesum* retulit, *ne omnem spem perdidisse sibi videri deberet, nec habenda prophetis fides prolaberetur.*" Et p. 49. *plures* tantum *Messiae notas*, non omnes, *Iesu convenisse* Iosephus credidisse dicitur. Is vero Iosephus veritatis amans fuerit, aut si fuit, Iesum τὸν Χριστὸν simpliciter appellaverit, quin etiam, num vir an deus dicendus sit, dubitaverit? Credat Iudaeus Apella, non ego! Itaque vix est quod, quantopere singula testimonii Flaviani verba etiam *Schoedelius* p. 59. sqq. §. 16. premat et torqueat, edisseramus, illud autem tacere non possumus, secundum *Schoedelium* (p. 62.) discrimen inter εἴγε et εἴπερ de quo p. 344 sqq. dixi, *linguae* quidem *genio convenientius esse*, sed *testantibus lexicographis (??)* secundum *loquendi usum* εἴγε significare *si modo, si quid*, εἴπερ vero *siquidem, quoniam.* Scilicet excogitavit quidem et finxit ingeniose *Hermannus* ad Viger. p. 833 sq. discrimen illud, loquendi autem consuetudine nullo modo comprobatur! Quamvis autem cupidius negare nolim, quod *Schoedel.* minime probavit, *Iosephum* non accuratius distinxisse εἴγε et εἴπερ sed illud cum hoc confudisse, et quamvis per illud εἴγε dubitare potuerit Iosephus, num homo an deus dicendus sit Iesus, quomodo tandem conveniunt proxima verba ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων, τῶν ἡδονῇ τἀληθῆ δεχομένων? Igitur quia Iesus admirabilia fecit, homines cupide vera accipientes instituit, nesciverit Iosephus, hominis an dei appellationem Iesu tribueret? *) Quae autem praeterea opponit nostrae sententiae

---

*) Nimirum hoc minus etiam est ex *Schoedelii* opinione quam si vim quandam humana maiorem tribuisset Iesu Iosephus, qui Antiqq. III. 15, 3. de Mose profiteatur: καὶ πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα τεκμήρια τῆς ὑπὲρ

Schoedel. p. 65 sqq. p. 70. not. 18., si a Christiano interpolatum esset Flavianum testimonium, eum longe plura additurum fuisse, nec Christi nomine locum carere posse, quippe qui ad deducendam Christianorum et gentis et nominis originem compositus sit, et miserabilem fore loci amputati faciem, ea ipsa, credo, non difficilem habent refutationem. Nam ab Eusebio si Iosephi testimonii interpolatio profecta est, eum recte potest existimari prudentius cavisse, ne iusto plura affingendo fraudem ipse *nimis aperte* proderet, Christi autem nomen cur necessario addendum fuerit, id quod etiam censor editionis meae in *Jenaische Literaturzeitung* Juni 1833. Nr. 103. p. 337 sq. censet, cum Iudaei per se facile intelligerent, a quo Christiani dicti essent, gentiles autem ne addito quidem solo Christi nomine satis perspicerent, non video, plura autem quam de Iesu scribere Iosephus vel *voluit* vel *potuit* (cf. quae ipse *Schoedel.* §. 19. p. 79 sqq. de brevitate loci non damnanda disputavit), cur scripsisse velimus Iosephum, qui nec de Iohanne baptista et Iacobo *multa* scripserit, non magis video.

De verbis impeditioribus quorum sententiam *Excurs.* III. p. 364 sqq. exposui, censor Ienensis l. l. p. 338 sq. haec scripsit: „*Näher scheint es uns noch zu liegen, wenn man bei θύρα an das Himmelreich denkt, das mit einem Gastmahle verglichen zu werden pflegte; überhaupt gab die Thüre zu vielen ähnlichen Vergleichen Veranlassung (Matth. 7, 7. 8. 13). ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ ist dann ganz einfach: die Thüre, welche Jesus geöffnet hat, um in das Himmelreich zu kommen. In dieser Frage lag eine starke Bitterkeit, wie diess aus der Wiederholung derselben weiter unten mit dem Zusatze: ἀνάγγειλον ἡμῖν, τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος; einleuchtet. Eben so kräftig und passend erscheint dann an beiden Stellen die Antwort des Jacobus; an beiden Stellen setzt er ihnen die entschiedene Wahrheit entgegen, die die Fragenden bespötteln wollten, dass Jesus der Messias, der Heiland sei. In der ersten sagt er: τοῦτον εἶναι τὸν σωτῆρα, die Thüre hat Jesus dadurch geöffnet, dass er der Heiland ist; in der zweiten: τί με ἐπερωτᾶτε περὶ Ἰησοῦ — erklärt er, dass es gar keiner Antwort auf diese Frage bedürfe, da Jesus schon als der Menschensohn zur Rechten Gottes sitze, und wiederkommen werde auf den Wolken. Zur ersten kurzen Antwort passt nun auch trefflich die weitere geschichtliche Erzählung: ἐξ ὧν τινες ἐπίστευσαν ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστός.*“ Cum vero ex Iohann. X, 7. 9. non con-

ἄνθρωπον αὐτοῦ δυνάμεώς ἐστιν, Antiqq. IX, 8, 6. Elisaeum prophetam *δύναμιν θείαν μετὰ τὴν τελευτὴν ἔτι* habuisse affirmet, et B. I. VI, 1, 8. *τὸ πλῆθος* in Iuliano centurione *οὔτε τὴν ἴσχυν οὔτε τὴν τόλμαν ἀνθρωπίνην* fuisse credidisse referat. „Nam, inquit V. D. p. 60., qui vi divina, *quod ne dixit quidem ille*, prophetarum instar instructus mirabilia patrat, etiamsi superius quid naturâ humanâ assumserit sive acceperit, quod, *quo verbo insigniendum sit, nesciamus*, tamen homo est.“

iiciendum sit, sed constet, Iesum se vocasse τὴν θύραν τῶν προβάτων et τὴν θύραν simpliciter, cur ab ea quam ego proposui, verborum explicatione recedamus, nullam causam video, ut taceam minus facilem esse interpretationem verborum ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ qua illa significent portam quam Iesus aperuerit. Ceterum praeter Arnobii locum quem attuli p. 366., cf. Lactant. institt. IV, 29, 15. Hic (filius dei) *templi ianua* maxima *est*, hic lucis via, hic dux salutis, hic *ostium vitae*.

Quae *Excurs.* VI. p. 375 sqq. de loco Eusebii H. E. V, 24. disserui, ab iis verbis magis quam re discrepant quae protulit censor l. l. p. 339. sq.: „*Der eigentliche Sinn und Zusammenhang dieser ganzen Stelle scheint uns nur durch eine richtige Ansicht von dem damaligen Begriffe der kirchlichen Gemeinschaft und ihrer Aufhebung Licht zu gewinnen. Schon am Schlusse des zweiten Jahrhunderts bestand der gemeinschaftliche Verband der Bischöfe — die hier erwähnte* κοινὴ ἕνωσις — *in der gegenseitigen Ordination, dem Zusenden der Gemeinschaftsbriefe und des Glaubensbekenntnisses, der gegenseitigen Unterstützung von Seiten der Gemeinden, der Aufnahme der mit Empfehlungsschreiben von anderen Bischöfen versehenen Laien, endlich in der öffentlichen Berathung kirchlicher Angelegenheiten auf den Versammlungen mehrerer Bischöfe, deren Beschlüsse dann allen übrigen Collegen mitgetheilt wurden. Durch Ordination und die darauf folgende Versendung und Annahme der epistolae communicatoriae traten die Bischöfe in jenen Verband ein, durch schriftliche Erklaerungen, dass man jene Communication nicht mehr fortsetzen könne oder wolle, wurden einzelne wiederum aus jenem Verbande aller ausgeschlossen* — ἀποτέμνεσθαι, ἀποκόπτεσθαι, *wie sich Eusebius ausdrückt, oder was dem gleichbedeutend ist,* ἀκοινώνητον ἀνακηρύττειν [cf. *Suicer.* thesaur. T. I. p. 160 sq. p. 483.]. *Und diess war allerdings eine wahre Excommunication, aber versteht sich im Sinne jener Zeit, nicht des spätern kanonischen Rechtes.*“ Apparet enim, credo, per se, etiamsi non opus esse putaverim accuratius definire, quid esset Victoris aetate universae ecclesiae communione eiicere, de quo ille cogitabat, tamen de vera, non ficta communionis ecclesiasticae privatione me locutum, *excommunicationis* autem vocabulo non usum esse propterea tantum quod alia ratione illud nunc dici solet quam quae antiquioribus temporibus convenit. Contra quod addit V. D. p. 340., „*man hat nicht nöthig, ein duplex Victoris consilium, wie der Vf. sagt, zu unterscheiden*“, illud me non satis perspicere fateor. Nisi enim temere Eusebium cum Socrate pugnare volumus, et potest et debet sane duplex illud Victoris distingui consilium de quo dixi p. 376 sq.

Excurs. XI. p. 413 sq. non debebam negare, credidisse Eusebium quoque, sellam Iacobi Iusti ad sua usque tempora conservatam fuisse, sed superstitioso reliquiarum cultui ut deditus

ille fuerit, minime inde sequi et ipse iam significavi p. 414. extr. et magis etiam docuit censor Ienensis l. l. p. 341. sq.

Excurs. XIII. p. 422. quo consilio Paulus Samosatenus *συνεισάκτους* feminas vel virgines habuerit, praeeunte *Danzio* paulo accuratius definire studui. Quem quidem locum apparet neglectum esse a censore Ienensi, cum p. 342. scriberet: „*Wir möchten diese Frauen nicht sowohl für blosse Gesellschafterinnen* ***mit dem*** *Vf.* [?], *als vielmehr, wie auch Andere vermuthet haben, für solche halten, deren sich Paulus und seine untergebenen Geistlichen beim Gottesdienste und zu anderen Verrichtungen ihres Amtes bedienten, und die desshalb mit ihnen in näherem Umgange stehen mussten.*" Praeterea autem haec addit V. D.: „*Wir lesen beim Eusebius kurz vorher, Paulus habe am hohen Ostertage in der Mitte der Kirche von Weibern Loblieder auf sich selbst singen lassen. Dass er Loblieder auf sich selbst habe singen lassen, ist nur eine Verleumdung seiner Gegner, die vielleicht, wie bei jenen Frauen, mit denen er einen verbotenen Umgang gehabt haben sollte, nur darin ihren Grund hat, dass in jenen feierlichen Gesängen auch des Paulus, als des Bischofs, gedacht wurde. Paulus war, wie sich theils aus den offenen Bekenntnissen, theils aus den höhnischen Beschuldigungen seiner Gegner ergiebt, ein in seiner Gemeinde ausserordentlich beliebter und geachteter und in der Erhaltung kirchlicher Zucht sehr thätiger Mann: durch feierliche Psalmodie suchte er daher den Gottesdienst besonders zu heben, und bediente sich hierzu an hohen Festtagen auch der Frauenzimmer, welche natürlich darin unterrichtet sein und in näherem Umgange mit den Geistlichen stehen mussten; diese Frauen wurden von den Antiochensern (vielleicht zum Unterschiede von den Wittwen und Jungfrauen, die das Gelübde der Keuschheit gethan hatten,* [?]) *συνείσακτοι genannt, und sie begleiteten, wie bald darauf erzählt wird, den Bischof* [auch] *oft auf seinen Reisen. Wenn bey den Antiochensern damaliger Zeit der Begriff keine üble Nebenbedeutung haben mochte* [?], *so gab er doch Veranlassung, ihn später in einem anderen Sinne zu gebrauchen, und der Grund davon lag gewiss in den gehässigen Vorwürfen, welche wegen jener Frauenzimmer dem Paulus von seinen Gegnern gemacht worden waren.*" Ex his posteriora tantum parum mihi probabilia esse videntur. Cf. Excurs. X. p. 419. p. 422 sq. *Gieseler.* Lehrbuch der KG. T. I. p. 331. not. q. ed. 3.

Quae *Excurs.* XVII. p. 487 sq. de v. *αἱρέσεις* dixi, confirmantur iis quae scripsit *Ernesti* opuscc. var. argum. p. 74 sq.: „*Αἵρεσιν* etiam dici de *conditione* Glossae tradunt. *Hoc non tulit omnium temporum consuetudo*, sed *seculi*, *opinor*, *Theodosiani*. Itaque *Montefalconius* hanc significationem retulit inter eas, quae fere essent *Chrysostomo* propriae. v. T. IV. p. 489. c. et T. ult. in Onomast." Cf. *Gieseler.* l. l. p. 220. not. x.

Lipsiae typis descripsit C. P. Melzer.